

M. KÖZGAZD. EGYETEM

Szakielt.

Ja 36607/8

0040

KÖZGAZDASÁGI SZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
MEGBÍZÁSÁBÓL ÉS TÁMOGATÁSÁVAL KIADJA
A MAGYAR KÖZGAZDASÁGI TÁRSASÁG

Tanszéki lelt. sz.

1608/18

SZERKESZTI

HELLER FARKAS

1942

LXVI. ÉVFOLYAM

85. KÖTET

M. KIR. JÓZSEF NÁDOR	
KÖZGAZDASÁGTUDOMÁNYI EGYETEM	
KERESKEDELMI JOGI SZEMINÁRIUMA	
Leltári szám	Hely szám
40/6	H 4102/7

MAGYAR KÖZGAZDASÁGTUDOMÁNYI EGYETEM
KÖNYVTÁRA

MAGYAR KÖZGAZDASÁGI TÁRSASÁG

BUDAPEST, II., HALÁSZ-U. 1.

Tartalomjegyzék 1942.

Tanulmányok.

<i>Balás Károly:</i> A pénzürték kérdéséhez	401
<i>Balás Károly:</i> Háborús pénzügyek	813
<i>Bartha Emma:</i> Az olasz mezőgazdaság fejlesztésének irányai	842
<i>Bernát Gyula:</i> Az új francia agrárpolitika	572
<i>Bud János:</i> Kartell és kartellpolitika	493
<i>Domány Gyula:</i> A háborús bankpolitika	201
<i>Éber Ernő:</i> A búzakérdés szempontjai	321
<i>Farkas Árpád:</i> Kisgazdaságok igazállattartásának üzemgazdasági szempontjai	417
<i>Földes Béla:</i> Visszaemlékezés Stein Lőrincire	633
<i>Heller Farkas:</i> Matlekovits Sándor	709
<i>Jirkovsky Sándor:</i> Az Osztrák-Magyar Bank és az 1908-i bankankét	44
<i>Jirkovsky Sándor:</i> Takarékpénztáraink és a miskolci 1899. évi értekezet	434
<i>Kádas Kálmán:</i> Termeléselméleti megfontolások a foglalkoztatási fok nagyságrendjének statisztikai megállapításánál	549, 650
<i>Kuffler Ervin:</i> Észrevételek Vilfredo Pareto társadalomtanához	742
<i>Nádas Rózsa:</i> Közgazdasági Archivumok	227
<i>Nemény Vilmos Béla:</i> A nagytergazdaság elméletéről	342
<i>Nizsalovszky Endre:</i> Kartellmagánjog	641
<i>Raab A. András:</i> Mi határozza meg a pénz vásárló erejét?	24
<i>vitéz Surányi-Unger Tivadar:</i> Átmenetgazdasági alapelvek	
<i>Szádeczky-Kardoss Tibor:</i> Társadalompolitikai és népesedéspolitikai szempontok az adóztatásban	153
<i>Tallós János:</i> A magyar biztosítási politika az utolsó másfél évtizedben	822
<i>Theiss Ede:</i> Modern közgazdaságtudomány és totális háború	718
<i>Tonelli Sándor:</i> A német közgazdasági érdekképviselők átszervezése	334

Közlemények.

<i>Czettler Jenő:</i> Bernát István	235
<i>Éber Ernő:</i> A mezőgazdaság fejlesztéséről szóló törvényjavaslat	87
<i>Futó Mihály:</i> Hozzászólás tanulmányom bírálatához	771
<i>Jirkovsky Sándor:</i> Pénzürtéteink múlt évi üzleteredménye	256

	Olda
<i>Menyei Géza:</i> A német gazdaadósságrendezés áttekintése — — —	266
<i>Navratil Ákos:</i> Hantos Elemér — — — — —	674
<i>Nádas Rózsa:</i> Elmaradtak-e hazai közgazdasági könyvtáraink? —	863
<i>N.-f.:</i> A budapesti tőzsde a háborús gazdaságban — — —	446
<i>Nemény Vilmos Béla:</i> A zlini Bata-vállalat szervezési formája —	884
<i>Neubauer Gyula:</i> Közgazdasági műveltségünk és a könyvtárügy —	757
<i>Oberding József György:</i> Szövetkezeti mozgalom és az egykéz —	873
<i>Seraphin Hans Jürgen:</i> A dunavidék és a feketetengermellék mező- gazdaságának beilleszkedése az európai kontinens kialakulóban lévő gazdasági közösségébe — — — — —	583
<i>Storm Ernst:</i> Újabb nyersanyagproblémák — — — — —	752
<i>Szádeczky-Kardoss Tibor:</i> A munkaidő szabályozása Angliában és Németországban — — — — —	357
<i>Székely Artur:</i> A külkereskedelmi és kereskedelempolitikai helyzet	262

Irodalom.

Csoportos és összefoglaló ismertetések.

<i>Arvay József:</i> A magyar ipar. (Kádas Kálmán.) — — — —	101
<i>Gliederung der Reichsgruppe Industrie</i> (Nemény Vilmos Béla.) —	772
<i>Guth Karl:</i> Die Reichsgruppe Industrie. (Nemény Vilmos Béla.) —	772
<i>Madró Malcoms Béla:</i> Magyar ipargazdaság. (Kádas Kálmán.) —	101
<i>Schürmann Artur:</i> Deutsche Agrarpolitik. (Soproni Flek.) — —	260

Könyvismertetések.

A Biztosító Intézetek Országos Szövetségének jelentése 1941. évi működéséről. (é. a.) — — — — —	464
A Magyar Devizajog svájci kiadása. (n.) — — — — —	387
Annuaire international de Statistique Agricole. (Tóth Jenő) —	380
A Pesti Magyar Kereskedelmi Bank 100 éves története 1841—1941. (Varga István) — — — — —	116
A szántóföldi termelés és állattenyésztés üzemi tájai. (Schweng Lóránd) — — — — —	895
A STUD statisztikai mérlegközlései. (k. z.) — — — — —	370
Az Ipartestületek Országos Központjának VII. évi jelentése —	300
<i>Bud Melitta:</i> A Valeró Selyemgyár. (Kádas Kálmán) — — —	606
<i>Bulla Béla:</i> A nyugati országrészek. (Korpás Emil) — — —	463
<i>Bühler Theodor:</i> Ein Überblick über die sozialen Aufgaben der Volk- wirtschaft. (Takaróné Gáll Beatrix — — — — —	673
<i>Crispo Antonio:</i> Le ferrovie italiane. (M. R.) — — — — —	379
<i>Csikós-Nagy Béla:</i> Nagytérgazdaság elmélete. (Rézler Gyula) —	779
Der Wettbewerb in der Seeschifffahrt. (Ruisz Rezső) — — —	130
Die Donau als Grossschiffahrtsstrasse. (T. S.) — — — — —	915
Die Städtestatistik in einigen Ländern Europas. (Gombás Géza) —	372
<i>Divéky Andor:</i> Kenyértörvény. (Nemény Vilmos Béla) — — —	697
<i>Domány Gyula:</i> Új gazdasági jelenségek (T. S.) — — — —	899

<i>Donay-Bernhardine</i> : Die Stellung des Preises in der deutschen Wirtschaftspolitik. (Szigeti Zoltán) — — — — —	791
<i>Éber Ernő</i> : A czenki földesúr. (Reichenbach Béla) — — — — —	449
<i>Eckhardt Ferenc</i> : A magyar közgazdaság 100 éve. (1841—1941.) (Varga István) — — — — —	116
<i>Eszláry Károly</i> : Jogorvoslatok a pénzügyi jogban. (Takács György)	457
<i>Fassbender Siegfried</i> : Nationalsozialistische Wirtschaft und Völkische Freiheit. (Takaróné Gáll Beatrix) — — — — —	276
<i>Fejérváry Ervin</i> : Biztosítási Lexikon. (G. L.) — — — — —	124
<i>Fried Ferdinánd</i> : A világkereskedelem jövője. (Szigeti Zoltán) — —	798
<i>Futó Mihály</i> : Le relazioni economiche tra Italia e l'Ungheria. (é. a.)	619
<i>Gesztelyi-Nagy László</i> : Széchenyi. (é. a.) — — — — —	121
<i>vitéz Ghyczy Géza</i> : Magyar mezőgazdasági munkások a Német Birodalomban. (Heller András) — — — — —	609
<i>von Gottl-Ottlilienfeld Friedrich</i> : Wirtschaftspolitik und Theorie. (Takaróné Gáll Beatrix) — — — — —	613
<i>Hicks I. R., Hicks U. K., Rostás L.</i> : The Taxation of War Wealth. (Heller Farkas Tamás) — — — — —	285
<i>Hornst-Eberhard Otto</i> : Die Industrialisierung Ungarns. (Rézler Gyula)	293
International Labour Office: Studies in War Economics. (R. B.) —	137
<i>Kapp Karl</i> : The League of Nations and raw materials. (M.) — —	386
<i>Katona Lajos, Vass Imre</i> : A társulati adózás. különös tekintettel az adóbevallás kellékeire. (Sz. E.) — — — — —	795
<i>Kämpfer Otto</i> : Agrarkredit und Grundkredit in Bulgarien. (é. a.) —	621
<i>Knažovič Vojtech</i> : Die Struktur des slovakischen Wirtschaft. (Vezér István) — — — — —	304
<i>Kokkalis Alexander</i> : Die Theorie der Arbeit. (Varga József) — —	904
Közigazgatásunk nemzetközi kapcsolatai. (Rácz Gyula) — —	361
<i>Kund Ede</i> : A termőföld pusztulása és megvédése. A sáncolás. (Zajk István) — — — — —	273
<i>Küng Emil</i> : Der Interventionismus. (Major Róbert) — — — — —	472
<i>Lützke Heinz</i> : Zusammenbruch und Neuaufbau der Weltwirtschaft. (Neubauer Gyula) — — — — —	383
Magyar Gazdaságkutató Intézet helyzetjelentése. 50. szám. (Kádas Kálmán) — — — — —	773
<i>Major Róbert</i> : Két világháború között. 21 év gazdasági és társadalomtörténete. (é. a.) — — — — —	123
<i>Markos György</i> : A magyar ipar száz éve. (Rézler Gyula) — — — — —	687
Mezőgazdasági politika és mezőgazdasági közigazgatás. (Heller András) — — — — —	363
<i>Minello Arrigo</i> : La pubblicità nel campo dell'economia aziendale e nazionale. (P. K.) — — — — —	690
<i>Mises Ludwig von</i> : Nationalökonomie. (Kuffler Ervin) — — — — —	279
<i>Móra Mihály</i> : Az egyházi adó és az egyházközség alapkérdései az egyházi és világi jog szerint. (Takács György) — — — — —	459
<i>Müllenbusch J.</i> : Die Organisation der deutschen Ernährungswirtschaft. (Nemény Vilmos Béla) — — — — —	688

	Oldal
<i>Nagy Károly</i> : Gazdasági közigazgatás. (Nemény Vilmos Béla) — — —	800
<i>Orel Géza</i> : Gazdasági szellem nevelése. (Takaróné Gáll Beatrix) — —	455
<i>Pagel Karl</i> : Die Hanse. (Komoróczy György) — — — — —	695
<i>Paolo Thaon di Revel</i> gróf olasz pénzügyminiszter úr magyarországi látogatása során 1942. évi május hó 28-án a parlament delegációs termében tartott előadása. (é. a.) — — — — —	695
<i>Pártos Szilárd</i> : A magyar gyáripár évkönyve és címtára 1941. (é. a.)	298
Pesti Magyar Kereskedelmi Bank 1841—1941. Száz esztendő emlékei. (Varga István) — — — — —	116
<i>Pirou Gaétan</i> : Néo-Libéralisme. Néo-Corporatisme. Néo-Sozialisme. (Kuffler Ervin) — — — — —	135
Probleme und Aufgaben des deutschen Geld- und Kreditwesens. (Domány Gyula) — — — — —	782
<i>Ringel Karl Róbert</i> : Frankreichs Wirtschaft im Umbruch. (M. R.) —	915
<i>Samhaber Ernst</i> : Der Magier des Kredits. (M. R.) — — — — —	377
<i>Sándor János</i> : Értéktelen anyagok, hulladékok, mint nyersanyagforrások. (Király Sándor) — — — — —	611
<i>Sölter Arno</i> : Das Grossraumkartell. (Nemény Vilmos Béla) — — —	684
<i>Surányi-Unger Theo</i> : Weltwirtschaft und Wehrwirtschaft. (Kisiégy Nagy Dénes) — — — — —	593
<i>Schmölders Günther</i> : Kartelle und Kartellpreise. (Mórotz Kálmán) —	908
<i>Schranz András</i> : Nagyvállalataink mérlegeinek elemzése. (k. z.) —	366
<i>Stucken Rudolf</i> : Liquidität der Banken. (Kuffler Ervin) — — —	373
<i>Szilber József</i> : Az olaj. (Korpás Emil) — — — — —	462
<i>Tallós János</i> : Biztosításügyi és demográfiai tanulmányok. (Veress Pál)	118
<i>Timm Herbert</i> : Das Grundproblem der modernen Vollbeschäftigung. (Neubauer Gyula) — — — — —	466
<i>Tóth József</i> : Jog a munkához. (Kislégy Nagy Dénes) — — — — —	451
Ungarisches Wirtschafts-Jahrbuch. 1941. (é. a.) — — — — —	125
<i>Urbányi János</i> : A vállalatvezetés személyiségkérdései. (Rajty Tivadar)	787
<i>Zollinger Walter</i> : Die Inflations-Theorie auf Irrwegen. (é. a.) — —	789

Külföldi folyóiratok szemléje.

Bank-Archiv — — — — —	147, 391, 484, 699, 917
Finanz-Archiv — — — — —	312, 924
Giornale degli economisti e Annali di economia — — — — —	306, 485, 622, 704, 802
Jahrbuch der Bodenreform — — — — —	315
Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik — — — — —	144, 309, 482, 628, 803
Kyoto University Economic Review — — — — —	812
Neue Internationale Rundschau der Arbeit — — — — —	477, 631
Revue International du Travail — — — — —	316, 388, 632, 707, 810, 926
Rivista di politica economica — — — — —	142, 920
Schmollers Jahrbuch — — — — —	149, 390, 703, 922
The American Economic Review — — — — —	394
The American Political Science Review — — — — —	151
The Journal of Political Economy — — — — —	151, 317

	Oldal
Wirtschafts- und Sozialberichte — — — — —	926
Weltwirtschaftliches Archiv — — — — —	145, 481, 627, 806
Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft — — —	150, 314, 808

Magyar Közgazdasági Társaság.

Felolvasó ülések — — — — —	490, 492
Igazgató-választmányi ülések — — — — —	152, 490
Közgazdasági tanfolyam középiskolai tanárok részért — — —	152
Közygűlés — — — — —	491
A főtitkár jelentése a Társaság 1941. évi működéséről — — —	396
A főpénztáros-helyettes jelentése a Társaság 1941. évi működéséről	398

Átmenetgazdasági alapelvek.

Tartalom: I. Honvédelmi és háborús gazdaság. — II. Átmenetgazdaság. — III. Békegazdaság.

I. Honvédelmi és háborús gazdaság.

Jelenlegi gazdasági helyzetünkben a fejlődés minden egyéb tagolásánál mind tudományos, mind pedig gyakorlati szempontból fontosabb az a beosztás, amelyet a háborús gazdaság, az átmenetgazdaság és a békegazdaság *hármass rétegződése* szerint állapíthatunk meg. Mindhárom fejlődési szakasznak lényeges vonása, hogy nagyjából a társadalomgazdasági erők *nemzetközi* alakulásának nyomása alatt állnak elő és csupán kisebb részükben peregnék le szabad nemzeti elhatározás alapján. Mindhármuk alapvető kérdéseit helyesen áttekinteni tehát csak akkor tudjuk, ha egyrészt egymásközti szoros összefüggéseikben és másrészt nemzetközi előfeltételeik megvilágításában nézzük őket. A háborús gazdálkodás főleg a váltakozó hadi helyzet mindenkor kényszerítő hatása alatt szokott kialakulni; ezért tudományosan is elmélyedő tervezésre egyedül vele kapcsolatosan csak kevésbé szokott alkalom nyílani. A békegazdaság nagy távlati egyértelműek a távolabbi jövőbe tekintő társadalomgazdasági gondolkodás tartalmával; az itt felmerülő kérdések tehát inkább az általános gazdaságelmélet és gazdaságpolitika területéhez tartoznak. Hármass tagolásunkban sarkalatos részként ilyképpen főleg az átmenetgazdaság problémái domborodnak ki. Ezen problémáknak előterébe is nemzetközi vonatkozások nyomulnak, mert világháború idején itt is a földkerekség valamennyi országát többé-kevésbé érintő jelenségekről van szó.

A tulajdonképpeni *háborús gazdaságot* a gyakorlati esetek túlnyomó részében az ú. n. *honvédelmi gazdaság* előkészítő szakasza szokta megelőzni, amely alakilag ugyan még békés keretekben folyik, anyagilag azonban már a háborús gazdaság-

géhoz erősen hasonló célokat követ. A különbség közöttük lényegileg csak az, amely az erőket egybefogó előkészítés és az őket harebavető lebonyolítás között szokott fennforogni. A honvédelmi gazdaság is már főleg a nemzetközi helyzet kiéleződését és külföldi országok fegyverkezésének veszélyeit latolgatja, mielőtt arra az elhatározásra jut, hogy a belső hatalompolitikai, a művelődéspolitikai és a társadalompolitikai feladatok rovására elsősorban külső hatalompolitikai erő kifejtés, azaz fegyverkezés megalapozására összpontosítja a nemzet gazdasági erőit. Ezt az utat általában annál határozottabban követi, minél egyoldalúbban lépnek rá a környező külföldi országok. A háborús gazdaságban azután a hadvezetés erélyességének fokán múlik, hogy a nemzetgazdasági erőknél mekkora részét állítjuk a háborús célok elérésének szolgálatába és mekkora részüket hagyjuk meg az ú.n. békés tevékenységek terén.

Mind a honvédelmi, mind pedig a háborús gazdaság előtt kettős cél lebeg: egyrészt a győzelemhez szükséges mértékben igyekeznek a *hadvezetés* rendelkezésére bocsátani a nemzeti termelés tényezőit, másrészt pedig — a lehetőséghez képest — a *pénzérték* és az *áralakulás* egyensúlyának megőrzésére törek-szenek. A kettő közötti szoros összefüggésnek állandóan figyelemünk előterében kell állnia, mert a honvédelmi és a háborús gazdaság sikere egyaránt attól függ, hogy ez a két cél együttesen és összhangban érhető-e el. Kétségtelen ugyanis, hogy a honvédelmi és a háborús erő kifejtés meddő lesz, ha a pénz értékét és az árszínvonalat ugyan változatlan magasságban sikerül megőriznünk, a hadvezetés termelési feltételeit azonban nem tudjuk előteremteni. Hibás és veszélyes úton halad viszont az a honvédelmi és az a háborús gazdaság is, amely ugyan nyomatékosan hangsúlyozza a termelésnek hadi célokra való összpontosítását, egyidejűleg azonban kaput nyit az árszínvonal emelkedésének és a pénzérték megfelelő romlásának. Lehetséges, hogy nemzetközi vonatkozásban az ilyen leromlás átmenetileg és felületesen kedvező eredményekkel is járhat, amennyiben rövid lejáratra javíthatja a kereskedelmi mérleget és a nemzetközi fizetési forgalom egyik-másik egyéb részét. Nem vitatható azonban, hogy hosszabb lejáratra a pénz értékének leromlása oly kedvezőtlen jövedelem- és vagyoneeloszlási eltolódásokkal szokott járni, amelyek a nemzet termelési tényezőinek sorában először különösen a munkát és azután a tőkét szokták végzetesen gyengíteni. Ha tehát a honvédelmi vagy a háborús gazdaság hosszabb ideig tart, akkor szóbanforgó két céljának párhuzamos és összhangzatos követése igen fontossá válik.

Ismeretes, hogy Magyarországot 1938 tavaszán a környező országok erős fegyverkezése bírta *első öt éves beruházási tervé-*

nek megállapítására, amelynek eredetileg egymilliárd pengőnyi keretéből 600 millió pengőt hasítottunk ki tisztán honvédelmi beruházási célokra, míg a mezőgazdaság, az ipar, a kereskedelem és a közlekedés „békés” fejlesztésére csak 400 millió pengőt szántunk belőle. Abból a távlatból, amellyel jelenleg, ennek az ötéves terv utolsó évének küszöbén rendelkezünk, már határozottan állíthatjuk, hogy az egész terv gazdasági alapvetése általában helyes úton haladt. Szigorú bírálók mondhatnák ugyan, hogy a terv pénzügyi kereteit az akkor már erősen fenyegető nemzetközi helyzetre való tekintettel eleve bővebbre is szabhattuk volna. Annyi azonban bizonyos, hogy a pénz értékének és az árszinvonalnak védelmében szabályos és a társadalomerkölcsi igazságosság síkján is mindenképpen teherbíró eszközöket alkalmaztunk a terv beruházásaival kapcsolatosan várható járulékos vásárlóerőknek a forgalomból való kivonására: az eredetileg 600 millió pengőre méretezett beruházási hozzájárulással, mint rendkívüli vagyonadóval, közvetlenül csak tehetősebb rétegeinket terheltük meg és a 400 millió pengőre rúgó beruházási kölcsönt is közvetve főleg csak ezeknek a rétegeinknek testére szabtuk. A terhek áthárításának ebben az esetben is kétségtelenül sokféle lehetősége forgott fenn; a mérsékelt és bölcsen kiegyenlítő társadalomerkölcsi igazságosságnak útján mégis megmaradtunk akkor, amidőn alsóbb társadalomgazdasági rétegeinket mentesítettük a terv pénzügyi terheinek közvetlen viselésétől és egyidejűleg — éppen a terv helyes pénzügyi elgondolása révén — nagyjában árszinvonalunkat is meg tudtuk tartani. Általános árjelzőszámunk 1939 őszéig — kisebb-nagyobb ingadozásokkal — nagyjában változatlan szinvonalon mozgott és fokozatos emelkedése csak azóta következett be. Egyidejűleg jövedelemeloszlási egyensúlyunkban is megfelelő eltolódások kezdtek érvényesülni, amelyeknek hatásai előbb-utóbb egyes termelési tényezőinknek és sorukban is megint főleg a munkának és a tőkének teljesítőképességét is befolyásolhatják.

Nemzetközi hatalmi helyzetünk kedvező alakulása hozta magával, hogy 1938 ősze és 1941 tavasza között négyrendbeli területgyarapodásban volt részünk. Az északi, keleti és déli országrészek visszacsatolásával kapcsolatosan hadseregünkre jelentékeny feladatok hárultak. 1939 augusztusának vége óta honvédelmi gazdálkodásunk ütemét azért is gyorsítani kellett, mert az európai háború kitörése közvetlenül a háborús veszély küszöbére állított bennünket. 1941 nyarán azután honvédelmi gazdaságunk állapotából alakilag is a tevékeny háborús gazdaság helyzetébe kerültünk, ami világosan tükröződik vissza *honvédelmi kiadásaink* újabb alakulásában. 1940 őszén, az országgyűlés költségvetési vitájában a pénzügyminiszter bejelentette, hogy a rendes költségvetésen kívül kezelt eredetileg

egymilliárdos beruházási terv keretei addig már 2.8 milliárd pengőre növekedtek, és 1941 októberében, legutóbbi költségvetési beszédében már arról kellett beszámolnia, hogy a terv keretei 4.5 milliárd pengőre duzzadtak. Ebből 1941 októberéig 2.3 milliárd pengőt adtunk ki, amely összegből 1.1 milliárdot adókból és 1.2 milliárdot kölcsönökből fedeztünk. A Nemzeti Bank elnökének 1942 februárjában tartott közgyűlési beszámolójából látjuk, hogy a terv kereteinek további kihasználása azóta is lendületesen folyik. Párhuzamosan általános állami költségvetésünkön belül is egyre nagyobb költségeket fordítunk különböző irányú honvédelmi szükségleteink fedezésére: a honvédelmi minisztérium költségvetési tétele önmagában az 1941. évi 386 millió pengőről 1942-ben 581 millió pengőre emelkedett.

Azt a tényt, hogy a honvédelmi és háborús gazdaságunk újabb erőfeszítéseivel kapcsolatosan forgalomba jutott járulékos vásárlóerőket a fejlődésnek ebben a legutóbbi szakaszában már csak részben vontuk ki megint a forgalomból, világosan bizonyítja *áralakulásunk* útja. A Nemzeti Bank legutóbbi közgyűlési jelentése az 1941. esztendő egészére általános árszínvonalunknak kereken 25%-os emelkedését állapítja meg, míg a Központi Statisztikai Hivatal és a Magyar Gazdaságkutató Intézet számításai azt mutatják, hogy általános nagykereskedelmi árszínvonalunk 1939 augusztus vége, azaz a jelenlegi háború kitörése és 1941 novemberének vége között kereken 56%-os, a létfenntartási költségek sorában szereplő élelmezési kiadások kereken 54%-os, az ú. n. élelmiszerkosár költsége pedig országos átlagban nem kevesebb, mint 61%-os emelkedéssel mentek át. Köztudomású, hogy ezekben az áremelkedésekben része van a külföldi eredetű nyersanyagok és általában a behozatali cikkek drágulásának, továbbá annak a körülménynek, hogy az újabban szükségyszerűen egyre nagyobb mértékben felhasználásra kerülő pót- és műanyagok is növelik termelési költségeinket. Az az érv is megáll, hogy a háború kitörésekor nemzetközi viszonylatban kárunkra még kedvezőtlen agrárrolló érvényesült és hogy mezőgazdasági árainkat ennek folytán szándékosan is emelni igyekeztünk. Kétségtelen, hogy mezőgazdasági kiviteli ilyképpen jövedelmezőbbé vált. Ugyanakkor azonban nem hallgathatjuk el, hogy a háború kitörése és 1941 novemberének vége között ipari gyártmányaink általános nagykereskedelmi árszínvonala is 52%-kal emelkedett és hogy azóta nálunk különösen az iparcikkek mutatnak további drágulást. Közvetlen okként itt arra a rendelkezésre kell utalnunk, amelynek értelmében iparunk az 1941 decemberében engedélyezett 15%-os általános munkabéres fizetésemelést is teljes egészében átháríthatja és ilyképpen beszámíthatja gyártmányainak árába. Közvetett okként viszont

a forgalomból kellő mértékben ki nem vont járulékos vásárlóerőknek nálunk ma már jelentékeny szerepe állapítható meg.

Ha tehát háborús gazdaságunk további fejlődését helyes mederbe kívánjuk terelni, a jövőben fokozott eréllyel kell arra törekednünk, hogy a *járlékos vásárlóerőt a forgalomból kivonjuk*. A közgazdasági tudás mai színvonalán ennek ma már számos különböző eszköze kínálkozik. Döntően fontos lépés, hogy mi mely eszközökhöz folyamodunk. Jelentékeny részében ez a lépés fogja eldönteni nemcsak háborús gazdaságunk további sikerének kérdését, hanem egyúttal azt is, hogy Magyarország mekkora súllyal és mily szerepkör vállalásával lesz majd képes beletagolódni a kialakulóban lévő új európai nagytérgazdaságba. Az idevágó összefüggéseket éppen ezért világosan csak akkor tekinthetjük át, ha egyúttal a háború után várható átmenet- és békegazdálkodási lehetőségeinket is latolgatjuk.

II. Átmenetgazdaság.

A háború befejezése után a hadviselt országok gazdaságát — minden eddigi tapasztalat szerint — *kétirányú veszély* fenyegeti. Az egyik a katonai célú termelésnek többé-kevésbbé hirtelen csökkentéséből, a másik pedig azoknak a jövedelemeloszlási feszültségeknek kiéleződéséből áll elő, amelyek a háború folyamán fel szoktak gyülemelni.

Az első tételnél merőben *műszaki nehézségeknek* is fontos szerep jut, mert még a legkedvezőbb gazdasági átállítási lehetőségek mellett is hosszabb-rövidebb ideig tarthat, amíg ágyú és harci repülőgép helyett mezőgazdasági traktort és vasúti személykocsit tudunk gyártani, vagy amíg mezőgazdasági termelésünket háborús útjairól megint a békés nemzetközi munkamegosztás követelményei szerint tudjuk átalakítani. Ehhez járul még az a súlyos kérdőjel is, hogy átmenetgazdasági termelésünket kinek, milyen mértékben és milyen irányokban eszközlendő megrendelése alapján fogjuk lendületben tartani.

A második veszély abból a tényből fakad, hogy a háborús szenvedések javarésze már mindig az alsóbb társadalomgazdasági rétegek vállaira nehezedett és hogy ezek a rétegek — amint felszabadulnak a közvetlen katonai fegyelem alól — a jövedelem- és vagyoneloszlás terén jutalmat szoktak követelni elviselt háborús szenvedéseikért. Bármennyire öntudatosak és állhatatosak is azok a felsőbb társadalomgazdasági rétegek, amelyek az ilyenmű követeléseket indokolatlannak tartják és velük megfelelően szembehelyezkednek, a *kiegyenlítő társadalmi igazságosság követelményei* minden háború után többé-kevésbbé elemi erővel szoktak alulról érvényesülésre

törni. Az alsóbb rétegek zöme ugyanis csak ezeknek a követelményeknek síkján tudja értelmezni a felsőbb rétegektől a háború folyamán kapott ígéreteit, hogy a békekötés után jobb sorban lesz részük. Vegyük tekintetbe azt a tényt is, hogy a jelenlegi háború bennünket közvetlenül és leginkább érdeklő vonatkozásában túlnyomórészt a velünk ellenséges bolsevista Oroszország és a velünk szövetséges nemzeti szocialista Németország, tehát két oly társadalomgazdasági rendszer között folyik, amelyeknek mindegyike már lényegesen messzebb haladt a nagy társadalomgazdasági osztálykülönbségek kiküszöbölésének útján, mint Magyarország. A bolsevizmusra vonatkozólag ezt — közismert és számos vonatkozásban kártékonyan túlzó egyenlősítési törekvéseire való tekintettel — különösképpen még csak hangsúlyoznunk sem kell. Annál inkább figyeljünk azonban a német nemzeti szocializmus idevágó fejlődés irányára: míg a háború alatt, és különösen a nemzetközi beállítású bolsevizmus ellen viselt háborújában, szükségszerűen inkább nemzeti jellegét domborítja ki, a háború után az várható, hogy megint inkább szocialisztikus vonásait fogja hangsúlyozni, ha nem akar túlságosan messze távolodni eredeti célkitűzéseitől. Minthogy pedig a háború jelenlegi esélyei szerint a békekötés után oly európai nagytér gazdaság kialakulásával kell számolnunk, amelyben — bármennyire is bízunk Magyarország további megerősödésében — a vezetőszerp Németországnak fog jutni, valószínű, hogy nálunk is fokozott súllyal fognak érvényesülni azok a nagytér gazdasági eszmeáramlatok, amelyekben az alsóbb rétegeink életszinvonalának emelkedésére irányuló törekvések bő táplálékot fognak találni. Átmenetgazdasági tervezésünknek tehát — a termelés folyamatosságának biztosítása mellett — ezúttal fokozottan kell ügyelnünk arra, hogy várható jövedelem- és vagyoneeloszlási feszültségeink káros fejleményekhez ne vezessenek.

Ami az átmenetgazdasági termelés folyamatosságának műszaki előfeltételeit illeti, úgy ezek megfelelő *mérnöki tervezés és számítások* alapján eleve is eléggé jól tekinthetők át. Hasznos azonban, ha a termelő vállalatok a gazdaságpolitikai irányítás felelős szerveitől már a háború folyamán *útmutatásokat* kaphatnak arra vonatkozólag, hogy későbbi műszaki átállításukat előreláthatólag milyen cikkek termelése felé kell majd terelniök. Az ilyen útmutatást még a legkiválóbb és a legmozgékonyabb vállalkozók is csak örömmel üdvözölhetik. Az irányított gazdaság állami szerveinek manapság kétségtelenül jobban áll módjukban, hogy megfelelő nemzetközi tárgyalások alapján előre is tervszerűen tekintsék át a nagytér gazdasági munkamegosztás jövőbeni lehetőségeit és közöttük különösen azokat a feladatokat, amelyeknek megoldása az egyes országok mezőgazdasági és ipari termelésére, valamint

kereskedelmi, közlekedési és hitelintézeti szervezetére vár. Az átmenetgazdasági előkészítés síkján ezért van nagy jelentősége minden idevágó nemzetközi gazdasági megállapodásnak még akkor is, ha nem a pillanatnyi megoldások elősegítésén, hanem a későbbi nemzetközi munkamegosztás előkészítésén fáradozik. Egyidejűleg annak az árúéhségnek, amely minden hosszantartó háború után mutatkozni szokott, vagyoni és jövedelmi alapjait is, előre a legjobban a gazdaságpolitikai irányítás felelős szervei számíthatják ki. Hiszen nagyrészt ezeknek a szerveknek magatartásától függ, hogy a háborúutáni árúéhség kielégítésénél mely társadalomgazdasági rétegek fognak — vagyoni és jövedelmi helyzetükre való tekintettel — leginkább szóhoz jutni. Az pedig a háborúutáni piaci kereslet tartalmi megoszlásának szempontjából igen fontos, hogy inkább a nagy tömegek szükségleti cikkei vagy pedig inkább a tehetősebb rétegek fogyasztási és beruházási javai iránt fog az átmenetgazdasági időszakban nagyobb piaci kereslet mutatkozni. Ez a különbség közvetve a termelési javaknak háborúutáni előállítására és felújítására körül sem hagyagolható el.

Az idevágó tervező latolgatásoknak abból kell kiindulniok, hogy az átmenetgazdasági időszakban főleg azok a társadalomgazdasági rétegek juthatnak majd leginkább árúéhségük csillapításához, amelyek folyósítható (likvid) *megtakarítások* fölött fognak rendelkezni. Új termelési befektetésekre is elsősorban ezek a rétegek vállalkozhatnak majd. Vegyük tekintetbe itt azt is, hogy a háborús gazdaságban a fölös vásárlóerőknek a forgalomból való kivonására az adóztatás mellett alkalmas eszközül köztudomásúlag csak a közületi kölcsönök kínálóznak és hogy az ily kölcsönök is helyesen csak valódi megtakarításokból vehetők fel. Ezen két összefüggés egybevetéséből kitűnik, hogy a háború folyamán elérhető takarékoskodásnak mennyire nagy súlya van nemcsak a háborús gazdaság sikere, hanem az átmenetgazdasági termelés várható alakulásának szempontjából is. Állásfoglalásunk egyúttal azt jelenti, hogy a nyakló nélküli pénz- és hitelszaporítást sem a háborús gazdaságban, sem pedig az átmenetgazdaságban oly járható útnak nem tartjuk, amely a tartós siker reményében helyettesíthetné a valódi megtakarításokra támaszkodó tőkegyűjtést. Az átmenetgazdaság alapvető összefüggéseit is annál inkább csak a háborús takarékoskodás lehetőségeinek gondos vizsgálata alapján tudjuk áttekinteni.

Külön bizonyításra nem szorul, hogy a háborús gazdaságban is a leginkább kielégítő állapot az lenne, ha tőkegyűjtésünk az *önkéntes takarékosság* különböző útjaira támaszkodhatna, ha az állam átmenetileg az így megtakarított és folyósítható pénzösszegeket vehetné igénybe a fölös vásárlóerőknek a forgalomból való kivonása céljából és ha az átmenetgazda-

sági időszakban az ilyképpen előálló pénzköveteléseket fizethetné vissza — megfelelő termelési és pénzügyi terv alapján — az önkéntesen takarékoskodóknak. Tapasztalati tény azonban, hogy azok a bizonytalansági tényezők, amelyek többé-kevésbé minden háború folyamán közgazdasági és magángazdasági vonatkozásban egyaránt szoktak érvényesülni, az önkéntes takarékoskodás számára általában nem teremtenek kedvező lélektani alapot. Más szóval: a háború bizonytalanságaira való tekintettel általában csak nehezebben tudjuk magunkat elhatározni arra a takarékosági áldozatra, amellyel minden önkéntes tőkegyűjtés jár. Igaz, hogy a takarékosági áldozatot jelentő fogyasztási lemondás a háborús gazdaságban tetemesen segíthető elő azon közvetlen fogyasztási korlátozások útján, amelyek manapság is minden hadviselő országban kisebb-nagyobb eréllyel alkalmazásra kerülnek. Ha azonban az ily fogyasztási korlátozásokkal nem párosul megfelelő takarékosági igyekezet, akkor a fölös vásárlóerő előbb-utóbb mindig talál oly felhasználási lehetőségeket, amelyek a háborús gazdaságnak kárára vannak. Itt főleg a zugkereskedelem és a vele kapcsolatos árúelvonás, árúfelhalmozás és árfelhajtás lehetőségeire célzunk. Olyan országokat ugyan ismerünk, amelyekben még a fogyasztásnak háborús korlátozása idején is az önkéntes takarékoságnak viszonylag magas foka érvényesül; egyedül az önkéntes takarékoságra azonban még ezek az országok sem támaszkodhatnak háborús gazdaságuk sikerének komoly veszélyeztetése nélkül. Tételünk helyességét főleg a jelenlegi Németország példája bizonyítja. A kényszertakarékoság rendszabályairól ugyanis még az ottani, viszonylag magas színvonalon álló önkéntes takarékoság mellett sem mondhatnak le.

Annál inkább kell ilyenkor *kényszertakarékosághoz* folyamodniok azoknak az országoknak, amelyeknek háborús gazdaságában az önkéntes takarékoságra egyéb okokból is csak kisebb hajlandóság mutatkozik. Gondolatmenetünk síkján a fontos kérdés itt az, hogy a legcélszerűbben a kényszertakarékoságnak ismert módozatai közül melyek vehetők igénybe.

A hagyományos közgazdasági gondolkozás előterében leginkább a kényszertakarékoságnak az a módozata szokott állni, amelyet helyesen *közvetett kényszertakarékoságnak* nevezhetünk. Általában pénzsziporítással kapcsolatosan szokott érvényesülni. Ilyenkor a bankok a termelő vállalatoknak többnyire könnyed módon nyújtanak oly járulékos hiteleket, amelyek a szokásos mértéknél is tetemesen nagyobb arányban haladják meg letéteik és betéteik összegét. Itt tehát az a helyzet áll elő, amelyben a bankok eselekvő hitelügyletei értékszerűen egészségtelenül nagy arányban haladják meg szenvedő hitelügyleteiket, amelyben további mozgási lehetőségük (likviditá-

suk) erősen csökken és amelyben ennek következtében zavart okozóan nagymennyiségű hitelpénz kerül forgalomba. Ha az ilyenkor bekövetkező áremelkedésekkel párhuzamosan a munkabérből és egyéb szilárd (fix) fizetésekből élő rétegek jövedelme nem emelkedik, azaz ha tényleges jövedelmük csökken, akkor nyilvánvaló, hogy fogyasztásukat is megfelelő mértékben csökkenteniök kell. A termelő vállalatok viszont — bankhitelek birtokában — előnyös helyzetbe jutnak és annál könnyebben vásárolják meg a piacon a tőlük szükségelt termelési javakat. A termelési javak gyarapodásával pedig takarékoság érvényesül, mert eredményeként a nemzeti tőke állománya megfelelően növekszik. Minthogy emelkedő árak mellett a vállalkozók eleinte mindig kisebb költségekkel dolgoznak és utóbb abba a helyzetbe jutnak, hogy magasabb áron adhatnak el, nyereségeik is általában kedvezően alakulnak. Az pedig régi tapasztalat, hogy a tehetősebb vállalkozói réteg — jövedelmének emelkedése idején — inkább hajlamos a takarékosagra, tehát a tőkegyűjtésre, mint a szilárdjövedelmű alsóbb rétegek, amelyeknél fogyasztásuk kiterjesztése iránt általában nagy nyomaték szokott érvényesülni. A hitelkiterjesztéstől előidézett pénzszaporításnál és áremelkedéseknél tehát kétszeres vonatkozásban is érvényesülni szokott a közvetett kényszertakarékossági folyamat.

Nyomatékkal kell azonban hozzáfűznünk, hogy ez a kedvező hatás nemzetgazdasági vonatkozásban, még a *pénzszaporítás kezdeti fokain* is, többnyire csak felületes szokott lenni. Azokban az országokban, amelyekben az alsóbb rétegek is viszonylag magas életszínvonalon állnak, a jövedelemeloszlási különbségek növekedésének hátránya rövidebb lejáratra esetleg még felérhet a szóbanforgó közvetett kényszertakarékosság nemzetgazdasági előnyeivel. Ahol azonban a jövedelmi és vagyonszétválások tetemesek, ott az alsóbb társadalomgazdasági rétegek életszínvonalának a közvetett kényszertakarékossággal járó további leszállítása és a felsőbb rétegek anyagi erejének megfelelő további növelése igen veszélyes feszültségekhez vezethet. Az alsóbb rétegek sorsán ilyenkor bér- és fizetésemelésekkel segíteni értelemszerűen már csak azért sem lehet, mert akkor az egész kényszertakarékossági folyamat már eleve hajótörést szenvedne: hiszen a nagy tömegek fogyasztása nem csökkenne és így a termelési javak állománya sem lenne megfelelően növelhető. Ügyeljünk tehát azokra a jelentékeny különbségekre, amelyek a közvetett kényszertakarékosság hatásában pl. egyrészt az Északamerikai Egyesült Államok, Anglia, Németország vagy Belgium és másrészt Magyarország, Olaszország vagy a délkeleteurópai országok között — alsóbb osztályaiknak életszínvonalára való tekintettel — már a pénzszaporítási folyamat kezdeti fokain is fennállnak.

A pénzszaorítás további folyamán azután kézenfekvő, hogy a kényszertakarékossági eredmények mindenhol hanyatlani fognak. A pénz értékének egyre gyorsuló csökkenése ilyenkor már megfelelően egyre nagyobb mérvű járulékos hitelkiterjesztést szokott szükségessé tenni, aminek következtében csakhamar megrendül az egész pénz- és hitelforgalomba vetett bizalom: ilyenkor azután a termelés menetében is már oly nagy zavarok és a fogyasztásban is oly ideges kapkodás szoktak mutatkozni, amelyek esküdt ellenségei a takarékosnak és a nemzeti tőkeállomány gyarapodásának.

Nyilvánvaló, hogy a fentihez hasonló járulékos hitelkiterjesztést többé-kevésbé a *háborús gazdaságnak* is alkalmaznia kell, mert javarészt csak így tudja biztosítani a háborús célokra való termelés lendületes menetét. Ha egyidejűleg nem sikerül megakadályoznia az árszínvonal emelkedését és ha a munkabéreknek, valamint a szilárd fizetéseknek hasonló ütemű emelkedését nem mozdítja elő vagy pedig egyenesen megakadályozza, akkor a szóbanforgó közvetett kényszertakarékossági folyamat — minden előnyével és hátrányával — eleinte itt is érvényesülni fog. Ilyenkor is többnyire meglepéssel szoktunk hivatkozni a termelő vállalatoknak tőkével való önellátási (önfinanszírozási) eredményeire, amivel kapcsolatosan azonban a kibocsátási (emissziós) piac megfelelően pangani szokott. Háborús közvetett kényszertakarékosság viszont hasonló értelemben akkor is elérhető, ha az állam kölcsönök alakjában veszi igénybe a termelő vállalatok nyereségeit és ilyképpen átmenetileg megakadályozza beruházási tevékenységüket. A kényszertakarékosság nemzetgazdasági eredménye ebben az esetben nem a vállalatok tényleges tőkejavainak gyarapodásában, hanem a hadi célokra való termelés megfelelően erőteljes fokozásában nyilvánul meg. Ilyen vagy ehhez hasonló közvetett kényszertakarékossághoz a jelenlegi háború kitörése óta is a földkerekségnek majdnem valamennyi országa többé-kevésbé erőteljes mértékben folyamodott. Részbeni kivételnek főleg csak Németország tekinthető, ahol az árszínvonalnak a háború kitörése óta történt emelkedése viszonylag szűk határok között mozgott. A többi országok közül hasonló képet csak Japán, Kanada és az Északamerikai Egyesült Államok mutatnak, amelyekben a nagykereskedelmi árak emelkedése — a Németországban kimutatott átlagosan 5%-kal szemben — 1941 őszéig általában nem haladta meg a 25%-ot. Az összes többi fontosabb országban a nagykereskedelmi árak tetemesen nagyobb mértékben emelkedtek.

Kétségtelen, hogy 1939 ősze, tehát újabb *magyarországi* áremelkedéseink megindulása óta mi is nem csekély mértékben vettük igénybe a közvetett kényszertakarékosságnak szóbanforgó lehetőségeit. Azt, hogy háborús hitelkiterjesztésünk

segítségével termelő vállalataink a háború kitörése óta is általában erőteljesen tudták folytatni tőkével való önellátásukat, közkezen forgó statisztikai adataink eléggé világosan bizonyítják. Ezt mutatják általában a nagyobb vállalatok közzétett újabb mérlegei is. Fűzzük hozzá, hogy itt — önmagában véve — nemzetgazdaságilag igen öröndetes folyamatról van szó, mert átmenetgazdasági nehézségeinket is tetemesen enyhítheti az a remény, hogy a háború végén termelő vállalataink nem anyagiilag legyengülve és lerongyolódva tekintenek majd a bizonytalan jövő elé. Egyidejűleg gondoljunk azonban arra a tényre is, hogy közvetett kényszertakarékosságunk következtében alsóbb társadalomgazdasági rétegeink életszínvonala általában még tovább süllyed. Ha ezt a tényezőt is tekintetbe vesszük, akkor egész közvetett kényszertakarékossági tevékenységünket már korántsem ítélnénk meg egyoldalúan kedvező értelemben.

A háború kitörése óta katonai erő kifejtésünk anyagi terheit közvetlenül már nem csak a tehetősebb rétegekre róttuk, amint azt pl. az ötéves terv eredeti elgondolásában láttuk. Most már *pénzügyi politikánk* is fokozottabb mértékben nyúlt olyan eszközökhöz, amelyek az alsóbb társadalomgazdasági rétegeknek is közvetlenebb megterhelését jelentették. Meg kell jegyeznünk, hogy az összes állami egyenes adók költségvetés-szerű emelkedése 1940¹ és 1941 között 19.2%, 1941-ről 1942-re pedig 39.2% volt. Ezzel szemben forgalmi adóink ugyanakkor 35.3%-os, ill. 71.8%-os emelkedést mutatnak. Az utóbbi két esztendő állami költségvetéséből kitűnik, hogy a szeszegyed-áruságból, a dohányegyedáruságból és több más olyan közületi teherből eredő bevételeink is tetemes mértékben emelkedtek és emelkednek, amely nagyrészt az alsóbb rétegeket sújtja. Igaz ugyan, hogy a tehetősebb rétegeket ezekben az években még a beruházási hozzájárulás rendkívüli vagyonszármazása is terheli és hogy pénzügyi politikánk számos oly szociálpolitikai kedvezményt nyújt, amely a költségvetés rideg számadataiból csak kevésbé világlik ki.

Az alsóbb társadalomgazdasági osztályokra nehezedő terhek azonban most már a közszükségleti cikkek árának emelkedésében is éreztetni kezdték hatásukat. A Magyar Gazdaságkutató Intézet 49. számú helyzetjelentése 12 fontosabb országra vonatkozólag mutatja ki a *létfenntartási költségek* emelkedését (l. 31. l.). Közülük az 1939. augusztusa és 1941. szeptemberé közötti 25 hónapban a Magyarországra vonatkozólag kiszámított 37%-os létfenntartási költségnövekedésnél nagyobb emelkedést csak Dánia és Norvégia mutatott. Ezekben az országokban az emelkedés már a háború első 22, ill. 24 hónap-

¹ Számításaink alapjául itt az 1939/40. évi másfél éves költségvetésben szereplő adatok $\frac{2}{3}$ részét vettük.

jában is 45, ill. 39%-ra rúgott. Kilenc országban viszont az emelkedések kisebbek voltak, mint Magyarországon: papíralapon számítva Németország 5%-os, az Északamerikai Egyesült Államok és Argentina 8%-os, Kanada 14%-os, Japán 17%-os, Nagy-Britannia 27%-os, Svédország 28%-os, Svájc 31%-os és Bulgária 34%-os megfelelő emelkedést mutatott ki. Igaz, hogy a nemzetközi összehasonlítás itt — a számítási módszerek különbözősége miatt — sántít. Vegyük azonban tekintetbe, hogy létfenntartási költségeink még a legutóbbi hónapokban is továbbemelkedtek. Mérlegeljük azonkívül, hogy az élelmezési költségek — amint már fentebb is említettük — a többi létfenntartási költségek zöménél lényegesen magasabb arányban növekedtek nálunk is és hogy ezt az eltolódást az alsóbb társadalomgazdasági osztályok a háború kitörése óta igen erősen érzik. Ezeknek az osztályoknak tényleges létfenntartása tehát a háború kitörése óta magasabb arányban drágult, mint amilyen a fenti számadatokból közvetlenül kitűnik.

Ezzel szemben tudjuk, hogy *ipari és kereskedelmi munkabéreinket és kisebb fizetéseinket* a háború kitörése óta 1940 őszén 7%-kal, 1941 májusában 8%-kal és 1941 decemberében 15%-kal, összesen tehát 30%-kal emeltük. Igaz, hogy egyes vállalatok az általános mértéken túlmenő bér- és fizetésemeléseket is nyújtottak. Igaz továbbá, hogy sok munkás és alkalmazott természetbeni járandóságokban és a közellátás szociálpolitikai intézkedéseinek révén is kedvezményeket élvez. Azt se hanyagoljuk el, hogy a háború alatt a munkáscsaládoknak több tagja jutott keresethez, ami a munkásosztálynak mint egésznek jövedelmét gyarapítja. Ennek ellenére kétségtelen, hogy ipari és kereskedelmi munkásaink és kisebb alkalmazottaink tényleges jövedelme jelenleg általában alacsonyabb, mint amilyen a háború kitörésekor volt. A *mezőgazdasági munkabérekre* vonatkozólag javarészt más helyzet érvényesül, mert az összes mezőgazdasági munkabérek közül mintegy 80%-ot nem pénzben, hanem természetbeni járandóságokban fizetünk ki. A természetbeni munkabéreknél a munkás közvetlenül is élvezi a mezőgazdasági árak emelkedését; pénzbeli mezőgazdasági munkabéreink pedig — idevágó korlátozó rendszabályaink ellenére is — a háború kezdete óta általában jelentékenyen magasabb mértékben emelkedtek, mint ipari munkabéreink. A *közalkalmazottak helyzete* viszont általában nem kedvezőbb, mint az ipari és a kereskedelmi alkalmazottaké.

Örvendetes tény, hogy alsóbb ipari, kereskedelmi és közalkalmazotti rétegeink általában hazafias felbuzdulással és áldozatkész belátással viselik el tényleges jövedelmüknek és ezáltal életszínvonaluknak a háború eleje óta bekövetkezett süllyedését. Nekünk is előre gondolnunk kell azonban arra a valószínűsége, hogy a közvetett kényszerszakarékosság mai

rendszere mellett ezen rétegeink a háború után nem lesznek abban a helyzetben, hogy áruéhségüket nagyobb mértékben ki-elégítsék: megtakarítások híján nemigen rendelkeznek majd az ehhez szükséges vásárlóerővel. Minthogy pedig az is erősen kétséges, hogy vállalatunk éppen az átmenetgazdasági időszakban hirtelen jelentékenyebb mértékben emelhetik majd a tényleges munkabéreket, a háború befejezte után nem csekély *vagyon- és jövedelemeloszlási feszültséggel* kell számolnunk. Ha teljes felelősségünk tudatában mérlegeljük az itt fenyegető veszélyeket, akkor nem látszik tanácsosnak, hogy egyoldalúan haladjunk tovább közvetett kényszerszertakarékosságunk eddigi útjain.

A közvetett kényszerszertakarékosság mellett azonban a honvédelmi és a háborús gazdaság számos külföldi országban már régebben kifejlesztette a *közvetlen kényszerszertakarékosságnak* többféle módozatát is. Itt először azokra a már fentebb is érintett rendszabályokra kell utalnunk, amelyek nem engedik meg, hogy a termelő vállalatok nyereségeiket tulajdonsaikkal kezéhez kifizessék. E helyett arra kényszerítik őket, hogy visszatartott nyereségeikből különböző tartalékalapjaikat növeljék. A gyakorlatilag legfontosabb esetben, a részvénytársaságok esetében ilyenkor osztalékfizetési korlátozásról vagy rögzítésről (Dividendenstop) szólnak. Ez a takarékság nemzetgazdasági vonatkozásban úgy érvényesül, hogy a részvényes kifizetett osztalékának jelentékeny részét fogyasztási célokra fordítaná, míg a részvénytársaságnál visszatartott nyereségek beruházási célokra használhatók fel. A közvetlen kényszerszertakarékosságnak ez a módja tehát további lépést jelent a közvetett kényszerszertakarékossággal szemben, amelynek esetében — amint fentebb láttuk — a termelő vállalatok főleg hitelbővítés útján jutnak abba a helyzetbe, hogy beruházásaikat növeljék. Minél erélyesebb a háborús gazdaság, annál inkább fog törekedni arra, hogy a vállalatoknál visszatartott nyereségeket ne bocsássa szabad beruházási tevékenységeiknek rendelkezésére, hanem hogy egyik részükből csakis meghatározott háborús célú beruházásokat engedjen meg, másik részüket pedig kölcsön alakjában vegye igénybe és vonja ki ilyképpen a forgalomból. Az utóbbi esetben a vállalatok abba a helyzetbe jutnak, hogy gépeik és egyéb üzemi berendezéseik felújításáról és gyarapításáról a háború tartamára le kell mondaniuk. Az államnak nyújtott kölcsöneik révén viszont igényt szereznek arra, hogy átmenetileg elhalasztott felújításaikat és bővítéseiket későbbi időpontban, amidőn kölcsöneik visszafizetésre kerülnek, pótolhassák. Ezt a későbbi időpontot Németország és az idevágó példáját követő többi országok is a háború befejezése utáni évekre állapítják meg, amidőn is az átmenetgazdaság termelési nehézségein részben az így várható hatalmas tömegű meg-

rendelések segítségével igyekszenek túljutni. Érthető, ha a vállalatok — amennyiben tisztán magángazdasági érdekeikre hallgatnak — némi kétkedéssel nézik a háborúutáni visszafizetés lehetőségeit és ezért arra törekszenek, hogy szükséges felújításokat és bővítéseiket már a háború alatt eszközölhessék. Ha azonban a közgazdasági belátás magaslatára emelkednek, akkor be kell látniok, hogy a háborús gazdaság sikere jelentékeny mértékben éppen azon áldozataiktól függ, amelyeket visszatartott nyereségeiknek odakölcsönzésével hoznak. Ha tekintetbe vesszük, hogy a vállalati nyereségekre a fejlett ipari országokban a nemzeti termelés tiszta hozadékának mily tekintélyes része jut, akkor világos, hogy a közvetlen kényszertakarékosságnak szóbanforgó módja a háborús gazdaság kezében mennyire hatékony eszközzé válhat.

Ezzel a lehetőséggel *Magyarország* is jelentékeny mértékben él, amióta évente megújított *mérlegrendeleteivel* a vállalatok számára lehetővé teszi erős tartalékok gyűjtését és megfelelő közgyűlési határozataikat megvédi azoknak esetleges támadásaival szemben, akik a nyereségeknek osztalék vagy egyéb részesedés alakjában való kifizetésére tartanak igényt. Jelentékenyen tovább mentünk még ezen az úton 1942 február közepén, amidőn a 4%-nál magasabb osztalékot fizető részvénytársaságok további osztalékkifizetéseit rögzítettük és csak a 4%-nál — ill. az 1939 óta alapított vállalatoknál az 5%-nál — alacsonyabb osztalék esetében engedünk meg legfeljebb 1%-os emelést. Ismeretes, hogy ez a rendszabályunk elsősorban nagyobb ipari vállalatainkat érinti, amelyeknek zöme már a harmincas évek második felének kezdetén, tehát a világgazdasági válságból való kilábolásunk idején magasabb osztalékokat kezdett megint kifizetni, míg hitelintézeteink mindmáig lényegesen nagyobb idevágó önmérsékletet tanúsítanak. Azt is tudjuk, hogy háborús gazdaságunk mindeddig messzemenően szívén viselte a termelő vállalatok erősítésének ügyét és hogy a szóbanforgó kényszertakarékosság útján visszatartott nyereségeiket csupán részben vette igénybe kölcsönök alakjában. Ez az igénybevétel is főleg önkéntes alapon történik, mert vállalataink tetemes része hazafias felbuzdulással kért részt az utóbbi időben kibocsátott állami kölcsönök jegyzéséből.

Minél nagyobb mértékben avatkozunk be azonban mi is a jelenlegi háborúba, annál inkább fog szükségessé válni, hogy a termelő vállalatoknak tőkével való önellátási szabadságát — legalább átmenetileg — korlátok közé szorítsuk és hogy állami kényszer alapján visszatartott nyereségeiket erőteljesebben a háborús célokat szolgáló tőkeellátás és pénzelvonás útjaira tereljük. Más szóval: előrelátható, hogy a háborús gazdaság elmélyülésével az állam nálunk is egyre inkább már csak előre meghatározott közvetlenül vagy közvetett háborús

célokra fogja megengedni új termelő vállalatok létesítését és meglévőknek bővítését, valamint berendezéseiknek felújítását; egyéb céloktól azáltal lesz kénytelen megvonni az új beruházási lehetőséget, hogy tartalékolt nyereségeiket kölcsönként igénybeveszi és azon általános háborús kiadásainak fedezésére fordítja, amelyeknek sorában a háborús termelési kiadások is előkelő helyen szerepelnek. Nyilvánvaló, hogy az állam csak ilyképpen tudja elérni a *tervszerű tőkeirányításnak* azt a fokát, amelyet a mai háborús gazdaság átfogó jellege szükségessé tesz. Merőben pénzülméleti szempontból viszont úgy is mondhatjuk, hogy az állam kivonja a forgalomból azokat a pénzüsségeket, amelyeket a vállalatoknak kényszerszertakarékossággal növelt tartalékaiból kölcsönként igénybevesz.

A vállalatok kényszerszertakarékosságának útján az így előálló új tőke előbb-utóbb a vállalatok *tulajdonosainak* kezébe jut. Ez a folyamat vagyon- és jövedelemeloszlási szempontból annál kevésbé aggályos, minél több részvény és termelőszövetkezeti üzletrész van az alsó és a középső társadalomgazdasági rétegek kezében. Ahol azonban pl. a munkásrészvények intézménye viszonylag még annyira fejletlen, mint nálunk, ott a vállalati kényszerszertakarékosság inkább arra alkalmas, hogy a jövedelmi és vagyonkülönbségeket még tovább növelje, mert a részvényesek és egyéb vállalati tulajdonosok zöme a felsőbb társadalomgazdasági rétegekből kerül ki. Ez a hatás hosszabb lejáratra akkor sem marad el, ha az állam a vállalatoktól megtakarított összegeket átmenetileg igénybeveszi háborús gazdaságának céljaira. Nem helyezkedhetünk ugyanis eleve arra az erkölcsileg és gazdaságilag egyaránt tartathatatlan álláspontra, hogy a háború idején felvett államkölcsönök később amúgy sem kerülnek visszafizetésre. Amidőn viszont visszafizetjük őket, a vállalatok tulajdonosai oly fizetési erő birtokába jutnak, amely jövedelmüket és esetleg vagyonukat is gyarapítja. Közvetve ez az eset következik be még akkor is, ha a háború után esetleg újabb, közvetlen kényszerszertakarékossági rendszabályokkal bírjuk a vállalatokat arra, hogy visszafizetésre kerülő államkölcsöneiket egészen vagy részben további beruházásokra fordítsák. Itt csupán a vállalatok tőkével való önellátásának a háború utáni időkre való elhalasztásáról van szó, amely folyamatot — több külföldi ország mintájára — ma részben már Magyarország is azáltal igyekszik elősegíteni és a vállalatok számára megkönnyíteni, hogy az ilyképpen tartalékolt megtakarításokat adókedvezményben vagy adómentességben részesíti.

Ha mármost számítunk az átmenetgazdasági időszakban várható vagyon- és jövedelemeloszlási feszültségekkel is, akkor a vállalati kényszerszertakarékosságot önmagában korántsem tekinthetjük teljesen kielégítő eszköznek. Különösen Magyar-

országban és azon egyéb országokban nem, amelyekben a vállalatok — közvetlenül vagy közvetve — csaknem kizárólag a felsőbb rétegek tulajdonában vannak. Ezekben az országokban fokozottan kell törekedni arra, hogy az alsóbb *nagy tömegek vásárlóerejét* az átmenetgazdasági időszakra a lehetőséghez képest már eleve biztosítsuk. Igaz, hogy ez az eredmény közvetve azáltal is elérhető, hogy — tartalékaik gyarapításával és átmentésével — vállalatunkat erősítjük. Kétségtelen, hogy erős vállalatok az átmenetgazdaság idején is inkább lesznek abban a helyzetben, hogy nagyobb számú munkást alkalmazzanak, hogy viszonylag magas munkabéreket fizessenek és hogy ezáltal biztosítsák az alsóbb rétegek vásárlóerejét. Amint azonban már fentebb is hangsúlyoztuk, kérdéses, hogy az átmenetgazdasági viszonyok mily mértékben fogják megengedni a munkabérek és az alkalmazotti fizetések tényleges emelését. A vállalati kényszertakarékosság eredményeként a felsőbb rétegek anyagi ereje többé-kevésbé közvetlenül növekszik, míg az alsóbb rétegek általában mégis csak arra vonatkozó reményt kapnak, hogy — egyébként is kedvező előfeltételek fennforgása esetén — a háború után nem válnak munkanélküliekké és talán tényleges munkabérek is emelkedni fognak. Ez a helyzet pedig nem lehet minden tekintetben kielégítő, ha az átmenetgazdaságban várható jövedelem- és vagyoneeloszlási feszültségeket latolgatjuk. Bölcsebbnek látszik, ha az alsóbb rétegeket is már a háború alatt oly közvetlen jogigényhez juttatjuk, amelynek alapján a háború után több biztosítékkal fognak nagyobb fizetési erő birtokába jutni. Ennek pedig leginkább járható útja a tömegtakarékoság előmozdítása.

Azok a nyugati országok, amelyekben az alsóbb rétegek életszínvonala már a háború előtt is általában tetemesen magasabb volt, mint nálunk és amelyekben a háború eddigi folyamán sem következett be a tényleges munkabérek csökkenése, az *önkéntes tömegtakarékoság* csatornáit viszonylag könnyen duzzaszthatják fel. Németország is főleg azért várhat eredményt a háború harmadik évének küszöbén bevezetett „vas-takarékmárka“ (eiserne Sparmark) intézményétől, mert alsóbb rétegeinek életszínvonala változatlanul kielégítő és mert nagy tömegek bíznak abban a márkában, amelynek vásárlóereje az ő kezükben a háború kezdete óta is csak igen kis mértékben hanyatlott. Ily előfeltételek mellett elegendőnek bizonyulhat, ha az önkéntes tömegtakarékoságot adókedvezményekkel, adómentességgel, magasabb kamatlábbal és hasonló eszközökkel serkentik.

Ahol azonban a háború kitörése óta tetemes áremelkedés következett be, ott az önkéntes tömegtakarékoság — még az alsóbb rétegeknek viszonylag magas életszínvonala esetén is — csak jóval nyomatékosabb eszközökkel növelhető. Ily eszköz-

ként a *megtakarítandó pénzösszegek értékének rögzítése* (valorizációja) kínálkozik. Minthogy itt általános közgazdasági szempontból igen kényes és aggályos eszközről van szó, amely úgyszólván csak végszükségben engedhető meg, alkalmazását eleve határok közé kell szorítanunk. Célrányos tehát, hogy a pénzérték rögzítésének ígéretét csak szűken körülírt és eleve meghatározott célú tömegtakarékosságra alkalmazzuk. Ebből a szempontból oly célok jönnek tekintetbe, amelyekre az alsóbb és a középső rétegek takarékosága jellegzetesen és hagyományosan irányulni szokott és amelyeknek elérését előreláthatólag a jövőben is mindig támogatni fogjuk. Előterükben saját hajlék és berendezése, saját föld és termelési felszerelése, különböző egyéb tartós használati tárgyak megszerzésének, az öregkori ellátásnak és a leszármazók jövője anyagi megalapozásának vágya áll. A tömegtakarékosság serkentésének szóbanforgó eszköze tehát főleg azon esetekre alkalmazható, amelyekben a takarékoskodás célja a következő javak megszerzése: családi ház vagy öröklakás, bútortzat, törpe- vagy kisbirtok, gazdasági épületek és berendezésük, állatok és mezőgazdasági gépek, szekér, kerékpár, nép-gépkocsi és egyéb fényűzési cikkek nem tekinthető közlekedési eszközök, varrógép, rádiókészülék, ruházati cikkek, életbiztosítás, nyugdíjbiztosítás, rokkantsági és egyéb járadékbiztosítás, gyermekek taníttatása, önállósítása és kiházásítása (kelengye) stb. Mindezekből az értékrögzítés szempontjából nyilvánvalóan csak eleve meghatározott és a takarékoskodó személyére korlátozott mennyiségek jöhetnek figyelembe.

Ahol viszont általános bizalmatlanság vagy pedig a nagy tömegeknek igen alacsony életszínvonala miatt még ilyenmű értékrögzítéssel sem érhető el az önkéntes tömegtakarékosság növelése, ott a hadviselő országok indíttatva érezhetik magukat, hogy megfelelő kényszersertakarékossági rendszabályokhoz folyamodjanak. Itt tehát a *közvetlen kényszersertakarékosságnak* azon válfajairól lehet szó, amelynek alányai nem a vállalatok, hanem főleg az alsó és a középső rétegekhez tartozó *egyének*. Esetről-esetre és az összes tekintetbejövő körülmények mérlegelése alapján dönthető csak el, hogy a kényszersertakarékosságnak ez a módja indokoltan veszi-e igénybe egyúttal az értékrögzítési ígéretben rejlő serkentést is, vagy pedig nélküle is kellő eredményt várhat-e.

Valószínű, hogy Magyarországon a nagy tömegeknél a jelenlegi háború harmadik évének második felében is már csak kényszersertakarékossági alapon és megfelelő értékrögzítési ígérettel érhető el idevágó eredmény. Alsó és középső rétegeink életszínvonalából, tényleges jövedelmüknek a háború kitörése óta tapasztalható csökkenéséből és árszínvonalunknak fentemlített újabb emelkedéséből egyaránt csak ez a következtetés

szűrhető le. Az viszont indokoltan várható, hogy kisembereink még manapság is inkább fognak hajlani a családi ház, a varrógép vagy kerékpár stb. jelenlegi árának megfelelő pénzösszeg megtakarítására, ha ugyanezért a pénzösszegért a háború után állami ígéret alapján lesz igényük a szóbanforgó javak megvásárlására.

Csupán közigazgatásilag is teherbíró hitelintézeti és termelési *szervezet* kérdése, hogy a szóbanforgó egyéni tömegtakarékoság helyes alakban miképpen valósítható meg, hogy eredményei mily úton egyesíthetők és vehetők igénybe államkölesönként a háborús gazdaság céljaira és hogy mikor, mily módon, mily nyersanyagok és mily munkaerők felhasználásával termeljük a háború után azokat a javakat, amelyeknek megszerzésére a tömegtakarékoság irányul.

Az átmenetgazdaság szempontjából *gondolatkörünknek kézenfekvő lezárása* az a körülmény, hogy ezeknek a használati tömegjavaknak előállítása éppen akkor nyújt majd foglalkoztatási lehetőséget, amikor — a háborús megrendelések többé-kevésbé hirtelen megszűntével — egyébként átmenetgazdasági munkanélküliség fenyegetne bennünket. A vállalati kényszer-*takarékoság* és eredményeinek háborús államkölesönként való igénybevétele révén pedig a háború után megfelelő termelési javaknak fokozott ütemű megrendelése és előállítása által jutunk hasonló átmenetgazdasági előnyökhöz. Az imént érintett szervezeti kérdések már viszonylag könnyen oldhatók meg, ha nemzeti és nemzetközi vonatkozásban számszerűen pontos *tervezéssel* sikerül egybehangolnunk a háborús gazdaság és az átmenetgazdaság idevágó követelményeit.

III. Békegazdaság.

A távolabbi jövőbe tekintő békegazdaság síkján a háborús gazdaságtól kikényszerített egyéni tömegtakarékoság tetemes előnye, hogy segítségével *nincstelen* tömegeinket átsegíthetjük a bármily csekély tulajdonukat is féltve őrző és ezért a társadalmi fejlődés békés folyamatossága szempontjából megbízhatóbb és értékesebb *kispolgárok* táborába. Ha pedig a nagy tömegek egyszer már belekóstoltak a polgári élet örömeibe, viszonylagos biztonságába és kényelmébe, akkor megtört a jég, amely eddig a tömegtakarékosági hajlam lélektani előfeltételeinek hiánya révén is gátolta a nemzeti *tőkeállomány* lendületesebb fejlődését.

Vegyük tekintetbe, hogy ez a folyamat nemzetközi vonatkozásban mennyire döntő horderejűvé válhat: ha a háború utáni európai *nagyterg gazdaságban* Magyarország is szorosabb kapcsolatba fog jutni a tömegtakarékoságra inkább hajlamos Németországgal, akkor tőkében való eddigi szegénységünk tar-

tósan igen kedvezőtlen helyzetbe hozhatna bennünket. A nagytérgazdasági versenyt siker reményében csak akkor vehetjük fel, ha nemzeti tőkeképződésünk — elsősorban éppen nagyobbfokú tömegtakarékoság segítségével — az eddiginél tetemesen gyorsabb fejlődést tud elérni.

Ennek a versenynek esélyei még nagyobb súllyal esnek latba, ha az alsó és középső tömegeknek *munkaigyekezetét és a nemzeti jóléttel való tevékeny együttérzését* is összemérjük. Nem lehet vitás, hogy a tömegtakarékoságnak ebben a vonatkozásban is mennyire nagy hatása lehet háborús, átmenet- és békegazdaságunkban egyaránt.

Az idevágó komoly tervezésnek útja igen rögös. Számos nehézséggel kell megküzdenie, amelyek első ránézésre és különösen a korábbi egyénies és szabadelvű gazdasági gondolkozás vetületében csaknem leküzdhetetlen akadályoknak látszanak. Sorukból itt most még csak röviden *három fogas kérdést* ragadjunk ki.

Először is nyilvánvaló, hogy nagy tömegeink még kényszer-rendszabályokkal is sikeresen csak akkor bírhatók egyéni tömegtakarékoságra, ha tényleges jövedelmük a jelenleginél magasabb színvonalra emelhető. Ez viszont — *ceteris paribus* — csak az árszínvonal csökkentésével vagy pedig a munkabéreknek és a kisebb fizetéseknek további emelésével érhető el. Ha az árakat árpolitikai rendszabályokkal csökkentjük és ugyanakkor nem engedjük meg, hogy a vállalatok termelési költségeiknek legfontosabb tételét, azaz a munkabérek és fizetéseket is megfelelő mértékben szállítsák le, akkor a vállalati nyereségeket nyírbáljuk meg és egyúttal a vállalati megtakarításokat csökkentjük. Igen üdvös lenne, ha a termelési költségek leszállítását gyorsütemű műszaki és kereskedelmi ésszerűsítéssel (racionalizálással) tudnánk elérni. Amíg azonban ezen a téren az eddigieknél tetemesen nagyobb eredményeket felmutatni nem tudunk és amíg államháztartási helyzetünk a közterheknek mint — a munkabérek mellett — a másik nagy termelési költségételnek jelentékenyebb csökkentését sem engedi meg, addig az *egyéni tömegtakarékoság* fellendülése többé-kevésbé csak a *vállalati tőkeképződés* rovására lehetséges. — Még világosabb ez az összefüggés abban az esetben, amelyben újabb munkabér- és fizetésemeléskor a vállalatoknak csak részben engedjük meg, hogy ilyképpen előálló költség-többletüket termékeik árának megfelelő emelésével a fogyasztóra hárítsák át. Az idevágó nagy kérdőjel a háború kitörése óta már háromszor meredt a magyar gazdaságpolitika irányítása elé: a munkabéreknek és alkalmazotti fizetéseknek fentebb már említett 7%-os, 8%-os és további 15%-os emelése alkalmával. Mindhárom alkalommal a háttérben a vállalati és az egyéni közvetlen kényszertakarékoság gondolata küzdött

egymással és a döntés eddig — amint már említettük — lényegében következetesen az előbbi javára történt. Ha előbb-utóbb újból hasonló kérdőjel elé kellene kerülnünk, akkor történelmi felelősségünk teljes tudatában leszünk kénytelenek mérlegelni azt, hogy átmenet- és békegazdasági jövőnkre a vállalati kényszertakarékosság eddigi ütemének lassításával vagy pedig az egyéni tömegtakarékoság további meggátolásával és a jövedelem- és vagyoneeloszlási feszültségek ezzel járó növelésével hozunk-e nagyobb veszélyt. A helyes válasz itt mindig csak a kétfajta közvetlen kényszertakarékosság közötti szerves *egyensúly* őszinte és becsületes keresése lehet. — Igaz, hogy a vállalati kényszertakarékosság a szervezeti lebonyolítás tekintetében is mindig a hagyományosan símább és ezért könnyebb utat jelenti, mint az egyéni tömegtakarékoság bevezetésének úttörően nehéz munkája. Az a régi és fentebb már érintett ellenvetés sem kicsinylendő le, hogy a nagy tömegek hosszabb lejáratra mégis csak hajlamosak maradnak jövedelmi többleteiknek elfogyasztására. Minthogy pedig ezeket a többleteket — adott esetünkben — csak a vállalati kényszertakarékosságtól vonhatjuk meg, végeredményben a nemzeti tőkefejlődés fog kárt szenvedni. Az effajta borúlátó ellenvetésekre helyes választ csak akkor adhatunk, ha gondosan mérlegeljük a későbbi jövő békegazdaságának nagy nemzeti és nemzetközi lehetőségeit. Valószínű, hogy a békegazdaságban megint nagyobb tömegfogyasztási lehetőségeink lesznek és hogy akkor a takarékosághoz nem szoktatott tömegek általában tényleg megint annál többet fognak fogyasztani, minél nagyobb jövedelmük lesz. Ha azonban a háborús gazdaság fogyasztást korlátozó rendszabályainak idején takarékoságra szoktatjuk őket, akkor minden reményünk meglehet arra, hogy ebből a kikényszerített takarékosági szokásukból idővel mégis csak tömegtakarékosági hajlam fejlődik ki. A fogyasztásnak háborús korlátozásai tehát egyedülállóan kedvező alkalmat nyújtanak arra, hogy a tömegtakarékoság megindításának hagyományosan nehéz holtpontján túljussunk.

Másodszor azt kérdezhetjük, hogy az egyéni tömegtakarékoságot adott helyzetünkben előmozdítani hivatott *értékrögzítési ígéretünkkel* nem irányítjuk-e a figyelmet a *pénzérték romlásának* lehetőségére és ezzel nem teremtyük-e meg egyúttal annak tömeglélektani előfeltételeit. Helyes válaszként arra a tényre utalhatunk, hogy az ilyfajta aggályok csak addig indokoltak, amíg nagyobb mérvű áremelkedések tényleg be nem következnek. Az árszínvonal háborús felszökkenésének idején azonban további emelkedésének hatékonyan gátat vetni főleg éppen csak a kényszertakarékosság és ezen belül is — előkelő helyen — éppen az egyéni tömegtakarékoság képes. Ha pedig az egyéni tömegtakarékoság adott helyzetünkben

csak értékrögzítési ígéret segítségével valósítható meg, akkor ennek hatása nem a pénzérték romlása, hanem — éppen ellenkezőleg — az árszínvonal további emelkedésének és így a pénzérték további romlásának megakadályozása lesz. Ha viszont a pénz értéke tetemesebben nem fog csökkenni, akkor az értékrögzítési ígéret a kölcsönvevő állam számára sem fog tényleges veszélyt, azaz túlnagy terhet jelenteni. — Általában azonban mégis mindig tudatában kell lennünk az értékrögzítés kényes mivoltának és alkalmazását éppen ezért a legszűkebb korlátok közé kell szorítanunk. Erre a szükséges óvatosságra különösen akkor gondoljunk, ha a vállalati kényszertakarékosság eredményeiből felvett államkölcsönök értékrögzítésének gondolata is felmerül. A gondolat magva önmagában igazságos lehet. Mindenkor gondosan latolgatnunk kell azonban, hogy a vállalatok — tőkével való önellátásuk eredményeképpen — már előzőleg nem erősödtek-e meg eléggé ahhoz, hogy a pénzérték csökkenésének idevágó kockázatát viselhessék. Feltételezhetjük, hogy erre, adott magyarországi viszonyaink között is, könnyebben vállalkozhatnak, mint tömegtakarékosagra szorítandó nagy tömegeink.

Ide kapcsolódik egyúttal harmadik és legsúlyosabb kérdésünk is: egyáltalában képes lesz-e az állam az átmenetgazdaság és a békegazdaság idején visszafizetni azokat a kölcsönöket, amelyeket a háborús gazdaság idején kikényszerített takarékoság eredményeiből vesz fel? Hiszen ezeket a kölcsönöket nem közvetlenül termelékeny beruházásokra, hanem hadviselésre fordítja. A háborúban pedig a reáfordított anyagi javak előbb-utóbb szoktak pusztulni. A háború után tehát minden józan közgazdasági számítás szerint *hiányozni fog az a gazdasági alap*, amelyből a kölcsönök visszafizetése eszközölhető. Ily alap — a hagyományos közgazdasági gondolkozás szerint — csakis új takarékoság eredményéből, azaz újonnan keletkező tőkéből lenne kihasítható megfelelő adóztatás vagy állami kölcsönvétel útján. Ha nem pénzben, hanem anyagi javakban számíthatunk, akkor ennyiben áll meg az a tétel, hogy túlfogyasztás fogalmilag még háború idején is nagyjában lehetetlen, azaz, hogy még ilyenkor is lényegileg csak annyit fogyaszthatunk és használhatunk el, mint amennyit termelünk és hogy háborús fogyasztásunkat későbbi idők termeléséből általában csak vajmi nehezen fedezhetjük. Ennyiben áll meg egyúttal azon ellenérvek zöme is, amelyekkel közgazdasági szakirodalmunk a Keynes-féle tömegtakarékosági javaslatokra válaszolt. Hozzáfűzhetjük, hogy Keynesnek az az elgondolása, amely szerint a háború alatt több jövedelmi adót kell szedni és hogy az így előálló adó többletnek egy részét a háború után megtakarításként kell az alsóbb rétegeknek visszafizetni, valóban legfeljebb csak a különleges angol viszonyok testére illik.

Ha azonban bízunk a háború sikerében, ha tőle a nemzeti termelés területi előfeltételeinek javulását várjuk és ha nagytér gazdasági vonatkozásban is kedvezően tudjuk előkészíteni béke gazdasági helyzetünket, akkor az idevágó kép már némileg másként fest. Ha indokoltan várunk valóban nagymérvű béke gazdasági fellendülést, akkor az átmenet gazdasági időszakban a későbbi termelés számlájára azokat a pénzüsszegeket is valamelyest könnyebben előlegezhetjük, amelyek a szóbanforgó háborús kölcsönök visszafizetése céljából esetleg járulékosan előteremthetők vagy előteremtendők lesznek. Más szóval: az átmenet gazdaságban is előreláthatólag főleg csak a *béke gazdasági termelésnek hitelműveletekkel való megelőlegezéséből* (Vorfinanzierung) tudjuk majd kihasítani azokat az összegeket, amelyek a háborús államkölcsönök visszafizetéséhez szükségesek; ezeknek a hitelműveleteknek pénzrontási veszélyeit azonban tetemesen csökkenthetjük, ha béke gazdasági termelésünk számára már előre tervszerűen minél jobban kidolgozott alapot teremtünk. Valószínű, hogy az átmenet gazdaságban majd megint választanunk kell a vállalati kényszer-takarékosság és az egyéni tömegtakarékoság módszereinek alkalmazása között. Választásunk azonban könnyebb lesz, ha nem — egyoldalú vállalati takarékoság következtében — feszült, hanem tömegtakarékoság segítségével enyhült vagyon- és jövedelemeloszlási helyzetben ejthetjük meg.

Lehet, hogy egyesek arra számítanak, hogy a háborús államkölcsönöket a háború után *semmiképpen sem tudjuk majd visszafizetni* és hogy az ezzel járó társadalmi veszélyek csekélyebbek lesznek, ha a csalódás csak a felsőbb rétegeket sújtja. Ezért — a vállalati kényszertakarékosság útján — már eleve csak tőlük kívánnak háborús államkölcsönt felvenni. A háborús tömegtakarékoság kikényszerítésétől és az eredményeiből felveendő államkölcsönöktől viszont azért riadnak vissza, mert a nagy tömegek hasonló csalódásától fájdalmas társadalmi rázkódtatásokat várnak. Ez a túlóvatos álláspont azonban márcsak azért sem fogadható el, mert mindenfajta kölcsönt indokoltan csak akkor vehetünk fel, ha felvételekor — amint már fentebb is hangsúlyoztunk — becsületes visszafizetésével számolunk.

Ne ringassuk magunkat abba a reménybe, hogy az átmenet gazdaság és a béke gazdaság könnyebb lesz, mint a honvédelmi és a háborús gazdaság. Éppen ellenkezőleg: az akkor elénk tornyosuló gazdasági nehézségek minden valószínűség szerint még nagyobbak lesznek, mint a jelenlegiek. Ha azonban készületlenül megyünk elébük, akkor még csak súlyosbítjuk őket. Az átmenet gazdaságra és a béke gazdaságra való komoly előkészület azt jelenti, hogy már most pontosan le kell mérnünk termelési tényezőink várható kialakulását és nemzeti

termelésünk megfelelő lehetőségeit. Egyidejűleg már a háború alatt sorozatos nemzetközi tárgyalásokkal kell előkészítenünk azokat a nagytérgazdasági lehetőségeinket, amelyek termelésünk különböző ágai számára a viszonylag legjobb fejlődési alapot biztosítják. Gondosan kell latolgatnunk termelésünknek az átmenetgazdaságban és a békegazdaságban is várható szűk keresztmetszeteit és ezeknek tágítására tervszerűen már most kell felkészülnünk. A legfontosabb követelmény tehát az, hogy a rendelkezésünkre álló tudományos és gyakorlati erőket már a háború folyamán *szakszerű átmenet- és békegazdasági tervezésre* egyesítsük. Enélkül háborús gazdaságunk is csak bizonytalanul kapkodó és megfelelően ingadozó lehet.

vitéz Surányi-Unger Tivadar

Mi határozza meg a pénz vásárló erejét?

I.

A pénz vásárló erejének és mennyiségének összefüggése már régen szembeötlött és *Pályi Menyhért*¹ helyesen mutatott rá arra, hogy a *mennyiségi pénzelmélet* számos különböző magyarázatot foglal össze, amelyeknek közös vonásuk az, hogy a pénz vásárló erejét és az árszínvonalat a pénzmennyiség függvényének tekintették. Eszerint a mennyiségi pénzelmélet nem más, mint az általános értékelméletnek a pénzre való alkalmazása. Az érték egyik alkotó eleme a jószág megszerzésével járó áldozat, áldozatot pedig csak olyan jószágért hozunk, amelynek *mennyisége korlátozott*. Cassel ezen elvet a pénz értékére alkalmazva arra a megállapításra jutott, hogy „a pénz értéke a fizetési eszközök korlátozottságától függ.”²

Ez a mennyiségi pénzelmélet lényege. E felfogás egészen a XVI. századig nyúlik vissza, ahol *Bodinnek* egy 1568-ban írt könyvében jelenik meg először, majd *Daranzati* 1588-ban megjelent könyvében (*Lezione della moneta*) bukkan fel újra, a XVII. és XVIII. században végigvonul *Locke*, *Montesquieu* és *Hume* munkáin és végül a XIX. század elején *Ricardo* pénzelméletében tetőzött; ennek alapján tette meg 1809-ben a Bullion-bizottság az angol alsóháznak jelentését, amely az árszínvonal emelkedését a pénzmennyiség szaporodására vezette vissza. Ricardo pénzelméletéből indult ki a *currency principle*, majd ezzel szemben alakult ki a *banking principle* pénzelméleti iskolája. Vitájuk közel négy évtizedig tartott Angliában és 1844-ben a Peel-féle bankaktában a mennyiségi elmélet törvényhozási győzelmével végződött.

A *currency principle* hívei, *Torreñs*, lord *Overstone* a mennyiségi pénzelmélet alapján álltak és a bankjegyek szaporításától a pénz vásárló erejének állandóságát féltették. A bankszerű elmélet hívei, *Tooke*, *Fullarton*, *Wilson* ezzel szemben tagadták a pénz vásárló erejének és mennyiségének ilyen

¹ M. Pályi: Quantitätstheorie. Handwörterbuch der Staatswissenschaften. 4. kiadás. 6. kötet, 1147. oldal.

² Gustav Cassel: Die Krise im Weltgeldsystem, Berlin 1923.

összefüggését és azt vitatták, hogy a bankjegyek és a bankhitel által teremtetett járulékos fizetési eszközök mennyisége automatikusan a mindenkori pénzszükséglethez igazodik, azaz együtt nő vagy csökken, mennyisége tehát a vásárló erőben beálló változásoknak nem oka, hanem következménye. Ha a jegybank kevesebb bankjegyet és a kereskedelmi bankok kevesebb hitelt bocsátanak a piac rendelkezésére, mint amennyire szüksége van, úgy a gazdasági élet maga teremti meg a szükséges fizetési eszközöket azáltal, hogy a hiányzó bankjegyek pótlására sűrűbben használ fizetésre csekket és folyószámla-átírást; sőt szükség esetén a girális fizetési eszközökön felül a cambiális fizetési eszközöket is nagyobb mértékben veszi igénybe és a javak cseréjét készpénz vagy bankpénz helyett egymásra forgatott váltókkal financírozza. E felfogást alátámasztani látszott az a körülmény is, hogy a bankjegyeket és a bankpénzt valóban rövid lejáratú kereskedelmi váltók alapján hozzák forgalomba és így kézenfekvő volt az a feltevés, hogy amennyiben a bankjegyek és a girális fizetési eszközök kibocsátása a szükségleten alul marad, úgy a kibocsátás alapjául szolgáló váltók maguk szolgáljanak fizetési eszközül.

A currency elmélet legnagyobb hibája az volt, hogy a bankjegy-kibocsátás lényegét félreismerte, a bankhitelen nyugvó járulékos bankpénz nagy fontosságú szerepét pedig teljesen szem elől tévesztette. Így például Ricardo pénznek számította ugyan a bankjegyet, de nem készpénznek; a bankpénzt pedig egyáltalában nem számította a fizetési eszközök közé. Érthető, ha a bankszerű elmélet hívei a mennyiségi elméletet e leggyengébb pontján támadták leginkább és e nyilvánvaló elméleti hiányainak feltárásával igyekeztek a maguk igazát megerősíteni. Éles látással és a gazdasági jelenségek helyes megfigyelésével mutattak rá arra, hogy a mennyiségi elmélet vagy érvényes a bankpénzre is, ez esetben azonban nem elegendő a bankjegykibocsátás szabályozása, hanem az egész bankhitelnek állami ellenőrzése szükséges; ha ellenben csak a nemes fémből készült érmék jelentenek készpénzt és a bankjegyek csupán erre beváltható provizórikus utalványok, úgy a mennyiségi elmélet a bankjegyekre sem vonatkozhat és a bankjegykibocsátás mértéke az árszínvonalat nem befolyásolhatja.

E bírálat jogosságát a mennyiségi pénzelmélet későbbi hívei is elismerték és a bankjegykibocsátás korlátozására felállított elveket a girális fizetési eszközökre is alkalmazni igyekeztek. Ez egyet jelent a bankok hiteléletének állami ellenőrzés és irányítás alá helyezésével. Erre vonatkozólag *Keynes* részletes javaslatokat dolgozott ki,³ amelyeket az angol pénzügyi politikában nagyrészt meg is valósítottak.

³ M. Keynes: A Treatise on Money. London 1930.

De a currency elméletnek e fogyatékokossága még nem bizonyítja a bankszerű elmélet helyességét. A banking principle a mennyiségi elmélettel szemben rámutatott ugyan a bankhitelen nyugvó bankpénznek mint fizetési eszköznek fontosságára, de annak sajátosságát félreismerte, amikor azt hitte, hogy kibocsátása rugalmasan a mindenkori pénzszükséglethez igazodik és így automatikusan kitölti azon réseket, amelyek a pénzszükséglet és a pénzellátás közt esetleg mutatkoznak. Mises jól mutatja ki, hogy a bankjegy és bankpénz kibocsátásának rugalmassága épen ellenkezőleg abban áll, hogy a mindenkori diszkontpolitika és a hitelkeretek tágítása vagy szűkítése révén tetszés szerint szabályozható és a tényleges pénzszükséglettől egészen függetlenné tehető.⁴ A bankpénz ennek következtében ép olyan inflatórikus hatást fejthet ki, mint a készpénz, amely akár nemesfémérmék, akár bankjegyek alakjában jelentkezik. Keynes ezt a készpénzzel szemben *hitelinflációnak és hiteldeflációnak nevezi* (A Treatise on Money). Nem kétséges, hogy e jelenség a pénz vásárló erejét és az árszínvonalat ép úgy befolyásolja, mint a készpénznek a gazdasági élet szükségletével arányban nem álló szaporítása vagy csökkentése.

A bankszerű elmélet bírálata tehát nem ingatta meg a mennyiségi pénzelmélet alapvető igazságát: a pénz vásárló erejének és mennyiségének összefüggését, de rámutatott arra, hogy a pénz sajátos gazdasági természetében rejlő okok miatt a vásárló erő alakulását a pénzmennyiségen kívül egyéb tényezők is befolyásolják, amelyek a pénzmennyiség hatását eltorzítják, növelik vagy csökkentik, sőt teljesen ki is egyenlítik úgy, hogy átmenetileg a vásárló erő alakulása a pénzmennyiségtől függetlenné is válhat.

E módosító tényezők közt legfontosabb a pénz *forgási sebessége és a járulékos bankpénz*. Az árujóság és a pénz gazdasági természete közt mutatkozó lényeges különbség lehetővé teszi, hogy ugyanazon pénzt több ízben is felhasználjuk a csereforgalom közvetítésére, valamint azt is, hogy a pénzt a róla szóló követeléssel mindenkor helyettesítsük. Ennek következtében a bankok által nyújtott hitel maga is fizetési eszközzé válik és a készpénz mellett egy új fizetési eszköz keletkezik: a *bankpénz*, amely a vásárló erőt igen jelentősen befolyásolja. Hangsúlyonunk kell azonban, hogy a *bankhitel csak vásárló erőt teremt, de nem tőkét*. Ebben a megkülönböztetésben rejlik a bankpénznek a vásárló erőre gyakorolt befolyása. A vállalkozó a banktól pénzt vesz ugyan kölcsön, de neki nem pénzre, hanem *tőkejavakra*, épületekre, gépekre, szerszámokra, nyersanyagra stb. van szüksége. A bankhitel vásárló erőt képvisel e tőkejavakra és az így teremtetett fizetési eszköznek csak

⁴ Ludwig v. Mises: Die Theorie des Geldes und der Umlaufsmittel, 2. kiadás, 1924.

akkor nincs az árszínvonalra hatása, ha az árujavak és a fizetési eszközök piaci egyensúlyát meg nem bontja.

Ebből következik, hogy a bankok hitelnyújtása nem terjedhet túl a piac rendelkezésére álló tőkejavakon, vagyis a bankok az árszínvonal veszélyeztetése nélkül csak annyi vásárló erőt adhatnak kölcsön adósaiknak, amennyit hitelezőik és betevőik náluk folyószámlán és takarékbetét alakjában elhelyeztek. Ezzel újra beigazolódott a konzervatív bankelmélet tanítása, amely szerint a bankok aktív és passzív ügyleteinek egymással egyensúlyban kell lenniök. Amíg a bankok nem adnak több hitelt, mint amennyit náluk elhelyeztek, addig csak a betevőik által megtakarított vásárló erőt ruházzák át másokra és a piacon levő árujavakkal szemben nem vonultatnak fel több vásárló erőt, amennyit a betevők a piactól előzetesen már elvontak.

Az aktív és passzív bankügyletek egyensúlya tehát sokkal több, mint egyszerű könyveléstechnikai szabály. Ez a biztosítéka annak, hogy a bankhitel által teremtetett járulékos vásárló erővel a piacon megfelelő mennyiségű reális javak álljanak szemben és így a bankpénz a vásárló erő kialakulását kedvezőtlenül ne befolyásolja. Ha a bankhitel ezen túlmegy és meghaladja a bankoknál elhelyezett letéteket, ez épen úgy a fizetési eszközök felhígítását jelenti, mint a papírpénz fedezetlen szaporítása, amire a gazdasági élet az árak emelkedésével, a pénz vásárló erejének csökkenésével válaszol.

A bankpénznek a vásárló erőre gyakorolt hatását részletesen elemzi A. Hahn,⁵ aki szintén úgy látja, hogy a bankhitel által teremtetett járulékos vásárló erő a készpénzhez hasonlóan inflatorikus vagy deflatorikus hatást fejt ki, amely csak akkor marad el, a bankpénz csak akkor semleges a vásárló erő szempontjából, ha a bankok aktív és passzív ügyletei fedik egymást, amikor a bankok csak a betevők által náluk letétbe helyezett vásárló erőt ruházzák át adósaikra. Ha azonban a bankhitel túllépi a náluk elhelyezett megtakarításokat, úgy a főlös bankpénz, amely mögött reáljavak már nincsenek, ép úgy rontja a pénz vásárló erejét, mint az inflációs papírpénz.

II.

A forgási sebesség és a bankpénz lényegesen módosítják a vásárló erő és a pénzmennyiség közt mutatkozó összefüggést. E módosító hatást számszerűleg is igyekeztek kifejezni. Így jöttek létre a *forgalmi egyenletek*, amelyek a gazdasági életnek a cserében testet öltő statikus vagy dinamikus egyensúlyát fejezik ki matematikai alakban. Uttörő volt e téren Léon

⁵ A. Hahn: Volkswirtschaftliche Theorie des Bankkredits, Tübingen 1920.

Walras,⁶ aki a gazdasági élet alapvető jelenségét a termelő eszközök kínálatában és a fogyasztási javak keresletében jelölte meg s a kettőnek egyensúlyát egy nagyszabású egyenletrendszer matematikai formanyelvén fejezte ki. Ezen egyenletrendszer *határozott*, annyi ismeretlene van, ahány egyenlete. Ez annyit jelent, hogy gazdasági életünk valamennyi jelensége zárt egyensúlyi rendszert alkot, amelyben az egyes elemek közt matematikailag kifejezhető törvényszerű összefüggések állnak fenn és ha ezen elemek egy részét ismerjük, úgy ezekből az ismert összefüggések alapján a hiányzó elemeket kiszámíthatjuk. A gazdasági egyensúlynak e nagyszabású matematikai képét Walras tanítványai tovább mélyítették, majd Cassel lényegesen egyszerűsítette azáltal, hogy a határhaszon fogalmát elhagyta és a forgalmi egyenletrendszerében tükröződő árelméletét kizárólag a keresleti és kínálati mennyiségekre, tehát tisztán számszerű és mérhető fogalmakra építette fel.⁷

A bankpénzt először John Stuart Mill vette figyelembe, majd a mennyiségi elmélet újabb hívei közt Kemmerernél is találkozunk vele; módosító hatását azonban elsőnek J. M. Keynes fejezte ki a forgalmi egyenletben:⁸

$$n = p(k + r \cdot k')$$

Keynes ezen első forgalmi egyenletében n a készpénz mennyiségét, p az árszínvonalat, k a készpénz, k' pedig a bankpénz ellenében cserélő *fogyasztási egységek* (consumption units) számát, végül r a bankpénz készpénz-fedezetét, a bankok *likviditási arányát* jelenti. Az egyenletből a pénz vásárló erejét kiszámíthatjuk:

$$I = \frac{1}{p} = \frac{k + r \cdot k'}{n}$$

Látjuk, hogy a $k + r \cdot k'$ számláló az árumennyiséget, az n nevező pedig a pénzforgalmat fejezi ki. Ha az első fogalmat G -vel, a másodikat pedig M -el jelöljük, úgy

$$\begin{aligned} k + r \cdot k' &= G \\ n &= M \end{aligned}$$

és a vásárló erőre az ismert

$$I = \frac{G}{M} = \frac{1}{P}$$

egyenlethez jutunk, amely a mennyiségi pénzelméletnek alap-

⁶ L. Walras: *Eléments de l'économie politique pure ou théorie de la richesse sociale*, 1874.

⁷ Gustav Cassel: *Theoretische Sozialökonomie*, Leipzig 1918.

⁸ J. M. Keynes: *A Tract on Monetary Reform*, London 1923.

vető képlete és azt a legegyszerűbb összefüggést fejezi ki, hogy a vásárló erő az áruforgalomnak lineáris, a pénzforgalomnak pedig hiperbolikus függvénye.

Keynes első forgalmi egyenlete könnyen visszavezethető a mennyiségi pénzelmélet legegyszerűbb összefüggésére, amelylyel szemben azonban egy fejlettebb és haladottabb fokot képvisel, mert figyelembe vette és matematikai alakban kifejezte a bankszerű elméletnek a mennyiségi elmélettel szemben hangoztatott legfontosabb érvét, nevezetesen azt a tényt, hogy a javak cseréjét a készpénz mellett jórészt bankpénzzel bonyolítjuk le s hogy a készpénz és bankpénz mennyiségének aránya a gazdasági élet szükségletei és fejlettsége szerint változik.

A bankszerű pénzelmélet azonban tévesen hitte azt, hogy a bankpénz a gazdasági szükséglethez rugalmasan alkalmazkodik és automatikusan kitölti az elégtelen pénzellátás nyomán támadó réseket. Keynes már nem esett bele e tévedésbe, hanem helyesen látta meg, hogy egyrészt a jegybank hitel- és kamatpolitikája, másrészt pedig az a körülmény, hogy a bankok az általuk forgalomba hozott bankpénz r hányadát a betétek esetleges visszafizetése végett mint likviditási tartalékot készpénzben kénytelenek tartani, a bankpénz mennyiségét a készpénz mennyiség függvényévé teszi és meggátolja, hogy attól függetlenül alakulhasson.

A likviditási arányt az Egyesült Államokban törvény, Angliában a bankok közt kialakult gyakorlat és szokás állapítja meg. Az USA pénzügyi kormányzata a discontlábhoz hasonlóan a kötelező tartalékot is időről-időre változóan állapítja meg, amivel a bankhitel terjedelmét, a bankpénz mennyiségét a gazdasági szükségnek megfelelően szabályozhatja. A kötelező tartalék felemelése például arra kényszeríti a bankokat, hogy a náluk elhelyezett letétek kihelyezetlen mobil hányadát növeljék és a kihitelezések terjedelmét csökkentsék. E rendszabálynak tehát ép oly deflatorikus hatása van, mint a készpénz apasztásának: csökkenti a fizetési eszközök mennyiségét. A bankhitel állami irányítása, amelynek szükségét a bankszerű elmélet már a XIX. század első felében felismerte, a modern gazdasági életben gyakorlati valósággá vált.

Keynes első forgalmi egyenlete tehát a bankpénznek a vásárló erő és a pénzmennyiség összefüggésére gyakorolt módosító hatását fejezte ki, de ezen felül rámutatott arra is, hogy a vásárló erőt és az árszínvonalat két tényező határozza meg:

1. egy monetáris tényező, amely az n készpénzmennyiségtől és a bankhitel mértékét meghatározó r likviditási tartaléktól; más szóval a pénz- és hitezellátástól függ és

2. egy reális tényező, amelyet a k és k' fogyasztási egységek száma, tehát a fogyasztási javak mennyisége, a fogyasztás terjedelme határoznak meg.

Az árszínvonal reális tényezőit, a termelés és forgalom terjedelmét a pénzügyi kormányzat csak rendkívüli időkben alkalmazható, igen messzemenő állami beavatkozással képes szabályozni, ellenben a monetáris tényezőket közvetlenül és döntően irányíthatja. A jegybank egyik legfontosabb feladata éppen abban áll, hogy monetáris intézkedésekkel kiegyensúlyozza vagy legalább is mérsékelje az árszínvonalnak a reális tényezők által okozott ingadozásait. A kezdeti mennyiségi pénzelmélettel szemben, amely a vásárló erő és a pénzmennyiség között csak egyszerű arányossági összefüggést látott, Keynes első forgalmi egyenlete két ilyen monetáris tényezőt tüntet fel és rávilágít arra, hogy a jegybank a pénz vásárló erejét egyrészt a pénzkibocsátás, másrészt a kamat- és hitelpolitika szabályozásával befolyásolja. Az n pénzmennyiség változtatása a készpénz-inflációt vagy deflációt, az r likviditási tartalék változtatása pedig a hitelinflációt vagy deflációt jelenti; bármelyiknek külön-külön vagy együttes alkalmazásával a jegybank a pénz vásárló erejét megfelelően irányíthatja.

Keynes első forgalmi egyenlete a mennyiségi pénzelmélet fejlődésének jelentős állomása, nagy hiánya azonban, hogy a másik fontos módosító tényezőt: a *forgási sebességet* teljesen figyelmen kívül hagyta. Ezt a forgalmi egyenletbe elsőnek *Simon Newcomb* vezette be,⁹ aki a következő forgalmi egyenletet állította fel:

$$V \cdot R = P \cdot K$$

Ezen egyenletben V a pénz mennyiségét, R forgási sebességét, P az árszínvonalat és K a gazdasági forgalmat jelenti, amelyet a szerző *ipari forgalomnak* nevezett, ami erősen emlékeztet a Keynes későbbi nagy munkájában használt „ipari cirkuláció” kifejezésre. (Treatise on Money). Bár Newcomb ismeri a bankpénznek az árszínvonalra gyakorolt hatását és a forgalmi egyenletben szereplő R forgási sebességet egy második egyenletében a készpénz és a bankpénz szerint két részre osztja:

$$R = R' + R''$$

ahol R' a készpénz, R'' pedig a bankpénz forgási sebességét jelentette, a módosító befolyást magában a forgalmi egyenletben nem fejezte ki. Viszont az első olyan forgalmi egyenletet állította fel, amely a forgási sebességet az árszínvonal tényezői közé sorolta; forgalmi egyenlete tehát ép az ellenkező hiányban szenvedett, mint Keynesé.

Newcomb munkájából indult ki *Irving Fisher*,¹⁰ aki elsőnek állította fel egy olyan forgalmi egyenletet, amely úgy a

⁹ S. Newcomb: Principles of Political Economy, 1886.

¹⁰ I. Fischer: The Purchasing Power of Money, New York, 1912.

forgási sebesség, mint a bankpénz módosító hatását kifejezte:

$$P = \frac{G \cdot U + G' \cdot U'}{H}$$

Ezen egyenletben P az árszínvonalat, G a készpénzt, U annak forgási sebességét, G' a bankpénzt és U' ennek forgási sebességét, végül H az áruforgalom terjedelmét jelentik.

Fisher forgalmi egyenlete szerint tehát a pénz vásárló ereje egy ötváltozós függvény, e változók azonban nem függetlenek egymástól, hanem épen ellenkezőleg többszörösen és kölcsönösen hatnak egymásra. Így például Fisher és később Keynes is részletesen ismertetik a bankpénz és a készpénz mennyiségének összefüggését, amelyet a $\frac{G'}{G} = k$ aránnyal fejez-

nek ki, ahol azonban k nem állandó, hanem a bankkamatláb és a likviditási tartalék mindenkor alakulásán keresztül végeredményben a G pénzmennyiség függvényének fogható fel. A vásárló erő változása megváltoztatja az adós és hitelező közt fennálló kötelelem reális tartalmát és így a vásárló erőnek a kamatlábbal és a hitelviszonyokkal való szoros összefüggése könnyen érthető. Ugyancsak a G készpénzmennyiségtől függnek az U és U' forgási sebességek is; ez a hatás azonban szintén nem közvetlenül, hanem a vásárló erőn át érvényesül. Minél inkább csökken a vásárló erő, annál inkább nő a forgási sebesség, mert az értékében hanyatló pénztől mindenki mielőbb szabadulni igyekszik. De maga a H árumennyiség is, amelyet eddig G -vel jelöltünk, hatással van a forgalmi egyenlet valamennyi monetáris tényezőjére, elsősorban a bankpénz mennyiségére és a $\frac{G'}{G} = k$ arány alakulására, továbbá az U és U' for-

gási sebességekre, amelyek a gazdasági forgalom nagyobb terjedelmével szintén növekedő irányt vesznek. Ezen összefüggéseket, mint láttuk, a bankszerű pénzelmélet részletesen feltárta és egész rendszerét arra a nézetre építette fel, hogy a monetáris tényezők rugalmasan alkalmazkodnak a reáljavak forgalma által meghatározott piaci pénzsükséglethez.

Mindezt összevetve, azt látjuk, hogy a piac szövevényes és szerves összefüggései következtében a forgalmi egyenlet tényezői közvetve és közvetlenül, kölcsönösen és többszörösen hatnak egymásra, e hatások azonban különböző méretűek és irányúak, hol erősítik, hol gyengítik egymást, aminek következtében a vásárló erőnek és a pénzmennyiségnek összefüggését kifejező függvény lényegesen eltér az egyszerű mennyiségi pénzelmélet hiperbolikus képletétől. Előfordul, hogy a különböző tényezők hatása egymást megsemmisíti, ez esetben a vásárló erő alakulása a pénzmennyiségtől függetlenné válik, ami

alátámasztani látszott a bankszerű elmélet álláspontját; ez azonban mindig csak átmeneti jelenség és huzamosabb időn át nem tartható fenn.

Miután valamennyi forgalmi egyenlet lényegében a pénz mennyiségi elméletét, vagyis azt az alapvető igazságot fejezi ki, hogy a pénzmennyiség és a forgási sebesség szorzata az árszínvonal és árumennyiség szorzatával egyenlő, nyilvánvaló, hogy a különböző forgalmi egyenleteket egymásból is le lehet vezetni. Ezt egyébként Keynes is megállapítja és elismeri, hogy amennyiben forgalmi egyenletébe a forgási sebesség fogalmát is beleviszük, úgy az a Fisher-féle forgalmi egyenletbe megy át.

III.

A XX. század eleje óta a pénzelméletekben mindinkább utat tört magának az a felismerés, hogy a vásárló erőt a pénz mennyisége nem közvetlenül, hanem az egyén és a társadalmi osztályok *jövedelmén* keresztül befolyásolja. A mennyiségi pénzelmélet ezzel lényeges módosuláson ment át; új alakját az irodalom *jövedelmi pénzelméletnek* nevezi. Részletes feldolgozása Otto v. *Zwiedineck-Südenhorst*¹¹ nevéhez fűződik.

Döntő jelentőségű volt e téren Friedrich v. *Wieser* munkássága. Az osztrák határhaszoniskola e kimagasló képviselője a mennyiségi és jövedelmi pénzelméletet két irányban is tökétesítette.¹² Egyrészt tovább mélyítette azt a felismerést, hogy a pénz mennyisége nem közvetlenül, hanem az egyén és a társadalom jövedelmén keresztül hat a vásárló erőre; másrészt pedig a vásárló erőt meghatározó áru- és pénzmennyiséget csak a *fogyasztási javakra* s a cserében ezekkel szemben felépő fizetési eszközökre, tehát az eddiginél jóval szűkebb területre korlátozta.

A vásárló erő alakulását Wieser sokkal mélyrehatóbban vezeti vissza a jövedelemre mint elődei, amennyiben az áru-javakban kifejezett *reáljövedelemmel* a pénzben kifejezett *névleges jövedelmet* állítja szembe s a vásárló erő változásának mértékét a reál- és névleges jövedelem eltolódásával kívánja megmérni. E felfogás a határhaszon és a jövedelmi pénzelmélet szellemes kombinációja, amely a pénz objektív csereértékét a szubjektív értékelmélet alapján magyarázza meg. E két látszólag ellentétes felfogást a Wieser nevéhez fűződő *beszámítási elmélet* köti össze, amely a tőkejavak értékét

¹¹ O. v. Zwiedineck-Südenhorst: Die Einkommengestaltung als Geldwertbestimmungsgrund, Jahrbuch für Gesetzgebung, Verwaltung u. Volkswirtschaft, 33, Jahrg. 1909.

¹² Fr. v. Wieser: Theorie der gesellschaftlichen Wirtschaft, Tübingen 1914; Theorie des Geldes, Hdw. d. Stw. 4. kötet 681. old. 4. kiad. 1924; Über die Messung der Aenderungen des Geldwertes, Schriften des Vereins f. Sozialpol., 132. köt. Leipzig 1910.

az általuk előállított fogyasztási javak értékéből vezeti le. Ugyanez a beszámítási gondolat vezette rá Wiesert pénzelméletének másik nagy jelentőségű felismerésére: arra a tényre, hogy a pénz vásárló erejét nem a piacon lévő összes áruk és fizetési eszközök mennyisége, hanem csak *a fogyasztási javak pénz ellenében lebonyolódó cseréje* határozza meg; míg a termelési javak értékét és árát a fogyasztási javakéból a már említett beszámítási elmélet útján vezetjük le. Ez az eljárás ép ellenkezője az angol klasszikus iskola módszerének, amely a termelési költségek elvéből kiindulva, a fogyasztási javak értékét vezette vissza a termelési javakra.

Wiesernek mindkét gondolata, amely a beszámítási elméletnek logikus folyománya, igen termékenynek bizonyult és lehetővé tette egyrészt, hogy a mennyiségi pénzelmélet merev mechanizmusát enyhítsük s tartalmát a való élethez közelebb vigyük; másrészt pedig, hogy az áralakulásnak ne csak statikus, hanem dinamikus tényezőit is vizsgálat és matematikai analízis alá vehessük. E szempontokat Wieser után többen ki-mélyítették, míg végül Keynes második forgalmi egyenletében egy nagyszabású pénz- és konjunktura-elméleti rendszerre terebélyesedtek, amely gazdasági életünk egész területét átfogta.

A vásárló erő, pénzmennyiség és jövedelem valódi összefüggésének e felismerését teljes gyakorlati jelentőségében csak a jelen háború gazdasági politikája igazolta. Ellentétben az első világháború pénzügyi gyakorlatával, a hadviselő felek ma az elkerülhetetlen háborús pénzszaporítás áremelő hatását azal igyekeztek ellensúlyozni, hogy

a) egyrészt a fogyasztás korlátozásával a fizetési eszközök megnövekedett mennyiségét a fogyasztási javak piacától távol tartották,

b) másrészt pedig hatalmi szóval meggátolták, hogy a tisztviselői fizetések és a munkabérek a fizetési eszközök mennyiségével arányosan növekedjenek és ezáltal a megszáporodott pénzmennyiség a jövedelmeken keresztül fizetőképes vásárló erővé alakuljon át.

Ezen intézkedések eredményeképpen a fogyasztási javak árszínvonalának emelkedése mélyen alatta maradt a fizetési eszközök szaporításának és a megnövekedett vásárló erő a termelési javak piacára, a tőzsdére, az ingatlanpiacra tódult, ahol ennek nyomán a fogyasztási javakat többszörösen meghaladó áremelkedések következtek ugyan be, ezek azonban a pénz szorosabb értelemben vett vásárló erejét, amely, mint láttuk, a fogyasztási javakkal szemben nyilatkozik meg, nem érintették.

Ezen események világosan mutatják, hogy a fogyasztási és termelési javak árszínvonalát összekötő beszámítási elmélet igen rugalmas és a két árszínvonal közt jelentős eltéréseket

is megenged. A fogyasztási és termelési javak piaca azonban teljesen nem válhat el egymástól, mert összeköti őket a beszámítási elméletben lefektetett törvényszerűség. Ez a legmegfelelőbb arányt állapítja meg a fogyasztási és termelési javak értéke között és ha a fizetési eszközök megoszlásának hatósági irányítása átmenetileg előidézhetheti is azt, hogy az árak mindkét piacon a jószágmenntiség és a fizetési eszközök odairányított mennyiségének aránya szerint külön-külön alakulnak; az így keletkező eltérések hosszabb ideig fenn nem tarthatók és nem mehetnek túl azon a határon, ahol a tőkejavak hozadékanak már gyakorlatilag meg kell semmisülnie. Ha a kőszén ára az említett hatósági intézkedések következtében csak a duplájára emelkedett, úgy a kőszén termelő társaság részvényeinek árfolyama felmehet ugyan a négyszeresére, hatszorosára, aminek következtében az e részvények által képviselt tőkejavak hozadéka: az osztalék a felére és harmadára száll le; e folyamatnak azonban a tőkejavak hozadéka végül is háttárt szab, mert ha az osztalék egészen minimálisra csökken, úgy senki sem lesz hajlandó tőkéjét a termelés szolgálatába állítani. Az összefüggés a fogyasztási és termelési javak árszínvonalala közt nyilvánvaló s ezt a beszámítási elmélet híven fejezi ki; a két árszínvonal közt időnként mutatkozó eltérések a gazdasági egyensúly megbontását jelentik, amely csak bizonyos határok közt és csak átmenetileg lehetséges.

Wieser pénzelméletének igen mély hatása volt. *Marshall*, *Cassel* és *Hawtrey* szintén arra törekedtek, hogy a fizetési forgalom különböző elemeinek az árszínvonalra való hatását egymástól elkülönítve mutassák ki, a jövedelem gondolatát pedig *Joseph Schumpeter*¹³ bevitte az I. Fisher által levezetett statikus forgalmi egyenletbe, amennyiben a pénzmennyiség és forgási sebesség szorzatát a termelési tényezők jövedelmével vette egyenlőnek:

$$E = G_1 U_1 + G_2 U_2$$

Ezen egyenletben G_1 a készpénzt, G_2 a bankpénzt, U_1 és U_2 pedig ezeknek forgási sebességeit jelentik. A képlet jobb oldala megegyezik Fisher forgalmi egyenletével, eltérés csak a baloldalon van, ahol Fisher egyenletében az árujavak $P \cdot G$ forgalma szerepel, amely az árszínvonal és az árumennyiség szorzatából alakul, míg Schumpeter a forgalmi mennyiséget a termelési tényezők jövedelmével helyettesíti. Ez annyit jelent, hogy a társadalom egész jövedelmét elköltheti, nem veszi tehát figyelembe a gazdasági életben oly nagy szerepet játszó *takarékosságot*, amelynek lényege éppen abban áll, hogy a tár-

¹³ J. Schumpeter: Theorie der wirtschaftlichen Entwicklung. Leipzig 1912.

sadalom jövedelmének egy részét nem fogyasztja el, hanem a termelés szolgálatába állítva, tőkejavakká alakítja át.

Pedig a megtakarítások gazdasági jelentőségére a század elején már többen rámutattak. Adolf Wagner¹⁴ például az árujavakat fogyasztási és termelési javakra s ennek megfelelően a pénzforgalmat is *fogyasztási és termelési pénzre* osztja fel. A termelési pénz a nemzeti jövedelemnek a fogyasztástól megtakarítás útján elvont és termelési javakká átalakított részével azonos. Maga Wieser¹⁵ is behatóan foglalkozott e kérdéssel és kimutatta, hogy „*egy stacioner közgazdaságban a nyers-hozadék két részre oszlik: a tőkemegújítási és a tiszta hozadéki javakra; az utóbbi kizárólag a háztartás céljait szolgáló fogyasztási javakból, míg az előbbi tőkejavakból áll. Fejlődő közgazdaságban azonban a tiszta hozadék is két részre oszlik: a fogyasztási javak mellett új tőke is képződik; itt a nyers hozadék tehát három részre tagolódik, amelyeket röviden megújítási, fogyasztási és beruházási javaknak is nevezhetünk. A megújítási és beruházási javak a nyers hozadékból megtakarítás útján képződnek, az első a reprodukció, a második a továbbfejlődés célját szolgálja; mindkettőt együttvéve tőkeképződésnek nevezünk.*“

A beruházások és megtakarítások összefüggéseinek e gondolatát Ernst Wagemann vitte be a forgalmi egyenletbe.¹⁶ Módosítása szerint $\text{ár} \times \text{termelt jószágmenyiség} = \text{jövedelem} = \text{fizetési eszközök mennyisége} \times \text{forgási sebesség} = \text{kiadások plusz megtakarítások}$:

$$P \cdot G = E = M \cdot U = P (G_1 + G_2)$$

ahol a termelt jószágmenyiségnek G_1 fogyasztásra, G_2 pedig a megtakarítás révén tőkésítésre, beruházásra eső részét jelenti. E módosított forgalmi egyenlet figyelembe veszi tehát a nemzeti jövedelemnek azon részét is, amelyet megtakarítás útján a fogyasztástól elvonunk és beruházásra, a meglevő tőkejavak felújítására és új tőkejavak létesítésére fordítunk.

IV.

Mindezen elméleteket egy minden oldalról zárt nagyszabású rendszerbe foglalta össze John Maynard Keynes A Treatise on Money (London 1931) című könyvében, amely az utolsó két évtized legjelentősebb pénzülméleti alkotásának tekinthető. E könyvében Keynes egy második forgalmi egyenletet állított fel, amely az árszínvonalat egyrészt a termelési

¹⁴ A. Wagner: Theoretische Sozialökonomik. I.—II. Leipzig, 1907, 1909.

¹⁵ Wieser: Theorie der gesell. Wirtschaft, 23. fejezet.

¹⁶ E. Wagemann: Allgemeine Geldlehre I., Berlin 1923.

tényezők jövedelmének, másrészt pedig a beruházások és megtakarítások arányának függvényében fejezte ki. A termelési és fogyasztási javak árszínvonalának eltérő törvényszerűségét Keynes már ismeri s ezért második forgalmi egyenletét úgy a fogyasztási, mint az összes javak árszínvonalára külön is levezette:

$$P = \frac{E}{O} + \frac{I' - S}{R}$$

$$\pi = \frac{E}{O} + \frac{I - S}{O}$$

A pénz vásárló ereje a fogyasztási javak P árszínvonalának reciprok értékével egyenlő, erre a tőkejavak árszínvonala hatással nincs:

$$I = \frac{1}{P}$$

Az ezen egyenletekben szereplő szimbólumok a következő mennyiségeket jelentik:

E = a termelési tényezők névleges jövedelme, tehát a munkabérnek, tőkekamatnak, földjáraadéknak és a vállalkozói jutalomnak (a vállalkozói nyereség ebben nincs benne) összege. Ez természetszerűleg a termelés nominális költségével egyenlő.

O = az összes termelt javak mennyisége.

$\frac{E}{O}$ = az egységnyi jószág termelési költsége.

I = a beruházásoknak, tehát az újonnan létesített termelési javaknak előállítási költsége.

I' = a beruházások értéke.

S = a megtakarítások összege.

R = a termelt fogyasztási javak mennyisége.

Keynes második forgalmi egyenlete szerint a pénz vásárló ereje, vagy ennek reciprok értéke: a fogyasztási javak P árszínvonala két tényezőtől függ és pedig

1. az $\frac{E}{O}$ termelési költségektől, vagy más szóval a termelési tényezők jövedelmétől, amely az árszínvonal hosszú időre szóló strukturáját, irányát, *trendjét* mutatja;

2. az $\frac{I' - S}{R}$ konjunkturális tényezőtől, amely az árszínvonal rövid lejáratú, konjunkturális ingadozásait fejezi ki.

A pénz vásárló ereje akkor stabil, ha a konjunkturális tényező nulla, vagyis ha $I' = S$: a beruházások költségei egyenlők a megtakarítások összegével. Ez azon eset, amikor a ban-

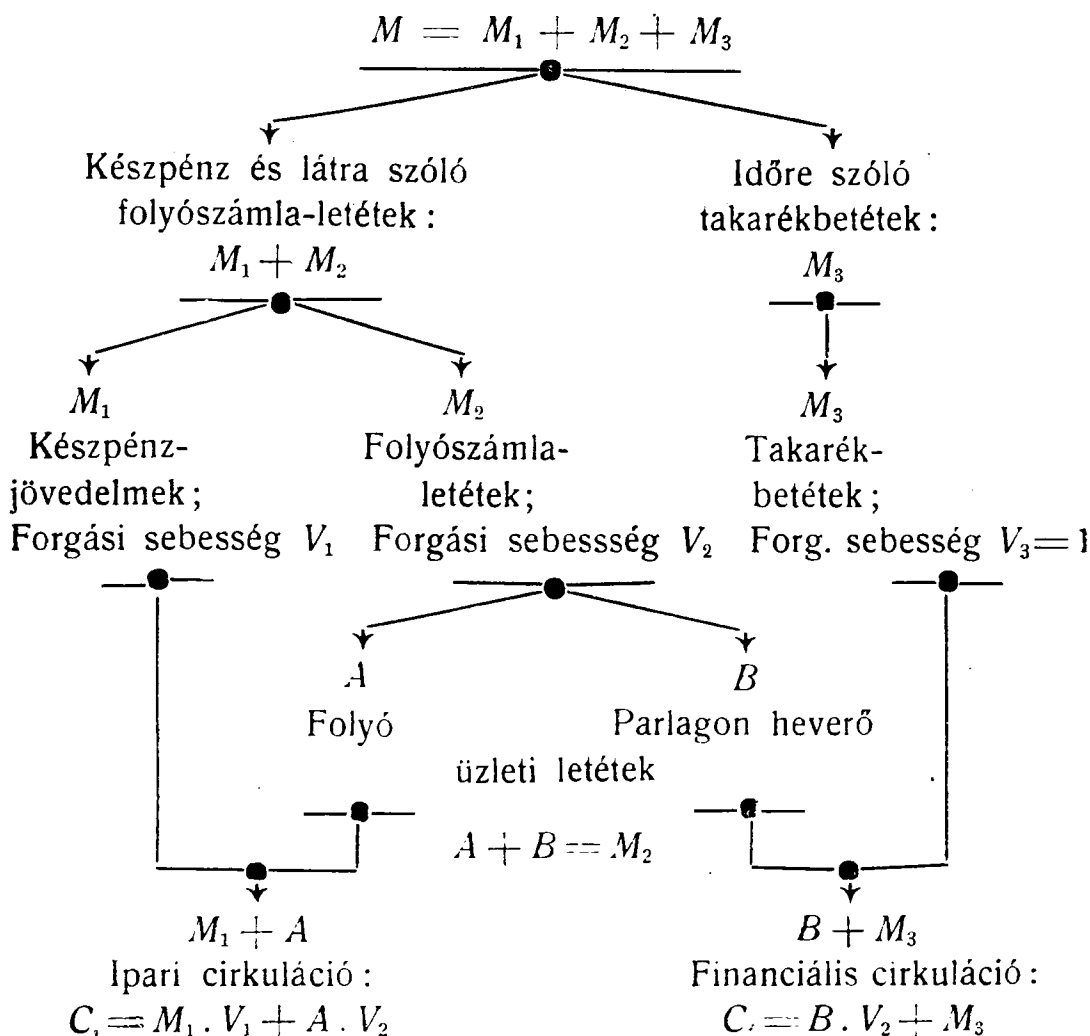
kok aktív és passzív ügyletei fedik egymást és a bankhitel által teremtett járulékos fizetési eszközök csak annyi vásárló erőt visznek a piacra, amennyit a betevők megtakarítás útján a fogyasztástól elvontak. Minden más esetben, ha $I' \geq S$, a beruházások költségei meghaladják vagy alatta maradnak a megtakarításoknak, a pénz vásárló ereje ingadozásoknak van alávetve és az árszínvonal a konjunktúra hullámozása szerint a termelési költségek irányvonala fölé vagy alá kerül. Keynes második forgalmi egyenlete tehát matematikai alakban fejezte ki azt a törvényszerűséget, hogy a bankok hitelnyújtása csak akkor nem veszélyezteti a pénz vásárló erejét, ha nem lépi túl a piac rendelkezésére álló reális tőkejavakat. Beruházások csak megtakarított reáljavakból létesíthetők s ha a kettő egymással egyensúlyt tart, úgy $\frac{I' - S}{R} = 0$ és $P = \frac{E}{O}$, az árszínvonal a termelési költségekkel, vagy ami ezzel egyértelmű, a termelési tényezők jövedelmével egyenlő. Ez a konjunkturális hullámozás megszűnésének esete és Keynes második forgalmi egyenlete, amely egyébként a vásárló erő változásait, dinamikáját mutatja be, ekkor elődeihez hasonlóan szintén a piac statikus, egyensúlyi állapotát tükrözi. Ez esetben a vásárló erő és a pénzforgalom összefüggése Keynes képletében is láthatóvá válik:

$$E = P \cdot O$$

A P árszínvonalnak és a termelés O mennyiségének szorzata tehát a termelési tényezők E jövedelmével egyenlő. Ez lényegében megegyezik Schumpeter forgalmi egyenletével, de Keynes ezen túlmenően egészen Wieser elméletéig nyúlt vissza és kutatásait Wieser azon felismeréséhez kapcsolta, hogy a pénz vásárló erejét nem a piacon lévő összes árúk és fizetési eszközök, hanem csak az *ujjonnan termelt fogyasztási javaknak* és a cserében ezekkel szemben fellépő fizetési eszközök mennyisége határozza meg. Keynes ennek alapján beható vizsgálat alá vette a fizetési eszközök forgalmát és arra törekedett, hogy elhatárolja azon elemeket, amelyek a vásárló erőre befolyással vannak. Ezért a fizetési eszközök forgalmát *ipari és finansziális forgalomra* osztotta fel (v. ö. Newcomb „ipari forgalom” fogalmát); az első alatt a termelésnek, a második alatt a meglevő javak cseréjének pénzellátását értette.

Eszerint a fizetési eszközök forgalma a következőképen tagolható:

Az összes fizetési eszközök mennyisége :

Az M_1 készpénzjövedelmek a kibocsátott pénzmennyiségnek a közönség kezén forgó azon részét jelentik, amely nem a bankoknál elhelyezett letétek likviditási tartalékaul szolgál. A pénzmennyiségnek ilyen irányú megoszlására Keynes

$$n = p(k + r \cdot k')$$

első forgalmi egyenlete ad felvilágosítást. A kibocsátott n pénzmennyiség egy M_1 hányada a közönség kezén forog és a gazdasági alanyok jövedelméből származik, másik része pedig a letétek esetleges visszafizetése céljából tartalékként a bankok pénztárában fekszik. Ha a bankletétek összege $M_2 + M_3$, a likviditási arány pedig r , úgy az n pénzmennyiségnek ez a bankoknál levő része $r(M_2 + M_3)$ -el egyenlő. A kibocsátott pénz mennyiségét tehát a következő képlet tünteti fel:

$$n = M_1 + r(M_2 + M_3)$$

A vásárló erő kialakulása szempontjából csak a C

ipari cirkuláció lényeges, a C_1 finansziális cirkulációnak a vásárló erőre befolyása nincs. Ezért Keynes helyesen mutat rá arra, hogy a vásárló erő monetáris okokból nemcsak akkor változik meg, ha a piac rendelkezésére álló pénzmennyiség vagy annak forgási sebessége változik, hanem akkor is, ha az összes pénzforgalom változatlan marad ugyan, de a pénzforgalom megoszlásában az ipari és a finansziális cirkuláció között eltolódás mutatkozik. Ez következik be például a hitel-feltételek megváltozása esetén, amikor a piaci kamatláb a természetes kamatlábtól eltávolodik. Ezáltal a termelés jövedelmezősége nő vagy csökken, aminek következtében a termelés a finansziális cirkulációtól pénzt von el vagy annak javára pénzt enged át. A termelés emelkedő jövedelmezősége esetén a mobil tőkék egy része ipari beruházásokban keres elhelyezkedést; ha pedig a termelés jövedelmezőségét növekvő kockázat, magasabb kamat és emelkedő költségek csökkentik, úgy az itt elhelyezett tőkék egy része a finansziális cirkuláció területére vonul át. Itt tehát a vásárló erőnek ismét olyan változásával állunk szemben, amely a pénz mennyiségétől független.

Látjuk, hogy a vásárló erő nem az M összes pénzforgalomtól függ, hanem annak csak az új fogyasztási javak termelésére felhasznált $C_1 = M_1 V_1 + (M_2 - B)$. V_2 részétől, amelyet ipari cirkulációnak nevezünk. Ez a fogyasztási javak termelési költsége, amely a *termelési tényezők jövedelmével* egyenlő:

$$E = P \cdot O = M_1 V_1 + (M_2 - B), V_2$$

Ha ezt az egyenletet Fisher

$$P \cdot H = G_1 U_1 + G_2 U_2$$

forgalmi egyenletével összehasonlítjuk, úgy a mennyiségi és jövedelmi pénzelméletek különbsége világosan szembe tűnik és jól látjuk, hogy a jövedelmi pénzelmélet milyen irányban tudta a mennyiségi elmélet eredményeit a valósághoz közelebb vinni. Amíg Fisher egyenletében G_1 az n kibocsátott pénzmennyiséget, G_2 pedig a bankletétek $M_2 + M_3$ összegét jelentik, addig a Keynes képletének nyugalmi helyzetéből levezetett forgalmi egyenletünkben a G_1 készpénzmennyiségnek csak az M_1 jövedelmi hányada, a G_2 bankpénzből pedig csak a folyószámla-letéteknek a termelés financírozására fordított $M_2 - B$ része szerepelnek. Amíg tehát Fisher egyenletében a piacon cserélő összes javak és fizetési eszközök mennyisége szerepelnek, addig Keynes csak az újonnan termelt fogyasztási javakat s az ezt ellátó ipari pénzforgalmat vette fel forgalmi egyenletébe, amely utóbbi a termelési költségekkel s ami ezzel egyértelmű: a termelési tényezők jövedelmével egyenlő. A vásárló erő Fisher

egyenletében tehát a fizetési eszközök *mennyiségének*, Keynes egyenletében pedig a termelési tényezők *jövedelmének* függvénye; Fisher forgalmi egyenlete a *mennyiségi*, Keynesé pedig a *jövedelmi* pénzülméletnek legkiforrottabb matematikai kifejezése.

Az összefüggés Fisher és Keynes forgalmi egyenletei közt még világosabbá válik, ha az M_1 készpénzjövedelmet a G_1 készpénzmennyiség függvényében fejezzük ki:

$$\begin{aligned} G_1 &= n = M_1 + r(M_2 + M_3) \\ M_1 &= n - r(M_2 + M_3) \end{aligned}$$

s ezt az ipari cirkuláció képletébe helyettesítjük:

$$C_i = [n - r(M_2 + M_3)] V_1 + (M_2 - B) V_2$$

Ebből a pénz vásárló ereje:

$$I = \frac{G}{[n - r(M_2 + M_3)] V_1 + (M_2 - B) V_2}$$

ahol n a kibocsátott pénzmennyiséget, M_2 a folyószámla-letéteket, M_3 a takarékbetéteket, V_1 a készpénznek, V_2 pedig a girális bankpénznek forgási sebességét és B a girális fizetési eszközöknek a *meglévő* tőkejavak adás-vételének, tehát főképpen az ingatlan- és a részvénytőkepiacnak finanszírozására szolgáló részét jelentik. A képlet világosan mutatja, hogy a pénzmennyiségnek csak a termelést ellátó, tehát *jövedelemmé* átalakuló része hat a vásárló erőre.

Ez a körülmény ad módot az államnak arra, hogy a növekedő n pénzmennyiség inflatórius hatását a jövedelmi tényezőkön keresztül mérsékelje. Minél nagyobb a *takarékbetétek* M_3 összege és a girális bankpénznek az *ipari cirkulációtól távol tartott* B hányada, annál kisebb a nevező s annál nagyobb a pénz I vásárló ereje. A jelen háborúban a hadviselő felek mindkét oldalon éltek ezen eszközökkel és az elkerülhetetlen háborús pénzszaporítás áremelő hatását azzal csökkentették, hogy egyrészt a takarékbetétek képződését a rábeszélő propaganda és az állami kényszer sokféle eszközével előmozdították, másrészt pedig a megszorított fizetési eszközöknek minél nagyobb hányadát a pénzügyi cirkuláció területére szorították át (irányított vásárló erő).

Ezzel szemben az M_2 folyószámla-letétek növekedése a pénz vásárló erejét csökkenti, mert a nevezőt növelő pozitív $M_2 V_2$ sokszorososan felülmúlja a nevezőt csökkentő negatív $r M_2 V_1$ értékét. Amíg ugyanis r értékét kereken 0.1-nek, V_1 -ét pedig 10-nek, a $r V_1$ tényezőt tehát megközelítően az egységgel vehetjük egyenlőnek, addig a bankpénz V_2 forgási sebes-

sége fejlett gazdasági viszonyok mellett 60—70-re tehető. A folyószámla-letétek növekedése ezért gyors ütemben rontja a pénz vásárló erejét, ami ellen, — a képletből láthatóan, — a *B* értékének jelentős emelésével lehet védekezni, az államnak tehát a vásárló erő messzemenő irányításával a girális pénzforgalomnak minél jelentősebb hányadát kell a financiális cirkuláció területére áttérlnie.

Keynes második forgalmi egyenlete a pénz vásárló erejének stabilitását a beruházások és megtakarítások egyensúlyára vezeti vissza. Ez az elmélet Wagner és Wieser elméletét a konzervatív bankelmélet egyensúlyi tételével köti össze. Már *Hahn* is megállapította, hogy ez az egyensúly a vásárló erő stabilitásának szükséges feltétele. Keynes elmélete a konzervatív bankelmélet e tételét bekapcsolja Wagner és Wieser elméletébe és érvényét az egész gazdasági életre kiterjeszti. Ennek eredőjeképpen Keynes gazdasági szemléletét arra a felismerésre építi fel, hogy tőkejavak csak ténylegesen megtakarított javakból, nem pedig a hitel útján felhígított vásárló erőből keletkeznek. A megtakarításokon túlmenő beruházások nem hitelből teremtetett tőkék, mert ilyenek nincsenek, hanem a vásárló erő csökkenése révén másoktól elvont javakból keletkeznek. Az inflációs papírpénzből csinált arany pusztá legenda. A középeurópai infláció idején létesültek ugyan nagyszabású beruházások, ezeket azonban a középosztály millióinak kellett az infláció során megsemmisült vagyonukkal megfizetniük. Tőke csak reáljavakból képződik, nem pedig olyan vásárló erőből, amely mögött reális árujavak nincsenek.

V.

A forgalmi egyenletek eddig még nem vettek figyelembe egy olyan tényezőt, amely a gazdasági élet bizonytalansága idején a készpénz mennyiségét lényegesen befolyásolhatja. Ez a *tezaurálás*. E jelenséggel a bankszerű pénzelmélet foglalkozott és szerepét főleg a pénzellátás kiegyensúlyozásában látta. Feltévése szerint pénzbűség idején a tezaurálás nő s ezzel mérsékeli a szükségletet meghaladó pénzmennyiség inflatórikus hatását. A pénzsűke ezzel szemben a tezaurált pénzt előcsalja rejtékéből s ismét forgalomba hozza, amivel enyhíti a hiányos pénzellátás deflatórikus hatását. A valóságban a tezaurálásnak e kiegyenlítő szerepe igen csekély s ezt a bankszerű elmélet erősen túlozta. Kétségtelen azonban, hogy rendkívüli időkben a pénz rejtett felhatalmazása igen jelentős méreteket ölthet. Így például Svájc bankjegyforgalma 1940-ben kétmilliárd frankot tett ki, amelyből bel- és külföldön kerekén 600 millió frankot, tehát a pénzkibocsátásnak közel egyharmadát dugták el. Az Egyesült Államokban 1941 márciusában a kibocsátott

pénz mennyisége 8826 millió dollárt tett ki, amiből a bankok becslése szerint kerekén két milliárdot, tehát a készpénzmeny-
nyiség 22.6%-át teaurálták.

A vásárló erő alakulására természetesen csak a forgalom-
ban levő, a cserében részt vevő pénz mennyisége van hatással,
a teaurált pénzé nem. Ezt tehát a kibocsátott pénzmennyiség-
ből le kell vonni. A forgalmi egyenletben e célból az n kész-
pénzmennyiséget egy ε törtszámmal szorozzuk meg, amely a
forgó pénz mennyiségét a kibocsátott pénzmennyiség hánya-
dában adja meg. E törtet *teaurálási tényezőnek* nevezhetjük
s figyelembe vételével a forgalmi egyenlet így alakul:

$$I = \frac{G}{[\varepsilon \cdot n - r(M_2 + M_3)] V_1 + (M_2 - B) V_2}$$

VI.

A pénz vásárló ereje és mennyisége közt fennálló össze-
függést még pontosabban fejezhetjük ki, ha a forgalmi egyen-
letben a kettőnek kölcsönös egymásra hatását s ez irányban
tanúsított érzékenységüket is figyelembe vesszük, amit a *vá-
sárló erő rugalmasságának* nevezhetünk a pénz mennyiségére
vonatkoztatva. A javak keresletének vagy kínálatának rugal-
massága alatt annak mértékét értjük, hogy a cserében részt-
vevő mennyiségük miképpen változik az ár ingadozásának ha-
tása alatt. Ezt számszerűen is kifejezhetjük az úgynevezett
rugalmassági tényezővel, amely az árváltozás és a mennyiség-
változás *mértékének* arányával egyenlő. Ha valamely jószág-
nak a cserében résztvevő mennyisége q és ára p , úgy a rugal-
massági tényező ismert képlete

$$\lambda = \frac{d \log p}{d \log q}$$

Növekedő jószágmennyiséget feltételezve, emelkedő ár
mellett e tényező pozitív, csökkenő ár mellett negatív. Miután
a pénz vásárló ereje emelkedő pénzellátás mellett csökken, ru-
galmassági tényezője negatív és a fenti képlet alapján a kö-
vetkező egyenlettel fejezhető ki:

$$-\lambda_m = \frac{d \log I}{d \log C_1}$$

Ebből következik, hogy

$$-\lambda_m \cdot d \log C_1 = d \log I$$

s ha $-\lambda_m$ állandó, úgy

$$\log I = C' - \lambda_m \cdot \log C_1$$

$$I = \frac{e^{C'}}{C_1^{\lambda_m}} = \frac{C}{C_1^{\lambda_m}}$$

E képletben C a cserében résztvevő G jószágmennyiséget, C_i pedig a termelést ellátó ipari pénzforgalmat jelentik. Ebből a vásárló erőnek a rugalmassági tényezőt is figyelembe vevő képlete:

$$I = \frac{G}{\{\epsilon \cdot n - r(M_2 + M_3)] V_1 + (M_2 - B) V_2\}^{\lambda_m}}$$

1. Ha $\lambda_m = 1$, úgy $I = \frac{G}{C_i}$, vagyis a vásárló erő rugalmassága a monetáris ártényezők hatását nem befolyásolja.

2. Ha $\lambda_m < 1$ és n egy az egységnél nagyobb pozitív szám, úgy $\lambda_m = \frac{1}{n}$ és $I_2 = \frac{G}{\sqrt[n]{C_i}}$ miután pedig $\sqrt[n]{C_i} < C_i$,

$$I_2 > I_1$$

3. Ha pedig ellenkezőleg $\lambda_m > 1$, úgy $\lambda_m = n$ és $I_3 = \frac{G}{C_i^n}$ Mintán pedig $C_i^n > C_i$,

$$I_3 < I_1$$

Ha tehát a rugalmassági tényező egynél kisebb, úgy azonos pénzellátás mellett a vásárló erőt növeli, ha pedig egynél nagyobb, úgy csökkenti. A rugalmassági tényezőnek az egységgel való egyenlősége az egyensúlyi állapotnak ritka esete, általában egynél kisebb vagy nagyobb s ennek megfelelően módosítja a pénzellátásnak a vásárló erőre gyakorolt hatását. Vele ismét a vásárló erőnek egy olyan tényezőjét viszszük be a forgalmi egyenletbe, amely a gazdálkodás alanyainak, az egyes embereknek egymástól eltérő szükségletein, vásárló kedvükön és fizető képességükön alapszik. Ez is tehát a vásárló erőnek az emberek oldaláról ható szubjektív tényezője, amelyeknek összességét Wieser¹⁷ *közgazdasági szubjektív pénzértékének* nevezte és rámutatott arra, hogy e jelenséggel a gazdasági tudomány még alig foglalkozott. Az egyéni vásárló képesség a pénz fordított szubjektív értékével egyenlő és szoros kapcsolatban áll a pénz objektív csereértékével, a vásárló erővel is. Az árszínvonal változása kihat az egyének vásárló képességére, ez viszont visszahat az árszínvonal alakulására. A vásárló erő rugalmassági tényezője azt mutatja, hogy az áralakulás szubjektív tényezői miként hatnak vissza az objektív ártényezőkre: a cserében részt vevő áru és pénz mennyiségére; benne tehát a szubjektív és objektív pénzérték szoros kapcsolata tükröződik.

Raab A. András.

¹⁷ Wieser: Theorie des Geldes. Hdw. d. Stw. IV. köt. 681. old. 4. kiadás.

Az Osztrák-Magyar Bank és az 1908.-i bankankét.

1. A harmadik szabadalom feltételei.

Az a társadalomszemlélet, amelyet liberálizmusnak nevezünk, hazánkban a Kiegyezés után lett állameszmévé. Uralomra való jutása azt eredményezte, hogy az államhatalom köre szűkebbre szorult, az egyén működési köre pedig kitágult. A jelszó lett, hogy az egyént szabadságában, képességeinek teljes kifejtésében az államhatalomnak a lehetőséghez képest nem szabad korlátozni. Ebből a társadalom-szemléletből logikusan következett, hogy minden nemzetnek épen úgy joga van a szabadsághoz, mint a tagjainak, s a nemzeteknek meg kell adni a lehetőséget ahhoz, hogy a maguk által kijelölt úton haladhassanak, egyszóval a függetlenséget.

Az Osztrák Birodalomtól való elszakadási mozgalom, amelyet a Szabadságharc leveretése után az abszolutizmus olyan kegyetlenül nyomott el, hazánkban nem szűnt meg. A tűz ott parázslott a hamu alatt, s amint az abszolút hatalom erejének gyöngülésével szabad levegőhöz jutott, újból feléledt. Magyarországot Ausztriával a közös ügyek egész sora kötötte össze: az uralkodó személyén kívül közös volt a külügy, hadügy, pénzügy; a Monarchia közös vámterületet képezett s közös volt a bankjegykibocsátó intézete. A Kiegyezés után ezek ellen a közös intézmények ellen újból megindult, de most már alkotmányos úton, a harc. A szétválásért harcoló párt vezérei lankadatlan erővel támadnak majd az egyik, majd a másik ponton, néha egyszerre több ponton is. A támadás legelőször a közös jegybank ellen indult meg. A bankjegy-kibocsátás a Monarchiában az 1816 június 1.-i patenssel létesített Osztrák Nemzeti Bank kizárólagos privilégiuma volt. A szabadalom Magyarország megkérdezése nélkül adatott és hosszabbított meg, holott a Bank ennek előnyeit nálunk éppen úgy élvezte, mint a Lajtán túl: egyedül az ő jegyei voltak forgalomban, amelyeket mindenki köteles volt fizetés gyanánt elfogadni. Csak természetes, hogy ez a visszás helyzet a függetlenségi eszme híveinek a Kiegyezés után széles támadási felületet

adott. A támadás már az első években megindult és az önálló magyar jegybank a Tisza Kálmán vezetése alatt álló ellenzék, az ú. n. balközép politikai programjának egyik sarkalatos pontjává lett. De az önálló jegybanknak magában a kormánypártban is sok híve volt, köztük Lónyay miniszterelnök, aki felfogását az 1870-i bankankétről szóló jelentés képviselőházi tárgyalásakor félrenemérthető szavakkal így fejezte ki: „Ugy hiszem, aziránt nincs kétség, minő végcél felé kell törekednünk; e tekintetben egyetért a jobboldal a baloldallal, a kormány úgy, mint az osztatlan közvélemény. Ezen végcél pedig nem lehet más, mint az, hogy bírjon hazánk egy egységes és önálló bankjegyforgalommal, mely a törvény által szabályozva és a kormány ellenőrzése mellett a magyar korona országai valódi igényeinek megfelelni képes legyen.“ A Lónyay-kormánynak az volt az álláspontja, s ennek a miniszterelnök több ízben kifejezést is adott, hogy Magyarországra nézve az Osztrák Nemzeti Bank szabadalma nem kötelező, s ha az országgyűlés jónak látja e tárgyban intézkedni, kezei kötve nincsenek. Lónyay Lukács Antallal, a Magyar Földhitelintézet igazgatójával, az önálló jegybank felállítása céljából törvénytervezetet is készíttetett, azonban nem sokkal utána lemondott és vele együtt megbukott a Lukács-féle terv is. Utóda, Szlávy József, tekintve, hogy a Bank szabadalma három év múlva, 1876 végén lejárt, el akarta kerülni a meddő közjogi vitát és azt tervezte, hogy a közbeeső időre egy nagy leszámítoló bankot állít fel; ha aztán a bank a hozzá fűzött reményeknek megfelel, az Osztrák Nemzeti Bank szabadalmának lejártával ezt alakítja át jegybankká. A Wiener Bankverein vezetése alatt alakult consortiummal 1873 március 25.-én ily irányban meg is kötötte a szerződést, néhány hétre rá azonban a bécsi tőzsdén kitört a nagy válság, amely közönségesen bécsi krach néven ismeretes. Bankok és vállalatok túlspekuláció folytán rakásra hullottak el, s bajba került a Wiener Bankverein is, amelyet a bukástól csak az osztrák kormány gyors segítsége mentett meg. Ily helyzetben az intézet szerződéses kötelezettségét nem tudta teljesíteni s a nagy hitelbank felállításából nem lett semmi.

1875-ben a Balközép egybeolvadt a kormánypárttal s az ország vezetését rövid idő múlva Tisza Kálmán vette át. A kormányra jutott ellenzéknek hamarosan látni kellett, hogy programot sokkal könnyebb meghirdetni, mint megvalósítani és hogy a közös jegybank fája hat évtized alatt sokkal mélyebb gyökereket eresztett az ország földjébe, semhogy azt onnan egy rántással ki lehetett volna tépni. Széll Kálmán pénzügyminiszter, akit kortársai a formulák nagymesterének nevezték, hogy az önálló bank felállításával járó rázkódtatástól a nemzetet megkímélje, felvetette az ú. n. kartell-bank gon-

dolatát. Elgondolása, amelyet Pretis osztrák pénzügyminiszterhez intézett levelében fejtett ki, a következő volt: Az Osztrák Nemzeti Bank az 1876 végével, amikor szabadalma lejár, mint közös bank megszűnik; a részvényesek Bécs székhellyel Osztrák Nemzeti Bank cég alatt a Birodalmi Tanácsban képviselt országok részére, Budapest székhellyel pedig Magyar Nemzeti Bank cég alatt Magyarország részére külön-külön jegybankot állítanának fel. A részvénytársaság az alaptőkét esetleg a tartaléktőkéből 90 millió forintról 100 millió forintra töltené fel; ebből 70 millió az osztrák jegybank, 30 millió a magyar jegybank alaptőkéjét képezné. Mindkét jegybanknak saját részvényei volnának. A két bank szabadalma 1877 január 1.-től 1886 december 31.-éig terjedő 10 évig tartana. A két bank egymás jegyeit kölcsönösen elfogadná. A vezetés egyöntetűsége és a bankjegyek egyforma értéke azáltal volna biztosítva, hogy az alap- és üzletszabályok a lényeges pontokban, jelesen a forgalomba hozható bankjegy-mennyiség és azok fedezete, valamint az üzletkör tekintetében egyformák lennének. Az alap- és üzletszabályokat csak a két bank és a két kormány kölcsönös megegyezése esetén lehetne megváltoztatni.

Széll Kálmán a kartell-bank felállítására vonatkozó tervezetét a következő év április havában az Osztrák Nemzeti Bank kormányzójához intézett levelében még egyszer részletesen kifejtette; itt azonban a két bank önállósága tekintetében annyiban már engedményeket tett, amennyiben beleegyezett abba, hogy az üzletvezetés ellenőrzésére pontosan körülírt hatáskörrel bizottság szerveztessék; ha pedig mindennek dacára a szerződés értelmezésében s ennek folytán az üzletvezetésben ellentétek támadnának, ezekben a két állam legfőbb bíróságából választott bíróság döntene.

A magyar pénzügyminiszter tervét sem osztrák kartársak, sem pedig a Bank kormányzója nem fogadta el. Elutasító válaszuk megokolása lényegében megegyezett egymással: az egyforma alap- és üzletszabályok az osztrák és a magyar bankjegyeknek egyenlő forgalmi értékét még nem biztosítják, mert két bankot egyforma alap- és üzletszabályokkal egymástól teljesen különbözőképpen lehet vezetni; az ellenőrző bizottság pedig, úgyszintén a döntő bíróság is állandó sűrlődásokra vezetne, ami a két jegybank külső és belső hitelének ártana és ezzel mint vagyonosabb állam végeredményben Ausztria veszítené többet.

Az önálló jegybank felállításának terve így még a kartell-bank alakjában is megbukván, a magyar kormány belenyugodott abba a gondolatba, hogy Magyarországnak a lajtántúli résszel továbbra is közös bankja legyen és a szabadalom meghosszabbítása annak a Tisza Kálmánnak a miniszterelnöksége alatt történt, aki ellenzéki pártvezér korában a külön

jegybanknak volt híve. A kormány azonban minden tőle telhetőt elkövetett abban a tekintetben, hogy a közös jegybanknál Magyarországnak Ausztriával való egyenjogúsága lehetőleg kidomborodjék. Ezt a következő intézkedésekkel biztosították:

a) A budapesti fiókot főintézeti rangra emelték; a Banknak tehát a Monarchiában két főintézete lett: Bécsben és Budapesten.

b) A főtanácsosok közül a közgyűlés nyolcat a tagjai sorából, kettőt-kettőt pedig a bécsi és budapesti igazgatóságok által javaslatba hozott jelöltek közül választ. Mindegyik igazgatóság csak az illető állam polgárait veheti fel kijelölésébe.

c) A kormányzót az uralkodó nevezi ki a két pénzügyminiszter közös javaslatára.

d) A két alkormányzó közül az egyik a bécsi, a másik a budapesti főintézet elnöke. Mindkettőt a király nevezi ki az előbbit az osztrák, az utóbbit a magyar pénzügyminisztérium javaslatára.

e) A Bank által Ausztria és Magyarország rendelkezésére bocsátott ellátmányt az osztrák, illetőleg a magyar bankpiacok közt a bécsi, illetve a budapesti igazgatóság osztja fel. Mindegyik igazgatóság az illető alkormányzóból mint elnökből és 8 igazgatóból áll. A bécsi igazgatóság tagjainak osztrák, a budapesti igazgatóság tagjainak magyar állampolgárokból kell lennie és Bécsben, illetve Budapesten kell lakniuk.

f) A Bankhoz úgy az osztrák, mint a magyar kormány egy-egy biztost nevez ki, akiknek jogában áll a közgyűlés, valamint a főtanács és az illető igazgatóság ülésein szavazati jog nélkül résztvenni és minden felvilágosítást, amely feladatok teljesítésére szükséges, megkövetelni.

g) A Bank tartozik minden hó 7., 15., 23. és utolsó napján fennálló követeléseit és tartozásait legkésőbb ezen határidő utáni 5. napon, évi mérlegét, valamint nyereség- és veszteségszámláját legkésőbb 8 nappal a közgyűlés előtt a Bécsben és Budapesten megjelenő hivatalos lapokban közzétenni.

h) A Bank által kiadott jegyeknek az egyik oldalon német, a másik oldalon magyar szöveggel kell ellátva lenni.

i) Végül, hogy a paritás a címben is kifejezésre jusson, az Osztrák Nemzeti Bank nevét Osztrák-Magyar Bankra változtatta.

A Bankkal létesített megállapodást becikkelyező 1878: XXV. tc. megokolása szerint a kormány arra törekedett, hogy az új viszonyokra való átmenet lehetőleg minden megrázkódtatás nélkül történjék; hogy a banktársulat ügyeinek vezetésében a magyar érdekek minden körülmények közt képviselve legyenek; s hogy a magyar kormány az őt jogosan megillető

felügyeletet és ellenőrzést a másik fél kormányával egyenjogúan gyakorolhassa.

Az Osztrák Nemzeti Banknak Osztrák-Magyar Bankká való átalakulása után úgy látszott, hogy a bankügy nyugvó pontra jutott és hosszú időre lekerült a napirendről. Egy darabig valóban így is volt. Az Osztrák-Magyar Bank első szabadalma 1887 december 31.-ével járt le s a szabadalomnak újabb 10 évvel 1897 december 31.-éig való meghosszabbítása minden nagyobb nehézség nélkül történt. Az alapszabályokban nemzeti szempontból úgyszólván semmi változás nem történt; a változtatások a kormányzó személyére, a Banknak az államhoz való viszonyára és üzletpolitikájára vonatkoztak. Újítást a második banktörvény csupán annyiban tartalmazott, hogy a Bank az ércfedezet tekintetében szakított az angol mintával és áttért a kontinentális fedezeti rendszerre. Az első banktörvény szerint u. i. fedezetlenül csak 200 millió forint összegű jegyet lehetett kibocsátani, az új banktörvény szerint viszont a forgalomban levő bankjegyek összegének $\frac{2}{5}$ rész erejéig kell az érckészlet által fedezve lenni.

A szabadalomnak másodízben való meghosszabbítása már nem ment ilyen símán és az elnyeréséért a Banknak nagyobb áldozatokat kellett hozni. A Balközép kormányra jutása után 48-as függetlenségi párt név alatt új ellenzék keletkezett, amely Magyarországnak Ausztriától való teljes függetlenítését tűzte ki céljául; gazdasági tekintetben tehát önálló vámterületet és önálló jegybankot akart. A gazdasági elszakadásnak a kilencvenes években már sok híve volt és előre lehetett látni, hogy a szabadalom meghosszabbítása nem fog könnyen menni. Súlyosbította még a helyzetet az, hogy egyidejűleg lejárt a vámszövetség is és minthogy a Monarchia két része közt a vám- és kereskedelmi szövetség nem jött létre, a Kiegyezés alapján a magyar korona országaira nézve az önálló vámterület jogállapota állott elő.

A Bank a szabadalom meghosszabbítása iránt a kérvényt az előírt időn belül mind a két állam kormányához benyújtotta, a tárgyalások azonban részint a vázolt bajok miatt, főként pedig azért, mert a Bank vezetősége az új feltételeket sokáig nem akarta elfogadni, annyira elnyúltak, hogy az 1898. és 1899. évekre a szabadalmat átmenetileg a második privilégium feltételeivel kellett meghosszabbítani. Végre a Bank engedett és az 1899 szeptember 19.-i rendkívüli közgyűlésen felhatalmazta a főtanácsot, hogy a hosszú és nehéz tárgyalások eredményeként létrejött megállapodás alapján a szerződést a két kormánnyal megkösse. Amint Kautz kormányzó az ülést megnyitó beszédében mondta, a Bank történetében alig lehet találni még egy másik közgyűlést, amelynek határozata magára az intézetre és az egész gazdasági életre olyan nagy fon-

tosságú lett volna. A változások az alapszabályokban valóban lényegbevágóak voltak. A megállapodást becikkelyező 1899: XXXVII. tc. indokolása szerint a változások főleg két irányban mozogtak: az egyik cél az volt, hogy a közjogi paritás az eddiginél nagyobb mértékben kidomboríttassék, a másik pedig az, hogy a kormányok a Bank üzletpolitikájára nagyobb befolyást gyakorolhassanak.

A közjogi paritás szempontjából az Indokolás szerint azt kellett megfontolni, hogy a Bank külső egységének fenntartása és ezzel összefüggőleg a bankjegy biztonsága megengedi-e és milyen mértékben az 1878.-i alapszabályok határozmányainak megváltoztatását. A két kormány által egyetértőleg megállapított alapszabálymódosítások e tekintetben a legvégső határig mennek, mondja az Indokolás. A főbb változtatások a következők:

a) A közgyűlést nem mindig Bécsben, hanem Budapesten vagy Bécsben tartják, a szerint, amint a közgyűlés tagjainak többségét magyar vagy ausztriai állampolgárok képezik.

b) A 12 főtanácsos közül az eddigi kettővel szemben most már hatnak kellett magyar állampolgárnak lenni.

c) A számvizsgálók és helyetteseinek választásánál figyelemmel kell lenni arra, hogy közöttük a Monarchia mindkét államának polgárai legyenek.

d) A végrehajtó bizottságba, valamint az egyes főüzletágak számára megalakítandó minden bizottságba tagokul egyenlő számban magyar és ausztriai állampolgárok választandók.

e) A főtanács, a végrehajtó bizottság és a főtanács egyéb bizottságainak ülései a kormányzó kijelöléséhez képest Budapesten vagy Bécsben, még pedig lehetőleg felváltva tartandók meg.

f) A fegyelmi vizsgálatok elvégzésére az eddigi egy helyett, két fegyelmi bizottságot állítottak fel, az egyiket Pesten, a másikat Bécsben.

g) Fontos változtatás történt a két igazgatóság hatáskörében is. A Bank üzletvitelénél eddig bevált határozmányok alkalmazása, mondja az Indokolás, csak úgy vezethet célhoz, ha az igazgatásban az egységes akaratot egy központi közeg óvja; ez pedig a főtanács, amely arra van hívatva, hogy összeségében, nem pedig részekre oszolva vezesse a Bank üzleteit. Azért a budapesti és bécsi igazgatóság hatáskörének kibővítését nem a vezetés, hanem a hitelügy terén kellett keresni. Az egyes cégek és személyek hitelkeretének megállapítása már az 1878.-i banktörvény szerint is az illető állam igazgatóságának hatáskörébe tartozott. Ezt az új törvény most jobban hangsúlyozza; a hitelkeret megállapítását u. is a saját országának területén a két igazgatóság *kizárólagos* jogának írja elő.

Ugyancsak őket illeti meg az illető államban nekik alkalmasnak tetsző helyeken a leszámítolási üzlet számára bankmellék-helyiségek felállításának és megszüntetésének joga. Hogy pedig a két igazgatóság működése a főtanács elgondolásaival összhangban legyen, az új törvény kimondja, hogy mindegyik igazgatóság az alkormányzón és helyettesén kívül az illető állam polgáraitól választott főtanácsosokból áll.

A két igazgatóság hatásköre fontosságának nagyobb hangsúlyozása céljából központi felügyelői rangban az üzletvezetőség egy-egy tagját rendelik ki mellé. A központi felügyelőnek az igazgatóság mellett ugyanaz lesz a feladata, mint a vezértitkárnak a főtanács mellett, t. i. a hozott határozatok végrehajtása.

Az alapszabályok módosításának másik célja az volt, hogy az államkormányoknak a Bank működésének ellenőrzésére az eddiginél nagyobb teret biztosítsanak. „Túlnagy függés az államkormánytól a legnagyobb veszély valamely jegybank állására és működésére — mondja az Indokolás —; másrésről viszont a két állam kormánya a valuta reformálása céljából nem csekély áldozatokat hozott: az államjegyek bevonására aranyat vásárolt, ennek legnagyobb részét a Banknál helyezte el. Mindez érthetővé teszi, ha a két kormány a nagy mű sikere iránti felelőssége tudatában az eddiginél fokozottabb figyelemmel kívánja kísérni a Bank működését.“ Ebből a szempontból a Bank részéről egyik legjelentékenyebb engedmény az volt, hogy beleegyezett abba, hogy a főtanács tagjainak számát két helyettes alkormányzói állás szervezésével két taggal szaporítsák. Ez által u. is a kormányok a kormányzóval, a két alkormányzóval és a két helyettes alkormányzóval 5 bizalmi férfiút küldenek a főtanácsba. Másik fontos vívmánya volt a kormányoknak az, hogy a kormányzó működésének időtartamát időhöz kötötték és pedig 5 évben szabták meg; azonkívül hatáskörét kibővítették azzal, hogy a főtanács, a végrehajtó bizottság és a főtanács egyéb állandó bizottságainak határozatai csak a kormányzó jóváhagyásával hajthatók végre. A kormányzót, a két alkormányzót és a két helyettest, akiknek működési időtartama szintén 5 évben lett megállapítva, a pénzügyminiszterek javaslatára az uralkodó nevezi ki. Ezenkívül változatlanul megmaradt a két kormánynak az a joga, hogy a közgyűlésre, a főtanács és az igazgatóság ülésére tanácskozó szavazattal kormánybiztost küldhetett ki; sőt ez a jog is bővült annyival, hogy a jelenlétel a végrehajtó bizottság és a főtanács egyéb állandó bizottságaira is kiterjesztetett. De még egyéb tekintetben is bővült a kormánybiztosok jogköre. Az előbbi alapszabályok szerint a kormánybiztosok a hozott határozatok ellen felfüggesztő hatással csak azon okból szólalhattak fel, mert a határozatot az alapszabályokkal ellenkezőnek

tartották; az új alapszabályok szerint a felfüggesztő hatással bíró felszólalási jog akkor is megillette őket, ha a hozott határozatot a fennálló törvényekkel vagy az illető állam érdekeivel össze nem egyeztethetőnek tartották. Minthogy pedig az államérdek fogalma tág, nehezen körülhatárolható és sok minden belefér, ez a szakasz a kormánybiztosoknak és általuk a kormányoknak legalább elméletben nagy befolyást biztosított a bank üzlet-politikájára.

Az alapszabály-módosítással kapcsolatban az is tervbe lett véve, hogy az állampénztári készletek kezelését a Bankra bízzák. Ezért az alapszabályokat a következőképen egészítették ki: „A Bank köteles a két pénzügyi kormányzat mindegyikének számlájára az egyetértőleg megállapítandó szabályok mellett pénzt átvenni és az illető követelés erejéig fizetéseket teljesíteni. Ugyiszintén köteles a Bank a két pénzügyi kormányzat mindegyikének kívánságára és számlájára az egyetértőleg megállapított helyeken a Bank pénztárainál átváltásokat teljesíteni. A Banknak ebbeli ténykedése fejében bizományi díjra vagy a költségek megtérítésére igénye nincs.” Ez a pont két tárgyat célzott. Az egyik az volt, hogy az állampénztárokat munkájuk egyrészének átvállalásával tehermentesítse s ezáltal az állami kiadásokat csökkentse; a másik pedig azt szolgálta, hogy a felesleges állami pénzek a Banknál legyenek tartalékolva s ezáltal a Bank a nyíltpiac kamattételének megállapításánál döntő befolyással bírjon.

Mindezen engedményeken felül a Banknak még egyéb árat is kellett a szabadalomért fizetni. Az Osztrák Nemzeti Bank életrehívásának a célja az volt, hogy általa a kormány a Monarchiának a napoleoni háborúk alatt leromlott pénzügyét rendbe hozza; valójában azonban a Bank megalakulásától kezdve egészen a hatvanas évek elejéig elsősorban az állam bankárja volt, s közhiteli szerepet csak annyiban játszott, amennyiben pénzére az államkormánynak nem volt szüksége. A szabadalom ára tehát az volt, hogy a kormány akkor nyúlt a Bank pénztárába, amikor akart s annyi pénzt vett ki, amennyire szüksége volt vagy amennyit talált. A hatvanas évektől kezdve, amikor már szabadabb szellők kezdtek fújdogni, a Bank egyre jobban igyekezett az államtól mint adóstól megszabadulni. 1866-tól kezdve az államnak csak 80 millió forint tartozása maradt a Banknál, amelyet az egymásután következő privilegiumok változatlanul meghagytak. Minthogy már az 1887: XXVI. tc.-kel jóváhagyott alapszabályok kimondták, hogy a Bank bármilyen alapszabályszerű üzletbe a két pénzügyi kormányzattal csak annyiban bocsátkozhatik, amennyiben az kölcsön- vagy hitelnyújtást a Bank részéről nem foglal magában; a meghosszabbítás ügyében folytatott tárgyalások alkalmával a két kormány másúton igyekezett a

privilegium árát a Bankkal megfizettetni. Mindenek előtt abban állapodtak meg, hogy a 80 millió függő adósságból, amely kereken 76 millió forintban állott fenn, a Bank 16 millió forintot tartalékalapjának terhére leír; ezzel szemben a két kormány 30 millió forintot visszafizet és így az adósság 30 millióban marad fenn. A privilegium meghosszabbításának másik feltétele az volt, hogy az államkormányok a Bank tiszta jövedelmében az eddiginél nagyobb mértékben részesednek. Az első és második szabadalom ideje alatt a részvényeseket a tiszta jövedelemből legelőbb is 5%, a tartalékalap és nyugdíjalap dotálása után további 2%, vagyis összesen 7% illette, és az elég kevés maradék csak ezek után feleztetett meg a részvényesek és az államkormányok között. Az új megállapodás szerint a részvényesek a 180 millió koronáról 210 millió koronára felemelt alaptőkének 4%-át kapták; a maradékot a Bank addig, míg az osztalék a részvénytőke 6%-át meg nem haladja, felezi a két kormánnyal, az ezután esetleg még fennmaradó összeg egyharmada a Banknak, kétharmada a két kormánynak jut.

A privilegium meghosszabbításával kapcsolatban átdolgozták és kibővítették a Bank alapszabályainak azt a részét is, amely arra az esetre intézkedik, ha a Bank a szabadalom tartama alatt vagy annak lejártakor feloszlanék. A második privilegium alapszabályai szerint, ha a Bank feloszlik, a főtanács a folyóüzleteket bevégez, a követeléseket behajtja, az ingó és ingatlan vagyont értékesíti; a kötelezettségek teljesítése után fennmaradó összeg a társulati tagok közt a részvények arányában elosztatik. Az új alapszabályokban a két kormány a jegybanküzlet fenntartásáról arra az esetre is gondoskodni kívánt, ha a Bank szabadalma lejár vagy ha a banktársaság a szabadalom lejártá előtt feloszlik. Ezért a módosított alapszabályok feljogosítják a két kormányt, hogy a szabadalom tárgyát képező egész banküzletet a jelzálogüzlet elkülönítésével, amely a társaságnak megmarad, mérlegszerinti álladéokban és értékben átvegye. Ebben az esetben a két kormány a Banknak a jelzálog-osztály kivételével minden kötelezettségét teljesíti, személyzetét átveszi és kárpótlásul a részvényeseknek az 1400.— korona n. é. részvényekért 1520.— koronát fizet; azonkívül kifizeti a még felosztásra nem került osztalékot és a tartalékalapot. A jelzálogüzletet a társaság székhelyül Bécsnek vagy Budapestnek szabad megválasztásával tovább folytathatja.

Amint az elmondottakból látható, a harmadik privilegiumot a Bank az előbbihez viszonyítva jóval szigorúbb feltételek mellett kapta meg. De különösen volt egy pont, amely a Bankra nagyon hátrányos volt. A szabadalom 1910 december 31.-éig terjedt, a törvény azonban tartamát a vámközösséggel

hozta összefüggésbe; kimondta u. is, hogy „ha a vám- és kereskedelmi viszonyoknak az 1899. évi XXX. tc.-ben foglalt szabályozása 1907. évi december 31.-én hatályát veszti a nélkül, hogy a Monarchia két államának törvényhozásai a közösséget a vámügyekben e határidőn túl legalább 1910. évi december 31.-ig terjedő hatállyal elhatárolták volna, az Osztrák-Magyar Banknak 1910 december 31.-éig meghosszabított szabadalma 1907 december 31.-ével önmagától megszűnik.” Igaz, hogy a Bank erre a megszűnés esetére kárpótlást kapott volna; a Pótegyezményben kikötötte u. is, hogy az ekkép elenyésző szabadalmi évek mindegyikére a részvényesek részvényenként 22.—korona kártalanítást kapnak a két kormánytól, mindez azonban nem nyugtatta meg a részvényeseket és a már említett 1899 szeptember 19.-i rendkívüli közgyűlésen, amelyen a meghosszabbítás feltételeit tárgyalták, egyik részvényes erősen kikelt egyrészt a paritás elvének a Bank szervezetében történt érvényesítése, különösen pedig az ellen, hogy az új alapszabályokkal a Bank teljesen függő helyzetbe jutott a két kormánnyal szemben. Hibáztatta az illető azt is, hogy az igazgatóság felsőbb fóruma nem a közgyűlés, hanem a főtanács lesz, holott a főtanács a két igazgatóságból tevődik össze. Az igazgatóságnak a főtanács alá helyezése e szerint a gyakorlatban nem jelent semmit; valójában tehát a Bank kétfelé válik s két egymástól független bank lesz. A Bank függetlenségét viszont az sérti erősen, hogy az 5 legfelsőbb funkcionáriusát (elnök, két alelnök, két helyettes alelnök) a részvényesek befolyása nélkül a két kormány nevezheti ki. Ugyanilyen értelemben szólalt fel Bécs városának képviselője, aki kijelentette, hogy tekintettel azokra a túlnagy előnyökre, amelyeket az új megállapodás Ausztria rovására Magyarországnak juttat, a székesfőváros többi képviselőjével együtt kénytelen a javaslat ellen szavazni. Kautz kormányzó válaszában elismerte, hogy a Banknak úgy az anyagiak, mint függetlensége terén nagy áldozatot kellett hozni; meghozta azonban ezt az áldozatot annak a ténynek tudatában, hogy a valuta-reform keresztúlvitele mindkét államra súlyos terheket jelentett, méltányos tehát, hogy a Bank működésének ellenőrzésénél az eddiginél nagyobb jogot nyerjenek. Határozottan tiltakozott az ellen a beállítás ellen, mintha ezek az engedmények Magyarországra nézve külön jegybankot jelentenének. A Bank egységének megbontását sem a magyar kormány, sem a magyar parlament nem kívánta.

2. Az Osztrák-Magyar Bank üzletpolitikája.

A bankkormányzó nyilatkozata nem fedte teljesen a való helyzetet. A függetlenségi eszme Magyarországon egyre jobban terjedt s az eszme hirdetője: a függetlenségi párt a század-

forduló táján már hatalmas párttá növekedett. A párt programjának egyik sarkalatos pontja viszont az önálló jegybank volt; így amilyen mértékben erősödött a párt, az önálló jegybank híveinek száma ugyanolyan mértékben szaporodott. Pedig az Osztrák-Magyar Bank főfeladatát: a pénz értékállandóságának biztosítását az elmúlt század utolsó éveitől kezdve — ezt mindenki elismerte — kitűnően látta el. A Bank feladatát részletesen először a harmadik szabadalom feltételeit magában foglaló törvénycikk által jóváhagyott alapszabályok írják körül részletesen; a korábbi alapszabályok általánosságban csak annyit mondanak, hogy a Bank alapszabályszerű működését a Birodalmi Tanácsban képviselt királyságokban és országokban és a magyar korona országaiban gyakorolja. A harmadik szabadalom feltételeit tartalmazó törvénycikkkel jóváhagyott alapszabályok a Bank működési körét három irányban határozzák meg. Feladata 1. a pénzfogalom szabályozása, 2. a kereskedelmi, nagy- és kisipari és a mezőgazdasági hitelszükségletek kielégítése, 3. mindenekelőtt azonban a készfizetések fenntartásának biztosítása. Az alapszabályok tehát legfőbb feladatul a készfizetést tűzték ki azzal a célzattal, hogy ezáltal a pénzérték állandóságát biztosítsák. Ha u. is a Bank minden bemutatott bankjegyet törvényes ércpénzzel vált be, a pénzérték állandósága önmagától biztosítva van. Csakhogy a közös jegybank attól az időtől fogva, hogy készfizető kötelezettségét a kormány 1848 május 22.-én felfüggesztette, egy egészen rövid időtől eltekintve (1858 XI. 1.-től 1859 IV. 29.-éig) nem volt készfizető. A múlt század negyvenes évei után a Monarchia egyik háború után a másikba keveredett, s a kormány a szükséges pénzt jórészt a Bank pénztárából vette. Ennek az lett a természetes következménye, hogy a jegymennyiség szaporodott, az ércfedezet pedig csökkent s ezért a készfizetés újból való felvétele lehetetlenné vált; ha pedig mint 1858-ban mégis megkezdte, hamarosan újból be kellett szüntetni. Minthogy ebben az időben pénznek csak az ércpénzt tekintették, a bankjegyet pedig csupán az ércpénzre kiállított utalványnak tartották, a kényszerforgalommal felruházott bankjegyet senki sem fogadta el teljes értékűnek, s ezért a Bank jegyei állandóan kisebb-nagyobb disagioval forogtak. A hetvenes évek második felében az ezüst ára a londoni piacon zuhanásszerűen kezdett esni, és most fordult a kocka. A porosz-osztrák háború után 100 ezüst forint 133 papír forintot ért. 1891-ben viszont 100 ezüst forintnak az ezüstartértéke csak 84 forint volt. Ily körülmények közt a készfizetés megkezdésére a belforgalomban nem volt szükség, mert a bankjegyet ezüstpénzre való átcserélés céljából senki sem mutatta be a Banknál; sőt mindenki igyekezett ezüstit pénzre átveretni vagy bankjegyre becserélni. Ezért 1879 januárjában a pénzverdéknek rendeletileg megtil-

tották, hogy ezüstöt pénzverés céljából magánosoktól átvegyenek, a jegybankot pedig felmentették az alól a kötelezettsége alól, hogy ezüstöt bankjegyekre váltson be. Az ezüst megszűnt készpénz lenni s a bankjegy értéke nem függött többé tőle. De a bankjegy disagioja csak a belföldön tünt el, megmaradt azonban a nemzetközi forgalomban. Ezért a Monarchiának, hogy pénzének értékállandóságát külföldi viszonylatban is biztosítsa, követni kellett a nyugati államok példáját: le kellett térni az ezüstalapról és áttérni az aranyalapra. Az áttérés 1892-ben történt, amikor a Monarchia az osztrák értékű ezüstforint helyett az aranykoronát tette pénzegységgé. Az aranyalapra való áttérés — amint Falk Miksa az 1892 március havában tartott valuta-ankéton tömören kifejezte — azt jelentette, hogy ne legyen semmiféle más értékmérő, mint az arany; minden egyéb, akár papírpénz, akár ezüst, ne legyen egyéb, mint utalvány aranyra.

Az Osztrák-Magyar Bank már korábban megkezdte az arany gyűjtését s az ezüstöt igyekezett aranyra átcsereálni, a valuta-törvény kihirdetése után pedig fokozottabb mértékben látott hozzá az arany-vásárláshoz. 1892 augusztus 11.-től november 17.-ig — ez volt az utolsó nap, mikor nagyobb vásárlás történt — rudakban és érmékben 40 millió forintot meghaladó értékű aranyat vásárolt. Az európai jegybankoknak az aranyalapra való áttérés után főigyekezete arra irányult, hogy mennél több aranyat gyűjtsenek; valóságos aranyéhség fogta el őket. Hiába fedeztek fel Afrikában és Ausztráliában új aranybányákat és termeltek egy évtized alatt több aranyat, mint előzőleg évszázadok alatt, az arany még mindig kevés volt. Az Osztrák-Magyar Bank követve az általános jegybank-politikát szintén arra törekedett, hogy mennél nagyobb aranymennységet gyűjtsön és egyetlen kínáló jó alkalmat sem mulasztott el aranykészletének szaporítására. Bankjegyeinek fedezete ily módon folytonosan emelkedett. 1892-ben az aranyfedezet még csak 21.6% volt, kilenc évvel később, 1901-ben már 70.4%. Azonban hasztalan szaporította a Bank aranykészletét, pénzének külföldi paritását eleinte sehogysem sikerült biztosítani. Ennek egyik oka az volt, hogy a Bank készfizető kötelezettsége az aranyalapra való áttérés után is felfüggesztve maradt, a másik pedig az, hogy a Monarchia két kormánya különösen az aranyalapra való áttéréssel a külfölddel szemben meglehetősen eladósodott s a kölcsönök szolgálata több pénzbe került, mint amennyit az exportált árukért a két ország kapott; a különbözet kiegyenlítéséhez szükséges külföldi fizetési eszközöket tehát a nyiltpiacon kellett beszerezni. Minthogy így pl. az angol font és a márka utáni kereslet nagyobb volt, mint angol, illetve német részről a korona utáni kereslet, az angol font és a márka árfolyama a koronáéval szemben állandóan

kedvezőbben alakult. Az árfolyam-veszteség megszüntetése céljából Plener osztrák pénzügyminiszter, Wekerle magyar miniszterelnök és pénzügyminiszter megbízásából is, 1894 január 8.-án átiratot intézett a Bankhoz, amelyben rámutatott arra, hogy a Monarchiának milyen nagy érdeke fűződik ahhoz, hogy a valuták és devizák árfolyamában az elmúlt évben előfordult gyakori és nagyfokú ingadozás megszűnjék; azért nagyon fontos volna, hogy a Bank ezt az üzletágat lehetőleg kiterjessze és organikus berendezések által lehetővé tegye, hogy a kereskedelem számíthasson arra, hogy külföldi pénzszükségletének nagyrésztét a Bank útján szerezheti be.

Ettől az időtől kezdve a Bank egyre nagyobb gondot fordított arra, hogy a Monarchia pénzének értékét a nyugati államok pénzével paritasba hozza és a pénz értékállandóságát fenntartsa. Ezt a célt úgy érte el, hogy nem engedte meg, hogy a külföldi fizetési eszközöknek pénzünk árfolyamához való viszonya a kereslet és kínálat szeszélye szerint ingadozzék, hanem az áralakulásba mesterséges eszközökkel beavatkozott. Ebből a célból hol kedvező, hol kevésbé kedvező árfolyamon nagy mennyiségű készletet szerzett be külföldi pénznemekből, főleg ércváltókban s ezeket aztán tekintet nélkül a beszerzési árfolyamra olyan áron adta, mint amilyen a paritasnak megfelel. Pl. egy aranykorona aranytartalma szerint 0.85 márkának felel meg, e szerint egy márka 1.17 koronával egyenlő; a Bank tehát a márka-váltókat 1.17 árfolyamon adta. Természetes, hogy ez a művelet a Bankra eleinte elég tetemes veszteséggel járt, ez azonban nem tartotta vissza attól, hogy a deviza-üzletágat tovább ne fejlessze. 1904-ben pl. az aranyváltók és pénznemek forgalma 3.156.3 millió koronára rugott, aranyváltóinak és külföldi aranyköveteléseinek összege az év végén 188.9 millió koronát tett ki, s a Bank a deviza-üzletben hamarosan olyan kiváló eredményeket ért el, hogy az a legkiválóbb szakemberek osztatlan elismerését érdemelte ki. „El kell ismerni, hogy a közös jegybank az 1897–1900 évek folyamán oly mértékben fejlesztette deviza-üzletét, amely egyedül áll a jegybankok történetében“ — írja Spitzmüller Sándor, az osztrák pénzügyminiszterium tanácsosa a valuta-reformról szóló könyvében. „Az Osztrák-Magyar Bank deviza-politikája mintaszerű“ — mondta Chorin Ferenc a bankankéton. „A valutáris érték fenntartásának legfontosabb támasza a jó devizapolitika. A nem készfizető bankok nagyrészt deviza-politikájuk útján tudják fenntartani értékük állandóságát“ — hangzott el ugyancsak a bankankéton; s ez az Osztrák-Magyar Bankra alkalmazva tökéletesen igaz. Kitűnő deviza-politikájával sikerült a Monarchia pénzének értékét külföldi viszonylatban is megszilárdítani és annak olyan értékállandóságot tudott biztosítani, hogy a korona a világ legjobb pénzei közé tartozott. Jegyei

1901-től 1904-ig még 0.10—0.15%-kal voltak a paritás alatt, 1904-ben már elérték a paritást, amely a legfontosabb államok, mint Németország, Angolország és Franciaország pénzéhez viszonyítva — készfizető országokban is elkerülhetetlen csekély és mulékony ingadozásoktól eltekintve — a világháború kitöréséig fennmaradt. Ez annál nagyobb érdeme volt a Banknak, mert amint már említettem, készfizető kötelezettsége alól az államjegyek beváltásáig fel volt mentve. Az államjegyek még forgalomban levő maradványának beváltása 1903 februárjának végével megtörtént, s a Bank kormányzója az évi közgyűlésen már kifejezte azt a reményét, hogy a készfizetéseket rövidesen meg fogják tudni kezdeni. 1903 március 31.-én Lukács László pénzügyminiszter valóban beterjesztette a készfizetések felvételére vonatkozó javaslatot, a javaslat azonban az obstrukció és a későbbi politikai zavarok miatt sose került tárgyalásra. A Törvényhozás a javaslat 5. §-a szerint a törvény hatálybalépése napjának meghatározását a két kormányra bízta volna, amely a megkezdés napját rendeleti úton állapította volna meg. A jegybank a készfizetés megkezdésére az előkészületeket már 1901 nyarán megkezdte. A főtanács felhasználva u. is a nemzetközi pénzpiac kedvező hangulatát, elhatározta, hogy az o. é. 10 forintos bankjegyeket bevonja és hogy a közönséget az aranypénzhez hozzászoktassa, 10 és 20 koronás aranyokat hoz forgalomba. A Bank aranyállománya ebben az évben 251 millió koronával gyarapodott s ebből 10 és 20 koronások alakjában 61 milliót hozott forgalomba. És most olyan esemény történt, amilyenre a Bank méltán büszke lehetett és ami történetének legszebb lapjai közé tartozik: az aranyak egy tekintélyes része hamarosan visszakerült pénztárába. A közönség annyira megszokta a bankjegyeket, s olyan nagy volt a bizalma iránta, hogy szívesebben fogadta el azokat fizetés gyanánt, mint az aranyat.

A pénz értékállandóságának fenntartása nemcsak a Banktól kívánt áldozatot, hanem az egész Monarchiától; a Bank u. is ebbeli hivatása miatt másik két feladatát, nevezetesen a pénzforgalom szabályozását és a hitelügyek kielégítését nem tudta a kellő mértékben teljesíteni. És itt nemcsak az volt a baj, hogy pénzének egy része a deviza-üzletben volt lekötve, hanem főleg az, hogy a forgalomba hozható bankjegy-mennyiség az aranyfedezettől függött s nem igazodott a szükséglethez. A törvény szerint a bankjegyek összegének legalább $\frac{2}{5}$ részben kellett érccel fedezve lenni, amelybe az ércváltók legfeljebb 60 millió korona összegig voltak beszámíthatók, a valóságban azonban, mint a többi jegybanknak, az Osztrák-Magyar Banknak is jóval nagyobb volt az ércfedezete, 1897-től kezdve állandóan 70%-on felül mozgott, 1901-ben pedig

mikor a főtanács az aranypénz forgalomba hozatalára kísérletet tett, 91.3% volt. Amint Chorin Ferenc a bankankéton mondta, egy jól vezetett jegybanknak arra kell törekedni, hogy ércfedezete mennél nagyobb legyen, s nem éri be a $\frac{2}{5}$ minimummal. Ebből a felfogásból következett, hogy a Bank, pénzének mennyisége az aranyhoz lévén kötve, a gazdasági életben nagyobb szerepet nem vihetett, a hiteligényeket nem tudta teljesen kielégíteni; sőt valahányszor a gazdasági élet hajtókereke nagyobb lendületet vett, igyekezett annak sebességét lehetőleg mérsékelni. Ha a forgalomban levő bankjegyek összege az érckészletet 400 millió koronán túlmenő összeggel meghaladta, a Bank a többlet után — tekintet nélkül a fennálló kamatlábra — évi 5%-os adót tartozott a két államnak fizetni. Ezért valahányszor a hiteligénylés nagyobb lendületet vett s a bankjegy-forgalom az adómentes mennyiség határához közeledett, a Bank nehogy az üzletre ráfizessen, kénytelen volt a kamatlábat legalább 5%-ra felemelni, hogy ily módon a hiteligénylést csökkentse, de meg azért is, hogy a fedezeti arány ne kisebbedjék. E miatt kapcsolata a nyiltpiaccal meglehetősen laza volt, hitelnyujtás szempontjából nem vitt vezető szerepet és kamatlába a pénzpiacénál majdnem mindig nagyobb volt, néha 1%-kal is. A bankankéton egyik szakértő, Lányi Mór így nyilatkozott: „Tudnivaló, hogy a jegybank hivatalos kamatlábának voltaképen meg kell haladni a többi nagy hitelintézet kamatlábát, különben minden hiteligeny hozzá tódul.” Ennek az lett a következménye, hogy pénzbőség idején váltótárcája nagyon megapadt, s ezért az 1899. évi alapszabályok megengedték, hogy a nyiltpiacon az egységes kamattételen alul is számítolhasson le váltókat. De ezzel a jogával csak akkor élt, ha a fedezeti arány kedvező volt; ha azonban az ércfedezet csökkent, hiába volt a nyiltpiaci kamatláb alacsony, a Bank a kamatlábat nem mérsékelte. A főtanács az 1893. évről szóló jelentésében ezeket mondja: „Bár a kamatláb a nyiltpiacon augusztusig állandóan alatta volt a bankrátának, s az év egyes hónapjaiban 3%-nál is mélyebbre esett, a Bank ennek dacára sem lépett ki tartózkodó álláspontjából, sőt október 6.-án a kamatot 4%-ról 5%-ra emelte.”

Ez volt a Banknak a gyenge ponja, ahol legkönnyebben volt támadható és sebezhető: a deviza-üzletet túlságosan előtérbe helyezte a hitelüzlet rovására. Igaz, hogy a nyugati államok jegybankjainak ugyanez volt az üzleti politikája, csak hogy ott a helyzet más volt. Azok az államok jóval gazdagabbak voltak, ott a betéti és hitelbankok a hitelszükségletet jóformán kielégítették, úgyhogy a jegybanknak más feladata, mint az illető ország pénze értékállandóságának megvédése nem igen volt. Hazánk és a Monarchia keleti fele azonban mindig tökeszegény volt és a hitelszükséglet a megtakarított

összeget lényegesen meghaladta. Azért tehát nálunk a jegybankra mint hitelforrásra is szükség volt és az Osztrák-Magyar Bank ezt a feladatát már nem tudta olyan kitűnően teljesíteni, mint a valuta megvédését. A jelen évszázad első éveitől kezdve a cseh és galíciai részvényesek majdnem minden közgyűlésen panaszkodnak a miatt, hogy a Bank a hitelt nagyon szűk marokkal adja. „A bankalapszabályok I. czíme 1. cikkének második bekezdése szerint a szabadalmazott bank feladata a többi között a nagy- és kisipari és mezőgazdasági hitelszükségletek kielégítéséről gondoskodni. Ennek a feladatának nálunk Galiciában vajmi csekély mértékben felel meg” — mondja az 1906.-i közgyűlésen az egyik részvényes. „A bankkimutatások számadataiból továbbá az is kitűnik, hogy a bankvezetőség a prágai piaccal a múlt évben valami jóakaró előzékenységet nem tanúsított” — állapította meg az 1905.-i közgyűlésen egy cseh részvényes.

De volt még más baj is, nevezetesen az, hogy a bankhitelből egy fontos társadalmi osztály majdnem teljesen ki volt zárva: értem ezalatt az őstermelő osztályt. Az Osztrák Nemzeti Bank Osztrák-Magyar Bankká való átalakulásakor megtartotta azt a jogát, hogy ingatlanokra jelzálogkölcsonőket folyósított, de ennek jórészt csak a nagybirtokosok vették hasznát; a mezőgazdaság azonban a termelési költségek finanszírozására szükséges ú. n. kampany-hitelekhez nem juthatott. A Bank ugyan az alapszabályok szerint a mezőgazdasági hitelszükségletek kielégítéséről is tartozott gondoskodni, a gyakorlatban azonban ennek alig volt jelentősége, mert hiszen legfeljebb háromhónapi lejáratú váltókat számítolhatott le és így a mezőgazdasággal foglalkozók, akik évenként csak egyszer jutnak jövedelemhez, bankképes váltót nem állíthattak ki. E miatt nemcsak nálunk, hanem a Monarchia tulsó felében is többször panaszkodtak. Az 1905.-i közgyűlésen egyik részvényes ezeket mondta: „Dacára annak, hogy alapszabályainak megújításakor, 1899-ben ujólag szívére kötöttük a banknak a mezőgazdasági érdekek tekintetbevételét, legalább nálunk, Csehországban mégsem történik semmi sem, amivel a mezőgazdaság iránt előzékenységet tanusítanának. A parasztváltóknak gúnyolt mezőgazdasági váltókat a Bank visszautasítja. Meg vagyunk győződve arról, hogyha ezen üzletágot különösen Csehország termékeny vidékein, ahol a mezőgazdasági váltók ép oly jók, sőt némelykor jobbak a kereskedelmi váltóknál, megfelelően támogatják, az Osztrák-Magyar Bank ezekből a körökből teljesen bankképes anyagot érhetne el.” Ennek a támogatásnak a hiánya Magyarországon természetesen még jobban volt érezhető. A bankankéton ezt nem kisebb ember, mint a Főrendiház elnöke, gr. Desseffy Aurél tette szóvá. „Az ország mezőgazdasági érdekeinek megóvása szempontjából kívánatos

lenne — mondta a többek közt — a mezőgazdasági hitel nagyobb kultiválása, ami különösen a mezőgazdasági köröknek régóta forrón táplált óhajta. Minthogy a mezőgazdák bankképes váltót nem tudtak adni, a többi üzletággal foglalkozóknál drágábban kapták a kölcsönt pénzt és pedig rendes körülmények közt $\frac{1}{2}$ —1%-kal, nehezebb viszonyok közt 2—3%-kal is. Pedig ezen a bajon könnyű lett volna segíteni, úgy mint a Magyar Nemzeti Bank segített a hathónapos lejáratú mezőgazdasági áruváltók és a kilenchónapos lejáratú termelési váltók befogadásával, mert hiszen ezek a kampány-hitelek tavasszal igényeltetnek, amikor egyéb termelési ágakban viszonylagosan kevesebb a hiteligénylés és ősszel fizettetnek vissza, amikor az ipar és kereskedelem jobban megélénkül. A függetlenségi pártnak, amely híveinek legnagyobb részét az alföldi gazdaosztályból szerezte, az önálló jegybank felállításának követelésénél az egyik főérve éppen az volt, hogy Magyarország kiváltképpen földművelő ország és az Osztrák-Magyar Bank a legnagyobb osztálynak, a földműveseknek hanyagolja el leginkább az érdekeit. A baj oka — amint ezt Szekfü Gyula Magyar Történetében megállapította — az volt, hogy a korszakot a szociális érzés hiánya jellemezte. De még ha lettek volna is az államkormányoknak az alsóbb néposztályok anyagi helyzetének feljavítására tervei, a jegybank azok megvalósításában nem tudott volna segítségre lenni, egyrészt azért, mert bankjegyeinek mennyisége az érckészlethez volt kötve, másrészt pedig azért, mert — amint az előbbi fejezetben láttuk — a korszaknak az volt a felfogása, hogy a jegybanknak az államkormányal hitelviszonyba lépni nem szabad.

Egyébként a Bank Magyarországgal szemben vállalt kötelezettségeit kifogástalanul teljesítette. A fiókok számát folytonosan szaporította, az országot körzetekre osztotta, a fontosabb kereskedelmi és ipari helyeken a benyújtások megkönnyítése végett mellékhelyeket állított fel és ott külön váltóbíráló bizottságot létesített. Megszüntette az Osztrák Nemzeti Banknak azt a gyakorlatát, hogy küldvény-váltókat $\frac{1}{2}$ %-kal magasabb kamattétellel számított le, mint helyi váltókat; a budapesti főintézetet kellőképpen dotálta. Ezért a közgyűlésen különösen, mikor magyar ember, Kautz Gyula volt a kormányzó, osztrák részről többször hangzott el olyan panasz, hogy a Bank jobban szolgálja Magyarország érdekét, mint Ausztriáét és inkább nevezhető magyar jegyintézetnek, mint osztráknak.

3. A bankankét.

A szabadelvű párt az 1905 januári választáson megbukott s az ország kormányzását a következő év áprilisában a koalíció vette át, amelynek legnagyobb pártja a függetlenségi párt

volt. A váratlan nagy győzelem magát a pártot is meglepte és nehéz terheket rakott vállára. Arra, hogy elveinek a hadsereg-re vonatkozó részéből bármit is megvalósítson, jóformán semmi kilátás sem volt; ezért közgazdasági téren igyekezett programját érvényesíteni. A vámközösség meghosszabbítását a Fehérváry-kormány lényegileg már elintézte; ott mást nem lehetett tenni, mint a befejezett tény tudomásul venni.* Nem maradt más hátra, mint a bank-kérdés. Az Osztrák-Magyar Bank szabadalma 1910 december 31.-ével lejárt, közel volt tehát az alkalom a párt álláspontjának érvényesítésére. Kedvezett a megvalósításnak az is, hogy az uralkodó, mikor a bank-kérdést először szóba hozták előtte, állítólag nem zárkózott el az önálló magyar bank felállításának terve elől, feltéve, ha a két kormány ebben a kérdésben meg tud egyezni. A Képviselőház 1907 június 15.-i ülésén Lengyel Zoltán már indítványt is nyújtott be, amelyben javasolta: utasítsa a Ház a kormányt, hogy tekintettel az O. M. B.-nak legközelebb már lejáráó szabadalmára, a legsürgősebben tegyen fogamatba minden intézkedést az önálló magyar bank létesítése végett. Indítványát a november 9.-i ülésen megismételte, de eredmény nélkül. A bankügy azonban még ebben a hónapban szőnyegre került és most már több sikerrel. Az Ausztriával kötött némely gazdasági és pénzügyi megegyezés jóváhagyásáról szóló törvényjavaslatnak általános tárgyalása folyamán Jankovits Marcell a Képviselőház 1907 november 30.-án tartott ülésén a következő indítványt tette: „Mondja ki a Ház, hogy tekintettel arra, miszerint a jegybank kérdésében az Országgyűlésnek aránylag rövid idő múlva határoznia kell, a bankkérdésnek a kormány közreműködésével való előkészítése céljából 21 tagú parlamenti bizottságot küld ki.” A Képviselőház a javaslatot a december 11.-i ülésen elfogadta s a bizottság tagjait az 1908 január 11.-i ülésen megválasztotta. A bizottság még ugyanezen a napon megalakult s elnökévé Batthyány Tivadart, előadóvá Holló Lajost választotta. Elhatározta, hogy szakértőket fog meghallgatni; hamarosan összeállította a meghívandó szakértők névsorát s megszövegezte a hozzájuk intézendő kérdéseket. A kérdések a következők voltak:

1. A külön magyar jegybank milyen rendszer alapján jöjjön létre?

2. A felállítandó magyar jegybank mekkora alaptőkével létesíttessék?

3. Az alaptőke beszerzése és elhelyezése miként történjék, különösen minő intézkedések által biztosíttassék az, hogy az alaptőkében való részvétel alapján külföldi befolyás túlsúlyra ne emelkedhessék?

---

* Ez az 1907. évi október 8.-án kötött szerződést becikkelyező 1908: XII. tc.-kel történt meg.

4. Hogyan állapíttassék meg a jegyfedezeti rendszer? Az ércfedezetre vonatkozó határozatok körében adhatók-e s ha igen, minő könnyebbségek? Minő intézkedések történjenek a bankjegy-kibocsátás esetleges korlátozására nézve?

5. Minő üzletágakra terjedjen ki a bank működése?

6. Az üzletvitel körében az ország közgazdasági érdekeinek megóvása szempontjából minő külön kikötések állapítandók meg?

7. Minő külön jogok és kedvezmények leunének még a bank részére biztosíthatók?

8. Hogyan szabályoztassék az állam és jegybank közötti viszony? Minő közreműködés követelhető a jegybanktól az állami adósságok kezelése és az állami pénztárak szolgálatának terén? Meddig terjedjen a kormánybefolyás az egyes funkcionáriusok alkalmazása, a felügyelet és a folyó ügyvitel tekintetében?

9. A szabadalom mennyi időre szóljon?

10. Minő közvetlen és közvetett pénzügyi szolgáltatásokat kell a banktól kikötni, figyelemmel a 4., 8., és főleg a 9. kérdőpontokban foglaltakra is?

11. Szükséges-e, hogy az önálló magyar jegybank már elkezdésekor készfizető bank legyen s pénzünk értékállandósága minő intézkedésekkel biztosítandó?

Szakértőkül meghívottak:

Barta Arnold a Magyar Agrár- és Járadékbank vezérigazgatója,

Crnadak Milivoj a Horvát Első Takarékpénztár igazgatója,

Chorin Ferenc a GyOSz elnöke,

Corossacz J. G. a Magyar-Horvát Tengerhajózási Társaság elnöke,

Dessewffy Aurél gróf a Főrendiház és az OMGE elnöke, maróthi Fürst Bertalan, az OMKE alelnöke,

dr. Halász Sándor a Postatakarékpénztár igazgatója,

dr. Jankovics Béla egyetemi m. tanár,

Jellinek Henrik a Kereskedelmi Csarnok elnöke,

Kornfeld Zsigmond a Budapesti Árú- és Értéktőzsde elnöke,

Kresic Vladimir a Horvát-Szlavon Országos Jelzálogbank vezérigazgatója,

Lánczy Leó a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara elnöke,

Lányi Mór a Délvidéki Közgazdasági Bank elnöke,

dr. Mandelló Gyula jogakadémiai tanár,

Mezei Gyula a Nyitramegyei Gazdasági Egyesület ügyvezető elnöke,

Pallavicini Ede örgróf a Magyar Általános Hitelbank igazgatósági tagja, az OMGE alelnöke,

Szabó Kálmán országgyűlési képviselő, a Debreceni Kereskedelmi és Iparkamara alelnöke,

Tauszik B. Hugó a Marosvásárhelyi Kereskedelmi és Iparkamara elnöke,

Walder Gyula a Pesti Hazai Első Takarékpénztár igazgatója.

A bizottság a szakértőkhöz körlevelet intézett, amelyben általános tájékoztatásul közölte velük, hogy a kérdőpontok megállapításánál abból indult ki, hogy a Törvényhozás az aranyvaluta alapján áll és hogy a jegybankügy szabályozása az egybankrendszer elvéből fog kiindulni.

A szakértők meghallgatása négy ülésen történt, ú. m. június 3.-án, 4.-én, 13.-án és 15.-én. Hatan közülök írásban választak.

Ha közelebbről vizsgáljuk a 12 kérdést, azt látjuk, hogy lényegében 4 pont körül forog. Az első pont: az alaptőke, annak beszerzési módja; a második pont: a fedezeti rendszer, a készfizetés; a harmadik pont: a banknak az államhoz való viszonya; a negyedik pont: a bank üzletágai. A könnyebb áttekinthetőség kedvéért a szakértői véleményeket ezen 4 pont szemmeltartásával fogom ismertetni.

A világháború előtt az volt a felfogás, hogy a pénz értékállandóságát nem annyira a belföldi vásárló erejének változatlan szinten való tartása biztosítja, hanem a nemzetközi paritás, amely a külföldi váltók árfolyamában jut kifejezésre. Ezért a jegybankok legelső feladatának a pénz külföldi értékének fenntartását tekintették. A jegybankok a pénz nemzetközi paritását úgy igyekeztek biztosítani, hogy külföldi bankjegyekből és váltókból, legfőképpen pedig aranyból állandóan nagy készletet tartottak. Az lévén a közfelfogás, hogy a jegybank aranykészlete a készfizetés felvétele után csak úgy őrizhető meg, ha előzőleg a gazdasági élet ereit megtöltik arannyal, a szakértők megegyeztek abban, hogy az önálló magyar jegybanknak is minél nagyobb arany-mennyiséget kell beszerezni. „Abban a felfogásban vagyok — írta Lánczy Leó — hogyha már önálló bank létesíttetik, azt nem lehet elég gazdagon dotálni arannyal.“ Hogy az új jegybanknak mennyi aranyra van szüksége, arranzve különböző alapon történtek számítások, amelyeknek eredménye lényegében megegyezett egymással. Mandelló Gyula az Osztrák-Magyar Bank helyzetéből indult ki. A Bank aranykészlete 1907 december 31.-ével a mintegy 120 millió korona aranydevizával együtt 1220 millió korona volt. Ebből Magyarországra a lakosság arányszámának megfelelően (a Monarchia lakossága kereken 50 millió, ebből Magyarországé 20 millió) 488 millió korona esik. Ha figyelembe vesszük azt, hogy Ausztria iparos, hazánk pedig mezőgazdasági ország és így itt kevesebb aranyra van szükség, az aranyszükséglet az O. M. B. aranykész-

letének $\frac{1}{3}$ -ra tehető. Ezen az alapon a szükségelt arany mennyiség kerekén 400 millió korona. Lánczy Leó számításaiban a bankjegyforgalomból indult ki. Az O. M. B. évi átlagos jegyforgalma az 1902—1907. években 1685 millió korona volt; ebből Magyarországra 34%-ot számítva, 575 millió korona esett. Ily összegű bankjegyforgalomnál 40%-os fedezet mellett 230 millió korona aranyra van szükség; minthogy azonban a bankjegyforgalomnak megfelelő rugékonysággal is kell bírnia, hogy az üzleti élet fejlődésével lépést tarthasson, Lánczy a kibocsátandó bankjegy-mennyiség legfelső határát 875 millióban véli megállapítandónak, amelynek alapján a 40%-os arányt szemmel tartva 350 millió korona aranyra van szükség. Ezzel az összeggel az 575 millió bankjegy-mennyiség 60% erejéig lenne fedezve. Barta Arnold és Jellinek Henrik az arany szükségletet Magyarországnak a jegybankkal szemben támasztott hiteligényéből, valamint az osztrák piacon igénybevett hitelek összegéből igyekezett megállapítani. Az 1907. évben a jegybanknál leszámított magyar eredetű váltók évi átlaga 446.5 milliót tett ki, a lombard-szükséglet pedig 46 milliót. A jegybankon kívül más Ausztriai forrásból igénybevett hitelt 50%-kal véve számításba a bankjegy szükséglet 750 millió koronára tehető. Ha most a forgalom fejlődését szem előtt tartjuk, arra az eredményre jutunk, hogy 900—1000 millióig terjedhető bankjegy-mennyiségről kell gondoskodni; ennek a fedezetére pedig 40%-os alapon 400 millió korona aranyra van szükség.

A kérdés most az volt, hogy az ország ezt a 350—400 millió korona értékű aranyat honnan teremtsen elő. Elsősorban az alaptőke beszerzése által — volt a szakértők válasza. Az alaptőkét olyan összegben kell megállapítani, hogy a jegybank tőkeereje úgy a bel-, mint a külföldön hitelt és bizalmat keltsen, és összhangba kell hozni a bankjegy-forgalommal. Ha 1000 millióban állapítjuk meg azt a jegymennyiséget, amennyire az országnak a legnagyobb gazdasági feszültség idején szüksége van, az alaptőke ennek 10%-ánál, vagyis 100 milliónál kevesebb nem lehet. Volt ugyan olyan vélemény is, hogy túlnagy nagy alaptőkére a jegybanknak nincs szüksége, mert a kellő jövedelmezőség ezzel meg van nehezítve s a bank hitele nem annyira a részvénytőkétől, hanem az ércalap nagyságától, a kifogástalan szakértői vezetéstől, a jó hitelpolitikától és a helyes devizapolitikától függ; a szakértők többségének felfogása azonban inkább az volt, amit legtömörebben Chorin Ferenc fejezett ki, hogy a jegybanknak mennél nagyobb alaptőkével kell rendelkeznie, mert az ércfedezetnek és a bankjegyeknek egymáshoz való viszonya meg lévén állapítva, a minimális ércfedezethez való közeledés veszélyt jelent, s ez a veszély annál későbbben következik be, mennél nagyobb a bank dolgozó alaptőkéje; a kamatláb-emelésre is későbbben kerül a sor, ha a bank

nagyobb saját tőkével dolgozik. Altalában véve 100—150 millió korona alaptőkét tartottak szükségesnek; egyedül Dessewffy Aurél javasolt 225—230 milliót.

Az alaptőke beszerzésére vonatkozólag a szakértők véleménye Pallavicini és Corossacz kivételével megegyezett abban, hogy a külföldi tőkét a részvényjegyzésből nem szabad kizárni, mert olyan tőkeszegény országra, mint Magyarország csak előnyös az, ha mennél több külföldi pénz jön az országba. Sőt Lánczy Leónak az volt a véleménye, hogy az egész alaptőkét külföldön kell lejegyeztetni. Annak elkerülése végett, hogy a bank irányításában külföldiek vezető szerephez ne jussanak, a szakértők többsége azon a véleményen volt, hogy az alaptőkének csak egy kisebb hányadát kell a külföldieknek átengedni, a többit pedig az országban lejegyeztetni, lehetőleg úgy, hogy magánosokon kívül a közületek és erkölcsi testületek is hozzájuthassanak egy bizonyos mennyiségű részvényhez.

A bankjegyek fedezetéhez szükséges aranymennység a szakértők szerint a következőképen szerezhető be:

az alaptőkére történő befizetések	K 150,000.000.—
a közös függő adósság (államjegyek) beváltásáról szóló 1894. XXIV. tc. értelmében a magyar kormány által az O. M. B.-nál húszkoronás aranyakban lefizetett	K 96,000.000.—
az 1899. XXXV. tc. értelmében ezüst forintok átvétele céljából ugyancsak húszkoronás aranyakban lefizetett	K 19,200.000.—
az 1899. XXXIV. tc. értelmében tízkoronás bankjegyek kibocsátása céljából, illetve ezek fedezetéül aranyérmékben lefizetett	K 48,000.000.—
	<hr/> K 313,200.000.—

A többit a banknak magának kell beszerezni.

Az idézett törvények alapján létesült megállapodás szerint az aranyban lefizetett összegek mindaddig, amíg a bank a készfizetést meg nem kezdi, a kormány tulajdonát képezik; e szerint a szabadalom lejártakor a lefizetett összegek a kormánynak visszajártak.

Walder Gyula a rendelkezésre álló arany-mennyiséget más alapon számította ki. Ő az alapszabályok 107. cikkéből indult ki, amely szerint, ha a szabadalom lejár vagy a bank annak lejárt előtt feloszlik, a két kormány jogosítva van a szabadalom tárgyát képező banküzletet a jelzálogüzlet kivételével mérlegszerinti álladéokban és értékben átvenni. Az átvétel esetén Magyarországra 35%-os arányban a következő érmennyiség jutna:

1907. XII. 31.-én a bankjegy-forgalom 35%-a	K 707,000.000.—
giroszámlai követelés	K 53,000.000.—
	<hr/> K 760,000.000.—

Ebből bankszerűen van fedezve:

ingatlanok értéke	K 12,500.000.—	
váltókkal	K 444,000.000.—	
lombard-kölcsönnel	K 47,000.000.—	K 503,500.000.—
	e szerint	K 256,500.000.—

lesz az az összeg, amely aranyban, ezüstben és ércfedezetbe beszámítható devizákban át fog vétetni. Ha ehhez hozzászámítjuk az aranyban fizetendő alaptőkét

K 150,000.000.—

az ércfedezet

K 406,500.000.—

lesz, amely a 707 millió bankjegy-mennyiségnek 57%-át teszi. Az új bank helyzetére vonatkozólag Walder egyébként a következő mérleget állította fel:

V a g y o n	Millió korona	T e h e r	Millió korona
Érckészlet	452 $\frac{1}{2}$	Részvénytőke	150
Beszámítható deviza . . .	50	Bankjegyforgalom . . .	670
Leszámitolt váltók	350	Giro-követelések . . .	75
Kézizálog-kölcsön	30		
Épületek	12 $\frac{1}{2}$		
	895		895

E szerint a 670 millió bankjegy 502 $\frac{1}{2}$ millió erejéig érc- és devizákkal, a fennmaradó 167 $\frac{1}{2}$ millió pedig bankszerűen lenne fedezve.

A szakértőkhöz intézett kérdések közül a legfontosabb az volt, hogy készfizető legyen-e a külön magyar jegybank vagy nem.

Európa nagy államai ekkor már tiszta vagy sánta aranyvalutával bírtak s jegybankjaik készfizetők voltak. Az O. M. B. — amint már láttuk — legalább törvény szerint nem volt készfizető; meg volt ugyan engedve, hogy jegyeit a törvényes ércpénzre beváltsa és a Bank ezt a jogát gyakorolta is, a törvény azonban nem kötelezte rá. A készfizetéseket a jegybank a jelen század első éveiben meg akarta kezdeni és Széll Kálmán a Széll—Körber-féle kiegyezési javaslatnak a Képviselőház 1903. január 16-i ülésén történt ismertetése alkalmával bejelentette, hogy amint az utolsó államjegy be lesz vonva, ami a következő hó 28.-áig megtörténik, haladéktalanul törvényjavaslatot fognak előterjeszteni, amely a készfizetések megkezdését elrendeli. Lukács pénzügyminiszter csakugyan benyújtotta az erre vonatkozó javaslatot, amely az obstrukció miatt nem került tárgyalásra; ha azonban a javaslatból törvény lett volna, valójában

az a készfizetés megkezdését még nem jelentette volna, mert a javaslat szerint a Törvényhozás a készfizetés megkezdésének időpontját a két kormány közös megegyezésére bízta; Ausztria pedig a készfizetést nem akarta megkezdeni. Ennek különféle okát mondták. Jankovics Béla szerint az volt az oka, hogy rendezett valutájú államnak a külföldön könnyebben és olcsóbban hiteleznek, mint papírvalutás országnak. A Monarchia két állama közül mi voltunk a külföldi kölcsönökre jobban ráutalva, a készfizetés megkezdése tehát inkább a mi érdekünk volt, mint Ausztriáé. Ezért az osztrák kormány a készfizetés megkezdését állandóan halogatta, hogy cserébe érte más engedményeket érjen el. Dr. Spitzmüller Sándor az osztrák pénzügyminisztérium tanácsosa a valutareformról írt munkájában az osztrákoknak a készfizetés megkezdésétől való húzódozását a spekulációtól való félelemmel okolta meg. Megokolása a következő: Amíg a készfizetés fel van függesztve, a Bank a külföld iránt kötelező fizetés teljesítése céljából ércváltókat bocsát a piac rendelkezésére, a belföldi forgalmat pedig a szükséghez képest látja el aranypénzzel. Az a nagy tekintély, amellyel a Bank az arany- és ércváltó-piacon bír és az az ügyesség, amellyel a vásárt uralja, biztosíték arra, hogy tőle csak annyi arany vihető el a kivitel számára, amennyi a mindenkori esedékesség szerint a fizetési mérleg passzivumának kicgyenlítésére és az értékpáritás fenntartására szükséges. Ha a váltó árfolyamok nem emelkednek lényegesen a paritás fölé, a Bank a piacon aránylag kevés arannyal képes lesz a kereslet és kínálat közt az egyensúlyt fenntartania; ha azonban a készfizetést megkezdi és az ércváltók árfolyama a nagymérvű kereslet folytán túlelemelkedik az aranypontra, a spekuláció ezt azonnal ki fogja használni, jegyei ellenében a Banktól nem devizát, hanem aranyat fog igényelni s ezáltal az aranyat, amely a valuta paritásának fenntartására szükséges, a Banktól elvonja. Spitzmüller e szerint a készfizetés további felfüggesztését a Monarchia külföldi fizetési mérlegének passzivitásával okolja meg: a Birodalom eladósodottsága folytán a kölcsönök szolgálatára több pénz megy ki, mint amennyi bejön; a készfizetés megkezdése esetén a jegybank ki lesz téve annak a veszélynek, hogy a spekuláció, ha az arany olcsóbb lesz, mint a deviza, az aranyat kihordja a Monarchiából. Az önálló jegybank felállítása esetén Magyarországot ez a veszély fokozottabb mértékben fenyegette: Ausztria külföldi fizetési mérlege egymagában u. is aktív volt, s miatta a jegybank a készfizetést megkezdhetette volna. A Monarchia külföldi tartozásainak túlnyomó része Magyarországot terhelte.

Fellner Frigyes a Magyar Tudományos Akadémia megbízásából áttanulmányozta Magyarország külföldi kiadásait és bevételeit s kutatásainak eredményét „A nemzetközi fizetési

mérleg és alakulása Magyarországon“ címmel 1908-ban megjelent könyvében tette közzé. Fellner tanár az ország fizetési mérlegét a következőképen állította fel: A belföldi tőke az ország gazdasági feladatainak teljesítéséhez: a termelés folytatásához elégtelen lévén, ez az országnak a külfölddel szemben való eladósodását vonta maga után, ami főképpen a különböző értékpapírok kivitelében jut kifejezésre. Az ország fizetési mérlegének főjellemvonása a nagy kamatszolgálat. A magyar korona országai évenként mintegy 350 millió koronát fizetnek kamat, osztalék, tőketörlesztés és járadék szolgálata címén a külföldnek. Ennek egyrészét, mintegy 120 milliót a kiviteli többletből befolyó összeggel törleszti az ország; egy másik résznek a törlesztésére az az összeg szolgál, amelyeket a kivándorlók külföldi valutákban hazaküldenek. Fellner tanár számítása szerint az ország fizetési mérlege ezen két tétel levonása után mintegy 176 millió koronával passzív. A Monarchia fizetési mérlegének főbb tételei 1892-től 1901-ig a következőképen alakultak:

tartozás a vámkülfölddel szemben	K 353,000.000.—
követelés a vámkülföldtől	K 323,000.000.—
	<hr/>
egyenleg mint tartozás	K 30,000.000.—

Míg tehát Magyarország fizetési mérlege a külfölddel szemben 176 millió koronával passzív, a Monarchiáé mindössze 30 millióval, ami azt jelenti, hogy Ausztria fizetési mérlege a külfölddel szemben 146 millió koronával aktív, vagyis a 176 millió koronából 146 millió koronát Ausztriának fizetünk, s a vámkülföldnek csak 30 milliót. Főhitelezőnk tehát Ausztria s így tőle függ, hogy az önálló magyar jegybank a készfizetést fenn tudja-e tartani vagy sem.

Tekintettel az ország eladósodottságára, a szakértőknek nem volt könnyű a feltett kérdésre válaszolni. Ha ugyanis azt javasolják, hogy a bank készfizető legyen, számolni kell vagy azzal, hogy aranykészlete hamarosan a külföldre vándorol, vagy pedig azzal, hogy a készfizetést be kell szüntetni; ha pedig azt indítványozzák, hogy a bank ne legyen készfizető, ez esetben Magyarország pénze kevésbé lesz értékes, mint Ausztriáé, mert az O. M. B. szétválása esetén semmi akadálya nem lesz annak, hogy az osztrák jegybank ne legyen készfizető. Érthető tehát, ha a szakértők ebben a kérdésben különböző véleményen voltak. Általában háromféle véleményt terjesztettek elő és pedig: 1. az új banknak feltétlenül készfizetőnek kell lenni (ezt a véleményt főleg a bankvezérek adták: Láczy, Barta, Walder); 2. ha csak lehet, legyen készfizető, de nem feltétlenül szükséges (Jankovics, Fürst, Lányi, Mezei); 3. nem fontos, hogy készfizető legyen (Chorin, Jellinek, Pallavicini).

Az első pont alatt felsoroltak véleményüket azzal okolták meg, hogy a külföld nem jó szemmel nézi az önálló magyar bank felállítására irányuló törekvéseket. Sem Franciaországban, sem Angliában nem látnak szívesen olyan fejlődési mozzanatot, amely a Monarchia két államának kettéválására vezethet, mert ettől a középeurópai egyensúly megzavarását féltik s a Balkán-probléma, esetleg a nagy németországi kérdés felvetését ezzel szorosan összekapcsoltnak vélik. De tisztán gazdaságilag sem fogadja a külföld szívesen az önálló magyar bankot és mindazt, ami gazdasági különválásra, esetleg a Monarchia két állama között gazdasági harcokra vezethet. Ezen okok miatt az önálló magyar jegybank nem tehetné meg azt, hogy ne legyen készfizető, mert ezzel olyan érvet szolgáltatna ellenségeinknek, amely hitelünknek nagyon sokat ártana. A készfizető banknak legtüzesebb harcosa, Lánczy Leó volt, aki kijelentette, el sem tudja képzelni, „hogy a bank mint az ország fizetési mérlegének szabályozója, hogyan végezhetné sikeresen ezt a funkcióját, ha nem készfizető bank.”

A szakértők második csoportja Knappnak Staatliche Theorie des Geldes címmel pár évvel előbb megjelent könyvében kifejtett elmélet alapján azon a véleményen volt, hogy a készfizetés bár előnyös, de nem feltétlenül szükséges. Szerintük a magyar jegybank a készfizetések felvétele nélkül is felállítható. Hogy ilyen bank nagyon sikeresen működhetik, s hogy nemcsak az országban, hanem a nemzetközi piacon is kiváló és előkelő helyet foglalhat el, azt éppen az O. M. B. példája bizonyítja a legjobban. Erre a mintára Ausztriának és Magyarországnak külön-külön önálló bankja is kétséggkívül berendezhető. Az O. M. B. által a valuta fenntartása terén elért eredmények u. is azt igazolják, hogy az olyan államnál, amely kötelezettségét a külfölddel-szemben pontosan teljesíti, a nemzetközi fizetési mérlegnek az ércváltók árfolyamára nincsen meg az a túlságos befolyása, amelyet annak egyesek tulajdonítanak és hogy ez a befolyás semmiképen sem döntő érvényű. Az O. M. B. példája azt is bizonyítja, hogy az értékpáris fenntartására és az ércalap védelmére legjobb eszköz a helyes deviza-politika. Azért a jegybanknak arra kell törekedni, hogy az ércváltók piacán minél nagyobb súllyal vegyen részt. Mindennek dacára a készfizető bank mégis előnyösebb volna, mert a külföld az O. M. B.-t, noha formailag nem készfizető, lényegileg készfizető banknak tartja. Ha tehát a különbank nem a készfizetés alapjára helyezkednék, ennek visszahatása a nemzetközi piacon hátrányos következményekkel járhatna.

A harmadik csoporthoz tartozók közül kettőnek: Pallavicini örgrófnak és Jellinek Henriknek az volt a véleménye, hogy abból, ha az új jegybank nem lesz készfizető, az országra nézve nagyobb kár nem fog származni. A pénz értékálló-

sága u. is nem annyira a banktól, mint inkább az államháztartás helyzetétől függ. Ha az államháztartás rendben van, ennek mindenkori velejárója a pénz értékének állandósága.

Chorin Ferenc szerint tisztán készfizető bank, amely bankjegyeit mindenkor aranyra váltja be, csak az Angol Bank, és mégis Európa többi államai is biztosítani tudják pénzüik értékállandóságát. Annál a kérdésnél, hogy mennyivel tartozunk a külföldnek, fontosabb az, hogy mire használtuk fel a kölcsönvett összegeket. Ha a külföldi kölcsönök jövedelmezőleg vannak befektetve, akkor a nemzet vagyona és fizető képessége gyarapodott s ha kötelezettségeinket a külföldi hitelezőkkel szemben pontosan teljesítjük, a külföld bizalma az önálló jegybank mellett épp olyan változatlanul megmarad, mint most a közös jegybank mellett. Ausztriának fokozottabb érdeke lesz, hogy az ország vásárló ereje teljes egészében, minden rázkódtatástól menten maradjon, mert hiszen mi vagyunk a legjobb vevő közönsége; ha azonban mindezek dacára a külön magyar bank jegyei eleinte mégis valami disagióval forognának, ennek feltétlenül iparfejlesztő hatása lesz. Ha pénzünket a külföldön kevesebbre értékelik, mint idehaza, annak az lesz a következménye, hogy a külföldi árúk nagy részét igyekezni fogunk itthon előállítani. „Az összes szakértők egyetértének abban — mondja Chorin Ferenc — hogy a mai gazdasági rendszerből ki kell bontakozni és e kibontakozás legfőbb eszközéül a termelés fokozását jelölik meg. A termelés fokozása azonban önálló vámpolitika nélkül el nem érhető; önálló vámterületnek pedig elengedhetetlen előfeltétele az önálló bank. Szükségesnek tartom, hogy a gazdasági önállóságra való áttérést megelőzze a magyar jegybank felállítása.“ Az új magyar jegybanktól nem szabad többet követelni — folytatta tovább Chorin Ferenc — mint amennyi igényt az O. M. G.-kal szemben támasztottunk, amelynek készfizető kötelezettsége fel van függesztve, valójában azonban készfizető. A magyar jegybank is úgy rendezkedjék be, hogy fizetéseit készpénzben teljesíthesse, a nélkül, hogy a megszilárdulás első éveiben a készpénzfizetésre törvényes kötelezettsége állana fenn.

A szakértők meghallgatásának másik célja a jegybank és az államkormány közti viszonynak tisztázása volt. Ebből a szempontból a szakértőknek öt kérdést tettek fel és pedig:

A külön magyar jegybank milyen rendszer alapján jön létre?

Az alaptőke beszerzése miként történjék?

Hogyan szabályoztassék az állam és jegybank közötti viszony?

A szabadalom mennyi időre terjedjen?

Minő szolgáltatokat kell a banktól kikötni?

Amint láttuk, ebben a korban a közfelfogás az volt, hogy

a jegybanknak az államhatalomtól hitelpolitika tekintetében függetlennek kell lenni, hogy az állam a jegybankot igénybe ne vehesse. Volt ugyan egy-két ország (Oroszország, Svédország), amelyben a jegybank állami bank volt, a nyugati államok jegybankjai azonban részvénytársaságok voltak. Részvénytársaság volt a Monarchia közös jegybankja is; érthető tehát, hogy a szakértők egyhangúlag a részvénytársasági forma mellett tettek hitvallást. „Azok a tapasztalatok, amelyek az európai nagy jegybankok működéséből az utolsó évszázadban leszűrődtek — mondta Walder Gyula — arra a határozott eredményre vezetnek, hogy a jegybanknak mint állami intézménynek a felállítása nem kívánatos. A jegybank u. is az illető ország gazdasági életének egészséges alapokra való fektetésére és fejlesztésére, valamint a pénz- és hitelügy kinövéseinek meggátlására irányuló legfontosabb feladatainak teljes mértékben csak akkor felelhet meg, ha az állami hitelszükségletek kielégítésénél az államtól függő helyzetbe nem kerülhet.” Azért az államot a részvényjegyzésből lehetőleg ki kell zárni, nehogy a részvénytársulati bank állami bankká váljék. Mindamellet a szakértők valamennyien elismerték, hogy az országnak a szükséges csereeszközzel való ellátása felségjog, amelyet az állam, ha a jegybankra ruház, fenntartja magának azt a jogot, hogy a bank működését ellenőriztethesse. De milyenek legyenek ezek a jogok? Hogyan szabályoztassék az állam és a jegybank közötti viszony? Minél nagyobb függetlenséget kell a bank számára biztosítani — volt a szakértők válasza s azért a szabadságot hosszabb időre, 15—30 évre kell adni. Az állam befolyása csak addig terjedjen, ameddig azt a közérdek megvédése abból a szempontból megkívánja, hogy a bank a ráruházott jogokat és a vállalt kötelezettségeket az alapszabályokban előírt módon gyakorolja, illetve teljesíti-e. Lényegileg az állam és a jegybank közötti viszonyt akként kell szabályozni, hogy az állami hiteligeny és a bankpolitika között semmiféle összefüggés ne legyen. A bank lehet az állam bankárja, bizonymányosa, de hitelezője semmi esetre sem. Viszont méltányos, hogy azokért a nagy jövedelemmel járó jogokért, amelyeket az állam a bankra ruház, megfelelő ellenszolgáltatásokat kapjon. Az Osztrák Nemzeti Banknál az ellenszolgáltatás az volt, hogy a Bank pénze elsősorban az államnak volt fenntartva, s az ipar és kereskedelemnek csak annyi jutott belőle, amennyit az államhatalom meghagyott. Az ellenszolgáltatásnak ez a módja a jegybanknak Osztrák-Magyar Bankká való átalakulásakor megszűnt s az állam másképen talált kárpótlást. A szakértők véleménye szerint a magyar jegybanknak ugyanazon szolgáltatásokat kellene az állam részére teljesíteni, mint amelyeket az O. M. B. teljesít. Ezek pedig a következők volnának: Az első az lenne, hogy az államadósságok szolgálatát a bank látná

el; erre a célra a bank különösen alkalmas, minthogy a pénz paritásának fenntartása céljából nagy mennyiségű devizát kell tartania. Ajánlották továbbá a szakértők annak a kikötését, hogy a bank az államnak pénztári szolgálatot teljesítsen és az állam kizárólagos pénzkezelője legyen; ebből a célból az állam-pénztárak, adóhivatalok és postaigazgatóságok részére folyószámlát nyisson, amelyre készpénzfizetést elfogad és ilyeneket harmadik személy javára teljesít. Ajánlották azt is, hogy a bank a pénzügyi ellenőrzés teljes kizárásával az állami kibocsátások keresztülvitelénél segédkezzék, továbbá köteleztessék arra, hogy a központi pénztáránál, valamint fiókjainál bocsásson váltópénzt a közönség rendelkezésére, ami által a pénzváltással megbízott adóhivatalok ebbeli működése feleslegessé válnék. De egyéb kikötéseket is javasoltak. Nevezetesen azt, hogy az államnak a jegykibocsátási haszonból részesedni kell. Ezért a nyereségnek csak egy bizonyos százalékát lehet a részvényesek közt kiosztani, a többi az államot illeti; ha pedig a jegybank azt a jegymennyiséget, amelyet az ércfedezet alapján forgalomba hozhat, túllépi, a megengedett mennyiséget túlhaladó összeg után jegyadót fizessen a kincstárnak.

Arra a kérdésre, hogy a bank működése milyen üzletágakra terjedjen ki, a szakértők válaszul az O. M. B. üzletágait sorolták fel a jelzálogüzlet kizárásával, amelyet a jövedelmezőség fokozása céljából még az abszolút kormány engedett meg a banknak. Itt csupán két szakértőnek: Dessewffy Aurélnak és Halász Sándornak az agrárkölcsonökről, illetve a készpénznélküli rendezésről mondott véleményét kívánom röviden ismertetni.

Gróf Dessewffy Aurél rámutatott arra, hogy a mezőgazdasággal foglalkozó közép- és kisbirtokos osztály az egyéb termelési ággal foglalkozókkal szemben milyen nagy hátrányban van és pedig azért, mert nálunk a gazda személyes hitele drágább, mint Ausztriában, s a mezőgazdasággal foglalkozók csak egy másik pénzügyi intézet útján jutnak a bankhitelhez; ezért tehát drágább kamattal kénytelenek dolgozni. Sajnos, mondta az O. M. G. B. elnöke, a gyógyító szert nagyon nehéz megtalálni, mert a jegybanknak mobilisnak kell lenni, a mezőgazdasággal foglalkozók viszont évenként csak egyszer jutnak jövedelemhez. Mindamellett felhívta a szakértőket, hogy ennek a nehéz kérdésnek megoldására találjanak valami módot. A felhívásnak vegyes eredménye lett. Chorin Ferenc egyenesen kimondta, hogy a jegybank nem tehet különbséget merkantil- és agrár-váltó között, hanem csak bankszerű és nembankszerű váltókat különböztethet meg; az olyan váltó pedig, amelynek hosszú a lejáratja vagy amelynél előre látható, hogy a lejáratkor nem készpénzzel rendezik, hanem prolongálják, nem bankszerű váltó. Mégis tekintettel a mi sajátos agrárviszonyainkra és

feltéve, hogy a bank aránylag nagy tőkével alakul, az alap-tőkéből egy kisebb rész kihasítható volna a nembankszerű agrárváltók leszámítolására. Még szigorúbb volt Fürst Bertalan véleménye, aki kijelentette, hogy az önálló magyar bank a mezőgazdasági és szövetkezeti hitelügyek szempontjából semmi esetre sem mehetne el messzebb, mint az O. M. B. Hasonlóképen nyilatkozott Mezey Gyula is: „A jegybank nézetem szerint nem eléggé alkalmas az agrárhitelek közvetlen sikeres megoldására, mert ez természeténél fogva hosszúlejáratú.“ Azonban nem minden szakértőnek volt ez a véleménye. Többen (Barta, Tauszik, Szabó, Jellinek, Lánczy) szükségesnek tartották, hogy a jegybank az országnak agrárjellegét vegye figyelembe és igyekezzék a mezőgazdák hitelügyét is kielégíteni. Tauszik és Szabó felvetették azt a gondolatot, hogy a bank hathónapos gazdaváltókat is leszámítolhasson. Jellinek a kérdést úgy vélte megoldhatónak, hogy a banknak el kell fogadni azokat a gazdaváltókat, amelyek a mezőgazdasági hitelszövetkezetek útján az Országos Központi Hitelszövetkezethez jutottak; hogy pedig a többszöri leszámítolás a kamatot meg ne drágítsa, az O. K. H. részére oly előírást javasolt, hogy az intézet azoknak a mezőgazdasági szövetkezeteknek, amelyeknek váltóit az új magyar jegybank által leszámítoztatja, egy csekély kezelési költségen felül jutalékot ne legyen jogositva felszámítani.

Halász Sándor a Postatakarékpénztár igazgatója a jegybank üzletágai közül a giro- és clearingforgalom nagyobb-mérvű fejlesztését ajánlotta.

Jelen tanulmány keretében többször történt már említés arról, hogy ezt a korszakot a pénzszűke jellemezte. A jegybankok befeküdven az arany Procrustes-ágyába, a bankjegyeket nem a szükséglethez, hanem az aranyfedezethez mérten bocsátották ki és hozták forgalomba. Az ú. n. currency-theory, amely szerint minden forgalomban levő bankjegy ércfedezetének ott kell lenni a jegybank pincéjében, ebben az időben ugyan már túlhaladott álláspont volt, bizonyos csökevényei azonban még éltek. Az O. M. B. pl., amelynél az ércfedezetnek a bankjegymennyiség legalább $\frac{2}{5}$ részének kellett lenni, tízkoronás bankjegyeket az 1899: XXXIV. tc. szerint csak 160 millió korona erejéig bocsáthatott ki, s ennek fedezetéül a két kormány aranyban ugyanily összeget fizetett le a banknak; a fedezet tehát 100%-os volt. A nyugati államokban a gazdasági élet csakhamar megtalálta ennek a pénzszűkének az ellenszerét a készpénznélküli fizetésekből: a giróban és a clearingban, a Monarchiában azonban egyik sem tudott mélyebb gyökeret verni. A jegybank az 1895. évről szóló jelentésében keserűen vallja be, hogy a giroforgalom alig bővült. „Ebből látható — mondja a jelentés — hogy ez a fontos forgalmi eszköz a Bank minden előzékenysége dacára nagyon el van hanyagolva.“ Ha-

lász Sándor az új jegybanknál ezeknek a készpénznélküli fizetéseknek minél nagyobb mértékben való kifejlesztését kívánja, mert ha a közönség jobban hozzászokik ahhoz, hogy fizetéseit egyik számláról a másikra való átírással teljesítse, ebből a készpénzeszközökkel való takarékoskodás terén nagy eredmények lesznek várhatók. Ezért legalább a fővárosi nagy pénzintézeteknél giro-osztályok feállítását sürgeti, hogy ily módon a készpénznélküli fizetés gondolata fokozatosan lefelé haladva, a társadalomnak minél szélesebb rétegében honosodjék meg. De Halász Sándor nem áll itt meg, hanem a girót és a clearinget a nemzetközi fizetések teljesítésénél is fel kívánja használni, mert ha ezáltal az érckészlet megóvása előmozdítható, ezt a törekvést a belföldi forgalmon kívül a külföldi forgalomra nézve még fokozottabb mértékben kell érvényre juttatni, legfőbb cél lévén, hogy az aranyat ne csak a belföldi forgalomban tegyük nélkülözhetővé, hanem kifelé is meg tudjuk védeni. Ez a gondolat t. i. a készpénznélküli rendezés a közép-európai gazdasági egyesületeknek 1906 november havában tartott közös értekezletén már felmerült, ott azonban az eszme megvalósíthatását kétségbe vonták és pedig főleg a valutarendszerek különbözősége és a váltóárfolyamok eltérése miatt és azt vitatták, hogy giroforgalom csakis közös vámterületen, közös pénzrendszerrel és közös bankkal bíró országok közt lehetséges. Halász szerint a nemzetközi giro- és clearingforgalmat ezek nélkül a feltételek nélkül is meg lehet teremteni olyképpen, hogy a fizetési kötelezettségek ne legyenek egyoldalúak, hanem a kiegyenlítések összeg, sőt hely és idő tekintetében lehetőleg egyformák legyenek és ott, ahol eltérő valutarendszer áll fenn, a váltóárfolyamok közt se túlnagy különbséget ne jelentkezzék, se pedig a váltóárfolyamok hullámozása ne legyen gyakori és erős.

A 12. kérdésre, hogy mily intézkedések teendők a külön magyar jegybankra való átmenetel megkönnyítése céljából, Jellinek adott nagyon érdekes választ. Abból a felfogásból indulva ki, hogy a jegybanknak az államhatalomtól a felügyeletet kivéve, minden tekintetben függetlennek kell lenni, felvetette azt a gondolatot, hogy a külön jegybank mellett gondoskodni kell oly intézményről, amely az állam közvetlen befolyása alatt állva a kamatláb képzésére mérséklőleg hat. Az állami bank nem lenne versenybank, hanem a hitelszervezet célszerű kiegészítését jelentené. Ennek az állami banknak természetes hivatása volna az államkincstár és a pénzpiac között, valamint a nagy pénzintézetek között az összekötő kapcsolatot képezni. Az állam hitelének érdeke megkívánja az értékpiacon állandó megfigyelését, esetleg közbelépést és ezt az állam legcélszerűbben az állami bank segítségével teheti. A Jellinek által felvetett gondolat azért érdemel külön megemlítést, mert 8 év múlva

egy kissé eltérő formában ugyan, de több tekintetben a most elmondott elvek alapján megvalósult a Pénzintézeti Központban s így Jellinek volt az első, aki a jegybank mellett egy külön állami bank felállításának a szükségességét kimondta.

4. A bankalapítási kísérlet megghiusulása.

A külön jegybank hívei a bankankéttal nem érték el azt, amit akartak. Bár a bizottság eltérően az 1870.-i bankankéttől olyan pontot, hogy lehetséges-e vagy előnyös-e a közös banktól elszakadni s önálló magyar jegybankot felállítani, nem vett fel a kérdések közé és Lánczy Leónak „azt az előbeszédjét, amelyet az önálló bank ellen és a közös bank mellett tartott,” a nyomtatásban megjelent Naplóból kihagyta, a szakértők az egyes kérdőpontoknál találtak alkalmat arra, hogy a nemzetet figyelmeztessék arra a veszedelemre, amellyel az önálló bank felállítása jár. Ebben a tekintetben a 11. pont volt nagyon alkalmas, amely szerint a szakértőknek arra a kérdésre kellett válaszolniok, hogy az önálló magyar jegybank már keletkezésekor készfizető legyen-e vagy sem. Itt különösen a gyakorlati szakemberek (Barta, Walder, Dessewffy) mondtak kedvezőtlen véleményt. Szerintük az önálló banknak, ha bizalmat akar maga iránt kelteni, feltétlenül készfizetőnek kell lenni, ennek azonban a bank az ország passiv fizetési mérlege miatt sokáig nem tud eleget tenni s az arany állandó kiszivárgását semmiféle eszközzel nem tudja megakadályozni. A bank tehát kénytelen lesz a készfizetést hamarosan felfüggeszteni, ami pedig pénzünk gyors romlását fogja eredményezni. Azok közül a szakértők közül, akik véleményüket élő szóval terjesztették elő, ezt a leghatározottabban gr. Dessewffy fejezte ki a következő szavakkal: „Ha tehát tőkeszegénységünket tekintem és mindazon befektetéseket, amelyeket tennünk kell; ha nézem számos, még ki nem fejlett intézményünk kifejlesztésének szükségét s azt a töméredek igényt, amely még kielégítésre vár: akkor világos előttem, hogy pénzünk értékének állandóságára nem lehet bizton számítanunk passiv fizetési mérlegünk mellett, amelynek aktívva tétele csak évtizedek munkájának eredménye lehet. Ennélfogva az ország közgazdasági állapotát tekintve csak károsnak tarthatom egy önálló banknak felállítását azon időn belül, melyre törvényeinkben a közös vámterület biztosítva van. Ezen dilemmából nézetem szerint nincsen szabadulás. A készfizetés felnemvétele az új jegybank sikeres működését úgyszólván kizárja, a készfizetések felvétele pedig rendkívül terhes következményeket vonna maga után, amelyeknek viselésére az államot ez idő szerint pénzügyileg még nem tartom elég megerősödöttnek. Ezt kötelességemnek tartottam nyíltan a bizottság előtt kimondani. Nehéz feltételnek és károsnak

kell tekintenem ezen helyzetünket véve azt is, hogy az önálló banknak felállítását még egy záros határidőhöz méltóztatnak kötni 1911-re, akkor, amidőn az előbb jelzett körülmények mellett a disagio végzetes bekövetkezését nézetem szerint elkerülhetetlennek tartom.“ Ugyanilyen határozottan önállóbankellenes véleményt nyilvánítottak a horvát szakértők: Kresic és Crnadak. De leghatározottabban a két legnagyobb magyar banknak, a Pesti Magyar Kereskedelmi Banknak és a Magyar Általános Hitelbanknak a vezérigazgatói, Lánčzy Leó és Kornfeld Zsigmond foglaltak állást az önálló magyar jegybank ellen. Véleményét betegsége miatt mindkettő írásban fejtette ki.

Lánčzy Leó a bizottság által sérelmesnek tartott „előbeszédében“ elmondta, hogy a korona értéke az országnak a külfölddel szemben való eladósodása dacára évek óta állandó és pedig minden mesterséges intézkedés nélkül; állandó maradt a nélkül, hogy abban az irányban, hogy a külföldről aranyat hozzunk be, különös erőfeszítést fejtettünk volna ki. Még szembevetőbb ez a jelenség, ha figyelembe vesszük, hogy ezt olyan jegybank tette lehetővé, amely a készfizetés alól a törvény szerint fel van mentve. Ez a kedvező eredmény annak köszönhető, hogy Ausztriával bankközösségben élünk. Főhitelezőnk u. is Ausztria, amely követeléseit kiegyenlítéséül tartozik a nem-készfizető bank jegyeit elfogadni; a kiegyenlítés tehát az arany igénybevétele nélkül történik. Hogy az O. M. B. a korona értékét egyszázszor tudta tartani, annak az az oka, hogy Ausztria fizetési mérlege aktív s ez az erőfelesleg Magyarország előnyére fordítható. Ez az erőfelesleg kétféleképpen érvényesül Magyarország javára: 1. a magyar adóssági címletek legjobb vásárlója Ausztria s ebben a formában az országnak ócska kölcsönt nyújt, 2. Ausztria gazdagabb ország lévén kevésbé veszi igénybe az O. M. B.-t s ily módon Magyarország hiteligényének kielégítésére több jut. Ezekben van az oka annak, hogy a valuta ingadozásaitól meg lettünk óva, élvezhetjük a kamat változatlanlanságát, nincs kényszerkölcsön, amint az más passzív fizetési mérlegű országban előfordul. Nincs a világon önálló ország, amely hasonló kedvező körülmények között rendezhette volna be bankszervezetét és amely passzív fizetési mérlege mellett szerves összefüggésbe hozhatta volna egy aktív fizetési mérleggel megáldott szomszéd ország központi bankjával. Különösen látba esik ez oly országban, amely adósságainak $\frac{2}{3}$ részét külföldön helyezte el“ De az O. M. B. az utolsó 20 év alatt az ország hiteligényeinek kielégítése tekintetében is feladata magaslatán állott s az ország gazdasági életét olyan mértékben támogatta, amilyenre egy önálló magyar bank nem lett volna képes; panasz ellene az utolsó 10 év alatt nem hangzott el, hanem mind kamatpolitikája, mind pedig a hitelnyujtás tekintetében követett eljárása általános elismerésben részesült. El

lehet mondani, hogy az ország a közös banktól minden tekintetben olyan kiszolgálásban részesült, amelyet független banktól nem lehet kapni.

Hogyan fog az önálló bank ezen feladatnak megfelelni, kérdi ezek után Lánczy. Passzív fizetési mérleget kétféleképpen lehet kiegyenlíteni: az áruforgalom többletével és újabb külföldi adósságok kontrahálása által. Az első módon a passzivitást eltüntetni nem lehet, mert a kiviteli többlet erre nem elegendő. De különválás esetén a második módon sem lehet, mert azok a magyar eredetű váltók, amelyek Ausztriában jelenleg leszámítoltatnak, nem lesznek ott bankképesek, vagyis a jegybank nem fogja elfogadni. Központi bankok u. i. külföldi váltókat csak akkor fogadnak el vagy vásárolnak, ha erre valamely célból szükségük van; de az osztrák banknak erre nem lesz szüksége, mert Ausztriának Magyarországgal szemben nincs tartozása. Ezért az osztrák bankok nem fognak a magyar váltók után kapkodni. Ugyanez áll értékpapirjainkra vonatkozólag: sem a járadékot, sem a záloglevelet nem lehet majd az osztrák banknál lombardirozni. Minthogy pedig tudni fogják, hogy kölcsönre szükségünk van, a pénzt külföldön drágábban fogják adni, ami viszont a belső kamatlábra fog visszahatni. Ha már most a külföldi kölcsön forrása bármi okból bedugul, a jegybank aranykészletét kell majd igénybe venni. Az önálló magyar bank tehát a két főfeladatát: az ország fizetőképességének biztosítását és valutájának fenntartását csak nagyon nehezen tudná teljesíteni, és félő, hogy ha megindulása idején véletlenül rossz európai pénzkonjunktúrák közé kerül, nem fogja tudni teljesíteni. Ezért az új bank a réginél nemcsak kedvezőbb helyzetet nem fog tudni teremteni, hanem a helyzet előreláthatólag rosszabbodni fog, „mert nem szorul bővebb megvilágításra az, hogy egy új bank, amelynek egész gondja elsősorban aranykészletének megvédésére van összpontosítva, amelynek kamatlábpolitikája elsősorban ehhez a funkcióhoz van kötve és az adott viszonyok közt állandóan passzív fizetési mérleg nehézségeivel kénytelen megküzdeni, az országnak az eddiginél olcsóbb kamatlábat nem biztosíthat és nagyobb hitelforrásokat az országnak nem nyújthat.“ „Megeshetik, hogy az új magyar bank az országot egyenesen a legnagyobb kalamitásba fogja sodorni és éppen abban a korszakban, amelyben az ország egész gazdasági és ipari politikája gazdasági függetlenítésünkre van irányozva.“

Kornfeld Zsigmond írásban beküldött véleményét kísérő levélben ezt írja: „Azt hiszem, hogy a nélkül, hogy elfogulatlan szakértői oldalról ellenzéssel találkoznom, biztosan állíthatom, hogy okunk van az O. M. B. jelenlegi vezetésével minden tekintetben megelégedettnek lennünk. Nem hiszem, hogy a világ bármely államában a közönséget a jegybank kielégítőbben,

előzékenyebben és okosabban szolgálná ki, mint Magyarországon.“ Aztán előadta, hogy a különbank felállításának lehetősége nem vonható kétségbe, azonban az ország a különbankért jólétének egy bizonyos fokú csökkenésével lenne kénytelen fizetni. A pénz u. is az egész országban drágább lesz. Szakértők a drágulást 2%-ra vagy még ennél is többre teszik, ő azonban 1%-ban véli megállapíthatónak. Ezt az 1%-os drágulást az összes rövidlejáratú kölcsönök meg fogják érezni; szenvedni fognak miatta az adósok és élvezni fogják a hitelezők. Kornfeld számítása szerint a rövidlejáratú kölcsönök összege 4.300 millió korona; az adósok vesztesége tehát az 1%-os kamatdrágulással 43 millió korona; így a magyarországi adósok évenként és pedig hosszú időn át 43 millió koronával többet fizetnének annál, mint amennyit eddig fizettek. A mondottakból világos, hogy annak a vádnak, amely szerint a közös bank fenntartása a nagybankok érdeke, éppen az ellenkezője igaz. A Magyar Általános Hitelbanknak pl., amelynek mintegy 100 millió korona saját tőkéje van, az önálló magyar jegybank felállítása esetén 1 millió koronával több jövedelme lenne a nélkül, hogy ezért bármiféle külön szolgáltatást kellene tennie.

De még azok a szakértők is, akik az önálló magyar bank felállítása esetén nem látták olyan sötéten az ország jövőjét, nevezetesen a két theorétikus (Jankovics és Mandello) azon a véleményen voltak, hogy az önálló jegybank felállítása esetén a kamat emelkedni fog. Jankovics Béla szakértői véleményét így foglalta össze: „Mint kifejtettem, az önálló magyar bank felállításának nincs semmi akadály a se pénzügyileg, se technikai szempontból és az a valutareformot sem veszélyezteti, ha a jelzett alapon szervezzük a bankot. Egyúttal azonban tisztában kell lennünk azzal, hogy a magyar bank gazdasági szempontból semmi esetre több előnyt nem nyújthat, mint a közös bank. Sőt valószínű, hogy pénzügyi szempontból a közös bankkal köthetünk kedvezőbb egyességet. Egyúttal kötelességemnek tartom megemlíteni azt, hogy a magyar bank felállítása gazdasági szempontból nézve bizonyos áldozattal jár. Elsősorban valószínű az, hogy az önálló magyar bank kamatlába átlagban valamivel magasabb lesz, mint jelenleg.“

Általában véve a szakértők két csoportra oszthatók: pesszimistákra és optimistákra. Számszerint körülbelül egyenlők voltak; azok a szakértők azonban, akiknek szava nagyobb súlyt nyomott a mérlegben, majdnem mind a pesszimistákhoz tartoztak. Sötétenlátásuk bizonyos komor hangulatot teremtett, amelyet a hallgatók mind éreztek, bár az elnök a szakértők meghallgatása után tőle telhetőleg igyekezett azt enyhíteni. „Végül még annak kívánok kifejezést adni — mondta az utolsó nyilvános ülésen —, hogy habár egyes szakértő urak — kevesen voltak — a mi közgazdasági életünkre vonatkozólag

meglehetős sötét pontokat tartottak szükségesnek feltárni, viszont örömkre szolgál, hogy éppen olyan súlyú és éppen olyan kiváló képességű más szakértő urak ezen súlyos aggodalmakkal szemben megnyugtató nyilatkozatokat tettek, amely megnyugtatót azt hiszem ezen termen kívül is az ország széles köreiből örömmel fog tudomásul vétetni.“

A bankankét kedvezőtlen eredménye nem csüggesztette el az önálló bank híveit. A függetlenségi párt tudatában lévén annak, hogy programjából mást nem tud megvalósítani, érezte, hogy az önálló bankkal áll vagy bukik s azért 1908-tól kezdve teljes erejével ennek a programpontra megvalósítására vetette magát. Az országban mindenütt népgyűléseket tartanak és azok a vármegyék és városok, amelyekben a pártnak többsége volt, egymásután írnak fel a bankügyben a törvényhozáshoz. Majd a harc kimegy az utcára: a budapesti városháza udvarán országos függetlenségi gyűlés követeli az önálló magyar jegybankot. A párt lapjai majdnem mindennap írnak valamit a bankügyről. De nemcsak a napi sajtó foglalkozik a kérdéssel, hanem egész szakirodalom keletkezik, amely az önálló magyar jegybank előnyeiről igyekszik a közönséget meggyőzni, több lelkesedéssel, mint hozzáértéssel. Erre a szakirodalomra ráillik az, amit Tisza Biharvármegye közgyűlésén mondott, hogy ő az önálló bank mellett gazdasági érvet még nem hallott. Valóban így volt. Ujságcikkek éppen úgy, mint az önálló könyvek mind azt hangsúlyozták, hogy a magyar állam függetlenségének teljes kiépítéséhez a külön jegybank feltétlenül szükséges; hogy gazdaságilag előnyös vagy sem, az nem fontos. Mutatványul álljon itt egynehány idézet ezekből a könyvekből: „A közösbank éppen úgy, mint az osztrák közös hadsereg ránk oktroyált vagy öntudatlanul elfogadott szervei az osztrák hatalomnak, amellyel hatalmát és befolyását érvényesíti. Amíg ezt be nem látjuk, amíg türhetetlen sérelemnek nem érezzük a bankközösséget, amelyet minden erővel és minden kockázattal (!) le kell rázni nyakunkról, amíg az idegen érdek az u. n. gazdasági szakértelem köpenyét öltve fel, járhat közöttünk és felsőbbbbséges göggel nézheti le az önállóság rajongóit, addig a nemzeti ügy diadaláról sem ebben, sem más kérdésben nem lehet szó.“ „Az önálló pénzrendszer és bank okvetlenül szükséges, hogy önálló gazdasági szervezetté konstituálja a nemzetet, hogy önálló életre képes legyen; tehát az önálló bank sem nem jó, sem nem jobb, mint a közösség, hanem meg kell lennie, ha a nemzeti élethez ragaszkodunk.“¹ „Ez az egész átmenet alig fog egyébből állani, mint abból, hogy nehezebben fogunk hitelt szerezhetni arra a célra, hogy osztrák iparcikket foggyasszunk.“² „Kétségtelen, hogy a magyar önálló jegy-

¹ Csetényi József: A bankkérdés. Budapest 1909.

² Mercator: A bankkérdés. Budapest 1909.

bankot létesíteni kell, hogyha egy nemzet önállóságának egyéb kritériumai már megvannak. Fel kell állítani még akkor is, ha eleinte a hazai pénzpiac némi rázkódtatást szenvedne is.”³ „Egy másik ok (a külön jegybank felállítása ellen), amelyet éretlenségünk alatt lehet érteni: a tőkeszegénységünk. Hát az igaz, hogy e tekintetben szegények vagyunk, de a szegénység nem szégyen.”⁴ Majd a Paradicsomba illő naivsággal így folytatja a könyv írója: „Ebben az esetben (t. i. ha értékkülönbség lesz az osztrák és magyar pénz között) a külföldön kénytelenek lesznek a mi pénzünket az osztrákokétól elkülönítve jegyezni és csakis így fog a mi pénzügyi különállásunk Ausztriától markánsan kifejezésre jutni. Míg ellenben, ha ily értékkülönbség már eleve ki lesz zárva, a külön jegyzés szüksége nem fog oly mértékben fennforogni és az önállóságunk sem bír majd annyira kiemelkedni a külföld szemében.”⁴

Mennél jobban közeledett az O. M. B. szabadalmának lejárata, a függetlenségi párt, különösen a Jusht—Holló-csoport annál türelmetlenebbül kezdte követelni, hogy az önálló magyar bank felállításához szükséges intézkedéseket haladéktalanul tegyék meg, s 1909 március havának első napjaiban Wekerle és Kossuth csak a legnagyobb erőfeszítéssel tudták a Justh—Holló-csoportot eltéríteni attól a szándékától, hogy oly értelmű indítványt ne terjesszen a Képviselőház elé, amellyel azt kívánták kimondatni, hogy a szabadalmat többé nem fogják meghosszabbítani. A helyzet egyre jobban kezdett kiéleződni, nemcsak a koalícióban, ahol a közös banknak sok híve volt, hanem magában a függetlenségi pártban is, amelyet a kettészakadásnak veszélye fenyegetett. A kormány, hogy a válságot elkerülje, Széll Kálmánnak harminc év előtti gondolatához: a kartell-bank eszméjéhez fordult. Kossuth, a függetlenségi párt elnöke és a mérsékeltek vezére, az eszmét magáévá tette s március 8.-án levelet intézett pártjához, amelyben bejelentette, hogy az adott helyzetben a legjobb megoldás az önálló kartell-bank volna s az egész kormány e mellett a megoldás mellett foglalt állást; arra kérte tehát a pártot, hogy a bankkérdésben legyen türelemmel.

Április elején már nyilvánvaló volt, hogy a válságot nem lehet elhárítani, mert a kartell-bank felállítása tekintetében a magyar kormány az osztrák kormánnyal nem tudott meg egyezni. Ezért a Wekerle-kormány április 27.-én lemondott. Július 7.-én ugyan a király Wekerlével az élén újból koalíciós kabinetet nevezett ki, a miniszterelnök azonban a parlamenti bemutatkozó beszédében bejelentette, hogy bár a kormány tagjai közt csak a bankkérdésre nézve merültek fel ellentétek, tekintettel azonban a kérdés fontosságára, a kormány nem vál-

³ Hisztorikus: A pártok és a bankszédelgés. Budapest 1909.

⁴ Müller Vilmos: A jegybankügy. Budapest 1908.

lalkozhatik a parlamenti tárgyalások irányítására, hanem csak arra szorítkozik, hogy átmeneti jelleggel vezesse az ország ügyeit, de az országgyűlés őszi működésének megkezdése előtt beadja lemondását. Szavát be is váltotta. A szeptember 28.-i ülésen, amelyről mindjárt más szempontból is szó lesz, bejelentette, hogy a kormány lemondott. A lemondás okául elmondta, hogy a bankkérdésben neki más nézete van, mint a többségi pártnak s ezt mindenkor határozottan ki is fejezte. Megmondta ismételten, hogy a 48-as párttal csak addig működhetik együtt, míg ez a kérdés ki nem éleződik. Törhetetlen híve annak, hogy maradjon a nemzet azon az úton, amelyen eddig haladt: tartsa meg a közös jegybankot kiegészítve azt a készfizetéssel.

A kormány lemondása után a függetlenségi párt kettészakadása nem volt megakadályozható. Kossuth u. is látva a nehézségeket, hajlandó lett volna az O. M. B. privilegiumát meghosszabbítani; Justh és hívei azonban ragaszkodtak ahhoz, hogy 1911-re az önálló jegybankot felállítsák. Az összecsapás a két csoport közt a november 11.-i pártértekezleten történt meg és abból a bankcsoport került ki győztesként. Kossuth indítványával szemben, amely az önálló bank felállítását nem kötötte időhöz, a párt Holló Lajos indítványára kimondta, hogy ragaszkodik az önálló jegybanknak 1911-ben való felállításához. Ezzel a párt kettészakadt és a hatalom hamarosan kiesúszott kezéből.

Visszatérve már most a bankankétre, a bizottság a jelentés elkészítésével Holló Lajost bízta meg. Holló terjedelmes elaboratumot készített, azonban hosszú ideig nem terjesztette a bizottság elé. A kormány u. is közölte a bizottsággal, hogy kartell-bank alapítása iránt tárgyalásokat folytat az osztrák kormánnyal s kérte, hogy annak befejeztéig függessze fel üléseit. Minthogy azonban a tárgyalások nagyon elhúzódtak s a megegyezésre való kilátás egyre homályosabb lett, a bizottság 1909 március 2.-án ülésre jött össze, hogy meghallgassa Holló javaslatát. Az előadó a javaslathoz hosszú megokolást készített, amely röviden abban foglalható össze, hogy egy nemzet pénzének értékállandóságát legjobban úgy lehet megóvni, ha saját bankja van. A bankjegyek önmagában nincs értéke, az értéket az aranyfedezet adja; de vállalhat-e egy állam olyan pénzért szavatosságot, amelynek fedezete idegen államban van? Arra még nem volt példa, hogy egy állam kincseit más államba vigye megőrzés végett. De azt mondják — folytatja tovább Holló Lajos — hogy Magyarország egyedül nem képes az arany kiszivárgását megakadályozni, mert fizetési mérlege passzív. Először tehát meg kell gazdaságilag erősödni. Ezt a véleményét egy tudósnek most megjelent könyvére alapítják;⁵ az

⁵ Fellner tanárnak már ismertetett könyvére céloz.

abban foglalt becslések azonban annyira approximativ jellegűek, hogy azokra ilyen súlyos ítéletet alapítani nem lehet. A külföldi tartozások egyébként sem jelentenek káros hatású eladósodást, mert hisz azokból vasútakat, gyárakat építettek, amelyeknek jövedelméből a kölcsönök szolgálata fennakadás nélkül ellátható. A szakértők szerint meg lesz az aranykészlet: 150 millió korona alaptőke és 163,200.000 korona, amelyet a valuta rendezésekor a magyar kormány az O. M. B.-nak átadott. Ennek alapján kb. 800 millió korona bankjegyet lehet kibocsátani. Ha sikerül az aranyfedezetet 400 millió koronára felemelni, az ennek alapján kibocsátható 1000 millió korona teljesen fedezi az ország pénzszükségletét s az önálló magyar jegybanknál legalább 150 millióval nagyobb összegű hitel fog az ország rendelkezésére állani, mint most a közös jegybanknál. Nem igaz tehát, hogy a hitel meg fog drágulni. Minden országnak saját érdeke van. Magyarországé az, hogy fejletlen iparát az önálló jegybank megalapítása által minél magasabb fokra emelje; ez viszont ellenkezik Ausztria érdekével, érthető tehát, ha a Lajtántúlról igyekeznek a terv megvalósítása elé akadályokat gördíteni.

A bankbizottság Holló Lajos elaboratumát a március 10.-i és 12.-i ülésen tárgyalta s a következő határozati javaslatot terjesztette a Ház elé: „A Képviselőház által kiküldött bankbizottság az összes figyelembeveendő tényezők gondos mérlegelése mellett kimondja, hogy az önálló jegybank felállítását tartja az ország érdekeivel megegyezőnek. A bizottság kimondja továbbá, hogy szükségesnek találja, hogy a törvényes intézkedések a jegybank kérdésében minél előbb megtétesse-
nek. Erre késztet nemcsak az a körülmény, hogy az önálló jegybank előkészítése és berendezése hosszabb időt vesz igénybe, hanem az is, hogy a gazdasági és politikai életben egyaránt károsan ható bizonytalanság mennél előbb megszüntetessék. Mindezen okokból a bizottság addig is, míg a részletekre nézve további előterjesztést tehetne, a következő határozati javaslatot terjeszti a Képviselőház elé azzal a kérelemmel, hogy azt elfogadni és határozattá emelni méltóztassék:

„Mondja ki a Képviselőház, hogy az O. M. B.-nak 1910 december 31.-én lejáró szabadalmát nem hosszabbítja meg, hanem útasítja a kormányt, hogy az önálló jegybank felállítása iránt minél előbb törvényjavaslatot terjesszen a Képviselőház elé.

A Képviselőház tudomásul veszi, hogy a kormány tárgyalásokat folytat az osztrák kormánnyal oly megállapodás létesítése iránt, hogy a felállítandó önálló magyar jegybank kölcsönös érdekek megóvása céljából szerződésre lépjen az Ausztriában felállítandó önálló jegybankkal. Amennyiben azonban ez a megállapodás a kellő idő alatt létre nem jöhet, a

szerződéses viszonyban nem álló külön magyar jegybanknak 1911 január 1.-re leendő felállítására nézve a szükséges törvényhozási és kormányzati intézkedések késedelem nélkül megteendők.“

A bankbizottság a javaslat benyújtását a közbejött kormányválság miatt nem tartotta időszerűnek, s azért midőn az újonnan kinevezett Wekerle-kormány július 10.-én a Házban bemutatkozott, Bozóky Árpád indítványt nyújtott be, amelyben arra kérte a Házat: fejezze ki rosszalását a bankbizottság eljárása felett, mert bár érdemleges határozatát már rég meghozta, jelentését még mindig nem terjesztette a Ház elé és mert az önálló bank ellenségei által befolyásoltatva okozója volt annak, hogy a bankkérdésben a Ház még nem döntött. Indítványozta ezért, hogy a bankbizottságtól a megbízást vonja meg s mondja ki határozatilag, hogy a jegybanknak 1911-re való felállítását kívánja, a kormányt pedig megfelelő törvényjavaslat előterjesztésére utasítja.

Amint már említettem, Wekerle az 1909 szeptember 28.-i ülésen bejelentette a kormány végleges lemondását. Ezen az ülésen nyújtotta be Holló Lajos a bankbizottság jelentését, amely azonban tárgyalásra sose került.

A Justh-párt még egy utolsó kísérletet tett arra, hogy az önálló jegybank létesítését célzó programját megvalósítsa. Holló Lajos a Ház december 18.-i ülésén indítványozta, hogy a Képviselőház intézzon felíratot az uralkodóhoz, amelyben bejelenti, hogy a közös bank szabadalmát nem hosszabbítja meg, hanem kívánja az önálló banknak 1911 január 1.-ére való felállítását. Javasolta, hogy a felirat elkészítésére küldjön ki a Képviselőház egy 21 tagú bizottságot. Indítványát a december 21.-i ülésen indokolta meg. Elmondta, hogy mikor a koalíciós pártok kormányzási programjukat a király elé terjesztették, abban az önálló hitelélet megteremtését világosan belevették. A király a nemzetnek az önálló bankhoz való jogát elismerte, de tanácsadói közben úgy informáltak, hogy a terv megvalósítása az országra nézve súlyos károkat és veszélyeket jelentene s ahhoz mint legfőbb törvényhozó nem adhatja beleegyezését.

A Ház a javaslat tárgyalását a következő napon folytatta s a vitában Kossuth és Wekerle is felszólalt. Kossuth újból hitvallást tett az önálló bank mellett, Wekerle pedig aggályait foglalta tömören össze. „Nekem — úgymond — az a nézetem, hogy sem a hitelnyújtás biztonsága, még kevésbé az ennek előfeltételét képező valuta jósága tekintetében a mai mértéket betartani legalább egyelőre nem tudom.“ „Én csak azt állítom, hogy nekem az a meggyőződésem, hogyha én ez időszerint állítok fel egy külön önálló magyar bankot, gazdasági tekintetben nem jobb, hanem rosszabb helyzetet terem-

tek.“ Aztán elmondta, hogy az önálló bank mögött nincs az ország többsége. Ellene vannak a pénzüzetek, Horvát-Szlavonország illetékes körei; ellene nyilatkoztak a külföldi szakemberek és pénzüzetek is. A vita eredményeképen a Ház Holló indítványát 133 igennel 89 nem ellen elfogadta s a december 28.-i ülésen a 21 tagú felíratí bizottságot megválasztotta. A bizottság, amelynek elnöke Rátkay László, előadója Nagy Dezső lett, a felíratí javaslatot az 1910 január 20.-i ülésén letárgyalta és elfogadta. A javaslat elmondja, hogy a közös jegybank szabadalma 1910 december 31.-én lejár, szükséges tehát, hogy ezen halasztást nem tűró ügyben az Országgyűlés félrenemérthető világossággal tárja fel álláspontját a király előtt. Az önálló jegybank az ország gazdasági önállóságának egyik sarkköve; gazdasági önállóság nélkül pedig az állam és nemzet vagyonosodása elő nem mozdítható. A nemzetet az önálló jegybank felállítása tekintetében az uralkodó által is elismert jog illeti meg. De közgazdasági szempontok sem szegezhetők a nemzet ezen jogának gyakorlása ellen. Rendes, összhangzatos gazdasági élet u. is csak ott képzeltető, ahol az összes szervek a nemzet élettörvényének hódolnak. Következésképen nem egészséges állapot az, ha nagyfontosságú közgazdasági intézmények működése idegen államok élettörvényének hatása alatt áll és a nemzet gazdasági életének nélkülözhetetlen szervei más állam szervezetéhez tartoznak. Más berendezést igényel a hitelügy és vele a jegybank egy túlnyomóan mezőgazdasági országban, mint egy iparos és kereskedő államban; mást egy gazdagabb, mint egy kevésbé gazdag országban. A természetes és normális állapot az, hogy minden államnak önálló jegybankja legyen. A nemzettől nem szabad azt a képességet megtagadni, hogy önálló jegybankot ne tudna létesíteni. Az önálló magyar jegybank felállítása a Monarchia két részének egymáshoz való viszonyára csak kedvező hatással lesz. A Kiegyezés óta u. is gazdasági kérdések voltak azok, amelyek a két ország belső békéjét zavarták s mindkét ország fejlődésének mérhetetlen károkat okoztak; a harcok a gazdasági elkülönüléssel fokozatosan meg fognak szűnni. A két önálló jegybank a Monarchia hadikészültségét is előnyösen fogja érinteni. Azt, ami ebben a tekintetben a jegybankra háramlik, az önálló magyar jegybank a maga részéről képes lesz teljesíteni.

A felíratí bizottság javaslata sem került soha a plénum elé. Január 24.-én bemutatkozott a Khuen-Héderváry-kormány s utána a Képviselőház már csak 5 ülést tartott. Március 21.-én királyi leírat az Országgyűlést berekesztettnek jelentette ki, s a Képviselőház nagy botrányok közt feloszlott. A bemutatkozó ülésen Khuen-Héderváry kijelentette, hogy tekintettel a bankkérdés rendkívül nagy fontosságára, amelynek

helyes megoldásától gazdasági és hitelügyeink egészséges alakulása függ, a kormány a legnagyobb óvatossággal és különösen a hívatott szakértők nézetének figyelembevételével kíván eljárni és ezen az alapon kellő időben olyan megoldást fog javaslatban hozni, amely meggyőződése szerint az ország közérdekének megfelel. Utána egynéhány nap múlva már kijelentette, hogy a kormány a közös bank alapján áll.

A nemzet többsége jóváhagyta a kormány programját: a tavaszi választásokon a függetlenségi párt kisebbségben maradt s a többséget újból a 67-i kiegyezés alapján álló párt nyerte el.

A választások lezajlása után a kormány mindjárt megkezdte az osztrák kormánnyal és a jegybank vezetésével a tárgyalásokat a szabadalom meghosszabbítása iránt. Az év végére a tárgyalások befejeződtek, az idevonatkozó törvényjavaslatok a Törvényhozás elé kerültek s az O. M. B. az 1910. évi december 28.-án tartott rendkívüli ülésen felhatalmazta a főtanácsot, hogy a szabadalom meghosszabbítása ügyében a két kormánnyal a szerződést megkösse. A szabadalom 1917. december 31.-éig hosszabbított meg, a meghosszabbítást becikelyező 1911: XVIII. tc. megokolása szerint azért, mert Ausztriával a kölcsönös kereskedelmi és forgalmi viszonyok tárgyában az 1908. évben kötött szerződés hatálya szintén 1917. december 31.-éig terjed. Az új alapszabályok az előzőtől alig különböztek. Az adómentes bankjegyek kontingensét a változott viszonyok folytán 400 millió koronáról 600 millió koronára emelték fel és az osztalékra vonatkozó szakaszt úgy módosították, hogy ezáltal a két államkormánynak a Bank tiszta jövedelmében való részesedését emeljék. Egyébként az alapszabályokban a készfizetés megkezdésére és a pénz értékállandóságának fenntartására vonatkozó pontokon kívül jóformán semmiféle változás nem történt. Teljesen eredménytelen maradt tehát Dessewffy Aurélnak a bankankéton előterjesztett az a kérése, hogy találjanak módot arra, miképpen lehetne a jegybank hitelét a gazdaosztályra nagyobb mértékben kiterjeszteni: a régi alapszabályoknak az a pontja, amely szerint a Bank legfeljebb 3 hónapos lejáratú váltókat számítolhat le, a módosított alapszabályokban változatlan maradt.

Amire a két kormány a legnagyobb súlyt helyezte, az az volt, hogy a valuta értékállandóságának fenntartását a készfizetés felfüggesztésének ideje alatt is az eddigimél fokozottabb mértékben biztosítsa. Ezért az alapszabályok első cikkét a következőkkel toldották meg: „Az O. M. B. köteles minden rendelkezésre álló eszközzel gondoskodni arról, hogy jegyeinek a külföldi váltók árfolyamában kifejezésre jutó értéke a koronaérték törvényes pénzlába paritásának megfelelően állandóan biztosítva maradjon.” A Bank készfizető kötelezettsége általa-

nos meglepetésre továbbra is felfüggesztve maradt. A régi alapszabályok szerint u. is a készfizető kötelezettségség addig marad felfüggesztve, amíg az államjegyek kényszerforgalma meg nem szűnik; az államjegyeknek a forgalomból való kivonása már évekkel ezelőtt megtörtént, a Banknak tehát a készfizetést meg kellett volna kezdeni. A meglepetés annál indokoltabb volt, mert Popovits kormányzó az előző év április havában tartott székfoglaló beszédében határozottan kijelentette, hogy a Bank kész a kormányok parancsának megfelelni és a reformmunkának utolsó befejező lépését megtenni. Amint láttuk, Wekerle is a készfizetések megkezdését akarta; nyilvánvaló tehát, hogy a készfizetések megkezdését osztrák részről akadályozták meg. Hogy mi lehetett ennek az oka, erre a kérdésre bajos választ adni. Talán már látták az Európa felett gyülekező fellegeket, a világháború kitörését még hamarabbra várták, mint ahogy az megtörtént s attól féltek, hogy az arany a feszült légkörben lassanként kiszivárog a Bank pincéjéből. A magyar kormánynak mindössze annyit sikerült elérni, hogy a két ország kormánya a készfizetések megkezdésére vonatkozó javaslat megtételét a Bankra bízta azzal, hogyha a Bank ily javaslatot tenne, a két kormány köteles azonnal tárgyalásba bocsátkozni és megegyezés létrejöttével az Országgyűlésnek, illetve a Birodalmi Tanácsnak a felfüggesztés azonnali megszüntetésére javaslatot tenni.

Mondják, hogy Tisza ezzel a megoldással nagyon elégedetlen volt s bántotta, hogy a készfizetés megkezdését nem sikerült keresztülvinni. A történetíró erre az elégedetlenségre csak politikai okot tud találni, gazdaságit nem. A belföldi forgalomban a bankjegyhez már mindenki hozzászokott és senki sem kívánta annak aranyra való beváltását, külföldi vonatkozásban pedig a Bank kitűnő devizapolitikával nemcsak a kereskedelemnek ily fizetési eszközök iránti szükségletét tudta kielégíteni, hanem a két állam aranyszolgáltatának átvétele után az ehhez időnként szükséges fizetési eszközöket is beszerezhetette. A Bank e szerint tényleg készfizető volt. Hogy ez törvényileg ki lett-e mondva vagy sem, az fontossággal már nem bírt. Tiszát tehát a készfizetés meg nem kezdése csak politikai okokból bántotta. Attól félhetett, hogy ezáltal az ellenzéknek támadási pontot adott, mert amit a függetlenségi pártnak megígértek, azt a Kiegyezés alapján álló párt nem tudta megkapni.

Jirkovsky Sándor.

Közlemények.

A mezőgazdaság fejlesztéséről szóló törvényjavaslat.

A mezőgazdaság fejlesztéséről szóló, a földművelésügyi miniszter által 1941. december 11.-én a képviselőházban benyújtott törvényjavaslat mezőgazdaságunk jövő alakulására olyan hatást akar gyakorolni, arra olyan hatással is lehet majd, hogy rendelkezéseit megismernünk kétségtelenül nagy mértékben érdekes lehet. S ha e javaslatnak nemcsak rendelkezéseit olvassuk el, melyek a magyar földművelés rendjének reformálására irányulnak, hanem indokolását is, mely adatokban és számokban vetíti elénk az elérni szándékoltat, akkor stilszerű hasonlattal olyannak láthatjuk ezt, mint a tikkadt mezőhöz a „rohadt sarok” felől jövő borulatot, amely hozhat csalódást, munkarontó záport, de hozhat felüdítő, termékenyítő bőséges esőzést is. A célkitűzés alig új és talán nem is más, mint a mindenkori földművelésügyi miniszterek szokásos programja: A magyar föld termelőerejének növelése, a mezőgazdasági termelés mennyiségi és minőségi emelése s ezzel a nemzeti jóvedelem gyarapítása. Látszólag és részben a célkitűzés megvalósítására megjelölt eszközök sem ismeretlenek: A mezőgazdasági oktatás és tanácsadás kiterjesztése, kedvezmények nyújtása, a mezőgazdaság termelési rendjének biztosítása és a mezőgazdasági termelés és értékesítés megszervezése. A célkitűzés helyességéhez nem fér kétség, az alkalmazni kívánt eszközöket elvi és gyakorlati szempontból alaposan meg kell vizsgálni s a javaslatnak különös jelentőséget ad még pénzügyi megalapozottsága is, az a körülmény, hogy a törvényjavaslatban megállapított közfeladatok végrehajtásával kapcsolatos kiadások fedezéséről *egy milliárd pengő*s keretben kíván gondoskodni. A földművelésügyi tárca eddig elég szűkre szabott kereteihez képest e milliárd pengőnek biztosítása és ennek tervezett tíz éves felhasználása valóban nagyon sok tartós eredményt érhet el mezőgazdaságunk felettébb kívánatos fejlesztésénél, ha a mi viszonyaink között igen jelentős összeg felhasználása okszerűen és a feltétlenül szükséges

takarékossággal történik majd. A törvényjavaslatnak az a rendelkezése, hogy a törvény végrehajtásánál az egyes vidékek népességi, szociális, éghajlati, talajbeli, termelési, forgalmi és értékesítési viszonyainak érvényre juttatása céljából a földművelésügyi miniszter a mezőgazdasági érdekképviselőket évenként meghallgatja, remélhetően lehetővé teszi a helyes elméleti elgondolások megfelelő gyakorlati megvalósítását s a felesleges vagy netalán éppen ártalmas tervezések mellőzését.

Az állam közvetlenül irányító ténykedésével végrehajtott mezőgazdaság-védelem az ezerkilencszázharmincas évek elején uralkodott gazdasági világválság idején bontakozott ki. A Népszövetség 1939. évi egyik kiadványa¹ igen érdekesen fejtegeti, hogy az első világháború állami intervencionalizmusa tanulságos tapasztalattal szolgált. Megmutatta, hogy a közhatalom a gazdasági életben a hagyományos határokon túl is beavatkozhatik. „Megmutatta — mondja a Népszövetség kiadványa — hogy az ipart és kereskedelmet az állam a kezébe veheti és hogy szükség esetén hasonló a mezőgazdasággal is megtehető. Mert vajjon a mezőgazdasági termények árellenőrzéséből nem következik-e már egy szép napon a mezőgazdasági termelés közvetlen vagy közvetett ellenőrzése, irányítása?” — kérdezte a Népszövetség kiadványa 1939-ben. Tudjuk, hogy ez következett be és hogy a mezőgazdasági termelésnek már nemcsak ellenőrzésére és irányítására, hanem egyenesen megszállására számos törvény, rendelet, intézmény és intézkedés keletkezett a most folyó háború megindulásától kezdve, részben már előbb is. De a mezőgazdaság-fejlesztő törvény más és több lesz, mint a mezőgazdasági termelés egyes ágainak dirigálására irányuló jogszabály: fejlesztő törekvésének körébe veszi kényszerítő rendelkezések nélkül, — de azokkal is — a mezőgazdaság egész területét és a fejlesztés különféle eszközeit jelöli ki, de szerzi is meg.

A törvényjavaslat indokolása ennek a törekvésnek szükségességét hasonlóan fejti ki, mint ahogyan azt már régebben exponálták szakkörökben: „Mezőgazdaságunknak sok tekintetben elmaradt színvonala nem a munkaerő vagy a dolgozókészlet hiányában, de a rátermettség hiányában sem rejlik, hanem kis- és törpebirtokosaink kevés gazdasági tanultságában s a mezőgazdasági tudományok nem eléggé méltányolt művelésében. Szántóföldi termelésünk átlagos eredményei jelentősen elmaradnak a nyugati államok termésátlagai mögött és különösen a kisbirtokok termésátlagai nem kielégítőek.” Főleg az Alföldön túlteng az egyoldalú búza- és kukoricatermelés, s ennek az indoklás szerint oka, de szerintünk következménye is

¹ Intervention des pouvoirs publics sur le marché et la production agricoles (Documentation technique), 1939.

a szántóföld egy-egy holdjára eső csekély állatlétszám, ennek gyenge tartása, tesszük hozzá s vele együtt a talajerő pótlására szükséges trágyázás hiánya. A mezőgazdaság fejlesztését célzó törvény tehát, a feladatok közt nagyon helyesen, az első sorba a mezőgazdasági ismeretek terjesztését helyezi, azt a feladatot, amelynek megvalósításához nem is kellene külön törvény, mert ez a földművelésügyi kormányzat legsajátabb hatásköre, hanem anyagi eszközök kellettek volna, amelyeket eddig erre a célra kellő mértékben nem bocsátottak rendelkezésre. De a törvényjavaslat messzebb fekvő célokat is el akar érni és utal arra, hogy 1. a nemzeti jövedelem megoszlásának helyesbítésére a minőségi és mennyiségi termelés útján kíván hatni; 2. a mezőgazdasági munkavállalók helyzetén a gazdálkodás belterjességének növelésével kíván segíteni; 3. „a rohamosan kibontakozó földbirtokpolitikai rendelkezésekkel együtt kell járni a termelési rend megóvására irányuló állami beavatkozásnak”; 4. a földtől való menekülés gazdasági okait meg kell szüntetni akként, hogy „a kis- és törpebirtokos társadalom és a mezőgazdasági munkások munkateljesítménye virágzó mezőgazdaságban találja meg számítását”; 5. a honvédelem érdekében is fokozni kell a termelést és a készletgyűjtés lehetőségét; 6. mezőgazdasági termelésünket hozzá kell formálni az értékesítési lehetőségekhez; 7. a háború után bekövetkező eshetőségekre mezőgazdaságunk fejlesztésével már most el kell készülnünk és 8. mezőgazdasági termelésünket akként kell fejlesztenünk, hogy minél több szükségletet s ezek közt az ipar szükségleteit is hazai eredetű mezőgazdasági termékekkel fedezhessük. Ebben a célmeghatározásban valóban sok minden benne van, amit már sokan és sokszor hangoztatnak és alig van olyan, ami az eddigi agrárpolitikai megnyilatkozásokból hiányzanék, kivéve talán a földbirtokpolitikai rendelkezések rohamosságára és a termelési rend ezzel összefüggő megóvására irányuló utalást.

Az indokolás szerint „gerince a javaslatnak a *gazdasági tudás megszerzését* biztosító intézmények szaporítása, a hiányzó intézmények megteremtése s a szaktudás értékelése.” E célból 4 gazdasági akadémiáknak és kertészeti akadémiáknak négy évfolyamú főiskolává való átszervezését veszi tervbe a javaslat, jőlehet megoszlik a gazdaközönség véleménye abban, hogy a gazdasági akadémiák hallgató-hiányán segíthet-e ez, különösen tekintettel a netalán rohamosan kibontakozó földbirtokpolitikai rendelkezésekre. Különböznek a vélemények abban is, hogy ezzel az átszervezéssel a gazdasági akadémiát végzetek valóban elsajátíthatják-e ott egyfelől azokat a teljes elméleti és tudományos ismereteket, amelyeket ma a műegyetem mezőgazdasági fakultása ad, másfelől azokat az ismereteket, amelyek alkalmassá tehetnék őket tudás terjeszt-

tésére az iskolai és iskolán kívüli gazdasági népoktatásban. Örvendetes, hogy a középfokú gazdasági tanintézeteknek számát az ezidőszerinti 5-ről 25-re kívánják szaporítani, ha ezeket olyan tanulók fogják majd benépesíteni, akik saját birtokukon vagy az apjukén akarnak gazdálkodni. Örömmel üdvözölhetjük, hogy az alsóbbfokú általános gazdaképzés mai 56 téli gazdasági iskolájához még mintegy 200 új téli gazdasági iskola és tanulóotthon létesítését tervezi a javaslat és ez a nálunk kitűnően bevált iskolatípus remélhetőleg még ott is vonzani fogja a parasztfjúságot, ahol a népesség nem mindig volt kellő fogékonysággal a gazdasági ismeretek megszerzése iránt. A téli iskolák mellett a javaslat szerint egy külön átengedési kötelezettség kimondásával is megszerezhető területen létesítendő tangazdaságok (feltéve, hogy nem a kikerülő tanulóknak elérhetetlen parádés gazdaságot látnak ott) a különleges gazdasági szakiskolák és tanfolyamok, a téli gazdasági vándoriskolák, a téli gazdasági tanfolyamok szaporításával megfelelően egészíthetik ki az állandó jellegű intézmények működését. Ha mindezekhez a rendszeres és állandó gazdatanácsadást az Országos Gazdasági Szakoktatási Tanács több évvel ezelőtt hozott határozata szerint megszerveznék, a mezőgazdasági ismeretek hatványozottan gyorsan terjednének el az országban oly mély rétegekig is, ahova eddig nem tudtak leérni. S ha törvényeink egymással összehangolódnak majd, akkor a földbirtokpolitikai rendelkezések is összehangolódnak a mezőgazdaság fejlesztésére irányulókkal és csak az jut földhöz, aki iskolát végzett s aki iskolát végzett, az lehetőség szerint földhöz is jut.

A mezőgazdasági kísérletügy fejlesztése szervesen illeszkedik bele a javaslat ismeretterjesztő programjába és erre valóban nagy szükség is van, mert a mezőgazdasági kísérletügy Dégen, Gyárfás, Hankóczy, Hérics-Tóth, Sigmond, Weiser és mások elvesztése óta megállt, talán hanyatlott is, holott fokozott tevékenységére a legnagyobb szükség volna — és lesz. A javaslat utal ugyan a mezőgazdasági szakoktatás és kísérletügy tanító és tudományos személyzetének növelésére, nem látjuk azonban, miként akar erről gondoskodni, miként fogja a szükséges számú és képzettségű szakembert megszerezni és odakötni a kifejlesztendő kísérletügyhöz, mikor a mai kisebb méretűnek ellátása is oly hiányos. A gazdasági ismeretterjesztést kívánja előmozdítani az az intézkedés is, hogy a kis- és törpebirtokosokkal az állam szerződést köthet oly termények termelése és oly állatok tenyésztése érdekében, ami ott kívánatos, biztosítva a szerződőnek a kísérleti tevékenységével járó költségeinek megtérítését. Azt a kisbirtokot azonban a szerződők közül, amely „úttörő munkát“ végez, a gazdálkodásban egyébként is előljár, mintagazdasággá lehet nyilvánítani s ez jelentős állami támogatásban részesül és bár az ilyen gaz-

daság birtokosa az iratlan paraszttörvényektől elhajlott, mikor a többiek közül így kivált, hatása mégis csak lehet az ellenzők és fanyalgók gazdálkodására is. A javaslat szerint a mezőgazdasági szakiskola megfelelő ingatlanán s ha ilyen nincs, közép- és nagybirtokon szerződéses alapon széleskörű kísérletezést kell folytatni, a kísérletekkel járó kiadásokat itt is meg kell téríteni s a birtokosokat jutalomban kell részesíteni. Ettől az egyébként helyes elgondolástól azonban némileg eltér önálló, 50—150 kat. holdas kísérleti birtokoknak átengedésre kötelezés útján való létesítése és haszonbérbe adása, mert könnyen vezethet Potemkin-gazdaságok nem példát adó, hanem ellenszenvet keltő teremtésére. Termelési versenyek, kiállítások és díjazások, tanulmányútak és ösztöndíjak egészítik ki a javaslat ismeretterjesztő programját, amely valóban tág térre terjed és mély rétegekig hathat le.

A törvényjavaslat III. fejezete azokkal a *kedvezményekkel* foglalkozik, amelyeket a mezőgazdaság fejlesztése végett adni kíván. Ideiglenes földadómentességben vagy földadó kedvezményben részesíthető (s a mentesség, illetőleg kedvezmény, mindazon adókra is vonatkozik, melyeknek alapja a földadó) az oly eddig terméketlen földterület, melyet megfelelő munkával vagy befektetéssel gazdaságilag használhatóvá tettek, az oly már eddig is mezőgazdasági művelés alatt állt terület, amelyet rendkívüli költséggel járó talajjavítással vagy meg megfelelő ültetvények telepítésével lényegesen használhatóbbá tettek; jár ez beruházások után, amelyeket a föld termőképeségének fenntartásán túlmenően végeztek, végül a terméshozam biztosítása vagy fokozása érdekében létesített különleges berendezések után. Az oly üzemeket, illetőleg vállalatokat, amelyeket termelők egyesülései leginkább saját tagjaik gazdaságából származó magvak tisztítása, osztályozása, szárítása, mezőgazdasági termények, állatok, állati termékek összegyűjtése, raktározása, vagy feldolgozása végett létesítettek, abban a kedvezményben részesítik, hogy a társulati adó kiszámításánál adóalapul vett nyereségből, illetőleg az általános kereseti adó kiszámításánál alapul vett tiszta jövedelemből a beruházás befejezését követő évtől kezdve öt éven belül adómentesen leírhatja. Meglévő ily rendeltetésű üzem vagy vállalat nagyobb arányú új beruházásai után leírási kedvezményben részesülhet, ha ez által eddigi teljesítményét vagy munkásfoglalkoztatását lényegesen fokozza vagy az üzemet korszerűsíti. Az ily üzemeknek megengedhető, hogy évi nyereségüknek meghatározott százalékát legfeljebb tíz éven át üzemjavításokra, építkezésre, gépek és berendezések korszerűsítésére, üzemi kísérletek végzésével, az üzem természetének megfelelő új termelési ág bevezetésével kapcsolatos létesítményekre, stb. adómentesen tartalékolhassák. Ezek az üzemek a működésükhöz

szükséges ingatlanok megszerzésével az ingatlan átruházási illeték fizetése alól is mentesíthetők. Hogy mindezen túl a mezőgazdaság fejlesztését és a törvényjavaslat által annyira méltányolt belterjes gazdálkodás terjedését olyan jövedelmi és kereseti adózási rendszer még jobban előmozdítaná, amely nagy nyershozamból nem konstruál nagy tiszta jövedelmet, amely a belterjes üzemmel járó fejlettebb termelési ágakban nem lát „mellékhaszonvételt” s a gazdasági épületeknél, de elsősorban a cseléklakások építésénél és átalakításánál tatarozási kölcsönféléit és számottevő adókedvezményt adna, az alig kétséges.

A kedvezmények második csoportjában van általában mindazon tevékenység, mely a föld termelőerejét s a mezőgazdasági termelés mennyiségét és minőségét növeli s melyet a törvény közvetlenül támogatni kíván. Ilyenek: 1. a mezőgazdasági termelést fokozó nagyobb költséggel járó talajjavító munkálatok, különösen a szíkjavítás, sáncolás, alagesővezés; 2. a helyes talajművelést, rét- és legelő gazdálkodást előmozdító berendezések létesítése, gépek és eszközök beszerzése s e célok megvalósítására irányuló szövetkezetek; 3. a minőségi vetőmagvak beszerzése, méhészet, selyemtermelés, gyümölcsösök létesítése, az okszerű és helyes állattenyésztés, az azok beszerzésére, takarmányozására, törzskönyvezésére, ellenőrzésére létesített szervezetek; 4. a magvak tisztítására, osztályozására, szárítására, mezőgazdasági termények, termékek és állati termékek eltartására, raktározására vagy feldolgozására szolgáló mezőgazdasági mellékipari üzemek létesítése és fejlesztése és termelők ily irányuló vállalkozásai; 5. azok gazdálkodásának megalapozása és javítása, akik a földbirtokpolitikai jogszabályok alapján jutottak földhöz.

A támogatások és kedvezmények feltételeit rendszerint előre és egységesen, de a kis- és törpebirtokosok javára viszonylag kedvezőbben kell a javaslat szerint megállapítani, feltételként kell azonban — nagyon helyesen — kikötni különösen a közgazdasági szempontból előnyösebb növény termelését, előnyösebb állatfajta tenyésztését, magasabb termésátlagot, több munkaerőt foglalkoztató termelési ágat. A kedvezményeket az elérni kívánt cél természete szerint, visszatérítés kötelezettségével vagy e kötelezettség nélkül, készpénzben vagy természetben, hitelműveletek előmozdításával, esetleg kincstári kezességvállalás útján lehet nyújtani.

Ha most azt nézzük, hogy a javaslat indokolásának adatai szerint milyen nagyszabású munkák elvégzését kívánják elérni, illetőleg támogatni, akkor a mi pénzügyi helyzetünkben igen nagy összegnek mondható egy milliárd is talán kevésnek fog bizonyulni. A 730.000 hold ma terméketlen, de a termelésbe bevonható szikes talajokból évenként mintegy 40.000 hold feljavítása,

a sáncolásnak nevezett talajjavítás évenként mintegy 40—45.000 holdon, alageszövezés 2—3000 holdon, a $3\frac{1}{2}$ millió tagosítatlan földterületből a mai mintegy 16.000 hold évi tagosításának évi 100.000 holdra megnövelése, évenként 3000 vaggon műtrágya kedvezményes kiosztása, 50.000 istállótrágya-telep létesítésének támogatása, évenként mintegy 400 szántógépszövetkezet alakításának lehetővé tétele, 18.000 vetőgép, 6000 vetőmagtisztító gépnek kedvezményrel és ingyen való kiosztása, több, mint évi 5000 vaggon nemesített vetőmag kedvezményes kiosztása, a lucernaterületnek évenként 45.000 holddal, a szójababnak 7500 holddal, a napraforgónak 150.000 holddal, a ricinusénak 15.000 holddal történő növelése, az ehhez szükséges vetőmag kiosztása, ugyanez a kender- és lenterület 75—100%-os emeléséhez, továbbá 6 állami növénynemesítő telep létesítése. Majd továbbá: 20 millió gyümölcsfa ültetése, 150 gyümölcsfatörzskönyvező szervezet előmozdítása, 50 törzsgyümölcsös létesítése, 3000 hold minőségi szőlőnek a síkvidékről hegyvidékre visszatelepítése, 12.000 hold elhanyagolt szőlő felújításának előmozdítása, a rét- és legelőterületek megjavításával és berendezésével járó költségekhez támogatás. Az állattenyésztés fejlesztése érdekében a tehénállománynak $1\frac{1}{2}$ millióról $2\frac{1}{2}$ millióra emelése, a sertés- és juhállomány növelése, tejszövetkezetek létesítése, mindehhez a törzskönyvezés és termelés ellenőrzése állami támogatással, kedvezményes áru abraktakarmány kiosztása, 100.000 mintegy 30 köbméteres kiscgazda-takarmánysiló építésének támogatása. A készletgazdálkodás és az értékesítés megszervezése érdekében 3 millió q befogadására alkalmas korszerű gabonaraktár építése, mert a magántőke ily tárházak létesítésére nem törekszik — mondja az indokolás, 1 millió q kukorica befogadására alkalmas góré építéséhez állami hitel, 200 kukoricaszáritó berendezés, 25—30.000 vaggon befogadóképességű hűtőház-hálózat építéséhez támogatás, 10 gyümölcsösomagoló, 2 tároló, 10 aszaló telep, 160 zsizsiktelenítő kamara, 300 kenderáztató telep létesítésének lehetővé tétele s mindezekon kívül a földbirtokpolitikai eljárás során évenként mintegy 10.000 földhöz juttatott törpe- és kisbirtokos gazdasági felszereléséhez hitelnyujtás és végül mintegy 2500 községi gazdasági előljáró alkalmazása.

A mezőgazdaság fejlesztésének a törvényjavaslatban foglalt és ismertetett eszközei a reájuk fordított igen nagy költség ellenére is túlnyomó nagy részben külön törvényalkotás nélkül, az állami áldozatkészség költségvetési elhatározásával is megszerezhetők lennének. Azok a rendelkezések, amelyeket a javaslat a *mezőgazdaság termelési rendjének biztosítása* címén foglal össze, nem igényelnek áldozatot az államtól, hanem a mezőgazdaságtól oly alkalmazkodást kívánnak, sőt követelmek meg, eddigi törvényeinkben nem található kötelezéssel, az egyéni cselekvőképesség korlátozásával, amely a javaslat sze-

rint a közérdeknek megfelel. Igazsággal mondja a javaslat indokolása, hogy akkor, amidőn az állam a mezőgazdaság fejlesztését gazdasági életünknek a homlokterébe állítja, erre a célra nagy áldozatokat hoz, a másik oldalon ki kell küszöbölnie azt, hogy hanyag és mulasztó birtokosok gazdálkodásuk előbbrevitelét elhanyagolják. Igazsággal mondja, bár az önérdék és az egyéni elhatározás már maga általában a hanyagság és mulasztás kiküszöbölésére hat és alig lehet törvény erejével azon gyökeresen változtatni. Helyesen állapítja meg a törvényjavaslat indokolása, hogy „a legjobb szándék sem pótolhatja az egyéni gazdálkodásnak nagyobb lendületét, aminek természetes rugója a saját tulajdon, az öröklött vagy választott hivatás, a közvetlen szellemi és anyagi érdekelttség.” És mikor a törvényjavaslat ezt a kétségtelenül helyes elvet elismeri, másfelől a külön törvény alkotásának talán egyetlen indoka, hogy a javaslatban oly kényszergazdálkodási elvek és módszerek vannak, amelyekkel szemben a gazdatársadalom annak az aggálynak adott kifejezést, hogy ezek fölösleges módon korlátozzák a magántulajdont, a termelés rovására gátolják az egyéni kezdeményezést és az állami beavatkozásnak olyan szükségtelen túltengését vonják maguk után, amely a mezőgazdaságnak valóban mindenkitől kívánt fejlesztése helyett arra a nemkívánt eredményre vezetnének, amely az önállóságtól való megfosztással fenyeget.

A javaslat szerint ugyanis hatósági intézkedésnek van helye, ha a birtokos 1. mezőgazdasági művelés alatt álló vagy ilyen művelésre alkalmas ingatlanán a művelési ágnak megfelelően szükséges munkálatokat, jöllehet az ideje elérkezett, nem végezte el és a rendes hasznosítást nem készítette elő s ennek folytán attól lehet tartani, hogy az ingatlan parlagon marad vagy 2. ha gazdálkodása az okszerű gazdálkodással merőben ellenkezik vagy ha ő olyan magatartást tanúsít, amely miatt alaposan lehet tartani attól, hogy az ingatlan hosszabb ideig parlagon marad; 3. a mezőgazdasági termelés tekintetében fennálló törvényes rendelkezések megszegésével a termelés rendjét súlyosan veszélyezteti. A három vagylagosság mindegyikénél oly tág értelmű fogalmak magyarázatától függhet a hatósági intézkedés, mint amilyen az, hogy mikor érkezett el valamely mezőgazdasági munka idejének elérkezése, mi az okszerű gazdálkodás követelménye és milyen gazdacselekedet lehet az, amely a termelés rendjét súlyosan veszélyezteti. El kell ismerni az államnak azt a jogát, hogy rendkívüli időkben rendkívüli intézkedéseket tehet a közérdekű termelés és ezzel a közellátás biztósítására. De a fenti esetekben közvetett intézkedésekkel talán biztosabban érhető el a cél, mint a közvetlenekkel, melyeknek során a gazdasági felügyelőség a birtokot hasznosítás végett más, általa szakképzettnek és megbízható-

nak tartott gazdálkodó kezébe adhatja át, akinek kellő gazdasági felszerelése van. Mint minden hasonló intézkedésnél, itt is felmerülhetnek azok a kétségek: meg van-e szükségképpen mindig a kellő szakérelem és gyakorlati érzék nemcsak a kiküszöbölni szándékolt baj felismeréséhez, hanem a birtoktulajdonos helyett más gazdálkodónak kiválasztásához is. Igaz, a megyei közigazgatási bizottságok gazdasági albizottságához panasznak van helye, de ennek a bizottságnak ugyanaz a gazdasági felügyelő az előadója. Meglehet, hogy az a haszonbérlo, akit a jogszerű birtokos helyére ültettek, kevésbé lesz alkalmas megfelelő gazdálkodás folytatására s ennek a veszélye annál nagyobb, mert a birtoknak így elrendelt kezelése a gazdasági év végével rendszerint megszűnik, az ilyen haszonbérletől tehát valami jó gazdálkodást alig lehet várni.

Nagyfontosságú hatósági intézkedés ez, de az is, hogy aki elmulasztja a szükséges munkálatok kellő időben való elvégzését, avagy azokat nem készítette elő, a fent 2. és 3. pont esetében a gazdasági felügyelőség javaslatára az illetékes járásbíróság gondnokot rendelhet ki, ez a birtokot a birtokos számlájára kezeli s e kezelést csak akkor kell megszüntetni, ha a birtokon a gazdálkodás helyes rendje helyreállítatott és az a jövőre nézve is biztosítottnak látszik. Ismételjük, a mezőgazdasági üzemtan fogalom-meghatározásában alig van valami, ami kevésbbé volna határczott, mint az okszerűség. Okszerű lehet az egészen külterjes gazdálkodás is, és ez sokszor a birtokosnak elegendő jövedelmet szolgáltathat s a birtok állagát épességben megőrzi. Okszerűtlen lehet az egészen belterjes gazdálkodás is, ha a belterjességgel járó nagyobb költségek és befektetések a jövedelmezőséget veszélyeztetik és általa esetleg még a talajerő megcsappanása is előállhat. S ha a birtokon a gondnoki kezelést akkor kell megszüntetni, amikor a gazdálkodás helyes rendje helyreállt, a kirendelt gondnoknak anyagi önzetlenségűnek kell lennie, hogy ennek a rendnek helyreállítására törekedjék.

Azt hisszük, a földművelésügyi miniszter eddig is, külön törvényalkotás nélkül is megállapíthatja egyes növény- és gyümölcsnemekre és fajtákra a legjobban megfelelő természetes termelési, az állatfajtákra pedig a tenyésztési vidékeket és ez a mindenki által célszerűnek ismert állami tevékenység volt. A törvényjavaslat szerint azonban a földművelésügyi miniszter nemcsak azt rendelheti el, hogy az állami, törvényhatósági, községi, közbirtokossági és alapítványi birtokokon termeljenek meghatározott fajtájú vetőmagvakat szántóterületüknek legfeljebb egy huszad részén, de elrendelheti ezt egyházi, hitbizományi, nyilvános számadásra kötelezett vállalati vagy más kereskedelmi vállalati birtokon is, melynek szántóföldi művelés alatt álló területe 500 kat. holdat meghalad.

Még sokkal áthatóbb kényszerítő intézkedése a javaslatnak az, mely szerint a földművelésügyi miniszter a javaslat szerint felállítandó Országos Mezőgazdasági Tanács meghallgatása után közgazdasági okokból az egyes vidékek termelési viszonyainak figyelembevételével bármely szántóföldi növénynek kötelező termelését elrendelheti, e szántóföldi növény legkisebb vagy legnagyobb vetésterületét meghatározott nagyságú birtokokra nézve megállapíthatja, bármely szántóföldi terményeknek a termelését külön engedélyhez kötheti, a birtokosokat gazdasági erejüknek figyelembe vételével meghatározott talajművelési, vízelvezetési és vízhasznosítási, trágyakezelési s általában az okszerű gazdálkodás érdekében szükséges egyéb mezőgazdasági munkákat elvégzésére kötelezheti. Elrendelheti azt is, hogy meghatározott nagyságú birtokokon milyen fajtájú haszonállatot kell — a birtokos esetleges egyéb fajtájú haszonállatai mellett — tenyészteni s azok okszerű tenyésztése és tartása érdekében is rendelkezhetik.

A kényszerintézkedések tehát meghatározott nagyságú, kétségtelenül nagyobb birtokokon kerülnek alkalmazásra, ahol a termelés ma is okszerűbb és változatosabb, mint a kisbirtokon. Minthogy pedig ezeknek a birtokoknak szántóterülete alig egyharmada az ország egész szántóterületének, a kényszerintézkedések esetleg nagy súllyal nehezednek majd erre az egyharmadra, mert a másik kétharmadon nem érvényesíthetők; arra a harmadra, amelyen közvetlenül kényszerítő rendszabályok nélkül, a célhoz irányított árpolitikával, adópolitikával és kereskedelmi politikával is el lehetne érni a kívánt hatást. A gazdaérdekeltség felvetette azt a gyakorlati kérdést, hogy a földművelésügyi miniszter mily szakértők véleményére támaszkodva fogja majd a nagyobb birtokoktól megkívánt és az ediginél jobb termelési irányokat kitűzni és megállapítani? Azt a véleményét is kifejezte, hogy a földművelésügyi minisztérium sem rendelkezhetik olyan közegekkel, akik a helyi viszonyokat úgy ismernék, és kellő gyakorlati tapasztalatokkal annyira rendelkeznének, hogy az egyes vidékeken a meghatározott nagyságú birtokok növénytermelési és állattenyésztési rendjét jobban tudják megállapítani, mint az egyéni gazdálkodással a közvetlen szellemi és anyagi érdekelttség révén természetesen összefüggő nagyobb lendület, a viszonyok változásához önérdékből alkalmazkodó készség és a kellő jövedelemnek elérésére irányuló szívósság.

A törvényjavaslatnak elvi szempontból annyira érdekes és fontos szakaszára találó lehet Navratil Ákos kitűnő megállapítása az állami beavatkozásról:² „A beavatkozó állam érthetőleg nem elégszik meg azzal, hogy a társadalom boldogabb állapotát, az

² Navratil Ákos: Közgazdaságtan, 1936. I. k. 359. l.

emberek jobb megélhetését jelentő végső célt kitűzze. Lényegét tagadná meg, ha egyben nem mutatna rá, még pedig irányítása helyes voltának az elismerését kikényszerítő erővel arra is, hogy melyek lesznek a végső cél elérhetése érdekében a megvalósítandó *közelebbi feladatok*. Ő állapítja meg a beavatkozásnak azt a *mértékét* is..., de ő választja ki a célok szolgálatába állítandó *eszközöket* is. Minél erősebb az állami beavatkozás, annál több ez a cél, annál több az eszköz és annál nagyobb a mondott mérték, viszont annál kevesebb tenni valója marad ilyenkor gazdasági téren az egyén elhatározásának. De erre a beavatkozó állam meggyőződése szerint nincs szükség, mert az egyén gazdasági javát — ő legalább így tanítja — az állam ismeri legjobban és egyedül ő az, aki a felismert jót feltétlenül meg is tudja valósítani“. A közgazdaságtan klasszikus kora óta kétségtelenül erősen megváltoztak az alapviszonyok is. De annak az elvnek igazsága fennáll ma is, hogy minden egyén „tőle telhetően igyekszik tőkét a hazai tevékenység fenntartására használni és saját tevékenységét úgy irányítani, hogy termelése a legnagyobb értékű legyen s ezzel szükség-szerűen azon dolgozik, hogy a társadalom jövedelme a lehető legnagyobb legyen, bár általában nem a közösség érdekének előmozdítása volt a célja és ő nem is tudja, hogy mennyire mozdítja azt elő.“³

A mezőgazdasági termelés és értékesítés megszervezéséről szóló fejezete a törvényjavaslatnak az indokolás szerint abból indul ki, hogy mezőgazdasági termelésünknek és értékesítésünknek nehézségei nem kis részben a termelés és értékesítés szervezetlenségében rejlenek. A minisztérium tehát az Országos Mezőgazdasági Tanács meghallgatásával „a mezőgazdasági termelés folytonosságának biztosítása és a termelők jogos érdekeinek megóvása céljából“ a mezőgazdasági érdekképviselőket keretében egy-egy termelési ágra vagy nagyobb befektetést igénylő talajjavító munkálatra nézve a termelők társulását elrendelheti. De elrendelheti a növénytermelők és állattenyésztők, a feldolgozók és forgalombahozók közös szervezetének felállítását is, miként a javaslat mondja: a kereslet és kínálat helyesebb szabályozása céljából, megfelelőbb termelői árak biztosítása végett, továbbá a termelők, a forgalombahozók és fogyasztók érdekeinek összeegyeztetése érdekében.

Rendelkezéseket tehet a földművelésügyi miniszter az érdekelt miniszterrel egyetértően annak biztosítása érdekében, hogy az állam, törvényhatóság, város, más közintézmények, bánya-, ipar- és kereskedelmi vállalatok, amelyek mezőgazdasági és állati termékeket évenként visszatérően nagyobb menny-

³ Smith Ádám: Vizsgálódás a nemzetek jólétének természetéről és okairól. Magyar Közgazdasági Társaság kiadása, I. 447. l.

nyiségben szereznék be, szükségleteiket a mezőgazdasági termelés, a közellátás, a szállítás érdekeinek és más közérdekű szempontoknak is megfelelő elosztás útján közvetlenül a termelők-től és termelők értékesítési szervezeteitől szerezzék be.

E rendelkezések első része valóban a Németországban Marktordnungnak, Angliában marketing scheme-nek nevezett intézményhez hasonlítható, a rendelkezések második részénél az indokolás szerint a háború előtti Franciaország office national interprofessionnel du blé, a gabonaellátás központi hivatala volt szem előtt. Tény, hogy a termelőknek fizetendő egységes ár, valamint az értékesítés egyöntetű megszervezése folytán már a múltban is és nálunk is felruháztak egyes vállalatokat azzal a joggal, hogy bizonyos terményeket, termékeket vagy állatokat kizárólagosan hozhassanak forgalomba. Az indokolás helyesen mondja, hogy az ily szervezetek, amelyek közmegbízatásban járnak el, a közigazgatást egy bizonyos mértékig kommercializálják; de kérdés, nem mondható-e ugyanennyire helytállóan az is, hogy viszont ezek a szervezetek a kereskedelmet bizonyos mértékben bürokratizálják. És kérdés, hogy ha a mezőgazdasági termelés irányítása részben az értékesítésen keresztül történik, ennek szükségképpen új, kereskedelmi jogi társaság formáját viselő, de valósággal hivatal jellegű szervezeteken keresztül lehet-e legalkalmasabban történnie.

Az értékesítés előmozdítása érdekében a minisztérium az Országos Mezőgazdasági Tanács meghallgatása után mezőgazdasági termékek, állatok stb. kizárólagos forgalomba hozatalára megbízást adhat a termelők olyan társulásának, mely az érdekelt termelők jelentékeny részét foglalja magában s az oly nem nyereszkesedésre alakult vállalatnak, amelynek üzletrészei, részvényei legnagyobb részt az állam vagy az érdekelt termelők birtokában vannak és így ezeknek irányító befolyása a vállalatnál biztosított. Önként értendő, hogy az ilyen kiváltságos szervezetnek adott megbízatással további megkötöttségnek, az átvételi kötelezettség megállapításának, a legkisebb termelői ár megszabásának kell együttjárnia, de együtt kell járnia a megszokott kereskedői verseny elmaradásának és a megállapított ártól elválaszthatatlan panaszoknak is.

Ha mindezeket a rendelkezéseket felmérjük és különösen a kényszergazdálkodásra vonatkozókat vizsgáljuk, közelfekvő lesz az a kérdés is, vajjon biztosítható-e a rendelkezések végrehajtása a mezőgazdasági tevékenység hátráltatása nélkül és keresztül lehet-e azokat vinni a kitűzött cél elérésére. Hogy a javaslatban foglalt elgondolásokat a gazdatársadalom megértse, magáévá tegye és a javaslatnyújtotta lehetőségekkel éljen, annak egyik leglényegesebb feltétele a javaslat rendelkezéseinek végrehajtására hivatott szervezetek kijelölése. A törvényjavaslat szerint a törvény rendelkezéseinek végrehajtása körében a

földművelésügyi miniszter egyes közfeladatok ellátását, különösen a kedvezményt élvező gazdaságok, vállalatok, üzemek nyilvántartását és ellenőrzését alsóbb hatóságokra, hivatalokra, mezőgazdasági érdekképviselői szervekre s a termelők társulásaira bízhatja. A törvény végrehajtásának előmozdítása érdekében továbbá nagyobb községekben önállóan, kisebb községekben pedig körzetenként gazdasági elöljárót kell alkalmazni, akit a földművelésügyi miniszter alkalmaz. Feladatköre kiterjed a mezőgazdaság minden ágára: Ellenőrzi a jelen törvény alapján kedvezményben részesített gazdaságokat, a földbirtokpolitikai törvények alapján földhöz jutottak gazdálkodását, előmozdítja az okszerű gazdálkodást, figyelemmel kíséri a közös legelőket, elősegíti a közös beszerzést és értékesítést, szaktanácsal látja el a községi elöljáróságot és annak felhívására mezőgazdasági szakkérdésben véleményt ad. Amennyire helyesnek kell tartanunk, hogy a községeknek legyen gazdasági szakemberük, vezetőjük, irányítójuk, hívják azt gazdatitkárnak, kincstári ispánnak vagy gazdasági elöljárónak, annyira fontos az a kérdés, hogy hol és hogyan lehet majd a községeknek nemcsak ezrei, de csak százai részére is alkalmas gazdasági elöljárókat találni, olyanokat, akik az előbb vázolt feladatkört valóban megfelelően el tudják látni. Pedig e feladatkörnek még az általunk ismertetettnél is részletesebb megjelöléséből is kimaradt a javaslatban annak megjelölése, hogy ki és miként fogja a kényszerrendelkezések betartását és keresztülvitelét ellenőrizni. Mert az emberi lélek természete és a mezőgazdasági termelés lélektana szerint a kényszertermelésre vonatkozó rendelkezések végrehajtása talán mindennél nehezebb. S ha a gazdasági automatizmus helyébe a hivatalos irányítás lép s a termelés önműködő szabályozását a kényszerítő intézkedések helyettesítik, akkor olyan apparátusra van szükség a rendelkezések érvényesítéséhez, amilyent a törvényjavaslat nem jelöl meg. Mert noha a földművelésügyi miniszter elrendelheti bármely szántóföldi növény kötelező termelését, vagy azt, hogy bizonyos birtokon milyen fajtájú haszonállatot kell tartani, sőt azt is, hogy csak az általa megállapított üzemterv mellett szabad dolgozniok, féltő, hogy a közvetlen egyéni érdekeltségnél sokkal kisebb mértékben lesz majd képes keresztülvinni és biztosítani azt, hogy a kikényszerített növényeket megfelelő földön, kellő talajműveléssel, szükséges ápolással, megkívánható gondossággal termesszék, a kényszerből tartott állatokat célszerűen takarmányozzák, gondosan helyezték el, használják és gyógyítsák és a hatósági üzemtervet úgy tartásuk be, mint a szabad elhatározásból megállapítottat. Az állam közvetett támogatása a célhoz mért árpolitikával, adópolitikával, hitelpolitikával, tarifapolitikával, kedvezményekkel, közvetlen anyagi támogatással is ott, ahol kell, a gazdálkodók szabad

önrendelkezési joga mellett valószínűleg jobban tudja előmozdítani a mezőgazdasági termelést, mint a kényszer, amelyet talán senki sem érez a gazdánál nyomasztóbban, s a mezőgazdaságban, ahol a kényszerítő intézkedések igazságos alkalmazása és helyes keresztülvitele talán a legnehezebb.

A mezőgazdaság fejlesztéséről szóló törvényjavaslat vitathatatlanul sok helyes intézkedést foglal magában, indokolása sok okos és meggyőző érvet tartalmaz. Nem kétséges, hogy a mezőgazdasági ismereteknek tervezett nagyvonalú terjesztése, a kedvezményeknek és támogatásoknak okszerű alkalmazása, a szükséges szervezeteknek létesítése és az államnak áldozatkészsége mezőgazdaságunknak parancsolóan kívánt fejlesztését előmozdíthatja majd. A nehézségek mérlegelésén kívül és egyes tervezett intézkedések bírálatán túl is rendkívül nagy érdeknek kell tartanunk, hogy ez a fejlesztés a nehézségek elhárítása és a tárgyilagos bírálat figyelembevétele mellett teljes mértékben elérhető legyen.

Eber Ernő.

IRODALOM.

Csoportos és összefoglaló ismertetések.

Magyarország iparának újabb monografiái.

1. *báró Malcomes Béla*: Magyar ipargazdaság. Budapest, 1940. A szerző saját kiadása. I. kötet 338 oldal, II. kötet 407 oldal.
2. *Árvay József*: A magyar ipar. Budapest. 1941. Halász Pál könyvkiadó vállalata. I. rész 493 oldal, II. rész 161 oldal, III. rész 160 oldal.

A közelmúltban, alig egy év leforgása alatt, két nagyszabású munkával gyarapodott a magyar gazdasági irodalom. 1940.-ben jelent meg br. Malcomes Béla kétkötetes, csaknem az egész magyar ipargazdaságot felölelő nagy tanulmánya. 1941.-ben pedig Árvay József szerkesztésében az a részletes, szakszerűség tekintetében magas színvonalú és előkelő köntösű gyűjteményes munka, amely a magyarországi ipari termelés kifejlődését és jelenlegi életműködését tárja az olvasó elé. Az elsőnek említett mű elsősorban átfogó képet akar adni a magyar ipari termelő munka menetéről, kialakulásáról, feladatáról, körülményeiről és egyéb vonatkozásairól, az utóbbi munka emellett már meglehetősen sok teret szentel a szakszerű, részletekbe menő elmélyüléseknek, amelyeket épen ennek sikere érdekében szakmabeliekkel írat meg. Az első munka lényegileg a magyar ipar közgazdasági helyzetképét iparkodik megrajzolni és persze annak megismerésében hasznos bevezetőül szolgál. A második ezzel szemben már az illetékes szakemberek szakmai ténymegállapításait és véleménynyilvánításait adja közre, minek folytán a magyar iparra vonatkozó részletes és szakszerű ismeretek megszerzésére és kiegészítésére szak- és nem szakembernek egyaránt elsőrangú alkalmat ad. A két munka — bizonyos közös hiányosságokat figyelmen kívül hagyva — a magyar ipari termelés rendszeres és tárgyilagos megismerésében eléggé jól kiegészítheti egymást. Kétségtelen

bár, hogy Malcomes munkája még inkább jobbra tájékoztató jellegű, már az Arvay-féle gyűjtemény kifejezetten felvilágosító és eligazító biztos szakforrás. Míg amaz az ipari termelés egységes szemléletű nemzetgazdasági jellemzését adja, addig emez inkább az ipari termelés egyes részmegnyilvánulásainak alaposabb kidolgozására törekszik.

Nagyon fontos hézagot pótolnak e munkák gazdasági irodalmunkban és hatékonyan segíthetik elő ipari termelésünk igazi jelentőségének megfelelő felismerését és ezzel a nemzetgazdasági öntudat kellő fejlesztését. Szükség van erre ma nagy mértékben. Európa előrelátható gazdasági és politikai ujjárendeződésében hagyományos s fejlett politikai öntudatunk mellett szükségesnek mutatkozik nemzetgazdasági öntudatunk erős és minél finomabb kifejtése. Minden érdeklődő honpolgár számára fontos értéket jelenthet e két monografia, különösen pedig szaktekintetben ez utóbbi, amelyet szakembereink magyaros szellemben és magyaros öntudattal büszkén állítottak össze. Büszkén, mert iparunk ma nemzeti kincsünknek egyik legszebb része. Érthető tehát, hogy mindkét munka alapgon dolata: *a magyar ipar további fejlesztése nemzeti érdek* s minden magyar embernek ebben egységes nézetten kell lennie. Nem tagadják az írók, hogy az utóbbi nehéz évtizedek iparfejlesztő intézkedései sok áldozatot kívántak az iparcikket vásárló rétegektől. Ez az áldozat s főképen ennek viselése utóbb ezekben a rétegekben az iparral szemben bizonyos ellenszenvet váltott ki, ami az iparnak a többi nemzetgazdasági ágazattal való összhangját többször és huzamosan is károsan befolyásolta. Ezt a disszonanciát néha — bár egyik-másik esetben nem is egészen indokolatlanul — még szították is. Szerencsére idővel ez a jövedelemeloszlási torzszalkodás alább hagyott, még mielőtt a nemzetre nézve káros elhatározásokban kifejezésre juthatott volna. Ezzel kapcsolatban mondja Malcomes az ipar ellenségeiről „maguk sem veszik észre, hogy a régi nagy ipari és kereskedő országok propagandájának vak eszközei lettek s hogy közgazdasági iskolázottság hijján jó hazafi létükre maguk segítik elő, hogy a nemzetrontásnak ezt a trójai falovát belopják a magyar gazdasági életbe.“ Általános nemzeti, népi érdekek sokszor egyesekre és esetleg egyes rétegekre viszonylagosan nagyobb áldozatokat rónak ki. Ez a teher igen sokszor azonban csak átmeneti jellegű, mivel a nemzet egyetemes érdekei biztosításával ezek a viszonylagosan sújtottabbak is — sőt utóbb épen ezek — részesei lesznek az általános fellendülés előnyeinek. Így volt ez a magyar ipar közzelmulti nagyobb arányú fejlesztésekor is. Ma, hogy ez az áldozat jelentősen kisebbedett már s a korábbi súlyosabb áldozatokkal elért eredmények pedig kezdenek kibontakozni a maguk igazi jelentőségében; kezdenek már rokonszenvesek lenni még

azok előtt is, akik megítélése az eddigi áldozatviselés hatása alatt elfogult élű volt. — „Bizonyos távolság mutatkozott az ipar és a nemzeti közvélemény között“ — mondja *Varga József* m. kir. iparügyi miniszter az Árvay-féle gyűjtemény előszavában. Ez „az összhang“ azonban — mint folytatja az ipar minisztere — „most már kialakulóban van“. Az összhang kialakulását mindenesetre előfogja segíteni az ilyen monografia, amely — mint írja tovább a miniszter — „a nagyközönségnek hiven és szakszerűen, mégis szemléltető módon érdekesen mutatja be iparunkat, mint nemzeti létünk egyik legfontosabb alapját és mint a magyarság fejlődésének egyik legnagyobb reménységét“.

Megkíséreljük a két munkáról most kissé részletesebb ismertetést és jellemzést adni. Nem épen bírálatra törekszünk ebben, ami — különösen a második gyűjteményes munka szakdolgozataival szemben méltatlan is lenne, hanem csupán a munkák rövid tájékoztató és vázlatos ismertetésére. Ha ennek hangja néhol esetleg még is bíráló lenne, ez csupán az olvasónak a tárgyalási móddal szemben való állásfoglalását igyekszik megkönnyíteni.

Közelebbről vizsgálva a két munkát, *Malcomes* tanulmányáról mindenek előtt megállapítható, hogy nemzetgazdaságunk ipari része leírására az első átfogó kísérletnek tekinthető. Az író szemléleti beállítottsága ennek megfelelően állandóan kiterjed az egész közgazdaságra. Az ipari termelést, mint a nemzetgazdaság egyik kiegészítő részét teszi tanulmány tárgyává. Mindvégig gondos figyelemmel van a közgazdaság ipari része és egyéb részei közötti kapcsolatok szükségszerűségére, valamint e részek összhangjára. A gondolatfűzéseiből vezérfonalként emelkedik ki az az alapelv, hogy az ipari termelés is mint a többi nemzetgazdasági részletfolyamat a nemzet egyetemes érdekeinek nézőpontjából ítélendő meg. Vallja határozottan, hogy az iparpolitikát mindenkor mint az általános gazdaságpolitika szerves részét kell értelmezni. Önállóságra ez csak olyan mértékben emelkedhet, amilyen mérvben azt az egyetemes gazdaságpolitika megkívánja, vagy épen megengedi. Épen azért az iparfejlesztés — amelynek egyébként lelkes híve — bizonyos, tervgazdasági ellenőrzésnek alávetett irányítását szükségesnek tartja.

Az ipari termelés nagyhivatású szervezetének és a többi nemzetgazdasági részorganizmus közötti kölcsönös egymásba-kapcsolódások megismertetésével igyekeznek bevezetni az olvasót az ország ipargazdaságának birodalmába. Nemzetgazdaságunk jelentős agrárjellegét tartja szem előtt, midőn a mezőgazdaság és az ipar kölcsönös vonatkozásairól tájékoztatja első-sorban. Ismételten bizonygatja, hogy ez a két termelési ág nem ellensége egymásnak. Fejlődésük kölcsönös természetű. Mester-

ségesen egyik sem kezdeményezhető huzamosan a másik hátrányára. Erre való tekintettel „rendkívül öröndetes iparpolitikánk új fordulata, amely az iparfejlesztést a nyersanyag-ellátással és a mezőgazdaság fejlesztésével kapcsolja“. Öröndetes ezért is, mivel „a mezőgazdasági termelés technikai és szervezésbeli előrehaladása által ugyanis a mezőgazdasági termelés feltételei az ipariéhoz közelednek“. A két termelési ág érdekei, — amint a korszerű termelési szervezés, a vertikális termelési organizáció nálunk is további tért hódít, — egymással még egyezhetnek is. A mezőgazdaság iparosítása és az iparagrárizálódása már jelentősen ebben az irányban halad. Értékes meglátása e vonatkozásban a következő. „Termelésben különösen a mezőgazdaság iparosításával érhetünk el eredményt. A mezőgazdasági termelés magában véve veszteséges foglalkozás lehet, azonban az ipari feldolgozással és a kereskedelmi értékesítéssel kapcsolatba hozva az utóbbiak kiegyenlítő hasznával, mégis jövedelmezővé válhat“. A *mezőgazdaság iparosítása* együttjárhat az ipar egészségesebb *decentralizációjával*, ami azután maga után vonná a városi és a falusi népesség egészségesebb körforgását is. Ez pedig a *népmozgalom* alakulására jótékony hatással lenne, ami az *ipar* vidéki *településének* erősödését erőteljesen táplálná.

A *kereskedelem* és az ipar kapcsolatában az előbbi hanyatló szerepét állapítja meg. Fölveti itt az önálló iparkamara gondolatát. A *külkereskedelem* feladatát, persze megfelelő nemzeti szempontok érvényesítése mellett, a nemzetközi munkamegosztásba való bekapcsolódásban látja. Szembetűnő azonban, hogy egyes esetekben bizonyos fokig ezzel ellentétes módon is értelmezi. Az ipargazdaság piaci részének általában nem juttat kellő helyet, pedig az értékesítés problémája a termelésé is. A pénzgazdasági vonatkozások több figyelmet érdemeltek volna, mint amennyit a szerző erre fordított. Ennek tulajdonítható, hogy a *tőke* szerepének, a *finanszírozás* mikéntjének megtárgyalása túlságosan rövidre van fogva, ami azután megbosszulja magát az ipari termelés pénzgazdasági lebonyolódásának homályban maradásában, azonkívül abban is, hogy több elhamarkodott állítás hasznos szűrő kritikájától fosztja meg a szerzőt. Helytelenítjük például az ipar *racionálásának* a versenyviszonyok megjavításával való azonosítását, ami, mint a szerző más helyen találóan mondja, a mesterséges árelemeket tüntetné csak el. Hasonló természetű elszólások azok, ahol a költségek és az árak azonos jellegűeknek vétetnek, továbbá, ahol az üzemi rentabilitást egyenesen a kapacitás kihasználásától teszi függővé. Ugyanilyen jellegűek még a „veszteséges“ kivitelről mondtak, a cukoradó leszállításához fűzött reflexiók stb. stb.

Igen jók a tanulmány *pénzügyi* részének egyes vonatkozásai. Kár, hogy a kis- és a nagyipar túladoztatását felváltva

említi, ami e kérdés tekintetében valószínűleg kételyekben hagyhatja az olvasót.

Bár röviden, de mindvégig színes előadásban emlékezik meg az ipar *történeti* eseményeiről, a magyar *iparfejlődés* folyamatáról. Az egyes fejlődési szakaszokat szemléltető módon az ezeket kiváltó kronológikus határkövek közé iktatja. Ilyenek a háborúk, a békék, ipartörvények, ipartbefolyásoló törvények, társadalmi mozgalmak, technikai forradalmak, stb. Az iparfejlődés menetét kellően domborítja ki az egyes *termelési tényezők* leírásánál. Sokat szól így a termelő munkáról, a szakoktatásról, a nyersanyagokról, a vállalati formáról, sőt egyes helyeken a termelő eljárásokról is. Ezzel kapcsolatban bőven kitér a *kisipar* problémájára, az *ipari szövetkezetekre*. Iparstatisztikai kérdésektől sem idegenkedik, az ipar hármastagozására (kisipar, középipar, nagyipar) javaslatokat tesz. Általában kíváncsi tartja az egyes ipartagozatok problémájának kellő elkülönítését. Tisztán körvonalazza a kisipar tényleges gazdasági szerepkörét.

Az ipari problémák és az iparral kapcsolatban felmerülő kérdések megoldási lehetőségeit bőven ismerteti. Ugyyszólván egységes iparpolitikai, sőt gazdaságpolitikai tájékoztatót nyújt, ami szakembereknek is jó szolgálatot tehet. Megbeszélésre kerülnek az ipari termelés szociálpolitikai, vámpolitikai, árpolitikai, kartelpolitikai, konjunktúrapolitikai, hitelpolitikai, stb. vonatkozásai. Igen sokat foglalkozik az *árkérdéssel*, sajnos azonban csak leíró módon. Nagyon célszerű lett volna például részletesen is megmondani, hogy az „árak arányosítása“ voltaképpen mit is jelent, ha az agrárrolló megszüntetéséről van szó és mit, ha „szociális“ árakról van szó. Elhibázott dolog Németország szerencsés agrárrollóját, amely a német közgazdasági struktúrából ered, összehasonlítani a mienkével. Több jó *kartelpolitikai* elgondolással jön. Általában súlyos és nem épen indokolatlan vádakkal illeti az ipari kartelet, de néha a pénzintézeteket is, amelyek „jobbágyságban“ tartják vállalataikat. Ilyen komoly vádak a kartelekkel szemben „hogyan nem törek-szenek kielégítő módon racionalizálásra és a legdrágábban termelő üzem kalkulációja alapján állapítják meg a kartelarat“. Továbbá „az ipari kartel inkább a vámvédelemben, mint a racionalizálásban keresi a rentabilitást“. Nyilvánvaló, ez az utóbbi kitétel már kissé erős, vannak ugyanis kartelek, még pedig nagyon szép számmal, amelyek ugyancsak eredményesen racionalizálnak is. A kartel szervezetet egyébként alkalmasnak találja az ipar állami irányításának megkönnyítésére, csak ezt megfelelő jogi szabályozásnak kell bevezetnie. Kereskedelem-polikai beállítottsága nemzeti önellátásra támaszkodik. Legtöbbször csak autark ipart akar elképzelni, holott lehet olyan ipar-ág is, amely kifejezetten a kivitelen alapszik. Foglalkozik több-

ször az esetleges nagy gazdasági terület kérdéseivel. Állandó és visszatérő problémája a mezőgazdasági termelés fejlesztése hazai nyersanyagok ipari feldolgozása útján. Sajnos, a hazai nyersanyagok viszonylagosan magas árai folytán bekövetkező nagy készáru árak piaci problémájával alig foglalkozik, pedig ide torkollik a hazai nyersanyagok termelésének probléma-megoldása.

Az egyes iparágak állapotának és fejlődésének rövid leírása eléggé áttekinthető. Fel lehetett volna azonban ezt használni arra, hogy a szerző itt mélyebb szántású strukturális vizsgálatokat végezzen, ami bizonyára elejét vette volna néhány vitatható megállapítása kimondásának. Fejtegetéseiből általában szépen látható az egyes iparágak erőteljes fejlődése a világháború, majd a vámvédelem hatása alatt. Különösen kidomborodik e tekintetben az ország megcsonkításának iparfejlesztő hatása.

Sok tájékoztató anyagot szorított a szerző munkájába, igen sok statisztikai adattal tarkítva, amelyek jól vannak megválogatva. Néha célszerű lett volna azonban az eredeti adatokat is, vagy legalább a kiindulási adatok forrását feltüntetni, nehogy az olvasó olyasvalamit érezzen, hogy a számokkal már bizonyos mesterkedés folyik. Egyes helyeken ebben a tekintetben valóban merülhetnek fel aggodalmak. A szerző gazdaságstatisztikai szemléletének méltatásánál zavaró mozzanatot jelent így a reálbérek és a foglalkoztatottság indexeinek az összehasonlítása, vagy a szénfogyasztásnak és a termelési értéknek az egybevetése, stb. Az Árelemző Bizottság hovatartozásáról adott tájékoztatása hibás, mivel az nem az ipari, hanem a kereskedelem- és közlekedésügyi minisztériumhoz tartozott.

Az iparágak felsorolása követi nagyrészt a hivatalos statisztikai csoportosítást. Mindazonáltal néhány más iparra is kitér, például építő iparra, borászati iparra, stb.

Malcomes írásának hatóereje mindvégig *emelkedett hazafias célkitűzése*: nemzeti gazdasági kincsünk egyik fontos részének megismertetése a nagyközönséggel, előnyeivel és problémáival együtt, továbbá megértetése a nagyközönséggel annak, hogy iparra még az elszenvedett áldozatok árán is szükségünk van. Ezért elismeréssel adózik a mezőgazdasági népesség áldozatkészségének, amelyet az iparfejlesztés gyorsítása idején tanúsított, amely nélkül nehéz lett volna iparunkat ilyen nagygyá fejleszteni.

Amint nem egészen sikerült Malcomesnek az egyes ipari kérdéscsoportok szakszerű elmélyítése, az sok tekintetben — bámulatos könnyedséggel — megtörténik Arvay gyűjteményében, amelynek minden tanulmányát egy-egy arra illetékes szakmabeli állította össze. Éppen ennek folytán e tanulmánymozaik nem is mutat fel olyan egységes egymásbafonódást, mint a

dolgokat távolabbról szemlélő Malcomes leírása, valóságosságban és illetékességben és ezzel a tárgykör alapos megismertetésében azonban azt fölülmulja. Ipari műszaki kulturánknak valóságos enciklopédiája ez a könyv, amelynek jelentős részét hol megnevezve magukat, hol névtelenül, épen mérnöki kezek írták.

Mielőtt a könyv érdemleges ismertetésébe fognánk, kényszerítve érezzük magunkat annak a kis szépséghibának a megemlítésére, amelyet az eddigi hasonló ipargazdasági magyar irodalom felemlítésének az elmellőzése okoz. A szakirodalom a maga szellemiségében, szerény nézetünk szerint, olyan, mint az évszázados élő fa, amelynek új hajtásai rendszerint szervesen nőnek ki a régiékből, vagy legalább is szervesen illeszthetők közéjük még akkor is, ha nagyok azok az időközök, amelyekben a hajtások megjelennek. Némileg helyreigazítja ezt a hiányosságot az, hogy egyik-másik tanulmány utal ezekre az irodalmi helyekre.

Az Árvay-féle tanulmánygyűjtemény egyébként három részre tagolódik: az I. részben találhatók 1. általános, minden iparágat érintő vonatkozások, 2. bányászat, kohászat leírása 3. egyes iparok története, nagyrészt az iparstatisztika közismert sorrendjében, II. részben 1. kézművesipar, 2. háziipar, 3. Erdély ipara, III. rész pedig az egyes vállalatok adatait tartalmazza.

A magyar kir. iparügyi miniszter előszava és a szerkesztő lendületes bevezetője után méltóan következik az I. rész, amelynek 1. csoportjában iparpolitikai, iparstatisztikai, nyersanyag- és munkáskérdések, valamint az ipar közigazgatási, közszállítási, szakoktatási, szabadalmi, racionalizálási stb. vonatkozásai tárgyaltnak. Tizenhat magas színvonalú tanulmányról van itt szó. Mindvégig elismert szakemberek tollából. Szóljanak ezek egyenként: *vitéz Guothfalvy-Dorner Zoltán: Iparpolitika*. Iparosodásunk szükségességéről és körülményeiről szól iparpolitikánk egyik felelős irányítója, közben röviden vázolja iparpolitikánk történetét, továbbá legújabb iparfejlődésünk folyamán elért szép eredményeket, amelyek egészen tárgyilagos szemmel is, a legjobb reményekre jogosítanak a jövőben. *Knob Sándor: A magyar gyárpar jelentőségét* találóan annak a kérdésnek felvetésével érzékelteti az olvasóval, hogy „mi volna, ha az ország a 20 évvel ezelőtti összeomlás után nem szánta volna el magát tervszerű és céltudatos iparosításra”. Úgyesen állítja be ezután a mezőgazdaság és ipar egyensúlyi helyzetét, továbbá azt a körülményt, hogy az ipar a mai technikai háborúban egyúttal honvédelmet is jelent. *Felkay Ferenc: Budapest székesfőváros szerepe a magyar iparosodás történetében*, a főváros iparpolitikai vonatkozású tevékenységét ismer-

teti. *Farkasfalvy Sánaor: A magyar ipar a statisztika tükrében*, című rendkívül értékes gazdaságstatisztikai tanulmányában számot ad elsősorban is az iparstatisztikai adatgyűjtéseink módjairól, körülményeiről és összefoglaló eredményeiről. Majd ezek alkalmas kimunkálásában bemutatja sorra az egyes statisztikai felvételek által feltárt korszerű ipargazdasági helyzetképiünket, amelyekből azután a statisztikus minden érdek felett álló tárgyilagossággal szemléletében formálja ki, szembeötlő részletekkel, ipari termelésünk fejlődését és időbeli strukturális alakulását. Gyáripari termelési apparátusunk állományában beálló változásokra vonatkozólag ez a tanulmány nélkülözhetetlen forrásmunka. Különösen becsesek a változásokhoz fűzött magyarázó ipargazdasági reflexiók. Iparunkat jellemző valamennyi számottevő statisztikai mennyiségi vonatkozás megtalálható itt, amely alkalmas ipargazdaságunk valószínű bemutatására. *Vér Tibor: A magyar anyagvizsgálat és ipari kutatás*. Megkapó ízelítő a modern ipari termelés gazdaságttechnikai követelményeiből, melyeket ez különösen az anyaggal szemben támaszt. A modern termelési és anyaghasznosítási módszer nagy, mondhatni, rendkívüli mechanikai és kémiai igénybevételekkel kapcsolatos, amelyek ugyancsak jó anyagot kívánnak meg. Az anyagok jóságát és megbízhatóságát hívatottak előmozdítani, sőt garantálni az ugynevezett anyagvizsgáló intézetek, amelyek éppen a nyersanyaggazdálkodás során nyernek különleges jelentőséget. A szerző, aki a m. kir. Technológia és Anyagvizsgáló Intézetnek az igazgatója, nagy elhivatottsággal részletezi ezeknek az intézeteknek elsőrendű nemzetgazdasági értékű működését. *Csűrös Zoltán: Műanyagok*. Modern termelés modern nyersanyagáról, a műanyagról ad szakszerű és részletes képet a szerző. Különösen eme anyagok fizikai és kémiai jellemzőit ismerteti meg, valamint származtatásuk menetét írja le. A tanulmány igen jó gazdasági felvilágosító szolgálatot teljesít, midőn az olvasóval alkalmas módon láttatja mezőgazdasági, ásványi nyersanyagaink továbbhasznosításának ígéretes kilátását. *Magasházy Béla: Ipari munkáskérdések — Szociális intézmények*. Iparunk szociálpolitikai problémáival és ezek megoldásaival foglalkozik. Ipari szociális tevékenységünk szép eredményeiről is beszámol, közben azonban rámutat a még mindig fennálló feladatokra és ezek korszerű megoldásainak elgondolásaira. *Zilahy Péter: Alsófokú ipari közigazgatás lehetőségei*. Több, meggondolásra készítő közigazgatási kérdést vet fel. Alkalmas javaslatokat is vázol ezek megfelelő megoldására, amelyekben kellő szakigazgatást kíván érvényre juttatni, különösen a nagyipart illetően. Hangsúlyozza ezzel kapcsolatban az ipari közigazgatásnak, mint igen fontos termelési tényezőnek az elsőrangú jelentőségét, amelyet több figyelemre kellene méltatni. *Viski*

László: A magyar iparfelügyelet és a magyar ipar. Az iparfelügyelői intézmény hatalmas feladatköréről emlékezik meg. *Walter Gyula: A közszállítások és a magyar ipar.* Azok a hatalmas, több százmillióss összegek, amelyeket közületeink évente ipari beszerzésekre fordítanak, rendkívüli piaci erőt képviselnek az ipargazdaságban, amely erőnek mindenképeni célszerű felhasználása el nem hanyagolható közületi kötelesség. A közszállítások rendjének törvényes szabályozása épen ezt hivatott biztosítani. Ennek módozatait írja le és ismerteti az író behatóan. *Müller Pál: Műszaki (ipari) oktatás.* A gyártási technika fejlődésével a munkaerők nagy része, különleges képesítést szűkséggel, amely csak megfelelő szakoktatással biztosítható. Ez a szakoktatás mindenképen nagyfontosságú. Kitér a tanulmány szakoktatásunk történeti alakulására is. *Schilling Zoltán: Szemelvények az ipari szellemi alkotások, az ipari eszmei tulajdon jog területéről.* Az eszmei tulajdon jogrendszerünkbeni helyzetével foglalkozik. *Kerékgyártó György: A szabványosítás,* — amely a gyártmányok minőségi és méretbeli állandóságát szolgálja, — mikéntjének leírását adja, kiegészítve megfelelő nemzetközi utalásokkal. *Kelemen Mór: Az ipar racionalizálása.* Mélyen szántó tanulmány az ipari racionalizálás céljának, kialakulásának és megvalósításának megismertetésére. A kérdés műszaki és gazdasági vonatkozásait és ezek egymással való kapcsolatait gondosan elemezve tárja az olvasó elé, közben az ipari termelés gazdaságtechnikai megszervezésének életbevágóan fontos problémájáról rendkívül becses, tanulságos képet nyújt. A tanulmányban lényegileg nem kevesebbről van szó, mint az ipari termelés olcsóbbátételéről, ami nemcsak magángazdasági, hanem sok tekintetben fokozottan nemzetgazdasági érdek és probléma. *Lósy-Schmidt Ede: Az Országos Műszaki Múzeum és a műszaki muzeális gyűjteményügy fejlődése hazánkban.* Ipari kultúránk igazi története sokszor legjobban műszaki történeti gyűjteményeinkből olvasható ki. Fontos nemzeti kulturális célt szolgálnak tehát a műszaki múzeumok és gyűjtemények, amelyek mindig nagy gonddal vannak berendezve és állandóan kiegészítve. Részletesen számbaveszi a szerző az Országos Műszaki Múzeum kiépülését és állományát. *Hallóssy István: A magyar gazdasági élet tükré: a Budapesti Nemzetközi Vásár,* melyet Hallóssy a magyar ipar kollektív propagandájának nevez, amely egyébként az értékesítés oldaláról végez iparfejlesztést. A vásárok „alkalmasak arra, hogy a gyárpar jelentőségét helyes megvilágításba állítsák a nagyközönség elé“. Szépen van leírva a jelenlegi vásár-intézmény kialakulása a régebbi vásárokból, amelyek kezdetben a magyar iparfejlesztési mozgalom hatalmas nemzeti megmozdulásaiként keltek életre. Ezek a köztudatban máig is ismert: „Tulipán-Mozgalom“, „Márciusi Vásár“, „Tavaszi Vá-

sár“, „Keleti Vásár“, „Áruminta Vásár“ stb. elnevezéssel szerepelnek.

Az I. rész 2. csoportjában négy nagyon jól sikerült tanulmánnyal a Bányászat-kohászat foglal helyet. *Tárczy-Hornoch Antal és Vendl Miklós: A magyar ércbányászat.* A magyar ipari kultúra igen régi megnyilatkozása volt hazánk ércbányászatának több, mint félévezred előtti hatalmas fejlettsége. „Sok jel arra mutat, hogy a magyarság, amely a mezőgazdasági munkákat csak a honfoglalás után sajátította el, a bányászatot már az őhazában ismerte“. Tehát előbb voltunk iparosodottak, mint mezőgazdák. *Selmezbánya* világhírének alapjait szépen kifejti, továbbá hazánk nagy bányaipari jelentőségét a középkor vége felé. Igen tanulságos részek azok, ahonnan kitudódik, hogy a bányászattal mindenütt kapcsolatos volt bizonyos ipar is. Szó kerül ezután ércbányászatunk jelenlegi helyzetének részletes kifejtésére. *Herczegh József: A magyar szénbányászat történetének* leírása szintén egy láncszem bányászati kultúránk megismertetésében. Jól látható e tanulmányból, hogy iparunknak, különösen energia orientált iparágainak, mennyire létfontosságú tényezője a szénfeltárás kellő kiépülése. *Cotel Ernő: A magyar vaskohászat történetének vázlat.* Sok tekintetben műszaki tárgyú összefoglaló, amely vas- és acéltermelésünk kifejlődésével és jelenlegi fejlettségével foglalkozik. *Széki János: Magyarország fémkohászatának vázlatos története.* „A magyarság — az őshazában szerzett bizonyos mértékű bánya- és kohótechnikai képességét is magával hozta“, amelyet azután itt kellőképpen tudott fejleszteni. Bányavárosainkban különösen 1500 körüli száz évben világhírű fémkohászat folyt. A magyarországi rézkohászatnak már régebben is messze földön híre járt. Nem kevésbé volt fejlett a többi fontos fémek kohászata is. Történeti áttekintés értékes ismertetést közöl az egyes kohászati eljárások alakulásáról és az egyes fémek kohászatunkba való jelentőségének időnkénti változásáról, amelyek sorát napjainkban nevezetes fémnek, az *aluminiumnak* kohászata zárja be.

Az I. rész 3. csoportjában sor kerül az egyes feldolgozó iparok történetének alakulására. 12 iparágról van itt szó, mintegy 36 érdekes tanulmány keretében. *Gépgyártással* kezdődik a sorozat, amelyben a magyar mérnöki alkotó szellem annyi sok találmányt és kiváló szerkezetet mutatott fel a világnak. „Mindenképen figyelemre méltó jelenség, hogy hazánk, amely a modern iparfejlődés útján meglehetősen elkésve és akkor is mostoha viszonyok között indult meg: épen e téren igen rövid idő alatt elsőrendűt tudott produkálni“. „Ez kétségkívül annak jele, hogy a magyar valóban az átlagon felül tehetséges emberfajta, amelyet egyéb képességek mellett különleges műszaki érzékkel is megáldott a természet“. Kézhez kapja itt az

olvasó a *Gőzkazánok és dugattyús gőzgépek* gyártásának, *gőzmozdony-gyártásnak*, *magyar gőzturbinák* előállításának történetét. *Balogh-Kovács László: Mezőgazdasági gépek gyártásában* kifejti mezőgazdaságunk gépszükségletének biztosítását, ami sokban fog hozzájárulni mezőgazdasági termelésünk szintjének emeléséhez. *Jób Imre: A magyar vagóngyártás* jelentőségét méltatja, kiemelve a világszerte ismert motoros kocsijaink nagy sikerét. *Keresztessy István: A magyar motoriparról* szól, amely külföldön is annyi megbecsülést szerzett a magyar technikus gárdának és a magyar motoriparnak és amely majd a jövőben még nagy szolgálatot fog tenni nyersanyagaink hasznosításának és általában termelésünknek korszerű munkamegosztásos módszerekhez segítő gépesítésében. *Gras Viktor: A hajóépítés történetét* vázolja és ebben a vízi közlekedési alkalmatosságaink fejlődését, ami végül is a Dunán keresztül a tengeri forgalomba való bekapcsolódásunkat teszi lehetővé. *Lampich Árpád: Repülőiparról*, fiatal iparunk egyik legjelentősebbikéről és annak kifejlődéséről ad beszámolót.

A gépipar mellett másik világhírű iparunk az *elektromosipar*. Mindenki tudja, hogy a dinamó és a transzformátor magyar találmányok. *Borus Ferenc: A magyar villamosipar* kifejlődésének útjával és nagy nemzeti jelentőségével ismertet meg szépen illusztrált tanulmányában. *Czeplédy György: Magyarország rádióiparáról* ír hasonló módon. *Makó Zoltán: Magyar rádióvevőkészülékkipart* ismerteti. *Bay Zoltán: Az elektroncsőipar fejlődése Magyarországon* címen ad értékes szaktájékoztatót, egy olyan iparágunkról, amely „Európa fogyasztásának jelentékeny részét” látja el. *Haidegger Ernő: A magyar energia szolgáltató ipar és energia gazdálkodásunk kérdéseivel* ismertet meg. Sok részletet szentel e közben az elektromos áram termelési költségeinek és fogyasztói ára problémájának. A területváltozásokkal kapcsolatban figyelemre méltó energiagazdálkodási javaslatokat közöl.

vitéz Rákosi Nászay Miklós és Mezőpaniti Zeöld István: Az agyagiparunk közgazdasági jelentőségét és kisebb résziparokra való felosztódását írják meg, műszakilag is elismerésre méltó aprólékossággal. Szó esik ezután a *Kő-, mész- és cementiparokról, asbestiparról, az üvegiparok történetéről*.

Kiemelendő fejezete a könyvnek az építőiparról szóló. *Bierbauer Virgil: A régi magyar építés történetében* népünk művészi hajlamának egyik maradandó jellegű megnyilvánulásáról értekezik. *vitéz Kapuváry Gusztáv: A magasépítés történetében* megszívlelésre méltóan figyelmeztet az építkezések elüzletiesedésére és az ebből eredő hátrányokra. *Padányi Gulyás Jenő: A magyar építőipar jövőjében* pedig már több komoly, néha túlzott, aggodalmának ad kifejezést az építőipar jövőjét illetően.

ifj. Gaul Károly: Faiparunk kialakulásával és jelenlegi helyzetével foglalkozik, megemlítve közben több érdekes szakmai mozzanatot és részletezve azokat egyes faipari alcsoportok szerint.

Misángyi Vilmos: A magyar bőripar történetével, egy házagpótló értékes adalékkal gazdagította gazdaságtörténeti irodalmunkat. Az „ősi ipar“, amelynek a bőripart nálunk méltán lehetne nevezni, ma is éppen olyan elválaszthatatlan része iparunknak, mint volt hosszú századokon keresztül, amikor világhírré emelkedett. Sok-sok ezer embert foglalkoztat ez az ipar azonkívül, hogy jelentős mennyiségű hazai nyersanyagnak emeli számottevően a forgalomképességét és termelésének jövedelmezőségét. A bőripari termékeink nagy része külföldön is erősen keresett cikk és exportunkban gyakran játszik számottevő szerepet. *Speidl Bédog: A magyar gumiipar fejlődésével*, egyik legfiatalabb iparunkat érinti, amely a háborús helyzet következtében sok akadályozásnak van kitéve, de amely emellett igen fejlődésképes iparág. *A szőr-, a sörte- és tollipar* is megemlítést kap e sorozatban.

Szalóki Zoltán: A magyar textilipar története kapesán rövid összefoglalót ad hazánk textiliparának kifejlődéséről, különös tekintettel az utóbbi időben végbement hatalmas fejlődésre. Külön figyelmet szán a belpiac ellátására és a kiviteli tevékenységre, valamint az ipar nyersanyaggal való ellátására vonatkozó kérdéseknek. Megadja ezután az egyes textilipari ágazatok fejlődését külön-külön. *Ruházati iparunkról* a továbbiakban szintén részletes vázlatot kapunk.

Ferdinándy Gejza: A hazai papirosipar fejlődését, egyik legerőteljesebben fejlődő iparágunknak kifejlődését és jelenlegi helyzetét mondja el. Közben sok értékes szakmai statisztikai anyagot bocsát közre, tanulságos illusztráció kíséretében.

✱ *Élelmiszeri iparok* nemzetgazdasági jelentőségüknek nem éppen megfelelően kapnak helyet a könyvben. *Vajda Ödön: A magyar malomiparról* írva, rövid történeti és műszaki áttekintés után kifejti malomiparunk nagy felvirágzásának és az első világháború utáni súlyos helyzetének az okait. Ez utóbbi okoknak nagy része még ma is fennáll. *Az élelmiszeripar történeté-*ben megtalálhatók a sütőipar, cukrászipar, cukorka- és csokoládégyártás, a mézeskalácsipar, tésztagyártás, hentes- és mézszárosipar, szalámigyártás, sörgyártás, szesz- és ecetgyártás, élesztőgyártás, stb. magyarországi kialakulásának rövid áttekintései. *Soor Imre: A magyar konzervipar fejlődéstörténeté-*ben sok figyelemre méltó szakmai statisztikai adatot közöl eme újjáéledő ipar kifejlődéséről. A szerző ezt az iparágat igen alkalmasnak nyilvánítja számos mezőgazdasági termékünk értékének a megnövelésére és értékesítésének megjavítására. Természetesen ahhoz, hogy ez az ipar tényleg a jövő ipara legyen,

a mezőgazdaságnak is bizonyos változtatásokat kell eszközölnie a termelés módjában.

Szépen fejlődő vegyészeti iparunk összefoglaló történeti és helyzetképpel van képviselve. *Iovag Bolberitz Károly: A magyar vegyészeti iparunk története* című sok vonatkozású tanulmányával, amely az iparkultúrai vonatkozásokon kívül nagy figyelmet szán a vegyi ipar közgazdasági helyzetének és szerepének. Megtudható például innen, hogy a Monarchia vámtérületén vegyiiparunk viszonylagosan versenyképesebb volt, mint az osztrák ipar, továbbá, hogy a háborús helyzet és az értékesítési viszonyok milyen jelentősen befolyásolják az iparfejlődésünk ütemét. A tanulmányt több szakmai statisztikai adat egészíti ki. *Nyul Gyula: Magyar ásványolajiparunk* szintén egyik aránylag fiatal iparunk, kifejlődését és annak körülményeit ismerteti kellően illusztrált kitérésekkel. Az ipartörténeti ismertetésen túl jó betekintést nyújt a szerző még az ásványolajipar értékesítési kérdéseibe is.

Sokszorosító ipar magyarhoni életrekelésével és fejlődésének érdekes történetével foglalkozik *Pávó Elemér: A magyar könyvnyomtató ipar története*-ben. Olyan iparág ez, mely csaknem 400 éve magyar nemzeti kultúra hirdetője, nem egyszer pedig annak átmentője volt. *Oláh György: A magyar filmgyártás és mozgóképszínházak története és technikai fejlődése*, újabb igen fiatal iparunk kialakulását tárgyalja számos illusztrációval.

Soltész János: Az állami ipari üzemekről ad részletes tájékoztatót. Sorra jön ezután *Budapest székesfőváros üzeleinek története*. Nagy kár, hogy itt végetérnek az egyes iparágakat érintő tanulmányok. Sok különálló nagy és erőteljes iparág szintén megérdemelt volna kellő megemlítést. Remélhetőleg e hézagok a legközelebbi kiadásban már nem lesznek meg.

Az I. rész hatalmas zárófejezete az *ipari érdekképviselők története*, amely 10 jól megszerkesztett tanulmányt ölel fel. Ezek a tanulmányok az egyes szakmai, sőt egyik-másik az egész ipart érintő létproblémákkal foglalkoznak. Minthogy írójuk legtöbbször már nem kifejezetten műszaki vezető, hanem gazdasági, gazdaságtechnikai organizátor, tárgyuk — az előző tanulmányokétól eltérően — már jelentősebb mértékben kitér szorosan vett gazdasági, gazdaságpolitikai kérdésekre is. Jól kiegészítik tehát amazokat és a könyv többi olyan hiányosságait mérséklük, amely abból áll elő, hogy az ipari kultúra értékes és részletes bemutatása az ipari termelés gazdasági struktúrájának felfedését kissé háttérbe szorította. Nehéz volna itt ezeket az érdekképviselői tanulmányokat lerövidíteni és így szólaltatni meg, elismerésreméltóan beszélnek ezek magukban és önmagukért. Mégis legalább mellékeljük rövidrefogott felsorolásukat. *Koffler Károly: A Magyar Gyáriparosok*

Országos Szövetsége, az egész gyáripar létkérdéseinek és ezek megszólaltatásának alakulásával foglalkozó kiváló összefoglaló. *A Magyar Vasművek és Gépgyárak Országos Egyesületének története*, egyik nagy iparágunk képviseleti tömörülésével foglalkozik. Hasonló módon *Villányi András: A Magyar Téglá- és Agyagárusok Országos Egyesületé*-ben, ahol sok fontos szakmai gazdasági problémát szólaltat meg a szerző. Több olyat is, amely az ipari termelés összességét egyformán érinti. *Molnár Mihály: A Magyar Textilgyárosok Országos Egyesületének történeté*-t írja meg több tanulságos gazdasági kérdés bedolgozásával. Külön érdeklődésre tarthatnak e tanulmányokban számot az érdekképviseltek iparpolitikai segítkezései. *Misángyi Vilmos: A Magyar Bőriparosok Országos Szövetségének történeté*-ben nagyon becses szakszerű és alapos áttekintést kap az olvasó a brószakma mindenkori problémáiról és e kérdések megoldásának a szakmai érdekképviselőt által való előmozdításáról. *Magos Kálmán: Magyarországi Grafikai és Rokoniparosok Főnökegyesületé*-ben egy másik értékes iparág problémáinak sorozata szólal meg, amelyeket a mindenkori szakmai egyesülés mindig nagy ügybuzgalommal és eredményesen képviselt. *Somogyi Béla: A Magyar Fővárosi Malomegyesület történetét* vázolja röviden. *Iovag Bolberitz Károly* pedig a *Magyar Vegyészeti Gyárosok Országos Egyesületéről* ad érdekes szakmai gazdaságpolitikai beszámolót. Végül *Nyul Gyula: Az ásványolajfinomító ipar érdekképviseleti szerveinek kifejlődését* írja le.

A könyv II. részének nemcsak terjedelmében, hanem ipar-gazdasági és ipartörténeti jelentőségében is egyaránt kiemelkedő és az egész tanulmánygyűjteményben számottevő önállóságra emelkedő dolgozata, *Tahy István: A magyar kézművesipar* című 100 oldalt is meghaladó értekezése, amely úgylátszik a kézművesipar nagy nemzeti jelentőségének is méltó kifejezést kíván adni. Igen részletes és színes történeti kép az, amelyet a szerző nagymultú kézművesiparunkról az olvasó elé tár. Benne van ebben iparunknak úgyszólván az egész története és a magyar ipari élet minden sorsfordulata, amelyek közelről érintenek mindannyiunkat. Ma ismét nemzeti és magyar az ipar ebben az országban, de volt idő, amikor törvénynek kellett kimondania „miszerint a céhekbe magyar nemzetiségű egyéneket is fel kell venni“. Az ipari ferradalmak kora is megbontja iparos gazdaságunk egységes fejlődését, midőn ellentétet robbant ki a kézmű- és a gyáripar között. Ettől kezdve a kézmű története nehéz iparpolitikai küzdelmekkel telik meg, amelyekről az író lelkiismeretes részletezéssel tudósít. Persze a mindenkori politikai helyzetváltozások bélyege a kézmű életére is erősen rányomva és élesen rajzolódik az olvasó elé a tanulmányban, amely emellett mindig a nemzetgazdasági nézőpontra

is kellő figyelemmel van. Szép kidolgozást nyernek benne a kézműipar jelenkori létkérdései. *Létkérdésekről* van itt szó, mert a gazdasági élet folyamatának hullámvölgyeiben a kézmű valóban a lét és nem lét között lebeg állandóan, pedig a nemzettest egészséges fejlődése szempontjából ennek az állapotnak idiültté válása sehogy sem lehet közömbös. A helyzet javítására több elgondolást hoz fel a szerző, amelyek mind komoly megfontolásra késztetők. Míg a könyv első részében, ahol túlnyomóan a nagyiparról volt szó, büszkén érezhette az olvasó a fokozatos fejlődés bizalomgerjesztő kisugárzását, addig itt egy létküzdelem keserves erőfeszítéseit kénytelen újra és újra átélni, érezvén folyton azt a nyomasztó súlyt, amellyel kézműiparunk komoly és nehéz problémája rá is, mint a nemzet tagjára nehezedik. *Komoly* az a probléma, mert nagyon sok jó nemzeti érzésű ember sorsáról van szó, emellett azonban megoldása rendkívül *nehéz* is, mivel a két átélt gazdasági forradalom olyan nemzetgazdasági termelési rendszert alakított ki, amely egyáltalában nem kedvező e tekintetben és amely aligha változtatható meg egyhamar. A szerző talán nagyon is érzi ezt, amikor hézagpótló tanulmánya végszaván még egyszer szembenéz a valóság komorságával és talán az olvasó érzelmeihez is fellebbezve felkiált: „Iparcsodás civilizációt jelent: a kézművesipar ipari kultúráját ad, *Isten áldja a tisztességes ipart*“.

Benkő Sándor ezután a *magyar háziiparról* ad jó tájékoztatót és beszámolót az egyes háziipari foglalkozások fejlettségéről és értékéről. Hangsúlyozza a szerző, hogy olyan országban, mint Magyarország, ahol tél idején sok munkáskéz szabadul fel, a háziipar igen jó elfoglaltságot nyújthat a „téli munkanélküliség 5 hónapjára“. Több értékes statisztikai táblázat egészíti ki különben e tanulmányt.

Méltó és a jövőre biztató befejezése e könyvnek *Erdély* ipargazdaságának és iparfejlődésének rövid ismertetése, továbbá a visszatért keleti országrészek ipari állományának rövid számbavétele iparáganként, majd ennek kiegészítése az ottani ipar magyar jellegéhez fűzött észrevételekkel és a visszatérés csonkaországi jelentőségének mérlegelésével.

Egyes tanulmányokból csodálatos egyöntetűséggel csendül ki a technikai haladás térfoglalása és iparunk további fejlődésének biztos reménye. Ugy tekinthető ez, mint gazdasági erősödésünk egyik legigazibb záloga. Mintahogy az első világháború iparosodásunk kristályosítója volt, úgy a trianoni csonkaságból is hatalmas magyar ipar fejlődött ki; mai gyarapodott országunk és nemzeti célkitűzéseink még inkább alkalmasak lesznek egy erőteljes tovafejlődésre, úgyhogy a szerkesztő, Árvay József zárszavával élve „tíz-tizenöt esztendő elmúltával a sokszorososan meggyarapodott, Szent István koronájának töretlen fényében tündöklő Magyarország iparáról még

sokkal hatalmasabb, nagyobbarányú beszámolót adhat majd a Krónikás az akkori olvasó kezébe”.

Kádas Kálmán.

Könyvismertetések.

Pesti Magyar Kereskedelmi Bank 1841—1941.
Száz esztendő emlékei. Budapest, 1941.

A Pesti Magyar Kereskedelmi Bank 100
éves története 1841—1941. Budapest, 253 + 571.
11 melléklet.

Eckhart Ferenc: A magyar gazdaság 100 éve.
1841—1941. Budapest, 1941, 342. l.

A magyar gazdaságtörténeti irodalom sajnálatosan szegény. Az előttünk fekvő három kötet tehát már ezért is becses. Mindhárom kötet a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank alapításának 100 éves évfordulójára készült. Az első képekönnyv jellegű. A bank 100 éves múltjának fontosabb eseményeit vonultatja el előttünk, eredeti okiratoknak és feljegyzéseknek, valamint képanyagnak felhasználásával. Dícséretet érdemel mind az anyag összeválogatója, mind az egyes képek alatt közölt néhány soros szöveg szerzője. Ez a rövid szöveg ugyanis mindenkor rendkívül színes.

A második kötet folytatása a két megelőzőnek. A Pesti Magyar Kereskedelmi Bank fennállásának 50 éves történetét annakidején Pólya Jakabbal, 75 éves történetét pedig Hegedüs Lóránttal íratta meg. A 100 éves történet szerzőinek nevét nem közölte. Az új kötet visszanyúl az előző két kötet tartalmára, azoknak rövid kivonatát nyújtva. Az utolsó 25 év történetét, illetve helyesebben a banknak XX. századbeli történetét tárgyalja. Ezt a kötetet a Közgazdasági Szemle decemberi számában részletesen ismertette.

A külföldi nagybankok jubileuma alkalmával vált szokássá, hogy a pénzügyintézetek nemcsak saját történetüket íratják meg, hanem azoknak háttéréül kiváló tudósok által megrajzoltatják azt a kort, amelyben a pénzügyintézet fejlődése végbe ment. Ezt a példát követte a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank, amikor egy kiváló történésziünket, Eckhart Ferencet felkérte arra, adjon összefoglaló képet a magyar gazdaság 100 éves fejlődéséről, írja meg az utolsó 100 év gazdaságtörténetét.

Az alkalmosság e 100 év kiinduló és végső pontját önkényessé tehetné. Az adott körülmények között azonban er-

rői nincs szó. A Pesti Magyar Kereskedelmi Bank keletkezése ugyanis egy gazdaságtörténetileg fontos fejlődési korszak kezdetével esik össze, a második világháború kitörése pedig alighanem egy korszak lezáródását jelenti, nemcsak Magyarországra, azért, mert a trianoni határok lehullottak, hanem azért is, mert az egész világ gazdaságát befolyásoló nagyszabású váltások küszöbén állunk.

Eckhart feladata nehéz volt, mert a magyar gazdaságtörténeti irodalom rendkívül szegény és így művének megírásakor alig támaszkodhatott részletmunkákra és más jellegű előtanulmányokra. A 100 éves időszak felosztását is neki kellett megalkotnia. Eckhart megkülönböztette az 1848 előtti gazdasági viszonyokat az abszolutizmus és kiegyezés éveinek korától (1849–1873), a válság és pangás korától (1873–1889), a gazdasági fejlődés virágkorától (1890–1914), a világháború éveitől és a trianoni korszaktól. Az egyes fejezetek felépítése nagyjából azonos jellegű. Külön tárgyalja a mezőgazdaság, kereskedelem és ipar helyzetét, továbbá a pénz- és hitelviszonyokat. Adattára rendkívül tanulságos és érdekes. Megmutatja, milyen elmaradottak, primitívek voltak 100 évvel ezelőtt még a magyar gazdasági viszonyok és milyen rohamos volt a fejlődés, amelyet minduntalan hajlandóak vagyunk alábecsülni, csak azért, mert a mai viszonyokkal elégedetlenek vagyunk. Tanulságos nyomon követni, hogy a fejlődést az ú. n. liberális korban is milyen hathatósan mozdította elő az állam beavatkozása a gazdasági életbe, amit ma irányított gazdálkodásnak neveznek. Ezek az intézkedések a múlt század során főként a mezőgazdaság javára érvényesültek, pedig éppen a mezőgazdasági termelés terén nem volt könnyű eredményeket elérni, mert a magyar gazdák jelentős hányada rendkívüli mértékben ragaszkodott a hagyományokhoz mind a termelés szervezése, mind módszerei tekintetében. Az ipari fejlődés hathatósabb támogatására és befolyásolására inkább csak a XX. században került sor. És ezt szem előtt tartva meglepőnek minősíthető az ipar fejlettségének az a csekély foka, amely még az 1900-as évek körül tapasztalható volt.

Az utolsó 20 év eseményeit tárgyaló fejezet rövidnek tűnik, noha Eckhart kereken 100 oldalt szánt e fejezet számára. De mégis érdekes ennek a legutóbbi kornak eseményeiről oly áttekintést nyerni, amilyent majd a 100 év múlva működő történetíró az akkori olvasói számára kíván nyújtani. Érdekes tehát képet nyerni arról, hogy a mindennap eseményeiből mi az, ami több a mindennapinál, ami gazdaságtörténelemmé válhatik.

Ilyen komoly és értékes könyvnél nem volna helyénvaló olyan szempontokra rámutatni, amelyek a könyvből hiányoznak, de a téma szempontjából a kutatók számára mégis kívánatosnak kellene azt mondani, hogy alkalmilag feldolgoztassék

mind a magyar gazdasági fejlődésnek az egykorú külföldi gazdasági fejlődéssel való párhuzama vagy ellentétes iránya és összefüggése, mind a pénzügyi téren végbemenő eseményeknek, valamint a bel- és külföldi kamatszínvonal különbségének és a külföldi tőke beáramlásának hatása a termelés alakulására.

Eckhart műve az utolsó 100 év gazdaságtörténetének oly színes áttekintését adja, hogy hálásak lehetünk mind neki, mind a Pesti Magyar Kereskedelmi Banknak, amely a könyv kiadását lehetővé tette.

Varga István.

Tallos János: Biztosításügyi és demográfiai tanulmányok. Budapest, 1941. szerző kiadása. 1—308 lap.

A szerző, mint az előszóban írja, több oldalról elhanyagolt kívánságra adta ki ebben a munkában egyes, a nyilvánosság számára ki nem adott, vagy szaklapokban megjelent tanulmányait. Egy néhány, kisebb cikket leszámítva, melyek inkább csak a biztosítási szakembereknek szólnak, a tanulmányok minden művelt ember érdeklődésére igényt tarthatnak s habár több közülük régibb keletű, ma is megvan az aktualitása. Mindjárt az első, nagy terjedelmű tanulmány, az 1924-ben kelt és a Magyar Tudományos Akadémia Kőrössi József jutalmdíjával kitüntetett pályamű: „A produktív korosztályok valószínű tagozódása hazánkban a jövőben, tekintettel a háborús veszteségekre és elmaradt születésekre,” a mai magyar népi politika alátámasztására szolgáló statisztikai adatok egész halmazát tartalmazza, sőt helyenként mintha a mai világháború politikusai által hangoztatott érveknek adna statisztikai alapot. A szerző azonban sehol még csak politikai célzatú megjegyzést sem tesz, objektív hangon adja elő a tudomány magaslátán álló, elfogulatlan statisztikus éles szemmel és helyes érzéssel összegyűjtött adatait, következtéseket csak statisztikai kérdésekre, a népesség várható kialakulására és valószínű kor-eloszlására von le. Először ismerteti a népesedésünknek a háború előtt való kialakulását, tárgyalja a kivándorlásnak arra való hatását. Azután megbecsüli a háborús veszteségeket azáltal, hogy a népesedésnek a háború előtt való számszerű fejlődését a legkisebb négyzetösszeg elve szerint extrapolálva megállapítja korcsoportok szerint a népesség valószínű számát a háború elkerülésének esetére, figyelembe véve a kivándorlás által előállott veszteségeket is. Ez nagyon bonyolult számolás, rendkívül sok ok van, ami a népesség kialakulására hatással lehetett, de a szerző helyes érzéssel választja el a nagyobb hatást előidéző okokat az elhanyagolható okoktól és így a számo-

lást lényegesen egyszerűsíti és áttekinthetővé teszi. A számítás eredményeképpen megadja, hogy 1923, 1928, 1933, ... és így tovább, 5 évenként 1998-ig milyen a népességnek ötéves korcsoportokra való várható megoszlása. A számértékek az egész, Horvát-szlavonország nélküli Magyarországra vonatkoznak, mert a kiindulási alap is ezt a területet öleli fel. Ez csak azért nagy kár, mert így nem lehet most már ellenőrizni, hogy az azóta eltelt időben a valóság a szerző által előre megjósolt számoktól mennyiben tért el és így nem lehet az eltérés nagyságából és okaiból az alkalmazott módszert javítani. Ezt a szerző is hangsúlyozza, de magyarázatként hozzáfűzi, hogy a rendelkezésre álló adatokat nem lehetett másképpen csoportosítani az ország megcsonkítása és az azáltal okozott nagy népmozgalom miatt. Csonkamagyarországra vonatkozólag a népesség kor-megoszlását ugyancsak 5 éves korcsoportokra 1920-ban és 1920-ban Kovács Alajos ismertette a Magyar Statisztikai Szemle X. évf. II. kötetében (1932), Tallos valószínű számainak ezekkel az adatokkal való ellenőrzése külön tanulmányt igényelhetne.

A mai világháború szempontjából érdekes Anglia és Franciaország háborús veszteségeinek szembeállítása, ami különben csak per tangentem történik, a mi veszteségeinknek a világviszonylatokba való beállítása végett. A viszonylagos veszteségeink sajnos nagyon megközelítik Franciaországéit. A hősi halottaknak az egyes néprétegekre való megoszlása tekintetében máma legnagyobb érdeklődést kelthet a városi és falusi lakosság, valamint a magyar nép és a nemzetiségek veszteségének szembeállítása.

A tanulmány utolsó fejezete azokat az okokat is ismerteti, amelyek a nemzet nagy vérvesztésének pótlását leginkább megnehezítik, ezek az egykerendszer, a gyermekhalandóság és a tüdővész.

A következő három kisebb cikk: „Mennyit viszontbiztosítunk?“, „Életviszontbiztosítás rizikódíj alapján“, „Avulás (tárgyélet) biztosítás“ és ugyanígy a 6., 7. és az utolsó (9.) tanulmány: „A német felügyeleti törvény reformja“, „Az 1928. évi XII. t.c. alapján átértékelés alá kerülő élet- és járadék-biztosítások aranyértékének kiszámítása“, végül „A viszontbiztosítás üzemi eredményei“ különleges biztosítási kérdéseket tárgyal. Bármennyire is érdekesek ezek a tanulmányok a biztosításügy szempontjából, e helyen meg kell elégednünk címszerűt való felsorolásukkal. De különösen ma általános érdeklődést kelthet az ugyancsak tisztán biztosítási kérdéssel foglalkozó 5. cikk: „Felosztó-kiróvó rendszer alkalmazhatósága.“ Ennek a kérdésnek időszerűségét az adja meg, hogy a mai háborús viszonyok a díjtartaléknak értéktartó módon való elhelye-

zését megnehezítették és ezért, meg a háború utáni idők rossz tapasztalatai alapján sok nyugdíjpénztár vezetősége elvesztette a díjtartalék-gyűjtés célszerűségében való hitét és a szakértők egyértelmű véleménye ellenére is a felosztó-kiróvó rendszer gondolatával kacérkodik. Tallos megállapítja, hogy bizonyos biztosítási fajoknál, mint pld. a balesetbiztosítás, alkalmazható ez a rendszer, az élet- és nyugdíjbiztosításnál azonban nem. Mert ezeknél a teher egyrésze az említett rendszerben áttolódik a jövő nemzedékre s az csak akkor viselhetné el ezt a terhet, ha elég nagy számban lépne be a biztosítási intézménybe. Erre azonban Tallos statisztikai megfontolásai szerint alig lehet számítani. Legyen szabad ezzel kapcsolatban megemlítenem, hogy Tallos cikkének megjelenése (1931) óta e sorok írója elméleti megfontolások és a MÁV, meg az állami tisztviselők nyugdíjalapjára végzett számítások alapján megállapította, hogy felosztó-kiróvó rendszerrel a stacionárius állapotban a létszám állandóságának föltételezésével csak mintegy 70%-os díj fedezhetné a szükségletet. (Biztosítási Évkönyv XXX. kötet, 1938.)

Behatóbban kell végül foglalkoznunk a kötet második legnagyobb tanulmányával: „A biztosítás államosítása szociális és pénzügyi szempontból“, mely nem tekinthető biztosítástudományi, hanem inkább közgazdaságtani tanulmánynak. A tárgyra vonatkozó rendkívül nagy irodalom tekintetbevételével dolgozza fel Tallos ennek az igen fontos kérdésnek minden részletét. A történeti áttekintés után mindjárt a biztosítás racionális üzemvitelét tárgyalja nagyon figyelemreméltó módon. Valóban a racionális üzemvitel szempontjai a döntők az államosítás, vagy a magánvállalkozásban való meghagyás kérdésének az elbírálásánál a nemzetgazdaságtannak az összesség érdekeit néző szempontjából. De igen részletes tárgyalásban figyelembe veszi Tallos az ugyancsak fontos szociális és pénzügyi szempontokat és végül ismerteti a külföldi biztosítók pénzügyi eredményeit is. Tárgyalásának magasszínvonalúsága, tudományos alapossága és objektív hangja éles, de dicséretreméltó ellentétben van azzal a szenvedélyes hanggal, amellyel sajnos nagyon sok, az életbiztosító magánvállalatoknál érdekelt szerző az államosítás ellen hadakozik. Éppen ezért kell nagy fontosságot tulajdonítanunk az ő állásfoglalásának, melyet egy kissé óvatos fogalmazásban a következő végső következtetéssel fejez ki: A kérdés nem intézhető el általánosságban, az államosítást nem lehet minden körülmények között megvalósítandónak mondani. A magánvállalkozásnak annyira kiépített szervezetét, mint amilyen a biztosító magánvállalatok rendelkeznek, csak igen nyomós ok miatt lehet megszüntetni. De az okok közt nem szerepelhet a biztosítottak szociális érdekének megvédése, mert az az állami felügyelet útján is el-

érhető, nem lehet továbbá ok az államosítás által remélt finansziális eredmény sem, mert ez nem elég jelentékeny.

Ez a konklúzió, de az egész tanulmány is arra mutat, hogy a legmegfelelőbb valamilyen felemás megoldás volna. Ezt e sorok írója a legnagyobb elégtétellel állapítja meg, mert már az első Gömbös-kormányának tett és azóta megismételt egy olyan felemás megoldásra vonatkozó javaslatot, melynek lényege, hogy az életbiztosítási üzlet a mozgékonyabb magánvállalkozásban maradjon, de a gyűjtött díjtartalékot az állam kezelje.

Örömmel üdvözljük dr. Tallos Jánosnak ezt a kitűnő könyvét, mely biztosítási szakembereknek, statisztikusoknak és közgazdászoknak egyaránt sok figyelemreméltó mondanivalót tartalmaz, de mindenkinek, aki nemzetünk közgazdasági kérdései iránt komolyan érdeklődik és aki a magyar nép sorskérdéseit szíven visei, nagyon tanulságos olvasmányul szolgál s amely még sok tudományos munkának lehet forrásmunkája.

Veress Pál.

Gesztelyi-Nagy László: Széchenyi. Születésének 150-ik évfordulója alkalmából. Kecskemét, 1941. — 174 l.

Összefoglalása azoknak az értékes tanulmányoknak, újság-cikkeknek és beszédeknek, amelyek a kiváló agrárpolitikusnak tollából megjelentek, illetve a legkülönbözőbb fórumokon elhangzottak. Gesztelyi-Nagy László érdeklődése Széchenyi iránt valóban kora ifjúságától kezdődik. Érettségi dolgozata, amelyet 1901-ben Sárospatakon készített, Széchenyiről szól és arról tesz tanúságot, hogy már akkor őszinte csodálattal és meglepően éles ítélőképességgel közeledett a „legnagyobb magyar” ragyogó alakjához. Most pedig, amikor Széchenyi születésének 150. évfordulója közeledett, a képviselőház 1940. november 21-ikén tartott ülésén Gesztelyi-Nagy vetette fel azt a gondolatot, hogy az 1941. évet avassuk külön Széchenyi-évvé. Ez a felszólalás bizonyára lényegesen hozzájárult ahhoz, hogy a magyar társadalom oly méltó módon ünnepelte legnagyobb fiának 150 éves születési jubileumát.

Ha végiglapozzuk a most megjelent kötetbe foglaltakat, természetszerűleg kitűnik azokból, hogy ezeknek az írásoknak és beszédeknek szerzője agrárpolitikus, aki elsősorban Széchenyi mezőgazdasági tevékenységét, agrárpolitikáját és agrár-jellegű alkotásait helyezi előtérbe. Ez azonban nem egyoldalúság szerzőnk részéről. Hazánk akkori közgazdasági életének túlnyomó része is a mezőgazdaság síkján játszódtott le, tehát a gazdasági

és szociális reformoknak is természetesen elsősorban ezen a téren kellett megindulniuk. Másfelől a tanulmányok nem szorítkoznak Széchenyinek, a nagy mezőgazdának és agrárpolitikusnak a bemutatására, hanem magas nézőpontról ismertetik egyéb közgazdasági, közlekedés- és szociálpolitikai működését is. Sőt Gesztelyi-Nagy épen világosan hangsúlyozza, hogy „Széchenyi nem elfogult egy termelő osztály javára sem a többiekkel szemben. Ismeri mindegyiknek a fontosságát a nemzet arányos kialakulása szempontjából. Tévedés azt hinni, mintha Széchenyi a mezőgazdaság iránt egyoldalú szeretettel viseltetett volna.“

Talán egy tekintetben nem tudnánk teljesen osztozni a kitűnő szerző felfogásában. Ő a Kossuth és Széchenyi közti ellentétet abban találja, hogy „Széchenyi elsősorban a mezőgazdaság fejlesztését tartotta fontosnak, Kossuth az ipar és kereskedelem fejlesztését hangsúlyozta, Széchenyi vámellenes, Kossuth védővamos volt.“ Szerintünk az ellentét abban állott, hogy Széchenyi előbb vagyonossá akarta a nemzetet tenni és azután vinni harcba alkotmányos jogai teljességéért, míg Kossuth a gazdasági szempontokat háttérbe helyezte a politikai szempontok mögé. Előbb szabaddá és függetlenné akarta tenni az országot és azután építeni ki közgazdasági életét. Hogy elsősorban a vámvédelmet sürgette, ez is inkább politika volt, semmint közgazdasági megfontolás. Ezen a ponton akarta kiélezní Ausztriával szemben Magyarországnak jogát a függetlenségre és az önálló rendelkezésre. Széchenyi ezt érezte ki Kossuth közéleti szerepléséből és miután ő a békés megoldások híve volt, ezért tartotta kárhozatosnak Kossuth harcias fellépését Béccsel szemben.

Nagyon kedves fejezete a könyvnek az, amely „*Találkozásom gróf Széchenyi Istvánnal*“ cím alatt elmondja, hogy 1912. decemberében az Országos Széchenyi Szövetség vezérkara járt Sárospatakon és az ott elhangzott beszédek (Bernát István, Schandl Károly, Czettler Jenő) hatása alatt szegődött oda Széchenyi zászlaja alá. Azóta — mint ez a könyv beszédesen mutatja — a komoly, tartalmas, lelkes tanulmányok egész sorával propagálta Széchenyi megbecsülhetetlen értékű igazságait. Azok, akik már „találkoztak“ Széchenyivel, ugyanolyan tanulással és élvezettel olvashatják Gesztelyi-Nagy könyvét, mint az ifjúság, amely ebből a munkából kedvet és biztatást meríthet arra, hogy mélyedjen el Széchenyi igazságainak, bölcs útbaigazításának beható tanulmányozásába.

(é. a.)

Major Róbert: Két világháború között. 21 év gazdasági és társadalom-története. Budapest, 1942. 276 l. Renaissance könyvkiadó kiadása.

Szerző ebben a munkájában arra a kérdésre keres választ, vajjon a politikai vagy a gazdasági okokat illeti-e meg az elsőség abban, hogy a 20-as évek gazdasági rendszere nem állta meg a próbát és az ennek folytán jelentkezett gazdasági válság egy új világháborúba torkollott. Helyesen állapítja meg, hogy a politikai és gazdasági okok közt kölcsönhatás áll fenn, de alig kétséges, hogy jó gazdasági politika célkitűzései kevésbé alkalmasak a politikai szenvedélyek felkeltésére, mint a rosszak. Azt pedig Major könyve rengeteg adatnak igen ügyes és világos csoportosításával, de egyúttal tudományos értékelésével is bemutatja, hogy a világgazdasági politika a kritikus 21 év alatt mindenre alkalmas volt, csak nem a politikai szenvedélyek lecsillapítására. Ez a 21 év — mint a „bevezető” mondja — valósággal azt mutatta be, hogy „mennél nagyobbak az áldáscs erők, amelyek az emberiségnek nagy céljai megvalósítására rendelkezésre állanak, annál pusztítóbbak lesznek, ha mesterséges akadályokkal helytelen útakra kényszerítik őket.”

A válságra vezető okok közül Major helyesen utal elsősorban Amerika protekcionista vámpolitikájára, amellyel megakadályozta, hogy az adós európai országok árúexporttal törleszthették volna háborús adósságaikat. Ez vezetett Európa aranyexportjára, amely viszont megingatta az adós országok valutáit és megbénította a nemzetközi hiteléletet. A tengerentúli verseny olcsóbbodása az ú. n. békeszerződések által egyensúlyukban megzavart Európai térségben munkanélküliségre, majd egyre fokozódó etatizmusra vezetett. Mindezt betetétzte a jóvátételek kérdése, amelyet a győztes entente rettenetes huzavona után úgy oldott meg, hogy „a jóvátétel terhe legfőképp Németországot sújtotta anélkül, hogy ellenfelei ezáltal a német áldozatokkal egyenértékű haszonhoz jutottak volna.”

Igy következett be az a helyzet, amelyet nagy közgazdánk, *Heller Farkas* már akkor találóan így jellemzett: „az egyes gazdaságok összehangoltságának hiátusa.” Ez tette lehetővé „az inflációs koncernek” kialakulását, amelyek működését szerzőnk éles vonásokkal ecseteli. A bekövetkezett infláció végső oka az államháztartási deficitek felgyülemklése volt. Ez hátráltatta a tőkeképződést, a belföldi tőkéket pedig gyakran téves irányba terelte. Másfelől akkor, amikor Oroszországban, Ausztráliában és Amerikában a mezőgazdasági termelés terén egyre nagyobb szerep jutott a gépnek, „Európában 12 ország haladt az ellenkező irányban, a gabonatermő területek felapró-

zása, a megmunkáláshoz szükséges munkások számának növelése s a termelés drágítása felé.”

Szerzőnk nagyon érdekes fejezetekben ismerteti a Szovjet, Japán, Kína, India gazdasági helyzetét és a világ nyersanyagaiért megindult éles küzdelmeket. Majd frappáns adatokkal világítja meg a Középeurópai szanálások történetét. Közben helyesen emeli ki, hogy nálunk *Hegedüs* Loránt pénzügyminiszteri célkitűzése azért hiúsult meg, mert „a közvélemény még nem volt elég érett ahhoz, hogy vállalja az ehhez szükséges szigorú takarékossgot és felemelt közterheket.” Kitűnő a „pénzügyi állandósága” c. fejezet, majd az infláció, a defláció és a külkereskedelmi irányzatok küzdelmeinek ismertetése. Gazdag számadatok sikerült csoportosításával mutatja ki Major munkája, hogyan fejlesztették ki az egyes országok minden tekintet nélkül a világgazdasági szükségletekre termelésüket akkor is, ha drágábban termeltek, mint ahogy ezeket a terményeket a külföldről megszerezhatték volna. Mindez és a szociálpolitika a közterhek emelésére, az adóállam kiépítésére és arra a pénzügyi politikára vezetett, amelynél már nem a kiadások alkalmazkodnak a bevételekhez, hanem a bevételeket időmítják hozzá a nagy méretekben felduzzadó állami kiadásokhoz.

A válság utolsó fázisa az volt, amikor Európa legtöbb állama az Unióval szemben „fizetéseképtelenné vált.” Ebben a helyzetben következett el a „*Hawley—Smoot tarifa*”, amelyet szerzőnk találóan nevez „*Versailles és a jóvátétel mellett a világgazdaság másik sírásójá*”-nak.

Természetesen csak nagyon kivonatossan ismertethettük Major könyvét, amelynek két nagy előnyét akarnók kiemelni. Az egyik, hogy minden egyes tételét nagy éleslátással és lelkiismeretességgel összeállított ténybeli és számadatokkal támasztja alá. A másik pedig, hogy rendkívüli világossággal, amellet pedig kifogástalan tudományos precizitással és tárgyilagossággal megírt fejezetei meggyőző és tanulságos, de egyben valósággal érdekfeszítő olvasmányt nyújtanak.

(é. a.)

Fejérvári Ervin: Biztosítási lexikon. Szerző kiadása. Budapest, 1941. — 246 old.

Szerző helyesen mutat rá könyvének előszavában arra a tényre, hogy a százéves magyar biztosításügy szakirodalmára ép oly szűk keretek között mozog, mint amilyen kis területen veszik még mindig igénybe a biztosítás adta lehetőségeket. Ennek igazságát mi sem igazolja tökéletesebben, mint az a körülmény, hogy a biztosító társaságok szükségesnek látták érté-

kes prémiumokkal díjazni azokat a pályaműveket, melyek a régóta kísértő kérdésre hivatottak felelni: miért nem vert gyökeret az életbiztosítás a magyar kiskgazdák körében?

A szakmai lexikonok a szakirodalomnak igen becses, jól használható, de — szerzőjük szemszögéből nézve — kevésbé hálálatos művei. Körülbelül olyan a megszerkesztésükhöz szükséges munka és az annak nyomán kiváltott siker aránya, mint a szótáraknál. Ez utóbbiak is legbecsesebb alapjaivá lehetnek valamely nyelv elsajátításának, mégis — a szerző, illetve szerkesztő számára — irodalmi sikert nem igen jelentenek, még a szónak tágabb értelmezésében sem.

Lexikont szerkeszteni tehát háládatlan munka. Főképen szakmai lexikont, melynek használhatósága, tehát publicitása eleve szűkebb területre kell, hogy szorítkozzék. Ilyen munkához két szellemi adottság szükséges: áldozatkészség és a tárgy különös szeretete.

Szerzőnkben kétségkívül mindkettő föllelhető. Áldozatos munkaszeretetet tételez föl már szakkönyvének megírása is. A tárgy szeretete viszont — párosulva a rendelkezésére álló gazdag tapasztalati anyaggal — megkönnyítette a fáradságos munkát. A szerző hosszú évtizedeken át működött a biztosításügy gyakorlati területein és így könyve mintegy összefoglalása egy munkás élet folytán összegyűjtött tapasztalatnak.

A könyv azt mutatja, hogy a második világháború kellős közepén sem hiányzik szakíróinkból a munkakedv és vállalkozási készség arra, hogy munkákkal pótolják ki azokat a hézagokat, melyek épen közgazdasági irodalmunknak azon szektorokban érezhetők még ma is, amelyek legszorosabban kapcsolódnak a gyakorlati élethez.

Az előttünk fekvő mű sikeresen teljesíti hégzagpótló feladatát és szerzője elérte azt a maga elé tűzött célt, „hogy nemcsak a szakemberek, hanem a biztosítottak, valamint a biztosítást keresők számára is tájékoztatásokkal és útbaigazításokkal szolgáljon.“

G. L.

Ungarisches Wirtschafts-Jahrbuch. 1941. Kiadja Gratz Gusztáv, helyettes szerkesztő: Zempléni Imre. Budapest, 1941. 466 l.

Közgazdasági kultúránk kétségbevonhatatlan bizonyítéka, hogy statisztikai és közgazdasági évkönyveink és időszakai jelentéseink magas színvonalon állanak és kitűnően világítják meg gazdasági életünk jelenségeit. Ezek között az évkönyvek között egészen különleges és kimagasló helyet foglal el az Ungarisches Wirtschafts-Jahrbuch. Nemcsak főszerkesztőjének, Gratz Gusztáv

távnak nagy közgazdasági tudásánál és nemzetközileg is elismert tekintélyénél fogva, nemcsak azért, mert német nyelven jelenik meg és így a külföldön leginkább vehetik tájékoztató közleményeit igénybe. Hanem azért is, mert az évkönyv egyes fejezeteit kiváló tudósok és kiváló gyakorlati szakemberek írják és így azokban önálló felfogások, eredeti vélemények tükröződnek vissza, ami az egész munkát nem csupán tanulságos, de egyúttal nagyon érdekes olvasmánnyá is teszi. Egyes közleményei kiterjeszkednek a tárgyra vonatkozó statisztikai adatok közzétételére, de emellett az illető tárgykörre vonatkozó érdekes összefoglalásokat és magyarázatokat is adnak, úgy, hogy ezek sokat nyújtanak a hazai olvasó számára is, aki a statisztikai számadatokat a megfelelő és többnyire független és kiváló szakférfiak megvilágításában látja és érzékelheti. Tulajdonképpen 48 önálló tanulmányt kapunk, amelyek mindegyike független a másiktól, de együttesen nagyszerűen tárják elénk gazdasági életünk és szociális berendezkedésünk keresztmetszetét.

A munka nagy kiterjedésénél fogva még csak arra sem vállalkozhatunk, hogy minden egyes tanulmány rövid ismertetését adjuk, vagy a tanulmányok kitűnően, összeválogatott szerzőinek névsorát közöljük. Csak arra szorítkozunk, hogy egy-egy értekezésnek érdekesebb megállapítására hívjuk fel a figyelmet.

Az általános részből különösebb figyelmet érdemel vitéz *Surányi-Unger* Tivadarnak „Magyarország háborús gazdasági vonatkozásai a háborúban” című tanulmánya. Ennek legidősebb része a III. fejezet, amelynek tárgya „a háború kimenetele és az átmeneti gazdálkodás.” Ebben a szerző konklúzióit a következőkben vonja le: „Ha Angliának sikerülne, a világgazdaság szabadságát, amely előtte lebeg, helyreállítani, akkor Magyarország mezőgazdasági termelése szinte végzetesen nagy nehézségek elé lenne állítva... Még nagyobbak a veszélyek, amelyek a bolsevista világhatalom kiterjedése esetén Magyarország nemzeti jólétét fenyegetnék... Kishitű alsórendűségi érzést áruhá, aki ezzel a bizonyítással szembe állítaná, hogy a kontinentális nagytér-gazdálkodás megszilárdítása a többi nagytér-tagot — jelenlegi, ismételt hangoztatott ígéretük ellenére — arra indítaná, hogy a magyar agrárkivitelért csak még csekélyebb árakat fizessenek, másfelől egyidejűleg esetleg a magyar ipar megfojtására törekednének. Hiszen ily magatartás kétségkívül közvetve ezeknek a nagytér-tagoknak saját gazdasági érdekeit is sértené...”

Kenéz Bélának az országterület 1941-ig történt kibővüléséről közölt fejtegetése érdekes bizonyítékát adja annak a statisztikai törvényszerűségnek, hogy a női lakosság arányszámának túlsúlya Nyugattól Keletre csökken. Így a trianoni

területtel szemben, amelyen 1000 férfival szemben 1042 volt a nők száma, a visszacsatolt északmagyarországi területen ez az arányszám 1004, Kárpátalján 985, Keletmagyarországon és az erdélyi területen 1001, úgy, hogy az összes terület arányszáma 1028-ra csökkent. A terület-visszacsatolás által a szarvasmarhaállomány 700.000, a birkaállomány 1.000.000 darabbal emelkedett. Az új sóbányák azt eredményezik, hogy Trianon sóhiányával szemben most már 200 ezer q sókivitelünk lehet. Aranytermelésünk pedig fedezi az ország ipari aranyszükségletét. — Vitéz *Kolgyáry* László tanulmánya világos és hasznos áttekintést nyújt népélelmezésünk szervezetről és feladatairól.

Br. *Boemelburg* Konrád kimutatja, hogy míg trianoni Magyarország területéből 60% volt szántóföld, addig ez az arány az 1940-ig visszakapcsolt országrészek erdőállománya folytán 49%-ra esett, viszont a Délvidék visszatérése következtében 64%-ra emelkedett. Azzal a beállítással szemben, mintha az agrárrolló eltűnt volna, pontos adatokkal bizonyítja, hogy a mezőgazdaságra fontos iparcikkek (rúdvas, mész, épületfa, férfiruha, benzin, stb.) beszerzéséhez sokkal nagyobb terményeladására van most szükség, mint 1913-ban. — *Éber* Ernő utal arra, hogy a hektáronkénti átlagos terméshozadék nálunk búzá-nál 100, árpanál 118, burgonyánál 105, cukorrépánál 110%-kal kisebb, mint Németországban. Ezt nagyrészt az eltérő geopolitikai és gazdaságpolitikai helyzet és a különböző éghajlat magyarázza. Viszont megfelelő szakoktatással lényegesen lehetne a magyar terméshozamot is emelni, amit legjobban bizonyít, hogy nálunk is a nagy- és középbirtok átlaghozama több, mint 25%-kal nagyobb, mint a kisbirtoké.

Kállay Miklós érdekesen fejtegeti az öntözési művek óriási jelentőségét a többtermelés szempontjából. Közli az öntözési mintagazdaságok termelési eredményeit, amelyekből remélhető, hogy az öntözött gazdaságok nagyon kedvező jövedelmezőséget fognak felmutatni. — *Trummer* Árpád a magyar belvizek szabályozásának problémáját ismerteti nagy szaktudással. — *Prack* László statisztikát közöl a földérték alakulásáról. Ebből kiderül, hogy a 100 katasztrális holdnál nagyobb birtokok holdankénti eladási ára az 1938—1940 évek átlagában csak 70%-a a békebeli földáraknak. Viszont máris észlelhető — írja *Prack* — hogy 1941-ben erős áremelkedés mutatkozott.

Knob Sándor az ipar jövő feladatairól közöl figyelemreméltó tanulmányt. Nem tart attól, hogy a mostani rendkívüli gyáripari konjunktúra elmúlása káros lesz a gyáriparra, feltéve, hogy megfelelő előkészület után azonnal hozzákezdhetünk majd az időközben elmaradt ipari beruházásokhoz és azokhoz a nagy investíciókhoz, amelyekre az államvasútak múlhatatlanul rá fognak a háború után szorulni. *Farkasfalvy* Sándor érdekes statisztikai keretben mutatja be, hogy a gyáripari

munkások létszáma 1940-ben 342 ezerről 364 ezerre, a kifizetett munkabérek összege 436 millió P-ről 501 millióra emelkedett. Egy-egy gyáripari munkás évi keresete átlag 1374 P, ami 98 P emelkedést jelent, viszont a reálbér 0.6%-kal csekélyebb, mint volt 1939-ben. A fontosabb termelési költségek alakulása szempontjából a gyáripar helyzete 1940-ben feltétlenül kedvezőbb volt, mint 1939-ben: a netto termelési értéktöbblet aránya a bruttó termelési értékhez 43.1%-ról 43.7%-ra emelkedett. — *Kelemen Móric* azt panaszolja fel értékes tanulmányában, hogy a racionalizálás nálunk majdnem egy évtizeddel megkésett és ezért már a háború alatt is nemcsak a nyersanyaggazdálkodás tekintetében, hanem az energia- és munkaerő-gazdálkodás körében is a lehető legnagyobb racionalizálásra lenne szükség. Csakis így lesz lehetséges ipari termelésünk jövőjét és rentabilitását és ezzel az ország gazdasági függetlenségét biztosítani.

A kereskedelmi tárgykörbe vágó közleményekből kiemeljük *Sebes László* tanulmányát, amely Magyarország 1940. évi kereskedelempolitikai helyzetéről tájékoztat nagy alaposággal és széleskörű tárgyismerettel. Szerencsésen egészíti ki ezt vitéz *Pap László* közleménye a külkereskedelem 1940. évi alakulásáról — jól összeválogatott és nagy szakértelemmel csoportosított statisztika kapcsán. — *Horváth István* a belkereskedelem helyzetét, az áralakulást és az árszabályozást ismerteti. *Gáspár István* a budapesti nemzetközi vásár 1941. évi óriási sikerét mutatja be számadatokban. Kimagaslik ezek között az a tény, hogy a vásár látogatóinak száma 1,314.000 volt, ami 45% emelkedés 1940-el szemben. Valóban beszédes bizonyítéka annak a rendkívüli ötletességnek és szervezési erőnek, amellyel *Hallósy István* ezt az intézményt kereskedelmünk és idegenforgalmunk egyik legjelentősebb tényezőjévé fejlesztette. Vitéz *Bornemisza Félix* a nemzeti és szabadkikötő jelentőségét ismerteti. A kikötő forgalma 1929-től 1940-ig 473 ezer q-ról 1.984 ezer q-ra, az egész vállalat forgalma pedig 2.1 millió q-ról 6.9 millió q-ra emelkedett. A béke bekövetkeztével nagy feladat vár a szabadkikötőre: a Délkelet-Európának szánt nyersanyagok és egyéb tengerentúli árúk raktározása és szétosztása. A vállalat azonban ezenfelül a tengerhajózásra is berendezkedik és ezért már 3 drb Duna- és tengerjáró hajó építését adta vállalatba.

A pénzügyeket tárgyaló tanulmányok közül megemlítjük *Óvári-Papp Zoltán* ismertetését a Magyar Nemzeti Bank működéséről. A szemléltető táblázatokból látjuk, hogy az állam adóssága a Bankkal szemben 1939 júniusától 1941 júniusáig 326 millióról 803 millióra, a jegyforgalom ugyanezen idő alatt 885 millióról 1755 millióra emelkedett. Ebből az emelkedésből azonban 678 millió a visszatért országrészek idegen valutájú pénzjegyeinek pengő bankjegyekre való beváltásából származott, úgy, hogy az emelkedés tulajdonképpen csak 272 millió. Ezt nem-

csak a katonai felszerelés, hanem az is indokolja, hogy a hadsereg létszámemelkedése természetszerűleg nagyobb pénzkészlettartást tett szükségessé. — *Kresz Károly* kitűnő tanulmánya a magyar pénzügyintézetek 1940. évi működését mutatja be. Ez a működés 1940-ben két főirányban bonyolódott le. Az első az állami hitelszükséglet kielégítése és a főváros pénzsükségletének ellátása, a másik a lehetőségig felfokozott termelés finanszírozása. Ezek mellett azonban üdvös tevékenységet fejtett ki a pénzügyintézetek által fenntartott és a Tébe által mintaszerűen vezetett kislakásépítő szövetkezet, amely eddig családi házak építése céljából 47 millió P törlesztéses kölcsönt folyósított. — *Kovács Jenő* a postatakarékpénztár fejlődését ismerteti. Az összecszerű forgalom és a betétállomány is 17%-kal emelkedett, ami a kisemberek takarékoságának örvendetes bizonyítéka.

Adórendszerünkéről *Balás Károly* tesz közzé tartalmas tanulmányt. Utal arra, hogy hazánk lakosságának 57%-a él a mezőgazdaságból, ezzel jár a naturálgazdálkodás, már pedig a forgalmi és fogyasztási adók jövedelmezőségének alapja a pénzgazdálkodás. Érdekes a tudós írónak az a megállapítása is, hogy az építkezési költségek emelkedése előbb-utóbb szükségképpen a lakbérek újabb szabályozását fogja maga után vonni, viszont szükséges lesz eszközöket találni arra is, hogy megkülönböztetett kezelésben részesüljenek azok a házak, amelyek egy család fenntartásának vagy nyugdíjszerű ellátásának alapjai.

A biztosítási ügy alakulását ismerteti *Kutasi Elemér* kitűnő tanulmánya. Meglepő, hogy az általános árszínvonal emelkedése ellenére a tűzbiztosítási díjbevétel egész lényegtelenül (29.1 millióról 29.6 millióra) emelkedett és az összes kárbiztosítási ágazatok együttes direkt díjbevétele is csak 8% szaporodást tüntet fel. Nagyon szomorú jelenség az életbiztosítás stagnálása. A díjbevétel 31.6 millió pengő, az előző évi 31.1 és az 1930. évi 41.8 millió pengővel szemben. Az életbiztosítások tőkeállománya 655 millió, az előző évi 658 millióval és az 1930. évi 818 millióval szemben. Az 1940. évi tőkeállományból 358 millió esik a reguláris, orvosi vizsgálaton alapuló biztosításokra — az előző évi 417 és az 1930. évi 763 millióval szemben. Ellenben az orvosi vizsgálat nélküli kisbiztosítások tőkeösszege, amely 1930-ban még csak 55 millió volt, 1940-ben 279 millióra emelkedett. Az életbiztosítások jelentősebb fellendülése, ami az ország tőkekésztsége szempontjából oly fontos lenne, csak a háború végeztével a nyugalom bekövetkezte után remélhető.

Heller András közleménye a magyar agrárlakosság tagozódását nagyon érdekesen ismerteti. Frappáns az a megállapítás, hogy az 1000 kat. holdnál nagyobb birtokok az összes birtokok területének csak 22.4%-át, a művelés alatt álló területek egybevetése mellett pedig csak 16.6%-át teszik, úgy, hogy

„túlzás lenne a földbirtok megoszlása alapján az országot *feudális* jelzővel illetni.“ A 100 hektárnál nagyobb birtokok arányszáma hazánkban a dunántúli országrészen a legmagasabb, t. i. 50.2%, ugyanez az arányszám Mecklenburgban 64.3, Pomerániában 57.5, Brandenburgban 51.8%. Magyarországon a 100 kat. holdnál nagyobb birtokok terjedelme (erdőkön kívül) az összterület 34.1%-a, Olaszországban ellenben 41.6%-a. Az 1000 kat. holdnál nagyobb birtokok részesedése nálunk 19.9%, Olaszországban 21.4%. Az első földreform legkárosabb kihatásainak egyike — írja Heller — az intenzív művelés visszaszorításának és a birtokos osztály szegényedésének jele, hogy 1920 és 1930 között a kereső gazdatisztek száma 5353-ról 4805-re és eltartottjaik száma 9008-ról 6432-re apadt. — A szociális jellegű tanulmányok sorából még kiemeljük *Kertész Nándorét*, amely a szabadidőmozgalom és munkáslakásépítés fejlődését szeretettel és nagy szociális érzéssel adja elő.

Külön értéket képvisel a magyar közgazdasági szakirodalom 1940—1941. évi termékeinek ismertetése, amely valóban hézagpótló.

Igazán csak hézagos, töredékes bemutatót nyújthattunk az évkönyv gazdag tartalmából, amely a legnagyobb elismerést érdemli. Keresve is csak egyetlen kifogást lehet emelni — a könyv késői megjelenése címén. Ezt a szerkesztő előszava a rendkívüli viszonyokkal menti. Teljesen jogosult mentség, mégis azt véljük, hogy a kitűnő munka üttöerőben sokat nyerne, ha — bár néhány számadattal szegényebben — nem a második, hanem az első félév végeztével jelennék meg.

(é. a.)

Der Wettbewerb in der Seeschifffahrt. Bearbeitet im Institut für Konjunkturforschung. Jena 1940. p. 240.

A német birodalmi közlekedésügyi miniszterium közlekedéstudományi kiadványainak kilencedik kötete a tengeri hajóforgalom versenyviszonyaival foglalkozik. A kötet, amelyet a német gazdaságkutató intézet készített elő, s amelynek előszavát is az intézet elnöke, Wagemann professzor jegyezte, tipikus példája annak az alaposságnak, amely a fentnevezett intézet kiadványait általában jellemezni szokta.

A könyv három főrésze oszlik. Az első rész a tengeri hajózás ötvenéves történetét, a második a szervezésnek a versenyképességre való kihatását vizsgálja, míg a harmadik az állam szerepét igyekszik tisztázni a tengeri hajózás versenyképességében.

Az első rész rámutat arra, hogy az utolsó 50 évben a világ hajóúrtere milyen rohamos mértékben emelkedett. Míg

1890-ben a világ kereskedelmi hajóinak ürtartalma csak 21.1 millió bruttó regiszter tonna volt, addig már 1913-ban 47 millió brt. hajó ürtérrel lehetett számítani. Évi átlagban a világ hajóürtere az első világháborút megelőző negyed évszázad alatt 4—5%-al emelkedett és különösebb méretű fejlődés figyelhető meg 1890 körül, majd 1900 körül, végül közvetlen a világháború kitörését megelőző években. A világ hajóürtér fejlődésében a különböző államok különböző mértékben vettek részt. A fejlődés mikéntjére vetett fényt az a körülmény, hogy amíg 1890-ben angol kézben volt a világ hajóterének 48.5%-a, addig 1913-ban Nagy Britannia már csak a hajóürtér 39.8%-kal rendelkezett. A vizsgált időszak alatt azonban nemcsak Anglia, hanem az U. S. A. hajóürtér-mennyisége is viszonylagosan csökkent, viszont Németország, Japán, és Hollandia számottevő mértékben növelték kereskedelmi hajózásuk alapjait, a hajószállítás céljaira szolgáló ürtértartalmat. Németország 1890-ben még mindössze 1.6 millió bruttóval vett részt a világ kereskedelmi hajóforgalmában, ami 2.4%-át jelentette csak a világ hajóterének. 1913-ban már 5.5 millió tonna hajótér állott a német kereskedelmi forgalom rendelkezésére, ami a világ hajótér-mennyisége 20.8%-ának felelt meg. Hasonló arányokban fejlődött Japán kereskedelmi hajózásának jelentősége, és az egykori 0.7% hajótér arányról Japán 23 év alatt a 3.2%-os arányra tudott felemelkedni.

A hajótér növekedése az egyes államokban mindenkor szoros összefüggésben áll az illető ország külkereskedelmi forgalmával. A vizsgált időszak alatt Németország igyekezett tengerentúli kereskedelmi forgalmát növelni. Különös mértékben jelentős verseny indul ki a múlt század végén az angol és német hajózási vállalatok között a tengeren túli személyszállítási forgalom tekintetében. Az a körülmény, hogy a német kereskedelmi hajók inkább az úgynevezett vonalforgalmi szolgáltatókra készültek fel, alkalmasabbá tették a gyors és rendszeres áruszállítások vállalására is a forgalomban résztvevő hajókat. Ezzel szemben az angol hajók a vonalszolgálat helyett még inkább az úgynevezett „tramp” szolgálatban találták meg helyüket, esetről-esetre vállaltak szállításokat, ami mellett természetesen a személyszállítás másodrendű jelentőségűvé süllyedt.

A világháború után a világ kereskedelmi hajózása egész más viszonyok között indult meg, mint annak előtte. A versaillesi diktátum kötelezte Németországot, hogy csaknem egész kereskedelmi flottáját szolgáltassa ki és mindössze 1600 tonnán aluli ürtartalmú hajóit tarthatta meg. 1919-ben Németországnak 3.5 millió bruttó regiszter tonna kereskedelmi hajótere van, 1920 közepén csak 0.7 millióval számolhatott, miután a fentemlített intézkedés megfosztotta kereskedelmi hajóparkjának csaknem 80%-tól.

A világháború után a kereskedelmi hajózás fejlődése lassan indult. Körülbelül 1923-ig tartott, amíg a forgalom átállt a békeidők követelményeire, 1923-tól 31-ig mutatkozott azután számottevő fejlődés, majd 1931–35. között a gazdasági válság hatására ismét visszaesés következett és 1935 után indult meg a forgalom újra számottevő mértékben. A gazdasági válság alatt a világ kereskedelmi flottája körülbelül 7.5%-al csökkent. A legjelentősebb veszteség érte ezalatt az időszak alatt a holland és francia flottát, míg a legcsekélyebb veszteséggel a japán, a dán és a norvég flotta számolt, Oroszország és Görögország pedig ez alatt az idő alatt is növelte hajóürtér tartalmukat.

A világ hajóürtér tartalma 1913-ban 47.00 millió bruttó regiszter tonna volt. A világháború után, 1919-ben 50.9 millióval lehetett számolni. A háborúban résztvevő európai nemzetek hajóürtértartalom veszteségével szemben ugyanis az U. S. A. a háború hat éve alatt 3.00 millió brt-ről 10.8 millió brt.-re növelte kereskedelmi flottájának szállítóképességét. Anglia hajóürtartalma 16.5 millióról 18.3 millióra és az U. S. A. kereskedelmi flottájának szállítóképessége 10.8 millió tonnáról 13.8 millió tonnára emelkedett.

A háború utáni fejlődés eredményeit elegendő talán a vonatkozó adatok alapján a következőkben szemléltetni. A világ hajóürtértartalma az 1920. évi 57.3 millió tonnáról 69.4 millió brt.-ra emelkedett. Az emelkedésben a legszámottevőbb szerepe a német kereskedelmi hajózásnak van. Húsz esztendő alatt a német kereskedelmi hajók befogadóképessége 4.5 millió tonnára növekedett, ugyanakkor amikor Anglia hajóürtértartalma 18.3 millió tonnáról 18 millió tonnára, az U. S. A. hajóürtértartalma pedig 13.8 millió tonnáról 9.3 millió tonnára csökkent.

A fejlődés azonban nemcsak ezekben a számokban mutatkozik. Az utolsó 20 év alatt a világ kereskedelmi flottája minőségileg is átalakult. A vitorlás hajók csaknem teljesen eltűntek, a gőzhajók helyét is mind gyorsabb mértékben pótolják motorhajók és a gőzzel dolgozó hajók is átalakultak olajtüzelésű kazánokkal működőkre. Növekedett a hajók mérete, gyorsasága, szállítóképessége, nem szólván arról, hogy a fejlődésben különös szerepe volt annak, hogy a kereskedelmi hajók életkorában milyen változások álltak be. Világos, hogy azok az államok, amelyek hajóparkja az utóbbi években rohamosan fejlődött, fiatalabb és korszerűbb hajókkal rendelkeznek.

Az ismertetett könyv különösen a tekintetben nyújt rendkívül érdekes és nagyszerű technikával feldolgozott képet, hogy az egyes kereskedelmi vállalatok flottája milyen arányban vesz részt a világ kereskedelmi forgalmában és milyen arányban jelentkeztek egyes nemzeti zászlók különböző csatornák és kikötők forgalmában is. Világos képet ad arról is, hogy mit jelent a tengeri hajózás az egyes országok fizetési forgal-

mában és hogy hogyan kell számítani a kereskedelmi hajózásnak a fizetési mérlegre vonatkozó hatását. E tekintetben e kötet kétségkívül alapvető levezetésekert tartalmaz.

A második és harmadik rész foglalkozik a tulajdonképeni versenyképesség vizsgálatával. Két szempontból indul ki: milyen hatása van a szervezésnek és milyen az államhatalomnak a kereskedelmi hajóforgalom versenyképességére. Az első részben az úgynevezett „tramp” és vonalforgalom közötti különbségeket szemlélteti, rámutatván arra, hogy a vonalszolgálat létesítése milyen szervezést igényel és hogy ennek milyen eredményei voltak. Kifejti a világ nagy hajózási vállalatainak keletkezését, majd történeti vázlatát adja annak, hogy hogyan alakultak ki az egyes vonalhajózási vállalatok között a forgalom szabályozására alakult egyezmények. Ismerteti az olasz hajózási vállalatok koncentrációs mozgalmát, majd rámutat arra, hogy milyen cselekvések nyilvánultak meg nemzetközi vonatkozásokban a versenyképesség biztosítására. Végül kifejti, hogy hol és mikor van szükség arra, hogy az államhatalom bekapcsolódjék a kereskedelmi hajózás irányításába és hogy ennek a bekapcsolódásnak milyen hatásai lehetnek nemzetgazdasági szempontokból.

A most zajló háború lefolyása után, amikor a világ kereskedelmi forgalmának újból való megszervezéséről lesz szó és ennek kapcsán éppen a súlyosan megsérült kereskedelmi hajótér igénybevétele is szabályozni kell, meggyőződésünk szerint ez az értékes tanulmány sok és hasznos szolgálatot fog tenni. Addig pedig például szolgálhat, hogy egy ilyen kérdést miként kell kidolgozni és közzétenni.

Ruisz Rezső.

Pirou Gaétan: Néo-Libéralisme, Néo-Corporatisme, Néo-Socialisme. Gallimard, Paris, 1939. — 219 oldal.

A háború kitörése előtt főleg e három eszmeáramlat foglalkoztatta a francia gazdaság- és társadalompolitikai köröket. A szerző rendszerbe foglalta az eszméket és rámutatott azon következményekre, amelyeket a kifejezésre juttatott követelmények vagy az egyes eszmékben rejlő implikációk megvalósításuk esetén maguk után vonnának. A rendszerek eredményességét részben az immanens célkitűzések, részben a közjólét és az egyéni szabadság alapján mérlegelte és bírálta. Így az olvasó eleve is tisztában van — *Felix Kaufmann* terminológiája szerint: — azzal a „Bezugssystem”-mel, amely e műben minden értékelés alapja és az immanens kritika szükségyszerű kiegészítője. *Pirou* alapfelfogása tehát elfogadható vagy elvethető, de

módszeres eljárásával szemben ellenvetésnek nincs helye. Amellett az eszmék általános jelentőségénél fogva *Pirou* munkája az aktuálisan francia keretet túlhaladja és értékelésének érvénye nincs szigorúan helyhez és időhöz kötve.

A klasszikus liberalizmus saját gazdasági rendszerének fölényét más rendszerekkel szemben az individualizmus és a szabad verseny által látja megvalósítva. Az ármechanizmus és a piacok működésének elemzése alapján ahhoz a felismeréshez jut, hogy a szabad verseny a gazdasági egyensúly eleme, a jólét fejlődésének előmozdítója és a gazdasági struktúra „plaszticitásának“ (a termelés átalakulásának és alkalmazkodásának) biztosítója. A jogrendszernek ennek megfelelően biztosítania kell a szabad egyéni kezdeményezés és a verseny lehetőségét. A kapitalizmus fejlődése a XIX. és XX. században azonban a következő jelenségeket tünteti fel: a szabad verseny mindinkább háttérbe szorul; számos kis vállalat helyett kevés nagy vállalat keletkezik; a termelők érdeke a monopólium felé hajlik, ami a versenynél erősebbnek bizonyul, úgyhogy — a fogyasztók vásárlóerejének szempontjából — helyenként és időnként túltermelés esete fordul elő. *Pirou* idézheti *Proudhon* profétikus mondását: „La concurrence tue la concurrence“. (25). A monopolizmus következtében a termelés veszít plaszticitásából és mobilitásából, amivel együttjárnak a nagy vállalatok különleges financozási és költségproblémái. A neo-liberalizmus számol ezekkel a jelenségekkel, amint ezt a szerző szerint különösen *Walter Lippmann*, az ismert amerikai publicista, *L. Rougier*, *J. Rueff* és *L. Baudin* írásai mutatják. Az új irány a szabad versenyt akarja hatásosabban biztosítani, a „laissez-faire“ elvének feláldozása árán is. Így a részvényjog szorul reformra. A részvénytársaságoknál t. i. az igazgatás nagy mértékben a részvénytulajdontól függetlenül és gyakran a részvényesek érdekeinek mellőzésével fejlődött ki. Különben is a részvénytársasági forma nagyon elősegíti a vállalatok integrációját. Az önfinanciózás pedig tőkét von ki a piac és a verseny törvényeinek hatálya alól. Ezzel szemben *B. Nogaro* azt az ismert körülményt hozta fel, hogy éppen a részvénytársasági forma teszi lehetővé a kis tőkék összpontosítását és befektetési előnyeit, míg *J. Rueff* a monopolizmussal kapcsolatban utalt a vámpolitika hatályosságára a privilégiumok megakadályozására. A piacpolitika terén további követelményekkel is találkozunk. A fogyasztók, akik a kínált áruk minőségét nem ismerhetik teljesen, a mezőgazdák és a munkások, akikre nézve kínálatuk haladéknélküli kereslet hiánya esetén károkkal jár, oly érdekeket képviselnek, amelyek állami védelemre szorulnak. — A pénzpolitikát illetőleg megoszlottak a vélemények. Míg *W. Lippmann* az irányított pénzpolitika mellett foglalt állást, *J. Rueff* és a francia írók nagy része ebben nagy ve-

szélyekkel járó intervenciót látott. — Így *Pirou* a neo-liberalizmus jelentőségét elsősorban a francia viszonyoknak megfelelően ítéli meg, de kiemeli azon elveket, amelyeknek érvénye általános és vitán felül áll: 1. az egyéni kezdeményezésnek tág teret kell hagyni, 2. a gazdasági élet törvényeit nem lehet káros következmények nélkül megsérteni. Az állami intervenciók tehát nincsenek kizárva s bizonyos fokú jogosultságukra pl. *A. Smith*nek *Pirou* által idézett azon kijelentése is vonatkozik, amely szerint a biztonság fontosabb, mint a gazdagság.

A korporatizmus lényegét *Pirou* abban látja, hogy az egyes hivatásokhoz tartozó személyek oly testületeket képeznek, amelyek közjogi jelleggel bírnak. Egyrészt a testületi hozzátartozóság, másrészt a testületek által saját hatáskörükön belül kibocsátott szabályok kötelezőek. Hivatásbeli normák lépnek nagy mértékben szerződéses és szabad egyéni jogi akarattal nyilvánítások helyébe. A testületek ellenőrzik a termelést és ügyelnek ezáltal a piacok egyensúlyára. A korporatizmus híveinek nagy része úgy véli, hogy ez a feladat a testületeken belül a munkaadók képviselőjének ügykörébe esne. Szociálpolitikai téren főleg a társadalombiztosítás problémái és a munkanélküliség elleni küzdelem foglalkoztatná a korporációkat. Végül az állami törvényhozásban is megfelelő részvétel illetné meg a testületeket. A korporációs rendszer ezek szerint a gazdasági élet rendjét és fegyelmezettségét, valamint a szociális igazságot biztosítaná a liberális rendszer anarchiájával és hiányzó egyensúlyával szemben. Az etatizmustól viszont abban különbözne a korporatizmus, hogy a gazdasági érdekképviseltek önkormányzatát a lehető legszélesebb alapokon vezetné be. Továbbá eltérően a szindikalizmustól úgy a munkaadók, mint a munkások érdekeit juttatná érvényre s tenné lehetővé az érdekek békés úton való kiegyezését. A korporációs rendszer tehát a gazdasági követelményeket kívánja előtérbe helyezni az általános és „magas” politikával szemben és túlságosan optimisztikusan ítéli meg az autonóm érdekek és a közjó (vagy közérdek) harmonizálásának esélyeit. A történelem azt mutatja, hogy ez utóbbi problémát a rendszer eredeti elvei alapján ezideig megoldani nem sikerült. A politika nem szorult háttérbe, a korporatizmus segédkezet kellett, hogy nyújtson az etatizmusnak s csakis a tekintélyuralmi rendszerrel együtt léphetett életbe. Az érdekek összeegyeztetése céljából egy magasabb „döntőbíróra” volt szükség, s ez a fórum a gazdaságnak többé-kevésbé messzemenő irányításával igyekszik e feladatnak megfelelni. Ezzel szemben az érdekelteknek a különféle testületekre való elosztódása által az autonóm szervek politikai befolyása lényegesen csökken. Ténykérdéssé válik ezek után, hogy a csere, árképződés és verseny útján működő gazdasági gépezet mily mértékben biztosíthatja a termelés al-

kalmazkodását a fogyasztáshoz, azaz mennyire irányíthatja a fogyasztás a termelést a közérdeknek megfelelően.

Pirou munkájának a neo-szocializmusról szóló része az, amelyen a milieuhoz való kötöttség leginkább érezhetővé válik. A megvitatott problémák veszítettek aktualitásukból, de a szerző világosan rámutat a lényeges pontokra, a felfogások szellemtörténeti gyökereire (utopisztikus és „tudományos” szocializmus, történeti materializmus) és változataira. Általános jelentőséggel bír a neo-szocializmus kardinális problémája: a kollektív tervgazdaság kérdése. *Pirou* röviden összefoglalva ismerteti *L. v. Mises* és *A. Aftalion* kritikáját, amely szerint a totális tervgazdaság, a kollektív tulajdonjog alapján, kiküszöbölné a piac, az árképződés és a pénz intézményét, lehetlenné tenné minden racionális kalkulációt és elkerülhetlenné oly hibák elkövetését, — különösen a befektetések terén, — amelyek válságos következményeket vonnának maguk után. Ezzel szemben *R. Mossé*, tekintettel a sowjet-gyakorlatra, utalt arra, hogy a kollektív tervgazdaság nem szükségszerűen totális jellegű, nem eliminálja teljesen sem a pénzt, sem az árképződést a megengedett piacok korlátozott keretein belül. Végül *Pirou* állapítja meg, hogy a szocializmus csakis a tekintélyrendszer segítségével, ez pedig a mi korunkban csupán a nemzetállam keretein belül, volna megvalósítható (173).

Ezen áttekintés után *Pirou* úgy látja, hogy a három irányzat a gazdaságpolitikai eszközök megválogatásában, azaz technikai téren közeledett egymáshoz. De alapjában véve „filozófiai” felfogások, eszmények és értékek s végül anyagi érdekek konfliktusáról van szó. A természeti szükségszerűségek elkerülhetetlenségének belátásával és a fatalizmussal szemben áll az emberi észnek reformáló és szervező képességébe vetett bizalom. Az eszmények közül főleg a nemzeti hatalom és a szociális igazság ideáljai vetekednek egymással az értékek ranglétráján. Az anyagi érdekek harcában állandó jellegű a vagyonosak és a nincstelenek konfliktusa.

Nem a szerző hibája, hogy az ismertetett eszmekörök belső összefüggéseikben nagy hiányokat tüntetnek fel. Az sem meglepő, hogy az egyes irányzatok könnyen válnak logikai vagy elméleti kritika tárgyává, hiszen tudvalevő, hogy a társadalombölcselet terén az emocionális, irracionális tényezőknek nagy szerepük van. S bár maga az elmélet is gyakran tehetetlen korunk tényeivel szemben, a *Pirouéhoz* hasonló munkák mindenkori érdeme, hogy tárgyilagosságuknál fogva visszavezetnek az észszerű kriticismushoz.

Kuffler Ervin.

International Labour Office: Studies in War Economics. (Studies and Reports Series B. No. 33.) Geneva, 1941. 199 old.

A Nemzetközi Munkaügyi Hivatal új kötete hat tanulmány külsőnek szétesőnek látszó keretében, a valóságban azonban zárt és teljes gondolatmenet alapján világítja meg a háborús gazdaságpolitika kérdéseit. A hadi gazdaságról szóló írásoknak ma már se szeri, sem száma, de kevés műből ismerhetjük meg a lényeges összefüggéseket annyira tisztán és exakt módon, mint e munkából. Ezen az erényén felül még egy szempontból is figyelmébe ajánlhatjuk a kérdés iránt érdeklődőknek. Hivatásánál fogva a Hivatal elsősorban a munkások szempontjából világítja meg a problémákat és állásfoglalását nemcsak a hadviselés, hanem a szociálpolitikai folytonosság követelményének szempontja is meghatározza.

Ezt a vezérlő szempontot legélesebben E. F. Penrose bevezető tanulmánya exponálja. „A totális háború gazdasági szervezete” címen rendszerbe foglalja a háborúval járó gazdaságpolitikai kérdések szétágazó tömegét, példásan világos és mélyreható tárgyalásban. A korszerű hadviselést gazdasági terminológiával úgy jellemzi, hogy egy harcosra eddig példátlan mennyiségű harcieszköz jut, s ezek közül is több a „tőkejóság”, vagyis a gép. Ezek tömeges és folyamatos előállítására tehát a termelőerők egészen mélyreható átcsoportosítását teszi szükségessé; a háborús gazdaságpolitika feladata a „polgári” célú javak fogyasztásának és termelésének korlátozása útján felszabaduló termelő erők, tőke és munkaerő megszervezése a megváltozott termelő feladatokra. Minden más gazdaságpolitikai kérdés (jövedelemeloszlási, pénzügyi politika) ebbe a kérdésbe terkollik.

E hadi gazdasági szervezés módszereinek megvitatásánál, Penrose-nak és munkatársainak még egy szempontja is van. A hadviselés biztosításán felül megkövetelik a szociális igazság érvényesítését is, de nemcsak a háború terhének egyenlő elosztását a háború tartama alatt, hanem a háború utáni társadalmi fejlődés előkészítését is. A múlt világháború legsúlyosabb következményei abból eredtek, hogy a háború alatt ilyen szempontokra nem voltak figyelemmel.

A polgári fogyasztás korlátozásában tehát helytelenít Penrose minden olyan lépést, amely túlmegegy a hadi termelésre való átállítás feltétlen követelményein. S hogy ez a szempont nem magától értődő, mutatja Anglia példája. A háború kitörésekor túl gyorsan állt meg a polgári termelés, még a régi munkanélküliek tartalékának a hadi termelésbe való felszívódása sem történt meg, s máris nagyarányú új munkanélküliség jelentkezett (főleg az építőiparban). A hadi termelésre való át-

térésnek elsősorban a parlagon heverő erőkből kell merítenie és *Penrose* is ebben látja a német felfegyverkezés nagy sikerének titkát. De még teljes foglalkoztatottság mellett sem szabad több termelőerőt elvonni a polgári termelésből, mint amennyit a nagy tömegek feltétlenül kíváncsós életszínvonala megenged. Ezt az életszínvonalat *Penrose* szerint nem a háború előtti állapot szabja meg, mert a legtöbb országban ez nem volt kielégítő, hanem a modern szociálpolitikai (táplálkozás- és lakáspolitikai) szempontok, tehát a háború alatt egyenesen emelni kell egyes rétegek életszínvonalát.

E szociálpolitikai szempont alapján ítéli meg a háború költségeinek előteremtésére alkalmas pénzügyi módszereket, amelyek célja az, hogy fogyasztást a felhasználható jövedelmek lefölözésével korlátozza. Nemcsak az inflatorikus pénzszerzést veti el, hanem az eladóztatás módjai közül is a fogyasztási és forgalmi adókat. Szerinte a követendő módszer a megélhetési minimum felett a jövedelmek szigorú megadóztatásának és az államkölesönnek olyan kombinációja, hogy az alacsonyabb jövedelem viszonylag több kölcsön, a magasabb jövedelem viszonylag több adó alakjában mondjon le a polgári fogyasztásra nem használható jövedelemről. Szociálpolitikai szemlélete alapján veti el az önkéntes kölcsön útján való finanszírozást is, mert a nagyobb jövedelműek részére biztosítja azt a vásárlóerőt, amelyet a háború után a kölcsönök visszafizetése útján keletkezik.

Igy az egyedül megfelelő megoldást lényegében a *Keynes*-féle kényszerszertakarékossági javaslatban látja, az adóztatást tehát kényszerkölcsönrel kell kombinálni; a kisjövedelmű rétegek, akik a háború terhét is legsúlyosabban érzik meg, legalább a háború után jutnak nagyobb fogyasztás lehetőségéhez. E. I. *Riches* külön tanulmányt szentel a *Keynes*-terv méltatásának. *Penrose* szempontjaihoz nem tesz ugyan sokat hozzá, de jobban kidolgozza a részleteket. A hivatalos angol politika, azaz az önkéntes kölcsönjegyzés, az egyénre bízva az áldozathozatal mértékének megválasztását és az óriási pénzügyi szükséglet kielégítéséhez szükség van a kisjövedelmek (évi 250 fonton alul) igénybevételére is. Ha pedig erre kerül a sor — és a haditermelés maximumra fokozásának állapotában feltétlenül rákerül — a kényszerszertakarékosság módszerének megvalósítása is elkerülhetetlen a szociális igazság érvényesülése érdekében.

A hadigazdaság megszervezése olyan problémákat vet fel, amelyek megoldása szinte teljesen feloldja a különböző gazdaságpolitikai rendszerek még oly nagy elvi, „világnézeti“ ellentéteit is. Elkerülhetetlenné válik az állam gazdasági beavatkozásának olyan méretű kiterjeszkedése, amelyre békeidőben egyébként nem gondolna a gazdaságpolitika. A szerzők ezt ki is hangsúlyozzák; *Penrose* nem tér ki az elől sem, mit jelent

ez a kényszerűség a demokratikus politika követelményei szempontjából? Alighanem fején találja a szöveget, mikor szétválasztja az individualista-kapitalista gazdaság szervezetét a demokráciától és az utóbbinak lényegét abban látja, hogy a gazdaság állami irányítása az érdekeltek kiterjedt politikai ellenőrzése alatt folyik le. Ennek megnyilatkozását látja abban, hogy a hadigazdaság állami, vagy testületi szerveiben a bürokrácia képviselőin kívül a vállalkozó-termelők, munkások és fogyasztók magukválasztotta képviselőinek közreműködése is biztosítva van.

Bármennyire is hasonlóak a módszerek, még a háború vas-kényszere mellett is sok változata van a spontán magatartás, illetve a kényszer arányának az állami ellenőrzés módszereiben. A tanulmányok ezt az arányt mindig mérlegelik, midőn a bér- vagy árszabályozás különböző módjait vizsgálják. S ez az arány ad egyéni jelleget a különböző hagyományú és magatartású társadalmak háborús, tehát a szokottnál sokkal konformabb gazdaságpolitikájának is. Nem meglepő dolog, ha angol-amerikai mentalitásban élő tudósok, manapság párját ritkító tárgyilagosságuk ellenére is, az állami beavatkozás módszereinél is többet várnak a spontán magatartások erejétől, mint a kényszerszertől. Így *Riches* a háborús bérpolitikáról írt másik tanulmányában helyesli, ha a béremelkedés egyes tényezőinek (pl. a munkások indokolatlan bérkövetelései, munkáscsabítás stb.) kiküszöbölésében megfelelőbbnek tartja a kollektív szerződés módszerét, mint a munkahelyváltztatás ellenőrzéséig elmenni kényszerülő hatósági szabályozást, — feltéve természetesen, hogy nem mutatkozik hatástalannak, mert akkor a hatósági beavatkozás katonai érdekből is elkerülhetetlen. *Riches* kitűnő tanulmánya élesen választja szét azokat a feltevéseket, amelyek mellett indokolt és elkerülhetetlen a bérek emelése, az indokolatlan béremelési követelések eseteitől, amelyek ugyanolyan eréllyel akadályozandók meg, mint a vállalkozók hadi nyereszkezdése. Egyes munkák (pl. tengerészet) különös kockázata, vagy egyes különleges munkahelyek betöltésénél az alkalmas szakmunkások hiánya, s végül a megélhetési költségek meredek emelkedése háború idején különleges béremelést tesz indokolttá; ilyen béremelkedések a hadi termelés szempontjából sem károsak, mert fokozott racionalizálásra készíteli az üzemeket.

Ugyancsak bizonyos szkepszissel ítéli meg *Baster* az ár-ellenőrzés mindenütt alkalmazott módszerét, a közvetlen hatósági árrendészetet. Bár kénytelen elismerni, hogy a múlt világháború tapasztalatai alapján ez a „kényszerzubbony“ is jobb megoldás, mint az infláció és a szociális szempontból elviselhetetlen háborús nyereszkezdés, az árellenőrzés hatásosságát mégis csak az biztosíthatja — és ebben igaza van — ha a pol-

gári fogyasztói javak piacán áruhiány miatt fel nem használható jövedelemfelesleget minél teljesebben magához ragadja az állam. Az árszabályozás nemcsak végrehajtásában ütközik igen sok nehézségbe, de elvileg is súlyos problémákkal kénytelen megküzdeni. Maga a termelési költség sem biztos iránytű, s a gyakorlat szerint inkább csak az alku eszköze a minél magasabb termelői árak, tehát a termelés serkentése és a minél alacsonyabb fogyasztói árak, tehát a megélhetési költségek stabilitása között hányódó árpolitika kezében. Leghelyesebbnek tartja azt az eljárást, amely Angliának egy évvel ezelőtt napi 1.2 mill. fontba került, s azóta tán még többbe, hogy az állam maga veszi kézbe a legfontosabb tömegfogyasztási cikkek, főképp élelmiszerek forgalombahozatalát és a magas termelői árak deficitjét közteherviselés útján finanszírozza, elsősorban drasztikus céladóztatással, pl. a háborús nyereségadóval.

A háborús lakáspolitikai kérdéseivel foglalkozik C. M. Wright tanulmánya. A háború maga is teremt rendkívüli lakásszükségletet (bombatámadások pusztítása, hadiüzemek munkásainak elhelyezése stb.), de Wright még inkább hangsúlyozza azt a szempontot, hogy a korszerű lakáskövetelmények fokozottan fontosak háborúban a népesség hangulatának és ellenállóképességének fokozására. A polgári építkezés leállítása bármily sok tőkét is szabadítana fel a hadi termelés céljára (békében a befektetések kb. 50%-a építkezés), a kislakások építését háború alatt is folytatni kell. Németországban egy pereig sem szünetelt a mezőgazdasági és ipari munkáslakások építése, s anyag, vagy munkaerő kiutalásánál az ilyen kérelmeket a katonai építkezésekkel egy rangsorban bírálták el. Az első félév kellemetlen tapasztalatai után Anglia is erre az útra lépett és az USA fegyverkezési programjában a háborús lakásépítkezésnek fontos szerepet juttat. A szűkös tőke- és munkaerőellátás adottságával úgy kell leszámolni, hogy minél több teret kell juttatni a kevésbbé tartós lakások építésének, amelyeket szériában, olcsón gyártható alkatrészekből össze lehet állítani, s szükség esetén el is mozdítani. Finnország példája mutatja, hogy az ilyen „szükséglakások” is megvalósíthatják a korszerű lakáskultúra alapvető követelményeit, s nagy előnyük az is, hogy a háború után a hosszú lejárátú rendezést nem állítják jóvátehetetlen helyzet elé.

A hatodik tanulmány, amelyet Edith Denhardt írt, némileg kiesik a többi zárt gondolatmenetéből. Igen fontos kérdést tárgyal ez is, a háború hatását a textilipar termelőközpontjainak eltolódására, a nemzetközi munkamegosztás gyors és radikális megbomlásának tartós hatását. Az a törekvés, amelynek fontosságát Penrose is hangsúlyozza, hogy a hadi termelés mellett a kivitelt is lehetőleg fenn kell tartani, nemcsak devizaszerzés miatt fontos, hanem azért is, hogy új iparok kialaku-

lását, amely pusztán a háborús szállítási nehézségek védelmére van alapítva, megakadályozza. A világháború hatásaival szemben a most folyó háború következményei ezen a téren még alig láthatók, de a tanulmány rámutat egy fontos különbségre. A Távol-Kelet (Japán és Kína) a saját háborús bonyodalmai folytán aligha használhatja ki a tengerentúli piacok elvágott helyzetét úgy, mint a világháború alatt.

R. B.

Külföldi folyóiratok szemléje.

Rivista di politica economica.

Fascicolo VIII—IX. — Agosto-Settembre 1941.

. *Angelo Amato: L'imposta straordinaria nella finanza di guerra.* A szerző kimutatja, hogy a három pénzügyi hadiszolgáltatást: a rendkívüli adót, az állami kölcsönöket és a papírpénzforgalom emelését kikerülhetetlenül együttesen kell igénybe venni. Szerinte a hadiadóztatás nemcsak azért célszerű, mert ez a háborús költségek kérdésének végleges megoldását jelenti, hanem azért is, mert kiegészíti az állami kölcsönműveleteknek és a papírpénzforgalom emelésének a hatását. Szerző felveti a kérdést: az új adók bevezetése vagy a meglévő adók kulcsának emelése közül melyiket válasszuk? Kimutatja, hogy célszerűbb a régi adók kulcsának emelése előtt új adókat bevezetni, hogy ezzel az együttes adóterhet összhangba hozzuk a háborús termelési erőfeszítés és az állami kölcsönök terhei, valamint a papírpénzkibocsátás következtében megváltozott gazdasági viszonyokkal. Szerző szerint kikerülhetetlen az államkölcsönök kibocsátása és szükséges a rendkívüli adók bevezetése, tehát elesik a híres dilemma: rendkívüli adó-e avagy államkölcsön? A rendkívüli adó a modern háború költségeinek csak kis részét fedezi, tehát elkerülhetetlen az államkölcsönök kibocsátása; a dilemmának tehát háború idején nincs létjogosultsága; ha pedig eltekintünk az idő kérdésétől, nincs létjogosultsága, mert a háborús költségek végül is csak az adókból rendezhetők. Ez utóbbi állítás nagyon is általános érvényűnek tűnhetik fel; meg kell azonban gondolnunk, hogy az infláció is és néha a konverziók is többek közt az államadóssági címletek birtokosai terhére kirótt adók. Valamely állam pl. 50 milliárd kölcsönt vett fel és a pénz vásárlóereje ugyanakkor x volt; később a vásárlóerő $\frac{x}{2}$ -re száll le; az államadósság pedig 25 milliárdra fog esökkenni. A további 25 milliárdot az államadóssági címletek birtokosai mintegy adóként viselik. Erre ezt a kérdést veti fel a szerző: Vajjon mennyi az a része a különféle államok adósságának, amelyet nem ezzel a pengével vágtak le? — *Adolfo Gulinelli: La Croazia.* A szerző Horvátország politikai és gazdasági berendezkedésének képét rajzolja meg; vázolja az új állam pénzügyi problémáit, hiteléletét, mezőgazdaságát, iparát, kereskedelmét és általános jellegű problémáit. — *Costanza Costantino: Di alcuni aspetti del problema del lavoro femminile nel quadro della ricostruzione europea.* Szerző abból indul ki, hogy az új gazdasági rend alapja a munka lesz, a munkát minden formájában tökéletesíteni és fejleszteni kell, hogy a maximális eredményt tudja elérni; ezért a nők tevékenysége számára is a legnagyobb szabad-

ságot kell biztosítani, különösen az értelmiségi foglalkozási ágakban; végül kimutatja, hogy ennek a szabadságnak az előnyei felülmúlják az állítólagos népesedési károkat. — Gazdasági és pénzügyi tájékoztató, könyvismertetések és lapszemlék: *Informazioni economiche e finanziarie*. — *Mercati finanziari*. — *Trasporti e comunicazioni*. — *Rassegna delle pubblicazioni economiche*. — *Rassegna della stampa economica periodica*.

Fascicolo XI. — Novembre 1941.

Gaetano Napolitano: Il fattore etico nella realtà e nella dottrina economica. A szerző több közgazdasági és jogi író-t említi meg, akik szerint a közgazdaságtan erkölcsi tudomány; azután a családot, a vállalatot és az államot mint gazdasági tényezőket és mint a termelés társadalmi tényezőit vizsgálja s ezek alapján a következő eredményeket állapítja meg: 1. a közgazdaság tudományában az individualista felfogás nem nyújt magyarázatot az ember magatartására konkrét megnyilvánulásaiban; helyesebb az egyéni tevékenység okát keresni, semmint a külső végcél fölötti elmélkedésnél megállni; érdekesebbek a csoportra általánosságában vonatkozó kutatások, mint az egyénre különvalóságában vonatkozók; 2. a vállalat és az állam részben az egyéni célok eszközéül szolgáló szervek, részben az egyéni cselekvés célját alkotják; 3. a termelés társadalmi tényezői (a család, a vállalat és az állam) egymással szolidárisak és kölcsönösen kiegészítik egymást; 4. szociális alapon nyugvó gazdasági rendszerben a termelés, az elosztás és a jövedelem-felhasználás ideje egyenes arányban vannak. — *Federico Squarzina: Cenni sui caratteri distintivi dell'industria mineraria rispetto alle altre attività industriali.* A bányaipar van a legnagyobb kockázatoknak kitéve, tehát tipikusan veszélyes ipar. A bányászat minden fázisában fellelhető ez a jellegzetessége: a kutatástól és a lelőhelyek értékelésétől kezdve a feldolgozás megkezdéséig és haladásáig. A kutatás, amely mindenkor bizonytalan, a bánya életét keletkezésétől kifejlesztéséig, lehanyatlásáig végig kíséri. A termelés fejlődése és csökkenése, a bányászati tevékenység abbahagyása és újrafelvétele oly körülményektől függnek, amelyek más ipari tevékenységeknél nem fordulnak elő vagy különleges hatásaik vannak. A bánya értékelésével járó bizonytalanság, a bányászattal kapcsolatos kockázatok stb. az iparban általában alkalmazott kamattételeknél magasabb kamatozást tesznek szükségessé. — *Giovanni Carano-Donvito: Economia ed Economisti di Puglia: Salvatore Cognetti—de Martiis.* A Bari-i származású közgazdász (meghalt Torinóban 1901-ben 57 éves korában) negyedszázadon át kiváló tanára volt a torinói egyetemnek; tanítványai közül kitűnő tudósok kerültek ki. A tanulmányban Cognetti ma is értékes műveinek kritikai méltatását találjuk, többek közt: a gazdasági fejlődés primitív formáiról, a kereskedelem megalakulásáról, berendezkedéséről és életéről; a gazdasági élet és műveltség fejlődéséről, a két kereskedelempolitikai rendszerről, az ókori szocializmusról, a szocializmusról az Egyesült Államokban, a munkásságról a gazdasági rendszerben. — *Piaci helyzet-jelentések.* Könyvismertetések. Lapszemlék. — *Rassegna dell'attività corporativa. Informazioni economiche e finanziarie. Mercati finanziari. Trasporti e comunicazioni. Rassegna delle pubblicazioni economiche. Rassegna della stampa economica periodica.*

Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik.

Jena, Dezember 1941. Band 154. Heft 6.

Wilbrandt, Robert: Zur Gesundung des Kapitalismus. Wilbrandt előző tanulmánya a kapitalizmus gazdasági vonatkozásainak bírálatával foglalkozott, a jelen dolgozat a kapitalista gazdálkodás eredményeit és következményeit a társadalompolitika síkján elemzi. A kapitalizmus a termelés menetét átalakította, a foglalkozások struktúráját teljesen megváltoztatta. Kezdeti formájában kiszorította a piacról a kisipart, munkanélkülivé tette, vagy rosszul fizetett munkás sorába süllyesztette a kézműiparosok tizezeit. Ez a folyamat már a korai stádiumban befejeződött, a még fennálló kisipar részben beleilleszkedett a kapitalista termelés rendjébe, részben maga is — többé-kevésbé kapitalistává lett. Eleinte a kapitalizmus kétségtelenül igen rossz körülmények közé szorította a munkát, mert csak a rentabilitás elvét tartotta szem előtt. A rentabilitás szempontjainak könyörtelen érvényesítése a munkaerőnek nemzetgazdasági szempontból káros kiaknázásához vezetett. A kapitalizmus okozta hátrányokat a racionalizálás hullámai is kiélezték, csökkentették a nominálbéreket és fokozták a munkanélküliséget; másrészt azonban elvitathatatlan, hogy a racionalizálás a reálbérek színvonalát általában javította és a „kompenzációs elmélet” szerint bizonyos mértékig új munkaalakokat is teremtett. A kapitalizmusnak, hogy egészségesse váljék, társadalmilag és gazdaságilag egyaránt át kell alakulnia. Gazdaságilag az az egészséges kapitalizmus, amelyet Sombart „Hochkapitalismus” néven ír le, amely tehát még nem jutott a monopolisztikus elaggás állapotába. Ennek azonban egyszersmind a „Hochkapitalismussal” kapcsolatos válságjelenségektől is mentesnek kell lennie. Társadalmilag a kapitalizmus a munkaerővel való okszerű gazdálkodás, s a szociális körülmények javítása útján válhatik egészséges berendezkedéssé. — *Reiners, Heinrich: Die Altersversorgung der selbstständigen Handwerker.* A tanulmány bevezetőben a kézműipari biztosítás gondolatának történetével és a mai intézmény előzményeivel foglalkozik. A közösség támogatásának gondolata az egyébként távolról sem rideg magánérdekre beállított céhiparosságnál nem volt fellelhető. A munkásbiztosítás bevezetése nem jelentette egyszersmind az önálló öregségi biztosításának megalapítását is. Még az igen szociális gondolkodású Bismarck sem vetette el magától azt az alapelvet, hogy az önálló existenciák öregségükért önmaguk vállalják a felelősséget. Később a munkásbiztosítás intézményei önkéntes biztosítás révén fokozatosan megnyíltak a kézműiparosok számára is. Az öregségi biztosítás intézményét a kézműipari kamarák hosszú, évtizedes propagandája és előkészítő munkája termelte ki. Eleinte azonban ezek az intézmények is a fakultatív biztosítás mellett voltak, s csak később tértek át fokozatosan a kötelező biztosításra. Egyes kézműipari kamarák már maguk is létesítettek kisebb keretben biztosítási pénztárakat, amit azonban az illetékes kormányhatóságok betiltottak. Így 1933-ban csak igen szívélyesen gondoskodhattak intézményesen a kézműiparosok agykori ellátásukról (pl. nyugdíjpénztárak formájában a pékeknél és kéményseprőknél). A nemzeti szocialista átalakulás után az új intézmények (Reichsstand des deutschen Handwerks, Deutsche Arbeitsfront) vették kezükbe a biztosítás előkészítését és megfelelő előtanulmányok alapján 1938. évben törvénybeiktatták a német kézműiparosság agykori ellátásáról szóló törvényt, amely 1939. január 1-én már életbe is lépett. A dolgozat ismerteti a törvény fontosabb tartalmát a

biztosítottak körére, a biztosítások nemeire, módjára és mértékére vonatkozólag. Az eredményekre nézve jelenleg még nem állanak megfelelő tapasztalatok rendelkezésre. A kezmuiparosság túlnyomórésze a biztosítás megvalósítását örömmel fogadta, s kellő felvilágosító munka után a még fennálló kételyek is eloszlathatók lesznek. — *Hennig, R.: Die Wirtschaftsschätze der Arktis.* A múlt század végéig a sarkvidékeket gazdasági szempontból teljesen értéktelen területnek tekintették. Csak 1904-ben állott be e tekintetben az első fordulat, amikor kiderült, hogy a Spitzbergák jelentős szénkincsrel bírnak. A Spitzbergákon kívül azonban másutt is jelentős mértékben fordulnak elő természeti kincsek. Így pl. szén lelhető fel a Spitzbergáktól délre fekvő Medveszigeten is. Egyenesen felmérhetetlennek tűnnek fel Grönland szénkészletei, amelyek mellett vasérc és nyersclaj, nemkülönben grafit és réz található a félszigeten. Északkanada sarki része is jelentős, de hozzáférhetetlen föld kincseket rejt, míg Alaska aranya, platínája és ezüstje már rendszeresen a kereskedelmi forgalomba kerül. Oroszország északi tájainak kincseit az erre a célra létesített külön hivatalos szerv aknázza ki, amely újabban rendszeres légijáratot szervezett a sarkköri vidékekre. Különösen Szibériában található felmérhetetlen mennyiségű fa, de ezen felül nafta, szén, nikkel, réz és arany. Európa északi tájai: Oroszország, Finnország, Norvégia birtokában különösen a halászat és vadászat szempontjából bírnak jelentőséggel. A sarki tájak kincseit valószínűleg a háborút követő évtizedek fogják tulajdonképpen megfelelő mértékben kihasználni.

Weltwirtschaftliches Archiv.

Band 55. Heft 1. Kiel, Januar 1942.

Vöchting, Friedrich: Vom Welthandel zur Grossraumwirtschaft. Az ú. n. szabad világkereskedelem fénykorát 1860. és 1865. között élte. Ez az időszak jelentette azonban egyszersmind a fordulópontot is. Az Anglia és Franciaország közötti kereskedelmi szerződés volt ennek a kornak legjellemzőbb gazdaságpolitikai megnyilvánulása. Rövidesen mindenütt felülkerekedtek a védvám-irányzatú ipari érdekek és először az Északamerikai Unió, nyomában pedig a többi államok fokozatosan visszavonultak a szabadkereskedelmi tértől, a „világpiactól“ növekvő vámfalaik mögé. Az eleinte tisztán gazdasági érdekű vámvédelmet és elzárkózást a világháború után a nagyobb gazdaságpolitikai egységek politikai-gazdasági függetlenségének védelmében álló önellátási törekvések váltották fel, amelyeket — rövid látszatkonjunktúra után — a világválság addig ismeretlen mértékre fokozott. Az önellátási politikának természetes következménye volt a nagytér-gazdaság, amely sokszögletű cserekereskedelem helyébe meghonosította a bilaterális kapcsolatokat. A gazdasági összefüggéseknek ez a formája azonban a bilateralitáson kívül bizonyos tervszerű célkitűzéseket és az általános gazdasági magatartás egységességét teszi szükségessé. A nagytérben a nemzetek kooperációs készségüknek és képességüknek megfelelő helyet foglalnak el. — *Leon, Gh. N.: Die wirtschaftlichen Grundlagen eines dauerhaften Friedens.* A tartós békének a természetes politikai előfeltételeken kívül gazdasági jellegű alapjai is vannak. Az első ilyen alapfeltétel, hogy az egyes nemzetek létszükségeiket tartósan és idegen befolyástól függetlenül biztosíthassák. Az európai nemzetek számára a tartós békét csak a nyersanyagok megfelelő módon történő biztosítása jelentheti, aminek előfeltétele bizonyos gyar-

mati tér megszerzése. Az európai államok számára gazdasági szempontból a legkedvezőbb megoldást az Európai Államszövetség jelenthetné. Ennek megvalósítása természetesen igen körülményes és kényszer útján aligha volna elérhető. Az egyes nemzetek fokozatos és önkéntes gazdasági egyesülése azonban a termelés igen magasfokú racionalizálását és a munkaerő kedvező kihasználását hozhatná magával. Önként értetődik, hogy az ilyfajta megoldásnak számtalan valuta- és pénzügypolitikai, árpolitikai, szociális és általános gazdaságpolitikai vonatkozású előfeltétele van. Eleinte elsősorban a hasonló gazdasági strukturájú, pl. az ipari államok gazdasági fúziója volna elképzelhető, s ehhez csatlakozva fokozatosan történhetnék meg az agrárjellegű országok csatlakozása, ami az igazságos jövedelemeloszláson alapuló munkamegosztást lehetővé tenné, s ezzel hozzájárulna az életszínvonal emeléséhez. — *Schrer, Edgar: Die Autarkie und die Kleinstaaten.* Az autarkia modern felfogás szerint az új gazdasági rendben a világ gazdaság megelőző foka, tehát átmeneti állapotnak tekinthető. Száz évvel ezelőtt — bár ez statisztikailag nem bizonyítható — a kisebb államok is önellátó jellegűek voltak. Szerző ezt három kis állam: Dánia, Belgium és Svájc példáján kívánja igazolni. A későbbi fejlemények a kis államok gazdaságpolitikáját kifejezetten világpolitikai orientációjává alakították át. Ez részben annak is betudható, hogy ez államoknak népsűrűsége igen nagy, s aránylag magas életszínvonalon éltek. Az eddigi „nagyterg gazdasági“ vizsgálatok után érdekes anyagot nyújt a kisállamok gazdasági térségének elemzése. Kétségtelen, hogy a kisebb államok gazdasági helyzete a nagyterg gazdasági önellátó törekvések folytán rosszabbodó irányzatú. Ezek a törekvések részben a kisebb államokat sújtják. A kis államok számára a világ gazdasági körforgásba történő beilleszkedés útja szintén az autarkián keresztül vezet, amely az ő esetükben mindenesetre csak részleges lehet. — *Schneider, Erich: Die wirtschaftliche Lebensdauer industrieller Anlagen.* A tanulmány a magángazdasági reinvesztíciós elmélet alapjait kívánja lefektetni. Az investíciók elértéktelenedésének, leírásának elméletét elsősorban Hotelling alapozta meg, először C. F. Roos egészítette ki, s legújabban Preinreich és Caplan foglalkoztak ezzel a kérdéssel. A befektetések gazdaságos élettartamának vizsgálata természetesen különféle típusok szerint különbözőképpen alakul. Ezek a főbb fajták a következők: egyszeri investíciók, befektetések, amelyek véges számú alkalommal ismételhetők meg; s végül olyan befektetések, amelyek végtelen sokszor ismételhetők. A befektetések megismétlésének, felújításának kérdésében egy vezérszempont lehet a döntő és pedig a jövőben valószínűsített bevételek és kiadások tőkeértékének maximálása. Emellett az irányelv mellett a gyakorlatban a megoldások végtelen száma képzelhető el, amelyek közül szerző a főbb típusokat matematikai eszközökkel szemlélteti. — *Weddingen, Walter: Die Synthese von Persönlichkeit und Gemeinschaft in der Wirtschaftspolitik.* A személyiség és a közösség egymást kiegészítő, s egyszersmind határjellegű fogalmak. A való életben egymástól elkülönülten nem jelennek meg, hanem szerves szintézisükkel együttesen alkotják a társadalom életmegnyilvánulásait. A kettő között állandóan fennálló feszültség okozza azt, hogy az élet jellegzetessége az individualizmus vagy a kollektívizmus határai felé közeledik. A szintézis jelenlegi korszerű formája a gazdaság terén a szervesen irányított, s a nép felé elkötelezett gazdálkodás. A szabad piaci gazdálkodás és az abszolút kollektívizmus határesetek, közöttük állandóan ingadozik a tényleges, szintetizált gazdaság. A tekintetben, hogy melyik forma felé kell közeledni, nem az elvi meggondolá-

sok, hanem a gyakorlati hasznosság a döntő. Ehhez természetesen ismerni kell mindkét alternatíva előnyeit és hátrányait. A gazdasági verseny fogalma a szabadság és kötöttség bármely fokán elképzelhető, természetesen gyakorlatilag egészen más a jelentősége az ú. n. liberális gazdasági rendszerben, mint a közérdekű, a kollektív eszmék felé hajló gazdaságban. Befejezésül szerző a személy és a közösség szerepét és viszonyát a németországi üzemi szervezetekben vizsgálja, s az egyes foglalkozási ágak e téren általában nyilvánuló hajlamait elemzi. — *Kolb, Albert: Die farbige Bevölkerung auf den Hawaiischen Inseln.*

Bank-Archiv.

Berlin, 1941. szeptember. 18. szám.

Gross, Herbert: Von der Überschuss- zur Mangelwirtschaft. Az amerikai Unió fegyverkezésének gazdaságpolitikáját erősen hátráltatta a lakosság csekély áldozatkészsége, húzódozása a háborútól és főleg az a körülmény, hogy a fegyverkezés — ahelyett, hogy megfelelő fogyasztáscsökkenéssel járt volna, — inkább jelentősen megnövelte, a vállalati nyereségek és a munkabérek emelkedése által, a polgári fogyasztást, ami a megszorító rendszabályok hiányában megnehezítette a kellő munkaerő és nyersanyag biztosítását a fegyverkezés céljaira. Így 1940. és 1941. júniusa közt nemcsak az összes termelés mutatószáma emelkedett 121-ről 156-ra, hanem a polgári fogyasztásé is 114-ről 137-re, így a magánberuházás nem bírta megfelelően átvenni az állami fegyverkezési beruházások iramát. 1941. közepéig kb. 50 milliárdot szavazott meg a kongresszus honvédelmi célokra és 28.7 milliárd dollárt tett ki a már kiadott megrendelések összege, de ebből csak 9.150 milliót adtak ki valóban, belőle 2 milliárdot Anglia megsegítésére. Több fontos nyersanyaggal — mint pld. a gummival és a rézzel való ellátottságot károsan befolyásolta a magánfogyasztásnak a nagy megnövekedése és a kormány csak legújabbban lépett rá a magánfogyasztás korlátozásának másutt már jóideje követett útjára. — *Lindert, Paul: Banken und Währung im neuen Krotien.*

1941. október. 19. szám.

Gross, Herbert: Die USA im Kampf mit dem „Boom“. Überwiegen der Einfuhrinteressen. Az amerikai fegyverkezés finanszírozása még nem ütközik pénzügyi nehézségekbe, bár a szövetségi kiadások kb. 10 milliárd dollárról 1939/40-ben több, mint 14 milliárdra nőttek 1940/41-ben és az előirányzat szerint 22.2 milliárdra emelkednek 1941/42-ben. Az államnak az adóemelések dacára is igen megnövekedett hitelszükséglete a stagnáló magánberuházások folytán könnyen kielégíthető. Nehezebb probléma a küzdelem az inflációs áremelkedés ellen, annál inkább, mert a kifizetett jövedelmek 1940. első 7 hónapjától 1941. első hét hónapjáig 42.5 milliárdról 48.9 milliárdra nőttek, bennük a munkabérek 27.7 milliárdról 33.2 milliárdra. Így a nagykereskedelmi árszínvonal 1940. májusa, a nagyarányú fegyverkezés megindulása óta 78.4-ről 90.3-ra emelkedett; a megélhetési költségek növekedése még jóval kisebb arányú, mindazonáltal a kormány már komolyan foglalkozik az adóemelésekkel, a kényszertakarékosság elrendelésével és a termények kínálatának növelésével (az eddigi megszorítások helyett), hogy az 1941-ben 18 milliárdra és 1942-ben kb. 25 milliárdra emelendő katonai kiadások fedezetét pénzügyi és nyersanyag-szempontról egyaránt megszerezze s

egyben az inflációs hatásokat is kiküszöbölje. — *Armbruster, Hubert: Inflationssorgen der Schweiz.* Nem könnyű megállapítani, forgalomba kerültek-e Svájcban és mely mértékben inflációs jellegű járulékos pénzmennyiségek, mert a megnövekedett fegyverkezési és egyéb kiadások finanszírozására igen nagy belső tartalékok — miként a valutakiegyenlítő alap — és likvidálható külső tartalékok állottak rendelkezésre. Áruoldalról azonban igen erős áremelő hatások indultak ki, úgy hogy 1939 és 1941 augusztusa közt a nagykereskedelmi árindex 115-ről 189-re nőtt. A behozott külföldi árúknál nem is annyira maga a beszerzési ár, mint a szállítási, biztosítási stb. költségek emelkedtek páratlan mértékben. A belföldi javak árának emelkedésénél a nagy munkáskereslet és a csekély munkáskínálat is közrejátszott, miért is a cikkíró javasolja, hogy Svájcban is vezessék be az adagolást, a szigorúbb árellenőrzést, a névleges jövedelmek maximalása és az adóemelések rendszerét. — *Deutsche und englische Kriegsfinanzierung.*

1941. október. 20. szám.

Hunsche, Kurt: Das Problem der zunehmenden Staatsverschuldung. A cikk szembeáll azzal az elmélettel, amely szerint a közadósságokat nem csupán a konjunktúra szabályozása céljából lehet szaporítani, hanem a gazdaság teljes foglalkoztatottságának biztosítására egyszersmindenkorra intézményesíteni kell a munkaalkalmak számának szaporítását célzó, állandóan növekedő állami eladósodást. Ez az utóbbi felfogás nem különbözteti meg kellően a valódi és a járulékos hitelt, a kölcsönfelvételt és a hitelteremtést, továbbá a kamatmentes jegybankkölesönök téveszméjéhez ragaszkodik. Ezzel szemben várható, hogy a béke-gazdaság ismét vissza fog térni a közhitel terén is a rég bevált békeelvekhez.

1941. november. 21. szám.

Veit, Otto: Entwicklung des deutschen Geldsystems. I. Az 1931. évi megrázkódtatás okai és következményei. A külső okok — többek között a külföldi hitelek felvételének fogyatékos, csak a hosszú-, de nem egyszersmind a rövidlejáratú hitelek felvételének is, az ellenőrzése — és a belsők — így a túlzott hitelkiterjesztés, a hitelüzletről való téves felfogás — felsorolása és a tanulságoknak, így a korlátozott jegybankfelügyelet és a likviditási tartalékok elhanyagolása káros hatásainak, a levonása. — *Chinas Kriegsfinanzen.*

1941. november. 22. szám.

Meyer, Fritz: Zum europäischen Währungsproblem. Más szakértőkkel ellentétben a szerző nem helyesli a túlzottan aktív, azaz túl sokat szabályozó valutapolitikát, mert ez az államközi kapcsolatoknak s általuk az egész közgazdaságnak teljes megmerevítésére vezetne. Nem lehet az egész külkereskedelmet kormánysszerződésekkel megkötni, mert így az állam a saját tervének rabjává válna s a gazdaság tényezőinek változásához nem alkalmazkodhatna. A nagytérsegen belül szabad fizetési forgalomra s csupán általános, nem pedig a részletekre is kiterjedő állami irányításra kell törekedni. Újból vissza kell térni a változékonny váltóárfolyamok rendszeréhez is, csak azzal a változással a korábbiakhoz képest, hogy most nem az aranyvaluta, hanem a márka-magvaluta alapján lehetne szabályozni a fizetési mérlegek alakulását. — *Veit, Ottó: Die Entwicklung des deutschen Geldsystems. II.* Az újjárendezés 1933 óta. Itt a szerző az

1941-ben megjelent „Deutsche Geldpolitik“ című gyűjteményes munka bírálatával kapcsolatban közli véleményét a deviza-kényszergazdálkodásról és az újabb jelenségekről a német pénzpiacon, amely szerint ma már jóformán csupán az állami hitelpapírok kliringhelye.

1941. december. 23. szám.

Brinkmann, Carl: Das englische Bankwesen im Kriege. A független és szabad angol kereskedelmi bankrendszer sem kerülheti el a más államokbeli testvéreiével közös sorsot: funkciói súlypontjának, a magángazdaság hiteligényeinek kiszolgálásától az államnak pénzzel való ellátása irányában való eltolódását s ezzel függetlenségének tényleges csorbulását. — *Jostock, Paul: Volkseinkommen, Kriegsbedarf und privater Verbrauch.* A nemzeti jövedelmek és a háborús költségek nagysága közötti arány s az utóbbiak fedezésének módja lényegesen más ma, mint az első világháborúban volt. Akkor Németország kiadások 44%-át fedezte a nemzeti jövedelemből, 42%-át a nemzeti vagyontól és 14%-át a behozatali többletből, vagyis külföldi vagyona likvidálásából és külföldi hitelek felvételéből; az angol hadikiadásoknak csak 35%-át és a franciáknak csak 19%-át fedezték a nemzeti jövedelemből. 1940-ben az angol és a német köz- és magánkiadások összege nemzeti jövedelmüknek már kb. 130%-át tette ki, ami egyrészt azt jelenti, hogy a nemzeti vagyonnak most is nagymértékű felélésével állunk szemben, de másrészt arra is indít, hogy a nemzeti jövedelemnek számítási módszerét, legalább e szempontból helyesbítsük, másképpen a fenti számarány nem magyarázható meg. Így a tiszta nemzeti jövedelemhez ez adókat is hozzá kell számítani, mert különben a kiadásoknak az adókkal fedezett részét kétszer számláljuk, továbbá számításba kell venni a köz által eszközölt jövedelemátruházásokat (fizetéseket, járadékokat stb.) is, hiszen ez összegeket az állam ismét a polgári fogyasztás rendelkezésére bocsátja. A német hadikiadások fedezésénél a megszállás fejében beszedett összegek is jelentős szerepet játszanak.

1941. december. 24. szám.

Reimann, Helmut: Die Börse im Weltkriege. Az 1914—18. évi és az 1939—41. évi állami tőzsdeszabályozó tevékenység összehasonlítása. Akkor az állam félrendszabályokkal elégedett meg, míg most a céltudatos irányítás elejét vette az első világháborúban a tőzsdén tapasztalt kóros jelenségeknek.

Schmollers Jahrbuch.

65. évf. 4. füzet. 1941. október.

Kelter, Ernst: Die wirtschaftlichen Ursachen des Bauernkrieges. A német parasztfelkelések, különösen az 1524—25. évi parasztháború tudományos megítélése az újabb tudományos kutatások alapján általában oda módosult, hogy már nem annyira a parasztság nyomorát tekintik a felkelések mozgatóerejének, mint inkább éppen a parasztság fejlődő jólétét és ezzel együtt fejlődő társadalmi és politikai öntudatát. E felfogással szemben Kelter ismét a szegénységre hivatkozik, mint legfőbb motívumra és számos adattal és hivatkozással támasztja alá e nézetét. Nem mondja, hogy kizáróan gazdasági okok játszottak közre, de ezeknek volt a főszerepük és nem is csupán a szegény parasztok, hanem általában a falusi és városi szegényrétegek — a földmunkások, a vándorlegények, kisiparosok, bér munkások, falusi és városi proletárok is résztvettek a parasztok oldalán e háborúban, sőt polgárok,

papok, még nemesek is támogatták azt, aminthogy a vezérek — mint Florian Geyer és Götz v. Berlichingen — kivétel nélkül nem-paraszti származásúak és foglalkozásúak voltak. Éppen ezért téves az az álláspont is, amely szerint a renaissance-kor német városainak lakossága osztatlanul örvendett a jólétnek, mert az akkori városokban is igen nagyok voltak a vagyoni- és osztályellentétek. Mind a városok, mind a vidék a viszonylagos túlnépesedéstől szenvedtek; miként Sebastian Frank írta 1538-ban: „wollten wir Teitschen wol gerathen und gantz Ungerland so uns Gott gebe, mit teutschem Volk besetzen, solts dennoch Teutschland kaum ansehen.“ Ezek a népesedési viszonyok élezték ki az ellentéteket az agrárnépeség és a földbirtokos-osztály között, mert a növekvő földéhség beleütközött a nemesség egyre kizárólagosabb erdőjogaiba, vadászati érdekeibe, amivel szemben a gabonaárak 100 év óta állandóan csökkentek, a nem-nemesek adóterhei és szolgáltatásai pedig egyre emelkedtek. A mezőgazdasági munkabérek maximálása ugyan főképp a birtokos parasztság érdekét szolgálta, viszont az uralkodók és a városok egyébként céltudatos gabonaelraktározási politikája oda hatott, hogy a termelők jó termés idején az alacsony áraktól szenvedtek, rossz terméskor pedig áraikat nem bírták kellően emelni. A kiviteli tilalmak is csökkentették a termelés jövedelmezőségét, míg a felső munkabérhatárok megszabása megakadályozta, hogy a bér munkások keresete a lét-minimum fölé emelkedjék. — *Wall, Ernst: Die Reichsidee bei den deutschen Kameralisten.* — *Moller, Hans: Die räumliche Ordnung der Wirtschaft.* A telephely-elmélet tudományos képviselői, különösen August Lösch, munkásságának és eszméinek méltatása. — *Vleugels, Wilhelm: Bekenntnis zum Humanismus.* Eine Einführung Giuseppe Bottais in den Geist der „Carta della Scuola.“

Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft.

1941. 101. kötet. IV. füzet.

Wiese, Leopold von: Werner Sombart zum Gedächtnis. A megemlékezés a Verein für Sozialpolitik történetének keretein belül mutatja meg azt a jelentős szerepét, amelyet Sombart tetterős egyénisége a német társadalomtudományok megújításában és fejlesztésében betöltött. — *Grewe, Wilhelm G.: Das Englandhilfsgesetz.* Az Anglia megsegítését célzó amerikai törvény keletkezésének történetét és főbb rendelkezéseit ismertető tanulmány. A törvényt, amelynek hivatalos neve „Törvény az Egyesült Államok védelmének előmozdítására“, 1941. januárjában nyújtották be a kongresszusban s az az elnököt hatalmazza fel az átengedés és kölcsönzés (lend and lease) tárgyának, méreteinek és módjainak megszabására. A törvény ugyan 1300 millió dollárt állapított meg, mint a kölcsönözhető hadianyag értékének felső határát, de mingyárt szentesítése után a parlament további 7 milliárdot szavazott meg a végrehajtás céljaira. Az elnök törvényadta felhatalmazása csak 1943. június 30.-áig tart, az Unió több neves jogásza és politikusa azonban — így Dewey, aki jelöltetni akarta magát Roosevelt ellen, továbbá Nye, Tobey szenátorok stb. — mégis az amerikai alkotmányos szabadság sirásójának mondotta a törvényt. Grewe foglalkozik a törvény mellett és ellen szóló nemzetközi jogi érvekkel is és figyelmezteti a német nemzetközi jogászokat, hogy itt veszélyesebb ellenféllel állanak szemben, mint amilyen a népszövetség volt. — *Magyar Zoltán: Der Staat als Verwaltungseinheit.* — *Gottl-Ottlilienfeld, Friedrich von: Vom Wirklichsein der Volkswirtschaft.* A tanulmány a közgazdaságnak az emberi együttélésben betöltött szerepét taglalja és megállapítja,

hogyan a német birodalom az emberi társadalom legmagasabbrendű megjelenési formája. Gottl a politika felsőbbrendűségét hirdeti a számára csak eszközül szolgáló közgazdasággal szemben, amely utóbbi a gazdaságpolitika révén szoros egységet alkot a társadalom-, tér-, honvédő- és külpolitikával. Ezt az egységet a Vezér biztosítja, miáltal a keveretlen fajú népközösség élettereje a lehető legmagasabbra fokozható. — *Heuzler, Reinhold: Entwicklungsepochen und Entwicklungstendenzen der deutschen Genossenschaften. — Schrifttum.*

The American Political Science Review.

1941. október.

Palmer, Paul A.: Benthamism in England and America. Annak vizsgálata, hogy az angol utilitarizmus tana, amely a múlt század elején Angliában oly nagymértékben elterjedt, miért nem gyakorolt megfelelő befolyást az egyébként angol hatás alatt álló északamerikai szellemi életre. — *Clark, Jane Perry: Individual claims to social benefits.* II. Azoknak az eljárásoknak és módzatoknak igen érdekes, részletes ismertetése, amelyekkel az Egyesült Államokban az egyéneknek a közsegélyekre való jogosultságát és rászorultságát megvizsgálják és igazolják. A felsorolás kiterjed a folyamodók kihallgatására, képviseltetési jogára, a fellebbezési lehetőségekre és a vitás esetekben sorra kerülő bírói eljárásra.

The Journal of Political Economy.

Chicago, 1941. I. füzet, február.

Nef, John U.: Industrial Europe at the time of the Reformation. I. A késő középkorban Nyugateurópa viszonylag zavartalan jólétnek és gazdasági fejlődésnek örvendett, bár a kor ideáljai a lelki életet s a vallás parancsait elébe helyezték a gazdasági fejlődésnek. A renaissance XV. százada már sokkal nagyobb jelentőséget tulajdonított a gazdasági tényezőknek, viszont ez évszázad háborúi a termelési berendezkedés jórészét elpusztították s széles vidékeket elszegényítettek. A nagyobbarányú jólétnövekedés csak a XVI. sz. elején, a reformáció korában köszöntött be, amiben az új tanok gazdaság-igenlő tartalmának is szerepe volt. Szerző részletes áttekintését nyújtja e kor bányászatának — közte a magyarországinak is — valamint iparának, vállalkozási és települési formáinak, üzemnagyságának, munkásviszonyainak, finanszírozási módszereinek és i. t.; egyben adatokkal szolgál a termelés arányaira vonatkozóan is. Szembeszáll azzal a felfogással, amely szerint az iparnak csak a városok voltak az otthonai és kifejti az okokat, amelyek révén a városok környékén és más vidékeken a falvakban is jelentős ipar fejlődött ki. A falvak iparosai rendszerint földműveléssel is foglalkoztak, úgy hogy nagymértékben önellátók voltak. Egyáltalán e korban az egyes erősebben kapitalizált iparágak mellett még mindig a házi- és a kisipar dominált. Főképp csak a hajóépítésben voltak olyan vállalatok s az építőiparban olyan vállalkozások, amelyek 50-nél több munkást foglalkoztattak. A legnevezetesebb köztük a velencei arzenál volt. — *Robinson, Roland I.: The capital-deposit ratio in banking supervision.* — *Arenwald, Walter P.: Mediation, arbitration and investigation of industrial disputes in New York State 1937—40.* — *Duncan, Julian S.: The effects of the N. R. A. lumber code on forest policy.* — *Celberg, Marshall L.: Monopoly prices under joint costs fixed proportion.* — *Book Reviews.*

Magyar Közgazdasági Társaság.

Igazgató-választmányi ülés.

1941. december 30-án tartott ülésünkön *Eber Antal* elnöklése alatt jelen voltak Csizik Béla, v. Gyulay Tibor, Heller Farkas, Neubauer Gyula, v. Surányi-Unger Tivadar, Theiss Ede és Kislégi Nagy Dénes választmányi tagok. Az *elnök* előadta, hogy a Társaság elnöksége részéről kezdeményezés történt abban az irányban, hogy a budapesti és környékbeli gimnáziumok tanárai számára közgazdasági tárgyú előadás-sorozat rendeztessék. *v. Surányi-Unger Tivadar* igazgató ismertette ebben az ügyben a m. kir. Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium illetékes köreivel folytatott eredményes tárgyalást. Az igazgató-választmány örömmel vette tudomásul a tanfolyam rendezését.

Közgazdasági tanfolyam középiskolai tanárok részére.

A m. kir. József Nádor műszaki és gazdaságtudományi egyetem Közgazdaságtudományi Karának VI. sz. tantermében megkezdjük közgazdasági tanfolyamunkat, amelynek a hallgatását a m. kir. Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium kötelezővé tette a gimnáziumokban gazdasági ismereteket tanító tanárok részére. A tanfolyamot f. é. január 22-én *vitéz Fraknóy József*, a budapesti tankerület királyi főigazgatója nyitotta meg. 1942 április 30-ig minden csütörtökön 5—7-ig tartjuk az előadásokat. Az előadók névsora a következő:

1. *Heller Farkas* egyetemi ny. r. tanár: Közgazdaságtan. Összesen 8 óra.

2. *vitéz Surányi-Unger Tivadar* egyetemi ny. r. tanár: Gazdaságpolitika, különös tekintettel Magyarország közgazdasági viszonyaira. Összesen 6 óra.

3. *Fabinyi Tihamér* m. kir. titkos tanácsos, egyetemi c. ny. rk. tanár: Háborús pénzügyek. Összesen 2 óra.

4. *Czettler Jenő* m. kir. titkos tanácsos, egyetemi ny. r. tanár: Agrárpolitika. Összesen 4 óra.

5. *Theiss Ede* egyetemi magántanár, min. o. tanácsos: Iparpolitika. Összesen 4 óra.

6. *Kislégi Nagy Dénes* egyetemi c. ny. rk. tanár, felsőkereskedelmi iskolai igazgató: Szociálpolitika. Összesen 4 óra.

7. *Horn József* tanügyi főtanácsos, áll. gyak. kereskedelmi középiskolai igazgató: Közgazdasági repetitorium. 2 óra. A gazdasági ismeretek tanításának módszere. 2 óra.

Az előadásokon mintegy 100 hallgató vesz részt.

Inhaltsauszüge.

Ung Volkswirtschaftl. Rundschau

Jan.-Febr. 1941.

Grundsätze der Übergangswirtschaft.

In der Dreigliederung *Kriegswirtschaft-Übergangswirtschaft-Friedenswirtschaft* hebt sich das zweite Glied durch eine besonders schwerwiegende wissenschaftliche und praktische Problematik hervor. Während die wehrwirtschaftlichen Vorbereitungen und die kriegswirtschaftlichen Anstrengungen meistens unter dem Druck der rasch und abwechslungsreich fortschreitenden aussenpolitischen oder kriegerischen Ereignisse stehen und daher eine gründlich vertiefte Planung nicht immer zulassen, und während die friedenswirtschaftliche Lenkung im Grunde genommen schlechthin auf den allgemeinsten Fragestellungen der Wirtschaftstheorie und der Wirtschaftspolitik beruht, geben die übergangswirtschaftlichen Erscheinungen zu einer Reihe von ganz eigenartigen und zugleich nur durch tief-schürfendes Denken zu entscheidenden Überlegungen Anlass.

Jede *Übergangswirtschaft* steht vor den beiden grossen Fragezeichen einer möglichst reibungslosen Weiterbeschäftigung des durch den Krieg weitgehend in Anspruch genommenen Produktionsapparats und einer möglichst schmerzlosen Ableitung derjenigen sozialwirtschaftlichen Spannungen, die sich während des Krieges auf dem Gebiete der Vermögens- und Einkommenverteilung zu bilden pflegen.

Der Inhalt der ersten Frage ist teils technischer und teils wirtschaftlicher Natur. Die *Umstellung der produktiven Betriebe* von der kriegswirtschaftlichen auf die friedenswirtschaftliche Erzeugung lässt sich richtig nur durch eine Reihe von verwickelten technischen Berechnungen vorbereiten, die neben den erforderlichen Produktionsfaktoren auch die in Betracht kommenden zeitlichen und räumlichen Beziehungen genau zu erwägen haben. Auch für Ungarn massgebend sind dabei die Gebote derjenigen *grossräumigen Arbeitsteilung und Arbeitsvereinigung*, in deren Zeichen die Neuordnung der kontinentaleuropäischen Wirtschaft aller Wahrscheinlichkeit nach stehen wird.

Die zweite Frage hängt weitgehend von der Verteilung derjenigen Lasten ab, mit denen die *Kriegsfinanzierung* notwendigerweise verbunden ist. Je folgerichtiger diese Verteilung nach den Grundsätzen der ausgleichenden sozialethischen Gerechtigkeit erfolgt, je weniger werden die erwähnten gesellschaftlichen Spannungen in der Übergangswirtschaft schädliche Störungen verursachen können.

Folglich wird sich die Kriegsfinanzierung durch öffentliche Abgaben vor allem auf diejenigen *Steuerarten* zu stützen haben, deren Progression einfach und leicht auszubauen ist. In Betracht kommen dabei hauptsächlich nur die liquiden Steuergrundlagen. Die Liquidität liegt zwar bei den indirekten Steuern meistens in hohem Grade vor; dennoch ist von einer allzu ausgiebigen Heranziehung dieser Steuern zur Kriegsfinanzierung im allgemeinen abzuraten, da sie einer Progression im allgemeinen nur recht schwer zugänglich und daher geeignet sind, die sozialwirtschaftlichen Klassenunterschiede nur noch zu vertiefen.

Ähnliche Gesichtspunkte sind auch bei der Kriegsfinanzierung durch öffentliche *Anleihen* zu beachten. Die günstigste Lösung ist zweifelsohne, wenn sich diese Anleihen aus freiwillig ersparten Geldvorräten aufnehmen lassen. Darüber hinaus wird sich aber — mit Rücksicht auf den grossen Umfang des Kriegsbedarfes — mehr oder weniger ein jedes kriegsführende Land genötigt sehen, auch das Mittel des Zwangssparens in Anspruch zu nehmen.

Hier empfiehlt sich zunächst eine Zweiteilung nach *mittelbarem* und *unmittelbarem Zwangssparen*. Das herkömmliche Wirtschaftsdenken bezieht sich meistens nur auf die erstgenannte Art, deren Vorbedingungen einer-

seits verhältnismässig reichliche Versorgung der produktiven Unternehmungen mit Bankkrediten und anderseits eine damit einhergehende, mehr oder weniger inflatorische Erhöhung des Preisspiegels sind. Wenn das nominelle Einkommen der festbesoldeten breiten Volksmassen gleichzeitig nur langsamer steigt als der Preisspiegel, d. h. wenn ihr Realeinkommen sinkt, wird sich ihr Verbrauch entsprechend verringern, während die Unternehmungen mit Hilfe ihrer Bankkredite in der Lage sein werden, Kapitalgüter anzuschaffen und dadurch das Gesamtkapital des Landes zu erhöhen. Auf diesem Wege mag zwar die Selbstfinanzierung der Unternehmungen und folglich ihre Erstarkung sowie ihre Widerstandsfähigkeit beträchtliche Fortschritte zu machen. Da jedoch am Eigentum der in Betracht kommenden Unternehmungen in den meisten Ländern hauptsächlich doch nur die höheren sozialwirtschaftlichen Schichten beteiligt sind und da durch die in Rede stehende Verbrauchs-drosselung der unteren Schichten ihre Lebenshaltung herabgedrückt wird, ist das unmittelbare Zwangssparen im allgemeinen nicht geeignet, die in der Übergangswirtschaft zu erwartenden sozialen Spannungen zu mildern.

Ähnlich zu beurteilen ist diejenige Art des unmittelbaren Zwangssparens, die die Spartätigkeit der *Unternehmungen* durch Dividendenstop und verwandte Massnahmen erzwingt. Die zweite Art des unmittelbaren Zwangssparens richtet sich an den *Einzelnen*, indem sie ihn durch Teilblockierung seines Einkommens zur Sparsamkeit bewegt. Wenn sich der Preisspiegel vorher schon beträchtlich erhöht hat und wenn dadurch das Vertrauen auf die Kaufkraft des Geldes gesunken ist, kann eine Valorisierung der Ersparnisse in Betracht kommen. In diesem Falle empfiehlt sich aber, die Wertbeständigkeit nur denjenigen Ersparnissen zuzuerkennen, die sich auf die Erwerbung von qualitativ und quantitativ ganz bestimmt umschriebenen Gütern richtet. Im Vordergrund stehen dabei Familienhäuser und ihre Einrichtung, kleinere Grundstücke, Wirtschaftsgebäude, landwirtschaftliche Maschinen, Fahrräder, Volkskraftwagen, Nähmaschinen, Radioapparate und andere mehr oder weniger dauernde Verbrauchsgüter der unteren und mittleren sozialwirtschaftlichen Schichten. Wo sich ein ähnliches System auch durch freiwilliges Massensparen verwirklichen lässt, dort ist man freilich in einer günstigeren Lage. Noch günstiger ist die Möglichkeit eines unvalorisierten Massensparens, wie sie z. B. durch die Einführung der „eisernen Sparmark“ in Deutschland ergriffen wurde.

In den meisten Fällen lässt sich das Zwangssparen der grossen Volksmassen nur auf Kosten des Zwangssparens der Unternehmungen verwirklichen. Es ist daher gründlich zu erwägen, welche dieser beiden Arten mehr zu betonen sei, um zwischen ihnen ein *organisches Gleichgewicht* zu sichern. Den Ausschlag wird dabei eine sinnvolle Vergleichung der Kapitalkraft der Unternehmungen mit der Lebenshaltung der unteren und mittleren Schichten geben. Mit Rücksicht auf die notwendige Verbrauchs-drosselung in der Kriegswirtschaft sind die Zwangsmassnahmen des Massensparens besonders gut geeignet, die unteren und mittleren sozialwirtschaftlichen Schichten auch dann an Sparsamkeit zu gewöhnen, wenn sie ihren Verbrauch früher stets bis zur äussersten Grenze ihres Einkommens ausgedehnt haben. Auch für die spätere Friedenswirtschaft ist es von höchster Bedeutung, dass dadurch die besitzlosen Klassen in die Reihen des gesellschaftlich immer verlässlicheren Bürgertums emporgehoben werden, und dass gleichlaufend auch die Arbeitskraft und Arbeitsfreude der breiten Volksmassen zunimmt.

Auch für Ungarn kann aber eine solche Entwicklung nur durch eine systematische *übergangs- und friedenswirtschaftliche Planung* vorbereitet werden, die alle verfügbaren wissenschaftlichen und praktischen Kräfte zusammenfasst. Nur durch eine solche Planung können nämlich die Schwierigkeiten wenigstens zum Teil überwunden werden, die einer jeden Rückzahlung von Kriegsanleihen und der dadurch erhofften über-

gangswirtschaftlichen Belebung der Produktion notwendigerweise im Wege stehen.

vitéz Theo Surányi-Unger

Was bestimmt die Kaufkraft des Geldes ?

Das Wesen aller Quantitätstheorien besteht darin, dass sie die Kaufkraft als eine Funktion der Geldmenge betrachten. Um diese Frage drehte sich die berühmte Debatte der *Currency and Banking Principles* in England. Das einfache lineare Verhältnis zwischen Geldmenge und Kaufkraft wird aber durch zahlreiche Umstände beeinflusst, die in der besonderen wirtschaftlichen Rolle des Geldes wurzeln. Unter diesen Faktoren muss in erster Reihe das durch die Kreditgewährung der Banken geschaffene Bankgeld erwähnt werden, von dessen Einfluss die Kaufkraft nur dann unberührt bleibt, wenn die aktiven und passiven Bankgeschäfte einander die Waage halten, da in diesem Falle die durch den Bankkredit auf den Markt gebrachte zusätzliche Kaufkraft in gleicher Menge mit Realgütern gedeckt ist.

Der Zusammenhang zwischen Geldmenge und Kaufkraft kann zahlenmässig in den sogenannten Verkehrsgleichungen ausgedrückt werden, die alle ein mathematisches Gleichgewicht zwischen Geld- und Warenumlauf darstellen. Seit der Jahrhundertwende setzt sich immer mehr die Erkenntnis durch, dass die Kaufkraft nicht vom gesamten Geldumlauf sondern nur von jenem Teil desselben abhängig ist, der als Einkommen der Produktionsfaktoren in Erscheinung tritt. Die praktischen Lehren der Einkommenstheorie haben ihren Niederschlag in der Lenkung der Kaufkraft gefunden und werden heute von beiden kriegführenden Teilen weitgehend zur Inflationsverhütung angewandt. Die Quantitätstheorie fand ihre beste mathematische Formulierung in der statischen Verkehrsgleichung Irving Fischers, die Einkommenstheorie in der dynamischen Verkehrsgleichung J. M. Keynes'. Eine Gegenüberstellung der beiden Gleichungen ist sehr lehrreich und weist auch auf die praktischen Möglichkeiten der Kaufkraftlenkung hin.

Die bisherigen Forschungsergebnisse werden hier durch eine Untersuchung der Auswirkungen der Thesaurierung und der Elastizität des Geldes auf die Kaufkraft ergänzt, es werden ferner Platz und Wert der diesbezüglichen Koeffizienten in der Verkehrsgleichung bestimmt und auf diesem Wege eine mathematische Formel gewonnen, in der die Kaufkraft des Geldes als Funktion einer reichen Auswahl monetärer Faktoren erscheint.

Andreas Raab.

Die Österreichisch-Ungarische Bank und die Bankenquete vom Jahre 1908.

Die Ungarische Unabhängigkeitspartei kämpfte für eine völlige Trennung Ungarns von Österreich, d. h. für eine Umgestaltung des verfassungsrechtlichen Verhältnisses der beiden Länder in eine reine Personalunion. Als die Partei im Jahre 1905 an die Regierung gelangte, sollte als erster Schritt zur Verwirklichung dieses Programms die Liquidierung der gemeinsamen Notenbank durchgesetzt werden. Im Jahre 1908 wurde vom Abgeordnetenhouse ein Ausschuss gewählt, der in dieser Angelegenheit Vorschläge ausarbeiten und dem Parlament vorlegen sollte. Der Ausschuss begann seine Tätigkeit mit der Vernehmung führender Persönlichkeiten des Wirtschaftslebens und der Bankwelt. Das Ergebnis dieser Vernehmungen war für die Absichten der Partei ungünstig: die Sachverständigen erklärten die Gründung einer selbständigen ungarischen Notenbank zwar für möglich, verheimlichten aber nicht, dass diese Massnahme der ungarischen Wirtschaft mutmasslich nicht nur keine Vorteile bringen, sondern im Gegenteil, wenigstens vorübergehend die ungünstige Folgewirkung einer Erhöhung der Bankrate um mindestens 1% haben würde.

Die Gruppe Justh—Holló der Partei setzte im Interesse der selbständigen ungarischen Notenbank auch fernerhin jede Hebel in Bewegung, die öffentliche Meinung lehnte jedoch auf Grund des ungünstigen Ergebnisses der Bankenquete diesen Programmpunkt der Unabhängigkeitspartei immer mehr ab. Dieser Änderung der öffentlichen Meinung Rechnung tragend, war der Präsident der Partei, Franz von Kossuth, geneigt, das Ende 1910 erlöschende Privileg der Österreichisch-Ungarischen Bank zu verlängern, die Mehrheit der Partei stimmte jedoch gegen die Verlängerung. Diese Abstimmung hatte eine Spaltung der Partei und diese wieder den Verlust der Regierungsgewalt zur Folge. Die neue Regierung löste das Parlament auf, schrieb Neuwahlen aus und in diesen Wahlen siegte wieder das Programm der Aufrechterhaltung der wirtschaftlichen Gemeinschaft mit Österreich. Das Projekt der selbständigen nationalen Notenbank wurde von der Tagesordnung abgesetzt und das neue Parlament verlängerte dementsprechend das Privileg der Österreichisch-Ungarischen Bank bis zum 31. Dezember 1917 ungefähr unter den alten Bedingungen. Der Führer der Parlamentsmehrheit, Graf Stefan Tisza, wollte zwar die Einlöschungspflicht als neue Bedingung aufstellen, — dieser Vorschlag traf aber von österreichischer Seite auf starken Widerstand. Das Verlängerungsgesetz überliess es also der Bank, in einem geeigneten Zeitpunkt Vorschläge betreffend die Aufnahme der Barzahlungen zu unterbreiten.

Alexander Jirkovsky.

Der Gesetzentwurf über die Förderung der Landwirtschaft. Die Erhöhung der Produktivkraft des ungarischen Bodens und der Quantität und Qualität der landwirtschaftlichen Produktion, — das sind die Zielsetzungen des vom Landwirtschaftsminister dem Abgeordnetenhaus vor kurzem vorgelegten Gesetzentwurfs über die Förderung der Landwirtschaft. Die Mittel, die im Dienste dieser Ziele verwendet werden sollen, sind für ungarische Verhältnisse recht bedeutend: es soll auf 10 Jahre verteilt insgesamt eine Milliarde P zur Verfügung gestellt werden. Der grosszügige Plan umfasst eine reiche Mannigfaltigkeit organisch zusammenhängender Einzelmassnahmen.

Die erste der geplanten Massnahmen ist die Schaffung einer weitverzweigten Organisation zur Verbreitung landwirtschaftlicher Kenntnisse. Zu diesem Zwecke soll vor allem das landwirtschaftliche Unterrichtswesen umgestaltet bzw. ausgebaut werden, u. zw. durch die Umorganisation der landwirtschaftlichen Akademien in landwirtschaftliche Hochschulen, ferner durch eine Erhöhung der Zahl der mittleren Fachschulen von 5 auf 25 und der der Winterschulen niederen Grades von 56 auf 200. Die Schulen sollen mit Internaten und Lehrbetrieben ausgestattet werden. Neben dem Schulunterricht sollen zahlreiche allgemeine und spezifische Fachkurse in den Dienst der Verbreitung von Fachkenntnissen gestellt werden und es soll auch eine stehende Organisation zur Beratung der Landwirte ins Leben gerufen werden. Die zweite Aufgabe, die in Angriff genommen werden soll, ist der Ausbau des landwirtschaftlichen Versuchswesens; zur Sicherung der Kontinuität der Versuche sollen Versuchs- und Musterbetriebe von der Grösse von 50—150 Katastraljoch eingerichtet werden.

Die zweite Gruppe der Bestimmungen des Entwurfs betrifft die Gewährung von Begünstigungen und Unterstützungen. Denjenigen Landwirten, die zum Zwecke der Ausführung von Bodenmeliorationen oder der Intensivierung ihres Betriebes grössere Kapitalanlagen tätigen, ferner kostspielige Einrichtungen zur Aufspeicherung, Klassifizierung und Reinigung der Produkte auführen usw., werden weitgehende Steuerbegünstigungen gewährt. Unmittelbare Unterstützungen sind für diejenigen vorgesehen, die sich an irgendeiner zur geplanten Hebung der Produktivität notwendigen Wirtschaftstätigkeit beteiligen. Mit Hilfe dieser Unterstützungen soll jährlich die Melioration von 40.000 Katastraljoch Salzbodens die Entwäs-

serung von 45.000 Katastraljoch und die Zusammenlegung von 100.000 Katastraljoch durchgeführt werden, es sollen ferner 50.000 Düngerstätten angelegt, 4000 Pflugmaschinenengenossenschaften gegründet, die Anbaufläche der Luzerne um 45.000 Katastraljoch, die der Sojabohne um 7500 Katastraljoch, die der Sonnenblume um 150.000 Katastraljoch erhöht, der Viehbestand vermehrt (der Rinderbestand z. B. um eine Million Stücke auf $2\frac{1}{2}$ Millionen), 20 Millionen Obstbäume gepflanzt, Kühlhäuser, 100.000 Futtersilos, Speicher für 3 Millionen dz Getreide und eine Million dz Mais gebaut werden usw.

Eine besondere Beachtung verdienen diejenigen, in der ungarischen Gesetzgebung neuartigen Bestimmungen des Gesetzentwurfs, die die Regierung ermächtigen, zur Erreichung der im Entwurf gesteckten Ziele Zwangsmassnahmen zu ergreifen. Die erste Kategorie dieser Bestimmungen betrifft die nicht befriedigend bewirtschafteten Grundbesitztümer, die in Zwangspacht gegeben, bzw. deren rationelle Bewirtschaftung durch die Einsetzung eines behördlich ernannten Verwalters gesichert werden kann. In eine zweite Gruppe gehören diejenigen Bestimmungen, die den Landwirtschaftsminister ermächtigen, die grösseren Grundbesitzer zum Anbau jeder beliebigen Ackerfrucht zu verpflichten, den Anbau jeder beliebigen Pflanze an eine Genehmigung zu binden, Vorschriften über die Bodenbearbeitung und die Nutzviehhaltung zu erlassen. Die dritte Gruppe der Zwangsmassnahmen betrifft die Organisation der landwirtschaftlichen Produktion und Verwertung; der Landwirtschaftsminister wird ermächtigt, die Zwangsvereinigung der Produzenten eines Produktionszweiges, oder die Zusammenfassung der Pflanzen- und der Viehzüchter, der Weiterverarbeiter und der Händler in einer Dachorganisation anzuordnen. Er kann ferner verbieten, dass öffentliche Körperschaften, Unternehmungen usw. die zur Deckung ihres regulären, wiederkehrenden Bedarfs benötigten landwirtschaftlichen Produkte von Anderen als von Produzenten oder deren Vertretungen und Organisationen beschaffen.

Die interessanten Bestimmungen des grosszügigen Planes regen zu mancher theoretischen Fragestellung an, wobei freilich hier und da auch auf die Schwierigkeiten der Durchführung hingewiesen werden muss.

Ernst Éber.

Malcomes, Béla Baron von: Ungarische Industriewirtschaft. Budapest, 1940. Selbstverlag. Bd. I—II. (In ungarischer Sprache.)

Die Ungarische Industrie. Hrsg. v. Josef Árvay. Budapest, 1941. P. Halász. 493,161,160 S. (In ungarischer Sprache.)

Die beiden im Laufe des vergangenen Jahres erschienenen umfangreichen Werke geben, einander in gewissen Beziehungen glücklich ergänzend, ein erschöpfendes Bild von der Struktur der ungarischen Industrie. Die Monographie Malcomes' ist als der erste umfassende Versuch zur Schilderung des industriellen Sektors der ungarischen Nationalwirtschaft anzusprechen: der Verfasser betrachtet den Aufbau und die Probleme der Industrie immer vom Standpunkte der gesamten Nationalwirtschaft, die Industrie ist für ihn stets nur ein Glied des Ganzen, dessen Funktionen nur im Zusammenhang mit dem Leben der anderen Glieder begriffen und beurteilt werden können. Dieses Grundprinzip bestimmt selbstverständlich auch seine industriepolitische Einstellung. Auch in der Untersuchung der industriepolitischen Einzelprobleme und der Darstellung der Entwicklung und des gegenwärtigen Standes der einzelnen Industriezweige leistet er im grossen und ganzen Wertvolles, obzwar an einigen Stellen ein tieferes Eindringen in die Spezialfragen fruchtbar, manchmal sogar recht notwendig gewesen wäre.

Die zweite Veröffentlichung ist ein Sammelwerk, dessen erster Teil den allgemeinen Problemen der gesamten ungarischen Industrie und dem Werdegang der einzelnen Industriezweige, der zweite Teil dem

Handwerk und dem Hausgewerbe, ferner der Industrie Siebenbürgens gewidmet ist. Die Verfasser der einzelnen Beiträge rekrutieren sich aus den Reihen der berufensten Fachmänner. An Einheitlichkeit des Aufbaus und der Gesichtspunkte bleibt das Werk hinter dem Buche Malcomes' naturgemäss weit zurück, für das hier Fehlende entschädigt es aber reichlich durch die Vertiefung der Spezialproblematik und durch den Reichtum und die Wirklichkeitsnähe der Schilderung der Verhältnisse. Das Werk ist eine wahre Enzyklopädie der ungarischen Industriegewirtschaft und der industriellen Technik.

Koloman Kádas.

Pester Ungarische Commercial-Bank 1841—1941.
Erinnerungen der vergangenen hundert Jahre. Budapest 1941. (In ungarischer Sprache.)

Die hundertjährige Geschichte der Pester Ungarischen Commercial-Bank 1841—1941. Budapest 1941.
— 253 + 57 S. (In ungarischer Sprache.)

Eckhart, Franz: Hundert Jahre der ungarischen Volkswirtschaft 1841—1941. Budapest, 1941. 342 S. (In ungarischer Sprache.)

Die drei Veröffentlichungen sind anlässlich des hundertjährigen Jubiläums der Pester Ungarischen Commercial-Bank erschienen. Die erste gibt reiches Bilder- und Dokumenten-Material aus der Geschichte der Bank. Das zweite Buch wurde in der vorigen Nummer der Ungarischen Volkswirtschaftlichen Rundschau besprochen.

Aus Anlass ihres im vergangenen Jahre gefeierten 100jährigen Jubiläums hat die Pester Ungarische Commercialbank nicht nur eine wertvolle Arbeit über ihre eigene hundertjährige Entwicklung veröffentlicht, sondern auch das Entstehen des vorliegenden vorzüglichen wirtschaftshistorischen Werkes veranlasst. Trotz ihres durch den Anlass vorbestimmten zeitlichen Rahmens gibt die Arbeit Professor Eckharts ein vollkommen abgerundetes Bild vom Werdegang der ungarischen Volkswirtschaft während eines in sich abgeschlossenen Zeitabschnittes, denn die Gründung der Bank fiel mit dem Aufdämmern eines völlig neuen Zeitalters der ungarischen Wirtschaftsentwicklung zusammen und andererseits ist es wohl anzunehmen, dass das Jubiläumsjahr 1941 den endgültigen Abschluss eines vergangenen Zeitalters und den Beginn von etwas völlig Neuem bedeute. Die bahnbrechende Leistung des Verfassers verdient in jeder Hinsicht das höchste Lob; es könnte höchstens nur ein kräftigeres Herausarbeiten der Zusammenhänge und der Abweichungen der einheimischen Wirtschaftsentwicklung mit bzw. von der des Auslandes, und des Einflusses der Bewegungen des internationalen Kapitalmarktes auf die einheimische Produktion erwünscht erscheinen.

Stefan Varga.

Tallos, Johann: Studien über Versicherungswesen und Bevölkerungsbewegung. Budapest, 1941. Selbstverlag. 308 S. (In ungarischer Sprache.)

Der Band enthält eine Sammlung — zum Teil bisher unveröffentlichter — Studien, die, abgesehen von einigen kleineren Aufsätzen über technische und betriebswirtschaftliche Spezialfragen des Versicherungswesens, auf das Interesse eines breiteren Publikums Anspruch haben. Besonders hervorzuheben sind darunter eine von der Ungarischen Akademie der Wissenschaften preisgekrönte umfangreiche Untersuchung „Über die mutmassliche zukünftige Gestaltung der Altersgliederung der ungarischen Bevölkerung im Hinblick auf die Kriegsverluste und den Geburten-

ausfall“ aus dem Jahre 1924, ferner eine absolut objektiv gehaltene, wertvolle Studie über „Das Problem der Verstaatlichung des Versicherungswesens vom sozialen und finanziellen Gesichtspunkte aus betrachtet“.

Paul Veress.

Gesztelyi-Nagy, Ladislaus: Széchenyi. Anlässlich des 150jährigen Jubiläums seiner Geburt. Kecskemét, 1941. 174 S. (In ungarischer Sprache.)

Der illustre Verfasser hat in diesem Bande die Studien, Zeitungsartikel und Reden gesammelt, die er im Laufe seiner schriftstellerischen und öffentlichen Laufbahn der Gestalt und dem Wirken „des grössten Ungarn“ gewidmet hat. Er ist Agrarpolitiker und so kann es nicht wundernehmen, dass sein Augenmerk in erster Reihe auf Széchenyi, den Agrarpolitiker gerichtet ist; dieser Umstand tut übrigens dem Wert dessen, was er über Széchenyi zu sagen hat, keinen Abbruch, da ja Ungarn zu Széchenyi's Zeiten noch fast ausschliesslich agrarischen Charakter zeigte, was die Landwirtschaft zum natürlichen Ansatzpunkt des von Széchenyi betriebenen Reformwerkes bestimmt hatte. (a. é.)

Major, Robert: Zwischen zwei Weltkriegen. Die Wirtschafts- und Sozialgeschichte von 21 Jahren. Budapest, Renaissance, 1941. 276 S. (In ungarischer Sprache.)

Der Verfasser sucht Antwort auf die Frage, ob politische oder wirtschaftliche Momente die Schuld an dem Zusammenbruch des Wirtschaftssystems der zwanziger Jahre und so an der Heraufbeschwörung der Weltwirtschaftskrise und mittelbar des zweiten Weltkrieges tragen. Seine Darstellung der Wirtschaftsgeschichte der jüngsten Vergangenheit, die sich auf alle wichtigeren Momente und Probleme der Wirtschaftsentwicklung und der Wirtschaftspolitik der untersuchten 21 Jahre erstreckt, zeigt, dass die Weltwirtschaftspolitik dieser Zeit in keiner Weise geeignet war, zur Schaffung einer friedlichen Atmosphäre beizutragen und ein Abebben der politischen Leidenschaften zu bewirken. Die schweriegendsten Krisenursachen erblickt er in der protektionistischen Zollpolitik der Vereinigten Staaten, die eine Abtragung der Kriegsschulden auf dem Wege von Warenlieferungen verhindert hatten, und andererseits in der irrationalen Behandlung des Reparationsproblems, die Deutschland Schaden zufügte, ohne den Reparationsgläubigern einen entsprechenden Nutzen zu bringen. — Die sachlichen, gewissenhaften und klaren Ausführungen des Verfassers bieten dem Leser nicht nur Auskunft und Belehrung, sondern auch eine genussreiche, spannende Lektüre. (a. é.)

Fejérvári, Erwin: Versicherungsllexikon. Budapest, 1941. Selbstverlag. 246 S. (In ungarischer Sprache.)

Auf die Erfahrungen seiner langjährigen praktischen Tätigkeit in der Versicherungsbranche gestützt, hat der Verfasser die Aufgabe, die er sich gestellt hat, mit vollem Erfolg gelöst. Das von ihm zusammengestellte Nachschlagewerk ist nicht nur für die Fachkreise bestimmt, — es soll auch der Orientierung der Versicherten und derjenigen, die eine Versicherung abzuschliessen wünschen, dienen, u. zw. auf eine leicht zugängliche Weise. Die nützliche Arbeit füllt eine fühlbare Lücke der ungarischen Fachliteratur aus. L. G.

Ungarisches Wirtschafts-Jahrbuch 1941. Hrsg. v. Gustav Gratz, redigiert v. Emmerich Zempléni. Budapest, 1941. 466 S.

Ein schlagender Beweis für das hohe Niveau der volkswirtschaftlichen Bildung in Ungarn ist die Existenz einer ganzen Reihe von vor-

züglichen wirtschaftlichen Jahrbüchern und Jahresberichten. Unter diesen Veröffentlichungen nimmt das von Gustav Gratz in deutscher Sprache herausgegebene Ungarische Wirtschafts-Jahrbuch einen hervorragenden Platz ein. Der vorliegende Jahrgang gibt in 48 vorzüglichen Studien ein erschöpfendes Bild nicht nur von der jüngsten Entwicklung, sondern auch vom gesamten gegenwärtigen Stand und der Verfassung des ungarischen Wirtschaftslebens. Die Verfasser der einzelnen Beiträge sind, wie stets, auch diesmal hervorragende Sachverständige des betreffenden Spezialgebietes, — ihre persönlichen Ansichten und Urteile verleihen ihren Beiträgen einen den einer noch so treffenden Tatsachenschilderung weit übertragenden Wert. (a. é.)

Der Wettbewerb in der Seeschifffahrt. Bearbeitet im Institut für Konjunkturforschung. Jena, 1940. 240 S.

Diese musterhafte Veröffentlichung des Instituts für Konjunkturforschung, die in der Serie der verkehrswissenschaftlichen Mitteilungen des Reichsverkehrsministeriums erschienen ist, bietet an Hand eines reichen statistischen Materials eine vollendete Darstellung der Entwicklung der Seeschifffahrt in den letzten 50 Jahren, um dann auf dieser Grundlage die Voraussetzungen der Wettbewerbsfähigkeit in der Handelsschifffahrt zu untersuchen. Eine umfangreiche Einleitung gibt eine gute allgemeine Einführung in die prinzipiellen Fragen des Wettbewerbs in der Handelsschifffahrt. Bei der Untersuchung der Wettbewerbsfähigkeit wird einerseits auf den Einfluss organisatorischer Massnahmen, andererseits auf die Frage der Möglichkeit einer Beeinflussung durch staatliche Eingriffe ein besonderes Gewicht gelegt. Sowohl der Reichtum des statistischen Materials wie auch die die Gestaltung der Wettbewerbsfähigkeit betreffenden Untersuchungen verdienen die grösste Anerkennung, — die Arbeit erschöpft den gesamten Fragenkomplex restlos. Rudolf Ruisz.

Pirou, Gaétan: Néo-Libéralisme, Néo-Corporatisme, Néo-Socialisme. Paris, 1939. Gallimard. 219 S.

Pirou gibt eine systematische Darstellung der Ideen der im Titel seines Buches genannten, die französische wirtschafts- und sozialpolitische Literatur der Vorkriegszeit beherrschenden drei Gedankenströmungen und weist auf die Konsequenzen hin, die eine Verwirklichung des einen oder des anderen dieser Systeme nach sich ziehen würde. Auf dieser Grundlage gibt er dann eine Kritik der drei Systeme, u. zw. in methodologisch einwandfreier Weise einerseits vom Gesichtspunkte der immanenten Zielsetzungen, andererseits von dem der öffentlichen Wohlfahrt und der individuellen Freiheit. Obwohl die Theorie den Tatsachen des Zeitgeschehens meistens ohnmächtig gegenübersteht, muss das Verdienst einer Arbeit, die wie die vorliegende, mit ihrer Objektivität zum rationalen Kritizismus zurückführt, doch hoch eingeschätzt werden.

E. K.

Studies in War Economics. International Labour Office. Studies and Reports. Series B. No. 33. Geneva, 1941. 199 S.

Diese neue Veröffentlichung des Internationalen Arbeitsamtes beleuchtet in sechs auf einheitlichem Plan und geschlossenem Gedankengang fussenden Aufsätzen verschiedene Probleme der Wirtschaftspolitik im Kriege. Im reichlich wuchernden Schrifttum dieses Fragenkreises finden sich nicht viele Arbeiten, die die entscheidenden Probleme so klar hervortreten lassen und die wichtigen Zusammenhänge so überzeugend herauszuarbeiten verstehen wie diese Aufsatzreihe. Ein besonderer Vorzug der Arbeit ist freilich die ständige Betonung der Notwendigkeit einer Kontinuität der Sozialpolitik. B. R.

Társadalompolitikai és népesedéspolitikai szempontok az adóztatásban.*

Tartalom: 1. Bevezetés. — 2. Az adózás általánossága. — 3. A létminimum adómentessége. — 4. A többgyermekes családok egyéb adókedvezményei. — 5. A fokozatos adóztatás. — 6. A tulajdoni- és a munkajövedelmek különböző mérvű megadóztatása. — 7. Az örökösödési adók szociális, állampénzügyi és közgazdasági vonatkozásai. — 8. Szociális szempontok a hozadéki adóknál. — 9. A szociális gondolat érvényesítése a közvetett adóknál, a fényűzési adóknál és a közületi egyedáruságoknál. — 10. A háborús érdemek alapján nyújtható adókedvezmények. — 11. Befejezés.

1. Bevezetés.

A modern államok és egyéb közületek adóztatásának főcélja: a közületek anyagi szükségleteinek részbeni fedezése.

A mult században az ú. n. tanszéki szocializmus élén Adolf Wagner az adóztatás e főcélja mellett az adófogalom helytelen kibővítésével az *adóztatás társadalompolitikai célját* is hangoztatta. Wagner az adó társadalompolitikai fogalmának felállításával az adóztatás másik céljául azt jelölte meg, hogy az adóztatás a nemzeti jövedelem és a nemzeti vagyon eloszlásába szabályozóan nyúljon bele.¹ Az adófogalomnak ilyen kibővítése azonban a pénzügyi politika egyik részét alkotó *adópolitika* céljának a társadalompolitika céljával való felcserélését jelentené. Mert a *társadalompolitika* és nem az adópolitika egyik főcéljának tekinthetjük: a jövedelem- és vagyoneloszlás terén mutatkozó kirívó egyenlőtlenségek szükséges csökkentését, az arányosabb és igazságosabb jövedelem- és vagyoneloszlásra való törekvést.

Az adópolitika és a társadalompolitika céljának ebből az elhatárolásából azonban nem szabad azt a következtetést vonnunk, hogy az adópolitika egyáltalán ne legyen tekintettel bizonyos társadalompolitikai szempontokra. Sőt ellenkezőleg, a modern adópolitika akkor teljesíti helyesen feladatát, ha a

---

* A debreceni Tisza István-Tudományegyetem Főiskolai Tanfolyamán az 1941/42. tanévben tartott előadás.

¹ Finanzwissenschaft. Második rész. 2. kiadás. Leipzig 1890. 207. l.

fedezeti elven nyugvó közületi háztartások anyagi szükségleteiről gondoskodva kísérő jelenségként, mellékhatásként bizonyos *társadalompolitikai*, — s itt mindjárt hozzáfűzhetem: *népese-
déspolitikai (családvédelmi) szempontokra* is figyelemmel van. Nyilvánvaló, hogy minden adóztató hatalom — társadalom-
politikai célzat nélkül is — a közterhek igénybevételével min-
dig belenyúl a jövedelem eloszlásába és olykor a vagyone-
loszlásba.

Mégis — úgy vélem — téves az a pénzügytani felfogás, amely az *adóztatás pénzügyi* (financiális vagy fiskális) *fő-
célja* mellett vagy éppenséggel felett az *adóztatás társadalom-
politikai célját* állítja előtérbe. A modern államoknak és egyéb közületeknek valóban vannak igen fontos társadalompolitikai céljai, amelyeknek elérése azonban nem az adópolitika, hanem elsősorban a társadalompolitika feladata. Viszont — mint már Wilhelm Vocke is helyesen rámutatott — az adóztatás révén a legkülönbébb államcélok megvalósítása lehetséges, pl. a fényűzés megszerítése, az alkoholizmus elleni küzdelem stb.² Az adóztatásnak szerepe lehet egyéb gazdaságpolitikai, kulturpolitikai és más célok megvalósításánál is.

Wagner most bírált felfogását a pénzügytani irodalomban még többen mások sem osztják;³ erre vonatkozó nézeteit a pénzügytanban újabban kevesen képviselik.⁴ Annál inkább feltűnő, hogy legújában Wagner nyomán haladva a modern pénzügytan elméletének egyik kiváló művelője: Wilhelm *Andreae* gráci professzor alapvető munkájában az adóztatás pénzügyi (fiskális) célját a társadalompolitikai célnak alárendeli és azt állítja, hogy „az állami szükségletet közvetlenül és közvetve is az adórendszer társadalompolitikai alakulása által kell fedezni.”⁵ Az adó helyes fogalmának, az adóztatás igazi

² Die Grundzüge der Finanzwissenschaft, Leipzig 1894. 160. l.

³ Így pl. J. *Conrad*: Grundriss zum Studium der politischen Oekonomie. III. Teil. Finanzwissenschaft. 9. kiadás. Jena 1923. 7. l. — W. *Gerloff*: Handbuch der Finanzwissenschaft 1. kötet Tübingen 1926. 443. l. — K. F. v. *Schall*: Finanzwissenschaft. Schönberg-féle Handbuch der politischen Ökonomie. 3. kötet. 4. kiadás. 154. l. — E. R. *Seligman*: Progressive taxation in theory and practice. American Economic Association 1894. évf. 67. l. — A magyar irodalomban *Földes B.*: Az államháztartástan. (Pénzügytan). 2. átdolgozott kiadás. Budapest 1912. 148. l. — *Heller F.* Pénzügytan. I. kötet. Elméleti pénzügytan. Budapest 1921. 67. l. — *Balás K.*: Modern adóztatási szempontok. Közgazdasági Szemle 1939. évi 82. kötet. 672—673. l.

⁴ Ezek közé tartozik pl. Franz *Meisel*: Geschichte der deutschen Finanzwissenschaft im 19. Jahrhundert bis zur Gegenwart. Handbuch der Finanzwissenschaft. I. kötet Tübingen 1926. 262. l. — Wagner „szociálpolitikai adórendszerének“ méltatását a hazai tudományos irodalomban lásd: *Hegedüs Loránt*: Az adótan társadalmi elmélete. Értekezések a nemzetgazdaságtan és statisztika köréből. Szerkesztik: *Heller Farkas* és *Kovács Alajos*. Új sorozat II. kötet. A Magyar Tudományos Akadémia kiadása. Budapest 1935. 14—15. l.

⁵ Grundlegung einer neuen Staatswirtschaftslehre. Jena 1930. 49. l.

céljának félreismerésére mutat az, hogy Andreae az adóztatás pénzügyi (fiskális) célja fölé helyezi a társadalompolitikai célt.

A modern pénzügytanban a másik oldalon hasonlóképpen téves úton jár Wilhelm Gerloff is, aki ugyan elismeri az adónak azt a közvetett hatását, hogy többé-kevésbé „társadalmi mellékcélokat“ (soziale Nebenzwecke) teljesíthet. Az adóztatás ugyanis a nemzeti jövedelem és a nemzeti vagyon eloszlására rendszerint mindig hatással van, de Gerloff ezt a hatást csupán „talán nem kívánatos és sajnos elkerülhetetlen“ következménynek tekinti, de nem az adó főcéljának vagy lényeges funkciójának.⁶ Ezzel az utóbbi rideg felfogással is szembe kell szállnunk, mert ha behatóan vizsgáljuk a modern államok adótörvényeinek megalkotásánál a törvényhozás által kifejezésre jutó szándékot, annak eredményeképpen az adóztatás társadalompolitikai hatását nem foghatjuk fel, mint Gerloff „talán nem kívánatos és sajnos elkerülhetetlen“, hanem éppen ellenkezőleg: a törvényhozás által szándékolt és kívánatos következménynek.

Az adóztatást tehát egyrészt nem tekinthetjük társadalompolitikai eszköznek és nem beszélhetünk az adóztatás szociálpolitikai főcéljáról, de másrészt a modern közületek adóztatásában immár kétségtelenül mutatkozó társadalompolitikai hatást kívánatos és szándékolt következménynek foghatjuk fel. Ilyen értelemben beszélhetünk a modern államok *szociális adópolitikájáról*.

Valóban a *szociális gondolat* a modern államok pénzügyi politikájában is mind inkább tért hódít. Minden modern állam pénzügyi kormányzatának arra kell törekednie, hogy az ország adórendszere lehetőleg megfeleljen a szociális adópolitika törekvésének: *az adóteher igazságosabb és arányosabb megosztásának*.

Az adóteher igazságosabb és arányosabb megosztása mellett társadalompolitikai szempontból további követelmények: az adóztatás általánossága, a létminimum adómentessége, a többgyermekes családfők méltányos kímélése, általában a családi állapot, a kor, a harctéri érdemek kellő figyelembevétele legalább az egyenes adóknál. Az egyenes adók individualizálása, egyéni megállapítása a személyes viszonyok figyelembe vételével a szociális adópolitikának szintén egyik lényeges követelménye. De a szociális szempontok mérlegelésére némi lehetőség nyílik a közvetett adóknál, főleg a fogyasztási adóknál, a közületek egyedáruságainál és egyes ú. n. illetékeknél is.

Most következő fejtegetéseimben azt a kérdést vizsgálom, hogy a modern adóztatásunkban a *társadalompolitikai* és a *népesedéspolitikai* szempontok mennyiben érvényesülnek és e téren milyen feladatok várnak még megoldásra.

⁶ I. m. 443. 1.

2. Az adózás általánossága.

Az adóztatásban addig társadalompolitikai hatás érvényesüléséről nem beszélhetünk, amíg a „társadalmi (szociális) igazságosság“ sokat hangoztatott elve a közteherviselésben nem valósul meg. Ennek első feltétele az, hogy az *adózás általános* legyen, vagyis mindenki vegyen részt az adóteherviselésben.

A rendi alkotmányú országokban s így Magyarországon is 1848. előtt a nemesség és a papság kiváltságai közé tartozott adómentességük. Nálunk már az 1222. évi aranybulla 3. cikkelye a nemesek és az egyházak számára adómentességet biztosított.⁷

A középkori rendi alkotmányú államokban az egyes társadalmi osztályok a közfunkcióknak különböző ágaiban működtek közre. Pénzügytani szempontból sem szabad figyelmen kívül hagynunk azt a tényt, hogy a rendi államokban a nemesek — bár adómentességet élveztek — a közteherviselésben mégis résztvettek különféle katonai vagy polgári közigazgatási szolgálatokkal. Egyrészt a katonai vagy polgári közigazgatási szol-

⁷ Az aranybullának a magyar adótörténet szempontjából ezt a fontos cikkelyét az eredeti latin szövegből az egyes szakírók egymástól eltérően fordították le magyarra. A Magyar Törvénytár milleneumi emlékkiadásában e törvénycikk első részének fordítása a következő: „Továbbá semmi szerpénzt, sem szabadadót nem szedetünk a nemesek jószágán...“ Nagy Gyula a latin szövegben szereplő collecta-t „szerpénz“-nek fordította le és olyan adónemnek magyarázta, „mely alatt a falukon házról-házra, szerrel járva szedett adót kell értenünk.“ (1000—1526. évi Törvénycikkek. Budapest 1899. 133. l.) — *Ladányi* Gedeon: A magyarság királyság alkotmánytörténete a szathmári békekötésig c. munkájában (Debrecen, 1871. 73. l.) e törvénycikket így fordította le: „A nemesek birtokán semmiféle adót vagy szabad dénárokat nem szedetünk...“ — *Kosutány* Ignác: A magyar alkotmány és jogtörténelem tankönyve c. művének I. kötetében (Budapest 1895. 127. l.) pedig e törvénycikk vonatkozó részét egyszerűen így közli magyarul: „Továbbá a nemesek szolgáncseitől semminemű adót nem szedetünk...“ — Ezek a fordítások nem adnak tiszta képet. *Eckhart* Ferenc már 1908-ban rámutatott arra, hogy a középkori latin terminológiánk sehol sem pontos, de sehol sem zavarosabb, mint az adónemek elnevezésénél. A collecta gyűjtőnév, amelyet subsidiumszerű, rendkívüli adózás fogalmának meghatározására, továbbá a lucrum camerae: vagyis a pénzbeváltásból eredő haszon és ettől teljesen eltérő adónemek elnevezésére, valamint a vendégek által fizetett földbér megjelölésére is használtak. Az aranybullában a collecta subsidiumszerű rendkívüli hadiadót jelent. (Lásd *Eckhart* Ferenc: A királyi adózás története Magyarországon 1323-ig. Arad 1908. 39. és 40. lapok.) — A „szabadadó, szabad dénár“ vagy más néven „füstpénz“ a királyi és magánföldesúri birtokon élt félszabad és szabad telepes úrbéreszek kezdetleges állami egyenesadója, mégpedig a katonáskodásra nem kötelezett népelemek adója volt. Mihelyt valaki hadijellegű szolgáltatásokat teljesítve csak részben is katonává vált, a füstpénz fizetése alól — legalább részben — mentesült. A „füstpénz“ már az aranybulla kiadása idején magánjogi jelleget öltött. Lásd: *Hóman* Bálint: Magyar középkor című (Budapest 1938.) összegyűjtött munkáiban „Kálmán király dénarádója“ c. tanulmányát 290—326. l.

gálatok, másrészt az adók, illetékek, díjak stb. címén történt pénz- vagy terményszolgáltatások a középkori társadalmi osztályok által viselt — lényegükben azonos — terhek voltak.

De kétségtelen, hogy az elavult rendi alkotmányú országokban a nemesség és a papság számára biztosított adómentesség az *adózás általánosságának* elvét sértette és *szociális szempontból igazságtalanság* volt. Már *Heller Farkas* rávilágított arra, hogy mindaddig, amíg a közhatalom kizárólag a felsőbb osztályok birtokában volt, azoknak nagy lehetőségük nyílt arra, hogy az adóterhet maguktól elhárítsák és egészen az alsó osztályok vállára rakják.⁸ Erre mutat a rendi alkotmányú Magyarország nemességének és papságának imént említett adómentessége.

Nálunk 1848-ban a magyar országgyűlés országos határozatot hozott, amely a nemesek és az egyházak korábbi adómentességének megszüntetésével az *adózás általánosságának* és *arányosságának* elvei alapján új adórendszer bevezetésére vonatkozott. „A közös teherviselésről“ szóló 1848. évi VIII. t.-c. a helyes adórendszernek ezeket a követelményeit a következőképpen fejezi ki: „Magyarország s a kapcsolt részek minden lakosai, minden közterheket, különbség nélkül egyenlően és aránylagosan viselik.“⁹ A magyar szabadságharc közbejött eseményei sajnos azt is megakadályozták, hogy a közteherviselésről szóló törvényt alkotmányos úton hatályba léptethessék. A magyar szabadságharc leveretése után az osztrák önkényuralom idején az 1849 október 20.-i császári nyílt parancs ki-mondotta az általános közteherviselés elvét és az 1850 november 20.-i császári nyílt parancs Magyarországra kiterjesztette az osztrák adórendszert; ezzel hazánkban is tényleg megvalósult az adózás általánosságának társadalompolitikai szempontból elengedhetetlen követelménye.

A hazai gazdasági és pénzügyi viszonyok kellő figyelembevételével nélkül Magyarországra önkényesen erőszakolt osztrák adórendszer, amelyet az osztrák örökös tartományok pénzügyi szükségleteire és lehetőségeire szabtak, hazánkra nyilvánvalóan nem lehetett előnyös.

Az osztrák önkényuralom megszűnte és a magyar alkotmány helyreállítása után a magyar törvényhozás az akkor érvényben volt osztrák adórendszert a kirívó hiányok pótlásával, némi módosításokkal továbbra is fenntartotta. Az adórendszert Magyarországon az első világháború előtt az 1875., az 1909. és az 1912. évi adóreformok során főleg *állam-pénzügyi* (financiális) szempontból fejlesztették. A *társadalom-politikai* elvek e reformok során többnyire nem jutottak szó-

⁸ I. m. 161—162. l.

⁹ Ugyanerről a tárgyról szól az erdélyi 1848. évi VII. t.-c. is,

hoz és csak az első világháború utáni adóreformoknál érvényesültek mind nagyobb mértékben közvetlenül és közvetve is.

A modern államokban az *adózás általánosságának* elve alól több kivételt tesznek. Szociális szempontból az alább részletesen tárgyalandó létminimum adómentessége mellett említést érdemel pl. az, hogy az altruisztikus jellegű, jótékonyági, egészségügyi célt szolgáló intézmények (társulatok, egyesületek stb.), amelyek fontos szociális feladatokat teljesítenek és ilyen módon az állami vagy egyéb közületi szociális tevékenységet a szegénygondozás, az anya- és csecsemővédelem, a betegápolás, általában a közjótékonyság és a közegészségügy terén kiegészítik, bizonyos állami vagy más közületi *adómentességet* élveznek. A magyar szociális adópolitikának egyik eredményeképpen a társulati adó alól mentesülnek azok a pénzüsszegek, amelyeket az egyes vállalatok a tisztviselőik nyugdíjalapjára, segélyalapjaira vagy az alkalmazották különféle jóléti intézményeire juttatnak. Ezeket az adómentességeket éppen a *társadalompolitikai* szempontok teljesen indokolják.^{9a}

Az adózás általánosságának elve alól a modern államokban érvényesülő más kivételekkel (egyéb adómentességekkel), amelyeknek közvetlenül társadalompolitikai hatásuk nincs, itt most nem foglalkozom.

3. *A létminimum adómentessége.*

A társadalompolitikai szempontból is helyesen felépített adórendszernek további követelménye, hogy az ú. n. *létminimumot*: vagyis a létfenntartásra szükséges összeget legalább az egyenes adók egy részénél adómentesen hagyják. A létminimum adómentessége az adózás általánosságának követelménye alól a valóságban csak látszólagos kivételt jelent. A *szolgáltatási képesség* elve szerint az egyén jövedelméből az elsőrendű

^{9a} Szociális szempontból követésre érdemes az a legújabb *adómentesség*, amelyben a németbirodalmi kormány az 1941. novemberében bevezetett ú. n. vastakarék-számlákra (Eiserne Sparkonten) befizetett összegeket és ez összegek után jóváírásra kerülő kamatokat részesíti. Ezt az intézményt Németországban a vásárlóerő irányítása és a takarékosági hajlam fejlesztése céljából valósították meg. A fizetésből vagy munkabérből élő személyek havonta legfeljebb 26 M-t, kivételesen 39 M-t fizethetnek be ezekre a vastakarék-számlákra; a befizetett összegeket a második világháború végéig zárolják. A német pénzintézetek azonban rendkívüli esetekben (pl. férjhezmenés, születés, halálozás, válságos gazdasági helyzet esetén) e zárolt számlákra befizetett összegeket kívánságra egészben vagy részben visszafizethetik. E vastakarék-számlák tulajdonosai — amellet, hogy a befizetett összegek és kamatai az összes német birodalmi adók alól mentesek, — még abban a kedvezményben is részesülnek, hogy a fizetést vagy munkabért terhelő adót és a társadalombiztosítási járulékot nem a teljes fizetés vagy munkabér után számítják, hanem csak az ú. n. vastakarék-számlákra befizetett tőkével kisebbitett összeg után.

létszükségletek fedezésére fordított költségek levonása után fennmaradó részt: az ú. n. szabad jövedelmet lehet csak megadóztatni. A létminimum adómentessége a szegény néprétegekre aránytalanul súlyosan nehezedő fogyasztási adók és általános forgalmi adó hatásának némi ellensúlyozására is szolgálhat. De az *adóztatás jutányosságának* követelménye alapján finansiális szempontból is indokolt, hogy a legcsekélyebb adótárgyakat (jövedelmeket, kereseteket, vagyonokat), amelyeknek megállapítása, kivetése és behajtása a pénzügyi hatóságoknak aránytalanul nagy munkájával és költségével járna, lehetőleg adózatlanul hagyják. E kérdés felett már sokat vitatkoztak a pénzügytani és közgazdaságtani irodalomban. De a létminimum adómentességének jogosultságát elméletileg és gyakorlatilag is eldöntött kérdésnek tekinthetjük.

Az *adómentes létminimum* fogalma nemcsak a pénzügytanban, hanem a pénzügyi jogban is az egyenes adók egy részénél már hosszú idő óta polgárjogot nyert. Felvetődhetik azonban az a kérdés, hogy vajon lehet-e valamely ország egész területére vonatkozólag helyesen az adómentes létminimum nagyságát általános érvénnyel, egységesen megállapítani. A létminimum csak viszonylagos fogalom. A létminimum nagyságának megállapítása egy adott időpontban egyénenként is nehéz, valamely országra vonatkozólag egységesen pedig aligha lehetséges. A létminimumnak pénzértékben kifejezendő nagysága valamely országon belül vidékenként, foglalkozási áganként és társadalmi rétegenként is jelentékeny különbségeket mutat és az árszínvonal változásaival ingadozik; az éghajlati viszonyok, az egyes évszakok, a faj, a népesség életszokásai, a gazdasági és kulturális fejlődés stb. mind hatást gyakorolnak a létminimum nagyságának alakulására. Éppen ezért valamely ország egész területére vonatkozólag a népesség létminimumát pontosan sohasem lehet meghatározni.¹⁰

A pénzügyi jogszabályok az adómentes létminimum címén egyes adónemenként az ország területére egységesen bizonyos pénzösszeget állapítanak meg. Helyesebb volna, ha az adómentes létminimum összegét az országon belül a tényleges megélhetési viszonyoknak megfelelően pl. városok és vidék szerint eltérően határoznák meg. Az elméleti megfontolások ellenére el kell fogadnunk a gyakorlati életnek azt a megoldását, hogy az adómentes létminimum határául az egyes országok egész területére egyenes adónemenként bizonyos pénzösszeget állapítanak meg és olykor ugyanazon adónemnél a korábban meghatározott adómentes létminimum határát megváltoztatják.

¹⁰ V. ö. Szerző: A közterhek alakulása Csonka-Magyarországon. Közgazdasági Szemle 1933. évi 76. kötet. 275. l. — Szerző: Adóztatás és nemzeti jövedelem. Ünnepi dolgozatok Balás Károly és Heller Farkas születésének 60. évfordulója alkalmából. Szeged 1937. 406. és köv. l.

így pl. Magyarországon a jövedelemadóról szóló 1909. évi X. t.-c. a jövedelemadó alól mentesítette azokat az egyéneket, akiknek évi összes jövedelme a 800 koronát (a létminimumot) meg nem haladta.¹¹ Az általános kereseti adóról szóló 1909. évi IX. t.-c. pedig mindazokat az egyéneket, akik jövedelmük csekély-sége (létminimum) címén jövedelemadót nem fizetnek, az általános kereseti adó alól állandóan mentesítette. Az utóbbi törvény értelmében Magyarországon állandóan mentes a kereseti adó alól a közönséges napszámos munka is, amint arról már az 1883. évi X. t.-c. rendelkezett. A magyar törvényhozásnak ez az elhatározása pénzügyi kormányzatunknak abból a financiaiális megfontolásából eredt, hogy a tartózkodási helyüket gyakran változtató napszámosok kereseti adójának nyilvántartása és behajtása olyan nehézségekkel és költségekkel járt, amelyek szükségessé tették a napszámosoknak az általános kereseti adó alól való állandó mentesítését. *Nem társadalompolitikai*, hanem adminisztratív *szempontok* voltak tehát az indokai annak, hogy a napszámosokat a kereseti adó alól mentesítették.¹² Szociális szempontból azonban joggal kifogásolhatjuk azt, hogy a közönséges napszámosoknak és a létminimumon élő egyéb néprétegeknek az általános kereseti adó alól való mentessége csak az állami adókra vonatkozik, míg az egyenes adókon nyugvó adópótlékokra (a községi adókra, az útdóra stb.) az 1909. évi IX. t.-c. szerint ez az adómentesség nem terjed ki. Ha a törvényhozás elismer egy bizonyos összeget az adómentes létminimum határául, nem következetes az, hogy ennek ellenére a közönséges napszámosokat, a létminimumon élőket vagy még annál is csekélyebb keresetűeket — ha nem is állami, de más — egyenes adókkal terheli.

A világháború után érvénybe lépett pénzügyi jogszabályaink az *adómentes létminimum határát* több ízben megváltoztatták. (Jelenleg az általános jövedelemadónál évi ezer pengő, az általános kereseti adónál a járadékból és járadékszerű szolgáltatásokból eredő jövedelmekre, valamint az alkalmazottak kereseti adójánál a szolgáltatási járandóságokra évi 960.— P az adómentes határ.)

A modern adópolitika helytelenül járna el akkor, ha az adómentes létminimum pénzösszegének meghatározásánál egyáltalában nem volna tekintettel az egyéni viszonyokra: a családi állapotra, a családfő által eltartott családtagok számára stb. Más adómentes létminimumot kell megállapítani a nőtlen, illetve a hajadon keresőkre és mást a családos egyénekre a családfő által

¹¹ Az 1909. évi X. t.-c. szerint az adómentes létminimum megállapításánál azonban a külföldről származó jövedelmet számításba kell venni akkor is, ha az — e törvény értelmében — jövedelemadó alá nem vonható.

¹² V. ö. *Fellner* Frigyes: Az egyenes adók reformja Magyarországon. Budapest 1916. 14—15. l.

eltartott, keresettel nem bíró családtagok számának kellő figyelembe vételével. Ennél a követelménynél egybefonódnak az adóztatás társadalompolitikai és népesedéspolitikai (család-védelmi) szempontjai. E tekintetben elismerésre méltó példa az 1929. évi XXIII. t.-cikkünk, amely az általános jövedelemadó alól mentes évi 600, illetve ezerpengős jövedelmi határon felül a többgyermekes családfők adómentes jövedelmét a második és harmadik gyermek után 100—100 pengővel, a negyedik, ötödik és hatodik gyermek után 200—200 pengővel, azonfelül pedig minden további gyermek után 300—300 pengővel emelte fel.¹³ E törvény alapján a jövedelem- és a vagyonadó alól a gyermekek számára való tekintettel mentesített adózók (illetve tételek) száma a legújabb hivatalos adatok szerint az 1939. évben csak a jövedelemadónál 2.525, a jövedelem- és vagyonadónál 10.699, összesen 13.224 volt; ily módon az adófizetés alól a jövedelemadónál 173.589 P, a vagyonadónál 142.940 P adómentesült. A mentesített jövedelem- és vagyonadón felül a 60%-os, illetve a 100%-os rendkívüli pótlékot is elengedték, amely a jövedelemadónál további 104.153 P, a vagyonadónál pedig 142.940 P adóelengedést jelentett.¹⁴ A gyermekek számára tekintettel mentesített jövedelem- és vagyonadó összege rendkívüli pótlékaikkal együtt az 1939. évben meghaladta tehát a félmillió pengőt (533.622 P).

Az egyenesadókra vonatkozó egyes törvényes rendelkezések legújabb módosításáról és kiegészítéséről szóló 1940. évi XXII. t.-c. megszüntette az ímént említett adókedvezményt és ezzel szemben a többgyermekes családfők jövedelemadójának kivetésénél más kedvezményeket biztosított, amelyekkel e tanulmány most következő 4. fejezetében foglalkozom.

A helyesen értelmezett „szociális igazságosság” elvével ellenkezett az, hogy Magyarországon korábban az adómentes létminimum címén az összes jövedelemadókötelesek adóalapjából ezer pengőt (illetve 600 P-t) levontak; ez a rendelkezés bizonyos tekintetben antiszociálisan a magasabb jövedelmű adókötelesek viszonylag nagyobb adókedvezményéhez vezetett. Az 1940. évi XXII. t.-c. ezen a fonák helyzeten oly módon vál-

¹³ Adótörvényeink egyes esetekben a többgyermekes családfőkön kívül másoknál is az évi ezer pengőt meghaladó összegben állapítják meg az *adómentes jövedelem határát*. Így a magánalkalmazottak, az egyházi javadalmasok és a munkások évi 3.600 pengőig terjedő jövedelme mentes a jövedelemadó alól. A közös családi háztartásban élő családtagoknak ilyen szolgálati illetményeit nem lehet a közös családi háztartás együttes jövedelemadójába beleszámítani. Viszont egyes esetekben a jövedelemadó alól mentes összeg csak évi 600 pengő, mégpedig azok, akiknek adóköteles és adómentes jövedelmük is van, az évi 600 pengőn aluli adóköteles jövedelmük után nem fizetnek jövedelemadót; de az évi 600 pengőn felüli adóköteles jövedelmük már jövedelemadó alá esik.

¹⁴ Adóstatisztika X. füzet. Kiadja a m. kir. pénzügyminiszter. Budapest 1941. 343. l.

toztatott, hogy e törvénycikk hatálybalépése után csak azoknál vannak le létminimum címén a jövedelemadóból 10 pengőt, mint az adómentes ezer pengő jövedelemre eső adót, akiknek tiszta jövedelme a 6.000 pengőt nem haladja meg. A 6.000 pengőn felüli tiszta jövedelemnél azonban az adómentes létminimum figyelembe vétele már indokolatlan, éppen ezért az ilyen magasabb jövedelmű adózóknál az ezer pengőre eső 10 pengő adót nem vonják le; egyébként ezekben a magasabb jövedelmű kategóriákban az ilyen adókedvezménynek gyakorlatilag nem is volna komolyan számbavehető anyagi előnye.

Az adómentes létminimum nagysága az egyes országokban egymástól többé-kevésbé eltérő; ezeket az eltéréseket az egyes országokban az életszínvonal, a gazdasági, állampénzügyi és szociális viszonyok különbözőségeivel magyarázhatjuk. Vannak pl. nyugateurópai vagy tengerentúli államok, ahol a jövedelemadó alól mentes létminimum határa a pénz vásárlóerejének megfelelő átszámításával is magasabb, mint nálunk.¹⁵

Magyarországon az évi ezer pengőt meg nem haladó jövedelmi, illetve 960 pengőt meg nem haladó kereseti határt, mint adómentes létminimumot a hazai viszonyok mérlegelése mellett a második világháborút megelőző években adópolitikai szempontból talán kielégítőnek tekintették. A jelenlegi általános drágulás idején a hazai létfenntartási költségek számottevő emelkedése az adómentes létminimum értékhatárának újabb megállapítását indokolná a magyar valuta vásárlóerejében bekövetkezett változások figyelembevételével.¹⁶ Úgy vélem, hogy Magyarországon az évi ezer P adómentes jövedelmi- és a 960 P kereseti értékhatár alacsony. Hangsúlyozni kívánom azonban azt, hogy a jelenlegi háborús viszonyok között a hadviselő országokban s így Magyarországon is nehezen lehetne a közterheket leszállítani, az adókedvezményeket lényegesen kibővíteni. Nálunk az adómentes létminimum értékhatárának újabb megállapítását tehát csak majd a békés állapotok helyreállása után lehet adópolitikai megfontolás tárgyává tenni.

Ezzel kapcsolatban említést érdemel, hogy Magyarországon

¹⁵ Így pl. az első világháború előtt a magyarországi jövedelemadó évi 800 koronás adómentes létminimumával szemben Ausztriában 1.200 K, Poroszországban és Hamburgban 900 M, Angliában 160 font volt a jövedelemadó alól mentes létminimum határa.

¹⁶ A magánalkalmazottak fizetésének az 1940—41. években Magyarországon történt ismételt emelése folytán sok olyan magánalkalmazott, aki e fizetésemelések előtt jövedelemadómentességet élvezett, a fizetésemelések után — meghaladván az évi 3.600 pengős jövedelemadómentességi határt — a jövedelemadó fizetésére kötelezetté vált. A jövedelemadómentességi határ felemelése ezért indokolt volna a fenti 13. jegyzetben említett kategóriáknál is az évi 3.600 pengőről a vonatkozó kormányrendeletekben megállapított 1940—41. évi fizetésemelések arányának megfelelően.

nál nagyobb és gazdagabb országokban háború idején az államháztartás pénzügyi szükségleteinek nagymérvű növekedése éppenséggel az adómentes létminimum határának *leszállítását* tette szükségessé. Így pl. Angliában az első világháború alatt az adómentes létminimumot évi 160 fontról 130 fontra szállították le, most pedig mindjárt a második világháború kitörése után, 1939 szeptemberében a magánosan élő egyének adómentes létminimumát 125 fontról 120 fontra, a házasságban élő egyénekét 180 fontról 170 fontra, a gyermekeként nyújtott adómentességet 60 fontról 50 fontra csökkentették. 1941-ben az angol jövedelemadó alól mentes létminimum határát újból le-*szállították* (így pl. a magánosan élő egyénekét 120 fontról 110 fontra). Hasonlóképpen az Északamerikai Egyesült Államokban 1941. szeptemberében a jövedelemadó alól mentes határt a nőtleneknél és a férjezetleneknél évi 800 dollárról 750 dollárra, a nőseknél és a férjezetteknél évi 2.000 dollárról 1.500 dollárra csökkentették.

A most vizsgált probléma mérlegelésénél számolnunk kell azzal, hogy háború idején a hadviselő országoknak nemesupán katonai, hanem állampénzügyi és közgazdasági teljes erőfeszítése is szükséges és emiatt az adóztatásban a szociális szempontokra nem lehet mindig kellő tekintettel lenni.

A létminimum adómentességét nem lehet mindenik adó-*nemnél* megvalósítani. Az egyenes adók egyrészénél (elsősorban a jövedelem-, a vagyon és a kereseti adóknál) ennek a társadalompolitikai követelménynek érvényesítése nem ütközik akadályba. De a közterhek jelentékeny részét alkotó közvetett adóknál (főleg a fogyasztási adóknál) aligha lehetne létminimum címén adómentességet nyújtani s a gyakorlatban ezeknél a közvetett adóknál a létminimum kímélésére nem is kerül sor.

4. *A többgyermekes családok egyéb adókedvezményei.*

A modern szociális adópolitika a többgyermekes, főleg a sokgyermekes családokat a létminimum adómentességének fokozottabb kímélése mellett még más adókedvezményekben is részesíti.

A sokgyermekes családok számára kétségtelenül nagy adókedvezményt jelentene, ha megvalósulna az a külföldi (Schlossmann-féle) javaslat, amely szerint a jövedelmi és a kereseti adókat az együttélő család egy-egy tagjára eső átlagos jövedelem vagy kereset alapján kellene kivetni. Ennek a családvédelmi szempontból előnyös javaslatnak gyakorlati megvalósítása azonban állampénzügyi (fiskális) érdekebe ütközik s így annak keresztülvitelével a jövőben sem számolhatunk. Ezzel ellenkezőleg a modern jövedelem- és vagyonadótványok

(így a Magyarországon érvényben levők is) a közös háztartásban élő családtagok jövedelmét és vagyonát egybefoglalva veszik az adóztatás alapjául. Ennek az adóztatási rendszernek az adókötelesek szempontjából nyilvánvaló hátránya, hogy ily módon azok a családok, amelyeknek több kereső családtagjuk van, az egybefoglalt jövedelem-, illetve vagyonösszeg alapján — mivel mindkét adónemnél fokozatos (progresszív) adótételeket alkalmaznak — végeredményben nagyobb adóterhet viselnek, mint viselnének akkor, ha a kereső családtagok jövedelem-, illetve vagyonadóját kereső családtagonként külön-külön vetnék ki. Ez az adóztatási rendszer éppen azokra az egyénekre (a családfő kereső feleségére, kereső gyermekeire) nézve hátrányos, akik rendszerint anyagi körülmények miatt: a család életfenntartási költségeihez való hozzájárulás céljából kénytelenek kereső foglalkozást vállalni. De az adótörvények állampénzügyi (financiális) szempontból éppen azért vonják az együttélő családtagok jövedelmét, illetve vagyonát egységes egészként adóztatás alá, mert ily módon az állam a fokozatos adóztatás révén nagyobb adóbevételekhez jut. Itt meg kell jegyezni, hogy a szociális szempontból létminimum címén adott adómentességet is pl. nálunk Magyarországon a jövedelemadónál nem egyénenként, hanem közös családi háztartásban élők együttes jövedelme alapján veszik figyelembe.

Az adóztatás a közös családi háztartásban élők jövedelmi és vagyoni viszonyait azért is veszi együttesen alapul, mert az adóterhek rendszerint nem az egyes személyekre, hanem a családi háztartásokra nehezednek. A *családi háztartásnak*, mint *adózási egységnek* alapulvétele még határozottabban jut kifejezésre a magyar jövedelemadónak legújabbban történt fontos módosításainál.

Már korábbi pénzügyi jogszabályaink a közös családi háztartásban élőket csak abban az esetben nem tekintették adózási egységnek, ha a családtagok jövedelmükből csupán az ellátásukért járó ellenszolgáltatást bocsájtják a családfő rendelkezésére. De annak biztosítása érdekében, hogy egyes jövedelemadókötelesek a pénzügyi jogszabályok intencióit ebben a tekintetben ki ne játszassák, részletesen megállapították azokat az eseteket, amelyekben a közös családi háztartáshoz tartozó családtagok jövedelmét nem lehet a családfő jövedelméhez számítani: 1. A feleség jövedelmét abban az esetben nem, ha a házastársak között a házassági életközösség tartósan megszűnt, de még ebben az esetben is csak akkor, ha a feleség vagyonát már nem a férj kezeli. 2. A családfő jövedelméhez nem lehet a feleségnek vagy a közös háztartáshoz tartozó többi családtagoknak azt a keresetét sem számítani, amely fejenként az évi 600 pengőt nem haladja meg, valamint a feleségnek és a közös családi háztartáshoz tartozóknak adómentes

szolgálati illetményeit sem. 3. Végül nem lehet a családfő jövedelméhez számítani a közös családi háztartáshoz tartozó családtagok jövedelmeit abban az esetben sem, ha a családfő igazolja, hogy a vele közös háztartásban élő családtag jövedelme nem kerül az ő rendelkezése alá.

Vannak olyan családi háztartások, amelyekben a családfő nagykorú gyermekeit vagy árván maradt unokáit is kénytelen eltartani. Ezekben az esetekben nem volna méltányos az, ha a családtagok száma szerint nyújtott jövedelemadókedvezményeknél az ilyen családi háztartások tagjai között a családfői támogatásban részesülő nagykorú gyermekeket vagy árván maradt unokákat nem vennék számításba. A *családvédelmet* szolgálja az 1940. évi XXII. törvénycikknek az a rendelkezése is, amely szerint ha a családfő a nagykorú gyermekeit vagy árván maradt unokáit életviszonyainak megfelelő anyagi támogatásban részesíti, a jövedelemadója összegének megállapításánál az ilyen nagykorú gyermekek vagy árván maradt unokák is számításba veendők, feltéve persze, hogy a családfő az általa nyújtott ilyen anyagi támogatás összegének a jövedelemadó alapjából való levonását nem igényelte.

További számottevő adókedvezményt lehet a többgyermekes családfők számára olymódon biztosítani, hogy jövedelemadójukat enyhébb adótételek szerint vetik ki. Így Magyarországon a jövedelemadó tételeinek korábbi szabályozásánál kétféle adótétel-sorozat volt: a rendes és a felemelt adótétel-sorozat; az utóbbi a rendesnél mindenik adófokozatban egyégesen tíz százalékkal magasabb volt. A rendes jövedelemadó tételeket Magyarországon 1941. előtt azokra az adózókra alkalmazták, akiknek háztartásához az adóköteles kívül még két családtag tartozott tekintet nélkül jövedelmük nagyságára, továbbá azokra az adózókra is, akiknek háztartásához kettőnél több családtag tartozott, de adóalapul vett jövedelmük az évi 6000 pengőt meghaladta.

A családvédelem érdekében a magyar jövedelemadóra vonatkozó korábbi jogszabályok még más kedvezményeket is nyújtottak. Abban az esetben ugyanis, ha valamely adózó jövedelemadóalapja az évi 6000 pengőt nem haladta meg és a jövedelemadóköteles háztartásához rajta kívül kettőnél több családtag tartozott, akkor: 1. az adóalapnak megfelelő rendes adótételénél egy fokozattal alacsonyabb adótételt alkalmaztak az olyan adózóknál, akiknek háztartásához az adózón kívül három, négy vagy öt családtag tartozott; 2. az adóalapnak megfelelő rendes adótételnél két fokozattal alacsonyabb adótételt alkalmaztak akkor, ha az adózó háztartásához rajta kívül hat vagy hét családtag tartozott és végül 3. az adóalapnak megfelelő rendes adótételnél három fokozattal alacsonyabb adótétel alkalmazására került a sor akkor, ha a jövedelemadó-

az adózó családfőn kívül legalább három családtag tartozik; a többi jövedelemadókötelesekre nézve pedig a korábbi egyféle felemelt jövedelemadótétel-sorozattal szemben teherviselő képességük figyelembevételével a következő négyféle új, felemelt adótétel-sorozatot állapítja meg: 1. Ha a jövedelemadóköteles háztartásához csak két olyan családtag tartozik, akinek jövedelmét feltétlenül a családfő jövedelméhez kell számítani (pl. feleség és egy gyermek vagy özvegy családfőnél két gyermek), az ilyen adózóra az új rendes jövedelemadótételnél 5 százalékkal magasabb jövedelemadót vetnek ki; 2. azok a családfők, akiknek háztartásához csupán egy ilyen családtag tartozik, most már a rendes adótételnél 10 százalékkal nagyobb jövedelemadót, 3. azok pedig, akiknek háztartásához egy ilyen családtag sem tartozik (pl. özvegyek), a rendesnél 15 százalékkal magasabb jövedelemadót fizetnek és végül 4. azokra a jövedelemadókötelesekre, akik 30 évnél idősebbek, házasságot még egyáltalában nem kötöttek, az új rendes jövedelemadótételnél 25 százalékkal nagyobb jövedelemadót vetnek ki.

Természetesen nem lenne igazságos, ha a mősülési vagy férjhezmenési tilalom alatt álló egyházi személyeket is a leg súlyosabb, a rendesnél 25 százalékkal felemelt jövedelemadótétel alapján terhelnék; az ilyen egyházi személyek jövedelemadójának tételei a rendesnél csak 15 százalékkal magasabbak.

A magyar jövedelemadó tételeinek ezzel az új szabályozásával adórendszerünkben megoldást nyert az ú. n. aggregényadó kérdése is, külön, új adónem bevezetése nélkül. Ezt a megoldást *pénzügytanilag* helyeselhetjük. A jelenlegi bonyolult adórendszerbe kétségtelenül felesleges lett volna új adónem bevezetése egy bizonyos életkort elért és házasságot még nem kötött egyének külön megadóztatása céljából.

Ennek a törvényhozási szabályozásnak egyes részletére vonatkozólag azonban néhány észrevételt lehet tenni. Mindezekelőtt felmerülhet itt az a kérdés, vajjon *szociális* szempontból igazságos-e az, hogy a férjhez még nem ment, 30 évet betöltött nőkre is alkalmazzák nálunk az ú. n. aggregényadót helyettesítő 25 százalékos jövedelemadóptléket. Valószínű, hogy a férjhezmenési tilalom alatt nem álló, 30 évnél idősebb nők túlnyomó része nem jószántából maradt pártában. Éppen ezért nem látszik teljesen méltányosnak, hogy az ilyen nőket is a legszigorúbb: a rendesnél 25 százalékkal magasabb jövedelemadótételekkel sújtják.

E kérdés mérlegelésénél és törvényhozási végleges megoldásánál azonban nyilvánvalóan nem a szociális, hanem az *állampénzügyi* (fiskális) szempontok voltak a döntőek. Ha egyfelől családvédelmi indokból szükséges, hogy legalább a személyi adók körében s ezek között főleg a jövedelemadónál a sokgyermekes családok kedvezményekben részesüljenek, más-

felől a jövedelemadó hozamának ily módon keletkező csökkenését valamiképpen ki kellett egyenlíteni, akkor a pénzügyi kormányzatunk ennek a kiegyenlítésnek a lehetőségét természetesen az egygyermekes, a gyermektelen és még inkább a házasságot még nem kötött, bizonyos életkort elért adókötelesek jövedelemadójának emelésében kereste. Ezért bármennyire is kellemetlenül érintheti az érdekelt jövedelemadóköteleseket és közöttük a 30 évnél idősebb, férjhez nem ment nőket ez az új adóemelés, magasabb állampénzügyi érdekből a magyar jövedelemadó ilyen módosításának indokoltságát tárgyilagosan el kell ismernünk.

A másik észrevétel, amit a magyar jövedelemadónak ezzel a módosításával kapcsolatban talán meg lehetne tenni, általában a 30 éves korhatárra vonatkozhatik. *Népesedéspolitikai* szempontból bármennyire is kívánatos, hogy a házasságok túlnyomó részét lehetőleg fiatal korban kössék, mégis a 30 évet betöltött és házasságot még nem kötött egyéneknek lényegesen nagyobb jövedelemadóval történő megterhelése a jelenlegi néhez viszonyok között nem látszik teljesen méltányosnak. Nálunk Magyarországon az 1918. évi összeomlást követő két évtizedben a fiatal férfiak jelentékeny része nem kényelmi vagy önző okokból maradt nőtlen, hanem többnyire csak a csekély kereset, a bizonytalan állás vagy éppenséggel az állandó, biztos állás, kereset hiánya tartotta vissza a fiatal férfiak zömét a családalapítástól. A 30 éves korhatár megállapítása ellen elméletileg tehát meggondolások merülhetnek fel. De *pénzügypolitikailag* vizsgálva ezt a kérdést, az esetleges aggályok eloszlatására a következő tényeket lehet szembeállítani: Csonka-Magyarország területének 1938 óta négyszeri örvendéses megnagyobbodása és az ötéves magyar állami beruházási terv jelentékeny részének megvalósítása következtében a 30. éven felüli ú. n. szellemi munkanélküliek túlnyomó része, egyes foglalkozási ágakban egész tömege nálunk állandó álláshoz vagy biztos kereseti forráshoz jutott. Figyelembeveendő továbbá az a tény is, hogy hasonló adópolitikai eszközök alkalmazására külföldön már korábban sor került. Így pl. az első világháború előtt az idősebb Reuss egykori német hercegségben a 30 éven felüli nőtlen férfiakra 5—10 százalékos jövedelemadó pótlékot vetettek ki. Most legújabbban, a második világháború kitörése után Svájcban minden 20 éven felüli nőtlen férfira évi 5 sv. frank külön adót vetnek ki. A kezdetleges fejadónak ez a kései felújítása ilyen egységes adótétellel az adókötelesek jövedelmi viszonyaira való tekintet nélkül, pénzügytani szempontból ugyan helytelen, de mint az ú. n. aggregényadónak egyik legújabb megjelenési formája itt említést érdemel. Legújabbban Romániában is vetnek ki ú. n. aggregényadót.

Népesedéspolitikai és társadalompolitikai szempontból

egyaránt figyelemreméltó a Franciaországban 1939. év folyamán bevezetett ú. n. *családi kiegyenlítő adó* (taxe de compensation familiale), amelyet a nőtlenekre, a gyermektelen házassokra és az évi 10.000 frankon felüli tiszta jövedelmű férjhez nem ment nőkre vetnek ki. Helyes *szociális pénzügypolitikai* elgondolásra vall az is, hogy Franciaországban a rendkívüli háborús adóbevételeket egy külön alapba (az ú. n. nemzeti szolidaritás alapjába) utalják, amely a francia katonák és családtagjaik segélyeinek és nyugdíjainak fedezetére szolgál.¹⁷

Az egygyermekes, a gyermektelen házasságok és a házasságot még nem kötött világi személyek jövedelemadóterhének Magyarországon történt új emelésétől *népesedéspolitikai* szempontból azonban nagy eredményeket nem várhatunk, főleg azért nem, mert nálunk — a hazai kedvezőtlen jövedelemeloszlás következtében — a népességnek viszonylag csak kis része fizet jövedelemadót. Így az 1939. évben a felvidéki sávval és Kárpátaljával megnagyobbodott Magyarországon a jövedelemadókötelesek száma összesen 257.201 volt, a népességnek mindössze csak 2.37 százaléka, a kereső népességnek kb. 5.2 százaléka.¹⁸ Ezért is szükséges volna Magyarországon az egyenletesebb jövedelemeloszlás, hogy jövedelemadóterhet a népesség szélesebb köre viselhessen és ennek az egyenes adónak szerepe az állami bevételek között a jelenleginél nagyobb legyen.

A *többgyermekes családok* jövedelemadójának megállapításánál a korábban érvényben volt 1933. évi 2.600 M. E. számú rendelet még a következő kedvezményeket is biztosította: Ha valamely családi háztartáshoz négynél több gyermek tartozott s az adózónak jövedelemadóalapja az évi 6.000 pengőt nem haladta meg, a szabályszerűen megállapított jövedelemadóalapjából az ötödik és a hatodik gyermek után 200—200 pengőt, azonfelül minden további gyermek után 300 pengőt kellett levonni. Az ily módon nyújtott adókönytyítésben Csonka-Magyarországon az 1939. évben öt gyermek után 1.611, hat gyermek után 709, hét gyermek után 274 családfő részesült, míg nyolc gyermek után 100, kilenc után már csak 40, tíz után 22 és tizenegy gyermek után 5 adózónak lehetett ilyen adókedvezményt nyújtani. Kivételesen akadt 1939-ben egy családfő, aki tizenöt gyermek után vehette igénybe a jövedelemadóalapjának (3.100 pengővel történt) lényeges mérséklését. Fővárosunkban a sokgyermekes jövedelemadókötelesek sajnos igen ritkák. Jellemző erre, hogy Budapesten 1939-ben mindössze 8 olyan jövedelem-

¹⁷ V. ö. Jean *Dubergé*: L'évolution de la politique fiscale des salaires en France. Revue Politique et Parlementaire. Paris 47. Année. 10. Janvier 1940. 49. és köv. l.

¹⁸ Lásd: Adóstatistika id. füzet 231. l. — A m. kir. Központi Statisztikai Hivatal becslése szerint a felvidéki sávval és Kárpátaljával megnagyobbodott Magyarországon 1939-ben a kereső népesség száma 4.940.000 volt.

adóköteles volt, akit öt gyermek után lehetett ebben a szociális adókedvezményben részesíteni. Az 1939. évi hivatalos adóstatisztika ennél több gyermekkel megáldott budapesti jövedelemadókötelesről nem számol be.¹⁹

Ezt az adókedvezményt az 1940. évi XXII. t.-c. több irányban módosította. A jövedelemadóalap leszállításának kedvezményében e törvény életbelépése után nemcsak — mint addig — a négynél több gyermekes családok, hanem már a kettőnél több gyermekes családok is részesülnek és ezeknek a többgyermekes családoknak jövedelemadóalapjából az első és a második gyermek után 200—200 pengőt, a harmadik és negyedik gyermek után 300—300 és minden további gyermek után pedig 500 pengőt kell levonni. A kettőnél többgyermekes családok jövedelemadójánál az ily módon csökkentett adóalapnak megfelelő adótételt kell alkalmazni. A magyar jövedelemadónak ez a módosítása *népessedéspolitikai* szempontból kétségtelenül helyes, mert nem volt indokolt, hogy pl. a már számottevő (gyermekenként 300 pengős) jövedelemadóalapleszállítás kedvezményét korábban csak a hatnál több gyermekes családfók számára nyújtották, hiszen ilyen sokgyermekes jövedelemadóköteles családfő Magyarországon — mint a fenti statisztikai adatokból is kitűnik — viszonylag kevés van. Gyakorlatilag is nagy jelentőségű tehát az, hogy 1941 eleje óta ebben az adókedvezményben immár a háromgyermekes családok is részesülnek.

A többgyermekes családok most méltatott adókedvezményének másik irányú lényeges módosítása az, hogy az 1940. évi XXII. t.-c. ezt a kedvezményt nemcsak az évi 6.000 pengőn aluli jövedelmű adókötelesek számára, hanem azok számára is biztosította, akiknek tiszta jövedelme az évi 12.000 pengőt nem haladja túl. Ezáltal Magyarországon a jövedelemadóköteleseknek jóval nagyobb rétege részesül most már ebben a lényeges adókedvezményben, mint korábban. *Allampénzügyi* szempontból esetleg valaki vitathatja azt, hogy ennek a jövedelemadókedvezménynek a magasabb jövedelmi kategóriákra történt kiterjesztése indokolt-e, de *népessedéspolitikai* szempontból helyességét nem lehet kétségbevonni.

Vannak a többgyermekes adózók között számosan olyanok is, akik nem alanyai a jövedelemadónak. Magyarországon ezek az adózók is a földadónál, a házadónál és az általános kereseti adónál megfelelő mérsékléshez jutnak. Már az 1933. évi 2.600. M. E. számú rendelet azoknak a négynél többgyermekes családfőknek, akik a jövedelem- és vagyonadónak azért nem alanyai, mert évi adóköteles tiszta jövedelmük az ezer pengőt, adóköteles tiszta vagyonuk értéke pedig a 25.000 pengőt nem éri el, a terhükre előírt föld-, ház- és általános kereseti adóból, valamint az ezek után járó állami, törvényhatósági

¹⁹ Adóstatisztika id. füzete 340—341. l.

és községi pótagókból az ötödik és azon felül minden további gyermek után 5—5 százalékos adómérséklést engedélyezett. Ebben az adómérséklésben az 1939. évben Magyarországon összesen 66.837 adózó részesült, az adómérséklések összege pedig 253.947 pengő volt.²⁰ Az 1940. évi XXII. t.-c. ezt az adókedvezményt kibővítette: ugyanis elrendelte, hogy azoknál a többgyermekes adózóknál, akiket a jövedelemadóalap csökkentésének kedvezményében azért nem lehet részesíteni, mert a jövedelemadónak egyáltalában nem alanyai, a terhükre előírt földadóból, házadóból és általános kereseti adóból, továbbá az ezek után járó állami, törvényhatósági és községi adókból az adóköteles háztartásához tartozó első és második gyermek után 5—5 százalékot, a harmadik és negyedik gyermek után 7—7 százalékot és minden további gyermek után pedig 10 százalékot kell törölni.

Mind pénzügypolitikai, mind népesedéspolitikai (család-védelmi) szempontból helyeselhetjük, hogy ha a jövedelemadónál az adóalapot az adókötelesek gyermekeinek száma szerint mérséklük, ebben az adókedvezményben megfelelően azok az adózók is részesülnek, akik ugyan nem alanyai a jövedelemadónak, de hozadéki adók alá esnek. A magyar törvényhozás által ily módon engedélyezett legújabb adókedvezmények különösen a kisemberek számára lényeges adóteherkönnyítést jelentenek.

A szociális adópolitika a többgyermekes családokat nemcsak *közvetlenül*, hanem *közvetve* is támogathatja.

Mint ismeretes, Magyarország és sok más külföldi kultúr-állam fővárosában, vidéki nagyobb városaiban a háztulajdonosok többnyire szívesebben adnak ki lakást bérletbe az egyedülállóknak, a gyermektelen vagy kevés gyermekes családoknak, mintsem a sokgyermekes családoknak; ezt rendszerint azzal indokolják, hogy a gyermekek a lakást vagy a bérházak egyéb részeit (a lépcsőházakat, az udvarokat stb.) inkább rongálják. A háztulajdonosok szerint ennek következtében a sokgyermekes családok által lakott épületek karbantartási költségei az átlagosnál nagyobbak. A magyar törvényhozás ezen a helytelen állapoton családvédelmi érdekből változtatni kívánt. Az imént említett törvény felhatalmazta a pénzügyminisztert arra, hogy azoknak a háztulajdonosoknak, akiknek bérházában az otthlakó családok gyermekeinek együttes száma — a háztartási alkalmazottak figyelmenkívül hagyásával — az összes otthlakók számának legalább felét alkotja, rendelettel adókedvezményt nyújthasson. A pénzügyminiszter az ilyen háztulajdonosoknak öt százalékos házadókedvezményt biztosított. A háztulajdonosokat abban az esetben, ha a bérházukban lakó gyermekek száma az otthlakók 60 százalékát alkotja, a házadóból

²⁰ Imént idézett füzet 332—337. l.

6 százalékos, ha a gyermekek száma a 70 százalékot meghaladja, 10 százalékos adókedvezmény illeti. Remélhetőleg ezek az adókedvezmények elő fogják segíteni azt, hogy a háztulajdonosok egyrészének a többgyermekes családokkal szemben eddig valóban tanúsított idegenkedése csökkenjék vagy talán meg is szűnjön.

A többgyermekes családok főbérleti lakásszerzésének könnyítését Magyarországon legújabbban még más törvényes rendelkezés is szolgálja. Az 1940. évi XXII. t.-cikknek *adópolitikai és családvédelmi* szempontból egyaránt jelentős rendelkezése szerint azok a háztulajdonosok, akik a bérházukban levő lakásokat *kizárólag többgyermekes családoknak* adják bérbe, — minden lakás után külön-külön számítva — a kivetett házadóból gyermekenként évente 5—5 százalékos adótörlést kapnak mindaddig, amíg ennek az adókedvezménynek feltételei fennállanak. Az ilyen bérházakat közérdekből is nyilván kell tartani. Azok a háztulajdonosok, akik ezt a szándékukat az adóhatóságoknál előzetesen bejelentik és az ilyen, kizárólag a többgyermekes családok számára szolgáló bérházukat hivatalosan nyilvántartásba vétetik, a kivetett házadóból a gyermekek száma szerint engedélyezett törlésben utólag részesülnek. Ez a törvényes rendelkezés Magyarországon ilyen újszerű adópolitikai eszközzel könnyíthet a többgyermekes családok lakásszerzési gondjain; kétséges azonban, hogy a főváros és a nagyobb vidéki városok lakásviszonyai terén a jelenlegi nagy lakáskereslet és a bérházépítkezések megnehezülése miatt ez a fontos adókedvezmény hamarosan éreztesse a családvédelem érdekében annyira kívánatos hatását.

A többgyermekes családok részére legújabbban nyújtott adókedvezmények méltatását befejezve a magyar szociális adópolitikának e téren észlelt fejlődését talán legjobban azzal jellemezhetem, ha megemlítem, hogy alig három évtizeddel ezelőtt Magyarországon a többgyermekes családokat nem adókedvezményekben részesítették, hanem ellenkezőleg fokozott adóterhekkel sújtották. Nálunk Magyarországon ugyanis 1909-ig a családfőnek a feleség és a tizenhatodik életévet betöltött, önálló keresetet nem folytatott családok után még különadót is kellett fizetniök.

Valóban *családvédelmi* és *szociális* szempontból a magyar adórendszernek egyik legelhátráltabb és legigazságtalanabb különleges adóneme volt az 1909. évi adóreform előtt a kereseti adó mind a négy osztályánál a családtagokra kivetett különadó. Éppen a népesebb családú, alsóbb néprétegekre nehezedett leginkább ez a kezdetleges fejadó, amely az általános kereseti adónak az 1909. évi IX. törvénycikkkel történt bevezetésekor végre megszűnt. A családtagok e fejadójának erősen *antiszociális* jellege kidomborodik abból is, hogy az adótételek az

egyes kereseti osztályok (a gazdag és a szegény ember szerint) csak elenyészően csekély mértékben fokozódtak; (e különadó tétele a kereseti adó I. osztályában családtagonként és évenként 1.20—2.40 korona, a kereseti adó II—IV. osztályaiban pedig 2—4 korona volt.)

Ez a megszűnt magyar fejadó az arányos és igazságos adóztatás elvébe ütközött: hiszen a sokgyermekes, szegény családokat aránytalanul súlyosabban terhelte. Csak az csodálatos, hogy ezt a kirívóan helytelen adónemet adórendszerünkben évtizedeken át fenntartották.

5. A fokozatos adóztatás.

A modern államok adóztatásában a szociális igazságosság szempontjából további fontos feltétel, hogy *fokozatos* (progresszív) adótételeket alkalmazzanak mindazoknál az adónemeknél, amelyeknél az lehetséges. Az „igazságos és arányos“ adóztatásnak mindig az adókötelesek *szolgáltatási képességét* kell alapul vennie. A szolgáltatási képesség elve szerint történő adóztatás nem csupán közvetlenül azért megfelelőbb, mert nagyobb pénzügyi eredménye van, hanem közvetve azért is, mert kedvező társadalompolitikai hatása mutatkozik.

Az *adóztatás arányosságának elve* azt kívánja, hogy az adókötelesekre kivetett adók szolgáltatási képességükkel arányban álljanak; ennek az elvnek gyakorlati alkalmazásából következik, hogy egyes adónemeknél az adótételeket az adóalap növekedésével nem változtatlan arányban, hanem fokozatosan emelkedően (progresszíve) állapítják meg. Minél nagyobb ugyanis valakinek a jövedelme, vagyona, annál nagyobb arányban képes adóterhet viselni anélkül, hogy elsőrendű szükségleteinek kielégítésében hiányt szenvedne. Nemcsak közületi pénzügyi, hanem szociális szempontból is jogosult tehát az a követelés, hogy a nagyobb jövedelmű, nagyobb vagyonú adókötelesek fokozottabb mérvű adóterhet viseljenek.

A modern *szociális adópolitikának* egyik fontos eszköze a fokozatos adóztatás, amelyet ugyanabból az elvből vezethetünk le, mint a létminimum adómentességét.

A közvetett adóknál a fokozatos adóztatás alkalmazása többnyire nehézségekbe ütközik. Az egyenesadók nagyrésznél (a jövedelem-, a vagyon-, a kereseti-, az ipar- vagy a társulati adónál, a tőkekamat adónál stb.) azonban az adófokozás gyakorlati megvalósításának nincs akadálya.

A pénzügytani irodalomban sokat és olykor szenvedélyesen vitatkoztak azon a kérdésen, hogy az adóztatás arányossága elvének vajjon mi felel meg: a szigorúan arányos adóztatás, amelyiknél az adótétel az adóalap növekedésével is változtatlan arányú marad vagy pedig a fokozatos adóztatás. A

progresszív adóztatás ellen felsorakoztatott különféle hangzatos érvekkel²¹ ennek az értekezésnek keretében nem foglalkozom. Csak arra kívánok itt rámutatni, hogy XIX. században a fokozatos adóztatással szemben a francia, az angol és részint a német pénzügytani irodalomban is megnyilvánult nagy ellen-szenv okát a fokozatos adóztatásnak főleg a francia nagy forradalom idején történt mértéktelen alkalmazásában, gyakran vagyonek Kobzó hatásában kell keresnünk. A progresszív adóztatásnak ilyen gyakorlati túlzásai a magántulajdoni jogi rend híveit a fokozatos adóztatás elvének tárgyilagos megítélésében sokáig megakadályozták. Jellemző, hogy még a múlt század második felében is akadtak kiváló pénzügytani írók (pl. Paul Leroy-Beaulieu, Léon Say), akik a progresszív adóztatás elve ellen foglaltak állást. Mégis nagyobb hatása volt a pénzügytanban az ú. n. tanszéki szociálizmus, a határhaszonelmélet, a tudományos szociálizmus stb. erre vonatkozó ellenérveinek. A külföldi tudományos irodalomban pl. Edwin Robert Seligman, Emil Sax, Friedrich Julius von Neumann a fokozatos adóztatás meggyőződéses híveinek vallották magukat.

A fokozatos adóztatás azonban nem a modern adópolitika egyik szociális vívmánya, mert a progresszív adót a gyakorlatban már több, mint kétezer év óta alkalmazzák. Így feljegyzések vannak arról, hogy pl. a régi Athénben Kr. e. V. században a peloponezosi háború idején progresszív adóztatás történt. Solon adótörvényei a vagyonadót az egyes osztályokra fokozatosan emelkedő arányú adótételek szerint vetették ki. A középkorból is több pénzügytörténeti adat számol be a fokozatos adóztatásról. Az egykori hatalmas német-római birodalomban Nagy Károly császár uralkodása alatt Kr. u. a VIII. században, Angliában pedig a XIV. századtól kezdve, Firenzében a XV. század első felében, s a középkorban más olasz és német városokban is vetettek ki adókat progresszív adótételek szerint. Az újkorban a kultúrállamok világszerte alkalmazzák a fokozatos adóztatás elvét, aminek jogosultságát nem szükséges még különféle érvekkel indokolnunk. Ennek az elvnek széleskörű gyakorlati érvényesülését tehát nemcsak a progresszív adóztatás révén elért bőséges közületi bevételek kedvező eredményével, hanem újabban a társadalompolitikai érvek hatásával is magyarázhatjuk.

A progresszív adóztatásnál a gyakorlatban az adótételek aránya az adóalap növekedésével fokozatosan, esetleg 100 százalékig is emelkedhetik. Ez a legmagasabb arányú adótétel azonban mégis csak kivételes lehet, mert az adóztató hatalom részéről végeredményben a jövedelem, a hozadék, vagy a va-

²¹ Így pl. a fokozatos adót J. St. Mill „fokozatos rablásnak“, K. Umpfenbach „öngyilkos kommunizmusnak, égbekiáltó képtelenségnek“ Volowsky „rombolónak és gyászosnak“ stb. nevezte.

gyon teljes elkobzását jelenti. Ilyen kivételes, legmagasabb arányú adótételre a mostani háború idejéből említhetünk példákat: Franciaországban 1939. július 29.-én és a második világháború kitörése után közzétett törvényes rendelkezések az összes francia kereskedelmi és iparvállalatok hadinyereségeit erősen fokozódó arányú adókulcs alapján adóztatják meg, sőt az adófokozás terén bizonyos esetekben a legfelsőbb határig mennek; így a honvédelem számára dolgozott francia vállalatok 1939. szeptember 1. előtti tiszta nyereségének a vállalati összforgalom 8 százaléknál nagyobb részét a francia állam egészen igénybe veszi. Ilyen 100 százalékos adókulcsot alkalmaznak jelenleg az angol háborús nyereségtöbbletek adójánál (Excess Profits Tax) is; az angol vállalatok által a mostani világháborúban elért hadinyereségeknek a korábbi átlagos (standard) nyereségen felüli részét az angol állam 100 százalékos adóval sújtja.²²

A *konjunkturális nagy hadinyereségek* egy részének teljes igénybevétele közületi célokra pénzügypolitikai és társadalompolitikai szempontból is indokolt. Ilyen pénzügyi politikának kellett volna nálunk Magyarországon is már az első világháború idején érvényesülnie. De normális, békés állapotok között a száz százalékos adókulcs csak ritkán kerül alkalmazásra. A progresszív adóztatásnál rendszerint az adókulcs emelkedése egy bizonyos felső határnál megáll.

Az adófokozás mértékének gyakorlati alkalmazásánál az adótárgy minősége és az adóztatásnak esetleg különleges célja lehet irányadó.

A progresszív adónak fontos *társadalompolitikai* hatása is van: a kisebb jövedelműek és kisebb vagyonúak adóterhének enyhítése mellett a nagyjövedelműek és nagyvagyonúak adóerejének fokozottabb kihasználása.

Ez a törekvés Magyarországon az egyenesadókra vonatkozó egyes törvényes rendelkezések módosításáról szóló legújabb törvényben élesen jut kifejezésre. Amidőn e törvény egyfelől a társadalom kisjövedelmű, csekély vagyonú rétegeinek adóterhét lényegesen könnyíti, másfelől a nagyjövedelműek és a nagyvagyonúak adóterhét progresszív adótételekkel növeli, a *pénzügypolitikai főcél* mellett kétségtelenül fontos *társadalompolitikai hatást* is gyakorol.

A magyar jövedelemadó korábbi és új rendes tételeit szembeállítva²³ a 7.000 pengőt felüli adóalaptól kezdve a

²² Az angol kormány az 1941. évi tervek szerint a háborús nyereségtöbbletek adójának (Excess Profits Tax) 20 százalékból külön alapot létesít arra a célra, hogy az angol háborús gazdálkodásnak a békebeli gazdálkodásra való átmenetét finanszírozza.

²³ Míg a magyar jövedelemadó tételeinek korábbi hivatalos összeállításánál az évi 360.000 pengős jövedelemadóalapokig fix összegben megadott adótételek, az ezen felüli jövedelemadóalapoknál pedig százalékban

340.000 pengő adóalapig bezárólag a jövedelemadó mérvének fokozatos emelése mutatkozik. Ezeknél az adóalapoknál az adótételek eddigi progresszívitása tovább növekedik. Ilymódon a magyar jövedelemadó terhének az adóalap nagyságával arányosan fokozódó emelkedése egyenletesebbé vált. E törvény javaslatának pénzügyminiszteri indoklása szerint a jövedelemadó tételek újabb megállapításával a cél: a jövedelemadó korábbi tételeinél az évi 7.000 pengős adóalapoktól kezdve mutatkozott „törések” kiegyenlítése volt. Ez a törekvés a magyar jövedelemadó tételeinek új rendezésével többnyire sikerült. Bár a 7.000-tól 340.000 pengőig terjedő jövedelemadóalapoknál az adótételeket a törvény progresszíve tovább felemelte, az adózók szempontjából az adótételek újabb szabályozása mégis igazságosabb adóztatást eredményez, mert e kérdés megoldásánál a törvény előkészítői kellő gondot fordítottak arra, hogy az adózók ne kerüljenek immár abba a visszás helyzetbe, amelybe a korábbi jövedelemadó tételek alkalmazásánál jutottak: A magasabb jövedelemfokozat elérésénél ugyanis korábban az adótételek progresszívitása következtében egyes adózók nemcsak a jövedelemtöbbletet adták le adóban, hanem a jövedelemadó kifizetése után végeredményben jövedelmük még kevesebb maradt, mint amennyi lett volna az alacsonyabb jövedelemfokozatban. Az 1940. évi XXII. t.-c. — a jövedelemadókötelesek szempontjából igen méltányosan — kifejezetten megállapítja, hogy a jövedelemadó kivetésénél a magasabb fokozatok alkalmazásával járó adótöbblet nem lehet nagyobb, mint az előző fokozatot meghaladó jövedelem fele.

Az évi 340.000 pengőn felüli jövedelemadóalapoknál a régi adókulcs az új törvény megállapítása szerint is változatlan maradt. Gyakorlatilag ennek ugyan nincs nagy fontossága, mert Magyarországon évi 340.000 pengőn felüli jövedelemadóalapot csak kevés adókötelesnél állapíthatnak meg.²⁴ Elvileg azonban nem ártott volna, ha a magyar törvényhozás e legmagasabb jövedelemadóalapok kulcsát is progresszíve tovább felemeli, hiszen külföldön 40 százaléknál magasabb jövedelemadókulcsokat is alkalmaznak.²⁵ A magyar jövedelemadó tételei

kifejezett adótételek szerepeltek, az új hivatalos összeállításban már csupán az évi 400.000 pengőn felüli adóalapoknál vannak adókulcsban kifejezett adótételek.

²⁴ Az Adóstatistika (id. füzete 250. l.) szerint Magyarországon az 1939. évben 350.000 pengőn felüli jövedelemadóalapja mindössze 5 adókötelesnek volt.

²⁵ Így pl. az Északamerikai Egyesült Államokban régebben az évi 10.000 dolláron felüli, újabban már az évi 2.000 dolláron felüli jövedelmekre pótdót (Super Tax) vetnek ki, amelynek kulcsa 5 százaléktól 75 százalékgig emelkedik. Angliában pedig 1941-ben a jövedelemadó kulcsát 42.5 százalékról 50 százalékra emelték fel. Angliában is a jövedelemadó mellett az évi 2.000 fontot meghaladó jövedelmeket még adópótlékkal (Surtax) terhelik. Szociális szempontból kétségtelenül helyesebb az olyan

ugyanis egy százaléktól negyven százalékig emelkednek. Figyelembe veendő itt az is, hogy jövedelemadó után 60 százalékos rendkívüli adópótlékot kell fizetni.

Magyarországon a *vagyonadó* a jövedelemadó kiegészítésére, az ú. n. tulajdoni (fundált) jövedelmek fokozottabb megterhelésére szolgál. A magyar vagyonadó kulcsa aránylag enyhe fokozással egy ezreléktől egy százalékig emelkedik, de a valóságban ennek kétszerese, mert a vagyonadó után jelenleg száz százalékos rendkívüli pótlékot fizetnek.

A *progresszivitás* az 1938. évi XX. t.-c. alapján kivetett rendkívüli vagyonadójellegű ú. n. *egyszeri beruházási hozzájárulásnál* is érvényesül. A természetes személyek, a jogi személyek, a vágyontömegek és a rendes vagyonadó fizetésére nem köteles jogi személyek, intézmények és vagyonszövetségek, amelyeknek, illetve akiknek tiszta vagyona az 50.000 pengőt meghaladta, továbbá az 1940. évi XXII. t.-c. alapján azok a természetes személyek is, akiknek évi 10.000 pengőnél nagyobb jövedelmük van, de addig *beruházási hozzájárulást* még nem fizettek, e rendkívüli vagyonadót 5 százaléktól 14 százalékig emelkedő kulcs szerint fizetik. Míg a társulati adó alá eső összes vállalatok saját tőkéjük összegére tekintet nélkül még abban az esetben is, ha a társulati adó alól ideiglenesen mentesek, vagy amelyeknél a társulati adó kivetése csőd vagy felszámolás következtében szünetel, a *beruházási hozzájárulást* 10–20 százalékig arányosan emelkedő kulcs szerint fizetik. Kétségtelenül *szociális meggondolásoknak* is szerepük volt abban, hogy a kormány javaslata alapján a törvényhozás az ú. n. *egyszeri beruházási hozzájárulással* az 50.000 pengőn alúli vagyonszűke természetes személyeket, majd az évi 10.000 pengőn alúli jövedelműket nem terhelte.

Az adókulcs a *társulati adónál* 16–30 százalékig, a *tan-tième adónál* 16–25 százalékig emelkedik. A progresszivitás a később tárgyalandó ú. n. *öröklési illetékeknél* is nagy mértékben érvényesül egyfelől az örökhagyó és az örökösök rokonsági foka, másfelől az örökség nagysága szerint.

Magyarországon a városoknak és községeknek átengedett *általános kereseti adó* kulcsa 5 százalék, amelyet a pénzügyminiszter engedélyével 10 százalékig lehet felemelni. Az *alkalmazottak kereseti adójánál* az adótételek fokozatosan kb. fél százaléktól nyolc százalékig emelkednek. Szociális szempontból joggal kifogásolhatjuk, hogy Magyarországon mindazoknak, akiknek heti jövedelme a 30 pengőt meghaladja, az alkalmazottak kereseti adóján felül különadót is kell fizetniök: ennek a különadónak tételei a közalkalmazottaknál az alkalmazot-

---

adófokozás, amely kíméli az alsóbb jövedelmeket és egy bizonyos magasabb jövedelmi határon felül a rendes jövedelemadó mellett még külön adópótlékot is alkalmaz.

tak kereseti adójának 100 százaléka, a legfelsőbb fokozatokban az illetmény 10 százaléka, a magánalkalmazottaknál és a tantièmejövedelmet élvezőknél pedig progresszíve emelkedően az alapadótételeknek másfélszeres, kétszeres, illetve két és félszeres összege.

Népvédelmi vonatkozású céladó a *nyilvános betegápolási és gyermekgondozási pótagó*, amelyet az 1931. évi 6.000. M. E. számú rendelet alapján a nyilvános betegápolás költségeihez való hozzájárulás, a külföldön ápolott magyar állampolgárok kórházi ápolási költségeinek, valamint a gyermekmenhelyekbe felvett gyermekek gondozási költségeinek fedezésére vetnek ki. Ennek a pótagónak alapja a föld-, a ház-, az általános kereseti-, a társulati- és a tantièmeadó; kivetési kulcsát a pénzügyminiszter 1932 óta évenként változatlanul 16 százalékban állapította meg.

Kifejezetten szociális vonatkozású céladó az 1925. évi XLVIII. t.-c. alapján bevezetett *rokkantellátási adó*, amely a hadirokkantak, hadiözvegyek és hadiárvaik ellátásának pénzügyi fedezetére szolgál; a rokkantellátási adó tételei elég enyhe fokozással egy százaléktól öt százalékig emelkedtek. Ezt az adót az 1933. évi 1.390. M. E. számú rendelet kétszeresére emelte fel.

Ugyancsak szociális jellegű céladó volt az 1922. évi I. t.-c. alapján bevezetett *inségjárulék*, amely a városokban és a gazdag községekben a nyomorenyhítés költségeinek fedezetét nyújtotta. Ez a céladó azonban az arányos és igazságos közteherviselés elvének nem felelt meg: az inségjárulékot ugyanis csak a városokban és azokban a községekben vetették ki, ahol az alapul szolgált különféle adónemek (jövedelemadó, általános kereseti adó, társulati adó) hozadéka számottevő volt. Viszont a szegény községekben, ahol a támogatásra szoruló inségesek nagy számban élnek, ezt a járulékot nem lehetett kivetni, mert alig lett volna hozadéka. Ha valamely gazdag községben az inségesek száma olyan kevés volt, hogy az inségjárulék kivetése indokolatlannak mutatkozott, abban az esetben a gazdag vidékek nagy adófizetői mentesültek az inségjárulék terhétől. Éppen ezért az 1939. évben az inségjárulékot Magyarország egész területén törvényhatóságokként és megyei városokként vetették ki.

Az inségjárulék helyébe az 1940. évi XXIII. t.-c. a *nép- és családvédelmi pótagót* vezette be. Ez az új pótagó a szociális és családvédelmi célokra létesített „Országos Nép- és Családvédelmi Alap” egyik bevételi forrása. A nép- és családvédelmi pótagó a jövedelemadó, a társulati adó, a tantième adó és az általános kereseti adó fizetésére kötelezetteket terheli. Ennek az új szociális jellegű céladónak kulcsa: a jövedelemadó, a társulati adó és a tantième adó fizetésére kötelezetteknek az alap-

adók 20 százaléka, az általános kereseti adó fizetésére kötelezetteknel pedig az általános kereseti adó alapját képező adóévet megelőző évi tiszta jövedelem 2 százaléka.

Az adófokozással kapcsolatban a szociális szempontból figyelmet érdemel az a kérdés, hogy vajjon a progresszivitás az ország egyes jövedelmi kategóriái, társadalmi rétegei szerint is kellően érvényesül-e. Meg kell azonban jegyeznem, hogy az adótehernek és az egyéb közterheknek társadalmi rétegek vagy foglalkozási ágak²⁶ szerint való megoszlásáról a pontos adatok hiányában csak bizonytalan képet alkothatunk. E tekintetben az adóáthárítás bonyolult folyamata is megnehezíti a való helyzet világos felismerését.

Az egyes társadalmi rétegek, foglalkozási ágak adóterhének súlya elsősorban attól függ, hogy az országban a jövedelemeloszlás és az adótehermegoszlás társadalmi rétegenként, foglalkozási áganként arányos-e, egyenletes-e. Az adóterhek tényleges megosztására a modern államokban is fontos hatást gyakorol az, hogy az egyes társadalmi rétegek, foglalkozási ágak a közhatalomban milyen részesedést tudnak a maguk számára kivívni.

A magyarországi jövedelem- és adótehermegoszlásra vonatkozólag *Matolcsy* Mátyás végzett számításokat bizonyos jövedelmi kategóriák szerint és ennek alapján arra a megállapításra jutott, hogy Magyarországon az adóztatás rendszere nem elégíti ki az adóteher progresszivitásának követelményét. Az általa vizsgált három jövedelem-kategória közül az alsó (évi 1.000 pengőig terjedő) és a középső (évi 1.000-tól 10.000 pengőig terjedő) jövedelem-kategória között az adótehernek bizonyos progressziója mutatkozik, de nem érvényesül az adófokozás a középső és a felső (évi 10.000 pengőnél magasabb) jövedelem-kategória között. *Matolcsy* számításainak eredménye szerint ugyanis 1935-ben az adóteher az említett három jövedelem-kategóriában a jövedelemnek 21, 29, illetve 26 százalékat vette igénybe.²⁷ Bár ezek az eredmények a rendelkezésre állott statisztikai adatok hiányosságai és az alkalmazott módszer nehézségei következtében csak viszonylagos értékűek, mégis arra

²⁶ A közterheknek foglalkozási ágak szerint való viszonylagos súlyáról érdekes tájékoztatást adott a hazai irodalomban *Fellner* Frigyes a közterhek és az „országos (nemzeti) adóalap” egybevetésével. *Fellner* szerint a „nemzeti adóalap” nemcsak az eredeti, hanem a származékos jövedelmeket is magában foglalja, sőt „a vagyon használmányban jelentkező jövedelmet is felöleli, szóval az egyesek magánjövedelmeinek összességét képviseli”. *Fellner* a közterheket a magánjövedelmekkel szembeállítva a közterhek súlyáról foglalkozási ágak szerint részletezett képet nyújtott. Lásd: *Adótehermegoszlás* c. művét. Statisztikai Közlemények. Szerkeszti: *Illyefalvi* I. Lajos. 79. kötet 3. szám. Kiadja Budapest Székes-rőváros Statisztikai Hivatala. Budapest (évszám nélkül) 243—294. lapok.

²⁷ A magyarországi jövedelem- és adótehermegoszlás. Budapest 1938. 118. l.

engednek következtetni, hogy a magyarországi adótehermegoszlás nem mindenben felel meg az igazságos adóztatás követelményének.

A jövőben megvalósítandó adóreformok során a *fokozatos adóztatás* elvét nemcsak a jövedelem-, vagyon- és az általános kereseti adónál, hanem a többi egyenes adóknál is nagyobb mértékben kell érvényesíteni.

Az adófokozás elvének helyes és céltudatos alkalmazása tehát a szociális adópolitikának egyik fontos követelménye, mert a kedvezőtlen adótehermegoszlásnak nemcsak *gazdasági* és *pénzügyi*, hanem *társadalmi* szempontból is káros hatása van.

6. *A tulajdoni- és a munkajövedelmek különböző mérvű megadóztatása.*

Az elméleti pénzügytanban egyesek a szociális igazságosságot hangoztatva azt is követelik, hogy az ú. n. fundált, *tulajdoni jövedelmeket* erősebben adóztassák meg, mint a nem fundált, *munkajövedelmeket*. A gyakorlatban is érvényesül ez az elv, mert a szolgáltatási képesség szerint történő adóztatás többnyire erősebben, nagyobb arányú adótételekkel terheli a tulajdoni járadékszerű jövedelmeket (pl. a földbirtokból, házbirtokból származó jövedelmeket) és enyhébben, kisebb arányú adótételekkel a munkajövedelmeket. *A munkánélküli járadék- és kamatjövedelmek* fokozottabb megadóztatása szociális szempontból kétségtelenül indokolt.

A *tulajdoni jövedelmek* többnyire biztosabbak, állandóbbak, függetlenek a tulajdonos személyétől és a tulajdonos személyében beálló változásoktól. Viszont a *munkajövedelmek* mindig elválaszthatatlanok a szellemi vagy testi munkás személyétől; az ú. n. nem fundált jövedelmek jelentékeny részének: a munkabéreknek alakulására a kor, a betegség, a rokantság, a konjunktúra változásai, a munkapiac helyzete, a munkánélküliség stb. mind érzékeny hatást gyakorolnak. Ha ezt a problémát *szociális adópolitikai* síkon behatóbban tovább vizsgáljuk, a munkajövedelmek egyes fajai szerint is különbséget kell tennünk adóterhük egymástól eltérő mértékének megállapíthatása céljából: Így pl. a mezőgazdaság, a bányászat, az az ipar, a kereskedelem és a közlekedés körében foglalkoztatott fizikai munkások béreit viszonylag is enyhébben kell megadóztatni, mint e foglalkozási ágak tisztviselőinek fizetéseit és egyéb illetményeit; a csekély keresetű szabadfoglalkozásúakat (a kisjövedelmű írókat, művészeket stb.) kisebb mérvű kereseti adókkal kellene terhelni, mint a hasonló jövedelmű, de állandó fizetéses, nyugdíjképes állásban levő köz- és magántisztviselőket. A vállalkozók jövedelmének, a vállalkozói nyereségek megadóztatásánál pedig tekintetbe lehetne venni, hogy a

vállalkozók jövedelmének milyen része származik személyes tevékenységük eredményéből és milyen része csupán a befektetett tőkéből, stb. Az ilyen szempontok, amelyeket a gyakorlatban többnyire nem vesznek figyelembe, a modern adópolitika mérlegelését igényelnék.

Mindaddig, amíg főleg az ingatlan vagyonokból eredtek a legnagyobb jövedelmek, szociális szempontból is helyesnek látszott, hogy ezeket a tulajdoni jövedelmeket erősebben adóztatták meg, mint az ú. n. munkajövedelmeket. Ujabban azonban már nem az ingatlanokban rejlenek a legnagyobb vagyonok, nem ezekből származnak a legnagyobb jövedelmek, hanem a részvényekben vagy más modern vagyoni jogi intézményekben mobilizálva képződtek hatalmas vagyonok, amelyek tulajdonosaiknak nagyarányú jövedelmeket biztosítanak. A modern gazdasági élet újabb változásait, különösen a konjunktúrák kihasználásából származó nagy jövedelmeket vizsgálva a hazai pénzügytani irodalomban Balás Károly az adóteher mértékére nézve a fejlett kapitalisztikus gazdasági rendben a következő sorrend felállítását ajánlta: 1. A legerősebben kell megadóztatni a konjunkturális (spekulatív) nagy nyereségeket (főleg a banktőkének és a tőzsdei spekulációknak nagy konjunkturális nyereségeit), 2. másodsorban kell adóztatási célokra igénybevenni a termelő nagytőkéket és a nagyipari stb. vállalatokat; ezután 3. a nagybirtoküzemek, 4. a kisebb tőkék jövedelmei, 5. a kistőkékkel támogatott és dolgozó közép- és kistermelő vállalatok, 6. a csekély tőkével segített munkabérek és fizetések következzenek; végül 7. legenyhébben kell megadóztatni a csupán munkabérekéből vagy köz- és magánalkalmazotti fizetésekéből élőket.²⁸ Ehhez a társadalompolitikailag is teljesen indokolt sorrendhez legfeljebb azt lehetne hozzáfűzni, hogy legerősebben kell megadóztatni nemcsak a banktőkének és a tőzsdei spekulációknak nagy konjunkturális nyereségeit, hanem a háborús nyereségeket és a városi ingatlan-spekulációk nyereségeit is, amelyek egyébként beletartoznak a „konjunkturális (spekulatív) nagy nyereségek” tág fogalmi körébe. Itt külön hangsúlyozásukat főleg adópolitikai megfontolások, a jövőben sorra veendő hazai adóreformok céljára tartottam szükségesnek; gyakorlati megvalósításuknál több külföldi példa szolgálhat hasznos útmutatásul (így pl. a háborús nyereségeknek németországi, franciaországi, angliai vagy északamerikai erős megadóztatása).

A *tulajdoni- és a munkajövedelmek* különféle fajainak megadóztatásánál tehát az adóteher mértéke tekintetében megfelelő sorrend felállítását és gyakorlati keresztülvitelét egyik fontos modern adópolitikai feladatnak tekinthetjük.

²⁸ Az adóztatás mértékéről. Közgazdasági Szemle 1933. évi 76. kötet 383—384. l.

7. Az örökösödési adók szociális, állampénzügyi és közgazdasági vonatkozásai.

Az elméleti pénzügytanban, a pénzügyi politikában, a népesedéspolitikában és a társadalompolitikában is egyesek főleg *szociálpolitikai* érvekkel az örökösödési adók (örökségi adók vagy öröklési illetékek) mértéke tekintetében túlzott követelésekkel lépnek fel.

Az örökösödési adók indokoltságát a szolgáltatási képesség elve alapján általánosságban nem vonhatjuk kétségbe. De — mint e tanulmányom bevezetésében is hangoztattam — az adóztatást nem tekinthetjük társadalompolitikai eszköznek. Ennélfogva az a törekvés, amely arra irányul, hogy az örökösödési adót (vagy illetéket) a magántulajdoni jogi rendben alapuló államokban a vagyoneeloszlás terén mutatkozó aránytalanságok túlzott csökkentésére vagy éppenséggel vagyonelekobzási célokra alkalmazzák, komoly megfontolást igényel.

Az örökösödési adók (illetékek) helyes mértékének megállapításául a hagyaték értékének nagysága, valamint az örökhagyó és az örökösök közötti rokonság foka lehet mindig irányadó. Minél nagyobb az örökség értéke és minél távolabbi rokoni kapcsolat volt az örökhagyó és az örökösök között, az örökösödési adót (illetéket) annál nagyobb arányú és egyre fokozódó adókulcs szerint szabhatják ki. De *pénzügypolitikai* és *gazdaságpolitikai* szempontból egyaránt elhibázott, sőt káros, ha az örökösödési adónál — tévesen alkalmazott szociálpolitikai érvek alapján — az adótételeket túlzottan úgy állapítják meg, hogy annak következtében az örökösök adózóképessége csökken, adóforrások elapadnak vagy talán meg is szűnnek. *Az adóforrások fenntartása és ha lehet: szaporítása fontos állampénzügyi érdek*; súlyosan megbosszulja magát, ha ezt a közérdeket társadalompolitikai vagy egyéb érvekre hivatkozva megsértik.

Nálunk Magyarországon az örökösödési adót pénzügyi jogszabályaink „öröklési illeték”-nek nevezik. Ez az elnevezésbeli különbség mitsem változtat azon a tényen, hogy ezek az ú. n. illetékek a valóságban *örökösödési adók*; társadalompolitikai, pénzügypolitikai és gazdaságpolitikai hatásukat is tehát ebből a szempontból kell megvizsgálnunk.

A magyar „öröklési illetékeket” pénzügytanilag elsősorban forgalmi adóknak tekinthetjük, de e közterhekben vagyoadó- és bizonyos tekintetben jövedelemadó-jelleg is rejlik. Ezekre az ú. n. illetékekre is vonatkozik tehát az a pénzügytani követelmény, hogy *arányosak* legyenek, vagyis e közteher viselésére kötelezett egyének szolgáltatási képességével arányban álljanak. Sajnos ez a követelmény nem érvényesül mindig, pl. az ú. n. vagyónátruházási illetékeknél, mert kétségte-

lenül kétszeres megterhelést, olykor alig elviselhető terhet jelent az, ha valakinek az öröklés révén megszerzett földbirtoka, vagy háza után az ú. n. öröklési illetéken (adón) felül még külön ingatlan-vagyonátruházási illetéket is kell fizetnie. Lehetséges pl. az, hogy valaki haláleset folytán távolabbi rokonától családi földbirtokot örököl, de nem lévén likvid pénzkövetelése, a magas öröklési illeték és a külön vagyonátruházási illeték kifizethetése céljából kedvezőtlen, súlyos feltételek mellett pénzkölcsönt kénytelen igénybevenni, amelynek rendszeres törlesztése az ilyen módon megterhelt földbirtok rentabilitását kétségessé teheti. Megtörténhetik az is, hogy az örökösök kénytelenek az örökölt földbirtok egyrészét vagy más vagyontárgyat eladni csak azért, hogy az örökléssel kapcsolatos közterheket kifizethessék. Mindkét példánk esetében közgazdaságilag káros következmények mutatkoznak. Ezért az örökösödési adók (illetékek) kiszabásánál a pénzügyi hatóságoknak mindig figyelembe kellene venniük az örökség állagát is, mérlegelve azt, hogy a különböző állagú örökségek milyen mértékben bírják el a közérdek és a jogos magánérdek sérelme nélkül az örökösödési adót (illetéket) és ingatlan öröklése esetén még a külön ingatlan vagyonátruházási illetéket is.²⁹

A túlzott mérvű örökösödési adónak (illetéknek) azonban *szociális és állampénzügyi szempontból* is káros hatása lehet: a kis egzisztenciák vagyoni erejének csökkenése, szétDarabolódása. Az egyenes leszármazók által örökölt kis családi házak, törpe- és kisbirtokok örökösödési adóját (illetékét) tehát enyhén kell megállapítani, mert a *vagyonnal rendelkező kis egzisztenciák kímélése nemcsak társadalompolitikai, hanem pénzügypolitikai érdek is, hiszen valamely országban minél egyenletesebb a jövedelemeloszlás, annál nagyobb az ország adófizetési képessége.*

E helyen is említést érdemel, hogy a már évekkel ezelőtt szakembereknek véleményezés céljából megküldött, de a magyar törvényhozás elé mindeztideig még nem került új illetéktörvényjavaslat tervezete a jelenleg érvényben levő illetérendszerünkben *szociális és népesedéspolitikai szempontból* több fontos módosítást tartalmaz. A törvényjavaslat tervezete szerint pl. a többgyermekes örökhagyók hagyatékai a mostani állapothoz képest számottevő illetékkedvezményben fognak majd részesülni, még pedig három feltétel mellett: 1. ha az örökhagyó magyar állampolgár, 2. ha a hagyaték tiszta értéke az ötvenezer pengőt nem haladja meg és 3. ha a hagyatékot az örökhagyó lemenői öröklik. Az örökhagyó özvegye és a le-

²⁹ Lásd: Szerző: Illetérendszerünk fejlődése és reformjának kérdése. A debreceni Tisza István Tudományos Társaság I. osztályának Kiadványai. VIII. kötet, I. füzet. Szerkeszti: Szádeczky-Kardoss Tibor, Debrecen, 1939. 20—21. 1.

menők a törvényjavaslat tervezete szerint a megszabott öröklési és azzal kapcsolatos vagyonátruházási illetéknek csak 90 százalékát fizetik abban az esetben, ha az örökhagyó után két gyermek örököl; minden további öröklő gyermekenként a fizetendő illeték tíz-tíz százalékkal csökken. Ha tehát az örökhagyó után tíznél több gyermek örököl, a jelenlegi tervezet szerint egyáltalában nem kell öröklési és ingatlan vagyonátruházási illetéket fizetni. A törvényjavaslatnak ezzel a tervezetével szemben véleményem szerint különbséget kellene tenni az illeték-kedvezmények nyújtásánál aszerint, hogy a hagyaték tiszta értéke 10.000 pengőnél nagyobb vagy kisebb; az utóbbi érték kategóriába tartozó hagyatékoknak a megalkotandó törvényben a jelenlegi tervezetnél nagyobb mérvű illeték-kedvezményt kellene nyújtani. Sőt *népeseáspolitikai* érdekből *teljes illetékmentességet* lehetne biztosítani már abban az esetben, ha a hagyaték tiszta értéke nem haladja meg a 10.000 pengőt és az örökhagyó után ötnél több gyermek örököl.

Azért vélem indokoltnak, hogy a megalkotandó törvényben a jelenlegi tervezettel szemben pótlólag a sokgyermekes örökhagyók 10.000 pengő aluli tiszta értékű hagyatékaira nagyobb kedvezményeket állapítsanak meg, mert ha pl. valamely sokgyermekes örökhagyó után csak egy szerény családi ház, törpebirtok vagy kisbirtok marad, az ilyen hagyatéknak nagyobb számú örökösök közötti felosztása rendszerint sok gondot okoz és az öröklési-, valamint az ingatlanvagyonátruházási illeték kifizetése mindig nagy nehézségekbe ütközik. Méltányos volna tehát, ha az új magyar illetéktörvényben a sokgyermekes örökhagyók csekély értékű hagyatékait a megfelelő feltételek fennforgása esetén teljes illetékmentességben vagy legalább is a törvényjavaslat eredeti tervezeténél nagyobb illeték-kedvezményben részesítenék.

A többgyermekes családoknak az *örökösödési adó* (illeték) alól való *mentességére* például szolgálhat az 1940. december havában közzétett az a francia törvény, amely már a háromgyermekes családok 500.000 franknál kisebb értékű hagyatékait a francia örökösödési adó alól mentesíti és minden további gyermek után az adómentes értékhatárt 100.000 frankkal emeli; Franciaországban viszont az egygyermekes és a gyermektelen családok, valamint a nőtlenek örökösödési adójának terhét növelték.

Magyarországon a tudományos szakirodalomban is több ízben javasolták, hogy főleg népeseáspolitikai érdekből az örökösödési adó (illeték) mértékét lényegesen emeljék fel vagy a jelenlegi örökösödési jogot változtassák meg.

Az ókortól kezdve napjainkig már gyakran felmerült az a gondolat, hogy az államnak népeseáspolitikai érdekből bele kell avatkoznia az örökösödési jog rendszerébe. Például már

a régi római örökjogi törvények nagyon szigorúak voltak. Augustus római császár egyes törvényei fontos intézkedéseket tartalmaztak a házasságkötések és a népszaporodás előmozdítására is: előnyben részesítették a kellő időben házasulókat és a többgyermekes családapákat, viszont hátrányokkal sújtották azokat, akik kellő időben házasságot nem kötöttek vagy kellő számú gyermekük nem volt. Ezek a régi római örökjogi és házassági törvények azonban nem érték el céljukat: közvetlen hatásuk nem mutatkozott. A későbbi római császárok Augustus e törvényein enyhítettek, majd megszüntették a gyermektelen házasok és a házasságot nem kötött személyek büntetéseit, végül eltörölték a többgyermekes családok részére nyújtott különféle előnyöket.

Ezekből a történeti példákból persze nem szabad olyan következtetést vonnunk, hogy a modern államok által a többgyermekes családoknak nyújtott különféle adó- és illetékkedvezmények nem volnának indokoltak és célravezetőek. De napjainkban sem bíztatnak sok eredménnyel az olyan javaslatok, amelyek szerint a házasságot nem kötött, a meddő vagy a nem eléggé termékeny örökhagyók örökségét az államnak egészben vagy részben le kellene foglalnia és az ily módon szerzett vagyontömeget az államnak népesedéspolitikai célokra kellene felhasználnia. *Laky* Dezső már évekkel ezelőtt rámutatott arra, hogy az örökösödési jog rendszerének olyan reformja, amely a magántulajdon kérdését erősen érintené, veszélyes következményekkel járhat: sok ember e jogszabályok kijátszását kísérel meg, s ha ezt nem is teszi meg, a tőkeképződésre hátrányos hatással lesz az a körülmény, ha a talán önhibáján kívül gyermektelen vagy gyermekszegény embernek is éreznie kell, hogy nem a családja vagy legalább is nem kizárólag a családja számára dolgozik, gyűjt és takarékoskodik.³⁰ Ezt a meggyőző érvelést meg kellene szívlelni mindazoknak, akik manapság is népesedéspolitikai vagy társadalompolitikai érvekkel az örökösödési jog mélyreható módosítását, az állam „örökösödési jogának” kiépítését, az állam ú. n. örökösödési részesedésének kibővítését, az örökösödési adó (illeték) mértékének nagyarányú, sőt bizonyos esetekben vagyonekkobzásig menő fokozását javasolják.

Számolnunk kell azonban azzal, hogy a hadviselő államokban s így Magyarországon is a háborús rendkívüli állami kiadások növekedése az örökösödési adó (illeték) mérvének fokozását teszi szükségessé. (Az örökösödési adót pl. 1940-ben Angliában és az akkor még nem hadviselő Északamerikai Egyesült Államokban is felemelték.) A magántulajdoni jogi renden nyugvó társadalomban e pénzügypolitikai intézkedések

³⁰ Népesedéspolitika. Magyar Szemle Társaság Kincsestára. 65. szám. Budapest, 1933. 72. 1.

végrehajtásánál azonban fontos közérdekből az imént kifejtett *társadalompolitikai* és *gazdaságpolitikai* szempontokat sem szabad elhanyagolni.³¹

8. Szociális szempontok a hozadéki adóknál.

A pénzügytani írók régebben általánosan azt hirdették, hogy az adóztató közület a *hozadéki adóknál*, amelyekkel nem közvetlenül az adózó személyét, hanem különféle hozadéki forrásokat: a földbirtokot, a házbirtokot, a tőkekamatot, a keresetet, a vállalatot stb. terheli, az *adófizetők személyes viszonyaira* nem lehet tekintettel. Ebből az következne, hogy a hozadéki adóknál *szociális szempontból* nem lehetne különféle *adókedvezményeket* vagy *adómentességeket* nyújtani. Ez az elméleti pénzügytani felfogás azonban némi módosításra szorul.

Igaz ugyan, hogy a hozadéki adónemek többségénél a létminimum adómentességét a gyakorlatban nem lehet megvalósítani. De a kereseti adónál a létminimumot lehet adómentesen hagyni. Más adókedvezmények, pl. a többgyermekes családfők hozadéki adójának alapjából a gyermekek számával emelkedő arányú levonások, a gyakorlatban nemcsak a kereseti adónál, hanem a házadónál és a földadónál is Magyarországon már megvalósítást nyertek.

Ennek a tanulmányomnak 4. fejezetében már méltattam az 1940. évi XXII. törvénycikknek több fontos, erre vonatkozó rendelkezését. Az egyik szerint mindazoknál az adókötelesek-nél, akik a jövedelemadónak nem alanyai, a terhükre előírt föld-, ház- és általános kereseti adóból az adóköteles háztartásához tartozó gyermekek száma szerint 5–10 százalékot kell törölni; a másik rendelkezés szerint a pénzügyminiszter azoknak a háztulajdonosoknak, akik a bérházukban kizárólag, vagy legalább részben többgyermekes családoknak adnak bérbe lakást, megfelelő adókedvezményt nyújthat.

A *hozadéki adóknál* az adókötelesek *személyi viszonyai* alapján még más adókedvezmények megvalósítása is lehetséges.

Amidőn a búzaárak nagyarányú hanyatlásának ellensúlyozására Magyarországon a mezőgazdaság támogatása érdekében a törvényhozás az 1930. évi XXII. törvénycikkkel a gabonajegy (boletta) rendszert bevezette, ily módon azokon a gabonatermelő gazdákon segített, akik gabonatermékeiket a piacon értékesítették. De ugyanakkor nálunk azoknak a kis-

³¹ Mivel e fejezetben illetékekről volt szó, itt említtem meg azt a magyarországi szociális pénzügyi rendelkezést, hogy nálunk azok, akiknek szegénységét közhitelűen igazolják, a közigazgatási, a törvénykezési és az okirati illetékek alól mentesülnek.

gazdáknak megsegítéséről is történt gondoskodás, akik többnyire nem a piac számára termelnek. A most idézett törvény rendelkezései értelmében ugyanis a gabona értékesítésének előmozdítására szolgáló alapot (ú. n. boletta alapot) létesítettek és ebből az alapból kellett megtéríteni az olyan kisbirtokosok állami földadóját, akiknek egy község területén levő összes földbirtoka után megállapított kataszteri tiszta jövedelme az 50 koronát (58 pengőt) nem haladta meg, majd az 1932. évi 3.400 M. E. számú rendelet szerint az olyan kisbirtokosok földadóját is, akiknek egy község területén levő összes földbirtoka után megállapított kataszteri tiszta jövedelme a 100 koronát (116 pengőt) nem haladta meg és a kataszteri tiszta jövedelem összegére tekintet nélkül a szőlőbirtokosok földadóját.

A magyar kormány 1934. július 1-től kezdve (az 1934. évi 5.600. M. E. számú rendelettel) a gabonajegy (boletta) intézményét felfüggesztette. Az ú. n. boletta alap helyett a „Mezőgazdaság megsegítésére szolgáló alap”-ból történt továbbra is egyes földbirtokos- illetve földbérlő-kategóriák állami földadójának megtérítése.³²

Egyrészt az érintett kisbirtokosok és kishaszonbérlők szempontjából ez a támogatás méltányos szociális pénzügypolitikai intézkedésnek bizonyult, de másrészt az ú. n. boletta alapnak vagy a „Mezőgazdaság megsegítésére szolgáló alap”-nak kétségtelenül hátrányos következménye volt: a többi foglalkozási ágakhoz tartozó fogyasztókat, különösen pedig a nem mezőgazdasági munkásokat érzékenyen terhelte azzal, hogy kenyerüket megdrágította.

Amennyire indokolt volt tehát 1930-ban és az azt követő években az alacsony búzaárak ellensúlyozására a magyar mezőgazdaság hathatós támogatása, különösen pedig a kisbirtokosok és kishaszonbérlők földadójának megtérítése, éppen annyira érthető, hogy most a 30 pengős rögzített búzaárak

³² Egy újabb pénzügyminiszteri rendelet (az 1937. évi 1.500 P. M. számú rendelet) alapján ugyanis az állami földadót a „Mezőgazdaság megsegítésére szolgáló alap” terhére a következő három kategóriának térítették meg: 1. azoknak a földbirtokosoknak, akiknek az egy község területén levő összes földbirtoka után megállapított kataszteri tiszta jövedelme a 100 koronát (116 pengőt) nem haladja meg; 2. azoknak a földbirtokosoknak, akiknek ugyanabban a községben szőlőbirtoka is van s a földbirtoknak a szőlőterület nélkül számított kataszteri tiszta jövedelme a 100 koronát (116 pengőt) nem éri el és ez a 100 koronán (116 pengőn) aluli kataszteri tiszta jövedelem a kizárólagos szőlőtalajon telepített szőlőterületek kataszteri tiszta jövedelmének hozzáadásával sem emelkedik 200 korona (232 pengő) fölé és végül 3. az Országos Földbirtokrendező Bíróság által alakított kishaszonbérletek bérlőjének, ha a kishaszonbérlet kataszteri tiszta jövedelme vagy — ha a haszonbérlőnek ugyanazon község területén saját tulajdonát alkotó földbirtoka is van —, a kishaszonbérlet és a saját földbirtok után megállapított összes kataszteri tiszta jövedelme a 100 koronát (116 pengőt) nem haladja meg.

mellett a kormány a „Mezőgazdaság megsegítésére szolgáló alap“-ot 1941. végével megszüntette.

A kisbirtokosok és kishaszonbérlok részére földadójuk megtérítésével nyújtott támogatás arányát jól megvilágítja az a rendelkezésünkre álló legújabb hivatalos statisztikai adat, amely szerint a „Mezőgazdaság megsegítésére szolgáló alap“ által megtérítésben részesült egyének száma az 1940. évben meghaladta a kétmilliót (2,025.964) és a megtérített földadójuk összege pedig tízmillió pengőnél nagyobb volt (10,683.000 P).³³

A 100 korona (116 pengő) kataszteri tiszta jövedelmet meg nem haladó kisbirtokosok és kishaszonbérlok földadójának megtérítése az említett alap megszünte után is szociális szempontból méltányosnak látszik.

Fontos *társadalompolitikai* érdekek fűződnek ahhoz is, hogy a munkások és a többi kisemberek, sőt a középosztály kis családi házai fokozott mérvű ideiglenes *adómentességben* és az adómentesség megszünte után megfelelő *adókedvezményben* részesüljenek, s a kis családi házak adójának kivetése lehetőleg mindig enyhén, méltányosan történjék.

A magyar törvényhozás különleges gondoskodásának tárgyaül szolgáltak már az első világháború előtt, majd azóta is többízben a *munkásházak adómentességei* és *adókedvezményei*. Több törvényünk a gyári- és egyéb ipari-munkások, a bányamunkások stb. lakásaiul szolgáló épületekre, a törvényhatósági jogú városok, a községek munkásházaira, a tisztviselőházakra házadómentességet biztosított. Helyes szociális szellem hatja át az újabb törvényhozási intézkedések között pl. az 1939. évi IX. törvénycikket, amely 40 évi rendkívüli ideiglenes házadómentességet nyújt a Budapest székesfőváros területén létesítendő tisztviselő- és munkásházakra, az olcsóbérű kislakások bérházakra, valamint a szegények, az inségesek és a hajléktalanok elhelyezésére szolgáló házakra.

Valóban a szociális szempont fokozottabb érvényesítése szükséges a *házadónál*, amely nemcsak nálunk Magyarországon, hanem más kultúrállamokban is a háztulajdonosok súlyos megterhelését jelenti. Annál inkább elismerést és méltánylást érdemel, hogy a magyar törvényhozás legutóbb az 1940. évi XXII. törvénycikkbén a házadó egyes rendelkezéseit a kisemberek érdekében módosította. Az olyan — legfeljebb kétszobából és mellékhelyiségekből álló — lakóházak után, amelyeket a tényleges birtokosok maguk használnak, a *házadót* Magyarország kisközségeiben és legfeljebb 10.000 lakosú nagyközségeiben ezentúl a valóságos haszonérték megállapítása helyett *egységesen, állandó tételekben* vetik ki. Ez az új rendelkezés az érdekeltek — joggal kifogásolt — régi sérelmét

³³ Adóstatistika idézett füze 49. l.

orvosolja: azokon a vidéki kis családi házaknak tulajdonosain segít, akiknek házadóóját a vidéki adóhatóságok korábban a valóságos vagy a vélt haszonérték megállapításánál nem mindig azonos mérték szerint vetették ki s ennek következtében a vidéki kis családi házak adóterhében olykor szembetűnő aránytalanságok mutatkoztak. Az ilyen vidéki kis családi házakra vonatkozólag az új adótörvényben megállapított csekély (évi 4—14 pengőig terjedő) állandó házadótételek nagysága három szempont szerint változik: 1. a lakóházak építési anyaga szerint (a) földből vagy vályogból, b) téglából, kőből vagy más szilárd anyagból épült házak), 2. a szobák száma szerint (egy vagy kétszobás házak) és 3. a község lakosságának lélekszáma szerint (legfeljebb 500, 1000, 1500, 2000, 5000 vagy 10.000 lakosú községek).

Ennek a házadó módosításnak nagy jelentőséget jól megvilágítja az, hogy szakértői becslés szerint a felvidéki sávval és Kárpátaljával megnagyobbodott Csonka-Magyarország területén az 1940. év első felében a vidéki kis családi házak tulajdonosai részére ilyenmódon engedélyezett állandó házadó tételek az adóköteles vagy csak részben adómentes lakóházak közül a kis- és nagyközségekben

kb. 252.000 egyszobás és

kb. 296.000 kétszobás lakóházra

alkalmazhatók voltak. Tekintettel arra, hogy e családi házak adójának a házak haszonérték szerint történt korábbi kivetése alapján az egyszobás házakat a törvény életbelépte előtt átlagosan 7.56 P, a kétszobás házakat pedig átlagosan 14.7 P házadó terhelte, a vidéki kis családi házak adókivetésének ez az új rendezése e szerény házakban lakó vidéki kisemberek nagy tömegének — főleg a kisebb községekben — jelentős *adómérséklést* biztosít. Ez a házadó módosítás számokban kifejezve az 1940. év első felének adatai alapján Csonka-Magyarországnak a második bécsi döntés előtti területén

az egyszobás vidéki családi házaknál kb. 305.000 P,

a kétszobás vidéki családi házaknál kb. 936.000 P,

összesen: kb. 1,241.000 P,

tehát közel egy és egynegyedmillió pengő adómérséklésnek felel meg.³⁴ A keletmagyarországi, az északerdélyi, a székelyföldi, majd a délvidéki területek visszacsatolásával ez az adómérséklés Magyarországon immár az 1941. évi második felében nagyobb összegre emelkedett. Emellett az adócsökkentés mellett nem feledkezhetünk meg arról sem, hogy a házadóra vonatkozó korábbi jogszabályaink már eddig is az egyszobából és legfeljebb egy mellékhelyiségből álló *napszámos- és zsellérházakra állandó házadómentességet* nyújtottak.

³⁴ Lásd a törvényjavaslat pénzügyminiszteri indoklását.

Az egy- és kétszobás vidéki kis családi házak adókivetésére vonatkozó új törvényes rendelkezések a magyar pénzügyi kormányzat és a törvényhozás helyes szociális érzékét bizonyítják, hiszen a magyar állam finansiális érdekeinek háttérbeszorításával történt a kis- és nagyközségekben szerény családi házzal rendelkező kisemberek házadó terhének e számottevő csökkentése.

A házadó kivetésének ez az új szabályozása egyben a vidéki adóhatóságok munkáját egyszerűbbé, könnyebbé és olcsóbbá teszi, tehát a helyes adórendszernek az *adóigazgatás egyszerűsítésére* és az *adók jutányosságára* vonatkozó pénzügytani követelményét is szolgálja. A magyarországi *adórendszer egyszerűsítése* és az *adókezelés jutányossága* érdekében még további célszerű reformokra volna szükség. Más adónemeknél (pl. egyéb hozadéki adóknál) is *csökkenteni kellene az adókivetés és általában az egész adóigazgatás költségeit*, hogy ilyen módon az adók tiszta hozamának minél nagyobb aránya a közületi szükségletek kielégítésére fordíttassék.

Amiképpen az állami és egyéb közületi igazgatásunk egész területén a *közigazgatás egyszerűsítésére* és *olcsóbbítására* kell törekednünk, e feladat keretében *pénzügyi közigazgatásunk*, tehát *adóigazgatásunk egyszerűbbé, olcsóbbá és célszerűbbé tétele is feltétlenül szükséges*. Ezen a téren az utóbbi időben kétségtelenül jelentős lépések történtek. Így pl. a jövedelem-, a vagyon- és az általános kereseti adónál a kisebb jövedelmi-, vagyoni- vagy kereseti-kategóriák adóalapjának rögzítésével már eddig is sok kis adózót mentesítettek az adóbevallások évenkénti elkészítésétől, az újabb adóbevallások és az adókivetések hosszadalmas, időtrabló eljárásaitól, ugyanakkor az adóhatóságok munkája egyszerűbbé és olcsóbbá vált. Nyilvánvalóan más adónemeknél is lehetne ilyen adókezelési reformokat megvalósítani. Ezzel közvetve az adóztatásban *a szociális gondolat fokozottabb érvényesítésére is lehetőség nyílik*. Az erre vonatkozó reformok mielőbbi megvalósítása tehát nemcsak *pénzügypolitikai*, hanem *társadalompolitikai* szempontból is kívánatos volna, mert éppen úgy, amint a házadónál a vidéki kisemberek adóterhét legutóbb könnyítették, hasonlóképpen más hozadéki adóknál is lehetne ilyen reformok során a kisemberek adóterhét megfelelően mérsékelni.

Ilyen törekvések jutnak kifejezésre az 1940. évi XXII. törvényeknek egyéb rendelkezéseiben is. Ez a törvény például az általános kereseti adó alól *állandóan mentesíti* a kizárólag mezőgazdasággal foglalkozó kis földhaszonbérletet, akik egy község határában sajátmaguk és családjuk szükségleteinek kielégítésére csak annyi földet bérelnék, amennyinek az évi összes kataszteri tiszta jövedelme legfeljebb 25 pengő (21.55 aranykorona). Így a többnyire csak 1—2 holdat bérlő kisembe-

rek Magyarországon az általános keresetiadó alól teljesen mentesülnek; ez a rendelkezés nemcsak a kis haszonbérlok nagy tömegei adóterhének könnyítését, hanem egyben az adóigazgatás további egyszerűsítését is eredményezi. A törvény kifejezetten csak a saját szükségleteik céljára termelő kis haszonbérloket mentesíti az általános kereseti adó alól, ennél fogva pl. az 1—2 holdat bérlő bolgárkertészek, vagy egyéb földhaszonbérlok, akik nálunk nem a saját szükségleteik céljára, hanem a piac számára termelnek, ebben az adómentességben nem részesülhetnek.

A magyar *szociális adópolitika* a *kisipar* adóterhének könnyítéséről sem feledkezhetik meg. Eddigi iparfejlesztési törvényeink jelentős adókedvezményeket biztosítottak főleg a gyár- ipar számára; egyes ilyen adókedvezményeket a tervezett új iparfejlesztési törvényben megfelelően a kisiparra és a közép- iparra is ki kellene terjeszteni. Ilymódon lehetne a jelenleg nehézségekkel küzködő kisiparosokat pénzügypolitikai támogatásban részesíteni. Etekintetben nagyjelentőségű az 1940. évi XXII. törvénycikknek az a rendelkezése, amely a legfeljebb egy segédet és egy tanoncot vagy segéd nélkül legfeljebb két tanoncot foglalkoztató *önálló kézműiparosok* általános kereseti adóját a községek, városok lélekszáma, a kézműiparosok által foglalkoztatott segéderők száma és műhelyük, lakásuk bérének nagysága szerint *állandó adótételekben* állapítja meg. Ez az adókedvezmény a kis kézműiparosok igen nagy tömegét érinti, mert e törvény javaslatának pénzügyminiszteri indokolása szerint Csonka-Magyarországon a több, mint 200.000 főnyi kézműiparosságnak a városokban kb. a fele, a kis- és nagy- községekben pedig 60—70 százaléka egy segéddel és tanonccal vagy segéd nélkül legfeljebb két tanonccal vagy éppenséggel segéderő nélkül dolgozott. Ezeket a csekély keresetű kézműiparosokat korábban a kereseti adó általános szabályai szerint adóztatták meg, de kereseti adójuk alapjának megállapítása, az általános kereseti adó kivetése és beszedése a pénzügyi hatóságoknak túlságosan sok munkát adott, ami a beszedett adó összegéhez képest aránytalanul nagynak bizonyult. Ennek az adóreformnak megvalósításánál is elsősorban az adóigazgatás egyszerűsítése és olcsóbbátétele játszott fontos szerepet, de emellett a szociális gondolat szintén érvényesült.

Igen méltányos és társadalompolitikailag jelentős az említett adótörvénynek az a további rendelkezése is, amely a 60. életévet betöltött kézműiparosok általános kereseti adóját az újonnan megállapított *állandó adótételek felében* szabja meg és ugyancsak ilyen rendkívül kedvezményes (50 százalékkal csökkentett) állandó kereseti adótétel alkalmazását teszi lehetővé azoknak a kisembereknek számára is, akik túlnyomórészt mint napszámosok és csak kisebb részben mint kézműiparosok

jutnak keresethez. Mindkét esetben: egyrészt a hosszú, fáradságos létküzdelem után életpályájuk végéhez közeledő kis kézműiparosok, másrészt a különféle alkalmi, napszámos munkát vállaló és csak mintegy kereset-kiegészítésképpen kézművesmunkából élő kisemberek valóban megérdemlik, hogy legalább egyenesadó terhüket mérsékeljék. Ez annál inkább indokolt, mert e társadalmi rétegek más, hasonlóan csekély jövedelműekkel együtt a közteherviselésben a fogyasztási és az általános forgalmi adózás terén amúgy is aránylag nagyobb mértékben veszik ki részüket.

A kis kézműiparosok általános kereseti adójának ez az új rendezése a m. kir. pénzügyminisztérium becslése szerint az 1940. augusztus 30-i (második) bécsi döntés előtti Magyarország területén a városokban dolgozó kézműiparosok javára kb. évi 400.000 pengő, a kis- és nagyközségekben tevékeny kézműiparosok javára pedig több, mint évi 400.000 pengő adómérséklést jelentett.

Mivel a kézműiparosok általános kereseti adójának most tárgyalt új rendezése számottevő (kézműiparosonként átlagosan 22 százalékos) adómérséklést eredményez, a magyar törvényhozás a városok és községek háztartásának érdekeit szem előtt tartva, ebben az adókedvezményben nem részesítette azokat az önálló kézműiparosokat, akik nemcsak a saját iparüzletükben foglalkoztatnak segédet vagy tanoncot, hanem az általuk elvállalt ipari munkát feldolgozásra egészben vagy részben otthon dolgozó iparosoknak adják ki. Az ilyen — otthon dolgozó munkásokat is foglalkoztató — iparosok a kis kézműiparosokénál rendszerint jóval kedvezőbb kereseti viszonyok között élnek; ezért társadalompolitikailag nem kifogásolhatjuk, hogy reájuk a kereseti adó általános szabályait (nem az újonnan megállapított állandó adótételeket) alkalmazzák, tehát adóztatásuk alapjául a valóságos keresetüket veszik.

Magyarországon az általános kereseti adó *hozamának* a most említett adóreform következtében történő *csökkenése* a városok és községek háztartását érzékenyen érinti. A magyar állam 1923-ban ennek az adónemnek bevételeit a magyar városok és községek javára engedte át. Pénzügytanilag foglalkoznunk kell azzal a kérdéssel, hogy az általános kereseti adónak szociális szempontból feltétlenül indokolt mérséklésével járó közületi bevételi hiányt a magyarországi városok és községek háztartásában milyen más forrásokból lehetne kiegyenlíteni. Ezzel kapcsolatban mérlegelendő az a probléma is, hogy vajjon nem volna-e helyesebb, ha magyar állam az általános kereseti adót ismét saját bevételi forrásává tenné és ehelyett a városoknak és községeknek más közületi bevételeket engedne át. Elméletileg egyenlő érveket sorakoztathatnánk fel amellet vagy az ellen, hogy az ipari, kereskedelmi és más tevékenységeket ter-

helő általános kereseti adó az állam vagy pedig a városok, községek bevételi forrásainak körébe sorolandó-e. *Hegedüs Loránt* a magyar állami iparpolitika egységes szempontjai alapján az általános kereseti adónak ismét állami adóvá való visszaállítása mellett foglalt határozottan állást.³⁵ Ezt a fontos pénzügyi kérdést meg lehene oldani pl. a házádnak a városok, községek részére való átengedésével és egyben a községi adók önállóságának kiépítésével. *Lukács Ödön* ny. pénzügyminiszteriumi osztályfőnök egyik emlékiratában a házádnak a városok, községek részére való átengedését annyiban vélte előnyösnek, hogy ez a reform „megszüntetné azt a kölesönös féltékenységet, amelyet a közös adóalap egyik vagy másik oldalról való megterhelése támaszt s végleg elejét venné annak a lehetetlen állapotnak, hogy a sokféle magas százalékkal kivetett pótaxoztatás miatt az adózók elkeseredetten panaszkodják, hogy a házádo terheik jövedelmeiket felemésztik, sőt azt meghaladják. E reform a községi pótaxoztatás jelentőségét teljesen lefokozná s módot nyujtana ahhoz is, hogy a községi adóztatás szociális alapgondolatra felépíthető legyen“.³⁶

Magyarországon az önkormányzati testületek (városok, községek, vármegyék) adóztatását, amely jelenleg főleg az állami egyenesadókhöz és a fogyasztási adókhoz kapcsolódó pótaxókra alapszik, a jövőben kétségtelenül reformálni kell; remélhetőleg ennek során a *financiális* szempontok mellett a *szociális szempontok* is fokozottabban érvényre juthatnak (pl. a törvényhatósági útaxónál, a közmunkaváltságnál stb.) A magyarországi önkormányzati testületek adóztatásának nehéz problémáját *általános közigazgatási pótaxó* bevezetésével lehetne a megoldás helyes irányába vezetni, mert az önkormányzati testületek által jelenleg alkalmazott igen különböző százaléku pótaxók az igazságos adóztatás követelményének valóban nem felelnek meg.

9. *A szociális gondolat érvényesítése a közvetett adóknál, a fényűzési adóknál és a közületi egyedáruságoknál.*

A létszükségleti cikkeket terhelő közvetett adók: a fogyasztási adók és az általános forgalmi adó hatását — mint már említettem — az alsó, szegény néprétegek aránytalanul súlyosabban érzik. A fogyasztási adókat és az általános forgalmi adót csak akkor sikerül a széles néprétegeket képviselő ú. n. testi munkásoknak részben áthárítaniok, ha e közvetett adók által okozott drágulás mértékének megfelelő munkabéremelésben részesülnek. A fogyasztási adók és az általános forgalmi

³⁵ Budapest adórendszerének kifejlődése és jövője. Statisztikai Közlemények. Szerkeszti *Ilyefalvi I. Lajos*. 89. kötet, 3. szám. Kiadja: Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatala. (Évszám nélkül) 200. l.

³⁶ Lásd imént i. m. 203. l.

adó annál súlyosabban érintik az alsóbb néprétegeket, minél kedvezőtlenebbek a kereseti viszonyaik.

Ezeknek a közvetett adóknak antiszociális hatására élesen rávilágít a gazdasági életnek az a közismert törvényszerűsége, amely szerint minél kisebb valakinek a jövedelme, annál nagyobb részét használja fel élelmezésre (*Engel* Ernő ú. n. törvénye). Ebből a közgazdasági törvényszerűségből is következik, hogy az élelmezési cikkek árában rejlő fogyasztási és forgalmi adók aránylag súlyosabban terhelik a csekély jövedelmű néprétegeket.

Valamely ország közületi bevételeiben tehát minél nagyobb arányt képviselnek a fogyasztási adók és azokkal egyenlő hatású egyéb közületi bevételek (így a pénzügyi vámok is), az illető ország adórendszere annál kedvezőtlenebb az alsóbb, szegényebb néprétegekre nézve. Éppen ezért *társadalompolitikai* szempontból kívánatos, hogy a nélkülözhetetlen elsőrendű fogyasztási cikkeket lehetőleg közvetett adókkal ne terheljék. Ezzel a szociális kívánsággal azonban sajnos szemben áll az a rideg tény, hogy az állam és az egyéb közületek *finansziális* szempontból a tömegfogyasztási cikkek megadóztatásából eredő bőséges bevételi forrásokról nem mondhatnak le. Mivel ezzel a ténnyel a jövőben is számolnunk kell, megvalósítható társadalompolitikai követelménynek csak azt tekinthetjük, hogy a tömegfogyasztási cikkekre kivetett fogyasztási adók tételei lehetőleg mérsékeltek legyenek. Az adópolitikának számolnia kell azzal, hogy a tömegfogyasztási cikkekre nehezedő magas adók a fogyasztás terjedelmének csökkenését okozhatják.

A fogyasztási adók előnyéül és hátrányául felhozható különféle pénzügytani érvekkel itt részletesen nem foglalkozhatunk. A *szociális adópolitika* szempontjából e kérdés lényege az, hogy a fogyasztási adók nagyrésze a kisjövedelmű, szegényebb néprétegeket terheli, s a fogyasztási adóknak ez a *szociális hátránya* súlyosabban nyom a latban, mint tényleges vagy vélt *pénzügypolitikai előnye*. A külföldi és a hazai (budapesti) családi háztartási számadások kiadási tételeinek részletes vizsgálata alapján arra következtethetünk, hogy a fogyasztási adók terhe antiszociálisan regresszive érvényesül, mert minél kisebb jövedelem áll valamely családi háztartás rendelkezésére, annak kiadásaiiban a különféle fogyasztási cikkek annál nagyobb aránnyal szerepelnek s így e cikkek ára annál nagyobb arányú fogyasztási adóterhet foglal magában.

Mivel a fogyasztási adókból származó jelentékeny bevételeket Magyarországon — éppen úgy, mint a többi kultúr-államokban — a közületek előreláthatólag a jövőben sem nélkülözhetik, társadalompolitikailag szükséges volna, hogy majd a békés állapotok helyreállása után adótörvényeink a közületi szükségletek mértékéhez képest a fogyasztási adók alkalmazásá-

nál megfelelő sorrendet állítsanak fel. Ennek megállapításánál a fogyasztási cikkek iránt mutatkozó *szükséglet sürgősségi foka* lehetne fordított sorrendben irányadó: 1. Legelőször és feltétlenül a valóban *fényűzési cikkeket* (pl. a külföldi borokat, kül- és belföldi pezsgőborokat, inycenfalatokat stb.) kell fogyasztási adókkal terhelni. 2. Ha a közületek pénzügyi szükségletei a fogyasztási adók tágabb körének érvényben tartását indokolják, akkor *a nem elsőrendű*, de a széles néprétegek által *tömegesen fogyasztott cikkek* (pl. szeszesitalok, dohány, fűszerek) megadóztatását társadalompolitikailag sem kifogásolhatjuk. 3. *A nélkülözhetetlen elsőrendű fogyasztási cikkek* (főleg a hús, liszt, só, cukor, ásványolaj stb.) fogyasztási adókkal vagy azokkal egyenlő hatású egyéb közterhekkel való megterhelését — éppen azok regresszív hatása miatt — a lehetőséghez képest kerülni kell.

A *fogyasztási adók tárgyainak megválasztásánál és tételeinek megállapításánál* az említett pénzügypolitikai és társadalompolitikai szempontok együttes mérlegelése mellett a pénzügyi kormányzatnak a népesség életviszonyait, szokásait, az egyes szükségleti cikkek fogyasztásának terjedelmét is lehetőleg figyelembe kellene vennie.

A *fogyasztási adók hatása a fogyasztás mértékére* jellemzően jut kifejezésre pl. abban, hogy amidőn Magyarországon 1939. végén a cukoradót leszállították, a cukorfogyasztás hazánkban jelentékenyen növekedett.

Szociális szempontból említést érdemel, hogy amikor hazánkban az ú. n. egyszeri beruházási hozzájárulás (rendkívüli vagyonadó) kivetése, a társulati adó jobb kimunkálását biztosító társulati adóreform megvalósítása és a többi egyenesadók reformja után 1940. májusában a fogyasztási és forgalmi adók emelése is elkerülhetetlenné vált, a vonatkozó kormányrendeletek az elsőrendű fogyasztási cikkek közül pl. a cukor, a liszt, a hús, a zsír és a gyúfa forgalmi- illetve fogyasztási adótételeit nem emelték fel.³⁷ Egyes fogyasztási cikkek (a sör, az ecetsav, a szivarkahüvely és szivarkapapír, a margarin,

³⁷ Nálunk Magyarországon míg a behozatala elé akadályok nem gördültek, a *külföldi tea* és *kávé* fogyasztása még a szerényebb családi háztartásokban is általánosan elterjedt volt. A második világháború kitörése után megjelent egyik kormányrendelet (az 1939. október 6-án kelt 1939. évi 9.290. M. E. számú rendelet) a korábban zár alá vett s a belföldi szabadforgalom számára már megvámolt kávé- és tea-készleteket az 1939. augusztus 26-i kiskereskedői ár 200 százalékában megállapított „földi” ellenében a zár alól feloldotta; ugyanez a rendelet a belföldi szabadforgalom számára később megvámolására kerülő kávé és tea után az esedékes vám és egyéb köztartozások összegén felül hasonló mérvű „rendkívüli behozatali engedélyilleték” lerovásáról is intézkedett. A kávé és tea ú. n. *illetékének*, valójában *fogyasztási adójának* kivetésénél nem annyira az állami bevételek fokozásának szándéka volt a döntő, mint inkább a külföldi kávé és tea fogyasztásának korlátozása.

a margarinsajt, a mesterséges ételzsír, az étolaj stb.) újabb közteher emelésére 1941. augusztusában került sor.

*

Itt közbevetőleg emlékeztetbe kell idéznem azt, hogy a *fogyasztási adók antiszociális hatásának némi ellensúlyozására* a magyar törvényhozás az 1875. évi adóreform során az 1875. évi XXVI. törvénycikkkel *fényűzési adókat* iktatott adórendszerünkbe, mégpedig a eseléd-, a kocsi-, a lótartásra, továbbá a tekeasztalokra és a játék helyiségekre. Ennek az adóreformnak megvalósításánál nyilvánvalóan a szociális megfontolások voltak irányadók: a jobbmódú egyéneknek — ha nem is minden tekintetben helyes ismérvek alapján megállapított — fényűzését akarták megadóztatni. A jól kiválasztott fényűzési tárgyak megadóztatása társadalompolitikailag és pénzügypolitikailag egyaránt indokolt. Ha azonban a fényűzési adók tárgyait nem választják ki helyesen, — amint az az 1875. évi XXVI. törvénycikk megalkotásánál történt, — akkor ezek az adónemek igazi céljukat nem érhetik el. Ezekhez az ú. n. fényűzési adókhoz pénzügypolitikailag fűzött reménységek valóban nem teljesedtek, bevételük öt év alatt egyre csökkent, ezért a magyar törvényhozás már az 1879. évi XLVIII. törvénycikkkel mind az öt fényűzési adót hatályon kívül helyezte. Ily módon e fényűzési adók a szándékolt társadalompolitikai hatásukat sem gyakorolhatták.

Szociális szempontból joggal kifogásolhatjuk, hogy a magyar törvényhozás miért helyezte hatályon kívül pl. a játék helyiségek fényűzési adóját is és a pénzügyi kormányzat miért nem keresett akkor a többi — rosszul kiválasztott — fényűzési adótárgy helyett megfelelőbb adótárgyakat, amelyek megterhelésével az *igazi fényűzésben megragadható adóerőt állam-pénzügyi célokra eredményesebben kihasználhatták volna.*

A fényűzési adók közé tartozik Magyarországon jelenleg a *fényűzési forgalmi adó* és az ú. n. *fényűzési lakásadó* is. Az imént bírált magyar fényűzési adóknál kétségtelenül finansiálisan eredményesebb az ú. n. *fényűzési forgalmi adó*, amelyet egyes fényűzési cikkek fogyasztása, illetve vétele alkalmával (pl. fényűzési vállaltnak minősített vendéglőben, kávéházban, szállodában, mulatóhelyen fogyasztott ételek és italok után, drágább márkájú személygépjárművek, drágakövek, nemesfémek, ékszerek, gyöngyök, csipkék stb. vételénél) a jobbmódú társadalmi rétegek nagyobb adófizetési képességének külön kihasználása céljából szednek. A szociális jelentőségű fényűzési forgalmi adónál az adófokozás elvét jól lehet alkalmazni. (A fényűzési forgalmi adó kulcsa a különféle adótárgyak szerint 5-től 30 százalékig emelkedik.) Az ú. n. *fényűzési lakásadót* pedig a törvényhatóságok az 1922. évi XXII. törvénycikk alap-

ján saját háztartásuk céljaira a fényűzéssel berendezett, a rendszer szükségletet meghaladó nagyobb lakásokra vethetik ki. A törvényhatóságok azonban mindezideig ezzel a törvényes felhatalmazással nem életek.

*

A közvetett adók közül az *általános forgalmi* adó szociális vonatkozásait is tekintetbe kell vennünk.³⁸ Magyarországon a termelők és a fogyasztók érdekében is az elsőrendű élelmiszer-cikkek (pl. a tej, a tejtermékek, a tojás, a főzeléktermékek, a gyümölcs stb.) forgalmát adómentességben részesítik. Hasonlóképpen a háziipar keretében üzött szövés-fonás és termékeik, valamint a falusiak által mellékkeresetként alkalmilag üzött szekérrel való fuvarozás az általános forgalmi adó alól mentesül.

Az állandóan segéd nélkül és legfeljebb 2 tanonccal dolgozó kézműiparosok bevételeit is az általános forgalmi adó alól mentesség illeti. Pénzügyi jogszabályaink értelmében a kisiparosok széles rétegei (az asztalosok, a cipészek, a kovácsok, a kőművesek, a lakatosok, a szabók stb.) a forgalmi-adóváltság alól mentesülnek. Ezek a rendelkezések a kisipar közhatalmának kétségkívül könnyítéseket jelentenek.

Az államnak jelentékeny bevételi forrásai vannak abból is, hogy bizonyos javak termelését és forgalombahozatalát vagy csak forgalombahozatalát *állami egyedáruság* formájában magának tartja fenn. A *pénzügyi egyedáruságok* (*monopoliumok*) tárgyát alkotó fogyasztási cikkek (pl. a só, a dohány, a mesterséges édesítőszer, a szesz, a gyufa, stb.) árában rendszerint adójellegű közteher is rejlik; ezeknek a pénzügyi egyedáruságoknak főcélja az állam bevételek szerzése. Az állami egyedáruságokat a fogyasztási adók egyik nemének tekinthetjük és szociális hatásukat is ebből a szempontból mérlegelhetjük. Az állami jövedékek között nálunk Magyarországon pl. sójövődék van. Szociális szempontból meggondolást igényel az, hogy a sóadó a szegényebb embereket aránytalanul súlyosabban terheli, mert a rosszabbul táplálkozó, alsóbb társadalmi rétegek általában több só-t fogyasztanak, mint a jobb módú emberek; a pénzügytanban egyesek éppen ezért a sóadót nagy igazságtalanságnak említik.³⁹

A szociális gondolat érvényesítése érdekében szükséges, hogy legalább azoknál az állami egyedáruság-tárgyál szol-

³⁸ A forgalmi adók hatására vonatkozólag lásd *Laky Dezső*: Az általános forgalmi adó Budapesten 1921—1927. Statisztikai Közlemények. Szerkeszti: *Illyefalvi I. Lajos* 57. kötet, 3. szám. Kiadja Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatala. Budapest. 1929. 31—34. lapok.

³⁹ Így pl. *J. Conrad*: Grundriss zum Studium der politischen Oekonomie. Dritter Teil: Finanzwissenschaft. 9. kiadás. Jena 1923. 171. l. — Az ellenkező álláspontot képviseli pl. *Balás Károly*: Pénzügytan. II. kötet. Budapest 1935. 555. l.

gáló cikkeknel, mint pl. a dohányárucikkeknel, amelyeknel különböző minőségű és ennek megfelelően olcsóbb és drágább fajtaikat hoznak forgalomba, a szegényebb néprétegek által fogyasztott, gyengébb minőségű cikkek árát lehetőleg alacsonyan állapítsák meg, s ha áremelésre kerül a sor, csak mérsékelten emeljék és az ilyen állami egyedáruságból szándékolt bevételi többletet inkább a jobbminőségű fajták árának nagyobb arányú emelésével igyekezzenek elérni. Ezeknél a fogyasztási cikkeknel a közterhet — eladási árukba elrejtve — a szociális elveknek megfelelően a fokozatos adóztatás szerint állapíthatják meg.

A nem elsősorban bevételszerzést célzó, hanem főleg valamely közérdekű szolgálat nyújtására irányuló ú. n. *közgazdasági egyedáruságoknál* (posta, távirda, távbeszélő stb.) és a *közüzemeknél* a gyakorlatban a szociális szempontokat lehetőleg szintén figyelembe kellene venni.

Egyes *monopol jellegű közüzemek* (városi villany-, gáz-, vízművek stb.) díjszabása pl. a fogyasztók jövedelmi viszonyaira tekintet nélkül egységesen megállapított mérőerők használati díja címén, a szerény keresetű kisfogyasztókat viszonylag súlyosan terheli. Főleg azoknak a közüzemeknek, amelyek nem állanak a magánvállalatokkal szabad versenyben, hanem a verseny kizárásával monopol jellegűek és a szolgáltatásaik ármegállapításánál kétségtelenül adóztatási szándék nyilvánul, meg kellene találniok a lehetőséget arra, hogy a finansiális szempontok mellett némileg a szociális szempontokra is tekintettel legyenek.

10. *A háborús érdemek alapján nyújtható adókedvezmények.*

A szociális adópolitika az egyenesadóknál a háborúban szerzett érdemek alapján is különféle kedvezményeket nyújthat. Ezzel a méltányos szemponttal kapcsolatban megemlíthetem, hogy a magyar törvényhozás képviselőházában a jelenlegi háború folyamán felvetődött az a gondolat, hogy a hadbavonultak családtagjainak kárpótlására az itthonmaradottakat súlyosabban kellene megadóztatni; ezt a javaslatot *hadmentességi díj* (vagy *-adó*) újra kivetésével lehetne gyakorlatilag megvalósítani. Indokolt az is, hogy a hadbavonulás miatt nem gyakorolható foglalkozás után — a hadbavonulást megelőzően kivetett — kereseti és jövedelemadót megfelelően töröljék. Magyarországon a pénzügyminiszter 1941 december végén ilyen értelmű rendeletet bocsátott ki (215.387/1941. VII.) és ebben a rendeletben úgy intézkedett, hogy a pénzügyi hatóságoknak a honvédelmi szolgálatot teljesítő iparosok, kereskedők és más hasznóhajtó foglalkozást, valamint szellemi szabadfoglalkozást folytató személyek terhére kivetett általános kereseti adót a hadbavonulás időtartamára és a jövedelemadónak erre a jöve-

delmi forrásra aránylagosan eső részét törölniök kell, feltéve, hogy a hadbavonultnak nincs olyan hozzátartozója, aki helyette az ipart, az üzletet vagy más foglalkozást folytathatná.

Hasonlóan megértő felfogás jut kifejezésre abban a másik pénzügyminiszteri rendeletben (213.676/1941. — VIII.) is, amely a pénzügyi hatóságokat a jelenlegi háborúban hősi halált halt adózók együttesen kezelt adóhátralékainak kivételes kezelésére és elbírálására utasítja. E rendelet értelmében, ha a pénzügyi hatóságok bármilyen módon tudomást szereznek valamely adózó hősi haláláról vagy a harctéren szerzett betegség következtében történt elhalálozásáról, a pénzügyigazgatóság azonnal köteles az adóhátralék behajtását függőben tartani és a hátramaradottak, valamint az örökösök jövedelmi és vagyoni viszonyairól hivatalból tájékozódást szerezni.

De adópolitikánk nemcsak a most folyó, második világháborúban, hanem a korábbi világháborúban szerzett érdemeket is kellően méltányolja. Az 1914—1918. évi világháború tűzharcosai érdemeinek elismeréséről szóló 1938. évi IV. törvény-cikk a hadirokkantak, a hadiözvegyek, a hadiárva, valamint a vitézségi éremtulajdonosok és a tűzharcosok földadójából, házadójából és általános kereseti adójából, valamint az ezek után járó állami, törvényhatósági és községi adójából mérsékléseket engedélyez: amennyiben ugyanis a terhükre kivetett földadó, házadó és általános kereseti adó együttes évi összege az 50 pengőt nem haladja meg, az I. járadékosztályú hadirokkantak 30 százalékos, a II. járadékosztályú hadirokkantak, továbbá a hadiözvegyek és hadiárva 20 százalékos, a III. és IV. járadékosztályú hadirokkantak, valamint a vitézségi éremtulajdonosok és a tűzharcosok 10 százalékos adómérséklésben részesülnek. Amennyiben pedig a terhükre kivetett földadó, házadó és általános kereseti adó együttes évi összege 50 pengőnél nagyobb, de a 100 pengőt nem haladja meg, az említett kategóriákat 20, 10, illetve 5 százalékos adómérséklés illeti. E törvényes rendelkezések alapján az 1939. évben Csonka-Magyarországon 53.132 hadirokkant, 37.873 hadiözveggy, 1.552 hadiárva, 25.005 vitézségi éremtulajdonos és 65.560 tűzharcos élvezett ilyen adókedvezményt. Az adómérséklés alapjául szolgált föld-, ház-, és általános kereseti adó együttes összege 1939-ben meghaladta a 4.1 millió pengőt, az adómérséklések összege pedig 864.841 pengő volt.⁴⁰

Szociális szempontból igen méltányos az is, hogy a hadirokkantaknak és a hadigondozottaknak egyszobás lakóháza teljesen mentesül a házadó alól. Emellett a hadirokkantak a kereseti adónál más kedvezményekben és különféle illetékmentességben is részesülnek. Így azok a kézműiparos hadirokkan-

⁴⁰ Adóstatistika idézett füzeté 324—329. lapok.

tak, akik az I. és II. járadékosztályba tartoznak, mentesülnek a segéd után megállapított általános kereseti adó fizetése alól. A magyar szociális adópolitika messzemenő gondosságát jelenti az a pénzügyi intézkedés is, hogy azoknál a hadirokkantaknál, akiket a háborúban szerzett rokkantságuk kézműiparuk gyakorlásában annyira gátol, hogy emiatt egy segéddel többet kénytelenek alkalmazni, ezt a segédet az általános kereseti adó legalacsonyabb tételének megállapításánál sem szabad figyelembe venni.

Ezek azok a fontosabb kedvezmények, amelyekben adópolitikánk a háborús érdemek alapján az arra reászorultakat részesíti.

11. Befejezés.

Fejtegetéseim tanulságait röviden abban foglalhatom össze, hogy Magyarország adópolitikájában a *szociális gondolat* főleg az elmúlt évtizedek alatt mindinkább tért hódított. De e téren még kétségtelenül fontos teendők várnak megoldásra.

A jelenlegi sorsdöntő időben, amikor a megnagyobbodott Magyarország anyagi erőforrásait elsősorban a honvédség harc-képességének, korszerű felszerelésének fokozására, a visszacsolt területek közigazdaságának a trianoni csonkaországgal minél simább újraegyesítésére, e területek katonai és polgári közigazgatásának megszervezésére, gazdasági életének felfrissenítésére stb. kell fordítani, — mélyreható adóreformokat persze nem lehet keresztülvinni.

Reméljük azonban, hogy a békés állapotok helyreállása után, amidőn majd sikerül Magyarországnak további nemzeti céljait megvalósítania, szerepét a Kárpátok medencéjében történeti hivatásának megfelelően egészen betöltenie, közigazdasági életét a hadigazdálkodásról a békebeli gazdálkodásra nagyobb zökkenők nélkül átállítania, akkor kerülhet sor adórendszerünknek olyan célszerű reformjaira, amelyek a szociális gondolat szélesebbkörű érvényesítését is lehetővé teszik. E tekintetben a megkezdett úton kell előrehaladni. Egyrészt a kisemberek, főleg a sokgyermekes, csekélyebb jövedelmű családok adóterhének könnyítése, másrészt a nagyjövedelműek és nagyvagyonúak adófizetőképességének fokozottabb kihasználása, továbbá a különféle háborús és egyéb spekulatív, nagy nyereségek erős megadóztatása, a közületi bevételekben a fogyasztási adók és az általános forgalmi adó arányának lehetőleg csökkentése, általában az elsőrendű szükségleti cikkekre nehezedő közterhek eltörlése vagy legalább is leszállítása: ezek a főbb feladatok, amelyeknek minél tökéletesebb megvalósítására kell a jövő *szociális adópolitikájában* törekednünk.

A háborús bankpolitika.

A bankpolitika háborús feladatai.

A hadigazdálkodásnak minden állam már a háború kitörése előtt szokatlanul nagy fontosságot tulajdonított. Valóságos tudományág keletkezett a hadigazdálkodásról, s az egyes országok technikai és tudományos téren a gazdasági hadviselésnek olyan fejlődési fokát fejlesztették ki, amely a gazdasági élet tökéletes átformálódását vonta maga után.¹ A gazdasági élet ilyen átállítása négy nagy tevékenységi területre oszlik. Az első háborús tevékenységi forma jelentékeny készletek felhalmozásában jut kifejezésre. Még ennél is fontosabb azonban a gazdasági élet olyan átállítása, amely a készletek észszerű elosztását és a fogyatkozó cikkek utánpótlását van hivatva biztosítani. Ezzel majdnem egyenrangú fontossággal bír a termelés olyan átformálása, amely szerint a produkciónak mindenkor símulnia kell a háborús gazdálkodáshoz, vagyis a termelés elsősorban és főleg a gazdasági hadviselés érdekeit tartja szem előtt. Utoljára pénzügypolitikai intézkedések alakítják át a háborús gazdálkodás ütemét. Ezen a területen látszik minden országban a kérdés hosszabb időre való megoldása a legnehezebbnek. Ettől az átállítástól függ azonban magának az egész hadviselésnek a sorsa, és ezért a pénzügyi eszközök előteremtése nemcsak pénzügypolitikai művészetet igényel, hanem ugyanakkor az ország teherbíró képességét is kénytelen a végéig kiaknázni.

Ha rövid seregszemlét tartunk azon intézkedések felett, amelyek már jóval a háború kitörése előtt egymást követték, beigazolódik az a feltevés, hogy minden állam a háború pénzügyi előkészítésére majdnem olyan előintézkedéseket tett, mint amilyen tökéletes felfegyverzettséggel bocsátkozott háborúba. Éppen ez a pénzügyi felkészültség különbözteti meg ezt a háborút az 1914. július végén kitört háborútól, amikor annak idején az előkészületekre egyrészt kevesebb idő állott rendelkezésre.

¹ Betriebsumstellungen: Der deutsche Volkswirt, 14 Jahrg. (1939) No 11—291 lap.

kezésre, másrészt pedig a pénzügyi felkészültség követelményeit a harcászati tökéletesítés legmagasabb fokra való kiképzése mellett valósággal figyelmen kívül hagyták. Gondoljunk csak arra, hogy 1936. óta az állampénzügyi intézkedések — szinte megállás nélkül — nyomon követik egymást. Franciaországban 1936. szeptember 21-én feladják az aranystandardet, illetőleg leszállítják a frank aranytartalmát. Ezzel egyidejűleg az aranyblokk államai is, tehát Svájc, Belgium és Hollandia szintén letérnek az aranyalapról, miután Olaszország már korábban leszállította fizetési eszközének aranytartalmát. Sorra egymást követik a devalvációs kísérletek, amit annak idején azzal indokoltak, hogy az egyes államok a nehéz fizetési eszközük miatt a világpiacon nem versenyképesek.² Az aranyalap leszállításával egyidejűleg valutakiegyenlítő állapotokat létesítenek, amelyeket megfelelő aranytartalékkal látnak el, s azt a kötelezettséget szánják ezeknek az új alapoknak, hogy állandóan figyelemmel kísérve fizetési eszközük intervallutáris árfolyamát, meg kell akadályozniok saját valutájuk nagyobb árfolyamkilengéseit.³ Egyidejűleg a jegybankok az úgynevezett nyílt piaci műveletek felvételére kapnak jogot. Ez az új felhatalmazás a jegybankok olyan újabb kötelezettségét jelenti, mely szerint örködniök kell az állampapírok árfolyama felett olyképen, hogy a nyíltpiacon eszközölt adás-vételekkel azok árfolyamainak nagyobb hullámozását kiküszöböljék, illetőleg megakadályozzák. Bizonyos devizapolitikai intézkedések jellegét viselik ugyan magukon ezek az elhatározások, de az a mód, hogy valutapolitikai intézkedések révén az államnak magának élesebb betekintése nyílik az arany- és devizaforgalom területére, mutatja azt az előrelátást, amelyet az egyes országok egy pénzügyi hadviselés esetén saját részükre biztosítani kívántak. Ezek a pénzügypolitikai intézkedések sohasem azzal a határozott célzattal gazdagították az államok valutapolitikai történetét, hogy háború esetén jó szolgálatot tehetnek a pénzügyi hadviselés sikere érdekében, de a háborús pénzgazdálkodás tapasztalatai arra vallanak, hogy gyakorlati értékük szinte felbecsülhetetlen. Ugyanebből az elgondolásból kiindulva az államok sorra megváltoztatták jegybankjaik alapszabályait, s bizonyos lazítások történtek a statutumok azon szigorú rendelkezéseire vonatkozólag is, melyek szerint a jegybank szabadalmát elveszti, ha valutája nemzetközi árfolyamát stabil nívón megőrizni, illetőleg tartani nem tudja. Odáig is elmentek az államok, hogy a jegybankok autonómiáját átmenetileg felfüggesz-

² René Sédillot: *Le drame des monnaies: Histoire contemporaine des changes*, Paris 1937 — 240 lap.

³ Dr Heinrich Koch: *Währungsausgleichsfonds*, Bleicherode 1936 — 117 lap. Az angol kincstári kancellár már 1932 április 12-én terjesztette be az Alsóházban a valuta-kiegyenlítő alap törvényjavaslatát. Az alap megalapításakor 175 millió font arannyal kezdte meg működését.

tették és a bankot az állam felügyelete alá helyezték. Ezt tette a Német Birodalmi Bank is, amelynek 1939. június 15-én életbe lépett új alapszabályai a jegykibocsátó bankot a vezér és cancellár felügyelete alá helyezték.⁴

Az itt csak egész röviden érintett intézkedések szoros összefüggésben állanak azzal, hogy a háború kitörése nem indított meg olyan mérhetetlen inflációt, amelynek 1914–18. világ háború idején, — különösen a háború utolsó szakaszában — szenvedő szemtanui voltunk, másrészt a fizetési eszközök olyan izgalmas leértékeléseken nem mentek keresztül, mint amilyen erős hullámvázásokat mutattak az egyes fizetési eszközök a világháború küzdelmes hosszú évei folyamán. Ez a gondos előrelátás, amellyel a háborút pénzügyileg előkészítették, valósággal előre kijelölte a bankoknak a háború finanszírozásával kapcsolatos feladatait is. A bankpolitika háborús feladata ezek szerint abban csúcsosodik ki, hogy mindazokat a rendszabályokat és intézkedéseket haladéktalanul léptesse életbe, amelyek a bankok oly irányú zavartalan működése érdekében szükségesek, hogy a háború pénzügyi eszközeinek előteremtésénél hatékonyan működhessenek közre. Egyidejűleg a háborús bankpolitikának arra is kiterjed a figyelme, hogy a termelésben kellő anyagi eszközök hiánya folytán zavaró körülmények fel ne léphessenek, a hitelgazdaság működése zökkenőket ne mutasson, fennakadást ne szenvedjen.⁵ Az első feladata a háborús bankpolitikának abban jut kifejezésre, hogy síma átmenetet biztosítson a békés gazdálkodás állapotából a háborús hitelgazdálkodás felé. Tudvalévő ugyanis, hogy amíg az 1914. évi világháború kitörésekor minden államban a békéből a háborúba való pénzügypolitikai átmenetet csak nagy lassúsággal, fizetési moratóriumok elrendelésével, a kamatláb állandó és gyakori változtatásával tudták elérni és biztosítani, addig 1939. őszén a pénzpiacokon nagy pénzbőség uralkodott, semmiféle különösebb adósvédelmi intézkedésre szükség nem volt. Ezenfelül az államok nagy részében már a jól működő devizakényszergazdálkodás érezte hatását, ami újabb valutavédelmi intézkedéseket feleslegessé tett. Ugyanakkor az államok a fennálló rendeletek és korlátozó intézkedések védelmében a behozatal és kivitel irányítását is kézben tartották, ami a háborús gazdálkodásnál elengedhetetlen feltételként mutatkozik.

Ettől függetlenül az átmenet főleg Németországban már azért is szinte érezhetetlen volt, mert döntő szerepet és feladatot játszott az a körülmény, hogy a német hitelgazdálkodás már jóval a háború kitörése előtt függetlenítette magát a külföldi tőkepiacoktól, s pénzügyileg is kiépítette az autarchikus gazdál-

⁴ Verwaltungsbericht der Deutschen Reichsbank für das Jahr 1939, Berlin 1940 — 12 lap.

⁵ Dr. Hans Herbert Hohlfeld: Kriegsfinanzierung und Kreditwirtschaft. Weltwirtschaftliches Archiv 51 Band (1940) Heft 3 — 524 lap.

kodást. Másrészt Németországban már előre megrajzolták a pénzügyi hadviselés irányjaival kapcsolatban a bankpolitika háborús feladatait, s ezek a tervek a háború kitörése után jól beilleszthetők voltak a gazdasági fejlődés struktúrájába.

A hadigazdálkodás jellegzetes tünetei eléggé ismertek. Az alapprobléma abban csúcsosodik ki, hogy az állam szükségletei kétszeresére, sőt sokszorosára emelkednek a normális állami kiadásoknak, s ugyanakkor a katonai szolgálatra való behívás folytán munkaerők esnek ki, s így a termelés menete — különösen kezdetben — átmeneti zavarokkal kénytelen megküzdenni. Egy bizonyos kiegyenlítődési folyamat megindul azonban az által, hogy egyrészt a foglalkoztatott munkások nagyobb munkateljesítményt fejtenek ki, illetve termelésük az átlagosat felülmúlja, s másrészt a női munkaerők erősebb mértékben vonatnak be a termelés menetébe. Ezzel egyidejűleg magának a termelésnek a szerkezete és lényege is átalakulásokon megy keresztül, amennyiben a hadigazdálkodás igényei a magángazdálkodás szükségletei fölé emelkednek. Ettől függetlenül az államok igénybeveszik polgáraik külföldi vagyonait is, különösen a könnyen mobilizálható értékek beszolgáltatásához ragaszkodnak, hogy ilyen módon a fizetési mérleg egyéb elmaradó tételeinek helyét kitöltsék.⁶ Minthogy azonban egyetlen hadviselő állam sem tartja kívánatosnak a belföldi fogyasztás emelkedését, sőt annak alakulásába is beleszólást kíván szerezni, jelentős erőfeszítéseket fejt ki kivitele érdekében. A kivitel fokozódása és annak legalább is a háború kitörése előtti nívón való megtartása könnyebbíti meg a hadviselő államok számára a nyersanyagok megszerzését, különösen olyan anyagok behozatalát, amelyek a hadigazdálkodás zavartalanabb menete érdekében elsőrangú fontossággal bírnak. A javak gazdálkodása terén a hadviselő államok még az élelnívó leszállítása árán is arra törekсенek, hogy a legfontosabb hadigazdálkodási célt: a háborús anyaggazdálkodás és fogyasztás követelményeit ki-elégítsék.

Ez a javakkal való háborús gazdálkodás racionális megvalósítása előírja, hogy az állam pénzügyi téren hasonló elvek szerint igazodjék. Különböző utak és lehetőségek állnak az egyes országok számára, amely módok mellett a pénzügyi eszközök előteremthetők. Ezek közül első helyen az adózás és költségpolitika emelendő ki, majd pedig a takarékoságnak a kényszerrendszabályok határait suroló célszerű keresztülvitele, annak a legszélesebb néprétegek sorában való megkedveltetése, külföldi érdekeltségek értékesítése, s végül az infláció. Természetesen minden hadviselő államban — és erre főleg Németországban és Angliában látunk kiemelkedő törekvést — az a

⁶ Bank für Internationalen Zahlungsausgleich. Zehnter Jahresbericht, Basel 1940 — 12 lap.

főigyekezet, hogy az inflációt minden körülmények között ki-kerüljék és egyéb pénzügyi megoldáshoz folyamodjanak.

Egyébként az állami kiadások — akár tényleges hadviselő, akár pedig semleges országról van szó — 1939. szeptember óta erősen emelkedtek, s ezek az emelkedő állami kiadások megismétlődő állampénzügyi műveleteket tesznek folytonosan szükségessé. Ezeknek az állampénzügyi műveleteknek a lebonyolítása, a felesleges és a magángazdálkodás keretein belül fel nem használható tőkéknek az államháztartás felé való irányítása és közben a termelés megnövekedett pénzigényeinek kielégítésénél vállalt aktív részvétel a háborús bankpolitika kiemelkedő hivatása. Az állam a javak termelésénél és szétosztásánál befolyását hathatósan érvényesíti, s a hitelgazdálkodásnak teszi feladatává, hogy a hiteleszközöket éppen úgy bocsássa a termelés rendelkezésére, mint amennyire érvényesíti befolyását az állami hitelszükségletek kielégítésére irányuló műveletek sikeres lebonyolítása érdekében. Ezek szerint tehát egy mondatban így összegezhető a háborús hitelpolitika feladata: segédkezet nyújtani és minden erővel elősegíteni az állami hitelműveletek sikeres lebonyolítási lehetőségeit, s ugyanakkor — azzal párhuzamosan — a magángazdaságnak a hadifelkészültséget szolgáló hiteligényeiket is úgy kielégíteni, hogy pillanatnyi fennakadás, átmeneti zökkenés ne állhasson be a termelés egyenletes folyamatában.

A háborús német bankpolitika.

Amint a gazdaságpolitikának, az egész gazdasági életnek a háborús gazdálkodás szolgálatába való átállítása terén Németország járt elől, s ezt a feladatát a többi hadviselő ország között ő oldotta meg először és a legsikeresebben, bankpolitikáját is ez az állam illesztette bele a legtökéletesebben a háborús gépezetébe. A német hitelgazdálkodásra pedig jóval súlyosabb és nehezebb feladatok hármlottak, mint az angol, vagy a francia bankpolitikára. Két — kihatásaiban messze jelentőséggel bíró és erős következményeket magában rejtő — problémamasorozattal kellett a német hitelgazdálkodásnak megbirkóznia. Mindkét feladat már jó korán, közvetlenül a háború kitörésekor, valóssággal párhuzamosan, egymás mellett haladva éreztette súlyát és a gazdasági élet fejlődésére gyakorolt hatását. E két feladat: a hitelszervezet aktív bekapcsolódása a háborús állami pénzügyi műveletek lebonyolításába és a meghódított területek hitelpolitikai megszervezése. E két fontos feladaton felül még a bankpolitika tevékenységi területére tartozott az átformálódott külkereskedelmi forgalom és kereskedelempolitikai kapcsolatok révén előtérbe nyomult finanszírozási kérdésekbe való aktív és intenzív bekapcsolódás. A német külkereskedelem

átállítása ugyanis az északi, keleti és délkelet-európai államokban sok esetben, sőt úgyszólván majdnem teljesen a bevált fizetési és elszámolási egyezmények segítségével történt. Ezeknek a fizetési egyezményeknek a keretében egyre szélesebb terjedelmet feltüntető műveletek váltak a bankok leglényegesebb külföldi összeköttetéseinek alapjaivá.

Minthogy a német birodalomban a pénzintézeteknek az 1931. tavaszán először érezhetővé vált és meglehetősen hosszas tartamú világgazdasági válság lezajlása után megindult újjászervezése már évekkel azelőtt majdnem teljesen befejezést nyert, ilyenformán a német bankok szervezete — a háború folytán — nem szorult említésre méltó érdemesebb átalakításra. Kitűnt, hogy a német pénzintézeti szervezet olyan tagoltsággal rendelkezik, amely megfelel a német termelés és a takarékoság sokoldalú kívánságainak. Nem is volt ezért szükség az egyes bankcsoportok kölcsönös helyzetében csak igen jelentéktelen mértékben az erők eltolódására.⁷ Az átmenet a békegazdálkodásról a háborús gazdálkodásra az 1939. év őszén a bankok számára sokkal nyugodtabban és jóval kevesebb surlódással és megrázkódtatással ment végbe, mint az 1914—18. évi világháború megindulásakor. Az állami munkaszervezéssel, a munkalkalmak teremtésével összefüggő pénzügyi feladatok nagy száma és a felfegyverkezésnek az 1933. évben megindult, s a háború kitöréséig addig eltelt hatéves folyamata a pénzügyi feladatok lényeges megnövekedésére vezetett, ami úgy az adózás, mint a hitelnyújtás terén megfelelően kifejezésre is jutott. A háború folyamán ez az irányzat még fokozódott. A nagy hiteligények surlódásmentes kielégítése céljából természetesen szükség volt a hitelszervezet teljes felkészültségére és egyöntetű irányítására. E súlyos kötelezettség mellett a háborús gazdálkodásban fontos szerepet játszó ipar, közlekedés és mezőgazdaság megnövekedett hiteligényei is kielégítést kerestek.

Kiindulva a bevezetőnkben felállított gondolatmenetből, elsősorban a bankoknak a háború finanszírozásánál vállalt feladatairól kell megemlékeznünk. A háború finanszírozása azt jelenti, hogy a hitelszervezetnek az államot olyan helyzetbe keli hoznia, hogy a birodalom a hadviseléshez megkívánt és szükséges javakat a maga hatalmas méreteiben állandóan meg tudja szerezni.⁸ Erre az alapvető kezességet már a háború kitörése előtt életbe léptetett szigorú, az állam által irányított termelési és munkásviszonyok nyújtják. A háború kitörésekor a polgári fogyasztás újabb és sokszor emlegetett korlátozásokkal

⁷ Dr. Arzet Robert: A német hitelszervezet és a háború, Magyar takarékpénztárak és bankok évkönyve. v. évf. (1940) 101 lap.

⁸ Emil Puhl: Die Reichsbank im neuen Deutschland, Der deutsche Volkswirt, 28. Folge (21. März. 1941) Kredit- und Bankwesen: ein Faktor der deutschen Kriegs- und Friedenswirtschaft, 18 lap.

találkozik. Minden állam — mindjárt a háború elején — a magángazdálkodást úgy igyekszik átalakítani, hogy az átformálás révén az életfenntartás keretei összébb szűkülnek, a magánfogyasztás céljait szolgáló termékek korlátozottabb mértékben kerülnek gyártásra, s helyüket a hadviselés szempontjából fontosabb cikkek gyártásának engedik át.

Ebben az átalakult termelési rendben a háború finanszírozásának az a fontos feladat jut osztályrészül, hogy elsősorban az államot támogassa ennek a gazdaságpolitikának eredményes folytatásánál és másodszor a háború alatt fokozottabb mértékben felszabaduló vásárlóerő egy részét adók és kölcsönök alakjában az állam rendelkezésére bocsássa. Maga a Reichsbank, vagyis a bankok bankja közvetlen befolyást az adópolitikára természetesen nem gyakorolhat, s hatalmát inkább abban a vonatkozásban érvényesítheti, hogy az állam részére megkívánt és szükséges hitelek lebonyolításánál támogató és irányító feladatot töltsön be. Ezt a feladatot a Birodalmi Bank ebben a háborúban annál könnyebben teljesíthette, minthogy a pénzpiacokon fokozatos pénzhiány tapasztalható. Ennek okai egészen kézenfekvők. A mezőgazdasági és ipari készletek a magángazdálkodás területén fokozatosan csökkentek, a magánberuházások elé mesterséges akadályokat állított maga az állam, s az általa már a háború elején életbeléptetett magángazdálkodási korlátozások automatikusan nagy pénzüsszegek egybegyűlését eredményezték. Ezek a foglalkozást nem találó tőkék folyamatosan a bankoknál gyűltek össze, s a hitelszervezet ezeket az elhelyezetlen tőkéket könnyűszerrel vonhatta bele az állami pénzümveletek vonalába.

Maga a pénzhiány a kötött és irányított gazdálkodás idején nem oly különleges, korántsem feltűnő jelenség, mint a szabad gazdálkodás korszakában. A pénz tudvalevőleg utalvány tetszés szerinti áruk megszerzésére. A pénz oldaláról ez a megállapítás azonban nyomban módosulást szenved, amint a gazdálkodás fejlődési menetébe az állam olyan beleszólást gyakorol, amikor a nyersanyaggazdálkodásnál, s egyéb, a hadigazdálkodás érdekeit szolgáló árucikkek egész tömegének forgalmánál befolyását hathatósan érezteti. Amikor a magángazdálkodás befektetési, beruházási és beruházásokat pótló politikája csak a szükségrendeletek határain belül érvényesülhet, a pénzüpolitika is ugyanúgy reagál ezekre a változásokra és átalakulásokra, mint a javakkal való gazdálkodás. Az általános ár- és bérrögzítés van hivatva arról gondoskodni, hogy ebben az átalakult pénz- és jószággazdálkodási rendben, érzékenyebb árkilengések az egyenletes fejlődés hullámvonalát — erősebb kilengések árán — meg ne zavarják. Az egész szervezet tehát egy egységes gazdasági politikának az eszköze és arra szolgál, hogy az állam határain belül egészséges valuta-

és hitelviszonyok érvényesülhessenek és zavaró momentumok, amelyek esetleg a háború finanszírozását, a felállított programot hátrányosan befolyásolhatnák, elő ne fordulhassanak.

A háború finanszírozásánál a német birodalom a pénzügyi források előteremtésénél az egyszerűbb eszközök mellett döntött. Elsősorban elkerülhetetlennek látszott, hogy a Német Birodalmi Bank, mint a pénzpiac legfőbb tényezője és irányítója a háborús gazdálkodás feladatainak megoldásánál jelentősebb mértékben befolyását ne éreztesse. Ez a vezetés a bankokkal való szoros és kölcsönös együttműködés által jutott kifejezésre, s így a jegybank és hitelintézetek együttműködése a háború kitörése óta nagyon bevált. Amíg ugyanis a tőkepiac közvetlenül a háború kitörése előtti években a magángazdálkodás elől majdnem teljesen el volt zárva és csak 1939. elején nyílt meg újból számára, erre annál is inkább szükség volt, mert a négyéves terv és a fegyverkezési beruházások keresztülvitele céljából a pénzpiacon igénybevehető hosszúlejáratú tőkéket nélkülözni nem lehetett.

Egy Németország szempontjából teljesen semleges forrás, a Nemzetközi Fizetések Bankja 1941. március 31-ig terjedő tizenegyedik évi jelentője kiemeli, hogy a háború finanszírozásának technikája már a békeévek folyamán alakult ki Németországban.⁹ Ezzel szemben a többi hadviselő állam csak az első háborús hónapokban választotta meg módszereit és döntött azon módozatok mellett, amelyek segítségével a pénzügyi hadviselés eszközeit előteremteni kívánták. Ami most már a háború finanszírozásának számszerű adatait illeti, mindig szem előtt tartva azt a szoros kapcsolatot, amely fennáll a hitelszervezet és a háború pénzügyi eszközeinek előteremtése között, úgy elsősorban arra a tényre kell utalnunk, hogy a totális háború finanszírozásának forrásai a kölcsönök és az adók.¹⁰ A német birodalom 1940–41. költségvetési évben 27.2 milliárd márka adóbevételt ért el. Ez az összeg Reinhardt birodalmi pénzügyi államtitkár közlése szerint a következő költségvetési évben a 30 milliárd márkát túl fogja haladni, amit az a körülmény is alátámaszt, hogy az 1941–42. költségvetési év első negyedében, vagyis 1941. április–június hónapokban már 7.1 milliárd márka volt az adóbevétel, 1.1 milliárd márkával több, mint az előző negyedévben.¹¹ Az államadósságok pedig ugyanezen idő alatt, vagyis 1940. április 1–1941. március 31. között 47 milliárd márkáról 85 milliárd márkára emelkedtek, vagyis a növekedés

⁹ Bank für Internationalen Zahlungsausgleich, Elfter Jahresbericht, Basel 1941 — 119 lap.

¹⁰ Lásd részletesebben Karl Burkheiser: Finanzierung des totalen Krieges, Berlin 1941 c. könyvében.

¹¹ Wirtschaft und Statistik, 21 Jahrg. Nr 19 — 1. Oktober — Heft, 1941 — 364 lap.

egy év alatt 38 milliárd márkát tett ki.¹² Ez a két összeg, tehát az adóbevétel és a kölcsönműveletek eredménye elérte ezen évben a 65 milliárd márkát, amely két fő bevételi forrásra épült fel Németország háborús államháztartása. Még csak az kívánczik felemlítésre, hogy a 85 milliárd márkát kitevő államadósságból a belföldi eladósodás 81 milliárd marka és a külföldi adósság összege mindössze 4 milliárd marka.

Ilyen pénzügyi teljesítmények a német hitelszervezet legfőbb tényezőinek, a bankoknak, élükön a Reichsbank-kal mérlegük alakulásánál megfelelő módon kifejezésre jutnak. Nyoma sincs azonban az infláció tüneteinek a jegybank státuszának alakulásánál, sem pedig a nagy német bankok aktiváinak és letétjeinek változásait szemléltető adatoknál. A Birodalmi Bank mérlegeiből ugyanis az tűnik ki, hogy a bankjegyforgalom 1939. utolsó napján 11.7 milliárd márkát tett ki az előző évi 8.2 milliárd marka bankjegyforgalommal szemben. Egy évvel később 1940. december 31-én 14 milliárd márkáig emelkedett és ugyanezen időpontban a belföldi és külföldi váltók, csekk és kincstári váltók összege 8.2, illetőleg 13 és 15.4 milliárd márkát reprezentál.¹³ Az 1941. október 31-i hasonló adatok pedig ezt a képet tüntetik fel: a bankjegyforgalom összege 17.4 milliárd márkát, az egész váltóállomány, beleértve a kincstári váltók összegét is 18.4 milliárd márkát tett ki.

A bankjegyforgalom emelkedése 1940. évtől kezdődőleg a nagy területi növekedésekkel is szerves összefüggésben áll. A német birodalom az 1940. év folyamán 17.4 milliárd marka összegű kincstári váltót és kamatozatlan kincstári utalványt hozott forgalomba, miáltal ezek összege felemelkedett 30.7 milliárd márkára. Ebből az összegből azonban 13.5 milliárd marka a jegybankon kívül, tehát a jegybank megkerülésével került forgalomba, főleg a pénzügyintézetek közvetítésével jutottak leszámítolásra. Ez kitűnik a német bankok mérlegtételeinek alakulásából, amely a 9 berlini nagybankra vonatkozólag a következő összesített képet mutatja:¹⁴

Év	Váltó és csekk	Kincstári váltók	Értékpapírok	Letétek
	m i l l i ó	m á r k á b a n		
1937.	3931	931	1146	9614
1938.	3714	1978	1300	10923
1939.	3122	5634	943	13906
1940.	3786	8494	2128	19545

A betétek emelkedése a háború további folyamán fokoatosan nagyobb arányokat öltött. Dr. Heintze az 1940. évi taka-

¹² Wirtschaft und Statistik, 21 Jahrg. Nr 11 — 1. Juni -- Heft, 1941 — 228 lap.

¹³ Az adatok a Deutsche Reichsbank 1939. és 1940. évi jelentései alapján vannak összeállítva.

¹⁴ BIZ, Elfter Jahresbericht, id. m. 123 lap.

rékpénztári évről szóló beszámolójában kiemelte, hogy a német takarékpénztárak betétállománya 1940. év folyamán a 33 milliárd márkát túllépte. Ez a számadat a német takarékpénztárak történelmében példa nélküli és egyedülálló.¹⁵ A megelőző évek eredményeit három-négyszeresen túlhaladták és az 1941. év első hónapjaiban szokatlanul kedvező a takarékpénztárak betétmozgalmának alakulása. Ilyenformán sikerült a takarékpénztáraknak a felesleges megtakarítások egy tekintélyes részét magukhoz vonniok. Különösen figyelemreméltó és egyúttal örvendetes jelenségként könyvelhető el az a körülmény, hogy annyira átszívódott a takarékosági hajlam a legszélesebb néprétegekbe, hogy 1940. év folyamán nem kevesebb, mint 2,5 millió darab új takarékkönyvet állítottak ki, ami olyan teljesítmény, amelyhez fogható a német hitelszervezet korábban felmutatni nem tudott. Ezek szerint az 1940. év végén kiállított és forgalomban volt takarékbetéti könyvek száma eléri a 43 millió darabot. A takarékosági szellem további ápolását és a birodalom pénzügyi szükségleteinek könnyebb kielégítési módozatát van hivatva az a takarékosági rendszer szolgálni, amelyet 1941. október végén hozott a német birodalmi pénzügyminiszter nyilvánosságra, amelyet vas-takarékosági számla név alatt népszerűsített. Röviden az a lényege ennek az intézkedésnek, hogy a kereset egy részét levonják, betétként helyezik el és csak a háború végén, illetőleg annak befejezése után lesz felhasználható. Aki naponta kapja munkabérét, annak béréből 50 pfenniget, a hetibérből másfél márkát és a havi illetményből 13, 26, vagy 39 márkát vonnak le, aszerint, hogy mennyit tesz ki a havi jövedelem.¹⁶ Ezek a megtakarítások adómentesek, s ez is egyik emeltyű a cél elérésénél, hogy serkentőleg hasson a takarékosagra való törekvésnél. A rendelet indokolása kiemeli, hogy ez a rendelkezés inkább a pénzfeleslegeknek a vásárlástól való eltérítését és a háború után következő időre szóló megtakarítását célozza, minthogy az állami bevételek fedezik a háborús szükségleteket. A túlságosan megnövekedett fogyasztás levezetésére irányul elsősorban a vas-takarékosági számlarendszer bevezetése és ugyanilyen célzatosságot szolgálnak azok az intézkedések is, amelyek a dohány és a szeszes italok hadi illetékeit emelik fel.

A német bankpolitika a háború kitörése óta állandóan az olcsó pénz politikájára fekteti a fősúlyt. Ennek természetes következménye a kamattételek szerves leépítése.¹⁷ Jó például szol-

¹⁵ Dr Heintze: Das Sparkassenjahr 1940, Deutsche Sparkassen — Zeitung, Berlin 18. Jahrg. (1941) Nr 55.

¹⁶ Das „Eiserne Sparkonto.“ Frankfurter Ztg. 1941. okt 31. 556—7 szám.

¹⁷ Dr Günter Keiser: Im Zeichen der Politik des billigen Geldes, Bank-Archiv Jahrg. 1940 Nr 9 — 153—154 lap c. tanulmánya a kérdést részletesen megvilágítja.

gált erre a német jegybank, amikor a már hosszabb idő óta érvényben volt 4%-os kamatlábat 1940. április 9-én 3.5 százalékra szállította le. A magánkamatláb is ugyanennek az évnek folyamán háromszor csökkent és egészen $2\frac{1}{4}\%$ -ig hanyatlott. A leszámítható kincstári utalványok kamattételei is fokozatosan csökkentek és 1941. január 2-ától kezdődőleg már 3% mellett kerültek leszámítolásra. A napipénz kamattétele pedig 1940. folyamán átlagosan 1.95%-ot tett ki, de 1940. augusztus 19. és 24. között mindössze $1\frac{3}{8}\%$ volt.¹⁸ A kedvező tőkepiaci és kamatlábviszonyok arra indítottak sok iparvállalatot, hogy a megnövekedett pénzigényeik kielégítését ipari kötvények kibocsátása által szerezzék meg. Az erre vonatkozó adatok azt mutatják, hogy 1940. folyamán ipari kötvények és alaptőke emelésekből származó új részvények kibocsátása által 1.7 milliárd márka új tőkére tett szert a német ipar. A rákövetkező 1941. első évnegyedében az alaptőke emelések révén 1.3 milliárd márka új tőkéhez jutott a német ipari szervezet, míg az ipari kötvények kibocsátása ebben az időben egészen jelentéktelen volt, majdnem teljesen szünetelt. Igen érdekesen emlékezik meg a Deutsche Industrie Bank 1940. április 1-től 1941. március 31-ig terjedő 17-ik üzleti jelentése az ipar pénzügyi helyzetéről, amikor kiemeli, hogy a pénzbőség olyan arányokat öltött, hogy sok vállalat korábban felvett hiteleit, vagy annak egy részét a banknál visszafizethette, mi által szokatlanul nagy összegek folytak a bankhoz vissza.¹⁹ Lejárt hitel meghosszabbítási, vagy kamat- és tőkerészletre vonatkozó halasztási kérelmek a bankhoz úgyszólván nem futottak be, annyira el volt látva minden vállalat pénzügyi eszközökkel, hogy esedékes kötelezettségeinek könnyen tudott eleget tenni.

Ezek után meg kell még egész röviden emlékeznünk a német bankpolitikának arról a nagy feladatáról, amely reá a megszerzett új területeknek, a német pénz- és valutapolitika területébe való bekapcsolása révén háramlott. Már az 1914–18. világháborúban felmerült az a kérdés, hogy az ellenség földjén előrehaladó győztes seregek a hadsereg szükséglete részére figyelembe jöhető cikkeket készpénzfizetés, vagy rekvirálás útján szerezzék-e meg. A gyakorlat azt igazolta, hogy célszerű a készpénzben való vásárlás mellett dönteni, mert ez sok surlódást kapcsol ki és másrészt a megszállás alá kerülő országok lakossága is nagyobb bizalmat előlegez a hatalmat gyakorló állam képviselőinek, ha az igénybevett szolgáltatásokat készpénzben nyomban kiegyenlítik. Ez az elgondolás vezette a német birodalmat is, amikor a meghódított területeken igyekezett nyomban a fizetési forgalmat rendezni. Az átmenetet min-

¹⁸ A Reichsbank jelentések alapján.

¹⁹ Deutsche Industriebank Berlin: Geschäftsbericht über das siebzehnte Geschäftsjahr (1 April 1940 bis 31 März 1941) 7 lap.

denhol a birodalmi hitelpénztárak útján szabályozták.²⁰ Az első ilyen birodalmi hitelpénztárt a lengyel főkormányzóság területén állítottak fel és ebből épült ki később a lengyel jegy-kibocsátó bank, amelynek működési körét már az 1939. december 15.-i birodalmi kormány-rendelet szabályozta. A végleges rendezés 1940. április 8-án következett be, amikor a lengyel jegybank működését az új zloty bankjegyek kibocsátásával megkezdte és szabályozták a régi Bank Polski által kibocsátott bankjegyek beváltási módját az új jegybank bankjegyeivel szemben. Ugyanakkor a birodalmi hitelpénztárak működésüket megszüntették, minthogy azok most már feleslegessé váltak. Ugyanilyen módokon történt a fizetési eszközök forgalmának rendezése Észak és Nyugat meghódított területein. Elöl jártak mindenhol a birodalmi hitelpénztárak és eleinte az azok által forgalomba hozott pénztárjegyekkel találkozunk. Amikor azonban a végleges rendezés megtörtént, ezek az átmeneti szervek megszűntek és a reorganizált jegybankok az ideiglenes fizetési eszközöket a forgalomból kivonták.

A német hitelszervezet szempontjából ez a rendezés szerencsésnek mutatkozott. Amint ugyanis a német kormány a birodalmi bank beiktatásával és annak tervezetei szerint a valutáris kérdéseket rendezte, s a pénzforgalmat szabályozta, megindult a rendszeres külkereskedelmi forgalom a meghódított területekkel, amelynek pénzügyi lebonyolítása a német bank-szervezet vállaira nehezedett. Az azóta eltelt hónapok, sőt évek azt mutatják, hogy a hitelszervezet ennek a külkereskedelmi forgalomnak a lebonyolítására is megfelelő hiteltőkéket rendelkezésre tudott bocsátani, s ezek a műveletek kárpótolták a bankokat az elmaradt egyéb külföldi üzletek finanszírozási műveletei helyett.²¹

A több mint két éve tartó háború bőséges tapasztalatai alapján megállapítható, hogy a háborús gazdálkodás további fejlődése sem idézhet elő a német bankok szervezetében váratlan és meglepő fordulatokat és változásokat. A hitelszervezet szífműködésének legfontosabb záloga az árak és a munkabérek szintjének megőrzése és biztosítása, amelyek révén sikerült a pénz belső értékét úgyszólván változatlanul fenntartani. Németország a legutóbbi világháború után olyan tanulságokra és tapasztalatokra tett szert, amelyek alkalmazása által pénzügynek értékállandóságát biztosította és ennek a politikának legértékesebb támasza és oszlopa a bevált és jól működő német hitelszervezet.

²⁰ Helmut Kasten: Währung und Reichskreditkassen in den besetzten Gebieten, Berlin 1941, 7 — 11 lap.

²¹ Erre vonatkozólag értékes fejtegetésekkel találkozunk a Deutsches Institut für Bankwissenschaft und Bankwesen E. V. kiadásában megjelent: Die zukünftigen aussenwirtschaftlichen Aufgaben der deutschen Kreditwirtschaft, Berlin 1941 c. füzetben.

A háborús angol bankpolitika.

Mindjárt előljáróban megállapíthatjuk, hogy jóllehet a német hitelszervezetnek szinte megoldhatatlannak látszó feladatokat kellett aránylag gyorsan megoldania, mégis az angol hitelszervezetet a háború jóval nagyobb megpróbáltatások és súlyosabb kötelezettségek elé állította, mint amilyen akadályokkal és nehézségekkel kellett a német bankpolitikának a háború folytán megküzdenie. Ez nem pusztán arra a körülményre vezethető vissza, hogy Anglia nem készült fel pénzügyileg olyan mértékben a háborúra, mint Németország. Előkészítette Anglia is pénzügyileg a háborút, s főleg az inflációmentes pénzügyi hadviselésnek keletkezett meglehetősen nagy irodalma.²² A háború kitörését megelőző másfél év alatt sok vita hangzott el egy esetleges háború pénzügyi finanszírozásának módozatairól. Az öt londoni nagybank 1939. február havában tartotta — sorra egymástán — közgyűlését. A részvényesek ezen összejövételein elhangzott nyilatkozatok Anglia pénzügyi történetében mindig igen nagy szerepet játszottak. Ezekben a közgyűléseken ugyanis az öt nagybank elnökei nemcsak rövid visszapillantást vetnek a lefolyt esztendőök jelentékenyebb pénzügyi eseményeire, hanem valósággal megvonják azt a pénzügypolitikai irányt, amelyet az államháztartás vezetésénél a mindenkori angol pénzügyminiszternek követnie kell. Az 1939. évi közgyűléseken az elnöki megnyilatkozások kivétel nélkül azt a kérdéscsoportozatot ölelték fel, hogy az eljövendő háború pénzügyminisztere milyen pénzügyi politikát folytasson. Felvetődött az a kérdés, hogy a háború rendkívüli költségeinek előteremtése milyen intézkedések révén biztosítsa az államháztartás előre összegszerűleg meg nem állapítható bevételeit. A három alapvető kérdés körül jegecesedtek ki a felfogások. Ezek közül az első az adózás, a második a kölcsönök kibocsátása és a harmadik az infláció. Minden megnyilatkozás a leghatározottabb formában elítélte a háború pénzügyi politikájánál a jegybank nagyobb igénybevételét, ami azonos az infláció tényével.

Minthogy már az előzetes angol elhatározások a háború pénzügyi eszközeinek előteremtésénél az infláció kiküszöbölése mellett döntöttek, az angol hitelszervezetre hárult az a kötelezettség, hogy teljes szervezetségével, nagy anyagi hátvédjének észszerű mozgósításával segítse és támogassa az angol kormányt a pénzügyi hadviselés sikere érdekében kifejtett erőfeszítéseinél. A pénzügyi hadviselésnél vállalt aktív szerepén felül is a háború az angol bankrendszert új és eddig nem ismert csoportjával állította szemközt. Ezek részint az általános hitelpolitika kérdéseivel, továbbá annak technikai szervezetével

²² Paul Einzig: Economic warfare, London 1940 — 76 lap.

függenek össze. Súlyosbította a hitelszervezet zavartalan működését, hogy Anglia mindjárt a háború kitörésekor a veszélyeztetettnek tartott zónát kiürítette és elővigyázatosságból a központi kliringhivatalt is Londonból elköltöztette.²³ Ezek a tények a hitelpolitika új kérdéseit vetették felszínre. Minden különleges műveletnek és elhatározásnak, amelyeket a kivételes állapot vont maga után, feltalálhatók a nyomai az angol bankpolitika történetében. De ami teljesen újszerű volt benne, az egy ellenőrzött gazdálkodás bevezetése, amelynek korlátai közé szorították a hitelszervezet működését is. Ezek szerint az angol bankpolitikának alkalmazkodnia kellett egy erősen ellenőrzött tőkepiac működési előírásához és egy olyan gazdálkodási formához, amely arra lett beállítva, hogy a leghatásosabbá tegye a háborús gazdasági erőfeszítéseket.

Az angol kormány már jóval a háború kitörése előtt tudatában volt annak, hogy az a próbatétel, amely az országra hárul és ha annak sikeresen akar helyt állni, a tőkeforrások jóval tökéletesebb mozgósítását és jelentékenyebben ellenőrzött irányítását kell elrendelnie, mint amilyen irányelvek érvényesülhetnek ezen a téren egy individuális gazdálkodási rendszerénél. Ebből az elgondolásból kiindulva bevezették a valutapiac ellenőrzését, amelynek kimondott célja a tőkepiacot olyan zárt körbe terelni, amelyen belül egyedül hatásos az irányított ellenőrzés gyakorlása.²⁴ Ezzel párhuzamosan teljes tilalom alá helyezték az új tőke kibocsátásokat és konverziós műveleteket, s csak azokat a tranzakciókat engedélyezték, amelyekre a felhatalmazást az erre a célra kijelölt bizottság megadta. E két rendszabály közül az egyik megakadályozta a belföldi tőke esetleges kiszivárgását és ugyanakkor előkészítette az utat a külföldön elhelyezett tőkék fokozatos visszaáramlása felé. A másik intézkedés folytán szabályozó befolyást nyert az állam az új tőkemozgalmak helyes irányba való terelésére. A tőkepiac ilyen nagymérvű ellenőrzése bizonyos tekintetben meghiusult volna, ha a bankszervezet megfelelő támogatásban a kormány törekvéseit nem részesíti. Az angol kormány közvetlen hangú megkeresést intézett ezen rendeletek kibocsátásakor a bankokhoz, s ebben arra kérte őket, hogy a kölcsönök kihelyezésénél lehetőleg egységes hitelpolitikát kövessenek. Különösen arra hívta fel figyelmüket, hogy minden olyan kölcsönkérelmet, amelyek a fényűzési és nem nélkülözhetetlen árucikkek forgalmát emelnék, utasítsanak vissza. Egyidejűleg arra is figyelmeztette a bankokat, hogy ha korábban az ilyen műveletek lebonyolítására ígéreteket tettek, azokat lehetőleg vonják vissza, s a jövőben az ilyen összeköttetésektől szigorúan tartózkodjanak. Ezen negatív kérelmekkel szemben egy ellenté-

²³ The Economist, Banking supplement 5047 (1940) szám, 4. lap.

²⁴ Schweizerischer Bankverein, Basel, Bericht No. 1/1940 — 9. lap.

tes pozitív kérést is felvetett a kormány a bankokhoz intézett átiratában, amikor arra hívta fel a figyelmüket, hogy olyan cégek és vállalatok számára, amelyek kormány megbízásokkal vannak ellátva, ezen munkálatok gyors elkészítéséhez és lebonyolításához szükséges hiteleszközöket előzékenyen bocsássák rendelkezésre.

A hitelpolitikának figyelemmel kellett lennie azokra a változásokra is, amelyek az ipari termelés területén a háborús szükségletek folytán beállottak. Fontos feladatát képezte továbbá a bankszervezetnek az állami hitelműveletekben való aktív részvétele. Mint az angol kincstári kancellár 1941. április elején az angol alsóházban a költségvetés betérjesztésekor kiemelte, a háború első 18 hónapja 4.6 milliárd fontsterlingjébe került Angliának. Ebből az összegből 2 milliárd fontot adók, 1 milliárd fontot a külföldi hitelek mozgósítása révén teremtettek elő és a fennmaradó 1.6 milliárd fontot kölcsön műveletek révén szerezték meg.²⁵ Ezeknek a kölcsönkibocsátásoknak a sikere a hitelszervezet megfelelő működésének eredménye.

A bankok diszkontpolitikáját valósággal uralta a háború kitörése óta a kincstári utalványok átvétele, illetőleg azok sikeres elhelyezése. Ezeket a kincstári utalványokat annál nagyobb könnyebbséggel vehették át, minthogy a külföldi váltóhitelek területe fokozatosan csökkent, a kereskedelmi váltók forgalma is nagy arányokban fejlődött vissza. Az így kieső forgalmat behelyettesítette a kincstári utalványok körül felmerült mozgalom, ami kitűnik abból, hogy a bankok által nyújtott hitelek 1940. december végén mindössze 906 millió fontot tettek ki a londoni kliring bankoknál az egy év előtti 1 milliárd fontot túlhaladó hitelösszeggel szemben. A kincstári utalványok átvételével egyidejűleg egy egészen újfajta üzletág fejlődött ki a bankoknál, amelynek nyomát a londoni kliring bankok státuszában csak 1940. szeptemberében fedezzük fel. Ez az új üzletág betétek elhelyezése legalább félévi lekötés mellett az államkincstárnál 1.1/8% kamatozás mellett. Ez az összeg meglehetősen gyorsasággal emelkedett és egy fél év múlva 1941. március végén már túlhaladta a 430 millió fontot. Ez az adat is mutatja, hogy a közvetve és közvetlenül nyújtott államhitelek fokozatosan emelkedtek. A londoni kliringbankok értékpapírtárcája 1940. folyamán 62 millió fonttal szaporodott és az 1940. folyamán a függő államadósságok és a hosszúlejáratú államköölcsönök összesen 2 milliárd fonttal emelkedtek, amelyből a londoni kliringbankok 300 millió fontot vettek át.²⁶

Az angol hitelpolitikának még egy jellemző tünete észlelhető abban, hogy a pénzpiac az elfogadványi hitel helyett a látra szóló hitelek felé tájékozódott. A hitel ez a formája jól

²⁵ BIZ-Elfter Jahresbericht, id. m. 164. lap.

²⁶ Az adatok a BIZ idézett jelentéséből származnak.

beleillett a likviditás és a biztonság követelményeibe. Ezek a különleges hitelek azonban kiküszöbölték a kereskedelmi váltók forgalmát és így azok a bankok tárcájában fokozatosan csökkentek. Már 1941. március 31-én mindössze 194 millió fontot tett ki a londoni klíring bankok váltóállománya az 1939. december 31.-i 334 millió fonttal szemben. Kezdetben ugyan a háború első periódusa alatt a közélelmezési és ellátási minisztériumok a nagyobb bevásárlásaikat váltók ellenében eszközölték, de ezek az állami váltók hamarosan kikapcsolódtak a forgalomból. A váltótárca átalakult lassanként a kincstári váltók állományává.

Maga a pénzpiac állandóan magán viseli a háborús tüneteket. A jegybank váltóleszámítolási kamatlába, amely átmenetileg 1939. augusztus 24-től 4% volt, már 1939. október 26-tól kezdődőleg ismételtén 2%-ra csökkent és azóta is változatlanul ezen a nivón áll. A kincstári váltók kamatlába 1940. folyamán megszakítás nélkül 1%-ot jegyzett. Átmenetileg 1941. március elején 1% alá süllyedt, ami azzal a nagy pénzpiaci tökebőséggel áll összefüggésben, ami egyébként a háborús német pénzpiacot is jellemzi. Erre elegendő felemlíteni, hogy a háború kitörésekor 1939. szeptember 1-én a londoni klíringbankok letétjei 2.2 milliárd fontot tettek ki, amely összeg 1941. március végén már 2.7 milliárd fontot túlhaladott. A hosszúlejáratú kihelyezések kamattételei a nagy tekintélynek és keresettségnek örvendő járadékoknál jutnak kifejezésre. A 3.5%-os hadikölcsön kezdetben a 96%-os árfolyamot véve alapul, 3.7%-os kamatot hozott. Később 1940. áprilisában az árfolyam már a paritás fölé emelkedett, 1941. március végén pedig már túlhaladta a 105%-ot, miáltal a kamatozás 3.3%-ra csökkent. A rövidlejáratú 2.5%-os hadikötvények már 1940. júniusában elérték a pari árfolyamot, ami a kamatozás csökkenését jelenti. Megemlítésre kívánczik még az a körülmény, hogy az állam valósággal monopolizálta a pénzpiacot és így magánemissziók forgalomba nem is kerülhettek.²⁷ Amíg ugyanis az állam maga 1940. év folyamán 1.07 milliárd font erejéig vette igénybe az emissziós piacot, addig ugyanezen idő alatt a magánkibocsátások összege 17 millió fontot ért el.

Ami most már az angol bankmérlegeket részleteiben illeti, azok magukon viselik a háborús pénzgazdálkodás jellegét. Az öt angol nagybank az 1937. üzletévet 10.1, az 1939-et pedig 8.75 és végül az 1940. évet 7.65 millió font tiszta nyereséggel zárta le.

²⁷ A. C. Pigou: The political economy of war, London 1940. c. könyvében (30 lap) a hadi költségek forrásainak tárgyalásánál a tőkepiac fontosságára irányítja a figyelmet, amikor a következő megállapítást teszi: „A pénzügyi hadviselés a következő négy forrásból táplálkozik: a termelés emelése, a magánfogyasztás csökkentése, a magánberuházások megtiltása és végül a meglévő tőkéknek az állam rendelkezésére való bocsátása.”

Az egyik évről a másikra a nyereség 700.000 fonttal esett, jól lehet ezen bankok adóterhe ugyanezen idő alatt csak 100.000 font csökkenést mutat, amennyiben az 1939. évben lerótt 13.3 millió font közszolgáltatás helyett 1940-ben 13.2 millió font adót fizettek.²⁸ A nyereségcsökkenés okát tehát elsősorban a háborús megpróbáltatásokkal egybekötött emelkedő adóteherben kell keresni, másrészt a kamatozatlanul heverő nagyobb készpénz-készletek tartása is csökkentette a hozadékat. Külön említést igényel a betétek emelkedése és a nyereség alakulása közötti összefüggés. A kliringbankoknál ugyanis 1940. folyamán a betét-állomány 360 millió fonttal 2.8 milliárd fontra emelkedett. Normális viszonyok idején a letétek ilyen szaporodása az ezzel párhuzamosan emelkedő kihitelezések folytán a bankok nyereségének növekedését vonja maga után. Az angol bankok azonban a háború alatt elhanyagolták a magángazdálkodás hitel-igényeinek kielégítését, vagy legalább is nem helyeztek olyan súlyt azok ápolására, mint amilyen gonddal ügyeltek az állami hiteligények legmesszebbmenő támogatására. A kisebb nyereség folytán az osztalékot is mérsékeltek, de ez a csökkenés sehol nem haladta túl a tíz százalékot.

A háború további folyamán a betétek emelkedése még nagyobb arányokat öltött. A 11 londoni bank 1941. június 30.-i összesített mérlege szerint a letétek rekord összegre 2.95 milliárd fontra emelkedtek rövid egy esztendő leforgása alatt, vagyis 20 százalékkal nagyobb összegre, mint amennyit 1940. június 30-án 2.47 milliárd font összegben kezeltek. A betétek emelkedésében igen jelentős szerep jut azoknak a takarékos-ságra irányuló figyelmeztetéseknek, amelyek kezdeményezése Keynes agitációjára nyúlnak vissza. Keynes közvelenül a háború kitörése után 1939. november 14-én egy tervezettel állott elő, amelynek gondolatmenete egy mondatba sűríthető össze: E szerint összhangba kell hozni az árpolitikát a költségvetési és munkabér politikát.²⁹ Tervezetének címe: a fogyasztás ellenőrzése, amit ő úgy magyaráz, hogy a háború folyamán a bérek és fizetések emelkedni fognak, s ezért kényszertakarékossági rendszert kell bevezetni. A jövedelemtöbblet vásárlásra ne legyen fordítható, hanem mint kényszermegettakarítás a postatakarékpénztárnál helyezendő el, s az így megtakarított összegek az államkincstár által a háború költségeinek részleges fedezetére legyenek igénybevehetők. Ez a módszer átmenetileg az igények csökkentését követeli meg, viszont igényjogosultságot biztosít a jövő fogyasztására.

Ha a tervezet ebben a formájában nem is valósult meg,

²⁸ Handelsrsteil der Neuen Zürcher Ztg. 1941. febr. 7.

²⁹ John Maynard Keynes: How to pay for the war, London 1940. c. munkájában került a terv részletes feldolgozásra. (57—74 lap) Előzőleg a The Times 1939. nov. 14.-i számában látott a terv napvilágot.

kétségtelen, hogy a takarékosági szellem kifejlődéséhez az utat egyengette.

Végül meg kell még emlékeznünk a bankmérlegek 1—2 olyan feltűnő változásáról, amelyek az angol háborús bankpolitikának kétségtelenül jellegzetes tüneteit viselik magukon. Elsősorban arra az eltolódásra kell rámutatnunk, amely az adósok és az értékpapír-állomány számoszlopai között a háború kihatásaként beállott. Normális viszonyok idején a bankoknak a haszon szempontjából legeredményesebb üzletága a kereskedelmi kihitelezés. Közvetlenül a háború után 1939. október végén a 11 londoni bank kihelyezései 1.01 milliárd fontot tettek ki. Ez volt a legmagasabb adósállománya a 11 londoni banknak az utolsó két évtized alatt. Az angol gazdasági élet átállítása, különösen a békés gazdálkodásról a háborús gazdasági viszonyokra való átmenet, a bankok hitelpolitikáját is átalakította. Már 1941. június végén a kihelyezett kölcsönök összege leszállt 895 millió fontra. Minthogy ugyanakkor — mint arra már korábban is utaltunk — a kereskedelmi váltóanyag is összezsugorodott, csak két lehetőség nyílt az egyre nagyobb arányokban szaporodó felesleges tőkék elhelyezésére. Ezek egyike az értékpapírpiacon felé terelte az érdeklődést, a másik pedig az államkinestár hitelgényeinek kielégítésével függött össze. Ilyen módon az államkinestárnak nyújtott hathónapos lejáratú hitelek a 11 londoni bank mérlegében 1941. június végén 482 millió fontot tüntettek fel, holott korábban, a háború kitörése előtt ilyen tétel a bankok mérlegeiben nem szerepelt. Az értékpapír tárca pedig 1941. június végén az egy év előtti 630 millió fontos állománnyal szemben felemelkedett 850 millió fontra. Ez volt akkor a legmagasabb értékpapír készlet, amelyet a 11 londoni bank — fennállása óta — tárcájában tartott.³⁰ Kénytelenek voltak az angol bankok figyelmüket az értékpapírpiacon felé terelni, mert egyrészt az állami kibocsátásokban is tényleges szerepet kellett vállalniuk és másrészt a heverő tőkék kamatoztatásáról is kellett gondoskodniuk. Nem mellőzhető el annak felemlítése sem, hogy az angol bankok a háború következtében kénytelenek állandóan lényegesen magasabb készpénzkészletet tartani, mint amennyi készpénzt őriznek normális viszonyok idején páncélszekrényeikben. A nagy készpénzkészletek tartása szintén nem járul hozzá a haszon növeléséhez. Az említett 11 londoni bank 1941. június 30-ával lezárt összesített mérlege 446 millió font készpénzkészletet tüntet fel az egy év előtti 369 millió fontsterling készpénzállománnyal szemben. Minthogy az angol közgazdaság csak 1941. második felében közeledett ahhoz a teljes átalakuláshoz, amelynek megvalósítása a totális hadigazdálkodás legfőbb célja, bizonyos, hogy

³⁰ Die britischen Banken unter Kriegseinflüssen. National-Zeitung Basel 1941. 358. szám.

1941. második felében a háborús pénzügyi gazdálkodás nyomai még inkább kifejezésre fognak jutni az angol bankok zárószámadásain. Az angol bankpolitika átállítása a háborús pénzügyi gazdálkodás menetébe befejezettnek tekinthető, de ez az átalakulás — többek között — az angol bankok eredményeinek csökkenésében s az osztalékok kisebbedésében jut kifejezésre.

A háborús francia bankpolitika.

A francia háborús bankpolitika tárgyalása két fejezetre különül el. Az első rész a háború kitörésétől az ország megszállásáig 1940. június közepéig tart, míg a második fejezetet a megszállás alatt kialakuló hitelszervezet működésének ismertetése tölti ki. A háború kitörése Franciaországot egy pénzügyi és gazdasági javulás idején érte. Az ipari termelés indexszáma 1939. júniusában elérte a 100-at, ugyanazt a színvonalat, amelyen a nagy konjunktúra idején 1928-ban állott, szemben az 1938. júliusi 81 jelzőszámmal szemben. A külkereskedelmi forgalom állandó javulást mutatva terjedelemben és értékben egyaránt, az 1939. év első 8 hónapjában már csak 5.6 milliárd frank hiányt tüntetett fel az 1938. év első 8 hónapjának 7.9 milliárd deficitjével szemben.³¹ A különféle és többször egymásután rövid időközökben megismétlődő gazdasági és valutáris válságok következtében a korábban külföldre menekült tőkék is kezdtek lassanként visszaszivárogni. Ezt igazolja, hogy 1938. utolsó negyedében 8.7 milliárd és 1939. január—augusztusi időszakban, tehát 8 hónap alatt 17 milliárd francia frankot kitevő külföldre menekült tőke szivárgott vissza. A valutakiegyenlítési alap ennél fogva abba a helyzetbe került, hogy 10 milliárd franknyi aranyat átadhatott a Francia Banknak, mintegy újabb védelmet nyújtva a bankjegyforgalom esetleges növekedésével szemben.³² Erre az intézkedésre azért volt szükség, mert Franciaországban a bankjegyeknek, a készpénzzel való fizetési forgalomnak nagyobb a jelentőségük, mint például Angliában. Minden komoly, akár külpolitikai, akár világgazdasági vagy kisebb terjedelmű helyi jellegű válság a fizetési eszközök tekintélyes keresletét idézi elő.³³ Ez az eset ismétlődött meg a kül-

³¹ The French Banks since the war, The Economist, Banking Supplement 5047 (1940) szám, 6. lap.

³² Dr. Porges István: Franciaország gazdasági és pénzügyi felkészültsége, Magyar Takarékpénztárak és Bankok Évkönyve V. évf. (1940.) 73—74. lap.

³³ Dr. Hermann Schmidt: Die Struktur der französischen Bankwirtschaft Jena, 1940. c. könyvében erre vonatkozólag felemlíti, hogy Franciaországban 1913. évben a bankjegyforgalom fejkvótája 142 frank, volt, s ugyanakkor Németországban csak 29 márka, amely egyenlő 35.5 frankkal. A frank leértékelés előtt 1935-ben 1960, vagyis 392 háború előtti frank a fejenkénti bankjegyforgalom a német 56 márka, vagyis 342 (Poin-

politikai válságok egyik legfeltűnőbb periódusában 1938. szeptemberében, amikor a Francia Bank bankjegyforgalma hirtelen 102 milliárd frankról 124 milliárd frankra emelkedett. A külpolitikai események elsímulása után visszaesett 110 milliárd frankra, majd, amikor újabb terhes fellegek jelentek meg a külpolitika egén, 1939. márciusában a hullámvonal ismét erősen emelkedő irányzatot mutatott, s a bankjegyforgalom elérte a 125 milliárd frankot. Nem ismétlődött meg azonban a fél-évvel korábbi eset, mert ettől kezdve a bankjegyforgalom már nem mutatott hanyatló irányzatot, minthogy Európát a nyugtalanító események áradata öntötte el. Majd az 1939. szeptember elején bekövetkezett mozgósítás, a hadsereg növekvő szükségletei, egyes területek gyors kiürítésével egybekötött gazdasági intézkedések, a bankjegyforgalmat újabb 20 milliárd frankkal 145 milliárd frankig szöktették fel, amely összeg ettől kezdve már csak mérsékeltebb szaporodást tüntet fel, s az első csonka háborús év végén 1939. december utolsó napján 149.5 milliárd frankot tesz ki. Az árak emelkedése, a hadiipar növekvő szükségletei már nem éreztetnek 1940. első hónapjaiban olyan igényeket a jegybankkal szemben, mint kezdetben, amennyiben 1940. április végén a bankjegyforgalom — aránylag csekély emelkedés után — 156 milliárd frankot mutat.

A jegyforgalom hullámvázásával párhuzamosan látszik tanácsosnak az aranykészlet változásait szemléltetni. A francia jegybank aranytartaléka az 1938. novemberében történt átértékelés után 1939 augusztus végén 87.25 milliárd francia frankot tüntetett fel, körülbelül kétszeresét annak az összegnek, amely felett a Francia Bank az 1914. augusztus 1-én megindult háború kitörésekor rendelkezett. Franciaországban a szokottnál nagyobb a jelentősége annak, hogy a jegybank meglehetősen nagy aranykészlet fölött rendelkezék. A közvélemény ugyanis, amely állandóan teaurálja a bankjegyeket, szeret abban a valószínűsítésben és felfogásban ringatózni, hogy bankjegyei arannyal vannak fedezve.³⁴ Ennek a felfogásnak az eredménye, hogy eltérően Angliától, az aranykészletet nem adták át a valutakiegyenlítő alapnak, hanem az továbbra is a jegybank aktíváinak legjelentősebb részét alkotja. A valutakiegyenlítési alapot azonban meg akarták erősíteni és ezért 1940. február elején megjelent egy rendelet, amely az arany átértékelését írta elő. E rendelet szerint a 900-as finomságú 23.34 milligramm arany egyenlő 1 frankkal, a korábbi 27.5 milligramm arany helyett. Ezen az alapon az aranytartalék 97.25 milliárd frankról 114.6

caré) frankkal szemben. Tehát majdnem hatszorosan volt nagyobb a francia, mint a német bankjegyforgalom fejkvótája (130. lap).

³⁴ A teaurálás mérvét az is mutatja, hogy 1926. végén az egész bankjegyforgalom felét 500 és 1000 frankos bankjegyek alkotják. 1935. végén a nagy címletű 500 és 1000 frankos bankjegyek aránya az egész bankjegyforgalomhoz viszonyítva 67 százalékra emelkedik.

milliárd frankig emelkedett. Ebből az aranymennységből az átértékelés keresztülvezetése után a bank 30 milliárd frankot képviselő aranyat átutalt a valutakiegyenlítési alapba, s kapott helyébe 30 milliárd frank névértékű kincstári utalványt.

Már a háború első napjaiban az egész hitelszervezet a francia jegybank ellenőrzése alá került. Az átmenet a békéből a háborús viszonyok közé meglehetősen gyorsasággal történt meg és a francia hitelgépezet rugalmassága leküzdötte az átmenet tel rendszerint egybekötött nehézségeket. A francia tőzsde egyetlen üzleti napra sem zárta be kapuit, hitelmoratoriumot nem kellett életbeléptetni, a bankok és takarékpénztárak minden velük szemben támasztott igényt símán és gyorsan kielégítettek és a francia jegybank intencióinak megfelelően a hitelek folyósításánál is a szokottnál nagyobb előzékenységet tanúsították. Erre kell visszavezetni, hogy magának a francia jegybanknak váltótárcája 1939. augusztus 17-től szeptember 7-ig 8.9 milliárd frankról felemelkedett 24.4 milliárdra és az egyéb hitelezések összege pedig 400 millióról 2.4 milliárdra. Az események beigazolták a francia hitelszervezet politikájának helyességét. Már a háború első hónapjának második felében megszűnt a betétek kiszivárgása a bankokból és a takarékpénztárakból, sőt a tőkék lassankint kezdtek ismét oda visszavándorolni.³⁵ A hiteligények is alábbhagytak, ami a jegybank váltótárcájának 1939. november végén 12 milliárd frankban való állományában jutott kifejezésre. Az egyéb hitelezések összege is majdnem 2 milliárddal visszaesett ugyanezen idő alatt.

A francia hitelszervezet — hűen hagyományaihoz — buzgalommal igyekezett kettős feladata megfelelő kielégítésének eleget tenni. Ez a kettős feladat abban állott, hogy egyrészt az állam háborús hitelműveleteit vezesse sikerre és másrészt, hogy a magánvállalatoknak azokat a hiteleszközöket bocsássa rendelkezésükre, amelyek a háború következményeként állottak elő. A feladatok megoldásának eredményességét az a körülmény is igazolja, hogy a pénzpiacon olyan ideges jelenségek nem következtek egymást, mint 1914-ben a háború kitörésekor, amikor a Francia Bank 6%-ra volt kénytelen a váltóleszámítolási kamatlábat felemelni, s hosszú ideig 5%-os hivatalos bankkamatlábbal volt kénytelen operálni. Ezzel szemben most a háború kitörésekor érvényben volt 2%-os kamatlábat nem kellett megváltoztatnia, s a háborús bankpolitikát ezzel az alacsony kamattétel mellett irányította. Miután az úgynevezett első ijedtség periódust levezették és a pénzügyi helyzet kezdett kiegyen-

³⁵ Economic Policy in France: The Economist 5021 (1939) szám 251. lap. Rámutat arra, hogy „pénzügyi pánik“-nak nyomai sem voltak tapasztalhatók az 1939. szeptemberi és későbbi hónapok folyamán, szemben az 1914–18. háború kezdeti periódusaival.

súlyozott állapotot visszanyerni, a Francia Bank arra törekedett, hogy biztosítsa hiteligézetének rugalmas és hajlékony működését. Minden erejével arra igyekezett, hogy a háború kitörésekor óvatosságból életbe léptetett rendszabályok és intézkedések fokozatos megszüntetése után, illetőleg azok enyhítésével egyidejűleg iparkodott az ipar és kereskedelem hiteligényeit támogatni.³⁶ Ennek a célnak könnyebb és sikeresebb elérése érdekében a francia jegybank azt a módosítást vezette be, hogy a 3 aláírásos váltó helyett megelégedett 2 jónak tartott aláírással váltók átvételével is, s ugyanakkor a kivitel és behozatal megkönnyítése érdekében a külföldi fizetési eszközökben kiállított váltók leszámítolásával szemben ugyanazokat a könnyítéseket alkalmazta, mintha azok belföldi valutára szólnának.

Az ilyen módon irányított hitelszervezet működése kifejezésre jut a bankok mérlegadatain is. A négy nagy francia bank egyesített mérlegadatai azt mutatják, hogy betétállományuk 1939. első 6 hónapjában 33 milliárd frankról 36.6 milliárd frankra emelkedtek.³⁷ Már júliusban azonban a nyugtalanító körülmények sűrűsödése folytán a betétek csökkenni kezdtek, s augusztus végéig 3.3 milliárddal visszaestek. Ugyanezen idő alatt váltótárcájuk 25.5 milliárd frankról visszaesett 18.5 milliárd frankra. A bankok, hogy minden igényt nyomban kielégíthessenek, állandóan igen nagy készpénzkészletet tartottak. Nem mutatkozott azonban ez sokáig szükségesnek, mert 1939. november végén betétállományuk újra elérte a 36 milliárd frankot, s innentől kezdve az emelkedés meglehetősen rohamos volt, mert 1940. végén már 43.7 milliárd frank betétet kezelt a négy nagy bank. A mérleg másik oldalán a likvid aktívák mindig állandóak maradtak. Normálisan a francia bankok készpénzállománya, hozzávéve tartalékjaikat a kincstárnál és a Francia Banknál, 10–11 százaléka szokott lenni saját kötelezettségeiknek. A háború kitörésekor — minden eshetőségre felkészülve — készpénzkészletüket 18%-ra emelték fel, de rövid időköz után a régi arányt újra helyreállították és a háború első időszakában végig fenn is tartották. Az aktívák között a váltótárca erős emelkedése 30.5 milliárd frankra, arra vall, hogy 1940. február végén a váltótárcában már a kincstári váltók is megfelelő helyét kaptak.

Ez a rövid áttekintése a francia bankpolitikának az 1939. szeptember elsején kitört háború első küzdelmes 10 hónapja alatt. A második időszak 1940. június 10-től számítódik, amikor a Francia Bank utolsó kimutatása megjelent. Ezen hely-

³⁶ Les mesures financières de guerre, Journal des Economistes, Paris 99. (1939) kötet 487–500. lapokon ismerteti az életbelépett háborús pénzügyi intézkedéseket.

³⁷ The Economist, id. 5047. (1940) száma 6. lap. (A négy nagy francia bank: Crédit Lyonnais, Comptoir d'Escompte, Société Générale, Crédit Industriel et Commercial).

zetkimutatás szerint a francia jegybank bankjegyforgalma 174 milliárd, s az aranykészlet pedig 85 milliárd frankot tüntet fel az 1939. december 26.-i 151 milliárdos bankjegyforgalom és 97 milliárd frankot kitevő aranykészlettel szemben.³⁸ Az újabb bankkimutatás csak 1941. július 17-én jelent meg, amely dátum nagy pénzügypolitikai eseményszámba ment. Közben ugyan, amikor a francia jegybank 1940. évi működéséről beszámolt, közölte a bank státuszának 1940. december 26.-i adatait. Az új, az 1941. július 17-ével ebben az évben először közzétett bankkimutatás új tételekkel is bővült, s ezenkívül is elütő adatokat tartalmaz a háború első 10 hónapjában megjelent bankkimutatások számoszlopaival szemben. Ebben a kimutatásban találkozzunk először a megszállás költségeire a jegybank által folyósított előlegek tételével, továbbá a német birodalmi hitelpénztáraknak a francia jegybankkal szemben fennálló követeléseivel. Ugyancsak ez a kimutatás tünteti fel a kincstárnak folyósított hitelek egy év alatt majdnem a kétszeresére való emelkedését is. Könnyebb áttekinthetés céljából a fontosabb jegybank adatokat a következő összeállításban mutatjuk be:³⁹

	1940. jún. 10.	1940. dec. 26.	1941. júl. 17.
	millió francia frankban		
Aranykészlet	84.616	84.616	85.598
Váltótárca	11.885	3.646	6.114
Nyílt piaci papírok	8.777	7.802	5.959
Előlegek értékpapírokra	3.822	3.967	3.519
Kincstári előlegek	36.250	63.900	66.200
Megszállási előlegek	—	72.317	117.656
Bankjegyforgalom	174.468	218.383	293.468
Girokövetelések	25.013	24.518	29.338
Hitelpénztárak követelései	—	41.400	59.200
Összes látra szóló köt.	200.922	287.969	331.904
Aranyfedezet %-ban	42.11	29.38	25.49

Az egyes fontosabb változások rövid magyarázatául fel kell említeni, hogy az aranykészlet értékelése azon rendelet alapján történt, amely 1940. február végétől 23.34 milligramm 900-as finomságú aranyat téve egy frankkal egyenlővé, összességében kevés változást tüntet fel, minthogy a jegybank aranykészletének legnagyobb része Martinique szigetén volt elhelyezve és ilyen módon az Egyesült Államok felügyeletének hatáskörébe került, s ez által hozzáférhetetlenné vált. Franciaország és az Egyesült Államok megállapodása szerint — további újabb egyezségig — az aranykészlet ott marad zárva. A váltótárca egy év alatt mintegy felére való lecsökkenése a változott francia gazdasági viszonyokkal áll összefüggésben. A francia ipar

³⁸ Wieder Notenbankausweis in Frankreich, Bankk-Archiv, Jahrg. 1941—Nr. 17—354. lap.

³⁹ Bank von Frankreich, Handteil der Neuen Zürcher Ztg, 18. Aug. 1941.

ugyanis 1941. első felében még nem termelt olyan arányokban, amely a magángazdaság megnövekedett hiteligényeit tüntethetné fel. Az átállítás és a francia nagyiparnak a német nagyiparral való kooperálása csak 1941. közepén történt meg és ettől kezdve vált élénkebbé a francia ipar foglalkoztatottsága. A jegybank kimutatása egyébként inkább azoknak a küzdelmeknek és nehézségeknek a szemléltetése, amelyekkel a francia kormánynak a háború második szakában meg kellett küzdenie. A nagy eladósodás a jegybanknál mutatja a francia kormány nem mindennapi erőfeszítéseit. A jegybanknál felvett hiteleken felül ugyanis a francia kormány rövid lejáratú kincstári utalványokat is kibocsátott, s ezek összege 1941. augusztus elején 220 milliárd francia frankot ért el. Később ez az összeg inkább csökkenő, mint emelkedő irányzatot mutatott, minthogy a francia kormánynak sikerült a német kormánnyal a megszállási költségekre vonatkozólag olyan megállapodást létesítenie, mely szerint az 1940. június végén 400 millió frankban megállapított napi megszállási költség összegét 1941. június végén 300 millió frankra és nem sokkal később pedig 200 millió frankra mérsékeltek. A német hatóságok nem is vették teljes egészében igénybe ezeket az összegeket, hanem annak egy részét a Francia Banknál hagyták giró-számlán, és az így elhelyezett követelés a jegybank kimutatása szerint 1941. július 17-én túlhaladta az 59 milliárd frankot. A német kormány ezt az engedékenységet azzal indokolta, hogy a maga részéről gátat akar emelni a bankjegyforgalom erős megnövekedésének, s ezért a megszállási költségek egy részét nem vonta ki Franciországból. Később úgy módosították ezt az alapmegállapodást, hogy a francia ipar által Németország részére eszközlendő szállítások egy részét ebből a követelésből fogják fedezni.

Természetes, hogy a bankok tevékenységi területén is érezhetők azok az átalakulások, amelyeket a változott viszonyok a jegybank mérlegére is rányomtak.⁴⁰ A francia hitelszervezet a háború második időszakában a következő jellegzetes tüneteket testesíti meg. A betétek állandó emelkedése, a kifejezetten kereskedelmi hitel igények visszafejlődése és a tőkepiac olyan monopolisztikus helyzete, amelyet az állam saját hitelművelétei számára tart fenn. Hasonló jelenségek mutatkoznak ugyan minden hadviselő országban, azonban nem ennyire kiélezett formában. A hitelszervezetnek más országokban ugyanis erősebb a kapcsolata a háború alatt a kereskedelemmel és iparral, mint amilyen laza viszony keletkezett Franciaországban a ban-

⁴⁰ Hans W. Aust: Frankreichs Banken zwischen Krise und Reform, Der deutsche Volkswirt, 15 Jahrg. (1941) Nr 42 — 1477 — 79. lap. Ez a tanulmány részletesen ismerteti — többek között — az 1941 tavaszán megjelent azt a rendelkezést, amely engedélyhez köti új bankok alapítását, a fiókhálózat kiterjesztését, meglévő bankok fúzióját, s bizonyos normál egyezményeket rendelt el a bankok üzletvitelénél.

kok és a nagyipar, illetőleg a kereskedelem között. A finanszírozási és hitelügyletek összezsugorodása maga után vont ennél fogva egy meglehetősen nagy pénzbőséget. Ennek a nagy pénzbőségeknek a növekedését még az a körülmény is tetézte, hogy az árukészletek fokozatosan csökkentek, nyersanyagok nehezen voltak szerezhetők, s így a készletek helyét a fokozatosan ritkuló árucikkek ellenértékéként nagy pénztömegek váltották fel. A három nagy francia bank összesített mérlegadatai magukon viselik ennek a helyzetnek a jellegzetességét. A vonatkozó összehasonlító mérlegadatok ugyanis a következő képet adják:⁴¹

Időpont	Készpénz	Váltó	Adósok	Betétek
	m i l l i á r d r a n k o k b a n			
1939. dec. 31.	4.5	27.2	7.9	39.4
1940. dec. 31.	6.2	43.8	8.4	58.5
1941. máj. 31.	5.5	52.6	7.9	65.3

Ennek a táblázatnak legfőbb adata, amely egyúttal a francia bankpolitika hű kifejezője is, hogy alig rövid másfél év leforgása alatt a 3 legnagyobb francia pénzintézet betétállománya mintegy 80 százalékkal felemelkedett és ugyanakkor az adósok tétele — jelentéktelen ingadozások mellett — ugyanazon a nívón maradt. Nem szűnt meg azóta sem a betétállomány emelkedése, sőt 1941. utolsó hónapjaiban még a megelőző hónapok betétmozgalmát is túlszárnyaló adatok kerültek nyilvánosságra.

Meg kell végül emlékeznünk arról a két igen fontos rendeletről, amelyeket a francia kormány 1940. november második felében bocsátott ki, s amelyek a francia hitelszervezet további fejlődése szempontjából igen kiemelkedő fontossággal bírnak. Ezek egyike arra vonatkozik, hogy a jegykibocsátó bankot az állam minél kisebb mértékbe vegye igénybe, s a másik a bankjegyforgalom emelkedésének útjába próbál akadályokat állítani. E rendeletek egyike szerint az 50.000 frankot túlhaladó közmunkáknál és a 200.000 frankot elérő állami szállításoknál az állam csak az összeg felét fizeti ki készpénzben, a másik felét 6 hónapos váltóval egyenlíti ki. A második rendelet, amely a bankjegyforgalom visszaszorítását vagy legalább is további emelkedésének megakadályozását célozza, arról intézkedik, hogy 3000 frankot meghaladó fizetések, bérek, szállítási költségek vagy egyéb személyes szolgáltatásokból eredő követelések csak bankátutalás, vagy postatakarékpénztári csekk útján egyenlíthetők ki. Minden kereskedő, aki iparigazolványa alapján aktív tevékenységet fejt ki, köteles vagy bank, vagy postatakarékpénztári számlát tartani, hogy fizetéseit készpénzkímélő módon eszközölhesse.

⁴¹ BIZ—Elfter Jahresbericht, id. m. 144 lap és Französische Bankbilanzen, Handelsteil der Neuen Zürcher Ztg, 14. Aug. 1941. (A 3 nagy bank: Credit Lyonnais, Société Générale és Comptoir National d'Escompte.)

Ami végül a kamattételek nagyságát és a kamatláb viszonyokat illeti, fel kell említenünk, hogy a takarékpénztári betétek, amelyek évek hosszú során át $2\frac{3}{4}\%$ kamatozást biztosítottak, 2.5 százalékra mérsékeltek.⁴² A 3 éves lejáratú nemzetvédelmi kötvények kamattételét 1941. január 1-én 4%-ról 3.5%-ra, majd röviddel azután $3\frac{1}{4}\%$ -ra mérsékeltek. Éppen így 1941. januárban a kétéves esedékességű kincstári jegyek kamatlábát 3.5%-ról $3\frac{1}{4}\%$ -ra szállították le és ugyanakkor az egyéves kincstári jegyek 3%-os kamatozását $2\frac{3}{4}\%$ és a félévésüket 2.5% helyett $2\frac{1}{4}\%$ -ra mérsékeltek le. A francia jegybank pedig 1941. március közepén a kétéves lejáratú állampapírokra folyósított 30 napon belül visszafizetésre kerülő lombardöcsönök kamatlábát 2%-ról $1\frac{3}{4}\%$ -ra csökkentette le. Hasonlóképen lemérsékeltek a nemzetvédelmi kötvények és a különféle típusú egyéb államjegyek kamattételeit, átlagban $\frac{1}{4}$ százalékkal.

Természetesen az a körülmény, hogy Franciaország területének mintegy kétharmad része megszállás alá került és ez a megszállott terület az egyharmad résznyi szabad zónával korlátlanul nem érintkezhetett, a kapcsolatokat nehezen tudta fenntartani és ápolni a két országrész között, s így a francia hitelszervezet elé egész rendkívüli feladatokat állított. Hozzájárult ehhez a zavaró körülményhez az a közismert tény is, hogy az európai kontinensen talán Franciaország szenved legjobban a nyersanyaghiány folytán, minthogy képtelen emiatt termelésének egyenletes menetét biztosítani. A francia hitelszervezet hatóereje ezért — önhibáján kívül — összezsugorodott és feladatát nem tudta olyan formában és olyan széles területen betölteni, mint amilyen feladatokat vállalt magára más országokban a háborús gazdálkodás idején a hitelszervezet.

Domány Gyula

---

⁴² Société des Nations: Annuaire statistique de la Société des Nations 1939/40 — Genève 1940 — az 1940 első felének végéig fennállott kamatlábtételeket és a korábban előfordult változásokat részletesen szemlélteti. 224. lap.

Közgazdasági Archivumok.

A gazdasági élet jelenségeinek folyamatos és tervszerű vizsgálata napról-napra nyer jelentőségében.

Amíg azonban a múltban a gazdasági vizsgálódások többnyire csupán egy-egy kisebb-nagyobb időszak lassú gazdasági fejlődésének az utólagos feltárására szorítkoztak, addig az utolsó évtizedek alatt mindinkább előtérbe lépett a gazdasági történések csaknem egyidejű vizsgálatának a szükségessége. Mióta u. i. az egyes országok gazdasági kapcsolatai az egész földet körülfonták és az egyes nemzetgazdaságok s ezeken belül az egyes gazdaságok az egész gazdasági organizmus alkotó részeivé váltak s azzal függőségi viszonyba kerültek, mindinkább szükségessé vált a jelen gazdasági élet fejlődési menetének állandó ismerete, a jelenségek alakulásának folyamatos beható megfigyelése, hogy ezáltal a gazdasági élet nagy területe állandóan áttekinthető lehessen és az összefüggések megállapításán keresztül mindazok a lehetőségek feltáruljanak, amelyek úgy az egyén, mint a nemzet gazdálkodásának helyes útjait megszabják.

A gazdasági szemlélet azonban nem szorítkozhatott kizárólag a gazdasági jelenségekre, a társadalmi élet mindazon egyéb jelenségeit is vizsgálat tárgyává kellett tennie, amelyek a gazdasági élet alakulására hatást gyakorolnak, mint népesség, szociálpolitika, jogalkotás, történelem, földrajzi helyzet, technikai újítások, stb.

Így vonódott be szükségszerűen az elmúlt évtizedek alatt a gazdasági megfigyelés körébe a társadalmi életjelenségek legszélesebb területe.

Az utolsó évek alatt a gazdasági élet szokatlan újabb változást mutat. Valamennyi állam fokozta nemzeti termelését s a gazdasági fejlődés útja ma már nem empirisztikus, hanem menettét és tempóját az állami irányítás szabja meg. A politika átvette a gazdaság vezető és irányító szerepét a legtávolabbi országokban is. Szükségessé vált újabban ennél fogva mindazon politikai tényezők beható vizsgálata is, amelyek az egyes országok gazdasági fejlődését irányítják, hogy így az egymásra-ható legkülönbözőbb tényezők okozati összefüggéseikben érthetők lehessenek.

Hogy pedig a gazdasági életjelenségek és összefüggések vizsgálata tervszerűen és folyamatosan történhessék, a kutatómunkásságnak megbízható informatív forrásokra van szüksége. Amíg a múltban a politikai és gazdasági tudományok művelőinek kutató tevékenysége úgyszólván kizárólag könyvtári és levéltári anyagra szorítkozhatott, addig ma, egyrészt a jelen komplikált szükségleteivel, másrészt a hírszolgálat fejlődésével, mindinkább előtérbe lép a napi- és szaksajtó jelentősége, nélkülözhetetlen és bőséges forrását adva a gazdasági és politikai élet alakulásának egyaránt. A sajtó, különösen a napi sajtó fejlett hírszolgálatára tudja ugyanis a leghajlékonyabban követni a politikai és gazdasági élet alakulásának naponkénti számátalan változatát és információs szolgálatával sokszor egyedüli forrásává válik a kutatónak. A politikai és gazdasági eseményeknek, államférfiak, közéleti nagyságok beszédeinek, intézkedéseinek pontos közlésével, kommunikációjával, nem utolsósorban kommentárjaival a leghűbb képet adja a gazdasági élet mindennapi alakulásának, a bel- és külpolitikai élet hullámzásának, valamint a legkülönbözőbb politikai és gazdasági erők pillanatnyi egymáshatásának, amely viszonyok ismerete a mai időkben egyenesen nélkülözhetetlen. Felbecsülhetetlen értéket jelent továbbá a sajtó nemzetközi hírszolgálatára és a világeseményeknek összefüggéseiben való feltárása is. Mint a közvélemény kifejezője, az események levetítésén és azok kritikai megvilágításán keresztül népek és korok felfogását is kifejezésre juttatja.

A napisajtó mellett a szaksajtó, nemkülönben az egyes hatóságok, különböző testületek, gazdasági érdekképviselések, egyesületek és magánvállalatok jelentései és alkalmi kiadványai szintén hatalmas és gazdag információs anyagot tartalmaznak.

A szétszórtan fekvő különféle ismeretanyag azonban külön-külön rejtett értéket jelent, különösen akkor, ha annak létezése a kutatónak nem juthat tudomására. A mai óriásira duzzadt hírlap-, folyóirat- és egyéb nyomtatványtúlprodukción egy-egy kérdésről vagy problémáról olyan gazdag irodalmat teremt, hogy még a kérdéssel behatóan foglalkozó és annak vonatkozásait aprólékosan ismerő kutató számára is sokszor a leglényegesebb ismertetés vagy állásfoglalás ismeretlen marad. Feltétlenül szükséges tehát, hogy mindama forrásanyagok tervszerű gyűjtéséről már a jelenben gondoskodás történjék, amelyek a gazdasági élet megismerését lehetővé teszik. Itt lép előtérbe a *gazdasági* és újabban a *politikai archivumok* — a gazdasági és politikai adatgyűjtő és felvilágosítást nyújtó intézmények — jelentősége.

Ezek az archivumok megbízható, gazdag, egy helyen összegyűjtött adathalmazukkal úgy a tudományos, mint a gyakor-

lati vizsgálódások számára *másutt fel nem lelhető* igen értékes forrásanyagot vannak hivatva nyújtani.

Valamennyi archivumnak feladata meghatározott híranyagok gyűjtése és azoknak a gyűjtött anyag természetéhez idomítható rendszer szerint való elrendezése. Találóa jelöli meg az archivumok feladatát *Schäfer*, amikor azt mondja, hogy azoknak a kutatás számára rendezett gyűjteményeikkel mindenkoron „készen” kell állaniok.¹

Az archivumok munkaköre általában kiterjed napi- és szaklapok egyes cikkeinek kivágására, a kivágásoknak szakcsoportonkénti elrendezésére, továbbá a gazdasági és politikai élet egyéb dokumentációs anyagának (üzleti levelek, könyvek, akták, hatóságok, különböző testületek, érdekképviselések, vállalatok jelentéseinek, kiadványainak) gyűjtésére, elrendezésére és megőrzésére.

Az archivumoknak ez az anyaggyűjtő és rendező tevékenysége azonban nagyobbára csak szemlélő munka. A mai változó világpolitikai helyzetben, amely napról-napra új gazdasági helyzetképeket, világ gazdasági problémákat, piaci- és áreltelődásokat, stb. mutat, a gazdasági archivumok tevékenysége nem merülhet ki pusztán az anyaggyűjtésben. Nem elégedhetnek meg az egyszerű szemlélettel és nem várhatják felhalmozva az anyagot, hogy azt később akár tudományos, akár magánérdeklődés feldolgozza, hanem a gazdasági történelemmel csaknem egyidejűleg összefoglaló helyzetképet kell alkotniok, amelyek azután úgy az állami, mint a magán cselekvések további útmutatójául szolgálnak. Ez az ú. n. kiértékelő munkásság. Kiértékelés nélkül u. i. az anyag csak adathalmaz, parlagon fekvő gazdaságtörténeti dokumentum, míg feldolgozva a gazdasági cselekvések segítő eszközei.

A kiértékelő munkásság az egyes intézmények gyűjteményei és célkitűzései szerint különböző. Legegyszerűbb és legáltalánosabb formája a napi- és szaklapok egyes cikkeinek lapszemle alakjában történő rendszeres kivonatolása és ezáltal a politikai és gazdasági események folyamatos ábrázolása.

Magasabbfokú kiértékelő munkássága az archivumoknak a közgazdaság egyes területein a felmerült szükségletek szerint folytatott alkalmi vagy rendszeres vizsgálódások, amelyek már magasabb intelligenciát és megfelelő szakképzettséget is megkívánnak. De kiértékelés az archivumok gyűjteményének minden olyan felhasználása és alkalmazása is, amely az abban rejlő értékeket valamilyen formában (pl. kiállítások rendezése) akár az egyes ember, akár a közösség számára hasznosítani akarja.

Az archivumok különböző típusait vizsgálva, azt látjuk, hogy azok úgyszólván kivétel nélkül a gazdasági archivumok-

¹ *Schäfer Erich*. Die Wirtschaftsbeobachtung. 1925. 75. p.

ból fejlődtek ki vagy azok mintájára alakultak. Az egyes archivumtípusok között — miután azok vizsgálódásaikat fő kutatásterületük kidomborítása mellett a társadalmi élet egyéb jelenségeire is ki kell terjesszék — éles határvonal nem húzható, különböző feladatkörük és célkitűzéseik ellenére is gyűjtési területük sok felületen találkozik. Különbség közöttük tehát csak meghatározott területek intenzívebb vagy kevésbé intenzív művelése terén van, alapvető módszertani különbség nélkül. Csoportosításuk ennél fogva kissé nehéz. Mindazonáltal megkülönböztethetünk: 1. a fenntartó szervek szerint a) *állami*, b) *testületi* (önkormányzatok, érdekképviselők által fenntartott) és c) *magánarchivumokat* (bankok és egyéb nagyvállalatok üzemszervezetében felállított archivumokat), 2. a gyűjtött forrásanyag természete szerint: a) *gazdasági*, b) *politikai*, végül 3. a forrásanyag rendeltetése szerint: a) *gyakorlati*, b) *tudományos archivumokat*.

A gazdasági archivumok igazi hazája Németország. Jóllehet más államokban is, főképpen Franciaországban (legszámtottevőbb a párisi kereskedelmi és iparkamara hatalmas közgazdasági archivuma) és Svájcban (európai viszonylatban egyik legteljesebb forrásadatszolgáltató intézménye a Schweizerisches Wirtschafts-Archiv, Basel) találunk tökéletes felépítésű, nagyszabású ilyen berendezéseket, ezek azonban csak szórványos jelenségek, a gazdasági élet organizmusa nincs úgy átszőve velük, mint Németországban.

A német gazdasági archivumok történeti kialakulása a század elejére vezethető vissza, amikor a német gazdasági élet hatalmas arányokban kezdett kibontakozni.

A század elején uralomra jutott az ú. n. „hoch“ kapitalista rendszer, amely a munka- és eszközegek térfoglalásával a világháború kitörésekor érte el tetőfokát. A termelésben az üzem jutott érvényesülésre, a vállalkozó és a tőkés személyegysége megszűnt. A vállalati tevékenység egyéni tökenyereség elérésére irányulván, a termelés és forgalombahozatal körül heves harcot idézett fel. A kiméletlen verseny arra kényszerítette a vállalatokat, hogy a munkamegosztás elvének megfelelően a tudomány és a fejlett technika eredményeit állandóan figyelemmel kísérjék és alkalmazzák is. A gazdasági élet külső fejlődése mellett szükségszerűen az egyes nagyobb vállalatokon belül is állandó differenciálódás ment végbe s ennek a belső differenciálódásnak eredményeként született meg a gazdasági archivumok első megjelenési formája, az *üzemi archivum*. Az új szervezet feladata lett kellő híranyaggal — főleg üzleti jelentésekkel, prospektusokkal, újságkivágásokkal, stb. ellátni a nagyobb vállalatok üzemszervezetében felállított információs feladatot teljesítő szerveket, hogy a vállalat vezetői minden üzleti lehetőségről azonnal tájékozódhassanak. Természetesen

nem vállalkozhattak ilyen archivális munka végzésére a kisebb vállalatok az archivumok létesítésével járó kiadások miatt s így üzleti érdeklődéseikkel érdekképviselői szerveikhez, a kereskedelmi és iparkamarákhoz fordultak. A kamarák az ezirányú állandó megkeresések következtében az elmúlt évtizedek során egymásután építették ki gazdasági archivumaikat, így elsősorban a berlini, hamburgi, leipzig, düsseldorf, hannoveri és hildesheimi kamarák és adtak a hozzájuk fordulóknak díjmentes felvilágosítást.

E gyakorlati célú archivumok mellett csakhamar jelentős szerephez jutnak a *tudományos, főként pedagógiai archivumok* és már a világháború előtt szép eredményeket mutatnak fel.

A világháború után az egész világ gazdasági életében nagy átalakulások mennek végbe. Új világszemléletek, új gazdasági elméletek és új gazdaságpolitikai célkitűzések látnak napvilágot, amelyek az egyes országok politikai, gazdasági és társadalmi életét gyökeresen átalakítják, elsősorban a totális államokban. A társadalom javakkal való ellátását nem bízzák többé az erők szabad játékára, hanem az államhatalom maga veszi kezébe az irányítást és a gazdasági erők szabályozását. A világkereskedelem a nemzeti piacok elzárkózásával, továbbá a termelés és belső piacok tudatos ápolásával találja magát szemben. A legfontosabb probléma ma már nem a kereslet versenyző kielégítése, hanem a termelésnek a kereslethez mért hozzáigazítása és arányosítása. Ez, a gazdasági élet területén végbe menő strukturális változás a gazdasági archivumokat is új és felelősségteljes feladat elé állította Németországban.

A kötött gazdasági rendszer u. i. szükségessé teszi egy-egy gazdasági program elkészítését, amely azután alkalmas hosszabb időre szabályozni a gazdasági élet tervszerű rendjét. A tervszerű gazdasági program elkészítése azonban csak akkor következhetik be, ha a gazdasági élet szolgálatában állandóan működő, megbízható hírszerző és adatszolgáltató intézmények állanak.

Itt lép előtérbe a közgazdasági archivumok fokozott jelentősége. Miként azonban a gazdasági élet strukturális változása a gazdasági közérdek irányában tolódott el, úgy tolódott a gazdasági archivumok feladata is a közösség szolgálata felé. Most már fő feladatuk nem az egyén, az egyes vállalatok érdekében a konjunkturális lehetőségek, egyes piacok, stb. figyelemmel kísérése, hanem az egész ország közgazdasági helyzetének, fejlődési lehetőségeinek, valamint a külföld gazdasági viszonyainak átfogó vizsgálata, hogy az irányított gazdálkodás hatalmas és felelősségteljes munkája helyes irányban haladhasson.

Ez a felismerés eredményezte azt, hogy Németországban az újabb időkben az állam maga részben hatalmas gazdasági és politikai archivumokat hívott életre, részben pedig a már meg-

lévő nagyobb archivumokat fokozott mértékben a közösség szolgálatára állíttatta át.

Az alábbiakban bemutatjuk Németország néhány jellegzetesebb és jelentősebb gazdasági archivumát.

*

A német nemzetiszocialista állam egyik legsajátosabb intézménye a *propagandaminisztérium*, amely Goebbels propagandaminiszter kezdeményezésére vezethető vissza s annak legegységibb alkotása. E minisztériumot közvetlenül a nemzetiszocializmus uralomrajutása után állították fel s annak keretében megfelelő segédszervek létesítéséről is gondoskodtak. Ezek elseje hatalmas arányú *sajtóarchivuma*, a *Pressearchiv des Propagandaministeriums*, amely a német birodalom, elsősorban Hitler kancellár, valamint az összes minisztérium központi sajtóarchivuma. Feladata és munkateljesítménye óriási. A bel- és külpolitika minden mozzanatának, politikai személyek nyilatkozatainak, beszédeinek, kormányzati intézkedéseknek, a nemzetiségi élet, szociálpolitika, a gazdasági élet bel- és külföldi, valamint nemzetek közötti alakulásának átfogó képét kell kiformálnia a *napi sajtó tükrén* keresztül hatalmas apparátusában, nagytömegű híryananyagának jól felépített rendszerben történő feldolgozása által. A központi sajtóarchivum létesítésével egyidejűleg *az egész birodalmat behálózó hírszolgálati apparátust* építettek ki. A központ feladata a belföldi (valamennyi berlini és a jelentősebb vidéki) napi- és időszaki lapok híryananyagának feldolgozása s e híryanaggal részben saját minisztériuma, részben a többi minisztérium és főbb hatóságok tájékoztatása. A vidéki szervezetek (Landesstelle) csupán a számukra kijelölt körzetben megjelenő sajtótermékeket dolgozzák fel. Úgy a központ, mint a 31 vidéki szervezet egyaránt a propagandaminiszter által meghatározott ügykör szerint működik és rendelkezéseit végrehajtani köteles. A Landesstelle vezetője egyúttal kerületének birodalmi kulturkamarai „Landeskulturwalter“-ja. A vidéki szervezetek archivális gyűjteményüket székhelyükön tárolják és csak kívánatra továbbítják azt a központba, ami által mentesítik központjukat a nagy tömegű, de aktualitását hamar elvesztő, főként helyi jelentőségű kivágatanyag megőrzésétől. A központban folyik természetesen a legfontosabb és a legnagyobb hírszolgálati munka. Nem lesz talán érdektelen megemlíteni, hogy feldolgozásra kerülő belföldi napi- és hetilapok száma meghaladja a 400-at, a külföldieké a 300-at (a Pester Lloyd mellett még 7–8, különböző pártállású magyar napilapot is feldolgoznak). A világ fontosabb nyelveit beszélő 18 előadó, váltakozó turnusban, már reggel 6 órakor kezdi meglehetősen nagy judiciumot igénylő szelektáló munkáját, hogy *a legfontosabb híryananyag a lapok megjelenése, illetőleg beérkezése után rövid pár óra alatt megfelelően csoportosítva*

és összeállítva az illetékes miniszterek és referensek kezében lehessen. A napi kivágások száma meghaladja a 3000-t. A Völkischer Beobachter egyes cikkeit pl. 25—30 példányban vágják.

Jóllehet a központi archivum feldogozott hírlapvágásainak legnagyobb részét az egyes minisztériumoknak és hatóságoknak továbbítja és csupán politikai természetű híryanagát őrzi meg, rövid idő alatt ez is olyan hatalmas mennyiséget tesz ki, hogy az archivum gyűjteménye pár éves fennállása óta máris több hatalmas termet tölt be. Így három terem csak a belpolitikai híryanagot tartalmazza, külön terme van a Népszövetségnek és külön a Németország szempontjából jelentősebb államoknak. A személyekre vonatkozó kivágatok külön *személyi archivumban* kerülnek megőrzésre. Csak a Hitler kancellárra vonatkozó kivágásgyűjtemény egy külön termet tölt be és beszédei több mint 50 kötetet tesznek ki. Külön termük van az egyes minisztereknek, államtitkároknak és egyéb közéleti nagyságoknak. Mindenki szerepel a személyi archivumban, aki egyszer a német közéletben szerepet játszik s arról a lapok megemlékeznek. Ugyanilyen gondossággal gyűjtik a külföldi államférfiakról megjelent közleményeket is. Igen értékes gyűjteményét képezi az archivumnak a Németországot járt külföldiek cikkei, nyilatkozatai ottani élményeikről és tapasztalataikról, valamint a Németországgal bármilyen vonatkozásban foglalkozó cikkek. Az idegen nyelven megjelent fontosabb cikkeket lefordítják.

A propagandaminisztérium sajtóarchivumának életrehívását soron követte az egyes szakminisztériumok kebelében hasonló jellegű, de kisebb méretű szervek felállítása, amelyek közül legjelentősebb a Reichswirtschaftsministerium gazdasági archivuma, az *Archiv d. Reichswirtschaftsministeriums*. — A német gazdasági élet egységes vezetése, különösen Németország mai helyzetében, amikor a fokozódó nyersanyaghiány hatalmas gazdasági erőfeszítések tételét teszi szükségessé, hírszolgálati archivumának jelentőségét, főképpen a termelés, fogyasztás, értékesítés pillanatnyi helyzetképének és folytonos alakulásának ismertetése által, talán valamennyi gazdasági archivum között a legnagyobb mértékben fokozta. Nincs az a legkisebb gazdasági történés, vagy a sajtó útján felvetődő gazdasági probléma, amelynek összefüggő sajtóirodalmát itt meg ne találná a kutató. — Az archivum szoros kapcsolatban áll a propagandaminisztérium hasonló intézményével s annak mintegy kiegészítő részét képezi azáltal, hogy a naponta hozzá befutó 400—500 db. hírlap kivágást (a propagandaminisztérium zölddel jelzett gazdasági vonatkozású kivágatai) saját archivuma a gazdasági élet *legrészletesebb* kérdéseire vonatkozó híreivel bővíti ki. Hírszolgálatára gyors és pontos. Hogy e követelménynek meg tudjon felelni, specializált anyaggyűjteményét,

annak megfelelően, igen részletezett szisztematikus rendszer szerint őrzi meg. Nincs Németországban még egy archivumnak, még a hamburginak sem ilyen specializált szakrendszere. — Az archivum tájékoztató munkásságát nagymértékben elősegíti gazdag folyóiratállománya, mintegy 800 lapot kitevő, nagyobb-részen belföldi közgazdasági szaklapgyűjteménye.

E hatalmas, új és modern állami alkotások mellett Németország több régi nagyszabású gazdasági archivummal is büszkélkedhetik. Ezek közül elsősrban említendők a *hamburgi Welt-Wirtschafts-Archiv* és az *Institut für Weltwirtschaft an der Universität Kiel* archivuma.

A *Welt-Wirtschafts-Archiv* Németország legrégebb gazdasági archivumai közé tartozik. Ez az archivum az üzemek tapasztalataiból nőtt ki, azok követelményeihez igazodott és mint első ilyen intézmény, felépítésében is teljesen eredeti. Bölcsője az 1908. őszén a hamburgi szabadállam és a birodalmi gyarmatügyi miniszter által közös megegyezéssel létesített „*Zentralstelle des Hamburger Kolonialinstituts*“ volt, melynek feladatául egyrészt a németországi gyarmatok politikai és gazdasági helyzetének tanulmányozását, másrészt a német gyarmatügyi közigazgatás részére gyakorlatilag és elméletileg képzett szakemberek nevelését tűzték ki. Az intézet kebelében felállított gazdasági archivum rendeltetése e kettős célkitűzésnek megfelelően a német gyarmatok politikai és gazdasági helyzetére vonatkozó ismeretanyag gyűjtése volt, hogy az gazdag információs anyagával egyrészt gyakorlati felvilágosításokat nyújtson, másrészt az intézet hallgatói és más kutatók tudományos munkásságát lehetővé tegye. — Amint a gyarmatok gazdasági feladatai és megoldandó problémái az anyaországéival egybekapcsolódtak, úgy terjesztették ki mindinkább vizsgálódásaikat az anyaország, majd egyéb országok és gyarmatok, végül pedig az egész világ gazdasági helyzetére. A megnövekedett feladatkör megfelelő anyagbeszerzés kiépítését tette szükségessé és már 1913-tól kezdve nagyszabású gyűjtőmunka indult meg a gazdasági vonatkozású dokumentumok különböző területén, amely oda vezetett, hogy az archivum lassanként túlnőtte a Kolonialinstitut kereteit és 1919-ben önálló intézménnyé alakult át, nevét *Welt-Wirtschafts-Archiv*-ra változtatva. Folytonos fejlődés mellett további hatalmas fellendülése 1924-től kezdődik, amikor is a 70 teremmel rendelkező hamburgi postapalotát kapja otthonul, ami által lehetővé vált négy külön épületben levő hivatalainak és anyaggyűjteményeinek egyesítése és rendezése.

A WWA Németország legnagyobb anyaggyűjteménnyel rendelkező nyilvános közgazdasági archivuma. Jelentősége főképpen abban áll, hogy az intézettől bárki díjtalanul, minden különösebb formáság nélkül, a legkülönbözőbb közgazda-

sági vonatkozású információt nyerheti. Ennek legnagyobb hasznát a helybeli és a Hamburgban megforduló importőrök látják, akik az intézet kitűnő szervezettségénél és kiváló anyaggyűjteményénél fogva mindenkor a legfrissebb és legmegbízhatóbb üzleti tájékoztatásban részesülnek. Emellett az intézet a tudományos munka lehetőségére is mindenkor súlyt helyezett.

Az intézet gyűjtési köre ma már térbelileg az egész világra kiterjed, ami pedig a tárgyi elhatárolást illeti, elsősorban a közgazdaság területére koncentrálódik, figyelemmel kíséri azonban mindazon egyéb jelenségeket is, amelyek a gazdasági élet alakulásával kapcsolatosak. Vizsgálódásainak súlypontja természetesen Németországra esik, nagy fontosságot tulajdonít továbbá a jelentősebb államok egymásközötti gazdasági kapcsolatainak alakulásának is.

Gazdasági hírszolgálatának alapját és anyaggyűjteményének túlnyomó részét lapkivágásgyűjteménye képezi, ehhez kapcsolódnak további gyűjteményei, mint folyóiratok, hivatalos testületek, hatóságok által kiadott statisztikák, jelentések, érdekképviselések és magántestületek kiadványai, közgazdasági és ipari vállalatok mérlegei, jelentései, stb. s mintegy 350.000 kötetet kitevő kiváló közgazdasági szakkönyvtára. E rendkívül sokrétű és nagytömegű anyagot naponta tudományos módszer szerint áttekinthetően rendezik az intézet különböző osztályain azok sokoldalú regisztrálása és katalogizálása által. Az áttekinthetőség és gyors kezelhetőség érdekében úgy az archivum egyes tagozatai, mint könyvtára *szisztematikus rendszere azonos*, ami által az egy tárgykörre vonatkozó különböző természetű forrásanyag könnyen és biztosan található.

Hogy némi fogalmat alkothassunk az intézet munkateljesítményéről, megemlítjük, hogy 45 referense a világ csaknem valamennyi jelentősebb nyelvén olvas. Kb. 5.000 napilap, szaklap és folyóirat kerül kivágásban feldolgozásra (naponta kb. 200 napilap és folyóirat, napi 1000–1200 kivágás) a föld minden részéből. Az intézet 30 éves fennállása óta több mint hét millió kivágást készített. Az anyaggyűjtemény nagy tömege idővel szükségessé tette az archivum különböző osztályainak kiépítését, úgy hogy az ma a következő tagoltságot mutatja:

Főosztályok:

1. Országarchivum
2. Árúarchivum
3. Piaci jelentések archivuma
4. Cégek archivuma.

Mellékosztályok:

1. Sajtóarchivum
2. Hadi archivum
3. Személyek archivuma.

E tagozatok közül legnagyobb jelentőségű és legnagyobb

anyagmennyiséggel rendelkező főosztály az országarchivum, amely mintegy törzsét képezi az összgyűjteménynek. Anyagát kizárólag napilap- és folyóiratkivágások képezik, ez az osztály szállítja a többi fő- és mellékosztály számára a tárgykörükbe tartozó kivágásokat. Érdekes volna ismertetni felépítésének rendszerét, de helyszűke miatt ez lehetetlen. Rendszeréről csak annyit jegyzünk meg, hogy az olyan rugalmas, hogy új fogalmak ugró számszámrendszerébe bármikor beilleszthetők.

A nemzeti szocializmus utóbbi négy esztendeje a hamburgi archivum életében is messzeható változásokat hozott. A gazdasági jelenségek vizsgálatának fokozottabb jelentősége szükségessé tette állandóan beözönlő hatalmas híryananyagának a gazdasági hírszolgálaton túlmenőleg tudományos és egyben gyakorlati szempontból való kiaknázását is. Hogy azonban a kiértékelés nagy feladata a mai kor igényeinek megfelelően történjék s hogy magát a Welt-Wirtschafts-Archivot eredeti célkitűzésétől, a gyakorlati felvilágosító szolgálattól el ne térítsék, a tudományos munkásság nem az intézet keretein belül történik, hanem az az e célból 1937. decemberében létesített testvérintézményre, a *Welt-Wirtschafts-Institut*-ra bízott. Az intézet az archivummal a legszorosabb kapcsolatban áll s annak anyaggyűjteményére támaszkodik. Hogy azonban nagyobb rugalmasságot és cselekvőképességet tudjon elérni — eltérőleg az archivum állami jellegétől —, magántársaság formájában alakult meg.

Az intézet célkitűzéseit alapszabálya tömören a következőkben foglalja össze: „Az intézet célja a hamburgi Welt-Wirtschafts-Archivban összegyűjtött, különösen külföldi eredetű híryanagnak a közösség hasznára való kiértékelése”.¹ Programjának első és legfontosabb pontja: útmutatás a birodalom külkereskedelmének fejlesztésére a világgazdasági helyzet tanulmányozása folytán leszűrt eredmények alapján. — Érdekesen jellemzi az intézet és az archivum közötti viszonyt *Helfferrich Emil*, az intézet vezetője, a Welt-Wirtschafts-Institut első évi működéséről szóló jelentésében: „Az archivum a nyersanyagot testesíti meg, az intézet a megmunkált anyagot. Az archivum jellege hivatali, az intézeté tudományos. Az archivum felvevő, az intézet leadó. Az archivum a nyugodt rendszeresség, az intézet új energiákat termel”.²

Az intézet tanulmányai részben önálló jelentések, részben a Weltwirtschaftliches Archiv c. — nemzetközi viszonylatban is igen tekintélyes — folyóiratban jelennek meg.

Az *Institut f. Weltwirtschaft an der Universität Kiel* archivuma a tudományos és egyben pedagógiai archivumok klasszikus példája. Miután minden, valamely intézmény mellett

¹ Wirtschaftsdienst, 1939. febr. 7., p. 219.

² Wirtschaftsdienst, 1939. febr. 7., p. 221.

felállított gazdasági archivum függvénye létesítő szervének, amelynek feladatát intézménye munkásságának mindenkori iránya szabja meg, nem lehet a kielі Weltwirtschafts-Institut archivumát sem ismertetni anélkül, hogy röviden magáról az intézetről és célkitűzéseiről is meg ne emlékeznénk.

Mint neve is mutatja, egyetemmel kapcsolatban álló intézményről van szó. Németországban a közgazdasági oktatásnak a felsőoktatásba való beiktatása nem régi keletű, annak ellenére, hogy kiváló német közgazdászok már az 1800-as évek eleje óta sürgetik. Különösen *Fichte* volt lelkes szószólója annak az elgondolásnak, hogy a tudományokat a valóságos élethez való viszonyukban kell felfogni és ezért nagy propagandamunkát fejt ki egy olyan egyetem felállítása érdekében, ahol a közgazdaságtudományoknak is megfelelő hely biztosíttassék. Küzdelmei azonban nem hozzák meg az eredményt s csak hosszú évtizedek kitartó erőfeszítései után e század elején tudják csak kiváló német közgazdák elérni, hogy egyes egyetemek államtudományi fakultásai, főképpen pedig szemináriumok tanrendjébe a közgazdasági oktatást is beiktassák. Így a kielі egyetem államtudományi szemináriumában 1911-ben állítanak fel egy új osztályt, az „*Abteilung für Seeverkehr und Weltwirtschaft*“-t, amelynek feladatául a világgazdasági kapcsolatok tudományos vizsgálatát tűzték ki. A program azonban túl sokat ölelt magában és a szeminárium keretei e széles területek vizsgálatára rövidesen szűknek bizonyultak. 1913-ban egy lelkes mecénásokból álló kis csoport, felismerve a kutatás irányának rendkívül nagy fontosságát és lehetőségeit, siet segítségére a fiatal intézménynek hathatós pénzügyi támogatásával és teszi lehetővé az Institut f. Weltwirtschaftnak mint önálló intézménynek megalakulását. Ez a kezdetben *hét főből álló kis társaság, a Gesellschaft z. Förderung d. Instituts f. Weltwirtschaft* ma már több mint 2500 tagot számlál a társadalom minden rétegéből és egyetlen célja az intézet fenntartásához szükséges anyagi eszközök biztosítása tagdíjak és egyéb hozzájárulások révén. Az állam, értékelve az intézet munkásságát, kiadásainak újabban mintegy felét magára vállalta. A megfelelő anyagiak birtokában az intézet az évek folyamán mind hatalmasabb lendületet vesz és a társadalomtudományok mind szélesebb területét vonja be kutatómunkásságába, úgy hogy ma már Európa egyik legjelentősebb tudományos kutató és pedagógiai intézetnek mondható. Tisztviselőgárdájának száma meghaladja a százat és csaknem valamennyi országban vannak tudományos munkatársai.

Az intézet célkitűzése hármas: 1. mint tudományos intézetnek feladata az egyes országok és világrészek gazdasági helyzetének tanulmányozása és a világgazdasági kapcsolatok tervszerű vizsgálata, 2. mint pedagógiai intézetek feladata a tanulma-

nyaikat folytató hallgatóknak részben előadások, részben a gyakorlati munka által a gazdaságtudományokba való bevezetése, az önálló tudományos munkára való reánevelése, egyben későbbi hivatali munkásságukra való előkészítése. E célkitűzéseit az intézet részben előadásai, részben szemináriumi gyakorlatai útján oldja meg. Elméleti- és szakelőadásait nemcsak az egyetem és az intézet előadói, hanem a közgazdasági élet legkiválóbb — nem ritkán külföldi — képviselői tartják. A szemináriumi gyakorlatban eleinte a közös munka, később pedig az önálló munkára való reánevelés az oktatás módszere. 3. Igen értékes munkássága az intézetnek hatalmas forrásanyagának a tudományos felvilágosítás szolgálatába való állítása úgy bel- földi, mint külföldi érdeklődők számára.

Az intézet e sokirányú tudományos és oktatótevékenységének bázisa egyrészt hatalmas könyvtára, másrészt gazdasági *archívuma*.

Könyvtárának állománya ma már meghaladja a 300.000 kötetet, évi gyarapodása 20.000 kötet körül mozog. Az intézet kutatótevékenységének megfelelően gyűjtőtevékenysége a társadalomtudományok, elsősorban a gazdaságtudományok, továbbá szükségképpen a kapcsolódó határtudományok területére is kiterjed. Nagy súlyt fektetnek állami közületek, érdek-képviselőtestületek és vállalatok kiadványainak rendszeres gyűjtésére is, amelyek száma évente eléri a 7.000-t. Ebből kb. 4.500 évkönyv, 2.000 folyóirat és 100 napilap, harmadrészen külföldi anyag a föld csaknem valamennyi államából. A periódikum jó részét az egyes államok törvénylapjai, statisztikai évkönyvei és parlamenti nyomtatványai alkotják.

A tudományos kutatás számára szükséges egyéb, nem könyvtári természetű forrásanyag gyűjtőtára egy fő és öt mellékosztályra tagozódó *gazdasági archívuma*.

Követve az intézet tudományos kutató irányát, *archívumának* nincs szüksége a gazdasági élet teljes hírányagára, hanem csak a tudományosan kiértékelhető anyag válogatott gyűjteményére. Ez az oka annak, hogy hírlapkiváogatgyűjteménye mennyiségileg messze elmarad a hamburgi intézeté mögött, de nem marad el értékben. Idővel u. i. a kellő szakértelemmel összeválogatott, de minden darabjában értékes gyűjtemény sokkal nagyobb értéket képvisel és nagyobb áttekinthetőséget nyújt, mint a szertefolyó, nehezebben kezelhető anyaghalom, ha még olyan jó is annak szisztematikus rendszerezése. (Ez azonban nem jelenti azt, mintha a hamburgi archívum feleslegesen sok anyagot dolgozna fel, célkitűzéseinek és a vele szemben támasztott követelményeknek csak követett módszere felel meg.)

A kivágások száma fentieknél fogva a feldolgozott lapok számához viszonyítva igen csekély, naponta mindössze 150

körül mozog. A fokozott szelektálást csak 1920-ban vezették be. 1920-ig a kivágások száma 1.2 millió volt (20.000 mappában), 1920-tól 1937-ig, tehát 17 év alatt a kivágások száma mindössze egy millióval szaporodott 22.000 mappában, amelyből 800.000 db. (16.000 mappában) a *főarchivumra* (országarchivum) esik. Ebből is látható, hogy az archivum tevékenységének súlypontja főarchivumán nyugszik, ez az osztály dolgozza fel kivágásban kb. 30 állam legjelentősebb napi- és szaksajtóját. A főarchivum egyik tagozatát képezi *speciális archivuma*, amely összefogó, zárt gyűjteményét alkotja a meghatározott időn belül lezajlott eseményeknek, mint kongresszusoknak, ankétoknak, stb. a hozzátartozó programmokkal, beszédekkel, határozatokkal, jelentésekkel és nem utolsó sorban a sajtóban megjelent kommentárokkal. Mellékarchivumai lapkivágásokon kívül egyéb nem könyvtári természetű forrásanyagokat is gyűjtenek. így: 1. a *cégek archivuma* kb. 3.000 bel- és külföldi nagyobb vállalat eredeti anyagát (mérlegeit, jelentéseit, taglistáit, alapszabályait, stb.), 2. az *egyesületek archivuma* 2.500 jelentősebb egyesület, tudományos társaság és intézet, gazdasági érdekképviselő eredeti kiadványait 59 államból, 3. *titkos archivuma* egyes cégek bizalmas jelentéseit, kartellek, trösztök, koncernek egymás-közi megállapodásait s általában a gazdasági élet minden ágából mindazon eredeti anyagot, amelyet az egyes vállalatok, társaságok kizárólag bizalmas kezelés feltétele mellett bocsátanak az intézet rendelkezésére, 4. *formulák archivuma* az üzleti élet nyomtatványait, 5. *házi archivuma* az intézetre magára vonatkozó híryanagot gyűjti.

Ma már a fent ismertetett kiel-i közgazdasági archivum mellett több német egyetem keretében működik gazdasági, sőt politikai archivum is, amelyeknek külön-külön részletes ismertetése meghaladná a tanulmány kereteit. Ezekről az archivumokról azonban meg kell említeni azt, hogy németországi vonatkozású gyűjteményeik mellett céltudatos alapossággal és a legnagyobb tervszerűséggel végzik a külföldre vonatkozó forrásanyaggyűjtő tevékenységüket az egymásközi regionális megállapodás alapján. Míg pl. a *kieli archivum* különös súlyt helyez a szomszédos északi államok, Anglia, Svédország, Norvégia, Dánia gazdasági helyzetének tanulmányozására, addig a *Staatswissenschaftliches Institut an der Albertus-Universität in Königsberg* túlnyomólag a keleti kérdésre specializálódott. Négy csoportra oszlik: 1. Keletporoszország, Danzig, Memel, 2. Lengyelország, 3. balti államok: Lettország, Litvánia, Észtország, Finnország, 4. Oroszország, Ukrajna. Hatalmas területet ölel fel az *Archiv des Osteuropa-Instituts in Breslau* munkássága is, amely a délkeleteurópai államok: Bulgária, Jugoszlávia, Románia, Görögország, Törökország, továbbá a német protektorátusok, Magyarország és újabban Oroszország vizs-

gálatát is feladatául tűzte ki. *A berlini Presse-Archiv der Deutschen Hochschule für Politik* pedig a külföldön bárhol élő német kisebbség politikai és gazdasági helyzetét ismertető híryananyagot — elsősorban a kisebbség lapjait — gyűjti.

A gazdaságtörténeti materiát gyűjtő archívumok közül különös figyelmet érdemel Németország két nagy iparvidékének, a Rajnavidék és a Saarvidék gazdasági archívuma.

A múlt századvégi nagy gazdasági átalakulásról vajmi kevés írott forrás maradt fenn úgy Németországban, mint más államokban egyaránt. Német vezető gazdasági körök, főképen a nagy iparvidékek gazdasági érdekképviselői, a kereskedelmi és iparkamarák már az 1900-as évek elején haladéktalanul szükségesnek tartják, hogy iparvidékeik még fellelhető felbecsülhetetlen értékű gazdaságtörténeti írott forrásait az enyészettől megmentseék, továbbá, hogy a jelen hasonló természetű anyagának rendszeres gyűjtését megkezdjék. Csaknem egyidejűleg két hatalmas iparvidék, az alsórajna—westfáliai és a Saarvidék kereskedelmi és iparkamaráiból indul ki mozgalom gazdaságtörténeti archívum létesítésére. A társkamarak lelkes anyagi és erkölcsi támogatásával sikerül is rövidesen a tervezett intézményeket megvalósítani. 1906-ban állítja fel a kölni kamara a felvetett különféle tervek közül végül is a saját elgondolása alapján, székhelyén, a rajna—westfáliai iparvidék centrumában, a „*Rheinisch-Westfälisches Wirtschaftsarchiv zu Köln*“ (továbbiakban RWWA) központi archívumát. Ugyancsak ez évben alakul meg a saarbrückeni kamara keretében a „*Südwestdeutsches Wirtschaftsarchiv*“, mai nevén „*Saarwirtschaftsarchiv*“ (továbbiakban SWA) is.

Amíg a kölni RWWA kutatásterülete Északnyugat-Németországot öleli fel, a SWA a Saarvidéken túlmenőleg egész Dél-nyugat-Németország területére terjed ki kölcsönös megállapodás alapján.

Mindkét archívum működését a gyűjtési területébe tartozó érdekképviselők és vállalatok felszólításával kezdte meg, kérve azokat gazdaságtörténeti forrásanyaguk beszolgáltatására. Az anyaggyűjtés kiterjedt a vállalatok levelezéseire, üzleti könyveire, jelentéseire, emlékirataira és egyéb kiadványaira. Egyes iratok — a vállalatok kívánságára — bizonyos időpontig úgy magán-, mint tudományos érdeklődés elől zárva tartatnak.

Nem lesz érdektelen megemlíteni, hogy csak a kölni RWWA 16 kereskedelmi és iparkamara és számtalan egyéb érdekképviselő, legkülönbözőbb kereskedelmi és iparvállalat, bank és biztosító intézet fentemlített iratait, részben azok repertóriumát őrzi. 20.000 kötetes könyvtárában a rajna—westfáliai terület gazdasági irodalmán kívül az e területre vonatkozó diszertációk teljes gyűjteménye, a múlt század csaknem teljes emlékirat- és röpiratgyűjteménye is megtalálható. Csak az egyes

cégekre vonatkozó emlékiratállománya több mint 1300 darabból áll. Hatalmas anyaggyűjteményét méltón egészíti ki tulajdonképeni hírlapkivágási archivuma. Úgy a feldolgozott hírlapanyag, mint a kivágások száma évről-évre állandóan emelkedik.

A SWA hasonló célkitűzésekkel dolgozik, hasonló munkamódszerekkel. Jóllehet a versaillesi békeszerződés által a Saarvidékre kényszerített népszövetségi kormányzat működését visszavetette, a visszacsatolás után abbahagyott munkássága nagy arányokban újra megkezdődött.

E két gazdasági archivum hatalmas forrásgyűjteménye gazdag forrása úgy tudományos intézetek, mint más tudományos érdeklődők *gazdaságtörténeti* munkásságának. Az 1938-ban felállított *Statistisches Amt. d. Sarlandes* munkássága kifejezetten a SWA anyagára támaszkodik.

Az elmúlt évek folyamán számtalan tanulmány jelent meg mindkét kamara kiadványsorozatában¹ iparvidékeik jelentős vállalatainak történetéről és kiváló német közgazdasági férfiak életéről.

E két hatalmas, elsősorban gazdaságtörténeti forrásanyagot gyűjtő érdekviseleti gazdasági archivumon kívül csaknem valamennyi német kereskedelmi és iparkamara keretében működik a kamarai ügyintézés ellátására kisebb-nagyobb jól felépített archivum. Ezek azonban különösebb sajátos vonásokkal nem rendelkeznek, miért is ismertetésüktől eltekintünk.

A *bankarchivumok* — mint a legtisztább üzemi típusú archivumok — közül meg kell emlékeznünk a *Deutsche Bank* archivumáról, amely a német nagybankok gazdasági archivumainak iskolapéldája, egyben Németország egyik legtekélyesebb ezirányú berendezése. Nemcsak anyaggyűjteményének nagy mennyisége, hanem évtizedekre visszamenő teljessége, részben pedig anyagának decimális rendszer szerint való elrendezése is adja meg értékét, jelentőségét és érdekességét. Az archivum vezetői nagy gyakorlati készséggel, szaktudással és üzleti érzékkel készített sajtószemléjükkel már a kora reggeli órákban az intézet főbb osztályait tájékoztatják a bank szempontjából fontos árjegyzésekről és érdekesebb szakközleményekről. Egyébként a bank magas színvonalú gazdasági helyzetjelentéseit ugyancsak az archivum vezetői készítik. A bank archivuma kettős tagozatú: a) *közgazdasági* archivuma végzi a vállalat szempontjai szerint a napi- és szaksajtó feldolgozását, b) a *cégek archivuma* gyűjti a Németország területén 1897. óta létező valamennyi rt. (kb. 10.000 bank és egyéb vállalat) és

¹ A kölni kamara kiadványsorozatai közül megemlítendő: Veröffentlichungen d. Archivs f. Rhein-Westphälische Wirtschaftsgeschichte, Beiträge z. Rheinisch-Westphälischen-Wirtschaftsgeschichte, Unternehmer-Biographien, továbbá a saarvidéki kamara két kiadványsorozata: a Südwestdeutsche Wirtschaftsfragen és a Südwestdeutsche Flugschriften.

nagyobb kft. (kb. 3.000), valamint a jelentősebb külföldi vállalatokra vonatkozó archivális anyagot (hiv. közlemények, cégek által kiadott jelentések, sajtóközlemények). *A legteljesebb anyaggyűjteménnyel rendelkező cégarchivuma Németországnak.* Cégdossziéi száma meghaladja a 70.000-t. Az egyes országok bankjai által kiadott gazdasági helyzetjelentések gyűjteménye évtizedekre visszamenőleg csaknem teljes.

A *Reichsbanknál* az információs szolgálat sajátos és má már a nagyobb közgazdasági intézményeknél mindinkább bevált ama formájával találkozunk, amidőn az egyes tisztviselők országok, avagy gazdasági jelenségek szerint végzik állandó megfigyeléseiket. A birodalmi banknál a közgazdasági és statisztikai osztály feladata a gazdasági jelenségek megosztott vizsgálata. Az osztály működése kizárólag tudományos munkásságban csúcsosodik ki. tulajdonképeni gazdasági archivuma a napi- és szaksajtónak csupán mechanikus feldolgozására és megőrzésére szorítkozik.

Általában csaknem valamennyi nagyobb német bank, ipari és kereskedelmi vállalat keretében működik *üzemi gazdasági archivum*. Ezek a kisebb-nagyobb archivumok a vállalatok legfontosabb szervei közé tartoznak. Az egyes osztályok működésével állandó kapcsolatban állanak. Gazdasági, főként piaci helyzetjelentéseikkel tájékoztatást, legtöbbször iniciatívát is nyújtanak különböző osztályaik üzleti tevékenységéhez. Tájékoztatottságukon, pontosságukon és gyorsaságukon nem kis mértékben nyugszik a vállalat mozgékonyága, aktivitása és egyben jövedelmezősége.

A különböző természetű gyűjtőkörrel rendelkező archivumok egyik sajátos archivumtípusa a *szociálpolitikai archivum*.

Németország nemzetközi viszonylatban is elismert legnagyobb szabású ilyen intézménye a berlini *Archiv für Wohlfahrtspflege*, amely a társadalompolitika széles területéről ad nagyértékű gyűjteményt. Egyik legrégibb archivuma Németországnak, ezelőtt 46 évvel társadalmi kezdeményezésre jött létre az állam és a hatóságok jelentős anyagi támogatásával. Az évek folyamán mindinkább jelentősebbé válik működése, gyűjtőköre is tágul, különösképen 1926-tól kezdve, amikor is a német városok szövetségével karöltve megteremti a községi közigazgatási gyakorlatból kifejlődő szociális szakkérdések elmélyült kutatómunkájának a lehetőségét.

Az intézet feladata a jóléti gondozás, a szociálpolitika és ezen kérdések határterületeire vonatkozó dokumentális anyag gyűjtése s a világ minden tájáról hozzáfordulók — úgy közöltek, mint magánosok — szakszerű felvilágosítása. Szakmunkákhoz forrásmunkákat, adatokat válogat össze, közreműködik a szaksajtóban, szaktanfolyamokat, szemináriumokat rendez, stb.

Munkássága igen sokoldalú és mind fokozottabb mértékben fordul a *községi szociálpolitika* tontos kérdéseinek vizsgálata felé. Az archivum felvilágosító és tanácsadó munkássága mellett tudományos munkásságot is fejt ki. Hatalmas ismeretanyagával és tudományosan képzett munkaerőivel szakkérdések tudományos feldolgozásában is részt vesz, így vezetéségét bevonják a népjóléti törvények, rendeletek előkészítő munkálataiba, emlékiratok szerkesztésébe, kongresszusok rendezésének előmunkálataiba,¹ stb. Az archivum munkásságát az elnökségben képviselt hatóságokkal és szervezetekkel, továbbá a birodalmi és tartományi hatóságokkal, a társadalombiztosítás szerveivel, a *Nationalsozialistische Volkswohlfahrt*, a *Deutsche Arbeitsfront* intézményeivel, az önkéntes jóléti gondozás szerveivel, a közgazdasági élet faktoraival, valamint az ipar érdekképviselőivel való szoros együttműködés alapján fejt ki. Csak ez a szoros összmunkálkodás teszi lehetővé azt, hogy az archivum a törvények, rendeletek kihatásait a legszélesebb körben figyelemmel kísérje és így szakszerű tanácsaival a törvényhozó munkát elősegítse. Az archivum kiegészítését képezik az intézmény bel- és külföldi munkatársai, akik a helyi viszonyok ismeretében egyrészt a központi megkeresést elégítik ki, másrészt a hozzáforduló érdeklődőknek nyújtanak felvilágosítást.

Az archivum valamennyi tagozata munkájának alapjául dokumentációs anyaggyűjteménye szolgál:

I. Bibliografiai csoportjának gyarapodását a törvények, rendeletek, törvényjavaslatok, szakcikkék és könyvszaporulatok bibliografiai felvétele képezi. Ide tartozik sajtóarchivuma és folyóiratosztálya is. Az archivum részben maga dolgozza fel, részben egy kivágási iroda útján szerzi be a sajtóból az őt érdeklő híryananyagot. Kb. 100 bel- és külföldi napi- és kb. 1300 szakfolyóirat kerül feldolgozásra.

II. A törvénygyűjtemények osztálya a jóléti gondozás törvényeit, rendeleteit, törvényjavaslatait s a rendelkezések kihatásaira vonatkozó kommentárokat gyűjti.

III. A jóléti intézményekre vonatkozó gyűjtemények csoportja a különböző jóléti intézmények, hivatalos és önkéntes jóléti szervek jelentéseit, döntéseit, megállapodásait, szolgálati szabályzatait, körleveleit, stb. gyűjti. Külön gyűjteményt képez Berlin városa, továbbá kereskedelmi vállalatok és ipari üzemek jóléti gondozásának dokumentális anyaga.

IV. 50.000 kötetes könyvtára az archivum fentebb vázolt gyűjtési körének megfelelő szakirodalmat öleli fel.

A szociálpolitikai archivumok másik, igen magas szín-

¹ Így pl. az 1936. évben Londonban tartott III. Nemzetközi jóléti és szociálpolitikai kongresszus előkészítő munkálataiban tevékeny részt vett és arra számos tudományos értekezést készített. L. Archiv f. Wohlfahrtspflege. Arbeitsbericht 1936. p. 8.

vonallú, modern intézmény a *Deutsche Arbeitsfront* (DAF) archivuma. A nemzeti szocializmus szerint a legnagyobb szociális érték a népi közösségben rejlik. A szociálpolitika, egyes kérdéseinek külön szabályozása helyett, új, egységes alapra helyeztetett és annak helyes irányításával mindössze néhány intézményt bíztak meg. Így elsősorba a DAF-ra, mint a Nationalsozialistische Deutsche Arbeitspartei (NSDAP) tagozatára hárult az a feladat, hogy a német nép igazi népi- és munkaközösségét kialakítsa a párt és az állam egységének biztosítására 1933. dec. 1-én hozott törvény értelmében. A DAF szociálpolitikai működésének két fő munkaterülete a szociális béke biztosítása és az életszínvonal emelése. Feladatának teljesítésében igen fontos apparátusa 40 személyes dolgozó hatalmas központi archivuma, amely informatív szolgáltatásával intézkedéseit van hivatva alátámasztani. Az archivum munkaköre a szociálpolitika, munkáskérdés széles területén mozog, úgy bel-, mint külföldi viszonylatban. Anyaggyűjteményét csaknem kizárólag hírlap- és szakfolyóirat kivágások képezik, ez a gyűjtemény azonban olyan teljes, hogy az *egész világ* munkaügyi kérdéseire vonatkozólag kimerítő adatokkal rendelkezik. Feldogozásra kerül a világ csaknem valamennyi jelentős napi- és főképen szaklapja. Csak munkaügyi folyóiratainak száma meghaladja az 1800-t, a napi kivágások száma pedig 1000—1200 körül mozog. Az egyes kérdéskomplexumokkal foglalkozó referensek vizsgálódásaik eredményéről rövidebb-hosszabb időszakonként összefoglaló jelentéseket készítenek, amelyeket azonban bizalmasan kezelnek s csak a DAF-nak és kormányzati tényezőknek bocsátják rendelkezésére. Az archivum igen fontos tagozatát képezi a *cégek gyűjteménye*, amely csaknem valamennyi németországi és jelentősebb külföldi vállalat archivális természetű anyagából (jelentéseiből, egyéb kiadványaiból és a vonatkozó hírlap kivágatokból) tevődik össze, úgy hogy nemcsak a hazai, de a külföldi nagyobb vállalatok legkülönbözőbb munkaügyi viszonyai is pillanatok alatt áttekinthetők. Gyűjteményeiknek olyan nagy értéket tulajdonítanak, hogy lapkivágataikat költséges tűzálló vasszekrényekben őrzik és azokat még hatóságoknak sem kölcsönzik ki.

*

Folytathatnánk még a különböző, sajátos természetű archivumok ismertetését, de nem ez a cél vezetett. A jellegzetesebb intézmények bemutatásán keresztül részben arra óhajtottunk reámutatni, mint szövik át tervszerűen a német gazdasági élet legszélesebb területét az adatszolgáltatás e fontos intézményei, részben pedig arra a nemzeti feladatra, amit azok különböző helyeiken betöltenek.

A németországi gazdasági archivumok ismertetése után önkéntelenül felvetődik a kérdés, vajjon mi rendelkezünk-e

hasznos intézményekkel és mennyiben van azoknak számunkra jelentősége?

Gazdasági életünk alakulása, annak eltérő strukturája a múltban nálunk nem kívánt Németországhoz hasonló archívális berendezést. Egyrészt gazdasági életünk nem volt olyan fejlett, másrészt az Osztrák-Magyar Monarchia egy olyan gazdasági egységet képezett, amely jobban megközelítette az önellátást, mint a nyugati ipari államok s így a világgazdasági összefüggések szemmeltartása, ha fontos is volt számunkra, mégsem tűnt fel annyira életbevágónak, mint pl. Németországban.

A mai általános háborús gazdálkodás közepette azonban, amikor az egyes államoknak egyre szélesebb körben történő gazdasági elzárkózódása nálunk is a tervgazdálkodás fokozatos bevezetését vonta maga után, a gazdasági élet alakulásának állandó vizsgálata számunkra is nélkülözhetelen.

Megfelelő olyan berendezésünk, amely a gazdasági élet megismerésére és folytonos ábrázolására alkalmas forrásanyagot gyűjt, ma még kevés van. A gazdasági archivumokat nálunk alig ismerik s talán ez az oka annak, hogy nem tudnak elterjedni. A meglévő néhány archivumunk is nagyjából Budapesten, gazdasági életünk centrumában, főként a nagyobb pénzintézetek és a gazdasági érdekképviselők keretében lelhető fel.

Pesti pénzintézeteink közül elsősorban említendő a *Magyar Nemzeti Bank* fejlett gazdasági hírszolgálatát. A bank közgazdasági és tanulmányi osztályának feladata a sajtó feldolgozása, illetőleg a híryanagnak meghatározott szempontok szerint történő kiértékelése. Meglehetősen nagymennyiségű napi- és szaklap, főként pedig tudományos folyóirat kerül feldolgozásra. A kiértékelésnek itt is azzal a magasabb formájával találkozunk, mint a német birodalmi banknál, amidőn az egyes referensek országok, illetve gazdasági jelenségek szerint végzik vizsgálódásaikat. Így tudja elérni a vezetőség azt, hogy referensei egy-egy ország gazdasági helyzetét behatóan ismerjék és kutatómunkásságukat a gazdasági élet különböző területein nagy hozzáértéssel végezzék. Igen jelentős — különösen a mai háborús gazdálkodással kapcsolatosan — azoknak a tudományos jelentéseknek és tanulmányoknak a száma, amelyeket ez az osztály alkalmilag vagy rendszeresen készít. Naponta szerkesztett lapszemléje a bank tisztviselőkarát a bel- és külföld gazdasági híreiről részletesen tájékoztatja. Ugyancsak a tanulmányi osztály készíti a bank magasszínvonalú gazdasági helyzetjelentéseit is. Nagymennyiségű kivágásanyaggaal rendelkezik.

A *Pénzügyi Központnál* szintén a közgazdasági és tanulmányi osztály végzi a napi- és szaklap feldolgozását a vezető-

ség és az intézet érdekköre által kívánt szempontok szerint. Az osztály munkássága a kiértékelésben csúcsosodik ki, hírlap-kivágásokat csupán magát a Központot közelebbről érintő cikkekből készít. Mintegy kétszáz bel- és külföldi jelentősebb szaklapot és folyóiratot dolgoz fel s úgy ezekből, mint napilapjaiból naponta magyar és külföldi lapszemlét szerkeszt. Ugyancsak gazdag folyóiratállománya alapján készíti a negyed-évenként megjelenő „Értesítő“-jét tagjai számára.

A *Magyar Általános Hitelbankban* is, miként fenti két nagy pénzügyintézetünkénél, a közgazdasági osztály látja el a sajtószolgálatot. Nagymenyiségű bel- és külföldi hírlap- és folyóiratanyaggal rendelkezik s azokból igen sok kivágást készít, amelyeket gondosan, tudományosan elrendezve, hosszú időn keresztül megőriz. Úgy a napi-, mint a szaklapokból naponként külön-külön lapszemlét, valamint hetenként külön áru- és értéktőzsdei beszámolót készít.

A *Pesti Hazai Első Takarékpénztár Egyesület* titkársága beérkező hírszáma alapján különböző szemléltető ábrákat és grafikonokat szerkeszt s azzal egyrészt üzletvezetősége figyelmét egyes fejlődő üzletágakra felhívja, másrészt a pénzpiac helyzetének állandó alakulását szemlélteti. Ujságkivágásokat is készít.

Az *OKH*-nál is találkozunk archivális tevékenységgel. Ez a munkásság azonban elsősorban arra irányul, hogy a központot és tagszövetkezeteit érdeklő sajtóközleményeket kivágásban meggyűjtsék és azt évi jelentésükben feldolgozzák.

Kisebbségszerű archivuma van a *MOKTÁR*-nak.

Igen érdekes a *Budapesti Árú- és Értéktőzsde* hírszolgálat. A gyors hírszolgálatnak talán itt van a legnagyobb jelentősége. A bel- és külföldi napilapokból készült lapszemlének még a tőzsdei nyitás előtt tájékoztatnia kell a vezetőséget az üzletkötési lehetőségekről és a várható nagyobb konjunkturális és dekonjunkturális áramlatokról, hogy így a várható események ismeretében a vezetőség az árak szélsőséges ingadozását megakadályozhassa. Lapszemléjükben különös figyelmet szentelnek a bel- és külföldi árú- és értéktőzsdén kialakult árfolyamoknak, a hadviselő felek tőzsdéit sem hanyagolva el. Így ezek a fejezetek hű tükrét nyújtják a konjunktúra mindenkor alakulásának, aminek alapján nagyobb időszakok összefüggő konjunktúra-barométerét is megszerkesztik.

A kereskedelmi és ipari érdekképviseleti archivumok közül elsősorban említendő a *Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara* 30 éve fennálló *közgazdasági archivuma*. Legnagyobb szabású, egyben legrégibb gazdasági archivuma Magyarországnak, mely már kezdettől fogva a gazdasági élet széles területét vonta be vizsgálódási munkálataiba. Az évek folyamán növekvő dotációjával gyűjtési köre is egyre bővül. A nagy külföldi közgazda-

sági archivumok mintájára már felállítása óta kivágásban dolgozza fel valamennyi magyar és néhány jelentősebb külföldi *napilapot*. A napi kivágások száma 100 körül mozog. Kivágásait rugalmas számrendszere alapján szakcsoportonként elrendezi és megőrzi. Néhány év óta úgy a napilapok, mint a szaklapok és folyóiratok fontosabb cikkeiről kartotéknyilvántartást vezet. *Egyetlen nyilvános jellegű gazdasági archivuma Magyarországnak*, ahol úgy a gyakorlati szakember, mint a tudományos kutató szabadon használhatja az archivum gyűjteményét. A kamarai tájékoztató szolgálaton kívül számtalanszor nyújt az archivum különböző hatóságoknak másutt fel nem leihető, igen értékes forrásanyagot. Ez az archivum, ha kisebb méretű is, mint általában a jelentősebb német gazdasági archivumok, szerkezeti felépítésében méltán soraköszhatik azok mellé.

A debreceni kereskedelmi és iparkamara kisebb méretű, hasonló gyűjteményű gazdasági archivummal rendelkezik.

Igen sajnálatos, hogy egyéb nagyobb ipari és kereskedelmi érdekképviselőink, mint pl. GYOSZ, OMKE, FÖVKE stb. keretében nem működnek gazdasági archivumok, ahol pedig ezek lehetőségei minden bizonnyal adva volnának.

A *Magyar Gazdaságkutató Intézet* archivális gyűjteménye kb. 300 külföldi és 100-nál több magyar közgazdasági és statisztikai folyóiratból és jelentésből áll. Az intézet elsősorban a rokonzólú intézmények, konjunktúrakutató intézetek kiadványainak hiánytalan összegyűjtésére törekszik, de nagyszámban találhatók hivatalos kiadványok, bank- és érdekképviselői jelentések, valamint közgazdasági és statisztikai tudományos folyóiratok is archivumában. A dokumentációs anyag összegyűjtése terén különös súlyt helyez az intézet a külföldi áradatok feldolgozására. A második világháború kitörése óta az intézet az archivum anyagát bizalmas természetű lapkivonatok formájában juttatja el az érdekelt hatóságokhoz. Tervbe van véve az archivumnak a tudományos igényű dokumentációs gyűjtemény irányában való kiépítése, amelynek során a folyóiratok cikkanyaga a nemzetközi decimális rendszer szerint osztályozott katalóguscédulákon dolgoztatnék fel.

A *Budapesti Piackutató és Árstatisztikai osztály* gazdasági adatgyűjtése szintén említésre méltó. A néhány éve fennálló új intézmény a szföv. stat. hiv. keretén belül működik s tevékenységét a polgármesteri közéletelmezési ügyosztály közgazdasági és közgazdasági munkájának szolgálatában fejti ki. Az osztály működésének sikere nem kis mértékben gondosan és jól kiválogatott anyaggyűjteményében rejlik. A különböző statisztikai kiadványok mellett az egyes fővárosi közéletelmezési intézményektől közvetlenül beszerzett statisztikai adatok is rendelkezésre állanak. Mindazon szaklapokat gyűjti, amelyekre a piackutatás szempontjából szüksége van. Ezekből folyóirat-

szemlét készít s szemléit egyes árucikkek szerint rendezi. Anyaggyűjteményének kiegészítését képezi mindazon törvények és rendeletek rendszerbefoglalása, amelyek az élelmiszerek előállítására, forgalombahozatalára és áraira vonatkoznak.

A mezőgazdasági érdekképviseltek közül egyre szélesebb munkaterületet ölel fel az *Országos Mezőgazdasági Kamara archivuma*, amely anyaggyűjtését és vizsgálódásait természetesen elsősorban a mezőgazdaság területén, főképp hazai viszonylatban végzi. Hírlapanyagát kivágásban dolgozza fel és szakcsoportok szerint rendezi. Itt is megtaláljuk a sajtótájékoztatót a naponta megjelenő lapszemle alakjában. Igen értékes gyűjteményét képezik a mezőgazdasági tárgyú felterjesztések, amely gyűjtemény teljesnek mondható, miután e memorandumok csak az Országos Mezőgazdasági Kamarán keresztül továbbíthatók az egyes minisztériumokhoz. Ez az archivum igen jó kezdet. Mint az egész országot átfogó mezőgazdasági érdekképviselő, hivatva lenne az egész ország mezőgazdasági helyzetére vonatkozó tervszerű forrásanyaggyűjtést megszervezni.

Ugyancsak örömmel kell üdvözölnünk és nagy várakozással nézünk elébe a *Földművelésügyi Minisztériumban* mintegy fél éve felállított archivum munkásságának is.

Nagyon értékes a *Fővárosi Könyvtár* hírlap kivágási osztályának budapesti gyűjteménye. Jóllehet a gyűjtemény csak Budapest területét öleli fel, annak azonban minden (történelmi, politikai, gazdasági, társadalmi) vonatkozására kiterjed. Kezdetől fogva úgy a hazai, mint a külföldi lapokból csak a legértékesebb cikkeket gyűjtik, úgy hogy 33 év alatt, fennállása óta, a kivágások száma mindössze 50.000 körül mozog. Gazdaságtörténeti munkához nem egyszer igen becses forrásanyagot szolgáltatott már ez a gyűjtemény.

Meg kell még emlékezni két rokonintézmény, a *Magyar Szociográfiai és Államtudományi Intézet* anyaggyűjtő munkásságáról is. A Szociográfiai Intézet feladatkörébe tartozott Magyarországra és az utódállamokra vonatkozó legáltalánosabb értelemben vett társadalomtudományi irodalom, könyv- és folyóirtcikkeimék rendszeres szakkatalógusban való összefoglalása, míg az *Államtudományi Intézetnek* ugyancsak e terület, továbbá a Dunamedence és Középeurópa kérdéskomplexumára vonatkozó bármilyen írott vagy nyomtatott forrásanyag gyűjtése és feldolgozása. A múlt év decemberében felállított *gr. Teleki Pál Tudományos Intézet* a Szociográfiai, valamint az 1940-ben felállított, nagy reményekre jogosító Táj- és Népkutató Intézetet beolvasztotta az Államtudományi Intézetbe. Így a jövőben az Államtudományi Intézet, a Magyar Történettudományi Intézet és az Erdélyi Tudományos Intézet egymással karöltve, mint a *gr. Teleki Pál Tudományos Intézet* tagintézményei, egységes

vezetés, tervszerű összmunkálkodás alapján fogják a magyarság, a vele együtt élő és szomszédos népek életének, történetének, állami és társadalmi berendezésének, gazdasági és művelődési állapotának tanulmányozására és ismertetésére vonatkozó eddig is magas színvonalon álló tudományos kutatómunkásságukat és értékes forrásanyaggyűjtésüket továbbfejleszteni.

A felsoroltakon kívül jelentősebb gazdasági forrásanyaggyűjtéssel foglalkozó hasonló berendezésünk alig van. A fellemlített intézményeink, jóllehet a gazdasági élet egyes területein meglehetősen szakszerűséggel végzik gyűjtő-, kutató és felvilágosító munkásságukat, már csak kutatásterületük korlátozott volta miatt sem képesek sem külön-külön, sem pedig együttesen a gazdasági élet egészének áttekintését lehetővé tenni. Kétségtelen tehát, hogy a gazdasági adatgyűjtés mai állapota hazánkban távolról sem kielégítő.

Mik volnának tehát e téren a feladatok s hogy volnának azok megvalósíthatók?

A feladat kettős. Egyrészt haladéktalanul meg kellene kezdeni mindazon dokumentális természetű anyag tervszerű gyűjtését, amely a gazdasági élet alakulását a jelenben ábrázolja, másrészt a múlt gazdaságtörténeti dokumentumait, amennyiben azok még fellelhetők, kellene az enyészettől megmenteni. Feltehető, hogy a nagyobb vállalatok irattáraiban még sok értékes anyag volna felkutatható.

A jelen forrásanyaggyűjtésének ma tárgyi nehézségei nincsenek, míg ha veszendőbe menni hagyjuk azokat, a későbbi gazdaságtörténeti kutatás majdan csaknem olyan nehézségekbe fog ütközni, mint a múlt századvégi nagy gazdasági átalakulásra vonatkozó kutatásaink, melynek forrásanyagai csaknem teljesen elvesztek. Sajnos még az eddigi rendszertelen és szórványos gyűjtés eredménye sem maradt fenn a kommun esztelen pusztítása miatt, így semmisültek meg a Fövke, Omke, Gyosz kisebb gyűjteményei is.

Hogyan történjék a gyűjtés? Mindenekelőtt egységes programot kell alkotni és tervszerűséget kell belevinni a gyűjtésbe. Megállapítandó a gyűjtés területe, kijelölendők továbbá az abban résztvevő intézmények. Ezek lehetnek külön e célra létesített intézmények, de állhatnak meglévő szerveink is a feladat szolgálatában. Feltétlenül szükséges azonban a gyűjtésben résztvevő intézmények egymásközi barátságos megállapodása a gyűjtés térbeli és tárgyi felosztására.

Miután a gazdasági élet csaknem valamennyi ágával az egyes érdekképviseltek, kamarák — úgy a kereskedelmi és ipar-, mint mezőgazdasági kamarák — állanak a legszorosabb kapcsolatban, nem látszik megvalósíthatatlannak az az elgondolás, miszerint a különböző érdekképviseltek végezhetnék közös

megállapodás alapján a számukra kijelölt területen a gyűjtést. E munkálatok keresztülvitelére az érdekképviselők azért is látszanak a legalkalmasabbaknak, mert a legkisebb gazdasági egységig le tudnak hatolni és súlyúkkal és tekintélyükkel nagyban fokozhatnák az adatgyűjtés eredményességét.

Az egyes érdekképviselők területi illetékessége jelenthetné egyúttal a gyűjtés területét is s így az egész országra kiterjedő tervszerű forrásanyaggyűjtés biztosítva volna.

Az érdekképviselők gazdasági archivumai mellett kívánatos volna egy *központi szerv*, egy *országos gazdasági archivum* felállítása, amely az országos adatgyűjtést, valamint a szükséges külföldi forrásanyagok beszerzését és feldolgozását végezné. Ez a központi szerv létesülhetne valamely állami intézmény keretében (pl. miniszterelnökség), miután fő feladata a kormányzati tényezők számára szükséges adatok feltárása volna, egyben pedig a szakminisztériumok folyamatos és rendszeres tájékoztató sajtószolgálatát is elláthatná. Az új intézmény felállítása tetemes költséget nem jelentene, mert az egyes minisztériumokból kirendelt, jelenleg is a sajtó feldolgozását végző, néhány tisztviselővel a kérdés jól megoldható. A belföldi hírlapok feldolgozásának központosítása pedig az egyes minisztériumok hírlapbeszerzési költségvetési tételeit feltétlenül csökkentené.

Az országos gazdasági archivum megvalósításának másik formája egy önálló intézmény felállítása volna, amelynek fenn tartási költségeit az érdekképviselők, testületek és nagyobb vállalatok vállalnák magukra, az állam pedig szubvencióval támogatná az intézményt. Feltétlen előnye volna ennek a megoldásnak az, hogy a vállalatok jelentéseiket és egyéb kiadványaikat sokkal készségesebben bocsátanák az intézmény rendelkezésére, miután azt részben magukénak is tartanák. A gazdasági archivumokról értekező néhány kiváló gazdasági archivárius, mint *Schäfer, Tille, Moeller*, ellenzik az állami archivumok létesítését, szerintük az állami hivatalok karaktere nem felel meg a velük szemben támasztott követelményeknek. Az anyaggyűjtés eredményességét szerintük csak az archivummal szorosabb kapcsolatban levő vállalatok, koncernek biztosíthatják. Való az, hogy állami archivummal szemben a vállalatok közreműködése közömbösebb. Megfelelő propagandával azonban ezen lehetne segíteni. Az érdekképviselőkre hárulna elsősorban az a feladat, hogy közvetlenül vagy közvetve a vállalatokat írott anyaguk gondos megőrzésére, illetőleg beszolgáltatására szólítanak fel, hivatkozva arra a nemzeti feladatra, amit ezzel teljesítenek.

Országos archivum felállítása egy érdekképviselő keretében sem ajánlható, főképen azért nem, mert annak archivuma — költségvetése korlátozott keretei következtében — gyűjtésé-

ben elsősorban intézménye kívánalmait követné és egyes fontos területek vizsgálatát, amelyre intézményének szüksége nincs, előbb-utóbb elhanyagolná. Ez a veszély állami hivatal kérésében létesített archivumnál is fennforog, legkevésbé azonban az önálló gazdasági archivumnál.

Feltétlenül szükséges volna továbbá az egyes archivumok és a központi archivum között kooperációt létrehozni, ami által a munkaterületek megosztása és művelésének intenzitása a leg-racionálisabban volna megvalósítható.

Miután a gazdasági megfigyelés tárgya egyrészt maga a gazdálkodó ember, úgy is mint gazdasági egyed, úgy is mint a nemzetgazdaság tagja, másrészt maga a nemzetgazdaság, mindazok a körülmények, amelyek a gazdasági egyednek életét, helyét és szerepét a nemzetgazdaság életében kialakítják és meghatározzák, valamint a nemzetgazdaság életét befolyásolják, vizsgálat tárgyává teendők. Így a megfigyelésnek nem csupán a szorosan vett gazdasági jelenségekre kell kiterjednie, hanem mindama körülményekre is, amelyek bárminő vonatkozásaiban az egyénre, mint gazdálkodó alanyra, közvetlenül vagy közvetve pedig az egész nemzet gazdasági életére hatást gyakorolnak.

Aszerint, hogy egy archivum milyen célt szolgál, határozandó meg a gyűjtés területe. Ennek megállapítása elméletileg soha sem lehet teljes, mert az a gazdasági élet változásával együtt az idők folyamán szintén változásokon megy keresztül. Gazdasági archivumaink gyűjtési körébe tartozna:

1. Vállalatok üzleti levelezései, jelentései, prospektusai, emlékiratai s minden további megőrzésre érdemes kiadványai. A vállalati jelentések és mérlegek az archivum legértékesebb forrásanyagai közé tartoznak.

2. Hivatalos testületek, hatóságok kiadványai, mint statisztikák, beszámolók, jelentések és egyéb kiadványok.

3. Magántestületek hasonló kiadványai.

4. Érdekképviselések periódikus és alkalmi kiadványai (jelentések, emlékiratok).

5. Rendkívül értékes anyagát képeznék az archivumoknak az érdekképviseléseknek a kormányhoz és más hatóságokhoz intézett felterjesztései és memorandumai.¹

6. Szakfolyóiratok.

7. Napilap- és szakfolyóirat kivágatok.

E rendkívüli sokrétű és nagytömegű anyag helyes kiválogatásában csúcsosodik ki az archivum munkája. Egyes közgazdasági események és hírek fontosságának megítélése u. i. a hírek megjelenésének idején nem könnyű feladat. Komoly

---

¹ Tille javasolja a gazdasági perek aktáinak gyűjtését is. Feltétlenül igen értékes és érdekes anyag volna.

tudományos munka ez, amelyet csak megfelelően képzett archivárius tud megvalósítani. Gazdasági szaktudás és nagy nyelvismeret mellett az archiváriusnak kellő érzékkel és judiciummal kell rendelkeznie a kiválogatásra kerülő anyag helyes megítélését illetőleg.

Az anyag szisztematikus elrendezése a gazdasági archivumok egyik legnehezebb problémája. Moeller szerint nehéz olyan szisztemát találni, amely „egyrészt a közgazdaság tárgyait általános érvényű szempontok szerint logikai alapelvek szerint lehetőleg tökéletesen csoportosítja, másrészt számot vet az empirikus tényköörülményekkel“. A szisztematikus elrendezésnek mindenesetre a lehetőség szerint egyszerűnek, áttekinthetőnek, másrészt a szükséghez képest specializáltnak kell lennie. Miután a gazdasági élet napról-napra új problémákat és új jelenségeket tár fel s ezáltal a szisztematikus elrendezés naponta új feladatok előtt áll, a rendszernek olyan rugalmasnak kell lennie, hogy a szükség szerint bővíthető, valamint szűkíthető lehessen.

*

A fentiekben nagy vonásokban körvonalozott gazdasági archivumi hálózat felállítását tovább halogatni súlyos hiba lenne. Szükségesnek tartjuk tehát, hogy illetékes szakközegeink vegyék kezébe ezt a nagyjelentőségű problémát és szervezzék meg hazai viszonyaink és felmerülő szükségleteink figyelembevételével gazdasági hírszolgálatunkat, amely nemcsak a jelenben, hanem a jövőben is sok biztos útmutatást nyújt majd úgy állami életünk irányítóinak, mint egész közgazdaságunknak. Ez a kérdés nem annyira anyagiak, mint inkább szervezés kérdése. Az idő sürget, cselekedjünk tehát mielőbb.

Nádas Rózsa

Közlemények.

Bernát István

(1854—1942.)

Az öregkor által parancsolt csendes, szemlélődő életéből szinte észrevétlenül távozott Bernát István, a magyar közgazdasági irodalom egyik úttörő, sokban új irányt jelölő, iskolát alapító munkása. Könyvtárát kitesz azoknak a tanulmányoknak száma, amelyeket 1882-től kezdve, hatvan éven keresztül önállóan vagy különböző folyóiratokban közreadott. Ezek a munkák különböző értékűek és különböző irányúak. Hiszen Bernát István nemcsak tudós kutató volt, akinek érdemeit a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagsággal, az egyetemi Közgazdaságtudományi Kar dékánssal és tiszteletbeli tanársággal honorálta, de harcos publicista is, aki, mint a legnagyobb és legolvasottabb magyar lapok szerkesztője, vezércikkírója, közgazdasági rovatvezetője, a materializmus túltengése ellen szállott síkra és mint az agrárirány tudományos vezetője, saját folyóirataiban igyekezett nemcsak divatos jelszavak és hangulatok, de tudományos elgondolása szerint, annak mélyebb alapozást adni. Bernát Istvánt e törekvésében segítették külföldi összeköttetései is. Alig volt olyan nemzetközi agrár-, vagy szövetkezeti kongresszus, amelyen részt ne vett volna és alig volt olyan kiváló külföldi agrárpolitikus, akivel szoros kapcsolatba ne lépett volna. Bernát István, mint egyházának hű fia, annak az újabb protestáns irányzatnak is előharcosa volt, amely a hitbuzgalmi életet kimélyíteni és az egyént templomonkívüli magatartásában, ethikai tartalommal és felelősségérzettel eltölteni igyekszik.

Ez a sokoldalú munka Bernát István gyakorlati tevékenységére is ráütötte a bélyegét. Nemcsak a szó és toll, de a tettek embere is volt; megszervezte a magyar kis- és középbirtokosok leghatalmasabb, visszavonulása óta elhanyagolt és talán soha többé tekintélyében és befolyásában helyre nem állítható szervezetét: a Magyar Gazdaszövetséget és a szövetkezi mozgalomnak olyan vezető intézményeit, mint a Hangya és egy csomó más mezőgazdasági szövetkezet. Emellett sokkal előbb, mint

ahogy egyetemi katedrához jutott, megindította a főiskolai ifjúság szociális nevelését, tömegben és egyenként. E század 30-as éveig alig akad közgazdasági író, és tudós, aki az általa alapított és szerkesztett Magyar Gazdák Szemléjében, vezetése és útmutatása alapján, ne dolgozott volna.

Bernát István a közgazdaságtan etikai iskolájának egyik magyarországi képviselője volt. Önmagába véve ez a megállapítás sokat nem mond, de ha tudjuk, hogy Bernát István főleg az angol és amerikai közgazdasági írók munkáiból tanult és a liberális közgazdaságtan egyeduralmának idejében kezdett írogatni, meglepő a német katedra-szociálisták felfogásával rokon közgazdasági felfogása. Hogy mégsem ezek voltak mesterei, kitűnik abból, hogy munkáit, amelyekben sokszor meglepő új gondolatokkal találkozunk, sehol nem jellemzi német rendszeresség. Ha etikai felfogásának okait keressük, munkái alapján meg kell állapítanunk, hogy fiatal éveinek vezető közgazdasági irányzatától a mezőgazdasági termelésnek és a földműves osztálynak csekély értékelése miatt fordult el, pedig ő a magyar földművelést Magyarország sorsdöntő kérdésének tekinti. Úgy, mint Széchenyi István, eleinte ő is külföldi utazásai és tapasztalatai nyomán tesz összehasonlítást Anglia, Amerika, Franciaország és Magyarország agrárfejlődése között. Az európai agrárkrízis viszi a hazai bajok kutatásához; a piaci szervezetlensége, az eladósodás és a falu és lakóinak kulturális elmaradottsága teszi gondolkodóvá. Stein Lőrinc és Schäffle munkáit olvasva, kezd érdeklődni elsősorban az eladósodás okai iránt és reádöbben arra, hogy az általuk vázolt állapotok Magyarországon hatványozottan érvényesülnek, mert az extenzív magyar mezőgazdaság még a többtermelés útján sem képes a krízist kiegyensúlyozni.

Bernát István, az aktivitás embere, igyekszik a kivezető utat megtalálni s így jut el a szövetkezeti megoldáshoz, amellyel gyakorlatilag már a múlt század 80-as éveiben, emélettíleg pedig 1891-től állandóan foglalkozik. E területen nemcsak az angol szövetkezeti irodalommal, és annak vallási képzetektől befolyásolt művelőivel, de az új szövetkezeti etikai rendszer megteremtésén fáradozó francia közgazdával, Gide-del is összeköttetésbe kerül. Viszont mint a Magyar Gazdaszövetség vezetője, a ma Németországban redivivus, de életében nagyon mellőzött Ruhland Gusztávval köt szoros barátságot, aki megismerteti vele a német történelmi etikai irányt és kiváló előharcosainak Wagner Adolfnak és Schmoller Gusztávnak munkáit. A „Változások küszöbén“ és a „Zálogba tett Magyarország“ című munkája már nemcsak a mezőgazdasági termelés közgazdasági vonatkozásaival foglalkozik, de az egész magyar gazdátársadalom felépítettségével is. Függetlenül a későbbi belga parasztpolitikától, amely nem a földműves szegénység felemelését, de

egy új középosztály teremtését tüzi ki célul, igyekszik az ősi agráralkotmány 1848-iki megváltozásának a magyar társadalom alakulására gyakorolt hatását mérni és utal azokra a veszedelmekre, amelyek a gazdaságilag független középosztály létalapjának, a középbirtoknak pusztulása folytán a nemzeti társadalomra várákoznak. Bernát valósággal a próféta szemével nézi a jövő alakulását. Utal arra, hogy Magyarországon történelmi okokból a városi polgárság kifejlődni nem tudott, a birtokos nemesség az agráralkotmány változása, de politikai okok közrejátszása folytán is számban megfogyott, a hivatali pályán elhelyezkedett függő elemekben pedig éppoly kevésbé tudta felismerni a magyar állam tartóoszlopait, mint a gyár- és ipar munkásaiban és tisztviselőiben.

A gazdasági és társadalmi függőségtől, helyesebben a kellő kultúrával és nemzeti öntudattal telt, független társadalmi réteg meggyérülésétől féltette a magyar állam és társadalom kiegyensúlyozott fejlődését. Ezért tartja sürgősnek, hogy a gazdaságilag megerősödő és kellő műveltségi fokra emelt parasztságból nyerjen a magyar középosztály kiegészülést.

Bernát egyik agrárszempontról is legértékesebb munkája az 1904-ben megjelent „A magyar demokrácia múltja, jelene és jövője”. Nem az 1903-ban megjelent Agrárpolitika, hanem ez a munka az önálló magyar agrár- és falupolitikai kutatások kiindulópontja. Ez a munka szabott irányt azoknak a fiatal íróknak, akik úgy a Bernát-féle birtokpolitikát, mint az általa részleteiben is kidolgozott földtehermentesítést — methodikailag értékes munkákat — megbecsülték ugyan, de rendszeresen azt az elgondolást kívánták kiépíteni, amelyet Bernát István a magyar földhöz kapcsolódó középosztálypolitikájában lefektetett. Későbbi nagy munkáiban (Agrárius törekvések; Tanulmányok az agrárpolitika és a magyar agrármozgalom köréből); az Egyesült Államok demokratikus fejlődéséből vont és a magyar viszonyokra alkalmazott tanulságai csak mint általános szemlélet és értékmérő szerepelnek, teljes rendszerességgel azokat tanítványai fejtik ki Bernát István állandó útmutatása és kritikája alapján.

Tudományos munkásságait legplasztikusabban Ravasz László temetési beszéde jellemzi: amikor az egész világ tudományos és politikai életfelfogása az egyént és annak szabadságát hangoztatta, Bernát István a közösségnek, a szövetkezeti tömörülésnek volt a harcosa, utóbb pedig, amikor egy új világáramlat az egyéniség háttérbeszorításával gazdasági berendezéseiben, a tudományos világszemléletben, a közösségi eszme egyeduralmát proklamálta, Bernát István az egyéni szabadságnak lesz, a legnemesebb keresztény állásponton, bátor szószólója. Bernát István tudományos kutatásaiban, politikai írásaiban és gyakorlati alkotásaiban sem akkor sem később

nem volt más, mint a keresztény életfelfogástól vezetett és a magyar nemzet jövőjéért aggódo hazafi, aki a hivatalos áramlatoktól függetlenül kutató és világszemléletét és igazságait bátran megvallotta igyekezvén ezeknek a szellemi és fizikai erők teljében lévő, kutatásra kész fiatalság közt követőket, a magyar közvéleményben pedig támogatókat szerezni.

Czettler Jenő.

Pénzüntézetek mult évi üzleteredménye.

A pénzüntézetek túlnyomó része már megtartotta az évi közgyűlését s kiadta jelentését. Az alább következőkben megkísérlem ezen jelentések alapján az 1941. évben kifejtett működésüket és annak eredményét röviden összefoglalni:

Az elmúlt évben hazánk is bekapcsolódott a világháborúba, s a bekapcsolódás gazdasági helyzetünket megfelelően átalakította, jobban mondva összhangba hozta a már harcban álló államokéval. Az „átállítás“ egyébként már a háború kitörésekor megkezdődött: az államhatalom egyre nagyobb mértékben avatkozott be a gazdasági életbe, ami az irányított gazdálkodásnak fokozatos megvalósítását eredményezte. A hadiállapot beállta után aztán e rendszabályok köre egyre fokozódó ütemben, egyre gyorsabban bővült. Ezeknek a rendelkezéseknek egyik célja a meglevő javakkal való mennél nagyobb takarékoskodás, a másik pedig a termelés fokozása, hogy a javakból mennél nagyobb mennyiség legyen a hadviselés szolgálatába állítható. Az előbbi a fogyasztás korlátozását eredményezte, az utóbbi cél elérése érdekében pedig az államkormány az iparvállalatok jórészt hadiüzemnek nyilvánította s állandóan gondja volt rá, hogy teljes kapacitással dolgozzanak. De a termelés fokozásának előmozdítására más intézkedések is történtek. Figyelembevéve azt, hogy Magyarország első sorban mezőgazdasági ország s a háború eredményes folytatása a terméstől függ, mindenek előtt a mezőgazdasági árakat kellett a háború kitörése óta kialakult európai helyzettel összhangba hozni, hogy ez gazdáinkat a földnek mennél jobb munkálására és kihasználására buzdítsa. A mezőgazdasági termények ára u. is hazánkban alacsonyabb volt mint a mezőgazdasággal foglalkozó többi államban; ez egyrésztől mezőgazdáink anyagi helyzetére volt hátrányos, másrésztől pedig azt eredményezte, hogy a külföldről szükségelt cikkek, minthogy azokat mezőgazdasági export ellenében szerezzük meg, hátrányos feltételekkel voltak behozhatók. A mezőgazdasági és ipari árak egymáshoz való viszonyát tehát rendezni kellett. Ebből a célból a kormány a búza árát az előző évi 24 pengőről 30

pengőre emelte s ugyanakkor mintegy 60 mezőgazdasági árucsoport árát szabályozta. Ez az intézkedés a mezőgazdaság anyagi helyzetét lényegesen megváltoztatta, s ez a változás tisztán megfigyelhető vidéki pénzügyintézeteink üzleti jelentésében. A termésnek a kiadott kormányrendeletek folytán már a nyár folyamán történt értékesítése azt eredményezte, hogy a gazdálkodónak a munkabérek és adók megfizetése céljából bankkölcsönre nem volt szüksége, a mezőgazdasági áruk magasabb ára pedig, bár a múlt évi termés általában véve mindenütt gyenge volt, a gazdálkodót képessé tette arra, hogy a korábban felvett tartozását megfizesse. Ezért nagyon sokan nem vették igénybe azt a kedvezményt, amely lehetővé tette, hogy az 1931.-i agrárválság előtt felvett kölcsönt a pénzügyintézetek kötvényesítsék és hosszúlejárátú kölcsönné alakítsák át. Majdnem minden pénzügyintézet jelentésében benne van, hogy a gazdaadósok jelentékeny törlesztést teljesítettek. A pénzügyintézetek ügyfeleinek összetételében tehát változás állott be: az adósok túlnyomó részben már nem a gazdálkodók voltak. De más irányban is történt eltolódás. A kisiparosság anyaghiány miatt csak kis mértékben volt foglalkoztatva s hitelt nem nagyon vett igénybe; ezért a kisiparos-adósok száma is lényegesen kevesebb lett. A gazdálkodók és kisiparosok által üresen hagyott helyet aztán mindenütt a kereskedő osztály foglalta el. Minthogy az áru egyre kevesebb lett s a kereskedőnek ha valahol kapott, tekintet nélkül arra, hogy pillanatnyilag szüksége volt-e rá vagy sem, azonnal meg kellett venni, a bank anyagi segítségét egyre nagyobb mértékben vette igénybe. Az ügyfelek jórésze tehát kicserélődött; a pénzügyintézetek tárcájába a gazdaváltók helyett kereskedőktől benyújtott áruváltók kerültek. Az áruváltók pedig köztudomás szerint a leglikvidebbek, mert a kereskedő ritkán prolcngál, hanem a lejárt váltót készpénzzel váltja be. Ezért a vidéki pénzügyintézetek múlt évi működését a rendkívül nagy likviditás jellemzi. A jelzálogilag biztosított hosszú- vagy középlejárátú kölcsönök megszűntek, s helyüket a váltó- vagy rövidlejárátú folyószámla-kölcsönök foglalták el. A likviditással általában vele jár a mobilitás is. Mennél rövidebb időre veszik az intézet pénzt az ügyfelek igénybe, annál több kölcsönigénylőt tud kielégíteni. S valóban az intézetek jelentése szinte egyhangúan mind abban végződik, hogy minden jogos hiteligenyt ki tudtak elégíteni. Ennek a legfőbb oka az, hogy az adósok mindenütt pontosan fizettek, s az esedékeségkor rendezetlenül maradt tartozást jóformán egyik intézet sem jelent. A másik ok pedig az, hogy a betétállomány is fejlődött, ámbár ez az ország területi gyarapodásához viszonyítva túlságosan nem mondható. A Pénzügyintézeti Központ kötelékébe tartozó vidéki intézetek

	takarékbetét-állománya	folyószámlabetét-állománya
	e z e r p e n g ö b e n	
1939 június 30-án	260.262.—	59.914.—
1941 november 30-án	392.770.—	181.359.—

volt. Ami ezekben a számokban mindjárt feltűnik, az a folyószámla-betétállománynak a takarékbetétállománnyal szemben jóval nagyobb mértékben való emelkedése. Ennek oka, hogy a betétesek, ugyanúgy mint az adósok, egy tekintélyes részben megváltoztak. A középosztály jövedelme nem növekedett abban az arányban, mint ahogy a drágaság nőtt, a kisiparosság helyzete pedig az anyagbeszerzési nehézség miatt több szakmában rosszabbodott; ez a két osztály tehát a betétállományt jelentős összeggel nem növelhette. Az őstermelő osztály anyagi eszközeit föld vagy ház vásárlására fordította, s így nemcsak hogy a betétesek számát nem szaporította, hanem, habár átmenetileg is, kölcsönigénylőként lépett fel. „Takarékbetét-üzletünk nem fejlődött kielégítően, ami abban leli magyarázatát, hogy ügyfeleink túlnyomó részben kiscgazdák, akik megtakarított pénzükön inkább földet vesznek és építkeznek” — állapítja meg üzleti jelentésében egyik intézet. A kereskedő osztály anyagi helyzete ugyanúgy, mint az őstermelőé, lényegesen javult; a kereskedőnek azonban állandóan forgó tőkére van szüksége, s csak rövid időre helyezhet el betétet. Ez az oka, hogy az állandóan mozgásban levő folyószámlabetét olyan lényeges emelkedést tüntet fel. Abból a körülményből viszont, hogy nem a takarék, hanem a folyószámlabetét-állomány emelkedett, magától következett, hogy az intézetek betétállománya folytonos hullámlásban volt, s volt olyan intézet, amelynél a betétállománynak több mint a $\frac{3}{4}$ része kicserélődött. A betétállománynak e miatt a hullámlása miatt a pénzüintézeteknek annál is inkább fokozott gondot kellett a likvidálásra fordítani, mert az üzleti forgalom főleg a kereskedelem nagyfokú hiteligénylése folytán az egész éven át élénk volt, s a kölcsönkérők száma az előző évet jóval meghaladta.

Amint már említettem, a gazdaadósok tartozásaikat olyan gyors ütemben fizették vissza, hogy ez némelyik pénzüintézetnek a kölcsönigények kielégítését lehetővé tette a nélkül, hogy a Jegybanknál vagy a fővárosi pénzüintézeteknél viszontleszámitolási hitelkeretét igénybe kellett volna venni; több pénzüintézet pedig — bár váltóállománya emelkedett — kevesebbet adott tovább belőle, mint az előző évben. Általában a viszontleszámitolt váltók nem haladták meg a váltóállomány felét, átlagosan pedig 30—35% közt mozgáltak; s így ha az azonnal lehívható bankári követelések és az értékpapírok nem lettek volna elegendők, a váltóállomány, mint harmadik védelmi vonal, a betétek visszafizetésére mindenkor megfelelő biztosítékot nyújtott. Több pénzüintézet alaptőkeemeléssel igyekezett a fel-

fokozott hiteligényeket kielégíteni. A Pénzüntézeti Központ alaptőkeemelést 38 esetben 5,740.000.— pengő erejéig engedélyezett.

Bár a jelentékenyen növekedett közszolgáltatási terhek és a keskeny margo a hasznot meglehetősen szűkre szorították össze, a nagy forgalom miatt, amelyet az állam által kibocsátott hosszúlejáratú kölcsön elhelyezésében való közreműködés csak fokozott, a vidéki pénzüntézetek múlt évi jövedelmezősége általában kedvezően alakult; a nagyobb városokban pedig, ahol a kereskedelem élénkebb, az üzleti eredmény nagyon jó volt. Ezért egyes intézetek az előző évinél nagyobb osztalékot is tudtak volna fizetni s ebben csak az osztalék összegét korlátozó rendelkezések akadályozták. A jövedelem többletet ily módon belső megerősítésükre fordították, vagyis tartalékolták.

Mindaz, amit a vidéki pénzüntézetekről elmondtam — a méreteket megfelelően megnagyobbítva — a székesfővárosi nagy pénzüntézetekre is áll. Főfeladatukat ugyancsak a rendkívüli mértékben megnőtt hitelszükséglet kielégítése képezte; csak hogy a hitelszükséglet több oldalról és jóval nagyobb mértékben jelentkezett, mint a vidéki intézeteknél. Az érdekkörükbe tartozó vállalatok és vidéki pénzüntézetek hiteligenyeinek kielégítésén kívül, részint kincstári utalványok átvételével, részint egyéb pénzügyi műveletekkel rövidlejáratú kölcsönöket bocsátottak az állam rendelkezésére, azonkívül résztvettek az elmúlt évben kibocsátott két hosszúlejáratú államkölcsön sikeres elhelyezésében. Az év első felében kibocsátásra került 250 millió pengő n. é. 4½%-os Erdélyi Kölcsönből 120 millió pengő névértékűt maguk az intézetek vettek át, 130 millió elhelyezését pedig finanszírozással könnyítették meg. December hónapban 100 millió pengő névértékben kibocsátott 4%-kal kamatozó Erdélyi Nyereménykölcsönből a Tébe kötelékébe tartozó pénzüntézetek által létesített szindikátus 75 millió pengő névértékű kötvényt vásárolt meg; ebből 60 millió pengőt a fővárosi, 15 milliót a vidéki pénzüntézetek vettek át. Az átvett kötvényeknek a közönség körében való elhelyezése teljesen sikerült, s így nem volt szükség arra, hogy a pénzüntézetek pénzüket a kötvényekben tartsák lekötve; a jegyzések megkönnyítése céljából azonban a kötvényekre a névérték 50%-áig előnyös feltételű kölcsönt adtak. Az állami kölcsön-kibocsátás sikeres lebonyolításán kívül lehetővé tették, hogy a Székesfőváros hasznos beruházási akcióját folytassa, s ebből a célból ávtették a 30 millió pengős kötvénykölcsön harmadik részlete fejében kibocsátott 8 millió névértékű 5½%-os 15 év alatt törlesztendő kötvényt. Jelentékeny összegű kölcsönt engedélyeztek Pestvármegye részére a közellátás biztosítása végett, valamint azoknak a szövetkezeteknek („Hangya“, „Futura“ stb.), amelyek az irányított gazdálkodás keretében nagy horderejű és számottevő

pénzösszeget igénylő nemzetgazdasági feladatokat teljesítenek. Hatékonyan, nagyösszegű hitelekkel közreműködtek a visszaszerzett Délvidék hiteléletének az ország gazdasági szervezetebe való bekapcsolásánál: több helyen fiókot nyitottak, másutt megszerezték az ott működésben levő pénzintézet részvénytöbbségét. Egyes intézetek a volt Csonkamagyarország területén is folytatták hálózatuk kiterjesztését: megszerezték több régi pénzintézet részvénytöbbségét, másokkal pedig érdekközösségi viszonyt létesítettek. Több vállalat termelőberendezésének kibővítésére vagy felújítására tőkeemelést hajtott végre, azonkívül számos új vállalat létesült; az ezekkel kapcsolatos pénzügyi műveletekben a pénzintézetek mindenütt fontos és előkelő szerepet játszottak.

Jelentékeny pénzösszeget fordítottak a pénzintézetek a deviza-üzletre is. A deviza-üzlet túlnyomórésztben a Német- és Olaszországgal fennálló külkereskedelmi forgalom pénzügyi műveleteinek lebonyolításában állott. A külföldi nyersanyagok beszerzésének megkönnyítése céljából a pénzintézetek nagyösszegű deviza-hiteleket bocsátottak az importőrök rendelkezésére, s így bár több államnak fokozatos kikapcsolódása következtében a működési lehetőség egyre kisebb területre terjedt, a deviza-üzlet forgalma és jövedelme lényegesen emelkedett s az ügyfelek száma is jelentékenyen emelkedett.

A felsorolt különféle hitelüzleteken kívül még két üzletágat kell felemlíteni, amelyben nagy forgalom volt. Az egyik az értékpapír-üzlet. Az árukészletek apadása és az utánpótlási nehézségek következtében felszabadult, valamint az ingatlan eladásokból származó pénztőkék jelentékeny részben a tőzsdén igyekeztek elhelyezkedni, s ezért az értékpapírpiacon a forgalom egyes, rövidebb időszakok kivételével állandóan élénk volt s a bankok értékpapírbizományi üzletének forgalma és hozadéka ennek megfelelően emelkedett.

A másik üzletág a kezesség-vállalás volt; kezességet ügyfeleikért legnagyobb részt a kincstár által engedélyezett fuvardíjadó- és vámhitelekért, illetve tartozásokért, szeszegyedáruság eladási árának hitelezéséért, azonkívül építkezéssel kapcsolatos jótállás biztosítékául vállaltak. A vállalt kezesség összege némelyik intézetnél a 100 milliót is megközelítette, másikon pedig meg is haladta.

Hosszúlejáratú jelzálogkölesönök folyósítása záloglevél- és kötvény-kibocsátás lehetőségének hiányában, mint már 10 év óta, az elmúlt évben sem volt lehetséges.

Ily sokféle üzletágra kiterjedő, élénk tevékenység mellett a jövedelmezőség csak kedvezően alakulhatott. S valóban mindegyik intézet tiszta jövedelme meghaladja az előző évi nyereséget, némelyiknél, különösen a nagy forgalmi bankoknál tekintélyes összeggel. Az osztalék valamivel magasabb volt az

elmúlt évinél, de a 4%-ot általában nem haladta meg; az intézetek megfogadták a Pénzintézeti Központ tanácsát s a rendkívüli, konjunktúras bevételekből bőven tartalékolnak.

Az állami és magángazdaság által támasztott ily sokféle hiteligénnyel a betétállomány emelkedése nem tartott lépést. Betétállományuk vidéki fiókjaik nélkül ezer pengőben

1940 december 31-én	1,359.642.—
1941 november 30-án	1,529.664.—

volt, vagyis mintegy 170 millióval emelkedett; az emelkedés azonban nem a nyugodt takarékbetételre, hanem a mozgékony folyószámlabetételre esik. A takarékbetét állománya nemcsak hogy nem emelkedett, hanem 26 millióval kisebb lett. Az intézetek tehát a sok oldalról jövő hiteligényeket csak úgy voltak képesek kielégíteni, hogy a Jegybanknál levő hitelkeretet még a legnagyobbak is fokozottabb mértékben vették igénybe.

A Pénzintézeti Központ kötelékébe tartozó pénzintézetek által az elmúlt évben leszámított váltók összege 532 millióval, a folyószámlakölcsönök összege 455 millióval, értékpapírállományuk — főleg az állampapírok átvétele folytán — 70 millióval, vagyis összesen 1057 millió pengővel növekedett. Ebből a betétállomány mindössze 426 milliót fedezett; 631 milliót túlnyomó részben váltók viszontleszámítolásával, kisebb részben pedig hitel igénybevételével szereztek meg az intézetek. A viszontleszámítolásnál a Jegybank, a hiteligénybevételnél pedig a Magyar Pénz- és Tőkepiac Szabályozására Alakult Intézet játszott fontos szerepet. A bankjegyforgalomnak e szerint lényegesen emelkednie kellett. De más ok is volt, amely a jegyforgalom emelkedésében közrejátszott. Az nevezetesen, hogy a Jegybank abból a célból, hogy a magyar exportőrök a külföldre szállított áruik árát azonnal megkapják, a külföldnek pengőhitelt nyújtott; ebből keletkezett követelése az év végén 139.5 millió pengő volt. Mindezek eredményeképpen a jegyforgalom 1941 december 31-én az 1940 december 31-i 1.386.6 millióval szemben 1.984 millió volt, vagyis az emelkedés 597.4 millió pengő.

Érdemes szemügyre venni még a Kincstárnak a Jegybanknál levő tartozását és követelését. Adóssága az év végén 220 millió pengővel több volt, mint egy évvel azelőtt, a Jegybanknál vezetett girószámlára összegyűjtött pénzmennyiség azonban 250 millió pengővel volt nagyobb, mint azelőtt. A Kincstárnak tehát a pénzforgalom emelkedésében közvetlen része nem volt.

Jirkovsky Sándor

A külkereskedelmi és kereskedelempolitikai helyzet.

A háborúnak minden világrészre való kiterjedése mellett ma világkereskedelemről nem lehet beszélni, csupán egyes országok egymás közötti kereskedelméről, olyan mértékben, amennyit a kétszeres tengerzár, a háborús események, a közlekedési nehézségek és a csökkent hajótér lehetővé tesznek.

Európában a Német Birodalom gazdasági jelentősége tovább emelkedett. Ma az európai országok külkereskedelmében a Német Birodalom részesedik a legnagyobb hányaddal. Ezenkívül a megszállt területek külkereskedelme német irányítás alatt áll és a berlini központi elszámoló hivatal közvetítésével bonyolódik le, ami lehetővé teszi a rugalmasabb többoldalú fizetési forgalmat. Ezen a területen azonban még csak szűkebbkörű kísérletekkel találkozunk, úgyhogy Európa országai közt az áruforgalom túlnyomórészt még mindig kétoldalú fizetési egyezmények keretében bonyolódik le. Számos európai ország kliringszámláján Németországgal szemben számottevő követelés mutatkozik és ezeknek az országoknak jegybankjai kénytelenek exportőreiknek a kívitt áruk ellenértékét előlegezni addig, amíg Németországból való átutalása lehetővé nem válik. A Német Birodalom nemcsak legfontosabb fölvevő piaca a délkeleteurópai államok mezőgazdasági fölöslegeinek, hanem Németország és ez államok között mind szorosabb ipari együttműködés is alakul ki. Pénzügyi téren is emelkedik Németország befolyása és ez 1941-ben a délkeleteurópai valuták nemzetközi árfolyamának a márka árfolyamával való egybehangelésében fejeződött ki a legnyomatékosabban. A kisebb európai országok külkereskedelme nem mutat egységes képet. A nyersanyaghiány és a szállítási nehézségek úgyszólván mindenütt éreztették hatásukat és az árucseré terjedelme a háború kitörése óta általában többé-kevésbé erősen csökkent; ezt a visszaesést azonban az árak emelkedése sokhelyütt kiegyenlítette, úgyhogy néhol a forgalom értékének növekedésével is találkozunk. A délkeleteurópai országok kivitelének fejlődésére mindenesetre nagyon kedvezőtlen hatással voltak a legutóbbi két év gyöngé termései.*

Az európaikívüli országok külkereskedelmének fejlődésére a háború kitörése óta három körülmény volt döntő: az Európával folytatott árucseré megszakadása, Nagy-Britannia és az Egyesült Államok háborús vásárlásai és a hajótérhiány. Az európai piac elvesztését egyes nyersanyagok tekintetében ellensúlyozták Nagy-Britannia és az Egyesült Államok megnövekedett vásárlásai. E vásárlások következtében a nyers-

* L. A kereskedelempolitikai helyzet 1941-ben. A Magyar Vámpolitikai Központ jelentése 1942. évi rendes közgyűlésére. Bp., 1942. 90 l.

anyagárok — az 1940. év második felében bekövetkezett visszaeséstől eltekintve — általában emelkedő irányzatot mutattak; olyan föllendülés azonban, mint amilyen az 1914—18. évi háború idején a mezőgazdasági cikkek áraiban mutatkozott, egyes kivételeket (pl. a nyersgumi árának kétszeresére való emelkedését) leszámítva, nem tapasztalható. A hadviseléshez szükséges nyersanyagok és egyéb árucikkek szállítása egyre nagyobb mértékben veszi igénybe a rendelkezésre álló és a háborús cselekmények következtében súlyos veszélyeknek kitett hajóteret, úgyhogy a kevésbé fontos áruk szállítására gyakran nincsen lehetőség. Ez a körülmény is erősen érezteti hatását néhány tengerentúli ország áruforgalmában.

Minthogy a háborús és forgalmi helyzet lehetetlenné tette, hogy Közép-Európa országai — köztük Magyarország — Olaszország hadballépése, 1940 június óta európán kívüli területekkel gazdasági kapcsolatokat tartsanak fenn, ez országok tengerentúli nyersanyag-szükségleteiket részben a meglévő és a beszerzés lehetőségeinek megszűnése előtt a normális mennyiségeket meghaladó mértékben bevitt készletekből, részben európai nyers- és helyettesítő anyagok fokozott mértékű felhasználásával fedezték. Természetesen tengerentúlra irányuló kivitelük-ről is le kellett mondaniok.

Magyarország kereskedelmi mérlegének alakulásáról 1931 óta az alábbi táblázat tájékoztat:

Magyarország kereskedelmi mérlege 1931—1941.

1931	1932	1933	1934	1935	1936	1937	1938	1939	1940	1941
m i l l i ó p e n g ő b e n										
B e h o z a t a l										
539.4	328.5	312.6	344.9	402.3	436.5	483.6	410.6	489.9	602.5	730.1
K i v i t e l										
570.4	334.5	391.3	404.2	451.5	504.4	588.0	522.4	603.7	514.9	791.1
Behozatali (–) vagy kivitel (+) többlet										
+31.0	+6.0	+78.7	+59.3	+49.2	+67.9	+104.4	+111.8	+113.8	–87.6	+61.0

A trianoni Magyarország kereskedelmi mérlege egészen 1929-ig passzív volt. Ennek előidézésében nagy szerepet játszott a húszas évek külföldi kölcsönei és nagymértékű beruházásai által teremtett konjunktúra, amely a belföldi fogyasztást és így a behozatalt emelte, míg a kivitelt csökkentette. 1930–39-ig azonban — mint a fönti statisztikai tábla is mutatja — kereskedelmi mérlegünk évről-évre kisebb-nagyobb kiviteli többletet tüntetett föl. 1940-ben — elsősorban a rossz termés következtében — kereskedelmi mérlegünk behozatali többlettel zárult, de az 1941. évi mérleg ismét kiviteli többletet mutat. Abban, hogy 1941-ben a kivitel értéke nagyobb mértékben emelkedett, mint a behozatalé, nemcsak a kivitel mennyiségben

való növekedésének, hanem az áremelkedéseknek is részük van. Hisz kivitelünk számos fontos mezőgazdasági terményből és iparcikkból mennyiségben esett, de értékben emelkedett.

Külkereskedelmünkben Németország szerepe tovább erősödött. Részesedése behozatalunkban 52.9%-ról 58.8-ra, kivitelünkben 48.7%-ról 60-ra emelkedett. Ez a hányad a Cseh-Morva Protektorátussal együtt a behozatalban 61.8, a kivitelben 63.9%-ra rúgott. Minthogy a kivitel értéke a Német Birodalom felé jóval nagyobb mértékben emelkedett, mint a behozatalé, az 1940. évi 67.7 millió P-s behozatali többletet ismét kiviteli többlet váltotta föl, mégpedig 45.5 millió P értékben. Ez ha a Cseh-Morva Protektorátussal és Lengyel Főköormányzósággal való forgalmat is ide számítjuk, 57 millióra emelkedik.

Olaszország külkereskedelmi forgalmunkban 1941-ben is a második helyet foglalja el. Bár az áruhiány és a kedvezőtlen termés következtében mind az olasz, mind a magyar kormány kénytelen volt már 1940-ben és még inkább 1941-ben egyes kiviteli kontigenseket átmenetileg hatályon kívül helyezni vagy csökkenteni, a forgalom mindkét oldalon erősen fejlődött, amiben természetesen az áremelkedéseknek és Magyarország területi növekedésének is részük van. Minthogy azonban Olaszország szállításai nagyobb értékűek voltak, mint a mi kivitelünk, Olaszországgal évek óta jelentős kiviteli többletet föltüntető kereskedelmi mérlegünk 1941-ben behozatali többletet mutat. Olaszország részesedése külkereskedelmünkben 1940-nel szemben a behozatalban 9.3%-ról 20.6%-ra emelkedett, a kivitelben 16.3%-ról 14.4-re esett.

Svájc külkereskedelmi forgalmunkban — a behozatal és kivitel értékét együtt tekintve — ezúttal is a harmadik helyet foglalja el. Míg a behozatal értéke aránylag kis mértékben növekedett, a kivitelé megkétszereződött. A jelentős kiviteli többlettel záruló kereskedelmi mérleg azt mutatja, hogy Svájc a háborús viszonyok következtében számos oly árut nem bír nekünk szállítani, amelynek behozatala érdekünkben állana.

Nem beszélve mint önálló gazdasági területről a Cseh-Morva Protektorátusról, amely 1940 október 1-én a német vámterületbe olvadt be és így gazdasági szempontból is a Birodalom alkotórészévé vált, külkereskedelmünkben a negyedik helyet Szlovákia foglalja el. A magyar-szlovák forgalom egyébként 1941-ben némileg csökkent és 3.4 millió P behozatali többlettel zárult.

A Balkán-államok közül Bulgária felé a kivitel több mint kétszeresére emelkedett, részben a már korábban megrendelt dunai személyszállító hajók átadása következtében, míg a behozatal esett. Törökországból való behozatalunk értéke majdnem másfélszerese, odairányuló kivitelünké majdnem három-

szorosa volt az 1940. évinek. Ez annál említésremélőbb, mert két vasúti hídnak a bolgár-török határon történt fölrobbantása következtében a szállítás Törökországba és onnan nagy nehézségekkel járt. A háborús események a forgalmat Szerbiával és Görögországgal erősen csökkentették, és áruforgalmi egyezmény híján Horvátországgal is csak korlátolt keretek között mozgott az árúcsere. Ugyanígy egészen jelentéktelen volt a forgalmunk az előző évekhez képest Romániával is, amellyel az erdélyi és keletmagyarországi területek visszacsatolása következtében függőben maradt számos gazdasági és közlekedési kérdést nem állott módunkban rendezni. 1941 eleje óta nem áll fönn áruforgalmi és fizetési gyezmény Magyarország és Románia között.

Az északi államok közül emelkedést látunk mind a behozatali, mind a kiviteli oldalon a Svédországgal való forgalomban. Ezzel szemben Dániával csökkent a forgalom, de még nagyobb mértékben Németalfölddel, míg Belgiumból a behozatal csökkent, de kivitelünk oda jelentősen növekedett. A Norvégiával való árúcsere emelkedést mutat és számottevően növekedett Finnországgal való forgalmunk is.

Az európai államok között az áruforgalommal kapcsolatos fizetéseket túlnyomórészt klíringrendszerben számolják el, és Magyarországnak is a legtöbb európai országgal klíringegyezménye van. Kisebb körben azonban a kompenzációs forgalmat is alkalmazzák. Így Dániával eddig nem kötöttünk klíringegyezményt és a vele való forgalom vagy szabaddeviza ellenében vagy alkalmi kompenzációs ügyletek segítségével bonyolódott le. Az utóbbi években a kompenzációs ügyletek voltak túlsúlyban. Az 1941-ben kötött három áruforgalmi egyezmény, amelyek közül a harmadik 1942 első felére szabályozza a forgalmat, Dániával csupán kompenzációs ügyleteket tesz lehetővé, de megkötésüket és engedélyezésüket megkönnyíti azoknak az áruknak és mennyiségeknek felsorolásával, amelyek a kompenzációs ügyletek tárgyai lehetnek. Alkalmi kompenzációs ügyletek keretében bonyolódik le forgalmunk Franciaország meg nem szállt részével és Horvátországgal is.

A Szovjetunióval az 1940 szeptember 3-án kötött kereskedelmi és hajózási szerződés, valamint áruforgalmi és fizetési egyezmény alapján a forgalom nehézkesen indult meg, mint-hogy az üzleti természetű megbeszélések csak 1941 februárjában fejeződtek be és a közvetlen vasúti forgalom csak március 22-én nyílt meg. Mindamellettt sikerült 1940 végén és 1941 első felében bizonyos mennyiségű pamutot és pamuthulladékot, nyersfoszfátot, aszbesztet és kenőolajat behozni. 1941-ben júniusig a behozatal értéke 10.8 millió P-re rúgott. Ezzel szemben kivitelünk mindössze 1.5 millió P-értéket ért el, mert hosszabb gyártási eljárást igénylő nehézipari termékeket kellett

volna szállítanunk. A német—orosz háború kitörése, majd ennek folyományaként a magyar—orosz hadiállapot beállása június végén a forgalom további fejlődésének véget vetett.

A tengerentúli országokkal, Nagy-Britanniával, a Brit Birodalom egyéb területeivel, az amerikai államokkal, Ázsia és Afrika nagy részével 1941-ben alig volt valami forgalomunk. A statisztikában szereplő számok főképp postacsomagokból tevődnek össze, a behozatalban pedig ezenkívül még 1940-ben behozott és csak 1941-ben elvámolt árukból.

Székelly Artur.

A német gazdaadósságrendezés áttekintése.

A Rentenbank-Kreditanstalt nemrégén kiadott jelentése alapján először nyílik alkalom arra, hogy hivatalos adatok segítségével összefoglaló képet rajzolhassunk erről a nagyjelentőségű kérdésről.

Emlékezetes, hogy a gazdaadósság-rendezés a Német Birodalomban 1928. évben csupán a keletporoszországi gazdák megsegítésével kezdődött (Ostpreussenhilfe), fokozatosan kiterjeszkedett az összes keleti tartományokra (Osthilfe), majd ki lett terjesztve a birodalomnak az Elbától keletre fekvő egész területére s Bajorországnak keleti részére, míg végül 1933. júniusában az akkor megalkotott adósságrendezési törvény (Schuldenregelungsgesetz) hatálya már az egész birodalomra kiterjedt s ez a törvény újból bevonta az adósságrendezésbe azokat az üzemeket is, melyeket a korábbi eljárások során már rendeztek.

Az eljárás mindvégig hatósági jellegű: szervei a kormánybiztos, kinek vezetése és felügyelete alatt tartományi és kerületi adósságrendező hivatalok (Entschuldungsstelle) működnek, s részt kap a rendezés lebonyolításában a Rentenbank-Kreditanstalt valamint a Deutsche Industriebank is. Az eljárás alá csak a meghatározott mértéken felül eladósodott üzemek tartoznak; az eljárásba bevont gazdasági üzem az eljárás tartamára védelmet élvez a hitelezők behajtási cselekményeivel szemben. Az eljárás az üzem terhelési határának, de még inkább teherbíró képességének megállapításában, a fennálló kötelezettségeknek ezzel összhangba való hozatalában, a rendezett üzemnek helyes vágányokra való állításában s állandó felügyeletében áll. Nagy súlyt helyeztek az üzem folytonosságának fenntartására, minek érdekében még az eljárás tartama alatt is, a szükséghez képest, új üzemi kölcsönöket folyósítottak, — s igyekeztek a hitelezők helyzetén is segíteni főleg azzal, hogy általános pénzszűke és az adósok fizető képességének leromlása idején számukra bizonyos fizetményeket teljesítettek.

A terhelési határt és a teherbíró képességet az adózási

egységérték (Steuereinheitswert) alapulvételével kezdetben különböző mesterkéltszámítások segítségével a hivatalnak négy fala között igyekeztek meghatározni, később annak megállapítása az előre kidolgozott utasítások figyelembe vételével mindig helyszínen szakértő által foganatosított becslés útján történt.

A fennálló terheknek ezekkel a tényezőkkel való összhangba hozatalát kényszermegegyezések (Zwangssakkord) útján vitték keresztül. Ezeknek során a hitelezők követelésére készpénzbeli fizetések történtek, melyeket az eljárásban résztvevő pénzügyi intézet által folyósított új, ú. n. teherrendezési kölcsönökből (Entschuldungsdarlehen) teljesítettek, — egyébként pedig az eljáró hatóság a hitelezők kamatkövetelését, sőt magát a tőkekövetelést is mérsékelhette, a hitelezőt más, kevésbé előnyös telekkönyvi ranghelyre utalhatta hosszabb lejáratú határidőt vagy az adós részére könnyítést jelentő részletfizetési módozatot állapíthatott meg, sőt megvolt a lehetőség arra is, hogy a hitelezőt kötvényekkel (Entschuldungsschuldverschreibungen, vagy pupilláris biztonságú tételnél mezőgazdasági adósságlevél = Agrarkreditbrief) elégíthesse ki. A telekkönyvi rangsorban hátrább kerülő jelzálogos hitelezők követelését utóbb a birodalom váltotta meg, mindenekelőtt 50% levonással, telekkönyvi rangsor szerint a maradványnak 30, vagy 20 százalékán.

A szükséges készpénzt a Rentenbank-Kreditanstalt folyósította; az ehhez megkívántató összegeket e célból kiállított kincstári utalványok értékesítése útján szerezte meg.

A nem készpénzbeli kielégítés céljára a Rentenbank 4%-os kötvényeket, a Rentenbank-Kreditanstalt pedig ugyancsak 4%-os mezőgazdasági adósságleveleket (Agrarkreditbriefe) bocsátott ki.

A nyilvánosságra hozott adatok szerint az immár tizen-négy évi időszakra terjedő egész gazda-adósság-rendezési eljárásnak számszerű eredményei múlt évi július 1. napjával a következők: rendeztek kereken 194.000 gazdasági üzemet, ami körülbelül megfelel az óbirodalom összes gazdasági üzemei 6.42%-ának; ebből a számból az ú. n. Osthilfe-eljárás alá 41.935 üzemet, az adósságrendezési eljárás alá 150.333 üzemet tartozott, míg kb. 2000 ügy még feldolgozás alatt állott.

A rendezés keretében az ú. n. Osthilfe-eljárás során átlagosan a tartozásoknak 16.5%-át engedték el vagy törölték: az arány a kisbirtoknál 9.8% volt, — míg az adósságrendezési eljárásban a kisbirtok arányszáma 18—24%, a túladosodott nagybirtoknál pedig 46—56% volt. Teherrendezési kölcsönök céljára az ú. n. Osthilfe-eljárásban 561.7millió birodalmi márkát, az adósságrendezési eljárásban 839.4 millió birodalmi márkát folyósítottak s utóbbi összeg a teljes lebonyolításig előre láthatólag 900 millióra fog emelkedni. A kibocsátott teherren-

dezési kötvények névértéke 730 millió birodalmi márka, amelyből azonban 350 millió birodalmi márka összegben az „Osthilfe-entschuldungsbriefe“ nevű kötvénymennyiséget az Industriebank már visszaváltotta. A mezőgazdasági adósságlevelek összege 60 millió birodalmi márka.

Ezek az összegek felül a birodalom közvetlenül is jelentékeny összegeket áldozott részben szövetkezetek megsegítése, részben más hitelezők számára segélyalapok létesítése, részben elvállalt kezességek alapján történt fizetmények alakjában. Ezeknek összegét nem hozták nyilvánosságra; azt az ú. n. Osthilfe eljárásban kb. egy milliárd, az adósságrendezési eljárásban mintegy két milliárd birodalmi márkára becsülik.

Az alkalmazott rendszabályoknak köszönhető hogy a mezőgazdaság termelésének folytonossága fennmaradt s hogy egész adóssági terhe az 1932/33. évben becslés útján megállapított 13.9 milliárd birodalmi márkáról 1940. év végére becslés szerint mintegy 12.5 milliárd birodalmi márkára csökkent s kamatterhe is lényegesen enyhült.

Mennyey Géza.

IRODALOM.

Csoportos és összefoglaló ismertetések

Schürmann Artur: Deutsche Agrarpolitik. Naumann-Neudamm 1940; 518 oldal.

Szerző a göttingai egyetem professzora, aki a fenti címen az első kimerítő szakmunkát, illetőleg tankönyvet írta a harmadik Birodalom agrárpolitikájáról. Különös figyelmet érdemel ez a munka azért, mert nem csak a nemzeti szocialista gondolkodás egységes gazdasági felépítményét, indokolt állásfoglalását adja és ismerteti, hogy miképpen kellett egyik rendelkezésnek logikusan a másikat követnie, hanem magában foglalja az új mezőgazdasági politikájuk nálunk eddig ismeretlen, részletes számbeli eredményeit is. Újszerűsége abban nyilvánul, hogy a mai Németország világnézeti szemszögéből fejti ki érvelését és ismerteti a teendőket. Ezáltal egyrészt bepillantást enged a hatalmas nemzeti szocialista átszervező munkába, másrészt *fogalmat ad arról, hogy milyen alapon történik majd a háború után megnagyobbodott Birodalom, illetőleg az új Európa agrárpolitikai irányelveinek kiépítése.*

A könyv három főrésze oszlik. Az első rész a mai történelmi korforduló agrárpolitikai feladatait ismerteti, a második a földművelés alaptényezőivel és azok politikai alakulásával, a harmadik pedig a német élelmiszergazdálkodással, a termelési csatával, az Élelmezési Rend feladataival és eredményeivel foglalkozik.

A nemzeti szocialista gondolkodás középpontjában a nép áll. Szerinte a nép többé-kevésbé hasonló gondolkodású emberek csoportja, akiket a vér, a nyelv kapcsolata, vagy kulturális, illetőleg történelmi mult köt össze. A nemzeti szocialista világnézetnek ez a legmagasabbrendű, kézzelfogható értéke, amely alá mindent rendel. A gazdasági, társadalmi és politikai élet minden jelenségét aszerint értékeli, hogy árt-e, vagy használ a közösségnek, a népnek. Az egyes ember élete rövid, talán félbeszakad, tökéletlen, értékei csak az utódok folyamatosságában, a közösségben, a népben teljesednek ki. Ezért alá kell rendelni az egyest a többségnek, az összeségnek.

Kétségtelen, hogy a nálunk inkább elhasznált politikai frázisként emlegetett *közérdek* a harmadik Birodalom minden cselekedetében, megnyilatkozásában zsinórmértékül szolgál.

Talán nem lesz érdektelen röviden nyomon követni azt a széles mederben folyó okfejtést, amellyel szerző a nemzeti szocialista világnézet néhány sarkalatos tételének alátámasztását megvilágítja. Egyik fontos kérdés, amelyre a következőkben választ kapunk, hogy *mi a nép és a mezőgazdaság különleges szerepe az emberi társadalomban*.

Schürmann szerint a népi értékek hordozója a mezőgazdálkodással foglalkozó vidéki lakosság és ezek között is leginkább a parasztság. Hármass népi értéke 1. élettani, 2. gazdasági és 3. politikai.

A vidéki lakosság nem mindenütt figyelemre méltatott *élettani* szerepe az, hogy saját állagát meg tudja tartani. Sőt ezen túlmenőleg pótolja a városok kihaló lakosságát és a háborús vérveszteségeket. Másszóval a parasztság adja a nemzet emberanyagát. Poroszország mezőgazdasági lakosságánál az 1925. évben 1000 megházasodott férfire eső elveszületés 252 volt, a nem mezőgazdasági lakosság 132 elveszületésével szemben. Jóllehet ez a megállapítás köztudomású, nem ujság, mégis megjegyzésre érdemes, hogy a nemzeti szocialista Németország ezekkel a jelenségekkel messzemenően számol. Felfogása szerint ugyanis *a kormányzat kötelessége politikájának minden erejével odahatni, hogy a nép saját állagát megtarthassa*. A nemzet eltartásának ezért legfőbb garanciája az erős parasztság és a teljesítőképes mezőgazdaság. Ennek biztosítása az agrárpolitika célja.

Itt említjük meg a parasztság ellenállóképességét, igénytelenségét az élelmezés, lakás, szórakozás szempontjából, ami a véderő kialakításánál nagyon fontos. A parasztság erényeinek, szellemi jótulajdonságainak köszönhető, hogy minden bomlási folyamattól távol álló, erős hadsereg alapjává válhat.

A vidéki lakosság másik fontos sajátsága *gazdasági* jellegű, nevezetesen termelőképesége. Nehéz munkájával biztosítja a nemzet elsőrendű élelmiszereit. A semmivel sem pótolható táplálkozás ősforrása. Bár a nemzeti szocialista politika végső célja nem az anyagi javak bősége és a gazdagság, mégis nélkülözhetetlen a nép elegendő és egészséges táplálkozásának a külföldtől független biztosítása.

Végül a vidéki lakosság — a szó igazi értelmében — *politikai* szerepéhez csak a harmadik Birodalomban jutott. Minden néptárs tagja a pártnak és ezen keresztül a közérdeket szolgálja. A községek politikai szervezettsége mintaszerű. Aki elegendő erőt, kedvet és értelmet érez magában, tevékenyen bekapcsolódhat a közügyekbe. Az érvényesülés és felemelkedés legtermészetesebb útja a köz szolgálata a politikában.

A parasztságban közismerten hatalmas erők szunnyadnak. Ezeket az erőket mozgósítani kell. A nemzeti szocialisták ezért — a mi felfogásunktól eltérően — mindenkitől megkívánják a politikai színvállást. Kora ifjúságukban *felvilágosítják* őket; megismertetik küzdelmes életüknek, népi törekvéseiknek célkitűzéseivel. Ezzel az elgondolással létesítették az ú. n. parasztsiskolákat, ahol a fiatalságot önbizalomra, bátorságra nevelik, fellépésre tanítják, felkeltik és helyes irányban továbbfejlesztik bennük a szunnyadó lelki erőket. Megismertetik velük őseik erényeit, fegyvertényeit, nemzetük multját, történelmét, tiszta vérségi leszármazásukat, paraszti mivoltuknak jelentőségét, a gazdasági élet legfontosabb törvényszerűségeit stb.; egyszóval mindazt, ami a mindennapi életben hasznos és szükséges. Így válik a felébresztett és kimunkált *nemzeti szocialista öntudat*, világnézet, hihetetlen feszítő és hajtó erővé. *A politikai nevelés révén minden néptárs világosan felismeri, megérti nemzele törekvéseit és tudja, hogy a megfeszített munka és ha kell lemondás stb. — amit tőle kívánnak — saját maga és a köz érdekét szolgálja.*

Akinek volt már alkalma foglalkozni a néppel, az tapasztalatból tudhatja, hogy milyen nagy különbség az, amikor a helyesen keresztülvitt oktatáshoz, neveléshez, megfelelő *világnézeti alátámasztás*, háttér járul. Azt mondhatnánk, hogy az idősebb, tanulatlan paraszt emberek ezáltal válnak nagykorúvá. Kinyílik a szemük, öntudatosak lesznek, mert megértik, felfogják, hogy mit miért cselekszenek. Nincsen az emberi életben olyan erőtényező, amely az okosan kifejlesztett öntudat nyomán támadó nemes verseny és bizonyos mértékig hiúság dinamizmusával felérne. Nálunk 6—8 évvel ezelőtt az Alföldi Zöldmező Szövetség kezdte ilyen divatosan, értelmesen nevelni zöldmezőgazdáit és titkárait. Sokaknak azonban nem tetszettek az önérzetes, tanult, öntudatos gazdák, úgy hogy a későbbiek folyamán a politikától a legmesszebbmenően tartózkodni kellett.

Pedig kétségtelenül megállapítható, hogy *a nemzeti szocializmus és fassizmus óriási lendítőereje elsősorban a politikai nevelés nyomán keletkező versengésben, okos öntudatfejlesztésben, fiatalon szerephez juttatásban rejlik.* A községi és járási bizalmi férfiak, parasztvezetők Németországban, náluk elképzelhetetlenül nagy és felelősségteljes munkát végeznek. Például ezek vizsgáztatják a tanoncévüket befejező gazdaifjakat, javasolják, hogy kinek lehet személyi megbízhatósága alapján kölcsönt folyósítani, figyelemmel kísérik gazdatársaik gazdálkodását és ha hanyagságot tapasztalnak, hatósági gondnok kiküldését kérik.

A széles néprétegek felvilágosító nevelése, szaktudásuknak politikai és világnézeti ismeretekkel kiegészítése tehát — jól lehet kétélű fegyver — nagy, rejtett erőket szabadít fel.

További feladat ezeknek a felszabadított és egyénenként jelentkező erőknek közös eredőbe tömörítése megfelelő szervezés útján. *Minél teljesebb egységbe sikerül összefogni a szabaddá tett népi erőket, annál inkább megsokszorozódik erejében és könnyebben oldja meg feladatait, győzi le a nehézségeket.*

A nemzeti szocializmus alapos megfontolás után a *mezőgazdaságnak* adja az elsőbbséget a többi termelési ággal szemben. A sorrendiség megállapításánál Smith és Riccardó materialista felfogásával ellentétben — akik a mezőgazdaság és ipar fontosságát kizárólag az általuk termelt javak értékével mérték le — a nemzet érdekében teljesített *eszmei értékei* tekinti irányadónak. Mászóval az anyagi javakon túlmenőleg azt kutatja, hogy mit jelent a mezőgazdaság a nemzet jövője és biztonsága tekintetében.

Ebből a szempontból nézve a mezőgazdasági termelést, különleges jelentősége elvitathatatlan; mert 1. a mezőgazdaság állandóan folyó javak forrása, amelyek a nemzeti vagyon elhasználódása nélkül termelődnek, 2. fedezi a nép legfontosabb életszükségleteit, amelyek semmiféleképpen sem pótolhatók, 3. kevés kivétellel az ipar nyersanyagait szolgáltatja, 4. a közgazdasági életnek egészséges, szociális felfogást ad.

Gondoljunk csak arra, hogy ezzel szemben az *ipar az emberek összezsufolásával mindazokat a jelenségeket felidézi, amelyek a népi erő elernyedését és ellenállóképességének csökkenését vonják maguk után.*

Az említett, felsorakoztatott okok alapján a nemzeti szocializmus a parasztságnak és foglalkozásának, a mezőgazdaságnak különleges helyzetet biztosít. Ezért mondja Schürmann, hogy *végeredményében minden politikának a helyes parasztpolitikán kell felépülnie.*

A mezőgazdaság és parasztság, amelynek a harmadik Birodalom különleges szerepet szánt, már az új világháború előtt igen jelentős *erőpróbán* ment keresztül. R. W. Darré birodalmi földművelésügyi miniszter 1934-ben Goslarban kihirdette a német *termelési csata* megindítását. Egyidejűleg hatalmas összegeket bocsátott rendelkezésre a mezőgazdaság megerősítésére, tagosítás, telepítés, vízrendezés, talajjavítás stb. céljaira. Ily módon 1938-ig a több mint egymilliárd márka költséggel 2 millió hektárnál nagyobb területet hódítottak meg a mezőgazdaságnak. Az önellátás szempontjából fontos gazdasági növények vetésterületét tekintélyes módon megnövelték; a kender területe 3543%-al, a repce területe 620%-al, a kukorica területe 367%-al és a téli árpa területe 231%-al emelkedett. A bevetett területeken kívül számottevően emelkedtek a terméshatások is. Az 1929/33. évek átlagai az 1934/38. évekhez hasonlítva, repcénél 35%, takarmányrépánál 15%, cukorrépánál

9%, burgonyánál 8% és végül gabonánál, lucernánál 3% terméstoppletet eredményeztek.

A német paraszteslaádok milliói — amint az említett néhány számadat minden beszédnél és érvelésnél határozottabban mutatja — hatalmas teljesítményeket értek el. Ezeknek az erőfeszítéseknek köszönhető, hogy a harmadik Birodalom ma immár élelmiszerszükségletének mintegy 83%-át saját maga fedezni tudja.

Schürmann professzor könyve tulajdonképpen beszámoló-nak is tekinthető arról a küzdelemteljes munkáról, melyet a harmadik Birodalom az új világháború kitöréséig oly hősie-sen folytatott, de amely legértékesebb gyümölcseit valószínűleg csak a mostani világégés vérzivatarjai között termi majd meg.

Soproni Elek.

Könyvismertetések.

Kund Ede: A termőföld pusztulása és megvédése.

A sáncolás. Kiadta a Királyi Magyar Természettudo-mányi Társulat. A természettudományok elemei című sorozat 11. füzeté. Bp., 1941. 45 old.

A Természettudományi Társulat népszerű természettudo-mányi estélyeinek során Kund Ede műegyetemi nyilv. r. tanár, a magyar föld életének és megmentésének úttörő harcosa érde-kes előadást tartott a termőföld sorsáról. A Társulat, a termő-föld kérdésének roppant fontosságát átérezve, indokoltnak látta, hogy az előadás egész anyagát néhány fontos újabb részlettel is kiegészítse és külön kiadásban bocsássa az érdeklődők hasz-nálatára.

Néhány évtized előtt az volt az általános felfogás, hogy a művelés alatt álló talajok annyi növényi tápanyagot veszítenek, amennyit a növények kivonnak belőlük. Azonban az emberi beavatkozás, különösen a talajművelés oly nagy mértékű, más természetű tápanyagvesztést okozhat, hogy ehhez képest a növények révén elvont tápanyagok mennyisége szinte elenyé-szik. Sok tápanyagot vihet el a szél, *még többet a talaj felületén lefolyó csapadékvíz.*

Amerikában igen sok és nagyarányú kísérletet végeztek a különféle növénytakaróval borított és különféleképpen művelt területekről lefolyó csapadékvíz és a benne eltávozó anyagok mérésére. A talaj a csapadékvíz hatására, *az éghajlattól füg-gően* kétféleképpen vátozik, romlik, öregszik.

Az Északamerikai Egyesült Államokban igen nagy terü-letekről lefolyó csapadékvíz mérésével és elemzésével megállá-

pították, hogy a lefolyó csapadékvíz nagyon sokkal több (egyes számítások szerint több mint hússzor annyi) növényi tápanyagot visz el a birodalom területéről, mint az összes termesztett növények.

A háborítatlan növényzettel borított területekről, egészen kivételes eseteket nem tekintve, mindig kevesebb a talajlesodródás, mint a talajképződés, mert csak így keletkezhett a talaj és vele együtt a rajta álló növényzet.

A teremtés műve a termőtalaj felépítése, az emberi beavatkozása a talajrombolás megindítása.

A talajrombolás megindítása birodalmak pusztulásához vezethet. A talaj elsivatagosodásával együtt jár — a csapadéktól és a domborzati viszonyoktól függően, természetesen nem egyforma mértékben és jelentőséggel — az elmocsarasodás. Így például *Alföldünk* kiszáradása és elmocsarasodása tehát ugyanannak az egy folyamatnak az eredménye: a talaj lesodródásé.

Az újkor szédületes fejlődését Amerika felfedezése tette lehetővé, évszázadokra biztosítván folyton újabb, még soha nem művelt területek foglalását. Ez közvetett úton nagyon védte Európa talaját is, mert lassította a még szántóföldszerűen nem művelt területek feltörését, sőt — különösen a gyarmatosító államokban — lehetővé tette addig szántott területeknek is rétekké alakítását.

Amerika birtokbavétele nemcsak védte Európa talaját a teljes pusztulástól, hanem utat mutatott a védekezésre is. Az amerikaiak rájöttek arra, hogy bizonyos művelési eljárásokkal, illetőleg a talaj felületének megfelelő kialakításával a lefolyó csapadékvíz sebessége növénytakaró nélkül, vagy kukoricával beültetett talajon is, annyira mérsékelhető, hogy lényeges talajlesodródás nem következik be.

Nem nagyon kedvezőtlen viszonyok között a vízszintes művelés már magában is elégséges a csapadékvíz legnagyobb részének visszatartására és a lényegesebb károkat okozó talajlesodródás megakadályozására. Hosszú lejtőt viszont rövid lejtőrészekre kell széttagolni úgy, hogy az egyik lejtőrészletről a másikra víz át ne folyhasson. Ennek a jelenleg *legjobb* bevált módja a *sáncolás*.

A sáncolás a talaj megvédésének és a csapadék jó kihasználásának *legáltalánosabban alkalmazható, de nem egyetlen eszköze*.

Az ősi talajművelés a tarlót csak kevéssel a vetés előtt törte fel. Ez talajvédelmi szempontból sokkal jobb volt, mint a „modern ckszerű” talajművelés — sáncolás nélkül. Legnagyobbrészt ennek köszönhetjük, hogy még van termőföldünk. A talajvédelem a telkesítésnek, talajművelésnek, növénytermelésnek, erdősítésnek, vízgazdálkodásnak, árvízvédelemnek *egy-*

mással szervesen összefüggő rendszere. Egyik újabb, nálunk néhány év előtt még teljesen ismeretlen eszköze: *a sáncolás.*

A sáncolás Amerikában a terraszolásból fejlődött, azért ott „terracing“-nek, a sáncot „terrace“-nek hívják.

A sánc célja mindig az, hogy víz rajta keresztül ne folyhasson és e mellett ne vonjon el területet a növénytermesztéstől, tehát a sáncolt terület a sáncokkal együtt úgy szántható, vethető legyen, mint a nem sáncolt. Ezért széles, alacsony sáncok készítésére törekszenek. Egy ilyen sánc szélessége 5–10 méter, magassága kb. 50 cm. A sáncok egymástól való távolsága rendszerint 20–30 méter.

A sáncolás legelső és legkényesebb munkája a sáncok helyének kitűzése. Ez nagy területen csak távcsöves szintező műszerrel végezhető.

Sáncok nagyon sokféle, egyéb célra is használt szerszámmal készíthetők el, de külön sáncolás céljára is gyártanak gépeket. *Mind a kitűzés, mind az elkészítés évtizedekre szóló egyszeri munka.*

Kellő gondozás mellett nemcsak, hogy nem vesz idővel értékéből, hanem értéke évről-évre fokozódik.

Kaszáló, gyümölcsös, szőlő, legelőnél a sáncolás helyett hasonló eredménnyel *barázdálni lehet.* (A talaj, a gyepterőrése nélkül!) A kész barázda mintegy 8 cm mély, a sánc 15 cm magas, a teljes sáncmagasság tehát mintegy 23 cm. Ha két szomszédos barázda között 5 cm-nél nem nagyobb a szintkülönbség, a barázdálás 100 mm-es esőt is tökéletesen visszatart. Amerikában árvízvédelmi célra is jól bevált. A domboldalt borító legelők barázdálásával védték meg az elárasztástól Pocatello amerikai várost (Idaho, U. S. A.).

Kitűnő védekezés a sáncolás az Alföldünkön gyakori víznyomás ellen is. Újabb tapasztalatok szerint a futóhomok megkötésének is a legegyszerűbb és legjobb módja a sáncolás. Amerikai szaklapok szerint az utóbbi évek szörnyű porviharai után oázisokként állottak a sáncolt területek a sivatag képét mutató, minden termésüktől megfosztott vidékeken.

A sáncolás pótolható vagy összekapcsolható szalagos vetéssel (strip cropping). A *szalagos vetés* elve ugyanaz, mint a sáncolásé, csak földsáncok helyett növény-sáncokat használnak.

A sáncolás a magyar tervgazdálkodásba is jól beilleszthető. Mert például egyformán jó termés esetén a kapásnövények lényegesen több tápértéket adnak egy holdról, mint a búza. De a búza kevesebb csapadékkal és trágyával beéri, mint a kapások, ezért kénytelen sok helyen a gazda búzáat termelni. Sáncolással azonban a növények számára felhasználható csapadék-víz mennyiségét és trágyát lényegesen megnövelhetjük és így a kapásnövények termesztését is kiterjeszthetjük.

Hogyan kell sáncolni? Erre részletes magyarázatot kapunk Kund könyvében, úgy írásban, mint képekben. Magát a technikai kivitel itt nem részletezzük, mert aki sáncolást akar végezni vagy végeztetni, annak a sáncolást Kund könyvéből kell megismerni.

Hazánkban a sáncolási kísérleteket a Széchenyi Tudományos Társaság támogatásával 1934-ben, aratás után kezdték meg. Annak az uradalomnak jelentése szerint, ahol a kísérletet végezték, a kukorica termését a sáncolás átlag 18 q terméssel megkétszerezte.

Eddig hazánkban a csapadék nagy részét költséges csatornákkal és szivattyúzással juttattuk a folyókba, a talaj legértékesebb alkatrészeivel együtt. A csapadék nagy része nem termelt csak pusztított.

A sáncolással a leesés helyén való beszivárgásra kényszerítjük a csapadékot s így csak természetes, hogy terméseink ekkor éppen olyan nagyok — sőt melegebb és naposabb nyarunk révén még nagyobbak — mint nyugati szomszédainké. Az eddig főlöszlegesen, sőt csapásnak tartott csapadékvizet már nem a csatornák és folyók, hanem a nagy termések viszik itt el!

Zajk István.

Fassbender Sigfried: Nationalsozialistische Wirtschaft und Völkische Freiheit. — Verlag August Lutzeyer, Bad Oeynhausen 1940. 200. oldal.

A közgazdaságtanban sokszor vitatott és a német irodalomban nagyon gyakran felmerülő kérdés a „sein“ és „sollen“ kérdése. A német nemzeti szocializmus a maga részéről már eldöntötte a kérdést. Míg a klasszikusok felfogása szerint az erők szabad játéka folytán a békés összhang magától is beáll a gazdasági életben, addig a nemzeti szocializmus azt hirdeti, hogy a gazdasági összhang megteremtése csak korszerű gazdaságetikai intézkedések útján sikerülhet. Ennek a gondolatnak jegyében született e logikus, világos, időszerű könyv.

Jelmondatának Fichte mondását választotta: Die Welt ist uns nicht gegeben, sondern aufgegeben. S ezt a gazdaságra alkalmazva megállapítja, hogy az embernek magának kell a gazdasági életet alakítania. A közgazdaság nem adott valami, hanem a nép jövőéért folytatott tudatos harc.

A könyv 5 részből áll: 1. Történelmi áttekintés; 2. a német nemzeti önállóság biztosítása; 3. pénz, hitel és ár a közgazdaságban; 4. szociális kérdések; 5. miként vált be az életben az új rend?

1. A történelmi rész vezető gondolata, hogy minden gazda-

ságot 3 tényező szab meg: az embernek és az ő közösségének jelleme, teljesítő akarata és képessége; a természet, mint a termelés alapja, és a technika fejlettségének foka. A francia forradalomban az állam és az állam gazdagsága a cél. A ééhek és egyéb egyesülések — bár a gazdasági rend biztosítására okos dolgokat hirdettek — részlet érdekeket szolgáltak és a nem kiválasztottak számára áthághatatlan akadályt alkottak. Ezért jogos volt az egyenlőség, testvériség, szabadság kivívása. De kellő irányítás híján belőle mindenki harca lett mindenki ellen. Kizsákmányolást, nagy nyomort és gazdasági válságokat hozott. Ugyanakkor a marxizmus szította az osztályharcot. El tudta hitetni, hogy a munkás és a kispolgár ellensége egymásnak. Az utolsó válság Németországban 1931-ben volt 7 millió munkanélkülivel. Minden német dolgozóra 1 munkanélküli esett.

2. A nemzeti szocializmus első feladata a munkateremtés volt. A munkanélküliség, mint jövedelemkiesés, önmagában is fokozza a munkanélküliséget, viszont az új dolgozók fogyasztása új dolgozók munkábaállítást kívánja. A „munkacsata” során jelentős állami beruházásokat végeztek, a kulcsiparokat fokozott munkára serkentették, a parlagon heverő magántőkéket is kicsalták oduikból, és önkéntes adományokból is szerveztek munkát. Az eredmény az lett, hogy az ipari foglalkoztatottság 41%—64%-ra nőtt, a fizetésképtelenségek száma esett, az adóbevételek és takarékbetétek megduplázódtak.

Az ellátás biztosítása a parasztjog szabályozásával kezdődött. Az „Erbhofgesetz” kiveszi a német földet a kapitalista függésből, mert a föld szerinte nem szabad tulajdon, hanem a nemzetség örök tulajdona. Az eladósodástól is igyekeznek megszabadítani. Megalakul a birodalmi élelmezési rend s más gazdasági szervezetek, amelyek egyesítik a mezőgazdasági dolgozókat, feldolgozókat, szövetkezeteket, a vidéki kereskedelmet és a piaci testületeket. A piacsabályozás a termelő és fogyasztó érdekeit egyaránt védi. A „termelési csata” eredményeképpen a mennyiségi és minőségi termelés annyira fokozódott, hogy a birodalmi önellátás 65%-ról 1938-ig 83%-ra emelkedett az élelmiszerekben. A második 4 éves terv a nyersanyagszabadság biztosításának nevében folyt le. „Ami otthon megszerezhető és amit a természettudomány adhat, azt máshonnan nem szabad behozni”. A munka sorrendje: a német természeti kincsek feltárása, a földtaláló laboratóriumi munka fokozása, a technikai berendezések, végül a fogyasztási javak elkészítése. Új anyagokat is kell keresni a hiányzó nyersanyagok helyett. Nem „pótanyagokat”, ahogyan az aggályoskodók mondják. A répacukor is pótanyag volt valamikor, s hamarosan kiszorította az erdetit. Igen sok példát ad a szerző arra, hogy a tudományos kutatás milyen korszakalkotó új műanyagokat teremtett.

3. A nemzeti szocializmus a pénzt csupán csereeszköznek tekinti. Egyszerű eszköz a jószág, helyesebben teljesítményforgalom számára. Önértéke nem fontos. De csereértéke függ mennyiségétől, tehát nem szabad annyi pénzt kibocsátani, hogy infláció lehessen. Ma a németek tudják, hogy a pénzük értéke és így a reálbér állandó, noha csak kevés fedezete van. Ezt az állandóságot 3 dolog biztosítja: 1. csak annyi pénzt hoznak forgalomba, amennyi az új áruk többletének megfelel, 2. a bér rögzítés, 3. az árrögzítés. Tilos minden olyan külföldi behozatal, ami a német fizetőképességet meghaladja. A termelési folyamat lebonyolításához a pénz mellett tőke is kell. A tőkeszegénység azt jelenti, hogy a kívánt termeléshez nincs elegendő termelési eszköz. A tőkeszegénységet több munkával és nyersanyaggal lehet megszüntetni és csak másodsorban pénzzel.

Az árkérdéssel kapcsolatban megállapítja, hogy a világban „gazdasági törvények” nincsenek, mert a gazdaságot az ember alakítja. Csak természeti és állami törvények vannak. Az úgynevezett gazdasági törvény tulajdonképp az ember magatartása a kapitalista gazdaságban. A családi és házi gazdaságban pl. egyáltalán nem érvényes a kereslet és kínálat törvénye. A családanya a szűkreszabott jószágért (kis kínálat) talán több szolgáltatást kíván? Nem, mert nem önzően, kapitalista módon, hanem szociálisan cselekszik. Más példákkal is bizonyítja a szerző, hogy az ár nem okvetlenül nő a nagyobb keresletre, tehát nem mi vagyunk a törvénynek alávetve, hanem a gazdaság van alávetve a mi akarátunknak. Az a mód, ahogyan az ember a gazdasági jelenségekre reagál, fajától és nevelésétől függ, tehát igen különböző. Az árkérdés pedig igen fontos szociális kérdés, mert tőle függ a reálbér. A „helyes” és jogos ár keresése ősrégi feladat és ebből látszik, hogy gazdaság és erkölcs mennyire összefüggenek. A német nemzeti szocializmus az igazságos és helyes árat így szabja meg: „Jogos ár az, amelyet egy németnek követelnie vagy fizetnie szabad anélkül, hogy a közösség iránti köteletségét megsértené.”. Az árakat rögzítették úgy, hogy az árat azoknál a cikkeknel nem szabad emelni, amelyeknek ára 1936. okt. 17. és november 30-a között nem csökkent. Ez az intézkedés persze sok keserűséget okozott, de az eredmény megvan, mert a kenyér ára 1932 óta egyedül csak Németországban nem emelkedett.

4. A német munkaélet új rendje a munka legnagyobb fokú megbecsülésén alapszik. A „munkarend” a „néprend” egyik része. Az életszínvonal javítása csak több munkával lehetséges. Tehát a dolgozók egészsége, lakásiügye és hivatásképzése elsőrendű fontosságú. A bér és fizetés kérdésének tárgyalásánál a szerző ismerteti a pesszimista (Ricardo, Lassale, béralapelmélet, süllyedő bérhányad) — és optimista (Thünen, termelékenységi) bérelméleteket. A nemzeti szocializmus a teljesítménybér

(Leistungslohn) megállapítására törekszik. A kipróbálási kísérletek most folynak.

5. A munka utolsó fejezete a honvédelmi gazdaságtól a hadigazdasághoz vezető utat ismerteti. A béke és háborús gazdaság nem ellentétesek, mert mindkettő honvédelem. A gazdasági élet azt mutatja, hogy mindenben másoktól függünk. De csak akkor támaszkodhatunk egymásra, ha közünk van egymáshoz. Tehát minden igazi gazdaság feltétele és alapja a nemzeti közösség. Sem egyéni, sem világ gazdaság nincs. Az előbbi azért, mert egymásra vagyunk utalva, az utóbbi azért, mert egész világra szóló közösség nincs. A különböző nemzetek között csak csere lehetséges. A gazdasági elvek ugyanazok, mint a népi közösségé. A gazdasági élet akkor lesz eredményes, állandó és valódi, ha az egyén tisztességes, hű, áldozatos és kitartó gazdasági működést folytat. Ha legfőbb jogát és szabadságát abban látja, hogy a közösséget parancs és kényszer nélkül nagygyá és erőssé tegye.

A könyv szerzője a nemzeti szocializmus lelkes híve és szószólója. Könyvének minden sora mély meggyőződésről tesz tanubizonyságot. Művének értékét emeli, hogy mindent adatokkal, számokkal bizonyít. A címben adott „Nemzeti szocialista gazdaság és népi szabadság”-ot úgy érti, hogy a helyes gazdaságkodás a népközösség teljes szabadságát biztosítja minden más közösséggel és néppel szemben.

Gazdaságtikai szempontból két dolog mutatja a könyv értékét. Az egyik, hogy a gazdasági életnek azon az alapelven kell felépülnie, hogy minden erőnek és értéknek alapja a nép, a nemzet, a haza és mindenkinek ezért kell dolgoznia. A másik: hogy a gazdaság és erkölcs összetartoznak. Csak akkor tudja a gazdasági élet a maga hivatását betölteni, ha minden folyamatán erkölcsi szempontok uralkodnak.

Takaróné Gáll Beatrix.

Mises Ludwig von: Nationalökonomie. Theorie des Handelns und Wirtschaftens. Editions Union, Genf, 1940. XVI. és 756 old.

Ebben az összefoglaló, nagy műben a szerző elsősorban a közgazdaságtannak mint exakt tudománynak alapvetését kísérli meg. Az osztrák értékelméleti iskola körében tudvalevőleg mindenkor a gazdasági élet *törvényszerűségeinek* felismerését tekintették az elmélet feladatának. Ez a „módszertani” tradíció *Carl Mengerre* vezethető vissza, akinek állásfoglalása¹

¹ Untersuchungen über die Methode der Sozialwissenschaften, Leipzig, 1883.

a gazdasági hisztorizmussal szemben ismeretes. Az ismeret- és tudományelmélet fejlődésének megfelelően a bécsi iskola egyes tagjai a gazdasági elmélet módszertani lényegét újabban is meghatározták. Elég utalnunk *Oskar Morgensternre*,² aki *íj. Karl Menger* (a matematikus) és főleg *D. Hilbert* hatása alatt a közgazdaságtannak mint empirikus tudománynak axiomatizálását lehetőnek tartja és követeli is. *Felix Kaufmann*, aki az ismeretelmélet terén a phänomenologia tanait követi, szintén behatóan foglalkozott³ módszertani problémákkal és számos kérdés tisztázásához járult hozzá, bár az axiómák rendszerbefoglalását konvenció kérdésének tartja s művében a pszichologizmus érezteti hatását⁴. *Mises* megint másképpen közelíti meg e problémakört. A szubjektivistikus értékelmélet formalizálása, amely a pszichologizmus, utilitarizmus, eudämonizmus és hedonizmus vádjának elkerülése végett a szubjektív értékek rangsorozatára való tekintettel az ú. n. Theorie der Wahlakte kifejtéséhez vezetett, arra készteti *v. Mises*t, hogy a piac elméletét általánosan az emberi cselekvés szűkebb értelmében vett tanára alapozza, melyet praxeológiának nevez el. A praxeologia valóságtudomány (2 o.), mely az emberi cselekvés apriorikus és exakt alapkategóriáiból logikusan vezeti le mindazon tételeket, amelyek eme a tapasztalat előtt és felett⁵ lévő fogalmakban implicite foglaltatnak és belőlük szükségszerűen következnek. A praxeologia tehát nem tapasztalati és történettudomány, hanem elmélet, apriorikus felismerés (39 o.). A tapasztalás értelme ennek következtében megváltozik és nem egyezik a természettudomány megfelelő fogalmával.⁶ Tapasztalati verifikációról és falsifikációról a praxeologia terén nem lehet szó. A praxeologia mint apriorisztikus tudomány egy fokon áll a logikával és a matematikával (63 o.) és az emberi cselekvés jelenségeinek tiszta alakiságával foglalkozik. A tiszta forma pedig nem más, mint a jelenségek törvényszerűsége.⁶ *Mises* az apriorisztikus tudományokat általában így jellemzi:

² Die Grenzen der Wirtschaftspolitik, Wien, 1934. — Logistik und Sozialwissenschaften, Zeitschrift für Nationalökonomie, Band VII., Wien, 1936.

³ Methodenlehre der Sozialwissenschaften, Wien, 1936.

⁴ A phänomenologia és a leíró pszichológia általános összefüggésére nézve l. pl. *Th. Litt*: Individuum und Gesellschaft, 3. Aufl., Berlin, 1926 és *Oskar Kraus*: Die Werttheorien, 1937. (239 o.).

⁵ u. o.: „Die Erfahrung vom menschlichen Handeln ist eben dadurch von der Erfahrung, die den Ausgangspunkt der Naturwissenschaft bildet, verschieden, dass sie die praxeologische Einsicht voraussetzt“. „Alle Erfahrung vom menschlichen Handeln ist daher Geschichte; sie kann nie etwas beweisen oder widerlegen in dem Sinne, in dem es ein Experiment in den Naturwissenschaften vermag. Verification oder Falsification einer Aussage durch die Erfahrung ist den Wissenschaften vom menschlichen Handeln nicht gegeben“. (21 o.).

⁶ u. o.: „Die reine Form ist aber nichts anderes als die Gesetzmässigkeit der Erscheinungen“. (16 o.).

„Apriorische Wissenschaft ist reine Begriffswissenschaft, sie kann nichts anderes zutage fördern als Tautologien und analytische Urteile. Alle ihre Sätze werden aus den Begriffen und den Begriffsbestimmungen auf rein logischem Wege abgeleitet; sie geben nichts, was nicht schon in den Voraussetzungen enthalten war“. (19 o.). Ez nem zárja ki a praxeologia vonatkozását a valóságra.⁷ Az elmélet és a tapasztalás összefüggését az emberi cselekvés terén v. Mises abban látja, hogy az elmélet a jelenségek lényegét ismeri fel, míg a tapasztalás az akciden-tális mozzanatokat mutatja fel.⁸

A praxeologia kiindulópontja az egyedi cselekvés, amelynek legáltalánosabb előfeltételei egy adott állapottal való elégedetlenség és az a feltevés, hogy ezen az állapoton cselekvéssel változtatni lehet (30–31 o.). Az ember tehát célokat tűz ki és eszközöket használ fel e célok elérésére. Az emberi cselekvés lényege ily értelemben szellemi, a praxeologia pedig ennek folytán szellemi tudomány (113–114 o.). Csakhogy ez a tudományág tekintettel apriorisztikus voltára nem sorozható az egyediesítő történet- (kultur-) tudományok közé (az egyetemesítő természettudományokkal szemben), amint ezt a *Windelband–Rickert*⁹-féle tudományelmélet és tudománycsoportosítás megkövetelné. Ezt a megállapítást v. Mises következőképpen egészíti ki: „Die Wissenschaft vom menschlichen Handeln zerfällt... in zwei logisch scharf geschiedene Teile: in die Praxeologie, die den Sinn zu begreifen sucht, und in die verstehenden Wissenschaften (Geisteswissenschaften) Psychologie und Geschichte. Die verstehenden Wissenschaften bedienen sich aller geistigen Hilfsmittel, die ihnen die apriorischen Wissenschaften Logik, Mathematik und Praxeologie und die empirischen Naturwissenschaften zur Verfügung stellen, und darüber hinaus ihrer spezifischen Methode: des Verstehens.“ (55 o.). Ezzel Mises az „Idealtypus“-okkal dolgozó módszer (*Max Weber*) alkalmazhatóságát a megértő tudományok területére szorítja (56–60 o.).

A cselekvés egyes kategóriáiról nem kell bővebben szólnunk. Megemlítjük, hogy a praxeologia a cselekvés időbeliségét

⁷ u. o.: „Wir betrachten das Handeln unter den Voraussetzungen und Bedingungen, die uns in der gegebenen Welt durch die Erfahrung als gegeben erscheinen, oder deren Behandlung ein Interesse erweckt“. (41 o.).

⁸ u. o.: „Erfahrung ist mithin dadurch gekennzeichnet, dass sie uns immer Erkenntnis bringt von etwas, was auch anders hätte erwartet werden können, und dass sie niemals zu Sätzen von strenger Allgemeinheit zu führen vermag. Doch das Wissen vom Handeln, mit dem wir uns in der Praxeologie, der allgemeinen Lehre vom menschlichen Handeln, zu befassen haben, ist von strenger Allgemeinheit. Es enthält Sätze, die notwendig immer und ausnahmslos gelten, wofern die vorausgesetzten Bedingungen ihrer Geltung gegeben sind“. (18 o.).

⁹ I. H. Rickert: Kulturtudomány és természettudomány. Magyar kiadás: 1923. Rickert rövid megjegyzése a nemzetgazdaságtanról (104–105 o.) nem elégíthet ki.

természetesen figyelembe veszi, az értékelméletet — többek között a határhaszon elvét (89–90 o.) — logikai alapokra helyezi, a munkamegosztásban látja a társadalmosítás alap-
elvét („*Ricardo'sches Vergesellschaftungsgesetz*“, 126–129 o.),¹⁰ a pénzben való számításban pedig a cselekvés gondolati eszközét, melynek előfeltételei viszont éppen a munkamegosztás és a termelési eszközök feletti magántulajdon (218 o.). A praxeologia és ennek következtében a közgazdaságtan módszere gondolatképekből¹¹ áll. Ezek oly folyamatnak gondolati konstrukciói, amely a cselekvés eleméből deduktíve levezethető.¹² Ily gazdaságelméleti gondolatképek: a tiszta piac (szabad piaci ár-
alakulás); az egyszerű gazdaság (az izolált gazda vagy a szocializmus gazdasága); az egyszerű és végső nyugvóállapot és az egyenletes gazdaság; a stacionáris gazdaság; a funkcionálisan tagozódó piaci gazdaság gondolatképe és a dinamikus elmélet problémája.

Misesnek a gazdasági elmélet alapvetéséről vallott felfogását nem találjuk minden tekintetben elfogadhatónak. A közgazdaságtan exakt tudomány oly értelemben, hogy a gazdasági élet jelenségeinek törvényszerűségeit, azaz szükségszerű ismérveit és funkcionális és kauzális összefüggéseit állapítja meg. Általános feltevésekből indul ki, amelyek igazolásuk esetén jelentőségük szerint axiomatikus jelleget öltének (tehát egymással logikai ellenmondásba nem kerülnek), fogalmakat szigorúan határoz meg és tételeit így exakt módon vezeti le. Az elmélet axiomái alaki szempontokat is jelentenek, amelyek révén az összvalóság egy része vizsgálat tárgyává tehető. Ezek a szempontok (alapelvek) a *gazdasági* valóság felismerésére nézve apriorikusak. De ontologiai szempontból semmiesetre sem tapasztalat felettiek. Maga Mises is hangsúlyozza, hogy a praxeologia valóságtudomány, amely tehát nem tisztára ideális, hanem reális valóságot is vizsgálat tárgyává tesz. Legyen

¹⁰ Hasonlóan *Max Scheler*: Probleme einer Soziologie des Wissens. Versuche zu einer Soziologie des Wissens c. műben. München, 1924. „Miteinander“ társadalmilag „produktív“ (41 o.).

¹¹ A gondolatkép mint módszertani fogalom (társadalomtudományok terén) *Max Weber*től ered.

¹² u. o.: „Die Gedankenbilder der Praxeologie sind gedankliche Konstruktionen eines Ablaufs, den wir in logischer Folge aus den Elementen des Handelns hervorgehen lassen. Sie sind deduktive Gebilde, die in letzter Linie immer auf das Grundelement des Handelns, das Vorziehen und Wählen, zurückführen. Im Aufbau des einzelnen Gedankenbildes kümmert sich der Nationalökonom zunächst nicht darum, ob es dem wirklichen Wirtschaftsgetriebe, das er begreifen will, entspricht oder ob ein Wirtschaftsgetriebe, das ihm entsprechen würde, als wirklich gedacht werden kann“. (227 o.). „Die Rechtfertigung der Verwendung von Gedankenbildern liegt in ihrem Erfolg. Die Praxeologie, die nicht wie die Naturwissenschaften experimentieren und ihre Lehre auf der sinnlichen Erfahrung aufbauen kann, hat keinen anderen Weg zur Erfassung der Wirklichkeit“. (228 o.).

ám a dolgok lényegének felismerése nyílt ismeretelméleti kérdés, amely az ideális valóság szférájába esik s amihez intuíció is szükséges és empirikus indukció nem elégséges, mégsem lehet vitás, hogy a felismerés feltevései hypothetikus jellegűek,¹³ amelyek tapasztalás útján kell, hogy bebizonyosodjanak.¹⁴ Mi sem bizonyítja nézetünk helyességét jobban, mint v. Mises megállapítása, hogy a gondolatképek igazolása eredményességüktől függ, vagyis, hogy a valóságot miképpen közelítik meg. A gondolatképek változtathatósága különben is erősen emlékeztet Hilbertnek, a hírneves göttingai matematikusnak, az axiomarendszerek variációjáról táplált nézetére, amely szerint a tudományok fejlődésük során alapfeltevéseiket folyton felülvizsgálják és megváltoztatják, aminek eredménye a „Tieferlegung der Fundamente“. A valóságtudományok első feltevései tehát szintén tulajdonképpen *alogikusak*, ami a tudomány exakt módszerét semmiképpen sem zárja ki, mert megmarad az, amit Nicolai Hartmann „das Zwischenreich des Logischen“-nek nevez. Mindezzel nem akarjuk állítani, hogy az emberi cselekvésről szóló tan felesleges volna. Véleményünk az, hogy a praxeologia nem helyezhető a matematikával és a logikával egy fokra, apriorisztikus jellege nem oly értelmű, mint a másik két tudományé. A valóságtudományok továbbá megkövetelik a tapasztalati igazolást, bár ez a tételek *logikai* érvényét nem érintheti.

*

Mises szoros értelemben vett közgazdaságtani rendszerével nem kell egészében foglalkoznunk. Tanainak jelentősége különösen az érték-; a pénz-, hitel- és konjunktúraelmélet terén¹⁵; és bírálata a kollektív gazdálkodásról és tervgazdaságról¹⁶ és az intervencionizmusról ismeretes, művében ezeket a tanokat továbbfejleszti és rendszeresen kiegészíti azokkal, amelyek a közgazdaságtan többi főproblémáira vonatkoznak. Különösen említésre méltók ama fejezetek, amelyek a felsorolt gondolatképekkel és az árelmélet keretén belül a költség-számítással, a beszámítási problémával és a különböző monopolárrakkal foglalkoznak. Mises *kamatelméletét* azonban behatóbban kell ismertetnünk, nemcsak centrális jelentőségénél

¹³ L. Nicolai Hartmann: *Möglichkeit und Wirklichkeit*, Berlin, 1938: „In Wahrheit bleiben die ersten Voraussetzungen für die Erkenntnis hypothetisch, eine Tatsache, die sich im Streit um die Axiomatik der mathematischen Wissenschaften sehr eindringlich fühlbar macht“. (367 o.).

¹⁴ Nicolai Hartmann: u. o. azt mondja, „... dass alle Hypothesen der Bestätigung durch die Erfahrung bedürfen...“ (370 o.).

¹⁵ E tanok dogmatörténeti jelentőségére nézve l. Howard S. Ellis: *German Monetary Theory 1905—1933*, Cambridge. U. S. A., 1934, illetve G. v. Haberler: *Prosperité et Dépression*, 2e éd., Genève, 1939.

¹⁶ L. Collectivist Economic Planning. Edited by F. A. v. Hayek, London, 1935.

fogva a *Wicksell*—*Mises*-féle monetáris (forgóhitel) konjunktúratant illetőleg, hanem azért is, mert a szerző állásfoglalása érdekesen tükrözi vissza a kamatteoria egyik pontjának újabb fejlődését.

A *Wicksell*—*Mises*-féle konjunktúraelmélet tudvalevőleg abból a diszparitásból indult ki, amelyet a bankszervezet hitelnyújtási hajlama a „természetes“ és a pénz (kölcson)-kamatláb között előidézhethet. Az ilyen diszparitás váltja ki a kumulatív folyamatokat, amelyek az egyensúly felbomlásának következményei. A „természetes“ kamatláb fogalmának meghatározása a reális tőke határtermelékenysége eszméjén alapult.¹⁷ Ez a fogalom erősen lett bírálva. Joggal lehetett többek között felhozni, hogy egységes „természetes“ kamat nem létezhet, ami a pénzkamat összhangba hozatalát a befektetett tőkék határtermelékenységével lehetetlenné tette, legalább is oly értelemben, hogy a pénzkamat egységes mértéke meghatározatlan maradt. *Mises* levonja ebből a következményeket. A természetes kamat fogalmának helyébe az „eredeti kamat“ (*Urzins*) fogalmát lép-teti. Ennek meghatározásánál *Böhm-Bawerk* egyes gondolatai változáson mennek át. *Böhm-Bawerk* lélektanilag indokolta a jelen javak rendszerint, de nem kivételnélküli magasabbra értékelését a jövő javakkal szemben. *Mises* praxeologikusan akarja a magasabbra értékelés *szükségyszerűségét* bizonyítani.¹⁸ Ez vezet az „eredeti kamatnak“ mint árkülönbségnek meghatározásához. A sztatikus elmélet elvonatkoztatás útján tisztán megállapítja: „In der gleichmässigen Wirtschaft ist der Urzins die Differenz zwischen dem Preise jedes einzelnen Produkts und der Summe der Preise der komplementären Güter.“ (488 o.) A reális gazdasági élet azonban nem „egyenletes“ menetű, az „eredeti kamat“ tehát nem jelentkezik tisztán. A reális pénzgazdaságban a pénz hatóereje az árakra maradandó változásokat idézhet elő az „eredeti kamat“ mérvében (489 o.). Az eredeti kamat nem tőkekamat.¹⁹ Mint árkülönbözlet a három termelési tényező egyikével sem függ szorosán össze, nem is okozója a takarékoságnak, hanem oly értékviszonylat, amely a takarékoságban tűnik fel és annak mérvét határozza meg (476. o.). Az „eredeti kamat“ tehát nem ár, hanem elementáris értékjelenség. Végül az „eredeti kamat“ nem is járul ahhoz, hogy a termelési idő meghosszabbítassék vagy megrövidí-

¹⁷ *Knut Wicksell*: Vorlesungen über Nationalökonomie auf Grundlage des Marginalprinzipes. II. Band: Geld und Kredit. Német kiadás: 1928. 4 és 29 o.

¹⁸ u. o.: „Handeln muss immer und ausnahmslos Befriedigung in einem näher gelegenen Zeitabschnitt höher schätzen als Befriedigung gleicher Art und Stärke in einem ferner gelegenen gleichlangen Zeitabschnitt. Täte es das nicht, dann könnte es nie dazu gelangen, sich für eine Befriedigung zu entscheiden“. (443 o.).

¹⁹ u. o.: „Zins ist nicht etwa der Ertrag oder das Einkommen aus der Verfügung über den Produktionsfaktor Kapital“. (474 o.).

tessék²⁰ Ettől az „eredeti kamattól“ különbözik a kölcsönkamat, amely más tényezők figyelembevételé után a bruttokamat fogalmához is elvezet. Ezen megállapítások után *Mises* funkcióba lépteti monetáris konjunktúráját, amely az „eredeti kamat“ és pénzpiaci kamat viszonyán alapszik.

Ami *Mises* kamatelméletét illeti, mi itt csak rövid, immans kritikára szorítkozhatunk. A kamatelméleti vita újabban más irányt is vett. Elég a *Keynes*-féle kamatelmélet körüli vitára és *J. R. Hicks* dinamikus elméletére²¹ utalnunk. A kamatelmélet általános problematikájára itt nem lehetünk tekintettel. De meg kell említenünk, hogy *Mises* praxeologikus bizonyítása a jelen javak magasabbra értékelésének szükségességét illetőleg nem meggyőző. Amilyen szükségszerű a jelenlegi igények kielégítése, éppen olyan nélkülözhetetlen a jövő szükségletek fedezéséről való gondoskodás, úgyhogy mind a két tevékenység *logikailag* egyenlő értékű. Ellenmondást kell tehát látnunk *Mises* e bizonyítása és amaz állítása között, hogy az „eredeti kamat“ nagyságát szubjektív értékelések²² határozzák meg. A szubjektív értékeléseknek és választásoknak pedig nem lehet a jelen javak magasabbra értékelése az egyetlen „absztrakt“ és „tisztá“ indítéka. Más motívumok is szerepet játszanak, amelyeket nem kell külön felsorolnunk. Nézetünk szerint az „eredeti kamat“ fogalmának meghatározása nem ütközik kisebb nehézségekbe, mint *Wicksell* „természetes“ kamataé.

Kuffler Ervin

Hicks, I. R., Hicks, U. K., Rostás, L., The Taxation of War Wealth. Oxford. Clarendon Press, 1941. VII, 304 o.

A Hicks házaspár és Rostás László könyve az oxfordi National Institute of Economic and Social Research megbízásából a rendkívüli nyereségadó és a vagyonváltságok kérdését dolgozza fel. Megrajzolják a hadivagyonok keletkezésének közgazdasági hátterét, elméleti szempontból tárgyalják a rend-

²⁰ *Mises* lényegében *Böhm-Bawerk* tanait követi, amelyek a „Produktionsperiode“ és a „Mehrergiebigkeit zeitraubender Produktionsumwege“ fogalmi összefoglalások alatt ismereteseek. Terminológiai változtatásokat azonban célszerűnek tart (436 o.). Hasonló *R. v. Strigl* állásfoglalása. *Böhm-Bawerk* e tanai újabban éles támadásoknak voltak kitéve. L. a vitát *F. H. Knight* (*Economica*, 1934), *H. S. Ellis*, *O. Morgenstern*, és *R. v. Strigl* (*Zeitschrift für Nationalökonomie*, Band VI., 1935) között.

²¹ *Value and Capital*, Oxford, 1939.

²² u. o.: Man kann daher auch keinen nationalökonomischen Satz über die Beziehungen zwischen der verfügbaren Kapitalmenge und Gestaltung der Höhe des Urzins aufstellen. Wo die subjektiven Werturteile entscheiden, kann es keine allgemeingültige praxeologische Voraussage geben“. (485 o.).

kívüli nyereségadókat, a vagyonváltságokat és a tőkeadókat, feldolgozzák a különböző országok idevágó tapasztalatait és angol szempontból foglalkoznak a hadivagyonok megadóztatásának időszerű kérdéseivel. Bő és érdekes anyag, amelyet tárgyalnak, a hely korlátozott voltánál fogva azonban a következőkben csupán általános elméleti gondolatmenetüket ismertetjük részletesebben.

Az emberi erőfeszítésnek és az anyagi javaknak nemzeti célokra való igénybevétele, melyre háborús időkben feltétlenül szükség van, két módon mehet végbe: vagy önkéntes megajánlás, vagy kényszer útján. Ha a háborús erőforrások mozgósítását a piaci mechanizmusra bízuk, akkor a háborús vagyonok keletkezése majdnem elkerülhetetlen. Ha viszont a háborús vagyonok keletkezését meg akarjuk akadályozni, akkor a leghatásosabb mód a szükséges javak és szolgáltatások kényszer útján való igénybevétele. Vannak azonban okok, amelyek folytán a kényszerszerűen nagyon nehéz az egész vonalon alkalmazni. A sikeres hadviselés által megkövetelt munkák nem minden fajánál célszerű a közvetlen ellenőrzés alkalmazása. Nagy nehézséget okoz a közvetlen kényszerhez szükséges ellenőrzés helyes kiépítése is. Hirtelen változásokhoz kell alkalmazkodni és nincs idő kivárni, amíg az állam ellenőrző szerveit kiépíti.

Ha tehát a békéhez hasonló körülmények között dolgozik az ipar, a békeállapot ösztönzőjét meg kell hagyni. Ha viszont a háborús gazdálkodás belejött a kerékvágásba, úgy a másik mód eredményesebb lehet. A háborús vagyonok megadóztatása veszélyes kísérlet, ha az eredményességre való ösztönzésnek vet gátat, ha azonban eléri azt, hogy az eredményes közreműködés árát csökkenti, és a háború gazdasági terhét egyenletesebben osztja meg, úgy hasznos lesz. A háborús vagyonok problémájának gyökere a jövedelmeknek a háború alatti viszonylagos eltolódásában van. Az adóztatás akár különleges hadinyereségadó, akár az általános adó lépcsőzetes (progresszív) kiépítésével ezt akarja megakadályozni.

A háborús vagyonok megadóztatásának történetileg legfontosabb válfaja a rendkívüli nyereségadó. Részben a hadinyereségek ellen táplált ellenszenv miatt, de főleg azért, mert ezzel lehet a legeredményesebben hozzáférni a hadinyereségekhez. Látszólag alkalmasabb, jövedelmezőbb és méltányosabb, ha az állam a vállalati nyereségek megadóztatása helyett rendkívüli háborús jövedelemadót alkalmaz. De adminisztratív okoknál fogva és mert a rendkívüli jövedelmi adó alól a vállalati jövedelmeket az osztaléknak átmeneti tartalékolásával ki lehet vonni, a rendkívüli háborús jövedelemadó önállóan egyáltalában nem, hanem csak a hadinyereségadó kiegészítéseként fordulhat elő.

A rendkívüli nyereségadó a normálisnál magasabb nyere-

ségeket sujtja. A nyereségek a normálisnál kétféle értelemben lehetnek magasabbak: vagy az illető vállalatok béke idején szerzett nyereséghez viszonyítva, vagy az iparban rendszerint elért nyereségekhez képest. Az első a hadinyereségadó, a második a különleges nyereségek adója.

A különleges nyereségek adója nem igazságos, mert a vállalatok szerint rója ki az adót és nem mindig azokat az egyéneket sujtja, akiket kellene. Ha például egy vállalat alapítása óta átlag 20% osztalékot fizet, úgy az eredeti tulajdonosok nagy része rendszerint már drágábban túladdott részvényein és az újak nem húznak ilyen nyereséget. Az eredeti tulajdonosok az ellenértéket olyan papírokba fektethetik, amelyeknek névleges hozadéka nem magas és az eredeti jövedelem változatlan megőrzése mellett az adó alól teljesen kibújhatnak. A vásárlókat viszont alacsonyabb tényleges hozam mellett még a magas adó is sujtja. A hadinyereségadó ezektől a hibáktól mentes. A háború kitörése után minél hamarabb ki kell vetni és összehasonlítási alapul egy, a háború kitörésének időpontjához közeleső időpontot kell felvenni. Méltánytalanság itt csak abban az esetben fenyeget, ha egy békében alacsony nyereséggel dolgozó vállalat részvényeit jövőjébe vetett bizalomból nagy áron vásárolták és amikor az ilyen remélt többletnyereséget adóban elszedik. Általában azonban kétségtelenül annál jobb a rendkívüli háborús nyereségek megadóztatása, minél közelebb áll a tiszta hadinyereségadóhoz és minél kevésbé alkalmazza a különleges nyereségi elvet.

Minden nyereségadónak bizonyos fokig csökkentő hatása van a termelékenységre, legnagyobb mértékben azonban az olyan rendkívüli nyereségadóra áll ez, amely a határon álló termelést sujtja. Miután az üzleti élet tevékenységének rúgója a nyereségek, óvatosan kell bánnunk annak elvonásával. A magas rendkívüli nyereségadó — kiváltképpen a száz százalékos, amilyent Olaszország 1919-ben alkalmazott és amilyen ma Nagybritanniában érvényben van — igen veszélyes. Veszélyes nemcsak azért, mert jól vezetett vállalatok erőfeszítései számára semmi anyagi előnyt nem enged, hanem főként azért is, mert általa a helytelenül vezetettek gyakran anyagi veszteségektől mentesülnek. A rendkívüli kiadások és bevételek, melyek az üzletember kezén átmennek, többé nem az övéi, hanem az államéi; a magánvállalat vezetője köztisztviselő lett anélkül, hogy a kincstár részletekbe menő felügyelete alá került volna.

Számolni kell azzal is, hogy minél magasabb a rendkívüli nyereségadó, annál erősebb és általánosabb a törekvés az alóla való kibujásra. A legkönnyebb mód az adóhatóság félrevezetésére gazdaságilag nem indokolt befektetések eszközlése, abból a célból, hogy ezáltal a kiadási tételeket növeljék és így az

üzletismérleg felállítása után minél kevesebb nyereség essék a rendkívüli adó alá. A vállalatok például megújítják az olyan felszerelésüket, amelyet, ha a haszonelv érvényben volna, csak megjavítottak volna. A nagymérvű rendkívüli nyereségadó terhére történő visszaélések azonban főleg a háború végén lépnek fel. A múlt háború után észlelhető pazarló jellegű befektetések annak voltak tulajdoníthatók, hogy 80%-os rendkívüli nyereségadó mellett azok a vállalatoknak vajmi kevésbe kerültek.

A rendkívüli nyereségadó alól való kibujásra és a visszaélésekre irányuló törekvést még fokozza az a tudat, hogy ez az adó ideiglenes jellegű. A jelenben semmiképpen sem lehet nagyobb nyereségre szert tenni, viszont az, ami a jövőbeli nyereség érdekében történik, minden valószínűség szerint elkerüli az adót. Ha az állami megrendelésekből az üzletembereknek semmi hasznuk nem marad, úgy ezeknek az átmeneti jellegű megrendeléseknek vállalása helyett kevesebb hasznot hajtó, de a jövőben állandó üzletet jelentő megrendelések elfogadására fognak törekedni. Az ország gazdasági ellenállóképességét és a háborús erőfeszítés eredményességét ez súlyosan veszélyeztetheti. Egy másik következménye a magas, rendkívüli nyereségadónak az, hogy a vállalkozók munkásállományuk biztosítása érdekében kevésbé mutatnak ellenállást a béremelési követelésekkel szemben és inkább a munkásoknak juttatják a rendkívüli nyereségghatárt meghaladó nyereségüket, semmint hogy az állam adóba vigye el.

Ezek a bajok természetesen csak akkor lépnek fe, ha sok vállalat érte el a nyereségnek azt a fokát, amely rendkívüli vagyonadó alá esik. Tehát főleg infláció idején nagy a veszély. A bajok megelőzésének egyik módja egyéb adónemek szigorú alkalmazása, hogy minél ritkább alkalom nyíljon rendkívüli nyereség keletkezésére. A másik mód a rendkívüli adó terhének némi enyhítése. A kulcsot 50–60%-on túl nem célszerű emelni. De könnyítést jelenthet, ha összehasonlítási alapul a vállalat jó esztendőt jelölhet meg, továbbá, ha bizonyos minimális rendkívüli jövedelmet kivesznek az adó alól. Ezen módszereknek egyike sem tehet azonban sokat abban az irányban, hogy biztosítsa az olyan vállalatok termelékeny működését, melyek jelentékeny rendkívüli nyereségre tesznek szert. Itt jut szerephez a zárolás, vagy a kényszerkölcson elve. Ez éppen úgy szolgálja a fogyasztás megszorításának célját, mint az adó. Azáltal azonban, hogy munkássága gyümölcsére való igényét meghagyja a termelőnek, nem veszi el kedvét a további erőfeszítésektől.

A termelékenység szempontjából igen nagy jelentőségük van azoknak az előírásoknak is, amelyek az új tőke bevezetésének kérdését és a vállalatban alkalmazott tőke fogalmát szabá-

lyozzák. Logikusan nyereségnek vagy azt tekintjük, amit a vállalatban alkalmazott tőke a vállalatnak hoz. Ebben az esetben mind a saját tőkéből, mind az idegen tőkéből eredő hasznot a nyereség fogalma alá soroljuk: nem vesszük a nyereséghez a kihelyezésekből eredő jövedelmeket, viszont a kölcsönvett tőkék kamatait sem vonjuk le belőle. Vagy nyereségnek tekintetjük azt, amit egy pénzügyi csoportnak a tulajdonosa adott és közösen igazgatott csoportjának tőkéjéhez. Ennek a meghatározásnak alapján a kölcsöntőke után járó kamatot a nyereségből le kell vonni, a kihelyezésekből származó jövedelmeket viszont a nyereségbe be kell tudni. Ha már most a kihelyezéseket a nyereség megállapításának alapjául szolgáló tőkébe az azokból eredő nyereséget pedig az adóköteles nyereségbe nem tudjuk be, úgy a vállalat szempontjából előnyös lesz a vállalatban dolgozó tőke növelése, mert ezzel a kiszámított nyereség százalékat csökkentheti, az adó alá nem eső nyereség összegét növelheti és az új befektetés csekély jövedelmezőségét az állammal fiztetheti meg. Ha viszont a kihelyezéseket a nyereség megállapításának alapjául szolgáló tőkéhez hozzászámítják, úgy a tartalékoknak üzemi tőkévé való átalakítása kevésbé lesz előnyös, sőt 100%-os rendkívüli nyereségadónál — ha a jövedelem az előírt százalékot meghaladja — az üzem ilyen kiterjesztésének minden indítéka elvész. A kihelyezéseknek a nyereség megállapításának alapjául szolgáló tőkéből való kivetésének hátrányait az adózás alsó határának megfelelő szabályozásával rendszerint ki lehet küszöbölni és általában inkább csak az látszik célszerűnek, hogy az állami papirokat számítsuk hozzá az adóköteles nyereséghez. Ugyancsak sok szempont szól amellett is, hogy a kölcsöntőkék összegét az adóköteles nyereség megállapításának alapjául szolgáló összeghez és a kamatokat a nyereséghez ne lehessen hozzászámítani. Ebben az esetben az idegen tőke alkalmazásából eredő minden nyereség adó alá esik és a vállalkozókban csökken a hajlandóság idegen tőke igénybevételére. Infláció felé haladó időkben ez végeredményben kedvező hatás és csak arról kell gondoskodni, hogy a megfelelően nagy leírási kulcsok engedélyezése révén a hadiszempontból fontos üzemek kiterjesztése jövedelmezővé váljon. Persze ha az adó 100%-os, úgy az ilyen leírási kulcsok sem indíthatják a vállalatokat üzembővítésre és ilyenkor költséges módon az államnak kell a termelőberendezések bővítéséről gondoskodnia.

Fontos a rendkívüli nyereségadó inflációban gyakorolt hatásának vizsgálata is. A rendkívüli nyereségadó egyrészt mérsékli az egyének költsékezését, korlátozza a vállalatok üzleti kiadásait, csökkenti az üzemtérbevételek hajlandóságát a kölcsönzésre, de másrészt a kibúvási kísérletek erősítik az inflációt. Az adó alóli passzív kibúvás, mint a béremelési követelésekkel

szembeni engedékenység, a vállalat vezetésében való érdektelenség a háború egész folyamán jelentkezik. Az aktív kibúváásra, a jövőben hasznos vagyontárgyak nagyarányú beszerzésére főleg a háború végén kerül sor.

Az infláció viszont ugyancsak hatással van a rendkívüli nyereségadó működésére. Az infláció idején a nyereségek pénzben kifejezve magasak és így adó alá esnek. Vásárlóerejük azonban az árak emelkedése folytán csekély. Az infláció folyamán hovatovább minden nyereség, már nemcsak a rendkívüli nyereségek ez adó alá esnek. A legkomolyabb veszélyt az rejti magában, hogy a rendes számadási eljárással kiszámított nyereségben infláció esetén oly összegek is foglaltatnak, melyek inkább tekinthetők tőkének, mint bevételnek. A rendkívüli nyereségek adója ily módon némileg egy rosszul alkalmazott tőkeváltság jellegét ölti. Ha ugyanis infláció idején is úgy számítjuk ki a nyereséget, hogy az eladási árból kivonjuk az előállítási árat, úgy a kimutatott nyereség nem az árak emelkedésével arányban, hanem ennél jobban növekszik, mert tulajdonképpen két különböző árszínvonalat hasonlítunk össze. Ha ezeket a nyereségeket a maguk egészében kiosztanák, vagy eladóztatnák, ez a tőkét emésztene fel és az üzemet — újabb kölcsönök nélkül — a szokott mederben tovább folytatni nem lehetne. Az állótőke pótlására szolgáló tartalékalap nagysága szintén annak eredeti beszerzési költségeihez, tehát egy alacsonyabb színvonalhoz van méretezve s így lehetetlen volna a felszerelést a tartalékalapból megújítani. Bölcsek eljárás tehát a nyereséget tartalékolni, hogy majdan normális körülmények között az üzem nagyobb zökkenők nélkül működhesse. Magas rendkívüli nyereségadók mellett ilyen tartalékalap gyűjtése azonban nehéz, szinte lehetetlen. Ilyen körülmények közt majdnem minden vállalat kénytelen lesz normális működésének újrafelvételére kölcsöntőkét igénybe venni. Igen kényes helyzet áll elő, amikor az ellenségeskedések megszűnte után a vállalatok friss tőke bevitelével rendes üzletmenetüket ismét fel akarják venni. Az államnak — amíg feltehető, hogy az árak maradnak a magas színvonalon — nincs oka arra, hogy szabályozólag lépjen fel. Más helyzet áll elő, mikor áresés következik be. Az áresést követő lanya üzletmenetben és a teljesítőképeségén alulmaradó termelés mellett a vállalatok széles körét bukás veszélye fenyegeti. Ebben a helyzetben az államnak tervszerű elgondolással kell élnie; a rendkívüli nyereségadókból befolyó jövedelem egy részét inkább zárolt betét, semmint beszedett adóként kell felfognia és azt az üzleti élet háború utáni újjászervezésekor megállapított feltételek közt rendelkezésre kell bocsátania. Ily módon az adó a vállalatok háború alatti termelékenységére is inkább kedvező hatást válthat ki.

A háború előtti, háborús és háború utáni pénzügyek és

gazdálkodás szempontjából nagy jelentőségük van a vagyonszármazásoknak is

A vagyonszármazás oly nagymértvű egyenesadó, mely az adófizető tőkét sújtja. Nem kell, hogy a vagyonszármazásra vessék ki; lényeg az, hogy túl súlyos ahhoz, hogy a jövedelmekből fizethessék. Következésképpen a vagyonszármazás és ezáltal valószínűleg a jövőbeli jövedelemnek csökkenése. Ennek a meghatározásnak értelmében az olyan jövedelemadó, amely egy fontnyi jövedelemből húsz shillingnél többet követelne, vagyonszármazás. Ezzel szemben állnak az olyan vagyonszármazások, amelyek — noha a vagyonszármazás után vetik ki őket — mégsem vagyonszármazások, mert a jövedelemből fizetik. A vagyonszármazást az adózók képtelenek jövedelmekből fizetni, még ha azt teljes egészében erre fordítják is. A vagyonszármazás éppen ezért a pénzügyi rendszer rendes eszközeként nem, hanem csak szükséghelyzetekben alkalmazható.

A vagyonszármazás, melyet egyszer vetnek ki és amelynek törlesztése részletekben történik, nem igazságos, mert nincs mód a vagyoni viszonyokban beállott eltolódások figyelembe vételére. De nem igazságos azért sem, mert csak vagyonszármazás bíró emberekre vetik ki. Akiknek nincs vagyonszármazásuk, azokra nem lehet vagyonszármazást kivetni, mert a vagyonszármazás fizetése érdekében adósságba kellene magukat verniük és a jövedelmükben beálló kedvezőtlen változások könnyen tönkretelhetnék őket. De nem igazságos az sem, ha a vagyonszármazás alapjául szolgáló vagyonszármazást a vagyonszármazásból húzott jövedelem tőkésítésével állapítjuk meg. Ez az eljárás a tőkeszármazást a tőkejövedelem származásává alakítja át és egy év jövedelme alapján rölterhet a jövőbeli jövedelmekre. A vagyonszármazást, hogy igazságos legyen, lehetőleg olyan alapra kell helyezni, amely a jövőre nézve is némi támpontot ad. A tőzsdai papírok árfolyamában kifejezésre jutnak ilyen jövőre vonatkozó értékelések, egyébként azonban a hivatásos becslők konvencionális értékelésére kell támaszkodni. Kérdés az is, hogy a társulatnak vagy az egyéni részvényeseknek megadóztatása-e az igazságosabb. Angliában a múlt háborúban az volt a felfogás, hogy a részvényesekre mint egyénekre kell tőkeszármazást kivetni és nem a vállalatokra, amelyeknek tulajdonosai a részvényes minőségükben úgyis eleget tesznek kötelességüknek. Más országokban kivétel nélkül a vállalatokra is vetettek ki vagyonszármazást, sőt ebből több folyt be, mint az egyéni vagyonszármazásból. Ennek oka nyilván az volt, hogy az egyéni vagyonszármazást nem tudták a maga egészében megragadni. A vállalatok ilyen megadóztatásával szemben azonban aggályok merülnek fel, egyrészt mert az egyes tőkéek kétszeres megadóztatásától kell tartani, másrészt pedig, mert az üzleti tőkéknél észszerű progresszív kulcs alkalmazása nem lehetséges. Nagy körültekint-

tést igényel a vagyonváltság kivetési időpontjának megállapítása is. Zilált gazdasági viszonyok között nem lehet szó igazságos vagyonváltságról, mert a gyors értékelődések közepette egyes vagyonok túlbecslése és mások aláértékelése elkerülhetetlen. Noha szükség idején alkalmazzák a vagyonváltságot, mégis meg kell várni vele a normális időknek legalább a kezdetét. Ez alól kivételt csak a háborús vagyonszaporulatok adója képez, amelyet a háború vége után minél gyorsabban életbe kell léptetni.

Az egyszeri tőkeváltság gazdasági hatásai különbözők aszerint, hogy azt folyó kiadások fedezésére, vagy adósság törlesztésére fordítják-e s különbözőek közelebbi és távolabbi kihatásaikban is. A folyó kiadások fedezésére kivetett egyszeri vagyonváltság rossz adó, mert hatása inflatorikus. A háború alatt kivetett adó egyik célja a fogyasztás megszorítása, ezt pedig alig szolgálja, mert az ily módon beszédett tőkék nem a magánfogyasztás megszorításából, hanem hitelkiterjesztésből állanak elő és olyan tőkék felszívásából erednek, melyeket egyébként az államnak kölcsönöztek volna. A háború után a hadiadósságok megváltására kivetett vagyonváltságnak hatása nemcsak hogy nem inflatorikus, de kifejezetten deflatorikus. Még abban az esetben is, ha az adófizetés megkönnyítése érdekében hitelkiterjesztéssel élnek, az államadósságokkal való törlesztés ellensúlyozza ennek hatását. Még ha kizárólag a hadikölcsönök kötvénytulajdonosaira is vetnek ki mérsékelt vagyonváltságot, úgy hadikölcsönök helyett sokan inkább más értékpapirokat vetnek piacra, ami által az ipari papirok árfolyamát hátrányosan befolyásolják és az ipar helyzetére nyomasztó hatást gyakorolnak. Még fokozottabb mértékben áll ez arra az esetre, amikor a vagyonváltság magas és amikor nemcsak hadikölcsöntulajdonosokra vetik ki. Ha pedig olyan országban vetnek ki vagyonváltságot, amelynek pénzpiaca nincsen jól megszervezve, úgy az is megtörténhetik, hogy a vagyontárgyakat, amelyeket az adófizetésre kötelezett pénzzé akar tenni, más vevő híján az állam kénytelen külön szerv útján átvenni és lassankint értékesíteni.

Felmerül a kérdés, hogy, miután a háború után vagyonváltságnak deflatorikus hatása van, nem használható-e ez az infláció megfékezésére? Közép-Európában történtek erre nézve kísérletek, de balul ütöttek ki, mert, amikor a váltságadónak híre ment, a tőke kimenekült az országból és így az árak még csak emelkedtek. Ilyen tőkemenekülésre a mai fokozottabb ellenőrzés mellett talán nem kerülhetne a sor, de nehezebb volna megakadályozni egy másik, a középeurópai vagyonváltságok balsikeréért nagyrészt felelős visszaélést: a kirótt összegek késedelmes beszolgáltatását. Ez az infláció fokozódásával azt eredményezi, hogy a reálértékben befizetett összeg az eredetileg

kivetett összegnek csak töredéke. Tehát csak normális időkben szabad vagyonsváltással kísérletezni.

Hosszabb időközökre nézve a vagyonsváltás egyszeri kivetése csökkentené ugyan a hadikölcsön kamatait, és ezzel lehetővé tenne némi csekély jövedelemadó csökkentést, viszont másrészt a vagyonok csökkentésével a kincstár apasztaná saját örökösödési adó bevételeit. Ha az állami vezetés az állami adósság tőketerheinek visszafizetésére határozta el magát, úgy a szempontok inkább a vagyonsváltás révén való gyors visszafizetés mellett szólnak, de ha az állam egyáltalában nem, vagy csak igen kis mértékben kíván adósságot törleszteni, úgy az örökösödési adó alapjának, valamint forrásának megőrzése és a vagyonsváltás ellen szólnak a szempontok.

A tőkeadó nem annyira az adósság megváltásánál, mint inkább a kamatok törlesztésénél juthat szerephez. Vigyázni kell azonban a kivetés módjánál és különbséget kell tenni a magánvállalatok és az olyan vállalatok közt, melyeknek papírjait a tőzsdén jegyzik. Ha utóbbi esetben a vállalatra vetik ki az adót, ez végzetessé válhatik, mert ha történetesen nincs is nyereség, tőke azért van és így tőkeadókötelezettség is. A részvényesekre kell kivetni az adót, tőketulajdonosi minőségükben. Magánvállalatoknál viszont attól kell óvakodni, hogy kivetési alapul a tőkésített jövedelmet vegyünk; a vagyontárgyak beszerzési vagy piaci ára a helyes alap itt.

Az aránylag rövid ismertetés csak a fontosabb elméleti szempontok felvázolására terjedhetett ki. Az empirikus anyag feldolgozása és a gyakorlati következtetések levonása kapcsán még számos figyelemreméltó szempont merül fel. A munka az egész anyagot logikus felépítésben és világos előadásmódban tárgyalja. Habár elsősorban az angliai kérdések megoldását tűzte feladatául, a kérdések közös jellemzői révén más országok pénzügyi és gazdasági szakkörei is sok tanulságot és indítékot meríthetnek belőle. Minthogy pedig a munka Magyarország és más közép-európai országok idevágó intézkedéseit részletesen feldolgozza, Magyarországon talán fokozottabb érdeklődésre tarthat számot.

Heller Farkas Tamás

Horst-Eberhard, Otto: Die Industrialisierung Ungarns. Berlin, 1941. Volk und Reich Verlag. S. 187.

Az iparosodás Magyarország gazdasági felépítését alapjaiban változtatta meg. A korábbi elmaradt agrárországból iparos agrárállam lett, ahol a gyáripar és a mezőgazdasági termelés egyensúlyban van és előnyösen kiegészíti egymást. Természetes, hogy a magyar gazdaság szerkezetében bekövetkezett változás elsősorban a közép-európai gazdasági térségben

érdekelt államok, így főleg Németország figyelmét keltette fel. Ennek tulajdoníthatjuk, hogy a német közgazdasági irodalomban egyre több tudományos és népszerű munka tűzte ki maga elé azt a célt, hogy a szakkörökkel és a közönséggel a magyar iparosodás folyamatát és várható hatásait megismertesse. 1938-ban jelent meg e kérdésről Karl Geller elsőrangú munkája (*Die Strukturänderung der ungarischen Volkswirtschaft nach dem Kriege und die Stellung Ungarns im mitteleuropäischen Wirtschaftsraum*. München, 1938.). Legújabbban pedig Horst-Eberhard-nak a címben idézett munkája kíván e témával alaposabban foglalkozni.

A szerző könyvének szerkezetét oly módon építi fel, hogy az első részben megvilágítja a magyar iparfejlesztés lehetőségeit és adottságait, tehát úgy a természeti, mint a kulturális adottságokat, illetve a tőkegazdálkodás alapjait. A második részben a magyar iparosodás feladatait és céljait mutatja be, a harmadik részben az iparosdást előmozdító intézkedésekkel foglalkozik, végül munkája negyedik részében a magyar iparosodás eredményeit foglalja össze. Az egyes részekben taglalt főkérdéseket — eltekintve az első résztől — minden egyes esetben szociálpolitikai, nemzetgazdasági, pénzgazdasági és hatalmpolitikai szempontok szerint elemzi. A munka szerkezetének ez a szerencsés felépítése igen alkalmas arra, hogy a magyar iparnak az utolsó húsz évben elért nagyarányú fejlődését minden oldalról megvilágítsa. Ha ez a szerzőnek mégsem sikerült teljes mértékben, azt a könyv módszerbeli és tartalmi hibáinak tulajdonítjuk.

A módszerbeli egyenetlenségek közül csak futólag emeljük ki a következőket. 1. Hiányzik az iparosodás okainak és eredményeinek nagyságrendjük szerint való mérlegelése. Pld. A szociálpolitikai rész bőven tárgyalja az OTI pénzügyeit, míg az 1937:XXI. tc.-re, amely pedig a legkisebb munkabérek rendszerét, a nyolc órás munkanapot, a fizetéses szabadságot vezette be, alig tér ki. 2. Szerző sok esetben az alapfogalmakat a könyv lapjain tisztázza, amire pedig a mű összefoglaló jellege nem adna lehetőséget. E műfaj megkívánja, hogy a szerző kész fogalmakkal dolgozzék. Ezzel szemben pld. a „Die finanzwirtschaftliche Massnahmen zur Industrialisierung“ fejezetben a Volkswirtschaft fogalmi magyarázata körül egész iskolatörténeti vitát rendez Wagemann, Schmoller, Jessen, Eberberg, Terhalle bevonásával. 3. Az illető témával összeköttetésbe csak nehezen hozható idézetek tömeges alkalmazása folytán egyes részeket kevésbé világosan tekinthet át az olvasó. Magyarország utolsó két évtizedbeli iparosodásával kapcsolatban Zwingli, Rousseau, Spengler, James Watt, Windelband, Adam Smith idézése meg már a tudálékosság benyomását kelti.

A könyv módszerbeli hibáit éppen csak érintettük, sokkal

fontosabbnak tartjuk ugyanis rámutatni a mű tartalmában helyenként előforduló téves megállapításokra és adatokra, amelyek a magyar nagyipar fejlődését a könyv olvasóközönsége előtt helytelenül villágítják meg.

Az iparfejlesztés természetes alapjaival foglalkozva, szerző a magyarországi időjárással kapcsolatban írja, hogy a szélsőséges klíma minden gazdasági tevékenységet, de különösen az ipart igen megnehezíti, továbbá, hogy a külföldi tisztviselők és munkások munkaképességét csökkenti az a körülmény, hogy van olyan hónap, amelynek a hőmérséklete olyan alacsony, mintha Budapest az Északi Sarkkövezetben feküdne, ugyanakkor nyáron a legmelegebb hónap Észak-Afrika hőségére emlékeztet. Ezzel szemben évtizedes megfigyelések szerint Budapesten a leghidegebb hónap átlaghőmérséklete -1°C , míg a még fejlettebb iparú Berlinben -1.3°C ; a legmelegebb hónap Budapesten 21.8°C , míg Berlinben alig valamivel kevesebb: 19°C . De még abban az esetben is, ha Budapesten sokkal hidegebb, illetve melegebb lenne az időjárás, a nem aklimatizálódott külföldi származású alkalmazottak teljesítőképességére gyakorolt hatása már csak azért se számítana, mert a magyar gyár- és ipar idegen származású, illetve állampolgárságú alkalmazottainak aránya csak ezrelékekben fejezhető ki.

A tárgyalt munka első része továbbiakban részletesen foglalkozik azzal a kérdéssel, hogy az ország természeti kincsei a magyar ipar számára milyen értékű nyersanyagbázisul szolgálnak. A szerző e tekintetben arra a megállapításra jut, hogy Magyarország gazdasági ereje Trianon után sötét képet nyújtott, ha a rendelkezésre álló nyersanyagokat vesszük tekintetbe. Amennyiben alaposabban vizsgálta volna meg szerző a tényleges helyzetet, arra a megállapításra juthatott volna, hogy 1937-ben, tehát még a nyersanyagban aránylag értékesebb felvidéki és erdélyi területek visszacsatolása előtt, a magyar gyár- és ipar által felhasznált nyersanyagok 70–75%-a hazai származású volt, ami e tekintetben igen kedvező arányszámnak mondható.

Horst-Eberhard a magyar energiaforrásokat sem értékeli sokra. Figyelmen kívül hagyta, hogy 1938-ban, tehát már aránylag fejlett ipar mellett Magyarország csak 5,200.000 q szénét hozott be, ugyanakkor az ország szénbányászata közel 100 millió q szénét termelt, tehát e téren gyakorlatilag önellátónak tekinthetjük az országot. Az energiahelyzettel kapcsolatban a szerző elfelejtkezni megemlékezni a lipsei kőolaj-előfordulásokról, amelyek már 1938-ban is nagy reményekre jogosítottak, azóta pedig az ország szükségletét szinte teljesen fedezik.

A könyv legkifogásolhatóbb részei mégis azok, amelyek a magyar iparosodás folyamatát pénzgazdálkodási szempontból elemzik. A második rész egyik fejezetében, amely a cím szerint

az iparosítás pénzgazdasági céljaival foglalkozik, a célok jelzése helyett helyzetképet kapunk a közületi háztartásokról, az ország eladósodásáról stb., csak éppen a címben kifejezett témáról nem tudunk meg semmit, vagy édeskeveset. A harmadik rész az iparosítás érdekében hozott közületi intézkedésekkel — így a pénzgazdasági természetűekkel is — foglalkozik, sőt az utóbbiakal egy terjedelmesebb fejezetben (*Die finanzwirtschaftlichen und machtpolitischen Massnahmen zur Industrialisierung*). Ez a fejezet valójában úgy néz ki, mintha egy általános gazdasági évkönyv fináncrésze lenne. A szerző felsorolja a magyar állam külföldi kölcsöneit, a fizetési mérleg alakulását, a nemzeti jövedelemnek az egyes termelési ágak közötti megoszlását, az állami beruházásokat, részletesen ismerteti még az 1930-as válság utáni devizagazdálkodási rendszereket. Futólag említi csak meg az IMI szerepét az ipari finanszírozás terén, valamint a győri egymilliárdos-tervet. Nem kapunk tájékoztatást azonban arról, hogy a felvett külföldi kölcsönökből — amelyek tényleg jelentős mértékben elősegítették a magyar iparosodást — ténylegesen mennyi jutott az iparnak. Nem szerzünk tudomást a magyarországi hitelszervezet iparfinanszírozási tevékenységéről, amely e téren a legjelentősebb tényező volt. Nem történt említés — eltekintve az IMI-vel foglalkozó néhány sortól — az ipari finanszírozásban különleges szerepre hivatott pénzintézetekről. Ugyancsak tájékozatlanok maradunk a sorrendben a pénzintézeti finanszírozás után következő második fontos tényezőről, az önfinanszírozásról, amelyet a magyar kormány 1925-ben bevezetett védővamos politikája nyomán kialakult belföldi árszínvonal tett lehetővé. Nötel Vilmos számítása szerint az iparvállalatok nyereségükből csak 1931–38 között hatszázmillió pengőt fordítottak önfinanszírozásukra.

A szerző forráskritikájának elégtelensége miatt a szociálpolitikai fejezetekben is néhány tévedést követett el. Egy vidéki hetilap közleménye alapján azt az általános megállapítást teszi, hogy a deflációs pénzpolitika következtében a munkaadók munkásaikat egyre csökkenő bérrel és egyre növekvő munkaidővel foglalkoztatták. Amennyiben a szerző nem egy meglehetősen ismeretlen hetilap híreire támaszkodott volna, hanem a hivatalos adatokat nézte volna meg, éppen az ellenkező eredményt kapta volna. 1929–1935-ig, tehát a deflációs időszak alatt, az átlagos munkaidő a gyáripárban 0.2 órával csökkent, nem pedig emelkedett. Egy másik helyen a forrás nem megfelelő felhasználása miatt a magyar munkaidőviszonyok alakulásáról sötét képet nyújt, midőn azt írja, hogy korábban a napi munkaidő az iparban 12–13 óra volt, a 8 órás munkaidő bevezetésével ugyan több iparban javulás következett be, ez azonban nem volt lényeges.

Ezek szerint a 8 órás munkanap bevezetése előtt 12–13 óra lett volna az átlagos napi munkaidő, ami a 8 órás munkanap elrendelésére se nagyon javult volna. Ezzel szemben a valóság úgy fest, hogy 12–13 órás átlagos munkaidő csak a magyar gyárpar kezdetekor, 1875 körül volt észlelhető, már 1929-ben az átlagos napi munkaidő 9 óra, 1938-ban pedig 8.4 óra volt.

Nemcsak számos részlettel nem érthetünk egyet, hanem ellent kell mondanunk a szerzőnek a magyar iparosodásról írt végső konkluzióinak is. Ezek szerint az iparosodás Magyarországot a külfölddel szemben eladósította, a magyar gazdasági életet nagy adókkal terhelte meg és az egyéni jövedelmeket szemmel láthatólag csökkentette; valamint hogy az ország védelmében hozott iparosítási intézkedések az életszínvonalat leszállították, ezáltal a lakosság egészségének gyengülését idézték elő. A szerző tehát számításán kívül hagyja, hogy az ipar csak aránylag kevésbé részes az ország eladósodásában, mert a felvett külföldi kölcsönökből az iparnak csak $\frac{1}{3}$ rész jutott. Különben is az 1931-ben bekövetkezett transzfermoratórium, valamint a dollár és font árfolyamában történt változások és a kamatrendezések a magyar népet megkímélték attól, hogy a tényleg nagyméretű külföldi eladósodás terheit és súlyát viselje. De a népesség elegésségtelenedéséről mondtak sem állják meg a helyüket, mert éppen a világháború utáni iparosodással párhuzamosan megindult hivatalos népegészségügyi akcióknak köszönhetjük, hogy Magyarország halálozási arányszáma 1920–1940 között 21.4 ezrelékről 14.4 ezrelékre, a csecsemőhalandóság 18.7%-ról 13.9%-ra, és a t. b. c.-ben elhaltak arányszáma 3.2 ezrelékről 1.3 ezrelékre esett. Az életstandard csökkentésének pedig ellendmond az a körülmény, hogy a kereső lakosság fejátlaga a nemzeti jövedelemből 1924–25-ben reálértékben 900 pengő volt, míg 1938–39-ben már az 1000 pengő felett mozgott.

Joggal kifogásolható, hogy szerző a magyar iparosodásról alkotott végső véleményében csak iparosodásunk teheroldalát nézi, nem tér ki azonban ugyanott nagyiparunk előnyeire is. Így figyelmen kívül hagyta a nagyszámú munkaalkalmak teremtését, nyersanyagjainknak gazdaságos felhasználását, külkereskedelmi mérlegünknek aktívra való válását, nemzeti jövedelmünk emelkedését, az iparnak a közterhekből vállalt egyre növekedő részét stb. stb. Mindezeket a szempontokat és tényeket szerző ha korábban esetleg itt-ott meg is említi, de végső összefoglalásából kihagyta és ezáltal lemondott arról, hogy olvasóinak a magyar iparosodásról helyes összefoglaló képet adjon.

Ebből a szempontból azt sem tartjuk szerencsés megoldásnak, hogy szerző vizsgálódását már az 1938. évvel lezárta. Utóvégre könyve megjelenése, valamint 1938 között 3 év telt el és 1940-ig bezárólag a legrészletesebb statisztikák álltak volna

rendelkezésre, még a visszacsatolt területekre vonatkozólag is. Amennyiben szerző a területi egység érdekében a magyar ipar fejlődésének bemutatását jónak látta 1938-al lezárni, legalább egy függelékben kellett volna rámutatnia a magyar ipar további gyorsütemű fejlődésére, valamint azokra a mélyreható változásokra, amelyek a bekövetkezett területi gyarapodások folytán különösen a szerző által korábban kifogásolt vonatkozásokban előálltak.

A könyv tartalmának áttekintése után még a felhasznált irodalommal kapcsolatban kell egyet-mást kifogásolnunk. A szerző művéhez négyoldalas forrásjegyzéket csatolt. Szerintünk a bírált könyv szempontjából az ott felsorolt műveknek legalább a felét felesleges volt bejegyezni. Pld. Brandenburg: Macchiavelli und sein Prinzip, Chesterton: Mosley, Geschichte und Programm des britischen Faschismus, Nagy József: A filozófia nagy rendszerei, Paizs Dezső: Magyar Anonymus, Béla király jegyzőjének könyve a magyar cselekedeteiről, stb. stb.

Forrásjegyzékével kapcsolatban kell hangsúlyoznunk azt is, hogy még egy magával kisebb igényeket támasztó műnek sem szabad nyíltan bevallania, hogy egyes vonatkozásokban 60—80 oldalas népszerű összefoglaló füzeteket (Kincsestár Könyvtár) használt fel forrásul. Ez éppen olyan, mintha egy külföldi a német ipar fejlődéséhez — akárcsak részben is — a Samuel Göschel-ekből aakrna adatokat és szempontokat meríteni.

Végső benyomásként leszögezhetjük, hogy Horst-Eberhard témája megvilágításához nagy anyagot hordott össze. Ennek felhasználása során helyenként nem egészen elfogadható megállapításokat tett, helyenként azonban értékes szempontokat vetett fel, — pld. midőn a termőföld intenzívebb megművelésének, a magyar mezőgazdálkodás szükségyszerű gépesítésének iparfejlesztő hatását fejtegeti, — mindazonáltal könyvéből akár a magyar ipar fejlődéséről, még kevésbé jelenlegi helyzetéről valóságos képet nem kapunk. E jóakarató, de iparunk fejlődését szervesen megfogni nem képes munka nyomán egyre inkább annak a szükségét érezzük, hogy a magyar nagyiparról megfelelő mű tájékoztassa a német gazdasági közvéleményt.

Rézler Gyula.

A magyar gyáripar évkönyve és címtára 1941.
A gyáripari érdekképviseltek közreműködésével szerkesztette *Dr. Pártos Szilárd*. Budapest, 1941. 1286 l.

Ez a hatalmas kötet azzal a szerény névjeggyel jelenik meg, mintha folytatása lenne *Koffler* Károly kitűnő „Ipari címtár”-ának, amely utoljára 6 évvel ezelőtt került forgalomba. Valóban Pártos könyve sokkal több annál. Több már annál

az örvendetes ténynél fogva, hogy az ország területe időközben négy ízben is megnövekedett, ez által a visszatért országrészek gyáripari címanyagának feltárása valóságos közszükségletté vált, amelyet most az új címtár kitűnően, nagy alapos-sággal kielégít. De több annál fogva is, mert a munka szer-zője, aki maga is kitűnő közgazdasági publicista, a címtárat nagyon értékes évkönyvvel is gazdagította.

Az évkönyvi rész kitűnő értekezésekben számol be azok-ról a fontosabb problémákról, amelyek a gyárilpar életét és mű-ködését foglalkoztatják, de egyben rávilágít arra a fontos sze-repre is, amelyet a magyar gyárilpar a mai különleges hely-zetben közgazdasági életünkben betölt. Az értekezések sorát *Knob* Sándor nyitja meg, aki „A magyar gyárilpar 1941-ben” cím alatt főként arra utal, hogy a gyökeresen megváltozott helyzetben majd szükségessé váló iparfejlesztésnek a finanszi-rozás lesz a legnehezebb pontja. Utána *Márkus* György „Szén-gazdaságunk helyzetét” ismerteti, míg *Haidegger* Ernő „Vil-lamos energiaszolgáltatói ipar” címen ennek az iparágnak nagy programját jelzi azzal a összehasonlítással, hogy Északerdélyben az áramfogyasztás fejenként 35 kwó, míg a fel-vidékkel és Kárpátaljával bővült Csonkaországban 160 kwó a fejkvóta. *Stromfeld* Ferenc a vas- és gépipar, *Sasvári* Géza a téglá- és agyagipar, *Jordán* János a fafeldolgozó ipar, *Durand* Félix a papírosgyártás helyzetét és jövő kilátásait mutatja be. Kiváló szakemberek ismertetik a textilipar, a bőrilpar (*Morvay* Oszkár), a vegyészeti ipar, a malomipar (*Halla* Aurél), a sör-ipar, a szeszipar (*Koffler* Károly), a cukoripar, a konzervipar (*Láng* Béla) és a tejipar (*Utassy* Béla) helyzetét és kilátásait.

Ezeket a tájékoztató közleményeket követi *Varga* István kitűnő tanulmánya az áralakulás kérdéséről a magyar gyár-iparban. Nagyon időszerű és gyakorlatias értékű *Hein* János fejtegetése a gyárilpar adózási problémáiról, különösen az ér-tékkülönbözeti tartalék és az adómentes felújítási tartalékalap, valamint a régebben gyűjtött értékcsökkenési tartalékok kérdé-séről. *Rézler* Gyula a munkabérszínvonal alakulását ismerteti erős szociális érzéssel, míg *Lengyel* Géza az ipari kivitel kér-déseit helyezi nagy szakértelemmel előtérbe. *Gyömrei* Sándor közlekedésügyünknek a gyárilparral való összefüggését ismer-teti és találó érvekkel mutatja ki, hogy a vasúti tarifapolí-tika mily fontos előmozdítója az iparfejlesztésnek. Az érteke-zések sorát *Benes* Ferenc kitűnő tanulmánya zárja le, amely-ben a magyar gyárilpar és a pénzintézetek együttműködését emeli ki, joggal utalva arra a döntően fontos szerepre, amelyet a magyar pénzintézetek a gyárilpar fejlesztése terén játszottak.

Külön értékes és tanulságos fejezete a könyvnek az, amely a gyárilpar szociális és kulturális működését ismerteti. Ez után következik a magyar gyárilpar címtára é. p. nagyon

gyakorlatiasan először a magyar gyáripari vállalatok betűrendes névjegyzéke, azután pedig ipari szakcsoportok szerint részletezve. Végül pedig a magyar gyáripari termelés gyártmányjegyzéke nagyon világos, praktikus csoportosításban.

Az impozáns kötet nagyon tanulságos tájékoztatást nyújt mindenkinek, aki a magyar gyáripar és egyes ágai közgazdasági és üzleti helyzete iránt érdeklődik. Azok számára pedig, akik akármily vonatkozásban összeköttetéseket akarnak a gyáriparral, annak egyes csoportjaival vagy vállalataival létesíteni, a kitűnő címanyag nélkülözhetetlen segédforrás. — Külön kiemelendő a kötet szép kiállítása, amely a Stádium sajtóvállalatot dicséri. (é. a.)

Az Ipartestületek Országos Központjának VII. évi jelentése. Budapest, 1942. Urbányi János Könyvnyomdai Műintézet. 380 old.

Az IPOK évi jelentései a Központ sajátos helyzeténél fogva túlnőnek az érdekkéviséletek szokásos beszámolóinak jelentőségén. Az Ipartestületek Országos Központja az ország képesített kisiparosainak törvényes csúcsszervezete, s így abban a helyzetben van, hogy a gazdasági élet statisztikailag legkevésbé megközelíthető szektorának problémáit, az ebbe a csoportba tartozók tevékenységét, feladatait és nehézségeit többé-kevésbé adatszerűen tárja fel. Az évi jelentés ennél fogva nemcsak a Központ érdekképviselői tevékenységéről számol, hanem ezenfelül a kézművesosztályról rendelkezésre álló számszerűségeket ismerteti, s a magyar kis- és kézművesipar értékes szociográfiáját testesíti meg.

Az általános célkitűzések, a kormányzat kisiparpolitikai intézkedései és a kézművesség dolgozóinak számára, valamint termelésére vonatkozó adatok ismertetése után az iparostestületek beszámolóit következik. Az egyes szakmák helyzetét a fővárosi szakipartestületek jelentései világítják meg, míg a vidéki általános ipartestületek jelentéseiben természetesen inkább a falusi kisipar szakmáktól elvonatkoztatott, osztálykérdései elevenednek meg.

Ugyanez a jelentősége a vidéki közigazgatási hatóságok által készített, gyakran igen találó helyzetképeknek is.

A kézművesipari konjunktúrát a Magyar Gazdaságkutató Intézet által készített külön fejezet vázolja. Egyes kiemelkedő jelentőségű kérdésköröket, mint pl. munkaalkalmak-közmunkák, anyagellátás, árszabályozás, iparfejlesztés, kisipari hitel, adózás, szociális problémák önálló leírások tárgyalják meg. Végül ismereti az évi jelentés a központ belső életét érdekképviselői, karitatív, szervezési, kulturális és adminisztratív tevékenységét is.

Gazdaságpolitikailag az egyes beszámolókból elsősorban az domborodik ki, hogy a háborús gazdálkodás általános nehézségei az ehhez a népréteghez tartozó kisexisztenciák számára fokozott terhet jelentenek. Az anyaggazdálkodás, ár- és munkabérszabályozás, adózás, szociálpolitika terén érvényesülő hatósági előírások betartása, a hitelellátás biztosítása még a megfelelő apparátussal rendelkező vállalatok számára is nagy feladatot jelentenek, de sokszoros — s igen sok esetben át sem hidalható — problémaként jelennek meg a kevésbé tájékozott és tőkeerőben gyengébb kisiparosnál.

A kisipar gazdasági tevékenységének grafikonja egyenetlen. Kétségtelen, hogy a kereslet az elmúlt évben a kellő foglalkoztatást biztosíthatta volna, másrészt azonban igen sok vonatkozásban a munkalehetőségek határát az anyaggazdálkodás körén belül biztosítható nyers- és segédanyagmennyiségek jelentették. Ebben a vonatkozásban a *szervezettség* nyújtotta az egyetlen számottevő segítséget. A kisipari szövetkezetek, ellátási csoportok igen komoly feladatot teljesítettek a teljesen centralizált anyaggazdálkodás mellett adódó problémák leküzdésénél. Nivellálták az egyes iparosok ellátását, s ezáltal termelését és kereseti lehetőségeit. Tájékoztatás és iránymutatás által, de ezenfelül megfelelőbb ellenőrizhetőség megteremtése útján is elősegítették a kisipari árszabályozás tekintetében fennálló speciális igények figyelembevételét. Ezek a csoportok (s közöttük az Iparosok Országos Központi Szövetkezetének irányítása mellett 1.104 közszállítási csoport) tették elsősorban lehetővé, hogy a kisipar a közmunkák és közszállítások lebonyolításában részesedhessen. E csoportokban és az ugyancsak az IOKSz vezetése alatt álló 31 szövetkezetben közmunkák kivitelezésén tizenhatezer kisiparos dolgozott.

Jelentős támogatást nyújtottak a kisipari csoportok tagjaiknak a termelés és értékesítés síkján is, különösen egyes erre különösen alkalmas szakmákban, mint pl. a ruházati iparokban.

A szervezettség jelentősége azonban nem korlátozódik erre a síkra, mert pl. igen nagy fontossága van a megfelelően felépítő, önállóan tárgyalóképes szervezetnek a hatóságokkal, testületekkel folytatott érintkezés során is, amely vonatkozás a gazdasági élet állami irányításának egyre intenzívebb volta mellett jelentőségében szintén gyarapodott.

A háborús események folytán a technikai fejlődés forradalmi mértékűvé vált; ahhoz, hogy ebben az átalakult technikájú termelésben a kisiparosság helyét a háború utáni időkben megállhassa, fokozottan szükséges az *ipari továbbképzés*, amit elsősorban a kellő szervezeti, közösségi és testületi támogatás biztosíthat. Ehhez a kérdéskörhöz tartozik a gazdálkodásunkban egyre nagyobb szerepet nyerve műanyagok felhasználási és

feldolgozási lehetőségeinek kellő ismerete, s ehhez az iparosság természetesen szintén leginkább szervezeti útján juthat hozzá.

A szervezet szükségességének tudata az egyszerűbb körülmények között élő vidéki kisiparosságot szintén fokozódó mértékben hatja át; erre mutat az az igen jellemző kortünet, hogy kisközségek helyi problémákkal foglalkozó ipartestületei beszámolóikban behatóan tárgyalják az érdekképviseleti reformkérdését is.

A vidéki kisipar problémái középpontjában olyan kérdések állanak, amelyek az egész népcsztály helyzetét szemléltető módon világítják meg. A kisebb üzemek (rendszerint segéderő nélkül dolgozók) tulajdonosai sok esetben napszámos munkát vállalnak, mert a megbízásokat anyaghiány folytán nem teljesíthetik. Ugyanakkor más üzemek munkájukat nem tudják zavartalanul lebonyolítani, mert szakmunkásokban erős hiány tapasztalható. A *szakmunkások* jelentékeny része kedvezőbb feltételek mellett külföldön helyezkedik el, vagy a bizonytalanabb kisipari munkavállalás helyett nagyüzemekben, hadiüzemekben keres állást. Ez természetesen szintén a kisipar helyzetét súlyosbítja, mert a rendelkezésre álló korlátozott számú szakmunkás iránt kifejezett vetélkedés tapasztalható. Budapesti szakipartestületi részről hangzott el az a panasz, hogy megfelelő szakmunkást csak a megállapított minimális bérek kétháromszoros összegéért lehet kapni.

Igen sok olyan új költségtényező merül fel, amelyet ezelőtt nem kellett, a jelenlegi szabályozott árrendszer mellett pedig nem lehet kalkulálni. Különösen az anyagbeszerzés nehézségei, az ezzel kapcsolatos utánjárás, utazások és szállítási költségek okozzák azt, hogy míg az árak és a foglalkoztatás mértéke kedvező helyzet látszatát keltik, a tényleges kereset csökkent. Ez az egész kisiparban, de különösen a vidéki kisipar javarésznél egyszersmind az életnívó lényeges lejjebbszállítását is jelenti.

Megnehezült a munkaerők utánpótlása is; a tényleges helyzet mérlegelésével az ifjúság nehezebben szánja el magát több évig tartó *tanoncviszony* vállalására, ami a kisiparosság képzett rétegeinek ritkulását idézheti elő. Ebből a szempontból is különös jelentőséggel bír az a régi törekvés, hogy a kisiparosság legalább részben élvezhesse a szociális törvényhozás által a munkásosztály számára már régebben biztosított előnyöket. Itt elsősorban az öregségi biztosítás problémája kerül előtérbe. Öröndetes, hogy a kormányzat az iparosság öregségi biztosításának kérdésével most már intézményesen foglalkozik és az érdekképviseltek közreműködésével remélhetőleg rövidesen megvalósítja ezt az igen jelentős célkitűzést. Ez a lépés is hivatva lenne ez érdemes népréteg pályájának nehézségeit enyhíteni, s egyszersmind a szükséges utánpótlás biztosítását megkönnyíteni.

Nagy súlyt fektetnek a kisiparosság szervezetei arra is, hogy az 1931. évi iparfejlesztési törvény helyébe lépő új törvény az állami kedvezményekben ez alkalommal elsőízben a megfelelő kis- és kézműipari üzemeket is részesítse. Ha ez megtörténik, úgy hivatalos iparpolitikánk kisiparfejlesztő szándékai demonstratív módon jutnak kifejezésre.

A kisipari problémák közül még igen fontos és jelentős az intézményes *hitelellátás* helyzete is. Különleges figyelmet érdemel ez a kérdés a mai időkben, amikor a kereskedelem hitelélete visszafejlődött, s kisebb üzemek a régebben rendszeres áruhitelben nem részesülnek. Ezt volna hivatva pótolni a tőkeszegény kisipar számára a rendszerint altruista alapon mozgó intézetek hiteltevékenysége, amelyet az állam és a közérdekű testületek különleges akciókkal bővítettek ki. E téren a fejlődés kétségen felül tapasztalható, de távolról sem érte el azt a mértéket, amely a rendkívüli helyzetben kielégíthetne.

Az adózással és a törvényhozás szociális intézkedéseivel kapcsolatos problémák vázlata szervesen egészíti ki azt a képet, amelyet a Központ erről a néprétréről megrajzolt.

Érdekes és igen figyelemreméltó szempontokat tartalmaz a *Magyar Gazdaságkutató Intézet külön jelentése* a kisiparosság konjunkturális helyzetének alakulásáról az 1940–41. években. Az Intézet számszerűen nehezen megközelíthető anyagot dolgozott fel, ennek ellenére a jelentésből úgy a kisipari dolgozó létszáma, mint a termelés, jövedelemalakulás, kisipari kivitel, hitelellátás, árképződés és a fogyasztási korlátozások hatása tekintetében szemléltető helyzetképet nyerünk. A kisipari tevékenység mértéke a hivatalos statisztikák adataiból teljesen szabatosan sehol sem tűnik ki, s az intézet így sokhelyütt becslésekhez, következtetésekhez folyamodik és a túlnyomóan kisipari jellegű iparágak (építőipar, ruházati iparok) helyzetén keresztül igyekszik az érdekeltek széles rétegének sorsát megvilágítani.

A felsorolt problémák egyszersmind az érdekképviselő feladatainak meghatározását is jelentik. Az IPOK jelentése természetesen részletesen felöleli az érdekképviselői tevékenység célkitűzéseit és fázisait is. Érdemleges, komoly részletmunkák végzése mellett általános gazdaságpolitikai jelentőségű, évtizedes kihatású célok elérését szorgalmazta az IPOK, s számos vonatkozásban konkrét eredményeket könyvelhet el.

A jelentés főérdeme mégis a kisipar problémáinak gazdaságpolitikai síkon és színvonalon történő elemzése, s a kisiparosság helyzetének őszinte, kendőzetlen feltárása. A többi társadalmi osztály szociográfiai rajza a társadalomtudományok és a statisztika művelőinek gyakori témája, a kisipar ebből a szempontból is elhanyagolt réteg, s ezért a jelentés e téren is hézagpótló jellegű. Ennek az érdekes osztálynak gazdasági és

szociális problémáit a közvéleménybe tárgyilagos módon átvenni, s abban tudatossá tenni komoly nemzeti érdek, amelyet az IPOK jól összeállított alapos jelentése szintén igyekszik szolgálni. Felöleli a mű a kisiparos kérdésekkel foglalkozó szervezetek és hatóságok pontos jegyzékét is, ami gyakorlati használhatóságát szintén emeli.

I. B.

Vojtech Krajčovič: Die Struktur der slowakischen Wirtschaft. Bratislava—Pressburg, 1941, 77. l.

A „Szlovákia az új Európában“ című könyvsorozatban jelent meg a fenti mű, amelynek szerzője, a szlovák jegybank mellett létesített konjunktúrakutató intézet igazgatója, a Szlovákia gazdasági életére vonatkozó tudnivalókat könnyen áttekinthető, világos és kellemesen olvasható tanulmányban foglalja össze. Szlovákia gazdasági struktúrájának megértéséhez a fiatal állam kialakulásának történelmi előzményeit kell ismerni. 1918. előtt Szlovákia a magyar Királyságnak elválaszthatatlan alkotórésze volt, amelynek keretében a magyar ipari gazdálkodás jelentős tényezőjévé vált. A jelenlegi szlovák államterületnek a magyar uralom alatt való iparosodását a List-féle védővamos politika szellemétől befolyásolt állami iparfejlesztés segítette elő. E politika eredménye az volt, hogy a mai Szlovákia területén 1918-ig 526 gyáripari vállalat létesült, amelyek kb. 76.000 munkást foglalkoztattak. A magyar uralom utolsó éveinek liberális gazdaságpolitikája Szlovákiában a nagyszámú iparvállalatokon kívül egy, habár kezdetleges stádiumban lévő hitelszervezetet, valamint jól fejlett közlekedési hálózatot és belkereskedelmet fejlesztett ki. 1918 előtt tehát Szlovákia a feltartóztathatatlan gazdasági előrehaladás országa volt. A háború befejezése a szlovák gazdasági élet jellegének megváltozását is maga után vonta. Cseh-Szlovákia keretében a szlovák ipar háttérbe szorult az új. n. történelmi tartományok. Cseh- és Morvaország iparával szemben. Ilyen körülmények között Szlovákia egyre inkább agrárjellegűvé vált.

Ezidőszerint nyílt kérdés, vajjon Szlovákia agráripari képződmény-e vagy az agrárszektor-e a túlnyomó az új állam gazdasági szerkezetében. Erre a kérdésre igyekszik a szerző válaszolni, miután külön fejezetet szentel a szlovák mező- és erdőgazdaság, az ipar, a közlekedés, valamint a bel- és külkereskedelem ismertetésének. E fejezetek anyagából kiemelkedik annak a becslésnek közlése, amelyet a szlovák Konjunktúrakutató Intézet az 1939. évi szlovák nemzeti jövedelemről készített. Ennek főtételeit az alábbi táblázat tünteti fel:

	millió szlovák kórna	%
Östermelés	2.567	32.6
Gyár- és kézműipar	1.969	25.0
Kereskedelem és közlekedés	931	11.8
Lakáshasználat	500	6.3
Szolgáltatások	1.800	22.8
Külfölddel szemben fennálló követelések	120	1.5
Összesen	7.887	100.0

A szlovákiai keresők 56.8%-a a mező- és erdőgazdaságban, 19%-a az iparban, 5.4%-a a kereskedelemben és hitelügyben, 4.7%-a a közlekedésügyben, 6.3%-a közszolgáltatásban és 7.8%-a egyéb foglalkozásokban talál elhelyezést. Ez a megoszlás az 1930. évi népszámláláson alapszik. A mezőgazdasági lakosság jelentékeny része, különösen azok, akiknek 2 ha-nál kisebb birtokuk van, nem tud a mezőgazdaságból megélni, hanem egyéb foglalkozásokban, elsősorban az iparban keres elhelyezést. A szükségesnek látszó korrekciók végrehajtása után szerző arra az eredményre jut, hogy Szlovákia lakosságának csak 47.4%-a él mező- és erdőgazdaságból, 23%-a pedig iparból. A bécsi döntés előtt Szlovákiában az agrártermelés volt túlnyomó, a déli területek elvesztése következtében azonban az ország addigi agrárjellege elhalványult és az ipari nyersanyagtermelés, valamint a gyáripari termelés lépett előtérbe, különösen az önálló szlovák állam megalakulása és a második világháború kitörése után. Ez a fejlődés Szlovákiának csaknem kiegyenlített agrár-ipari jelleget adott. Az imént idézett nemzeti jövedelmi becslés szerint a szlovák nemzeti jövedelemnek 25%-a származott az iparból, 32.6%-a pedig őstermelésből. Ez utóbbiból a bányászatra és kohászatra 1.6% esik, úgyhogy a mezőgazdaságra a nemzeti jövedelem 31%-a jut. Az arány azonban a mezőgazdaság javára ennél nagyobb, mert a mezőgazdaságból származó jövedelemrészek tényleges vásárlóereje nagyobb az iparból származókénál. A jövő fejlődés valószínűleg olyan irányba fog vezetni, hogy a mezőgazdasági termelés az ipar rovására háttérbe szorul. A szlovák gazdaság szerkezetére jellemző, hogy a mezőgazdasági üzemek nagyon nagy mértékben szét vannak forgácsolva és emiatt a mezőgazdasági önfogyasztás az egész termelés $\frac{2}{3}$ -át teszi. A legtöbb mezőgazdasági kisüzem egyáltalán nincs bekapcsolódva a piaci gazdálkodásba s így a szlovák gyáripar a belföldön nem talál megfelelő fogyasztópiacot. Ez az oka annak, hogy 1940-ben a kivitel a nemzeti jövedelem 40%-át tette, s hogy a szlovák ipari termelésnek 60%-át külföldön kellett elhelyezni. Szlovákia tehát előbb kapcsolódott bele a nemzetközi gazdasági életbe, mielőtt magának megfelelően erős belkereskedelmet épített volna fel. Az iparosodásnak ezek szerint karöltve kell haladnia a mezőgazdaság intenzívebbé tételével és a belkereskedelem kiépítésével. *Vezér István.*

Külföldi folyóiratok szemléje.

Giornale degli economisti e Annali di economia

N. 3—4. — Marzo-Aprile 1941.

F. Machlup (a buffalói egyetem tanára): *Tipi di concorrenza nella venaita*. A szerző különbséget tesz az árúk versenye, tehát a személytelen verseny és az eladók versenye, tehát a személyes verseny között s tanulmányában a verseny következő típusait teszi vizsgálat tárgyává: az árúk közötti versenyt, tekintet nélkül az eladókra (ez a helyettesíthetőség esete); az eladók közti versenyt, úgy, amint azt a vevők látják (ez a kínálat forrásai közti választás esete); az igen sok eladó közötti versenyt, úgy, amint az eladók látják („polypolium”); a tiszta versenyt, amelynél nem lehet válogatni az eladási árak között (standardizált árúk polypoliuma); az egyedárusági versenyt, amikor igen sok eladó egymástól csak kevésbé különböző árut hoz forgalomba (egymástól különböző árúk polypoliuma); a kevés eladó közötti versenyt, akik a versenytársak ellenakcióinak tudatában vannak (oligopolium); az új versenytársak versenyét valamely jól jövedelmező téren (pliolium); a versenytársaktól nem zavart versenyt (monopolium). — E különféle típusok néhány egymástól eltérő elv szerint osztályozhatók. Lehet úgy osztályozni, hogy az eladók szempontjait képviselő típusokat elválasztjuk a vevők felfogását képviselő típusoktól és a érdektelen megfigyelő elbírálására vonatkozóktól. Az eladók szempontjából sok szerző e típusokat a tiszta és a nem tiszta verseny szerint osztályozta. A szerző („Monopoly and competition: A classification of market positions” című cikkében, amely az „American Economic Review” 1937. szept.-i kötetében jelent meg) oly osztályozást javasolt, amely különbséget tesz az olyan eladók között, akik a versenytársak visszahatásainak tudatában vannak és az olyan eladók között, akik az ilyen megfontolásoktól mentesek. Ez a megkülönböztetés az egyik osztályba helyezi az oligopoliumot és a duopoliumot úgy a standardizált, mint a nem standardizált árúknál; a másikba pedig a polypoliumot a standardizált és nem standardizált árúkkal, s a monopoliumot. Hogy e különböző osztályozások közül melyik választassék, az természetesen a tanulmányozni szándékolt problémáktól függ. — *Arrigo Bordin: L'equilibrio dell'impresa. La funzione Cobb—Douglas.* — *Giovanni Demaria: Un nuovo metodo „obiettivo” per lo studio della dipendenza dei beni.* E két cikkben a szerzők a matematikai közgazdaságtan módszerével vezetik le következtetéseiket. — *Attilio Ca-*

biati: *Riflessioni su un manoscritto inedito*. Egy kitűnő genfi közgazdaságtudós, Edmond Silberner tanár, a genfi nyilvános és egyetemi könyvtárban folytatott tudósi kutatások eredményeként szerencsés kézzel Ricardo kiadatlan feljegyzéseire akadt s ezeket természetesen teljes egészében kiadta.¹ Ricardo feljegyzései Bentham egy terjedelmes művére vonatkoznak, amelyet Etienne Dumont, Benthamnek meghitt munkatársa, franciára fordított, de amely szintén kiadatlan maradt. Bentham e művében az ár-emelkedéseket tanulmányozza, ezek állandó és átmeneti okait, előnyeit és hátrányait vizsgálja, különösen hogy az előnyök növelhetők-e és a hátrányok csökkenthetők-e. Bentham alapvető tétele az, hogy a pénz két fajtája, az elsődleges, vagyis a fém, és a másodlagos, vagyis a papírpénz közül az utóbbi járul hozzá lényegesen a valódi gazdaság növeléséhez, mert „a produktive befektetett munka arányait növeli.” A gazdaság e gyarapodása Bentham feltevése szerint csak úgy következik be, ha a papírpénzfelhalmozást „kereskedői kezek” végzik. Tehát, teszi hozzá a cikk írója, nem az állam. Ricardo, akit felszólítottak, hogy Bentham művéről nyilvánítson véleményt, ezt alapos tanulmány tárgyává tette s úgyszólván minden kijelentéséről elmondja saját felfogását; Benthamet majdnem mindenben megcáfolja, különösen a mű pénzügyi részét, s felhasználja az alkalmat arra, hogy a pénz „mennysiségi” elméletére vonatkozó tényeket előadja; de beleszó egész sor más közgazdasági kérdést is, az érték eredetét, a nemzetközi tőke-forgalmat, az árakra kivetett adók hatásait, a nemzetközi árfolyamok kialakulását, a bankellenőrzés hasznosságát. — Silbernertől megtudjuk, hogy Bentham minden fontos művét barátjával. Dumont-tal együtt készítette; Bentham kéziratát is Dumont juttatta el Benthamhez. Dumont 1788-ban megismerkedett Benthammal, ami az angol tudós számára nagy szerencse volt, mert Bentham rendszertelen írásait Dumont példás türelemmel rendszeresen átdolgozta és így tette lehetővé, hogy pl. Benthamnak a törvényhozásról szóló művét meg lehetett érteni s olvasóközönsége értékelhette; Bentham rendetlen feljegyzései között kutatva Dumontnak sikerült kiásnia Bentham említett művét, amely az angol tudós hírnevét megalapozta. Dumont-t csak a Bentham iránti feltétlen bizalom tartotta vissza attól, hogy a chaotikus kéziratok rendszerbe foglalását abbahagyja; de, mint Dumont feljegyzéseiben említi, mikor végül a kéziratok chaos-a kezdett kitisztulni és ő a nagy elveket megértette, buzgalma újra-éledt s munkája azután könnyebb lett. Dumont érdeme annál nagyobb, mert Bentham munkája csak így találhatott oly kitűnő olvasóra, mint Ricardo, akit az annyira érdekelt, hogy pontról-pontra végig magyarázatokkal kísértte. Silberner szerint e jegyzetek 1810-ben készültek. Egyébként Bentham magát Mill szellemi atyjának tekintette s minthogy Mill Ricardonak szellemi atyja volt, Bentham Ricardot szellemi unokájának tekintette. Silberner a tárgyalt műben nagy elmeéllel kimutatja, hogy Bentham akaratlanul is szellemileg irányítója volt Ricardonak. — Ricardo

¹ Edmond Silberner: Manuscrit inédit de David Ricardo „Sur le problème monétaire”, 1940.

megjegyzései különösen érdekelhetik a közgazdaságtan történetének kutatóját, aki meg akarná írni, mily fáradságos utat kell megtenni, míg a tudományos gondolat eléri szabadságát. Így pl. Bentham szerint, amikor az állam tartozásaira törleszt, ezzel a nemzeti tőke emelkedik; ez a pénz, amely az adókból származik, átmegy a hitelezők kezébe, akik, hogy gyümölcsöztessék, be kell hogy fektessék, mint tőkét, vagy kölcsönként kell, hogy ki-helyezzék. Ennek a tőkezuhatagnak a hatása azután az, hogy emeli a valóságos gazdagságot addig a fokig, ameddig kihasználható munkaképesség lesz, s oly gyorsasággal, amellyel ez a képesség munkába állítható. Ricardo erre a fejtegetésre a következőképen válaszol: „A törlesztő-alap nem pénz, hanem tőke, tehát nem emelheti az árakat. Ha a törlesztőalaphól tőke vétetik igénybe, ez nem jelent tőkeképződést, hanem egyszerűen áttételt azoknak a zsebéből, akik az alap létesítésére szükséges adót fizetik, a köz hitelezői javára. Ugyanez eredmények lettek volna elérhetők, ha törlesztőalap nem is lett volna és az egyes adózók az általuk fizetett adókat tőkévé átalakítva összegyűjtötték volna. És az említett alap számszerű összegéből tehát nem ítéltünk, ha arra az ipari masszára támaszkodunk, amelyet ez az alap befektethet. A szerző úgy okoskodik, mintha tőkeképződésről volna szó.” Ugyane tárgyban Bentham—Dumont ezt állítja: „A gazdag vagy kevésbé gazdag tőkések osztályát ilyenképen kettős veszteség fogja érni: az egyik, amely minden fixjövedelművel közös, a pénz elértéktelenedésében áll; a másik e devalvált s jövedelmüket képező pénzmennyiség közvetlen csökkentésében áll.” Erre Ricardo ezt jegyzi meg: „Itt a veszteség kétszer van számítva.” Bentham állítására, hogy a tőkék kivándorlása az orvoslás egy neméül jelentkezik, mert megállítja az áremelkedést, amennyiben ez a készpénz emelkedésével függ össze, úgy hogy a megmaradó tőke fenntartja az értékét annak, ami marad, Ricardo ezt a megjegyzést teszi: „Mi köze van a tőkekivándorlásnak a pénz elértéktelenedéséhez?” A cikk Ricardonak még számos, rendkívül fontos kijelentését hozza, amelyek közül még a következőt emeljük ki: „A papírpénz szaporítása úgy hat, mint a közösség egy részének terhére s a másik rész javára kivetett adó.” A cikket Cabiati azzal fejezi be, hogy Ricardo nemcsak megbízható bankár volt, mert nem tévesztette össze a közgazdasági tudományt saját érdekeivel, jóllehet jelentős ügyfelei voltak, akiknek nagyon érdekében állott volna az állami beavatkozás. — *A. Macchioro: Congiuntura e politica dei consumi come rimedio alla depressione.* A konjunktúra problémája a jólét problémája, de a jólét problémája nem egyensúly-probléma; szerző szerint a konjunktúra, (akár emelkedik, akár süllyed) több, mint a mindenkor egyensúly-helyzetek egymásutánja, s inkább a piac emelkedő vagy süllyedő jóléti állapotát fejezi ki. Szerző a konjunktúrát így határozza meg: általános zavar mindenkor vásárlóerő-képességekben (jövedelmekben), amennyiben a ma eladott áruból és (termelői és fogyasztói) szolgálatból befolyt vásárlóerő nem azonnal, hanem pl. csak másnap, tehát nem az azonnali, hanem csak a másnapi (magasabb vagy alacsonyabb) áron szerezheti be a szükséges árukat vagy szolgálatokat. Szerző a követ-

kező kérdéseket veti fel és boncolja részletesen: depressió idején mi a helyes politika: a jövedelmek rögzítése vagy az árak rögzítése? Közmunkák vagy munkanélküli segélyek? Végső következtetésképpen azt ajánlja, hogy az állam és a közületek depresszió idején ne csökkentsék a közalkalmazottak jövedelmét. — *Gaetano Signorelli: Sul massimo di utilità dato dalla concorrenza e la rendita del consumatore.* — *Giuseppe Ugo Papi: Guglielmo Masci.* Szerző Mascinak, a tavaly 52 éves korában elhunyt kiváló olasz közgazdásznak, tudományos munkásságát ismerteti. — Könyvismertetések. *Recenti pubblicazioni: 1. Statistica metodologica, economica e demografica. 2. Pensiero politico e pensiero economico nei precursori e continuatori dell' economica sociale. Appendice: Bibliografia economica italiana (maggio—agosto 1940).*

Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik.

Band 155. Heft. 1. Jena, Januar 1942.

Vleugels Wilhelm: Über Klassik und Romantik. A német gazdaságtudomány kialakulásának időpontja egybeesik a XIX. század két nagy eszmeáramlatának: a klasszicizmusnak és romantizmusnak lényegi tisztázásával, küzdelmeivel és fokozatos áthasonulásával. Vleugels irata, — amely Wieser professzor 65 születésnapja alkalmából készült — a két mozgalom egymáshoz való viszonyát kívánja tisztázni, de már eleve leszögezi, hogy nem képzelhető el az egyik, vagy másik irányzathoz tartozó férfiak és művek sematikus besorolása az egyik csoportba. A két áramlat gondolatkinése egymásra termékenyítőleg hatott, egymást kiegészítette, egymással egybekapcsolódva, egybefonódva jelentkezett. Kölcsönhatásukból alakult ki a német filozófiai idealizmus eszmei alapja. Ezekkel az áramlatokkal került később szembe a racionalizmus — illetve annak materiális, — technikai egyszerűsítésekre hajló válfaja. Az államélet eseményei természetes következményként vonták maguk után, hogy a materialista filozófia helyébe ismét a Goethe és Kleist szintézisében egyesült klasszikus-romantikus német idealizmus lépett. — *Goumas, L.: Kritische und positive Beiträge zur Bedürfnislehre. I.* A klasszikus gazdaságtudomány megalapítói: Smith, Bastiat, Say, stb. azon az állásponton állottak, hogy a közgazdasági élet egészét a fogyasztó szempontjából kell szemlélni, s a termelés egyetlen célja a fogyasztás. Ennek ellenére a klasszikus irányzat kevés figyelmet szentelt a fogyasztás kérdéseinek, s elsősorban a kereslet és kínálat viszonyát vizsgálta, ami végül a „költsegtörvény“ kialakulásához vezetett. A lélektani iskola ezzel szemben a szükséglet és a hasznosság szemszögéből ítélte meg az értékeket. A szükséglet fogalmának gazdasági alapon történő tisztázása azonban igen kevésbé foglalkoztatta mindaddig a kutatókat. Cassel és Mises is azon az állásponton vannak, hogy a szükségletek kvalitatív bírálata nem a gazdaságtudomány feladata. Goumas a szükségletet először mint hiányérzetet analizálja, párhuzamot von az egymáshoz közelálló, de azért gyakran mégis ellentétes jelentőségű — szükséglet és kívánság között. Megállapítja, hogy az emberi lét fenntartásának és fejlesztésének szükségletei részben az emberi

természetből és a fizikai környezetből, részben pedig a közösségi együttélésben előálló igényekből erednek. A szükségletek vagy fiziológiaiak vagy pedig társadalmiak. — Míg régebben az úgynevezett létszükségletek mennyiségileg és minőségileg egyaránt meghatározhatók voltak, addig a cseregazdaság magas fokán számos — lényegében véve — másodfokú szükséglet sorolódott az alapszükségletek mellé. — *Goumas, L.: Kritische und positive Beiträge zur Bedürfnislehre. II.* A létszükségletekkel szemben külön kategóriát képeznek a társadalmi szükségletek. Valamely szükséglet akkor válik társadalmi jellegűvé, ha a kielégítéséhez együttes tevékenység szükséges, vagy közös érdek fűződik. A társadalmi szükségletek kielégítése céljából létesített az ember előbb szervezetlen, később szervezett közösségeket, amelyek a haladás magasabb fokán már társadalom jellegét öltik. A közösségek rendszerint vagy társulatok, amelyek *Goumas* szerint az országhatártól függetlenek, vagy pedig testületek, amelyeknek működési területe az állam keretein belül képzelhető csak; és amelyek rendszerint közjogi jellegűek. — A társulatok rendszerint az általános szükségleteket (amelyek azonban személyiek) elégítik ki, szemben a testületekkel, amelyeknek célja a közszükségletek kielégítése. Ez utóbbiaknak a szerző olyan szükségleteket tekint, amelyek csak a közösség tevékenységével elégíthetők ki hatékonyan. Az általános (tehát személyi) és a közösségi szükségletek tulajdonságait bizonyos vonatkozásokban már *Amonn, Ritschl, Schäffle, Vogel, Stein, Lotz, stb.* vizsgálták. Ezeken felül fennáll a szükségleteknek egy további fajtája: az ú. n. luxusszükséglet, tehát azoknak a nem szorosan vett „szükségleteknek“ kielégítése, amelyek az előbbiektől által megszabott mértéken túlmennek. A szükségletek minőségi vizsgálata gazdasági szempontból arra az eredményre vezet, hogy minden olyan szükséglet, amelynek kielégítése az emberi munkateljesítmény fokozására vezet, valószínűleg tekinthető. Befejezésül szerző a szükségletek társadalomformáló hatásával foglalkozik, s azt a mértéket keresi, amely a társadalom beavatkozásának az egyéni szükséglet kielégítésében határt szab. — *Huppert, Walter: Devisenkursbildung.* A deviza és a transzfer fogalmának tisztázása után a devizaárfolyamok képződését vizsgálja aranyvaluta esetén, az ismert mennyiségelméleti folyamatok képében. Hangsúlyozza, hogy az aranyvaluta érdemein felül foglalkoztatta a közgazdasági kutatást, mert számos gyöngesége van. Ismerteti a devizapiaci jelenségek erőhatásait, szembe állítva a szabad adás-vétel mellett kialakuló viszonyokat, a devizagazdálkodás mellett érvényesülő irányítással. Végül felsorolja azokat a konstellációkat, amelyekben az ú. n. egyen-súlyárfolyamok alakulnak ki. — *Lohmann Martin: Die Dividendenabgabearordnung im Rahmen des Kriegswirtschaftspolitik.* Az 1941-ben megjelent osztalékkorlátozó rendelet a hadigazdálkodásnak és a háború finanszírozásának egyaránt fontos intézkedése. Célkitűzései a következők: a tőkepiac irányításának interiválása, az árpolitikai rendszabályok továbbfejlesztése és a kincstári bevételek fokozása. Módszereiben a rendelet számot vet a gazdasági élet szükségleteivel és — a nemzeti szociálizmus alapelveihez híven — a jobb teljesítményt honorálja, ellenben a differenciál-

járadékot megszünteti. A jogszabály alkotásának és alkalmazásának vezérlő szempontjai közül ez alkalommal sem hiányzott a békegazdálkodásra visszatérés szükségleteinek figyelembevétele.

Band 155, Heft 2. Jena, Februar 1942.

Preiser, Erich: Dynamische Wirtschaftstheorie. (Bemerkungen zu Erik Lindahl's Studien zur Geld- und Kapitaltheorie.) A gazdaságelméleti kutatás fejlődése során az ú. n. svéd iskolának indokolatlanul csekély figyelmet szenteltek. Németországban ezen iskola követői közül úgyszólván csak Wicksellt, Misest és v. Hayekot ismerik. Ezenfelül bizonyos mértékig ismertek Myrdallnak németre fordított munkái is. Ezért igen hasznos szolgálatot tesz Lindahl munkáinak nemrégien megjelent fordítása. Ez a mű tulajdonképpen három korábban megjelent tanulmányt foglal össze, amelyeket szerző, — a tudomány mai állásának és jelenlegi felfogásának megfelelően — ezen együttes kiadás alkalmából részben módosított. Az első methodikai kérdésekkel foglalkozik és az időtényezőnek a Böhm-Bawerk-féle értelemben vett tőkeelméletbe való beépítésének kérdését vizsgálja. A második tanulmány a kamatláb és az árszínvonal közötti összefüggések kérdésével foglalkozik; végül a harmadik a legalapvetőbb és legáltalánosabb problémával kerül szembe: a tőkeelmélet és az árelmélet egybekapcsolódásának kérdéskörével és az itt figyelembeveendő gondolat-elemekkel. A munka kellő matematikai dokumentáció felhasználásával épült fel, s azt az utat követi, amelyet a svéd iskola az elmélettől, az absztrakttól, a gyakorlati konkrét alkalmazás irányában haladva a legmegfelelőbbnek tart: az egyes történeti és gyakorlati kérdések analízisének összefoglalását. — *Leemans, Viktor: Lodowijk de Raet als Nationalökonom und politischer Denker.* De Raet az erősen szociálpolitikai színezetű flamand mozgalom egyik kimagasló alakja volt. Mikor a mozgalom romantikus eszmekincsének gyakorlati alapot kellett teremteni, a munkaprogramm kialakításában nagy részt vett. A flamand főiskolaért és a flamand népi gazdaságpolitikáért harcolt. A genti egyetlen flamanddátételéért küzdött és eközben szüntelenül hangsúlyozta a gazdasági és technikai tudományágak művelésének ma már döntő fontosságát. Érvelése sok tekintetben Friedrich Listére emlékeztetett. Különös gondot fordított a mezőgazdaságra, a parasztságra, a gazdasági kisüzemek tanulmányozására, az üzemformák helyes kiválasztására és a gazdasági harmóniára. Az egyetem flamandizálása számára csak eszközt jelentett a nemzeti küzdelemben, de nagyon fontos, pozícióelőnyöket jelentő eszközt. A tudományt, — amelynek szorgos és kiváló művelője volt — az etnikai-politikai-etikai irány szolgálatába kívánta állítani. Ez az irány óvta meg attól, hogy akár pozitívizmusban merevedjen meg, akár pedig hegelianus tulkapások irányában hajoljon el.

Finanz-Archiv.

Tübingen, 1941. Band 9., Heft 1.

Peter, Hans: Zur Frage der theoretischen Grundlagen der Wirtschaftslenkung. A gazdaságtudományban a tiszta elmélet és a statisztikai adatok között gyakori az egyensúly-eltolódás. Mennél kiterjedtebb az elméleti munkásság, annál hangosabb lesz az adatok előtérbe helyezésének a követelése és viszont. Érdekes azonban, hogy mennél inkább önmaga kormányozza magát a gazdaság, annál könnyebb felette elmélkedni, mert ez a tevékenység annál kevésbé felelősségteljes. Igaz, hogy az automatikus gazdaságot is irányítják, csak hogy nem a közösséggel szemben felelős államférfiak, hanem a háttérben maradó érdekcsoportok, a haszonélvezők. És nem csoda, hogy az ilyen jellegű elmélet a mai, az állammal szemben felelős gazdasági élet új feladataival szemben csődöt mondott. Ebből az elméletből nem lehet következtetéseket levonni a követendő gazdaságpolitikára nézve. A szerző vázolja a mai társadalomgazdaság alapsémáit, a bennük nyilvánuló jövedelem-áramlási folyamatokat és megállapítja, hogy a mai német gazdaság a szolgáltatásoknak és az ellenszolgáltatásoknak kiegyensúlyozott rendszere. — *Neuling, Willy: Möglichkeiten und Grenzen der Wirtschaftslenkung.* Bár ma az államilag irányított gazdálkodásnak számos példáját ismerjük, még hiányzik ennek pontos leírása. Lényege a piacgazdasági önrányításnak a korlátozása, úgy azonban, hogy a versenyz gazdaság elve fennmaradjon, ami inkább tilalmakkal, mint határozott parancsokkal érhető el. Mindenesetre ma már nem hiszünk a piacgazdasági viszonylatok sorszerű megváltoztathatatlanságában. De a teljesen önkényes állami irányítás sem lehetséges. Meg kell tehát vizsgálni, hogy a két ellenséges hatóerő milyen egyensúlyhelyzetet teremt. A parasztsággal szemben, illetve a mezőgazdaság területén az állami betavatkozás csak lassan és korlátozottan hat, itt a jövedelem és a hozam nem függenek szorosan össze egymással. A német munkásság jövedelme az elmúlt évtized gazdaságpolitikája folytán csökkenést szenvedett, anélkül, hogy ez a teljesítményt károsan befolyásolta volna, ez pedig azt mutatja, hogy itt az egyéni haszonra való törekvésnek a jelentősége a háttérbe szorult az állami akarattal szemben. Hatásosan formálta a közhatalom a német népesezési irányvonalakat is. A polgárság jelentékeny hányadában sem dominál a szigorú pénzgazdasági gondolkodás, ösztönök, társadalmi szokások és törekvések, erkölcsi elvek ellentétes hatásokat fejtenek ki. A takarékosági hajlamra s általa a tőkeképződésre a közhatalom alig gyakorolhat nagyobb hatást, de döntően befolyásolhatja a tőkék elhelyezését. Ha pedig a túlzott kamatleszállítás a magántakarékosságot kedvezőtlenül befolyásolja, a vegyes-, közületi- és magán-takarékosság biztosíthatja a kellő tőkeképződést. Az egyéni szükségletek kielégítésének sorrendje is bizonyos állandóságot mutat, de itt sem az egoizmus az egyetlen hajtóerő, a polgárok, mint fogyasztók fogyasztási szokásaikban és méreteikben igen türelmesek a közhatalom akcióival szemben. Eszerint a gazdaság önműködő erői sokhelyütt erősen háttérbe szorultak az etatizmussal szemben, de ez sem törekedhet teljességre.

— *Loen, Gh. N.: Inhalt und Grenzen der Finanzwirtschaft.* A szerző már régebbi műveiben is híve volt annak a felfogásnak, hogy a közpénzügyeknek nem egyetlen feladata a közkiadások fedezetét biztosítani, hanem azok a közületi élet egész komplexumának szolgálatában állanak; az állam minden politikai, gazdasági és társadalmi célkitűzése érdekében igénybe veheti a magángazdaság teljesítőképességét s itt csak a magántulajdoni rendszer fennmaradása a végső határ. — *Nöll von der Nahmer, Robert: Geld-Kaufkraft-Kapital und ihre gegenseitigen Beziehungen.* Az a meghatározás, hogy a pénz vásárlóerőt képvisel, nem kimerítő. A vásárlóerő absztrakt rendelkezési lehetőség a megszerzhető javakkal, a nemzetgazdasági vásárlóerő-alap pedig a rendelkezésre álló munkaerő és anyagok mennyiségétől függ. A pénz előteremtése tehát nem egyenlő a vásárlóerő-teremtéssel, miért is nem a valuta-politika, hanem a vásárlóerőpolitika a főfeladat. Ezért nem szabad túlozni annak a veszélyét sem, hogy a pénz és a tőke fogalma összetéveszthető, pedig erre a veszélyre még Schacht is rámutatott, amikor azt mondta, hogy a pénzsziporítással nem növekedik a rendelkezésre álló tőkék nagysága. A tőke oly sokértelmű szó, hogy azt nem lehet egyetlen fogalomra lefoglalni. Mikor a német gazdaság megszabadult ettől az elméleti konzervatívizmustól, lehetővé vált a nagyarányú munkaalkalom-teremtés finanszírozása, amelynek forrása a nemzetgazdasági vásárlóerő-alap volt, határa pedig az inflációs veszély. Ezt nem tudta számottevően akadályozni, hogy a takarékoságból származó kellő mennyiségű „pénztőke” hiányzott. *Moeller, Hero: Aktuelle Grenzprobleme kreditärer Mittelaufbringung in der Staatswirtschaft.* Az állami hiteligények kielégítésénél a következő elméleti problémák adódnak: megvonandó az általános határ az adó- és a hitel-jövedelmek közt, továbbá a megtakarításokból keletkező és a bankjegypolitika útján szerzett hitelek közt. Az utóbbi a hitelszerzés legkényelmesebb, de veszélyes módja, mert felidézheti a pénzérték-esökkenés veszélyét. A végső feladat a hitelek törlesztése. Bár a német államadósságok szolgálata, azok rohamos növekedése ellenére nem aggasztó, a nemzeti jövedelemmel összehasonlítva mégis törekedni kell a mennél gyorsabb törlesztésre. — *Stucken, Rudolf: Zinspolitik.* Most is, mint az első világháborúban, nagy a pénzhiány, ami az „olcsó pénz”-politika következménye. Ma mindenesetre nagyobb a lehetősége a kamatláb közhatalmi úton való leszállításának és Schacht lemondásának is az volt az oka, hogy e téren nem akart elég messzire menni. — *Hendus, Lothar: Untersuchungen über die Ablösung einer staatlichen Kreditfinanzierung.* Ami hitelt a magángazdaság a maga egészében az államnak rendelkezésére bocsát, az lényegében mindig kamatmentes hitel, hiszen a kamatokat is a magángazdaságnak kell előteremtenie. Ezért az államadósság törlesztése csak a közterhek eloszlásának megváltoztatását jelenti. A magángazdaság megterhelése maradéktalanul megtörtént már a hitel felvétele idején. — *Wilken, Folkert: Ein neuer Weg zur Besteuerung des Einkommens.* Szerző javaslata: valamennyi jövedelmi adót egyetlen, általános fogyasztási adóval kell pótolni. — *Terhalle, Fritz: Steuerumbau als Aufgabe für Morgen.* Az egyenes adók rendszere el-

avult, a dologi adók jobb eszközei a tárgyi szempontok szerint való adóztatásnak. Az adóztatás tárgyává az üzemeket kell tenni. — *Schmölders, G.: Die Grundlagen der Einkommensteuer.* — *Hintner, Otto: Rentabilität und Leistung.* — *Literatur.*

Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft.

Tübingen, 1941. 102. kötet, 1. füzet.

Weippert, Georg: Walter Euckens Grundlagen der Nationalökonomie. I. Eucken művének bírálatánál a cikkíró onnan indul ki, hogy Eucken gazdaságfogalma — minthogy az mind a szociális, mind a történeti tényezőt elhanyagolja — túlságosan szűk; ez az oka annak is, hogy Eucken, a klasszikus kutatási mód követésében, túlságosan szűkre fogja igazságfogalmát és nem fordít kellő gondot a gazdasági valóság kutatására. — *Schaefer, Reinhard: Steuerpolitik und Wirtschaftslenkung.* Szerző áttekinti az adópraxis alapját képező elméletek alakulását a történelem folyamán. Az újkori uralkodói abszolutizmus koráig az adóztatásnak inkább csak alkalmi jellege volt s az adóbevételek szerepe a közbevételek sprában csekély volt; az abszolutizmus kiépítette az adórendszert, de visszaélt vele, mert azt csak az uralkodó osztályok javára alkalmazta. Kivált a fogyasztási adók a kisjövedelmeket viszonylag erősebben terhelték mint a nagyjövedelmeket. Még a liberalizmus alatt sem törekedtek arra, hogy az állam az adókkal, a fiskális célkitűzésen túl, a jövedelemmegoszlást is befolyásolja, csak Ad. Wagner kezdte az adóztatás szociális céljait is hangsúlyozni. Legújabbban ezen felül már a konjunktúra-szabályozás szolgálatába is beállították az adórendszert s ezzel az eszközzel élt a nemzeti szocializmus is. Mégis ez utóbbi adópolitikáját nem lehet más országok konjunktúrális adópolitikájával azonosítani. A nemzeti szocializmus gazdasági rendszerében az árpolitika irányítja a termelést és fogyasztást, amiből következik, hogy az egyes árak itt nem lehetnek minden gazdasági viszonylatban helyesek. Ezáltal egyensúlyi zavarok állnának be a gazdasági élet egyes területein, ha a másik irányból az adópolitika nem állítaná helyre a kellő egyensúlyt. — *Fechner, Erich: Die Wirklichkeit als Rechtsquelle im Arbeitsrecht.* — *Meinhold, Willy: Die Produktionsgrundlagen im kriegswirtschaftlichen System der deutschen Ernährungssicherung.* Minthogy az első világháború óta Németország lakossága 12.7 millióval nőtt s a fejenkénti fogyasztás már azért is emelkedett, mert ma viszonylag nagyobb a felnőttek aránya, ezzel szemben pedig a megművelt terület nem gyarapodott, ma a háborús mezőgazdasági politika fokozott tervszerűséget követel. Ennek rendszerét ismerteti a szerző.

1942. 102. kötet, II. füzet.

Wacke, Gerhard: Lorenz von Stein als Begründer des Verwaltungsrechts. — *Weippert, Georg: Walter Euckens Grundlagen der Nationalökonomie.* II. Eucken alapvetésének az a leglényegbevágóbb gyengéje, hogy az ő elvei és szemléleti módszere alapján a gazdaság történelmi megjelenési formái a tudományos ku-

tatás számára tárgytalanokká válnak, mivel azok így sem a tiszta elmélet, sem a történelemtudomány keretébe nem tartoznak. Eucken ugyan úgy véli, csupán az ő funkcióelméleti elemzése alkalmas a történelmi valóság megragadására, de ez a saját művének túlbecsülése, mert az ő általa konstruált gazdasági ideáltípusoknak történelmi valóságtartalmuk nincs. „Gazdasági rend”-jei csak üres sémák. Az sem érthető tisztán, mit ért Eucken az élet és a ráció szembeállításával s hogy ha ez az antinómia valóban fennállana, hogyan akarja ő azt feloldani. Nem veszi figyelembe, hogy a történelmi kutatás s a tiszta elmélet egymásnak nem ellentétei, hanem az egyes korszakokat illetően is meg lehet azok időhöz kötött elméletét konstruálni, a „relatív-történelmi” típusok viszont nincsenek szükségszerűen egyetlen korszakhoz kötve. Eucken szerint 2 szintézis adja itt a megoldást: bármely konkrét rendszer meghatározásánál az ideáltípusos formák szintézisére, az így meghatározott rendszernek pedig a történelmileg adott teljes külvilágba való beillesztésére van szükség. Ez azonban volta-képp nem szintézis, csak esetről-esetre való kombináció. E fogyasztékoságokból folyólag Euckennek nem sikerülhet az egyes népek gazdasági életét jellemző imponderabiák megragadása sem. Igaz viszont, hogy valamely ország vagy korszak gazdasági analízise még nem világítja meg e korszakok gazdaságát a maga teljességében, mégis a történelmi megjelenési formák sokfélesége dacára is fel lehet tárni a gazdaság egységes, örök jellemvonásait, csak hogy nem az Eucken-féle redukció, hanem a részletek megfigyelésének segítségével; csak így nyomozhatók ki a lehetséges „ős-típusok”. Eucken tehát fogalmi segédeszközökkel dolgozik, nála az ideáltípusok nem a valóság fényképei, amiket pedig reáltípusoknak nevez, azok valójában ideáltípusok. Mindazáltal nagy érdeme a szerzőnek, hogy az ideáltípust s a reáltípust egymással szembeállította; Max Weber a kettőt még nem tudta szorosan elhatárolni, ez csak Sombartnak sikerült a lehető tökélyel.

Jahrbuch der Bodenreform.

Jena, 1941. 37. kötet, 1. füzet.

Potthoff, Heinz: Wohnungsbau und Bodenrecht. Az 1940. év vége felé jelent meg a háború utáni német lakásépítkezés előkészítését szabályozó birodalmi rendelet, amely az első békeévben 300.000 lakás építését helyezi kilátásba, legfőképp az emeletlakás (a ház minden emelete egy külön lakás), a családi ház és a kisteleplés (gazdasági udvarral és veteményes kerttel ellátott családi ház) formájában. A rendelet hangsúlyozza az építési költségek leszállításának fontosságát, Potthoff azonban hiányolja, hogy az építési helyek árának leszállításával sem a rendelet, sem az előkészítéssel megbízott dr. Ley birodalmi biztos még nem foglalkozott. A cikkíró javasolja az építési helyek tiszta — minden beruházástól mentesnek vett — értéke után kivetendő földértékadó, mert ez egyrészt igazságos módja volna a birodalmi lakásépítkezés finanszírozásának, másrészt lenyomná a telekárakat. A szerző egyébként helyesli az építkezés és a lakásügy szocializálását, de

alapvető követelménynek tartja a földtulajdon jogviszonyainak korszerű reformját, a régi német örökbérleti rendszernek (*Erbbaurecht*) — amelyet részben az 1919. jan. 15-i rendelet már bevezetett s amely a nemzeti szocialista párt programjában is megvan — a szellemében. Ennek, lényege, hogy az ingatlan telkének és felépítményének tulajdonjoga kettéválasztassék és míg az utóbbi a magántulajdoni rendszer értelmében egyéni tulajdont képezne, addig az előbbit illetően a köznek kellene részesedését egyre inkább kiterjesztenie, a magántulajdonban maradó helyekre vonatkozóan pedig a közérdekű szempontoknak nagymértékben érvényt szereznie. — *Bodmann, G.: Kann die Grundrente errechnet werden?* A cikk szembeszáll azokkal a kísérletekkel, amelyek az ingatlan hozamából és összértékéből matematikai formulák segítségével kiszámíthatónak vélik a földjáradékot. — *Dokumente der Bodenreform. — Schrifttum.*

37. kötet, 2. (záró) füzet.

Neues Bodenrecht. Erbbau, Wohnlehen, Trennung zwischen Boden und Bauwerk. A Damaschke-féle földreformmozgalom vezető személyiségei által a Német Jog Akadémiájához benyújtott emlékiratok szövege. Az első a lakási hitbizományi intézménynek (l. az előző szám tartalmát) megvalósítását ajánlja s erre nézve rendelettervezetet is nyújt be, a második a német föld- és telekjogi rendszer reformját ajánlja a német jogtörténet szellemében, az öröklődő földbérleti rendszer megvalósítása útján. — *Dr. Liertz: Gedanken um das Erbbaurecht.* Ugyancsak a terület és a felépítmény (és minden egyéb, az illető helyen eszközölt létesítmény) tulajdonjogának szétválasztását javasoló tanulmány, amelyhez egy, az örökbérleti jog intézményesítését célzó törvénytervezet csatolkozik. — *Dokumente der Bodenreform. Verordnung über das Erbbaurecht.* Az 1919. jan. 15-i birodalmi rendelet szövege, amely rendelet lehetővé tette, hogy egy ingatlant oly módon terheljenek meg, hogy azt, akinek javára a megterhelés történik, az ingatlanon és az ingatlan felszíne alatt levő épület eladható és örökbe hagyható tulajdonjoga illesse meg. — *Schrifttum.*

Revue Internationale du Travail.

Montreal, 1941. szeptember.

Stein, Oswald: Vers la sécurité sociale. A társadalompolitikában elmúlt a félrendszabályok kora, a szociális költségvetésnek mindazt fel kell ölelnie, ami az egész lakosság létbiztonságának megteremtéséhez szükséges. Szerző sorra veszi az öregség és rokkantság esetére szóló biztosítást, az egészség és a munkaképesség megőrzését szolgáló intézményeket, a munkanélküliségi- és munkaalkalom-politikát, a családvédelmet, a lakás- és élelmezési politikát és meghatározza a megvalósítandó szociális biztonság határait. A ma aktuális problémái, közelebbről meghatározva, az öregségi és rokkantsági biztosítás járadékminimumainak a megállapítása, a korhatár kérdése, a fedezeti módszer, az orvosi ellátás és a különböző ágak egységesítése. — *Thomson, G. W.: La*

guerre et la structure de l'industrie des constructions mécaniques en Grande-Bretagne. — L'assurance obligatoire contre es accidents en Suisse de 1933 à 1937. — Informations sociales.

The Journal of Political Economy.

1941. II. füzet, április.

Koopmans, Tjalling: The logic of econometric business-cycle research. — Nef, John U.: Industrial Europe at the time of the Reformation. II. A városokon kívül fekvő iparvidékek — mint az Érchegység, Németalföld, az angol Cotswolds, Mendip és Somerset vidékek — iparágainak és szervezeti formáinak részletes ismertetése. A XVI. század első felében már feltűnő a földesurak s első-sorban az uralkodók fokozódó részesedése az ipari- és bányavállalkozásokban és azok hasznában. Nem áll azonban az, hogy az uralkodóknak, illetőleg az államnak döntő szerepe lett volna az iparfejlesztésben, ellenkezőleg, ők inkább csak a már kialakult ágakra tették rá a kezüket. Hogy a városokon kívül ily jelentős volt a fejlődés, annak a természeti adottságokon — bányaterületek — kívül az volt az egyik oka, hogy az uralkodó és munkaadó, illetőleg a földesúr és munkaadó egyesített despotizmusát itt nem szorították korlátok közé olyan szabályok, önkormányzati jogok és szociális rendelkezések, mint a városokban. Mindazonáltal kivált az idegenből hozatott bányászok ez időszakban meglehetősen jómódban éltek s a fejedelmi bányáknak is megvolt a maguk munkaszabályzata, miként az Annaberg-i szabályzat. Számos nagyobb vállalat — mint a mansfeldi és gosslari bányák — kifejezetten közüzemeknek voltak már tekinthetők. A kor részletes áttekintése azonban azt mutatja, hogy akkor még nem lehetett valamely termelési és vállalkozási forma uralkodásáról beszélni. A termelés javarésze még mindig nem a piac, hanem a saját fogyasztás számára folyt, a piacra pedig egyaránt termeltek az otthonmunkások, a háziipar, a kis ipari üzemek és néhány — akkori értelemben vett — nagyüzem. A magánvállalatoknak és a közüzemeknek egyaránt meg volt a maguk szerepe. A XV. és a XVI. sz. közt azonban szembetűnő a különbség abban a tekintetben, hogy a termelés súlypontja a minőségű termelésről a tömegtermelés felé tolódott el, így a nemesfém-bányászat előtt a vas- és szénbányászaté lett az elsőség. Az anyagi haladás filozófiája diadalmaskodott. A gazdasági túlsúlyt Franciaország és Anglia szerezte meg s az ebből származó kettősség szabta meg Európa további gazdasági fejlődésének az útját. — *Denison, Edward F.: The influence of the Walsh-Healey public contracts upon labor conditions. — Knight, Frank H.: Anthropology and economics.* Vitairat Herskovits M. J.: *The economic life of primitive peoples* c. könyvével szemben. Knight az anthropológus művében az elméleti gazdasági tudást hiányolja és megjegyzi, hogy „teljesen téves és félrevezető közgazdasági tanok tanítása — és ezek közgazdászoknak való tulajdonítása — igen kedvelt szokás más tudományok, miként a történelem, szociológia és anthropológia — tantermeiben és könyveiben.” — *Herskovits, Melville J.: Economics and anthropology, a rejoinder.* H. viszonzválasza. *Book Reviews.*

1941. III. füzet, június.

Danhof, Clarence H.: Farm-making costs and the „safety valve”: 1850—60. A köztudat szerint az Egyesült Államok nyugatán a XIX. században elterült szabad, magánosok által birtokba nem vett földek alkották a keleti államokban kifejlődött iparforgalmi gazdaság munkapiaca számára a biztonsági szelepet, amelynek irányában a munkanélküliség levezetődött s ami által a magas munkabérek lehetőkké váltak. A szerző által vizsgált évtizedben is valóban nagyarányú vándorlás folyt az Unióban nyugat felé, az ott való földfoglalás és település céljával, de a szerző kimutatni igyekszik, hogy a kérdés nem olyan egyszerű, mint ahogyan az a köztudatban él. Igaz, hogy a föld igen olcsón volt Nyugaton kapható. A tárgyalt 10 év alatt a Szövetség ingyen adott 52 millió acre földet magánosoknak, 76 milliót az államoknak és 28 milliót a vállalatoknak, főképp a vasútaknak, továbbá 50 millió acre-t adott el 1 és $\frac{1}{4}$ dollár átlagáron; az államok által eladott föld ára acerenként 10 cent és 10 dollár közt váltakozott. A vasútvállalatok a kedvezőbb fekvésű és jobb földekért 50 dollárt is elkértek acerenként, de ennél az ő átlagáraik is jelentősen alacsonyabbak voltak. A településhez azonban a föld vételáránál sokkal nagyobb összegű tőke kellett. A föld művelhetővé tétele, az irtás stb., az épületek, a szerzők, az állatok, valamint a megélhetés mindaddig, amíg a saját föld hozama erre nem volt elég, végül az utazási és költözési költségek komoly, átlagban 1—2000 dollárra tehető összeget igényeltek. Igaz, hogy a nyugatra vándorlók jórésze nem a mezőgazdaságban, hanem az iparban, városi foglalkozásokban helyezkedett el s ezeknek nem kellett ilyen összeggel rendelkezniük, általában azonban elmondható, hogy tőke nélkül a Nyugaton sem igen lehetett valamit kezdeni. Ha Keleten a bérek olyan alacsonyak lettek volna, hogy kizárólag a létminimumot fedezik, akkor az elvándorlók nem takaríthattak volna meg belőlük a nyugaton való településhez szükséges több száz vagy több ezer dollárt. Ha tehát a szabad föld megléte béremelő hatást is gyakorolt, viszont a már enélkül is magas bérek tették könnyebbé a települést. — *Morgenstern, Oskar: Professor Hicks on value and capital.* Vitairat. — *Salant, Walter S.: The demand for money and the concept of income velocity.* — *Smithies, A.: Optimum location in spatial competition.* — *Marschak, J.: A discussion on methods in economics.* — *Book reviews.*

1941. IV. füzet, augusztus.

Bosland, Chelcie, C.: The Investment Company Act of 1940 and its background. I. Az amerikai beruházó társaságok szabályozására irányuló törvényhozási törekvések története és az 1940. évi törvény előzményeinek és kihatásainak ismertetése. A visszasságok felderítésére kiküldött szövetségi bizottság nem állapította meg, hogy a gazdasági élet e területén általánosan elterjedtek a visszasságok. Mégis a vezetőségek részéről sok esetben a befektető közönség hátrányára követett praxis s a beruházásoknak az utóbbi években általában veszteséges volta megkívánta ezt a szabályozást és fokozott állami ellenőrzést. — *Bratter, Herbert M.: The Committee for the Nation: a case history in monetary propaganda.* Ez az

1932-ben alakult, hangzatos nevű bizottság voltaképp néhány nagyvállalkozó, tőkés és közgazdász magánakciója volt a dollárleértékelés és a bankjegyszaporítás propagálására, de ennek ellenére igen nagy mértékben befolyásolta Roscevelt valuta-politikáját. — *McNatt, E. B.: Labor and the antitrust laws: The Apex decision.* Sokat vitatott kérdés, hogy a trösztök működése ellen hozott 1914-es Sherman Act és a többi idevágó törvényes rendelkezés a munkásszervezetekre is vonatkoztatható-e? A legfelső bíróság általában igennel felelt erre a kérdésre és a munkaviszályokért a vállalatok panaszára anyagilag felelőssé tette a szakszervezeteket, ha úgy vélte, hogy a sztrájknak vagy másféle munkaviszálynak a külkereskedelemre hátrányos hatása van. Újabban azonban a Norris-La Guardia Act alapján a bíróságok már másképp ítélik meg ezeket. — *Nef, John U.: Silver production in Central Europe 1450—1618.* — *Crane, R. S.: Montesquieu and British thought.* — *Book Reviews.*

1941. V. füzet, október.

Nichol, A. J.: Probability analysis in the theory of demand, net revenue and price. Matematikai alapon való kimutatása ama tételnek, hogy a kockázat valószínűségének foka minden árban kifejezésre jut, de nem csupán a költségek, hanem a kereslet oldaláról is. — *Scitovszky, T. de: Prices under monopoly and competition.* A tanulmány szembeszáll azzal a tétellel, hogy a versenyárak hajlékonyabbak, mint a monopóliáé, majd bírálat alá veszi az idevonatkozó statisztikai kutatás módszerét. — *Bosland, Chelcie C.: The Investment Company Act of 1940 and its background.* II. A törvény részletes ismertetése, annak megállapításával, hogy eddig jótékony hatása még alig mutatkozott. — *Spielmanns, John V.: Strikes under the Wagner-Act.* A munkaviszályok elkerülésére hozott Wagner Labor-Relations Act kihatásai az eltelt idő rövidsége miatt még nem ítélik meg kellőképpen. — *Hutchison, T. W.: The significance and basic postulates of economic theory: a reply to Professor Knight.* — *Knight, Frank H.: A rejoinder.* — *Kozlik, Adolf: Note on consumer's surplus.* — *Book Reviews.*

Inhaltsauszüge.

Ung Volkswirtschaftl. Rundschau

März-April 1942.

Sozialpolitische und bevölkerungspolitische Gesichtspunkte in der Besteuerung.

Das Prinzip, dass die moderne Steuerpolitik sich nicht allein vom fiskalischen Gesichtspunkt leiten lassen dürfe, sondern auch die Auswirkungen, die die Besteuerung auf die sozialen Verhältnisse und die Bevölkerungsentwicklung ausübt, stets zu berücksichtigen habe, dringt sowohl in der neueren finanzwissenschaftlichen Literatur wie in der steuerpolitischen Praxis immer mehr durch. Ansichten wie z. B. diejenigen Wilhelm Gerloffs, der zwar anerkennt, dass die Steuererhebung und -verwendung auf die Verteilung des Volkseinkommens und Volksvermögens stets einwirken wird, diese Einwirkung aber lediglich als eine unerwünschte und unvermeidliche Folge und nicht als eine wesentliche Funktion der Steuer betrachtet, stehen im völligem Widerspruch zu dem Geiste der modernen steuerpolitischen Gesetzgebung, die durch ein bewusstes Streben nach diesen sozialpolitischen Wirkungen gekennzeichnet wird, so dass man heute bereits von einer sozialen Steuerpolitik des modernen Staates sprechen kann. Die Hauptforderung dieser sozialen Steuerpolitik kann in einem Satze formuliert werden: die Steuerpolitik hat auf eine gerechtere und verhältnismässige Verteilung der Steuerlast hinzuwirken. Dieses Postulat bedeutet vom sozialpolitischen Gesichtspunkte vor allem die Allgemeinheit der Besteuerung, die Steuerfreiheit des Existenzminimums, die Progressivbesteuerung, ferner eine Abstufung der Steuerlast mit Rücksicht auf Familienstand, Alter, Kinderzahl und Kriegsverdienste des Besteuereten. In bezug auf die direkten Steuern ist die Inviduelle Steuerbemessung mit Rücksicht auf noch anderweitige persönliche Verhältnisse des Steuersubjektes eine weitere, vom sozialpolitischen Gesichtspunkte wichtige Forderung. Aber auch bei den indirekten Steuern und Abgaben liegt eine gewisse Berücksichtigung sozialpolitischer Gesichtspunkte nicht ausserhalb des Bereichs der Möglichkeiten.

Im Steuerwesen Ungarns sind die sozialpolitischen Zielsetzungen in den letzten Jahrzehnten immer mehr in den Vordergrund getreten, trotzdem harren aber noch manche Probleme einer befriedigenden Lösung. Die Steuerlast des kleinen Mannes, besonders desjenigen mit einer kinderreichen Familie, bedürfte einer weiteren Verminderung, während andererseits die Inanspruchnahme der grossen Vermögen und Einkommen weiter gesteigert werden müsste. Die Kriegs- und sonstige spekulativen Gewinne sollten ebenfalls stärker belastet werden, während der Anteil der Steuereinnahmen aus Verbrauchssteuern an den Gesamteinnahmen des States und der öffentlichen Körperschaften vermindert müsste und besonders die Belastung der lebensnotwendigen Massenverbrauchsartikel sollte, wenn nicht völlig aufgehoben, so doch wenigstens erleichtert werden.

Tibor von Szédeczky-Kardoss.

Die Bankpolitik im Kriege.

Die seit dem Kriegsausbruch stark anwachsenden staatlichen Ausgaben haben in fast allen Ländern wiederholt staatsfinanzielle Operationen erzwungen. Zur vornehmsten Aufgabe der Bankpolitik ist infolgedessen die Abwicklung dieser Operationen geworden. Die Banken haben das Gelingen dieser Operationen mit allen Mitteln zu fördern, vor allem aber die überschüssigen Kapitalien der Privatwirtschaft in die Staatskassen zu leiten. Daneben hat die Kreditorganisation auch dafür zu sorgen, dass der durch die Rüstungsaufträge gesteigerte Kreditbedarf der Produktion ohne Stockungen gefriedigt wird. Eine weitere neue Anforderung hat die Umstellung der Aussenhandelsbeziehungen an die Kreditorganisation gestellt, da infolge dieser Umstellung auch die Finanzierung des Aussenhandels auf völlig neue Grundlagen gestellt werden musste; diese Fragen wurden in den nord-, ost- und südosteuropäischen Ländern fast ausschliesslich mit Hilfe von Zahlungs- und Abrechnungsabkommen gelöst. In Deutschland kam zu diesen Aufgaben noch die Neuorganisation der Kreditpolitik in den eroberten Gebieten. Die deutsche Bankpolitik ist all dieser Aufgaben Herr geworden, ohne eine Inflation heraufzubeschwören. Auf dasselbe Ziel war auch das Hauptaugenmerk der englischen Bankpolitik gerichtet, der aber die Erreichung dieses Zieles nicht in dem gleichen Masse gelang.

Julius Domány.

Wirtschaftsarchive.

Eine jede Untersuchung des wirtschaftlichen Geschehens, ob für wissenschaftliche, ob für praktische Zwecke, kann nur auf ein umfangreiches, zuverlässiges Tatsachenmaterial gestützt durchgeführt werden; dieses Quellenmaterial planmässig und systematisch zu sammeln, zu bearbeiten und zu ordnen, ist die Aufgabe der Wirtschaftsarchive. Seine höchste Entwicklung hat das Wirtschaftsarchivwesen in Deutschland erreicht, wo am Anfang des Jahrhunderts eine ganze Reihe von Industrie- und Handelskammern zur Gründung von Wirtschaftsarchiven geschritten ist. Heute ist das *Pressearchive des Propagandaministeriums* das bedeutendste und grosszügigste Dokumentationsstelle des Reiches; dieses sammelt ausschliesslich Zeitungsausschnitte und hat die Informierung der Reichsministerien zur Aufgabe. Gewissermassen als Ergänzung des wirtschaftlichen Dokumentationsstoffes dieses Archivs kann das *Archiv des Reichswirtschaftsministeriums* angesehen werden. Eines der ältesten und reichsten Wirtschaftsarchive des Reiches ist das *Weltwirtschaftsarchiv Hamburg*, das den Charakter einer vorwiegend praktischen Informationsstelle trägt. Dagegen ist das *Archiv des Instituts für Weltwirtschaft an der Universität Kiel* hauptsächlich auf die Bedürfnisse der wissenschaftlichen Forschungsarbeit eingestellt. Unter den vorwiegend wirtschaftshistorischen Stoff sammelnden Archiven sind das *Rheinisch-Westphälische Wirtschaftsarchiv zu Köln* und das *Saarwirtschaftsarchiv zu Saarbrücken*, unter den Archiven von Grossbanken die Archive der *Deutschen Bank* und der *Reichsbank*, unter den sozialpolitischen Archiven das *Archiv für Wohlfahrtspflege zu Berlin* und das *Archiv der Deutschen Arbeitsfront* hervorzuheben. Neben den grosszügig angelegten Archiven dieser Art wird aber das ganze Gebiet des Wirtschaftslebens von einem dichten Netz kleinerer Spezialarchive umannt; fast alle grösseren Unternehmungen unterhalten eigene Archive,

die den in den Geschäftsbereich der betreffenden Unternehmung fallenden Nachrichtenstoff sammeln und bearbeiten.

Rosa Nádas.

Stefan von Bernát. In Stefan v. Bernát betrauert das agrarische Lager Ungarns eine Persönlichkeit, die auch im Auslande, besonders im Kreise der Freunde des Genossenschaftswesens, wohl bekannt war. Als Mitarbeiter des Grafen Alexander Károlyi war er einer der emsigsten Vorkämpfer des Genossenschaftswesens in Ungarn und hatte einen Löwenanteil an der Organisierung der Genossenschaftsbewegung in diesem Lande. Jahrzehnte hindurch war er einer der Führer der Agrarier und bearbeitete die verschiedensten Fragen der Agrarpolitik auch wissenschaftlich. Seine Schriften waren stets aktuell und verfehlten ihre Wirkung nicht auf die Regelung agrarpolitischer Fragen in Ungarn.

Eugen Czettler.

Die Geschäftsergebnisse der ungarischen Kreditinstitute im Jahre 1941. Die Wandlung, die sich in der Lage der ungarischen Wirtschaft infolge des Krieges eingestellt hat, hatte vor allem eine Besserung der wirtschaftlichen Verhältnisse des grössten ungarischen Berufsstandes, der landwirtschaftlichen Bevölkerung, zur Folge. Diese Besserung blieb nicht ohne Auswirkungen auf die Geldmarktlage: die nun besser gestellten Landwirte trugen einen beträchtlichen Teil ihrer in den vorangegangenen Jahren kontrahierten Bankschulden ab. Der grösste Teil der auf diese Weise freige gewordenen Mittel ist von den Banken zur Befriedigung des steigenden Geldbedarfs des Handels verwendet worden. Die Belebung beschränkte sich nicht allein auf die Kreditinstitute der Provinz. Auch an die hauptstädtischen Institute wurden grössere Anforderungen gestellt, mit denen die Depositenbildung nicht Schritt zu halten vermochte. Das Ergebnis war eine stärkere Inanspruchnahme der Notenbank.

Alexander Jirkovsky.

Die Lage des Aussenhandels und der Aussenhandelspolitik. Im gegenwärtigen Stadium des Weltkrieges kann vom einem Welthandel nicht mehr gesprochen werden, nur von veschränkten zwischenstaatlichen Warenaustauschbeziehungen. An dem Aussenhandel der europäischen Länder ist durchwegs das Deutsche Reich an erster Stelle beteiligt. Der Aussenhandel der vom Reich eroberten und besetzten Gebiete steht unter deutscher Kontrolle; die Verrechnung der Lieferungen geht durch die Berliner Abrechnungszentrale. Der Rohstoffmangel und die Transportschwierigkeiten beeinträchtigen fast überall auch den Aussenhandel, — der mengenmässige Rückgang wird jedoch durch die steigenden Preise wettgemacht. Die Gestaltung des Aussenhandels der aussereuropäischen Länder wird durch die Abbrechung der Handelsbeziehungen zu Europa, durch die gesteigerte Kriegsnachfrage Grossbritanniens und der Vereinigten Staaten und durch den Schiffsraumangel bestimmt.

Die Handelsbilanz Ungarns, die im Jahre 1940 stark passiv war (87,6 Millionen Pengő Einfuhrüberschuss), wies im Jahre 1941 einen schwachen Aktivsaldo auf (6,1 Millionen Pengő). Der Anteil Deutschlands am ungarischen Aussenhandel hat sich weiter vergrössert; an zweiter und dritter Stelle stehen Italien und die Schweiz. Von den Balkanländern hat Ungarn in diesem Jahre mit der Türkei und mit Bulgarien, von den nor-

dischen Ländern nur mit Schweden einen beträchtlicheren Warenaustausch abgewickelt. Der Handelsverkehr mit der Sowjetunion und mit den Übersceländern hat völlig aufgehört.

Arthur Székely.

Die Entschuldung der deutschen Landwirtschaft. Die im Jahre 1928 eingeleitete Aktion zur Regelung der Verschuldung der deutschen Landwirtschaft erstreckte sich im Jahre 1933 bereits auf das gesamte Reichsgebiet und im Juni 1941 war die Entschuldung von insgesamt 194.000 landwirtschaftlichen Betrieben vollzogen. Die Regelung geschah auf dem Wege von Zwangsvereinbarungen; die Gläubiger wurden zum Teil bar ausgezahlt, zum Teil erhielten sie Obligationen, in gewissen Fällen war aber auch eine Herabsetzung des geschuldeten Betrages zulässig. Zur Rückzahlung gelangten insgesamt $1\frac{1}{2}$ Milliarden RM, denen noch Obligationen im Nennwerte von 730 Millionen und landwirtschaftliche Schuldverschreibungen im Nennwerte von 60 Millionen RM hinzugerechnet werden müssen. In diesen Summen sind die unmittelbaren Zuschüsse des Reiches nicht inbegriffen.

Géza Mennyei.

Schürmann, Artur: *Deutsche Agrarpolitik*. Naumann-Neudamm 1940. 518. S.

Der Verfasser hat als erster die Agrarpolitik des Dritten Reiches zusammenfassend dargestellt. Er bespricht eingehend die biologische, wirtschaftliche und politische Rolle der landwirtschaftlichen Bevölkerung, die Gestaltung der deutschen Lebensmittelwirtschaft, die Aufgaben des Reichsnährstandes und gibt einen zahlenmässigen Überblick über die Ergebnisse der im Jahre 1934 eingeleiteten Erzeugungsschlacht. Er deutet ferner in Umrissen auch die agrarpolitischen Leitprinzipien an, auf Grund derer sich nach dem Kriege der Neuaufbau der Landwirtschaft im vergrösserten Deutschland und im neuen Europa voraussichtlich vollziehen wird. Seine Ausführungen fassen durchwegs auf der Grundlage der nationalsozialistischen Weltanschauung, was dem Buche einen neuartigen Zug verleiht.

Alexius Soproni.

Kund, Eduard: *Der Verfall des Kulturbodens und deren Verhütung. Das Schanzen*. Budapest, 1941. Kgl. Ung. Gesellschaft für Naturwissenschaften. 45 S. (In ungarischer Sprache.)

Professor Kund behandelt in diesem wertvollen Heft die Fragen des Schutzes, der Erhaltung und der Steigerung der Produktivkraft des Kulturbodens. Er weist darauf hin, dass der Bodenschutz ein gut ausgebautes System von Massnahmen auf den Gebieten der Bodenbearbeitung, der Pflanzenzucht, der Aufforstung, der Wasserwirtschaft und der Verhütung von Überschwemmungen erfordert, — eine seiner neueren Methoden ist das Schanzen, das vom Verfasser ausführlich besprochen wird. In Ungarn wurden die ersten Versuche mit diesem Verfahren im Jahre 1934 unternommen und zwar mit vollem Erfolg, — es gelang nicht nur, die Verwüstungen der Niederschläge völlig zu unterbinden, sondern auch, das Regenwasser in den Dienst der Produktion zu stellen.

Stefan Zajk.

Fassbender, Siegfried: *Nationalsozialistische Wirtschaft und Völkische Freiheit*. Bad Oeynhausen, 1940. A. Lutzeyer. 200 S.

Der Verfasser betrachtet das Wirtschaftsleben nicht als etwas Gegebenes, sondern als einen zielbewussten Kampf um die Zukunft und weist darauf hin, dass der Nationalsozialismus die Berechtigung dieser Anschauungsweise mit Taten bewiesen hat: mit der Arbeitsschlacht ist eine Verdoppelung der Steuereinnahmen und der Spareinlagen erkämpft, mit der Erzeugungsschlacht die Selbstversorgung der Verwirklichung näher gebracht worden. Den stets streng daten- und zahlenmässig belegten Ausführungen des Verfassers verleihen die ihnen zugrundeliegenden zwei Leitprinzipien, laut der alles Wirtschaftliche einerseits immer vom Volk, von der Nation, dem Wohle der Gemeinschaft auszugehen, und andererseits sich stets den Prinzipien der Moral unterzuordnen hat, einen hohen wirtschaftsethischen Wert.

, Beatrix Takaró-Gáll.

Mises Ludwig von: *Nationalökonomie*. Theorie des Handelns und Wirtschaftens. Editions Union, Genf, 1940. XVI. + 756. S.

Der Verfasser unternimmt den Versuch einer Grundlegung der Nationalökonomie als exakter Wissenschaft, in dem er die subjektivistische Wertlehre, auf eine strenge Wissenschaft vom menschlichen Handeln, die Praxeologie, basiert. Es muss ihn jedoch entgegengehalten werden, dass die Grundannahmen der Praxeologie, die zunächst nur hypothetischen Charakter haben können, einer Bestätigung durch die Erfahrung bedürfen, um axiomatischen Charakter anzunehmen. Die Grundprinzipien der Wirtschaftstheorie sind formale Gesichtspunkte, die der wirtschaftlichen Erfahrung gegenüber apriorisch sind, ontologisch aber nicht vor jeder Empirie liegen können. Praxeologie könne daher nicht auf eine Stufe mit der Logik und der Mathematik gestellt werden; die beweise schliesslich auch die Erfolgsabhängigkeit der Gedankenbilder. Von dem Einzelproblemen des Mises'schen nationalökonomischen Systems soll hier nur seine Lehre des „Urzinses“ herausgegeten werden. Gegenwärtige Güter hätten nach dieser Theorie einen notwendig höheren subjektiven Wert als zukünftige, sonst käme es nie zu einer Bedürfnisbefriedigung. Doch ist dies ein Irrtum, denn die Vorsorge für die Zukunft ist eine ebenso notwendige wirtschaftliche Tätigkeit, sodass beide Handlungen logisch gleichwertig sein müssen. Daher ist es ein Widerspruch, dass Mises nachher das Ausmass des Urzinses, das auch den Einflüssen des Geldwertes unterliegt, von subjektiven Bewertungen bestimmen lässt.

Erwin Kuffler

Hicks, J. R. — Hicks, U. K. — Rostás, L.: *The Taxation of War Wealth*. Oxford, 1941. Clarendon Press. VII, 304 S.

Die Verfasser bearbeiten in diesem, sich durch logischen Aufbau und klare Vortragsweise auszeichnenden Buche den gesamten Fragenkomplex der ausserordentlichen Gewinnsteuern und der Vermögensabgaben. Sie geben eine gute Schilderung des volkswirtschaftlichen Hintergrundes der Entstehung der Kriegsgewinne, untersuchen die ausserordentlichen Gewinnsteuern, Vermögensabgaben und Kapitalsteuern vom theoretischen Gesichtspunkte, bearbeiten die Erfahrungen, die die Finanzverwal-

tungen der verschiedenen Länder — darunter auch Ungarn und andere mitteleuropäische Staaten — mit diesen Steuerarten gemacht haben und besprechen die zeitgemässen Fragen der Besteuerung der Kriegsgewinne, so wie diese sich vom englischen Gesichtspunkte aus betrachtet darstellen.

Wolfgang Thomas Heller.

H o r s t - E b e r h a r d, O t t o: *Die Industrialisierung Ungarns.* Volk und Reich-Verlag. 1941. 187 S.

Der Verfasser gibt eine populäre zusammenfassende Darstellung des ungarischen Industrialisierungsprozesses und deren Ergebnisse in den Jahren 1921—1938. Er untersucht die natürlichen, kulturellen und kapitalwirtschaftlichen Grundlagen der ungarischen industriellen Entwicklung, schildert den Kurs der staatlichen Industriepolitik und zieht zum Schluss die sozialpolitische und machtpolitische Bilanz der dargestellten 20jährigen Entwicklung. Der Aufbau des Buches muss als gelungen bezeichnet werden, dagegen ist aber der vom Verfasser verarbeitete Stoff lückenhaft und seine Quellenkritik unzulänglich. Diese Mängel tragen die Schuld daran, dass seine Schlussfolgerungen und sein abschliessendes Urteil über die ungarische Industrialisierung zum Teil als nicht ausreichend begründet bezeichnet werden müssen.

Julius Rézler

J a h r - u n d A d r e s s b u c h d e r u n g a r i s c h e n F a b r i k - i n d u s t r i e 1941. Unter Mitwirkung der Interessenvertretungen der Fabrikindustrie hrsg. v. Konstantin Pártos. Budapest, 1941. 1286 S. (In ungarischer Sprache.)

Die voluminöse Veröffentlichung ist eine bereicherte Fortsetzung des zuletzt vor 6 Jahren herausgegebenen industriellen Adressbuchs Karl Köfflers. Der neue Herausgeber schickte dem Adressbuch ein Jahrbuch der ungarischen Industrie voraus, das in zahlreichen wertvollen Aufsätzen ein erschöpfendes Bild von der Gestaltung der Lage der Grossindustrie und von deren Bedeutung für die gesamte ungarische Volkswirtschaft zeichnet. In der Reihe dieser Aufsätze folgen den Studien allgemeinen Inhalts (Schilderung der Gesamtlage im Berichtsjahr, Untersuchungen über das Preisbildungs-, Steuer-, Lohn-, Ausfuhr-, Transport- und Finanzierungsproblem) vorzügliche Berichte über die Lage und die Probleme der einzelnen Industriezweige.

(a. é.)

7. Jahresbericht der Landeszentrale Gewerbekörperschaften. Budapest, 1941. (In ungarischer Sprache.) 302 S.

Der vorliegende Bericht gibt ein umfassendes Bild des Aufbaues und der wirtschaftlichen Lage der — nunmehr vergrösserten — ungarischen Gewerbeindustrie.

A. V.

Vojtech Krajcovič: *Die Struktur der slowakischen Wirtschaft.* Bratislav-Pressburg, 1941. 77 S.

Der Verfasser gibt eine kurzgefasste, aber auf jeden wesentlichen Sektor des Wirtschaftslebens sich erstreckend Übersicht über die wich-

tigsten Zusammenhänge und Kräfte der slowakischen Wirtschaftsstruktur. Auf Grund der Zusammensetzung des Volkseinkommens und der Beschäftigung der Erwerbstätigen glaubt er feststellen zu dürfen, dass die Volkswirtschaft der Slowakei einen fast ausgeglichenen landwirtschaftlich-industriellen Charakter zeigt, jedoch mit einem stärkeren Hervortreten des landwirtschaftlichen Elements.

Stefan Vezér

[REDACTED]

[REDACTED]

[REDACTED]

[REDACTED]

A búzakérdés szempontjai.

Paradoxonnak látszik: a búzatermelésnek mezőgazdaságunkban való jelentőségét talán mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy *csökkentésének* kérdésével sokat foglalkoztak a mostani háború kitörése előtt, mikor az államnak áldozatokat kellett hoznia a búzatermelők részére és foglalkoznak most a háború évadjában, mikor a kenyérrel való ellátás az államkormányzat egyik nagy gondja. Búzatermelésünk jelentőségét összehasonlító statisztikai adatokkal szokták leginkább szemléltetni és ez elől mi sem akarunk kitérni. De van ennek a fontos termelési ágának nem egy vonatkozása, amely statisztikai számokkal nem érzékeltethető, amely történelmi multunkban, sajátos hagyományainkban, eredeti népszokásainkban és éghajlati meg talajviszonyainkban gyökeredzik. Nem lehet tehát a búzakérdés megítélésénél csupán a statisztikai bizonyosságtételre támaszkodni s a búzaterület csökkentésének lehetőségét a gazdasági racionalizmus mértékével felmérni, hanem ezeket a vonatkozásokat is figyelembe kell venni, ha az elérhetőt akarjuk elérni és a lehető legjobb megvalósítani e téren.

Bizonyára a magyar honfoglalásra is gondolva írta *Réclus* nagy művében ezeket: „A Kaukázus és Ural tájékaról jött népek pusztaságokon és hegyeken keresztül egészen az Atlanti Óceánig tudtak eljutni. Az embernek egyaránt alkalmas föld és éghajlat fizikai erejüknek és szellemi képességüknek teljében tartotta őket és Európa minden táján hazát talált a bevándorló nép. Társa a munkában: a ló, szarvasmarha, kutya nem hagyta el a vándorúton s a mag, amit magukkal hoztak, kalászbba szökött azokon a mezőkön, ahol elvetették.” Ilyen mag volt talán a búza is, olyan mag, amiért kilencszáz év múlva az egyik amerikai *hungerfighter*, *Carleton* az orosz szteppékről a Charkov őszi és Kubanka tavaszi búzát vitte nagy gonddal a nyugati féltekére s egy másik amerikai, *Mackay* ebből megindította Kanadában a nekik nagyszerű, nekünk félelmes Marquis-búza kitenyésztését. A magyarok a kemény, edzett, nemes búza magját nyilván magukkal hozták őshazájukból; erre vall, hogy a nyelvtudósok megállapítása szerint a honfoglalás előtti türk jövevényszó a *búza* és ezzel együtt a *kéve*, *kepe*, *szerű*,

ocsú, polyva és tarló is. Miként lehetne tehát egy ilyen, a magyarság múltjába mélyen beágyazott növénynek, a búzának és előállításának, a búzatermesztésnek méreteit egyszerűen a mai kívánalmak szerint meghatározni és a statisztika alapján megvonni határait!

Számolnunk kell kétségtelenül a ma kívánalmaival és a jövő kilátásaival s a statisztika segítsége nélkül alig láthatunk országos nagy dolgokban tisztán. Nem szabad azonban figyelmen kívül hagynunk, hogy az a búza, amit a honfoglalók alighanem magukkal hoztak, a Duna és Tisza völgyeiben jól boldogult, megtartotta acélosságát és lisztességét, elbírta a forró nyarakat és a kemény hideget s aránylag kevés munkával, talán biztosabban, mint más növény, oly terményt szolgáltatott, amely a nép táplálkozási szokásainak legjobban megfelelt és élelmének alapanyagát adta évről-évre. A természeti adottságok és népszokások a búzatermő terület nagyságának szemléleténél nem elhanyagolható tényezők tehát, bár figyelembevételüknél is kell, de lehet is arra törekednünk, hogy mezőgazdasági termelésünk és ebben búzatermelésünk arányai is alkalmazkodjanak a kor gazdasági célszerűségének követelményeihez.

De nézzük mit mond a statisztika. A nemzetközi összehasonlíthatóság kedvéért hektárokból kifejezve és adatainknak egymással összehasonlíthatósága miatt a trianoni területre vonatkoztatva Magyarország búzatermő területének alakulását a m. kir. központi statisztikai hivatal adatai szerint így szemléltethetjük: Az első világháború utáni gazdasági megszilárdulás első évének mondható 1925. évben a *búzaterület* 1.42 millió hektár volt, 1938-ban 1.62 millió, de közben 1930-ban 1.7 millió, 1937-ben azonban csak 1.48 millió, 1925–1931-ben 1.58 millió, 1932–1938-ban ugyancsak 1.58 millió hektár, növekedés tehát tulajdonképpen nincs. Ugyanezen a területen 1909–1913-ban 1.51 millió hektár volt a búzaterület, mindössze tehát 70.000 hektárral nőtt e távolinak mondható időszak óta. 1925 és 1938 közt a terület növekedése 200.000 hektár, 14%, de ugyanezen két időpont között a búzatermő terület növekedése Ausztriában 43%, Csehszlovákiában 38%, Lengyelországban 54%, Németországban 25% volt, Olaszországban azonban csak 10% és Romániában 8%. Ha tehát nem is állíthatjuk azt, hogy a búza területe nem mutatott emelkedő tendenciát, mégis azt mondhatjuk, hogy e terület növekedése nálunk kisebb, részben igen sokkal kisebb volt, mint a többi európai országban.

De menjünk tovább és vizsgáljuk, hogy a búza *szántóföldi területünknek hányadrését* foglalja el, és hányadrészét az említett országokban. Nálunk 1938-ban kerekén 29%-át, 1937-ben 26.5%-át foglalta el s ez utóbbi évben Csehszlovákiában 14.5%-át, Lengyelországban 9.1%-át, Németországban 10%-át,

Romániában 26.5%-át, Jugoszláviában 30%-át. A nálunk túlméretezettnek látszó búzaterülethez azonban meg kell jegyeznünk, hogy nálunk az ország nagy részében a fehér kenyér és a fehér tészta a néptáplálkozás alapanyaga, Németországban, Lengyelországban és Csehszlovákiában inkább a rozs, Romániában és Jugoszláviában pedig a búza kívül a kukorica is. A kenyér- és lisztadó két gabonánem, *a búza meg a rozs együttes területe* nálunk 38%, Csehszlovákiában 31.1%, Lengyelországban 40%, Németországban 30.3%, Romániában 29.6%, Jugoszláviában 33.6% volt; kétségtelen tehát, hogy nálunk a kenyéradó gabonának területe aránylag nagyobb volt, mint a többi országban és ennek valóban nemcsak éghajlati, talajalkati meg néptáplálkozási okai vannak, amelyekén változtatni alig áll módunkban, hanem üzemszervezési és gazdaságtechnikai okai is s mivel ezek változtathatók, azért érdemes a problémával foglalkozni.

Szükséges azonban, hogy vizsgálatunkat kimélyítsük és a búzatermelésünk méreteit *az egyes országrészek között s az egyes országrészekben* is folytassuk. A figyelt időszakban a búzatermő terület a dunántúli országrész megyéiben 25%, az alföldi megyékben 30%, az Északi Dombosvidéken 30%-át tette ki a szántónak. Látjuk tehát, hogy az Alföldön számottevően nagyobb a búzaterület aránya és ez még erősebben látszik, ha figyelembe vesszük, hogy a kisbirtoknál a Dunán túl az egész terület 74%-a, az Alföldön 79%-a, az Északi Dombosvidéken 71%-a a szántó föld terület. Tényleg és viszonylag tehát az *Alföldön a legnagyobb a búza területe* s az alföldi megyék közt is a legtöbb búzát, a szántóterület 44%-án vetették Békésmegyében és Szolnokmegyében, 42%-án Csanádmegyében és 41%-án Hajdúmegyében, a dunántúli megyék közt ellenben legtöbb, 30% volt Baranya-, Tolna- és Vasmegyékben, az északi dombosvidéken pedig 34% Borsodmegyében. Nem lenne helyes éppen csak elmaradottságnak mondani a búzaterület alföldi nagy arányát, de nem lenne helyes ezt éppen csak az éghajlati és talajviszonyokkal magyarázni, mert ennek az alföldi gazdasági üzemvitelben és gazdálkodási módszerekben is kereshetjük okait.

Még közelebb jutunk a komplexus megértéséhez, ha azt nézzük, hogy az *egyes birtoknagyságcsoportoknál* mily mértékű a búzatermesztés. A központi statisztikai hivatal adatai szerint 1938-ban a nagybirtoki szántó föld területének 23.5%-án volt búza, a középbirtoki szántóterület 26.6%-án s a kisbirtoki szántóterület 30.5%-án. A dunántúli nagybirtokon csak 21.1%, a kisbirtokon 26.2%, az alföldi nagybirtokon 25.7%, a kisbirtokon 32% volt a búza területe s ezek az arányszámok mutatják, hogy az *alföldi kisbirtokon* lehet leginkább túlméretezett búzatermesztésről beszélni. A két kenyéradó gabona területét, a búzáét és rozsét összevetve azonban nem oly szembeszökő a különbség

az egyes országrészek közt, legalább a kisbirtokon nem. Mert bár a dunántúli nagybirtokon a szántóterületnek csak 29%-án természetnek búzát és rozst, az Északi Dombosvidék és az Alföld nagybirtokain pedig 33%-on, a dunántúli kisbirtokon azonban 40% a kenyéradó gabona terület s az alföldi és az északi kisbirtokokon 44%. Ehhez azonban meg kell jegyeznünk azt, hogy bár a búza is, a rozs is kenyéradó gabona, a rozst sokkal nagyobb mértékben használják a termelői önellátásban, mint a búzát s a termett búzának sokkal nagyobb hányada kerül kereskedelmi, részben külkereskedelmi forgalomba is, mint a rozs. Jól mutatja ezt az a legutóbbi évek egyikéből vett üzemstatisztikai adat, amely szerint országos átlagban 21.9% búza- és 4.2% rozsterület, tehát nagyjában 5:1 aránynál a gazdasági készpénzbeni bevételekből 22.34 pengő jutott holdanként a búzára és 0.86 pengő a rozsra, az arány tehát 25:1.

Mikor tehát azt megállapíthatónak véljük, hogy a gabona-termesztésre fordított terület bármely okból is a kisbirtokon és különösen az alföldi kisbirtokon igen nagy, vizsgálunk kell a *termések átlagait* is, hogy magyarázatot kapjunk ennek okára és kiinduló pontot legalább a változtatáshoz való közeledésre. A központi statisztikai hivataltól közzétett kat. holdankinti termésátlagok vizsgálata ad valami lehetőséget erre. 1926-tól — amióta a termésátlagokat birtoknagyságesoportonként kimutatják — 1939-ig bezárólag az átlagos búzatermés a kisbirtokon 6.3 métermázsa, a nagybirtokon 8 métermázsa, azaz a kisbirtokon 27%-kal kevesebb. Hasonlítsuk össze a kisbirtok és nagybirtok termésátlag-különbségeit a többi mezőgazdasági főterménynél és látjuk, hogy az árpnál 32%, a zabnál 28% a különbség a kisbirtok terhére, ellenben a kukoricánál csak 15%, a burgonyánál 23%, a cukorrépánál 24%, a takarmányrépánál 17%, a lóherénél és a lucernánál 11%. Ebből azt a következtetést talán le lehetne vonni, hogy a termelés eredménye főleg a *kisbirtokon nem indokolja a búza és általában a gabona túlságos nagy területét* és indokolná a kapások meg a szálatakarmány területeinek növelését. De hasonlítsuk átlagos termésünket az 1938. évi Német Birodalom terméseihez s hogy a szemléltetés teljesebb legyen, kat. holdra számítsuk át.

A búza termésátlaga ott kat. holdra átszámítva 12.26 métermázsa, a mi termésátlagunk 1926—1939 közt a nagybirtokon 10 métermázsa, a németnek tehát 76%-a, a kisbirtokon 7.6 métermázsa, annak 62%-a. A rozsé ott 9.5 métermázsa, nálunk a nagybirtokon 8 métermázsa, annak 84%-a, a kisbirtokon 6.3 métermázsa, annak 67%-a. Az árpáé ott 12 métermázsa, nálunk a nagybirtokon 9.8 métermázsa, annak 80%, a kisbirtokon 7.3 métermázsa, annak 52%-a. A burgonyáé ott 92 métermázsa, nálunk a nagybirtokon 43 métermázsa, annak 47%-a, a kisbirtokon 35 métermázsa, annak 39%-a. A cukorrépáé ott 167 métermázsa, nálunk

a nagybirtokon 124 métermázsa, annak 74%-a, a kisbirtokon 100 métermázsa, annak 60%-a. A lucerna- és lóhereszénáé ott 30 métermázsa, nálunk a nagybirtokon 21 métermázsa, annak 70%-a, a kisbirtokon 19 métermázsa, annak 63%-a.

Ki kell emelnünk még azt a statisztikával is bizonyított tapasztalatot, hogy a búza termésátlagai *nem mutatnak oly nagy kilengéseket*, mint más terményeink átlagai és ez részben megmagyarázója is lehet annak, hogy miért termesztenek oly nagy területeken búzát: a várható termés nagyobb bizonyossága ösztönözhet erre. 1926-tól 1939-ig bezárólag a hét legjobb termésű évet összehasonlítva a hét legrosszabb termésűvel, a búza termésátlaga 23%-os eltérést mutat, az árpáé 30%-ost, a kukoricáé ellenben 40%-ost, a burgonyáé 31%-ot s a lucernáé is 40%-ot. Éghajlatunk, talaj- és gazdálkodási viszonyaink szerint tehát a búza termése kevésbé kockázatos és biztosabb mint más mezőgazdasági főterményeké s azt, amit így nekünk a statisztikából kell szemléltetnünk, a gazdák tapasztalatból tudják. Az ősszel vetett, hosszabb vegetációs időn át élő és termő növény, a búza évenkénti termése egyenletesebb, mint a rövidebb vegetációjú tavasszal vetett árpáé, kukoricáé, vagy burgonyáé.

Búzatermésátlagainknak a német vagy más nyugati atlaszokkal való összehasonlítása azonban hamis és téves következtetésekre vezet, ha nem veszik figyelembe, hogy az ottani párateltebb éghajlatban élő duzzadt, lágy búzák súlytermése nagyobb ugyan mint a száraz klíma kemény nemes búzájáé, de süítő értéke kisebb.

Most a háború idején kell azonban ügyelnünk arra, hogy búzánk minősége ne szenvedjen és elhelyezhetőségének kilátása ne romoljon meg úgy, mint az első világháború után történt. A magyar búzatermesztés irányelveiről 1931-ben az Országos Mezőgazdasági Kamarától összehívott szakértekezleten Dégen Árpád egyetemi tanár, mezőgazdasági kísérletügyi főigazgató nagyszabású vitabevezető előadásában rámutatott azokra a panaszokra, amelyek a háború befejezése után a magyar búza minősége ellen künn és itthon elhangzottak, s amelyeket a termés hozamot emelő búzanemesítéssel magyaráztak. Előadása tanulságosan fejtette ki, hogy a magyar búza minősége elleni panaszok olyan időkbe is visszanyulnak, amikor a mai értelemben vett búzanemesítés nálunk még nem folyt. Már akkor is ismert tény volt szerinte, hogy ha ősi talajt törnek fel, amelyen az évezredes fűtakaró korhadási termékei néha oly mennyiségben halmozódtak fel, hogy a kultúra térfoglalása után évszázadokon át lehetett búzát búza után termesztetni, ez a búza a kultúra előrehaladtával veszít jó tulajdonságából, Dégen szerint az acélos, kitűnő búzát termő, a régiektől „kenyeres föld”-nek nevezett fekete föld vidéke, a Tiszavidék, az Alföldnek Dévaványa, Kunszentmárton, Hódmezővásárhely,

Makó, Pécska, Gyoma által határolt részei, de kisebb szigetek az Alföldön s a Bánság voltak azok, melyeknek a bécsi tőzsdén „Theissbanat“-nak nevezett búzáját keresték és magasabb áron fizették a malmok. Ez a kitűnő búza azonban csekély hozamú volt, a kultúra belterjessé tételével a gazdák iparkodtak a hozamot megjavítani, ezt azonban még a tökéletesebb talajműveléssel is csak bizonyos mértékig lehetne elérni s nagyrészt emiatt következett be a nyugati országokból származó, hosszabb érési idejű, bőventermő, lágy, tehát rossz sütőképességű búzának elterjedése. A nálunk tulajdonképpen 1906-ban kezdődött és akkor nem keresztezéssel, hanem csupán egyedi kiválasztással végzett búzanemesítés valóban elsősorban a hozam emelésére törekedett s ennek az az eredménye azért mégis megvolt, hogy a háború vége felé elmaradhatott az az ankét, amelynek arról kellett volna tanácskoznia, hogy mennyi fűrészport lehet a lisztbe keverni. Gazdarságról az 1931. évi értekezleten azt állapították meg, hogy „a gyakorlati gazdaszempontról fontosabb a bő termés a minőségénél“, a malomérdekeltségek képviselője azt, hogy „még kisebb hozam esetén is a gazda mindenkor könnyen értékesíthető jó búza termelése révén jobban jár, mint a gyöngye minőségű búzával“.

Más kutatók, elsősorban *Hankóczy* Jenő, a m. kir. gabona- és lisztkísérleti állomás azóta elhunyt kitűnő igazgatója azonban a Magyar Közgazdasági Társaság 1930. decemberében és a Mezőgazdasági Kamara búzaankétjén is bizonyították, hogy a legnagyobb átlagos terméseket szolgáltató búzák a legjobb minőséget is adhatják, a kitűnő búzák tehát bőtermők is lehetnek és viszont. Az 1931. évi búzaértekezleten még erős vita középpontjába kerültek ezek a megállapítások és Hankóczynak meg másoknak az a véleménye, hogy a bánkúti nemesített, Marquis-vérű búzák elterjedésével a termelés hozama a búza minőségének romlása nélkül országosan növelhető. Ma már tudjuk, hogy a bőtermő és jóminőségű bánkúti s néhány más búzának igen sikeres állami akciókkal történt elterjesztése jó minőségű búzának viszonylag nagy terméseit szolgáltatja.

Minthogy természeti és mai gazdálkodási viszonyainknál minden valószínűség szerint a legtöbb évben akkor is lesznek kiviteli búzafeleslegeink, ha a búzaterület határát önellátásunk határához közelebb toljuk, a búza minőségének fenntartása és javítása továbbra is nagy érdek marad. Annál nagyobb lesz majd ez az érdek, minél nagyobbá válik az európai piacokon előbb vagy utóbb a tengerentúli és ukrainai jó minőségű búzában a kínálat és minél erősebben emelkedik majd a tökéletesebb gazdasági módszerek bevezetése s részben a búzaterület szűkítésével járó belterjesebb gazdálkodás következtében a búza hozama.

Magyarország búzakataszterét és búzaminőségi térképét

Hankóczy Jenő az 1931. évi búzaértekezleten bemutatta és ám-
bár a térképen megvont területi határok nem tekinthetők me-
reveknek és különösen a bánkúti búza nagy elterjedése foly-
tán a határok többé-kevésbé eltolódtak, mégis tanulságos
lehet ennek alapján az ország búzavidékeit a minőség szem-
pontjából megismernünk. E szerint az I. körzetet 10 és 9.5 siker-
minőségi ponttal a Tiszavidék alkotja. E terület legészakibb
pontja Jászberénynél, legdélibb pontja Makónál van, nyugat
felé Cegléd, kelet felé Kisújszállás határpontokkal. II. körzet
a Bánát lenne 9 sikerminőségi ponttal. III. körzet, a székes-
fejérvárinak nevezett a) osztályú része 9 sikerminőségi ponttal
északon Székesfehérvár, illetőleg Budafok, délen körülbelül
Dombóvár, keleten Dunaföldvár, nyugaton Pápa határpontok
közt terül el. E körzet b) osztályba sorozott része már csak 7
minőségi pontot kap s e rész északi határpontja körülbelül
Budapest, déli határpontja Paks körül van, nyugaton a Bala-
tonvidék egy szakasza, keleten pedig a Duna alsó folyásának
mente a határ. IV. körzet a Pestvidék, ennek a) szakaszában 9,
b) szakaszában csupán 6 sikerminőségi ponttal. Észak-déli
irányban az a) szakasz legészakibb pontja Vác, legdélibb körül-
belül Kunszentmiklós, keleti határa közös az I/b szakaszéval,
nyugati határa a III/a szakaszéval. A körzet b) szakaszát a
Cegléd—Félegyháza—Kalocsa—Dunapataj pontoktól bezárt te-
rület alkotja. V. körzet 8 sikerminőségi ponttal a Bácska. Az
innen visszatért területekről azonban az Országos Mezőgazdasági
Kamara most kiadott 1941. évi jelentése azt állapítja meg, hogy
a jugoszláv uralom alatt ide Franciaországból behozott Proli-
fic búzavetőmag utántermésének elterjedése következtében az
itteni búza minősége romlott. VI. körzet 7—6.5 minőségi pont-
tal Magyaróvár vidéke. VII. körzet Nógrádmegye, csupán 4
ponttal. VIII/a Szombathely vidéke 6 ponttal, Sopronmegye és
Vas megye többi része 3 ponttal. A IX/a körzet Nagykanizsa
vidéke 7 ponttal, a Balaton déli és délnyugati tájaival, Zala-
megye keleti részével és Somogy megye keleti részével, benne
Kaposvárral. A IX/b körzet már csak 4 minőségi ponttal
Somogy-, Zala- és Baranyamegyék nyugati és délnyugati ré-
szeit foglalja magában. A X. körzet Baranyamegye többi
részére terjed ki 4 minőségi ponttal. A debreceninek nevezett
XI. körzet a) szakasza 7, b) és c) szakasza 5 minőségi pontot
kapott. Az egész nagy körzet északon a Tisza legfelső folyá-
sától dél felé mintegy a Sebeskörösíig terjed le, keleten a
trianoni keleti országhatárig terjedő terület tartozik hozzá,
nyugat felé az oda benyúló háromszög alakú terület egyik
pontja Hatvannál, másik pontja csaknem Gyulánál van. Ez a
beosztás azonban a bécsi gabonatőzsde régi osztályozása alap-
ján készült és a bánkúti búzával az ország nyugati és északi
részein bekövetkezett minőségi javulást nem tünteti fel. Hogy

az ily minőségi változás mennyire lehetséges, azt az Országos Mezőgazdasági Kamara fenti megállapítása mutatja. De a kamara jelentése azt is megállapítja, hogy az erdélyi magyar gazdák a megszállás ideje alatt is minden eszközt megragadtak, hogy a Magyarországról átvitt vetőmaggal búzájuk minőségét magas színvonalon tartsák s a legutóbbi búzaminőségi vizsgálatok e törekvés sikerét bizonyítják; e szerint az erdélyi búzák átlagos minősége jobb, mint a délvidékieké, sőt az ország sok vidékének átlagos minőségét is eléri.

A mezőgazdasági üzemi statisztikának akár a gazdaságok tiszta hozamára, akár készpénzbevételére vonatkozó adatait vizsgálva, *üzemi és jövedelmezőségi* megokoltságát nem találjuk a túlságos búzatermesztésnek ott, ahol ennek méretei legnagyobbak az alföldi kisbirtokon, összehasonlítva ezt a dunántúli kisbirtokokkal. Egyik legutóbbi, már a háborúba eső évben a tiszta hozam az alföldi kisüzemekben egy hold mezőgazdasági területen 80.11 pengő volt, a dunántúli kisüzemekben 89.09; a gazdasági készpénzbevétel az alföldi kisüzemek egy holdjára 126.39 pengő, a dunántúli kisüzemek egy holdjára 154.91 pengő, noha a búzából eredő készpénz az alföldi kisbirtokon az összes készpénzbevételek 13.2%-át tette ki, a dunántúliak 8.7%-ával szemben. Tegyük ehhez mindjárt hozzá, hogy ugyanezen évben és ugyanezen gazdaságoknál holdankint a gazdasági készpénzbevételekből az Alföldön az állattartásra összesen 76.3 pengő, a Dunántúl 97.23 pengő, a szarvasmarhatartásra pedig ott éppen csak 29 pengő, itt pedig 67.6 pengő esett s az üzemi eredmények eltérésére a par excellence búzatermelő vidék és az inkább állattenyésztő vidék közt szemlélhetővé válik. Azért van-e most már az alföldi kisgazdaságokban kevesebb állat, kevesebb hozam és készpénzbevétel az állattartásból, mert a búzatermesztésre teszik a súlyt, vagy azért teszik-e inkább a búzatermesztésre a súlyt, mert az állattartást nem tudják vagy nem merik kifejleszteni, ez mindenesetre érdekes kérdés, melynek megvilágításához hozzájárulhat annak ismerete is, hogy az alföldi kisüzemeknél egy hold mezőgazdasági területre a fent említett évben az állattőke 96 pengő volt, a dunántúliaknál pedig 154 pengő.

Igyekeztünk tehát magyarázatot keresni arra, hogy a búza miért foglal el szántóföldünkben oly nagy területet. Talán nem jártunk téves nyomon, mikor annak okait ezekben véljük megtalálni. Először: a sok évszázados megszokottságban. Másodszor: éghajlatunk és talajviszonyaink mellett a biztosabb és kevésbé ingadozó termésekben, amelyekkel a kenyér- és liszt-szükségletet még a legkedvezőtlenebb esetben is biztosítani akarják. Harmadszor: a búzamag megtermesztésének aránylag kevés és egyszerű munkájában. Negyedszer: az élelmezés búzakenyeren és búzaliszten való alapulásában. Ötödször: a búza bármily hosszú időre való eltarthatóságában és bármely távolságra való

könnyű szállíthatóságában. Hatodszor: a több munkát igénylő belterjesebb növénytermesztéshez szükséges állattőke és forgótőke hiányosságában. Hetedszer: abban, hogy a búza magtermésének körülbelül kétszeresét szolgáltatja a kezdetlegesebb állattartáshoz és a tüzelőanyag hiánya miatt tüzeléshez felhasznált szalmában, törekben és pelyvában. Nyolcadszor, vagy akár először: a gazdasági ismeretek megszerzésének és a fejlettebb termelési módszerek követésének fogyatékoságában. E magyarázat azonban bizonyos következtetésekre vezethet. Először: a megszokottságnak az évtizedek folytán beállt változások, az Egyesült Államok, Kanada, Argentina, Németország és más országok búzatermesztésének kiterjesztése miatt nem szabad megkövesedettnek lennie. Másodszor: a kevesebb munkával járó és egyszerűbb búzatermesztést részben több munkával járó és többoldalú termelési ágak bevezetésével kellene csökkenteni. Harmadszor: az őstermelők önellátásának feltétlenül szükségesnek tartott búzaterületet a termésátlagok növelésével lehetne szűkíteni. Negyedszer: a minőségi búza termesztésének fenntartása mellett a nemesítés és nemesített vetőmag terjesztésével kellene a termések mennyiségét is fokozni. Ötödször: az állattartás feltételeinek kedvezőbbé tételével kellene az állatállomány és elsősorban a szarvasmarhaállomány gyarapítására törekedni, ami a takarmánytermő terület növelése és a búzaterület ezzel járó csökkenése ellenére a búza termés mennyiségét nem kisebbítené. Hatodszor vagy először: a gazdasági ismereteknek széleskörű és különösen kisgazdák tömegére ható terjesztése a változatosabb, belterjesebb, egyszerűbb termelésre vezetne és a búzaterületet a kívánatos határok közé szorítaná.

Elvben helyeselni lehet, hogy megfelelő intézkedések következtében a búza és rozs mostani területének egy részét más, szükségesebb, több munkaerőt foglalkoztató, a jövőben is könnyen elhelyezhető termények és termékek előállítására fordítsák, s most azt kell még vizsgálnunk, *mekkora lehet ez a rész*. Megint a trianoni területre vonatkozóan, — mivel ennek összehasonlító adatait ismerjük a hivatalos statisztikából — kerekén 2,800.000 kat. holdra, a rozsét 1,100.000 kat. holdra számíthatjuk. Ennek termés mennyisége 1925—1938 közt (tehát az ország megnagyobbodása előtti 14 évben) átlagosan 21.8 millió métermázsá búza és 7.4 millió métermázsá rozs volt. A központi statisztikai hivatal az ország egy fejeére a búzafogyasztást 125 kg-ban, a rozs fogyasztást 60 kg-ban közli s ha ezt a trianoni terület mai kerek 9.2 millió lakosára számítjuk, az évi élelmezési szükségletet búzánál 14 millió métermázsában, a vetési szükségletet 2.8 millió métermázsában, együtt tehát kerek 17 millió métermázsában találjuk meg. Rozsban az élelmezési szükségletet ezen az alapon kerek 5.5 millió métermázsára, a vetőmagszükségletet 1 millió métermázsára véve fel, ez együtt 6.5 millió méter-

mázsát tesz ki. Búzánál tehát *átlagos termésmennyiség* esetén 4.8 millió métermázsa, rozsnál kerek 0.9 millió métermázsa felesleg mutatkozik. Az országos szükséglet kitermeléséhez tehát ezeknek az éveknek termésátlaga alapján 2.3 millió kat. hold búza és 1 millió kat. hold rozsterület lenne szükséges *s e szerint a búzaterület 500.000 kat. holddal, a rozsterület 100.000 kat holddal történő csökkentése* mellett az átlagos termések esetén a belső szükséglet fedezve lenne. Összevetve az egymással helyettesíthető két kenyéradó gabonát, 29.3 millió métermázsa együttes termés és 23.5 millió métermázsa együttes szükséglet adódik. De a vizsgált tizennégy évben akadt *egy* olyan, melyben csak 17.5 millió métermázsa és *egy*, melyben csak 17.6 millió métermázsa volt a búza termésmennyiség és volt *egy* év, amikor csak 5.5 millió, *egy* év, amikor 5.7 millió, két év, mikor 6.2 millió métermázsa volt a rozstermés mennyisége. Aligha merné bárki is vállalni azt a felelősséget, hogy ezidőszerinti átlagos termésének alapján a kenyéradó gabona területét tudatosan és tervszerűen arra a határra szorítsa le, amelyen belül a belső szükséglet kielégítése az átlagos termés szerint elméletben lehetségesnek látszik, de egyáltalában nem bizonyos. Talán nem tévedünk, mikor azt mondjuk, hogy a kenyéradó gabona területét a veszélykockázat lehető kikerülésével *a legkisebb és az átlagos termés középvonalán* húzhatjuk meg, azaz körülbelül 19.5 millió métermázsa búza- és 6.5 millió métermázsa rozstermés alapul vételével. Ily módon körülbelül 2.5 millió métermázsa többletbúzáat termő kerek *300.000 kat. hold területtel lenne a búza területe csökkenthető* anélkül, hogy — legalább emberi számítás szerint — a kenyérrel és liszttel való ellátás bajától lehetne tartani, a rozsterület azonban ily elővigyázatosság mellett csökkenthető nem is lenne.

A búzaterület csökkentésének mértékéről sok számítást és óhajtv olvashattunk már. Érdekes, hogy most legújabbán a Magyar Gazdaságkutató Intézet kiadásában *Szentkirályi* Miklóstól megjelent tanulmány a jelenlegi európai és magyar kenyérgondok ellenére is egy 800.000 kat. holdas búza- és 200.000 holdas rozsterületcsökkentésből kiindulón foglalkozik a szarvasmarhaállomány növelésének előnyeivel. Érdekes az is, hogy a mostani és az azelőtti háború során szerzett tapasztalatok ellenére a 100 holdon felüli birtoktípus 737.000 hold búzavetésterületét, amely az egész búzával bevetett területnek több mint negyede, 47.5%-kal kívánná csökkenteni, holott ennek keresztülvitele esetén a búza vetésterülete ezeken a birtokokon már csak 12.8%-a lenne szántóföldüknek. Az ily redukció elképzelte keresztülvihetősége esetén a változások után fennmaradó búza- és rozsterület a szántóföld 30.3% lenne az eddigi 40.7%-kal s a németországi 33.7%-kal szemben. Búza-termelésre a németországinál kedvezőbb éghajlati és talajviszonyaink mellett

búzatermelésünket ilyen mértékben összeszorítani s a helyette ajánlott takarmányoknak, ipari és kereskedelmi növényeknek termőterületét ezekre talán kevésbé alkalmas viszonyaink mellett ugyanily mértékben megnövelni mindenesetre igen nagy megfontolást kívánna meg béke idejében is, még állattartásunknak valóban nagyon szükséges és csak a gabonatermesztés csökkentésével elérhető fejlesztését figyelembe véve is.

Azzal a kérdéssel, hogy a felszabaduló búza- és esetleges rozsterületen mily növényeket termeljenek, itt most nem óhajtok tovább foglalkozni. Hangsúlyozni kívánjuk mégis azt, hogy ha nehéz a gabonakérdést egy kaptafára húzni s ha szükséges, hogy ezt részletekbe menő vizsgálatban részesítsük, még nehezebb általánosságban megállapítani a gabonatermelés helyett fejlesztendő termelési ágakat és még szükségesebb ezek eldöntésénél a természeti és üzemi viszonyok figyelembe vétele.

Az egész búzacomplexus legnehezebb kérdései azonban ezek: Ott kell-e a búza területének csökkentésére törekedni, ahol az viszonylag amúgy is kisebb, ahol azonban termelésének eredményei a legnagyobbak, tehát a nagybirtokon-e, vagy pedig ott, ahol a búza viszonylag nagy területet foglal el, de a termésátlagok kicsinyek, tehát a kisbirtokon-e? Ott kell-e a búzatermelést csökkenteni, ahol a legkiterjedtebb, tehát az Alföldön, ahol a termelt búza minősége a legjobb s ahol az éghajlat más növénytermelési ágakat kockázatosabbá tesz, vagy pedig a Dunán túl és a Kisalföldön, noha ott kisebb a búzaterület, nagyobbak termései, de az éghajlat más növényeknek is kedvező? Ott kell-e az állattartás növelésével a búzaterület csökkentését előmozdítani, ahol kevés az állat, külterjesebb azoknak tartása, tehát az Alföldön, bár a szarvasmarhatenyésztésre ott a viszonyok kevésbé kedvezőek, avagy pedig ott, ahol az állattenyésztés és tartás amúgy is erős s ahol annak az éghajlati és egyéb viszonyok kedveznek, tehát túl a Dunán és a Kisalföldön leginkább?

Búzatermelésünk csökkentésének, mezőgazdasági üzemünk „átállításának” kívánsága nem új. A csökkentés a mostani háború előtti években nem volt tervszerű, és általános; de az a körülmény, hogy a búzaterület nálunk állandósult, mikor másutt nőtt s a kukorica területe 1925 és 1939 közt kerek 180.000 holddal, a szálatakarmányterület pedig az utolsó negyven év alatt 70%-kal nőtt, az átalakulás folyamatának tekinthető, noha a folyamat sodra nem gyors, talán nem is elég gyors. Kevésbé tervszerű, hanem inkább kényszerű a búzaterület csökkentése a jelenlegi háború éveiben a rendkívüli kedvezőtlen időjárási viszonyok következtében, amelyek ősszel a talajmunkákat és a vetést nagy területeken hátráltatták és tavasszal a bevetett terület jelentékeny részeit vízzel borították el. S hogy a búzaterületnek *tervszerűen a kelletténél nagyobb mértékű csökkentése* kevésbé kedvező vagy éppen rossz búzatermés esetén milyen:

nagy zavarokat okozhatna közellátásunkban, azt ezeknek az éveknek nagy közéleti gondjai mutatják meg.

Ha a kontinentális Európa (Oroszország nélkül) 1938. évi búzatermésének és búzafogyasztásának német részről most közölt statisztikáját nézzük, azt látjuk, hogy 47.7 millió tonna búzatermés-mennyiséggel szemben — Anglia és Írország nélküli — 52 millió tonna búzafogyasztás áll. Ez a 4.3 millió tonna, 43 millió métermázsa búzahiány — ismételjük: Anglia nélkül! — a háborút közvetlenül követő években a hajótér óriási pusztulása, a nemzetközi kereskedelmi élet megbénulása és a búza iránti kereslet rendkívüli megnövekedése következtében semmi esetre sem lenne a tengerentúlról könnyen pótolható. Pedig a kerek 48 millió tonna búza termését az utolsó teljes békeévre mutatja ki ez a statisztika, 1939-re már csak 44 és fél millió tonna termést, tehát 7 és fél millió tonna hiányt mutat ki s azóta a termelő munkaerőben, eszközben, anyagban és állatban bekövetkezett óriási pusztulás minden kétségen kívül Európá-szerte lerontotta a búzatermés mennyiségét. S ha ez igaz, akkor egyfelől a búza iránti kereslet a háború utáni években, talán évek során át is oly erős lesz, *hogy még nagy búzatermések értékesítése sem fog gondot okozni*, hiszen az első világháború után 1920-tól 1932-ig is ezt láthattuk. S ha igaz a munkaerőnek, az üzemanyagoknak, a termelő eszközöknek, az iga állatoknak, sok helyen az épületeknek a háború okozta borzasztó pusztulása, akkor a belterjesebb, tehát munka- és anyagintenzívebb mezőgazdasági üzemrendszer bevezetéséhez, illetve elterjesztéséhez szükséges feltételek legalább a termelés részén most is kevésbé vannak meg és még kevésbé lesznek meg a háborút követő években, mennyi ideig — alig tudhatjuk. *Seraphim* német egyetemi tanár, a boroszlói Keleteurópai Intézet vezetője arra az aggodalomra, vajjon Ukrajna bekapcsolódása a belterjesebb gabonatermelésbe, nem okoz-e majd a Dunamedence-nek kellemetlen versenyt, azt a megnyugtató kíváncsi választ adja, hogy az egész európai terület szükséglete is lényegesen nagyobb lesz, mint a Dunamedence és a feketetengeri térség termelési lehetőségei együttléve. Véleményünk szerint ez a tengerentúli búzaszállítások teljes kifejlődéséig valószínűleg így is lesz.

Nem vonjuk kétségbe, hogy a probléma azért érdekes, és hogy annak átgondolása és megoldásának tervezése mindig időszerű. Mert Európa legégetőbb kenyérgondjainak csillapodása, a romok eltakarítása, a népek termelő erőinek kibontakozása és a fogyasztás igényeinek emelkedése után az állatokért és az állati termékekért, a kertek és gyümölcsösök produktumaiért indul majd meg és erősödik a kereslet s azok az országok lesznek a többiekkel szemben előnyben, amelyek a leg hamarabb és legtokéletesebben tudnak ezeknek előállítására

előkészülni és berendezkedni. Helyesen ez s a búzaterület mi-
kénti alakulása *nemcsak a nemzetközi, hanem a nemzeten-
belüli munkamegosztás* elve alapján történhetik. Ennek az el-
vnek alapján gondoljuk, hogy búzatermelésünk főterülete az
Alföld lehet a termelési technika és a terméseredmények növe-
lésére való erős törekvéssel. Az Alföld lehet a kukorica, a man-
galicasertés, a melegvérű ló, a baromfi, bor és gyümölcs főterü-
lete is. A Dunántúl és a Kisalföld lehet a sörárpa, a szálás takar-
mány, a szarvasmarhatenyésztés, a tejgazdaság, a hússertés, a
hidegvérű ló s a bortermelés főterülete. Az északi és keleti
országrészek természetes rétei és legelői az állatnevelésnek, a
juhtenyésztésnek kedveznek különösen, de zabtermesztésnek,
hüvelyeseknek, komlótermesztésnek és gyümölcsnek is. Távol-
ról sem lehet azonban ez ímrev elhatárolás vagy kényszerítő
rendszabályok alapja. Az országrészeken belül is símulni kell
a viszonyokhoz, a természetadta és emberalkotta viszonyokhoz.
Azzal, hogy kedvezünk annak, amit el akarunk érni és nem
kedvezünk annak, amit nem tartunk kívánatosnak, azzal, hogy
a közjó érdekében gondosan tűzzük ki a célt s a közérdekű
magántevékenységet e cél elérésében támogatjuk, a búza-
probléma megoldhatónak vagy megoldása megközelíthetőnek
látszik.

Eber Ernő.

A német közgazdasági érdekképviselések átszervezése.

A német közgazdasági érdekképviselések szervezete április végén mélyreható változás állapotába jutott. 1942 április 20-án birodalmi rendelet jelent meg „*Verordnung über die Vereinfachung und Vereinheitlichung der Organisation der gewerblichen Wirtschaft*“ címmel, amely a birodalmi gazdasági minisztert felhatalmazza, hogy a meglevő érdekképviselési szervezet egyszerűsítésére irányuló intézkedéseket a saját hatáskörében megtehesse. E felhatalmazási rendelet alapján a birodalmi gazdasági miniszter ugyanazon kelettel két további rendeletet bocsátott ki. Az első rendelt *körzeti gazdasági kamarák* (*Gauwirtschaftskammern*) felállítását rendeli el, melyek területe elvileg egy-egy Gau területével egyezik. Ennek következtében az eddigi gyáripari- és kereskedelmi (Industrie- und Handelskammern), kézművesipari (Handwerkskammern) és kerületi gazdasági kamarák (Bezirkswirtschaftskammern) megszűnnek, illetve a körzeti gazdasági kamarákban olvadnak össze. A körzeti gazdasági kamarák a beolvasztott régi kamarák jogutódai és átveszik ezek feladatainak ellátását. A szakmai szervezetek alsóbbfokú csoportjai az új körzeti kamarákba szervezendők be. A szakmai szervezetek központi csoportjainak irányító joga szakmai kérdésekben továbbra is megmarad. A körzeti gazdasági kamarák a birodalmi gazdasági miniszternek vannak alárendelve. Az egyes körzeti gazdasági kamarák felállítása fokozatosan, a birodalmi gazdasági miniszter külön rendelkezése alapján történik.

A második rendelet 41 feleslegesnek ítélt gyáripari- és kereskedelmi kamara feloszlataásáról intézkedik. A 111 gyáripari- és kereskedelmi kamarából ezek szerint körzeti gazdasági kamara formájában 70 marad meg. A megszüntetett 41 kamarán kívül a kézműveskamaráknak és régi típusú gazdasági kamaráknak az új körzeti gazdasági kamarákba való beolvasztása szintén külön rendelkezésnek van fenntartva.

Négy nappal e három rendelet megjelenése után *Funk* birodalmi gazdasági miniszter Grácban az első körzeti gazdasági kamarát, amelynek területe Stájerországot foglalja magá-

ban, már fel is avatta. Az avatás alkalmával a miniszter beszédet mondott, melyben vázolta a megkezdett reform alapvető elveit. Megállapítása szerint az az érdekképviselési apparátus, melynek alapjait a nemzeti szocializmus uralomra jutása után az 1934. és 1935. esztendőkből vetette meg, túlságosan komplikáltak bizonyult. Egyrészt túlságosan nagy volt a szervezetek száma, másrészt a gyáripari- és kereskedelmi és kézműveskamarak egymás mellett nagyon sok felesleges munkát végeztek, ami a központi hatóságok számára megnehezítette az áttekintést. Ugyanez állott fenn a kamarák és szakmai testületek egymáshoz való viszonyában is. Ezek a tapasztalatok vezettek az egyszerűsítés szükségének felismerésére. Külön hangsúlyozta a miniszter, hogy egy olyan időpontban, mikor minden erő a birodalom nagy erőfeszítésének szolgálatába kell állítani, a kormány esetleges érzelmi szempontokra nem lehetett tekintettel, hanem kénytelen volt mindent a koncentráció és racionalizálás szempontjának alárendelnie. Ez jut kifejezésre az április 20-án kibocsátott rendeletekben és ezt a célt szolgálják az érdekképviseltek szervezetében végrehajtandó változtatások is.

A mostani reform előzményeinek ismertetése során egy pillantást kell vetnünk a német érdekképviseltek eddigi állapotára. Mint általánosan ismeretes, az ipar és kereskedelem körébe tartozó kereseti foglalkozások szervezete a német birodalomban kettős volt: *szakmai és területi*. Ez a kettős szervezet már azelőtt is megvolt és teljesen bevált és a kettősségi elven a nemzeti szocializmus sem változtatott. Lényegbevágó változtatást hajtott azonban végre a nemzeti szocializmus abban az irányban, hogy úgy a szakmai, mint a területi szervezetekbe való tartozást kötelezővé tette mindazokra nézve, akik valamely ipari vagy kereskedelmi foglalkozást űznek. A „*Gesetz zur Vorbereitung des organischen Aufbaues der deutschen Wirtschaft von 27. Februar 1934*“, az új nemzeti szocialista állam gazdaságpolitikai törvényhozásának egyik legelső megnyilvánulása, a szakmai szervezeteket, amelyek azelőtt kizárólag szabad érdekképviselési alakulások voltak, a kamarákhoz hasonlóan félhivatalos jelleggel ruházta fel és vezetésüket a Führergrundsatz elvének megfelelően a hatóság által kijelölt vagy kinevezett vezetők kezébe fektette le. Minhogya a szakmai szervezetek ezenfelül kifejezetten a birodalmi gazdasági miniszter felügyelete, ellenőrzése és irányítása alatt állanak, tartalmuk erősen megváltozott: lényegileg *érdekképviselletekből érdekközösségi testületekké alakultak át*.

A regionális és területi elvet a német érdekképviselési hálózatban a kamarák képviselték. Régebben a kamarai szervezet nagyon tarka volt, mert a birodalmat alkotó országok, a kamarai ügyet nagyon eltérő módon kezelték. Voltak orszá-

gok, melyekben a kereskedelmi és iparkamarák törvény alapján létesített félhivatalos szervek gyanánt működtek és voltak országok, amelyekben a kamarák éppen olyan szabad alakulások voltak, mint az angolszász országokban. Minthogy a kamarák felállítását nem birodalmi törvény szabályozta, az országos és tartományi különállás idején nagyon sok egészen kicsiny kereskedelmi és iparkamara is alakult, amelyek nem rendelkeztek az igazi kamarai munka anyagi és szellemi előfeltételeivel. Emellett maradtak egyes területek, amelyek egyáltalán nem tartoztak kamarai kötelékbe. Ezek voltak az úgynevezett *handelskammerlose Gebiete*. A kereskedelmi és iparkamarák mellett egyes országokban külön kézművesipari kamarák is létesültek. A Hanzavárosokban külön kamarákban szerveződött meg a nagy- és kis-kereskedelem is. Amint ebből a nagyon vázlatos ismertetésből is kitűnik, a német kamarai szervezet régebben meglehetősen tarka képet mutatott.

Minthogy ez a tarkaság nem volt tartósan fenntartható, már a jelen század kezdetétől nagyjából két kamarai típus alakult ki, a kereskedelmet és a gyáripárt magában foglaló *Industrie- und Handelskammern* és a *kézműveskamarák* típusa. A kézművesiparnak az egységes kamarai szervezetből való kiválását intézményessé tette az 1907. évi *kézművesszervezeti törvény*, amely egyszerűen kimondotta, hogy mindenütt, ahol kereskedelmi és iparkamara van, a kézműveskamara is megalakítandó. Sematizálás szempontjából kétségtelenül ez volt a legegyszerűbb megoldás, de rendkívül sok hátrányt rejtett magában. A kamarák száma már azelőtt is nagy volt, ezeket a kézművesszervezeti törvény még jobban megszorította és a kormányhatóságok nem tudtak megbirkózni az egyes kérdésekben nyújtott tömör szakvélemény áttanulmányozásának és feldolgozásának munkájával. Ha már nem egy esetben a kisebb kereskedelmi és iparkamaráknak nem volt meg a szükséges anyagi erejük megfelelő hivatali apparátus fenntartására, még inkább jelentkezett ez a baj a kézműveskamaráknál. Később igyekeztek is ezen a bajon több kézműveskamara kerület összeolvasztásával segíteni. De rájöttek arra is, hogy a kézművesipar nem egy minden más kereseti foglalkozástól független csoportja a gazdasági életnek, hanem vannak közös érdekei úgy a gyáriparral, mint a kereskedelemmel, amennyiben pedig ellentétes érdekei merülnének fel, úgy egyenesen gondoskodni kell egy olyan szervről, ahol ezek az ellentétes érdekek letárgyalhatók és kiegyenlíthetők.

Noha ezek a bajok már a weimari köztársaság idejében is ismeretesek voltak, a nemzeti szocializmus kezdetben a tömördekek kisebb kamarai alakulást és a kézműveskamara szervezettel, főleg az egyes szervezetekhez fűződő érzelmi okoknál fogva megszüntetni nem akarta, hanem ehelyett azt a megoldást vá-

lasztotta, hogy formai önállóságuk meghagyása mellett nagyobb kerületi egységekben foglalta őket össze.

Ezek a nagyobb egységek voltak a *kerületi gazdasági kamarák*. Ezeknek felállításáról a birodalmi gazdasági miniszter 1935 március 15-én kelt rendeletével intézkedett, amely „*Anordnung über die Abgrenzung von Wirtschaftsbezirken und die Bildung von Wirtschaftskammern*” címet visel. Ez a rendelet a birodalmat nagyjából a régi országos és tartományi határoknak megfelelően tizenhét kamara kerületre osztja, melyek mindegyikében gazdasági kamara alakítandó. A kerületi gazdasági kamara azonban lényegileg nem önálló szerv, hanem mindegyik kerületben egy-egy tekintélyesebb kereskedelmi és iparkamara nyer megbízást a gazdasági kamara ügyeinek vitelére. A gazdasági kamara tehát nem az egyes vállalatoknak, iparosoknak és kereskedőknek, hanem egyazon meghatározott terület kereskedelmi és iparkamaráinak, kézműveskamaráinak és a területen működő szakmai szervezeteknek központja. Felállításukkal a helyzet annyiban változott, hogy a már fennállott kamarák tevékenységének súlypontja a helyi jellegű és adminisztrációs ügyekre helyeződött át, míg az ipar és kereskedelem egyetemes érdekű kérdéseinek tárgyalása és ezeknek az érdekeknek a központi hatóságok előtt való képviselése a kerületi gazdasági kamarákra tolódott át.

Ennek az érdekképviselési hálózatnak betetőzése gyanánt a birodalmi gazdasági miniszter 1935 május 3-án közzétette a *birodalmi gazdasági kamara és a vele szerves összeköttetésben álló kereskedelmi és iparkamarák munkaközösségének* alapszabályait. A birodalmi gazdasági kamara már nem tisztán a kamarák központi irányító szerve, hanem valósággal központi gazdasági szaktanács, amely a kerületi gazdasági kamarák, a szakmai csúciszervezetek és a birodalmi gazdasági miniszter által meghívott tagokból alakul. Működésének bírálata kívül esik ennek az ismertetésnek keretein.

Mikor a nemzeti szocialista állam így a saját igényeihez idomította az érdekképviselési szervezet két pillérét, — az egyik a szakmai, a másik a regionális, — természetesen gondoskodni kellett a különböző alakulások közötti együttműködés mikéntjének biztosításáról és szabályozásáról is. Addig, míg a szabad társulás elve volt az uralkodó, ennek szükségessége kevésbé forgott fenn: az egyes érdekképviseltek súlyát, tekintélyét s a tagjaival és a kormányzattal szemben elfoglalt pozícióját saját belső értéke szabta meg. Kialakult egy természetes rend, melyben a komolyan dolgozó érdekképviseltek számíthattak egyik oldalon tagjaik támogatására, másik oldalon a hatóságok részéről történő meghallgatásra. Mihelyt azonban kötelezővé tétett úgy a szakmai, mint a területi jellegű érdekképviseltekbe való tartozás és mihelyt ezeknek az érdekképviselteknek,

illetve érdekközösségi testületeknek hálózata az egész gazdasági életre kiterjedt, gondoskodni kellett az illetékességek elhatárolásáról és a munkakörök körvonalozásáról. Ezt a célt szolgálta egyrészt a már említett kerületi gazdasági kamarák felállítása, másrészt pedig a nemzeti szocialista gazdasági rendszer érdekképviselői politikájának irányelveit tartalmazó 1935 november 27-i rendelet, amely „*Grundsätze der organischen Verbindung der fachlichen Organisation und der öffentlich-rechtlichen Vertretung der Wirtschaft*” címet visel. Mint a cím is mutatja, ennek a rendeletnek kimondott célja, hogy az együttműködést egyik oldalon a gyáripari és kereskedelmi kamarák, illetve kézművesipari kamarák, másik oldalon pedig ezek és a szakmai érdekképviselők között, amely azelőtt csak esetleges volt, szilárd alapokra fektesse és szervezzé tegye. A rendelet a kötelező szakmai testülethez való tartozás elvének megfelelően kimondja, hogy mindazok, akik bármely ipari vagy kereskedelmi foglalkozást űznek, azonfelül, hogy a kamaráknak eo ipso tagjai, a *hat birodalmi csoport* valamelyikébe is besoroztatnak. Ezek a birodalmi csoportok (Reichsgruppe) a következők: gyáripar, — amely ismét hét szakmai csoportra tagozódik, — kézművesipar, kereskedelem, pénzügyintézetek, biztosításügy és energiaszolgáltatás. E birodalmi csoportok csúcsszervezet jellegével bírnak és alattuk működnek a szakmák tartományi, kerületi és helyi szervezetei. Ez a grafikonyszerűen is megrajzolható szakmai szervezet a gyakorlatban bizonyos mértékig módosult, mert a birodalmi gazdasági miniszter arra utasította a birodalmi csoportokat és a gyáripar szakmai főcsoportjait, hogy kerületi és alsóbbfokú szakmai alakulások megszervezésére csak ott és olyan mértékben tegyenek javaslatot, ahol és amilyen mértékben annak szüksége tényleg fennforog. Ugy látszik, a németek okultak az olasz túlszervezés tapasztalatain, ahol a fasizmus 1934 augusztusában közel hatszáz életképtelennek bizonyult közép- és alsófokú szakmai szervezetet felosztatni, illetve összeolvasztani volt kénytelen.

Ezekkel a kereskedelem és ipar érdekképviselői hálózatának a nemzeti szocialista állami és társadalmi rendbe való beépítése nagyjából be is volt fejezve. Ismertetésünk természetesen nem terjed ki a mezőgazdasági érdekképviselőkre, továbbá a *Deutsche Arbeitsfront* keretébe tartozó szociálpolitikai jellegű alakulásokra.

Mint az ismertetett körülményekből és a közölt rendeletek dátumaiból látható, az ipari és kereskedelmi érdekképviselők átszervezésének munkája a nemzeti szocializmus uralomra jutását követő 1934. esztendő elején kezdődött és két év alatt nagyjából be is fejeződött. Egyes kisebb, a lényegét nem érintő változtatásoktól eltekintve, az érdekképviselői szervezet ebben az

1935. esztendei formában állott fenn egészen a jelen év április havának reformjáig.

Hogy mely okok tették szükségessé a mai reformot, arra Funk birodalmi gazdasági miniszter fentebb említett gráci beszédében mutatott rá: a szervezet abban a formájában, amint azt 1935-ben létrehozták, túlságosan komplikáltak bizonyult. Az a rendszer, hogy egyes kamarák kerületi gazdasági kamarákká léptek elő és valósággal elsőosztályú kamarák jellegét öltötték magukra a másodosztályúnak meghagyott többi gyár- ipari és kereskedelmi, illetve kézművesipari kamarákkal szemben, nem bizonyult szerencsésnek. Minthogy a fenálló rendelkezések értelmében a kézműveskamarák kötelesek voltak a felettük álló gazdasági kamarától többé-kevésbbé független *Deutscher Handwerks- und Gewerbekammertag* utasításait is követni, a szakmai szervezetek pedig alá voltak vetve a szakmai csúcsszervezetek irányításának, adva volt az állandó surlódás lehetősége az egymást keresztező különböző illetékességek között. Ott, ahol nem is annyira objektív, mint inkább ideológikus ellentétek állottak fenn, mint a gyár- és kézművesipar között, feltehetőleg ilyen természetű nehézségek is megnehezítették az együttműködést. Amennyire meg lehet ítélni, a *birodalmi gazdasági kamara*, amely egyébként megmarad, de feladatköre új szabályozást nyer, szintén nem váltotta be teljes mértékben a hozzáfűzött várakozásokat. A vidéki érdekeltség részéről itt is, ott is panaszok hangzottak el, hogy a vélemények kétszeres, sőt háromszoros átszűrése nem egyszer a vidéki vélemények megmásmátását is jelentette s a kormány nem azt hallotta, amit egy-egy területi, vagy szakmai érdekeltség tudomására akart hozni, hanem amit a csúcsszerv jellegével bíró birodalmi gazdasági kamara legfelső fokon előbe terjesztett. Ez a panasz egyébként mindenütt, ahol csúcskamarát állítottak a többiek tetejébe, felmerült. De az 1935. esztendei szervezetnek a legfőbb baja mégis az volt, hogy túlságosan sok volt benne az egymás mellett működő és egymással versenyző szerv, ami nem válhatott az együttműködésnek hasznára. Miként a német szakemberek megállapítják, a gazdasági érdekképviselők és érdekközösségi testületek középső foka, a *Mittelbau*, egyrészt nem volt elég szilárd, másrészt pedig túl volt dimenzionálva.

Funk birodalmi gazdasági miniszter gráci beszéde után *Landfried* államtitkár a sajtó képviselői előtt részletesen ismertette az indokláson túlmenően azokat az elveket, melyeket a további végrehajtási rendeletek kibocsátásánál és a körzeti gazdasági kamarák megszervezésénél alkalmazni fognak. Az új körzeti gazdasági kamarák, amelyek nem tévesztendőek össze a volt *kerületi* gazdasági kamarákkal, területileg a már kiépített körzeti rendszerhez (*Gausystem und Gaugebiete*) simulnak, ami azonban nem jelenti azt, hogy egy Gaunak csak egy kamarája

lehet. Így például a Warthegaunak két kamarája lesz, Posenben és Litzmannstadtban (Lodz), Szászországnak három, Drezdában, Lipcsében és Chemnitzben, Brandenburg-Gaunak Berlinen kívül még egy kamarája lesz Kottusban. A Rajna és Ruhr-gauban, amelyeknek népsűrűsége igen nagy, gazdasági életük pedig a fejlettség igen magas fokán áll, szintén több kamara felállítása van tervbe véve. Egyes kamrák engedélyt nyernek kirendeltségek felállítására is. Ezzel szemben a délkeleti körzetek, — a volt Ausztria, — tekintettel a történelmi fejlődésre és homogénebb voltukra, — csak egy-egy kamarát kapnak.

Szervezeti szempontból a legfontosabb változás az, hogy *úgy a területi, mint szakmai alapon működő alsófokú testületek a jövőben a körzeti gazdasági kamarákkal kerülnek szerves kapcsolatba, illetve ezek delegátusai a körzeti gazdasági kamarákban kapnak helyet.* Az egyes szakmáknak sematikus, piramisszerű szervezete így a másodfokon törést szenved és a Mittelbau szerepét a delegátusi szervezet formájában működő körzeti gazdasági kamara tölti be. Egyébként a körzeti gazdasági kamara átveszi a megszűnő kereskedelmi és iparkamarák és kézműveskamarák egész munka- és feladatkörét, szóval a jövőben körülbelül ugyanazt az érdekeltségi kört fogja felölelni, mint a magyar kereskedelmi és iparkamarák. Azt is lehetne mondani, hogy a kézműveskamaráknak a körzeti gazdasági kamarákba való beolvasztásával *a német érdekképviseleti politika visszakanyarodott ahhoz a kiindulási ponthoz, amelyet 1907-ben a kézművesszervezeti törvény meghozatala alkalmával elhagyott.* Feltételezhetőleg éppen a kézművesipar érzékenységeire való tekintettel látta szükségesnek Funk miniszter nyomatékosan hangsúlyozni, hogy a háborús követelmények előtt mindenkinek meg kell hajolni és ugyanezért biztosította Landfried államtitkár a kézműves iparosságot, hogy érdekei az új szervezetben is megfelelő védelmet fognak találni. Kijelentette Landfried államtitkár azt is, hogy erre a kérdésre a még kibocsátandó rendeletek különös tekintettel lesznek a *Reichshandwerksmeister* befolyása a kézművesipar szakmai érdekeinek irányítására a jövőben is megmarad.

Kifejezetten hangsúlyozta azonban Landfried azt is, hogy a reformnak nemcsak gazdasági, hanem *politikai* céljai is vannak. Az új szervezetben a Gauleiternek nagyobb befolyást nyernek az ipar és kereskedelem organizációs alakulataira, amennyiben szerves kapcsolat jön létre a párt és a gazdasági szervezetek között. Ott, ahol a körzeti gazdasági kamara élén álló Leiter azonos a *Gauwirtschaftsberater* személyével, ez a kapcsolat már eddig is fennállott, de most intézményessé válik. Gazdasági szakkérdések tárgyalására és véleménynyilvánításra minden körzetnek csak egy, illetve több, de egységes jellegű szervezete lesz az eddigi egymásmelletti és egy-

anást keresztezés rendszere helyett. Ezen a réven remélni lehet a gazdaságpolitikai egységnek megvalósítását, ami magával hozza a nagyobb átütő erőt és a teljesítőképeség további fokozását. Ebből a feltevésből kiindulva Landfried államtitkár azt a meggyőződését fejtette ki a sajtó képviselői előtt, hogy a reform egyike lesz azoknak a tényezőknek, amelyek biztosítani fogják, hogy Németországot a gazdasági harckészség és felkészültség terén ellenségei nem lesznek képesek túlszárnyalni.

Tonelli Sándor

A nagytérgazdaság elméletéről.

Az alábbi tanulmány célja a mai német tudomány fejtegetései alapján áttekintést nyújtani a nagytérgazdálkodás elgondolásáról. Nem célja értekezésemnek a kérdésre vonatkozó nézetek bírálata, mert véleményem szerint, amelyet az alább említett szerzők is alátámasztanak, az egész kérdés nem tisztán gazdasági vonatkozású és ezért tisztán gazdasági szempontból nem is bírálható el. Az első részben igyekszem a nagytérgazdaság képét adni: kezdem a meghatározással, folytatom a változott világ gazdasági viszonyok történeti leírásával, kitérek a nagytérgazdálkodás elképzelésének okaira és szükség-szerűségére, végül leírom a gazdasági nagytér tervezetét. A második részben fejtem ki azután azt a véleményemet, hogy a nagytérgazdaság elmélete lényegében nem tisztán gazdasági elgondolás, éppen ezért nem is ítéltjük meg pusztán a közgazdaságtan módszerei alapján.

I. Az elmélet ismertetése.

1. Werner Daitz szerint „a szétesett világ gazdaság káosza megint jól szervezett nemzetgazdaságok kozmoszává rendeződik és ezek, miután saját stabilitásukat visszanyerték és kiegyensúlyozták, rendezett kapcsolatokba lépnek egymással. Ezt a csoportképződést nevezzük gazdasági nagytérnek¹ A gazdasági nagytér tehát államok csoportja, amely bizonyos gazdasági célkitűzések elérésére egyesült. Ezek között a célkitűzések között a legfontosabb a konjunktúra ingadozásaitól való szabadulás, azaz autonóm konjunktúrapolitika, és a nemzetgazdaság függetlenítése külső, az államhatalom által nem ellenőrizhető és szabályozható eseményektől. Miután azonban az egyes nemzetgazdaságok területe rendszerint túl kicsi ahhoz, hogy ezeket a célokat saját területükön elérni tudják, szükséges, hogy valamilyen módon egyesüljenek, gazdasági életterületüket kiszélesítsék és így megteremtsék a függetlenítés lehetőségének alapjait.

¹ Werner Daitz: *Der Weg zur völkischen Wirtschaft und zur europäischen Grossraumwirtschaft*. Reden und Aufsätze. Berlin 1938. I. rész. 68. oldal.

2. Természetesen felmerül a kérdés, miért van szükség ilyen függetlenítésre? Erre a válasz kézenfekvő. A világháború az 1914 előtti zavartalanul és kifogástalanul működő világgazdaságot megzavarta, erős strukturális változásokat okozott. Meglévő kapcsolatokat szétszakított, adós államokból hitelezők lettek, nyersanyagtermelő államok iparokat építettek fel és — a másik oldalon — az iparosodás útján lévő államok megint erősen a mezőgazdasági termelést helyezték előtérbe. A világháború után ezeknek a változásoknak figyelembevétele nélkül ott akarták felvenni a világgazdasági kapcsolatok fonálát, ahol azt a háború kitörése elszakította. Ez eleinte zökkenő nélkül sikerült, tekintettel arra, hogy a háborús korlátozások megszűnése következtében hirtelen hatalmas kereslet indult meg mindenféle iparcikkre, azonkívül pedig Középeurópa agrárállamai nem érezték rögtön a tengerentúli verseny hatását, emellett az orosz búza továbbra is el volt vágva az európai piacoktól. A leglényegesebb változás azonban az volt, hogy a nemzetközi pénzügyi hegemoniát London elvesztette és a legnagyobb hitelező az Egyesült Államok lettek. Ők azonban természetesen nem rendelkeztek azzal a tapasztalattal ezen a téren, amelyet az angoloknak évtizedek folyamán megszerezni alkalmuk volt, és ezért rövidlátó és meglehetősen önző politikát folytatva, a háború előtti világgazdaság szabályait nem tartották be. Akkor u. i. az az állam, amelyik tőkét vitt ki más országokba, akár áruk, akár arany alakjában hitelezővé vált, a kamatok és a hitel törlesztését pedig áruk alakjában fogadta el. Az Egyesült Államok azonban, különösen éppen a világháború következtében hatalmassá nőtt nagyiparuk védelme érdekében, nem akartak árut behozni és mind magasabb vámokkal protezsálták iparukat. Nem szorítkozik bővebb magyarázatra és nem is tartozik szorosan a tárgyhoz, hogy ez a magatartás — más súlyos okok közrejátszásával — megakasztotta a liberális világgazdaság mechanizmusának surlódásmentes működését és arra készítette a többi államot, különösen a nyakig eladósodott központi hatalmakat, hogy egyrészt a külkereskedelem terén szintén protekcionista eszközökhöz nyuljanak, másrészt, miután Amerika csak aranyat fogadott el és így fennállott az a veszély, hogy egész aranytartalékuk kivándorol, megszorítsák és ellenőrizzék az arany kivitelét és végül, miután aranyuk nagy része úgyis már kivándorolt, hogy — az ennél fogva előállott depresszió leküzdése érdekében — letérjenek az aranyalapról.

Habár a részben a fentemlített okokra visszavezethető világkrízis lassan enyhült, mégsem volt egyik állam sem hajlandó arra, hogy kitegye magát újabb veszedelmeknek és újabb megrázkódtatásoknak és így fenntartotta a külkereskedelem

különböző korlátozásait. Ennélfogva a világkereskedelem volumenje, amely 1913-ban 300 milliárd pengő² tett ki, több mint a felével esett vissza. Mindenki látta és tudta, hogy ez tarthatatlan állapot és ezért a legkülönbözőbb eszközökkel akarták a világkereskedelmet újra felébreszteni. A londoni világkonferencia volt ezeknek a kísérleteknek leghíresebb esete. Azonban egyik sem jutott tovább annál a megállapításnál, hogy vissza kell állítani, a lehetőség korlátain belül, a régi szabad világkereskedelem mechanizmusát. Erre azonban egyik állam sem volt hajlandó és mindegyik más eszközökkel óhajtott segíteni a bajon. Ebben az időben születtek meg a regionális kereskedelmi szerződések, a kollektív preferenciák, egyszóval megkezdődött a gazdasági blokkok képződése. A legnevezetesebb az ottawai konferencia, ide tartoznak többek közt az osloi konvenció és a római jegyzőkönyvek is.

3. a) *Azzal az állásponttal szemben, hogy javulás csak a régi szabadkereskedelmi rendszerhez való visszatéréstől várható, a németek arra az álláspontra helyezkedtek, hogy ez lehetetlen és egészen új rendszert kell találni.* A felhozott érveket három csoportra oszthatjuk. Az elsőt Ferdinand Fried következő mondata jellemzi: „Az emberiség először áll a világ határai előtt.”³ A háború előtti szabadkereskedelem zökkenőmentes működését u. i. az tette lehetővé, hogy minden megrázkódtatás elől újabb, még ki nem használt és nem értékesített területekre ki lehetett térni. Ha valahol a föld elvesztette termőerejét, akkor áttették a művelést egy szomszédos területre, így szélesedett p. o. az eredetileg csak New Orleans környékén létezett amerikai „gyapotöv” ki és egészen Tennessee és Texas, később New Mexico államokba vándorolt tovább. Ha pedig valahol munkások valami oknál fogva munkanélküliek lettek vagy túlnépesedés állt be, minden további nélkül ki lehetett vándorolni Ausztrália, Kanada vagy Argentina és Brazília terjedelmes és majdnem lakatlan földjére. Ma azonban nemcsak úgy áll a dolog, hogy az egész világ be van népesedve és minden föld ki van használva, hanem néhol már mutatkoznak a rablógazdálkodás hátrányai is, a föld hozadéka kezd csökkenni. Így tehát *kénytelen az emberiség az expanziós terjeszkedésről az eddigi életstandard fenntartása érdekében az intenzív gazdálkodásra áttérni.* Itt az intenzív gazdálkodás nemcsak a mezőgazdaságra, hanem az iparra is vonatkozik. Más szóval: az expanzió többé nem horizontális irányban, hanem vertikálisan történik. Ez az elmélyítése a gazdasági tevékenységnek azonban nem történhetik többé a kapitalizmus módszereinek és esz-

² Bozóky Géza: *Élettér és magyar gazdasági jog.* Gazdasági Jog. 1942. februári sz., 75. o.

³ Ferdinand Fried: *Wende der Weltwirtschaft.* Leipzig, 1939. 9. o.

közeinek segítségével, mert ennek elérésére ki kell kapcsolni elsősorban a spekulációt, továbbá a konjunktúra ingadozásait és a hibás beruházásokat, amely célokat azonban csakis *irányított gazdaság* útján lehet elérni. A kapitalizmus gazdasági rendjében u. i. a tőke mindig oda igyekszik, ahol a legnagyobb és leggyorsabb haszon várja, a gazdasági élet intenziválása azonban hosszúlejárátú és gyakran hosszú ideig alig jövedelmező beruházásokat kíván. Ilyen beruházásokra azonban csak állami irányítás tudja a tőkét kényszeríteni. Ezért mondja Fried, hogy „az autoriter állam az intenzív gazdálkodás politikai életformája.”⁴

b) A második érv, amelyet Friedrich Vöchting⁵ hozott fel, a komparatív költségek elméletével függ össze. A szabad világkereskedelem u. i., mint ismeretes, a komparatív költségek tanára volt felépítve, ami röviden annyit jelent, hogy minden nemzetgazdaságnak azt és csak azt kell termelnie, amit olcsóbban tud előállítani, mint a többi; vagy mert természeti adottságai kedvezőbbek, vagy mert lakosságának hajlama ennek a bizonyos termelési ágának kedvez, vagy mert évszázados hagyományok következtében egy bizonyos termelési ágban különleges eredményeket tud elérni. A világkrízis elleni harcban azonban a legtöbb állam más államok protekcionista politikájának következtében, vagy bizonyos néprétegek vagy termelési ágak támogatása érdekében vagy egyéb okokból olyan módon investált, hogy ez a tőke a komparatív költségek elvének szigorú alkalmazása esetében menthetetlenül elveszne. Ide tartozik aza hatalmas akció, amit az Egyesült Államok „soil conservation” címén indítottak, amelynek célja a termőtalaj megvédése lehordás, elmosás és túl egyoldalú kihasználás káros hatása ellen, ide tartoznak a kis európai államok mezőgazdasági ársegélyei vagy a külterjes állattartás övében fekvő államok védővámok segítségével felépített nehézipara.

c) A harmadik, de legerősebben hangoztatott érvek csoportja az ökonomia szektorán kívül esik. Az első világháború bebizonyította, hogy egy modern háború győzelmes vezetéséhez nem csak hogy nem elegendő egy jólfegyvelmezett, jól felfegyverzett és határozott fölényben lévő hadsereg, hanem még ennél fontosabbak bizonyos gazdasági jellegű előfeltételek. Ide tartozik elsősorban a népesség kellő ellátottsága élelmiszerekkel, továbbá olyan teljesítőképes nehézipar, amely ki tudja elégíteni egy korszerű gépesített hadsereg felszerelését, végül pedig a szükséges nyersanyagok felett való rendelkezés. A világháború befejezésének szánt páriskörnyéki békék gyorsan bebizonyították, hogy egyáltalában nem alkalmasak egy tartós

⁴ Ferdinand Fried: i. m., 131. o.

⁵ Friedrich Vöchting: Vom Welthandel zur Grossraumwirtschaft. Weltwirtschaftliches Archiv, 1942. januári sz., 7—8. o.

rend biztosítására, sőt az amúgy is elég nagy ellentéteket a különböző nemzetek között még elmérgesítették. Számos politikai, hatalmi, világnézeti és gazdasági ellentét merült fel és alakult ki különösen a harmincas évek kezdete óta és a politikai légkör mind feszültebbé vált. Természetes, hogy ilyen körülmények között különösen azok az államok, amelyek egy háborúból csak nyereséget húzhattak — legalább is politikai téren, mert gazdasági szempontból még egy győzelmesen befejezett háború is több kárt okoz, mint hasznot — minden erejükből igyekeztek arra felkészülni. Így került a gazdasági célkitűzések előterébe az autarkia vagy önellátás gondolata. Autarkia alatt természetesen senki sem értett teljes önellátást, mert, ahogy Predöhl mondja: „autark a szó abszolút értelmében... csak a föld teljes egészében.”⁶ Edgar Schorer szerint „autarkia egy nép relatív gazdasági önelégültsége területéhez viszonyítva.”⁷ Nem szorul bővebb magyarázatra, hogy autarkia természetesen szabadkereskedelem mellett nem realizálható. A szabad világgazdaság rendszerében u. i. minden állam az ökonomiai maximum felé törekszik, autarkia pedig annyit jelent, hogy a gazdasági élet mindinkább az ökonomiai minimum felé hajlik. (Ökonomiai maximum alatt a specializálás azon állapotát értjük, amely a lehető legnagyobb jövedelmet biztosítja, ökonomiai minimum alatt pedig olyan erős eltérést a specializálástól, hogy a jövedelem a költségeket többé nem fedi.)

4. Miután így hebonyították, hogy a szabad világgazdaság rendszeréhez való visszatérés egyrészt az azóta bekövetkezett strukturális változások, másrészt az egyes nemzetgazdaságok célkitűzéseinek ellentétes iránya miatt lehetetlen, arra az álláspontra helyezkednek, hogy *a világgazdaság új rendjét éppen azokra a külkereskedelmi módszerekre kell felépíteni*, amelyeket a különböző országok eleinte csak átmeneti jelleggel és védekezésül a világkrízis ellen alkalmaztak és *amelyek — a liberálisizmus hívei szerint — a zavartalan nemzetközi gazdasági kapcsolatok helyreállításának legnagyobb akadályai*. Ezek között elsősorban kell említenünk a devizagazdálkodást, továbbá a legnagyobb kedvezmény záradékának helyettesítését bilaterális vagy multilaterális, de mindenesetre a kölcsönösségre felépült kereskedelmi szerződésekkel, végül pedig a tervgazdálkodás, vagy ahogy a németek mondják a *téralakítás* (Raumgestaltung)⁸ elvét, úgymint a fentemlített automatiku-

⁶ Andreas Predöhl: *Die sogenannten Handelshemmnisse und der Neuaufbau der Weltwirtschaft*. Weltwirtschaftliches Archiv, 52. kötet, 203. o. 1940.

⁷ Edgar Schorer: *Autarkie — eine neue Form der Weltwirtschaft*. Weltwirtschaftliches Archiv, 52. kötet, 252. o. 1940.

⁸ Schmölders und Vogel: *Wirtschaft und Raum*. Hamburg, 1937., III. rész.

san képződött gazdasági blokkokat, amelyek megmutatják az utat a gazdasági nagytér felé.

a) Mielőtt végre rátérnénk a gazdasági nagytér belső szervezetének tárgyalására, szükségesnek tartom, hogy röviden ismertessem az előbb említett gazdaságpolitikai módszerek lényegét. Mindenekelőtt fontos a devizagazdálkodás. Fritz Meyer szerint „a devizagazdálkodás pozitív jelentősége abban rejlik, hogy az ellentéteket, amelyek minden más valutarendszernél autonóm konjunktúrapolitika és a valuta külső értékének ingadozásai között felmerülnek, tartósan kiegyenlítsé”.⁹ Ismeretes, hogy a szabad világgazdaság egyik pillére az aranymechanizmus volt. Ennek az a lényege, hogy minden állam bankjegyforgalmának teljes fedezete aranyban állott. Ha egy állam külföldi tartozásainak egy részét nem tudta kivitellel törleszteni, akkor aranyat exportált. Ennek egyenes következménye az volt, hogy a jegybank kevesebb belföldi hiteleket nyújthatott és így egy bizonyos depresszió állt elő. Az iparcikkek árai és evvel a munkabérek csökkentek, ez versenyképesebbé tette az illető állam iparát a külföldi piacokon és így fellendítette a kivitelt. Ezzel szemben abban az államban, ahová az arany kiment, a jegybank nagyobb hiteleket volt képes nyújtani, az árak és a munkabérek emelkedtek, és evvel együtt az illető állam behozatala is növekedett. Miután így annak az államnak, amely eredetileg aranyat kivitt, a kereskedelmi mérlege aktív, a másiknak pedig passzív lett, az utóbbi volt kénytelen arannyal kiegyenlíteni és az előbbi visszakapta az aranyat, úgy hogy az eredeti egyensúlyhelyzet újból előállt. Ez természetesen egy a végsőig leegyszerűsített séma, hiszen soha nem volt szó két egymással szemben álló államról, hanem ez a folyamat számtalan harmadik államon keresztül ment végbe. Röviden úgy is fogalmazhatnók, hogy nem volt belső stabilitás, viszont a devizaárfolyamok rendkívül ridegek voltak. A világháború előtt nem is helyeztek azonban nagy súlyt belső stabilitásra, mert egyrészt az ingadozások nem voltak soha olyan erősek, hogy komoly megrázkódtatásokat okoztak volna, másrészt pedig a munkásosztály súlya, amely tulajdonképpen viselte a depressziók terhét, nem volt olyan nagy, hogy befolyásolni tudta volna az államok gazdaságpolitikáját. Külső stabilitásra, azaz a devizaárfolyamok szilárdságára, igen nagy súlyt helyeztek, mert csak ezek tehetnek lehetővé tartós külkereskedelmi kapcsolatokat és főleg nagy a szerepük államközi hitelezésnél. Az u. i., aki egy másik államban helyezi el a tőkéjét, fontosnak tartja, hogy a kamatok és a törlesztések fizetése ugyanolyan értékű valutában történjék, amilyen értékű valu-

⁹ Fritz Meyer: *Devisenbewirtschaftung als neue Währungsform*. Weltwirtschaftliches Archiv, 49. kötet, 416. o., 1939.

tára számított akkor, amikor a hitelt nyújtotta. És hogy milyen nagy szerepe volt a világháború előtt a külföldön való beruházásnak, azt a következő számok világítják meg: Nagybritannia 4 milliárd fontot, Franciaország 1.8 milliárd fontot, Németország több mint 1 milliárd fontot, Belgium 100 millió fontot és Svájc 180 millió fontot követelt 1913-ban a külföldtől hosszúlejárátú hitelekben.¹⁰ A világháború után megfordult a helyzet. A legtöbb állam komoly veszteségeket szenvedett és ezért nagyon óvakodtak, újból hiteleket külföldön elhelyezni. Elsősorban Oroszország egyszerűen hatalmi határozattal és egyoldalúan eltörölte az adósságait. Németország követeléseit az antanthatalmak kobozták el a világháborúban. Azonkívül a háború előtt a „fiatal” államok a kölcsönöket olyan beruházásokra használták fel, amelyek nem jelentettek konkurrenciát a kölcsöntnyújtó államok iparának, a háború után azonban versenyiparokat akartak ily módon felépíteni. Mindez tehát közrejátszott abban, hogy a hosszúlejárátú külföldi hitelek jelentőségüket elveszítsék. A világkrízis után bekövetkezett világkereskedelmi volumen összezsugorodása következtében a rövidlejárátú hitelek is vesztek jelentőségükből. Ezzel szemben a munkáspártok uralomra jutása, a szociális szempontok előtérbe helyezése, a munkanélküliség nagy elterjedése hirtelen előtérbe állították a belső stabilitás fontosságát. Sőt, nem csak stabilitást akartak elérni, hanem minden áron fejleszteni kellett az ipart és a depressziót föltétlenül elkerülni. Ilyen körülmények között természetesen szó sem lehet az aranyalaphoz való visszatérésről és — ha a devizaárfolyamok stabilitásáról sem akarunk lemondani — csak a devizagazdálkodás rendszere marad hátra. Ennél a rendszernél u. i. előre nem látott és be nem folyásolható ingadozások ki vannak zárva, mert az árfolyamot nem a kereslet és kínálat viszonya, hanem államközi megállapodások határozzák meg. Ugy is mondhatnók, hogy az *időbeli árfolyamkülönbséget térbeli árfolyamkülönbséget* váltotta fel, u. i. más a devizaárfolyam nemcsak különböző országokkal szemben, hanem attól függően is, hogy milyen célra kell a deviza (gcdoljunk csak arra, hogy egy időben 5—6 féle márkaárfolyam is volt érvényben), de az árfolyam minden ilyen viszonyban megingathatatlan. A belföldi konjunktúra ennél a rendszernél természetesen teljesen független a fizetési mérleg alakulásától, hiszen a belföldi ár- és munkabérszínvonal nem a rendelkezésre álló arany mennyiségtől, hanem szuverén állami megállapítástól függ.

b) Az 1914 előtti világ gazdasági rendszert talán nem is azért nevezték szabadnak, mert az országhatárok egyáltalában nem léteztek a kereskedelem részére, hanem inkább azért, mert minden országban minden más államnak egyenlő esélyeket biztosítottak. Tekintve, hogy vámok mindig léteztek, már csak azért is, mert ők képezték az államok egyik legjövődelmesebb

bevételi forrását, eszközt kellett találni, aminek segítségével az egyenlőség elvét keresztül lehetett vinni. Egyrészt tehát nem alkalmaztak mennyiségi restrikciókat, másrészt pedig minden államra nézve egyformán magas vámtételeket állapítottak meg, ha pedig egy államnak valamilyen kedvezményt adtak, az minden más államnak is automatikusan járt. Ezt biztosította a kereskedelmi szerződések „legnagyobb kedvezmény“ záradéka. A világkrízis után erőre kapott önellátási igyekezetek azonban ezt az elvet mindinkább áttörték. A belföldi mezőgazdasági termelés megvédése érdekében az iparállamok kontingensek vagy teljes behozatali tilalmak segítségével igyekeztek függetleníteni magukat az agrárállamoktól, amelyek ezzel szemben hasonló eszközökkel kizárták az iparállamok iparcikkeit, hogy saját iparosításukat elősegítsék. Nagy szerepet játszottak itt politikai célkitűzések is. Bizonyos baráti államoknak akarták biztosítani bizonyos árucikkek behozatalát, ennek érdekében lehetetlenné kellett tenni, hogy más államok a belföldi piacon ezekkel versenyezzenek. Ezek és más hasonló okok vezettek a legnagyobb kedvezmény elvének áttörésére, amely záradék mindinkább csak *udvariassági frázissá vált*. Helyettesítésére bevezették a kölcsönösségen alapuló kereskedelmi, u. n. bilaterális szerződéseket, amelyek rideg kétoldalú kontingensek megállapítására voltak alapozva és amelyekből később helyenkint a már említett regionális paktumok nőttek ki.

c) Gerhard Mackenroth¹¹ bizonyítja, nagyon meggyőzően, hogy az ilyen külkereskedelmi rendezések szükségszerűen a belföldi termelés állami rendezéséhez vezetnek. Nem térhetek itt ki a terv- és irányított gazdaság egész kérdéskomplexumára, azért inkább egynéhány példát idézek a legújabb kor gazdaságtörténetéből. A brit dominiumokban p. o. Export Control Board címen kivitel ellenőrző testületek létesültek, amelyek tevékenységüket a kivitel irányításáról mindinkább a belföldi piac rendezésére is kiterjesztették. Az agrárállamok u. n. valorizációi magával hozták, hogy az államok áttértek a termelés tervszerű alakítására. Európában is a mezőgazdasági piacrendezés mindinkább a kivitel rendezését is maga után vonta. Egyszóval amióta a külkereskedelem többé nem tervszerűtlen expanzió, hanem *két belföldi piac összehangolása*, azóta szükséges, hogy a termelők a szükséglet hosszú időre való alakítását tervezzék és erre beállítsák magukat, minél fogva a külkereskedelem mindinkább a tervszerű szükségletkielégítő gazdaság jellegét ölti.

¹⁰ *Weltwirtschaftlicher Wiederaufbau*, a Nemzetközi Kereskedelmi Kamara és a Carnegie-Alap közös bizottságának kiadásában, Paris, 1936., 33.o.

¹¹ *Gerhard Mackenroth: Neue Formen der Weltwirtschaft*. *Weltwirtschaftliches Archiv*, 41. kötet, 7—10. o., 1935.

5. Miután így megismertük a mai német nemzetközi kereskedelmi elmélet művelőinek érveit, amelyekkel megindokolják a kapitalista világ gazdasághoz való visszatérés lehetetlenségét és a gazdaságpolitika azon módszereit, amelyek segítségével akarják a nemzetközi gazdasági kapcsolatokat újjászervezni, hátramarad a kérdés, hogy milyen formát akarnak ennek az új rendnek kölcsönözni. És itt találkozunk a nagytérgazdaság elméletével. Ha most megvizsgáljuk, hogy gyakorlatilag hogyan képzelik el a nagyterek szervezését, a legkülönbözőbb felfogásokkal találkozunk. Csak egyben egyeznek meg, amit Karl Schiller fogalmazott következőképen: „*A terek közötti kereskedelem más feltételeknek lesz alávetve, mint a téren belüli csereforgalom*“.¹² Ha tehát a gazdasági nagyteret vizsgáljuk, különbséget kell tennünk a nagytér belső szervezete és a nagyterek közötti kapcsolatok között.

a) Andreas Predöhl, ezen elmélet legkiválóbb képviselője szerint „a nagytereknél nem csak egyfajta és egységes alakulatokról van szó, hanem a legkülönbözőbb fokok és alakulások egyesüléséről. A vám- és valutaunió legszorosabb kötelékétől, amely csak a politikai célok teljes egységessége esetében lehetséges, a leglazább preferenciarendszerig a kötelék szorosságának egész skálája áll rendelkezésre, amelyeket konkrét esetben mind a nemzeti célok egyensúlyhelyzetével lehet magyarázni“.¹³ Természetes is, hogy p. o. a Szovjetunió vagy az Amerikai Egyesült Államok nagytérsége belső szervezet szempontjából másként alakul mint p. o. Európa. Az előbb említett nagyterek nem is okoznak különösebb problémát, tekintve, hogy egy egységes állammal állunk szemben, amely belső politikáját szuverén módon vezetheti. Más a helyzet Európánál, amelyre nézve a javaslatok egész sora található, amelyek közül a legfigyelemreméltóbb Louise Sommer: „*Neugestaltung der Handelspolitik*“ c. munkája, amelyben a legkisebb részletre kiterjedve kidolgozott egy európai preferenciarendszert. Leon volt román miniszter ezzel szemben európai föderációt javasol a *Weltwirtschaftliches Archiv* 1942. januári számában.

A mi szempontunkból ezeknél a konkrét javaslatoknál érdekesebbek azok a munkák, amelyek nem konkrét esetre vonatkoznak, hanem a fejlődés várható tendenciáját vizsgálják. Itt általában az a nézet uralkodik, hogy a fejlődés két fázisát különböztethetjük meg. Európa különböző részei u. i. strukturális szempontból erősen elhajlanak egymástól, úgy, hogy hatalmas megrázkódtatásokat idézne elő, ha rögtön egységes gazdasági

¹² Karl Schiller: *Meistbegünstigung, Multilateralität und Gegenseitigkeit in der zukünftigen Handelspolitik*. *Weltwirtschaftliches Archiv* 53. kötet, 392. o., 1941.

¹³ Andreas Predöhl: i. m. 203–204. o.

unióvá alakítanánk át. Ezért szükséges előbb egy *átmeneti idő*, amelynek célja a különböző európai nemzetgazdaságok termelésének a szükségletek szerinti átállítása, egymásra hangolása. Ebben az időben a kiegyensúlyozás mennyiségi szabályozást, erős központi irányítást és devizagazdálkodást fog kívánni a téren belül is. Ennek érdekében szükség lesz egy központi klingerintézményre, amelyen keresztül az egyes országok csereforgalmukat elszámolják. Ennek az intézménynek főjelentősége azonban abban rejlik, hogy központi helyzeténél fogva irányító szerepet fog játszani, úgy, hogy a nagytér összes államainak pénz- és hitelpolitikáját és ezen keresztül termelési politikáját is ez az intézmény irányítaná. Minél jobban lesz azonban az egész nagytér minden része a nagytér közös gazdasági érdekeinek megfelelően átszervezve, a termelés koordinálva és a kölcsönös kiegészítés tartósan kiegyensúlyozva, annál inkább fog csökkenni a központi intézmény irányító szerepe és mindinkább csak egy pusztán ellenőrző és biztonsági szerv jellegét fogja megtartani. Itt Fritz Meyer¹⁴ arra az álláspontra helyezkedik, hogy az átállítás és kiegyensúlyozás befejezte után nyugodtan lehet megint vezetni a teljes szabadkereskedelmet a nagytéren belül, úgy, hogy ebben a végleges állapotban *a nagytérgazdaság a világgazdaság újjáépítése kisebbített mértékben és a politikai ellentétek nélkül*. Karl Schiller¹⁵ — több gyakorlati érzékkel — ezzel szemben hangoztatja, hogy ez a hipotétikus állapot a nemzetgazdaságok struktúrájában beálló állandó újabb változások következtében mindig újból kitolódik.

Ami az árszínvonalat illeti, úgy a nagytérben is, — mint az autoritér államokban általában — az állami irányítás autonom konjunktúrapolitikája igyekszik minden túlméretezett ingadozást kiküszöbölni. Mégis azonban eleinte valószínűleg inkább emelkedő tendencia fog mutatkozni, ami az autarkia megvalósítása iránti igyekezet következménye. Minél fejlettebb technikai eszközökkel fogják azonban a szükségleteket kielégíteni tudni, és minél jobban kiegyensúlyozódott a nagytér kölcsönös termelési kiegészítése, annál inkább mutatkozik majd ársüllyedési tendencia.

b) A nagytér viszonyát a külső hatalmakhoz két vonás jellemzi: önellátás és devizagazdálkodás. (Ebből a szempontból nem játszik szerepet, hogy a világ többi része is nagyterekre oszlik-e avagy a mai rendszer fog-e ott uralkodni.) A nagytérnek u. i. egyik legfontosabb jellemvonása, hogy minden olyan áru szempontjából, amely a jelenlegi életstandard fenntartásá-

¹⁴ Fritz Meyer: *Die Sicherung der autonomen Wirtschaftsentwicklung im Bereich der Aussenwirtschaft*. Weltwirtschaftliches Archiv, 53. kötet, 360—365. o., 1941.

¹⁵ Karl Schiller: i. m. 392—402. o.

hoz szükséges, önellátó legyen. Ide tartoznak a fontosabb nyersanyagok, mint vas, szén, nyersolaj, mezőgazdasági termények, mint főleg gabona és textilnövények, továbbá kellő állatállomány élelmezés és zsírellátás szempontjából, végül pedig mind feldolgozó, mind nehézipar és nem utolsósorban egy kellően épített közlekedési hálózat. A nagytér tehát a szükséges és hasznos javak szempontjából teljesen autark lesz, a világ többi részére kizárólag a nélkülözhető, tehát a luxuscikkek szempontjából lesz utalva, amennyiben ezeket nem lehet a nagytér területén előállítani. Minél előrehaladottabb a belső kiegyenlítődés, minél magasabb tehát a lakosság életstandardja, annál nagyobb arányokat fog ölteni a csereszükséglet a többi állammal. Ezenkívül fennmaradnak természetesen bizonyos monopolumok. Ezek egyrészt ritkasági monopolumok, mint p. o. a kanadai níkkel, a kínai wolfram, a kongói rádium, ásványok, amelyeket máshol számottevő mennyiségben nem találnak; másrészt pedig minőségi monopolumok, mint a középamerikai kávé, az egyiptomi gyapot, a belgiumi len, amelyek a különleges minőséget a természetnek köszönhetik, vagy a svájci órák, az angol szövet, a francia parfümök, amelyek különleges minőségüket ősi hagyományos sajátos ipari specializálódásnak és készségnek köszönhetik. Erre a nagytérek közötti csereforgalomra már láttunk példát az ókorban, amikor a római birodalom, Előindia és a kínai birodalom egy-egy ilyen autark nagytérre alkottak és egymás között csak luxuscikkeket — Kína selymet, India fűszereket, Róma aranyat — cseréltek.

A devizagazdálkodásnak az a célja, hogy a zavarokat, amelyek a nagytéren kívüli államok konjunktúrális ingadozásaiból és behozatali korlátozásaiból származnak, a nagytérre nézve minimumra redukálja. Ebből a szempontból a nagytér úgy tekintendő, mint egy *egységes állam*, amelyre nézve a devizagazdálkodás jelentőségét már fent vázoltam. Az egységes devizagazdálkodás keresztülvitele a már említett központi kliringintézmény feladata lesz.

II. A gazdasági nagytér politikai jellege.

1. Már a bevezetésben említettem, hogy a nagytérgazdaság elméletével való foglalkozásom során arra a felfogásra jutottam, hogy ez az elgondolás lényegében, gyökereiben nem ökonomiai, hanem eminensen politikai koncepció, amit csak utólag alkalmaztak a gazdasági életre is. Ha Werner Daitz már idézett definícióját figyelmesen vizsgáljuk, feltűnik, hogy az első és második mondat között hiányzik a logikai kényszerűség. Azt mondja u. i., hogy „a szétesett világ gazdaság káosza megint jólszervezett nemzetgazdaságok kozmoszává rendeződik és ezek,

miután saját stabilitásukat visszanyerték és kiegyensúlyozták, rendezett kapcsolatokba lépnek egymással. Ezt a csoportképződést nevezzük gazdasági nagytérnek.“ Az első mondatban tehát „jólszervezett nemzetgazdaságokról“ van szó, amelyek „rendezett kapcsolatokba lépnek egymással“, míg a másodikban hirtelen „csoportképződésről“ beszél. Nem következik azonban abból, hogy „jólszervezett nemzetgazdaságok rendezett kapcsolatokba lépnek“, hogy ezek a kapcsolatok szükségszerűen „csoportképződések“ formájában kristályosodjanak ki. *Ez nem a definíció hibás fogalmazására vezethető vissza, hiszen a definíció semmi más, mint eddigi fejtegetéseim összesűritése.*

Megállapítottuk u. i., hogy az első világháború előtt kifogástalanul működő világ gazdasági mechanizmus tönkrement, zavarok álltak be, végül pedig kitört egy méreteiben egyedülálló világválság. Tehát: a világ gazdaság szétesett és káosz uralkodott. Bebizonyítottuk, hogy a régi mechanizmust a beállott struktúrális változások miatt nem lehetett egyszerűen újból életbe léptetni, tehát új eszközökkel kell a nemzetközi gazdasági kapcsolatokat újjászervezni. Természetes és már az új eszközök (viszonylagos autarkia, autonóm konjunktúrapolitika, devizagazdálkodás stb.) megválasztásából is szükségszerűen következik, hogy az újjászervezés alapjai csak az egyes nemzetgazdaságok, mint szerves egységek lehetnek. A káosz tehát jólszervezett és kiegyensúlyozott nemzetgazdaságok kozmoszává rendeződik. Sem a devizagazdálkodás ténye, sem a belső termelési és piacrendezés és irányítás politikája nem involválja azonban gazdasági nagyterek alakításának szükségszerűségét. A nemzetközi kereskedelmi kapcsolatokat ilyenformán is meg lehet szervezni, nem kell azonban *föltétlenül* ezt a formát választani. Hogy egy példával megvilágítsam: Abból, hogy Magyarország a külterjes gabonatermelésről sok helyen magasértékű speciális növények tervszerű termelésére tér át és ezeket a termelvényeket kiviteli egyesülések útján helyezi el a külföldön — kötött devizagazdálkodás mellett — nem következik az, hogy ezeket a termelvényeket szükségszerűen Németország vagy Franciaország vagy Olaszország kell, hogy elfogyassza, mint ahogy a magyar paprikakivitel jóval több mint 50%-át a blokád előtt tényleg az Egyesült Államokban helyezték el. Elvitathatatlan ugyan, hogy szomszédos országok kölcsönös áruforgalma nagyobb, mint egymástól távol eső országoké, de ez a szabad világ gazdaság korszakában is így volt és egészen más okokra vezetendő vissza. Így p. o. az 1926—31. évi ki-mutatások szerint azok az államok, amelyek a Pireneusok és az orosz határ között terülnek el, Bulgária, Románia, Jugoszlávia, Magyarország, Lengyelország, Csehszlovákia és Dánia kivitelének 70—90%-át, Belgium és Svájc kivitelének 60—70%-át, Németország, Franciaország, Olaszország, Svédország és Norvégia

kivitelének pedig 50–60%-át vették fel. Az adatokat szolgáltató évek nagyobb része még a nagy válság előtti szabad világgazdaság korába esik, így még nem lehetett szó arról, hogy a forgalom ilyen alakulása az új módszerek alkalmazásának következménye lenne. Alátámaszthatom ezen állításomat még Gerhard Mackenroth kijelentésével, szerinte u. i. „az új gazdaságpolitikai módszerek mint olyanok nem tartalmaznak erre (gazdasági nagyterekre) irányuló tendenciákat”.¹⁶ Szerinte ezek politikai természetűek és nagyjából a régi gazdasági imperializmus gondolköréből származnak.¹⁷

2. Ha tehát gazdasági nagyterek alakítása nem ökonomiai szükségszerűség, felmerül a kérdés, hogy honnan származik tulajdonképen ez az elgondolás és hogyan jött létre? Ennek a kérdésnek a megértéséhez még egyszer a történelem vizsgálatához kell fordulnunk.

A szabad világgazdaság — mint minden rendszer — egy világnézetnek gazdasági megnyilvánulása, amely világnézetet egy politikai túlsúlyban lévő hatalom képviselt. Más szóval: a 19. század polgári, individualista, az egyéni egyenlőség jogelvére felépített világnézete eredményezte a kereskedelmi életben is az egyenlő esélyek elvének uralomrajutását, amely többek közt, mint említettem, a legnagyobb kedvezmény záradékában jutott kifejezésre. Ennek a világnézetnek következménye volt az a körülmény is, hogy a gazdasági életben minimálisra korlátozták az állami beavatkozást és a világot nem nemzetek összességének, hanem egyetlen univerzumnak tekintették. (Nem tartom szükségesnek, hogy ezeket az állításokat bizonyítsam, hiszen annyira közszájon forognak, hogy aki megismétli őket, már frázisok hangoztatásának gyanújába keveredik.) Hogy miért lett éppen a Brit Birodalom ennek a világnézetnek a képviselője, azt kutatni, nem tartozik ide. Hogy azonban a világháború előtti világgazdaság tényleg a Brit Birodalom hegemoniájának jegyében állt, azt mi sem bizonyítja jobban, mint hogy a „*pax britannica*” kifejezés polgárjogot nyert az egész tudományos irodalomban, párhuzamban a római birodalomban uralkodó *pax romana*-hoz.

A világháború ezen a téren alapos változásokat okozott. Mint már említettem, London elveszítette központi helyzetét a pénzpiacón. A világ minden sarkában új hatalmak keletkeztek, amelyeknek természetesen első gondjuk az volt, hogy kivonják magukat a brit hegemonia alól. A pénzügyek vezetését az Egyesült Államok szerették volna megszerezni, ugyanakkor azonban Ázsiában Japán lázadt fel az angol hegemonia ellen, Németország pedig Európában, s az orosz bolsevizmus teljesen kivonta

¹⁶ Gerhard Mackenroth: i. m. 19. o.

¹⁷ U. o. 18. o.

magát a világgazdaságból. Miután most nem egy, az egész világra kiterjedő hatalom uralkodott, hanem 4–5 egyenlő erejű politikai hatalom küzdött a hegemoniáért, mindegyik igyekezett a politikai befolyása alatt álló területet kizárólagos hatalma alá hajtani, a többiek kizárása mellett. Ez az egyik komponens, amely a világ blokkokra való osztása felé irányította a fejlődést.

Közrejátszottak azonban világnézeti okok is. A munkáspártok, amelyek mindinkább hatalomra jutottak, nem állottak többé az individualizmus alapján, hanem egy kollektívum tagjainak érezték magukat. *Ez a kollektívum — Oroszországtól eltekintve — a vérségi kötelékek által meghatározott nemzet vagy faj volt.* Természetes, hogy hangsúlyozottan a népiség elvét valló mozgalmak ellenséges magatartást tanúsítottak az egész világot átfogó szemlélettel szemben és tisztán gazdasági szempontok helyett nemzeti vagy faji szempontok határozták meg ezen új egységek gazdaságpolitikáját. Ebben az időben lett általános érvényű az a felfogás, hogy a nemzet érdeke minden más szemponttal szemben primér. Ez az új beállítottság vezetett elsősorban a már fent említett autark törekvésekhez. Az autarkia felé való törekvés azonban szétválasztotta a hegemoniára törekvő hatalmakat. Az egyik oldalon állottak azok a blokkok, amelyek az autarkiának fent leírt viszonylagos formáját meg tudták valósítani, tehát a British Commonwealth, a Szovjetunió és az Egyesült Államok. A másik oldalra kerültek azok a hatalmak, amelyeket földrajzi helyzetük nagyon kis térre szorított, nevezetesen Németország és Japán. És most, ilyen körülmények között született meg a nagytérgazdaság elmélete, amelyre építve jogot formálhattak ezek a hatalmak a környező térségek vezetésére. Ha az autarkia felé való törekvés tisztán ökonómiai okokra volna visszavezethető, akkor a nagytérgazdaság elmélete is lényegében gazdasági jellegű volna. Az a gazdaságpolitika azonban, amelyet tisztán ökonomiai megfontolások vezetnek, föltétlenül a fent említett gazdasági maximum felé törekszik; *egy olyan politika, amely a gazdasági maximumtól elhajlik a minimum felé, föltétlenül nem gazdasági, hanem másnemű, szociális, népi, tehát politikai megfontolásokra épül fel.*

Hogy a nagytérgazdaság elmélete olyan nemzetgazdaságoknál, melyek még távolról sem tudják saját területükön az önellátást biztosítani, szükségszerű folyománya az autarkia felé való törekvésnek, azt még egy másik megfontolás is bizonyítja. Günther Schmölders¹⁸ szerint a gazdasági nagytér létrejöttének öt előfeltétele van: A tagok politikai szimpátiája, kölcsönös gazdasági kiegészítés, az autarkia szempontjából op-

¹⁸ Schmölders und Vogel: i. m. 77–84. o.

timális nagyság, kellő ellátottság nyersanyagokkal és jól kiépített közlekedési hálózat. A nagytér politikai jellegére jellemző, hogy a politikai szimpátiát említi első helyen, de ennél fontosabb az *optimális nagyság követelménye*. Ebben megegyezik Edgar Schorerrel,¹⁹ aki azonban az optimális nagyság követelményéhez az autarkiából kiindulva jut el. A legvilágosabban fogalmazta ezt a követelményt Andreas Predöhl a következőképpen: „Miután a visszatérés a régi világ gazdaságához lehetetlen és a technikai haladás kihasználása aránylag szűk korlátokba ütközik, a térbelileg hátrányban lévő nemzetgazdaságok kénytelenek gazdasági területüket kiszélesíteni“.²⁰ Mindegyiknél tehát világosan felismerhető a következő gondolatmenet: Viszonylagos önellátás föltétlenül szükséges, ezt az adott területen keresztülvenni lehetetlen, az egész világra kiterjedő rendszert teremteni nem tudunk, tehát fel kell osztani a világot zárt blokkokra, azaz gazdasági nagyterekre. Oly gondolatmenet, amely tisztán felismerhetően magán viseli a politikai célkitűzések jegyét.

*

Ha tehát tanulmányomat összegezzük, a következő képet kapjuk: Az első világháború előtt az egész világ — a brit hegemónia és az individualista polgári világnézet jegyében — egységes gazdasági rendszerbe volt összefoglalva, amelynek központját London és a nyugateurópai és keletamerikai iparvidékek képezték, amelyek körül — Teleki Pál térképe szerint — a Thünnen-féle körök helyezkedtek el. Ebben a rendszerben minden gazdasági törvényszerűség nélkül, történelmi, tehát ökonomiai szempontból véletlen folyamatok eredményeként helyezkedtek el az egyes államok. A világháború után politikai és szocialista áramlatok következtében ezek az államalakulatok szét akarták fészíteni ezt a gyűrűrendszert és ebből egy hatalmas harc keletkezett a „gazdasági internacionálé“ és a nemzeti célkitűzések között, amely harc kompromisszuma a gazdasági nagyterek teremtése. Hogy megint analógiát keressek az antik világban: ahogyan akkor a barbárok „horizontális“ betörése darabokra törte a római birodalom világának világ gazdaságát és majdnem autark részállamokat teremtett, úgy igyekszik az újkorban a munkásság „vertikális“ betörése a polgári kultúra világ gazdaságát majdnem autark nagyterekre osztani. Befejezésül Salinnal mondhatjuk: „A világ gazdaság valódi mikéntjét ... kizárólag az fogja eldönteni, hogy milyen politikai rendszer fog a mai zűrzavarból kifejlődni“.²¹

Nemény Vilmos Béla.

¹⁹ Edgar Schorer: i. m. 265. o.

²⁰ Andreas Predöhl: i. m. 202. o.

²¹ Edgar Salin: *Von den Wandlungen der Weltwirtschaft in der Nachkriegszeit*. Weltwirtschaftliches Archiv, 35. kötet, 28. o., 1932.

Közlemény.

A munkaidő szabályozása Angliában és Németországban.

Angliában már a XIX. század elején a társadalompolitikai törekvések eredményeképpen munkásvédelmi törvények alkotására került a sor. Így már 1802-ben létrejött a *Health and Morals of Apprentices Act* főleg az ipari tanoncok érdekében. Az angol ipar gyors fejlődése ugyanis csakhamar szükségessé tette, hogy az angol kormányok — a klasszikus közgazdaságtani iskolának a gazdasági élet szabadságát hirdető elvei ellenére — a gazdasági életbe beavatkozzanak, a munkásvédelemre vonatkozó külörféle törvényjavaslatokat terjesszenek az angol országgyűlés elé és e törvények életbelépte után megfelelő végrehajtásukról gondoskodjanak.

A szociálpolitikában sokan Angliát a munkásvédelem klasszikus országának tekintik. Ebből a szempontból figyelemre méltó, hogy most a német tudományos irodalomban egyik fiatal, kiváló szakember: Wolfgang Siebert, a berlini tudományegyetem professzora és Munkajogi Intézetének igazgatója, az angol és a német szociálpolitikának a munkaidőre vonatkozó jogszabályait tette beható vizsgálat tárgyává.¹ Ezáltal az angol és a német társadalompolitika fejlődésének és jelenlegi állásának érdekes részleteit világította meg. Siebert professzort a magyar szakkörök egy része személyesen is ismeri a múlt évben a debreceni tudományegyetem jog- és államtudományi karán és a fővárosban a Magyar Jogászegyletben a német munkaalkotmány alapelveiről és fejlődéséről tartott előadásai alkalmából.² Új németnyelvű tanulmánya „Die sozialen Voraussetzungen des englischen Anspruchs in Europa“ című kiadványsorozatban jelent meg. Bár a kiadványsorozatnak a jelenlegi sorsdöntő, hábo-

¹ Englische Sozialpolitik im Arbeitszeitrecht. Die sozialen Voraussetzungen des englischen Anspruchs in Europa. Második kötet. Stuttgart & Berlin, 1941. 80 lap.

² Lásd: A német munkaalkotmány fejlődése és alapelvei. Budapest, 1941. (A Nemzeti Munkaközpont és a Magyar Jogászegylet Gazdaságjogi Intézetének kiadása). 36 l.

rús időben nyilvánvalóan bizonyos politikai célja is van, Siebert tudományos módszerrel tárgyilagosan igyekszik e könyvében a maga elé kitűzött feladatot megoldani.

A munkaidőre vonatkozó törvényhczás módszereit és lehetőségeit vizsgálva úgy véli, hogy a munkásvédelem alakulása mint példa és mérték valamely ország munkaalkotmányának alapelveire és tartalmára különösen alkalmas, mert a hasonló gazdasági viszonyok között levő országok társadalompolitikai teljesítményeit legvilágosabban és legbiztosabban a munkásvédelem állása alapján lehet megítélni. Szerző vizsgálódásainál az angol és a német munkásvédelmi rendelkezéseknek nem egész területét, hanem csupán a munkaidő jogszabályait vette alapul. A munkaidő a társadalompolitikának kétségtelenül egyik fontos kérdés, de a munkásvédelem körén belül is vannak a társadalompolitikának más, olyan részletei pl. a legkisebb munkabérek szabályozása, a családi bérek nyújtása, a társadalombiztosítás egyes fejezetei stb., amelyek hasonlóképen kellő tanulmányozást és nemzetközi összehasonlítást is igényelnének. Siebert azzal indokolja, hogy a munkajog széles anyagából éppen az angol és a német munkaidő jogának részletes feltárását választotta tudományos kutatásai tárgyául, mert a munkaidő kérdése Angliában és Németországban is már a modern társadalompolitika kezdetén felmerül és attól kezdve ez a kérdés a társadalompolitika alakulásának különböző szakaszain végigvonul.

Meg kell jegyezmem, hogy szerző megállapításai az angliai munkaidőnek csak törvényes szabályozására szorítkoznak. De Angliában egyes munkafeltételeket önkéntesen kötött, kollektív szerződések alapján is szabályoznak. Az angol és német munkaidő kérdésének összehasonlításánál Siebert mégis csak a törvényes rendelkezéseket vette figyelembe, mert szerinte csak életbeléptetett törvények lehetnek biztosítékok arra, hogy a munkaidő szabályozását az illető országban mindenütt tényleg meg is valósítják.

A jelenleg érvényben lévő angol munkásvédelmi törvények általános megítélésénél kétségtelenül említést érdemel az a fontos tény, hogy bár Anglia a Nemzetközi Munkaügyi Hivatalban eddig vezető szerepet játszott, e Hivatal konferenciáin hozott határozatokat társadalompolitikájában nem mindig érvényesítette. Így pl. jellemző, hogy Anglia a napi 8 órai munkaidőre vonatkozó 1919. évi washingtoni egyezményt és a heti 40 órai munkaidőre vonatkozó 1935. évi egyezményt mindeztideig nem ratifikálta. Hasonlóképen Angliában még nem cikkelyezték be a gyermekeknek az ipari és egyéb foglalkozásokra bocsátásánál megkívánt korhatárra vonatkozó 1937. évi és a nőknek a szülés előtti és utáni foglalkoztatására vonatkozó 1939. évi genfi egyezményeket.

Ami már most a munkaidő kérdését illeti, szerző az angol munkaidőjog alakulását a XIX. század elejétől vizsgálja és szembeállítja a porosz, majd a német munkaidőjoggal. Angliában a *felnőtt férfi munkások munkaidejének* általános törvényes rendezése még nem történt meg; az egyesült királyságban a felnőtt férfiak munkaidejének szabályozását a kollektív szerződésekre bízták s ily módon a különféle szükségletek és feltételek tekintetbevételére akarnak nagyobb lehetőséget nyújtani. Ezzel szemben Poroszországban a felnőtt férfiak munkaidejének törvényes szabályozása bizonyos tekintetben már 1849-ben kezdetét vette. De Németországban a felnőtt férfiak munkaidejének általános törvényhozási korlátozása csak 1918 óta történik, a napi 8 órai munkaidő törvénybeiktatása óta.

A *nők és a fiatalkorúak munkaidejét* Angliában több törvény szabályozza. Különösen jelentős e tekintetben az 1937. évi *Factories Act* (gyári törvény). Ez az angol törvény megállapítja, hogy a nők és a 16–18 éves fiatalkorúak rendszerinti munkaideje az étkezésekkel járó szüneteken kívül a heti 48 órát és a napi 9 órát nem haladhatja túl; a 16 éven aluliak heti munkaideje pedig legfeljebb 44 óra lehet. Az angol 1937. évi gyári törvény szerint a 16 éven aluli munkásokat este 6 órán túl nem szabad dolgoztatni. Németországban egy 1918. évi törvény a nők és a fiatalkorúak munkaidejét is általánosan napi 8 órában állapította meg. A fiatalkorú munkásoknál azonban a napi 8 órai (heti 48 órai) munkaidőbe az iskolaidőt (Berufsschulzeit) bele kell számítani.

Mind az angol, mind a német törvények kivételes esetekre a munkaidő meghosszabbítását engedélyezik. A nők és fiatalkorúak *éjjeli munkáját* mindkét országban külön törvényes rendelkezések korlátozzák. Szociálpolitikai szempontból jelentősek a *vasárnapi és ünnepnap munkatiltalma* vonatkozó törvényes rendelkezések is. Így pl. az angol 1937. évi gyári törvény a nőknek és fiatalkorúaknak vasárnap a gyárakban való foglalkoztatását kifejezetten megtiltja. Emellett egyes ünnepnapokra is vonatkozik a nők és a fiatalkorúak kötelező munkaszünete. Hasonló rendelkezéseket tartalmaznak a német munkásvédelmi törvények is. Feltűnő, hogy a felnőtt férfi munkások vasárnapi pihenőjét az angol törvények nem biztosítják.

Angliában és Németországban külön törvényes rendelkezések szabályozzák a *kereskedelemben* alkalmazott nők és fiatalkorúak munkaidejét, valamint a belföldi záróóráját.

Az angol *gyermekvédelmi* törvényeket szerző több vonatkozásban hiányosaknak tartja. A gyermekvédelmi törvények egyes rendelkezései felett a vita többnyire csak a korhatárra szorítkozik. De az angol gyermekvédelmi törvények tartalma is javításokra, kiegészítésekre szorul. Az angol törvények egyes foglalkozási ágakban (a mezőgazdaságban, a kereskedelemben,

a szabad foglalkozásoknál) még a 12—14 éves gyermekek foglalkoztatásának tilalmát sem tartalmazzák.

Siebert a munkaidő angol szabályozását mint egy liberális állam jellegzetes eredményét tünteti fel. A liberális államban a szabad munkaszerződés elvéből indulnak ki; ennek az elvnek gyakorlati alkalmazása azonban a munkások szempontjából káros következményekhez vezethet. Az angol munkásvédelmi törvényekből szerző azt állapítja meg, hogy Anglia szociálpolitikájából a tervszerű és átfogó egységes rendelkezések hiányoznak.

A munkaidő angol és német szabályozására vonatkozó törvényes rendelkezések kétségtelenül tanulságos következtetésekre nyújtanak lehetőséget. E tanulságok egyben a magyar szociálpolitika jövő feladatainak megoldásánál is hasznos irányításul szolgálhatnak.

Szádeczky-Kardoss Tibor

IRODALOM.

Könyvismertetések.

Közigazgatásunk nemzetközi kapcsolatai. A VI. közigazgatási tanfolyam továbbképző előadásai. Szerkesztette *Mártonffy Károly*. Közzéteszi dr. vitéz Keresztes-Fischer Ferenc m. kir. belügyminiszter. Budapest, 1941. 1112 oldal.

Nagyszabású és sok munkával szerkesztett, nagy fáradsággal sajtó alá rendezett kötetet adott ki a belügyminiszter úr dr. Mártonffy Károly egyetemi ny. r. tanár szerkesztésében. A hatodik közigazgatási továbbképző tanfolyamon megtartott 76 előadás szövegét kapja itt az érdeklődő olvasó és érdekelt közigazgatási tisztviselő. Az egész témakört, tudományos és gyakorlati vonatkozásban, problémáival felöleli ez a munka és egészen új — tudományosan eddig fel nem dolgozott — problémák hosszú sorozatát teszi a kutatás reflektorai fénycsóváinak központjába.

Az 1112 oldalas hatalmas kötet kilenc fejezetében a legváltozatosabb témakörök kidolgozását találjuk meg kitűnő szakemberek tollából. Hankiss János a magyar embernek a külföldiek képzeletében élő képét vetíti elénk. Horváth Jenő aktuális összefoglalást ad az 1920—1940 évek történetéről. Jánossy Dénes a most divatos európai két államszemléletnek és államalkotó újabb két elvének: a történeti fejlődésre és vegyes népiségi kultúrára támaszkodó heterogén nyelvű nemzetállamok és az egy nyelv, egységes faj és népiség elvén felépült népi államok, valamint az élettér fogalmáról ad plastikus tanulmányt, amelyben kijelöli a Kárpátmedence és Dunavölgyének geopolitikai egységén, az évezredek történelmi sorsközösségén és politikai és gazdasági egymásrautaltságon, a népcsaládok közötti vérségi kapcsolaton és közös életformákon kialakult egységes magyar nemzeti állam világpolitikai helyét, öncélúságát és hivatását.

A második fejezetben Radocsay László, Tomcsányi Vilmos Pál, Vladár Gábor, Gajzágó László, Angyal Pál, Magyar

Zoltán, Lupkovics György és mások a nemzetközi jog és nemzetközi magánjog alkalmazását a magyar közigazgatásban, a közigazgatástudomány nemzetközi irányait, a külügyi közigazgatás gyakorlati kérdéseit tárgyalják 370 oldalon behatóan.

A harmadik fejezet a nemzetközi intézmények; a negyedik fejezet minden tanulmánya a kisebbségi jog és kisebbségi politika, valamint kisebbségi közigazgatás aktuális és égó problémáit fejtegeti nagy szakértelemmel és sok tanulságot, a főbb vezető elvek ismertetését nyújtja az olvasónak. Az ötödik fejezet az utódállamokban maradt magyarság szörnyű szenvedéseit és tervszerű elnyomását, majd kipusztítására irányuló tudatos szerb, román, cseh, tót állampolitikát rajzolja meg hiteles adatok alapján. A következő fejezetek kétszázötven oldalon: Magyarország nemzetközi gazdasági kapcsolatairól nyújtanak rendkívül tanulságos és eddig máshol fel nem található gyűjteményes összefoglalást a legkiválóbb magyar szakférfiak tollából. Végül a kisebbségi kérdésre vonatkozó fontosabb jogszabályok szövege és ezen kérdések rendszeres bibliografiája teszi teljessé a rendkívüli gondossággal és szorgalommal szerkesztett kötetet.

Kormányzati és közigazgatási szerveink régóta nélkülöztek ilyen művet. A külpolitikai nevelés számára olyan összefoglaló munkát jelent, amely az etéren fennállott hiányt szerencsésen betölti. Az államigazgatást végző tisztviselők külpolitikai érzékének és tudásának kifejlesztésére — mely most ropant jelentőségű nemzetünkre nézve — megadja a módot és lehetőséget. A kötet kitűnően sikerült. Nagyértékű közérdekű és lexikon jellegű összefoglalása a magyar külügyi közigazgatásnak.

Külön megemlítenő, hogy a kötet sikere és hasznavehetősége a szerkesztő különös érdeme, mert az ő rendező és átfogó nagy tehetségét dicséri a problémák világos kitűzése, továbbá a kidolgozásukra kitűnően felkészült szakférfiak szerencsés felkérése. Bár törekszik erre, a szerkesztés mögött nem rejtendő el közigazgatásunk hiányainak mélyreható ismerete, valamint a közigazgatási jognak nagy tudása és a példa nélküli szorgalom a közigazgatás reformkérdéseinek felvetésében.

Tizenkét terjedelmes kötet bizonyítja immár, hogy mit lehet alkotni a szervezés, a modernizálás és tudományos előrevitel terén, ha a ráhivatottnak felsőbbbsége megértéssel szabad utat enged és rendelkezésére adja a szükséges eszközöket. Jól esik megemlíteni, hogy példamutató az a megértés, bőkezűség és nagylelkűség, amellyel a belügyminiszter úr támogatja a korszerű közszolgálat kimunkálásának útját. Bár követnék az ő példáját a többi minisztériumok is a saját működésük területén.

Rácz Gyula.

Mezőgazdasági politika és mezőgazdasági közigazgatás. Tanulmányok a mezőgazdaság fejlesztésének alapkérdéseiről. A Magyar Zoltán szerkesztésével és a Magyar Közigazgatástudományi Intézet kiadásában megjelenő Közigazgatástudomány 1942. évi 3—5. száma. (65—160 old.).

Az egyetemek és főiskolák egyes tanszékeivel kapcsolatban létesített tudományos intézetek munkásságát fokozódó érdeklődéssel szemléli a közvélemény. Mindjobban bizonyossá válik ugyanis az, hogy ezek az intézetek nemcsak a felsőbb oktatás szolgálatában állanak, bennük nemcsak a hallgatóság válogatott élcsoportját képzik, sőt ezek az intézetek nemcsak a zavar-talan tudományos kutatómunka fellelővái, hanem a gyakorlati élettel is szoros kapcsolatba kerülhetnek, ha részt vállalnak az országvezetés, a közigazgatás célkitűzéseinek előkészítésében.

A Pázmány Péter Tudományegyetem Közigazgatástudományi Intézetét helyzetéből folyóan, e téren fokozott kötelezettség terheli. Hogy Magyar Zoltán intézete hivatásának megfelelően milyen munkát végez, azt mindenki bizonyíthatja, aki-nek alkalma nyílik működésébe tekinteni. De fogalmat alkot-hat az intézet haladó szelleméről, érdeklődésének irányáról és az eddig elért eredményeiről már az is, aki a Közigazgatástudomány című folyóirat legújabb, mintegy 100 oldalas különszámát áttanulmányozza.

Magyary Zoltán, hogy a közigazgatásnak az emberekhez való viszonyát a helyszínen vizsgálhassa meg, 1936 óta intézetével Komárom megye tatai járásának alapos, rendszeres és állandó megfigyelését végzi. Tanulmányai eredményét először 1939-ben „A közigazgatás és az emberek” című kötetben foglalta össze. Megállapítása szerint közigazgatásunk leginkább az agrárlakosságnak maradt adója. Népi erőnk forrása, nemzeti termelésünk alapja, elsősorban tényleg a magyar föld. Közigazgatásunkra etéren a legkomolyabb feladatok megoldása vár, nemcsoda tehát, hogy a Közigazgatástudományi Intézet érdeklődésének gyűjtőpontjába a földművelési politika került. Hogy a Pázmány Péter egyetem jogi karának ezen intézete a kényes szakfeladatok özönét merete megbolygatni, az nemcsak a vezető széles látókörét és a munkatársaknak különböző irányú szakképzettségét bizonyítja, hanem gyakorlati példát is ad az önzetlenség, a szervezés és összhang biztosítás terén. Magyar Zoltán ugyanis intézete számára a részfeladatok megosztása által Reichenbach műegyetemi tanár Mezőgazdasági Termelési és Üzemi Költségvizsgáló Intézetének, Csiky kertészeti akadémiai tanár Mezőgazdasági Kamarai Talajtani Intézetének, az Országos Nép- és Családvédelmi Alap szerveinek,

magának a vármegyei közigazgatásnak és más intézményeknek, meg szakembereknek tökéletes összhangban végzett együttműködését teremtette meg és tudta biztosítani, amire ezideig hasonló példát nem láttunk.

A magyar agrárpolitika egyidőben, szinte túlnyomó jelentőséget tulajdonított a földbirtokpolitikai kérdések taglalásának. A Közigazgatástudományi Intézet jelen kiadványa azt bizonyítja, hogy a magyar agrárválságból kivezető út nem a földeknek a tulajdonjog általános szabályozása kapcsán történő mehanikus feldarabolgatásán, hanem számos más, főleg gazdasági jellegű szakfeladat helyes megoldásán keresztül vezet előre. Agrárproblémáink rákfenéje egy egészen más irányú birtokpolitikai kérdés. A magyar föld jó részének nagyfokú szétdaraboltsága ugyanis minden komoly gazdálkodást, üzemszervezést lehetetlenné tesz. A füzetben lovag Fehrentheil-Gruppenberg László, eddigi értékes tanulmányait összefoglalva, az e téren szomorú viszonyokat és azok történelmi kialakulását ismerteti. A tagosítás eddigi eredményéről bebizonyítja, hogyha annak más ütemet nem irunk elő, a helyzet komoly megjavulására nem számíthatunk. A tagosítás, mint sok külföldi államban, úgy nálunk is a közigazgatás feladata kellene hogy legyen és nem a bíróságé. Oldjuk meg a birtokrendező mérnökök életkérdéseit és biztosítsuk jogszabályokkal a tagosítás eredményeinek érvénybenmaradását. Helyes az az elgondolás is, amely nem kérelemre, hanem tervszerűen kívánja megindítani az eljárást, az eddigi „luxustagosítás” pedig szűnjék meg. A szerző minden község tagosításának sürgősségi fokát egyenként állapította meg. A feldolgozott adattömeg térképezését a Közigazgatástudományi Intézet végzi.

Hosszúlejaratú mezőgazdasági politikát helyzetismeret nélkül nem tervezhetünk. Ezért érdekes Kiss István áttekintése mezőgazdaságunk felépítéséről. Adatai az 1935. évi mezőgazdasági összeírás publikációin alapulnak és különösen a gépesítés adottságairól írt fejezete újszerű. A földművelési politika csak táji adottságaink kihasználásával képzelhető el. A vonatkozó kutatások közül eddig nyilván az a nagyszabású tanulmány tarthat számot a legnagyobb jelentőségre, amit a Termelési és Költségvizsgáló és a Közigazgatáspolitikai Intézet közös munkájaként most rendeznek sajtó alá: „A magyar mezőgazdasági politika alapvetése” címen. Ennek a műnek rövid összefoglalását Elek Péter cikkéből ismerhetjük meg. Tanulmánya részletesen igazolja Reichenbach régi tételét, hogy természeti viszonyaink egyrészt agrártermelésünket csupán középbelterjes gazdálkodásra szorítják, másrészt viszont biztosítják terményeink minőségi kiválóságát. Hazánk (Erdély nélkül) hét üzemi tájra osztható. Tájaink közül kettő, a Kisalföldi és a Bakony—Zalavidék nélkül számított dunántúli

tájak termelésének túlnyomó a jelentősége, mert míg e terület az összterületnek mintegy 30%-a, mezőgazdaságunk összhozamának mégis 60—65%-át adja. Elek cikke, nagy vonásokban az egyes termelési tájak pompás jellemzését nyújtja és néhány szóval mindjárt a földművelésügyi politika tájfeladatait is megjelöli. Mindenütt csak más eszközzel érhetünk el komoly eredményt. Néhol legelőjavítással, a takarmánytermelés emelésével, a gabonatermelés háttérbe szorításával, az állattenyésztés bizonyos ágainak támogatásával, a kisfarmgazdaságok pártfogásával, dohány, napraforgótermeléssel, — másutt tagosítással, talajjavítással, az úthálózat fejlesztésével, a szükséges munkaerő biztosításával, telepítéssel, gépesítéssel, a mezőgazdasági ipar fejlesztésével. Igen fontosnak tartjuk annak a hangsúlyozását, hogy a szerző kézzelfoghatóan és könnyen megérthető módon bizonyítja, tájegységenként mennyire más és más megoldási lehetőség kínálkozik és vezethet eredményre. Ha az olvasó a természeti adottságok különbözőségén kívül a piacratermelés és az üzemnagyságok által előre meghatározott kedvező lehetőségeket is figyelembe veszi, önként igazolva látja egy, az egyéni kezdeményezésnek teret adó, a jövedelmezőséget biztosító, és mégis erőskezü, de jól átgondolt, hosszúlejáratú termelési irányítópolitika szükségességét.

Mint Magyarý külön is hangsúlyozza, akárcsak Németországban, úgy nálunk is, elsősorban azoknak az üzemeknek a termelési színvonalát kell emelnünk, amelyek az országos átlagnál kisebb eredményt mutatnak fel. Az üzemellenes törpebirtok kérdése radikális beavatkozást követel, de a kisbirtok termelésének alacsony átlagszínvonalát sem türhetjük sokáig. A kívánatos közhatalmi beavatkozás azonban csak az üzemek egyéni elbírálásának lehetőségével képzelhető el. Az új német mezőgazdaságpolitika rendszere e téren évek óta jól bevált. Mégsem képzelhetjük el hazai különleges viszonyaink között szóról-szóra való lemásolását. Ezért tehát jó szolgálatot tehet közigazgatáspolitikánknak az új rendszer megvalósítása esetén az intézet, amely, mint azt Kiss István beszámolójából látjuk, a tatai járás sok gazdaságának együttműködésével már kikísérletezte az üzemlap (Hofkarte), a gazdasági jelentőszolgálat és a községi gazdasági adatgyűjtemény hazai viszonyainknak legjobban megfelelő rendszerét. Az utóbbi munkát, a gazdasági statisztika ellenőrzési lehetőségeivel való vonatkozásában, tisztán tudományos szempontból is fontosnak tartjuk.

Magyarý intézetét azonban a mezőgazdasági politika elméleti kérdéseinek vizsgálatán kívül, Komárom megyében, teljesen gyakorlati feladatok tényleges megoldása is foglalkoztatta. Az egyik ilyen, szinte korszakalkotó elhatározása az volt, hogy az Országos Nemzet- és Családvédelmi Alap támogatásával lehetővé tette, az Országos Mezőgazdasági Kamara Talajtani

Intézetének vezetője, dr. Csiky János számára, talajjavító és növénytermesztési kísérletező körzetek felállítását. Ez a tény-megállapításon alapuló, állandóan működő szakszolgálat, néhány évi szorgos munkájával, bebizonyította a komárom megyei törekvő kisgazdáknak azt, hogy okszerű trágyázás és helyes fajtamegválasztás az eddigi terméseredményeiket legalább 50%-al megjavíthatja.

Paraszságunk gazdasági felemelkedését azonban, a tényleges megsegítésen, támogatáson kívül, csak gondolkodási módjának megváltoztatása, szellemi művelésének előmozdítása biztosíthatja. Mint Szaniszló József beszámolójából láthatjuk, a Közgazdaságtudományi Intézet még erre is vállalkozott, amikor dr. Benda Kálmán vezetésével felállította a tatai nép-főiskolát. Azzal eddig öt tanfolyamon át 90 fiatalabb gazda kulturális fejlődését szolgálta, önmegbecsülésre és gyakorlati életre való nevelésük által. Hallgatóival a tanfolyam után sem szakította meg kapcsolatát s azokat talajjavító, adatszolgáltató és más kísérleteibe vonva, községünkben mintegy élő kovásszá, igazi, népi eredetű faluvezetőkkel avatta.

A füzet végén Lovász János igen érdekesen világítja meg az áralakulást, Gröber Gyula pedig Naszály község mezőgazdasági üzemeiben végzett vizsgálatairól számol be.

A Közigazgatástudományi Intézet ilyen nagyvonalú működését szemlélve, tevékenységét példásnak és eredményeit meglepőeknek nevezhetjük. Magyary Zoltán nyilván már ez alapon is jogosult kitűzni a magyar földművelési politika irányelveit. Az a rövid eszmefuttatás, amit a füzetben ennek a politikának programjáról, a szervezés lényegéről, a vezetés, összhang biztosítás és ellenőrzés feladatairól mond, érdekes és nagyvonalú. Ha a földművelésügyi közigazgatásunk eddigi ténykedéséről alkotott bírálatát túl szigorúnak ítéljük is és ha az új földművelési közigazgatás kiépítésének, a füzetben Kiss István által ismertetett vázlatát másképp is el tudjuk képzelni, — akkor is az intézetnek a mezőgazdasági politika terén végzett kutató munkáját, a maga nemében korszakalkotónak kell tekintenünk.

Heller András.

Schranz András: Nagyvállalataink mérlegeinek elemzése. Kassa: „Wiko“ kiadása. 1942. 86+CIIV oldal.

A kapitalista gazdasági rend tipikus üzemformája a részvénytársaság jogi szervezetében működő nagyvállalat. Mint-hogy az ily vállalatok a nemzeti vagyon jelentős részét kezelik, a közönségre nézve nem közömbös, hogy miképpen sáfárkodnak tőkéikkel. A törvényhozás már régen szabályozta a nyilvános számadásra kötelezettséget, bár kétségtelen, hogy

abban az időben nem annyira a közösségi érdek, mint inkább a részvényesek megvédése és magánhiteli szempontok lebegtek a törvényalkotók szeme előtt. Törvényhozásunk a *Kereskedelmi Törvény* (1875. XXXVII. tc.) megalkotása óta a nyilvános számadásra kötelezettség tekintetében alig hozott további rendelkezést és, ha bíróságaink kényszerítő gyakorlata nem igyekezett volna lépést tartani az érvényre törő újabb felfogásokkal és kipótolni a törvény hézagos szabályait, akkor a nyilvános számadásra kötelezettség gyakorlatilag vajmi keveset jelentene, hiszen a törvény arra sem kötelez, hogy a részvénytársaságok és a szövetkezetek eredménykimutatást tegyenek közzé.

Ma a közösségi érdek fokozottabban lép előtérbe és a nagyvállalatok zárszámadásainak félre nem érthető szabatossága közérdekű követelmény. Az egész részvényjogra kiterjedő reformtörekvések a törvényhozást belátható időn belül foglalkoztatni fogják és így igen hasznos munkát végzett *Schranz András*, a kassai Kereskedelmi Főiskola Magángazdaságtani Tanszékének tanára, midőn 50 nyilvános számadásra kötelezett nagyvállalat 1938., 1939. és 1940. évi zárszámadásait részletes elemzés és — számviteli szempontból — bírálat tárgyává tette. Az 50 vállalat közül 46 részvénytársaság, 4 pedig szövetkezet. Az előbbieket közül 31-nek a részvényei be vannak vezetve a budapesti tőzsdére, az utóbbiak pedig a „nagyszövetkezetek” közül valók. Könyve első részében bőséges táblázatokkal szemléltetve együttesen vizsgálja az 50 vállalat mérlegét és eredményszámláját, a második részben pedig egyenként veszi sorra a vállalatokat.

A mérlegek és eredménykimutatások részletességét két eszközzel igyekszik mérni, a *tételszámokkal* és a *tételsúlyokkal*. Szerinte a mérleg kellő tagozásához minimális követelmény mind a vagyon, mind a teher oldalán mintegy 13—13 tétel. Az 50 vállalat átlagában 1940-ben 12 vagyon- és 14 tehertételt találunk, ami megfelelő lenne mint minimális tételszám. A részletekbe hatolva azonban azt látjuk, hogy az átlagtól igen erős eltérések vannak. Míg a nagy pénzintézetek mérlegei a TÉBE által már évekkel ezelőtt kidolgozott és azóta több ízben tökéletesített *egységes mérlegminta* alapján készülnek és így egymástól tagozás és tételszám tekintetében alig különböznek, addig vannak nagy iparvállalatok, amelyek mérlegükben mindössze 5—6 vagyon-, illetőleg tehertételt mutatnak ki.

Az eredménykimutatások még ennél is szűkszavúbbak. A szerző minimális optimumként 7 veszteség- és 4 nyereségtételt jelöl meg. Találunk azonban olyan vállalatot, amely csak 3 veszteség- és 2 nyereségtételt állított be, azok közül is mindkét oldalon egyet a nyereségáthozat technikai tétele foglalt le. A pénzintézetek eredménykimutatására nincsen egységes TÉBE minta.

Szerző a továbbiakban a bel- és külföldi szakirodalomban szerinte eddig ismeretlen fogalmat vezet be, a *tételsúlyt, amelyet a mérleg (eredménykimutatás) forgalmi összegének százalékában fejez ki. Felállítja a tételsúlyok elvét: a tételek nagyjából egyenlő súlyúak legyenek.* Ezt a követelményt azonban enyhíti annak kijelentésével, hogy csak a szélsőségek ellen küzd, amikor sok apró tétel mellett 1–2 „óriástétel” veszi igénybe a forgalomösszeg túlnyomó részét. Egyes mérlegekben 78–79%-os tételsúlyokat találunk, az eredménykimutatások pedig még ennél is rikítóbb példákka! szolgálnak. A nyereségszámlán 99%-os tételsúlyú összegek is szerepelnek, ami azt jelenti, hogy az előző évről áthozott nyereségen kívül csak egy tételt közölnek (15 vállalat!).

A zárószámadások egyes tételeinek vizsgálata során kiderül, hogy még a hasonló jellegű vállalatok adatait is alig tudja összehasonlító táblázatokba foglalni. Ennek egyik oka a sok *szervetlenül összevont különmemű tétel*, (pl. „ingatlanok, gépek és felszerelések”). A másik ok — különösen az eredménykimutatásban — a *netto elszámolási mód*: a veszteségeket és nyereségeket kölcsönösen kiegyenlítik és csak az egyenleget állítják be a nagyobb oldalra, (pl. aktív és passzív kamatok összevonása).

Az igazgatósági jelentéseket elemezve megállapítja, hogy jelentékeny részük csak üres alakiság, 41 vállalat közül mindössze 13 pénzügyi és 2 iparvállalat ad a zárószámadás tételeit megvilágító magyarázatokat. A folytonosság és fejlődés ellenőrzése céljából összehasonlításokat végez az 1913. évi adatokkal és irányszámokat közöl az 1938. év alapulvételével. Futólag érinti végül egyes fontosabb tételcsoportok, beruházott vagyon, saját tőkék stb. fejlődését.

A könyv második részében egyenként mutatja be az 50 vállalat említett 3 évi mérlegeit és eredménykimutatásait és azokat a forgalomösszeg, nyereség, tételszámok és tételsúlyok szempontjaiból elemzi.

Schranz András rengeteg munkával készült tanulmányának legnagyobb érdeme, hogy kevés kivétellel összegyűjtötte az ország reprezentatív nagyvállalataira vonatkozó anyagot és ezzel értékes alapot szolgáltatott a tervezett részvényjogi reformnak nyilvános számadási kötelezettséget illető részéhez. Éppen ezért csak sajnálható, hogy vizsgálataiban a tételszámok és különösen a tételsúlyok elemzése háttérbe szorít minden egyéb jelentős szempontot. Bármennyire nehéznek látszik is kívülálló mérlegvizsgáló számára annak kutatása, hogy a vállalat mennyire követi a mérlegvalódiság elvét, milyen a készenléte (liquiditása), a jövedelmezősége stb. stb., mégis egy ilyen nagy alaposággal készült műben nem szabad ezek részletesebb vizsgálata elől kitérni. Az ilyenirányú beható-

elemzések hasznosabb következtetéseket engednek meg, mint például annak összehasonlítása, hogy hány tételt tüntet fel a mérleg vagy az eredményszámla. Szerzőnk maga is ígéri, hogy az első kísérletet szélesebb körű és mélyebbre ható vizsgálatok fogják követni.

Óvnunk kell a szerzőt attól a hibától, hogy vizsgálatai mechanikussá váljanak és a számokat a mögöttük levő tartalom figyelembevételével nélkül kezelje. Nem célszerű egészen eltérő jellegű vállalatok számadatait egybevetni és átlagot vonni, mert az így nyert átlagszám helyes következtetések levonására alkalmatlan, sőt megtévesztő lehet. Átlagok számításánál meg kell elégedni az egynemű vállalatok csoportátlagával, de semmiesetre sem szabad például iparvállalatokra jellemző mértéket az egészen más természetű pénzügyintézetekre alkalmazni vagy fordítva.

A *tételsúlyok arányosságára* vonatkozó követelményét maga a szerző vonja vissza, amikor helyesen megállapítja, hogy *a tételeket tárgyak szerint képezik és nem aritmetikai szabályszerűségek megvalósítása végett*. Ebből a szemszögből tehát csak a szervesen összevonásokat lehet kifogásolni.

A táblázatok elkészítésénél segédkező főiskolai hallgatók még nem tökéletes jártasságának kell tulajdonítanunk azt, hogy egyes esetekben félreértették a mérlegtételek tulajdonképeni jelentését. Olyan hibának, hogy 3 iparvállalatnál folyószámlabetétként mutatják ki a pénzügyintézeti hiteleket (53. oldalon), nem szabad lett volna a felülvizsgálatot elkerülni. Reméljük, hogy a jövő évfolyamok e tekintetben is tökéletesedést fognak mutatni és publikálás előtt a táblázatok és számítások revízió alá vétetnek.

Schranz András vizsgálatainak, — azonfelül, hogy a magyarországi zárószámadási szokásokat a nagyvállalatokat illetőleg tárgyilagosan egybegyűjtötte, — van egy fontos eredménye. Bár ez az eredmény negatív, de tudományos vizsgálatnál a negatív eredmény is értékes: *a nyilvános számadásra kötelezettség jelenlegi gyakorlata nem kielégítő*. Egyes vállalatok a részükre biztosított szabadságot túlságosan igénybe veszik — a nyilvánosságtól való elzárkózás irányában. Pedig titkolni valója egészséges szervezetnek nincsen, a világos, kelőően tagolt mérleg és eredménykimutatás nem válik a vállalat kárára. Minden összehasonlítás ösztönzéseket adhat.

Meg kell állapítanunk azt, hogy *pénzügyintézeteink zárószámadásainak színvonala könyvviteli szempontból magasan az iparvállalatoké fölött áll*. Ez kétségtelenül a TÉBE egységes mérlegmintájának tulajdonítható érdem. Legfőbb ideje tehát, hogy az ipari érdekképviselők hivatott vezetői ugyancsak kezükbe vegyék az ipari részvénytársaságok nyilvános számadásának ügyét. *Miért ne lehetne a szabad érdekképviselők*

önkéntes elhatározásából alkotni meg a különféle ipari csoportokra a legcélszerűbb mérlegmintát? Miért kell törvényes rendelkezésekre várni? A TÉBÉ-t pedig az az osztatlan siker, amelyet az egységes mérlegmintával elért, arra buzdíthatná, hogy úttörő legyen az egységes eredménykimutatás-minta megteremtésében is.

Schranz András könyvének tanulmányozását minden vállalati vezetőnek, könyvelési szakembernek és érdekképviselői férfinak figyelmébe ajánljuk: hasznos tanulságokat fognak belőle levonni.

k. z.

A STUD statisztikai mérlegközlései.

A kitűnően szerkesztett és mindig érdekes *Statisztikai Tudósító* néhány hete a Budapesti Közlönyben közzétett zárószámadások alapján rendszeresen ismerteti a hazai részvénytársaságok mérlegeit. A Közgazdasági Szemle éppen ebben a számában közöl egy könyvismertetést, amely a részvénytársaságok és a nyilvános számadásra kötelezettség jelentőségét méltatja. Nem akarunk tehát ismétlésekbe bocsátkozni. Itt csak annyit írunk, hogy a STUD szerkesztőségének ezt az elhatározását örömmel üdvözölheti mindenki, aki a részvénytársasági problémakör iránt érdeklődik.

A STUD-ban — úgyszólván dióhéjban — közölt mérlegekhez statisztikai elemzés csatlakozik a *megalapozottság (bonitás)*, a *szilárdság (stabilitás)* és a *készenlét (liquiditás)* szempontjaiból. Külön megdicsérendő, hogy a STUD következetesen a jó magyar üzemtani műszavakat használja, ami elterjedésükhöz biztonnyal hozzá fog járulni. Az elemzés során kimunkált statisztikai mérőszámok a saját tőke, az idegen tőke, a beruházott vagyon és a könnyen folyósítható vagyonrészek arányával foglalkoznak. Az említett három nézőpontból megállapított mérőszámok kétségtelenül jellemzői az illető vállalatnak és összevetve ezeket a hasonló jellegű vállalatok megfelelő adataival, meglátható a vállalat képe az „összesség tükrében“.

Ugy véljük, hogy az ügynek szolgálunk, ha a Szerkesztő figyelmét egy hibaforrásra hívjuk fel. A beruházott vagyonnak (épületek, gépek, felszerelések, stb.) a mérlegekben való kimutatását illetőleg kétféle könyvviteli gyakorlatot találunk. Az egyik esteben — ez a gyakoribb — a vagyontételek között a beruházott vagyon eredeti (beszerzési) értékével szerepel, viszont a teher tételek között be van állítva az értékcsökkenés értéke. Például, a vagyonoldalon: „Gépek és felszerelések P 1,000.000.—“ a teheroldalon: „Értékcsökkenési tartalék P

300.000.—“. Nyilvánvaló, hogy a gépek és felszerelések jelenlegi könyvértéke a kettő különbözete, azaz P 700.000.—. A második módot követő vállalatok a közvetlen leírást alkalmazzák és mérlegükben csak a vagyonoldalon mutatják ki a leírással csökkentett értéket, példánk esetében: „Gépek és felszerelések P 700.000.—“. Természetesen a második, úgynevezett netto eljárás mérlegtani szempontból kifogásolható, de ez a mi esetünkben nem tartozik a tárgyhoz. Lássuk a példa-mérlegek kivonatát:

I. mérleg-kivonat

<u>Vagyon</u>		<u>Téher</u>	
Gépek stb. (beruházott	Alaptőke	P 400.000.—	
vagyon) P 1,000.000	Tartaléktőke	P 100.000.—	
	Értécsökkenési		
	tartalék	P 300.000.—	

II. mérleg-kivonat

<u>Vagyon</u>		<u>Téher</u>	
Gépek stb. (beruházott	Alaptőke	P 400.000.—	
vagyon) P 700.000	Tartaléktőke	P 100.000.—	

A két mérleg lényegileg ugyanaz; az *értécsökkenési tartalék nem valódi tartaléktőke, hanem eredeti értékben felvett vagyonrészek leírását kifejező ellensúlyozó tétel*. A STUD elemzésében azonban az értécsökkenési tartalék a saját tőke részeként szerepel és úgy számíttatik ki, hogy az összes saját tőke 1 pengőjére hány pengőnyi beruházás esik. A STUD fel dolgozásában tehát az I. mérlegnél 800.000 pengőre 1,000.000 pengő, azaz 1 pengő saját tőkére 1.25 pengő beruházott vagyon esik. A II. mérleget nézve, amely — mint kimutattuk — az I.-nek netto alakja, a mérőszám $500.000:700.000$ aránya, azaz 1 pengő saját tőkére 1.40 pengő beruházás jut, ami már kedvezőtlenebb arány. Ugyanílyen hiba fordított esetben is jelentkezik, ha tudniillik a saját tőke nagyobb, mint a beruházások összege.

Célszerűnek látszik tehát, ha a STUD számításában a netto értékből — beruházott vagyonból levonva az értécsökkenési tartalékot — indulna ki. Így az utóbbi a valóságos saját tőke megállapításánál más mérőszámmal sem jöhetne figyelembe.

k. z.

Die Städtestatistik in einigen Ländern Europas. Budapest. A Magyar Statisztikai Társaság kiadása. Artikelreihe I. 92 p. 1941. (A Magyar Statisztikai Társaság kiadványai. 15.)

A 18. századtól kezdve minden állam fokozatosan kiépítette a hivatalos statisztikai szolgálatát abból a célból, hogy közigazgatási, gazdasági, szociális és kulturális működéséhez szükséges biztos alapot teremtsen magának. Valamivel később a kisebb községek is, különösen a városok, szükségét érezték annak, hogy a területük és népük különböző viszonylataiban önkormányzatuk eredményes ellátása érdekében tisztán lássanak. Minél jobban nőttek a városok, minél nagyobb és bonyolultabb feladatok megoldása háramlott rájuk, továbbá népességüknek minél több irányú szükségletéről kellett gondoskodniuk, egyszóval minél nehezebbé vált a városi közállapotok áttekintése, annál inkább előtérbe nyomult a közállapotok sajátos megfigyelő és nyilvántartó szervének, a városi statisztikai hivataloknak felállítására irányuló gondolat. Berlin, Bécs és Róma egyidejűleg 1862-ben állított fel városi statisztikai hivatalt. Ettől kezdve a többi európai nagy város is egymásután követte példájukat. Pest 1869-ben létesít statisztikai hivatalt, mely 1874-től kezdve egész Budapest városi statisztikai szolgálatát ellátja.

A mai nagy városi közigazgatás már el sem képzelhető a statisztika felderítő szolgálata nélkül. A nagy városok szinte határtalan problémáinak megfigyelésére, feladataik megvalósításának helyes sorrendjére csak a városi statisztikai hivatalok adhatnak útmutatást. Ezeknek a speciális statisztikai hivataloknak szervezetei, miután feladataikat a városi élet és a városi közigazgatás szükségletei irányítják, országonként lényeges eltérést mutatnak. De a munkakörük és a teljesítményeik is mások nemcsak államonként, hanem városonként is, mivel hogy létesítésüknek egyrészt más és más községi szervezet az alapja, másrészt pedig más és más a célja és az indító oka. Éppen ezért szervezeteiknek, feladataiknak és problémáiknak bemutatása nemcsak a városstatisztikai kérdésekkel foglalkozik, de a statisztika egyéb területein munkálkodók érdeklődésére is számot tarthat.

A Magyar Statisztikai Társaság a statisztika minden ágának tudományos művelése közben nem feledkezett meg a városi statisztikáról sem. Folyóiratát — a *Journalt* — évekkel ezelőtt megnyitotta kiváló külföldi szakférfiak számára abból a célból, hogy hasábjain beszámolhassanak országaik városstatisztikai életéről a Társaság által tárgyalási alapul kitűzött következő szempontok szerint:

1. A város statisztika multja és fejlődésének összefoglaló vázolója.
2. A városi statisztika jelen szervezete és felépítése.
3. A városi statisztika szerepe és kiadványai.
4. A városi statisztika kapcsolatai egyéb statisztikai szervezetekkel.
5. A városi statisztika jelentősége általánosságban és különös tekintettel a város igazgatására.
6. A fejlődés iránya, a jövő célkitűzései.
7. Összefoglalás.

Ez a megadott tárgyalási forma egységes szerkezetet biztosított a Journal különböző számaiban egymásután megjelent városstatisztikai beszámolóknak, melyekből eddig 7 látott napvilágot a Magyar Statisztikai Társaság folyóiratában. U. *Giusti* Olaszország, E. *Lesoir* Belgium, W. *Morgenroth* Németország, O. *Bruun* Finnország, O. H. *Jenny* Svájc, M. *Huber* Franciaország, E. *von Bulmerincq* Lettország városstatisztikai viszonyairól adott áttekintő tájékoztatást francia, illetőleg német nyelven.

Ennek a 7 kimagasló külföldi statisztikusnak dolgozatát a Magyar Statisztikai Társaság most összegyűjtve adta ki kiadvány-sorozatának jelen kötetében, hogy vele a városstatisztika hazai úttörőjének és elismert nemzetközi tekintélyének — a mult évben elhunyt Thirring Gusztávnak — állítson kegyeletos emléket. Az említett tanulmányokat, a kötet létrehozatalának célját és előzményeit ismerető német és francia nyelvű előszó, továbbá H. W. *Methors* által a Nemzetközi Statisztikai Intézetnek a városi statisztika művelésében játszott szerepét ismertető angol nyelvű értekezése egészíti ki egységes és értékes gyűjteménnyé, melynek tervbevett folytatása feloleli majd a többi európai és az Európán kívüli országok városi statisztikai életének ismertetését.

Gombás Géza.

Stucken Rudolf: Liquidität der Banken. Schriften der Akademie für Deutsches Recht. Gruppe Wirtschaftswissenschaft Nr. 3. Duncker & Humblot, Berlin, 1940. — 177 oldal.

Stucken elméletileg és statisztikailag foglalkozik a banklikviditás kérdésével, de csakis a németbirodalmi hitelintézetek helyzetét tárgyalja és elemzésében úgyszólván kizárólag üzemgazdasági szempontokat juttat érvényre. Tantörténeti áttekintése is vázlatos és a német bankirodalom főképviselői műveiben kifejezett nézetek ismertetésére szorítkozik. Nem szán többé — a régebbi álláspontnak megfelelően — szigorúan

hitelközvetítői szerepet a bankoknak, hanem figyelembe veszi a modern bankszervezet hitel- (vásárlóerő-) kreálási képességét. A bankok hitelt, azaz pénzbetéteket kapnak a későbbi pénzvisszafizetés kötelezettsége ellenében és hitelt nyújtanak, azaz pénzt adnak kölcsön az adósok ugyancsak későbbi pénzvisszafizetési kötelezettsége ellenében (9–10. o.). A pénzbetétek csak részben maradnak vissza a bankpénztárakban és a „készpénz-tartalékok” csak egy töredékét képezik a nyújtott hitelek összegének, úgyhogy a bankmérlegek kimutatása szerint a betétekkel más aktívák is állanak szemben, illetve függenek üzemgazdaságilag össze. Ez a körülmény vezet a sajátlagos banklikviditási problémához, amely a hitelintézetekre azt a feladatot rója, hogy (vissza-)fizetési képességük és készségük (Zahlungsbereitschaft) mindenkor meg legyen adva. Szellemes kifejezést adott ennek *Mollien* gróf, *Napoleon* pénzügyminisztere, aki a Banque de France-hoz 1810 május 29-én intézett átiratában többek között ezeket mondotta: „Pour ne jamais finir, une banque doit être toujours prête à finir.”¹

A be- és kifolyó pénzek mérvére és azok megfelelő egyezésére a bankok befolyást gyakorolhatnak — amint *Stucken* kiemeli — azáltal, hogy hitelnyújtásaik mérvét szabályozzák és aktíváik formájában változtatásokat eszközölnek (pl. értékpapírokat vesznek, illetve eladnak, 12. o.). Kiegészíthetnők ezt ezt *Antonio de Viti de Marco* találó megjegyzésével, hogy a fizetési-képesség szempontjából az aktívák minősége fontosabb, mint az összbetétek nagysága.² A fizetési-képesség biztosítását célzó bankpolitika idővel bizonyos elveket, nevezetesen az u. n. aranyszabályt (goldene Bankregel) állította fel. Miután az angol irodalom már előljárt e téren, a német írók közül *Otto Hübner* a bankokról szóló 1854-ben megjelent művében kiemelte, hogy nemcsak a nyújtott hitelek össznagysága és minősége kell, hogy megfeleljen a betéteknek, hanem az esedékességi határidők is összhangban kell, hogy legyenek a két csoportra nézve (21. o.). Hasonlóképpen *Adolph Wagner* is már 1857-ben megjelent munkájában is azt a nézetet vallotta, hogy a hitelintézetek kötelezettségei természetesen szabályozói az aktíváknak és nemeik összértékei egymásközti arányának. De *A. Wagner* azzal a ténnyel is számolt, hogy — amint a tapasztalás mutatja — a betétek nem egyszerre visszafizetendők, úgyhogy a hitelintézetek pénzkészletének szükséges aránya a kötelezettségekhez mérten tapasztalati úton állapítható meg. Eszerint tehát a bankpolitika a likviditási aranyszabálytól letérhet. *Stucken* ezután *Carl Knies*-t szólaltatja meg, aki az aktíváknak az esetleges visszafizetések esedékessége szerint idejében

¹ Idézve *Ludwig von Mises: Theorie des Geldes und der Umlaufsmittel* c. művében, 2. Aufl., München, 1924., 339. o.

² *Die Funktion der Bank.* Wien, 1935. 29. o.

való értékesítésében látott fontos mozzanatot (23. o.). *Stucken* nézete szerint a bankirodalom azóta semmi lényeges újat nem hozott fel (24. o.), egyetlen hiánya lévén, hogy a bankok készpénz-tartalékai százalékos arányszámának kérdését (a kötelezettségekhez képest) nem vetette fel.

A szerző ezek után az utolsó négy évtized banktörténetét ismerteti és a hitelintézetek helyzetét különösen a válságok idején elemzi. A függelékben található statisztikai táblázatokban a bankmérlegek adatai 1885-től kezdve vannak feldolgozva, bár *Stucken* helyesen megjegyzi, hogy éppen bankmérlegekből kevés tudnivalót lehet kiolvasni. Könyve e részében az aktívák egyes nemeinek jelentőségét a likviditás szempontjából is tárgyalja, de nem jut annak a ténynek teljes felismeréséhez, hogy a bankok — a jegybank segítségével számolhatva — az u. n. mobilizálási váltók alapján hitelezőváltozás útján képesek aktívák értékesítése nélkül az eredeti betéteket visszafizetni. Erre vonatkozó célzásokat azonban többször találunk. Így pl. megemlíti *Stucken* az 1901-iki krízissel kapcsolatban, hogy ily helyzetben a bankoknál az az irányzat észlelhető, hogy könyv-követeléseiket váltókövetelésekké alakítsák át, tehát a nyújtott hitelek formáját megváltoztassák anélkül, hogy eredeti követeléseik már behajthatók lennének (50—51 o.). Vagy pedig az 1931-iki krízissel összefüggésben utal az Akzeptbank A. G. létesítésére, ami a hitelintézetek részére lehetővé tette, hogy „kevésbé likvid aktívákat Reichsbank-képes váltókká“ átformálják és ennek folytán fizetési kötelezettségeiknek eleget tessenek (85. o.).

A bankaktívák és -passívák nemeinek statisztikai és üzemgazdasági elemzése *Stucken*nél arra az eredményre vezet, hogy a likviditási politika szempontjából a *bankkötelezettségek nemének* van döntő jelentősége. „Wir können die goldene Bankregel nicht einmal im dem Sinne als richtig anerkennen, dass die Bankverbindlichkeiten, je kurzfristiger sie fällig sind, durch um so kurzfristiger verwertbare Aktiva gedeckt sein müssen. Das Entscheidende für das Ausmass der Vorsorgebedürftigkeit ist eben nicht die Frist, innerhalb deren die Bankverbindlichkeit formell fällig ist, sondern die Art der Verbindlichkeit, ob Einlage oder Akzept, ob Inlands- oder Auslands-Kundschaft- oder Bankeinlage usw.“ A likviditás arányszabályától le lehet térni és pedig a tapasztalás által meghatározott mértékben (134. o.).

A likviditásra vonatkozó bankpolitikát illetőleg *Stucken* hivatkozik a németbirodalmi 1934 december 5-iki „Kreditwesen“-törvényre, amely lehetővé tette a készpénztartalékok minimális arányszámának törvényszerű megállapítását, s aminek következtében a hitelintézetek girális pénz-kreációja a jegybank hatásosabb ellenőrzése alá kerülhet (144—145. o.).

„Da bedeutet dann die Bindung an bestimmte Mindestsätze für die Barreserven eine Sicherung, dass die Kreditbanken sich bei der Geldschöpfung nicht der Führung der Notenbank entziehen.“ (145. o.). A vásárlóerő teremtésének tényét *Stucken* további elvi állásfoglalás nélkül elfogadja.

Megemlítettük, hogy mily szűk elméleti keretek között tárgyalja *Stucken* a banklikviditás problémáját. A tisztára üzemgazdasági elemzés hátrányai láthatólag érezhetővé válnak. Hiszen az üzemgazdaságtan elméleti részeit más tudományágaknak köszönheti, hogy pl. mást ne említsünk, a centrális jelentőségű üzemi költség-tan ma a közgazdaságtan termelési elméletének integráns részét képezi és e tan által lesz továbbfejlesztve. Nem lehet a banklikviditás problémáját kielégítő módon tárgyalni, ha az egész hitelszervezet és a pénzpiac felépítésének és a bankoknak a jegybankhoz való viszonyának kérdéseit fel nem vetjük. E tekintetben nem kell mást tennünk, mint többek között *Bagehot* klasszikus „*Lombard-Street*“-jére vagy az újabb irodalomból *Truitt*³ kitűnő művére utalnunk, melyekből kiviláglik, mily jelentőséggel bír a pénzpiac és a hitelszervezet felépítése a bankok likviditásának alakulására. Egyébként nem éppen szokatlan, hogy a bank-hitelproblémák, nevezetesen pedig a banklikviditás kérdése, az általános pénz- és hitelmélet keretén belül lesznek tárgyalva. Így pl. *Wicksell* a statisztika, pontosabban: a valószínűség-számítás „nagy szám“-törvényét hozta kapcsolatba a bankbetétek egyidejű visszavonásának lehetőségével.⁴ A visszafizetések valószínűségi „határértéke“ azonban változik, azaz praktikusán megszűnik, ha a megfigyelések „kollektívumát“⁵ a bankkrízisek és esetleges runnók idejére kiterjesztjük. Likviditás szempontjából a bankok ilyenkor sohasem lehetnek eléggé felkészülve, bármennyire is hajlandók volnának valamilyen tapasztalati „szabályt“ figyelembe venni. Készpénztartaléki arányszámok ily esetekben csakúgy nem válnak be,⁶ mint ahogyan gazdasági prognózisok az elmélet szigorú értelmében sem lehetségesek.⁷ A krízisek előidézése, illetve elkerülése szempontjából pedig a bankok aktív üzletpolitikájának nagyobb a jelentősége, mint — *Stucken* véleménye szerint — a bankpassívákban rejlő veszélyeknek. — Végül nem hallgathatjuk el, mennyire szokatlan, hogy *Stucken* a tudomány egyszerű-

³ British Banks and the London Money Market, London, 1936.

⁴ Geldzins und Güterpreise, Jena, 1898. 51—62. o.

⁵ I. *Richard von Mises*: Wahrscheinlichkeit Statistik und Wahrheit, Wien, 1936.

⁶ Hasonlóan A. de Viti de Marco: op. cit. 65. o.

⁷ *Oskar Morgenstern* Wirtschaftsprognose, Wien, 1928. és *Ewald*

sító feltevéseit, melyek a tények magyarázatának megkönnyítését szolgálják, egyszerűen „Trick“-eknek nevezi (l. a 97. oldalon a jegyzetet).

Kuffler Ervin.

Samhaber, Ernst: Der Magier des Kredits. Glück und Unglück des John Law of Lauriston. F. Bruckmann, München, 1941. 274 l.

A XVIII. század eme legnagyobb stílú pénzügyi kísérletezőjéről már számos munka jelent meg, köztük a magyar Horn Edée 1858-ban Lipcsében, mégis igen időszerű Samhabernek, akinek munkáival már ismételten foglalkoztunk e helyen, az a vállalkozása, hogy a nagyközönség számára újból megírja a Law-kísérlet történetét. A világgazdasági válság óta meghonosított újszerű valutáris és monetáris rendszerek tanulságainak és a pénzelméletre gyakorolt hatásainak ismeretében ugyanis ma a szakemberek általában más szemmel nézik ezt az experimentumot, mint korábban és belőle a helyes pénzpolitika ismérveire vonatkozóan is kissé módosult következtetések vonhatók le. Mindez természetesen sokkal inkább érdekli a közönséget is ma, a gyökeres, vagy legalább is annak vélt valutáris reformok idejében, mint érdekelte volna a hagyományos pénz- és hitelpolitika évtizedeiben.

Szerencsére — és ezért is foglalkozunk a könyvvvel — Samhaber nem csinál regényes életrajzot témájából, nem fűszerezi azt koholt párbeszédekkel, szerelmi bonyodalmakkal, mélylélektannal és divattörténeti adalékokkal, mint azt mostanában a gazdasági vezéregyéniségek biográfusai is sűrűn megteszik, hanem a hiteleshez és a lényegeshez ragaszkodván eléri, hogy könyvében az az érdekfeszítő, ami hősének és hőse művének a történelmi jelentőségét megadja.

Hymódon azonban Law alakja voltaképpen a háttérbe szorul az őt mozgóató eszme, mondhatjuk így is: elmélet mögött, vagyis egyéniségének csak azok az oldalai kerülnek erősebb megvilágításba, amelyek őt az utókornak nem regényírói, hanem történészei, főképp gazdaságtörténészei számára fontossá teszik; ma, mint mondtuk, fontosabbá, mint bármikor ezelőtt, hiszen soha nem állott annyira, mint jelenleg, előtérben az a kérdés, hogyan lehet — infláció nélkül — olyan pénz- és hitelpolitikát folytatni, amelyben a pénz nem csupán semleges értékmérő és csereeszköz, hanem egyszersmind emeltyűje a gazdasági élet fellendítésének is.

Law felléptekor még alig lehetett szigorúan vett pénzelméletről beszélni és még kevésbé a mai értelemben vett bankjegy- és hitelpolitikáról, úgy hogy bukásából a mai viszonyokra

épp oly kevéssé vonható le az analógia, mint ahogyan általában a történelemben sohasem ismétlődik meg valamely konstelláció; viszont azonban az emberi természet lényegének változatlanságából, a létért való küzdelem örök törvényéből és a gazdálkodás alapvető követelményeiből folyik az is, hogy ha nem is teljes analógia, de számos rész-analógia található két történeti helyzet egybevetésénél, amiből azután a történelem tanulságai a jelen viszonyokra levonhatók. Hogy a XVIII. század első negyedének francia közgazdasága, melyet a szerző találóan háború utáni átmenetgazdaságnak nevez, a mi korunkéival számos rokon vonást mutat fel, azt a történelem ismerői előtt nem kell bizonyítani.

Éppen ezért igen tanulságos, a Law-kísérlet történetében járatosak számára is, ha figyelmesen végigolvassák újból, hogyan hatottak XIV. Lajos háborúi, majd a tengeri blokádnak a francia gazdasági életre, minő dilemmát jelentett a francia kormánynak, az adófizetőket terhelje-e meg utólag a hadiköltségekkel az államadósság kamatainak behajtása által, vagy a kölcsönjegyzőket károsítsa-e meg konverzióval vagy devalvációval, inflációval vagy kamatleszállítással; hogyan kísérleteztek eleinte a defláció, más szóval a takarékoság segítségével helyrebillenteni a közháztartás egyensúlyát, miként bénította meg a tőke üldözése a termelést és a forgalmat; és ami a fő, mily módon kívánta Law a papírpénz bevezetésével a hitellehetőségeket szaporítani és ezúton a gazdasági életet fellendíteni; mint indult meg a támadás a nemesfémek valutáris szerepe ellen, miképpen idézte fel mindez a fokozott infláció veszélyeit és végül hogyan kergette csődbe az egész kísérletet az időközben — a történelemben először — bevezetett devizakényszergazdálkodás ellenére a kormányhatalom, amely a maga, pontosabban a hatalmasok érdekében parancsszóval próbálta helyettesíteni azt is, ami a gazdasági élet automatizmusából még megmaradt. Saint-Simon hercegnek, a nagy memoárárnak, Samhaber által idézett szavaival: „abban az abszolút monarchiában, amelyben nem voltak külső gátlások, intő figyelmeztetők, sem éleseszerű bírálók, amelyben egyetlen ember akarata döntött a nemzet sorsáról és milliók jólétéről, nem lett volna szabad azokat a belső megkötöttségeket megszüntetni, amelyek a pénz, az arany és az ezüst különleges formájából adódtak“. Ma már ugyan általánosan elismert igazság, hogy nem a pénz, hanem egyedül a munka határozza meg, mit szabad kiadni és fogyasztani; de ez sem változtat azon, hogy a közvélemény jelentékeny része a jó pénzpolitikát ma sem csupán a helyes gazdálkodás előfeltételének tekinti, hanem csodaszernak, amely Münchenhausenként saját varkocsánál fogva húzhatja ki a mocsárból a belesülyedt gazdasági életet.

M. R.

Crispo, Antonio: Le ferrovie Italiane. Storia politica ed economica. Milano, Dott. A Giuffrè, 1940. 394 l.

A szerző, az olasz közlekedésügyi minisztérium vezérigazgatója, rendkívül szakszerű és tanulságos kötetben ismerteti az olasz vasútügy fejlődését, annak kezdeteitől, azaz 1839-től fogva, miután rövid, érdekes áttekintését adta a világ közlekedése fejlődésének a történelem folyamán. Sajnálattal említi, hogyan hátráltatta az olasz vasúthálózat kiépülését a nemzet szétagoltsága és az a körülmény, hogy gazdaságilag legfejlettebb részei osztrák uralom alatt állottak, amely a hálózat lefektetésénél elsősorban a birodalom egységes gazdasági érdekeit, nem pedig az Appennin félsziget földrajzi és gazdasági összefüggéseit tartotta szem előtt. Mindazáltal — s ez nem meglepetés annak számára, aki a múlt század olasz gazdaságtörténetét ismeri — a könyvből kitűnik, hogy időrendben Itália sem sokkal maradt el a vasútépítés terén az akkor legfejlettebb nyugateurópai országok mögött s ha a hálózat relatív hossza tekintetében nem is egészen érte el azokat, ez inkább az ország akkori általános tökeszegénységének és déli részei gazdasági fejletlenségének tudható be; továbbá természetesen (amire ugyan Crispo nem tér ki) rendkívüli hosszú tengerpartjának, aminek folytán a parti hajózás sokkal jelentősebb versenytársa a szárazföldi közlekedésnek mindmáig, mint a legtöbb más országban.

Érdekes különben, hogy az első olasz vasútnak a déli Nápoly volt a kiindulópontja, ami azonban könnyen magyarázható azzal, hogy ezidőben Nápoly volt a félsziget legnépesebb városa s hogy királya, II. Ferdinánd a politikai reakciót képviselte ugyan, de nem zárkózott el a gazdasági haladás észközei elől. (Nápoly volt az első olasz város, amelyben a gázvilágításra rátértek.) Azután természetesen az északi tartományok ragadták magukhoz a vasútépítés terén a vezetést, úgy hogy 1859-ben a vonalak hossza a szárd királyságban 850 km-t, Toszkánában 257 km-t, Lombardia—Venetiában 522 km-t, az egyházi államban 101 km-t s a két Sziciliában (amely állam Nápolyt is magába foglalta) 99 km-t tett ki. Számottevő ideig az osztrák tartományokban sem lehetett sztratégiai okokból a fejlődést hátráltatni s viszonylag még a legnehezebb az egyházi államban volt a modern közlekedés gondolatát diadalra juttatni.

Mindezek az adatok más forrásokból is összeszedhetők; a szerző legfőbb érdemének azt tekintjük, hogy időrendi sorrendben részletesen ismerteti minden egyes vasútvonal keletkezésének történetét: az építési engedélyt megadó törvények főbb rendelkezéseit, a finanszírozás módját, az állami szubvenciók összegét, a technikai szempontból fontosabb vonalak

— így a Mt. Cenis, Gotthard és Szimplon vasútak — építésének egyes fázisait és — amit a külföldi olvasó először az ő könyvéből ismerhet meg — a vonatkozó parlamenti tárgyalásokat és vitákat is. Így mélyebb betekintést nyerhetünk azokba a többé vagy kevésbé indokolt lokális valamint magángazdasági érdekekbe is, amelyek minden egyes vonal építésekor szavukat hallatták s csak azt kívánhatjuk, hogy Magyarországra vonatkozóan is akadjon a hasonló adatoknak Crispohoz hasonlóan lelkiismeretes feltárója.

Sajnáljuk, hogy a múlt század utolsó s a jelen század első ötödéről már nem kapunk olyan részletes felvilágosítást a munkából, mint az olasz vasútépítés kezdeteiről; olasz szempontból bizonyára az utóbbinak részletes feltárására volt nagyobb szükség. De még így is érdekes adatokat tanulhatunk meg a könyvből az olasz vasútak első világháborús teljesítményeiről s különösen a hálózatnak már 1895-ben megkezdett villamosításáról, amely a fasizmus alatt nagy lendületet vett, úgy hogy az olasz vasútak szénszámlája az 1927/29. évi átlagos 1989 millió líráról 1932-ben 668 millióra csökkent (amiben ugyan nyilván szerepe volt az időközben kitört gazdasági válságnak is).

Nélkülöztük a monográfiában az olasz vasútak fejlődésének egészen a legújabb időkig összeállított táblázatait; a szerző valószínűleg nem kívánta ismételni azt, ami más olasz statisztikai összeállításokban már fellelhető. Örültünk volna továbbá, ha a szerző a vasútak gazdaságtörténete alatt nem csupán maguknak a vasútaknak gazdasági történetét értette volna, hanem megvilágította volna a vasútaknak s Itália egész gazdasági életének egymásra gyakorolt kölcsönhatását is. Ennek oknyomozó története Itáliában is, miként sok más országban még megírásra vár.

M. R.

Annuaire international de Statistique Agricole 1940/41. Rome 1941. 578 p.

A római nemzetközi Mezőgazdasági Intézet a háború dacára most is kiadta statisztikai évkönyvét az 1940/41. évről, de már a munka előszavában reámutatott azokra a nehézségekre, amelyekkel az adatok begyűjtésénél a háborús helyzet folytán meg kellett küzdenie.

Sok ország beszüntette a statisztikai adatok közlését, más országokkal — különösen a tengerentúliakkal — az érintkezés nagyon nehéz vagy lehetetlen volt.

Az adatszolgáltatás tehát nagyon hiányos volt, de ennek dacára a Mezőgazdasági Intézet elhatározta az évkönyv kiadását; hogy az egyes országok kormányainak és az érdeklődők-

nek rendelkezésére bocsássa azokat az adatokat, amelyeket sikerült begyűjteni s ne legyen megszakítás az évkönyv kiadásában, mely 1910-ben indult meg.

Arról sem szabad elfelejtkezni, hogy a háború folytán nagy területváltozások történtek s egyes országok önállósága megszűnt. Ausztria egyesült Németországgal és odacsatoltattak a Szudeta területek, valamint a Memel-vidék, mely előbb Litvániához tartozott. Lengyelország önállósága megszűnt. Csehszlovákia is területi átalakuláson ment át. Horvátország önálló lett. Finnország kénytelen volt területeket átengedni Oroszországnak (azóta már visszafoglalta). Hazánk is kiszabadult a trianoni béklyókból s visszakapta az északi területeket, Erdély nagy részét a románoktól és a délvidéki területeket. Mindezek olyan változások, amelyek a statisztikai adatok beszolgáltatásánál eltolódásokat okoztak és megnehezítették azok összehasonlítását.

Az adatok beszerzésénél fennforgó nehézségek folytán az évkönyvből több fejezetet el kellett hagyni, amelyek eddig szerepeltek, de megmaradtak a kimutatások az egyes országok termő területeiről s a termelés eredményéről, valamint az állatállományról 1930. évtől kezdve, továbbá közölve vannak a főbb mezőgazdasági termények behozatalára és kivitelére vonatkozó adatok. Az egyes országok *búzával* bevetett területeit s a terméseredményeket az alábbi táblázat mutatja:

Ország	Bevetett terület 1000 hektárban		Termés 1000 métermázsában		Termésátlag hektáronként	
	1939	1940	1939	1940	1939	1940
Északamerikai Egyesült						
Államok	25.704	25.239	204.511	222.273	9.4	10.3
Kanada	10.828	11.625	141.693	150.066	13.9	12.9
Argentína	7.217	7.110	32.510	73.802	4.5	10.4
Ausztrália	5.372	4.999	57.197	22.600	10.6	4.5
Németország	2.429	—	56.135	—	23.1	—
Anglia	715	—	16.800	—	23.5	—
Franciaország	4.584	—	72.950	—	15.9	—
Olaszország	5.228	5.085	79.819	71.102	15.3	14
Magyarország	1.872	1.745	30.782	20.675	16.4	11.8
Jugoszlávia	2.203	2.097	28.756	18.868	13.1	9
Jugoszlávia	1.229	—	18.780	16.825	15.3	—
Románia	4.079	2.029	44.528	13.710	10.9	6.8

Az Északamerikai Egyesült Államokban és Kanadában a terméseredmény 1940-ben kedvezőbb volt mint az előző évben. Argentínában meglepő nagy volt az emelkedés, majdnem másfélszerese az 1939. évi termésnek. Ausztráliában viszont nagy volt a visszaesés. Európában általában rossz volt a termés, így

különösen hazánkban is visszaesés mutatkozott az előző évhez képest.

Németországból, Angliából, Franciaországból nincs adat 1940-re s így nincs alap az összehasonlításra. A románok adatai pedig azért nem alkalmasak az összehasonlításra, mert Románia területe kisebb lett.

A *kukoricatermést* egyes olyan országokban, ahonnan adatok érkeztek, 1940. évről az alábbi kimutatás tünteti fel:

Ország	Terület 1000 hektárban		Termés 1000 métermázsában		Termésátlag hektáronként	
	1939	1940	1939	1940	1939	1940
Északamerika Egyesült						
Államok	35.787	34.985	660.968	622.121	18.5	17.8
Argentina	5.695	4.919	103.750	102.380	18.2	20.8
Olaszország	1.459	1.509	25.823	34.293	17.7	22.7
Magyarország	1.260	1.346	23.345	29.640	18.5	22

Az Északamerikai Egyesült Államokban és Argentínában nem volt nagy eltérés, Olaszországban és Magyarországon nagyobb volt a terület és a terméseredmény. Ami a *termésátlagokat* illeti a rendelkezésre álló adatok szerint *búzában* Írország vezetett hektáronként 25.8 mázsás terméssel. Új-Zéland 23.5, Dánia 23, Magyarország 11.8. *Rozsnál* a legmagasabb átlagot Dánia érte el: 29.4 q, Írország 26.4, Magyarország 13.2. *Kukoricánál*: Egyiptom 23.6, Kanada 23.5, Magyarország 22. *Rizsnél* Olaszország 53.7, Japán 35.9, tehát Olaszország nagyon előre tört.

Burgonyánál Norvégia 228.4 q, Írország 213.3, Magyarország 99.1, *cukorrépánál*: Svájc 390 q, Dánia 322.8, Magyarország 241.

Az *állatállományról* is nagyon sok országból 1940. évre nem érkezett adat. Az évkönyvben található kimutatásokból az alábbiakat lehet kiemelni:

(Az állatok száma 1000 darabonként van feltüntetve).

Ország	Szarvasmarha	Sertés	Ló	Juh	Baromfi
Olaszország	7.790	3.218	761	9.968	—
Svájc	1.694.6	958.7	—	—	4.641.4
Dánia	2.976	2.189	575	142.6	24.567.2
Irland	4.021.2	1.057.6	455	3.038.6	—
Magyarország	2.371.6	3.885.6	939.4	1.868	15.964.9

Olaszország lóállománya a hadsereg lovainak elhagyásával van feltüntetve. A Magyarországra vonatkozó összes adatok az 1939. évi, úgyszintén a Dánia juh és Írland lóállományára vonatkozó adatok is.

A *külforgalmat* illetőleg megvannak az összes mezőgazda-

sági termények beviteli és kiviteli adatai 1930-tól kezdve 1939-ig teljes egészükben, 1939-ből hiányosan, 1940-ből pedig csak nagyon kevés adatot sikerült beszerezni. Ilyen alapon természetesen a világforgalomról összesítő kimutatást adni nem lehetett.

A búzánál és búzalisztnél (a búzaliszt át van számítva búzára) a kiviteli országok között szerepel (1000 mázsában) Argentina 37344.4, Észak-Amerika 8211, Románia 3943.2. Magyarországból a kivitel volt 1939-ben 11113.1, az 1940. évi adat hiányzik.

Kukoricából kivitele volt Argentínának 18746.7 és Észak-Amerikának 9321.2. Meglepő, hogy Románia behozatalt mutatott ki: 5632.4. A rizsnél 1940-ben úgy Északamerika, mint Argentina a kiviteli államok sorában szerepelnek.

Azok az adatok, amelyeket a római nemzetközi Mezőgazdasági Intézet a háború által okozott nehézségek dacára összegyűjtött, nem alkalmasak arra, hogy teljes képet adjanak a világtermésről és a világforgalomról, de azért nagyon értékesek, mert felvilágosítást adnak egyes országok termeléséről és külforgalmáról. A római nemzetközi Mezőgazdasági Intézet tehát teljes elismerés illeti, hogy munkáját a háború dacára folytatta s az évkönyvet a folytonosság fenntartása érdekében kiadta.

Tóth Jenő.

Lütke, Heinz: Zusammenbruch und Neuaufbau der Weltwirtschaft. 1941. — 141. lap. Junker. u. Dümhaupt. Berlin.

A régi világgazdaság összeomlása olyan tény, amelyet a legellentétesebb irányok képviselői is kénytelenek elismerni és elfogadni. Majdnem ugyanolyan általánosnak mondható egy új világgazdaság felépítésének követelése, mégha ezt az új világgazdaságot természetesen a legellentétesebb alakokban képzelik is el. A legegyszerűbb álláspont a régi világgazdaság magasztalása és pusztá visszakívánása. Ez volt körülbelül az általános álláspont az első világháború utáni időben anélkül, hogy a világgazdaságnak újból való felépítése sikerült volna. Külön tény ennél fogva az a világgazdaság, amely az első világháború előtt fennállott. Megint külön tény az, ami a két világháború alatt kialakulóban volt. És mindezzel a kettővel kell szembefordítani azt, ami a jövőben történni fog, vagyis ma azt, amit a jövőtől várunk és amire ennél fogva törekszünk is.

Lütke kis könyve címének megfelelően két részre osztható. Az első a régi világgazdaság jellemzéséből áll, ez 72 lapra terjed. A második az új világgazdaság előjeleivel foglalkozik 69 lapon keresztül. Lütke ugyan a külkereskedelmi politika három korszakát különbözteti meg, de ezek közül az elsővel, a

merkantilizmus korával, csak bevezetőben foglalkozik, mint amely a második korszakot előkészítette, illetve amelynek idején Anglia a maga világgazdasági vezetőszeropét megalapozta és ezzel a második korszak irányát meghatározta. Ezt a vezetőszerepet mindenekelőtt az évszázados háborúk sorozata biztosította 1588-ban a spanyolok, 1764-ben a hollandok, 1713-ban és 1815-ben pedig a franciák fölött aratott tengeri győzelmekkel. Ezek az eredmények oly hatalmi fölényt biztosítottak számára, hogy nemcsak gyarmatbirodalmát építhette ki zavartalanul, hanem Európában sem akadt már egyenrangú ellenfele, amely hatalmi akaratóval szembehelyezkedhetett volna. Haditengerészeti fölényét szervesen egészítette ki kereskedelmi hajóhada, amely egymagában akkora volt, mint a világ összes többi részéé együttvéve. Emellett a tengeri fuvarokban való részesedése még a hajóhad tonnatartalom szerint való arányánál is nagyobb volt. Angliát nagy tőkegazdagsága képesítette arra, hogy az egész világ legelső hitelezőjévé váljék. A nyújtott külföldi kölcsönök azonban nemcsak gyarmatait, hanem az egész világot gazdasági függésbe hozták Angliához. Ezzel biztosította magának a világ nyersanyagforrásait, ezzel szerzett iparának fogyasztópiacokat, ezzel irányította saját gazdasági érdekeinek megfelelően a nemzetközi munkamegosztást, ezzel vitt rá egyes országokat a konjunktúraérzékeny monokultúrára és ezzel nyert politikai befolyást különösen olyan országokban, amelyek kölcsöneik szolgálatát teljesíteni nem tudták. Anglia csak a 19. század közepén tért át a szabadkereskedelmi rendszerre, belpolitikai okokból, de ugyanakkor külpolitikai érdekeinek megfelelően is. Ekkor már olyan nagy volt a gazdasági fölénye, különösen iparának fejlettsége, hogy szabadkereskedelmi rendszerben nem lehetett tőle az elsőbbséget és az ebből származó előnyöket elvitatni. Jellemzően mutatja ezt az a tény, hogy Anglia szabadkereskedelmi álláspontjával szemben az összes többi országok ipari vámvédelemre kényszerültek. Anglia ezzel a vámvédelmi rendszerrel szemben a legtöbb kedvezmény elvével igyekezett védekezni, illetve az egyes országokat a szabadkereskedelemnek megnyerni. A szerző most már utal arra, hogy ennek a politikának elsősorban azok az országok álltak ellen, amelyek Anglia példájára szintén hatalmi politikát igyekeztek űzni, nevezetesen az Egyesült Államok, Japán és különösen Németország, ami végül is az első világháborúra vezetett. Ebben a háborúban ugyan sikerült a német vetélytárstól egyelőre megszabadulni, de igen drága áron, mert Anglia az Egyesült Államok javára elvesztette világgazdasági és világpolitikai vezető állását, amit most már nem szerezhethet többé vissza. Még nagyobb jelentőségűnek tartja azonban a szerző a kimagasló vezéregyéniségek vezetése alatt álló népek megújulását, amelyek ezzel szükségképpen ellentétbe kerültek Angliával, illetve Angliának viáguralmi igényével.

Mielőtt a „fiatal” népek önellátási törekvésével, népi létbiztosításával és a német élettérrel foglalkozhatnák, az angol világhatalmi igény két eszmei kapcsolatát izeszi vizsgálat tárgyává a szerző. Az első ezek közül a liberális gazdasági gondolkodás és az angol vezetésű világgazdaság összefüggésére utal, nevezetesen az angol gazdaságtudományról is megállapíthatónak véli, hogy az angol gazdaságpolitikai érdekek kiszolgálója volt. Eközben a komparatív költségek tanát is kifogás tárgyává teszi, anélkül azonban, hogy kézzelfogható érvet tudna ellene felhozni. Ugyanilyen erőltet az, amit a közgazdaság legnagyobb jószágellátása, mint elérendő cél, ellenében megemlít, tudniillik a népek létbiztosításának követelményét. Ha ugyanis igaz lenne az, hogy az angol vezetésű világgazdaságban minden ország a legnagyobb jószágellátásra tudott volna szert tenni, akkor ez a világgazdaság a vezetettekre is a legelőnyösebb lehetett volna. A jogosultabb feltevés ezzel szemben és a szerzővel ellentétben éppen az, hogy az angol szabadkereskedelmi vezetést el nem fogadó és vámvédelemre berendezkedő országok ettől nagyobb jószágellátás elérését is remélték. A nemzeti létbiztosítás, mint a legnagyobb jószágellátástól eltérő cél, annyiban megérthető, hogy nem irányul csupán a legnagyobb jószágellátásra, sőt ideiglenesen ezzel ellentétbe is kerülhet, de hogy hosszú lejáratra vonatkoztatva nem irányulna a legnagyobb jószágellátásra is, az alig látszik elfogadhatónak.

A másik eszmei kapcsolat, amelyet a szerző vizsgál, az angol társadalom szellemében rejlő magyarázat volna az angol gazdasági politikára. Amit itt a szerző az angol társadalmi rendről, különösen pedig az angol munkásosztálynak e társadalmon belül elfoglalt helyzetéről mond, nem tartható nagyon meggyőzőnek. Hogy osztályellentét az erősen gazdasági érdekelttségű Angliában is van, az kétségtelen. Hogy pedig emellett az angol munkásosztály gazdasági helyzete viszonylag kedvező, az közvetlenül következik abból a tényből, hogy a gazdag Anglia kereseti lehetőségei a termelési képességekkel arányosan alakulnak. Anglia gazdagságából tehát nemcsak a vállalkozó és tőkések osztálynak, hanem a munkásságnak is megvan a maga előnye.

Az új világgazdaság felé mutató részben a szerző megállapítja, hogy az angol vezetésű világgazdaság szétesésével egyidőben új erőközpontok jöttek létre, amelyek a saját nemzeti életrendjük kialakítására törnek. Ezek a háromhatalmi egyezményt kötő országok, köztük a német birodalom is, amely a politikai vezetés irányítása mellett kialakított önellátó gazdasági rendjével sem akar a nemzetközi kereskedelmi kapcsolatoktól elzárkózni, hanem ezeknek az összeköttetéseknek csak új értelmet kíván adni. Nagyterek kialakításáról van szó, amelyekben a közös életterű népek egyesülnek érdekeik együt-

tes védelmére és kiépítésére, életérdekeik kiegyenlítésére és életjogaik kölcsönös elismerésére, a nagyterek természetes és történetileg meghatározott vezetőinek irányítása mellett. Minden élettér saját és idegen terre oszlik, amelyek közül az első a saját politikai országterületre szorítkozik, míg a másik idegen országterületre terjed ki. A közös élettérben tehát minden ország saját tere egyben más ország idegen tere is. Minden népnek a közös élettérben elfoglalható helyét saját teljesítményének nagysága határozza meg. A kontinentális Európa közös élettérét például a háború alakította ki, de fenn kell maradnia a háború utáni időre is, miután belső szükségesség kívánja, hogy az európai szárazföld népei egymásra találjanak és összeműködjenek, amiben eddig a liberális világgazdaság megakadályozta őket. Ezt az összeműködést egy nemzetközi politikai rendnek kell biztosítania, amelynek tartósságát csak azzal lehet elérni, ha a vezetésnek sikerül az egyes népek életérdekeit összeegyeztetni és kiegyenlíteni. Ha ez bekövetkezik, ez a közös élettérben egyesülő népek kölcsönös függését nem teszi nagyobbá a szerző szerint, mint amennyire megvolt az angol politika európai egyensúlyrendszerében egy tényleges hatalommal szemben. A közös élettér egységes szabályozása elsősorban csak gazdasági természetű és a termelésre, piacra, valamint a közlekedésre szorítkozik, de a kulturális együttműködéssel a kölcsönös megismerés, megértés és megbecsülés lehetőségét is megtalálja. A közös élettér megszervezésének végleges módja azonban előre meg nem határozható. Az így kialakuló nagyterek együttműködéséből kellene most már az új világgazdaságnak létrejönnie s ez volna a világgazdaságnak az az újraépítése, amiről a szerző könyvének címében szó van, amelynek módjára vonatkozóan ellenben a szerzőnél már semmi utalást sem találunk.

Neubauer Gyula.

Kapp, Karl W.: The League of Nations and raw materials. 1919—1939. Geneva Studies, Vol. XII. No. 3. 1941 szeptember. 78. l.

A füzet, amely a népszövetségnek a nyersanyagkérdés nemzetközi rendezésére 1919—39 közt irányult kísérleteit ismerteti, nem mond sok újat azoknak, akik ezt a kérdést a jelentések, évkönyvek és monográfiák sokkal részletesebb leírásában ismerik, de mint rövid összefoglalása az új világháború egyik legfőbb okának kiküszöbölésére irányult — sajnos — sikertelen törekvéseknek, igen időszerű, a szélesebb rétegek felvilágosítására is alkalmas munka. Előnye, hogy nem annyira általános elméleti megvilágítást adja a történeteknek — mert erre vannak bővebb és érdemlegesebb művek — hanem pragmatikus foglalatát annak, ami e kérdés körül magában a Népszövetségben és annak bizottságaiban történt. E beszámó-

lóból azonban tárgyilagos képét kapjuk egyszersmind mind azoknak az akadályoknak is, amelyeket nem maga a Népszövetség — hiszen ez csak keret volt — hanem a benne képviselt, majd a belőle kilépett államok is, pontosabban ez államok kormányai, illetve a mögöttük álló osztályok vagy érdekcsoportok támasztottak a nyersanyag-kérdésnek legalább csak részben kielégítő megoldásával szemben is. Különösen érdekes annak a vitának a leírása, amely röviddel a Liga megalakulása után folyt le az olasz delegátus, Tittoni, és Kanada képviselője között, amely utóbbi állam eleve tiltakozott a kereskedelem szabadságának növelését szolgáló generális intézkedések ellen. Egyáltalán, az angol domíniumoknak jelentős szerepük volt abban — nem egy esetben magával az anyaországgal szemben is — hogy a protekcionizmus csökkentését, vagy legalább is stabilizálását nem sikerült elérni, amiből persze még nem szabad elhamarkodott ítéletet levonni a felelősség mérvére nézve. Annál kevésbbé, mivel (amire az időközben annyira fokozódott nyersanyagéhség miatt ma már kevesen emlékeznek) egészen a fegyverkezési verseny klimaxáig a világgazdaság egyensúlyának éppen az volt a legnagyobb veszélye, hogy a nyersanyagtermelő országok nem tudták termelvényeik összességét a külföldön nyereséghezóan eladni; a nyersanyagoknak eladása, nem a megvétele volt a probléma. A gyarmati kérdés megítélésénél sem szabad ezeket a tényeket szem elől téveszteni, épp oly kevéssé, mint a gyarmatoknak a világkereskedelemben betöltött viszonylag szerény szerepét. Mindezeket igen szemléltetően és tömören világítja meg a könyv, valamint azt is, hogyan nehezítette meg a fegyverkezési verseny az elégedetlenek kielégítését és hogyan szegültek éppen egyes kisebb államok — iparfejlesztő, vagy mezőgazdaságvédő politikájuk védelmében — ellene a méltányos nemzetközi megoldásnak, azaz a vámok fokozatos csökkentésének vagy legalább stabilizálásának és a még súlyosabb kereskedelmi és valutáris megkötöttségek megszüntetésének.

M

A Magyar Devizajog svájci kiadása. A Verlag für Recht und Gesellschaft A. G. bazeli cég kiadásában megjelenő „Das Devisenrecht Europas“ című sorozatban most jelent meg a magyar devizajog ismertetése. A könyv szerzői *dr. Klug Emil* ügyvéd és *dr. Meznerics Iván* a Magyar Nemzeti Bank ügyésze. A munka felöleli a kérdéssel kapcsolatos teljes joganyagot a Nemzeti Bank körleveleinek és a nemzetközi fizetési egyezményeknek ismertetésével együtt, a jelenlegi állapot szerint. Részletes tárgymutató és jogszabálymutató könnyíti meg a könyv gyakorlati használhatóságát. A könyv különlenyomatban is kapható, mint a „Das Devisenrecht Europas“ című sorozat önálló része.

n.

Külföldi folyóiratok szemléje.

Revue Internationale du Travail.

1941. október, 10. szám.

Le Roy, Albert S. J.: Le Cinquantenaire de Rerum Novarum. Az enciklika kihirdetésének 50. évfordulója alkalmából a szerző — aki egyébként maga is a nemzetközi munkaügyi hivatal munkatársai közé tartozik — rövid történeti visszatekintést ad a dolgozók helyzetéről az enciklika megjelenését megelőző időkben s a szociális eszmék fejlődéséről a katolikus egyházon belül. Majd az enciklika alapelveit taglalja, figyelembe véve az azt kiegészítő, a 40. évfordulón kiadott „Quadragesimo Anno” enciklikát is. Hangsúlyozza, hogy — ellentétben egyes mozgalmakkal, amelyek ez enciklikára, mint egy társadalmi rendszer alapvetésére hivatkoznak — azok nem vázolják egy új társadalom szerkezetét, csupán az örök erkölcsi elvekből s az emberi méltóságból fakadó társadalmi és politikai követelményeket hirdetik. Kiemelik, hogy az ember társas lény ugyan, de nem a társadalomért van, hanem a társadalom van az egyének kedvéért. Nem áll az sem, hogy az enciklikák a paternalizmust, a gyámkodást javasolják, ellenkezőleg, mindenki maga kell, hogy ura legyen elhatározásainak s a család sérthetetlen és érinthetetlen alapja kell, hogy legyen a társadalomnak. De hogy az lehessen, nem szabad tagadni a jogos magántulajdont, csupán a vagyonmegosztás igazságtalanságai ellen kell küzdeni. Az enciklikák részletezik ugyan a társadalompolitika legfőbb feladatait, lényegükben azonban a természetbölcseleten alapulnak s a vallásos tantételek érvényét akarják a társadalom életében biztosítani. Nem jótékonytságot, hanem igazságot követelnek. — *Walker, Ronald E.: La guerre et le problèmes de travail en Australie.* A háborúval kapcsolatos munkaügyi problémák megoldását Ausztráliában a szövetségi kormány s a tagállamok hatáskörének megosztása és bonyolódottsága is növeli. A munkáspárt sokáig húzódozott a háborús kormányzásban való aktív részvételtől, míg végre a szakszervezetek kiküldték megbízottaikat a haditanácsba és egyéb háborús szervekbe. Így sok mindent rögtönözni kellett, bár nem tagadható, hogy a rögtönzések jól sikerültek. Azért most sem olyan egyszerű némely munkásprobléma rendezése Ausztráliában, mint más hadviselő államokban, mert bár a kormánynak megvan a joga a munkaadókkal rendelkezni, a belpolitikai erőviszonyok nem engedik, hogy e jogával éljen. A béremelésre irányuló törekvések a háborúban sem szütek meg, így 1940-ben 1.507.000 munkanap veszett el a munkaviszályok következtében; 1939-ben pedig a munkásszervezetek még tiltakoztak az ellen, hogy a bányákban a földalatti munkaidőt heti 37.5 órára emeljék fel. — *Informations sociales.* — *L'ordre nouveau en France*

1941. november, 11. szám.

Lopes, R. Paula: L'évolution sociale en Brésil. Les problèmes et la législation. A braziliai társadalompolitika, kivált annak az ipari munkásságra vonatkozó része még csak rövid ideje van kialakulóban, tekintve, hogy az ipar csak az első világháború óta fejlődött nagyobb arányokban. A szorosan vett ipari munkások száma 1920—1939 közt negyed millióról egy millióra nőtt, ma pedig a szociális törvények hatálya csaknem 2 millió dolgozóra terjed ki — a mezőgazdaság azonban általában nem esik hatályuk alá. Ma a braziliai ipari termelés értéke már nagyobb, mint a mezőgazdaságé, bár a statisztika hiányai itt megnehezítik a tisztánlátást. Súlyos problémája az országnak a népesség aránytalan megoszlása az egyes tagállamok között s az ezzel összefüggő nagyarányú belső vándorlás. Az agrárszerkezet egészségtelenségét mutatja, hogy a mezőgazdasági lakosság 90%-a bér munkás. Az iparban a szakszervezeti mozgalom már komoly arányokat öltött, a szervezkedés szabadsága elvben biztosítva van, de az állam — miként Olaszországban — szakmánként csak egyetlen szindikátus képviseleti és tárgyalási jogát ismeri el, még pedig a nemtagokra vonatkozóan is. A gazdasági válság az ipar további fejlesztésére, a bevándorlás újabb megszorítására és fokozott telepítő tevékenységre készítette a kormányzati szerveket. — *Problèmes de l'administration coloniales britannique.* A cikk többek közt a gyarmati termékek angliai behozatalát megkönnyítő intézkedéseket s a gyarmati igazgatás újjászervezésére vonatkozó terveket is ismerteti. — *Informations sociales.* — *Questions économiques: Le récent développement de l'industrie dans l'Inde.* A brit-indiai ipar és bányászat fejlődésének és fejlesztésének részletes ismertetése. Kiemeljük belőle az adatokat, amelyek szerint 1939/40-ben 1,838.000 tonna vasat s 1,066.000 tonna acélt termeltek Indiában s hogy „Hindustan Aircraft Co.” névvel most alakult meg 7 millió rupia alaptőkével az első indiai repülőgépgyár.

1942. december, 12. szám.

L'emploi de la main d'oeuvres féminine en Allemagne sous le régime national-socialiste. Az 1936-os év fordulópontot jelentett a németországi női munka kérdésében. Odáig részint a munkanélküliség leküzdése céljából, részint a nemzeti szocialista családpolitikai elv alapján számtalan megszorítás akadályozta a nők kereső foglalkozását igen sok szakmában, azóta a munkaerőkben való hiány miatt e megszorítások jelentékeny részét hatálytalanították, sőt pozitív rendelkezésekkel is igyekeztek a nőknek házonkívüli munkalehetőségeit szaporítani. Hogy 1933—36 közt mégsem csökkent a nőmunkások abszolút száma, ezt a dolgozók számának időközben volt nagymértékű emelkedése okozta. Így a nőmunkások száma 1933—38 közt 6.3 millióról 7.3 millióra emelkedett, azóta természetesen az emelkedés sokkal nagyobb; 1940-ben már 54%-kal több kereső nőt tartottak nyilván, mint 1932-ben. A nagy munkáshiány miatt a női munka maximális időtartamát is fel kellett emelni előbb napi 10, majd napi 12 órára. — *Les coopératives industrielles en Chine.* — *Informations sociales.*

Schmollers Jahrbuch.

65. év, 1. füzet. 1942. február.

Schorer, Edgar: Wirtschaftspsychologie. Sokak szerint a lélektan nem képezheti a gazdaságtudomány alapját; így vélekedtek J. Bach, Max Weber és mások; ha azonban figyelembe vesszük, hogy a lélektan nem csupán természettudomány, hanem szellemtudomány is, akkor ez a nézet tarthatatlan. A lélektan kiküszöbölőinek felfogását az tette többé-kevésbé jogosultá, hogy ez még túlságosan új tudományág volt ahhoz, hogy vele a gazdasági jelenségeket kellően meg lehessen magyarázni. Mindazáltal éppen a német gazdaságtudomány már List és Thünen óta igyekezett kutatásaiban a lélektan igazságait felhasználni. A gazdasági lélektan három főfeladata a gazdaság lelki hatásainak feltárása, a társadalmi- és a szellemtudományok egybefoglalása, társadalmi és egyéni lélektani momentumok által a politikai közületben teljesített funkciók megállapítása. A lélektan tehát egyik fundamentuma a gazdasági elméletnek és egyben nagy segédszolgálatokat teljesít a gazdasági gyakorlatban. Hogy a természetben milyen szerepe van, azt már Adam Smith, aki nem volt tisztára materialista, kimutatta; a fogyasztás tanában betöltött fontosságára vonatkozóan Schorer egyebek között a háború kitörése előtt lefolyt fegyverkezési versenyre hivatkozik, amelynél tisztán anyagi okokkal nem magyarázható, miért sikerült az egyes országokban és miért nem sikerült másokban. Természetesen a lélektan egymagában nem elegendő, azt egybe kell vetni a biológia, jogtudomány, logika stb. tanulságaival. Mindenesetre a lélektan jelentősége az újabb gazdasági tanokban csak növekedett azáltal, hogy a pénznek, mint a gazdaság automatikus szabályozójának szerepe messzemenően kiküszöbölődött. — *Brunner, Max: Zur volkswirtschaftlichen Ertragsbildung in der Dynamik.* — *Ereky, Karl: Wissenschaftliche Bankpolitik.* Szerző szerint a társadalmi tehetetlenség jelensége az oka annak, hogy mint a gazdaságpolitika számos ágában, így a hitel- és bankpolitikában sem vonták még le, különösen Magyarországon, az új idők tanulságait. Foglalkozik a pénz körforgásával és megállapítja, hogy két forgási rendszer van egymás mellett: egyik a magánháztartások szükségleteinek fedezéséből kiinduló körforgás, a másik a vállalkozások megtakarításából fakadó, amely új termelési eszközök termelésébe fektetnek be. Éppen ezért a vállalati nyereségeket nem szabad megszüntetni, sőt túlzottan megnyirbálni sem, mert ezek szolgáltatják a termelési apparátus fejlesztéséhez szükséges tőkéket. Szerző szerint ezért káros az, hogy Magyarországon a vállalkozói nyereség 3%-ban van maximálva, mert így a gazdasági élet nem fejlődhet; újabban csak a kartelleknek volt módjukban megtakarításokat eszközölni. A bankok és a hitelügy állami irányításánál tekintetbe kell venni a pénzről szóló új tanokat és a nemzeti szocializmus eredményeit. — *Hashagen, Justus: Der Wendepunkt in den griechischen Staatslehren vom Hellenismus zum Hellenismus.* — *Besprechungen.*

Bank-Archiv.

Berlin, 1942. január, 1. szám.

Keiser, Günther: Bankenjahr 1941. Az elmúlt háborús bank-évet, miként az előbbi is, legfőképp az jellemezte, hogy a német bankok betétei hatalmas arányokban növekedtek s hogy az egész bankapparátus mind kizárólagosabban a birodalom, mint az egyetlen számbaveendő hitelkereső hiteligényeit elégítette ki. A bankok immár csak a zsilipek, amelyeken át az el nem költ-hető vásárlóerő az államhoz özőnlik vissza.

1942. január 2. szám.

Drescher, Leo: Abschluss der landwirtschaftlichen Entschuldung. A német mezőgazdaság, a nagy infláció révén 1923-ig csaknem megszabadult 1913-ban tisztán 13 milliárd márkára becsült adósságaitól, ennek ellenére már a világgazdasági válságot megelőzően sem tudott időközben újból kb. 14 milliárdra szaporodott adósságaiból folyó kötelezettségeinek eleget tenni, miért is már 1926-tól megindultak a mezőgazdaság terhének csökkentésére irányuló hatósági akciók, amelyeket a legváltóságosabb helyzetbe került keletnémet földbirtok állami szubvenciói alapján általában Osthilfe-nek neveznek. A mezőgazdaság helyzetének gyökeres megváltozása következtében ma ezek az akciók már lezártaknak tekinthetők, bár a gazdatartozások végösszege máig sem csökkent lényegesen.

1942. február. 3. szám.

Bayrholder, Walther: Entwicklung und Aufgaben der deutschen Finanzwirtschaft im Kriege. A mai Németország pénzügyi politikájában, a cseh protektorátus s a lengyel főkormány-zóság betudásával egy több, mint 110 millió lakosú birodalom pénzügyi erejét lehet alapul venni s csupán az Ausztriával, a Szudétákkal stb. megnövelt birodalom nemzeti jövedelme is meghaladja az évi 100 milliárd márkát. Az 1941. évben a birodalom adóbevételei 32 milliárd márkára, összes bevételei 45 milliárdra becsülhetők, mindez azonban nem elég a közkiadások fedezésére, úgy hogy a háború kitörésétől 1941. végéig a birodalmi adósságok 90800 millióval emelkedtek, fejenként 427 márkáról 1329 márkára, ami azonban még mindig jóval kevesebb a 3150 márkányi angol fejátlagnál. A jegybanknak csak a „csúcsszükséglet“ finanszírozása a feladata, mindaddig, míg az állam a hiányzó hitelt a tőkepiacon meg nem szerzi. A fizetési eszközök forgalma a háború kezdete óta 13 milliárdról 22 milliárdra nőtt. Most sokkal kedvezőbb a folyó bevételek aránya az új hitelekhez képest, mint az első világháborúban volt s az akkori inflációnak ma a céltudatos árpolitika is útját állja, minek folytán most a háború első két évében csak 5%-kal emelkedett a nagykereskedelmi árindex, holott 1914—16 közt ez az emelkedés 50% volt. A függő kölcsönökről kiállított birodalmi váltók pedig ma a hitelintézetek birtokában vannak, úgy hogy — tekintve, hogy a háború után is megmarad a zárt gazdaság rendszere — nem kell attól tartani, hogy a függő tartozások egyszerre esedékesekké fognak válni. — *Azzolini, Vincenzo: Die Technik der Finanzierung der italienischen Kriegs-*

wirtschaft. Az olasz államháztartás deficitje 1934/35-től Olaszország hadbalépéséig több, mint 82 milliárd lirát tett ki, amiből kb. 66 milliárdot kötvények kibocsátásával fedeztek, 16.6 milliárd pedig még függő adósság. Az állam hitelellátásának egységes lebonyolítását a hitelintézetek konzorciuma biztosítja. Bár a háborús pénzügyek legtöbb adata nem kerül nyilvánosságra, megállapítható, hogy az olasz hadikiadásoknak sokkal kisebb hányadát fedezik csak az adóbevételek, mint a németeket, bár sok adókulcsot felemeltek és számos új adónem került bevezetésre. — *Szász Lajos: Ungarns Finanzen im Kriege.* A fegyverkezés, az ország megnagyobbodása, a beruházások s a háború mellett több évi kedvezőtlen termés is hozzájárult ahhoz, hogy a lakosságot teljesítőképességének határáig meg kelljen adóztatni. A tanulmány ismerteti a magyar finanszírozás főbb adatait, az államadósság és a bankjegyforgalom alakulását, rámutat arra, hogy a betétképződés és az új eladósodás közt megvan a helyes arány és hogy a bankjegyforgalom emelkedése a területnövekedésnek, a megnövekedett forgalomnak s az áruhiányból fakadó áremelkedésnek a következménye. — *Mischaiikov, P.: Bulgariens Wirtschaft-, Finanz- und Kreditsystem unter dem Einfluss des Krieges.* A cikk a bulgár gazdasági életnek a gazdasági válság mélypontja, 1932 óta beállott fejlődését ismerteti. Kitér az újabb háborús adagolásokra, a fegyverkezési kiadásokra, az árak s a bankjegyforgalom nagyarányú emelkedésére, az adóemelésekre s az új adónemekre s kifejezi a reményét, hogy a területnagyság növekedés által is megnövelt bulgár termelőképesség elegendő lesz az áldozatok viselésére. — *Fieandt, R. v.: Die Kriegsfinanzierung Finnlands.* A szabad Finnország 20 év alatt bámulatosan kifejlesztette gazdasági erőit, de már az 1939/40. évi téli háború óriási terheket rótt a nemzetre. E háború előtt csak 4400 millió finn márka volt az államadósság, amivel szemben a háború kb. 15 milliárdba került, amihez sok milliárdnyi kártérítési, áttelepítési, újjáépítési, segélyezési stb. költség járult. 1941 októberében már 25 milliárdot tett ki az államadósság s 1938-hoz képest 50%-kal nőtt az árszínvonal, a bankjegyforgalom pedig 1939–41 közt megháromszorozódott. — *Karvaš, I.: Der Aufbau der slowakischen Finanzwirtschaft.* Miután a cikkíró részletesen ismerteti a fiatal szlovák állam pénzügyi-, deviza-, tőke- és árpolitikáját, ama nézetének ad kifejezést, hogy e politika egészséges alapokon nyugszik, amit az is bizonyít, hogy a tényleges eredmények lényegesen jobbak az előirányzatnál. — *Dermer, K. M.: Rumäniens Finanzwirtschaft im Kriege.* Az állami kiadások 1939/40-ről 1941/42-re 85 milliárd leiről 114 milliárdra emelkedtek, a bankjegyforgalom 1942. XI-ig 35 milliárdról 94 milliárdra nőtt. A kiadásoknak csak kisebb felét lehetett adókból fedezni s a jegybank útján való finanszírozás a nagyarányú áremelkedésekben is érezteti a hatását. A nagykereskedelmi árjelzőszám 1938. XII.—1941. XII. közt 100-ról 254-re, a megélhetési index 100-ról 272-re, az élelmiszerek áráé meg éppen 100-ról 296-ra emelkedett. — *Lindert, Paul: Wirtschafts- und Finanzaufbau in Kroatien.* A cikk az új horvát állam pénzügyi és valutarendszerének kialakulását és az első költségvetést ismerteti. — *Die internationale Währungslage an*

der Jahreswende 1941/42. A közölt táblázatból kitűnik, hogy 1939. júniusa és az 1941. év vége között a bulgár bankjegyforgalom több, mint ötszörösére, a finn több, mint háromszorosára, a holland, belga, francia, magyar, román, görög, német és török bankjegyforgalom több, mint kétszeresére emelkedett; csaknem háromszoros a növekedés Japánban is. A spanyol, olasz, norvég és kínai adatok nem állanak rendelkezésre. A megélhetési költségek a legerősebben Romániában emelkedtek, ha az egyes országok pénzének értékét aranymárkában fejezzük ki. A magyarországi kb. 75%-os emelkedés megtévesztő, itt a táblázat nyilván a valutafelárak leszállításából indult ki, holott ez a belföldi árszínvonalat csak kis mértékben befolyásolta.

1942. február. 4. szám.

Schmidt, E. W.: Der Krieg und das Gleichgewicht von Währung und Staatsfinanzen. A hadviselő, sőt az európai semleges országok állampénzügyeinek fejlődése is főbb vonásaiban sok rokonságot mutat a háború kitörése, illetőleg már a fokozott fegyverkezés kezdete óta. A Szovjetunió mutatta meg először az utat, hogyan lehet a kormány céljainak megvalósítása érdekében a lakosság vásárlóerejét leszorítani. Ma a legsúlyosabbak közé tartozik a francia pénzügyi helyzet, ott a legkedvezőtlenebb az állam rendes bevételeinek és a kiadásoknak az aránya. 1941-ben 68 milliárd költségvetési bevétellel szemben 196 milliárd deficit mutatkozott, aminek túlnyomó többségét a jegybank által az államnak nyújtott inflációs jellegű hitel fedezte, miáltal a bankadósság 257 milliárd frankra, a forgalomban levő bankjegyek mennyisége pedig 270 milliárdra emelkedett. Az 1942. évi előirányzat 268 milliárd kiadással, a — csak tökéletlenül felmért — nemzeti jövedelemnek $\frac{3}{4}$ -ére tehető. Ebből 110 millird a német megszállásnak már leszállított költsége, további 20 milliárd a német-francia kereskedelmi forgalomból származó, a francia szállítóknak a francia állam által előlegezendő clearing-követelés. Az erős árszabályozás nem engedi, hogy a bankjegy-hígítás a hivatalos árakban eléggé kifejeződjék, aminek a következménye a pénzhígítással jobban számoló zugpiac elhatalmasodása. Ma már ezúton bonyolódik le a francia belső forgalomnak kb. a fele. — *Keiser, Günther: Volkseinkommen und Kriegsfinanzierung.* Ha a német nemzeti jövedelmet a csatolt területek betudásával 115 milliárdra tesszük, kitűnik, hogy a birodalom és az egyéb közületek kiadásai az egészet felemésztik. Ez képtelenség, így a polgári fogyasztásra semmi sem maradna, illetőleg a hiányt csak a vagyonállag feléléséből lehetne pótolni. A szerző azonban kimutatja, hogy a nemzeti vagyon nem is volna ilyen nagy arányban felélhető, másrészt az adatok szerint a vagyon-elhasználás viszonylag nem nagyon jelentékeny. Tehát a fenti számítás körül hibának kell lennie. Egyik ilyen hiba, hogy bizonyos adókat, amelyek összegét szerző kb. 20 milliárdra teszi, a jövedelemhez hozzá kell számítani, mert azok az árakban bennefoglaltatnak. Figyelembe kell venni a közületek által eszközölt jövedelemátruházásokat is, mert ezek a nemzeti jövedelem számítása szempontjából nem tekinthetők tiszta közterheknek. Je-

lenleg a megszállott területek is jelentős összegekkel — így Franciaország évi 5000 millió, Belgium 1900 millió márkával — járulnak a német közbevételekhez. A megszállott országokkal szemben felszaporodó német clearingtárhozások is a nemzeti jövedelmet növelik, illetőleg a közkiadásokat csökkentik. Mindezek alapján Keiser 1941-re a német közkiadásokat 100 milliárd, a magánkiadásokat 70—75 milliárd márkára becsüli.

1942. március. 5. szám.

Grotkopp, Wilhelm: Der französische Staatshaushalt im Zeichen des Waffenstillstandes. A cikk szerint a francia államtartás nehézségeinek egyik oka, hogy a francia nép viszonylag kisebb arányban adózik, mint a német s még felhasználatlan állami hitellehetőségek is bőven vannak az országban. — *Benning, Bernhard: Funktionswandel der englischen Banken?* A cikkíró szembeszáll Brinkmannak azzal a nézetével, amely szerint a háború folyamán az angol bankok jelentősége és szerepe alapvetően megváltozott volna, vagyis hogy ezek is átalakultak volna, mint Európa számos államában, egyszerű állami kölcsöngyűjtő helyekké. Kihelyezéseik nagy hányada ugyan ma állami kötvényekből és váltókból áll, de magángazdasági jellegüket nagyjából ma is megőrizték. Az sem áll, hogy az angol bankok az ipar közép- és hosszúlejáratú finanszírozásával egyáltalán nem foglalkoztak volna; csupán hosszúlejáratú ipari kölcsönök kibocsátásával nem foglalkoztak. Az angol bankügy legjelentősebb változása az, hogy világgazdasági jelentőségük nagy részét — egyelőre az amerikai bankok javára — elvesztették.

The American Economic Review.

31. kötet, 2. szám. 1941. június.

Viner, Jacob: Marshall's economics in relation to the man and to his times. Marshall születésének századik évfordulójához közel Viner Marshall egyéniségét és korának nagy kérdéseivel szemben való állásfoglalását világítja meg. Marshall a társadalmi kérdésekkel szemben a viktoriánus liberalizmus álláspontját vallotta, de abban a megértőbb és szociálisabb formában, amely Stuart Mill hatása alatt alakult ki Angliában. Közgazdaságtana az erkölcsstanon alapul s a tiszta manchesterizmust hidegnek és keménynek tartotta. Reá már nem illettek az individualista közgazdászok keményszívűsége miatt elhangzott panaszok. Érdekesek Marshallnak a matematikai közgazdaságtannal szemben vallott nézetei, amelyeket Viner nagyjából a sajátjának is elismer. Marshall azt tartotta, hogy a közgazdasági tények bonyolódottsága, túl sok változata, kísérletekre való alkalmatlansága és a kutató tárgyilagosságának akadályai folytán a matematikai képletek alkalmazásának itt nincs sok jelentősége s helytelenítette az alsóbbrendűség érzését, amely némely nem-mathematikus közgazdát a matematikusokkal szemben eltölt. — *Schumpeter, Joseph A.: Alfred Marshall's Principles: a semi-centennial appraisal.* Ma már tudjuk, hogy a gazdaságtudomány nem az az architektonikus egység, mint ahogyan azt Marshall felépítette s elemzése is rész-

ben elavultak. Tanai mégis maradandók, mert ő felismerte, hogy a gazdaságtan törvényei s maga az emberi természet is fejlődnek, változnak s éppen az időlegességnak ez a felismerése adja meg tanításának a legállandóbb értékét. „Alapelvei“-ben is mutatkozik történeti gazdaságszemlélete, anélkül, hogy a gazdaságtörténet technikusa vált volna belőle. Ezért realizmusa nagyobb, mint Smith-é s így művének etikai háttere is tisztábban látható. Marshall a Smith—Ricardo—Mill és társaik által rendelkezésre bocsátott anyagot a modern kutatás eszközévé alakította át s azoknál inkább tudott a laikus olvasók nyelvén is szólni. A stílusát jellemző könnyed elegancia megnyilvánul grafikus ábráiban is s ennek a segítségével is vált tudományos közkinccsé az általános egyensúlyról, a helyettesítésről, a fogyasztói profitról, a quasí-járadékról, a hosszú és a rövid hullámok megkülönböztetéséről stb. szóló számos tétele. Elmélete statikus volt, de a statika kereteinél messzebbre tekintett s talán először alkotta meg az üzletpolitika tudományos alapját. Ha tehát sok tézisének már túl is haladta az idő, Marshall irányt mutatott a további kutatásnak és ő adta meg az impulzust p. o. annak a felismeréséhez, hogy nem mindig a korlátlan versenyről eredményezi a legnagyobb termelést, hogy a rövid és hosszú időtartamú gazdasági folyamatokra vonatkozó megállapításoknak nem kell fedniök egymást, ő termékenyítette meg a korlátozott versenyre vonatkozó kutatásokat s ő volt egyik inspirálója az oekonometrikus kutatásoknak. — *Rosa, Robert V.: A multiplier of armament expenditure.* A szerző felsorolja azokat a kormányintézkedéseket, amelyeket szükségesnek tart ahhoz, hogy az amerikai fegyverkezés folyamán a gazdasági élet zökkenés nélkül menjen át a munkanélküliség fázisából a teljes foglalkoztatottság szakaszába. — *Ta-Chung Lin: China's foreign exchange problems: a proposed solution.* A világ minden országa között Kínában a legbonyolultabb s a legnehezebben rendezhető a valutakérdés s ezen az USA valutakölcsönei magukban nem segíthetnek, sőt azok még a japánoknak könnyíthetik meg a valutapolitikát. A kínai dollár értéke az amerikai dollárhoz képest 1937 nyara és 1940 vége között az ötödére esett s ezen a szerző szerint csak a Kína és USA között kötendő kétoldali clearing-egyezménnyel lehetne segíteni. (?) — *Fairchild, Fred Rogers, The federal financial system.* Javaslatok az amerikai szövetségi háztartás rendjében mutatkozó hiányosságok kiküszöbölésére. — *Pegrum Dudley F.: Economic planning and the science of economics.* Szerző kifejti, hogy a tervgazdálkodási elgondolások — különösen a szocialisták — elméleti alapja igen hiányos s nem fogadja el azt az érvelést, hogy a tiszta elméletnek az ilyen tervekhez nincs hozzászólni valója. Ha a gazdaságtudomány visszavonul a gyakorlati problémáktól, saját jelentőségét semmisíti meg. — *Mc Kinley, G. W.: The residual item in the balance of payments.* — *Enke, Stephan: Profit maximization under monopolistic competition.* — *Communications.*

Magyar Közgazdasági Társaság.

A főtitkár jelentése a Társaság 1941. évi működéséről.

Tekintettel arra, hogy az illetékes hatóságok a lehetőségig korlátozzák nyilvános ülések tartását, Társaságunk az elmúlt 1941. év folyamán mindössze 5 felolvasó ülést rendezett: január 24.-én Bikkal Dénes a tőkeképződés előmozdításáról, március 10.-én Jirkovsky Sándor „Jegybankpolitikánk fejlődése“, április 25.-én Matolcsy Mátyás „A magyar és német mezőgazdasági termelés azonos és eltérő irányai“, június 5.-i közgyűlésünkön Balás Károly „Tulajdon és jólét“, november 11.-én Huszár Géza „A biztosítás eszméje és technikája“ címen tartott előadást.

A kiadásunkban megjelenő „Közgazdasági Szemlé“-ből 1941-ben 8 füzetet adtunk ki, összesen 66 ív terjedelemben, amihez járul még a német szöveg 4 ívvel, úgy, hogy mindösszesen 70 ívet = 1120 oldalt adtunk, tehát 6 ívvel többet, mint 1940-ben.

Nagy elégtétellel utalhatunk az elmúlt év folyamán megvalósított újabb kezdeményezésünk sikerére. A m. kir. Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium jóváhagyásával tanfolyamot rendeztünk azoknak a tanároknak és tanárnőknek a számára, akik a fővárosi és fővároskörnyéki gimnáziumok hatodik osztályában az új tanterv szerint közgazdaságtant adnak elő. Különös hálával emlékezünk meg ehelyütt vitéz Fraknóy József tankerületi kir. főigazgató úrnak a tanfolyam sikeres megtartása érdekében kifejtett szeretetteljes, beható közreműködéséről és érdeklődéséről. A tanfolyam tárgysorozatában szerepeltek a következő előadások:

Heller Farkas: Válogatott fejezetek a közgazdaságtan elméletéből,

vitéz Surányi Ünger Tivadar: Válogatott fejezetek a gazdaságpolitikából,

Czettler Jenő: Agrárpolitika,

Fabinyi Tihamér: A háborús pénzügyek,

Theiss Ede: Iparpolitika.

Horn József: Közgazdaságtani repetitorium és a gazdasági ismeretek tanításának módszere.

Az előadásokat a meghívott gimnáziumi tanárok és tanárnők nagy érdeklődéssel hallgatták meg és az a meggyőződés-

sünk, hogy ez a tanfolyam — amelyet később esetleg folytatni fogunk — elő fogja segíteni, hogy a közgazdaságtan oktatása a gimnáziumban eredménnyel járjon. — Attól a szándéktól vezérelve, hogy a hallgatók érdeklődését a közgazdaságtan iránt ébrentartsuk, a tanfolyamon résztvevő tanárok és tanárnők részére a Közgazdasági Szemle 1942-es évfolyamát díjmentesen megküldjük.

Örömmel számolunk még be arról, hogy a Közgazdasági Klasszikusok kiadását — amiről múlt évi jelentésünkben megemlékeztünk — a nehéz viszonyok ellenére is teljes siker koronázta. Ennek a kiadványunknak pénzügyi eredménye a mai napig az, hogy a Társaságunk által saját szabad pénzünkéből a könyvek kiadásába befektetett összeg immár teljesen megtérült. Ezidőszerint még rendelkezésünkre áll kb. 500 sorozat, amelyeknek succesiv értékesítéséből befolyó összeg már most a volt „Matlekovits-alap“ refundálására fog fordíttatni. Biztató kilátásunk van tehát arra, hogy az a nagy kulturális cél, amelyet ezeknek a klasszikus munkáknak az elhelyezésével szolgáltunk, végeredményképen nem fog Társaságunkra semmiféle anyagi terhet róni. Ez öröndetes abból a szempontból is, hogy akciónkat ily alapvető tudományos munkák további kiadásával esetleg még folytathatjuk.

Bevételeinkről és kiadásainkról a főpénztáros jelentése számol be. Tagdíjbevételeink P 10.406·25 volt; ez az összeg valamivel kisebb, mint az 1940. évi, aminek oka abban rejlik, hogy 1941-ben már hátralékok nem szerepeltek ily elnevezésű bevételeink között.

Tagjaink létszáma: 780, vagyis a múlt évben kimutatott 620-as létszámmal szemben öröndetes emelkedést állapíthatunk meg.

Kegyelettel emlékezünk meg Társaságunk hosszú időn át volt éröndemes főpénztárosának, *Gerlóczy Bélának*, valamint igazgatóválasztmányunk kiváló tagjának, *Koós Mihálynak* elhunytáról, aki Társaságunk ügyeivel és a közgazdasági problémákkal mindig nagy elmélyedéssel és szeretettel foglalkozott.

Pénzügyi helyzetünkről a főpénztáros jelentése ad számot. A jelentés és a vagyonkimutatás a számvizsgáló bizottság által az előírt módon megvizsgáltatván, kérjük az Elnökség részére a felmentvény megadását. Ugyancsak kérjük az 1942. évi költségvetés elfogadását.

A főpénztáros-helyettes jelentése a Társaság 1941. évi működéséről.

Tisztelettel betérjesztem a Társaság pénztári kimutatásait az 1941. évről.

Az I. számú kimutatás szerint az 1941. évben

a Társaság bevétele	—	—	—	—	—	—	P	43.284.41-t
kiadása	—	—	—	—	—	—	P	57.803.45-t

tett ki, úgy, hogy az 1941. évet látszólag: — — P 14.519.04 hiánnyal zártuk.

Ezt a hiányt magyarázza a zárszámadások „tartozik“ oldalán szereplő 6.370.80, amely a Közgazdasági Szemle körülbelül 2 évi papírszükségletének beszerzésére fordítottatott, másfelől az a P 5000.— költség, amely a Társaságunk által a múlt évben 110.000 példányban szétküldött népszerűsítési széljegyzetek kiadásával merült fel; a még mutatkozó többletet az 1940. évről áthozott számlahátralék és a nyomtatás árának lényeges emelkedése okozta.

A zárszámadásokban „adományok“ cím alatt kimutatott P 16.200.20 részletezése a következő: Magyar Tudományos Akadémia (P 4000.—), Takarékpénztárak és Bankok Egyesülete (P 2000.—), Magyar Nemzeti Bank (P 1600.—), Magyar Olasz Bank R. T. (P 1000.—), Pesti Magyar Kereskedelmi Bank (P 800.—), Budapest Székesfőváros (P 700.—), Pesti Hazai Első Takarékpénztár Egyesület (P 500.—), Belvárosi Takarékpénztár (P 50.—), Foncière Általános Biztosító Intézet (P 200.—), Hazai Bank r. t. (P 240.—), Hermes Bank- és Váltóüzlet r. t. (P 50), NOVA Közlekedési és Ipari r. t. (P 200.—), Országos Földhitelintézet (P 200.—), Pénzügyintézeti Központ (P 400.—), Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara (P 800.—), Adriai Biztosító Társulat (P 100.—), Magyar Általános Hitelbank (P 450.—), Triesti Általános Biztosító Társulat (P 100.—), Budapesti Árú- és Értéktőzsde (P 100.—), Magyar Bank és Kereskedelmi r. t. (P 400.—), Magyar Cukoripar r. t. (P 400.—), Magyar Országos Központi Takarékpénztár (P 150.—), Kőbányai Polgári Serfőző r. t. (P 80.—), Corvin Áruház r. t. (P 250.—), Budapest Székesfővárosi Községi Takarékpénztár r. t. (P 200.—), Magyar Jelzőlog-Hitelbank (P 160.—), Első Magyar Általános Biztosító Társaság (P 300.—), M. kir. Postatakarékpénztár (P 100.—), Autotaxi r. t. (P 300.—), Mezőgazdasági Ipar r. t. (P 150.—), Futura r. t. (P 200.—). Az adakozóknak ezúton is őszinte köszönetet mondunk.

Az 1942. évre vonatkozó költségelőirányzatot P 28.600.— bevétellel és P 28.000.— kiadással kérjük megállapítani az alábbi V. összeállítás szerint.

A Magyar Közgazdasági Társaság zárszámadásai 1941. december 31-én

TARTOZIK		KÖVETEL	
	P		P
A Közgazdasági Szemle nyomdaköltsége	11,984·06	Áthozat az 1940. évről	22,604·68
Papírbeszerzés a Közgazdasági Szemle részére	6.370 80	Tagdíjak	10,406 25
A Közgazdasági Klasszikusok nyomdaköltsége	13,053·78	Előfizetések	2,362·69
Tiszteletdíjak	13,593 —	Hirdetések	486·01
Különféle költségek	12,801·81	Adományok	16,200·20
Készpénzvagyon	8,085·64	Közgazdasági Könyvtár	609·29
		Közgazdasági Klasszikusok	12,268 97
		Kamatjövedelem	951 —
	65,889·09		65,889·09

Budapest, 1941. december 31.

Megvizsgáltuk és rendben levőnek találtuk:

A SZÁMVIZSGÁLÓ BIZOTTSÁG

dr. Futó Mihály s. k.   dr. Kádas Kálmán s. k.   dr. Molnár Ernő s. k.
 dr. Mórotz Kálmán s. k.   dr. Nötel Rudolf s. k.

A Magyar Közgazdasági Társaság vagyonleltára 1941. december 31-én

I. Vagyon

Folyószámlakövetelés a Magyar-Olasz Bank Rt.-nél	P 8,085·64
K 10,000 n. é. 4 ¹ / ₂ %-os Magyar Takarékpénztárak Központi Jelszálogbankja záloglevél	„ 1 —
K 25,000 n. é. hadikölcsönkötvény	„ 1 —
Papírkészlet a Szeged Városi Nyomda és Könyvkiadó Rt. szegedi raktarában	„ 6,370·80
Kb 500 sorozat Közgazdasági Klasszikusok, kereken	„ 20,000 —
Irodai berendezés	„ 1 —
	P 34,459·44

II. Teher

N i n c s.

III. Tiszta vagyon . . . . . P 34,459·44

IV. Magyar-Olasz Bank Rt.—dr. Éter Antal alap

Tiszta vagyon . . . . . P 25,000 —

folyószámlabetétként elhelyezve a Magyar-Olasz Bank Rt.-nél.

Budapest, 1941. december 31-én.

Megvizsgáltuk és rendben levőnek találtuk:

A SZÁMVIZSGÁLÓ BIZOTTSÁG

dr. Futó Mihály s. k.   dr. Kádas Kálmán s. k.   dr. Molnár Ernő s. k.
 dr. Mórotz Kálmán s. k.   dr. Nötel Rudolf s. k.

A Magyar Közgazdasági Társaság előirányzata az 1942. évre.

KIADÁS		BEVÉTEL	
	P		P
Nyomdaköltségek . . .	10,000.—	Készpénzvagyron 1941. december 31-én	8,085.64
Közgazdasági Szemlével kapcsolatos tiszteletdíjak és fizetések	13,000.—	Folyó tagdíjak	10,000.—
Különféle költségek .	5,000.—	Szemle-előfizetés	1,800.—
Egyenleg, mint készpénz	8,685.64	Adományok	16,000.—
		Kamatjövedelem	800.—
	36,685.6		36,685.64

Pályázati hirdetmény.

A Darányi Ignác Agrártudományos Társaság, a HANGYA adományából pályázatot hirdet a következő tétel kidolgozására:

„BERNÁT ISTVÁN KÖZGAZDASÁGI ÉS SZOCIÁLPOLITIKAI TANÍTÁSA“.

A pályamunkák feladata tehát Bernát Istvánnak a magyar közgazdasági és szociálpolitikai, valamint agrárpolitikai tudományban elfoglalt jelentőségét méltatni, különös tekintettel azokra az érdemekre, amelyeket, mint alapvető szerzett, valamint arra a különleges etikai irányra, amelyet a tudományos irodalomban is oly nagy erővel képviselt.

A pályadíj 1000.— P, azaz: Egyezer pengő. A jutalmazott pályamunka a Társaság tulajdonába megy át. Fenntartja magának a Társaság a jogot, hogy a dícséretben részesülő pályamunkák közül is egyet 500.— P, egyet 300.— P, egyet pedig 200.— P jutalomdíjjal tüntessen ki. Ezek a pályamunkák is a Társaság tulajdonába mennek át és ezzel jogot nyer arra, hogy egyes részeit esetleg a pályanyertes munkába beleillessze.

A pályamunkák terjedelme legalább 4 nyomtatott ív legyen. Azokat gépelve, három példányban legkésőbb 1943. év január hó 15-ig kell benyújtani a Társaság Hivatalába (Budapest, II., Lepke-utca 18.), jelígyés boríték kíséretében, amely a szerző nevét tartalmazza.

A beérkezett munkákat a Társaság bírálóbizottsága bírálja el, az eredményt a Társaság 1943. évi közgyűlésén fogják kihirdetni

Inhaltsauszüge.

Ung. Volkswirtschaftl. Rundschau

Mai 1942.

Die Weizenfrage in Ungarn.

Vor dem Weltkriege wurde in Ungarn die Frage der Notwendigkeit und Möglichkeit einer Einschränkung der Weizenproduktion häufig erörtert. Eine Untersuchung dieser Frage muss stets von der Überlegung ausgehen, dass auf rein zahlenmässiger, statistischer Grundlage keine brauchbare Antwort gewonnen werden könne, da in Ungarn unter den bestimmenden Faktoren der Grösse der Weizenanbaufläche die Tradition, die Nahrungsgewohnheiten des Volkes, die klimatischen Verhältnisse und die Bodenbeschaffenheit eine überaus wichtige Rolle spielen, — dies wurde in den früheren Auseinandersetzungen nicht selten vergessen.

Im Laufe der Jahre 1925—1938 ist die Weizenanbaufläche in Ungarn um 14%, in Polen um 54%, in Österreich um 43%, in der Tschechoslowakei um 38% und in Deutschland um 27% gewachsen. Trotzdem ist aber die Gesamtanbaufläche des Weizens und des Roggens in Ungarn noch immer relativ grösser als in den aufgezählten Ländern oder in Rumänien und Jugoslawien. Dieser Umstand lässt die Forderung nach einer gewissen Umstellung der ungarischen landwirtschaftlichen Produktion berechtigt erscheinen, besonders in bezug auf die Grosse Tiefebene und hier in erster Reihe auf den Kleingrundbesitz, der unter sämtlichen Betriebskategorien und Landesteilen die relativ grössten Weizenanbauflächen aufzuweisen hat. Die Betriebsstatistik bezeugt nämlich, dass die Reinerträge und die Bargeldeinnahmen der Kleinbetriebe in der Tiefebene niedriger sind als in anderen Landesteilen. Die Verminderung der Weizenfläche müsste freilich mit einer Hebung der unleugbar niedrigen durchschnittlichen Ernterträge Hand in Hand gehen, damit die Umstellung auf andere Nutzpflanzen ohne eine Verminderung des Gesamtertrags der Weizenernte durchgeführt werden könne. Hier fällt auch der Weizenveredelung — die schon in der Vergangenheit grosse Erfolge zu verzeichnen hatte — eine wichtige Rolle zu.

Die Vorschläge, die mit einer Verminderung der Weizenfläche um 400,000 ha und der Roggenfläche um 150,000 ha rechnen, müssen als übertrieben angesehen werden. Unseres Erachtens wäre eine Verminderung der Gesamtanbaufläche des Brotgetreides um 150,000—200,000 ha angebracht. In diesem Rahmen liesse sich die Umstellung nach dem Kriege durch entsprechende wirtschafts- und preispolitische Massnahmen ohne Zwang und ohne jeden Schaden für die öffentliche Lebensmittelversorgung durchführen.

Ernst Éber.

Die Neuorganisierung der Interessenvertretungen der deutschen Wirtschaft.

Der Reichswirtschaftsminister hat im April auf Grund einer Ermächtungsverordnung zwei Verordnungen erlassen, deren erste die Errichtung von Gauwirtschaftskammern verfügt, die die Tätigkeit der früheren Industrie- und Handelskammern, Handwerkskammern und Bezirkswirtschaftskammern zu übernehmen haben, die zweite aber 41 überflüssig befundene Industrie- und Handelskammern auflöst. Reichswirtschaftsminister Funk hat diese Massnahmen in seiner Rede bei der Eröffnung der Grazer Gauwirtschaftskammer mit der übermässigen Kompliziertheit des in den Jahren 1934 und 1935 ausgebauten Apparates der Interessen-

vertretungen begründet. Es war einerseits die Zahl der Organe überflüssig gross, andererseits haben die nebeneinander wirkenden Handwerkskammern und Industrie- und Handelskammern einerseits, die Kammern und Fachverbände andererseits zu viel überflüssige Arbeit verrichtet, wodurch es für die Zentralbehörden erschwert wurde, eine Übersicht zu gewinnen. Dazu kam, dass die verschiedenen Organe nicht selten in Wettstreit miteinander standen und so die Einheitlichkeit und Harmonie der Arbeit des Gesamtapparates gefährdeten. Diese Erkenntnisse haben die Reichsregierung veranlasst, in Anbetracht der gewaltigen Kräfteanspannung des Krieges alle Gefühlsmomente beiseitezuschieben und mit der Vereinfachung und Rationalisierung der Wirtschaftsvertretungen auf eine weitere Vereinheitlichung der Wirtschaftspolitik und damit auf eine weitere Steigerung der Leistungen der deutschen Wirtschaft hinzustreben. Die Reform verfolgt übrigens nicht allein wirtschaftliche, sondern daneben auch politische Ziele: in der neuen Organisation gewinnen die Gauleiter und die Partei einen grösseren Einfluss.

Alexander Tonelli.

Die Theorie der Grossraumwirtschaft.

Die deutsche Wissenschaft sieht die Rückkehr zu den alten Methoden des internationalen Handels für unmöglich an, u. zw. mit der Begründung, dass erstens der Expansion der Menschheit Grenzen gesetzt seien, die sie jetzt erreicht hätte, so dass sie zu einer intensiveren Wirtschaftsform übergehen müsse, die nur mit Hilfe der Planwirtschaft verwirklicht werden könne, zweitens, weil die staatlichen Investitionen, die im Laufe der Krise zur Stützung gewisser Produktionszweige überall getätigt worden sind, bei einer konsequenten Durchführung der Lehre von den komparativen Kosten verloren gehen würden, und drittens, weil die Interessen einer jeden Nation eine gewisse relative Autarkie erforderten. Die Weltwirtschaft müsse daher mit Hilfe eben jener handelspolitischen Methoden neugebaut werden, die während der Weltwirtschaftskrise als eine vorübergehende Abhilfe betrachtet wurden. Hierher gehöre vor allem die Devisenbewirtschaftung, die die Möglichkeit einer autonomen Konjunkturpolitik mit stabilen Wechselkursen verbinde. Ferner müssten an die Stelle der Meistbegünstigungsklausel auf Gegenseitigkeit fussende Handelsverträge treten, denn nur diese könnten die bisherige planlose Expansion des Aussenhandels in eine planmässige Bedarfsdeckungswirtschaft umwandeln. Selbstverständlich führen diese Methoden zur Produktionsplanung. Bei der Organisation des Warenverkehrs innerhalb des wirtschaftlichen Grossraumes seien zwei Phasen zu unterscheiden: in der Übergangszeit, in der die Wirtschaftssysteme der einzelnen Gliedstaaten aufeinander abgestimmt werden, sei straffe Lenkung und gemeinsame Devisenbewirtschaftung durch ein zentrales Clearinginstitut zu erwarten, während nachher dieses Clearinginstitut wohl nur die Rolle eines Kontroll- und Sicherheitsorgans zu spielen hätte. Hinsichtlich der Preise ist, ebenfalls nach einem anfänglichen Ansteigen, die Senkung des Preisniveaus, verbunden mit einer Hebung des Lebensstandards, zu erwarten.

Eine rein ökonomische Kritik dieser Theorie ist nicht möglich, da sie im Wesen die Übertragung einer politischen Idee auf das Wirtschaftsleben darstellt. In den obenerwähnten neuen Methoden der Aussenhandelspolitik kann nämlich die Theorie der Grossraumwirtschaft nicht verankert werden. Um die vom völkischen Gesichtspunkte erwünschte relative Autarkie verwirklichen zu können, müssen die auf einen kleinen Raum beschränkten Mächte ihren Wirtschaftsraum ausweiten. — dieser Notwendigkeit verdankt die Theorie der Grossraumwirtschaft ihre Entstehung: sie fusst auf einem Gedankengang, der deutlich von ausserwirtschaftlichen, d. h. politischen Überlegungen bestimmt ist.

Wilhelm A. Neményi.

Die Regelung der Arbeitszeit in England und Deutschland. Dank dem Umstand, dass die ältesten Arbeiterschutzgesetze, am Anfang des 19. Jhs, in England erlassen worden sind, gilt dieses Land heute noch vielfach für das klassische Land des Arbeiterschutzes. Diese Ansicht bekämpft Professor Wolfgang Siebert in seiner neuen Arbeit „Englische Sozialpolitik im Arbeitszeitrecht“, in der er auf verschiedene Mängel und Fehler der englischen Sozialpolitik hinweist und die englischen gesetzlichen Bestimmungen über die Regelung der Arbeitszeit mit den einschlägigen deutschen Bestimmungen vergleicht. Seiner Darstellung des Werdegangs und des gegenwärtigen Standes der englischen und der deutschen Sozialpolitik könnte auch die ungarische Sozialpolitik manche praktische Anregung entnehmen.

Tibor Szádeczky-Kardoss.

Die internationalen Belange der ungarischen öffentlichen Verwaltung. Vorträge des VI. Fortbildungskurses für Verwaltungsbeamte. Hrsg. v. Karl Mártonffy. Budapest, 1941. 1112 S. (In ungarischer Sprache.)

Der vom Minister des Innern veranstaltete VI. Fortbildungskurs für Verwaltungsbeamte war den Fragen der Aussenpolitik und den internationalen Belangen der öffentlichen Verwaltung gewidmet. Die 76 Vorträge dieses Kurses erschöpfen sowohl in theoretischer wie in praktischer Hinsicht den gesamten Fragenkomplex, bearbeiten zahlreiche wissenschaftlich bisher nicht untersuchte Probleme und bieten den Staatsbeamten eine willkommene Möglichkeit, ihre aussenpolitischen, völker- und minderheitenrechtlichen Kenntnisse zu vervollständigen. Der Reichtum und die Geschlossenheit des Programms des Kurses zeugen von der Berufenheit und dem umfassenden Geist Professor K. Mártonffy's, des Leiters der Kurse.

Julius Rácz.

Agrarpolitik und öffentliche Verwaltung in der Landwirtschaft. Studien über die Grundprobleme der Förderung der ungarischen Landwirtschaft. Budapest. (Heft 3—5 des Jahrganges 1942 der Zeitschrift „Verwaltungswissenschaft“.) (In ungarischer Sprache.)

Die Aufsätze, die das vorliegende Sonderheft der Zeitschrift des Instituts für Verwaltungswissenschaft an der Universität Budapest enthält, geben ein treues Bild von der grosszügigen, musterhaften und erfolgreichen Tätigkeit des Instituts. Die Ausführungen des Institutsleiters, Prof. Zoltán Magyary, über die Aufgaben der ungarischen Agrarverwaltung und über die organisatorischen Fragen, deren Lösung eine Voraussetzung der Verwirklichung dieser Aufgaben ist, verdienen die weitgehendste Beachtung, — die wertvollen Leistungen seines Instituts zeigen ihn unzweifelhaft berufen, bei der Bestimmung der Leitprinzipien der ungarischen Agrarpolitik ein entscheidendes Wort mitzusprechen.

Andreas Heller.

Schranz, Andreas: Die Bilanzen ungarischer Grossunternehmen. Kassa, 1942. (In ungarischer Sprache.)

Der Verfasser zerlegt die Bilanzen und Geschäftsausweise von 13 ungarischen Kreditinstituten und 37 industriellen und anderen Grossunternehmen aus den Jahren 1938, 1939 und 1940. Er stellt die verschiedenen Bilanz- und Ausweisposten in übersichtlichen Tabellen zusammen, analysiert dann einzeln die Schlussrechnungen und unterzieht die die Übersichtlichkeit beeinträchtigenden Kontraktionen und das Nettoverfahren

einer Kritik. Das Hauptverdienst der Arbeit liegt darin, dass sie über die ungarischen Bilanzgewohnheiten Aufschluss gibt.

k. z.

Die bilanzstatistischen Mitteilungen der „STUD“.

Die Zeitschrift „STUD“ (Statistischer Berichterstatter) teilt neuerdings in einer besonderen Beilage die von den ungarischen Aktiengesellschaften veröffentlichten Bilanzen in gekürzter Form mit und untersucht diese Bilanzen auf Bonität, Stabilität und Liquidität der Unternehmungen. Das Verhältnis von Eigenkapital, fremden Geldern, investiertem Vermögen und liquiden Mitteln zueinander wird in Messziffern ausgedrückt, deren Vergleich mit den entsprechenden Ziffern anderer Unternehmungen bzw. mit dem Landesdurchschnitt die Beurteilung der Lage der Unternehmungen ermöglicht.

k. z.

Die Städtestatistik in einigen Ländern Europas. Artikelreihe. Budapest. 1941. 92 S. (Veröffentlichungen der Ungarischen Statistischen Gesellschaft. No. 15.)

Die Ungarische Statistische Gesellschaft hatte der Städtestatistik von jeher eine gesteigerte Aufmerksamkeit zugewandt; die Zeitschrift der Gesellschaft (Journal de la Société Hongroise de Statistique) bringt seit Jahren zusammenfassende Berichte über die städtestatistischen Arbeiten in fremden Ländern aus der Feder hervorragender ausländischer Fachmänner. Diese Aufsätze werden nun, in dem vorliegenden Heft vereinigt, erneut herausgegeben; es finden sich darunter Studien über die städtestatistische Tätigkeit des Internationalen Instituts für Statistik, ferner über die Arbeiten, die in Italien, Belgien, Deutschland, Finnland, der Schweiz, Frankreich und Lettland auf dem Gebiete der Städtestatistik durchgeführt worden sind.

Geza Gombás.

Stucken, Rudolf: Liquidität der Banken. Schriften der Akademie für Deutsches Recht. Gruppe Wirtschaftswissenschaft. Nr. 3. Duncker u. Humblot, Berlin. 1940. 177 S.

Der Verfasser behandelt die Frage der Bankenliquidität hauptsächlich vom betriebswissenschaftlichen und statistischen Standpunkte, indem er die Geschichte der reichsdeutschen Kreditbanken in den letzten Jahrzehnten zur Grundlage seiner Untersuchung nimmt. Der Überblick über die bankwissenschaftliche Literatur wird auf die repräsentativen Werke der deutschen Banklehre beschränkt. Stuckens Standpunkt lässt sich im wesentlichen dahin charakterisieren, dass die sog. goldene Bankregel abzulehnen sei, da die Liquidität der Banken nicht so sehr von den Aktiven, wie von der Art und Zusammensetzung der Verbindlichkeiten abhängt. Die einzige wesentliche Erkenntnislücke der früheren Literatur sei durch das deutsche Kreditwesen-Gesetz v. J. 1934 ausgefüllt worden, das die Möglichkeit schuf, bestimmte Mindestsätze für die Barreserven der Banken festzusetzen, wodurch eine wirksamere Kontrolle der Geldschöpfung der Kreditinstitute durch die Notenbank gesichert werden konnte.

Ervin Kuffler.

Samhaber, Ernst: Der Magier des Kredits. Glück und Unglück des John Law of Lauriston. München, 1941. Bruckmann. 274 S.

Obwohl das Law'sche Experiment bereist zahlreiche Bearbeiter gefunden hat, füllt dieses Buch doch eine Lücke aus und entbehrt nicht der

Aktualität. Die währungspolitischen Erfahrungen der letzten grossen Krise lassen nämlich das Wirken John Law's in einem neuen Licht erscheinen und die Fachmänner von heute ziehen wesentlich andere Lehren aus dem „Glück und Unglück des John Law“ als ihre Kollegen vor einigen Jahrzehnten. Um so erfreulicher ist es, dass Samhaber, obwohl er für das grosse Publikum schreibt, doch alle billigen Effekte verschmäh't und den Menschen Law gegenüber der Darstellung seines währungspolitischen Wirkens zurücktreten lässt.

R. M.

Crispo, Antonio: Le ferrovie Italiane. Storia politica ed economica. Milano, 1940. A. Giuffrè. 394 S.

Der Verfasser gibt eine lehrreiche und gelungene Darstellung der Entwicklung des italienischen Eisenbahnwesens von den ersten Anfängen, dem Jahr 1839, angefangen. Er legt das Hauptgewicht auf die Gründungszeit und berichtet ausführlich über die Entstehungsgeschichte jeder einzelnen Linie: über die parlamentarischen Verhandlungen, die Bestimmungen der Konzessionsgesetze, die Art der Finanzierung, die staatlichen Subventionen und über die verschiedenen Phasen der vom technischen Gesichtspunkte wichtigen Linien. Zu bedauern ist nur, dass die Schilderung der Entwicklung nach 1880 an Ausführlichkeit hinter jener der Gründungszeit weit zurückbleibt, ferner dass der Verfasser die Geschichte der italienischen Eisenbahnen nicht in eine wenigstens skizzenhafte Darstellung der Entwicklung der italienischen Gesamtwirtschaft einbettet und so über die Wechselwirkungen der Entwicklung des Eisenbahnwesens und der Nationalwirtschaft nichts zu sagen weis.

R. M.

Annuaire international de statistique agricole 1940—1941. Rome, 1941. 598 S.

Der vorliegende Jahrgang des Jahrbuches des Internationalen Landwirtschaftlichen Instituts erhebt diesmal wieder keinen Anspruch auf Vollständigkeit, — das Verdienst der Herausgeber, trotz der durch den Krieg verursachten Schwierigkeiten ein so reiches Material zusammengetragen zu haben, muss aber trotzdem hoch bewertet werden.

Eugen Tóth.

Lütke, Heinz: Zusammenbruch und Neuaufbau der Weltwirtschaft. Berlin, 1941. Junker und Dünnhaupt. 141 S.

Das Büchlein gliedert sich in zwei Teile, deren erster einer Charakterisierung der alten Weltwirtschaft, der zweite aber den Anzeichen der kommenden neuen Weltwirtschaft gewidmet ist. Die Angriffe, die der Verfasser im ersten Teile gegen die liberalistische englische Wirtschaftstheorie, die nur die wirtschaftspolitischen Bestrebungen Englands bedient haben soll, besonders aber gegen die Lehre von den komparativen Kosten und gegen die Zielsetzung der optimalen Güterversorgung der Völker richtet, können kaum als befriedigend begründet bezeichnet werden. Die Grundlage der zukünftigen Neuorganisation der internationalen Handelsbeziehungen erblickt der Verfasser in der Grossraumwirtschaft; aus der Zusammenarbeit der verschiedenen Grossräume soll dann die neue Weltwirtschaft hervor gehen, — darüber jedoch, wie diese Zusammenarbeit sich gestalten, auf welche Weise der im Titel erwähnte Neuaufbau der Weltwirtschaft erfolgen soll, vermag er nicht viel positives zu sagen.

Julius Neubauer.

Kapp, Karl W.: The League of Nations and raw materials, 1919—39. Geneva Studies, Vol. XII. No. 3. 1941. 78 S.

Eine kurzgefasste, sehr aktuelle Beschreibung der vergeblichen Bemühungen des Völkerbundes zur Lösung der Frage der internationalen Rohstoffverteilung. Der aufschlussreichste Teil der Arbeit sind die Berichte über die Sitzungen und Verhandlungen der Ausschüsse, aus denen deutlich ersichtlich ist, dass nicht immer die Grossmächte die Schuld an dem Scheitern dieser Verhandlungen trugen.

M.

Eine schweizerische Veröffentlichung über das ungarische Devisenrecht.

Der Baseler *Verlag für Recht und Gesellschaft A. G.* hat in der Sammelreihe „Das Devisenrecht Europas“ eine von Emil Klug und Iwan Meznerics zusammengestellte Darstellung des ungarischen Devisenrechts herausgegeben. Die Arbeit enthält die ganze einschlägige Rechtsmaterie, einschliesslich der Rundschreiben der Nationalbank und der internationalen Zahlungsabkommen.

A pénzérték kérdéséhez.

1. A gazdasági problémák között a pénzérték problémája nemcsak a legfontosabbak egyike, hanem hozzátehetjük, hogy ez a probléma ma kétségtelenül égetőbb a háborús, válságos viszonyok között, mint normális időkben. A pénzérték fajtái közül kétségtelenül a pénz vásárlóereje az, amely a legfontosabb és gyakorlatilag is a legnagyobb jelentőségű. Összefügg a pénz vásárlóereje nemcsak a pénz mennyiségével az ú. n. pénzoldallal, valamint a pénzalkotás és a pénzmerítés módozataival, hanem az úgynevezett áruoldallal, a termelési, valamint a szükségletkielégítési javak megvásárolható mennyiségével. Ebből a szempontból is a világválságnak a jeleit érezzük a legnevezetesebb európai valuták sorsában, amikor kétségtelenül megváltoznak a világkereskedelemnek a viszonyai és erőtenyezői is annak folytán, hogy urak cserélnek a világ leggazdagabb gyarmatai és nyersanyagtermelő területei is. Joggal merül fel tehát az a kérdés, hogy mi lesz azokkal a pénzösszegekkel, amelyek ezeket az anyagforrásokat eddig mozgatták, amelyek a régi birtokosok bankjaiban, folyószámláin, értékpapírbefektetésein gyűltek össze, továbbá, hogy miféle új pénzrendszerek, milyen értékű, milyen árfolyamú valuták fogják ezeket az emberi civilizáció és kultúra szempontjából nélkülözhetetlen anyagmennyiségeket újra megmozgatni.

Sok véleményt, írot, elméletet és feltevést lehetne kutatni és idézni az ilyen válságos időszakban megszületett és forgalombahozott vélemények és gondolatáramlatok közül és nem árt megjegyeznünk, hogy talán sohasem volt a propaganda, a szuggesztió, vagy az önbátorítás célzatával alkotott véleményeknek vagy ideológiáknak sem akkora területük, mint jelenleg. Még a legtudománycsabb fórumok és szakemberek is kénytelenek a politikai áramlatokkal, a szükségesnek látszó, vagy kijelölt irányú felfogásokkal számolni, sok esetben már a cenzura kényszerénél fogva is. Ezért látjuk célszerűbbnek ezúttal tárgyunk szempontjából befolyásolatlanul, tisztán a saját meglátásunk szerint szólni hozzá a kérdéshez, mert azt hisszük, hogy a tárgyilagos ítéletalkotást is akkor közelítjük meg a legjobban, ha minél inkább a magunk ítéletét alkothat-

juk meg és minél kevésbbé vagyunk befolyásolva a politikától és propagandától manapság külön alig választható véleményektől, vagy szuggesztióktól.

A pénzproblémánál kétségtelenül legfontosabb és legaktuálisabb kérdés a pénzérték kérdése. Minél magasabb a kultúra, minél több a szükséglet, annál kevésbbé állíthatja elő mindenki a saját szükségleti javait, tehát csere útján kell beszerezni azokat a modern emberek túlnyomó többségének, vagyis vásárlás útján, nem pedig egyéni naturállgazdaság keretében. És éppen itt lép előtérbe az általános csereeszköznek, a pénznek az értékproblémája, mint a pénz központi problémája. A pénz értékét is többféle értelemben vehetjük, de legfontosabb a pénz csereértékének, vagyis vásárló erejének a kérdése, mely annál égetőbb és veszélyeztetettebb, minél válságcsabbak a gazdasági viszonyok.

Hogy a pénz vásárlóerejét mi állapítja meg, erre nézve többféle elméletet ismerünk, de minden más pénzelmélet mellett mindig meglesz a kvantitatív felfogásnak egy bizonyos igazsága, találó ereje. Csak nem szabad a kvantitást és a pénzmennyiség érvényesülési tempóját és érvényesülési mértékét mindig ugyanolyan nagyságban és ugyanolyan arányban fellépő merev matematikai viszony szerint kifejezni akarni, mert a pénz értéke, illetőleg vásárló ereje mindig az emberi agyvelő *becslésén*, és az ezen, tehát többé-kevésbbé alkudozáson, megegyezően alapuló *jogügyleteken* keresztül érvényesül. Azonban a kvantitás, a mennyiség szempontja kétségtelenül utat tör mindig abban az emberi logikában, amely a pénzt felhasználja, csupán nem dolgozik ez a logika mindenkor mereven ugyanazon matematikai arányok megvalósítójaként a pénzmennyiség meg az árumennyiség közötti viszonyban. A pénzmennyiség és a megvehető árumennyiség lesz azonban ennek dacára is mindig az a két fő koefficiens, amely a pénz vásárlóerejének alakulását és így a pénz legfontosabb értékfogalmát determinálja végeredményben. Természetesen nem lehet tagadni, hogy egyéb tényezők is közrehatnak a pénzérték kialakulásában, — bár sokkal kisebb jelentőségben, — valamint ugyancsak be kell látni, hogy lehetséges sikeresebb, vagy kevésbbé sikeres módokkal oda is hatni, hogy a pénzmennyiség és az árumennyiség által determinált pénzérték aránymegnyilvánulása szűkebb térre szoríttassék, esetleg bizonyos terektől távolírtassék, elhalasztassék, vagy megakadályoztassék. A pénz- és árumennyiség eltolódásából fakadó gazdasági következményeket azonban eltüntetni már csak azért sem lehet, mert a pénz erőteljes csereértékét, vagyis vásárlóerejét csak a megvásárolható javak elegendő nagyságú mennyisége adhatja meg, amit csak az elegendő nagyságú termeléssel, tehát az árucoldalról lehet biztosítani. A pénzoldalról ezzel szemben csak a

pénz-, a pénzösszeg- és hitelmenyiségek kevesbítésere, vagy megszorítására lehet közvetlenül hatni.

2. A pénzhez és a pénz vásárlóerejének egész kérdésbeli komplexumához fűződő szempontok között ekként a pénzmenyiség és az árumennyiség alakulása, változása és ennek a két alakulásnak egymáshoz való viszonya lesz az a gazdasági kérdés, mely annál égetőbbé válik, minél válságosabb, minél viszontagságosabb időket és konjunktúrákat élünk. A pénz vásárlóerejének kérdésénél és változásánál ennél fogva minden időben a pénzmenyiség és az árumennyiség változásainak és a változások egymáshoz való viszonyának helyzetét kell megvizsgálunk.

A pénzösszegek és a megvásárolható árumennyiségek egymással szemben álló viszonybeli változata tárgyunk szempontjából három fő eshetőséget mutat: Az egyik az, amikor az árumennyiségnek és a forgalomban lévő pénzmenyiségnek az aránya nem változik. A másik az, amikor az árumennyiségek gyorsabban szaporodnak, mint az őket mozgató pénzmenyiségek és a harmadik eset, amikor a pénzmenyiség növekedése nagyobb a velük szemben álló árumennyiségeknél. Ami a két mennyiségi kategória szaporodási lehetőségeit illeti, azt mondhatjuk, hogy, általánosságban szólva, a vásárlóerőmenyiségek (pénzösszegek) szaporodásának nincsenek fizikai és technikai akadályai, de annál inkább vannak az árúk megsokasodásának ilyen fizikai és technikai akadályai, vagy előfeltételei. Ilyen gazdaságtechnikai okokból, de pszichológiai okokból is következik, hogy a pénz mennyiségbeli szaporodásának aránya gyorsabb lehet, mint az árúk szaporodási aránya. Ez különösen akkor tűnik fel, amikor válságos időkben az árumennyiség fogy és a vele szemben a névleges pénzösszegmenyiségek különféle okokból egyre gyorsabban szaporodnak.

Tárgyunk szempontjából itt mindenekfelett a pénz vásárlóerejének egy gazdasági területen, vagyis egy állam keretén belül való alakulása érdekel bennünket elsősorban. Az intervalutáris okok és kérdések vizsgálatára a mai viszonyok között igen nehéz, sőt kényes dolog is volna kiterjeszkedni. Joggal elmondhatjuk, hogy ezen a téren olyan nagy a bizonytalanság ez idő szerint, jelenleg olyan sok körülmény függ a pontosan ki nem számítható jövőbeli alakulások mikéntjétől, hogy csak tallálgatásokba lehetne bocsátkozni. Csupán nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy az intervalutáris árfolyamnak az emelése egy másik állam pénzével szemben kihat a pénz belső vásárlóerejére és inflációs jelenséget okozhat annak az államnak a gazdasági életében, amellyel szemben az intervalutáris árfolyam emelkedett. Ha tehát valamelyik államnak módjában van egy másik állammal szemben a saját valutájának az árfolyamát emelni, akkor az árfolyamot emelni tudó állam ezáltal

a másik állam valutájával szemben pénzértékhígító hatást is gyakorol. Ilyen önkényes pénzárfolyamemelés természetesen nehezen volna megvalósítható az aranyalapú teljes nemzetközi szabadforgalom idejében, de annál könnyebben fordulhat elő a korlátozott nemzetközi kereskedelmi forgalom, aranytól elvált valuták és a szorosan vett pénzbeli vásárlási forgalom helyébe lépő árucserék, árukliringek korszakában.

3. Nem akarunk afféle u. n. konjunktúrakutatási eszmenetbe belebocsátkozni, amely a gazdasági virágzás, a stagnálás, a hanyatlás és a hanyatlásból újra való fellendülés állapotainak a pénz és a termelő eszközök kínálati rugalmasságával, az innen fakadó hatáshullámokkal, szóval az u. n. gazdasági élet többé-kevésbé automatikus jelenségeivel és magyarázataival operál. Ezek a magyarázatok többé-kevésbé a boldog béke szigetére valók, ahol a kutatók a megszokott és végigélt üzleti világnak tudományossá csiszolt felfogásával és beidegzésével, nagy szorgalommal és elmélyedéssel tervezik meg rendszereik és magyarázataik épületét egy nagyobb viharoktól és történelmi sorsfordulóktól mentes és csak ilyen állapotokat elképzelni tudott milieuban, amelyben a divatos konjunktúratan racionalizmusa látszik a leglogikusabbnak.

Az igazán nagy történelmi, katonai és népmozgalmi válságok, hódítások, blokádok, győzelmek, vagy katasztrófák azonban sokkal hatalmasabb, sokkal drasztikusabb tényezők a gazdasági javak, jószágmenntységek kvantitatív sorsa és bizonyos nemzetek részére való megszerezhetése tekintetében a konjunktúrakutatás tapasztalt, vagy vélt törvényszerűségeinél. Sokkal elemibb, sokkal fizikaibb okok és események gázolnak át a termelésnek, a szükségleti jószágkielégítésnek rendjén és okoznak ott kvantitatív eltolódásokat — többnyire káros és kedvezőtlen arányban —, mint amikor a gazdasági üzletszerűség automatizmusának érvényesülését a nagy fizikai kényszerek, a katonai események, a háborús és forradalmi brutalitások nem zavarták. A pénz vásárló erejének, a fizetési biztonságok és a valutarendszerek funkcionálásának esélyei és fenn tarthatóságai is sokkal de sokkal nagyobb próbavetéseknek vannak alávetve, ebből kifolyólag olyan időkben, mint a mai nagy világtörténelmi robbanások időszaka. A prosperitás, a válság, a hanyatlás és újra fellendülés fejlődményei mégis csak sokkal kevésbé történhetnek meg majd egyszerűen a pénz és a termelőeszközök kínálatának rugalmasságából folyó folyamatok gazdasági törvényszerűségeinek természetrajza szerint pl. Angliában és Nyugateurópában az Indiák és a nagy természeti anyagforrások elvesztése után, meg a stabil világbirodalmi és világkereskedelmi viszonyok is eme legdúsabb nyersanyagforrások birtoklásának hatalmi tényén alapultak. A pénz problémája szempontjából mindez azt is jelenti, hogy az áru-

oldalnak és az árumennyiségeknek belső arányai, az áruk megszerezhetőségének, újra előállításának feltételei változtak meg gyökeresen az eddigiekkel szemben. Már pedig a gazdasági életben a fizikai jószágmennyiségek adják meg a gazdasági élet fundamentumát, amelynek a pénz mint elosztó, joghatalmi tényező csak superficiése, felülépítménye. A pénznek és az áruknak egymással szemben való mennyiségi arányai elkerülhetetlenül befolyásolják a pénz vásárlóerejét, vagyis a pénzértéknek legfontosabb és — különösen válságos, a maihoz hasonló korszakokban — a legaktuálisabb megnyilvánulását. A pénz vásárlóerőbeli értéke ugyanis azt jelenti, hogy bizonyos pénzösszegért *mennyit* lehet vásárolni az egyes javakból. Gyakorlatilag ez a kérdés a vásárló jogügyletekben, tehát az adásvételekben felhasználható pénzmennyiség együttes vásárlóerejét állítja szembe az összes árumennyiséggel és így az alapvető kvantitatív pénzértékbeli elmélet logikai kiindulópontját illusztrálja. Tovább menve, a forgalomban levő pénzmennyiségnek a forgási sebességgel való szorzatával teszik egyenlővé az általa megvásárolható árujavak értékét. Tárgyunk szempontjából rendkívül fontosságú az a kérdés, hogy a pénz felduzzadására hajlamos időszakokban, — tehát akkor, amikor az infláció veszedelmével való szembenézés az egész világon az egyik legfontosabb és legégetőbb szempont, — mi történik a forgalomba *nem került* pénzösszegekkel, hogy miként és milyen nagy pénzösszegeket lehet az adásvételi forgalomtól *távoltartani*, főleg pedig a legfontosabb szükségletkielégítési javak piacának a forgalmától és hogy mindennek mi lesz a hatása a pénzérték alakulására és általában a gazdasági életre vonatkozólag. A pénz vásárlóerejének kérdése dolgában akárhogy okoskodunk is, a pénzmennyiségek és a megvásárolható árumennyiségek közötti arány alakulásának a figyelembevételét nem kerülhetjük el. Mégpedig figyelembe kell vennünk azt a pénzösszegmennyiséget, tehát vásárlóerőmennyiséget, amelyet az árumennyiséggel szemben egyrészt általánosságban, másrészt főleg a csereforgalomnak egyes konkrét, — esetleg korlátozott területein állíthatunk szembe egymással. Ezenkívül ugyancsak nagy súllyal kell figyelembe vennünk, — mint már említettük, — hogy mekkora pénzösszegmennyiségeket lehet, vagy ajánlatos a csereforgalomba beledobni, vagy attól távoltartani, mert főleg ez az utóbbi eljárás, t. i. nagy vásárlóerőmennyiségeknek a csereforgalomtól való távoltartása válhatik az infláció ellen való — ha nem is végleges — védekezésnek a legfontosabb eszközévé.

4. Ha tehát a pénz vásárlóerejéről a mai modern viszonyok között akarunk fogalmat alkotni és evégett mind a pénz, mind az áruoldalról vizsgálni a helyzetet, mindenekelőtt a pénzmennyiség kérdését célszerű tisztáznunk. Jelenleg sokkal

célszerűbb, mondhatnók, egyedül logikus dolog valamely konkrét gazdasági területnek, tehát egy-egy önálló pénzrendszerrel bíró államnak a keretéből kiindulnunk. Kiindulhatnánk tágabb nemzetközi keretből is akkor, ha egy a nemzetközi csereforgalomra általánosan kiterjedő valutának, — tehát nemesfém, — illetőleg aranyvalutának — volnánk az uralma alatt, amelyhez az egyes nemzeti valuták hozzáilleszkednének. Manapság azonban nem ez, sőt nagyrészen az ellenkező a helyzet. Ebből folyólag tehát csak az egyes államra, illetőleg gazdasági területre vonatkozólag célszerű vizsgálat tárgyává tennünk annak a pénzmennyiségnek a fogalmát, amelyet az illető gazdasági területen szembe kell állítanunk az árumennyiséggel. A pénzmennyiség megállapítása egyszerű dolog volt akkor, amikor a fizetési eszközök túlnyomólag csak az ércfizetési eszközökre szorítkoztak. Manapság azonban nemcsak a nemesérc, illetőleg az arany-fizetési eszköz fogalmát kell szembeállítanunk, vagy együttemlítenünk a többi papiros- és jogi fizetési eszközök fogalmával, hanem ha a vásárlóerő mennyiségét vizsgáljuk, a fizetési eszközök fogalma mellé oda kell állítanunk még a fizetési összegek, mint mennyiségi tényezők fogalmát is. A mai vásárlóerőmennyiségnek csak egyik része, mégpedig a kisebbik része van akár érc, akár papiros fizetési eszközökben megtestesülve, egy másik tekintélyes, sőt sokkal nagyobb rész van a fizetés céljaira folyósítható követelések formájában, bankbetéteken, folyószámlákon stb. stb. elhelyezve, mint olyan immateriális fizetési összeg, amellyel szintén fizetni tudunk. A modern fizetésnél nem szükséges többé a pénzleolvasás, (numera ratio pecuniae) módozatával élni, hanem tudunk fizetni folyószámlánkon, betétünkön elhelyezett pénzösszegeink átutalásával, átírással is, sőt éppen a legnagyobb összegű fizetések történhetnek és történnek ilyen módon a modern zárt gazdasági pénzegységen belül. A pénzmennyiség megállapításánál tehát az ércpénz, a bankjegy, váltópénz stb. mellett mint konkrét fizetési eszközök mellett helyet foglalnak és szaporítják a vásárlóerők mennyiségét azok a *pénzösszegek* is, amelyek mint vásárlóerőmennyiségek megfelelő módon vannak a különféle pénzintézeteknél elhelyezve. Továbbmenve lehetne arról is beszélni, hogy ezenkívül még milyen és miféle értékpapírokat lehetne fizetési eszközökül tekintenünk. Modern viszonyok között, sőt azoknak jelenlegi fejlődése szempontjából éppen ezen a ponton kell élesen megítélni tudnunk az infláció állapotát is: vajjon az infláció állapotában vagyunk-e pusztán a fizetési *eszközök* szempontjából, vagy ezen túlmenőleg a fizetési *összegek*, azaz az immateriális *vásárlóerőmennyiségek* szempontjából is. További kérdés, vajjon az infláció *akut*, imminens-e, vagy afféle visszatartott *latens* természetű-e? Az akut inflációnak legközönségesebb példája az az eset, amikor a fizikai, ma-

teriális fizetési eszközök, — gyakorlatilag elsősorban a papírpénz, vagy fedezetlen bankjegyek — mennyisége olyan nagy a forgalomban levő, illetőleg megszerezhető árumennyiséggel szemben, hogy ezt az egészségtelen mennyiségeltolódást inflációnak kell nevezni. Ez az inflációnak a legrégebben ismert és egyszersmind a legveszedelmesebb alakja is. De inflációval állunk szemben akkor is, hogyha a materiális fizikai értelemben vett fizetési eszközökön, tehát a papírpénzen, illetőleg bankjegyeken kívül nagymennyiségű *immateriális vásárlóerőket* is tudunk a fizetés céljaira megmozgósítani a modern fizetési technikának a módozataival. Tehát inflációt okozhatnak a materiális fizetési eszközök megsokasodása nélkül is az egészségtelenül nagy mennyiségben felgyülemelő bankbetétek és folyószámlakövetelések stb. szóval a modern pénzintézeteknél felgyülemelő *immateriális pénzösszegek* is, amelyek szintén vásárlóerőmennyiségek. Láthatjuk ekként, hogy az immateriális fizetési eszközök értékösszegét messze felülhaladó pénzösszegek gyűlhetnek meg vásárlóerő-, illetőleg fizetési összegmennyiségek gyanánt a modern viszonyok között. Ezek részben a különféle megtakarításokból félretett, fel nem élt jövedelmekből, de főleg ezek mellett, vagy ezeken kívül a rendkívüli konjunktúrák között felgyülemlett vállalkozói nyereségekből tevődnek össze, amelyeket különféle számlákon és különféle követelések alakjában helyeznek el. (Nem akarunk a tárgyunk szempontjából lényegtelen ama kérdésbe belebocsátkozni, hogy a megtakarítás és a nyereség fogalmát miért és miként kell egymástól elhatárolni.) Ezen a módon tehát a pénz-mennyiség modern fogalma, amelyet az árumennyiséggel szembe kell állítanunk, kiterjed a fizetési eszközök és a fizetési összegek együttes mennyiségére, vagyis az akár materiális, akár immateriális módon rendelkezésre álló pénzösszegek teljes mennyiségére. Pénzmennyiség alatt tehát az összes pénzösszegmennyiségeket, mint forgalombahozható fizetési erőmennyiségeket kell érteni.

5. Általánosságban véve, inflációról beszélhetünk ekként mindazokban az esetekben, amikor a materiális és immateriális értelemben egyaránt vett pénzösszegmennyiségek egészségtelen megduzzadását látjuk a megvásárolható árumennyiségekkel szemben. Előrebocsátjuk, hogy az *árumennyiség* fogalmát is tovább kell vizsgálnunk és legalább is külön kell választanunk, — mint az infláció tekintetében legkényesebb kategóriát — a szorosabb értelemben vett szükségleti jószágmennyiségeket, továbbá különválasztanunk a termelő javak mennyiségét és a nem produktív, illetőleg az elhasználásra szánt, de nem fogyasztási szükségletkielégítésre való egyéb nagy jószágmennyiségeket, amelyek főleg a háborús gazdaságban játszanak nagy szerepet.

Csakhogya modern pénzpolitikának éppen ennél a megállapításánál kezdődik el a maga korszerű feladata. Magának az inflációnak hangoztatásával, vagy letagadásával messzire nem mehetünk. Nem lehet letagadni továbbá az immateriális pénzösszegek infláló hatását sem. De nagy felületesség ismét, ha azt hisszük, hogy a defláció egyszerű és kritika nélküli eszközével — és hozzátehetjük különbség nem tevésével, — már megtaláltuk a védekezés egyetemes és általános eszközét is. Szerencsére van különbség infláció és infláció között is. Ez a különbség főleg arra vonatkozik, hogy mennyire sikerül az inflációnak akut hatását ellensúlyozni, lecsiszolni, illetőleg látenssé tenni azt. Akkor, amikor a rendkívüli viszonyok pl. háborúk idejében, lehetetlen megakadályozni a szükségletkielégítési javak mennyiségének csökkenését vagy lehetetlen biztosítani a szükségleti javak megfelelő termelését és ennek folytán az áru oldalról kellően nem ellensúlyozott vásárlóerő-mennyiségek, megtakarítások, vállalkozói nyereségek szaporodnak meg és gyűlnek össze, a legégetőbb feladat — és mondhatjuk az, amit észszerűen megtenni lehet és kell, — a *növekvő inflációnak latenssé tévése, vagy latenssé tartása* és az akut állapotba való kirobbanásának lehető visszاسzorítása. Ez az, amit a jelenlegi háborús pénzügyi politika ösztönszerűleg is követ és követhet, mégpedig mindenütt, mondhatjuk, a földkerekség minden államában. És ez az eljárás, amelyre nem is annyira valamely theoretikus irányítás, mint inkább a gyakorlati szükségesség nyomása és főleg az elmúlt világháború tapasztalatain való okulás is vitte rá a pénzügyek irányítóit, már magában véve nagyon sokat jelent. Az akut inflációnak legrombolóbb fajtája ugyanis az, amikor az ország vásárlóerő-mennyiségeit már nem lehet különféle pénzintézetek folyószámláin, betétein visszatartani, hanem amikor az ország vásárlóerejének túlnyomó nagy része már papírpénz, vagy bankjegyek formájában, tehát materiális fizetési eszközök formájában kizúdul a közönség körébe, amikor tehát a vásárlóerő-mennyiség túlnyomó mennyisége már közkézen forog a nagy tömeg között. Amikor viszonylag nem *keveseknek* számlakövetelésein van még elhelyezve, materiális fizetési eszközökben meg nem testesített módon, az ország feduzzadt vásárlóerőmennyiségeinek nagy, vagy túlnyomó része, hanem amikor már millió és millió ember kezén van az, mind jobban elérhetelenedő papírpénz alakjában. Ha már tehát az infláció általános jelenségével szemben védekezni nem is lehet, nagyon fontos az, hogy annak akut pusztító erejét mennyire lehet lokalizálni, mennyire lehet elérni azt, hogy a különféle bankletéteken felgyülemlett immateriális pénzösszegmennyiségek (követelés-mennyiségek) ne zuduljanak ki a köznapi csereforgalomba, főleg pedig a szükségleti javak piacára. Ebben áll az infláció

latenssé tevésének a nagyon is aktuális főrészlete, amelynek kényszerű és korszerű gyakorlata többé-kevésbé folyik az egész válságban levő világban.

Az infláció latenssé tételének közelebbi feladataihoz tartozik a legfontosabb szükségletkielégítési javak rohamos ár-emelkedésének a lehető megakadályozása is. Ebben a tekintetben a készletek racionalizálása, a különféle szétosztási jegyek behozatala és mindazok a feladatok, amelyek a különféle közellátási hivatalokban, minisztériumokban, intézményknél szemünk előtt folynak le, mutatják a gyakorlati példát. Nagyon természetes, hogy sok gyarlóság, sok tapogatózás van ezen a téren. Végeredményben azonban az a fontos, hogy megtudjuk különböztetni ez elkerülhetetlen rendszabályokat a feleslegesektől és a károsaktól. A különféle szükségleti jegyek lényege abban áll, hogy a szükségleti javak egy bizonyos mennyiségére és kategóriájára nézve, — legalábbis legalisan — kikapcsolják a pénzmennyiség hatóerejét, és ezzel a gazdasági szükségletkielégítésnek, hogy úgy mondjuk mesterséges zsilipekkel szűkített területén nem engednek a lecsökkent árumennyiséggel szemben megnagyobbodott pénzmennyiséget érvényesülni, hanem csak annyit, amennyi pénzmennyiség a kiadott jegymennyiségnek megfelel. Ez másrészt bizonyos tekintetben kommunisztikus berendezést jelent a legelemibb szükségletkielégítés területén, amelyet a válságos helyzet és a kényszerűség szorít rá az emberekre, mert hiszen a világ sohasem ismerte még a jólétnek a kommunizmusát, hanem csupán a nyomorúságnak a kommunizmusát. Akárhogy vesszük is azonban a dolgot, a legfontosabb szükségletkielégítési javak használati mennyiségének a racionalizálása elkerülhetetlen rendszabály a maihoz hasonló nagy válságok idején.

6. Rámutatunk már arra a közérdekű szempontra, hogy a már vázolt értelemben latensnek, lappangónak mondott inflációs jelenségek akuttá ne váljanak, ki ne robbanjanak. Az akut inflációnak, mint láttuk, legveszedelmesebb és legjellegzetesebb ismertetőjele az, hogy az ország vásárlóerőmennyiségének legnagyobb része papírpénz, vagy bankjegyek alakjában zudul ki a nagy tömegek kezei közé. A határvonalat a latens és nem latens inflációk között tehát ott kell megvonnunk, ahol egyrészt a vásárlóerőmennyiségek már nagyon felduzzadtak, de még immateriális pénzösszegek alakjában keveseknél, illetőleg a pénzintézeteknél vannak felhalmozva és a mikor másrészt már a valóságos materiális fizetési eszközök mennyisége is ilyen megduzzadtan cirkulál a nagy tömegek között. Hozzá kell tennünk hogy az inflációnak akut kirobbanása stádiumában már nincs sok értelme a fizető erőmennyiségek thezaurálásának folyószámlákon, vagy bankbetéteken, mert ilyenkor már minden hitelnek és minden pénzmerítésnek

a forrása egyre inkább a pénzsziporítás. A betéti, illetőleg a letéti kamatnak szerepe ezzel teljesen háttérbe szorul, mihelyt a pénzsziporodás folytán a pénz-elértéktelenedése gyorsabb iramú, mint amilyen az elhelyezett pénztőkéknek a kamatoztatása által való megnövelése. Ilyen körülmények között a kamatra való pénzelhelyezés is irracionálissá válik. Ezt a szempontot jól tudjuk és jól kell azt látnia mindenkinek már csak a világháború utáni nagy inflációk és pénzértéktelenedések tanulságaiból is. Ennek dacára mégis sokkal kevésbé vették észre a pénzügyi politikában azt a kevésbé látható és észrevehető, de annál szükségesebb szempontot és követelményt, hogy az infláció latenssé tétele, vagy latensnek való megtartása a legelső és talán egyedül célravezető feladat az inflációra hajlamos nagy válságos viszonyok között és hogy ez a feladat még fontosabb, illetőleg még általánosabb hatású a deflációnál is. Maga a defláció ugyanis, amely lényegében véve a megduzzadt pénzösszegmennyiség lelohasztását vagyis megkisebbitését jelenti, akkor volna teljes hatású, ha az állam által felszívott pénzösszegek valóban végleg el is tűnnének és megkisebbiténék az ország fizetőerőmennyiségének a megvásárolandó árumennyiséggel szemben való arányát. Ez azonban a valóságban így nem történhetik meg, mert az állam a felszívott fizetőmennyiségeket ismét kénytelen valahová fordítani, valahová kifizetni, így pl. háborús időkben éppen a hadiszállítások és a hadikiadások finanszírozására szükségesek azok a nagy összegek, amelyeket az állam akár adókkal, akár kölcsönök útján elvon polgáraitól. Ezek az összegek munkabérek és vállalkozói nyereségek fejében és alakjában, megrendelések és ellenértékek gyanánt és még számos más fizetési tétel alakjában megint csak kiözoñlenek. Vagyis az inflációs folyamat újra kezdődik mindaddig, amíg a pénzmennyiséggel szemben az árumennyiséget is nem sikerül ismét megfelelően növelni. Tehát a deflációtól várt hatást nem szabad összetéveszteni az infláció latenssé tevésének hatásával. Ezen kívül nem szabad elfelejteni, hogy a defláció a termelést is zsugorítja, vagyis csökkentőleg hat a pénzmennyiséggel szemben álló árumennyiségek megtermelésére is. Az inflálódo pénzösszegek idejében, vagyis az inflációra hajlamos időkben a helyes eljárás tehát nem egy általános és minden irányban kiterjedő deflációt követni, hanem kettős feladatot jelent. Ez pedig egyrészt az inflációnak latenssé tartása, másrészt pedig emellett a deflációnak olyan időben és mértékben és olyan gazdasági alanyokkal szemben való gyakorlása, amikor és ahol ez a defláció a termelést, főleg pedig a szükségleti javak termelését nem zsugorítja össze és nem csonkítja meg széles néprétegek adóforrásait, illetőleg reprodukciójukat nem akadályozza meg. Vagyis a deflációnak nem szabad általánosnak és annyira általánosnak lennie, hogy on-

nan is elvonja a hitelt és a szükséges forgótőkét, ahol az a normális termelési színvonal fenntartásához és továbbviteléhez szükséges. Addig lehet jogosult a defláció, ameddig és ahol infláló pénzüsségeket lohaszt le és von el, de jogosulatlan és közérdekellenes ott, ahol a szükségleti javak normális reprodukciójának a mérvét akadályozza már meg, mert ezáltal az árumennyiség arányát csökkenti tovább a pénzmennyiséggel szemben és a defláció ily módon a saját céljával jut ellentétbe ezen a ponton. Az általános defláció ugyanis nem csak a legnagyobb jövedelmeket és tőkéket deflálja, hanem megbénítja és összezsugorítja azokat a kisebb termelő üzemeket, vállalatokat, gazdaságokat is, amelyek éppen az inflációs pénzértékcsökkenés, anyagdrágulás és a termelési költségek emelkedése miatt a legjobban rá vannak szorulva a termelésük fenntartását biztosító hitelre és forgótőkére. Az általános defláció ugyanis a hitelmegvonást kíméletlenül alkalmazza és igénybeveszi ott is, ahol a kellő hitelbiztosítás éppen a termelés folyamatosságának a fenntartására szükséges, ide értve ama szükségleti javak termelésének igen jelentékeny részét, amelyeket a kis- és középüzemek végeznek el. Az általános defláció ennek folytán szükségszerűen nemcsak az ország pénzüsségmennyiségét, elsősorban immateriális pénzüsségmennyiségét zsugorítja össze, hanem zsugorítja a termelés oldalán a rendelkezésre álló, illetőleg megvásárolható szükségleti javak mennyiségét is. Ennek folytán hatása merőben ellenkezik az infláció latenssé tevésének és latenssé tartásának a hatásával, merthízen gyökeres helyzetjavulást csupán az árumennyiségnek a pénzmennyiséggel szemben való viszonyjavulása hozhat. Hiszen tulajdonképpen az árumennyiségnek a vásárlóerőmennyiséggel való tűrhető aránybáhozatalára törekszik az az eljárás is, amely az adagoknak racionalizálásával és a szükségleti javakra behozott jegyek segítségével a nagy keresleti pénzmennyiségeket viszsztatartja a fogyasztó javak piacáról, illetőleg bizonyos legfontosabb szükségleti javakkal szemben érvényesülni nem engedi legalábbis a fogyasztó javak piacának legális részében, de nem akadályozza meg egyszersmind a kisebb üzemek folytatását és szükségleti jószágtermelését, mint az általánosan alkalmazott defláció az üzemi hitelek megszorításával és egyéb hatásaival is. A háborús szükségleti cikk-jegyek rendszerét tehát az infláció latenssé tevése egyik eszközének és az erre irányuló közgazdasági politika egyik fejezetének kell tekintenünk.

Az ár- és költségemelkedés időszakában közgazdasági szempontból tehát nem lehet eléggé nagy nyomatékkal figyelembe venni a termelési költségnek az ezzel járó általános emelkedését is, amellyel szemben védekezni sokkal inkább tudnak a nagytőkéék és a koncentrált nagyvállalatok, mint a kis- és középüzemek. A kis és közép termelő üzemek ennél fogva

általánosságban sokkal jobban függők és sokkal érzékenyebbek a hitelmegszorításokkal és az adóemelésekkel szemben. Mind a hitelmegvonás, mind a progresszív adó hatása sokkal jobban érinti a kis, meg közép tőke- és pénzerejű vállalatokat. Ezért látszik észszerűnek az adó progresszívitása szempontjából is az az angol-amerikai rendszer, amely az általános jövedelmi adónál a progresszív adókulcsokat csak egy bizonyos határon felül kezdi meg a surtaxok és supertaxok formájában. Nem szabad elfeledni továbbá, hogy a pénz elértéktelenedésének időszakaiiban a progresszív adókulcs egyre kisebb és kisebb jövedelmi, illetőleg adóalanybeli kategóriákkal szemben érvényesíti már a maga hatását. Rohamos áremelkedések idejében ugyanis a kisebb jövedelmek egyre fokozódó nagyságú pénzegységmenyiségeket tartalmazó, de vásárlóerőben egyre jobban elmaradó jövedelemmenyiségekké fúvódnak fel és ilyenkor egyre kisebb és kisebb jövedelmi kategóriák kerülnek a progresszív adókulcs alá. Az általános, a devalvált pénzbeli jövedelmekre lefelé is végig alkalmazott defláció ezért hatásában versenyre kel a devalváció vagyon- és jövedelemromboló hatásával mert, — mint láttuk — olyan kisebb termelési és jövedelmi kategóriákra is kiterjed, amelyeket a normális pénzértékszámítású időkben már degresszíve, vagy a létminimum kiméelésével kellene megadóztatni. Ha pl. a pénz vásárlóereje annak egyharmadára csökken, akkor a tízezer pengős jövedelmeknek progresszíve magasabb kulccsal való megadóztatása azt jelenti és úgy hat, mintha normális viszonyok között már a 3333 pengős jövedelmet adóztatnánk meg a progresszív kulccsal. De gyakorlatilag a valóságos hatás még ennél is súlyosabb, mert az áruoldal is bizonytalanabb emellett a devalvált, illetőleg felfúvódott 10.000 pengős jövedelmet felmutató vállalat részére, mint azelőtt a 3333 pengő jövedelmet képviselő vállalat részére volt az egészségesebb pénzügyi viszonyok között. Az általános defláció tehát, ha azt kimélet és megértés nélkül alkalmazták, veszedelmes hatásokat vált ki a jövedelemeloszlás és jövedelemszerzés terén egyaránt, de nem tudja visszaadni a pénz vásárlóerejét, mert az csak akkor tér vissza, ha ismét több a vásárolni való jószág is, amit pusztán a pénzoldalról nem, hanem csupán az áruoldalról, vagyis az árutermelés oldaláról lehet biztosítani.

7. Az infláció latenssé tartásának és akut kirobbanása megakadályozásának legfőbb gazdaságpszichológiai eszköze pedig a pénzelhelyezés érdemes voltába vetett bizalom, hogy t. i. érdemes és hasznos dolog a pénzösszegeket a pénzintézeteknél elhelyezni, letétként, vagy betétként, nem pedig otthon tartani, vagy kivenni azokat a pénzintézetekből. Viszont ezzel szemben az inflációnak és a pénz desorganizációjának akuttá tételére ható legfontosabb pszichológiai okok egyike a defláció-

tól és a pénzürtékek devalválásától való félelem egyaránt, mert mind a kettő arra ösztönöz, hogy pénzeiket ne vigyék az emberek a bankokba. akár azért, mert onnan elszívja őket az állam, akár azért, mert nem lehet hitelre számítani és mert nem érdemes a kamatra való elhelyezés sem, minthogy a pénzromlás mértéke gyorsabb a kamat okozta tőkenövekedésnél.

Modern viszonyok között tehát egy egészséges pénzpolitika megkörvonalazása szempontjából tisztában kell lennünk azzal, hogy a pénz vásárlóerejében való helyzetjavulás csak akkor várható, hogyha egészséges arányú pénzösszegmennyiség áll szemben megfelelő árumennyiséggel és pedig elsősorban a nagy tömeg által fogyasztott fogyasztási cikkek mennyiségével. A válságos, háborús idők elengedhetetlen következményeként a pénzösszegmennyiségek folyton duzzadnak és pedig rendszerint elsősorban az immateriális pénzösszegek, vagyis a bankbetéteken, folyószámlákon elhelyezett és a különféle követelésekben megtestesülő pénzösszegek, úgyhogy ezekkel szemben kevésbé tudunk megfelelő arányos mennyiségű fogyasztási jószágmennyiséget szembe állítani. Ily körülmények között a gyakorlatilag legfontosabb modern pénzpolitikai teendő ennek, a már kétségtelenül beálló infláló állapotnak a latenssé tévése. Ez egyrészt abban áll, hogy nem engedünk mértéktelenül megszaporodott mennyiségű materiális fizetési eszközöket (papírpénzt) forgalomba jutni, másrészt pedig nem engedjük, vagy lehetőleg megakadályozzuk az említett felgyülemlett immateriális pénzösszegeknek a vásárlópiacra, főleg pedig a fogyasztási javak vásárló piacára való zudulását. Ezzel párhuzamos eljárás a legszükségesebb fogyasztási cikkek biztosítása egy helyesen alkalmazott és nagyon gondosan megvalósított bevásárlási jegyrendszer keretében. Mindenek felett szükséges azonban a legfontosabb szükségleti javak termelésének folyamatosságát biztosítani és lényegesebb megcsökkenésüket ugyancsak a termelés oldalán produktív termelési eljárásokkal megakadályozni. Hiú remény az azonban, amely a pénz vásárlóerejének megjavítását egyedül, vagy túlnyomólag a pénzoldalról és egy kényelmes és általános deflációs politika csodaszerétől várja, mert ez, — mint rámutattunk, — még nem teszi latenssé az inflációt, még nem tudja megakadályozni, hogy az elszívott pénzösszegmennyiségek, főleg a gazdaságilag improduktív jószágtermelés terén, — ne zuduljanak ismét vissza vállalkozói nyereség, munkabér stb. címén (ezeknek az elszívott pénzösszegmennyiségeknek szükségszerűen nagy hadiszállítási és hasonló célokra való felhasználása folytán) és mert továbbá a defláció jelentékeny mértékben zsugorítja elsősorban a szükségleti javak termelését is, főleg az ahhoz elkerülhetetlenül szükséges pénz- és hitelösszegek megszorítása folytán. Mert a pénz vásárlóerejének, vagyis a legfontosabb és leggyakoribb

értelemben vett pénzértéknek fenntartását, vagy javítását csak ott és akkor lehet biztosítani, amikor valóban is *vannak* megvásárolható áruk, elsősrben pedig megvannak és rendelkezésre állanak a legfontosabb szükségletkielégítési cikkek.

8. Foglalkozunk össze most már az eddigi gondolatmenetünkből adódó következtetéseket.

A deflációval közvetlenül csak a pénzmennyiséget szűkíthetjük meg. Főeszközei az erős adóztatás, meg a hitelszűkítés. A hitelszűkítés általánosságban alkalmazva mint már rámutattunk — azoknak a javaknak a megtermelési lehetőségeit is szűkítheti, amelyekkel szemben a pénz vásárlóerejének fenntartását, vagy növelését szeretnők biztosítani. Ezt a circulus viciózust csak az áruoldallról lehet átvágni, vagyis ha pénzünknek elegendő vásárlóerőt akarunk biztosítani, akkor elegendő árút, szükségleti jószágot is kell termelnünk. A közgazdasági cél csak az árújavakkal való elegendő nagyságú ellátottság lehet és ennek alapján az elegendő árumennyiséggel arányban álló pénzmennyiség. A pénzmennyiségnek az árumennyiséghez való hozzámérése (a defláció és a devalváció eszközeivel) könnyebb dolog, mint a megfelelő árumennyiség előteremtése. A gazdasági javulás célját követő pénzpolicának útja ebből folyólag inflációs időszakokban: 1. az inflációs folyamatnak latenssé tartása (az akuttá való kirobbanás megakadályozása végett); 2. a szükségleti javak kellő termelésének fenntartása, illetőleg a megfogyatkozott jószágkészletek normálissá tévése és 3. a megfelelő áruoldalnak (a szükséges árumennyiségnek) biztosítása után és ennek az alapján való valutarendezés. Ha ez a folyamat sikerül, akkor, — feltéve, hogy a normális áruoldalt sikerül helyreállítani — a valutarendezés a kellő fokon és kellő helyeken alkalmazott óvatos deflációs politika mellett a pénz értékét többé-kevésbbé átmentő stabilizációvá válhatik. Ellenkező esetben csak devalváció lehet az.

Magában véve azonban a puszta defláció nem lehet a már említett circulus viciózusnak, — körben mozgó folyamatnak — a saját áttörő eszköze, mert egyrészt a defláció azáltal, hogy pénzösszegeket koboz el, termelésre szükséges pénzösszegeket és hitelösszegeket is elvon, miáltal a szükséges termelést is csökkentti, mégpedig főleg azoknál a kis- és középtermelőknél, akik a főbb szükségleti javak termelésében játszanak nagy szerepet, és akiknek önálló vállalkozói és forgalomfenntartó szerepe már nagy számuknál fogva is a gazdasági élet egészséges volta szempontjából igen nagyjelentőségű. Helyzetüknek a defláció által való megrosszabbodása következtében még jobban növekszik a nagyvállalatok túlsúlya. Másrészt pedig a defláció hatása csak ideiglenes lehet, mert a defláció által elvont, illetőleg az állam részére felszívott pénzösszegeket az állam a nagy hadiszállítók, a fészerező nagyvállalatok stb. felé

kénytelen irányítani, ahonnan megint csak visszaáramlanak azok munkabérek, árak, vállalati nyereségek formájában a forgalomba.

A pénz vásárlóerejének visszaállítását csak az áruoldal régi arányának, vagyis a megvásárolható javak régi mennyiségének a visszaállítása adhatja meg, vagyis a termelésnek visszaállott kapacitása. Enélkül, — bárhogymint forgatjuk is a dolgot — a pénz régi vásárlóereje vissza nem térhet. Mert végeredményben a vásárlóerő *a közönség, a lakosság vásárlóerejét jelenti a pénzen keresztül*. A pénzt magát pedig nem lehet a közönségtől, a gazdálkodó embertől büntetlenül elvonatkoztatni. Ha inflált, túlságosan nagymennyiségű a pénz, a pénzegység vásárlóereje felhígul. A nagyközönségre nézve azonban az inflációknak káros és fájdalmas hatása főleg abban nyilvánul meg, hogy egyúttal megcsökken a megvásárolható szükségleti javak mennyisége is, egyúttal meggyöngyül az áruoldal is a pénzzel szemben. Sőt éppen ez a körülmény az inflációnak a meghatározója. A defláció pedig, ha nem tudja egyúttal megerősíteni az áruoldalt, vagyis ha nem tudja megszorítani a megvásárolható javak mennyiségét, legfeljebb formailag javítja a pénzegység vásárlóerejét, ami azonban nem jelenti még a nagyközönség vásárlóerejének a visszaállítását. A nagyközönség ugyanis nem tudja a régi normális szükségletmennyiségét megvásárolni a defláció dacára sem, nemcsak azért, mert nincs elég pénze, de mert nem áll rendelkezésre a termelés kielégítővé tétele nélkül elegendő mennyiségű áru sem.

A pénz vásárlóerejét tehát közérdekűen, vagyis a népesség, illetőleg a nagyközönség számára csak a megfelelő mennyiségű megvásárolható árumennyiségnek, vagyis az áruoldal szolgáltató képességének a biztosításával lehet visszaállítani. Ha ez megvan, akkor a könnyebbik feladat már a pénz számolási értékének a normális árumennyiséghez való hozzászabása.

Metallisztikus pénzberendezés mellett egyszerűbb ez a feladat annyiban, hogy egy megfelelő arany mennyiségnek pénzügyi anyag, illetőleg fedezet céljából való beszerzése már szinte automatikusan maga után vonja mind a pénzoldalnak, mind pedig az áruoldalnak az egymással szemben való normális arányokba helyezését. Jelenleg a helyzet nehezebb és bonyolultabb. Arany nélkül a nemzetközi csere-, pénz és hitelforgalom felbomlása mellett a megfelelő árumennyiségnek visszaállítása még fokozottabb mértékben játssza a primum movens szerepét — a gyógyulás útján. A legfontosabb közérdekű szempont, hogy a *közönségnek* legyen meg a vásárlóereje. Ez pedig akkor van meg, ha elegendő jövedelme van, nemcsak munkabér, hanem nyereség, vagy járadék alakjában is, mert végeredményben a jövedelmen vásárolunk. Jövedelmünknek pedig akkor lesz elegendő vásárlóereje, ha rajta elegendő szükségleti jószágot

tudunk vásárolni. A közérdekű gazdasági állapot az, amikor egyrészt elegendő megvásárolható áru van, másrészt pedig az emberek minél szélesebb rétegének elég pénze (jövedelme) is van a saját szükségleti javainak a megvásárlására. A gazdasági életben a tűrhető állapotok kialakulásával lassan-lassan ehhez az állapothoz közeledik egy-egy ország lakossága és az ilyen megközelítő állapotot nevezhetjük normálisnak. A pénz értékromlása, inflációja ebből az állapotból zökkenti ki az embereket, t. i. egyre kevesebb embernek lesz elegendő pénze megszokott szükségleti jószágmennyiségének a beszerzésére az infláció és árumennyiség zsugorodása miatt. A defláció viszont ezzel az állapottal szemben nem a normális helyzetnek a visszaállítást jelenti. Nem jelenti t. i., azt, hogy a defláció következtében az emberek széles rétegének ismét elegendő pénzük, az árucírdalon pedig elegendő mennyiségű árujuk lesz, mert minél általánosabb, minél kisebb jövedelmű rétegekre is kiterjedő a defláció, annál fokozottabb mértékben csökkenti meg az avval a normális pénzmennyiséggel (jövedelemmel, fizetőerővel) való rendelkezést, amely az emberek megszokott (normális) szükségletkielégítéséhez szükséges. Másrészt pedig annál több kis- és középvállalatnál, gazdaságnál stb. okoz nehézségeket a termelés ugyancsak normális költségeinek a fedezésében, és a termeléshez szükséges hitel megszerzésében. Hatását tehát a megfordított irányban progresszív vagyondézsmához, vagy adóhoz hasonlíthatjuk és ezért kell arra törekedni, — hogy a deflációnak hatása a rendes értelemben vett, vagyis a fölfelé irányulóan progresszív adó hatásához hasonlítson, ne pedig a lefelé nagyobb terhet jelentő megfordított progresszióhoz. Ez pedig akkor következik be, ha a kis- és középüzemekről távol tartani igyekszünk a deflációt, ha t. i. olyan pénzügyi politikát követünk, hogy a defláció ne érje azokat, akiknek a pénz értéktelenedése miatt csökkent a jövedelmük által képviselt vásárlóerejük, akár adóztatásban, akár hitelkorlátozásban, akár a pénzbeli vagyonoknak és jövedelmeknek kölcsön gyanánt való felszívásában nyilvánul meg a deflálás művelete.

Balás Károly

Kisgazdaságok igásállattartásának üzemgazdasági szempontjai.

A mezőgazdasági termelés időszakhoz kötöttsége maga után vonja azt az általánosan ismert körülményt, hogy a mezőgazdasági üzemek rossz kihasználói mindazoknak a termelési eszközöknek, amelyek bennük felhasználásra kerülnek. E tekintetben a többi vagyontárgyak mellett különösen kedvezőtlen helyzetben van az igásállatfelszerelés, amely — kivételes esetektől eltekintve — nem változtatható az elvégzendő fogatasmunkák időszakonkénti mennyisége szerint és így egy bizonyos, csaknem állandó igásállatlétszám mellett kell megoldani úgy a munkacsúcsok szükségleteinek kielégítését, valamint munkahiányos időszakok üzemi költségének terheit. Mindezek a nehézségek, amelyek kivétel nélkül minden gazdasági üzem keretében fennállanak, különösen súlyos mértékben jelentkeznek a *kisgazdaságokban*, ahol a munkaszükséglet időszakhoz való kötöttségén kívül még a birtok terjedelme, annak egyoldalubb kihasználása és egyéb körülmények is hozzájárulnak ahhoz, hogy az igásállatfelszerelés ne juthasson megfelelő fokú kihasználáshoz.

Hogy pedig ez a kérdés milyen nagy nemzetgazdasági jelentőséggel bír, arra élénken rávilágítanak a következő, 1935-ös statisztikából vett adatok: Csonkamagyarországon 100 holdon alóli gazdaságokban 58.931 drb. igásokör és 606.830 három éven felüli igásló (herélt és kanca) található. Ez a létszám az egész igásokörállománynak 37%-át és az egész igáslóállománynak 85%-át teszi ki. Természeteszerű, hogy ilyen arányok mellett nem lehet közömbös az a kérdés, hogy az ebben az igásállományban rendelkezésre álló munkaerő milyen kihasználáshoz jut.

Ha kisgazdaságok igásállatkihasználását vizsgálat alá vesszük, már felületes megfigyelés után megállapíthatjuk, hogy az a különböző ráható tényezők befolyása alatt másféleképpen alakul, mint ahogyan azt a mezőgazdasági üzemtan élénk tárja, részletesebb vizsgálat mellett pedig a kapcsolatok csaknem egész vonalán lényegbevágó eltéréseket találunk. Alábbi dolgozat célja Erdélyben gyűjtött adatok alapján, az *ábrázolós* módszer segítségével feltárni azokat az összefügg-

géseket, amelyek alapján kisgazdaságok igásállattartása és kihasználása alakul.

Tudvalevő, hogy a gazdaságok igásállattartásának különböző alakulására a később tárgyalandó egyéb tényezők mellett *a gazdaságnak piactól való távolsága* is befolyást gyakorol; már Goltz¹ megállapítja azt, hogy minél kisebb a birtoknak a piactól való távolsága és minél jobb az odavezető utak minősége, annál kisebb lesz az illető üzem igásszükséglete. Ennek alapján minden gazdaságnak törekednie kell igásállattartását úgy berendezni, hogy a belső igásmunkaszükséglet kielégítésén kívül a szállítási nehézségek minél okszerűbb áthidalását is biztosítsa.

Hogy kisgazdaságokban az igásállattartás a piac távolsága szerint hogyan alakul, annak megállapítására erdélyi kisgazdaságokból szerzett adatok alapján 66 kisüzem igásállattartását vettem vizsgálat alá, és pedig először az igásállattartás formái, másfelől az igásállattartás mérve szempontjából.² Ebből a célból elsősorban a vizsgált gazdaságokat 3 csoportba osztottam, amelyekben azok piaci fekvése jut kifejezésre. Ez a három csoport a piactól számított tíz, húsz és harminc kilométeres távolságokat ölel fel, úgyhogy az első csoportba azok az üzemek esnek, amelyek a piactól számított tíz kilométeren belül fekszenek, a második csoportba a tíz kilométertől húsz kilométer távolságra, a harmadik csoportba pedig a húsz kilométertől harminc kilométeres távolságra fekvő gazdaságok esnek. A piaci távolság ilyenforma megállapítása mellett tekintettel voltam azokra a kivételes esetekre is, amikor egy-egy gazdaság a túl jó, vagy túl rossz út- és közlekedési viszonyok következtében nem a távolságban kifejezhető gazdasági fekvéssel bírt, hanem kivételesen a szomszédos zónák valamelyikébe volt besorozandó. A piaci fekvés szempontjából felállított fenti három zóna között az általam vizsgált gazdaságok számszerűleg a következőképpen oszlottak meg: I. zóna = 28 gazdaság, II. zóna (10–20 km) = 26 gazdaság, III. zóna (20–30 km) = 11 gazdaság. IV. zóna felállítására nem került sor, miután 30 kilométeren túl fekvő, igen kedvezőtlen viszonyú gazdaságok csak csekély számban fordultak elő.

Az igásállattartás formájára nézve a vizsgált üzemeket a bennük tartott állatok szerint: tehén, ló, ökör, ló + tehén, ló + ökör, ökör + tehén, és ökör + tehén + ló tartó gazdaságokra osztottam és azokat a fent említett három zónába gazdasági fekvésük szerint állítottam be. Ennek az összeállításnak eredményét az alábbi kimutatás tünteti fel:

¹ von der Goltz: Handbuch der landw. Betriebslehre Berlin. 1905. 263–266. oldal.

² V. ö. Farkas Árpád: Erdélyi kisgazdaságok igásmunkája. Kolozsvár 1942.

Az igásállattartási formák eloszlása a piaci fekvés szerint:

A piactól való távolság km	Tehén	Ló	Ökör	Ló és tehén	Ló és ökör	Ökör és tehén	Ökör. tehén és ló	Összesen
	tartó gazdaságok száma							
0—10	—	18	2	2	5	1	—	28
10—20	7	3	4	3	3	4	2	26
20—30	6	—	—	2	2	1	1	12
Összesen	13	21	6	7	10	6	3	66

Ezek közül az állattartási formák közül a további vizsgálat szempontjából az ökör + tehén + ló formát kihagytam, miután ez semmi irányban jellegzetességet nem mutathatott. A megmaradt üzemekre vonatkozólag az egyes formák százalékos eloszlása céljából az alábbi kimutatást állítottam össze, amelyben a vizsgált üzemek százalékában beállításra kerültek százalékos arány szerint azok a gazdaságok, amelyek a különböző igásállattartási formákkal rendelkeztek.

Az igásállattartási formák eloszlásának %-os aránya:

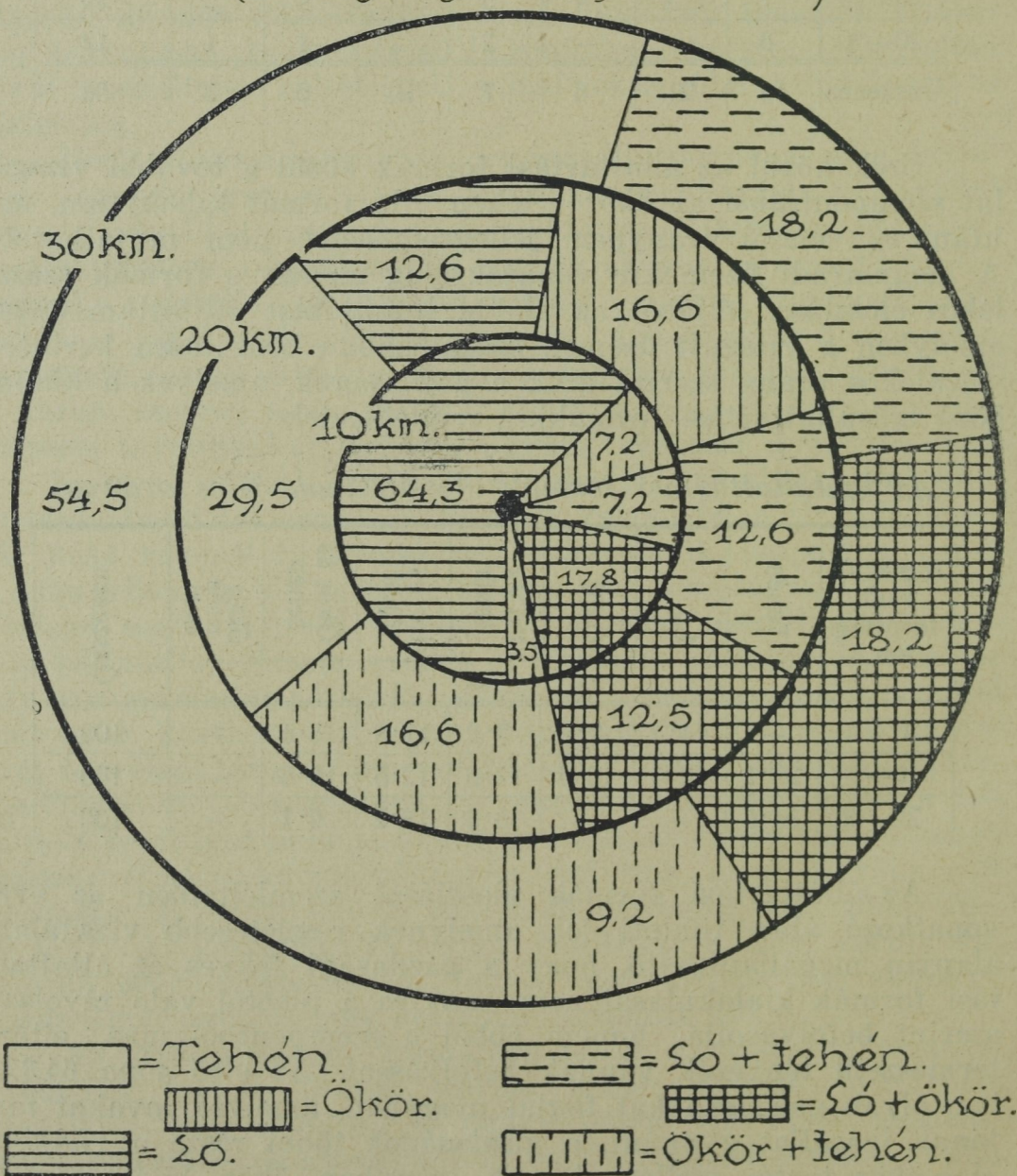
A piactól való távolság km	Tehén	Ló	Ökör	Ló és tehén	Ló és ökör	Ökör és tehén	Ökör, tehén és ló	Összesen
	0/0							
0—10	—	64·3	7·2	7·2	17·8	3·5	—	100
10—20	29·1	12·6	16·6	12·6	12·5	16·6	—	100
20—30	54·5	—	—	18·2	18·2	9·1	—	100

Az állattartási formák eloszlását szemléltetően az erre vonatkozó ábra tünteti fel, amelynek részletesebb vizsgálata alapján megállapítható, hogy a gazdasági fekvés az állattartási formák kialakulását nem annyira a piactól való távolság szerint befolyásolja, hanem ebből a szempontból más, eltérő természetű tényezők vannak befolyással. Az *első zóna* 64·3%-ban olyan gazdaságokat foglal magában, amelyek lovakat tartanak igásállat gyanánt, a gazdaságok többi része a 17·8%-os ló + ökör tartás mellett kisebb arányban ökör, ló + tehén és ökör + tehén tartással bír. A második zónában legnagyobb arányban (29·5%) a tehéntartás szerepel, emellett egyforma arányban (16·6%) található az ökör és az ökör + tehén tartó gazdaságok, kisebb arányban vannak (12·5—12·6%) a ló, ló + tehén és ló + ökör tartó gazdaságok. A harmadik zónában

54.5%-ban a gazdaságok tehenet tartanak, további egyforma arányban (18.2%) ló + tehen és ló + ökör tartó gazdaságok

ÉRDÉLYI KISGAZDASÁGOK
IGÁSÁLLATTARTÁSI FORMÁI A PIAC
TÁVOLSÁGA SZERINT.
(a vizsgált gazdaságok %-ában.)

1. ábra.

vannak, míg a hátralévő 9.2%-ot ökör + tehen-es gazdaságok foglalják el. Ezekből megállapítható, hogy az igásállattartási formák eloszlását elsősorban a tejtermelés kérdése, illetőleg

a teheneknek kizárólag tejtermelés céljából való felhasználása befolyásolja. Ezért nem találunk az első zónában teheneket igázó gazdaságokat nagyobb arányban, csak vegyes formában fordul elő itt a tehenek igázása lovakkal és ökrökkel együtt, amelyik forma a tehenek megfelelő kimelését lehetővé teszi. Az első zóna gazdaságainak a *piaccal való gyakori összeköttetése* indokolja a lótartás túlnyomó arányát, és az ökörtartás csökkent százalékát. Itt a vegyesformák közül a ló + ökör a kiterjedtebb, miután ez is a tehenek kimelésére vezet, másfelől a ló segítségével a piacraszállítás kérdését is könnyebben meg tudja oldani. A *második zónában*, tekintettel a nagyobb távolságra, már elég számbavehető arányban találjuk azokat az üzemeket, amelyek a teheneket igázzák akár tiszta tehéngazdaságok formájában, akár vegyes formában, a tehénkimelő gazdaságok aránya ezzel szemben itt lényegesen kisebb. A piaccal való lazább kapcsolatok következtében a lótartó gazdaságok ebben a zónában csak 12.6%-os arányban vannak, hasonlóképpen kisebb itt a ló + ökör-tartó gazdaságok aránya is.

A *harmadik zónában* a tej nehéz értékesítése következtében a tehénigázó gazdaságok aránya dominál, amelyhez még azon gazdaságok tekintélyes aránya is járul, amelyek vegyes tartásaikban a teheneket is igázásra használják. Ebben a zónában a piaccal való összeköttetés még *lazábbá* válik, úgyhogy csak kis arányban fogjuk a gazdaságok között azokat megtalálni, amelyekben a nagy távolságra való szállítás is befolyással bír. (Ló + ökör gazdaságok).

A piaci távolság szerint alakul a *gazdaságok termelési iránya* is. Olyan üzemek, amelyek a piachoz közelebb fekszenek, mondjuk az első zónában foglalnak helyet, úgy fognak berendezkedni, hogy piacképes termékeket aránylag nagyobb arányban állítsanak elő és így azoknak értékesítése céljából a piacra lesznek utalva. Ezekben az üzemekben a szükségletek egy tetemes részének fedezése is a közeli piac bekapcsolásával történik, úgyhogy ezeknek a gazdaságoknak piacra szállítandó termékei s piacról hozandó szükségleti cikkek a gyakori és minél könnyebb összeköttetést teszik szükségessé. Minél jobban távolodunk a piactól, annál nagyobb mértékben fog az önellátás szerepe a termelés irányában jelentőséget nyerni. A második, de főleg a harmadik zónában fekvő üzemek függetleníteni igyekeznek magukat a piactól, amelyeket a nagyobb távolság következtében nehezen is tudnának megközelíteni, vagy legalábbis túlságos költséget jelentene a sűrűbb közlekedés fenntartása. Ebből az okból ezeknek a gazdaságoknak termelési iránya olyan lesz, amely minél kevesebb piacra viendő terméket állít elő és amely mellett minél kisebb mértékben lesznek a gazdaságok szükségleteik kielégítése céljából a piacra utalva. Az ilyen gazdaságoknak ennél fogva olyan igásállattartásra

lesz szükségük, amely a piaccal való ilyen laza kapcsolat mellett a gazdaság és háztartás belső szükségleteit biztosítani tudja.

Hogy hol van az a határ, ahol ez az átmenet kezdetét veszi és milyen mértékben történik az üzemeknek ilyen irányú átállítása, az természetesen esetről-esetre változó. Az igásállattartás formájára vonatkozó számításaim szerint azonban az általam vizsgált gazdaságoknál ez a 10 és 20 km-es távolságok között következik be.

A tejtermelésre vonatkozólag még érdekes lesz megemlíteni, hogy német vizsgálók szerint (*Eibl*)³ egy tehén-munkaóra = 625 gr tejvesztés, illetőleg a tehének igázásával kapcsolatosan minden munkában eltöltött óra ilyen mennyiségű tejvesztést von maga után. A piactól való távolság szempontjából tehát mindaddig nem lesz okszerű a tehének igázása, amíg 625 gr tej értéke ab gazdaság nagyobb lesz, mint az egy munkaóra alatt elérhető igásmunkateljesítmény értéke. Amikor a távolság növekedése következtében a tej szállítási költsége ezt az ab gazdaság-i értéket annyira lecsökkenti, hogy azt az egy tehénmunkaóra értéke meghaladja, akkor *okszerűbbé válik a tehének igázása*. Természetszerű, hogy az igásállattartás ilyenforma alakulására nemcsak a tej szállíthatósága, hanem *egyéb termények* értékesítésének kérdése is befolyással van.

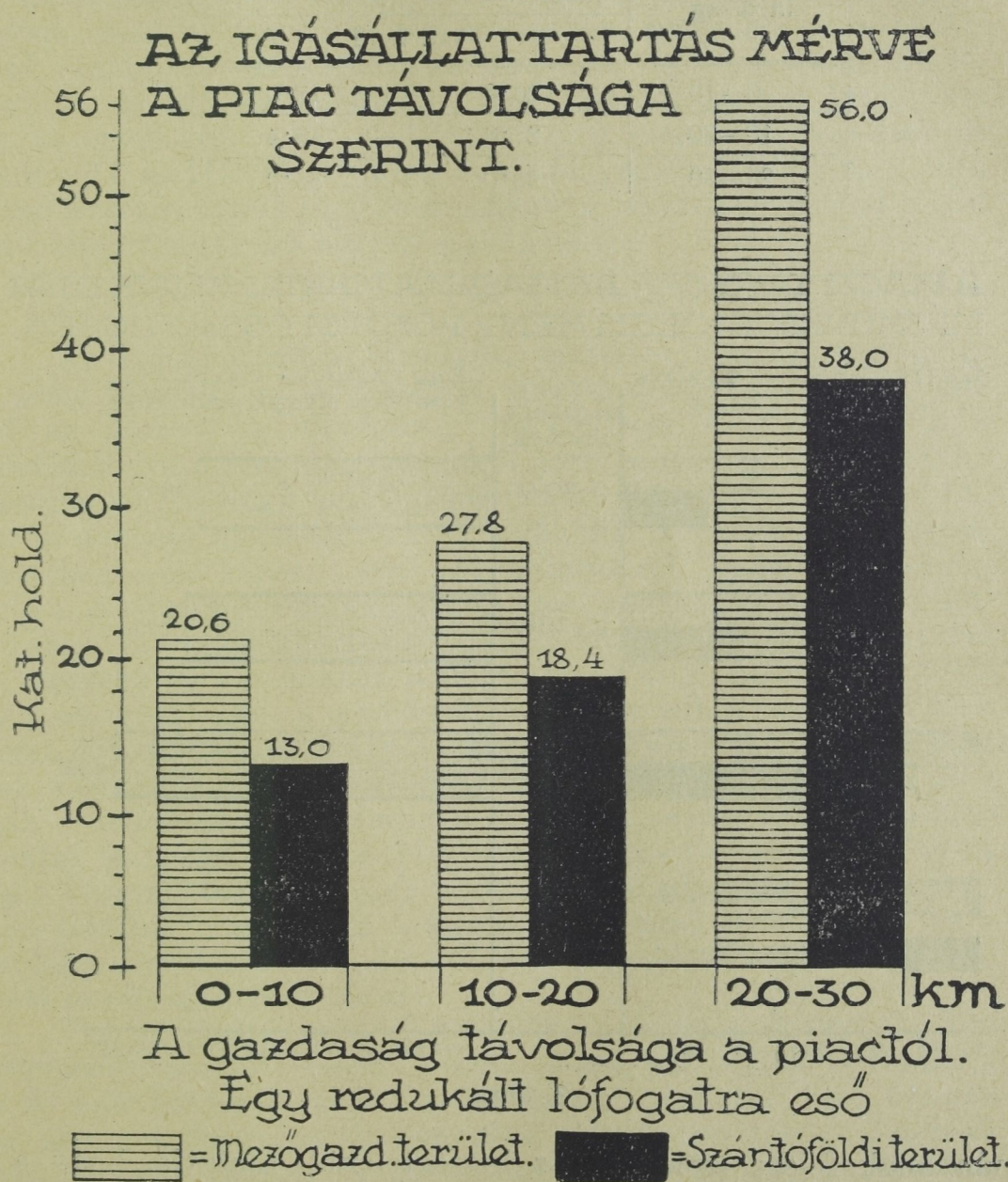
Általában megállapítható, hogy a fent ismertetett igásállattartási formáknak a piaci távolság szerint való elhelyezkedése kisgazdaságokban főleg azon az üzemi sajátosságon alapul, hogy azok *külön-külön kis egységeket képviselve és túlnyomóan az önellátás szempontjaira berendezkedve, nehezen tudják egyenként megoldani kismennyiségű feleslegeik piacra való vitelét* és ezért náluk sokkal előbb következik be az üzemeknek a nagy piaci távolság szerint való átállítása, mint ahogyan azt nagyobb üzemeknél találjuk. Ennek a körülménynek hatását nemcsak a belterjességnek a piactól való távolság szerint történő alakulásával magyarázhatjuk tehát, hanem itt a gazdálkodó saját és családi szükségleteinek fedezése is — mint lényeges tényező — közrejátszik.

Az igásállattartás formáinak a piactól való távolsággal összefüggő változásain kívül az *igásállattartás mérve* is szembeötlő eltéréseket mutat a különböző piaci fekvésekben. Ha ebből a szempontból a fent ismertetett 66 kisüzemet további vizsgálat tárgyává tesszük, általánosságban megállapíthatjuk, hogy az igásállat-állomány nagysága a növekvő piaci távolsággal párhuzamosan csökken. A 10 km-ig fekvő gazdaságok egy redukált lófogatra eső mezőgazdasági területre 20.6 kat. holdat, szántóföldi területre pedig 13.7 kat. holdat tesz ki.

³ Eibl: Über den Einfluss der Arbeitsleistung auf die Milchsekretion bei Arbeitskühen. Diss. München 1934.

A második zónában a mezőgazdasági terület nagysága 27.8-re, a szántóföldié pedig 18.4-re emelkedik. A harmadik zónában ezek az arányok oda módosulnak, hogy egy redukált lófogatra 56.0 kat. hold mezőgazdasági terület és 38.0 kat. hold szántó-

2. ábra.

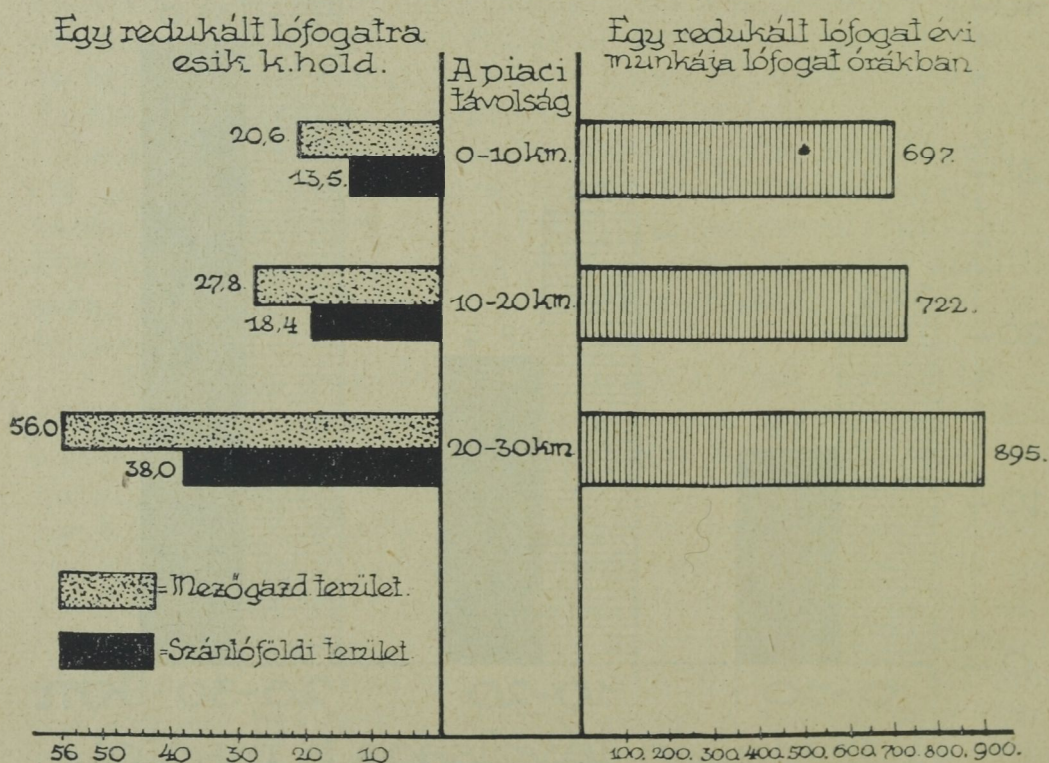
földi terület esik. Ha ezeket az arányokat közelebbről vizsgáljuk, megerősítést nyer az a fenti megállapításunk, hogy a piac közvetlen hatása csak a *második zóna külső határáig* terjed, miután addig az igásállattartás mérvében lényegesebb eltolódás nem mutatkozik. Húsz km-től nagyobb távolságokban azonban már a mezőgazdasági területre, vagy szántóföldre vonatkoztatott igásállomány lófogategységben a második zóna álló-

Igásállattartás mérve a piac távolsága szerint:

A piactól való távolság	Egy redukált lófogatra esik	
	mezőgazd. terület	szántóföldterület
	kat. hold	
0—10	20·6	13·0
10—20	27·8	18·4
20—30	56·0	38·0

A PIACZI TÁVOLSÁG, AZ IGÁSÁLLATTARTÁS MÉRVE ÉS AZ IGÁSMUNKATELJESÍTMÉNY KÖZÖTTI ÖSSZEFÜGGÉS.

3. ábra.

mányának felére csökken. Ez kétségtelenül mutatja, hogy a kritikus határ a második és harmadik zóna között áll be.

Az állattartás mérvének változásait az erre vonatkozó diagramm ábrázolja.

Ha a továbbiakban a piaci távolság, az igásállattartás mérve és az igásmunkateljesítmény közötti összefüggést vizsgáljuk (l. az erre vonatkozó ábrát), azt fogjuk látni, hogy a távolsággal csökkenő igásállatlétszámmal szemben — bár nem ugyanolyan mérvű — de világosan megállapítható évi abszolút munkateljesítmény emelkedése jár együtt. Az egy lófogatra

eső évi lófogatórak száma ugyanis a 10 km-ig eső gazdaságokban csak 697, a 10—20 km-ig már 722 és a 20—30 km-es távolságoknál pedig 895. Ez azt mutatja, hogy minél távolabb megyünk a piactól, annál nagyobb lesz egy redukált lófogat évi munkateljesítménye. Ennek okát abban a körülményben kereshetjük, hogy a nagyobb távolságokban nagyobb mezőgazdasági, valamint szántóföldi terület esik egy-egy redukált lófogatra, és így az igásfogatok jobb kihasználáshoz juthatnak. Ez az emelkedés a két első zóna között még elég mérsékelt és csak a II. és III. között mutatkozik lényegesebb különbség, ami mindenesetre avval függ össze, hogy a területben e közt a két zóna között nagyobb eltérés észlelhető.

*

Az igásállattartás formáira, valamint annak nagyságára a piaci távolság mellett sokkal elhatározóbb befolyást gyakorol az *üzemek mezőgazdasági területének kiterjedése*. Ez a körülmény minden további nélkül természetesnek tűnik fel, ha meggondoljuk, hogy a kiterjedés tekintetében egy bizonyos határon alól eső gazdaságok már területük korlátozott volta következtében sem képesek egy ott alkalmazott igásfogatot megfelelő módon kihasználni. Ez az eset azonban nemcsak a túl kicsiny kiterjedésű gazdaságoknál következhetik be, hanem a nagyobb kategóriáknál is mutatkozni fog, aminek egyszerű oka az, hogy azok a gazdaságok is szenvednek az igásállatok rossz kihasználhatósága következtében, amelyek — bár területük elég nagy arra, hogy egy fogatot legalább kihasználhassanak — azonban még mindig nem bírnak olyan nagy mezőgazdasági területtel, hogy a több, vagy vegyes fogattartás előnyeit úgy kihasználhassák, mint ahogy azt a nagyobb gazdaságokban találjuk. Ennek oka a kisgazdaságoknak területükkel kapcsolatos egyoldalú termelése és az igásfogat használatára szolgáló egyéb alkalmak hiánya.

Ha az *igásállattartás-formákat a mezőgazdasági terület kiterjedése szerint vesszük vizsgálat alá, azt fogjuk látni, hogy a 20 kat. holdig terjedő mezőgazdasági területtel bíró üzemek az általunk megvizsgált esetekben felerészben tehén-, felerészben ló-igázó üzemek. A 20—40 kat. holdig terjedő gazdaságok egynegyedrészen tehén-, egynegyedrészen ló- és egynegyedrészen ló + ökör-igát alkalmazó üzemek, ökröt és ökör + tehenet alkalmazó gazdaságok az egész létszámnak egy-egy nyolcadát teszik ki. A 40 kat. holdnál nagyobb gazdaságok között egynegyedrészen ló-, ökör- és ló + ökör-igázást találunk, míg egynyolcadrészen az ökör + tehén és az ökör + ló + tehén gazdaságok fordulnak elő. Ez azt mutatja, hogy a *tehenigázó gazdaságok* a legnagyobb arányban a legkisebb kategóriában találhatók, a 20—40 holdas csoportban még előfordulnak ugyan*

egynegyedrész arányban, azonban a legnagyobb kategóriában már nem találunk, csak *tehénigázó* gazdaságokat. A *lőigázó gazdaságok* aránya szintén az első kategóriában, tehát a legkisebb kiterjedésnél, a legnagyobb; megtalálható azonban egynegyedrész arányban mindkét felsőbb kategóriában is.

Az ígásállattartási formák a mezőgazdasági terület kiterjedése szerint:

A mezőgazdasági terület kiterjedése kat. hold	100 gazdaságból						
	tehén	ló	ökör	ló + tehén	ló + ökör	ökör + tehén	ló + ökör + tehén
	i g á z ó						
—20	50	50	—	—	—	—	—
20—40	25	25	12·5	—	25	12·5	—
40—	—	25	25	—	25	12·5	12·5

Az *ökörigázó gazdaságok* legnagyobb arányban (egynegyedrészben) a legmagasabb kategóriában találhatók, a középső kategóriában csak egynyolcadrészben vannak meg, míg a legkisebben teljesen hiányzanak. A *vegyestartások* közül azok, amelyekben az ökör előfordul, szintén hiányzanak a legkisebb csoportból, a másik két csoportban pedig egyforma arányban fordulnak elő. *Hármas vegyestartás* csak kismértékben, és pedig a legmagasabb kategóriában található. Röviden kifejezve a 20 holdon alóli kisgazdaságok ígásállat gyanánt tehenet és lovat tartanak, 20 kat. hold mezőgazdasági területen felül a tehén- és lőtartás még megtalálható, de már megjelenik az ökör, ló + ökör és ökör + tehéntartás is, a legmagasabb kategóriában a tehéntartás kimarad, ezzel szemben nagyobb mértékben fordul elő az ökörtartás és emellett megtalálható a hármis vegyestartás is.

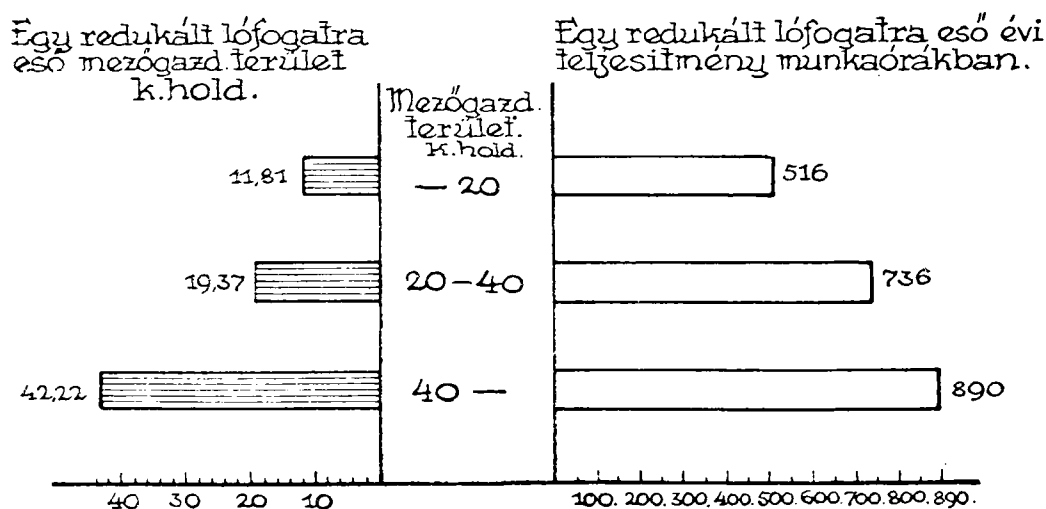
Az *ígásállattartás nagysága és a mezőgazdasági terület kiterjedése* között is igen szoros összefüggés észlelhető. Az egy redukált lőfogatra eső mezőgazdasági terület kat. holdakban a legkisebb kategóriában 11.81-et tesz ki, ez az arány a középső kategóriában 19.37 és a legfelsőben 42.22 kat. holdra emelkedik. Tehát igen lényeges az az eltérés, amely az állattartás mérvében a mezőgazdasági terület kiterjedésének változásaival bekövetkezik. Minél kisebb a birtok, annál nagyobb az aránylagos ígásállatlétszám, és pedig a területi fokozatokon lefelé haladva a legkisebb kategóriánál négyszeresét találjuk annak a létszámnak, amely a legmagasabb kategóriánál megállapítható.

Nem kevésbé érdekes alakulást mutat az *ígásmunka-*

teljesítmény vizsgálata is a különböző nagyságcsoportok és az igásállomány aránylagos nagysága szempontjából. A 20 kat. holdig terjedő mezőgazdasági területtel bíró üzemekben, ahol legnagyobb az aránylagos igásállatlétszám, a legkisebb, egy redukált lófogatra vonatkoztatott évi munkateljesítményt találjuk, azaz 516 lófogatórá. A második nagyságcsoportban a csökkenő létszám mellett növekszik ez a teljesítmény (736 lófogatóra), a legnagyobb kiterjedésnél pedig 890 lófogatórás évi munkateljesítményt találunk. Ezek a jelenségek megerősítik

A MEZŐGAZDASÁGI TERÜLET, KITERJEDÉSE, AZ IGÁSÁLLATTARTÁS MÉRVE ÉS AZ IGÁSMUNKATELJESÍTMÉNY KÖZÖTTI ÖSSZEFÜGGÉS.

4. abra.

azt a már előzőleg levont tanulságot, hogy a *nagyobb igásállatlétszám* akkor is, ha annak bekövetkezését a mezőgazdasági terület különböző változásai idézik elő, maga után vonja a *kisebb, abszolút munkateljesítményt*. Ennélfogva kisebb gazdaságok sok igásállatot tartanak és azokat rosszabbul használják ki, mint a nagyobb gazdaságok ezt csökkent igásállatlétszámukkal tehetik.

*

Kapcsolatban a művelési ágak eltérő igásmunkaigényével, természetesen, hogy különben azonos nagyság és körülmények között fekvő kisgazdaságok között is eltérő igásmunkaszükségletet és felhasználást fogunk találni aszerint, hogy a gazdaságok *területében milyen arányban foglalnak helyet az egyes művelési ágak*. Köztudomású, hogy a *legelő* az a művelési ág, amely területegységenként a legkevesebb igásmunkát igényli, mert hiszen a legelőkön, eltekintve esetleges karbantartási munkáktól, alig fordulnak elő fogatos munkák. A legelők mellett tetemesen nagyobb a *rétek* igásmunkaszükség-

lete. Ennél a művelési ágnál már maga a termés betakarítása is számbavehető igásmunkát igényel, ezenkívül azonban a karbantartáshoz szükséges igásmunkák is kiterjedtebbek lesznek, mint amilyeneket a legelőnél találtunk. A *szántóföld* igásmunkafelhasználása a három főművelési ág között a legmagasabb, miután itt már nemcsak a termés betakarítása fog igáserőt igénybevenni, hanem a talajelőkészítési és trágyázási munkák, valamint a növényápolás is igényelnek fogatos erőt. Természeteszerű, hogy a szántóföldnél a területegységre vonatkoztatott igásmunkaszükséglet igen nagy eltéréseket mutathat aszerint, hogy milyen szántóföldi kihasználás van bevezetve. U. Teichmann⁴ 20 kisk gazdaságban megállapította a különböző művelési ágak hektáronkénti fogatoserő felhasználását. Ezen adatok szerint a különböző művelési ágak hektáronkénti és évenkénti fogatoserő-szükséglete a következő:

szántóföld	175 fogatóra,
rét	75 „
legelő	10 „

Ezek szerint a három főművelési ág igásmunkaigénye a következőképpen aránylik: 100:43:6.

Az egyes művelési ágak eltérő igásmunkaigényével kapcsolatosan azonban nemcsak a munka mennyisége szempontjából, hanem az *igásállattartás formái* tekintetében is mutatkoznak eltérések. Ez a körülmény természetesen következik a különböző igásállattartási formák teljesítőképességéből. Olyan gazdaságok, amelyekben a nagy munkaigényű művelési ágak nagyobb arányban foglalnak helyet, természetesen olyan állattartási formát is választanak, amely ehhez a nagyobb munkaigényhez jobban hozzáidomul. Az általunk vizsgálat alá vett gazdaságok a szántóföldi terület arányának szempontjából, az igásállattartás formáinak tekintetében a következő kimutatásban feltüntetett változásokat mutatják:

A szántóföldi terület aránya ‰	100 gazdaságból						
	tehén	ló	ökör	ló + tehén	ló + ökör	ökör + tehén	ökör + ló + tehén
	i g á z ó						
20—40	—	50	50	—	—	—	—
40—60	50	25	—	—	25	—	—
60—80	25	25	12·5	—	12·5	—	25
80—100	12·5	37·5	12·5	—	25	12·5	—

⁴ V. ö.: U. Teichmann dr.: Untersuchung über die Spannviehhaltung in bäuerlichen Betrieben. Berlin. 1939. 11. oldal.

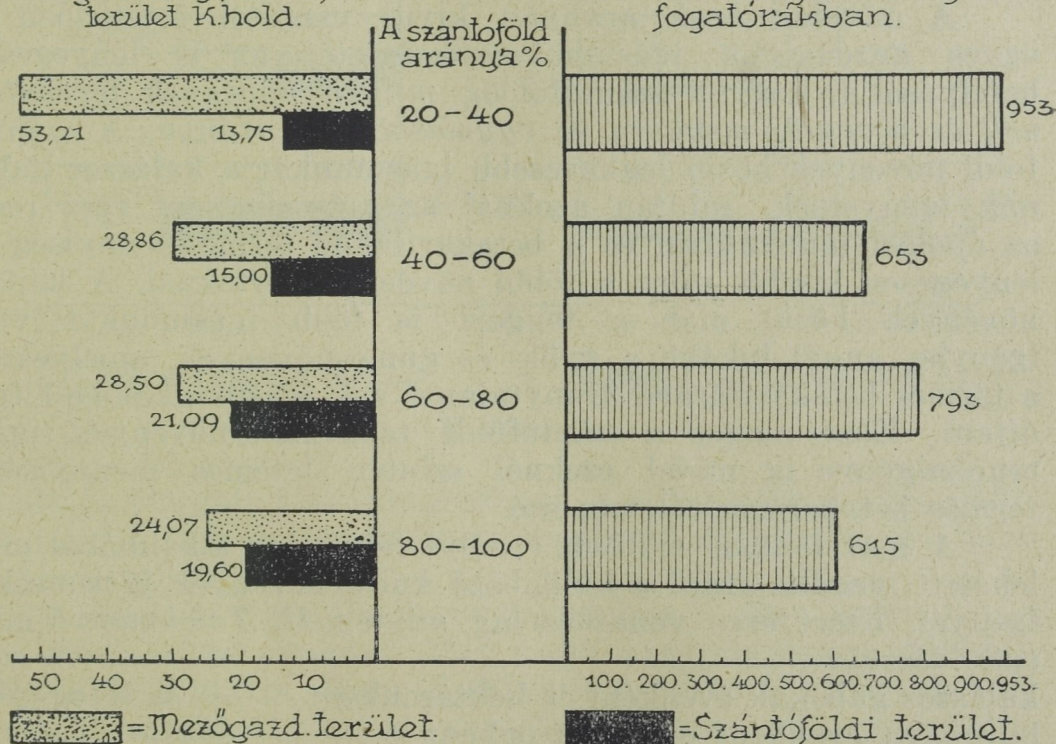

Ennek a kimutatásnak adatai szerint a 40–80%-os szántóföldi arány keretein belül világosan megállapítható, hogy a növekedő szántóföldi arány felé a tehénigázás aránya csökken, valamint kisebbedik a ló + tehén-igázó gazdaságok százaléka is; ennek ellenében a szántóföld arányának növekedésével kapcsolatban helyet kapnak az ökörigázó gazdaságok is. A fenti kimutatáshoz még meg kell jegyeznünk azt is, hogy

A SZÁNTÓFÖLD ARÁNYA, AZ IGÁSÁLLATTARTÁS MÉRVE ÉS AZ IGÁSMUNKATELJESÍTMÉNY KÖZÖTTI ÖSSZEFÜGGÉS.

Egy redukált lófogatra eső mezőgazdasági, szántóföldi terület k.hold.

Egy redukált lófogatra eső évi munkateljesítmény lófoglórákban.

5. ábra.

a 20–40, valamint a 80–100%-os szántóföldi arányt mutató gazdaságok, mint abnormis összetételű üzemek, ennél a következtetésnél nem jöhetnek tekintetbe, miután ennél a két kategóriánál éppen a művelési ágak terz aránya következtében egyéb tényezők elfedik a szántóföldi arány hatását.

Ha a szántóföld aránya, az igásállattartás mérve és az igásmunkateljesítmény közötti összefüggést vizsgáljuk, úgy erre vonatkozó eredményeinket a megfelelő diagramban foglalhatjuk össze. Ennek a diagrammnak tanulságai szerint, bár egyfelől világosan megállapítható, hogy a szántóföld növekedő arányával párhuzamosan növekszik a mezőgazdasági területre vonatkoztatott állatlétszám, másfelől azonban az egy fogatra eső szántóföldi terület csak 80%-ig növekszik,

azután pedig csökken. Hasonló szabálytalanságokat mutat az ígásmunkateljesítmény vizsgálata is a szántóföldi arány szempontjából. Itt azt fogjuk látni, hogy az első és utolsó kategóriákban, azaz a nagyon kicsiny és nagyon nagy szántóföldi arány mellett nehezen magyarázható, túlnagy, illetőleg túl-kicsiny évi ígásmunkateljesítményt találunk: az első kategóriában 953 munkaóra, az utolsó kategóriában 615 munkaóra. Ez azt mutatja, hogy ebben a két kategóriában a munkateljesítmény is abnormálisan alakul és hogy az ígáserő kihasználása szempontjából a 40–60-as és 60–80-as csoportok mutatják az *optimális arányt*. Ezeknél ugyanis a szántóföldi aránnyal szabályosan növekedő ígásmunkateljesítményt találunk.

A művelési ágak arányán kívül magától értetődően az egyes gazdaságok ígásmunkaszükségletét az is lényegesen befolyásolja, hogy a szántóföldön *milyen növények termelteknek és azoknak mekkora az egymásközötti aránya*. A szántóföldi növények közül legkevesebb ígásmunkát a kalászos gabonák igényelnek, miután azoknál az ígáserő nem vesz részt az ápolási munkákban és a betakarítandó termés mennyisége is lényegesen kisebb, mint a többi növénycsoportoknál. A kapásnövények közül már a tengeri is több ígásmunkát vesz igénybe, annál inkább a gyök- és gumósnövények, amelyeknél a termés betakarítására aránytalanul sok ígásmunkát kell fordítani. Elég magas a szántóföldi takarmánynövények ígásmunkaigénye is, mivel ezeknél szintén tetemes mennyiségű termés betakarításáról van szó.

A már fentebb említett erdélyi felvételek alkalmából nem lehetett megállapítani a különböző kulturnövények ígásmunkaigényét. Ezért erre vonatkozólag szintén *U. Teichmann*⁵ adatait idézzük:

kalászos gabonák évenként és hektáronként	= 48 lófogatóra
burgonya évenként és hektáronként	= 115 „
szántóföldi takarmánynövények hektáronként	= 134 „
répa hektáronként	= 156 „

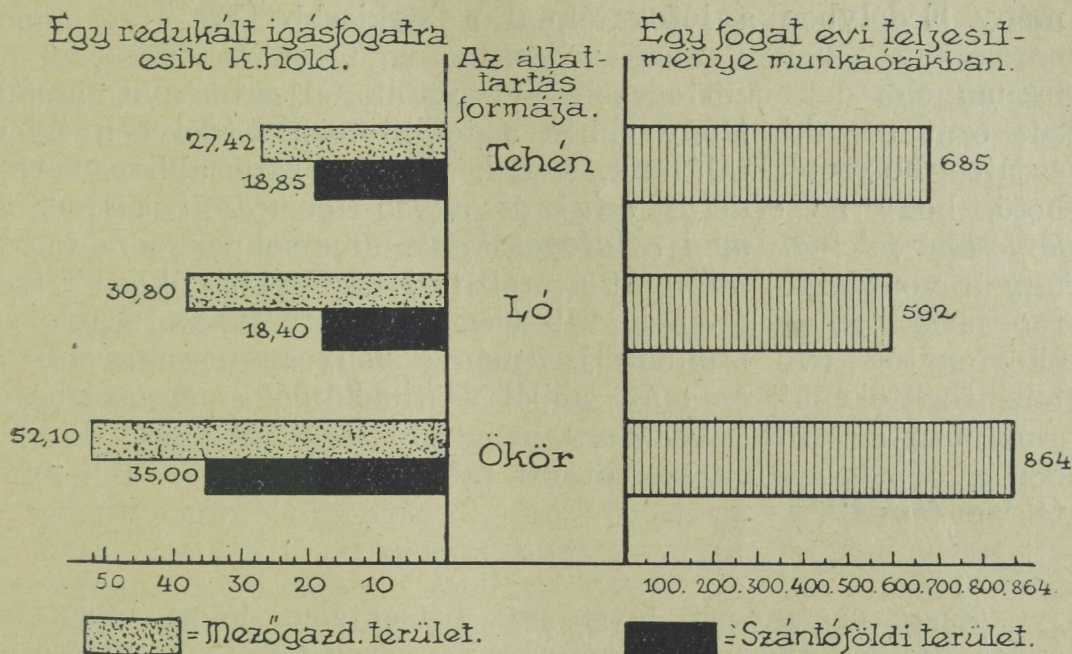
*

Az ígásállattartás mérvére, valamint a munkateljesítményre befolyással van az *ígásállattartás formája* is. Köztudomású, hogy különben azonos körülmények között a ló nagyobb munkateljesítményre képes, mivel az időjárás kienyegéseinek jobban ellenáll és nagy mozgékonyágánál fogva is nagyobb munkaképességgel rendelkezik. Ezzel szemben az ökör teljesítménye általában kisebb, miután különösen télen nehezebben használható és mozgása is sokkal lassabb. A tehén-ígázásnál pedig fellép az a szándéka a gazdának, hogy minél jobban kimélje állatait, miután tőlük az erő kifejtésén kívül más teljesítményt is vár. Ezek alapján az várható, hogy a ló-ígázó gazdaságokban találjuk a legtöbb ígásmunkát, az ökör-

igázónál kevesebbet és a tehénigázónál a legkevesebbet. Ez az arány mutatkozik is *Teichmann*⁵ vizsgálataiban, amennyiben

AZ IGÁSÁLLATTARTÁS FORMÁJA MÉRVE ÉS A MUNKATELJESÍTMÉNY KÖZÖTTI ÖSSZEFÜGGÉS

6. ábra.

az általa vizsgált kisgazdaságokban a lófogatoknál 1500, ökorfogatoknál 1100 és a tehénfogatoknál 400 munkaóra évi teljesítményt találunk.

Az erdélyi vizsgálatok ezzel szemben — igen érdekesen — más eredményre vezetnek. Már maga a *viszonylagos igásállatlétszám* is mutatja, hogy Erdélyben a lóigázó gazdaságoknál kevesebb mezőgazdasági és szántóföldi terület esik egy fogatra, mint az ökörtartó üzemekben, a tehéntartó gazdaságoknál

Igásállattartás formája	Egy redukált lófogatra esik	
	mezőgazd. terület	szántóföldi terület
	kat. hold	
Tehén	27·42	18·85
Ló	30·8	18·4
Ökör	52·1	35

pedig az igásállattartás viszonylagos nagysága mindkét másik formánál többet tesz ki. Tehát a tehénigázó gazdaságok viszonylagos állatlétszáma a legnagyobb, a lóigázóké már ki-

⁵ V. ö.: U. Teichmann: op. cit. 15. oldal.

sebb, az ökörigázóké pedig a legkisebb. Ilyen különleges képet mutat a különböző igásfogatok *évi teljesítőképességének vizsgálata* is, amelynek alapján az igásállattartás formája, mérve és munkateljesítménye közötti összefüggésről összeállított diagramm készült. Ennek adatai szerint az évi munkateljesítmény Erdélyben a lófogatoknál a legkisebb (592 óra), ennél nagyobb a tehenek munkateljesítménye (évenként 685 óra) és legnagyobb az ökörfogatok évi munkateljesítménye, amely 864 órát tesz ki. Hogy ebben a tekintetben Erdélyben ilyen sajátos helyzetet találunk, annak magyarázata abban kereshető, hogy az *erdélyi talaj és egyéb természeti viszonyok kevésbé felelnek meg a lófogatoknak*, amelyeknek ennél fogva úgy a vontatási, valamint a szállítási munkákban kisebb szerep juthat, mint a tehén-, illetőleg ökörfogatoknak. Hogy az ökörfogatok évi munkateljesítménye lényegesen nagyobb a tehénfogatokénál, ez már abból a *kimélésből* magyarázható, amelyben az erdélyi gazda teheneit részesíti és amely különben a német adatok szerint ott még sokkal fokozottabb mértékben fennáll.

*

Kisgazdaságokról lévén szó, kétségtelen dolog, hogy az egyes üzemek igásmunkaigényére lényeges befolyást gyakorol *a birtok tagozódása, az egyes tagok egymástól való távolsága, esetleg a földeknek a gazdasági udvarhoz viszonyított fekvése*. Arra való törekvésünk, hogy jelen tanulmánnyal kapcsolatban erre vonatkozólag is bizonyos törvényszerűséget tudjunk megállapítani, nem vezetett eredményhez, miután ebben a tekintetben az egyes üzemek annyira eltérő tulajdonságokat mutattak, hogy azoknak csoportosítása lehetetlenné vált és így számszerűleg ezeknek a körülményeknek hatását nem is lehetett megmérni. Annyi azonban kétségtelen, hogy a túlságos nagy tagozódás, a birtoktestek nagy távolsága és az udvartól való rossz fekvése lényegesen emeli az igásmunkaszükségletet, és ezzel kapcsolatban valószínű, hogy az igásállattartás formáját, mértékét ezek a körülmények is elhatározóan befolyásolják.

Az *időszakonkénti munkamegoszlás* hatása, aminek nagyobb gazdaságokban olyan lényeges szerepe jut, kisgazdaságokban kevésbé érvényesül, miután itt, amint az eddig felsorolt adatokból kitűnik — különösen a kisebb kategóriákban —, az igásállatokban *nagy erőtartalékok* maradnak kihasználatlanul, és így nehezen képzelhető el, hogy olyan, el nem halasztható munkákból összeálló torlódás keletkezzék, amelynek legyőzésére ez az erőtartalék elegendő ne volna. Ezért erre a körülményre vizsgálatainknál nem is terjeszkedtünk ki.

*

Kisgazdaságok igásállattartásának üzemgazdasági vonatkozásait tárgyalva, nem lenne teljes az általunk adott kép, ha figyelmen kívül maradnának az *igásállatok mellékhozadékai*, amelyek éppen az ismertetett igásállattartási formák mellett olyan lényeges szerepet játszanak. Nagy mellékhozadékaiknál fogva — dacára gyenge munkateljesítményének — legolcsóbb igásállattartási forma a tehénigázás, ennél drágább az ökörtartás és legköltségesebb a lóirtás és bár a kisgazda nem szokott költségszámításokat végezni, mégis önkénytelenül irányul a tőkeszegény, *kisebb kiterjedésű gazdaságok igásállattartása a tehénigázás felé*, míg az ökör és lóirtás a nagyobb és tőkeerősebb gazdaságok részére marad. Ez a megállapítás arra is utal tehát, hogy kisgazdaságok igásállattartása a mellékhaszonvételek tekintetbevételével mellett a költségek szerint is fog bizonyos eltéréseket mutatni. Ez a körülmény különben visszatükröződik a birtoknagyságnak már ismertetett hatásában is. A mellékhaszonvételekkel kapcsolatban rá kell mutatnunk kisgazdaságok igásállattartásának arra a szerepére is, amelyet a *trágyatermelés* szempontjából betölt. Az a körülmény, hogy ezekben az üzemekben az igásállattállomány nem kerül megfelelő kihasználáshoz és ezzel kapcsolatban olyan alacsony a munkában eltöltött napok száma, a másik odalon maga után vonja a fokozottabb istállótrágyatermelést, legalábbis télen, amikor az istállózásnak kizárólagos szerep juthat. Számos kisgazdaságban más számottevő haszonállat hiánya miatt az istállótrágyatermelés csaknem kizárólag az igásállatokon alapul és ilyen esetekben a talajerő fenntartásának szempontjából igen kedvező momentum az igásállatoknak fogatosmunkára vonatkozó csökkentett igénybevétele.

Farkas Arpád.

Takarékpénztáraink és a miskolczi 1899. évi értekezéslet.

Hazánk hitelszervezete a nyugati államokétól több tekintetben eltérően, sajátos módon fejlődött: a nyugati államoknak már kifejlett bankrendszere volt, mikor a takarékpénztárak alakulni kezdtek; nálunk a takarékpénztárak alakulása megelőzte a bankokét és pedig majdnem egy negyedszázaddal. Az alakulási sorrendnek ez a felcserelődése pénzintézeteink üzletmenetének irányát már a kezdetben lényegesen befolyásolta s döntően járult hozzá ahhoz, hogy takarékpénztáraink fejlődésének irányvonala eltért a nyugati államok takarékpénztáraiétól. A nyugati államokban a takarékpénztárak emberbaráti intézményként alakultak; céljuk az volt, hogy a szegényebb néposztályt takarékosagra neveljék s ezáltal anyagi helyzetüket feljavítsák. Üzletkörüik csak a betétgyűjtésre szorítkozott; az összegyűjtött pénzeknek gyümölcsözőleg való elhelyezéséről — sokszor nagy anyagi áldozattal — már maga az állam gondoskodott. Az első takarékpénztárak nálunk is emberbaráti intézmények voltak, azonban Pozsonyban 1842-ben részvénytársasági alapon alakult takarékpénztár, s példáját nem csupán az azután alakuló takarékpénztárak követték, hanem a már meglevők közül a Pesti Hazai és az Aradi Takarékpénztár szintén áttértek a részvénytársasági formára. A takarékpénztáraknak hazánkban lukratív alapon történt alakulását a kormányhatalom is tudomásul vette: a működésüket szabályozó rendeletben megengedte ugyanis, hogy a részvényesek „a betétek kamathajtó forgatásából“ hasznot húzhatnak, szigorúan előírta azonban azokat a módokat, amelyek szerint a betett pénzek hasznosításának történnie kell. A takarékpénztárak a rájuk bízott pénzeket a kormány által kiadott szabályzat szerint első sorban jelzálogos kölcsönökben vagy községeknek nyújtott előlegekben helyezhették ki vagy pedig állampapírokba fektethették; előleget adhattak zálogházaknak, azonkívül magánosoknak állampapírokra vagy a jegybank részvényeire; nagyobb kereskedő helyeken váltóleszámítolással is foglalkozhattak. Leszámíthattak a működési helyükre telepített olyan váltókat, amelyek legalább három megfelelő bonitású cég aláírása szerepel;

ezek közül azonban legalább egynek bejegyzett cégnek kellett lenni. Az abszolutizmus alatt a takarékpénztárak a kormány felügyelete alatt állottak; minden takarékpénztárhoz kormánybiztos volt kirendelve, aki az alapszabályok pontos betartása felett őrködött és az intézet helyzetéről az államkormánynak időnként jelentést tett.

Ugyancsak állami ellenőrzés alatt állottak a bankok is s üzletkörüik szintén pontosan meg volt határozva. Üzletágaik voltak: a váltóleszámitolás, giro-, letét-, előlegüzlet és ingatlanokra való kölcsönadás. Betétgyűjtéssel nem foglalkozhattak; idegen pénzeket legfeljebb kamatozó pénztárjegyeknek saját tőkéjük arányában való kibocsátásával szerezhettek.

Az abszolutizmus bukása után, amely politikai és gazdasági szempontból a liberálizmus uralomrajutását jelentette, a két pénzügyi típus üzletágai teljesen összefolytak, a köztük levő különbség elmosódott s az üzletkörüből nem lehetett többé megállapítani, hogy melyik a bank, melyik a takarékpénztár. Ennek egyik oka az volt, hogy a bankok üzletköre lényegesen kitágult. A múlt század ötvenes éveinek közepén Párizsban Crédit Mobilier néven új banktípus keletkezett, melynek üzletköre jóval bővebb és változatosabb volt, mint a régi bankoké. Működési köre a már említetteken kívül kiterjedt a gazdasági élet minden ágára: vett és eladott megbízásból és saját számlára állampapírokat, részvényeket, elsőbbségi kötvényeket; résztvett államkölcsön-emissziókban; foglalkozott ingatlanok értékesítésével; folyószámla-kölcsönöket adott értékpapírfedezetre. A legnagyobb újítás azonban az volt, hogy a szükséges tőkét most már nemcsak adóslevelek kibocsátásával szerezte meg, hanem ugyanúgy, mint a takarékpénztárak, betétgyűjtéssel is foglalkozott. Bankjaink zöme a Kiegyezés után alakult s valamennyi az új típust vette mintául: a hatvanas évek második felében először Pesten, majd vidéken a megyeszékhelyeken és nagyobb városokban hitel-, kereskedelmi, forgalmi vagy iparbank néven egymásután alakultak a crédit mobilier-k.

Az új banktípus nem maradhatott hatás nélkül takarékpénztárainkra. Addig a betétgyűjtés kizárólagos joguk lévén, uralták vele és általa a gazdasági életet. Most, hogy a bankokkal osztozni kellett ezen a jogon, ha csak versenyképességüket nem akarták elveszíteni, üzletkörüket a bankok példájára megfelelően tágítani kellett. Lehetővé tette ezt az a könnyedség, amelyet a kormányhatalom a Kiegyezés után az alapszabályok módosítása vagy új alapszabályok engedélyezése iránt előterjesztett kérések elintézésénél tanúsított. Az abszolutizmus alatt sokszor évek teltek el, míg a kérvény elintéztetett: a Helytartó Tanács az alapszabályokat háromszor-négyszer

visszaküldte, míg jóváhagyta; most a jóváhagyás néhány hónap alatt megtörtént, a Kereskedelmi Törvény életbelépte után pedig a kérvény elintézése még hamarabb ment s jóformán formasággá lett. A törvényszékek csak azt vizsgálták, hogy a törvényben előírt feltételeknek elég van-e téve s igenlő esetben a kérést teljesíteni kellett; minthogy pedig a törvényben nem volt megjelölve, hogy milyen típusú intézet milyen üzletágakkal foglalkozhatik, takarékpénztáraink a sikeresebb verseny érdekében igyekeztek működésüket a gazdasági életnek minél nagyobb területére kiterjeszteni. A már említett Pozsonyi Takarékpénztárnak az 1884. évi alapszabályok szerint passzív üzletágai voltak: pénzbetétek elfogadása betéti könyvecskére és folyószámlára, aktív üzletágai pedig: előlegezés értékpapírokra, arany- és ezüstpénznemekre, közraktárakban vagy hasonló vállalatoknál letett árukra; kölcsönök engedélyezése ingatlanbirtokra, házakra és községeknek; jelzálogilag biztosított követelések átvétele; váltók és egyéb kereskedelmi papírok leszámítolása és viszontleszámlázolása; nyílt hitel engedélyezése fedezet mellett; letétek elfogadása őrzés vagy kezelés végett; állampapírok, elsőbbségi kötvények és záloglevelek vétele és eladása saját számlára; ingatlan-javak és házak vétele és eladása saját számlára. Ilyen kiterjedt üzletkörrel az intézet már csak névleg volt takarékpénztár; valójában új típusú bankká: *crédit mobilier-vé* változott át.

De a liberális gazdasági rendszerben nemcsak az alapszabályok módosítása ment könnyen; könnyen ment az alapítás is. Az abszolutizmus alatt a kormányhatalom az alapítási kérelmeket mindenféle szempontból gondosan mérlegelte; nemcsak azt vizsgálta, hogy az alapszabály-tervezetben megjelölt üzletágak az alakulni akaró intézet jellegével megegyeznek-e, hanem azt is, hogy azon a vidéken szükség van-e egyáltalában pénzügyintézetre. Alkotmányunk visszaállítása után az alapítási engedély csak formaságokhoz volt kötve. A Kereskedelmi Törvény szerint az alapszabályokat a kereskedelmi cégjegyzékbe való bevezetés és közzététel végett az illetékes törvényszéknél csupán be kellett mutatni s egyidejűleg igazolni azt, hogy az egész alaptőke aláírás által biztosítva van; hogy a részvényeknek legalább 30%-át befizették; hogy az igazgatóság és felügyelőbizottság megválasztatott, az aláíróknak az alakuló közgyűlésre való összehívása a kellő időben megtörtént s a társaság tényleg megalakult. Ha az alapítók ezeknek a formaságoknak eleget tettek, a bíróságnak a kereskedelmi cégjegyzékbe való bevezetést el kellett rendelni. Azt, hogy mennyi az alaptőke és hogy szükség van-e az intézetre, a törvényszék nem vizsgálhatta.

Az alapítás megkönnyítésének első következménye az lett,

hogy a pénzüintézetek a Kiegyezés után a szükségleteken túlmenő mértékben elszaporodtak. Ennek szemléltetésére álljanak itt a következő számadatok:

Pénzüintézeteink száma :

1850-ben	34
1860-ban	36
1870-ben	221
1880-ban	426
1890-ben	629
1900-ban	987
1913-ban	1857

Amint a gazdasági élet görbéje felfelé haladó irányzatot vett, mindjárt alakult egy csapat pénzüintézet. Olyan helyeken, ahol sem a tőkék bősége, sem kölcsön-kereslet nem tette szükségessé pénzüintézetek alapítását, mégis alapítottak, valamivel nagyobb városokban pedig kettőt-hármat is; minthogy azonban az új alakulások legtöbbször nem volt szükség, ugyanakkor megszűnt egy másik csapat intézet, amely nem bírta az iramot s a versenyben lemaradt. 1911-ben 187, 1912-ben 125, 1913-ban 49 új pénzüintézet alakult; ugyanezen években megszűnt: 31, 75, 47.

A Törvényhozás az alakulás engedélyezésével együtt az ellenőrzést is a törvényszékekre bízta; ez az ellenőrzés azonban éppen olyan formalitás volt, mint az alakulás engedélyezése. A törvényszékek az intézet működése folyamán kiváltképen azt tartoztak vizsgálni, vajjon a közgyűlési határozatok nem ütköztek-e törvénybe vagy az alapszabályokba és a közgyűlésen jóváhagyott mérleg a törvény előírásainak megfelelően készült-e; hogy azonban a leltár a valóságnak megfelelően állítottatott-e össze, hogy a feltüntetett értékpapír- és váltókészlet megvan-e, hogy a váltóaláírók fizetéképesek-e, a jelzálogos kölcsön kellő fedezetre adatott-e, a betétek és a pénztárjegyek összege a mérlegben a tényleges helyzetnek megfelelően van-e beállítva, mindezeket a törvényszék nem vizsgálta. A tárgyi valóság megvizsgálását a törvény a felügyelőbizottság feladatává tette. A felügyelőbizottságnak kellett ellenőrizni a társaság ügyvezetését minden irányban s e végből jogában állt a könyveket, iratokat és a pénztárt bármikor megvizsgálni; ezenkívül tartozik megvizsgálni az évi számadásokat és mérleget s az igazgatóságnak a nyereség felosztására vonatkozó indítványát. Valójában azonban ezek a vizsgálatok jóformán sehol sem történtek meg a kellő gondossággal és alapossággal. A bizottság tagjainak nagyrésze nem ismerte a mérleg-készítés technikáját és sok esetben nem volt meg a kellő előképzettsége ahhoz, hogy azt megtanulja; azonkívül megbízott az igazgatóság szakértelmében és gondosságában, az igazgatóság pedig a

vezérigazgatóban és a könyvelőben. Ha aztán ezeknek sem volt meg a kellő szakértelmük vagy pedig összejátszottak, a mérlegbe mindaddig hamis adatok kerültek, míg csak az intézet össze nem roppant és a csalást nem lehetett tovább leplezni. Típusos példája ennek az 1901-ben megbukott Soproni Építő és Földhitelbank. Megalakulásakor (1873-ban) rajta kívül már öt intézet működött; hogy tehát fenn tudja magát tartani, tőzsdejátékot üzött, azonban a szerencse nem kedvezett s 1883-ban már az összes saját tőkéjét (240.000 forintot) elvesztette. 1895-ben abbahagyta a tőzsdejátékot; vesztesége ekkor már a 2 millió 300 ezer koronát meghaladta, amelyet idegen pénzekből fedezett. Ezután hamis könyveléssel, amelyről a vezérigazgatón, könyvelőn és pénztárcson kívül senkisé sem tudott, az intézet még hat évig tudta magát tartani; évente nagy nyereséget mutatott ki és ennek megfelelő osztalékot fizetett. Csak mikor csődbe jutott és a bíróság a leltározást elrendelte, akkor tűnt ki, hogy a betétesek pénzének jórészét elvesztette: 500 ezer korona vagyennal szemben 7,718.642 korona tartozást állapítottak meg.

Ugyancsak típusos volt az Érsekújvári Takarékpénztár esete. Az 1848-ban alakult takarékpénztárt a helytelen könyvelés hozta súlyos helyzetbe. A könyvelő tudatlansága folytán hibásan felállított mérlegben évről-évre imaginarius nyereséget mutatott ki s ezáltal a tartaléktőkét és az alaptőke egy részét lassanként kiosztotta nyereségként a részvényeseknek. 1895-ben még 20%-os osztalékot fizetett, 1898-ban pedig az elszenvedett veszteségre már kénytelen volt az alaptőke 20%-át leírni.

A pénzintézetek gyors szaporodásának másik oka az ipar gyors és nagyméretű fejlődése volt. Európát a múlt század közepén a gép feltalálása folytán iparosodási láz fogta el, amely gyorsan elterjedt az egész kontinensen s egy ország sem menekült meg előle, akár megfelelt az iparosodás az illető ország természetének, akár nem. A lázt megkapta hazánk is, amely pedig éghajlatánál és termékeny földjénél fogva arra van hivatva, hogy agrár állam legyen. Az iparosodási lázban az emberek nem elégedtek meg azzal, hogy a már meglevő azon iparágakat fejlesszék, amelyek az ország mezőgazdasági jellegének megfelelnek, mint amilyenek a malom-, cukor-, szesz-, söripar stb., hanem egymásután létesítettek olyan vállalatokat is, amelyeknek nyersanyagát importálni kellett. Ezeknek az ipari vállalatoknak jórésze csekély saját tőkével alakult, amelyet sokszor már az alakulás és üzembehelyezés felémésztett. Ezért állandóan idegen pénzre volt szükségük, amelyért bármilyen kamatot megfizettek. Lényegesen hozzájárult a pénzintézetek elszaporodásához az is, hogy az iparoso-

dás folytán a kereskedelem az ország anyagi helyzetéhez képest túl lett méretezve. A hetvenes évektől kezdve, mint eső után a gomba, úgy szaporodtak a kereskedő cégek s olyan versenyt csináltak egymásnak, hogy a kereskedelemügyi miniszter 1900-ban hivatalosan kérdést intézett a budapesti Kereskedelmi és Iparkamarához, hogy a verseny elfajulása és a tisztességtelen verseny továbbterjedésének megakadályozása céljából nem látja-e törvényhozási intézkedésnek szükségét. A kereskedelemnek az idegen tőkére még nagyobb szüksége van, mint az iparvállalatnak, pénzügyintézetet alapítani tehát jó üzlet volt, mert mindaddig, ameddig a vállalat vagy kereskedő, amelyet a pénzügyintézet finanszírozott, fizetőképes volt, a kikölcsönzött pénz bőséges kamatot hozott. Csakhogy itt volt a nagy baj. A kihelyezések a pénzügyintézetek közt is meglevő nagy verseny miatt nem a kellő gondossággal és körültekintéssel történtek. Ha aztán a gazdasági viszonyok menete kedvezőtlen irányt vett, az európai piacokon pénzszüke támadt s a pénzügyintézetek e miatt a hitelt szűkebbre szorították vagy éppen megvonták, vállalatok és kereskedő cégek rakásszámba hullottak el. Pedig a gazdasági élet tengerének erős hullámozása a liberális gazdasági rendszer alatt elkerülhetetlen volt: apály és dagály hosszabb vagy rövidebb időközökben folytonosan váltogatták egymást. Az év egyik felében még pénzbőség volt, a vállalatok teljes kapacitással dolgoztak; az év másik felében sokszor alig észrevehető okból a pénzpiac hangulata kedvezőtlenre fordult, a tőke visszavonult s a vállalkozást kedvetlenség és üzlettelenség váltotta fel. Ilyen volt az 1898. esztendő is. Az év első felében a pénzügyviszonyok teljesen nyugodtak voltak: a piacon pénz bőven volt kapható; az év utolsó negyedében azonban az angol—búr háború hírére elkezdett drágulni. A drágulás a következő évben fokozódott és a pénz ára olyan magasra emelkedett, amilyen már évek óta nem volt: a bankráta nálunk 6, Németországban pedig 7%-ra emelkedett. Az egész kontinensen pénzszüke jelentkezett, s a pénzügyintézetek a hitelkeretet egyre szűkebbre szorították. Az európai piacok megromlott helyzetének hatása nálunk is hamarosan mutatkozott: külföldön elhelyezett magyar adósslevelek kezdtek haza özönlenni, a külföldi pénzek folyamának iránya megfordult s az országból kifelé áramlott. A hitel megvonása vagy korlátozása miatt a gyengébben megalapozott ipari vállalatok és kereskedő cégek egymás után lettek fizetéseképtelenné. A válság különösen az utóbbiaknál, főleg pedig a vidéken végzett nagy pusztítást. Hónapokon át hetenként átlag 10—15 cég hullott el, néha 20 is.

Annál a szoros kapcsolatnál fogva, amely egyrészt a pénzügyintézetek, másrészt az ipari vállalatok és kereskedő cégek közt fennállott, a bukásokat a vidéki pénzügyintézeteknek

meg kellett érezniök. Aradon, Máramarosszigeten, Érsekújváron, Kiscellen, Újvidéken egymásután buktak meg pénzüintézetek vagy kerültek nehéz helyzetbe. Különösen a kiscelli és újvidéki takarékpénztár bukása keltett mindenfelé nagy felháborodást. Mind a kettő régi jónevű intézet volt; az előbbi 1869-ben, az utóbbit 1866-ban alapították. A Kiscelli Takarékpénztár bukását hűtlen kezelés okozta: az igazgató összejátszva a főkönyvelővel, 20 év alatt mintegy 1 millió forinttal károsította meg az intézetet. Az Újvidéki Takarékpénztár bukását pedig az okozta, hogy túlságosan, mintegy 430 ezer forinttal volt az Újvidéki Gőzmalomnál érdekelve. A gőzmalom vagyona a vezérigazgató tőzsdén eljátszotta s a vállalat bukásába magával rántotta a takarékpénztárt is. A bukások híre túlterjedt az ország határán s mint ilyenkor szokott, a távolsággal együtt óriássá nőtt. Bécsben olyan hírek keltek szárnyra, hogy a budapesti bankok váltótárcája gyenge, mert tömve van vidéki anyaggal.

A közvélemény felzúdulása nyilatkozatra készítette Lukács László pénzügyminisztert, aki kijelentette, hogy olyan intézményt kell létesíteni, amelynek feladata a pénzüintézetek ellenőrzése. Állami beavatkozást nem tervez — mondta többek közt —, de szükséges, hogy a vidéki takarékpénztárakat ellenőrizzék s tanácsokkal és utbaigazításokkal lássák el. Erre a célra társadalmi úton egy központi intézményt kell létesíteni, amelynek élén a vidéki intézetekkel viszontleszámítolási viszonyban levő fővárosi pénzüintézetek vezetői állanak.

Az „országos közvélemény nyomása“ másirányban is éreztette hatását: a miskolci Kereskedelmi és Iparkamara a körzetébe tartozó pénzüintézeteket értekezletre hívta össze. Ennek egyik célja — amint körlevelében mondta — az volt, hogy állást foglaljanak a sok meg nem érdemelt vád és meghurcoltatás ügyében, amelyek a vidéki pénzüintézetek ellen sajtóban és egyebütt elhangzottak; a másik célja pedig az volt, hogyha illetékes körök is foglalkoznának az ügygel, tájékozódást nyerjenek a pénzüintézetek véleményéről, nehogy a szándékos reformot meghallgatásuk nélkül hozzák meg.

Az értekezletet április 23-án Miskolcon a Kamara helyiségében tartották meg s azon a körzethez tartozó 33 pénzüintézetből 27 képviseltette magát. A Kamara az intézetek képviselőitől a következő kérdésekre kért választ:

1. Szükséges-e s mily irányban s módon reform
  - a) a pénzüintézeti r. t. igazgatósági szervezetére nézve,
  - b) a felügyelő bizottság szervezetére nézve,
  - c) a mérleg felállítására nézve?

2. Szükséges-e külön ellenőrzési szerv vagy szervezet létesítése?

3. Szükségesek-e intézkedések s mily irányban a pénzintézeti r. t.

- a) alaptőkéjére nézve,
- b) tartaléktőkéjére nézve,
- c) a takarékbetétekre nézve
- d) a váltóleszámítolásra és viszontleszámítolásra nézve,
- e) a jelzálogkölsön-üzletre nézve?

4. Indokolt-e a tárgyalta kérdésekre nézve az országos kongresszus tartása?

A kiküldöttek az összes kérdőpontokra „nem“-mel feleltek. Megállapították, hogy a közvélemény nyugodt lehet a vidéki pénzintézetek szervezete jó és egészséges; s ezért sajnálattal vettek tudomást arról, hogy a fővárosi sajtó és a szakirodalom egy része az utóbbi időben olyan elítélőleg nyilatkozik a magyar vidéki pénzintézetek helyzetéről. Végül határozatilag kimondták, hogy országos kongresszus összehívására nincs szükség.

Az értekezlet ezt a határozatot egyhangúlag, jóformán vita nélkül hozta és így valójában semmi különös ok nincs arra, ami az értekezlet történetének megírását szükségessé teszi; hogy a jelen tanulmány mégis foglalkozik az értekezlettel, annak az az oka, hogy a kiküldöttek a vidéki pénzintézetek hibáiról teljes őszinteséggel nyilatkoztak, s ezen nyilatkozatok alapján tiszta képet nyerhetünk az intézetek akkori üzleti gestiójáról és anyagi helyzetéről. Különösen rendkívül érdekes az a válasz, amelyet a fővárosi sajtóban legtöbbször hangoztatott arra vádra adtak, hogy a vidéki pénzintézeteknél az a legnagyobb baj, hogy nem bírnak elég mobilis követeléssel; ennek pedig az az oka, hogy a legtöbb vidéki pénzintézet aránylag nagy összegeket helyez ki jelzálogos kölcsönként és nem fektet fő- vagy egyedüli súlyt a sokkal mozgékonyabb váltóüzletre; ezért követeléseinek megkötöttsége okoz sok bajt. Az értekezleten különösen a Miskolczi Hitelintézet elnöke, Lichtenstein József mutatott rá arra, hogy az ország agrár jellegéből folyólag vidéken váltó- és betáblázott kölcsön mozgósíthatása tekintetében nagyon kis különbség van. A váltó nagy része ugyanis nem áruüzletből ered, hanem úgynevezett paraszt-váltó, amelynek ellenértékét a gazda legtöbbször beruházásokra használja s azért éveken át csak prolongál. A jegybank vidéki váltótárcája nagyrészt szinte csak ilyen váltókból áll s ezeknek a lejáratkor történő rendezéséről nem az elfogadó, hanem a benyújtó intézet gondoskodik. Nem igaz tehát az, hogy azoknál a takarékpénztáraknál, amelyeknél az ügyfelek túlnyomó része mezőgazdákból áll, a váltókölsön könnyebben likvidálható, mint a jelzálog-kölsön, mert felmondás esetén sem az egyik, sem a másik követelés egy-

szerre be nem hajtható, és így abból, hogy a váltótárca a jelzálogos követelésekhez milyen arányban áll, az intézet bonítására nem lehet következtetni.

De abból, hogy valamely pénzintézet a betéteket jelzálogos kölcsönökbe fektette, baj még egy intézetre sem származott; hiszen az első takarékpénztáraknak a legfontosabb, eleinte jóformán egyetlen üzletága a jelzálogkölcsön volt és ezek közül a takarékpénztárak közül egyik sem lett fizetéseképtelen. Mi hát az oka annak, hogy az utóbbi időben annyi takarékpénztár került bajba? — tették fel a kérdést az értekezleten. Eltekintve a sikkasztásoktól és a hamis könyvelésektől, a bajok abból származtak — volt a válasz —, hogy a takarékpénztárak közül többen eltértek eredeti rendeltetésüktől. Főcéljuk nem a takarékoság előmozdítása lett, hanem az, hogy mennél nagyobb nyereségre tegyenek szert, s mennél nagyobb osztalékot fizessenek a részvényeseknek. A takarékpénztárak ügyfelei eleinte — az ország agrár jellegének megfelelően — túlnyomórésztben az őstermelők voltak, akik a kölcsönöket jelzálogjogi biztosítékra vették fel. Újabb időben a takarékpénztárak közül sokan túlságosan hódolnak a mobilitás elvének és a jelzálogos kölcsönöknél többre becsülik a váltót. Ez nemcsak abban nyilvánul meg, hogy az őstermelőnek is a lényegében tőle idegen váltó ellenében adnak kölcsönt, hanem abban is, hogy figyelmük az őstermelőktől túlnagy mértékben az ipar és kereskedelem felé fordult. Már ez magában is baj volt, mert hazánkban nagyon sok a gyengén megalapozott vállalat és cég, és a pénzintézetek a könnyelmű hitelezés csábításának sokszor nem tudnak ellentállni; még nagyobb baj azonban az, hogy egyes intézetek a kezelésükre bízott idegen pénzt iparvállalatok alapítására és finanszírozására fordítják. A betevő abban a hiszemben helyezi el pénzét a pénzintézetnél, hogy az az alapszabályokban előírt módon lesz kihelyezve. És mégis mit látunk? Takarékpénztárak a betevők pénzén iparvállalatokat alapítanak, mások alaptőkéjüket, sőt a betétek jórészét is ingatlanok vásárlására fordítják.

A baj másik oka — állapítja meg az értekezlet — abban van, hogy egyes intézetek a nagy verseny és a csekély saját tőke miatt valóságos betétvadászatot folytatnak; ez viszont azt eredményezi, hogy a betét után nagyon magas kamatot fizetnek. Vidéken a rendes betéti kamatláb 5—5½%, de nem ritka a 6% sem. Nem szabad azt sem figyelmen kívül hagyni, hogy mindegyik pénzintézet magas osztalékot (20—25%-ot) igyekszik fizetni és a versenyben egyik sem akar a másik mögött elmaradni. Hogy pedig az ehhez szükséges összeget megkeressék, minden pénzüket állandóan kihelyezve kell tartaniok. Nem tarthatnak pénzt sem a jegybanknál vagy nagy pénz-

intézeteknél, sem pedig állampapírokba nem helyezhetik; a betétek után fizetendő kamat ugyanis magasabb, mint az állampapírok kamatja. De ahhoz, hogy ezt a nagy osztalékot meg tudják keresni, nagy forgalmat kell lebonyolítani; nem elég tehát a betét, hanem kénytelenek a viszontleszámítolási hitelüket is teljes mértékben igénybe venni. Ez azonban sokszor nagy bajoknak válik kútforrásává; a fővárosi intézetek ugyanis pénzbőség idején maguk kínálják a pénzt, amint azonban pénzszűke áll elő, elsősorban a vidéki intézetek hitelét mondják fel vagy szorítják annak keretét szűkebbre. Főleg tehát a magas betéti kamat és a viszontleszámítolási hitelkeret túlzott mértékben valló igénybevétele az okozója annak, hogy a pénzintézetek, ha a betétesek pénzüket bármilyen okból visszaveszik, hamar megakadnak és kénytelenek a fizetéseket beszüntetni.

Bár az értekezéslet — amint mondtam — mindenféle állami beavatkozást nemcsak szükségtelennek, de egyenesen károsnak tartott, nem ellenezte azt, hogy a felsorolt hibák kiküszöbölésére a pénzintézetek egy központi intézményt létesítsenek. Egyesek oly egyesület alakítását ajánlották, amely önkormányzati úton ügykezelési és könyvelési szabályokat dolgozna ki, annak helyes keresztülvitelét ellenőrizné és azokat az intézeteket, amelyek azt keresztülvinni nem akarnák, kebeléből kizárná. Mások a központi kamarával szemben kerületi intézményt akartak létesíteni és pedig a kereskedelmi kamara keretében. Újból mások elegendőnek tartották a bajok orvoslására egy pénzintézeti országos alap alkotását, amely ha valamely intézetet a betevek tömegesebben rohannának meg, a bajból kiségitené. Azonban valamennyi felszólaló hangsúlyozta, hogy mind a központi vagy kerületi ellenőrző intézményt, mind pedig az országos alapot autonóm úton, tehát a törvényhozás beavatkozása nélkül kell létrehozni. A Kereskedelmi és Iparkamara jelentését ilyen értelemben tette meg a Kereskedelemügyi Minisztériumnak. A jelentésben kifejtette, hogy a budapesti és vidéki pénzintézetek közt éles különbséget tenni nem indokolt; hogy a vidéki intézetek korlátozása, az alapítvány és a betétek összegének egymással bizonyos arányba való állítása gyakorlatilag keresztülvihetetlen; általában véve a magyar pénzintézeti rendszer, amely a mi gazdasági viszonyainkból az ok és okozat logikus összefüggésének megfelelően nőtt ki, bizonyos abstract szabályozásnak a gazdasági érdekek súlyos sérelme és veszedelem nélkül alá nem vethető.

A bukások által előidézett izgalmak hullámai azonban nem akartak elcsendesedni. A közvélemény nem nyugodott bele, hogy olyan egyszerűen intézzék el az ügyet, mint ahogy az értekezéslet egyik tagja akarta, aki azt mondta, hogy ellen-

őrzésre nincs szükség, mert „hol az intézet nem jó — ott úgy is elbukik“. Ujság-cikkekben, tanulmányokban, felolvasásokban egyre többen nyilatkoztak oly értelemben, hogy a betétgyűjtéssel foglalkozó pénzüintézetek működését valmelyes formában ellenőrizni kell. Az ellenőrzés gondolata egyébként nem most merült fel először; már korábban többször foglalkoztak vele. Ezek közül legfontosabb volt a budapesti Kereskedelmi és Iparkamarában az 1889. évben előterjesztett és elfogadott indítvány, amely szóról-szóra eképen hangzik: „Tekintve, hogy a takarékpénztárak intézménye a kisebb tőkék gyűjtése szempontjából kívánatos és fontos; tekintve, hogy ennél fogva a takarékpénztárakban elhelyezett tőkéket minden veszélyeztetéstől meg kell óvni; tekintve, hogy eddig Magyarországon a takarékbetétek gyümölcsöző elhelyezése rendezve nincsen, mely körülménynél fogva egyes takarékpénztárak helytelen irányban fejlődhetnek: indítványoztatik, miszerint a budapesti Kereskedelmi és Iparkamara küldjön ki bizottságot, melynek feladata lesz a takarékpénztárak kérdésével foglalkozni és saját szerű viszonyaink tekintetbevételével javaslatba hozni azon főelveket, melyek a takarékpénztárak ügyvezetésénél feltétlenül irányadók lennének. Ezen határozat értelmében a Kamara reformtervezetet dolgoztatott ki,¹ amely megállapítja, hogy „a vidéki takarékpénztáraknál betett pénzek elhelyezése nem eszközöltetik alkalmas irányban, mi nagy veszéllyel jár éppen úgy az adósra, mint a betevőre nézve“. A tervezet a hibák kiküszöbölésére angol mintára felveti a kötelező revízió gondolatát s erre a célra a kormánytól független, autonóm egyesület felállítást tartja szükségesnek.

A gondolat akkor nem talált visszhangra, s nagyobb tömegeket nem bírt megmozgatni; tíz év múlva azonban a két takarékpénztár bukása a felülvizsgálat és felügyelet gondolatát újból felszínre vetette és egymásután jelentek meg a különféle tervek és javaslatok.² Az egyik azt javasolta, hogy a fővárosi intézetek alakítsanak számvizsgáló egyesületet, amelynek tagjai a fővárosi és vidéki pénzüintézetek kiváló szakembereiből állanának. Az egyesület útasítására ezek a tagok járnák be időközönként a vidéki pénzüintézeteket; megvizsgálják könyveiket, tanácsokkal látnák el az intézetet s a tapasztaltakról a központnak jelentést tennének. Így az ellenőrzés törvényes intézkedést nem tenne szükségessé.

Egy másik tervezet nem helyesli a központi ellenőrzést,

¹ Weiss Berthold: Takarékpénztáraink reformja. Bpest, 1889.

² Ezek a javaslatok a Közgazdasági Szemle 1899. évfolyamában jelentek meg a következő értekezésekben:

Berényi Pál: A vidéki takarékpénztárak reformja

Sugár Ignác: Pénzüintézetek reformja.

Blum Brunó: Pénzgazdaságunk és a vidéki intézetek.

mert ezt a vidéki intézetekkel hitelező viszonyban álló fővárosi intézetek végeztetnék. Ezen tervezet szerint a kötelező revíziót törvényhozásilag kell elrendelni, ugyanúgy mintahogy az 1889 május 1-i németbirodalmi törvény a szövetkezetekre elrendelte. Erre a célra a pénzüintézetek kamarai kerületenként vagy vármegyékre kiterjedőleg revizionális egyesületet alkotnának, amelynek a bíróság adná meg a revizor-kirendelés jogát.

Egy harmadik tervezet az állandó ellenőrzésre országos takarékpénztári tanács létesítését ajánlja, amelybe a vidéki pénzüintézetek, a kereskedelemügyi, földművelésügyi, pénz- és igazságügyi miniszterek egy-egy képviselőt küldenének. A tanács a kormány által kinevezendő tisztviselők útján intézné az ügyeket. A tisztikar elsősorban revizorokból áll, akik a tanács hatáskörébe tartozó pénzüintézeteket a kinnlevőségek bonitása és az ügykezelési szabályok betartása tekintetében felülvizsgálják s eljárásuk eredményéről és a szükségesnek mutató intézkedésekről a tanácsnak jelentést tesznek.

Ezeknek a javaslatoknak egyike sem érlelődött tetté: amint a gazdasági helyzet jobbra fordult, a közvélemény megnyugodott s a reformról többé senkisé sem beszélt. Valahányszor azonban a bukások száma a rendesnél nagyobb volt, az ellenőrzés gondolata mindannyiszor felvetődött, míg végre az első világháborúban az 1916. : XIV. törvénycikk alapján felállított Pénzüintézeti Központban testet öltött.

Jirkovsky Sándor.

Közlemény.

A budapesti tőzsde a háborús gazdaságban.

Az elmúlt év a budapesti tőzsde szempontjából számos nagyjelentőségű eseményt hozott. Az árútőzsde legfontosabb cikkeinek forgalma fokozott mértékben állami irányítás alá került, az értéktőzsdén állami szervek kívánságára új forgalmi és leszámolórendet léptettek életbe és az értéktőzsdei forgalom a háborús pénz- és hitelgazdaság következményeként 1928 óta el nem ért csúcsokra emelkedett. A tőzsdetanács 1941. évi jelentésének megállapításai ilyen körülmények között talán a szokottnál is nagyobb érdeklődésre tarthatnak számot.¹

Az árútőzsdére a háborús gazdasági rend lényeges hatással volt. A gabonaneműek és a kukorica árát a kormány szabta meg, a forgalom lebonyolítása a Hombár feladata lett, abban csak a Hombár bizományosai vehettek részt, a kormányrendeletek a szokványoktól gyakran eltérő feltételeket állapítottak meg és a bizományosok jutalékának összegét is pontosan megszabták. Az árútőzsde a háborús gazdaságban mégis fontos szerepet töltött be és a szigorú kötöttségek és forgalmi korlátozások ellenére élénk forgalom alakult ki. Árkialakító szerepét a tőzsde az adott körülmények között természetesen nem tudta ellátni, de változatlanul fontos szerep jutott neki mint a kereslet és kínálat térbeli és időbeli összehangolásának tényezője. A tőzsdei szakértőbizottságok munkája ezenfelül az állam árszabályozó tevékenységének kiegészítő részévé vált. Különösen a hüvelyesekben, a korlátozások alá nem eső takarmányfélékben és a magvakban hozzájárult a tőzsde ahhoz, hogy a forgalom részére árusító kereskedelem kellőképp el legyen látva és hogy a fogyasztók igényei is észszerű mértékben ki legyenek elégíthetők. Fontos kezdeményező szerep jutott az árútőzsdének a háborús gazdálkodás szempontjából fontos hulladékok és melléktermények piacának kialakításában is.

Az értéktőzsdén az árfolyamok erősen felfelé tolódtak el.

---

¹ A Budapesti Árú- és Értéktőzsde Tanácsának jelentése az 1941. évről. Budapest. Pesti Lloyd Társulat, 1942. 45 o.

A Gazdaságkutató Intézet kimutatása szerint a részvényárfolyamok jelzőszáma az év folyamán 44.8-ról 106.5-re, vagyis 137.7%-kal, a szabottkamatozású értékpapírok jelzőszáma 125.7-ről 171.5-re, vagyis 36.5%-kal emelkedett. A tőzsde titkári hivatalának kimutatása szerint az állandó forgalmú részvények átlagos áremelkedése az év eleje és vége között 165.03%, a szabottkamatozású papírok árfolyamának emelkedése pedig 35.20% volt. A részvényt piacon az év első negyedének átlag 28%-os emelkedése lassú és egyenletes ütemben a tőzsdei árfolyamok és az általános árszínvonal között korábban észlelhető különbséget küszöbölte ki. Az ingatlanpiac drágulása miatt a szabaddá vált tőkék az év második felében fokozott mértékben a részvényt piacon kerestek elhelyezést és a részvények árfolyama a július 10-i csúcspontig rohamosan emelkedett. A napi áremelkedések felső határának május végén 1.5–3%-ban történt megállapítása és a kötésegységek egyidejű erős felemelése ebben az időben lényeges fékező hatást gyakorolni nem tudott. Viszont erős áresések következtek be a német tőzsdei reform hatása alatt július 10-e után, majd pedig a pénzügyminiszter október 22-i költségvetési beszéde után a tőzsdei spekuláció megrendszabályozásának bejelentése miatt. A júliusi és augusztusi alacsonyabb árfolyamok után az árfelhajtó erők szeptember és október folyamán ismét nagy mértékben érvényesültek, viszont október végétől az év végéig, a spekuláció bejelentett megrendszabályozása alatti függőhelyzetben csak aránylag mérsékelt emelkedések következtek be. A részvényt piaconak 1941. október vége után hónapokon át nyugodt és egyenletes alakulását a tőzsdetanács az árjegyzés felfüggesztésére és a kötésegységek felemelésére irányuló intézkedéseivel, az új részvénykibocsátásokkal, valamint a pénzügyintézeti részvények tőzsdei forgalmának újrafelvételével is magyarázza. A szabottkamatozású címletek árfolyamának alakulása viszont az egész év folyamán a részvényt piac hullámzásaitól független és aránylag igen kiegyenlített volt.

A részvényárfolyamok rohamos emelkedése és erős hullámzása az értéktőzsdei forgalom intézményes kereteinek módosítását váltotta ki. Részben saját elhatározásából valósította meg a tőzsdetanács ezeket az intézkedéseket, részben viszont a pénzügyminiszter kifejezett kívánságára történt a szabályzatok módosítása. A tanács 1941. május 28-i 2718/T/1941. számú határozatában úgy intézkedett, hogy gyakorlatilag lehetségessé vált az egy napi áremelkedések 5–10% helyett 1.5–3%-ban való korlátozása, illetőleg annak elrendelése, hogy az egy napi áresés a 10%-ot is meghaladhassa. Ugyanazon a napon kelt 2888/T/1941. számú rendelkezésével viszont a tanács a részvények kötésegységét emelte fel oly módon, hogy a kötésegységek árfolyamértéke átlagosan 4000–5000 pengőt tegyen ki.

Minthogy azonban ezek az intézkedések önmagukban nem bizonyultak elég hatékonyaknak, a pénzügyminiszter október végén lényegesen messzebbmenő intézkedéseket követelt. Nevezetesen kívánta azt, hogy a lajstromozott és árjegyzett papirokban minden üzlet kötelezőleg a tőzsdén köttessék, hogy az alkuszi és bizományosi tevékenység elválasztassék, hogy az értékpapírügyletek közvetítésével kizárólag a megszervezendő hites alkuszi kar, a megbízások átvételével a bizományosok foglalkozzanak és hogy az alkuszok és bizományosok kiválasztásánál a rátermettség, a szakértelem és különösen a megbízhatóság szempontjai érvényesüljenek. Szó volt ezeken kívül az alkuszok és bizományosok létszámának alacsony keretben való korlátozásáról, az úgynevezett egységes árfolyam és aránylagos kielégítés rendszerének bevezetéséről, továbbá annak elrendeléséről is, hogy a forgalom ideje alatt a teremben csak az alkuszok és bizományosok tartózkodhassanak. A későbbi tárgyalások során a miniszter messzemenő kívánságait némiképp enyhítette. Közelebbről elállott az alacsony zártzártól, az egységes árfolyam és aránylagos kielégítés rendszerétől, valamint attól az intézkedéstől, amely az alkuszokon és bizományosokon kívül a forgalom ideje alatt a teremből mindenkit kizárt. Az intézkedések életbeléptetése viszont rendkívüli sürgőséggel történt. A tanács 1942. január 2-án megalkotta az új szabályzatot, március 2-án felhatalmazta az elnökséget az életbeléptetésre és az esetleges módosításokra, az elnökség pedig az új rendet valóban már március 6-án — egyidőben a Budapesti Gíró- és Pénztáregylet új leszámoló rendjével — életbe is léptette.

A tőzsdetanács 1941. évi jelentésének ismertetett fontosabb megállapításaiából is kitűnik, hogy a tőzsde az elmúlt évben a háborús gazdaság szempontjából lényeges szerephez jutott. Az árútőzsde a korlátozások ellenére is fontos piaci szerepet tudott betölteni, az értéktőzsdei nagy forgalom pedig azt mutatta, hogy a részvénybefektetés a vagyonszerzésnek fokozottan fontos módja lett. A 700/1942. ME. számú rendelet részvénybejelentési kötelezettsége viszont az idei év elején a tőzsdei forgalomba újabb messzenyúló hatású beavatkozást hozott és az 1941. év gazdag eseményei így az értéktőzsde életének egy minden valószínűség szerint inkább átmeneti korszakát jelentik.

N.—f.

IRODALOM.

Könyvismertetések.

Éber Ernő: A czenki földesúr. Budapest. Pátria 1942.
— 95. l.

Sokan és sokféle szempontból tanulmányozták már gróf Széchenyi István életét és munkásságát, de egészen újszerű az a megvilágítás, amelyben Éber Ernő mutatja be Széchenyi portréját „A czenki földesúr” címmel nemrégén napvilágot látott munkájában.

Mindjárt a bevezető részben fölveti a szerző a kérdést, hogy jó gazda volt-e Széchenyi. Ezután közli mindazokat az életrajzi adatokat és hátramaradt írásaiból való idézeteket, amelyek alapján választ kapunk a fölvetett kérdésre. Megtudjuk, hogy Széchenyi István 87.122 kat. hold földet örökölt atyjától, de sokat katonáskodott, utazott és ezekben az években költséges életmódot folytatott. Adósságai keletkeztek, Széchenyi ennek hatása alatt birtokának jelentékeny részétől megvált, hogy adósságaitól szabaduljon, s így független lehessen közéleti szereplésében. Ezenkívül józan takarékosagra szánta rá magát és azt gazdatisztjeitől is megkívánta. Emellett célul tűzte ki, hogy gazdaságát a legmagasabb fokra fogja fejleszteni. „Ilymódon gazdagabb leszek” — írja Széchenyi naplójában — „és általában akkor több jót tehetek”. E cél érdekében nemcsak külföldi útján nyert tapasztalatait igyekezett érvényre juttatni gazdaságaiban, hanem, mint arról könyvtára is tanuskodik, igen sok gazdasági szakkönyvet vett és olvasott.

Bár Széchenyi István a gazdálkodás technikai keresztülvitelével nem is foglalkozott, uradalmainak legfőbb irányítását maga végezte, amiről volt nevelőjével Liebenberg, később Lunkányi nevű jószágigazgatójával folytatott levelezése is tanuskodik. Széchenyi a gazdasági számításoknak és előirányzatoknak nagy jelentőséget tulajdonított. Kereste a belterjeség ökonomiai határát. A munka szervezésének okszerű fontosságát ismerte, ezért is elítélte a robotmunkát. Tudta, hogy a nagybirtok jövedelmezősége főképpen a gazdatisztek helyes

megválasztásától és működésétől függ, ezért tisztí jövedelmi jutalékkal, de jó bánásmóddal is igyekezett munkakedvüket fokozni. Széchenyinek szerencséje volt jószágigazgatóinak megválasztásában. Lunkányit, volt nevelőjét, mint gazdát is nagyon szerette. Megbízott benne és Széchenyi gazdasági fejlődésére első jószágigazgatója kétségtelenül nagy hatással volt. Hajnik János nevű jószágigazgatójával már elégedetlenebb volt. Valószínűleg azért is, mert ennek működését Döblingből már nem tudta közvetlenül ellenőrizni, csak felesége közvetítésével gazdálkodott; nyilván idegesítette Széchenyt az a nagy változás is, amely Hajnik idejében az újabb kor szellemében uradalmában is bekövetkezett. Hajnik korának egyik legjobb gazdája, a czenki uradalom pedig a haladó gazdálkodás mintaképe volt.

Széchenyi, mint gazda a legszívesebben a lótenyésztéssel, szőlőgazdasággal, borászattal és selyemhernyótenyésztéssel foglalkozott. Ezek mellett azonban gondja volt a juhászat fejlesztésére is, mivel ez volt korának legjövedelmezőbb gazdasági ágazata. Amit ezekkel kapcsolatban tanult és cselekedett, annak saját gazdaságán túlmenően az egész ország mezőgazdaságára is üdvös hatása volt. Éber Ernő könyvéből az olvasó arról győződik meg, hogy „a legnagyobb magyar“ a maga korában mint gazda is kiváló volt.

„A magyar mezőgazdaság bajainak meglátója“ című fejezetben remek gazdasági korrajzot ad a szerző. Ezután leírja, hogy Széchenyi, aki kiváló gazda és hazafi volt egy személyben, mint látja meg gazdasági életünk és mezőgazdaságunk hibáit, miképpen mutat rá, kortársait megelőzve a gazdasági haladás útjaira. Különösen részletesen fejtegeti a szerző Széchenyinek a lótenyésztés, szőlőgazdaság és selyemhernyótenyésztés fejlesztése és terjesztése érdekében kifejtett közérdekű munkásságát. Amikor Széchenyi már közéleti férfiúvá fejlődött és így kevesebb ideje maradt a gazdálkodásra, akkor is minden szereplésénél és munkásságánál érezhető volt, hogy a magyar földet és népet közvetlen tapasztalatai alapján ismeri, így közgazdaságpolitikai működése is közvetlenül vagy közvetve a magyar mezőgazdaságot szolgálta.

Mint az agrármegújulás útmutatója, Széchenyi főleg az ősiség és a jobbágyság megszüntetéséért és a közös teherviselésért fáradozott. Ezenkívül részletesen ismerteti a szerző Széchenyinek a vámkérdésben elfoglalt álláspontját, továbbá a céhintézményről, amely „örökké hátráltatja a természetmunkák és mesterművek árának egymásközi rendes arányát“ és a limitációkról, illetőleg hatósági ármegállapításokról szóló fejtegetéseit.

Miután a szerző Széchenyinek a magyar mezőgazdaság legfontosabb problémáival összefüggő munkásságát behatóan

ismertette, utal azokra a különbségekre, amelyek az akkori kor egyetemesebb és a mai kor különlegesebbé vált politikai szemlélete közt vannak. Ezután nagyon helyesen arra a következtetésre jut, hogy „Széchenyi életműve nem az agrárpolitikus egyvonalra koncentrált működése volt, de ami a működés középpontjában állt, az a magyar föld erőinek kibontására, a magyar gazdálkodás fellendítésére, a magyar nép felemelésére irányuló törekvés, színtiszta és valódi agrárpolitika volt”.

Amint e vázlatos ismertetésből is kitűnik, Éber Ernő könyve, amely mint gazdát és agrárpolitikust mutatja be Széchenyi halhatatlan alakját, sok újabb adattal, szemponttal és gondolattal gazdagította a Széchenyiről szóló irodalmat. A könyv belső értéke mellett azonban külön is ki kell emelnünk kitűnő írásmodorát. E munka valóban nemcsak tanulságos, hanem mindvégig élvezetes is és így igazán megérdemli a sikert.

Reichenbach Béla.

Tóth József: Jog a munkához. Budapest, Gergely R. 1942.
— 199. l.

Szerzőnk problémája napjainkban különösen időszerű. Persze a munkához való jog legtöbbször pusztán dogmatikus jelszóként jelentkezik, azt a kérdést, hogy intézményes megvalósítása lehetséges-e, nem ellenkezik-e társadalmi vagy közgazdasági törvényszerűségekkal, hangoztatói nem is szívesen vetik fel. Tóth József munkájának első érdeme, hogy fejtegetései mindenekelőtt azokra a szövevényes összefüggésekre mutatnak rá, amelyek a munkához való jog követelménye és egyéb társadalmi és közgazdasági kérdések között fennállanak. Először azt vizsgálja, meg lehet-e állapítani a munkához való jogot, mint természetjogi követelményt. Minthogy mögötte sem általános konszenzus, sem egyházi kijelentés nem rejlik, a munkához való jog szerzőnk szerint csupán „egyes társadalombölcselek természetjog mintájára megformulázott véleménye”. A kifejezést először Fouriernél találjuk, aki a munkához való jogban kárpótlást lát a társulásban elvesztett természetjogokért. Nagy szerepet játszik azután e jog problémája az 1848-as francia forradalomban, ahol Louis Blanc érvelt erőteljesen mellette, míg Thiers ellene vonultatta fel érveit. Németországban Bismarck ismerte el először elvileg egy 1884-ben tartott beszédében, ugyanígy elismerte az 1919-es weimari alkotmány is, de gyakorlati végrehajtás nélkül. Viszont a nemzeti szocializmus nem elvileg, hanem gyakorlatilag fogadta el a munkához való jogot és az állam feladatának tekinti, hogy munkát biztosítson a társadalom minden tagja számára. A ró-

mai szentszék is, bár nem deklarálta kifejezetten a munkához való jogot, felhívta a figyelmet arra, hogy a munkanélkülieket munkához kell juttatni.

A tulajdonképeni konkrét problémát szerzőnk annak a megvizsgálásában látja, hogy a fennálló gazdasági rendben a munkához való jog követelése egyáltalán megvalósítható-e, melyek azok a módszerek, amelyeket a munkához való juttatás céljából a társadalmi berendezkedésben gyakorlatilag megkíséreltek, alkalmasak-e azok valóban e jog biztosítására. Nyilvánvaló, hogy a munkához való jogot, mint természetjogi követelést is csak abban az esetben lehet felállítani, ha összeegyeztethető a közgazdasági tudomány tanításaival. Igaz, hogy ez a tudomány is fejlődik és lehetséges marad, hogy ha a mai közgazdasági tudomány lehetetlennek találja is e jog kimondását, későbbi eredményei más meggyőződéshez vihetnek.

A munkához való jog követelése a kapitalista gazdasági rendben jelenik meg társadalmi problémaként, mindenekelőtt tehát az a kérdés: mennyiben egyeztethető össze ez a követelés a tőkés gazdasági renddel? Szerzőnk a kapitalizmus lényegét a pénz intézményében látja és a kapitalizmustól elválaszthatatlan válságok magyarázatában is a monetárius elmélet híve. Ilyen módon „a munkához való jog elismerése lényegében monetárius problémává válik“. A közgazdasági elmélet alapján állva, a munkához való jog kimondása attól függ, lehetséges-e olyan pénzügyi reform, amely a munkanélküliség keletkezését megszünteti, ha lehetséges, a tudomány azt vallhatja, hogy a munkához való jog kimondása tudományos akadályba nem ütközik.

A kapitalista gazdasági renddel karöltve jár az időközönként nagyarányúvá váló munkanélküliség; azok a rendszerek, amelyek reakcióként a kapitalizmus gazdasági szabadság-elve ellene fordultak, reformtörekvéseik eredményeként éppen a munkanélküliségek és válságok megszüntetését várják. Szerzőnk szerint a válságok igazi oka a kapitalista rendszer rendező elvében, a pénzben rejlik, a konjunkturális változásokat a hitelvolumen kiterjesztése, illetve korlátozása magyarázza. A kapitalista gazdasági rendnek ugyanis egyik legfőbb sajátossága a nemzetgazdaságok felett álló világ gazdasági szervezet megteremtése. Az országok között a tőkeáramlást az teszi lehetővé, hogy a nemzeti valuták értéke egymáshoz meghatározott viszonyban áll és az államhatalom lemond ennek az értéknek mesterséges alakításáról, a gazdasági élet autonóm erőire bízva az érték fenntartását. Elvileg kötelezi tehát magát a pénz nemzetközi értékének megőrzésére és ezt a feladatot a jegybankra bízza. Ebből a helyzethől, vagyis abból, hogy a pénz nemzetközi értékének fenntartása a fő cél, következik, hogy az állam egyéb célokat, például a teljes foglalkoztatott-

ságot, vagy más szociális tárgyú célokat kénytelen háttérbe szorítani. Ebből adódik egyebek között a munkanélküliség is. A kapitalizmussal járó munkanélküliségnek eredendő magyarázó cka a pénz intézményében keresendő. Háromféle munkanélküliséget különböztethetünk meg: átmeneti, a munkahely változtatásából eredő, a konjunkturális hullámból származó, végül a strukturális munkanélküliséget. A konjunktúra-hullámból a strukturális munkanélküliségre tevődik rá, ami annyit jelent, hogy a munkanélküliek száma sohasem csökken az alá a nívó alá, amelyet a közgazdaság struktúrája idéz elő. A foglalkoztatottság mértéke elsősorban pénzügyi kérdések függvénye, „A kapitalista gazdasági rendszer működésének megértése világossá teszi, hogy abban a társadalomban, amelyben a gazdasági élet a kapitalista rendszer szerint folyik, a munkához való jogot kimondani lehet ugyan, de annak érvényt szerezni nem, mert a kapitalista gazdasági rendszer sajátosságaiból következik, hogy a társadalom tagjainak egy része vagy állandóan, vagy időlegesen munkához nem jut“. (44. l.)

Ezen megállapítás után szerzőnk bemutatja a munkához való jog vitáját az 1848. évi francia alkotmányozó nemzetgyűlésen. Ennek a vitának az elemzése rendkívül tanulságos, mert feltárja az elvi és gyakorlati nehézségeket, amelyekkel a jog deklarációja jár. De a vita egyébként azt is mutatja, hogy nem eléggé tisztázódott eszmékről van szó. Már ekkor jelentkezik egy új gazdasági rend teremtésének kívánságaként a *tervgazdaság* gondolata.

A munkához való jog eszméjének fejlődésében egyébként a szerző szerint négy időszak különböztethető meg. Az elsőben megszületik az eszme, de megvalósítását primitív módon képezik el. Ez az időszak kezdődik Target javaslatával, amelyet 1789-ben az emberi jogok tárgyalásakor adott elő, és tart 1848-ig, Louis Blanc forradalmi szereplésének végéig. A második korszakot a kommunista kiáltvány jelzi, ebben ugyan nem annyira a munkához való jogról, mint inkább az egyenlő munkakényszer elvéről van szó. A harmadik időszakban a munkához való jogot *szociálpolitikai* elvként fogják fel. Végül a negyedik időszakot a német nemzeti szocializmus uralomra jutásától lehet számítani, amióta a munkához való jog *gazdaságpolitikai elvként* jelentkezik.

A munkához való jog fogalmi tartalom-változásának az államszemlélet változása felel meg. Szerzőnk itt szembeállítja az individuális és univerzális államszemléletet. Természetes, hogy a liberális-individuális államszemléletnek, amely a kapitalista gazdasággal áll harmoniában, tagadnia kell a munkához való jogot. A marxizmusnak nincs vele sok tennivalója, mivel szerinte a szocialista gazdasági rendben a munkanélküliség megszűnik. Az univerzális államszemlélet lényegének

inkább a munkavállalás kötelességének a hangsúlyozása felel meg. Úgy az egyházi tanítás, mint a nemzeti szocializmus és a fasizmus megegyeznek abban, hogy a társadalom eszmények elérése végett áll fenn, a gazdaság csupán eszköz. Közös vonásuk, hogy fenn akarják tartani a magántulajdont és a kapitalizmus szabadsága helyett tervgazdaságot óhajtanak. Bármennyire lényeges is már most társadalomtudományi szempontból, hogy a tervgazdasággal milyen célnak, milyen eszménynek akarnak szolgálni, mégis a cél kérdése pusztán közgazdasági szempontból figyelmen kívül hagyható és a tervgazdaságot csupán, mint a gazdasági élet egy meghatározott szervezési módját vizsgálhatjuk. A tervgazdaság lényege, hogy a gazdasági életet központi szerv szabályozza. Ámde a tervgazdasági rendszer a pénz intézményét továbbra is fenn kívánja tartani, a munkához való jog problémája pedig ezzel függ össze. Ezért kívánja meg a probléma végső elemzése a pénz és a pénzpolitika vizsgálatát.

A pénz a társadalmi gazdálkodás automatikus rendező elve. A kapitalista gazdasági rendszerben, mint már láttuk, a pénzpolitika legfőbb feladata a pénz értékállandóságának megőrzése. A társadalmi célok megvalósításának örökös akadályja a pénz aranyra válthatóságának, illetve a pénz intervalutáris árfolyamának állandósága. Aki elfogadja a pénz intézményét, annak el kell fogadnia a pénzérték állandóságának az elvét is és ha ezt elfogadja, társadalmi céljai elérésében máris korlátot emel maga elé. A munkanélküliség megszüntetésére irányuló német pénzpolitika jellemzése is megerősíti azt a véleményt, hogy a pénz intézményének megtartása mellett a társadalom eszményi, bölcséleti állásfoglalásból folyó céljai nem érhetők el. Viszont a társadalom ragaszkodik a pénz intézményéhez, mert ennek a segítségével lehet legegyszerűbben tájékozódni a termelési feladatokról, bizonyos szükségletek pénz nélkül nem is lennének kielégíthetők, a korlátozottan termelt javak csak a pénz segítségével osztódhatnak el, végül pénz nélkül megsemmisül a takaréksági szellem. Mindebből következik, hogy a társadalombölcséleti eszményeken nyugvó irányok a munkához való jogot legfeljebb csak elvileg ismerhetik el, de gyakorlatilag annak nem szerezhhetnek minden körülmények között érvényt.

A nemzeti szocialista, vagy fasiszta állammal szemben nincs értelme a munkához való jog követelményét támasztani, mert azoknak a társadalmi felfogásban ez az elv már benne van. Ezért itt a jog csupán gazdaságpolitikai elvként jöhet számba. A munkához való jog mint gazdaságpolitikai elv pedig annyit jelent, hogy az állam gazdaságpolitikájának első célja a munkaalkalom biztosítása a társadalom minden tagja számára. Míg a kapitalista gazdasági rend mindennek-

előtt a pénzérték fenntartását kívánja, a munkához való jog mint gazdaságpolitikai elv a pénzérték fenntartásának elve elé helyezi a munkanélküliek munkához való juttatását. E jog érdekében a nemzeti szocializmus mesterséges eszközökkel is hajlandó a pénzérték fenntartását biztosítani, míg a kapitalizmusban a gazdasági erők szabad játéka mellett kell a pénzérték állandóságának biztosítva lennie.

Befejezésként szerzőnk megbeszéli a kérdés irodalmát és elemzi az idevágó legfontosabb munkák megállapításait. Az alapos áttekintéssel kapcsolatban kifogásoljuk Fichte mellőzését.

Egészen véve Tóth József könnyed, de mégis mélyrevágó elemzései biztos kézzel vezetnek végig a felvetett probléma szövevényén. Ha az olvasó a felmerülő sok kérdésben nem is érthet mindig egyet a szerző állásfoglalásával, szorgalmas, kutatásra és gondolkodásra való munkáját mindenképpen elismeréssel kell fogadnia.

Kislégi Nagy Dénes.

Orel Géza: Gazdasági szellem nevelése. Budapest, Attila nyomda 1940. 84 oldal.

Közelebb hozni az elméletet a gyakorlathoz! — Ez a mai nevelés jelszava. Ma már nemcsak a szakiskoláknak, hanem az általános műveltséget adó iskoláknak is égetően fontos kérdése, hogyan tudják megvalósítani a gyakorlatiáság követelményét, hogyan tudnak minél közelebb férkőzni a való élethez? A magyar nevelésügy legfőbb célkitűzése a nemzetnevelés. Ez a cél pedig a fejlett közösségi érzés megteremtésén kívül a gazdasági szellem felébresztését is magában foglalja. Külföldi példákból látjuk, hogy csak az az ország lehet nagy és erős, amelyik elég érzékkel viseltetik a gazdasági szellemben való nevelés iránt. Gazdasági boldogulásunk pedig nemzeti érdek.

Ezt a nagy igazságot ismerte fel a szerző is és ezért szentelte egész pályafutását és értékes irodalmi munkásságát a gazdasági tevékenységre való eredményesebb nevelés kérdésének. A körülbelül nyolc különböző helyen elhangzott előadásokat összefoglaló munka arra mutat rá, hogyan képzelhetjük el az olyan új nemzedék nevelését, amely szívesen választja a nemzetek meggazdagodásának alapját alkotó szabad pályákat, a kereskedőit, iparit és mezőgazdaságit.

Orel szerint a legújabb időkben feltornyosuló gazdasági nehézségeknek egyik legfőbb oka az, hogy „a toll kiűzte a szerzést az iskolából.” Az iskola csak tollat, írást ad a kézbe. A toll az eszme terjesztője, de nem a munka megvalósítója. A betű csak eszköz arra, hogy a produktív munka tökéletesedjék. A kul-

túra a szerszámok feltalálásával kezdődött. Gazdag tapasztalatokra, komoly tanulmányokra hivatkozva bizonyítja, hogy a munkára való nevelés, milyen fontos a jövő fejlődése szempontjából. Egészen másként alakulna a pályaválasztás kérdése, ha az ifjúság gyakorlati hajlamait idejében felébresztenénk, s a munka tiszteletét a szülői házzal karöltve az iskolában beléjük oltanánk. Hiszen a helyes pályaválasztás nemcsak az egyes ember, hanem az egész nemzet boldogulása szempontjából fontos. A nyugati nagy nemzetek gazdaságukat nem hivatalnokaiknak, hanem gazdasági téren dolgozó polgáraiknak köszönhetik. Tudvalevő ugyanis, hogy minden nemzetnek sokkal több fizikai dolgozóra, mint szellemi munkásra van szüksége. Olyan szellemet kell tehát életre keltenünk, hogy a magyar ifjúságot ne csak az egyéni önző jólét keresése, vagy a külső kényszer szólítsa kereskedői és vállalkozói pályára, hanem a közhasznú kultúrát terjesztő szándék, s a szükségszerű nemzeti megújódás és meggazdagodás nagy céljának elősegítése is.

Ezeknek az eszméknek és céloknak hathatósabb megvalósítása érdekében életrevaló tanácsokat ad Orel a tanoncképzésre, kereskedelmi szakiskolák állítására, a kereskedői hivatástudat emelésére, a gyakorlati munka szociális értékelésére vonatkozólag. Érettségizett leányok számára is nagyszerű tanácsokat ad. Tormay Cecil szavát: „Testvér, át kell alakulni, különben legyőz az idő” — a lelkébe akarja vésni minden pályát választó tanult leánynak. A hivatali munkák helyett felhívja figyelmüket azokra a jövedelmező, szép pályákra, amelyekről a nyomasztó előítéletek folytán évszázadok óta távoltartotta magát az intelligens leányifjúság. Mintahogy régen az volt a nők kötelessége, hogy akár a harcban is megállják a helyüket, úgy ma a békés átalakító munkát kívánja tőlük az élet. Dobó Katica, Lorántffy Zsuzsánna, Zrinyi Ilona aranybetűkkel jegyezték fel nevüket a történelemben, — de ma a kereskedői és ipari pálya megkedveltetését kéri a magyar anyáktól a jövő. Így lehet csak remélnünk, hogy a nemzetet szétforgácsoló társadalmi különbségek megszűnjenek. Hogy a zöld asztalnál épp úgy, mint a fehér asztalnál helyet foglalhasson egymás mellett az iparos, kereskedő, katonatiszt, pap, tisztviselő, mintahogy azt már a negyvennyolcas idők két legnagyobb egyénisége, Batthyány és Kossuth is hangoztatták.

Új nemzedéket kell tehát nevelnünk. Olyant, amely büszkén vallja magát kereskedőnek, s amely a Haza minden polgárában egyenlő jogú munkatársat lát. Ha a zsidótörvényt keresztülvisszük, s az üzletek nagyrésztét keresztények veszik át, akkor azokat csak olyanok kezébe szabad adni, akik hivatásukra büszkék és becsülettel akarják megállni helyüket ott, ahol vannak. Az iskolákra nagy feladat vár. Ahogy tanítják a hazafiaságot, vallásosságot, szülői tiszteletet, épp úgy tanítaniok kell-

lene a szabad pályák fontosságát és az ott szükséges hivatás-szeretet értékelését, fontosságát is, hogy senki se kényszerből, vagy pusztán kenyérkeresetből válassza magának a gazdasági pályát, hanem belső indíttatásból, lelki szükségsszerűségből, komoly meggyőződésből.

Orel könyvének minden szavát programként lehetne a magyar iskoláknak kezébe adni. Nem egyedül áll ő ezeknek az elveknek hangoztatásában. Mégis egyedüli szinte abban a nagy lelkesedésben és alapcosságban, amellyel a kérdéshez nyúl. E rövid kis ismertetésnek nem az a célja, hogy a munka értékét megfelelően mérlegre tegye, hanem az, hogy hangos szóval felhívja rá mindazoknak a figyelmét, akik a gazdasági irányú nevelés érdekében fáradoznak, vagy felemelhetik érte hathatós szavukat. Legyen e munka a következő esztendőök nevelésügyének iránytűje.

Takaróné Gáll Beatrix.

Eszlár Károly: Jogorvoslatok a pénzügyi jogban. Vác, 1941. 141. lap.

Közigazgatásunk jogorvoslati fórumrendszerének és fajtáinak terebélyes, nehezen indokolható és szinte áttekinthetetlen szövevényét pár évvel ezelőtt Magyary Zoltán demonstrálta. Pénzügyi jogunk etekintetben aránylag rendezettebb: a típusok különböző, helyenként meg sem nevezett válfajai és a jogorvoslati lehetőségek indokoltan nagy száma mellett sem mondható különösebben bonyolultnak. Az a körülmény, hogy, — mint szerzőnk megállapítja, — pénzügyi jogunknak több mint száz jogorvoslati útja van, nem a jogorvoslati rendszer hibája, hanem a mai adójogszabályoknak mindenütt észlelhető és ezidőszent ki sem küszöbölhető hipertrófiájának természet-szerű tünete.

Eszlár monográfiája hézagpótló. Ezt a tárgykört ezideig nálunk elméleti szemszögből még nem dolgozták fel és szerzőnek eddigi munkássága már eleve biztosíthatta az érdeklődőt arról, hogy érdemes megismerkednie ezzel a kitűnő tanulmánnyal is.

A tanulmány a pénzügyi jogorvoslatok jogi tartalmával és jellegzetességeivel foglalkozik és a csak érintőleg említett fórum-rendszert, mint tételes jogi jelenséget, kapcsolja a vizsgálat köréből. Bevezetőben a jogorvoslat általános fogalmát nyújtja, megállapítva annak tartalmi kellékeit. Igen értékesek a határozat fogalmi vázlatával kapcsolatos fejtegetései, amelyeknek ma különös aktualitásuk van az e kérdés körül a közelmúltban folytatott jogirodalmi vita (Bíró Balázs, Koós István, Szelényi Ödön) és a közigazgatási bíróságnak az utóbbi években hozott

ítéletei, majd jogegységi határozata folytán. A vita egyébként a pénzügyjogi határozat és egyszerű közigazgatási aktus elválasztó vonala tekintetében sem a bírói döntéssel, sem az irodalom eddigi érveléseivel nem tekinthető lezártnak.

A jogorvoslatok jellegének analízise kapcsán szerző jogi és általános közigazgatási jogi összehasonlításaival teszi plasztikussá mondanivalóit. Ugy érezzük, hogy a pénzügyi felbbezés halasztó hatályára vonatkozó részek (40–41., 65. l.) további részletezésre szorulnának. Helyesen látja meg szerző a pénzügyi jogorvoslatok nagy többségében a nemszuszpenzív jelleget, mégis találunk néhány szuszpenzív, sőt, mint pld. általában az állami egyenes adóknál, vegyes típust is.

A jogerő problémájának rövid, de átfogó megvilágítása után szerző áttér tanulmánya második (különös) részére, melyben az egyes jogorvoslati fajtákat veszi szemügyre, és pedig hármasságban: a megnevezett és önállóan szabályozott, a megnevezett, de önállóan nem szabályozott, és végül a többnevű, önállóan szabályozott jogorvoslatok rendszerében. Utóbbi kettőnél az elévülési kifogással és az észrevétellel, illetőleg a kiigényléssel és a felügyeleti panasszal foglalkozik.

A tárgyat szerző az elmélet oldaláról szemléli és pedig, mint előszavában mondja: jogdogmatikai alapon. Ez természetesen nem lehet más, mint a pénzügyi jogdogmatika, mert a jogorvoslatok sajátos fogalma csak a pénzügyi jogtételek rendjéből vezethető le. Itt azonban a fogalmak határvonalai nem mindig szembeötlők s azok az ismérvek, amelyek egy-egy jogorvoslati típust jellemezni látszanak, nem jelentkeznek minden vonatkozásban elmaradhatatlan kellékként. Az észrevétel például csak a kereseti és a jövedelem-vagyon adózásban jelenti a mások adójára vonatkozó jogorvoslatot, míg a földadózás észrevételi jogorvoslata és az italmérési jövedék keretében a pénzügyőri biztosítási területvezető csoportbeosztásával szemben támasztható észrevétel, teljesen más jellegű. Hasonlóképpen nincs merev alkata a kiigénylési jogorvoslatnak sem, amely egy ponton, az idegen helyen fogantatosított zálogolásnál, a végrehajtási panasszal ölelkezik. Rá kell itt mutatnunk arra is, hogy a végrehajtási panaszt nem tekintjük nemszuszpenzív jogorvoslatnak, hanem halasztó hatályúnak. Erre ugyan expressis verbis jogszabályt nem találunk, de a szerző részéről is idézett azon rendelkezés, mely az e jogorvoslat eldöntésére hivatott m. kir. adóhivatalt 30 napon belüli határozathozatalra szólítja, éppen a halasztó hatály miatt intézkedik ezen a közvetett módon.

A helyesbítési kérelmek kategóriájában, mint sajátosan pénzügyi jogi intézményben, meg kell említenünk az elvileg idesorolható és jogorvoslatként meg sem nevezett, de lényegileg ennek tekinthető földadózásbeli kiigazítási és új osztályba so-

rozási kérelmeket, amelyek szerző elméleti meghatározásainak megfelelően ide kíváncznának.

Nem foglalkozik szerző a harmadfokú fellebbezések újszerű típusával. Ezt az intézményt a beruházási hozzájárulásról szóló törvény átmenetileg, majd az új társulati adótörvény véglegesnek alkotta meg. De csábító alkalmat nyújtott volna az elme-futtatásra a visszatérítési kérelmek jogorvoslati jellegének vizsgálata is.

Mindenesetre nagyon érdemes munkát végzett Eöszlány az-zal, hogy ennek a problémakörnek első elméleti alaprajzát nyújtja s hogy szegényes közpénzügyi irodalmunkat elgondol-kodtató művel gyarapította.

Takács György.

Móra Mihály: Az egyházi adó és az egyházközség alapkérdései az egyházi és a világi jog szerint. Budapest, 1941, 260. l.

Az egyházi adózás létfontosságú kérdésének gyér irodalmi termékei között kimagasló hely illeti meg ezt az elmélyült munkát. Szerzőt, az ismert kánonjogászt, ennek a rendkívül összetett anyagnak átfogó szemléletében és részletes feldolgo-zásában nemcsak a kánoni jogrendszerben eddig is tapasztalt járatossága segítette, hanem a köz- és általános jogi ismeretek birtoklása is, de különösképen meglátásainak módszeres-sége. Teljes joggal idézi szerző Notter szavait: „aki csak egy tudományhoz ért, igazán ahhoz sem ért”. Könyve valóban távol áll az egykönyvű szemlélettől.

A katolikus egyház alapszerkezetét az egyházközségi kö-telék kiépítése és az ehhez megkívántató anyagi fedezetnek a szűkebb értelemben vett adózás útján való előteremtése új és korszerű pillérekkel támasztotta alá. Az egyházközségi szer-vezkedés hazánkban immár negyedszázados múltira tekinthet vissza, nem számítva azokat a még távolabbi időkben felmerült törekvéseket, amelyek szórványosan nyilatkoztak meg. Az egy-házközségi szervezetek kibontakozása és az ezzel összefüggő egyenesadó jellegű egyház közteherrend kifejlődése szemünk előtt történt. Habár az elmúlt huszonöt év életünk tekintélyes hányadát vette igénybe, történelmi visszapillantásra ez az idő mégis kevésnek bizonyulna. Szerző azonban nem az újszerű intézmények alakzati jelenségeinek könnyebb végét fogja meg, nem a *ma* gyakorlati talapzatáról vet visszapillantást huszonöt évre, hanem az intézmények gyökerét veszi bonckés alá. A ka-tolikus egyház alkotmányjogát érintő kérdéseken s a plébánia, valamint az egyházközség jogalanyiságának és vagyonjogi állásának dogmatikai magyarázatán keresztül arra az ered-

ményre jut, hogy az egyházközségi szervezetek kifejezett kánonjogi rendelkezések hiányában sem nélkülözik a kánonjogi alapot.

A felvetett problémák három tagozatban tárulnak eléünk.

Az egyházi adók fogalma és az egyházi adóztatás jogainak alapjai főcím alatt fejtegetéseiben szerző, nézetünk szerint, túl nagy jelentőséget tulajdonít az adó- és illetéktermészetű szolgáltatások közötti cezurának. Helyesebbnek tartanók, ha a tárgyalt adónemet, minthogy az egyházi adó kánonjogi definíciója hiányzik s így a pénzügytani meghatározások mellőzhetetlenek, az „egyenés adó“ nevével illetnők. Az adó fogalmába ugyanis mind az egyenes, mind a közvetett adók, így az illetékek is, beletartoznak, s így a bírált tanulmány során ugyanis eljuttunk ahhoz a megállapításhoz, hogy a közvetlen és a közvetett egyházi adózásnak jogalapja azonos. Az adó- és illetékely különbsége egyébként sem jelentkezik mindenütt határozott körvonalakkal és sokszor azt a körülményt, hogy valamely közteherben többnyire keverten előforduló adó- és illetékely adott esetben milyen arányban érvényesül, csak mélyreható kutatással és csak a már beszédett és felhasznált közadóknál lehet, ha lehet, megállapítani. Az egyenes adózás terminológiájának ebben a vonatkozásban való használata is csak rendszerbeli, nem pedig lényegbevágó megkülönböztetésül ajánlható, mert az adó és illeték megkülönböztetett szóhasználata többnyire csak módszertani (tüneti) jelzés, a jogalapok azonban — s itt éppen erről van szó — mind a közjogi jellegű közületeknél, mind a societas perfecta oldalán közösek és külön-külön erőforrásból aligha volnának leszármaztathatók. Ellenkező esetben az illetéktermészetű szolgáltatásokba magánjogi elemeket kellene belemagyaráznunk, holott ezeknek csak analógiái látszanak.

Egyébként szerző logikai töretlenséggel jut el ahhoz a meghatározáshoz, hogy az egyházi adók azok a kényszerszolgáltatások, amelyeket az egyházi természetes vagy jogi személyek az egyházi jog alapján időlegesen (egy ízben) vagy időnkint visszatérően (állandó, ismétlődő jelleggel) közvetlen egyházi ellenszolgáltatás nélkül az egyházi szükségletek fedezésére fizetnek. Ez a definíció az *egyenés adók* pénzügytani megfogalmazását adja azzal az eltéréssel, hogy a törvény, a kormányrendelet, szabályrendelet jogalapjai helyébe az Egyház autonómiájának megfelelően „az egyházi jog alapját“ helyezi. Hogy különálló egyházi adójogi diszciplína van, ebben egyetértünk szerzővel annyiban, amennyiben autonómiális, helyhatósági, községi adójogi diszciplináról is beszélhetünk. Ezek a diszciplinák azonban minden sajátosságaik mellett is csak másodlagosak és az Egyház tökéletes társasági mivolta sem nyújt lehetőséget arra, hogy teljes mértékben független

adóztatási rendet építhessen ki. Az egyházi egyenes adózási rendszer, még a katolikusoknak különlegesen kedvező államjogi viszonyaink mellett is, függvénye az államjogi parancsoknak, bárha e függőség elvi háttére és kialakulásának menete elmosódottabb is, mint a protestáns egyházaké.

A tanulmány második része a plébánia és az egyházközség jogi alapjaival, ismérveivel, megkülönböztető jellegzetességeivel foglalkozik. Nézetünk szerint ez a rész, amely rendszerbelileg tulajdonképpen a mű első részének helyébe kívánkoznék, — jogirodalmunk egyik legbecsesebb terméke. Minden szó pontosan a helyén van, minden disztinkció még árnyalataiban is találó, minden fejtegetés, — ott is, ahol az ellenkező felfogás már régóta a jogi gondolatok mázsás érveit termelte ki (pld. fikciós teória) — világosan érzékeltet, visszatükrözve azt a higgadt biztonságot, amellyel szerző anyagát formálja.

A plébánia, a paróchia és az egyházközség szervezeti alapjainak vizsgálata során Móra a protestáns egyházalkotmány és egyházszervezeti felfogás jellemzőit mutatja ki, mert ezzel jut el az egyházközség fogalmának szélesen alapozott magyarázatához. Az újabb magyarországi katolikus egyházközségi szervezkedés méltatása után az egyházi hatalom ismertetését kapjuk, majd részletesen a klerikus és laikus rendek tagozatának, az utóbbiak kánonjogi jogállásának, kötelezettségeinek, az egyházi hatalom körén kívül eső jogainak egy-egy fejezetbe foglalt kitűnő tanumányait. A paróchia fogalmának tisztázása ismét szinte önálló keretbe kívánczoló külön studium. „Jelentheti a plébániai hivatalt, amely a plébános lelkipásztori működésének gyökere és alapja; a plébániai javadalmat, a plébániai egyházat, a püspökség területileg körülhatárolt részét, mint lelkipásztori közigazgatási egységet, továbbá a hívek lelkipásztori kötelékét. A gyakorlatban és az egyházi jogéletben is plébánián hol az egyik jelentést, hol a másikat, hol együttvéve több jelentést értünk, az elmélet finomabb disztinkciója azonban ezeket szét tudja választani“.

A plébánia és az egyházközség jogi természetének szemügyre vétele szerzőt az erkölcsi személy fogalmának mélyreható boncolására serkenti. Pompás dialektikával megírt fejezet (21—26. pontok) állítja egymással szembe a fikciós és a célvagyon elméletet. Pár oldallal nemcsak kérdéseinek lényege, hanem a számottevő civiljogi és kánoni jogirodalom álláspontja is éles vonalakkal mutatkozik meg. A tanulmány rendszerében ezek a fejtegetések a plébánia és az egyházközség jogalanyiségának, jogi jellegének, egymástól eltérő voltának és vagyonjogi alanyiségének beható vizsgálatára irányuló előmunkálathoz tárják fel.

Az egyházközségi adó lefoglalhatóságáról szóló harmadik rész a pénzügyi jogtan keretébe vágó értekezés. A K. K. H. Ö.

40. szakaszának (2.) és (3.) bekezdései értelmében a *közzadókat* semmiféle magánjogi tartozásért végrehajtás alá vonni nem lehet. Hogy tehát az egyházközségi adó lefoglalható-e vagy sem, kizárólag azon mulik, közzadónak minősül-e vagy sem. A multban csak igen szórványosan és csak a gyakorlati aktusokban előfordult tagadó állásponttal szemben ma már nem lehet kétség, hogy az egyházközségi adó valóságos közzadó. Tudomásunk szerint a jogirodalomnak eddig sem volt ezzel ellentétes véleménye és minden tekintetben egyetértünk szerzőnek a foglalásmentességet magyarázó nézetével. Teljesen aggálytalanok vagyunk szerzőnek a 223. lapon felvetett azzal a kérdéssel vonatkozásban is, hogy a K. K. H. Ö. idézett szabályozása a már *beszedett* közzadókról szólván, foglalásmentesnek lehet-e tekinteni a még nem érvényesített egyházközségi adókövetelést is, más szóval: a végrehajtó letilthatja-e a harmadadónál (egyházi adóalanynál) az egyházközséget megillető adót? Ha az egyházközségi adó valóban közzadó, — amint az, — akkor ezt a kérdést csak nemlegesen lehet megválaszolni. A K. K. H. Ö. 161. szakasza ugyanis az adóeljárési jog szempontjából a közzadókat egységesen minősíti s az egyes adók között rangkülönbséget nem ismer. A közzadók módjára behajtandó ipardíj, hegyközségi járulék, kamarai illeték, községi pótdó, stb. és az egyházközségi adó a végrehajtási eljárásban miben nem különbözik az állami jellegű társulati adótól vagy forgalmi adótól. Miként az állam adókövetelése sem tiltható le az adóalanyoknál magánjogi tartozások fejében, úgy a földgáz díja sem az érdekelt birtokosoknál, a csatornázási járulék sem az ingatlantulajdonosoknál, az OTI. járulék sem a munkaadóknál, és az egyházközségi adó sem az egyházközségi adóalanyoknál. Ez a kérdés tehát a bevett egyházak adóinak közzogi jellegének kimutatásával önmagában dől el. Azonban szerző dolgozatának ez a része sem hiábavaló munka, mert éppen a vallásfelekezetek jogállására nézve van értékes mondanivalója s amellet a bírói joggyakorlat képét is felmutatja.

Meggyőződésünk, hogy ez az alapos munka az egyházi adóztatás problémáit ki fogja emelni eddigi mostoha sorsából, de bizonyos, hogy bárki nyúl is ezentúl hozzá ehhez a tárgykörhöz, szerző megállapításait figyelmen kívül nem hagyhatja.

Takács György.

Szilber József: Az olaj. Bpest, 1941, Magyar Szemle Társaság „Kincsestár” sorozatban megjelent kiadása.

A kőolaj ismerete szinte egyidős az emberiséggel, de az életre mélyreható változásokat mégis csak az utolsó 100 évben

okozott, mégpedig azáltal, hogy a korszerű technika megoldotta a kőolaj feldolgozásának kérdését. Mintegy 100 évvel ezelőtt a kőolajat pusztán világításra használták, ahogyan a szerző a bevezetésben erre rámutat, és csak később a feldolgozás révén kapott „melléktermékek“ alakították át nemcsak a technikát, hanem az egész gazdasági életet is. Mint új energiaforrás kikényszerítette a robbanómotorok feltalálását, lehetőség nyílik: autó, repülőgép, vasút, tengeralattjáró, korszerű gazdasági gépek megszerkesztésére. A kőolaj azonban a kémiát is hatalmas fejlődésre serkentette, mert éppen a kőolaj feldolgozása a szerves kémia horizontjának tágulását okozta, hiszen csak így lehet ma műpetroleumot, műkaucsukot stb. készíteni.

A továbbiakban bepillantást kapunk a kőolaj történetébe primitív felhasználásától egészen mai nélkülözhetetlen szerepéig, s kiérezzük, hogy egy „mai Montecuccoli“ a háború folytatásához már kevesebb pénzt, de több kőolajat kérne. Ezután a kőolaj kémiájára kerül sor, a szerző igen érthetően és tömören magyarázza ezeket a bonyolult fogalmakat úgyannyira, hogy a hozzánemértő közönség is az utolsó sorig mindent hasznosíthat. A kőolaj keletkezését, földtörténeti előfordulását, illetve ennek különféle módjait, majd felkutatásának lehetőségét ismerhetjük meg ezután. Ebben a fejezetben kellően tájékozódhatunk arról is, hogy a kőolaj-kutatásnál használatos legfontosabb eszközt: a torziós ingát hazánkfia báró Eötvös Lóránd adta az emberiségnek. Külön fejezetet szentel a szerző a hazai olajkutatások történetének, ami azért is fontos, mert a legújabb eredményeket s az azokra vonatkozó adatokat egy összefoglaló munkában sem találhatjuk még meg.

Igen értékes ismeretekhez jutunk, ha a „A világ kőolaj készlete“, „A kőolaj feldolgozása“, illetve „A kőolaj eloszlása a földön“ című fejezeteket áttanulmányozzuk, de a műbenzinre vonatkozó legfontosabb általános ismereteket is megtaláljuk ebben a jeles kis munkában, amelynek a megjelenését annál inkább örömmel üdvözölhetjük, mert irodalmunkban eddig hiányzott a nagyközönség számára készült hasonló kis terjedelmű, de mégis igen alapos munka.

Korpás Emil.

Bulla Béla: A nyugati ország részek. Budapest, 1941. Magyar Szemle Társaság „Kincsestár“ sorozatban megjelent kiadása. 80. old.

Szerzőnk igen sikerült szintetikus képet nyújt az ország nyugati feléről. A bevezetésében megmagyarázza művének címét, mely szerinte — az Alföld egységével ellentétben —

a Kisalföldet, a Dunántúlt és a Dráva-Száva közét a Karszttal és a Tengeremellékkel együtt akarja jelenteni, tehát a cím a terület nagy változatosságára is utal az Alföld egyhangúságával szemben.

A bevezetés után a mai felszín kialakulásával és alakulásával foglalkozik a szerző és a harmadik részben az éghajlat, a vízrajz és a természetes növénytakaró jellemzését olvashatjuk. Az éghajlati elemek részletezésekor nem felejtkeznek meg különösen a földművelésnél jelentős napsugaras órák átlagáról sem. Nagyon helyesen utalás történik arra is, hogy a természetes növénytakaró a zárt erdő lenne, ezt azonban az ember — tájalakító munkája következtében — legnagyobb részt kiirtotta. A meglevő erdőség a domborzati, éghajlati és talajviszonyok hatásának figyelembevételével magassági övek szerint tagozódik.

A negyedik részben a terület, mint kultúrtáj tárul eléink. Megismerkedünk betelepülésével, történeti változásaival, majd e kérdés területén belül a gazdaság-földrajzi rész következik, de mindig szoros kapcsolatban a tájjal. A növénytermelés, állattenyésztés, bányászat, ipar, kereskedelem és közlekedés mind a legszigorúbb összefüggéseket mutatja a természettel. A kultúrtáj teljességének megismeréséhez a szükséges demografiai adatokat is közli. Foglalkozik a szerző a kérdés kapcsán a népesség összetételével és eloszlásával is, sőt nagyon szép településföldrajzi képet is nyertünk.

Végül a nyugati országrész politikai földrajzi jelentőségét is megismerhetjük. Ennek befejező soraiból bátor tanúságot olvashatunk: „Trianon bilincsei ma már a porban hevernek, a Kisalföld és a Duna-Dráva szöge a Bácskával és a Vendvidékkel együtt újra magyar föld, mégis a peremeim máig is megnyírbált magyarság csonkaságának megszüntetését a Dunamedence politikai rendjének biztosítása céljából az élet, a földrajz törvényei parancsoló szükségességgel írják elő“.

Korpás Emil.

A Biztosító Intézetek Országos Szövetségének
jelentése 1941. évi működéséről. Bpest, 1942.
100 l.

Ez a jelentés tartalmilag meghaladja az érdekképviseltek jelentéseinek szokásos kereteit, mert a szövetség működésének beható ismertetésén kívül szakszerű és világos képet nyújt a magyar biztosítási ügy 1941. évi fejlődéséről. Ez a fejlődés különösen szembeszökő a *kárbiztosítási ágazatban*. Itt a direkt üzlet díjbevétele egy év alatt évi 59.5 millióról 79.4 millióra, vagyis

33.3%-kal emelkedett. Az emelkedésben nyilván része van egyrészt az ország területgyarapodásának, másrészt az értékemelkedésekkel járó utánbiztosításoknak, azonban az emelkedés ezek figyelembe vételével is jelentős. A károk pedig úgy darabszám, mint összecszerűség szempontjából alatta maradtak az előző évi károknak. Az *életbiztosítás* is emelkedést mutat. A díjbevétel a direkt üzletben 31.4 millióról 33.7 millióra, vagyis 7.2%-kal szaporodott. Ha ennek egyik tényezője az ország területgyarapodása is, mégis a mai viszonyok közt a fejlődés örvendetes bizonyítéka lakosságunk bizalmának a pengő iránt, másfelől pedig gyümölcse annak az értelmes, körültekintő és intenzív propagandának, amelyet a Biosz a biztosításügy fejlesztése érdekében kifejt. A társaságok haláleseti és vegyes tőkebiztosítási állománya 653 millióról 738 millióra emelkedett, itt a szaporulat több, mint 11%. A díjtartalékok összege 183 millióról 205 millióra szaporodott fel és így a díjtartalékok állománya már körülbelül $\frac{1}{4}$ része a pénzügyintézetünk által kezelt takarékbetéteknek. A díjtartalékból 45.5% értékpapirokban, 25.8% ingatlanban, 18.9% kötvénykölsönökben, 7.2% kamatozó követelésekben, 2.6% jelzálog-kölsönökben volt 1940 végén befektetve.

A jelentés további fejezetei az ország területgyarapodásával, a jogalkotással és törvénykezéssel, az egyes biztosítási ágazatok speciális szempontjaival, az adó- és illetékügyletekkel, a tisztviselők ügyeivel és a szociálpolitikával, továbbá a propagandával kapcsolatos kérdéseket ismertetik nagy szakszerűséggel és a laikus számára is könnyen érthető, nagyon világos módon. Ezeknek a fejezeteknek gazdag tartalmát még kivonatossan sem vagyunk képesek ismertetni, csak egy igen fontos kérdésnek, a háborús haláleseti kockázatnak sikerült megoldását akarjuk jelezni. Az ebben a tárgyban — a Szövetség intenzív és hatásos közreműködésével — megalkotott rendelet megengedte, hogy a biztosítási vállalatok az összes életbiztosítások után a biztosítási tőke 6 ‰-ét, illetve, ha a biztosítás a háborús események bekövetkezése után kötöttet, annak 10 ‰-ét pótlékként beszedhessék a felektől, viszont ennek ellenében kötelesek a hadiesemények által bekövetkezett elhalálozás esetén is a biztosított összeget kifizetni. Ez a megoldás szerencsésen egyezteteti össze a biztosítástechnikai érdekeket a magasabb szociális szempontokkal és igen fontos ponton sikeresen valósítja meg azt a közösségi gondolatot, amelyre ily időkben oly nagy súlyt kell helyeznünk.

A jelentés szemléltetően tükrözteti vissza a Biosz működésének pozitív, jelentős eredményeit. Ezek az eredmények nem csak a biztosító társulatokra és a biztosítottakra, hanem egész közgazdasági és pénzügyi életünkre számottevő és egyre emelkedő előnyt jelentenek.

(é. a.)

Timm, Herbert: Das Grundproblem der modernen Vollbeschäftigung. (Wirtschaftsdynamik. Schriften für Forschung und Praxis. Herausgeber: Prof. Dr. Rudolf Stucken. Erlangen. Heft. 1.) Hans Buske Nachf. Darmstadt u. Leipzig, 1941. 148. lap.

A mai háborút megelőző időben Németország közgazdasága a teljes foglalkoztatottság állapotában volt. Timm ebből az állapotból indul ki és elsősorban arra a kérdésre keres feleletet, hogy ez az állapot tartósan fennmaradhat-e. Ezt tekinti a korszerű teljes foglalkoztatottság alapkérdésének. Timm vizsgálati tárgya tehát még a háború előtti időre esik és a tárgy feldolgozását, valamint a könyv lezárását lényegileg még a háború előtti időben elvégezte, noha a könyv már csak a háború alatt jelent meg.

Semmiképen sem lehet azonban emiatt még azt állítani, hogy ezzel a könyv az időszerűségét és érdekességét elvesztette volna. Ha lehetnek is olyanok, akik a könyv egyes álláspontjaival nem tudnak egyetérteni, annyi nekik is el kellene ismerniök, hogy ebben a könyvben nagyon sok az érdekes és tanulságos megállapítás. A szerző nemcsak teljes elméleti felkészültségről tesz tanubizonyságot, hanem a problémák meglátásában, elméleti kifejtésében és gyakorlati értékelésében is egyaránt helyes érzékkel jár el. Ha szemelláthatóan rövidsége és tömörsége is törekszik, úgyhogy gyakran szükségét éreznők a behatóbb tárgyalásnak, annyi mégis el kell ismerni, hogy a szerző megjegyzései mindig a lényeget érintik és így figyelmet érdemelnek.

A vizsgálódás sorrendjében először azt a kérdést veti fel a szerző, hogy mikor és milyen feltételek mellett lehet egy teljes foglalkoztatottságú közgazdaságot a konjunktúrák kevesebb foglalkoztatottságtól megóvni. E kérdés feltevése alkalmat ad a szerzőnek arra, hogy a konjunktúraelmélet eredményei felett szemlét tartson. Megállapítja, hogy a konjunktúraelméletnek nem sikerült a konjunktúrák okait kimutatnia, vagyis az általános konjunktúráproblémát megoldania. Nem sikerült egyrészt az általános fellendülés, rákövetkező összeomlás és folytatólagos lehanyatlás létrejöttének kiderítése, másrészt pedig az időszakos fel- és lehanyatló mozgás szükségességének kimutatása. Ez onnan ered, hogy az összes konjunktúráknak nincsen egységes típusuk, tehát nincsen általános érvényű lefolyásuk. Ebből azonban még nem kell arra következtetni, hogy ennél fogva a konjunktúrákkal szemben tehetetlenek vagyunk, vagyis azokra befolyást nem gyakorolhatnánk, amint másrészt azzal sem áltathatjuk magunkat, hogy a fellendüléssel járó gazdasági fejlődés kellő kárpótlást nyújt a lehanyatlás veszteségeiért, mert a legutóbbi válságok

nagy megrázkódtatásainak megismétlődése egyáltalán nincs kizárva. Ép ezért a tulajdonképpeni feladat a szerző szerint a konjunktúrák teljes kiküszöbölésében áll. Mivel a konjunktúrák a kapitalisztikus-liberalisztikus gazdasági rend szükségképpeni velejárói, mégpedig az ezt a rendet fenntartó és mozgató nyereségelvől származnak, azért a feladat ennek az egész rendnek a megváltoztatásában jelölhető meg. Nem kell ebből az ellenkező szélsőségbe sem eljutni, vagyis a teljes kényszergazdaságba, amely az egyéni kezdeményezést és a fogyasztás szabadságát kizárja, mert ez a haladást és a közjólét növelését is megakadályozná. Van a szabad gazdaság és a kényszergazdaság között egy középút is, a kötött gazdaságnak egy mérsékelt alakja, amellet, hogy az egyéni kezdeményezésnek is teret enged, a konjunktúrák elkerülésére is elegendő. A konjunktúrapolitika szükségessége máris rákényszerítette az államokat olyan politika folytatására, amely a liberális rendszerrel nem egyeztethető össze, anélkül azonban, hogy ez a beavatkozás eléggé meggondolt és kellőképen átfogó lett volna ahhoz, hogy a tulajdonképpeni célját elérhesse. A konjunktúrák megszüntetésére alkalmas stabilizációs politika három lényeges ismertetőjelét sorolja fel a szerző. Ezek közül az első olyan rendszabályokban áll, amelyek alkalmasak arra, hogy a vállalkozó szellemű emberek spekulatív elhatározásainak ésszerű korlátokat szabjanak a piacok és az áralakulás, valamint a hitelnyújtás és a termelés felügyelete útján. A második a konjunktúrák végzetszerűségének hitével szemben a stabilizációs politikába vetett bizalom erősítése. Végül a harmadik ismertetőjel annak megakadályozása, hogy a közgazdaságban előforduló részleges visszaesések általánosakká válhassanak. Ilyen részleges visszaesések nem kerülhetők el, általánossá válásuk azonban megakadályozható. Ezen az úton a szerző ahhoz a nézethez jut el, hogy lehetséges a konjunkturamentes közgazdaság megteremtése anélkül, hogy az egyéni kezdeményezést nélkülözni kellene. Ebből a célból azonban az ellenőrzésnek állandóvá kell válnia.

Folytatólagosan Keynesnek azzal az állításával foglalkozik a szerző, amely szerint korszerű közgazdaságaink az általános kevesebb foglalkoztatás irányzatának volnának kiszolgáltatva. Ez következne a fogyasztási kezdő csekélyességéből, a tőke alacsony határtermelékenységből és a pénzkamatláb viszonylagos magasságából. A szerző szerint ez még a gazdag Angliára érvényesen sem állapítható meg, a szegényebb országok esetében pedig egészen tarthatatlan feltevés. Keynesnek azzal az orvosszerűvel szemben pedig, amelyet az állami be-
ruházási politika nyújthat, a szerző még a cselekvő népesedéspolitikára és a nemzetközi kereskedelempolitikára utal, amennyiben a Keynes feltételezte irányzattal egyáltalán számolni kellene.

Ez előkérdések tisztázása után a teljes foglalkoztatottság fogalmi tisztázását adja a szerző. Szerinte teljes foglalkoztatottság alatt nem lehet maradéktalan foglalkoztatottságot érteni, mert ez csak olyan közgazdaságban volna lehetséges, ahol a gazdasági elemek, termelési tényezők alkalmazkodóképessége idővesztés nélkül is tökéletesen, akadálytalanul érvényesülhetne. Ehelyett a valósághoz híven olyan állapotot kell már teljes foglalkoztatottnak nevezni, amelyben az össztermelés számottevően nem növelhető a jövőbeli termelés veszélyeztetése nélkül, illetve az egyik helyen nem növelhető a másik helyen bekövetkező csökkenés nélkül. A korszerű teljes foglalkoztatás meghatározásához rámutat még a szerző arra az ismert tényre, hogy az angol klasszikusok és követőik elméleti fejtegetéseikben a teljes foglalkoztatottság feltevéséből indulnak ki. Ez a feltevés a korszerű teljes foglalkoztatottságtól annak a változásnak megfelelően különbözik, amelyen közgazdaságunk szerkezete napjainkig keresztülment. Ennek a szerkezeti változásnak jellemzését veszi most már sorra a szerző.

A korszerű közgazdasági szerkezet jellemző vonásai a szerző szerint a technikai és gazdasági haladásból származnak és abban állanak, hogy a termelési eszközök, termelési javak élettartama egyre nagyobb lesz és a tartós termelési javak hánysága is növekszik. Ehhez járul, hogy az egész termelési berendezés egyre jobban specializálódik, vagyis csak meghatározott termelési eljárásokra alkalmazható. Ebből következik a képesített, mégpedig különlegesen képesített munkaerők szükségessége, még ha ezeknek a száma viszonylag csekély is volna. A termelés fenntartása szempontjából azonban e különlegesen képesített munkaerők jelentősége növekedett. Végül számításba jön a munkások helyhez kötöttsége, mely munkahelyük megváltoztatását akkor is megnehezíti, ha ez a múlttal szemben, amikor a munkahely megváltoztatására talán kevesebb szükség volt, nem is növekedett volna. Mindezeknek a körülményeknek együttes következménye a korszerű közgazdaság termelő erőinek viszonylag csekély mozgékony-sága. Az elmélet gyakran követi el azt a hibát, hogy a termelő erők teljes mozgékony-ságának feltevéséből indul ki, vagy pedig legalább is nem veszi ezt a csekély mozgékony-ságot kellőképpen figyelembe. Ezt a hibát azzal sem lehet jóvátenni, ha a változás akadályai esetében a változás meglevő irányzatára utalunk. Már pedig korszerű közgazdasági szerkezetük viszonylagos merevségének messzemenő elméleti következményei vannak. Különös jelentőségre tesz szert ez a merevség a közgazdasági foglalkoztatottság mértéke szerint, amennyiben annál jobban érezteti a gátló hatását, minél közelebb van egy közgazdaság a teljes foglalkoztatottság állapotához. Kevesebb foglalkoztatottság mellett ugyanis, amikor kihasználatlan termelő erők vannak, az össz-

termelés fokozásának és a termelési irány változtatásának természetesen nagyobb lehetőségei vannak. A korszerű teljes foglalkoztatottságú gazdaság ellenben a termelő erők csekély mozgékonysága folytán nagyfokú merevséget mutat. Ez az, amit a szerző a mai teljes foglalkoztatottság lényeges jellemvonásának tekint.

A szerző ezután rámutat arra az igen elterjedt tévedésre, amelyet azzal szoktak elkövetni, hogy a gazdasági dinamikát egyszerűen a konjunktúraváltozásokkal azonosítják, holott abban a közgazdaságban is van mozgás és változás, tehát dinamika, amely konjunkturamentes. Ennek bemutatására kiindul a szerző a szabad gazdaság állapotából, amelyet, igen helyesen, a természetes kiindulópontnak tekint. Egy ilyen közgazdaságban most már elkerülhetetlenek a természeti adottságokban beálló változásokból származó mozgások, amelyek a termelés természeti feltételeit változtatják meg, mint a termések ingadozása, a kibányászási eredmények változása, valamint egyszerű elemi csapások. Hasonló jellegű egy közgazdaság külkereskedelmi helyzetének tőle függetlenül bekövetkező változása. A harmadik csoport az egyének elhatározásainak és rendelkezéseinek más gazdasági okokkal ki nem kényszerített minden változása, amelyek a vállalkozói várakozásokból és a fogyasztói szokásokból származnak. Végül idesorolja a szerző az államvezetés gazdasági elhatározásait is, amelyek még a szabad gazdaságban sem hagyhatók másodlagosan figyelmen kívül. Feltűnő, hogy az okoknak ebbe a sorozatába sem a népesedés, sem pedig a tőkeképződés felvéve nincs, de legalább a népesedésre vonatkozóan magyarázattal is szolgál a szerző, mert azt mondja, hogy a népesedés az egyének magatartására, de az államvezetés elhatározásaira is visszavezethető változásokat mutat, tehát a fenti harmadik és negyedik csoportba egyaránt beletartozik. Mindezek a változások a gazdasági helyzet javulását és romlását magukkal hozhatják, a teljes foglalkoztatottság állapotában ellenben csak az utóbbiaknak lehet gyakorlati jelentőségük. E változások jellemzője, hogy hatásuk mindig csak részleges és éppen ez az, ami őket a konjunktúraváltozásoktól megkülönbözteti, illetve azzal válnának konjunktúraváltozásokká, ha hatásuk általánossá lehetne. E részleges jellegükből következik, hogy hatásuk csupán a termelés átállításában állhat, vagyis minden keresetnövekedés egy keresetcsökkenéssel jár karöltve és minden termelésemelkedésnek a termelésnek más helyen való csökkenése a szükségszerű következménye abban az esetben, ha a közgazdaság teljes foglalkoztatottságú állapotából indulunk ki.

Ez alapon vizsgálja a szerző a konjunkturamentes gazdasági élet mozgásainak befolyását a korszerű teljes foglalkoztatottságú közgazdaságra. Három esetet különböztet meg, ame-

lyek érdekességét az is megadja, hogy mindhárom esetet a német közgazdasági élet gyakorlatából vette. Az első a technikai haladás hatására vonatkozik és pedig a műbenzin és műgumi előállításának következményeit vizsgálja. Sajnos, nincs itt elég terünk arra, hogy e vizsgálódást végigkísérjük, de elmondhatjuk, hogy érdemes végigolvasni. Ugyanez áll a második példára is, amikor az államvezetés elhatározásáról van szó a fegyverkezés fokozása tekintetében. Végül nem kevésbé érdekes a harmadik példa is, a közvetlen fogyasztás eltolódásáról, amikor a háztartási szénszükséglet növekszik egy különösen hideg tél következtében. Mindezek az esetek egyensúlyzavarokat okoznak, amelyek hatása a zavar kiterjedésétől és tartamától függ. Velejárójuk a nemzeti jövedelem átmeneti csökkenése és egy részleges kevesebb foglalkoztatottság, ami a teljes foglalkoztatottságból való kiindulásnál és a termelő erőknek viszonylag csekély mozgékonyysága mellett nem kerülhető el, csak az akadályozható meg, hogy belőle általános kevesebb foglalkoztatottság váljék. Amíg az általános kevesebb foglalkoztatottság, vagyis a konjunktúras pangás a szerző szerint helyes finanszírozással a keresletnek a megfelelő helyen való növelése útján megjavítható, addig a konjunktúramentes közgazdaság részleges kevesebb foglalkoztatottsága pénzügyi eszközökkel nem tehető jóvá, de átmenetileg másként sem kerülhető el. Ez az átmenet annál aggályosabb, mennél tovább tart, amellet pedig a nyomában antiszociális jövedelemeltolódások lépnek fel, amelyek elkerülése, vagy legalább is csökkentése kívánatos. Ezek a jövedelemeltolódások annál kevésbé indokoltak, minél kevésbé felelnek meg teljesítménynövekedésnek. Ezek a jövedelemeltolódások mind a nyereségeknél, mind a béreknél mutatkoznak, mint túlnyereségek (Übergewinne) és csalogató bérek (Locklöhne). Ezek a jövedelemeltolódások adják a részleges kevesebb foglalkoztatottsággal együtt a szerzőnek a fő problémát, mert ezek teljes megakadályozása a termelés kívánatos átállítását tenné lehetetlenné, ami ugyanúgy szól a teljes kényszergazdaság ellen, mint ahogy ez antiszociális jövedelemeltolódások zavartalan megengedése a szabad gazdaság ellen érvel. Sem arra nem lehet számítani, hogy a termelő erők viszonylagos merevsége már az alkalmazkodást kikényszerítő első változást is meg fogja akadályozni, sem arra, hogy elég hosszú időre kitolja az alkalmazkodás lehetőségét és ezzel az alig észrevehető fokozatokban való alkalmazkodást tenné lehetővé.

Ez előzmények után tesz a szerző kísérletet arra, hogy a probléma megoldásának lehetőségeit keresse. Az egyik ilyen lehetőséget az államvezetésnek hosszú időre szóló gazdasági tervkészítése nyújthatja, amit azonban a vállalkozók ki is használhatnak, az állam pedig nincs mindig abban a helyzet-

ben, hogy előre elkészített tervéhez szigorúan ragaszkodjék. Hasznlóképen csak korlátolt kiegyenlítő hatása lehet a jövedelemtöbbletek megadóztatásának. Ezzel válik szükségessé a közgazdasági élet közvetlen állami irányítása, amely a közvetett irányítástól abban különbözik, hogy az utóbbi a piacot és azokat a feltételeket igyekszik befolyásolni, amelyekből az egyének elhatározása függ, míg az előbbi parancsaival és tilalmaival magát ezt az elhatározást szabja meg. Az irányítás kétféle módja egymás mellett is alkalmazást nyerhet, de a rendes összefüggés az, hogy a közvetlenre akkor kerül sor, amikor a közvetett már elegendőnek nem bizonyult. Így az árak, bérek és kamat rögzítése még a közvetett irányítás körébe tartozik, de mivel ezzel az árak és bérek, valamint a kamat változásával előidézett változások elmaradnának, szükségessé válik a közvetlen irányítás a termelés és fogyasztás változásának megfelelő kikényszerítésére ár-, bér- és kamatváltozás nélkül is. Így vezet az árrögzítés a közvetlen irányítás szükségességéhez. Minél szigorúbb az árrögzítés, annál szükségesebb ennek a közvetlen irányítás eszközével való kiegészítése. Tisztán célszerűségi kérdés, hogy az árrögzítés mennyire legyen merev és így mily mértékben kell a közvetlen irányításhoz nyúlni, amint például minden esetben meg kell az áremelkedést engedni, ha bármily okból költségemelkedés vagy teljesítménynövekedés következett be. De még ezen túlmenően is meg lehet egy mérsékelt nyereség- és béremelkedést engedni, ha ezzel a közvetlen irányítás feleslegessé válhatik. A közvetlen irányítás mértéke függ a termelésátállítás finanszírozásának módjától is. Így a pénzszaporítással finanszírozott átállítás esetében a közvetlen irányítás szükségessége nagyobb, mint akkor, ha a finanszírozás közvetlen fizetőerőelvonással, például adókból vagy kölcsönökből történik. A hitelirányítás eszközének azonban a szerző nem tulajdonít különösebb jelentőséget, mert ez szerinte inkább a szabad gazdaság körében, illetve egy viszonylag szabad gazdaságban juthat csak szerephez.

Külön feladat marad a részleges kevesebb foglalkoztatottság leküzdése. Ez nem konjunkturás, hanem szerkezeti jelenség s így pénztermeléssel vagy állami beruházási politikával sem enyhíthető, hanem csak az utánpótlás pályaválasztásának irányításával, valamint a régi foglalkozásukban feleslegessé vált munkaerők átképzésével.

A szerző a fentiekben vázolt elméletét a surlódások elméletének nevezi és mint ilyet állítja a klasszikusokéval szembe, amelyet az összhangzatos gazdasági befolyás elméletének tart. Rámutat a szerző arra is, hogy fejtegetéseinek eredményei megfelelnek a német gazdaságpolitika legújabb irányának, mellyel szembeállítja az angol és francia közgazdaságok nehézségeit a munkanélküliség csökkentése, valamint a hadigazda-

ságra való átállítás tekintetében. Mindez azonban már a politika sikhára tartozik és azért nem játszhatik különösebb szerepet, mert Timm könyvének értéke nem ebben van, vagy mondhatjuk úgy is, hogy ettől függetlenül megvan és megmarad.

Neubauer Gyula

Küng, Emil: Der Interventionismus. (Volkswirtschaftliche Theorie der staatlichen Wirtschaftspolitik.) Institut für Konjunkturforschung, Bern, 1941. 373. l.

A svájci közgazdász mélyenszántó, rendszeres, alapos és amellet égetően időszerű könyvben vizsgálja meg a közhatalom részéről történő vagy történhető valamennyi, a gazdasági életbe, a termelésbe, a forgalomba, az elosztásba és a fogyasztásba való beavatkozásnak közeli és távolabbi gazdasági hatásait, leírja, rendszerezi és tárgyilagosan értékeli azokat. Igen helyesen nem sokat foglalkozik azzal a kérdéssel, hogy a hatóerők nyomása alatt az intervencionizmus további kifejlődésének és kiépülésének kell-e bekövetkeznie? Bármennyi jele is van ennek, a jövőt illetően csak jósolni lehet s nem ez a tudomány feladata; a tudomány csak feltárhatja a gazdaságpolitikuskok előtt, mi jó és mi rossz várható attól, ha a gazdaságpolitika ebben az irányban halad tovább. Küng csak a szaldóját igyekszik megvonni az intervencionizmusnak, amelyet ő Röpke nyomán így definiál: „azeknek a gazdasági erők szabad játékába való gazdasági és szociálpolitikai beavatkozásoknak az összessége, amelyek meg akarják változtatni a közgazdaságban a termelést és az elosztást, anélkül, hogy a piaci gazdaság rendszerét egészen meg akarnák szüntetni“.

Kiindulópontja ennek megfelelően a szabad forgalmi gazdaság statikus egyensúlya, illetőleg ennek feltételezése s ez alapon vizsgálja, milyen eltolódásokat, egyensúlyhiányokat, illetve új egyensúlyi helyzetet idéznek elő az egyes beavatkozások. Elismeri ugyan, hogy a gazdálkodás a társadalomnak nem legfőbb életnyilvánulása, hanem csak szolgálja a politika magasabb társadalmi funkcióinak, de mint közgazda mégis elsősorban abból a szemszögből kénytelen minden intézkedést szemügyre venni, hogy miképen segítik azok elő vagy akadályozzák a legfőbb gazdasági cél: a maximális társadalmi össztermelés tartós biztosítását. Szociológiai kiindulópontja pedig az az igazság, hogy mennél rosszabbak az emberek, annál több törvényre van szükség.

Küng tudja, hogy a gazdasági rendszerek tiszta ideáltípusai a valóságban nincsenek és az ú. n. szabad piacgazdaság sem mentes a hatósági beavatkozásoktól. Tudja továbbá azt is, hogy ma, a fejlett munkamegosztás korában igen nagy a gazdasági tények kölcsönös összefüggése és egyre nehezebb le-mérni valamely hatósági intézkedés valamennyi távolabbi kihatásait, de szerintem ez éppen nem az intervencionizmus, hanem ellenkezőleg, a szabad verseny mellett szól. Attól tart, hogy mennél jobban korlátozzák ezt, annál inkább akadályozzák a gazdaság alkalmazkodását a mindenkori összszükséglethez s annál inkább áttörik a határtermelékenység törvényét.

Majd rátérve a probléma gyakorlati részének tárgyalására, sorra veszi mindazokat az eszközöket, amelyek útján a közhatalom a beavatkozás tulajdonképen való célját, valamely árnak megváltoztatását elérni igyekszik. Megállapítja, hogy mindezek a módok a természetes munkamegoszlást akadályozzák, azaz csökkentik s így az általános jólétet is, még ha egyébként — sztratégiai okokból, a munkanélküliség csökkentése céljából, a túlzott monokultúra megszüntetésére stb. — szükség is lehet rájuk. Foglalkozik a beavatkozás költségei áthárításának a kérdésével és kifejti, hogy ha már az állam egyes termelőknek segíteni akar, helyesebb azt a közvetlen segítség (szubvenció) útján csinálni, mint a vámokkal. Megkülönbözteti mindezentúl a beavatkozások időbelileg közeli (short run) és távoli (long run) hatásait, hangsúlyozván, hogy ha az előbbiek kedvezőknek látszanak, ez még nem jelenti, hogy az utóbbiak is ilyenek lesznek.

Ezután foglalkozik az intervencionizmus legismertebb hátrányaival, az új elosztás bürokratikus terheivel, a takaré-kosság hajlamára gyakorolt kedvezőtlen hatásával, a kedvezményezettek monopóliumvágyaival, a termelési költségek kérdésének elhanyagolásával és a téves tőkeberuházásokkal, amik-nem segít az sem, ha pld. utólag valamely üzem vagy termelési ág közvetett vagy közvetlen állami segítségét megszüntetik. A logikátlanság legmagasabb fokát pedig abban a gyakori követelésben látja, hogy a közhatalom a termelés valamennyi ágát szubvencionálja. Mindezek az okok idézik elő az időnként fellépő tömeges elvétett spekulációt, illetőleg téves beruházást. Ide sorolja a „középosztály védelmének“ jelszava alatt megjelenő törekvéseket is, a kisipar mesterséges fenntartását, a zárt számok rendszerét stb., rámutatván arra, hogy ilyenkor sokkal kevesebben kérdezik, mi történjék a kizár-takkal?

Külön fejezetet szentel a szerző a kereslet hatósági befolyásolásának, amivel szemben általában hasonlóan elutasító az álláspontja, kivéve természetesen a háború esetét, illetve a szorosan vett honvédelmi meggondolásokat. De még itt is hangsúlyozza, hogy ha a beavatkozások a termelés eredményességére károsak, ez nem szolgálhatja a honvédelem érdekeit. Részletesen ismerteti a beavatkozások hatását mind a rugalmas, mind a merev keresletű cikkek termelésének nagyságára és árára, a munkabérekre és a munkáskeresletre, szemügyre veszi a kérdéseket a javak helyettesíthetőségének megvilágítása mellett, egyenként tárgyalja az árpolitikának különböző közvetlen és közvetett módozatait, figyelmet fordít a termelési eszközök kisebb vagy nagyobbfokú mozgékonyságának és átállíthatóságának következményeire s általában arra törekszik, hogy az így adódó lehetőségek mindegyikét megismertesse az olvasókkal. Magától értetődően a bank-, hitel-, bankjegy- és valutapolitika is szervesen beletartozik ebbe a rendszerbe. A gazdasági életnek itt felsorolt területein a merkantilisztikus tévedések újjáéledését véli felfedezni.

Mindezek ellenére álláspontja nem túlságosan dogmatikus. Elismeri annak szükségét, hogy a közhatalom egyes gazdasági alanyok vagy érdekcsoportok gazdasági túlhatalmával szemben fellépjen, sőt meg is követeli a beavatkozást, ha a monopóliumhelyzetből adódó jogtalan előnyök megszüntetéséről van szó. Így helyesli a helyek értékelkedéséből folyó s így egyénileg megszolgáltatlan jövedelmek mennél teljesebb megadóztatását. Igyekszik elvileg tisztázni, mikor jogosult az állam beavatkozása (pld. elfajzott reklám, tisztességtelen verseny, monopóliumhelyzet esetében) és hogy meddig mehet el az állam e téren anélkül, hogy a termelési tényezők mozgékonyságának ne ártson, a felelősség és az önérték, a teremtő munkában való öröm, a szükségletekhez való alkalmazkodás motivumait túlságosan meg ne gyengítse és a vállalkozásnak ne adjon módot a kockázatmentes haszonszerzésre.

Tudja azt is, hogy a megvalósult gazdasági rendszerek nem különböznek mereven egymástól. Teljesen szabad verseny még nem valósult meg sehol és a tervszerűséget a versenygazdaság sem nélkülözi, csupán az itt automatikusan érvényesül. Csak a kötöttség módja és mértéke szerint különböznek egymástól a rendszerek s ezért a közhatalomnak e téren legfőbb teendője az önértéknek a közérdekkel való összeegyeztetése.

Hogy azonban ez megtörténhessék, a társadalompolitikai intézkedéseket mindenkor a termelési politika szemszögéből is

meg kell vizsgálni és nem szabad elfelejteni, hogy a reáltőke növekedése önmagában soha sem lehet ártalmas. Viszont szakítani kell az itt felburjánzott téves jelszavakkal, aminők a közterheknek a termelésbe való „visszafolyása“, téves behúházásoknak a „munkaalkalmak teremtetésével“ való igazolási törekvése, a „vásárlóerő“ elmélet populáris tévedése és vissza kell szorítani a túlzott egyenlősítési törekvéseket. Visszautasítja a közsegítség után való, sok esetben illetéktelen és indokolatlan, törekvést, a magánérdekeknek a közjó köpenyében való elrejtését s a különböző gazdasági érdekeltségek szervezett egoizmusát. Tiltakozik a gazdaságtól idegen erőknek a közgazdaságba való beavatkozása ellen és rámutat a hatósági intézkedések kumulációs irányzatára, arra, hogy egyik a másikat vonja maga után. Figyelmeztet az egyes gazdaságpolitikai intézkedéseknek olyan távoli hatásaira, amelyek az intézkedés meghozatalának idején még nem ismerhetők fel; ilyenkor a statisztika sem nyújt kellő felvilágosítást, mivel az mindenkor csak egy már elmúlt helyzetet ismertethet. Végül kitér a lélektani körülményekre is, p. o. arra, hogy az érdekeltek a beavatkozások várható előnyeit vagy terheit már eleve számításba veszik s így sokszor meghiusítják vagy meghamisítják azok eredeti célkitűzéseit.

A könyv befejező része a hatósági beavatkozások motivációjának van szentelve. A társadalompolitikai megokolások szerint az egyéni gazdálkodás nem gondol a közösség jövőjével, ez tehát az állam hivatása marad. Küng véleménye szerint általában a piaczgazdasági rendszerben sem tévesztik szem elől a jövő követelményeit, míg viszont az autárkiás s a velejáró kényszerszergazdasági törekvések ellentétesek az eredményes gazdálkodás alapelveivel. A kulturális és erkölcsi indokok sok esetben jogosultak lehetnek, de az itt ható irracionális és romantikus áramlatok természet- és haladásellenesek. A közgazdasági érvek között a legismertebb, főképp List óta, a nevelő érv, amelyet ez csak átmeneti eszköznek tekintett; a valóságban azonban a nevelő érv alapján keletkezett segélyezés és protekcionizmus többnyire akkor is érvényben maradt, amikor a nevelésre, fejlesztésre való hivatkozás minden jogosultsága és időszerűsége megszűnt. Legfeljebb ilyenkor nevelés helyett a szűkségre, a meglevő termelés védelmére stb. hivatkoztak. anélkül, hogy az illetékesek kutatták volna, mi okozta e szűkségletet, átmeneti-e az, vagy pedig állandó jellegű? List iparfejlesztése a legtöbb helyütt mesterséges értékmegőrzéssé fajult, amelyet az érdekeltek annál inkább ki tudtak kényszeríteni az

államtól, mivel az emberek csak mint termelők, nem pedig fogyasztók szervezhetők meg. Innen az érdekesoportoknak az államra gyakorolt illetéktelen befolyása, függetlenül attól, demokratikus vagy autokrata államról van-e szó? Mindezek szerint Küng igen szkeptikus az intervencionizmus rendszerével szemben s úgy véli, hogy amit tervezésnek mondanak, az legtöbb esetben csak rögtönzés. Sajnos, a jövőre vonatkozó minden iránymutatástól tartózkodik, először, mert ez szerinte elméleti vizsgálódásainak tárgyilagosságát befolyásolná, másodszor, mert tudja, hogy végül is nem a gazdasági, hanem gazdaságon kívüli — politikai és emocionális — erők szabják meg a gazdasági fejlődést is. Kifogásolni lehet egyes tételeit is, erre azonban nem térünk rá a helyszüke miatt és mert ellenvetéseink és még inkább hiányolásaink ellenére is elismerjük, hogy a most ismertetett könyv a ma közgazdasági irodalmában igen ritka, jelentékeny munka.

Major Róbert.

Külföldi folyóiratok szemléje.

Neue Internationale Rundschau der Arbeit.

Berlin, 1941. 1. évfolyam, 2. füzet.

Ley, Robert: Die deutschen Sozialwerke als Ausdruck unseres Leistungswillens. Németország Európának a plutokrata világuralomtól való felszabadításáért vívott harca közepette megkezdte egy, a történelemben páratlan szociális mű felépítését. Maga a német politika is páratlan abban a tekintetben, hogy távol áll tőle minden hatalmi szándék más népek és térségek felett: csupán a német nép társadalmi viszonyait akarja abban a szellemben és azokban a méretekben kialakítani, amelyek a német fajiség lényegének megfelelnek. A demokratikus rendszerek erre nem képesek, mert nem ismerik a szociálpolitikát, így nem biztosítják a dolgozók megélhetését munkanélküliség esetére. A munkanélküliség leküzdése csak a nemzeti szocializmusnak sikerült. Csak ez mutatott új utakat a vállalkozási lehetőségeinek látszólag már a végére ért magángazdaságnak, mert csak ez indult ki abból a kérdésből, hogy melyek a nép szükségletei és hogyan fedezhetők azok? Ennek elérhetése végett a közösség szükség esetén magára vállalta a magánvállalkozás kockázatát is. Ma már nem a munkaalkalmak, hanem a munkaerő kérdése okoz gondot az illetékeseknek s a termeléssel szemben támasztott követelmények egyre rohamosabban nőnek. Mivel pedig a német termelés technikai és szervezeti szempontból már igen magas fokot ért el, már csak a dolgozók szellemi és testi színvonalának további emelésével lehet a termelést továbbra is a kellő arányban fokozni. A kapitalista országokban csak a meglevő rossz rendszer foltozgatását ígérnek a népnek. Németországban ellenben teljes tervszerűséggel történik a gazdasági felépítés. — *Die Untersuchung der Arbeitsleistung des Menschen in ihrer sozialpolitischen Ausrichtung.* A liberálkapitalista jövedelmezőségi gondolat csak a tőkés szempontjából foglalkozott a dolgozók teljesítményének fokozásával, de ez a rendszer sohasem vizsgálta meg a kérdést, milyen hatással lehetnek itt az egészséges munkahelyek és munkáslakások és i. t. A munkaviszonyok javításával ebben a rendszerben senki sem törődött. Ezzel szemben a nemzeti szocializmus a munkát tekinti a legfőbb értéknek és élettartalomnak s a maximális teljesítmény mellett épp oly fontosnak tartja a munkaerő megőrzését és védelmét; ezért igyekszik a dolgozók igénybevételét csökkenteni, vagyis munkaidejüket messzemenően leszállítani. Ha a munkaállamban mérik stopperórával az egységnyi munkaidőt, ez egész más, mintha a plutokráciában teszik azt, mert itt ez csak a munkás érdekében történik. Éppen ezért a tanulmány a munkateljesítmény fogalmát sem általános értelemben használja, csupán olyan teljesítményeket vesz tekintetbe, amelyek a munkára vonatkoznak, még pedig nemcsak abból a szempontból, hogy mennyit produkál egy munkás, hanem

a munkás igénybevételének szempontjából is. A kapitalista gazdálkodásban a teljesítmény mennyiségét és minőségét vizsgálták csupán, a túlnyomórészt szocialista teljesítményszemlélet magát a teljesítő embert is figyelembe veszi, éppen ezért igyekszik a nemzeti szocialista társadalompolitika — dr. Ley utasításainak megfelelően — a munkamegtakarító gépeket tökéletesíteni, a munkahelyeket s a munkáslakásokat megjavítani, ami a kapitalista-plutokrata rendszerben ismeretlen volt. — *Die soziale Lage des italienischen Arbeiters*. A tanulmány mindenekelőtt ismerteti az olasz kivándorlás adatait, amelyek azt mutatják, hogy míg 1916/25 közt 1.2 millió olasz vándorolt ki, addig 1926/35 között a fasiszta gazdaság- és társadalompolitika sikerei folytán, valamint mert a bevándorlási országok nem engedték be az olasz munkásokat — a kivándorlók száma 305 ezerre csökkent. A kivándorlás legfőbb iránya az első világháború előtt az Egyesült Államok voltak, utána Franciaország. Jelenleg Németország az olasz munkások vándorlási célja, nem mint kivándorlóké, hanem mint kulturpioniroké. A fasizmus a belső vándorlást, illetve a városbátódulás kérdését is rendezte ama elv alapján, hogy ne a munkás tóduljon a gyárvárosokba, hanem a gyárak telepedjenek meg ott, ahol rendelkezésre áll a munkaerő. Az olasz népesedéspolitika sikere, hogy a születések aránya, amely 1921/25 és 1936 között évenként és ezrenként 29.8-ról 22.4-re csökkent, 1939-ben ismét 23.5-re emelkedett, így a születési többlet 1921/25 és 1939 közt évi 12.4 ezrelékről csak 10.2 ezrelékre esett le. A tanulmány ismerteti a legfőbb olasz családvédelmi rendelkezéseket s a „bonifica integrale“-t, a talajjavító akciót, amelynek szerinte nincs párja a világon, végül a fasiszta munkajogot és munkavédelmet. — *Hammitzsch, Horst: Sangyô-Hôkoku. Die japanische Arbeitsbewegung*. A Kína ellen szent háborút vívó Japán egyidejűleg társadalmi újraigazítást is végrehajt saját országában. Ennek szerve, a munkásság részéről a Sangyô-Hôkoku, „az országot munkával szolgáló szövetség“, amelynek már 3 millió tagja van. E szövetség, miként egész Japán, elfordult a fajidegen eszméktől és intézményektől s általa a munkások s a munkaadók egyetlen központ irányában igazodtak ki. A mozgalom úttörői a Nihonrôdôkumiai-sôrengô, és a Kokuhôkenkinrôdôkvôkai szervezetek voltak, az államiság igenlésére irányuló legcéltudatosabb átállítást pedig az 1938-ban 10.000 taggal alapított Sangyô-hôkoku-kurabu szervezet hajtotta végre. Így Japán elfordult a liberalizmustól s az egész nemzet a Tenno irányában igazodott ki, a munkásság pedig hűen követi mint „Gefolgschaft“ a termelés vezérét, a vállalkozót. Egész Japán egy nagy család s a munkásság és a munkaadók közötti érdekellentétek vagy éppen osztályharc törvényesen be vannak szüntetve. A legfőbb cél ma a Tennô-ház jóléte, vagyis az állam érdeke. A Sangyô-hôkoku-kai mozgalom hatásköre óriási: vitaestéket tart a népi-nemzeti tárgyakról, havonként munkáünnepeket rendez az üzemekben a Tennô tiszteletére, amelyen az igazgató mondja rendszerint az ünnepi beszédet s zarándoklásokat rendez a nemzeti kegyhelyekre. Propagálja a lakásviszonyok megjavítását és a családi élet egyszerűsítését. Segélyezi is arra szoruló tagjait, de legfőbb célja mégis a Tennô szolgálatának elmélyítése. — *Wirtschaftspolitische Grundlagen des deutschen Arbeitseinsatzes*. A tanulmány ismerteti a módszert, amelynek segítségével 1933—39 között a nagyvárányú német munkanélküliség a teljes foglalkoztatottságnak, sőt munkaerő-hiánynak adott helyet. — *Rundschau: Die soziale Ordnung, Arbeitseinsatz, Arbeitsverhältnisse, Sozialversorgung und — versicherung, Arbeitsrecht, Bau- und Siedlungswesen, Freizeitgestaltung, Judenfrage. — Statistik.*

1941. 1. évfolyam, 3. füzet.

Neue Sozialwissenschaft. A népi-tekintélyi-totalitárius államvezetés, a liberális-demokratával ellentétben a társadalompolitikát nem központosítja elvont sémák alapján, nem engedi a többség diktatúráját érvényesülni, hanem összeegyezteti valamennyi népi és gazdasági csoport érdekeit, anélkül, hogy szavazással kellene az érdekeltek beleegyezéséről meggyőződnie. Hogy ez sikerüljön, szükség van a társadalmi morfológia és geográfia kiépítésére. Sajnos, ez a munka még csak Németországban folyik kellő intenzitással. Ha a helyzetet tökéletesen ismerni fogjuk, lehetetlen lesz, miként a múltban volt, a nemzeti vagy más kisebbségek terrorizálása, minden jogos részérdek kielégülést fog találni. — *Methoden einer sozialpolitisch ausgerichteten Untersuchung der Arbeitsleistung eines Menschen.* A teljesítmény fogalmának kiszélesítése maga után vonja a teljesítmény vizsgálati módszereinek megváltoztatását. Az üzem termelési adatai ehhez nem elégségesek, sem a „Gefolgschaft“ egyes tagjainak az időegységre eső munkamennyiségének ismerete. Még kell állapítani a lehetséges munkateljesítményt is a teljesítmény előfeltételei vizsgálatának segítségével. Ehhez orvosi, lélektani és szociológiai vizsgálatok kellenek, továbbá a teljesítmény tárgyi — technikai, szervezeti — előfeltételeinek vizsgálata, de nem úgy, ahogyan az a kapitalizmusban történik, hanem figyelembe véve azt, hogy a termelés középpontja és ura az ember. A lehető és a tényleges munkateljesítmény közötti különbség a kiindulópontja a teljesítmény fokozására irányuló szociálpolitikai rendszabályoknak. — *Der Ausländer in der Sozialversicherung.* — *Rundschau.*

1941. I. évfolyam, 4. füzet.

Zusammenbruch des Materialismus. A német fegyverek által most összetört bolsevizmus és a liberális kapitalizmus egy szellemi apától, Ricardotól származnak. Mindkettő materialista, az emberi jólét fokának magyarázatát a gazdasági viszonyokban keresi s vallja a kínálat és a kereslet kihatásának döntő voltát a gazdasági életben. Ezzel szemben mellékes, hogy a plutokrácia elismeri, a bolsevizmus pedig megtagadja a magántulajdont. A marxista „értéktöbblet“ megfelel a kapitalista „profit“ fogalmának, a szakszervezetek törekvése rokon a tőkés szervezetekével. Mindkét rendszerben a gazdaság az elsődleges cél. Az ébredő Európa az anyagnak ez uralma ellen harcol, a szociális forradalom új értékrendet teremt. Megszünteti a termelőtőke szolgálatát, akár magán- akár köztulajdonban van az. Új társadalmi értékrendszer szükséges, amelyben a politikai küzdőképesség magasabban áll, mint a magas jövedelem. A képességek és a társadalmi helyzet közt levő aránytalanságok hozták létre a jelen szociális kérdését, amely anyagelvi alapon nem oldható meg, sem a marxizmus, sem a rendiség által. Az „osztály“ ugyan individualista, a „rend“ pedig univerzalista fogalom, de mindkettő gazdasági szempontok szerint osztja fel a társadalmat. De az ilyen totális felosztás csak faji vagy politikai szempontból lehetne indokolt, amikor egy „Herrenvolk“ és egy szolgarep élnek egymás mellett, nem pedig egy egységes nemzet kebelében. A nemzeti szocializmus sem akar gépies egyenlősítést, hanem olyan rendszert, amelyben az egyéniségnek a közösség javát szolgáló érvényesülése nem függ attól, milyen osztályba vagy rendbe tartozik valaki. A proletáriátust nem csak gazdasági, hanem szellemi és társadalmi értelemben is meg kell szüntetni. — *Günther, Adolf: Kollektivismus und Gemeinschaftsgedanke im Kampf um die russische Seele.* — *Die*

soziale Lage des italienischen Arbeiters. A tanulmánynak e második része az olasz munkabérrendszert s a munkabérek alakulását tárgyalja. 1928—38 között az olasz átlagos órabérek vásárlóereje 8%-kal nőtt; a bérekből természetesen az adók, járulékok és szindikátusi tagsági díjak levonandók. Az órabérek különösen a mezőgazdaságban alacsonyok, ami megmagyarázza a városbátódulást. A tanulmány ezután részletesen ismerteti az olasz társadalompolitika szolgáltatásait és eredményeit. — *Diskussion über den Lebensstandard des englischen Arbeiters.* Annak vizsgálata, Seeborn-Rowntree és mások kutatásai alapján, mennyiben fedezik az angol munkabérek a munkáscsalád minimális kiadásait. A cikk szerint a szakmunkások bére ugyan viszonylag elég magas Angliában, de az angol munkásság magas életszínvonaláról a külföldön elterjedt nézetek általában nem felelnek meg a valóságnak. — *Zur Frage der Gewinnbeteiligung in den Vereinigten Staaten von Amerika.* Az amerikai munkásságnak a vállalatok nyereségében való részesedésének kérdését ismertető cikk megállapítja, hogy ez a rendszer ott egyebek közt a munkásszervezetek részéről is ellenállásba ütközik s csak jelentéktelen mértékben terjedt el. — *Rundschau.*

1942. 2. évfolyam, 1. füzet.

Zur Frage des Arbeitseinsatzes im grosseuropäischen Wirtschaftsraum. Az európai kontinentális gazdasági tér határai kezdenek kialakulni, miután Oroszország területét is most már újból beillesztik az európai gazdasági egységbe. Ez a tér, kiegészítve afrikai és előázsiai előtérsegeivel, gazdasági lehetőségekben igen gazdag. Az Európában a közelmúltban nagyarányú munkanélküliség sem annak tulajdonítható, hogy a munkalehetőségek hiányoztak volna, vagy hogy más világrészekbe már nem lehetett kivándorolni, hanem az angol politikának, amely Európa gazdasági súlypontját a kontinensen kívüli területre helyezte át. Épp ezért — Angliát és Németországot itt kivéve — a válság mélypontja, 1932 és 1938 közt a többi ország munkanélkülisége nem csökkent, hanem kissé még emelkedett is. Németország megoldotta a maga termelése kérdését s ennek eredménye nem kicsinyelhető le azzal az érveléssel, hogy azt csak a fegyverkezés tette lehetővé, hiszen ha ennek kényszere nem áll fenn, ugyanúgy termelhetek volna a polgári fogyasztást szolgáló cikkeket is. Kérdés, hogy a német példa követhető-e az egységes európai gazdaságban is? Mindenekelőtt számos európai ország elmaradt mezőgazdasági termelése fejleszthető nagyarányban, ami sok új munkaerőt igényelne. Francia- és Németország földművelése milliónyi külföldi munkásra is rászorul. Délkeleteurópában még igen nagy új termőterület is nyerhető, nagyok az erdőgazdálkodás fejlesztésének lehetőségei is. Az ipari termelés fokozásának legfeljebb a rendelkezésre álló nyersanyag szabhat határt; ezek legfontosabbjai kellő mennyiségben találhatók földrészünkön, a hiányzó nyersanyagok forrásainak biztosítása éppen egyik legfőbb célkitűzése a háborúnak. Ez nem jelenti az autárkiát, mert a Föld nagytér gazdaságai között még ezek után is nagy kereskedelmi lehetőségek maradnak. A cikk sorra veszi az egyes főbb nyersanyagokkal való ellátottság megjavításának lehetőségeit és megállapítja, hogy még ha e terület hosszabb ideig csak magára volna is utalva, mód volna a további nagyarányú ipari fejlődésre. A béketermelésre való áttérés, a Németországban bevált módszer szerint, még kevesebb időt venne igénybe, mint magában Németországban 1933 óta. A szükséges munkaerőket kontinentális, egységes terv szerint kell biztosítani, nehézség inkább csak a szük-

séges mezőgazdasági munkaerők tekintetében mutatkozhatnak. — *Schlier, Otto: Kerngebiete als Grundlage der Landschaftsgliederung.* A nagyvárosok közvetlen gazdasági és kulturális hatókörébe eső területek (pld. Nagy-Budapest) térrendezési problémáinak tárgyalása. Németországban a legnépesebb ilyen területek (a nagyvárosok és környékük) Berlin 5.9, Wien 3.1, Frankfurt 2.3, Hamburg 2.2, Leipzig 2.0 millió lakossal. — *Soziale Probleme in Aegypten.* Egyiptom legfőbb gazdasági problémáinak — a fegyverkezés folytán megnőtt állami kiadásoknak, a túlnépesedésnek, a mezőgazdasági törpebirtokoknak, a magas földbéreknek s a mindebből fakadó nyomornak, továbbá az ennek leküzdését szolgáló állami intézkedéseknek és törekvéseknek az ismertetése. — *Rundschan. — Statistik.*

Weltwirtschaftliches Archiv.

Band 55, Heft 2., Kiel, März 1942.

Anderson, Oskar: Die Messung des realen Austauschverhältnisses im Aussenhandel. A német gazdasági politika vezetőinek az európai gazdasági kapcsolatok alakulásáról tett kijelentései a statisztikai tevékenységnek is irányt szabtak az árak és életstandardok fokozatos egymáshoz illesztésének módja és előfeltételeinek tisztázása tekintetében. A tanulmány a külkereskedelmi árindexek és árollok kérdésével foglalkozik, s beszámol a Bulgária által a külkereskedelmi forgalomban bevezetett új árindexszámítás tapasztalatairól. — *Polacek Adalbert: Die Zolleingliederung des Protektorats Böhmen und Mähren in das Grossdeutsche Reich.* A protektorátus vámegyesítése a birodalommal érdekes vizsgálati anyag a gazdaságkutatónak és a jogásznak egyaránt, mert igen szemléltetően mutatja be, mint halad a jogalkotás párhuzamosan az életviszonyok fejlődésével és átalakulásával; másrészt az egyesítés érdekes gazdaságpolitikai kísérlet is. Tanulságul szolgálhat az elkövetkező nagytérgazdálkodás módszerei számára, milyen előkészítés kell két egymástól teljesen eltérő módon megszervezett és különböző felépítésű gazdasági szervezet összehangolásához, s a megtörtént összehangolás milyen további gazdasági intézkedéseket tesz szükségessé a pénzügyi-, devíza- és fizetési politika terén, valamint a kamat- és kereskedelemügy egyes viszonylataiban. Egyébként szerző a kísérlet eddigi eredményét jónak tartja. — *Egert, Franz: Die Mittlerstellung der Ostmark im Gütertausch und Verkehr des neuen Europa.* A háborúutáni gazdasági kapcsolatok alapját a gazdasági struktúrák és termelőképességek között fennálló különbségek képezik. A cserekapcsolatok intenzitását, állandóságát és fejlődését az egyes nemzetgazdaságok összehangolása és a javak-, szolgáltatások cseréjének kellő megszervezése szabja meg. A Német Birodalom és Olaszország, valamint a Birodalom és a délkelet-európai államok közötti kapcsolatok kiépítése tekintetében az Ostmarkra különleges fontosságú szerep vár. Ipari termelésének megfelelő orientációja révén, kellő kapcsolatokkal rendelkező, régi értékes hagyományokon felépült kereskedelme és bankjai által, valamint központi helyzetének megfelelő közlekedési hálózatával nagy szerepet fog vinni az Ostmark az új Európa személy- és áruforgalmában is. — *Gadolin, Axel J. Cassels Wirtschaftssystem und wirtschaftspolitisches Werken.* A casseli tanok ismertetését és bírálatát az teszi ismét időszerűvé, hogy a 75. életévét betöltött tudós most adta ki gazdaságpolitikai és gazdaságtudományi működésére vonatkozó visszapiillantását. Cassel működése elsősorban pénzülméleti jellegű. Gazdaságtana quantitativ

alapokon nyugszik, zárt statikus gazdaságra vonatkozik. A fejlődés kérdéseinek megoldására segédtörvényeket alkalmaz, közöttük elsősorban az ú. n. differenciál-elvet, amely részben ricardói alapokon nyugszik. Második segédtörvénye a csökkenő átlagköltségek szabálya, harmadik a szubsztitúciós elv, s negyedik a kapcsolódó termékek árképződésének szabálya. Az időtényező jelentőségét általában elhanyagolta s a határköltségek elméletével is ellentétes véleményt vallott. Rendszere liberális, s számos értékjelenségre nem talál megfelelő magyarázatot. Bár működésével sok kérdés tisztázásához járul hozzá, — tévedései — és különösen a hiteldispozíció önálló termelési tényezővé emelése — folytán tanai és műve a gazdaságpolitika további időszakához tartoznak. — *Jöhr, A.: Gedanken zum Lebesnwerk von Werner Sombart.* Sombart műve, mint élete is, a XIX. és a XX. század közé esett, s így tudományos elgondolásai jelentik a két — egymástól erősen eltérő — tudományos rend között az átmenetet. Amikor Sombart működését megkezdte, a táradalomtudomány a darwini behatások alatt álló természettudományi munkamódszereket követte. Kiemelkedő jelentőségű volt Sombart művének szellemisége, amellyel a Max Weber által megkezdett munkát eddig el nem ért fokra tökéletesítette. A természettudományi beállítású nemzetgazdaságtan csupán „rendező” jellegével szemben megteremtette a szellemtudományi irányú „rendező és átértő” gazdaságtudományt. A történelmi materializmusnak, a túlzott specializálódásnak univerzalista eszmekincsének erejével gátat vetett. Az elmélet és történelem szintetikus egybeforrasztásával az empirikus és dogmatikus iskolák közötti küzdelmeket jórészt likvidálta. Nem lehet viszont elfogadni a hipotetikus-deduktív módszer teljes visszautasítását és az értékítélettől való tartózkodás módszerét sem, mindkettő lényegileg alkotórésze annak az alaptudománynak, amelyet Sombart oly erős meggyőződéssel követelt. — *Rohrbeck, W.: Internationalität des Versicherungswesens.* — *Löfke, H.: Ursachen und Umfang des Transits.* — *Ricci, U.: Die ägyptische Staatsschuldenkasse.* — *Wöching, F.: Landvolk im Werden.*

Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik.

Band 155, Heft 3., Jena, März 1942.

Schorer, Edgar: Zur Frage nach der Zukunft des Goldes als Geld. Jelenleg az aranyproblémánál súlyosabb kérdések vannak napirenden, mégis indokolt, ha ezt a témát is vizsgálja a gazdasági kutatás. A háborút követő évek biztosan megelénkülő külkereskedelmi forgalma az aranykérdést ismét a fizetőeszközök feletti vitaanyag súlypontjába tereli. Ha az aranyat mint pénzt vizsgáljuk, az okszerű kapcsolatokat kell felkutatnunk, s azután vizsgáljuk a történelmi tényezők hatását is. Az arannak a pénzhez való gazdasági viszonyát Schorer ma is lényeginek, érdembelinek tartja, mivel az arany a pénznek egyik legjobb formája. Tulajdonképeni jelentőségét a külkereskedelem gyors fokozódása idején nyerte el. Mindkettő jelentőségét túlbecsülték. A harmincas évek idején a külkereskedelem kvótája a világ iparához képest 4.86%-ot, a mezőgazdaságéhoz képest 3.21%-ot tett ki. Kétségtelen, hogy az aranyvaluta a liberális gazdasági rend három legfőbb ismérvének: a kapitalizmusnak, az imperialista terjeszkedésnek és a technikai forradalomnak kísérő jelensége. Mint világvaluta sokkal kevésbé a tárgyi adottságok, mint az erőviszonyok és a hatalom kifejezéseként jelent meg, mindannak ellenére az aranyvaluta a gazdasági együttműködésre irányuló nagy kísérletek egyike

marad. Fokozatos megsemmisülése nem az aranyvaluta elvének csődjét jelenti, hanem az elv helytelen alkalmazását. Schorer szerint az arany továbbra is betöltheti az államok közötti pénz szerepét. Továbbra is a katalizátor jellegű kereskedelem függvénye fog maradni, s a belső forgalomban nem lehet már jelentősége. Forgalmi lehetősége az erőviszonyoktól és az aranybirtokosok áldozatkészségétől fog függeni, s kétségtelen az is, hogy régi jelentősége nem tér már vissza. — *von Dietz, C.: Russische Wirtschaft.* Az orosz birodalom nagyhatalmi állását zsarnokságnak, erőszaknak és nélkülözéseknek köszönheti. Ezek révén gazdasági és politikai teljesítményei, még a gyarmatosítás terén is számottevőek voltak, s az orosz nacionalizmus, mindig további cselekedetekre ösztönözte a vezetést. Ez gyakran vezetett háborúkra is, míg Stolypin kormánya az orosz-japán háború szerencsétlen kimenetele után a tettek súlypontját az expanzió helyett az orosz nép és föld belső átreformálására helyezte át. A békés periódus nem tartott elég ideig ahhoz, hogy a tervek megvalósulhassanak, háború, polgárháború, bolsevizmus következtek. A szovjeturalom első időszaka a háborús kommunizmus volt, amelynek szörnyű éhínség vetett véget. 1922-ben kezdődött a „NEP”-nek rövidített új gazdaságpolitika, amely célkitűzéseiben sok hasonlatosságot mutatott a Stolypin-féle tervekkel. Ez az egyéni tulajdont és cselekvési szabadságot bizonyos korlátok között helyreállította, de 1928 óta ezt a rövidlélegzetű kísérletet felváltotta a teljes államosítás iránya. Ezt a kort a „szociális rekonstrukció” korának nevezik, amely az ötéves tervek előírása által igyekszik a visszamaradt civilizációt és gazdasági apparátust magasabb fokra emelni. A vezérlő szempont nagyfokú iparosodás, s az ipar súlypontjainak az ország belső területeire való átépítése volt, ez utóbbi az Alfred Weber-féle „Standort” elmélet erős kultuszára ösztönözte a vezetőket. A természeti kincsek kiaknázása nagymértékben emelkedett. A termelési iparok, különösen a fegyverkezésiek nagy mennyiségeket produkáltak, a fogyasztásiak aránytalanul visszamaradtak, a munkásság rálbéreinek vásárlóereje igen csekély. A közlekedés terén különösen kirí az elmaradottság és a káosz, s a gazdaság központi vezetése is magán hordja a rendszer öncélú terrorjának kényszerű szervezeti hibáit. — *Meinhold, Willy: Die Intensivierung der deutschen Kriegspreispolitik 1941.* A német árjog a háború előtt is már teljesen előkészített állapotban várta az eseményeket, a konfliktus kitörése egész jelentéktelen átalakításokat tett csupán szükségessé. A háború tartamának meghosszabbodásával természetesen egyre fokozódik a központi árképzés és árellenőrzés jelentősége is. Ennek az átirányításnak természetes célja az árszínvonalnak és a reálbérek színvonalának stabilizálása. E célkitűzések jelentőségükben annál is inkább nyertek, mert az események haladásával az árfelhajtó tényezők száma és ereje nőtt. Az árpolitika egyrészt beilleszkedik az általános gazdaságpolitikába, másrészt célkitűzéseit nemcsak a jelen időszakra, hanem a háborút követő gazdasági érára is igyekszik vonatkoztatni. A stabil árak politikája egyszersmind valutapolitika is, s természetes, hogy szociális jelentősége is számottevő. A jelenlegi árpolitika a nyereszkesedésnek még a lehetőségét is elvette, fontos államháztartási szempontokat tartott szem előtt, végül pedig az anyaggazdálkodás tekintetében is aktív szolgálatokat tett. A régebbi totális árjogot fokozatosan felváltja az ú. n. univerzális, tehát a megállapított árak érdemi helyességét, gazdasági indokoltságát is szem előtt tartó árpolitika, amely a gazdálkodók felelős közreműködését is igénybe veszi és az árpolitikai eszközök és célok általánosabbá válásával idegen hatóságokkal, testületekkel

is egyre szorosabb kapcsolatokat épít ki. Az árpolitikai eszközök kifinomodásával jár egyrészt bizonyos regionalizmus, másrészt a területek közötti kiegyenlítődés is, amely a német gazdasági szervezethez csatlakozó óriási terület gazdaságát hozzáilleszti a birodalom gazdasági gépezetéhez.

Bank-Archiv.

Berlin, 1942. április. 7. szám.

Oberkirch, Franz: Nöte der englischen Kriegswirtschaft. A szigorúan központosított vezetéssel szemben érzett angol ellen-szenv sokáig erősen akadályozta a háborús gazdálkodás kifejlődését. Ezért 1940-ig még nem is sikerült a megszavazott összegeket egészükben kiadni a fegyverkezésre s a szállítások rangsorának kérdését megoldani és csak ez évben került sor a háborús termelésügy miniszteriumának felállítására. Sok nehézség merült fel a szakszervezetek részéről is, a munkaerők elosztása, a munkaidő stb. kérdéseiben. — *Keiser, Günter: Bank- und kreditwirtschaftlicher Neuaufbau in der Slowakei.*

1942. április. 8. szám.

Weber, Adolf: Probleme und Aufgaben des deutschen Geld- und Kreditwesens. — *Oberkirch, Franz: Englands Kampf gegen die Inflation.* A háborús infláció elkerülésére Angliában is csökkenteni kellett a magánfogyasztást, bár ott sok elsőrendű köz-szükségleti cikk fogyasztását még mindig nem adagolták. A zugkereskedelem ellen kiszabott büntetések is viszonylag igen csekélyek. A háború kitörésétől 1941. dec. végéig a nagykereskedelmi árak 59%-kal, a megélhetés 28%-kal, az élelem kiskereskedelmi árai 18%-kal, a munkabérek pedig 23%-kal nőttek. — *Währungssystem und Grossraum.*

1942. május. 9. szám.

Keiser, Günter: Die Problemstellung der Volkseinkommensberechnung. A tiszta nemzeti jövedelem kiszámítását megnehezíti, hogy az államnak a jövedelemmegoszlásba való közbeiktatása révén vásárlóerő átruházások keletkeznek s a közterheknek azt a részét is levonják a végösszegeből, amely tulajdonképpen szintén elfogyasztásra kerül a közalkalmazottak s a szállítók részéről, vagyis szintén hozzászámítandó lenne a tiszta jövedelemhez. Így válik lehetségessé, hogy a magán- és közületi kiadások végösszege nagyobb a nemzeti jövedelemnél. Németországban az ezek alapján megejtett nyers számítások a következő képet mutatják (1941. év): az állami (közületi) tiszta kiadások kb. 100 milliárd márkát, a magánosok kiadásai kb. 70—75 milliárdot tesznek ki; ezzel szemben a tiszta nemzeti jövedelem 115—120 milliárd, a megszállási költség fejében külföldről, ellenszolgáltatás nélkül kapott összeg 15—17 milliárd, a felértékelt vagyon értéke 5—10 milliárd, a jövedelemátruházás az adók, illetőleg a köztisztviselők fizetések stb. útján 12—15 milliárd, a költségadók (fogyasztási, forgalmi adók stb.) összege 20 milliárd — egyszóval ilymódon a nemzeti jövedelem és kiadás egyensúlyban van. — *Paulitsch, Franz: Freierer Geldverkehr eine Notwendigkeit für Neu-Europa.* A belgrádi cikkirónak a szabadabb valuta- és devizaforgalom mellett történő állásfoglalásával a lap nem azonosítja magát. — *Mössner, K. E.: Hypothekenbanken im Schatten des Krieges.*

1942. május. 10. szám.

Richter, Hermann: Rationalisierung durch Gemeinschaftsarbeit. — Terhalle, Fritz: Finanz- und volkswirtschaftliche Probleme der staatlichen Schuldentilgung. A ma sokat vitatott kérdésnek: a háború után inkább adók útján igyekezzék-e a közhatalom a közadósságok súlyát csökkenteni, vagy új kölcsönök útján konvertálja, illetőleg konszolidálja-e azokat, tárgyalása. Kiindulópontja a felismerés, hogy itt már nem a társadalom újabb megterheléséről lesz szó, csupán a jövedelem-megoszlás megváltoztatásáról, jövedelem-átruházásról. Szerző nem köti le magát egyik módozat mellett sem, csupán a legkedvezőbb arány kérdését taglalja, amelyre a terheknek az adók és a kölcsönök között való megosztásánál törekedni kell. Külön foglalkozik azzal, hogy a függő kölcsönöket inkább konszolidálni, vagy pedig adó-emeléssel kell-e fedezni és a lassú, fokozatos konszolidálás mellett foglal állást. — *Vom Staatskredit zum Bankkredit.*

Giornale degli economisti e Annali di economia.

Anno III N. 5—6 Maggio-Giugno 1941.

Costantino Bresciani Turroni: Alcune lezioni sulla teoria della produttività marginale. A szerzőnek a milánói „Luigi Bocconi” közgazdasági egyetemen tartott előadásaiából, a jövedelem-eloszlás törvényeinek összhangbahozataláról. Fisher 1939-ben újra felvetette azt a problémát, amellyel legelőször 50 évvel ezelőtt P. H. Wicksteed foglalkozott behatóan s amely azután annyi közgazdaságtudóst foglalkoztatott. A probléma a következő: ha amint a közgazdaságtudomány tanítja, a szabad verseny rendszerében s egyensúlyi állapotban minden tényező, beleértve a vezetői tevékenységet is, a megfelelő határhaszonnal egyenlő ellenszolgáltatásban részesül, akkor a különböző tényezők között maradék nélkül szétosztott teljes eredmény pozitív-e vagy negatív? Szerző ismerteti Wicksteed, Euler, Walras, Wicksell, Pareto és mások fejtegetéseit. — *Agostino Lanzillo: Blocchi e monete. Considerazioni monetarie attuali.* Foglalkozik az 1914-es és 1919-es eredeti helyzettel, a gazdasági korlátozások hatásával a pénzre, az arany szerepével, a javak és az árak kérdésével a kötött gazdaság idején, a korlátozások tipikus hatásaival a pénzforgalomra és azt a következtetést vonja le, hogy ma, amiódon az államok közvetlenül rendelkeznek a javakkal és az emberek szolgáltatásaival, a háború megszervezésének pénzügyi oldala másodlagos jelentőséggel bír; a totális háborút nagyrészt a dolgozók és a gépek vívják meg s kisebb mértékben az emberek. A modern háború nagy technikai, termelő- és szervezőképessége a kapitalista rendszer által elért teljesítőképességek a jele. Vannak nagy és kisebb vállalkozók, akik a hadianyagellátást, a technikai javításokat és újításokat minden országban lehetővé teszik. Még ha a háborúból megsemmisülve kerülne is ki a kapitalizmus, a rendszer történeti tapasztalatai írásban megörökítve fennmaradnak, mint az emberiség egy dicsőséges lapja. Azonban a tőkevállalkozás e magas teljesítménye az államba illesztendő be, amely sok tekintetben ellenfele a vállalkozónak. — Az állam akaratának érvényesülése azután jelentős hatással van az áralakulásra és a pénzpolitikára. Még azt is kétségbe kell vonni, hogy a gazdasági tevékenység széles területein van-e a közgazdaságtan értelmében veendő piac, mert ennek több előfeltétele megszűnt, amennyiben nincs meg a kereslet szabad jelentkezése, a javak szabad termelésének lehetősége, nincs verseny meghatározatlan számú vállalkozók között, tehát a kereslet

és az ár között nincs szoros összefüggés. A cseregazdaságban e pillanatban két tényező uralkodik: a háborús kötöttségek és az állami ellenőrzés; ebben a helyzetben a pénz problémája másodrangú, amennyiben az állam minden országban mesterséges pénzügyi egyensúlyt teremtett, amely aránylag szerény mennyiségű forgalommal bonyolódik le; ez pedig azon alapszik, hogy bármekkora is legyen a fogyasztás (a kereslet) lehetősége, kényszerített egyensúly van a pénzüjvedelmek és a rendelkezésre álló javak között. A rendszer bizonyára nem lehet tartós; amint a készletek kimerülnek, az ellátás és termelés csak nehezen, emelkedő árakkal válik lehetségessé; az állam inflációja nagyobb a tőkeképződés lehetőségénél, míg a keresletnek az ereje s az egyre kisebb kínálat ellenállhatatlan erővel lépnek fel. Az infláció az akadályok és tilalmak ellenére láthatatlanul működik s megteremti a maga gazdasági világát (titkos árakkal) szemben a hivatalos gazdasági élettel, amely a politikai árakból alakul ki. A pénz tehát, bár nem tölti be az árak látható mérőjének szerepét s nem képezhet új tőkéket, s bár a hivatalos kamatlábbal szemben minimális reakcióra vagy semmilyenre sem képes, mégis az európai országok pénzügyi jövőjében nagyjelentőségű ismeretlent alkot. Ma súlyos problémaként nehezedik Európára a javak fokozatos kimerülésének, a szállítóeszközök megsemmisülésének, a különféle országok gazdasági elszigetelődésének problémája, a háttérben pedig a nyomorúság képe mutatkozik, amely lassanként elterjed Európában. A pénz problémája a háborút közvetlenül követő korszakra tolódik ki. Akkor fognak feléledni az infláció összes ismeretlen tényezői. Szerző végső következtetése: Ma a háborúban az államnak oly hatalma van, hogy a háború tartama alatt az infláció súlyosabb negnyilvánulásait meg tudja akadályozni; biztos azonban, hogy a háború végén ez összes vonatkozásaiban jelentkezni fog s az állami pénzügyi probléma ebben a fázisban legváltáságosabb óráján fog keresztül menni. — *Mario de Vergottini: Sulla relazione tra il rapporto di correlazione ed il coefficiente di correlazione.* — *F. Milone: La funzione mediterranea dell' Italia e l'avvenire del porto di Napoli.* — *S. Vianelli: Piano di consumo e teoria degli errori nella dinamica economica.* — *G. Madia: Agricoltura e alimentazione nell' Europa in guerra.* — Könyvismertetések. *Recenti Pubblicazioni: I. Economia teorica. II. Aspetti economici recenti della battaglia mondiale per la supremazia politica. Appendice: Bibliografia economica italiana (settembre-dicembre 1940).*

N. 7—8. — Luglio-Agosto 1941.

G. Borgatta: Consumo bellico e ricostruzione del capitale nel dopoguerra. Az ú. n. háború utáni válság arra vezetendő vissza, hogy a háború alatt változások állottak elő és új módszereket alkalmaztak. A háborút követő depresszió az állami kiadásoknak a piacon való rohamos csökkenéséből ered; tehát fenn kell tartani az állami és közületi kiadások összegét; ezenkívül a háborúban elhasznált tőke helyébe új tőkeképződésre van szükség. Az elmélet a rendkívüli pénzügyi intézkedések értelmezése tekintetében változott; ezek az intézkedések nemcsak az állami költségvetés egyensúlyának fenntartására, hanem a konjunktúra és a háború gazdasági problémájának megoldására is szolgáló eszközök. Elsőrendű fontosságúvá válnak az állam által felszívott vásárlóerőnek a kiadásokkal kapcsolatos jelenségei. Az elfogyasztott jövedelem kitágulása: virtuális és reális kitágulás. A háborús fogyasztásba beletartozik a termelőeszközök fokozása. Különbség teendő a vásárlóerőnek az állam által való felhasználása folytán bekövet-

kezett hatások között: 1. a *pénz*-fázis különösen fontos a hadigazdálkodásban (az állam által elvont vásárlóerő teljes egészében visszaáramlik a piacra, de megváltoznak a különféle javak iránti keresletek. Az állami szükségletek semlegesíthetik a magánfogyasztás korlátozásának hatásait); 2. a *gazdasági* fázis a háború utáni újjáépítés problémája szempontjából rendkívül fontos. A háború utáni korban alapvető követelmény, hogy gyorsan újból termelőtőke képződjék, akár annak az árán is, hogy a közvetlen fogyasztás korlátozódjék. Szól ezután azokról a módszerekről, amelyek a háborús egyensúlyzavar megoldására szolgálnak és hogy ezek milyen különböző hatásokkal vannak a nemzeti vagyon csökkenésére. A háború előkészítése csupán időbelileg tolja el az említett módszerek következményeit. A háborús gazdaságpolitika célja azoknak az eljárásoknak az alkalmazása, amelyekkel lehetségessé válik a fogyasztási javak forgalmát a háborús korszak szükségleteinek mértékéig emelni, úgyhogy ugyanakkor a termelőtőke fogyasztása a minimumra csökken. A cikk tárgyalja ezután azoknak a hibáknak a következményeit, amelyek különösen a háború előrelátható tartamának a megítélésénél követtetnek el, s megállapítja, hogy a termelés összességének és a háború idején rendelkezésre álló tényezők produktivitásának emelésére korlátozott lehetőségek állanak fenn. A háború költségeit lényegükben azok a jelenlegi vagy jövőbeni áldozatok mértéke jelenti, amelyeket a lakosság a háború következtében hoz, vagyis a hasznos javak fogyasztásában a háború alatt bekövetkezett csökkenés, valamint a nemzeti vagyon vesztesége vagy elhasználása következtében a háború után beálló jövedelemcsökkenés. A magán- és a nem hadi célokat szolgáló közfogyasztás, valamint a magánosok vásárlóképessége csökken, viszont emelkedik az állam vásárlóképessége. A magánfogyasztás korlátozása a termelés struktúráját nem károsítja, ha ugyanazon javak kereslete az állam részéről ezt ellensúlyozza. A fogyasztási adók emelkedése a magánjövedelem fogyasztását csökkenti az adók alá eső javaknál; ennél az eljárásnál nehéz dolog általános elvet felállítani oly értelemben, hogy a fogyasztás általános és észszerű csökkenését lehessen elérni. Szerző megállapítja, mennyiben hatékony ez az eljárás a munkáscsapatok fogyasztásával szemben s hogy nagy mértékben elhárítja a tőkeromlást. Előadja, mily különleges feltételek mellett állnak be háború idején az áthárítás jelenségei. A pénzügyi rendszabályok kiegészítendőek a fogyasztásnak közvetlen kényszer-csökkentésével (tilalmak, adagolás, jegyrendszer útján). A fejadag-rendszer hibái növelik a hasznossági áldozatokat, de nem sujtják a nemzeti vagyont, amely utóbbi viszont csökken az elosztás során a végrehajtó közegek alkalmatlansága vagy hibái következtében beálló veszteségek, költségtebbletek, hibás kísérletezések stb. miatt, amennyiben hozzájárulnak a ténylegesen felhasználható és felhasznált termékek mennyiségének csökkenéséhez és az ország elháríthatatlan szükségleteinek tőke-elhasználás útján való kielégítéséhez; ennek sok példáját nyújtotta Olaszországban a múlt háború. Ennek a jelenségnek valószínűsége még növekszik annál a feltevésnél fogva, amely a mostani háborúban alkalmazott politikában túlsúlyra jutott s amely szerint a fogyasztói árakra kötött rendszert kell életbeléptetni s azt a termelőkkel szemben a kényszerrekvirálásokra is ki kell terjeszteni. E feltevés folytán az adagolás és a fogyasztásnak szigorú megrendszabályozása szükségszerűvé válik, amennyiben minden eltérés ettől s minden mulasztás a fogyasztásnak irracionális kiterjesztésére vezet, ellentétben a legfontosabb háborús követelménnyel. Szól a törvényellenes fogyasztásról is, amely az ellátási cikkek mennyiségét és árát szabályozó

rendelkezéseket hágja át s amelynek konkrét jelentősége a rendelkezésre álló mennyiség és a magánjövődelem felhasználása szempontjából változik; olyan cikkeknél, amelyeknél ez a jelenség nagyobb méreteket ölt, a szigorított felügyelet és ellenőrzés nemcsak arra lehet alkalmas, hogy a törvényellenes fogyasztást közvetlenül csökkentse, hanem további áremelkedéseket is előidézhet, ami miatt tehát ez kevésbé célszerűnek mutatkozik. (A cikk a későbbi számokban folytatódik). — *C. Bresciani Turroni: La funzione del regime aureo e del regime dei „clearings“ e la ricostruzione dei rapporti commerciali internazionali.* Szerző az arany szerepét tisztán közgazdasági szempontból tanulmányozza, nem kíván tekintettel lenni érzelmi vagy politikai szempontokra, amelyek szerint Németországnak és Olaszországnak célszerű lenne az aranyalapról letérni; szerinte a közgazdász feladata, hogy a jelenségeknek csak közgazdasági oldalát tanulmányozza, bár e jelenségek más: szociális, politikai, erkölcsi stb. szempontokat is nyújtanak s ezek az államférfi szintetikus felfogása szerint fontosabbak lehetnek, mint a tisztán gazdasági szempont. Szerző felsorolja az arany ellenségeit Plátótól a jelenkorig, köztük a közgazdasági klasszikusokat, Smith Ádám-ot, Stuart Millt, Ricardo-t stb.; a merkantilisták *Mill* hasonlata szerint az arannak ugyanazt a szerepet tulajdonították, amellyel az olaj bír a gépeknél, vagyis hogy csökkentse a dörzsölést; ugyancsak *Mill* írja: „az arany csak gép, amely lehetővé teszi, hogy gyorsan és kényelmesen történjék meg valami, ami nélküle kevésbé gyorsan és kevésbé kényelmesen volna elintézhető.“ Szerző ezután *Hohlfeldt*-nek az aranyrendszer ellen írt kritikáját és a papírpénzrendszert ismerteti, kitér azután Egyiptom pénzrendszerére, amelynek a jelenlegi háború kitörése óta jelentékeny külkereskedelmi forgalmat sikerült lebonyolítania, anélkül, hogy a legkisebb mértékben is kellett volna ehhez aranyat igénybe venni. Ismerteti azután a kétoldalú clearing-rendszert és az európai többoldalú clearing-et, amelynek tekintélyes német helyek, így *Funk* és *Puhl* szerint is a kétoldalú clearing helyére kell lépnie. Szerző szerint két clearing lesz létesítendő: egy a német politikai és gazdasági befolyás alá eső országok részére Berlin központtal s egy másik Rómában a földközi-tengeri gazdasági életéhez tartozó országok számára; ma nem lehet előre megállapítani, hogy a két clearing közötti viszony milyen lesz, bár nem nehéz dolog többféle megoldást is találni. Csak egy politikai jellegű ellenvetést említ fel, amelyet Olaszországban hoztak fel a többoldalú clearing-rendszer ellen; pl. A ország politikai okokból élenkíteni kívánja gazdasági összeköttetését B országgal és ezért A nagymennyiségű árut importál B-ből, viszont B-nek nincs sürgős szüksége A termékeire s szívesebben szerzi be szükségletét X országban; a többoldalú clearing-rendszerben A kivitele B országba csökkenne s ez az X országba történő kivitellel volna ellensúlyozható, ami az összes érdekeltekre gazdasági előnyt jelentene, de A-nak politikai kárt jelentene. A kétoldalú clearing-rendszerben B, ha azt akarja, hogy kivitele A országba kiegyenlítették, kénytelen lenne A-nak a termékeit vásárolni. Erre való tekintettel a többoldalú clearing oly módosítását ajánlják, hogy a kétoldalú megállapodások maradjanak fenn, de ha az egyenlegek bizonyos összegeket érnek, akkor a többoldalú clearing alkalmaztassék, amennyiben a hitelező ország igazolja, hogy adásától nem vásárolhat. Szerző szerint az ilyen rendszer tisztán gazdasági szempontból nem ajánlható, viszont politikai okokból célszerű lehet. A cikk ezután Európa és a többi világrészek közötti forgalmat és az arannak e körüli szerepét vizsgálja; végül rámutat azokra a nehézségekre, amelyek a kötött

gazdálkodás mellett várnak Berlinre, mint a jövő nagy európai pénzközpontjára s hivatkozik azokra a tekintélyes helyekről jövő német megnyilatkozásokra, amelyek a háború utáni időre a nemzetközi kereskedelemnek a mostani háborús korlátozásoktól való mentesítését kívánják. Szerző az arany jövőjére vonatkozólag szükségesnek ítéli, hogy a kérdés vizsgálatánál a világnézeti felfogás mellőztessék s hogy (mint Puhl helyesen kívánja) egy tisztán technikai kérdést ne változtassuk át politikai hitvallásá. — *Luigi Einaudi: Intorno alla disciplina degli impianti industriali.* — Könyvismertetések. *Recenti pubblicazioni:* 1. *Metodologia biometrica e correlazioni statistiche dei redditi e dei salari.* (Libero Lenti méltatja e rovatban Matolcsy Mátyás és Varga István könyvét Magyarország nemzeti jövedelméről, az 1938-ban Londonban megjelent angol nyelvű kiadás: „The national income of Hungary 1924—25/1936—37.” alapján.). 2. *Recenti progressi dell'economia industriale.* 3. *Geopolitica, geografia dei trasporti e storia delle comunicazioni ferroviarie.*

Magyar Közgazdasági Társaság.

Felolvasó ülés.

Május 23-án *Heller Farkas* elnöklete alatt a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara dísztermében tartott ülésünkön *Hans Jürgen Seraphim* horoszlói egyetemi tanár tartott előadást „Die Eingliederung der Landwirtschaft des Donau- und Schwarzmeeerraumes in die Kontinentaleuropäische Wirtschaftsgemeinschaft” címen. A nagy tetszéssel fogadott előadás szövegét a Közgazdasági Szemle legközelebbi számában közöljük.

Igazgató-választmányi ülések.

Igazgató-választmányunk június 2-án *Éber Antal* elnöklete alatt tartott ülésén jelen voltak *Felkay Ferenc*, *Jirkovszky Sándor*, *Kemény János*, *Neubauer Gyula*, *Óvári Papp Zoltán*, *Párniczky Ede*, *Theiss Ede*, *Tóth Jenő*, *Veress Gábor* választmányi tagok. Elnök a beteg *Kislégi Nagy Dénes* helyett bemutatja a közgyűlés elé terjesztendő főtitkári jelentést a Társaság 1941. évi működéséről, továbbá a főpénztárost helyettesítő főtitkár jelentését a társaság pénzügyi forgalmáról, valamint az 1942. évi költségelőirányzatot. Az igazgató-választmány a jelentéseket egyhangúlag elfogadta. *Veress Gábor* a nyomdaköltségek emelkedésére való tekintettel megfontolandónak tartaná a tagdíjak felemelését és a gazdasági érdekeltségek nagyobb hozzájárulásának kezdeményezését. *Felkay Ferenc* és *Tóth Jenő* hozzászólása után *Kemény János* viszont azt tartaná kívánatosnak, hogy középiskolai tanárok részére a közgazdasági klasszikusok kedvezményes beszerzését tegyük lehetővé. Az igazgató-választmány a felvetett kérdések megfelelő megoldozását az elnökségre bízta.

Június 17-én a közgyűlés előtt *Éber Antal* elnöklete alatt tartott igazgató-választmányi ülésünkön jelen voltak *Heller Farkas*, *Kelemen Móric*, *Kislégi Nagy Dénes*, *Neubauer Gyula*, *Párniczky Ede*, *Theiss Ede*. *Kislégi Nagy Dénes* főtitkár javaslatott tett a megüresedett főpénztárosi, illetve ellenőri állás, valamint igazgató-választmányi tagság betöltésére. Az indít-

ványt az igazgató-választmány egyhangúlag elfogadta és felhatalmazta a főtitkárt, hogy azt a közgyűlés elé terjessze.

Közgyűlés.

A Magyar Közgazdasági Társaság 1942. június 17-én délután $\frac{1}{2}$ 7 órakor tartotta a Közgazdaságtudományi Kar aulájában XLVIII. rendes évi közgyűlését *Éber Antal* elnöklete alatt. A közgyűlésen a következő tagjaink jelentek meg: Borotvás Nagy Sándor, Dávid László, Deák Antal, Dembitz Gyula, Domány Gyula, Éber Antal, Éber Ernő, Gara János, Hajós József, Heller Farkas, Holzmann Artur, Hoór-Tempis Móric, Kádas Kálmán, Kelemen Móric, Keményffi János, Kislégi Nagy Dénes, Kuffler Ervin, vitéz Kun Attila, monori Kováts Gyula, Lipthay Imre, Major Róbert, Müller Gyula, Neubauer Gyula, Nótél Rudolf, Óvári Papp Zoltán, Párniczky Ede, Pekáry Dezső, Raab András, Schmidt Ádám, Szalóki Zoltán, Szeibert János, ifj. Szél László, Takaróné Gáll Beatrix, Theiss Ede, Tihanyi Lajos, Tonelli Sándor, Urbanovich Zoltán, vitéz Vág-völgyi Ferenc stb.

Éber Antal elnök megnyitójában megemlékezett a veszteségről, amely társaságunkat alsóviszokai *Gerlóczy Béla* főpénztárosunk halálával érte. Ugyancsak súlyos veszteség *Koós Mihálynak*, igazgató-választmányunk egyik legrégibb és leglelkesebb tagjának halála. Indítványára a közgyűlés mély részvételének és kegyeletének a közgyűlés jegyzőkönyvében ad kifejezést.

Ezután az elnök beszámol arról, hogy az érdeklődés Társaságunk működése iránt az elmúlt évben észrevehetően fokozódott. Taglétszámunk emelkedett s a közgazdaság klasszikusainak műveit várákozásunkat meghaladó mértékben sikerült eladnunk. Ha az elhelyezés továbbra is így folytatódik, a sorozatot további klasszikusok kiadásával folytathatjuk. Az elnök végül megemlékezik arról, hogy ebben az évben ünnepeljük nagynevű volt elnökünk, *Mattekovits Sándor* születésének 100-ik évfordulóját. Mélységes kegyelettel fordulunk ebből az alkalomból az ő nagy alakja felé, abban a reményben, hogy szelleme továbbra is élni fog a Magyar Közgazdasági Társaság körében.

Ezután *Kislégi Nagy Dénes* főtitkár előterjesztette jelentését a Társaság 1941. évi működéséről. A közgyűlés a jelentést egyhangúlag tudomásul vette. Ugyancsak egyhangúlag tudomásul vette a főpénztárosi jelentést, valamint a zárószámadásokat és vagyonleltárt, végül az 1942. évi költségelőirányzatot.

Az igazgató-választmány javaslata alapján a közgyűlés a megüresedett főpénztárosi állásra *Theiss Ede* eddigi ellenőrt, az ellenőri állásra *Szeibert Jánost*, a betöltetlen egy választ-

mányi tagságra *Walder Gyulát*, a számvizsgáló bizottság tagjaivá pedig az 1942. évre *Futó Mihály*, *Kádas Kálmán*, *Molnár Ernő*, *Morócz Kálmán* és *Nötel Rudolf* tagtársakat választja meg.

Közgyűlés után *Theiss Ede* egyetemi magántanár tartott előadást „Modern közgazdaságtudomány és totális háború” címen. A nagy tetszéssel fogadott tanulmányt a Közgazdasági Szemle legközelebbi száma fogja közölni.

Inhaltsauszüge.

Ung. Volkswirtschaftl. Rundschau

Juni 1942.

Zur Frage des Geldwertes.

Im Mittelpunkt des mit der Geldverwendung zusammenhängenden Fragenkomplexes steht unzweifelhaft das Problem des Geldwertes, d. h. das der Kaufkraft des Geldes. Die Lösung, die die Quantitätstheorie hierfür geboten hat, wird bis zu einem gewissen Grade immer recht behalten, nur darf man sich freilich das Verhältnis zwischen Geldmenge und Geldwert nicht als eine starre mathematische Relation vorstellen, und ebensowenig dürfen die übrigen auf die Gestaltung des Geldwertes einwirkenden Faktoren, vor allem die Grösse der vermittels des Geldes bewegten Warenmenge, aus dem Auge verloren werden. — Hier wird uns die Gestaltung des Geldwertes in einer geschlossenen Wirtschaft, d. h. innerhalb eines Staates, beschäftigen, da ja die intervalutarischen Zusammenhänge heutzutage einer theoretischen Untersuchung kaum zugänglich sind.

Die Erkenntnisse, die die üblichen Konjunktur- und Geldtheorien in bezug auf die automatischen Bewegungen und Wechselwirkungen des Waren- und des Geldverkehrs geliefert haben, verlieren zu Zeiten grosser historischer Umwälzungen und Katastrophen an Aktualität. In solchen Zeiten gelangen die wirtschaftlichen Vorgänge unter die Herrschaft viel gewaltigerer, viel drastischerer Kräfte, die die Währungssysteme auf eine bedeutend härtere Probe stellen als die üblichen Wellenbewegungen des Wirtschaftslebens. Während grosser Kriege tritt z. B. eine fortschreitende Aufblähung der Geldmenge, u. zw. in erster Reihe der Menge des immateriellen (giralen) Geldes ein, wodurch das Verhältnis zwischen Geld und Waren gestört wird. In diesem Falle muss die Währungspolitik vor allem zu erreichen versuchen, dass die bereits eingetretene Inflation latent bleibe. Zu diesem Zwecke muss erstens eine mit der Aufblähung der immateriellen Geldmenge parallele Bewegung der materiellen Geldmenge verhindert, zweitens aber die zusätzliche immaterielle Geldmenge vom Warenverkehr, in erster Reihe vom Markt der Verbrauchsgüter ferngehalten werden. Die Mittel hierzu sind die Einführung eines wohlüberlegten Bezugsscheinsystems, vor allem aber die Sicherung der Kontinuität der Produktion der wichtigsten Verbrauchsgüter. Von einer Anwendung deflationistischer Mittel — Krediteinschränkung, Aufsaugung der zusätzlichen Geldmenge durch Besteuerung — ist in solchen Zeiten keine heilsame Wirkung zu erwarten, da eine solche Politik die Bedarfsgüterproduktion drosselt und das Verhältnis zwischen Geldmenge und Gütermenge weiter verschlechtert, während die durch Besteuerung usw. aus dem Wirtschaftsverkehr gezogenen Geldmittel doch nicht endgültig verschwinden, weil sie vom Staat zur Finanzierung der Heereslieferungen wieder verwendet werden müssen.

Karl Balás.

Betriebswirtschaftliche Gesichtspunkte der Spannviehhaltung in landwirtschaftlichen Kleinbetrieben.

Die Saisongebundenheit der landwirtschaftlichen Produktion hat bekannterweise eine ungenügende Ausnützung der Produktionsmittel zur Folge. Auf den Zugtierbestand trifft dies in gesteigertem Masse zu, da dieser im allgemeinen jeder Anpassungsfähigkeit an die saisonalen Fluktuationen des Arbeitskraftbedarfs entbehrt. Am ungünstigsten gestaltet

sich in dieser Hinsicht die Lage der Kleingrundbesitztümer, die ihre Zugtiere infolge der engen Schranken und der Einseitigkeit des Betriebes noch weniger auszunützen vermögen als die grösseren Betriebe. Im folgenden werden auf Grund der Angaben von 66 Betrieben die Zusammenhänge und Faktoren aufgedeckt, die die Spannviehhaltung und -ausnützung auf den siebenbürgischen Kleingrundbesitztümern bestimmen. Unter diesen Faktoren spielen die Grösse und die Marktnähe des Betriebes, der Anteil des Ackerbodens am Areal, die örtliche Gliederung des letzteren (Zersplitterung, Entfernung vom Hofe) und die Nebenprodukte der Spannviehhaltung (Milch, Dünger) eine leicht nachweisbare Rolle.

Árpád Farkas.

Die Ungarischen Sparkassen und die Miskolcer Enquete vom Jahre 1899.

Nach dem Ausgleich mit Österreich im Jahre 1867 ist die ungarische Kreditorganisation der Differenzierung völlig verlustig gegangen. Das schlimmste Ergebnis dieser Entwicklung war, dass die Sparkassen sich auch auf die typischsten Bankgeschäfte einliessen und in Krisenzeiten ebensolchen Erschütterungen ausgesetzt waren wie die Banken. Als im Krisenjahr 1899 wieder zwei alte Sparkassen von Ruß die Zahlungen eingestellt haben, veranstalteten die Kreditinstitute des Bezirks der Industrie- und Handelskammer von Miskolc unter dem Druck der öffentlichen Meinung eine Enquete, auf der eine interessante und gründliche Aussprache über die Notwendigkeit und die Richtlinien einer Reform stattfand.

Alexander Jirkovsky.

Die Budapester Börse in der Kriegswirtschaft. Wie dies aus dem jüngst erschienenen Bericht des Börsenrats ersichtlich ist, gestaltete sich das Leben der Budapester Waren- und Effektenbörse im Jahre 1941 recht lebhaft. Der Verkehr der wichtigsten auf der Börse gehandelten Waren wurde in gesteigertem Masse unter staatliche Kontrolle gestellt. Die Warenbörse verlor infolgedessen ihre preisbildende Rolle, ihre Bedeutung für den interlokalen und intertemporalen Ausgleich des Angebots und der Nachfrage blieb jedoch ungeschmälert. Auf der Effektenbörse wurde auf Anregung des Finanzministers eine neue Geschäfts- und Verrechnungsordnung eingeführt, die einen ruhigeren Gang der Preisentwicklung sichern soll. Die Umsätze in Effekten zeigten einen seit dem Jahre 1928 unerreichten Umfang, der auf eine infolge der Kriegsverhältnisse wachsende Verwendung der Effekten für Zwecke der Vermögensanlage zurückzuführen ist.

N. f.

Éber, Ernő: Der Gutsherr von Czenk. Budapest, 1942. Pátria. 95 S. (In ungarischer Sprache.)

Trotz der grossen Fülle der älteren und neuen Széchenyi-Literatur vermag der Verfasser die Gestalt des „grössten Ungarn“ von einer neuen Seite zu beleuchten. Er untersucht vor allem Széchenyi's Wirken als Gutsherr, und leitet hieraus die Würdigung seiner agrarpolitischen Tätigkeit, die stets von einer starken Lebensnähe gekennzeichnet war und von seiner engen Verbundenheit mit dem ungarischen Boden und dem ungarischen Landvolk zeugte, ab.

Béla Reichenbach.

Tóth, Josef: Das Recht auf Arbeit. Budapest, 1942. Gergely. 199 S. (In ungarischer Sprache.)

Nach einem historischen Rückblick auf den Werdegang der Idee des Rechtes auf Arbeit untersucht der Verfasser die Stellung dieser Idee

in der kapitalistischen, sowie in der nationalsozialistischen und faschistischen Wirtschaft. Im kapitalistischen System muss erst die Frage nach der Möglichkeit der Verwirklichung dieser Idee gestellt werden. Der Verfasser gibt auf diese Frage eine verneinende Antwort. Seiner Ansicht nach wird diese Frage in der kapitalistischen Wirtschaft zu einem monetären Problem: da dieses System vor allem auf die Stabilität der Wechselkurse bedacht ist, kann es die Konjunkturschwankungen und die in deren Gefolge auftretende periodische Arbeitslosigkeit nicht beseitigen. In der Gesellschafts- und Staatsauffassung des Nationalsozialismus und des Faschismus spielt dagegen die Idee des Rechtes auf Arbeit die Rolle eines Grundpfeilers und wird dementsprechend zum Leitprinzip der Wirtschaftspolitik.

Dionys Kislégi-Nagy.

Orel, Géza: Erziehung zur wirtschaftlichen Gesinnung. Budapest, 1940. Attila-Druckerei. 84 S. (In ungarischer Sprache.)

Das Heft enthält 8 Vorträge, in denen der Verfasser die Notwendigkeit des Ausbaus der Fachausbildung, der Erziehung zu wirtschaftlichen Berufen verkündete und die Wege der praktischen Lösung dieser Aufgabe wies. Den von ihm vertretenen Gedanken kommt im heutigen Ungarn eine hohe Aktualität zu, — es wäre zu wünschen, dass diese Gedanken einen entscheidenden Einfluss auf die Entwicklung des ungarischen Unterrichtswesens der nahen Zukunft ausübten.

Beatrix Takaró-Gáll.

Eszlály, Karl: Rechtsmittel im Finanzrecht. Vác, 1941. 141 S. (In ungarischer Sprache.)

Der Verfasser behandelt das Thema vom theoretischen Gesichtspunkte; er untersucht vor allem den rechtlichen Inhalt und die Charakteristik der Rechtsmittel und beschäftigt sich mit dem positiven ungarischen Recht nur in zweiter Reihe. Die wertvolle Arbeit füllt eine Lücke der ungarischen finanzrechtlichen Literatur.

Georg Takács.

Móra, Michael: Die Grundprobleme der Kirchensteuer und der Kirchengemeinde im Lichte des kirchlichen und weltlichen Rechtes. Budapest, 1941. 260 S. (In ungarischer Sprache.)

Der Verfasser gibt eine in jeder Hinsicht gelungene, vielseitige Darstellung dieses komplexen Problems. Als musterhaft müssen vor allem seine Ausführungen über die rechtliche Natur und die rechtlichen Merkmale der Pfarrei und der Kirchengemeinde bezeichnet werden. Die hahnbrechende Arbeit stellt die gesamte Problematik des kirchlichen Steuerwesens auf eine neue Grundlage.

Georg Takács.

Szilber, Josef: Das Erdöl. Budapest, 1941. „Magyar Szemle“. 80 S. (In ungarischer Sprache.)

Das vorzügliche Heft gibt eine gemeinverständliche Darstellung aller Aspekte der Erdölfrage. — neben den geologischen, chemischen und technischen Belangen lässt es auch die historischen, politischen und wirtschaftlichen Gesichtspunkte zu Worte kommen.

Emil Korpás.

Bulla, Béla: Das westliche Landesgebiet. Budapest, „Magyar Szemle“. 80 S. (In ungarischer Sprache.)

Der Verfasser bietet eine vorzügliche synthetische Darstellung vom Westen Ungarns. Auf eine Beschreibung der Landschaft, der klimatischen und hydrographischen Verhältnisse und der Pflanzendecke folgt eine Schilderung der Kulturlandschaft und eine Erörterung der geopolitischen Bedeutung dieses Gebietes.

Emil Korpás.

Bericht des Landesverbandes der Versicherungsinstitute für das Jahr 1941. Budapest, 1942. 100 S. (In ungarischer Sprache.)

Der Bericht gibt ein anschauliches Bild nicht nur von der erfolgreichen Tätigkeit des Landesverbandes, sondern auch von der Entwicklung des gesamten ungarischen Versicherungsgeschäftes im Jahre 1941.

(a. é.)

Timm, Herbert: Das Grundproblem der modernen Vollbeschäftigung. Darmstadt-Leipzig, H. Buske. 148 S. (Wirtschaftsdynamik, Heft 1.)

Der Verfasser erblickt den grundlegenden Charakterzug der heutigen vollbeschäftigten Wirtschaft in einer hochgradigen Starrheit, im Fehlen der Anpassungsfähigkeit, das auf die geringe Beweglichkeit der modernen, stark differenzierten Produktionsmittel zurückzuführen ist. Infolge dieser Starrheit können die rein sachlichen dynamischen Änderungen sogar in einer konjunkturlosen Wirtschaft starke Störungen verursachen, die nicht nur in einer Verminderung des Volkseinkommens, sondern auch in einer starken Beeinträchtigung der Beschäftigung zum Ausdruck kommen können. Eine staatliche Planung kann hier nicht Abhilfe schaffen und so bleibt nach Ansicht des Verfassers keine andere Lösung übrig als eine unmittelbare, also nicht durch eine Beeinflussung des Marktes wirkende, staatliche Lenkung der Wirtschaftstätigkeit. Die Ausführungen des Verfassers zeugen von einer völligen Beherrschung des theoretischen Rüstzeugs und von gesunder Urteilskraft sowohl in den theoretischen Problemstellungen wie in der Ableitung der praktischen Konsequenzen.

Julius Neubauer.

Küng, Emil: Der Interventionismus. (Volkswirtschaftliche Theorie der staatlichen Wirtschaftspolitik.) Bern, 1941. Institut für Konjunkturforschung. 373 S.

Die Arbeit enthält eine tiefeschürfende prinzipielle Untersuchung der Motivierung und der Wirkungen sämtlicher Möglichkeiten der staatlichen (behördlichen) Einmischung in das Wirtschaftsleben, unter der Voraussetzung der Beibehaltung der Marktwirtschaft. Als Ausgangspunkt wählt der Verfasser das statische Gleichgewicht der freien Verkehrswirtschaft, fragt dann nach den Verschiebungen, die die Eingriffe verursachen, vor allem aber danach, inwiefern das Erreichen der maximalen Produktivität durch diese erschwert oder erleichtert wird. Er betont jedoch, dass es nicht möglich ist, sämtliche Auswirkungen des Interventionismus vorauszusagen. Er erkennt das Primat der gesamtpolitischen Staatsführung vor der Wirtschaftspolitik an, betont aber andererseits, dass aus rein wirtschaftlichem Gesichtspunkte fast jede Intervention gleichgewichtsstörend, kapitalfehlleitend und daher produktionsvermindernd wirkt; die einzige Ausnahme erblickt er in der Beseitigung privatmonopolistischer Bildungen der Wirtschaft. Das Überhandnehmen des Interventionismus sieht er als das Neuaufleben der Irrtümer des Merkantilismus an.

Robert Major.

Kartell és kartellpolitika.*

I.

A tőke szervező erejének egyik legérdekesebb alakulata a *kartell*. Az elmélet szereti gyökereit a messze múltban keresni. Van elmélet, — igaz, hogy a legfrissebbek közül való — amely a középkori céhrendszert és céhszervezetet gondolná a kartell őseinek. Indokolásul az egyes kézműipari és kereskedelmi ágak megszervezését és a piac szabályozását hozza fel. Érvek, amelyek önmagukban sem helytállók. A céhrendszer elsősorban közjogi, s nem magánjogi szervezet. Alapja nem az egyéni érdek, hanem a hivatás alapján való összetartozás. Nem egyeseket, vagy egy részt foglal magában a hivatáshoz tartozók közül, hanem valamennyit magában egyesíti. Nem a termelésből, hanem a fogyasztásból indul ki és ez alapon keresi az összhangot. A piac szabályozásában nem a nyereségbiztosítás, avagy a nyereségfokozás a célkitűzés. Az árszabályozásból az önérték eltűnik, és a méltányos ár révén a tisztességes megélhetés a vezető gondolat. A termelés szabályozásában ennek következtében mindenekfelett a köz szempontjai az irányadók. Amíg a céhrendszer és szervezet jól teljesíti hivatását, az egyesek önértéke, a gazdasági egoizmus teljesen háttérbe szorul. A céhnek a súlyát és tekintélyét nem a magángazdasági tevékenység szabja meg, hanem közhasznú és közérdekű tevékenysége. Hivatásrend tehát és nem önértéket követő összeállítás, mint a kartell. Amikor fénykorát éli, előbb politikai, azután gazdasági szervezet. Épp ezért gazdasági tevékenységét mindig az egyetemes érdekek irányítják. Erős erkölcs az alapja, magasrendű ethika érvényesül minden cselekvésében. Végül szerepköréhez hozzátartozik a nevelés és így kultúrhipotézist tölt be. Ezekből a sajátosságokból mi van a kartellben? Legjobb akarattal sem lehet ezeket sem szervezetébe, sem működésébe beerőszakolni. Így végezhetünk további érvek felsorolása nélkül azzal az elmélettel, amely a céhrendszerben kartellt, vagy akár kartellszerűséget vél felfedezni.

A gazdaságtörténet ezzel szemben elég korán mutat fel

---

* Fejezet a sajtó alatt levő „Iparpolitika“ c. könyvből.

oly megállapodásokat, amelyekben megvannak a kartell ismérvei. Tényleg ily szerződésekkel századokkal előbb találkozunk. Mégis más jelentőségük, mint történelmi érdekességük nincsen. A kartell attól az időponttól érdekel, amikor nem elvétezt tény, hanem kifejezett gazdaságtársadalmi jelenséggé válik. Ez az időszak pedig a XIX. század 70-es éveitől veszi kezdetét. A szabadverseny, amennyire a történelemben nem ismert lendülettel robbantja ki a nyugvó energiákat és páratlan fejlődésnek veti meg alapját, egyre élesebben kidomborítja káros hatásait is. Oly iramot vesz, amely megéri Proudhon tanának a gondolatát, amit az élet, mintha igazolna, hogy a „verseny megöli a versenyt“. Az ipari termelésben a szabad verseny kedvezőtlen hatásai annál élénkebben érvényesültek, minél inkább a tőke lett a technikai felkészültségben az irányadó tényező. Érthető, hogy e tények következtében a szabadverseny fölötti vita képezi a XIX. század utolsó évtizedei elméleteinek legfőbb gondját. Oly tekintélyek vesznek részt a vitában, mint *Schäffle*, *Schmoller* és hasonló nagy közgazdászok. A szabad verseny többé nem az a bálvány, amhez nem lehet bizzányulni. Az erők szabad játéka kezdi veszélyeztetni a termelés érdekeit. A fogyasztás ellenben előnyeit látja. Ezek az előnyök sokrészt időlegesek, mert a szabad verseny lassan válsághoz vezet, melynek káros hatásaitól a fogyasztás sem mentesül. Fokozatosan oly meggyőződés vájja a maga medrét, amely észreveszi, hogy a gazdasági liberalizmus, amikor a társadalom épületét az atomikus erőkre és ezek szabad játékaire helyezi, számításán kívül hagyta, hogy ezeknek az erőknek megvannak a szociális alapjaik, a kulturális és politikai törvényeik. Igaz, hogy az utóbbi törvények világosan ma jutnak kifejezésre. A gazdasági élet azonban a maga elhatározásával állást foglalt a túlzásba vitt atomizálás, az ebből eredő korlátlan verseny ellen. Nyilvánvaló lesz, hogy a liberalizmus részéről hiba volt forradalmi hangulatában minden köteléket feloldani. Legkisebb elemeire bontotta a gazdasági életet és nem tudott a régi kötelékek helyébe más összetartó erőt beilleszteni. Ebben a válságos helyzetben születik meg a verseny korlátozására a kartell. Való tényállás, hogy ilyenformán a kartell a szükségnek a szülötte. A romboló versenyen kívül további ok a kartell létrejöttére a túltermelés káros hatásainak elhárítása. Ez az ok azonban sokban összeesik a túlfűtött versennyel. A túltermelés alapján hasonlítja *Brentano* a kartellt az ejtőernyőhöz, amelyet a magasan szárnyaló termelés vesz ignybe, hogy újra szilárd talajt érjen. Mindezek alapján vált híressé *Schönlank*nak a kartellekről 1890-ben az „*Archiv für Soziale Gesetzgebung und Statistik*“-ban megjelent értekezésének az a mondata, hogy „1873 március 9-én, mikor Bécsben a gazdasági fellendülés felett megszólalt a ha-

lálharang, (a híres bécsi Krach) jeleztetett egyidejűleg a kartellek születési órája.

A kartell elsősorban a német föld terméke. Még mindig Németország az igazi hazája. Az európai szárazföldön ugyancsak jó talajra talált. Természetesen országok szerint a kartell elterjedésének egyrészt a népek gazdasági viszonyai, másrészt gondolkodásmódja következtében mások az ismérvei. Hogy a kartell Németországban bontakozik ki a leghatalmasabb arányokban, nem a véletlen műve. A szabadkereskedelmi rendszer, amely Franciaország és Anglia között az 1860. évben megkötött, ú. n. *Cobden*-szerződéssel iránnyá lesz az európai kontinensen, 1875 körül erejét veszti. Az államok egymásután térnek át a kereskedelem szabadságának elvi fenntartásával a védvámcs irányzatra. Németországban *List* Frigyes tana a termelő erőkről erőre kap. A védvámos irányzatot azért hangsúlyozom ki, mert ez kétségtelenül alapos módot adott a kartell-szervezésekre. A kartellképzésnek a védvám nem feltétlen előfeltétele. Viszont teljes vagy nagyon erős szabadkereskedelem mellett szűk lesz az a terület, melyen egyéb árképző tények (szállítás, stb.) kedvezően érvényesíthetik a kartellalakító hatásaikat. Hogy a védvámos irányzat mennyire megalágya a kartellnek, jó példa arra a mai Anglia. Amióta a világháború hatása alatt áttért a védvámokra, s a világ-gazdasági válság hatása alatt ezt az irányt mélyíti, a kartell egyre nagyobb tért hódít. De ugyanezt az átalakulást találjuk Belgiumban és Hollandiában is, amint a szabad kereskedelmi irányzat tért veszít. Franciaország a védvám mellett megmaradt erős individualizmusa mellett. Az csemények ennek dacára rákényszerítették, hogy a kartellképzésnek megnyissa a zsilipjeit. A védvám nyújtotta árvédelem kétségtelenül a kartellnek hatalmas támpontja. Hogy azonban a kartell Németországban indul el komolyan útjára, annak van mélyebben járó oka is, és pedig a német nép lelki adottságai. A német nép alapeleme a szervezés és a rendszerezés. Ezért természetesen a kartellt szervezesebben tudja beilleszteni a gazdasági élet rendjébe, mint azok az államok, ahol inkább az individualizmus a népi sajátosság.

A lényeg az, hogy a kartell mint szervezési forma jelenik meg, mely születésétől kezdve jelen pillanatig megítélésében nem tud nyugvópontra jutni, hanem állandóan ellentétes véleményeket vált ki. A német közgazdaságtan az, amely először figyel fel a tőkének erre a szervezési formájára. *Kleinwächter* elsőnek veszi a kartellt tudományos megvizsgálás alá. 1883-ban hasonló címen megjelent munkájában a kartellt, mint az ipar jövő szervezetét ítéli meg. *Schäffle* épp a kartelli és kartellpolitika taglalása közben jött arra a gondolatra, hogy a létért való küzdelem irányításánál a kollektív elem társa-

dalmilag magasabb forma, mint az individualizmus izoláltsága. *Schmoller* pedig sokrészt a kartell hatása alatt hirdeti, hogy a gazdasági élet új rendjének kezdetén vagyunk, melynek több a hasonlósága a középkor kötöttségéhez, mint a 19. század iparszabadságának állapotáival. Általában kialakul a nézet, hogy a gazdasági élet önerejéből keres összetartó kötelékeket a liberalizmus következtében elveszítettek helyébe. A kartellt ez alapon ítélik meg, és pedig, mint haladást a gazdasági anarchiával és a gazdaságilag túlfutott individualizmussal szemben.

A legérdekesebb helyzetbe a liberalizmus jött a kartellel szemben. Általában éles harcot hirdet ellene. Tökéletes összhangban van ez elvi álláspontjával, amely dogmaszerűleg hirdeti a szabadverseny elvét. Itt találjuk meg a magyarázatát annak, hogy a kartell nem tud komoly jelentőséghez jutni az angol-szász államokban. A szabadverseny elve győzedelmeskedik akkor is, ha az illető állam egyébként éles védvamos irányzatot követ, mint az Északamerikai Egyesült Államokban. A szabadverseny védelme érdekében születik meg 1890-ben a „*Shermann Act*“, amely minden „*restraint of Trade*“-t, tehát minden versenymegszorítást semmisnek nyilvánít. Így születnek meg a törvényben foglalt rendelkezések megkerülésére lényegében kartell jelleggel és működéssel a „*Gentlemen agreements*“-e a „*Trade Associations*“-ok, az „*Open Price Associations*“-ok és végül így lesz a kartellképzés akadályozva lévén Amerika a trust-ok hazája. Angliában ugyancsak a szabadverseny elvének szigorúan szem előtt tartása eredményezi, hogy a kartellmegállapodások nem bírnak érvénnyel. Kisebb a jogi aggodalom más koncentrációs mozgalmakkal, mint a konszernekkel, stb. szemben. Az utolsó két évtized mindössze az az időszak, amely fordulatot jelent és amikor több iparágban felmerülnek a megszervezésre való törekvések.

Ez a fejlődés világosan igazolja, hogy minden rendszer önmagán belül megszüli az ellentéteket. A liberalizmusban ilyen ellentét fejlődött ki a versenyszabadság és szervezési szabadság között. Az első kizárna minden akadályt a versennyel szemben; a másik módot ad viszont az iparszabadságnak és a versenyszabadságnak korlátozására egészen a monopoliumig. Ebből folyik, hogy a liberalizmus kettészakad a kartell és egyáltalán minden gazdasági tömörülési folyamat megítélésében. Az egyik irány elvileg és mereven elutasít minden „*restraint of trade*“-t, minden versenykorlátozást. A másik pedig éppen a szabadság érdekében a tömörülési törekvéseket, tehát a kartellt is természetesnek tartja. Így megtalálja a kartell megindokolását. Bizonyos, hogy a kartell érdekes életforma. A szervezkedési és egyesülési szabadság gondolatán keresztül korlátozza a verseny szabadságát. Így talál a liberalizmus némi megnyugvást a kartellről illetően. Ebből a felfogásból száрма-

zik az a nem szerencsés megjelölés, hogy a kartell szükséges rossz. Ennek kapcsán fejlődik ki a szabadelvű felfogásnak az az árnyalata, amely leegyszerűsíti a kérdést, és minden gazdasági összeállásért, tehát a kartellért is az államot okolja, amely beavatkozással elősegíti ezeket az alakulásokat. Álláspontja, hogy az állami beavatkozás meghamisítja a gazdasági élet természetes rendjét. Az orvoslás egyszerű; szüntessük meg az állami beavatkozást és minden hasonló folyamat megszűnik. Kétségtelen, hogy az államnak sok része van a gazdasági összefogások megerősítésében, de nem lehet egyedül ezt az ő terhére írni. A liberalizmusnak tudomásul kell vennie, hogy a szabadverseny ritka élessé válása egyenesen rákényszerítette a gazdasági életet a piac szabályozására. Hiába akarja ezért az államot okolni. Ezt annál kevésbé teheti meg, mert akár-mint ítéljük meg a dolgot, a kartell, mint a gazdasági élet autonóm szervezési formája születik meg.

Érdekes a szocializmus álláspontja a kartellel szemben. A szocialisták a gyakorlatban rendszerint hevesen támadják a kartellt, elméletben ellenben nagy pártfogói. Benne látják az egyik komoly lépést a tervgazdaság és így a szocializmus felé. Vannak a szocialisták közgazdászai között is, akik nem ennyire kedvezően ítélik meg a kartellt. Megelégszenek azzal, mint *Hilferding*, hogy a kartell a kapitalizmuson keresztül szabályozólag hat. Mások mindössze azt hangsúlyozzák ki, hogy a kartell a szabadverseny alapelvén felépülő gazdasági rendszer mellett magasabb fejlődési fok. A szocializmus hívei között többen azért foglalnak állást a kartell mellett, mert megnyitja az utat a gazdasági élet erőteljesebb állami ellenőrzéséhez. Sőt felmerül, mint az angol *Robinsonnál*, az a gondolat is, hogy a fejlődés annyira megy, hogy a gazdasági tevékenység általános egységes kartellben szerveződik meg.

A szocializmus kétségtelenül a kartellal szemben való állásfoglalásával keresttűzbe kerül. Ellene szeretne állást foglalni, de elvileg kutatja benne a maga jövő irányát. Valami forradalmi jelentőséget akar benne látni. Tényleg van oly elmélet, amely a kartellben látja a gazdasági életnek egyik leg-erőteljesebb forradalmasítását. Valja, hogy bármennyire a kapitalizmus köréből fakad és indul virágzásnak a kartell, mégis az eljövendő idők elveit rejtegeti magában. Itt azután a szocializmus összetalálkozik azokkal a nemzetgazdákkal, akik a kartellt szintén hasonlóan ítélik meg. Ezek sorából elég *Karl Bücherre* hivatkozni, aki azt vallja, hogy a kartellen keresztül a termelési anarchiából visszatérés történik a termelési rendhez. Ezeket a túlzott reményeket, valljuk be, legalább ezideig a kartell nem váltotta be. Sőt inkább csalódást okozott. Működése több ellenszenvet, mint elismerést váltott ki. Azt azonban kétségbevonni nem lehet, hogy megindítója volt oly gondolat-

körnek, amely ma tisztultabb formában írja szinte parancsolóan elő a gazdasági tevékenységben több rendnek, organikus együttműködésnek a szükségességét. Az a kérdés csupán, hogy a kartell, mint lesz képes az életnek ebbe a menetébe bekapcsolódni. Ez fogja eldönteni jövőjének a sorsát.

II.

De mi tulajdonképpen a kartell? Nem közömbös ezt tudni, hiszen ez adja meg a kartell gazdaságpolitikai megítélését és ez szabja meg sok tekintetben a kartellpolitika irányelveit. A közgazdaságtan bőven foglalkozik a kartell elméleti meghatározásával. Sok a fogalommegállapítás, azonban mindezekig hiányával vagyunk a kartell világos és szabatos meghatározásának. Vannak egyes ismérvek, amelyekben az elmélet eléggé azonos síkon mozog. Mindenesetre az elmélet megegyezik abban, hogy a kartellnek szociális elem a társulás. Eltérnek viszont alaposan a társulás jellegében. Legmesszebb megy az a felfogás, amely a kartellben *korporációt* lát. Szándékosan használom a latin kifejezést, mert legjobban sűríti magában a fogalom ismérveit. Ha a korporációt, mint hivatásrendet értelmezzük, pedig ez felel meg igazi nivoltának és az idők szellemének, akkor határozottsággal állíthatjuk, hogy a kartellből minden feltétel hiányzik, ami fedné ily jellegét. A legnagyobb az ellentét abban, hogy a korporáció mindenekelőtt és mindenekfelett a közérdeket tartja szem előtt, holott a kartell elsősorban a magánérdek képviselője. A korporációban tehát az egyetemesség a sarkpont, amit egyáltalán nem lehet mondani a kartellről. A korporáció a közösség gondolatán nyugszik. A kartell is közösség, de önérdek alapján Epp úgy nem jár helyes úton az az elmélet, amely a kartellt a szövetkezetekkel iparkodik közös alapra hozni. Szövetkezés van a kartellben, hiszen összeállítás. Azonban a szövetkezeti eszmének alapfeltételei hiányoznak benne, amelyek magasabbrendű közösségi szellemben és ebből folyó altruizmusban sűrűsödnek össze és csak ezen határon belül méltányolják az egyéni érdeket. A kartell, legalább eddig kevés tanúságot tett magasabb etikai megfontolásokról. Mindent egybevetve azt lehet mondani, hogy a kartell szervezete formájában önérdektől irányított szerződészerű társulás. Vagyis a szövetkezésnek is működésén belül ez szabja meg kereteit. A társulásban van morális kényszer, de ez a kartellben a legkisebb ható tényező. Az anyagi érdek a vezérelv. Ez okból a szerződési megállapodások előírta kötelezettségek és kényszer legtöbbször pénzbüntetésekkel, quotaleszállítással, kizárással s egyéb anyagi szankcióval tartatnak be.

Az elmélet eléggé egyező abban, hogy a kartell azonos jellegű vállalatok társulása. A fejlődés ebben a tekintetben

némi változást okozott. Nagyjában a kartell tényleg vízszintes jellegű szervezeti forma. Az elvet nem másítja meg, ha vállalatok, amelyek több termelési ágat egyesítenek, az egyes termelési ágakkal külön-külön vesznek részt az őket érdeklő kartellekben. Vagyis egyazon vállalat ennek révén több kartellnek lehet a tagja. Viszont vannak elég nagy számmal kartellmegállapodások, az ipar, kereskedelem, avagy még inkább a fokozatos termelési ágak, tehát nyersanyag és félgyártmány termelő, félgyártmány termelő és továbbfelolgozó iparágak között, mikor az egyiknek a termékei a másiknak üzemi eszközeivé vagy anyagává válnak. Ez esetben már függőleges szervezési folyamattal állunk szemben a kartell részéről. Ez eltérés a multtal szemben. Igaz, hogy ez a kartellírozás határokhoz szabott. A termelés összpontosítása, a koncentrációs folyamat általában mozgató erő a kartell alakulásában s minél erőteljesebb lesz, annál inkább ösztönző lesz nemcsak vízszintes, hanem a függőleges irányban való szerveződésre is.

Egészen szétágazók ellenben a vélemények a kartell célját illetően. Hozzájárul ehhez az a tény, hogy ebből a szempontból magának a kartellnek határvonalai elmosódottak. Sokszor nehéz megállapítani, hogy valamely gazdasági összefogás kartell-e vagy más szervezési folyamat. Még a kifejezésekben is érezhetővé válik. Könnyebb akkor a helyzet, amikor, mint a német tudomány és gyakorlat, de többek között mi is határt húzunk a *kartellek*, a *koncernek* és a *trustok* között. A franciáknál, akik, bár ismernek hasonló osztályozást, hisz beszélnek *syndikatusokról* (Syndicat), ami a kartelleket öleli fel, *csoporthokról* (groupes), ami alatt jórészt *koncerneket* értenek és *trustokról*, mégis nehezebb a helyzet, mert a három alakulást igen gyakran egy csoportba tömörítik „unions des producteurs” termelők egyesülése megjelöléssel. Az angol-amerikai terminológia sem világosan elhatárolt, amint erre jól mutat rá Passow „Kartell” című munkájában. Kartell kifejezés helyett, illetve ily összeállások megjelölésére alkalmazzák a „trade association”, a „combination agreement” megjelöléseket. De találkozunk azonkívül a „Pool”, a „combine” kifejezésekkel, sőt sokszor a trust-el is, mint kartellmeghatározással. Az olasz tudományos és gazdasági életben azonos és eltérő jelentéssel találkozunk a „Sindocato” és „Coalizione industriale” elnevezésekkel. A kartell eltérő megjelölései, amivel együtt jár a kartell tartalmi körének a zűrzavara sokban megmagyarázzák a kartellel kapcsolatos törvényes intézkedéseket. Legjava része, úgy a magyar kartelltörvény is, óvatosan kerüli a kartell fogalmi meghatározását, nehogy a gazdasági életnek valamely kartell-szerű formája megkerülje a törvény szellemét.

A kartellnek legelsődlegesebb feladata a benne tömörülő vállalatok jövedelmezőségének biztosítása. Összefüggésben van

ez a modern vállalattal, amely két nagy nyomás alatt áll. Az első a költségek oldaláról jelentkezik. Cél nemcsak a szorosan vett termelési, hanem az összes költségeket leszorítani. Ezzel egyidejűleg jelentkezik a másik nyomás, amely a lehető legkedvezőbb ár kialakulásában nyilatkozik meg. A két tényező összevetéséből ered a minél kedvezőbb rentabilitás biztosítása. A kartell a költségtételek leszorításában vagy nem, vagy csak közvetve vesz részt. Ezt a feladatot a koncernek és hasonló összeállások oldják meg. A kartell a költségtételeket inkább bizonyos szinten tartja. Az egyes vállalatok természetesen törekszenek ezeket csökkenteni. A kartellnél a súlypont az áralakuláson van. Ezért a kartellnak, legyen az bármilyen eredetű, avagy célkitűzésű, alapelemévé lesz közvetlenül, vagy közvetve az áralakítás. Vannak kartellek, amelyekben ez a cél elhalványul. Viszont minél fejlettebb kartellekről van szó, az árkérdés annál döntőbbé válik. Ezen az alapon bontakozik ki az az elmélet, amely a kartellt egyszerűen monopolisztikus célú szervezetnek minősíti. Ennek az elméletnek *Bücher* nyomán *Liefmann* az igazi képviselője. „Kartelle, Konzerne und Trusts“ c. munkájában, amely a kartellirodalomnak ma is a legszebb műve, úgy határozza meg a kartellt, hogy az „önállóknak maradó vállalkozóknak szabad meg egyezése, avagy szabad egyezsége a piac monopolisztikus uralása céljából.“ Majd tovább úgy folytatja, hogy a „kartelleknek épp ezen monopolisztikus jellegén nyugszanak kedvező és kedvezőtlen hatásaik.“ Ez a célmeghatározás az elméletben uralkodó lett a legújabb időkig és legfeljebb gyenge árnyalati különbségek jelentkeznek az egyes felfogások között. A monopolisztikus elméletnek egyik indító oka volt, hogy a kartellt legtöbbször megelőzi a romboló verseny és az ennek alapján kialakult s a vállalatok javarészenek üzem- és üzletvitelét megnehezítő és nem egyszer veszélyeztető ár. A monopolium fogalmának a kartell meghatározásába beillesztése indította meg azután azt a hatalmas vitát, amely a páratlanul gazdag kartellirodalmat jellemzi. A vita két sarkpont körül játszódik le és pedig a teljes és a viszonylagos monopolium körül. A teljes monopoliumos ár elérésének a kartellt illetően vannak belső és külső akadályai. A külső akadályok az erősebbek. Sokszor nem sikerül az összes vállalatokat kartellbe tömöríteni. A piac uralására a tudomány azután arányszámot törekszik megállapítani, amely jelzi, hogy a vállalatoknak mily hányada szükséges a kitűzött cél elérésére. *Schmoller* 60—90, mások 60—75%-ra becsülik azt az arányt, amely az összes vállalatokhoz viszonyítva szükséges, hogy a kartell a piac feletti uralmát biztosítsa. Minél magasabb az arányszám, természetesen annál jobban elérhető a cél. Kérdés azonban, hogy ilyen matematikai képlet fedie a valóságot? Nagyobb arány-

szám mellett, ha a kívül maradt vállalatok tőkeerősek, az ár-
alakulásban a versenyükkel több zavart okozhatnak, mint ki-
sebb arányszám mellett nagyszámú tőkegyenge vállalatok. Ko-
moly vállalatoknak a kívül maradása eléggé izgató mozzanat a
kartellek életében. Ha a kartellnek van hozzá ereje, megkísérli,
ahol a lehetőség megvan a kívül álló vállalatok csekély szá-
mánál fogva, ezek felvásárlását. Ha a helyzet úgy kívánja,
a kartell nem riad vissza az árharctól sem, hogy vagy be-
kényszerítse a kívül maradt vállalatokat a kartellbe, vagy
pedig megsemmisítse. Ily harcot alkalmaznak oly kívülálló
vállalatokkal szemben is, amelyek üzembővítéseket akarnak
megvalósítani. Az üzembővítési korlátozások tilalmazásával a
kartellek igen gyakran élnek különben a kartelltagokkal szem-
ben is. A kívülálló versenyét továbbmenően fokozza a kül-
föld versenye, amit egyedül nemzetközi kartellel lehet közöm-
bösíteni. Ezek száma viszont korlátozott. A kívülálló ver-
seny mozgatója az a további lehetőség, hogy mindig szület-
hetnek új vállalatok. Ezek a vállalatok versenyükkel, amíg
maguk is nem lesznek kartelltagokká, önként értetődően ellen-
tétések lehetnek a kartellnak áralakító ténykedésével. Van
olyan eset is, hogy nem létező, de végeredményben lehető
vállalatok is beleszólnak a kartellbe. A kartell az ily
vállalatokat, mintsem, hogy ténnyé váljanak és így versenyt
támasszanak, mint létezőket felveszi a kartellbe. Jó példa a
mi cukorkartellünk, amely hosszú idő óta tud be ily vállalata-
tot a maga működési körébe. A kívülálló vállalatokat sokszor az
állam is szívesen látja a kartelltörekvések mérséklésére. A kar-
tellen belül rendszerint ugyancsak van lappangó verseny, amit
lebecsülni nem szabad. Az a kölcsönhatás, amely a piacra kerülő
összes árúk között fennáll, szintén befolyásolja a monopolisztik-
us törekvéseket. Minél rugalmasabb a fogyasztás, annál job-
ban megvan az adottság a kartell által megállapított túlzott
árral szemben állást foglalni. Ott pedig, ahol megvan a mód a
fogyasztásban más anyagokra (pótanyagokra) átmenni, a kar-
tellarak ezt előmozdíthatják, sőt buzdítólag hathatnak új ter-
melvények előállítására. Mindezek alapján tényként lehet le-
szögezni, hogy a kartell erős határok közé van szorítva a mono-
polisztikus árképzés terén.

A kartellnek csak a jó oldalát látók szeretnék a *monopo-*
lium *kartellelméletet* felelőssé tenni a kartellelles hangu-
latért. Tény, hogy a monopolium a közvélemény előtt nem
kedvelt fogalom. Az állami abszolút monopoliumokat még csak
elviseli, mert tudja, hogy nagy közérdekek vannak a háttérben.
Teljes az ellenszenv viszont minden bármily kismérvű magán-
gazdasági monopoliumos törekvéssel szemben. A fogyasztás ál-
talában végtelenül érzékeny. Áll ez úgy a végső fogyasztásra,
mint arra a fogyasztásra, amely akár mint továbbfeldolgozás,
akár mint más új termelési ág jelentkezik. Mindenekelőtt a

mezőgazdaság az, amely rossz szemmel nézi a kartellek működését. A továbbfeldolgozó iparok igen gyakran élesen szembe helyezkednek az érdekeiket sértő kartellekkel. Ép oly érzékeny, ha nem érzékenyebb a végső fogyasztók óriási tömege, amely minden kartellben vásárlóerejének a megtámadását látja. A közvélemény érzékel és nem logikus folyamatot keres az áralakulásban. A monopolium mindig azt a hiedelmet kelti benne, hogy ár érvényesül, amely magában rejtje a kiuzsorázás feltételeit. Mit érdeklik őt a Cournot és Edgeworth tantételek, amelyek világosan feltárják, hogy a monopoliumos árszabásnak is megvannak a korlátozó törvényei. Ezekben a törvényekben a leglényegesebb, hogy a piaci elhelyezést találó mennyiség összhangban legyen azzal az árral, amely a legnagyobb nyereséget biztosítja. Ez az ár nem lehet a legmagasabb, a mennyiség pedig nem a legalacsonyabb. Mennyiségnek és árnak össze kell találkozniuk egy metszéspontban, hogy a cél eléérassék. Bármily szépen hangzik a tétel, kétségtelen, hogy ebben az árképzésben az indító ok mindekoron a minél több nyereség elérése és a fogyasztásnak igazga van, hogy ez az ő terhére történik.

A tudomány ugyancsak alaposan eltérő a kartellek árképző hatását illetően. Így *Gruntzel* túlzottan előnyös álláspontot foglal el a kartellek javára, mikor bennük egész meglepően „a méltányos ár” képviselőit látja. Érdekes nézet esetleg a jövő szempontjából, ha a kartelleket a közérdek fogja irányítani. Az igazi tény az, hogy a kartell lehetőleg a tiszta nyereség emelését célozza. A kartellek eddigi működésükben ez irányú ténykedésükben nem voltak szűkkeblűek. Különösen nem azóta, mióta észrevették, hogy a kedvező konjunktúra is alkalmas a kartell képzésére. Avagy helyesebben a kartellek nem restek a kedvező konjunktúrát árképzésükkel kihasználni. Az utolsó negyedszázad története különösen sok anyagot szolgáltat ennek igazolására. Vagyis beigazolódoott, hogy igaz amit sokkal régebben *Schäffle* mondott, hogy a kartellek nem csinálnak lelkiismereti kérdést abból, hogy eltérjenek a normális ártól, ha az előnyükre van. A kartellek ilyenformán ne az elméletet, hanem önmagukat okolják azért a rossz fogadtatásért, amelynek a közvélemény részéről örvendenek. Hiba volna ellenben a kartellt tisztán ez alapon elbírálni. A kartell tényleg mint oly szervezet bontakozott ki, amely a termelésnek, a termékek piaci elhelyezésének és az árak szabályozásával jó és rossz időkben egyaránt a tagoknak előnyeiket keresi. Bizonyos nyereségszint elérése és biztosítása a kartell lényegéből folyik, de épp úgy ingerli és erősen ösztönzi őt a nyereség fokozása. De vannak a kartellnek ennél messzebbmenő céljai is. Jól működő kartell megelőzhet válságos helyzeteket, avagy válságos helyzetből kiránthatja a kartelltagok által képviselt gazdasági ágat. A kartell ilyenformán kiegyensúlyozólag hathat. Ezért nem lehet az értéktételeket általánosítani a kartell felé. Hogy valamely kartell jo-

gos-e avagy kívánatos-e, működése helytálló avagy sem, mindig a nemzetgazdaságra gyakorolt hatásai állapítják meg.

A viszonyok változásával az életképes intézmények is átalakulnak. Ezen a sorson sok tekintetben átesik a kartell. Nem egy jel arra vall, hogy új célok és feladatok kezdenek előtérbe lépni. Lehet, hogy ezzel van összefüggésben, hogy a kartellcélnak túlzottan monopolisztikus megmerevítése telolvadt. A nemzetgazdászok hosszú sora már nem a piac monopolisztikus uralásáról, hanem mindössze a piaci viszonyoknak a szabályozásáról, a piacnak befolyásolásáról szól. Idesoroljuk mindenekelőtt *Tschierschky*-t a kartellkérdés legkitűnőbb elméleti és egyidejűleg leggyakorlatibb ismerőjét: 1930-ban megjelent „Kartellpolitik“ című munkájában a következő fogalmi meghatározást adja: „A kartellek hasonló kereseti ág (Gewerbe) önálló vállalkozóinak, illetve vállalatainak szerződésen alapuló szervezetei a tagok gazdasági eredményességének biztosítása és fokozása céljából a piac önkényes (willkürlich) szabályozásával.“ Azt hiszem az önkényes szót egészen bátran lehet a tudatos kifejezéssel helyettesíteni. Kétségtelenül rugalmasabb célmegjelölés, mint a régi meghatározása, melyben a monopoliumon volt a súlypont. A piac szabályozásának különböző útjai lehetségesek. Vonatkozhat a beszerzésre, a termelésre, az értékesítésre, külön vagy együttesen. Összhangban van ez a kartell legvalódibb feladatkörével, mely az áruknak és szolgáltatásoknak piac elhelyezési politikájában merül ki. A szolgáltatásokat azért említjük meg, mert ezen a síkon a kartell mind szélesebb terjedelmet vesz. A piacelhelyezésnek alapelemei pedig számosak. Ide tartoznak a termelés keretei, a termelés önköltségei, a piacon elhelyezendő mennyiség, az eladási feltételek, stb. és végül, mint igazi meghatározó erő, mint központi probléma, a mindezekből a tényezőkből kialakuló árak. Természetesen a versenynek a kartell részéről való szabályozásának ennek a lehető teljes kiküszöböléséig számtalan a változata. Lehetséges a verseny egyszerű módosítása, több-kevesebb megszorítása, vagy megközelítő teljes elnyomása. Ezért jut kiváló elméleti közgazdánk, *Heller Farkas*, arra az elméleti megállapításra, hogy „a kartellek vállalatok oly megegyezései, illetve szervezetei, amelyek a piac szabályozására és monopolisztikus befolyásolására törekszenek.“ Ehhez képest lesz kisebb-nagyobb a kartell részéről a piac betolyásolása, illetve áralakító hatása. Hozzá kell tennünk még, hogy subjektíve minden kartell, az ár lévén az alapkö a verseny minél szorosabb szabályozásában, ha akarjuk kiképzésében, amint azt többek között *Navrátil Ákos* hatalmas arányú „Közgazdaságtan“-ában mondja, találja a célját. Hogy gyakorlatilag ebből mi és mennyi érvényesül, az a kartell erőviszonyainak a függvénye. Mennyire ez a tényállás, igazolják a kartellszerződések, amelyek ismeretében lehet igazában valamely kartell működésének adottságait elbírálni. Talán a kartellben

levő ez a vegyes jelleg indította Liefmant arra, hogy a „Grundsätze der Volkswirtschaftslehre“ című munkájában arra a megállapításra jusson, hogy „a kartell a vegyes verseny alapján álló monopolium.“ Ez a meghatározás akkor érdekes, ha a szabadversenyt és monopoliumot két sarkpontnak minősítjük. A versenynek ülyetén felfogása adja meg a választ arra, ha gyakran a kartell megszületésénél az indok a gyengébbek összefogása a hatalmasabbak ellen. Ez az eset, amikor a közép- és kisebb vállalatok erőszakolják ki a kartellt, amit azután a nagy vállalatok is elfogadnak. Ebből az okból jönnek létre azok a kartellek, amelyek egyelőre megelégszenek a piac felé való jobb tájékozódással. Persze ez a tájékozódás egyre mélyül az igazi kartell-célig. Idesorozhatjuk mindazoknak a kartelleknek a megszületését, amelyek *Briefs* szavaival élve, „az alacsony határerkölcs“, vagyis a piszkos verseny szülte helyzet megjavítását célozzák.

A versennyel kapcsolatban lesz megérthetővé a kartellképződésnek a legigazibb oka, a túltermelés veszélyének az elhárítása. A nagyüzem a kartellképzésnek határozott togan-tyúja. Benne ott csírázik a túltermelés veszedelme. Annái nagyobb ez, aminél inkább jellemez valamely iparágat a tőke intenzitás irányában való haladás. Minél hatalmasabb a tőkelekötés, annál nagyobb aránnyal szerepelnek a termelési költségek között a fix-költségek. Ezzel velejár a termelési ág egyre fokozódó konjunktúrális érzékenysége, mert csökken rugalmassága és alkalmazkodási képessége a gazdasági élet hullámmozgásával szemben. Világos dolog, hogy az ily iparágak minden kartellben mindenekelőtt menedéket keresnek a túltermelés visszaszorítására. Mindent összefoglalva ebbe a csoportba sorolhatjuk mindazokat a legfrissebb elméleteket, amelyek a kartell céljának a felállításában szerények és azt mindössze a piac szabályozásában látják. *Grunzel*-től *Lapergnei*-ig, és *Marlo*-ig a nemzetgazdászok hosszú sora tartozik ebbe a csoportba. De legvilágosabban hangsúlyozza ezt ki *Francesco Vito*: *Die industriellen Unternehmerzusammenschlüsse*“ című munkájában, mondván, „a kartell az ugyanazon termelési ághoz tartozó vállalatok közötti megállapodás a piacsabályozás szempontjából.“ Mi elfogadjuk a kartellnek ezt a tartalmi körét azzal a hozzáadással, hogy önállóságukat legjava részében megőrzött vállalatok szerződéses összeállásáról van szó. Az összeállítás pedig a kartellben nem abszolút, hanem időbeli le- és megkötöttséget jelent. Ugyanakkor biztosra vesszük, hogy a kartell a jövőben nemcsak önérdéktől vezérelt társulás lesz, hanem a közösség érdekeinek szem előtt tartását sem fogja mellőzni.

Eljutottunk egyidejűleg ahhoz a síkhoz, amelyen elindulva a ma szemszögéből bírálhatjuk el a kartellnek újonnan kialakulásban levő feladatkörét. Az elmélet a múltban nem tévedett a kartellműködés megítélésében. Az idők megváltozott

életfelfogása rákényszeríti ellenben a kartellt, hogy célkitűzéseiben irányt változtasson s ami a leglényegesebb egyre fokozottabban engedjen működésében helyet a közérdeknek. Vagy beleilleszkedik az idők menetébe és akkor megújult hivatással láthatja el a szerepkörét, vagy nem, akkor át fogja adnia helyét olyan szervezésnek, amely összhangban van az új életformákkal. A verseny problémája nem fog eltűnni a kartellkérdésből, megmarad, mint alapkérdés, mindössze más formát vesz fel. A kartellnek egyik hivatása lesz, hogy a piacalakulásba nagyobb állandóságot vigyen bele s az áralakító tényezőknek több koordináltságát teremtsen meg. A versenynek mindezek dacára a személyi és tárgyi síkon sok adottsága lesz. Az egyéni kezdeményezésben nem hanyagulhat el, mert ha ez lenne az eredmény, akkor a kartell a hanyatlás és nem a továbbfejlődés erője lenne. A technika és a szervezés terén a versenyt a kartell nem akaszthatja meg. Lehet, hogy a technikai fejlődést meglassítja, ez azonban nem baj. Hiszen a pillanatról-pillanatra való technikai változások több kárt, mint hasznót szülnek. Az üzemi verseny ugyancsak fenn fog állani, ami állandó újításra és javításra ösztönzi a vállalkozást. Üzem- és üzletvitelben a nyersanyagok és félgyártmányok beszerzésétől kezdve az áru piacrahozataláig szintén sok árnyalata van a verseny lehetőségeinek. A verseny csupán megszűnik az a tényező lenni, amely tisztán a termelő önös érdekeit tartja szem előtt. Ehelyett a piaci viszonyoknak a közérdek szem előtti tartásával való szabályozása következik be, ami legjobban a német (Marktordnung) piacrend fejez ki. A féknélküli versenyt illetéknéppen rendezett verseny cseréli fel. Kissé eszményiesen hangzik, de van valami magja annak a francia képviselőházban 1933. évi május 12-én elhangzott felfogásnak, amely a kartell új irányától is a szabadság megszervezését, illetve a szabadságnak a modern élet szükségleteihez való hozzáidomítását reméli.

Újszerű célként jelenik meg a kartell fejlődésében a termelésnek a kihangsúlyozása. Ellentmondásnak látjuk ezt a tételt akkor, amikor a kartell elsősorban a termelés szülöttje. Mégis pedig az az igazság, hogy a kartell mindeddig a termelést nagyon egyoldalúan fogta fel és pedig tisztán a jobb jövedelmezőség szempontjából. Nyereségvágyhoz vezetett el ennek következtében a kartell, amely szem elől tévesztette a termelésnek a fogyasztással való összhangját. Hány példát lehetne erre idézni a kartell multjából és hányat arra, hogy megszorította a jelentkező fogyasztással szemben a termelés kereteit, csak hogy a nyereséget növelje. Nincs az a gazdasági rendszer, amelyik a termelésből a jövedelmezőséget kiölje. De elképzelhetni a kartell működésében is oly irányt, amely a minden korlát nélküli nyereségvágyat kikapcsolja és a fogyasztásból kiindulva a méltányos, de mértéket tartó jövedelmezőség mellett való termelést tekinti igazi és elsődleges célnak. A kövekezmény, hogy

a kartell működésébe belekapcsolódik az egyetemes érdektől vezérelt termelés. Másképp viszont ez alig gondolható el, mint a termelésnek és a forgalomnak tervszerű összekapcsolásával. Vagyis a gazdasági életnek ennek kapcsán oly szabályozása áll elő, amely egyenlő mértékkel méri úgy a termelésnek, mint a fogyasztásnak az érdekeit. Sok részletkérdés kapcsolódik itt be a kartell működésébe. Mindenekelőtt a racionalizálás szervezettebb módszerre alakulhat. Szabványosítás, tipizálás, specializálás a társadalom érdekében érvényesíthető. Következésszerűen lehetne alkalmazni a termelésnél és forgalombahozatalnál a költségcsökkentést az egyetemes érdekek szolgálatában. A vállalati jövedelmezőség biztosítása szilárdabb alapot nyer ezáltal, anélkül, hogy a fogyasztás indokolatlanul megterhelhetné. Vagyis beteljesülne Casselnek a Népszövetség elő „*Neuere monopolistische Tendenzen in Industrie und Handel*” előadványának az a tétele, hogy „vannak a gazdasági összeállásoknak oly fajtái, amelyek nem követnek monopolisztikus célokat, hanem feladatuk a teljesítményfokozással a költségek csökkentése.” A kartell tulajdonképpen kiegyenlítő funkciót végezhet ez alapon a termelés és fogyasztás érdekeinek az összehangolására. A kartell ebben a formában alkalmas szervezet lehet a kapcsolatos termelési ágak között való együttműködésre. A vázolt tényekkel azonban már elének vetítődnek a jövő idők kartellpolitikájának irányelvei is, ami döntő úgy gazdasági, mint általános politikai szempontból.

Van még néhány ténykérdés, amit a kartell megértése szempontjából meg kell világítani. Ilyen többek között a vállalatok önállóságának a kérdése. Kétségtelen, hogy az önállóság alapfeltétel. Nem lehet az önállóságot minden esetben túlszigorúan értelmezni. A finanszkapitalizmus az összetartozásnak oly különleges összefonódottságait teremtette meg, amelyekben a jogi, az üzemi és a gazdasági önállóság sokszor összevegyül, avagy közülük egyik vagy másik elhalványul. Helyes úton járunk, ha az önállóságot oly értelemben fogjuk fel, hogy a vállalat részére fennálljon a kifelé való cselekvés szabadságának és függetlenségének valamely összefonódás esetén is nem a látszata, hanem elég határozott önállósága. Hiszen valamely összeállítás addig kartell, amíg a vállalatok önállóságát érdemlegesen nem veszélyezteti. A kartellbe való tartozás érthetőleg korlátozza az önállóságot, de meg nem szünteti. A vállalatok belső gazdasági tevékenységét alapjában figyelmen kívül hagyja. Élesen demorododik ki az önállóság a kartelltagok elég szabad kiválási lehetőségében. Vannak szerződéses korlátok a kiválásra, viszont a kartell szerződések dinamikája ezeket alaposan erőtlenníti. Általános gazdasági fejlődés épp úgy megváltoztathatja a kartell tartalmát, ami alapot és jogot adhat a kilépésre, mint kartellhatározatok. A kartellek céljaiban előre nem látott változások, avagy a kartellvezetőség eljárása a tagokkal szemben szintén

szülhetnek okokat, amelyek megindokolják az egyesek idő előtti kiválását, illetve annak lehetőségét. Mindenesetre mindez az ön-állóság kihangsúlyozását jelenti. Másik ily kérdés a kartell időtartama. Jól működő kartell mindig hosszabb időtartamra alakul. A túlrövid időre alakult kartellek inkább látszatkartellek, avagy kísérletek igazi kartellek létesítésére, mert a hosszabb időre való megkötés sok tekintetben a kartellnek alap-eleme. A hosszabb idő a kartellnél erősen viszonylagos. Jól szervezett kartellek működési ideje rendszerint 3—5 év. Hosszabb lekötés legtöbbször azért nem kívánatos, mert a viszonyokban olyan eltolódások állanak elő, amelyek hosszabb időben túlmegmerevített kartellt úgyis felborítanak. Másrészt jól megalapozott kartell megtalálja a módot a változások figyelembevételeivel a meghosszabbításra. Éppen az erős kartellek azok, amelyek azután hosszú ideig léteznek és ezzel bizonyos állandósulást eredményeznek az életviszonyokban. Végül találkozunk *Beckerath*-nál oly ismervvel, amely az adott viszonyok között vitatható. Ő ugyanis kapitalista vállalatok érdekelttségéről szól a kartellben. Túlháladott álláspont, hiszen hány kartellt ismerünk, amelyben komolyan részt vesznek állami vagy egyéb közületi üzemek. Igaz, hogy sokszor ilyen üzemek azzal indokolják meg a kartellbe lépésüket, hogy közszempontból irányítólag hassanak a kartell tevékenységére. Ismerjük el, hogy az ezirányú tapasztalatok nem a legjobbak. Tudnék példát említeni, — így többek között nálunk a műtrágyakartellt, — amikor az állami üzem nemcsak nem javított, hanem még rontott a kartell árpolitikáján. Az az érzésem, hogy a külföld is sok ily tapasztalattal rendelkezik. A szabály az, hogy gyenge köz-üzem sohasem érhet célt, míg jól megalapozott igenis szabhat irányt. A feltétel, hogy a közüzem hivatása tudatában legyen.

A kartell teljes megértéséhez hozzátartozik a különböző termelési és egyéb gazdasági ágakkal való összefüggés. Tárgyi és alanyi okok játszanak abban közre, hogy a gazdasági élet különböző mezőnyeinek miként tud érvényesülni a kartell. Ez-ideig uralkodó volt a nézet, hogy a kartell az *iparnak* a szervezési formája, itt is azokban a termelési ágakban, ahol a termelés kevés számú vállalatban sűrűsödik. Bizonyos, hogy jelenleg is a nyersanyag és félgyártmány ipari termelés az, amely a legkartellképesebb. Ők képezik a kartell nehézkedési pontját. A viszonyok egyre jobban eltolódtak s ma már rég meghaladott álláspont, hogy a készáru termelés a sok változatnál, a nagyobb vállalatlétszámnál fogva kartellképzésre nem alkalmas. Az ily kartelleknek úgyszólván napról-napra nő a száma. Sőt, mint érdekes fejlődést tapasztalhatjuk, hogy amire leginkább Németország mutat sok példát, hogy a kartell-alakulás bevonult a kézműiparba is. Ebben az esetben némi óvatosság nélkülözhetetlen. A kézműiparnak ily célú szövetkezését esetenként szükséges elbírálni. Könnyen lehetséges, hogy csak szövetkezés-

ről avagy érdektestületi összeállásról van szó. Viszont el lehet képzelni, különösen a gazdaságilag megalapozottabb kézműiparoknál, hogy a szervezés megüti, vagy legalább megközelítheti a kartell ismérveit. Iparpolitikailag nem mellékes a gazdasági élet egyéb szelvényein végbemenő kartellalakulás. A kereskedelem az a másik foglalkozási főág, ahol a kartellnek, ha mérsékeltebben, de talaja van. A kereskedelmi kartellekben jelentőségben növekedő válfajai a kiviteli kartellek. Érdemes megemlíteni, hogy az Egyesült Államok, amelyek a legszigorúbb elutasító állásponton vannak a kartellekkel szemben, az 1918. évi *Webb-Pommerence Act*-tal megadták a vállalatoknak az engedélyt, hogy kiviteli kartellt alakíthassanak és oly nemzetközi megállapodásokban résztvegyenek, amelyek a kivített érdeklik. Ezzel a nemzetközi versenyben azt az egyenlőtlenséget akarták eloszlatni, amely az európai egyesülésből származott az amerikai ipar felé. A közlekedés, különösen a behajózásban, és pedig főként a nemzetközi viszonylatokban szintén sok adottságot termel ki a kartellképzésre. Amit a kölcsönhatások a gazdasági élet egyes területei között erősödnek, érvényre jutnak ezek a kartellekben is. Az ipari kartell hányszor vált ki a kereskedelem felé kartellt és megfordítva. Továbbá egyre gyarapodik azoknak a kartellmegállapodásoknak a száma, amelyek az érdekelt ipari és kereskedelmi kartellek között jönnek létre. Bizonyos felszínességgel ítéli meg a közvélemény a hitelélet kartellképződését. A magyar kartelltörvény ezeket ki is rekeszti a kartelljog köréből. Viszont aki ismeri az élet mechanikáját, az tudja jól, akár a hitelélet feltételeit illetően a bankélet, akár a biztosítási feltételek szempontjából a biztosításügy terén kibontakozott kartellek vagy kartellszerű megállapodások döntően szólnak bele a gazdasági tevékenység menetébe. Új kartelltörvényalkotásnál meg kell szüntetni a hiteléletnek ezt a különállását.

Különálló és sajátos terület a kartell szempontjából a *mezőgazdaság*. Napjainkig uralkodó volt az a meggyőződés, hogy az őstermelő rétegnek a természetből kisarjadó individualizmusa és az őstermelő alanyok nagy száma, valamint erős szétszóródottsága kizárják a mezőgazdaságban a kartellt. Nagyot változott a világ. A mezőgazdaság sem mentes a kartellképződéstől. A szervezés gondolata itt is vezető elvvé válik. A feltételek mások lévén a szervezési forma szintén más utakat követ, mint az iparban. A mezőgazdaságban a világpiaci ár, amíg érvényesül, további erősen hátráltató körülmény. Evégből, amit megtehet egy behozatali állam, amelynek a vámvédelem segítségével jön, nem teheti meg ugyanezt a kiviteli állam. Bizonyítja ezt a buza kérdés. Mennyi tanácskozás mennyi terv a buzakiviteli államok részéről, de azok közös nevezőre nem voltak hozhatók. A különböző jellegű, tehát ipari és mezőgazdasági államok egymásra utaltsága, kiegészít-

szülése megfelelő jóakarattal és kellő megértéssel több sikerrel járt. Mindezen akadályok ellenére a mezőgazdaság kezdi magát beleélni kartell- avagy kartellszerű megállapodásokba. A teljes monopólium bevezetéséig kartellszerűleg szabályozott volt nálunk a szeszértékesítés. A cukor nemzetközi tragikus áresése kényszerítette a cukorrépa-termelő államokat meg egyezésre. Ennek alapján váltódott ki nálunk a cukorrépa-termelésnek a cukorgyártással összhangban levő szabályozása. Lehetne itt több példát említeni. Németországnak sikerült azonban eddig egyedül mezőgazdasági termelését tervszerűen megszervezni. Önként értetődő, hogy importállam lévén, nála mindezek a nehézségek, amelyek a kivitelre utalt államokat a világpiac versenye miatt sokszor leküzdhetetlen akadályok elé állítják, eltűnnek, vagy legalább is eltörpülnek. Tárgyilagosan azt is meg kell állapítani, hogy a mezőgazdaság megszervezésében az államhatalomé a vezető szó. Azok az intézkedések, amelyek akár a termelést, akár a forgalmat, avagy együttesen mindkettőt szabályozzák, az államhatalom parancsával lesznek tényekké.

III.

A kartell önmagában nagyon általános megjelölés. A kartellek működésének és a gazdasági, valamint társadalmi életre való hatásuknak elbírálása *megköveteli a különböző kartell-változatok ismeretét*. A tudomány egyszer-másszor megkísérli a kartelleknek rendkívül finom elméleti elvont alapon való osztályozását. Mellőzzük ezek tárgyalását, mert közelebb jutunk a célhoz, ha a kartelleket az élet tényei alapján vesszük megfigyelés alá. Ezzel indokolható meg, ha a tudomány javarészában ma is megmarad a jól bevált és megszokott osztályozás mellett, amely *területi, termelési és árkartelleket* különböztet meg. A mi közgazdánk is ezt a felosztást teszik magukévá. Minden kartellfajta önmagában hordozza a tartalmát. A területi kartell a termelést, vagy a forgalmat, avagy mind a kettőt a kartelltagok között területi alapon osztja meg. Ezért nevezik a piacot eként tagoló kartelleket *rayon-kartelleknek*. A területi megosztás mennyiségi és minőségi alapon mehet végbe. Az utóbbi alatt oly területi kartelleket értünk, amelyek árúnemek szerint végzik a megosztást. A mennyiségi és minőségi megosztás a legtöbbször egybeolvad. A területi kartell nem mindig földrésszileg elhatárolt. Ilyszerű változata az, amikor területileg szétosztott egyedek képezik a piac megosztását. Ez alapon szabályozza rendszerint a sörkartell a vendéglők, stb. sörfogyasztását. Ezek a kartellek a vevőközönséget védő kartellek. A területi kartelleknek fokozott a jelentőségük a nemzetközi kartellekben. Javarészüik ez alapon működik. A termelési kartellek elég változatosak. Vannak olyanok, amelyek közvetlenül szabályozzák az egyes tagok között a termelés mennyiségét, meghatározván

a termelésre engedélyezett vagy az egyes vállalatok által a piacon elhelyezhető mennyiséget. Mások közvetve viszik keresztül a termelés kontingentálását. A feldolgozható nyersanyag mennyiség, a munkanapok, a napi munkaórák, a foglalkoztatott gépek mind lehetnek szabályozó tényezők a termelés kontingentálásában. Erdemes lesz megemlíteni, hogy a kontingentáló kartellek, amikor a kínálatnak időbeli és javbeli racionálását eszközlik, alapjában a termelésnek a piac viszonyaihoz mért racionálását valósítják meg. A súlypont természetesen mindig azon az arányszámon van, amely meghatározza valamely előzetes termeléshez viszonyítva a termelés mérvét, a többi mind csak eszköz a cél közvetett, vagy közvetlen biztosítására. A kartellnek legtermészetesebb formája az *árkartell*. Legvilágosabban juttatja kifejezésre a kartell végcélját; az áron át a piacnak a kézbe tartását. Az ár megállapítás több formában történhetik. A kartell megállapíthat — és ez alap lehet az árkartellek csoportosítására — mereven megkötött, legalacsonyabb, illetve legmagasabb és végül irányárakat. Legmegszokottabb a legalacsonyabb ár megállapítás. Felfelé lehet az egyes kartelltagoknak emelni az árat, viszont árajánlataik nem lehetnek alacsonyabbak a kartell előírta legkisebb árnál. A kartelltagok versenye valójában a legkisebb árakat kötött árakká teszi és legfeljebb nagyon jó konjunktura esetén lesznek mozgó árakká. Ebből a tényből magyarázható meg, hogy az árkartelleknél a legkisebb ár határértékeit mindinkább az egységár ténye váltja fel. A kötött (fix) ár leginkább alkalmazható a kartell részéről kevésbé ruganyos, állandóbb jellegű kereslettel szemben. Találni kartelleket, amelyek a két árformát egyesítik. Legritkábbak a legmagasabb árat kimondó kartellek, mert az árálakínálással hamarosan veszélyeztetnék a kartellcél. Jobbára a kényszerkartell árformája az, ahol a verseny a piacon megszűnik. Maradnak még az irányárak. Ezeknek a természetrajza, hogy túlléphetők és csak kivételes esetekben alákinálhatók. A kartell az utóbbi esetben a termelési költségekkel való indokolást kíván meg. Lazább forma, hogy irányárak születnek meg, amelyek a kötelező tagoknak ajánlatnak, de nem kötelezők. Irányárak azok is, amelyek egyes főárúnemek kötelező árait állapítják meg, s amelyekhez igazodhatnak a többi áru-fajták megfelelő árkülönbségei. Lehetséges azonban, hogy a különböző áru-fajták árát a kartell maga határozza meg. Ilyenkor beszélünk kartellmeghatározta jegyzékárakról (Listenpreise.).

Bármennyire tagolja a kartelleket a tudomány, az életben a merev elválasztás nem válik be. Sőt a kartellalakítás mind szövevényesebbé lesz. A kartellek először is több formát egyesítenek. Másrészt a kartell-tevékenység válik egyre bonyolultabbá. Ezért különbözteti meg a tudomány az alsóbb és magasabbrendű kartelleket. Ez a megkülönböztetés nem jelent hierarchiát a kartellben. Alacsonyabb kartellforma épp oly tökéle-

tes lehet, mint a magasabbrendű. A kartellnek az a feladata, hogy dinamikusan hozzásimuljon a viszonyokhoz. Ott ahol az alsóbbrendű kartellforma ellátja a feladatot, egész bizonyosan a magasabbrendű célt tévesztene. Ami a választvonalat a két kartellesoport között megvonja, elsősorban a szervezeti formában, másrészt a kartellfunkcióban keresendő. *Licfmann* a magasabbrendű kartellek ismérveit a kereslet, a kínálat, vagy mindkettőnek szoros összefogásában keresi. Ezért nevezi ezeket a kartelleket elosztó kartelleknek, amelyeket e célból a gazdasági funkciók ellátására létesült külön szervezet jellemez. A központi szerv lehet egyszerű központi iroda, vagy részvénytársasági, korlátozott felelősségű társasági, vagy szövetkezeti alapon megszervezett külön jogi személy. Ezek a *syndikatusok*. Ezeknek a kartelleknek működése lehet olyan, amely a megrendeléseket gyűjti össze és azokat osztja meg a tagok között. Avagy olyan, amely a piacra kerülő árumennyiséget osztja meg. Leggyakrabban azonban a termelést egészben, vagy annak határozott részét átveszi értékesítés végett. A magasabbrendű kartelleknek az igazi szülőoka a minél tökéletesebb ellenőrzésnek a biztosítása. Minél egyszerűbb egy kartell, annál szétesőbb az ellenőrzés. A syndikatus, ha jól megvan szervezve, szinte kezében tartja a kötelezettségek pontos betartását. Téves volna azt hinni, mintha ezeknek a fejlettebb gazdasági szervezeteknek is nem volnának meg a nehézségeik. Az u. n. quotakérdés itt válik valójában nehézé. Minden ily jellegű kartellnek, legyen az egyszerű, vagy magasabbrendű, a termelésnek, vagy a piacra hozatalnak, avagy a kettőnek megosztása, nagy gondokat okoz. Nehéz az alapfőltételeket megállapítani, amelyek a helyes arányszámokat, vagy mennyiségeket meghatározzák. A *mennyiséghatározás* (contingentálás) alapja lehet a kartell előtti egy vagy több évi termelés, vagy a kartelltagok üzemképessége, avagy a kettő együttesen. Az utóbbi a tárgyibb alap, de mégis rendszerint kiindulási alap a kartellek előtti időszak termelése. Épp itt lehetnek a legigazságtalanabb eltérések, mert a kartell létrejövele előtt a verseny tombol és nem riad vissza kevésbé kényes eszközöktől sem. Tisztán lehet ezt látni, ha egy-egy kartell közbeesőleg hosszabb-rövidebb időre felborult. Az utolsó években igen gazdag anyagot szolgáltat erre nálunk a zománcdény-kartell. Egy példa azon a sok közül. Világos, hogy a közönség örül az ily árrombolásnak. Érthetetlen lesz azután előtte, ha a normális viszonyok visszatérnek. Áruzsorát lát a kartellárban, holott nem történt egyéb, mint a már sokszor áranarchiává vált helyzetnek a megszüntetése. Évekkel ezelőtt ilyen verseny ment végbe a petroleumvállalatok között. Sok harc után a kartell újra megszületett. A mezőgazdaság a kartellnélküliség alacsony árainak élvezetében a kartellárakban érdekeinek megsértését látta. Igaz, hogy ezek is meghaladták a méltányos színvonalat, kormányzati beavatkozással sike-

rült azután a kiegyenlítést megteremteni. A quota-harc mindig nehéz. Fáradságos munka, amíg megállapíttatnak a felosztás ismérvei. Növeli a nehézségeket, hogy a tagok részéről bármily okból előálló quota-túllépés, avagy a quotán alulmaradás esetén a quotatúllépés megterhelését, illetve a quotaalulmaradásnál a kártalanítás eseteit, amelyek gyakran nagyon kényesek, ugyan-csak szabályozni kell. A quota-megállapítás mindig csak időleges nyugalmi helyzet. Ugyanis lehet mondani, hogy amint megszületik valamely kartell, belülről előbb lassan és rejtett formában, majd nyíltan és élesebb formában megindul a következő időszakra a jobb quotáért dúló harc. Fokozottan zavaró körülmény ez a rövid határidőre szóló kartelleknél. A vállalkozó szellemű és terjeszkedni óhajtó vállalatok mindig felveszik a küzdelmet a jobb arány eléréseért. Minél tökéletesebb és jól vezetett és ennek következtében a racionálisabb termelésre átmenő egy vállalat, annál inkább fog a kartellmegújításnál kedvezőbb elbánást a maga részére felvetni és kiharcolni törekedni. A nagyon erős és ezért hatalmas vállalatok különösen súlyosan nehezednek rá a többiekre, mert ők bírják kiállani legjobban a kartellnélküliség esetleg ölü versenyét. Mind a két utóbbi csoportban nagy a terjeszkedési vágy a gyengébbek számlájára. A hatalmas vállalatok, amelyek sokoldalú termelést végeznek, kedvezőbb technikai berendezéseiknél az általános és változó költségeknek az egyes termelések között jobb megosztottságánál és így előnyösebb alakulásánál fogva rendszerint épp a quotarészesedést illetően a kartellek egész tömegére fekszenek rá egész súlyukkal. Nem lesz talán érdektelen evégből egy példát a sok közül idézni.

A „Vereinigte Stahlwerke A. G.“ 1936-ban a következő kartellegyesülésekben volt százalékos quotával érdekelve:

Nyersvas-kartell	39.190 %
Rúdvas-kartell	
belföld	27.478 „
külföld	27.211 „
Vaslemez-kartell	
belföld	34.925 „
külföld	54.707 „
Általános vaskartell	
belföld	37.505 „
külföld	54.707 „
Durva bádogg-kartell	36.014 „
Finom bádogg-kartell	26.211 „
Középmínőségű bádogg-kartell	
belföld	12.105 „
külföld	11.520 „
Finom bádoggkiviteli kartell	37.070 „
Vascsősyndikatus	45.427 „
Drótkartell	22.638 „

stb.

Érdekes számadatok, amelyek kissé betekintést engednek a kartell szervezett rejtelseibe. Odavetőleg megjegyezzük, hogy kívülállók édeskeveset tudnak erről. A kartellszerződések némi támpontot nyújtanak. Megismerni egy kartellt ellenben csak a működése révén lehet. Fenti arányszámokban érdekes, hogy mily kényesen ügyelnek a kartelltagok érdekeire. Bizonyíték erre a tizedesszámokban az ezrelékig való menetel. Ovatosan vigyáznak a belföldi és a külföldi piacra, tehát a kivitel arányszámainak a meghatározására. Nincsen okunk fel nem tételezni, hogy az arányszámok nem igazságosak, mégis aki ismeri a kartell mechanizmusát, az tudja jól, hogy a nagyon hatalmas vállalatokat a kartellben rendszerint nem annyira a közösség érdekei vezetik, mint a saját hatalmi törekvéseik. A termelés megosztottsága, a sok kartellben való részvétel, nem gyöngíti, hanem támogatja az ily célkitűzést. A quota-kérdésnek van még egy kényes része és pedig azoknál a vállalatoknál, amelyek össze vannak fonódva további termelési folyamatokkal, akár a vállalatokon belül, akár más vállalatokkal való összeállásban. A kérdés az, hogy ez esetben minő viszonyba hozhaszanak a továbbtermelésnek átadott mennyiségek a kartell által megállapítandó quotákkal. Az ilyen vállalatok önfogyasztás címen kikapcsolni törekszenek az ily mennyiségeket a kartellszabályozásból, avagy ezeknek minél kedvezőbb beszámítást íparkodnak elérni a kartellquotában. Még nehezebbé válik a helyzet, ha a következő termelési folyamatok nincsenek kartellben. Hatalmas szelep nyílik meg ezzel az ily vállalatoknak a quotának a megkerülésére.

A quotakérdéssel összefüggnek és különleges elbírálást igényelnek a nyereségfelosztókartellek. Ezeknek a kartelleknek egyik változata az, amely külön szerv keretében átveszi az egyes kartelltagok termelését meghatározott áron, amelynél azt magasabb áron értékesíti és a nyereséget azután megállapított kulcs szerint a kartelltagok között felosztja. Kartell ez, amely legérzékenyebb pontján érinti a kartelltagok önállóságát, és pedig az üzleti rész velejét képező értékesítésben. Az önállóság ezzel mindössze a termelésre szorítkozik, bár legyünk azzal tisztában, hogy az értékesítés kivétele a vállalatok munkaköréből komolyan érinti a termelés önállóságát. Ezek azok a kartellek, amelyek a gazdaságtársadalmi koncentrációs folyamatban minden más kartellnél erőteljesebben a közbenső állomást képviselik. Sokszor épp szervezetüknél fogva ők gyorsítják a folyamatot a vállalatok gyorsabb egybeolvadására.

Vannak egyes gazdasági összeállások, amelyek kartelljellegét a tudomány vitatja. Ilyen az üzleti feltételeket megállapító ú. n. *kondíciókartell*. Úgy a termelés, mint a kereskedelem, úgy a kereslet, mint a kínálat oldalán megtalálhatók ezek a kartellek. A termelést illetően az üzleti feltételekre vonatkozó kartell igen használt forma ott, ahol a vállalatok termelésében

nagy az individualitás. Ezért a textiliparban találkozunk erőteljesen ezzel a kartellalakulattal. Hiányoznak gyakran a feltételek a szoros kartellre, de a lazább forma jó hatásfokkal érvényesíthető. Egységes feltételek megállapíthatók úgy a beszerzésre, mint az eladásra vonatkozóan. Az utóbbi feltételeket megállapító kartellek a megszokottak. Ezeknek az összebeszéléseknek a kartelljellegét kétségbevonják sokan azért, mert nem a teljes árképzést ismerik feladatuknak. Nem tévesztendő el szem elől, hogy az üzletfeltételek, mint a szállítási határidők, a fizetési határidők, a hitelezési időtartam, árendedmények, fuvardíjak, csomagolás mikéntje és elszámolása, ki részéről való elvállalása, stb., lényegesen árképző hatásúak. Rajtuk keresztül a verseny is fokozható. Az üzleti feltételek nem tisztán technikai részletek, hanem komolyan ható költségbefolyásoló tények. Az üzleti feltételeket megállapító kartellnek legfőbb mozgatóerői: 1) a forgalom nagyságával a rossz üzleti feltételeknek növekvő kockázata, 2) az üzletadottságok könnyebb áttekintése. Egységesség tehát erősen érvényesítheti a gazdaságosság elvét és a versenyt ezen oldalról közömbösíti. Amikor tömegtermeléssel, tömegforgalommal állunk szemben a konditiokartell nagyon leegyszerűsíti az üzletéletet, a kockázatot nagy szelvényen mérsékli, sőt közömbösíti és sok felesleges munkától mentesíti az üzletkötést. A feltételek egyéni és nem egyszer nagy küzdelmet és sok idővesztést jelentő megállapítása helyébe tehát a kollektív megállapítás lép. Akik az üzletfeltételeket megállapító kartelleket a kartellek közé nem számítják azt is felhozzák indoklásul, hogy monopolisztikus célzataik nincsenek. Ez nagyjában tény, viszont a konditiokartelleket sem lehet olyan ártatlanoknak tekinteni. Ha elég erejük van, gyakran megtörténik, hogy alaposan a maguk javára, helyesebben a nyereség emelése érdekében változtatják meg az üzleti feltételeket és ily esetekben nem olyan kényesek, hogy ne engedjenek érvényt monopolisztikus célzatoknak is. Elég anyag áll rendelkezésre azoknál az árkartelleknél, amelyeknél a feltételeket is kartellírozzák. Hányszor történik meg, hogy a fuvarköltséget egységesen állapítják meg, avagy az ipart terhelő tőkekockázatot közös nevezőre hozva áthárítják az üzletfelekre. A fuvarköltség egységesítésének az eladásnál nem a termelőhely állomása, az irányadó, hanem valamely az országos kartelltagokra egységesen megállapított állomás, mint alapállomás. Az egységes fuvarköltségtétel ellen nem lehet kifogást emelni, ha ez az árban a termelő vállalatokra nézve minden külön haszon nélkül kiegyensúlyozódik. Az életnek mily egyszerűsítése lenne, ha a vasúti tarifapolitikában az elv érvényesülhetne. Nagy előny volna, ha az országot bizonyos nagy szelvényekre osztva, amint ezt a kartellek cselekszik, egységes tarifafeltételeket lehetne életbeléptetni. Nehéznek látszik a kérdés, de nem megoldhatatlan. Az egységes fuvarvétél figyelembevételével avagy a más eladási

feltételek egységesítésével kialakult egységes árak nagyon sok az előnye, sőt még szociális szempontokat is adódik alkalom emellett mérlegelni. Viszont joggal lehet az ilyen módon nyert egységár ellen óvást emelni, ha ez a célt túllépően nyereségfokozásra használtatik fel.

Van még egy szempont, amit a konditio-kartelleknél mérlegelni kell. Akár szállítók, akár vevők felé szól az ily kartell, igen gyakran foglal magában oly kölcsönösségi megállapodásokat, amelyek a feleket szoros vételi, illetve eladási kötelezettségekkel terheli meg. Aki látott konditios kartellszerződéseket, az tudja, hogy ezek nem oly egyszerűek és leszűri azonnal a következtetést, hogy mindent összevéve az üzleti feltételekre vonatkozó összeállások határozottan kartellek és legtöbbször a kimondott árkartellnek előfutárjai. Kirekesztésük például Németországban azt jelentené, hogy a kartelleknek több, mint a tele, mintegy 1700 töröltetnék a kartellek sorából. Ezeknek a kartelleknek, — ez árulja el a súlyukat, — van még egy érdekességük. A termelés oldaláról jelentkező ily kartellek gyakran mozdítják elő a vevők, akik nem mások, mint a kereskedők, kartellösszeállítását, hogy kedvezőbb feltételekre szorítsák a konditio-kartelleket. Ezt a folyamatot kiválthatják másfajta kartellek is. Ezek az ú. n. *elhárító kartellek*, („Abwehrkartellek“). A kereslet ezúton töri a monopolisztikus törekvéseket. Célt akkor ér el az ilyen kartell, ha elég erős. Viszont másrészt a kívülálló versenylehetősége is alátámaszthatja őt célja elérésében. Tény ez, mely szintén segítségére jön a jól megszervezett elhárító kartelleknek.

Bizonyos mértékig jogosultak a kételyek a kartelljelleggel illetően a *kalkulációs kartellekkel* szemben. A kalkulációs kartelleknek főismérvük az egységes alapelveken történő költség-számítás. Rendszerint egységes alapon szerkesztett külön minta szolgál ennek a célnak az elérésére. Szervezetükben és célkitűzéseiben azonban ezek a kartellek nagyon eltérők. Leglazább formája az, amikor a kartell mindössze nevelő hatást akar elérni. Ezek a kimondott kalkulációs kartellek. Elemeire bontva a költségek módot nyújtanak a kartelltagoknak arra, hogy költségtételeikben okszerűen érvényesítsék a gazdaságosság elvét. Már továbbmennek azok a megállapodások, amelyek arra kötelezik a tagokat, hogy a költség-számítás alapján vállalatonként elért árak betartassanak. A kalkulációs kartellek további formája, hogy a kartell előírta költség-számítás alapján nyert ár legkisebb árrá válik, amelynél alacsonyabb árat ajánlani nem szabad. Fölfelé a verseny megengedett. Az így létrejött árak tulajdonképpen „egyéni legkisebb árak.“ Más kartellforma az, ahol az előírt minta alapján történnek a részeire bontott költség-számítások és pedig minden költségtételre vonatkozóan. Az általános költségek és a nyereség százalékos mérvét a számítások alapján a kartell gyakran maga határozza meg. Ér-

deklódésre tarthat számot az a kalkulációs kartell, amely a tagokra nézve minden egyes költségtételre legkisebb tételeket állapít meg. Lehetséges, hogy a kalkulációs kartell irányárakat állapít meg, amelyek alá lehet szállni, ha a költségszámítások megindokolják. A kalkulációs kartellnek sok változatát egybefoglalva a kalkulációs kartellek a kalkulációs kötelező szabályok felállításával általában bizonyos árszintet céloznak biztosítani, de a lehetőség szerint figyelemmel az egyes tagok teljesítő képességére. Bármit mondjon az elmélet, a kalkulációkon nyugvó megállapodások, mielőtt befolyást gyakorolnak az áralakulásra, kartellek és pedig, ha nem is tökéletes, de ár-kartellek.

A kalkulációs kartellek a legújabb időkig elég mellőzöttek voltak. Tudományos oldalról lehet mondani *Tschierschky* az első, aki megérzi, hogy bennük a jövőnek a magva húzódik meg. A világgazdasági válság erősen felfokozta ezeknek a kartelleknek a jelentőségét. Összefüggésben van egyrészt ez a piac szabályozásával, másrészt a valutapolitikai zűrzavarok elhárítására bevezetett árpolitikával. Németországban, ahol mind e tényeknek a megszervezése a leghatályosabb, törtek elő erősen a kalkulációs kartellek, sőt az a kartellfajta, amely a legkedvezőbb elbírálásban részesül. Sok kényszerkartell ebben a formában látott napvilágot. Szívesen alkalmazzák a kalkulációs kartellt oly iparágakban, amelyek termelése sok áruajtára szorítkozik. Kedvelt kartellforma a kézműipari kartelleknél mindezeknél a tényeknél fogva. A nemzeti szocializmus jó szemmel látja ezeket a kartelleket. Igen alkalmas szervezetet lát bennük az árpolitika és egyáltalában a termelés megszervezésére. Tagadhatatlan, hogy a kalkulációs kartellek előmozdíthatják a termelést és a költségtételek nivellálását. A kalkulációba be vannak vonva úgy a munkabérek, mint a dologi kiadások. Legnehezebb az általános költségek számbavétele. Még jobban megnehezül a helyzet, ha a kalkulációs kartell az eredményesség okából kényszerül áru- és minőségi osztályokat felállítani. A kalkulációs kartelleknek megvan végül az a jó hatásuk, hogy a kartellben résztvevő vállalatokat úgy termelőtechnikailag, mint az értékesítés síkján közelebb hozzhatják egymáshoz. Ezért sokan ebben a kartellben látják a jövőnek a magvát. Feltételezés, hogy ez a kartellforma egyrészt megtöri az árkartellek merevségét, másrészt támpontot nyújt a méltányos ár kialakulásához. Így elvenné a kartellnak azt az életét, hogy minél nagyobb nyereségre való törekvés legyen a mozgató ereje. Remélik vele végül az árstabilizálás gondolatát előmozdítani, anélkül, hogy az élet megindokolt rugalmasságát kiölné.

Van még egy-két kartellforma, amely említést érdemel. Az egyik a szabadalmat értékesítő kartell. A vita ennél is ugyanaz, mert vannak, akik kétségbevonják kartelljellegét.

Bizonyos, hogy jelentékeny azoknak a szabadalmaknak a száma, amelyeknél a kikísérletezés és a megvalósítás jelentős áldozatokat és befektetéseket igényel. Méltányos, hogy ezek visszatérüljenek és a feltaláló is megkapja a megérdemelt jutalmát. Ezek a költségek gyakran oly nagyok, hogy tényleg csak valamelyes összeállítás útján oldható meg a szabadalom bevezetése és kihasználása. Senki sem tesz észrevételt a szabadalom kartell-alapon való értékesítése ellen, amíg az a megengedett határok között mozog. Viszont másutt alig adódik annyira alkalom, mint ezeknél a kartelleknél, monopóliumos felfűtött nyercségek kimunkálására. Ez okból ezeket az összeállásokat igen helyes kartelleknek minősíti, s velük szemben alkalmazni a kartell politikai alapelveit. Másik ismert forma a közszállításokkal kapcsolatos *munkakiadási* (submissios) *kartellek*. Helyesebb lesz talán ezzel a kartellformával a közszállítások keretén belül foglalkozni. Egészen új formája a kartelleknek, amelyek a termelés racionalizálását tekintik feladatuknak. Jellemző vonásuk, hogy nincs egységes sematikus árpolitikájuk. Közvetett úton akarnak elérni és pedig a termelés és a fogyasztási piac racionalizálásával kedvezőbb árakat. A németek a kartelleknek ezt a fajtát a „Fertigungskartelle“ névvel jelölik meg. Felmerül a kérdés, hogy vajjon ezeknek a szervezeteknek jogi és organizatórikus jellege kimeríti-e a kartell ismérveit és nem-e inkább csak érdekközösségekkel állunk szemben. Addig igen, amíg a megszervezettség nem megy odáig, hogy súlyosan érintse a vállalatok önállóságát. A fakultatív kötelezettségek helyébe azonban sokszor szigorú megkötések lépnek életbe, amelyek már mélyen belevágnak az egyes vállalatok önállóságába. Ilyenkor már határozottan nem egyszerű érdekközösséggel, hanem kartellel állunk szemben.

Végül még rá kell mutatnunk arra, hogy az élet nem válogatós a kartell megjelölésben. Sok olyan szervezeti formát von gyakran a kartell körébe, amelyek tényleg a kartellnek semmiféle ismérveivel nem rendelkeznek. A fejlődés a szervezés síkján megy végbe. Világos, hogy elsősorban a termelés keresi a minél gazdaságosabb termelés módszereit és eszközeit. Végbe mehet ez egyéni alapon az egyes vállalatokon belül. A megoldásra váró feladatok viszont legtöbbször sokkal egyetemesebbek, minthogy ezt az utat lehessen követni. Megoldás az egyesülés. Így születnek megállapodások a specializálásra, a szabványosításra, a tipizálásra. Egyesülések jönnek létre anyagok, szerkezetek, eljárások kikísérletezésére. A kísérletügy egyáltalán, mint közösségi munka egyre nagyobb teret hódít. Lehetséges, hogy a termelés egy része közös munka alapján nyer megoldást. A közös szerkesztő irodák nem ismeretlenek. A közös tapasztalatok, mérnökök és szakmunkások kicserélésére alakult egyesülések nem ritkák. Sok példát lehetne még felhozni a termelés köréből. A termelést előmozdító szer-

vezetek ezek, amelyek sehogysem illeszthetők bele a kartell körébe. Épp így nem minősíthető kartelleknek a közös anyagbeszerzésre, a közös energiahasználatra, a raktározásra, kivitelre, a közös külföldi képviselőkre, propagandára és reklámra, stb. életrehívott egyesülések. Ezekben, ami jellegzetes inkább a szövetkezés gondolata. A cél nem a piac uralása, hanem a gazdaságosabb termelés révén a költségcsökkentés. Túlszámnyesíteni sem jó az ily kollektív összeállásokat. Céljaikban azért sokszor húzódik meg a versenynek a jobb nyereség érdekében való befolyásolása. Nem elsődleges ez, és épp ezért az ily szervezkedésekről nyugodtan lehet állítani, hogy legtöbbször az egyetemes érdekeket is szolgálják.

IV.

A kartellproblémának mind érdekesebbé váló fejezete a kartell és terület egymáshoz való viszonya. Évtizedeken át megszokott volt, hogy a kartell működési területe rendszerint egybeesett valamely ország gazdaságterületével. A kartellek valódi anyagát jelenleg is ezek a kartellek képezik. Vannak azonban gazdasági ágak, amelyek adott országterületen belül kisebb területekre tagozottan teljesen önálló, úgynevezett regionális kartelleket ismernek. Ott lehetségesek ezek az azonos jellegű, területileg tagolt kartellek, ahol vagy szállítási viszonyok, vagy a piac elhatároltsága (pl. kézműiparok, egyes fogyasztási iparok, ezzel kapcsolatos kereskedelem), a kartellszervezkedésre lehetőséget adnak, anélkül, hogy kihívnák a körülöttük elhelyezkedő más területek erőteljesebb versenyét. Hogy ugyanakkor a versenysúrlódások itt mégis hamarabb bekövetkezhetnek, az természetes. Az ily kartellek rendszerint, mint alsóbb fokozat jelentkeznek. A végeredmény a legtöbbször az, hogy mellettük megszületnek az ily kartelleket összefogó, az ország egész területét felölelő általános kartellek. Ez esetben már a kartellek kartelljével állunk szemben. A generális kartellek nemzetközi vonatkoásaikban még nagyobb súllyal bírnak. Számos nemzetközi kartell nem egyéb, mint a nemzeti kartellek e célból való külön megszervezése és egyesülése. A forma kezd továbbá kedvelt lenni a különböző termelési fokozatok, tehát nyersanyag, félgyártmány és készárú önálló kartelleknek különálló egyetemes kartellbe való tömörítésére. A cél világos; a versenyt az összes termelési fokokon belül szabályozni. Ezek az alakulások érdekesek abból a szempontból, hogy a kartell útát talál a horizontális és vertikális érdekek összefogására. A kartellek-kartelljével találkozunk még egymással kapcsolatos termelés esetében. Németországban ily generális kartell áll fenn a kőszén, kokszt és brikett-kartellek között.

A nemzetközi piacokon folyó verseny a század évforduló

körül rohamosan kiélezettebbé válik. Feltámad egyes termelvények tekintetében a piac nemzetközi megállapodások útján való megszervezésének a szükségessége. Megjelennek az első nemzetközi kartellek, és a világháború kitöréséig számuk száz körül mozog. A nemzetközi kartelleknek virágzó időszaka mégis a világháború után következik be. Vas, alumínium, réz, cink, ón, ólom, kéntermelés valamennyi nemzetközi kartellbe tömörül; tehát a leglényegesebb bányászati nyersanyagok. Egyre másra követik ezeket a szén, a márvány, a káli, a cement, a cellulóza, a nyerspapír, stb. kartellek. A vas- és acél, a hajó, a vasúti kocsigyártó-, a kémiai, a textil, az elektromos és üvegipar és egyáltalán az iparok tömege egymásután termelik ki a nemzetközi kartelleket. A helyzet az, hogy most már nem csak a belföldi ipar és kereskedelem, hanem az egész világ átszövődik kartellekkel, vagy erősen kartellszerű egyesülésekkel. A világháború, sok tekintetben a szerencsétlen Páris-környéki békék teremtetten politikai, gazdasági és valutapolitikai zürzavar a legfőbb mozgató erők, s váltják ki az egyes államok részéről a termelésnek egymásfelé önerőből való megszervezésének a vágyát. A nehézségek, amelyeket le kell küzdeni, mindenestre nem csekélyek. Politikai, társadalmi, gazdasági, faji, életfelfogásbeli, törvényhozási és jogi akadályok mind erős gátlások a nemzetközi kartellek megszületésében. Világnézeti ellentétek, amelyek a bizalmatlanságot váltják ki, ugyancsak gátolhatják a nemzetközi kartellösszefogásokat. Politikai, világnézeti alapon oszlott fel pl. az olasz-spanyol higany-kartell, amikor Spanyolországban a higanybányák kommunista-kézre kerültek. Ahol azonban ezek leküzdhetők, a nemzetközi kartell előfeltételei adódnak. A motorikus erő itt is az erős verseny, amely a nemzetközi piacon a dumpingben át különösen kiélezett. Különben a dumpingre jó figyelni. Érvényesülésébe beleszól a vámpolitika. A védvámok így nemcsak a nemzeti, hanem közvetve nemzetközi kartellek kialakításában is közrehatnak. De a nemzetközi kartellek végetvetnek oly dumpingeknek is, amelyek végeredményben a nemzetgazdasági érdekekre szintén károsan hatnak vissza, s a valutakorlátozások, vagy a különleges támogatások (szubvenciók) oldaláról bontakoznak ki. A kartellfejlődést nézve, ha beszélnek és sok joggal beszélnek az industrializmus koráról, épp így beszélhetünk befelé és kifelé egyaránt a kartell előretörésének a korszakáról.

Bár a nemzetközi kartellek szerkezetükben, alapelveikben azonosak a nemzeti kartellekkel, mégis sok tekintetben különleges elbírálásra tarthatnak számot. Leggyakoribbak közöttük a piacot megosztó, vagyis területi kartellek. A nemzetközi kartellek, ami a piacot illeti, leggyakrabban arra helyeznek súlyt, hogy a belső piac a saját termelésnek biztosítsa. Ez a fenntartott terület. Ezen túlmenően a kivétel az, amely felosztást kíván. Ebből a szempontból a nemzetközi kar-

tellek rendszerint megkülönböztetnek a kartelltagok között felosztott és szabad piacokat. A piacmegosztás lehet területileg elhatárolt, vagy pedig mennyiségileg (kontingensek), illetve hányadszerűleg (quoták) meghatározott. A szabadpiacok azok, amelyekre nézve megegyezés nem történt, vagy azok, amelyeket kívülállók lehetetlenítenek, hogy a szervezésbe bevonassanak. Ezeken a piacokon a kartelltagokra nézve is a szabadverseny az irányadó. E mellett szabályozás tárgyát képezi adott esetekben a saját területre szánt idegen termelés bevitelének aránya. Egyáltalán a quotakontingentálás a nemzetközi kartelleknek kedvelt módszere. A szabadalomértékesítő kartelleknek a nemzetközi kartellek szintén kedvelt területe és pedig egy-egy területen való határozott monopolisztikus kihasználással. De megtaláljuk a nemzetközi kartellek sorában a termelést és az árakat szabályozó kartelleket és az egyes kartellformáknak a legkülönbözőbb összeölelkezését. A nemzetközi kartellnél jó tudni, hogy nem egyszer nem kartellek szerződnek kartellekkel, hanem van olyan vállfaja, ahol a szerződő felek az egyik részen a kartell, a másik részen pedig a konszernnek, vagy tekintélyes egyes vállalatok, amelyek a belföldi piacon megközelítően vagy teljesen monopolisztikus helyzetnek örvendenek. Nálunk az Egyesült Izzó r. t. ebben a formában vesz részt a nemzetközi izzólámpakartellben és pedig sok tekintetben súlytadó szereppel. Általában a nemzetközi kartellek alakilag alaposan változók. Legenyhébb formái „a Gentlemen agreements”-ek, amelyek különösen kedveltek az Egyesült Államokkal való viszonylatokban. Bátran lehet mondani, hogy rendszerint teljes érvényű kartellek. Hozzáfűzzük még, hogy a belső kartellek jó szolgálatokat tesznek a nemzetközi kartelleknek. Ők lesznek legtöbbször a nemzetközi kartellek megállapodásainak leghatékonyabb ellenőrző közegei. Másrészt módjukban áll leküzdeni a kartellalakítás, avagy meghosszabbítás jelentkező nehézségeit.

A nemzetközi kartellek szerepe körül igen eltérők a vélemények. Erős azoknak a táborra, akik a nemzetközi kartellben a politikai elemet domborítják ki. Szervezeti formának tekintik, amely arra hivatott, hogy a nemzetek gazdasági együttműködését kimélyítse. Az állami fokozódó intervencionizmussal szemben benne találják a külkereskedelmi politikának azt a fegyverét, amely a vámokon és korlátozásokon túltéve magát a szabadkereskedelmi irányzatot újra megerősíti és felfrissíti. A francia politika különösen táplálta ezt a felfogást. Az volt a hiedelem, hogy amit a Páris-környéki békék oly végetesesen elrontottak, azt ezúton helyre lehet állítani. Közép-Európa nagyobb gazdasági összefogását remélték elérni, amit oly botorul összetörték. Felfogás ez, amely arra lyukad ki, hogy a gazdasági életet mentesíteni lehet a politikától. Az államot tovább igyekszik közömbösíteni, mitsem törődve azzal,

hogy az életviszonyok ily törekvésnek ellentmondanak. A gazdasági nacionalizmus nem kedvez a nemzetközi kartellek túlbecsülésének, bár a másik oldalon nem is „quantité négligeable“ rá nézve a nemzetközi kartell. Az államokat a „Laissez faire“ elve hidegen hagyja. Minden állam saját gazdasági erőinek legjobb kihámozására törekszik. Nem hajlandók a népek gazdasági tevékenységüket másnak alárendelni. Gazdasági szuverenitásukra féltékeny államok nem engedhetik meg, hogy nemzetközi kartellek saját erő kifejtésük terhére működjenek. Még kevésbé, hogy hatalmi befolyást gyakoroljanak. A nemzetközi kartelleknél az utóbbi törekvés sokszor megvan, ami azután a résztvevő államokat óvatosságra inti.

Merész dolog lenne az érvényben levő autarchikus irány és az ebből származó kereskedelem, valuta- és konjunktura-politikai eltérések és nehézségek dacára mégis a nemzetközi kartelleknek a jövőben való elhivatottságát kétségbe vonni. Figyelemreméltó, hogy a nyersanyagban szegény és iparilag kevésbé fejlett államok bizonyos aggodalommal látják az életnek a nemzetközi kartellekkel való átszövődését. Világosan jutott kifejezésre az a felfogás az 1927. évi világ gazdasági konferencián. Hangsúlyozták, hogy ezek a kartellek gyakran sérthetik érdekeiket, mert az elért áremelkedéseikkel akadályozzák iparuk kifejlődését és súlyosan befolyásolták különösen a feldolgozó ipar helyzetét. Annál inkább, mert bár a gazdasági nacionalizmus egyik oldalon akadály a nemzetközi kartellekre nézve, a másik oldalon a különböző érdekeltségeket éppen a kivitel fejlesztése érdekében készíti és kényszeríti megegyezésekre. Bizonyos, hogy ezek a megállapodások könnyebbek ott, ahol kartellek állanak egymással szemben. Ezért befelé és kifelé egyaránt van kartellösztönzés. Érthető, hogy a jelenlegi háborús viszonyok az alapot az ily kartellek működése elől vagy teljesen, vagy számottevő részben elvonják. A mostani kataklizma után a világ újra fog szerveződni. Higgyük, hogy lélekben és gazdaságtársadalmi viszonylatokban kiegyensúlyozottabb Európa születik meg. Az egész világ pedig felvesz valami organikus meg szervezett képet. A népek között ismét feléled az összhangteltebb együttműködés. Ebben a nemzetközi kartellek, mint gazdasági szervezetek jelentékeny szerepet tölthetnek be. Ne tévesszük el, hogy a jó nemzetközi kartellekben a nemzeti célkitűzések érvényre juthatnak. Lezárják az ily kartellek a nemzetközi viszonylatokban sokszor kegyetlenül éles árküzdelmeket, és megjavítják a belső termelés jóvedelmezőségét. Általában le lehet szögezni, hogy a nemzeti termelésre nézve számos esetben a nemzetközi piacokon a verseny megfékezése szükségsebb, mint a belföldön. Ez a tény adja meg a nemzetközi kartellek jelentőségét. Érdek ez, amely nem egyszer ösztönzőleg hat belső kartellek életre hívására, azért, hogy a nemzetközi kartellekben nagyobb eréllyel képviseltesse-

nek a nemzetérdekek. Ezért a gazdasági nacionalizmusban, bármilyen ellenmondásnak lássék, befelé, kifelé egyaránt van kartellöztönzés. Érdekes, hogy éppen a kiviteli kartelleknek nő meg a szerepük, amelyek az államok között a hazai piacok kikapcsolásával hoznak létre a kivitelre szorítókozó megegyezéseket. Ilyen természetű kartellek az IREG (Internationale Rohstahl Export-Gemeinschaft), az IWEGO (International Wire Export Company), a nemzetközi cement, a finom bádogg stb. kartellek. A politika osztályrészük lehet, de nem mint hatalmi, hanem mint az egyes nemzetek sajátos, egyetemes érdekeit szolgáló ténykérdés.

V.

Fejtegetéseink közben nem kerülhettük ki egyes kartellpolitikai elveknek a tárgyalását. Mielőtt ezekkel szervesen foglalkoznánk, rá kell térnem a kartellek áralakító működésére. Ebből a szempontból a kartellek közvetlen árképzése, illetve árszabása érdekel. Elvontan a kartellár a „határértékemléten” nyugodnék. Azaz a legkedvezőtlenebbül termelő vállalatok termelési költségei lennének irányadók. A valóságban ez lehetetlen, mert oly magas árszínvonalat eredményezne, amely kétségesse tenné a kartell célkitűzéseit. A kartellek nem is szoktak oly messzemenő árvizsgálatot végezni az összes kartelltag-vállalatok felé, hogy ez az elv számszerűleg érvényesülhetne. A kartellek áraikat jórészt tapasztalatok és érzés alapján határozzák meg. Szabályként lehet mondani, hogy az ár a legkedvezőtlenebbül termelő vállalatok szintjéhez közeledik. Hogy ez gyakran nem lehetséges, igazolja az a tény is, hogy az erős kartellek a túlkedvezőtlenül termelő vállalatokat igyekeznek más irányú ellenértékkel a termelésből kikapcsolni. A kartell-ár megállapítása könnyebb ott, ahol normalizált termelésről van szó, vagy legalább is egy-két áru termeléséről. mert itt a termelési költségek határértékei jobban közelednek egymáshoz. Nehezebb a helyzet, ha a minőségek, az árufajok erősen szétszóródnak. Ily esetekben a kartellárat megadó határértékeket úgy lehet megközelíteni, ha először figyelembe vesszük az áruk osztályozása, másodszer minőségi ártokozatok állíttatnak fel. Az ár mérve általában a kartell erőviszonyaitól függ. Minél szorosabb a kartell, annál inkább megkísérli a piac uralását. Viszont a túlfűtésnek sok akadálya van. A kartell úgy az árképzésben, mint a segélyével, vagy a nélküle való termelés korlátozásában köti az a tény, hogy a versenyt feltámasztja, és újabb versenyzőket szül. Tényleg a kartellár az abszolút monopolisztikus, és az abszolút szabad versenyár között helyezkedik el. A kartell azt az árat fogja választani, amit képes az említett két szélsőség között lehető sok változattól megvalósítani. Kellő indok ez arra, hogy a kartell monopolios hatalma korlátozott. A kartellnek tudnia kell, hogy

bármennyire is volna lehetősége a piac egyeduralmára, és így maximális nyereségre törekednék, alkalmazkodni kénytelen a kereslet rugalmasságához. Amit irányíthat, az a kínálat. Figyelembe kell viszont venni, hogy a kartell a kínálat irányításában sokszor követ önző célokat és ezért túlteszi magát a fogyasztásnak a jogos érdekén. Ezt az árképzést erőteljesen előmozdítják az állami intézkedések. Magas vámvédelem, egyoldalú fuvarpolitika, korlátozások stb., mind közrejátszanak ebben. Minél tovább megy az állam a nemzetközi forgalmi korlátozásokban, a kartell annál több támpontot nyer. Ez az árképzés az, amely azután joggal kihívja a bírálatot. Megnehezíti a helyzetet viszont, hogy számos esetben nehéz megvonni a határvonalat a monopóliumszerű és a versenyvesztéséget elhárító nyereség között. Ugyancsak nem könnyű a kartell-nyereséget a konjunkturális nyereségtől elválasztani. Avagy a kartellár gyakori esetben nemcsak a belföldi piac védelmére szolgál, hanem tartalékot rejt magában a kivitel lehetővé tételére és előmozdítására. Viseli tehát a kartellár a kiviteli veszteséget. A vámok itt különösen segítségül jönnek. A vám és egyéb költségek egyúttal megadják azt a legmagasabb árszintet is, amelyet a kartell elérhet. Ezen túlmenő ár megnyitja a behozatal zsilipjeit, ha csak ezt, ami normális viszonyok között mégis kivételes dolog, tilalmak el nem torlaszolják. A külföld ettől függetlenül is megkísérli a nyereség méréséklésével avagy feladásával az általános költségekről való lemondással, más támogatásokkal, sőt lehet, hogy veszteséggel is a piacra jutni. Újabb bizonyíték tehát, hogy a kartellek versenymentességének vannak határai.

Lassan lerajzolódnak előttünk a kartellpolitika keretei és irányelvei. Félreértések elkerülése végett leszögezzük, hogy kartellpolitika alatt azt a módszert és azokat az elveket értjük, amelyeket az állam követ a kartellműködés egyetemes szempontból való irányításában. A közérdek kihangsúlyozása szükséges, mert az elmélet a kartellpolitikát az újabb időkig kizárólag magángazdasági szempontból ítélte meg. A kartellpolitikának ez az elágazása természetesen az állam által üzött kartellpolitika mellett érvényesíti a hatásait. A kartelleknek belső kartellpolitikája két színen játszódik le. Az első a szervezéstechikai, a második a termeléstechikai rész. A belső kartellpolitika céljai eléréséhez formai és anyagi eszközöket vesz igénybe. A formai eszközök nem olyan ártatlanok. Egyrészt a jog, másrészt a szervezés terén mozognak. Tulajdonképpen ők adják meg azt a hatalmi keretet, amit a kartellek az anyagi eszközökkel mélyíthetnek. A kartellek egyik legfőbb feladata a kellő szervek életrehívása és működésük helyes elhatárolása. A súlypont a vezetésen van kifelé, befelé egyaránt. Az egyes szerveknek tekintéllyel kell rendelkezniök, mert különben munkájuk eredményes nem lehet. Fontos rész

a kartell munkásságában az ellenőrzés. Ehhez kellene ellenben szankciók, hogy a tagok szerződési megállapodásaiknak eleget tegyenek. A belső kartellpolitikának mind oly tényeivel állunk szembe, amelyek az önérdekből fakadnak. Az állam által irányított kartellpolitikának ezzel szemben a közösség az alapeleme. A kartellnek a közösség nézőszögéből való megítélése annál helyénvalóbb, mert a gazdaságtársadalmi intézmények között kevés van, amely annyira át van ionódva az élet majdnem valamennyi síkjával. A kartell természetesen legelsősorban a saját termelési ág viszonyait befolyásolja. Célt ér, ha nyugodt és viszonylag biztos piacot teremt. Elhárítja ezzel a tőkekockázat veszélyeit, amelyek a tőkeintenzitás felé haladó ipari termelésben folyton fokozódnak. A kartell jellegéhez mértén kisebb-nagyobb mérvben szolgálja a tervszerű és okszerűbb termelést.

Ami különleges figyelmet érdemel a kartellek tevékenységében, az a hatalmi helyzet, ami a dolgok természetes rendje szerint kialakul. A hatalmi hatások megnyilvánulnak az élet legkülönbözőbb szelvényei felé. Láttuk, hogy a kartellek mennyire nem válogatósak az eszközökben, hogy a kívülmaradt vállalatokat lehetőleg térdre kényszerítsék. Harci tevékenységük ezzel nem merül ki. Kíméletlenül fellépnek az élet minden oly mezőnyén, ahol érdekeik úgy kívánják. Eszközei pedig elég jelentősek. Ezek között a kizáró, eksklusiv szerződések nagy szerepet játszanak. A kartellek a vevőket kényszerítik, hogy kizárólag kartelltagoknál vásároljanak. Itt kapcsolódik be, mint nagyobb horderejű kérdés a feldolgozó ipar kérdése. Sok közte és a nyersanyag-, valamint a félgyártmány-kartellek között a súrlódás. Sérelmezik, hogy rontják a késztermékek belföldi versenyképességét. Bekövetkezik ez abban az esetben, ha a vámpolitika az egyes termelési fokozatok között nem valósítja meg a helyes arányosságot. Vonatkozik ez arra az esetre, ha az előzetes termelési fokok vámtételei kedvezőbbek, mint a készgyártmányoké. Hasonló az eset, ha a termelési fokok összhangja más gazdaságpolitikai intézkedésekkel zavartatják meg. További erős panasz joggal, hogy az erős nyersanyag, vagy félgyártmány-védelem a feldolgozó ipar külföldön való versenyét lehetetlenné teszi. A feldolgozó iparkartellek sem tunyák. Ha jól vannak megszervezve, ők írják elő ténykedéseket a nyers- és félgyártmány kartellek részére. Rászorítják például, hogy csak a feldolgozó ipar részéről megszervezett kartellben levő vállalatokat lássák el a szükséges nyersanyaggal vagy félgyártmánnyal. Kérdések mind, amelyek már beletorkollanak az általános gazdaságpolitikába és részben jelzik a kartellpolitika célkitűzéseit. A kizárási szerződések lehetnek kedvezők is az érdekeltekre. Megszokott, hogy a kartell vevőinek árkedvezést nyújt, avagy hűségük alapján ad kedvezményt (rabattot). Más-tól való vásárlás esetén tehát a kartell magasabb árat számít.

Számos esetben — és ez a kartelleknek legsúlyosabb fegyvere, — kizárja a vele nem összhangban levő vállalatokat az árujuttatásból. A kartelleknek ily ténykedéseit, amelyek még sok más formát is tudnak ölteni, jól nevezi *Liefmann* „kartellterrorizmusnak“.

A kereskedelmet elég változatosan érintik az ipari kartellek. Legszervesebb működését, az áralakítást veszik át, avagy irányítják. A spekulációt ezzel szűkebb keretek közé szorítják, amit előnyére kell írni a kartellnak. Sokan a kartellnek érdeméül tudják be, hogy a kereskedelem egy részét esetleg kikapcsolja. Kérdés az, hogy ez a kikapcsolás az egyetemesség javára, avagy a kartelltagok nyereségének fokozására történik. Amely területen a kartell erősen megszervezett, ott a kereskedelem egyhamar inkább egyszerű elosztó szervvé lesz. Mindebből érthető, ha a kereskedelem nem rajong a kartellért. Ahol lehet, megkísérli, hogy hasonló szervezéssel vegye fel a küzdelmet és így a kartellek túltengését visszaszorítsa, vagy legalább mérsékelje. Van kölcsönhatás a kartellek és a hitelélet között. A kartell megjavítja a hiteladottságokat. Könnyebben bocsátanak a pénzintézetek a kartellbe tömörült vállalatoknak hosszúlejáratú és üzemi hitelt. Ennek kapcsán ott a veszély, hogy a bankok befolyása túlzottan nő. Elér ez olyan fokot, hogy a vállalatok a bankok nyomása alatt alakítanak kartellt. A bankok vigyáznak arra, hogy a kartellkötelezettségek betartassanak. Sőt van rá eset, hogy a kartell vezetését valamely bank veszi át. De mindenesetre a hitelezői érdekek védelmében igen gyakran részt kérnek a kartell vezetésében. Nem lehet állítani, hogy ez a bankfüggőség egészséges állapot lenne. A vállalatok törekszenek is ezt feloldani. Minél kiépítettebb a kartell és minél hosszabb élettartamú, a bankbefolyás annál inkább csökken.

Aki legvédtelenebb a kartellekkel szemben, az a fogyasztó. Ebbe a csoportba sorozzuk úgy a mezőgazdaságot, a kézműipart, mint a végső fogyasztót, aki a fogyasztási javak kartelláralakulását szenvedni el. Mindegyik réteg határozottan ellenséges indulatú a kartellel szemben. A mezőgazdasági államok azonban eltérően viselkednek a kartellel szemben. Primitív agrárállamokban, ahol az ipar úgyszólván mellékes termelés, a kartell alig izgatja a közvéleményt. Önként értetődő, hiszen ezek az államok ipari szükségleteiket vagy saját kezdetleges termelésükkel látják el, vagy pedig élvezik a világpiac árviszonyait, ahol a verseny az ő javukra billenti az árakat. A kartellel szemben nagyobb az ellenszenv azokban a fejlettebb agrárállamokban, amelyekben komoly tényező az ipar, de a termelési ágak kiegyensúlyozatlanok. Az indok egyszerű, mert ezek az államok rá vannak utalva mezőgazdasági terményfeleslegeiknek idegen piacokon való értékesítésére, ami rendszerint a versenyszülte világpiaci árakat jelenti. Ezzel szem-

ben az ipar élvezi a védelmet, és áraival kétségtelenül terheli a mezőgazdaságot. Hogy ez mily fokú ténykérdés, minden esetben külön megvizsgálást igényel. Az összhangot az egyetemes érdekek irányában megtartani a gazdaságpolitika feladata. Más a helyzet oly államokban, ahol mezőgazdaság és ipar kiegyensúlyozottabbak, vagy még inkább a mezőgazdasági terménybehozatalra szoruló államokban. Itt létrejön a két termelési ág között a vámpolitikai szolidaritás és itt mód van a mezőgazdasági áralakulást összhangba hozni az ipari árakkal. Ezekben az államokban tehát a mezőgazdaság és kartell közötti ellentét sokkal mérsékeltebb.

A mezőgazdaság kaphat még védelmet. A népek kereskedelmi politikai összefogása ugyancsak segítségére jöhet. A fogyasztó közönség ellenben a legszervezetlenebb tömeg. Amennyire javára esik minden árcsökkenés, annyira érzékenyen érinti minden áremelkedés. A kartellek viszont mind az utóbbi vonalon mozognak. Idézzük evégből *Liefmann* nyomán az 1893-ban létrejött német szénszindikátus árait, amely szerint egy tonna szén ára volt

1893/94. évben	7.00 Márka
1900/01. „	10.00 „
1910/11. „	10.50 „
1913/14. „	12.00 „
1926. január	14.87 „

Az irány világos, annak dacára, hogy közben 1902-től 1906-ig árviisszaesés is volt. Nem változtat e tényen az sem, hogy utóbbi évtizedekben a szénadó is bennfoglaltatik az árban. A kartell révén bekövetkező áremelkedés annál súlyosabbban hat, mert a végső fogyasztók túlnyomó része azokból kerül ki, akiknek jövedelemalakulása kevésbé rugalmas. A kiegyenlítés így vagy egyáltalán nem, vagy csak későn következik be.

A kartellek elleni harc kiélezésében, jelentős szerep jut azoknak a különleges viszonyoknak, amelyeket a világháború és az azt követő idők idéztek fel. Addig, amíg a mezőgazdasági termények és a nyersanyagok áralakulása kedvező volt, addig a kartellekkel szemben mérsékeltebb volt az ellenszenv. Amikor a világgazdasági válság kirobbanásaként bekövetkezik a mezőgazdasági termények és nyersanyagok árzuhanása, a kartellekkel szemben oly államokban, mint mi is vagyunk, elkeseredetté vált a harc. Az agrárolló a szélsőséges kilengéseivel lett a legingerlőbb anyaggá. A kartellek azonban úgy nálunk, mint másutt nagyban hozzájárultak a velük szemben barátságtalan hangulat kialakulásához. A multtal jórészt ellentétbe kerültek. A XIX. század hetvenes éveitől a 90-es évek közepéig tartó depressziós időszakban az óriási verseny közepette, képesek voltak egyensúlyt tartani. A világháború után a konjunktúra szelle-

me alaposan elragadta őket. A világháború után bekövetkezett szélsőséges védvamos politika a méreteiben folyton erősödő állami intervencionizmus, a pénzügyi és adminisztratív, vagy hasonló jellegű protekcionizmus szinte kihívják az életet a kartellírozásra. Az életet mindjobban átszövő egyformásítás a szükségletek *standardizálása*, a hatványozott erővel fellépő *racionalizálás*, a kartellek továbbfejlődésének szintén jelentős előmozdítói lettek. Ez mind önmagában nem hiba, azonban a viszonyok megtévesztőleg hatottak a kartellek árténykedésére. A kartellek zászlaira mindinkább nem az egészséges árszabályozást írták, hanem a minél nagyobb nyereségnek az elérését. Ezeknek a való tényeknek a hatása alatt juthatott M. I. B o n n „*Das Schicksal des Kapitalismus*“ című dolgozatában arra a következtetésre, hogy a kartellek és syndikatusok a nyereséges iparnak kizsákmányoló szervezetei. Bármennyire is szélsőséges álláspont, a kartellek működésükkel sokban rászolgáltak erre az éles ítéletre, Az bizonyos, hogy a kartellek, amikor erre a térre léptek, a monopolisztikus célnak hódoltak, de egyúttal mély szakadékokat is teremtettek a társadalom és gazdasági élet egyéb területei és rétegei felé. A világgazdasági válságnak így a kartellek is szintén szülőokai voltak, mert merevségükkel túlzottan gátat vetettek az egészséges árképzésnek, a termelési és fogyasztási kiegyenlítődésnek. A csatlódás annál nagyobb volt, hiszen a kartellek egyik érve volt éppen a konjunktúra kiegyensúlyozása, a nagy hullámvonalak lemérséklése. Megtévesztve magukat a viszoyok által, épp az ellenkező végletbe mentek át. Kielezték a helyzetet, ahelyett, hogy enyhítették volna. Nyilvánvaló ennek következtében az is, miért nem tudtak a világgazdasági válság közepette sem mérséklőleg hatni. De talán éppen ez a túlzás hozta meg a fordulópontot a kartellek észszerűbb megítélésében és vetette meg a közérdektől irányított kartellpolitikának az alapjait, amelynek feladata a helyes mértéktartás szem előtt tartásával a kartellt a társadalom és gazdasági élet egészségesebb működő szervezetévé tenni.

Érdekes tünet, hogy sok kartell, amikor talán lett volna hivatása, életképtelennek bizonyult. A kartell élettanához tartozik, hogy a túlmély válságok és a túlméretezett konjunktúra a gyengébb kartelleket aláaknázzák. Első esetben szervezetileg nem elég erősek, hogy a válsággal szemben kellő ellenállást fejtsenek ki. Túlkonjunktúránál pedig az áruk könnyű piaci elhelyezése és a kedvező áralakulása gyenge kartellekben megbontja az összetartozás érzését. A világgazdasági válság közepette viszont szép számmal voltak kartellek, amelyek indokolatlanul mereven tartották a régi árszínvonalat. Nem volt szerencsés dolog, mert ezzel csak fokozták a kartellek elleni harc kedvet. Viszont a tárgyilagosság azt is megköveteli, hogy a kartell javára leszögezzük, hogy az árszínvonal esése jóval enyhébb volt a kartellírozott cikkeknel, mint a szabad árala-

kulást élvező áruknál. Erre vonatkozólag idézzük a következő adatokat az 1929. évi árszínvonalat 100-nak véve:

	Kartellizált ár	Szabad ár
	1932-ben	
Ausztria	90	69
Németország	78	46

Ugyanakkor a kartell árpolitikája ellen való támadásokat, jöjjenek azok bármely oldalról, tisztán hangulatok hatása alatt lehetetlen megítélni. Azok az árak amelyek megtalálják indoklásukat a költségtételek megváltozásában, indokoltak. Már pedig itt a múlttal szemben lényeges eltolódások következtek be. A számos ok között szerepelnek a pénzértékváltozások az előző időkkel szemben. Ezeket megjelteni nem könnyű dolog. Az elmélet emberei előtt természetesen az árszínvonal alakulása világos képet nyújt, hiszen ez semmi más, mint a pénz reciprok értéke. Továbbmenőleg a gazdasági nacionalizmus korában élünk. Ez áldozatokkal jár. Nálunk minden tényező parancsolóan előírja az okos organikus ipari fejlődést. Rá vagyunk utalva gazdaságpolitikára, amely megterheléssel jár. Az ipari fejlődés terhe ránehezedik úgy az agrárnépességre, mint a fogyasztó közönségre. Az igazság azonban az, hogy a mezőgazdaság létének biztosítása csak a többi rétegek és pedig elsősorban az ipar számlájára történhet. A két termelési ág között van ilyenformán kölcsönösség. A fogyasztóközönség, amíg viszonyai nem símulnak hozzá a megváltozott helyzethez, szenvedő alany. Értem elsősorban az alkalmazotti kart és a munkásosztályt. A fejlődés mindig megrázkódtatásokkal jár. Az okos politikának a feladata, hogy az átmenetet minél könnyebbé és elviselhetőbbé tegye. A kartellt ugyancsak ez alapon kell rákényszeríteni a közösség egyetemes érdekeivel összhangban való működésre.

VI.

Az összes tények egybevetésével tisztázódik a kartellpolitikának a kettős iránya. Az egyik az, mely jellemzi az eddigi összes kartelltörvényeket, amelyek mindegyikének gyúpontja a kartell visszásságainak a kiküszöbölése. Mindenesetre nagy fejlődés az előtte való időkkel szemben, amely vagy közömbösen nézte a kartellt, s az általános érvényű jogszabályokat alkalmazta reá, avagy egyszerűen tagadásba vette. Az utóbbi megint megelégedett azzal, hogy vagy a jogsegélyt, vont a kartelltől, egyébként pedig nem érdekelte, hogy van-e kartell vagy sem, vagy pedig határozottan tilalmazta. Ennek egyik példája a háború előtti Ausztria. Az 1870. évi április 4-i törvény kimondja, hogy iparosok oly összebeszélései, amelyek cél-

ja valamely cikk árát a közönség terhére emelni, érvénytelenek. Jogilag nem más ez, mint a francia „Code Penale” 419 §-ának a változata, amit az 1926. évi december 3-i törvény módosított. Az álláspont az volt, hogy a jogbizonytalanság egyidejűleg biztosíték, hogy visszatartsa a kartelleket a visszaélésektől és hatalmaskodásoktól. Tovább megy az Egyesült Államokbeli Sherman Act, amely kifejezett tilalom a kartellekkel szemben. Ausztriában kartellek mégis léteztek és működtek. Amerikában pedig a trust honosodott meg, mert féltek, hogy megsemmisítik a kartellszerződéseket. Negatív rendelkezés volt ez, amely még jobban megerősíti az erősebb jogát.

Nem véletlen, hogy a kartelltörvények így a mi 1931. évi XX. törvényünk is azon a síkon mozognak, hogy a kartelleknek kinövéseit nyessék le. Látva azokat a visszaasságokat, amelyek a kartellek működésében felburjánoztak, és amelyek a széles társadalmi rétegek részéről ellenszenvet váltottak ki, elkerülhetetlen volt, hogy a kartelltörvények első lépesként oly ténykedésre határozzák el magukat, amelyek a kartellek árpolitikáját törekszenek helyes mederbe terelni. A kartelltörvényeknek szembetűnő vonásuk, hogy a verseny szemszögéből kiindulva ennek a szabályozását tűzik ki célukul. Alapelv, hogy meggátolják a versenynek a kartellek útján való egyoldalú, a társadalom felé kedvezőtlenül érvényesülő korlátozását. A fennálló kartelltörvények ennél fogva főfeladatuknak a fogyasztók érdekeinek megvédését tekintik. Fogyasztónak minősül mindaz a termelés is, amely a kartellírozott cikket saját termelésében igénybe veszi. Szorosan összefügg ezzel a másik elv, amely a kartelltörvényekből kicsillámlik és amely nem más, mint a szigorúan magángazdasági elvnek az érvényesítése. A közérdek igen halványan jut kifejezésre, ebből folyólag a kartellműködésbe beleszólni annak egyedül megtámadása esetén lehet. Megtámadható pedig a kartell, ha tevékenysége a közgazdaság, avagy a közjó érdekeit veszélyezteti, magatartása a törvénybe, a közérdekbe, vagy a jó erkölcsökbe ütközik. A közgazdaság és közjó veszélyeztetését pedig világosan határozza meg a magyar kartelltörvény. Ez bekövetkezik akkor, ha különösen az árú termelését, a forgalmát, vagy az áralakulást a fogyasztó közönségnek, vagy a termelőknek vagy a szakmabeli vagy más vállalkozóknak a hátrányára a gazdasági helyzettel meg nem okolt módon szabályozza. A harmadik elv pedig szorosan egybekapcsolódik az előző két elvvel, amennyiben az illetékes tényezőknek vagy jogot és módot ad a kartell tevékenységének és magatartásának békés elintézésére vagy pedig ha ez nem sikerül és a kartell eljárása súlyosabb megítélés alá esik, megtorló rendelkezések alkalmazására. A magyar kartelltörvény logikusan alkalmazza mindazokat a rendelkezéseket, amelyek a kartell gazdaság- és társadalomellenes működésével szemben alkalmazhatók. Az intézkedések részben kormányzatiak, részben bírósági

úton érvényesíthetők. A kormányzatiak olyanok, amelyek legérzékenyebb pontján érintik a gazdasági tevékenységet. Első helyen kell kiemelni a vámpolitikaiakat. Helytelen kartellműködés esetén a kormány módosíthatja, avagy megszüntetheti a vámtételeket. Megvonhatja az esetleges vámkedvezményeket. Épp úgy visszavonhatja, amennyiben vannak, az adókedvezményeket. Kimondja a kartellbe tömörült vállalatoknak a közszállításokból való kizárását. Különösen súlyosan esnek azok a vállalatok, amelyek megvalósítása nemcsak a kartellt, hanem az illető iparág sorsát is eldönthetik.

A másik csoportba bírói úton tehető intézkedések tartoznak. Ezzel kapcsolatban mindig felmerül az a nehéz elvi kérdés, hogy hely adassék-e az „actio popularis”-nak, vagyis, hogy mindenki élhessen a bíróság előtt a kartell működésének megtámadási jogával. A kartelltörvény parlamenti tárgyalásánál élénk vita volt a kérdés felett. Kétségtelen, hogy az „actio popularis” esetén örök nyugtalanság és bizonytalanság lett volna az eredmény. Ezért lett a közérdekű kereset beiktatva. Ennek megindítását kérheti a hatóság, köztestület és magánszemély egyaránt. Az illetékes kormánytényezőt nem köti a kérelem. A cél az volt, hogy legyen, aki mérlegeli az összes gazdasági ténykörülményeket. Hogy a tárgyilagosság itt is még jobban biztosíttassék, köteleztetik a kormányzati szerv, hogy sok esetben amikor a közérdekű kereset hatóságtól vagy köztestülettől ered, a különben is véleményező szervként létesített kartellbizottságot előzetesen meghallgassa. Ezek alapján történik a döntés, hogy hely adatik-e a keresetnek a m. kir. Kúrián belül az erre a célra szervezett külön bíróság előtt való megindítására. A bíróság az előtte folyamatba tett eljárás során azután a kartellt eltilthatja a megtámadott tevékenységtől vagy magatartástól, megállapodás vagy határozat végrehajtásától. Evégből élhet pénzbüntetéssel, alkalmazhatja az iparigazolvány vagy hatósági engedély megvonását. Végso esetben kimondhatja a kartell feloszlását.

A kartelltörvények mindenütt bírálat tárgyát képezik. Akik hiányolják ezeket a törvényeket, több ténykörülményt nem vesznek figyelembe. Az első, hogy a világ gazdasági, pénzügyi és lelki egyensúlyának a megzavarása a kartell működésében is erősen kedvezett az egészségtelen irányzatnak. Túlzottan magukévá tették a spekulatív szellemet és tevékenységüket mindinkább a konjunkturális adottságok kihasználása irányította. Innen azok a rövid tartamú kartellek, amelyek gombaszámra keletkeztek és amelyek végeredményben a kartell tényével összhangban nem levő árhullámozásaikkal és spekulatív irányzatukkal hasznot nem jelentettek, de annál több kárt okoztak. Az állam tehát mindent egybevetve helyes úton járt, hogy előbb megteremtette azokat a kereteket, amelyekben belül

a kartellek visszasságainak megszüntetése remélhető. Logikai folyamat volt ez és út azokhoz az elgondolásokhoz, amelyek most vajúdnak, hogy a kartell az egyetemes érdek szolgálatában teljesíthesse a hivatását. Ha pedig a létező kartelltörvényekkel szemben sok a panasz, nem a törvények a rosszak, sem nálunk és bizonyára másutt sem, hanem az élet teszi nehezzé alkalmazásukat rendkívüli bonyolultságával, a gazdasági életkörök nagy összefüggéseivel. A kartelltörvények alkalmazása ezenkívül, amint megkövetel határozott bátorságot, ép úgy megkíván erős felelősségérzetet, nehogy az intézkedésekből több baj származzék, mint haszon. Végül a kartelltörvényeknek legnagyobb fogyatékoságuk, hogy a kartelleknek nem rendszeres, tervszerű megfigyelésén épülnek fel, hanem az esetlegességen. Nem céljuk a kartellműködésnek az egyetemes alapon való irányítása, hanem csupán a kilengések meggátlása. Persze, hogy ily nehézségek mellett a törvények alkalmazása nem hozza meg azt a vérmes eredményt, amit létrejöttükhöz fűztek. Sőt a politikai és egyéb hangulatok labdájává lesznek. Azért szükséges ezt kihangsúlyozni, mert a tények ily tárgyilagos megvizsgálása mellett leljük meg a jövőnek helyes irányát és az ehhez megkívánt reformok alapelveit.

Ami mindjobban nyilvánvaló lesz, az a tény, hogy a század jellemző vonása a kollektív gondolat be fog vonulni a kartell jövő működésébe. A kartellel ez nem ellentétes, annál kevésbbé, hiszen a kartell érdekközösség, és pedig bizonyos rend megteremtésére. A kartelltől el lehet várni, hogy evégből zászlajára elsősorban az egyetemes közérdeket írja. A méltányos önérdék helyet találhat, de mindig alárendelve a közérdeknek, a nemzet egyetemes érdekeinek. A kartellek ezirányú fejlődés-vonalának a kialakulását a legélesebben a Németbirodalomban lehet látni. Nem ok nélkül, mert hogy a kartell ilyen közérdekű tevékenységet fejtsen ki, ahhoz szükséges szervezettség és tegyelmezettség, ami a németeket annyira jellemzi. A közösség érdekeinek szem előtt tartása megerősíti a kartellben a szervezési elemet. Nem marad ez többé egyoldalú, amit a nagyobb nyereségre való törekvés természetsszerűleg eredményezett. Ennek az elvnek a helyét épp a szervezés következtében a minél jobb és nagyobb teljesítmény foglalja el, a társadalom egyetemének a javára. A kartell jelenlegi adottságában működésével könnyen kerülhet ellentétbe az összeség érdekeivel. A szervezettség épp a jövőben a minél nagyobb összhangot kell, hogy megteremtse mindazokban az összefüggésekben, amelyekben a kartellek hatóereje jelentkezik. A társadalom a termelésnek oly szervezését várja, amely ne az egyes termelők hasznát gyarapítsa az összeség kárára, hanem amely feladatát abban látja, hogy a javak megosztását minél szervesebbé és a szociális igazságnak minél megfelelőbbé tegye. A kartell is ezzel a gondolattal indult meg, bár halovány mértékben a fejlődés útján.

A versenyt akarta fékezni, hogy egyenletesebbé tegye a gazdasági rendet. Ehelyett, míg az egyik oldalon maga felé csökkentette a küzdelmet, a másik oldalon a gazdasági harcnak mind kifejezettebb intézménye lett. A harc pedig annál inkább vett mélyebb kereteket, minél jobban átszövődött a gazdasági élet ily szervezetekkel. A viszonyok tényleg odáig fejlődtek, hogy az élet több kiegyensúlyozottságra vár. Oly szervezést óhajt, amely az erők jobb koordinálását, azoknak szerves összetartozását, ebből folyó harmonikus együttműködését teremti meg. Mivel pedig a magángazdaság önerejéből erre képtelen, azért válik szükségessé a közhatalomnak a beleszólása. Nem az egyéni kezdeményezés és tevékenység hátrányára, hanem ennek a nemzet javára való fokozása érdekében. A termelésnek a fogyasztással összhangba hozása, a méltányos ár szem előtt tartásával az ár-állandóság biztosítása a főcélok, és pedig az egyetemes gazdasági és társadalmi érdekből, amelyen belül kielégítést nyerhetnek a jogos magángazdasági érdekek is.

Felmerülnek az aggályok ugyanakkor, hogy a kartelli alkalmas szervezet-e ily magasabbrendű célok megvalósítására. Sőt akadnak oly felfogások, amelyek egyenesen a kartellek hatályon kívül helyezését várják az új rendtől. Szigorúan elméleti alapon a korporációs rend megadja a módot az összes kérdések szabályozására. Látunk is ily kísérleteket. Németországban voltak próbálkozások, hogy az úgy nevezett „Gruppe“-k, amelyek többek között egyes iparcsoportokat ölelnek fel, vegyék át a kartell szerepét. Egyelőre a tapasztalatok nem jók. Természetes is, hiszen már alapelveik szöges ellentétben állanak. A „Gruppe“ a kényszerűságon alapszik, a kartell a szabad elhatározáson. Hivatásrenden belül hivatásrenddel kartellt szervezni a gazdasági élet porlasztása lenne. Ellentétes volna a hivatásrend egyetemes munkájával, amely irányítás és ellenőrzés. Annyit jelentene, hogy vagy a kartell alakul át, Gruppe-vá, vagy a Gruppe lesz kartellé. Ennek értelme, hogy a kartell épp kritika tárgyává tett működése még szélesebb medret vesz és pedig, mintegy közhatalmi alátámasztással. Ez a forma különösen a mezőgazdasággal kapcsolatos ipari és kereskedelmi tevékenységnél próbáltatott ki. Azonban a ki nem elégitő eredmények gyorsan feladásukhoz vezettek. Fordítva lehetséges. Vagyis, a hivatásrend avagy annak résztagozatai, igénybevehetik a kartellt a maguk elé kitűzött célok megvalósítására. Sőt az államnak is segítségére lehetnek a kartellpolitika irányításában és ellenőrzésében, úgy gazdasági, mint szociális vonatkozásban. Ezért de lehet szögezni, hogy minden amellettszól, hogy a kartell továbbra is megmarad, mint szervezési forma. Lehetséges, hogy a korporációs rend sokat átvesz a kartell működéséből. Még valószínűbb, hogy a kartellt a szükséges módosítással szervesen beilleszti a maga munkakörébe. Talán éppen a korporációkon keresztül kaphatja meg a kartell

azt a morális alapot, amely közömbösíti vele szemben a támadási felületet.

A kartellben megvannak a feltételek az átalakulásra. Ne feledjük el, hogy a kartell egyesíti magában a kollektív, a korporatív és a szervezési elemeket. A kartellnek ez elvekkel való átszűrődése eddig nagyon egyoldalú volt és kicsúcsosodott a résztvevők magángazdasági érdekeiben. A kartell válaszáút előtt áll. Az a kérdés, hogy képes-e az idők követelményeivel számolni. Odafejlődött az élet, hogy a kartell megszűnt tisztán magángazdasági kategória lenni. Tagadhatatlan az is, hogy még mindig megmarad specifikus gazdaságtársadalmi jelenségnek. Jól mondja dr. Francesco Vito, hogy „a kartellek kompromisszumként jelentkeznek a jelen termelési technika merevsége és a piac változásaiból eredő kockázat között. Épp ezért a gazdasági fejlődés mai állapotában pótolhatatlan működést teljesítenek.“ Ép legutóbb nem egy ily megnyilatkozás történt a német nemzeti szocializmus részéről. Elismeri azt is Vito, hogy ugyanakkor nehéz és nyomós kérdések vetődnek fel a korporatív rend felé, amelynek mégis a totalis termelési fegyelem egyik alapelve. Mindez tény, és ezért ha — mint Vito leszögezi — a kartellek nélkülözhetetlenek, nincs más megoldás, mint szervesen beilleszteni őket a vajúdó gazdasági rendbe. A kartellnek tényezővé kell lennie tehát a gazdasági erőknek az egyetemes nemzeti célok szolgálatában való megszervezésére.

Lássuk azokat a nagyobb célkitűzéseket, amelyeket a gazdaságpolitika az organikusabb gazdasági renddel kapcsolatban megvalósítani igyekszik. A legnagyobb feladat az átalakulás szélsőséges hullámvázának elkerülése. Ritka nehéz kérdés, mert ha valahol, éppen az árban kristályosodik ki, hogy a gazdasági élet a természetnek, megszámlálhatatlan anyagi, technikai, szellemi és lelki, etikai és morális tényezőnek az eredője. Értethető, hogyha magaslatok és völgyelések között játszódik le és pedig határozott törvényszerűséggel a konjunktúra. A világháború előtt utat tört magának az a feltevés, hogy a völgyelések nem érhetnek el pusztító mélységeket. Annyira mérsékeltek voltak a kiszögellések a gazdasági élet hullámvázában, hogy a „válság“ szót az enyhébb „depresszió“ cserélte fel. A világháború és az utána következő események azonban kataklizmárról kataklizmára vezetnek. Ismerjük el, hogy az elmélet nem egyszer eléggé tanácstalanul áll a jelenségek előtt. Vitatkozik a rövid és hosszú hullámvonalak törvényszerűségéről és azoknak kihatásairól. Az élet viszont elméleti okoskodásoknál meg nem állhat és megszokott eleven erejével keresi az utat és módot, hogy helyreállítsa a megzavart egyensúlyt.

A gazdasági irányzatnak ez a drámai hullámvázása természetsszerűleg legelőnkebben az átalakulásban jut kifejezésre. Sűríti mindazokat a tényeket és okokat, amelyek a gazdasági irányok jellegére kihatnak. Ennek az eredménye, hogy az egész

világ foglalkozik az árszínvonal stabilizálásának a kérdésével. Keresik ezt, ahol legnagyobb a zűrzavar, a pénz szemszögéből. A valutakáosz mégis csak a gazdasági élet többi szelvényein beállott zavar visszatükrözője. Az árkérdést tehát ponckés alá vonják, úgy a termelés, mint a fogyasztás oldaláról és pedig úgy gazdasági, mint szociális hatásaiban. Mindenki tudja, hogy az utóbbi idők szélsőséges árkilengései nem az egészség tünete. Ugyanakkor fel lehet tenni a kérdést, hogy az áralakulás nem-e az a hanggörbe, amely ridegen figyelmeztet a társadalom ritka beteg állapotára.

A tényállás az, hogy az árkérdés a gazdasági élet jobb rendszerének tengelye lett. Pénzrendszerek vannak megszületés alatt, amelyek életképességének az árstabilitás döntő eleme. A kartell ennek a célnak elérésében számottevő segítségül lehet. Ahol a kartell tisztultabb alakulást vesz, látjuk is rajta keresztül ennek a célkitűzésnek az alátámasztását. A német gazdasági életben a kalkulációs kartellnek felkarolása ebben találja a magyarázatát. Tisztán tárulnak fel ennek révén az összes áralakító tényezők. Mód adatik továbbá a gazdasági törvények meg nem sértésével okos árpolitika folytatására. Akár a kartell igénybevételevel, akár más módon akarjuk befolyásolni az árszűnyokat, azt a törvényszerűséget ne tévesszük szem elől, hogy a gazdasági élet szerves valami és nem tűr élettannal szembehelyezkedő mesterkéeltséget. Az ily látszólagos egyensúly mindig végzetes veszéllyé lesz. Fátyollal takarhat el bajokat és veszedelmeket, amelyek előbb-utóbb kirobbanáshoz vezetnek. Az ár állandósításnak akkor és addig van jogosultsága, ameddig összhangot keres a természetes egyensúllyal. Nem lehet ridegen merev; kell, hogy legyen benne rugalmasság és pedig különösen a termelési költségek mind gazdaságosabbá tételében, hogy ezek józan csökkenésével belsőbb összefüggést teremtsen a termelés és fogyasztás között.

A jól működő kartell megoldja úgy a termelés mennyiségi, mint az árpolitikával a piacnak minél tökéletesebb áttekintését. Piackutatás és a statisztika az eszközei. A jól tájékozottság úgy a tagok, mint a kartell részére szükséges előfeltétel. Ahol a kivitelnek a kartell működésében súlya van, a külföldi piacviszonyok alapos ismerete elengedhetetlen. A jól tájékozottság vonatkozik továbbá — és pedig úgy a belföldön, mint a külföldön várható — beruházások ismeretére. Természetesen sok szerv működik közre, a piac helyes megismerésére, de az is bizonyos, hogy a kartellek mindenesetre jó szolgáltatásokat tehetnek. Elkerülhetők ezáltal a felesleges versengés hátrányai. Az Egyesült Államokban, ahol a kartellnek nincs talaja, erre a célra szerveződtek az „Open Price associations“-ok, amelyeket *Tschierschky* „Kartellersatz“-nak, kartellpótlónak nevez. A kartellárnak ugyanakkor szintén megvannak az áralakulásnál továbbmenő hatásai. Az egységes ár kedvezően

befolyásolhatja a termelést. Eredményezi sok esetben a kartelltagoknál az okszerű termelést. Kiindulópontja lesz egyöntetű árúformák és minőségek termelésének. A versengést ösztönzi a kartellvállalatok között a jobb minőség irányában. Sok üzemi és üzleti költség megkímélését eredményezheti. Az egységes kartellárnak vannak ugyanakkor gazdaságpolitikai szempontból messzebbmenő következményei is. A kartellárnak, mint láttuk, épp az a feladata, hogy az árszétszóródottságot egységbefoglalja. Ezért rekeszti ki valamely formában a rossz költségviszonyok alapján a „kartellre nem érett” vállalatokat. Igaz, hogy a másik oldalon a túljó költségekkel dolgozó vállalatok szintén nehéz kérdéssé válnak. A határtermelési költségekhez igazodó ár azonban a jobb feltételekkel dolgozó vállalatokra nézve kiváltja a kartelljáradékot. Ezt a kartelljáradékot vámpolitikai és egyéb állami intézkedésekkel duzzasztani lehet, hiszen ezek mind lehetővé teszik kedvezőbb árak megvalósítását.

Vegyük a vámokat. Céljuk a belső termelés érdekében megfelelő árszintet biztosítani. A vám eredményeképp a kartellárnak a belső paritás adja meg a határértékét. Ennél magasabb árat nem állapíthat meg a kartell, mert feléleszti a külföld versenyét. A külföldi verseny mindenesetre mindent elkövet, hogy a vám nyújtotta árszínvonalon belül is kisebb-nagyobb részben megtartsa a piacot. Evégből megkísérli racionalisabb termeléssel a termelési költségeket csökkenteni. Lemond egészben, vagy részben a nyereségről és sok más mód áll rendelkezésére, hogy felvegye a küzdelmet. A vámpolitika ugyanakkor tudatosan is oly vámtételekkel dolgozhat, amelyek pl. a kivitel előmozdítása érdekében magas belső árszínvonalat tesznek lehetővé, hogy a belföld megterhelésével a világpiacon a kivitel részére az árak kiegyenlítettessenek. Bárhogy történjék a megoldás, a vállalatok termelési költségeiből eredő eltérések kiéleződnek a kartelljáradék javára. Lehetnek a gyakorlati életben még ezen továbbmenő esetek. Ha az állam új vámtarifát szerkeszt, avagy erősen reformál, a vámtételek magasságának megállapításánál a várható tárgyalásokra való tekintettel, súlyt helyez az egyes fontosabb országokra, amelyekkel kereskedelmi forgalma lebonyolódik. Általában az autonóm vámtarifának a tételei kartell esetén addig érvényesítik túlzott előnyös hatásukat, amíg a kereskedelmi szerződésekkel nem mérsékeltetnek. Ez némelykor hosszabb tartamú lehet. Láttuk ezt a második Németbirodalommal kapcsolatban, amellyel csak 1931-ben sikerült az első kereskedelmi szerződést megkötni. Ott, ahol kartell volt, ott ez a helyzet indokolatlan magas nyereséget tett lehetővé. De a kereskedelmi szerződésekkel mérsékelt vámtételekben is sok a tartalék a kartelljáradék növelésére. Kétségtelen, hogy a mai korlátozásokon felépülő vámpolitika, amely a vámokat szinte másodsorba szorítja, még inkább alkalmas

oly árszínvonal kialakítására, amely a kartelljáradék termékeny talajává lehet. Hogy ezek minő való tények lehetnek, azt az életből a következő példa világítja meg. Egyik legnagyobb vállalatunk kerékpárgyártásra kívánt berendezkedni. Ezzel kapcsolatban kérelmet terjesztett elő a belső piac védelme érdekében kellő vámtétel bevezetésére. A számítások azt igazolták, hogy a külföld részéről a piacokon elért árak a belső termelést is kielégíthetik. Ennek kapcsán oly megállapodás jött létre, hogy a külföldi verseny távoltartása érdekében megfelelő védővám lép életbe, de ezt a gyár a kerékpár áraknál nem veheti számításba. Ekkor indult meg a kerékpár gyártásunk és ma már egyedülállóan fedezi a szükségletet. Itt könnyű volt a helyzet, mert egy gyárról volt szó. De kartell szintén erősen kézben tarthatja a piacot. Ebből a tanulság, hogy vámpolitika és kartellpolitika az egyetemes érdekek szolgálatában összehangolhatóak.

Gazdaságpolitikailag helyesen jár el tehát az állam, ha oly kartellpolitikát folytat, amely a kartelljáradék közömbösítésével a kartellárat a közérdek szolgálatába is állítja. Legkézenfekvőbb a járadék javarészt az adózás révén igénybe venni. Láttunk is már ily törekvéseket. A célt azonban jobban közelítjük meg, ha a kartelljáradékot elsősorban gazdasági, másodszor szociálpolitikai feladatok megoldására használjuk fel. Ilyenformán a kartellár alkalmas lehet nagyobb célok megvalósítására.

Hogy a kartell ily célnak megfelelhessen, háttérbe kell szorítani a túlfűtött önérdekeket. Első kötelesség, hogy a különböző jellegű vállalatok között a jövedelmezőség szempontjából összhang teremtsék. Tschierschky elsőnek mutat rá e tényre a kalkulációs kartellel összefüggésben, mondván, hogy ez a kartellforma alkalmas a nyereségnek az eltérő termelési költségek mellett dolgozó üzemek között helyesebb és igazságosabb megosztására. A kartellár felhasználható a társadalom jobb kiegyensúlyozására. A nagyüzem a technika fejlődésével karöltve vonzza magához az életnek mind nagyobb területeit. Az utolsó évtizedek válságos viszonyai, a teljesen felborult egyensúly nem sejtett mértékben hozzájárultak a nagy üzemek munkakörének kiszélesüléséhez. A tőkeintenzitás fokozásának megvannak a káros következményei. A közép- és kisüzemekre nézve folytonosan súlyosabbá lesznek az életfeltételek. A létérti küzdelemben nagy részük elmerül. A társadalmi egyenlenségek kiéleződnek. A fejlődés ily menete súlyosan érinti a gazdasági erejében legjobban megtámadott középosztályt. Kérdés, amelynek megoldása egyre égetőbbé válik. A javaslatok, avagy foganatosított részintézkedések sem hiányoznak. Szerves megoldási tervek annál inkább késlekednek. A kartell munkásságát szintén igénybe lehet venni. Ha az élet megköveteli, hogy a verseny korlátoztassék, és a szabályo-

zás okos keretek között elkerülhetetlenné válik, ez soha sem történhet meg egyik vagy másik nagyságtípusnak az érdekében. A nagy vállalatok versenye mindenesetre kellemetlen a közép- és kisebb üzemek részére. De megfordítva is áll a tétel, hogy a közép- és kisebb vállalatok versenye sem közömbös a nagy vállalatokra nézve. Gazdasági és társadalmi érdek, hogy a közép- és kisvállalatok léte alátámasztassék és megerősíttessék. A gazdaságpolitika tehát arra törekedjék, hogy a kartellszervezeten belül ez a kérdés felkaroltassék. A társadalmi nyugalom mindenkire, tehát így a nagy vállalatokra is a legnagyobb érték. A kartell a társadalmi egyensúly és igazság nevében jár el, ha ennek a nemzetpolitikai elvnek figyelembevételével szerveződik úgy a kartell összessége, mint — és ez aláhúzendó — az egyetemes célkitűzések érdekében. A kartell ebben a működésében továbbmehet. Előmozdíthatja az eddig követett egyoldalú kartellárpolitika merevségének feloldását és elősegítheti a kartelltagok jogos érdekeinek megőrzésével az áralakulásnak a fogyasztás érdekeihez szervezettebb hozzáállását. Elveszti a kartell a célját, ha nem bír hóna alá nyúlni a továbbtermelésnek és ez úton is nem táplálja a közép- és kisüzemekig menőleg a társadalom egészséges megszervezését. A kartellen belül a kiegyenlítődésnek számos módja van. Ilyenek többek között a közép- és kisebb üzemeknek a kartellnyereségben erősebb részleltetése; avagy a termelési quotáknál ezek részére megcokolt előny biztosítása; a kivitelnél részükre kedvezőbb kulcsok megállapítása, stb. Ezzel szemben így kedvezményezett vállalatok felé, amennyiben gyengébb felszerelésű technikai üzemek, bizonyos mértékig a nyereség számájára beruházási kényszerrel élhet a kartell. A kartellárból előálló és a méltányos jövedelmezőséget meghaladó nyereség igénybevehető a kivitel megsegítésére. Bizonyos keretek között egyes iparágak megterhelésével máris létesült épp a mezőgazdasági termények kivitelének támogatására alap. Nem szorul magyarázatra, hogy ily ténykedés elsősorban jogosult a kartellen belül, avagy a kartellen kívülálló oly gazdasági ág felé, amelynek termelése szerves összefüggésben van a kartellirozott gazdasági tevékenységi körrel. Sokat lehetne ez alapon intézményes megoldással elérni a feldolgozó iparok felé. Bármilyen lehetetlenségnek lássék, de ebbe a gondolatmenetbe be lehetne szervezni a kézműiparnak is a hóna alá nyúlását. A gazdasági és társadalmi életnek komoly megerősítését lehetne ezúton elérni. A kartell munkásságához az fog a jövő szempontjából további érveket adni, — és ebben ismét meghúzódik egy nagy kartellpolitikai elv — ha akár autonóm úton, akár az állam irányításával és ha szükséges beavatkozásával, eléri a termelésnek és a fogyasztásnak olyan összhangba hozatalát, amely végeredményben az életszínvonal emelésével a nemzet legszélesebb rétegeinek sorsát javítja meg. A kartelli, amely

ezt a gondolatot valóra váltja, helyénvaló. Viszont a nemzet-életnek semmi szüksége sincs ezzel a gondolattal ellentétben álló kartellekre.

Önként felvetődik ennek kapcsán a munkáskérdésnek összefüggése a kartellel. A kérdés elbírálásánál döntő, hogy miként minősítjük a munkás és a munkaadói szervezeteket. Az elmélet egy része hajlik arra, hogy ezeket a szervezeteket kartellnek tekintse. A munka árujellegét domborítja ki ily fel fogás. Állást foglalva a munka árának minősítésével szemben, a munkaadói és munkásszervezeteket határozottan kikapcsoljuk a kartell köréből. Ezzel sok izgató elemet is kiküszöbölünk. A harcot e szervezetek között kár még elhibázott elméletekkel gyarapítani. Különösen most, amikor úgyis az élethívátások organikus megszervezése útján haladunk. Az egyesülés az általános és ennek keretében a gazdasági politikának sajátos szelvénye. Sokkal nagyobb gondolkör ez, minthogy most erre részleteiben kiterjeszkedjünk. Ezúttal elégedjünk meg a munka és kartellek között levő legközvetlenebb kölcsönhatások vázolásával. A kartellnek a munkásság szempontjából kedvező hatása, hogy több biztonságot, állandóságot és egyenletességet vihet bele a foglalkoztatásba. Ugyanakkor minél inkább tényné tudja tenni a kartell a racionalizálást a termelésben, annál inkább fennáll a veszély, hogy munkáskezek szabaddá lesznek. Hozzáteesszük, hogy a racionalizálás a kartell tevékenységében a legelmosódottabb. De újabban már erősödő célkitűzés. Itt a kartell, legkönnyebben fellephet, mint hatalmi szervezet, avagy a háttérben marad, de ő a mozgató erő. A racionalizálást ugyanis legtöbbször egyoldalúan a nyereség növelése okából valósítja meg, mitsem törődve a munkássorssal. A kartell ilyen formán mint szervezett erő hozzájárul a gazdaságtársadalmi harc fokozásához, amely megközelíti gyakran az osztályharc jellegét. A kartellnek ez a ténykedése élesebb formát ölthet a munkabérekkel kapcsolatban. A jól megszervezett kartellek állandóbb és jobb munkabéreket fizethetnek. De van hatalmuk ahhoz is, hogy a munkások követeléseinek ellenálljanak. A tarifabérszerződések alkalmazása a kartell részéről szintén sok vitát és küzdelmet eredményezett és eredményez a feltételeket el nem fogadó munkások kizárásával. Kérdések ezek mind, amelyek belenyúlnak erősen a követendő kartellpolitika irányelveibe. Annál inkább, mert ha a kartell részéről vannak túltengések, lehetségesek ezek a munkásság részéről is. Ugyanakkor, — hiszen láttunk erre már egyes államokban a kartellek részéről kísérleteket — a piac egészséges megszervezésének elengedhetetlen feltétele, hogy a munkásság az őt megillető jogos mértékben élvezze az előnyeit. Így lehet eloszlatni azok kételyeit, akik a munkásság szempontjából nem tudnak sok jót a kartellek javára írni. Önként értetődően ez a kérdés annak arányában veszít éléből és jelentőségéből, ahogyan ezek

a kérdések a megszervezett hivatásrenden belül nyernek a munkásság és a termelés érdekeinek összeegyeztetésével organikus megoldást.

Összefoglalva a tényeket, megállapíthatjuk, hogy vezető elvvé a kartelleknél mindinkább a szervezés és a fogyasztás érdekeivel számottevő termelés lesz. A szervezés átcsap más területekre is. Mind általánosabb lesz a követelés a kartell mértéket nem tartó nyereségének megadóztatására. A kartell kétségkívül szolgálhatja, mint szervezet az igazságosabb megadóztatás elvét. Nem méltánytalanság ez, hiszen a kartell a maga működési területét és kedvező helyzetét az állami intervencionizmusból meríti. Óvatosság és mértéktartás azonban ajánlatos e kérdésben. Nagyon általánossá lett a felfogás, hogy az ipar mindent elbír. Sok a téves megítélés az ipar tartalékolási tevékenységét illetően. Számításon kívül hagyják, hogy az iparvállalat magában nem vagyónálló, mint az ingatlan. Míg jó egy vállalatnak üzem- és üzletmenete, a tőke erősen kisugározza aktivitását. Minden megakadás érzékenyen hat a vállalatra. Üzem- és üzletvitelében összeroppant vállalat ellenben bármily nagy tőkeerő is volt benn, üresen álló telekké, épületanyaggá, jó ha elhasznált gépekké, de rendszerint ócskavassá lesz. Jól vezetett vállalat gondoskodik ezért kellő tartalékok útján kedvezőtlen idők esélyeinek átvészelésére. Ha a mi iparunk a világgazdasági válságot oly nagyszerűen állotta ki, ezt köszönheti annak, hogy voltak tartalékai. Ez a tartalékolás természetesen nem lépheti át a józan mértéket, mert megindokolatlan és későbbi válságok magvát magában rejtő túlterjeszkedéshez vezet. Másrészt az iparnak felújítási alapokról kell gondoskodni. Ma, mikor a technika tobzódik új találmányokban, amikor nem is sejtjük, mily eltolódások fognak bekövetkezni a nemzetközi események következtében Európa gazdasági szervezetében és szerkezetében, akkor kétszeresen elővigyázatosabbnak kell lenni, mint a múltban. Adópolitika, mely ezeken a szempontokon túlteszi magát, eleget tehet beteges népszerű hangulatnak, de előbb-utóbb aláássa az ipar létalapjait. A háború egyszer véget ér. Gazdasági, de nemzetjövőnkre nézve is döntő lesz, mily gazdasági cselekvőképességgel illeszkedünk bele a békés gazdaságba. Tartalékaitól megfosztott, felszerelésében lerongyolódott ipar végzetes lehet. Egyoldalú adópolitika pedig félős, hogy idevezet. A jövő érdekében kell ennek „megálljt” parancsolni. Ezen tényeknek figyelembevételével szervezhető be csak a kartell az igazságosabb megadóztatás feltétlen helyes elvébe.

A vámpolitika sok érdekes lehetőséget ad a kartellnek a bekapcsolódásra. Többet értek ezalatt, mint a vámok és a kartellárak összefüggését. A kartell szerves vámpolitikai igénybevételéről van szó. Az autarchikus törekvések szinte követelménnyé teszik ezt. Iparágak születnek meg, amelyek ezután

vernek gyökeret. Ilyenek a szintetikus anyagok gyártása. De idesorozhatók olyan iparok is, amelyeknek időre van szükségük, amíg megerősödnek. Az elmélet kissé fölényesen vette List Frigyes nevelővámjait. A világháború utáni viszonyok sok esetben tényé tették. A magas termelési költségek önként értetődően erőteljes védelmet tesznek szükségessé, ami ha nem kielégítő, kockára van téve a termelés. A termelés fejlődésével avagy a termelési eljárások gazdaságosabbá válásával ugyanakkor könnyen megengedhetetlen nyereségek származhatnak. A vámvédelem megváltoztatása nem mindig áll az állam módjában. A kartell lehetővé teheti ellenben a vámpolitikának az ármegszabások segélyével való rugalmasabbá tételét. A kartellben megszervezett gazdasági ágakat külön hozzájárulásokkal, avagy sok más módon érdemlegesen lehet továbbá felhasználni a kivitel előmozdítására. Hasonló gondolatkörben születnek meg egyes államokban intézkedések, amelyek a kartellek anyagi hozzájárulásával iparfejlesztési célkitűzéseket oldanak meg. Helyes, hogy olyan szervezetek és intézmények, amelyek az állam javát élvezik, hozzájáruljanak a gazdasági élet továbbépítéséhez.

VII.

Előttünk a kartell a maga működésében. Sok részletre ki lehetne még térni, bár így is elég kaleidoszkópszerű az anyag. A lényeg az, hogy a kartell hozzátartozik az élet jelenlegi menetéhez. Feladatkörében forradalmi átalakulások előtt áll és messze elsodródott megjelenési időpontjától. Lehet, hogy egyszer jobb és tökéletesebb szervezet fogja a helyét elfoglalni. A politika ezzel szemben számot vet a való tényekkel. Az állam figyelme már rég ráterelődött a kartellekre. A világháború előtt több állam behatóan foglalkozik a kartellek ügyével. Ankétok, emlékiratok tesznek erről tanúságot. Ezenkívül a bírói gyakorlat a fennálló törvények alapján szül sok államban, köztük nálunk is egyes olyan döntéseket, amelyek a későbbi szabályozásnak bizonyos mértékben útmutatásul szolgálnak. Ekkoron igazában az angol-amerikai jogterületek különösen azok, amelyek továbbfejlesztették a kartell rendezését. Nálunk is 1904-ben törvényjavaslat készült a kartellszerződésekről. Ezeknek a munkálatoknak közös vonásuk, hogy két célt tűznek ki maguk elé. Az első feltárni a kartellek működését. A másik ez alapon megtalálni a szabályozás ismérveit. Alapelv azonban mindig a szabadverseny indokolt határok között való megőrzése volt. A súlypont a kartellek felderítésén, ellenőrzésén és a visszaélések visszaszorításán volt. Komolyabb törvénykezési intézkedések ezúttal még nem történtek. Ok az, hogy a századévforduló után hamarosan gazdasági fellendülés következett be, amely elterelte a figyelmet a kartellkérdésről. A kutató és elő-

készítő munka nem veszett el, mert ez képezte sok tekintetben a világháború utáni szabályozások forrását.

Az élet közben alaposan megváltozott. Az állam látja, hogy tisztán represszív alapon a kartellkérdést el nem intézheti. A szabadverseny autonóm elve közhatalmi intézkedésekkel jelentősen visszaszorul. A kartell a gazdasági tevékenység mezőnyeit mindjobban átszövi. Kellő adatok a kartellekről nem állnak rendelkezésre. Németországban a kartellek számát 2500—3000 körül becsülik. Tekintélyes szám. Olaszországban a kartellek száma a 600-at meghaladta épp az utolsó évek erős kartellalakítása révén. Nálunk a bejelentett kartellek száma 300 körül van.

A felvetett szám adatok kb. sejtetni engedik, hogy a többi államokban figyelembe véve gazdasági szerkezetüket és szervezetüket, miként alakul a kartellek száma. Az élet egyéb szervezési formáit is számításba véve, érdekes K. *Brinkmann* megállapítása, mely szerint a német gazdasági életnek már 50%-a valamely formában szabályozott. A kartell tehát, hogy *Wagemann* kifejezésével éljünk, a gazdasági stratégiának számottevő tényezője lesz. Az állam tehát oly kartellpolitikát hívjon életre, amely a kartellt, mint építő szervezési formát iktatja be az egyetemes gazdasági politika körébe. A kartellreformoknak oda kell kicsúcsosodnia, hogy nem tisztán Damokleskardokra, hanem a nagy érdekeket szem előtt tartó megfontolásokra, tudatos kartellirányításra van szükségünk. A kartellpolitikának represszív-jellegét váltsa fel a megelőzés, hogy minél kisebb területkörre szorítsa a veszélyes zónákat. Ezek a nagy indokok azok, amelyek szinte a gazdaságpolitikai világszemléletre való tekintet nélkül egyöntetű állásponttá fejlesztették ki a kartellbe való állami beavatkozásoknak a szükségességét.

A *konstruktív kartellpolitikának* legfőbb alapelve a kartellnek a nemzet- és államérdekek szolgálatába való beidegzése. A kartellnek meg kell értenie, hogy elmúltak azok az idők, amikor kizáróan a kapitalisztikus termelési rendnek volt az intézménye. Oda kell formálódnia, hogy tevékenysége erősen átszövődjék közösségi elemekkel. A kartellek jövője attól függ, hogy a kartellpolitika lehetővé tudja-e tenni, hogy a bennük megnyilatkozó kollektív egoizmus összhangba hozassék a szociális közösség gondolatával. Annál fontosabb ez, mert az egész vonalon az egészséges egyéni kezdenyezés fenntartásával kollektív jellegűbb gazdasági rend felé megyünk. Épp ezért nem elég oly állami ténykedés, amely megelégszik a kartellműködésből kirekeszteni mindazt, ami veszélyezteti a közösség érdekeit. Olyan kartellpolitika után áhitozik a világ, amely elismerve a kartellben kifejezésre jutó érdekeket, organisatorikusan és fegyelmezetten elsődlegesen a közösség célkitűzéseit érvényesítse. Az ily kartellpolitika feladata motorikus erőnek

azt a szabadságot be- és megszervezni, amely gyökereit a közösségben tudja. A kartellt ilyformán azzá a szervezési formává kell kiképezni, amely a gazdasági élet különböző területei között az összhangot előmozdítja. Elég visszagondolni a kartellek nagy számára, hogy igazolva lássuk ezt a követelést. Hisz nem ok nélkül merül fel a kartellek számbeli racionalizálása. Különben minden irányítás és ellenőrzés nélkül a kartellek a gazdasági életet állandó harctérre alakítják át. Zűrzavart keltenek és nem rendet, amelynek érdekében létrejöttek. Természetesen a kartell önmagával jönne ellenkezésbe, ha a megszervezett vállalatok érdekeit szem előtt tévesztené. A kartellpolitika feladata a kartellműködést oly irányba terelni, hogy a jogos egyéni érdekek a kollektív érdekeknek alárendeltesnek, illetve ezekkel összhangban valósulhassanak meg. A kartell ilyenformán úgy a fejlődésben lévő hivatásrendi szervezetnek, mint az államnak feladatai megoldásában alkalmas szervezete lehet. A kartellpolitikának a feladata, hogy odaformálja a kartellt, hogy kollektív szervezetté váljék, amely a termelést a fogyasztás érdekeit szem előtt tartva szabályozza és racionalizálja, a viszonylagos árállandóságát megvalósítja és a termelési ágak összhangján át a szociális egyensúlyt előmozdítja. Röviden az a jó kartellpolitika, amely horizontálisan és vertikálisan összhangot teremt a gazdasági és társadalmi érdekcsoportok között.

A magángazdaság ezt a nagy feladathalmazt, mivel az egyéni érdekek mindig előtódulnának, nem képes megoldani. Az indokok sokrétűsége az tehát, amely konstruktív kartellpolitikát ír elő. A közösségi indokoké az első szó. Ők követelik meg, hogy a kartellben érvényre kerülő szubjektív és objektív gazdasági, valamint jogi indokok velük összeegyeztessenek. Az ebből folyó további főbb indokok pedig, amelyek az intenzívebb kartellpolitika irányában hatnak, a következők: Elsősorban említjük meg a kartellnek a hatalmi jellegét. Bármilyen enyhén juthat ez valamely adott kartellben kifejezésre, mégis a kartell alapeleme. Minél erősebb a kartell, annál erőteljesebben érvényesíti a hatalmát. Azért nem közömbös, hogy ez alapon a kartell minő áldozatokat ró a gazdaságtársadalmi életre és ezt minő eszközökkel és eredménnyel teszi. Elég, ha evégből a meg nem indokolt kartellárakat, amiről elég sok szó esett, mellőzve csak a zár alá vételt, a „Sperre“-t említjük meg, mint szélsőséges formát. Kizárások mindig fájdalmasak a társadalom egy részére. A kartellek hatalmi köre arányosan fokozódik továbbá abban a mértékben, emint a nyersanyagok, félgyártmányok, és feldolgozó iparok összefüggése ténynyé válik. A termelési kartelleknek a kereskedelemmel való összedolgozása hasonlóképpen bírálendő el. Mindkét esetben könnyen megvalósítható a „*numerus clausus*.“ Elvileg nem lehet ez ellen — ha indokolt — állást foglalni. Mégis nem lehet-

nek tisztán önös érdekek az irányadók. A közérdeket dülőre vinni pedig egyedül az egészséges kartellpolitika képes. A konstruktív kartellpolitika mellett hatalmas érv, hogy a kartell mint tisztán magángazdasági kategória ellentéteket vált ki és könnyen kártékony gazdasági harcot támaszthat. A konstruktív kartellpolitika mellett szól továbbá, hogy minden kartell a hatásaiban messze kisugárzik a gazdasági társadalom minden síkja felé. Ebből folyólag végül nem becsülendők le a kartellek szociális következményei, amelyek könnyen a társadalmi egyenlenséget növelhetik. Nyilvánvaló, hogy az állam az egyedüli, amely józan és megfontolt előrelátással és tervszerűséggel a kartell építőjellegű átalakulását kimunkálhatja. Ő teheti a kartellt a piac konstruktív elemévé és szervezheti be a kifejlődésben levő organikus rendbe.

Nem állami feladat a kartellalakítás. Adódnak viszont viszonyok, amikor az állam nem zárkozhat el a gazdasági tevékenység egyik vagy másik mezőnyének kartellbe való tömörítésétől. A világháború előtt találunk már példát erre. Németország ez alapon szervezte meg a Ruhr-vidéki széntermelését és mind válságosabb helyzetbe kerülő káli-termelését. A kényszerkartell kényszerszertársulás címén a világháború alatt tovább foglalkoztatja a közvéleményt. A jelen válságos időkben a kényszerkartell további polgárjogot nyer. Több állam külön törvényt hoz a kényszerkartellről. Nálunk többször szóba került a kérdésnek törvényes szabályozása. Az *iparfejlesztésről szóló 1931. évi XXI. t.-c.* tartalmaz is egy felhatalmazást, amelynek alapján meg van adva a lehetőség kényszerkartell alakítására. A kényszerkartellnek több változata van. Az állam megelégedhet azzal, hogy kötelez egy termelési ágat kartellben való megszervezésre; a kartellműködést ellenben szabadon hagyja. Megszokottabb forma, hogy a kartell működésébe irányítólag szól bele, anélkül azonban, hogy teljesen megkötné a kartell működését. Fenntarthatja az állam magának a jogot, hogy fontosabb határozatok csak az ő hozzájárulásával hajthatók végre. A kényszerkartell vehet oly formát is, amikor a vállalatok önállósága annyira korlátozott, hogy nagyon nehéz már különbséget tenni kartell és állami tevékenység, avagy kartell és állami monopólium között. A kényszerkartellnek elengedhetetlen kelléke, hogy minden vállalat köteles taggá lenni. Tehát kívülállók nincsenek. A kényszerkartellel kivételes esetben él az állam. Vannak az egész gazdasági élet, vagy számottevő részét érintő érdekek, amelyek kiváltják a kényszerkartell szükségességét valamely termelési ágban. Ez alapon jött létre pl. a német szénszindikátus. Nálunk is felvetődött a szén kényszerkartell szükségessége. Általános termelési érdekek épp úgy megkövetelnék, mint szénbányáink rendkívül eltérő termelési költségei. Indokolatlan hasznát juttat ez a kedvezőbb termelő vállalatoknak. Kényszerkartell egységes

árat tenne lehetővé, ami komoly előnyt jelentene úgy a termelési, mint a háztartási szénét illetően a fogyasztó javára. A kényszerkartellnek ezen kívül akkor van főként helye, ha a vállalatok száma és azok teljesítőképessége erősen túlméretezett és a piac szabályozása egyedül ez úton lehetséges. A mi malomiparunk, kőbányászatunk, a gépiparunk egyes ágai többek között megérették a kényszerkartellre. Az érdeksúrlódások oly nagyok, hogy annak dacára, hogy pl. a malomiparra, a kőbányászatra átgondolt tervek születtek meg, a kényszerkartell nem jött létre. A termelés szabadonhagyása pedig kimondhatatlan tökepusztítást von maga után. Jó adatok ezek arra, hogy kényszerkartellt alakítani mily nehéz. Tényleg leszögezhető, hogy az államok nagyon óvatosan és rendkívül szűk körben nyúlnak hozzá ehhez a szervezeti formához.

Megkísérjük most már nemcsak elvi alapon, hanem tény alakjában felsorolni, hogy a kartelleket az állam ezidő szerint minő célokra használja, avagy használhatja fel. Igénybeveheti mindenekelőtt válságba került gazdasági ágak szervezésére. Eszközölheti ezt kényszerkartell formájában, vagy a gazdasági élet szabad elhatározásából. Ösztönözheti, ahol szükség van az érdekelteket megszervezésükre. Látjuk erőteljesen kibontakozni azt a gondolatot, hogy az állam helyes irányítással a kartellen keresztül középosztály és szociálpolitikai célkitűzéseket támaszt alá. Alkamas szerv a kartell az állam árpolitikájának érvényesítésében. Jól beváló szervezet lehet a kartell a mai kereskedelmi szerződések végrehajtásánál. Hasznos tevékenységet fejthetnek ki a kartellek a nyersanyaggazdálkodásban. Jó szolgálatokat tehetnek a kivitel fokozásában és a devizagazdálkodásban. Vagyis az elvi és gyakorlati célkitűzésekben az állam gazdaságpolitikájának szerveivé lesznek. Hogy ez a tényleges helyzet, arról a kartellek hazája, Németország tehet elsősorban tanúságot.

A nemzetközi gazdasági helyzet szintén előretolja a kartellben az állam szerepét. Egyre nő azoknak a kartelleknek a száma, amelyekben valamely formában maga az állam résztvevő fél, avagy az államnak a kartellcélok megvalósításában tevékeny rész jut. Elég, ha idézem evégből a híres *Charbourne*-i cukoregyezményt, amelynek alapján mi is törvényhozási intézkedéseket hoztunk a cukorrépatermelés szabályozására. Legújabb forma az, amikor az államok egymásközt kötnek megállapodásokat, amelyek azután életrehívják nemzeti kartelleket avagy megszabják a létező kartellek működését. Avagy Németország és más államok ily államközi megállapodások alapján léptettek életbe beruházási tilalmakat a cső, ólom, fehérüveg, stb. iparban. Ezek az egyezmények nagy vitát váltanak ki. Vannak, akik azt a nézetet vallják, hogy az állam és gazdaság koordináltak. Mások szerint, mint egyenlő felek vesznek részt. Van oly felfogás, hogy a gazdaság-állam, mint külön szervezet

lép működésbe. Komoly aggodalmak sem maradnak el, hogy ezúton nem következik-e be az államhatalom megnyirbálása. Az utóbbi álláspont túlzott. Annál kevésbé következhet be, minél kimondottabban az államok egyenrangú félként szerepelnek az ily megegyezések létrejöttében. Viszont annál nehezebb lesz a kisebb államok helyzete, minél inkább egyes vezető hatalmak, avagy hatalmi csoportok a hatalom erejével követelik maguknak a vezető szerepét. Tények ezek, amelyek élesen rávilágítanak arra, hogy a kartellpolitika a nemzetközi kartellekkel szemben nem lehet közömbös. Annál kevésbé, hiszen a kartellszerű nemzetközi egyezményekben, akár az állam részvételével, akár anélkül születnek meg, a piacszabályozás körét mindinkább kiterjesztik. Elég lesz, ha evégből a nemzetközi alumíniumkartellt idézzük. Szépen fejlődő alumíniumtermelésünkkel erősen érdekelve voltunk szintén ebben a kérdésben. A kartellszerződésben a következő célok vannak megjelölve: 1. a termelés racionalizálása, s a tapasztalatok kicserélése, 2. a fogyasztás előmozdítása s evégből közös üzleti tevékenység, 3. a termelési költségek csökkentése, 4. az árak olcsóbbítása és stabilizálása, 5. a belső piac védelme, 6. az árú elhelyezése, az egyes országok szerint való megosztása, 7. a fegyártmány és készárú iparral való együttműködés. Oly kérdések, amelyek mellett a nemzeti gondolattól vezérelt gazdaságpolitika némán nem mehet el, hanem azokon rajta kell, hogy tartsa a kezét. Mindent összesítve, nyilvánvaló, hogy megdőlt az a tétel, hogy a kartellpolitika lényegéből folyóan mindig sűrített magánérdekek politikája. A kartelltől nem lehet elvitatni azt a jogot, hogy anyagi alapon megerősítse a vállalatokat és vállalkozó egyéneket, de a másik oldalon a kartellpolitika nem merülhet többé ki abban a feladatban, hogy egyszerűen a döntőbíró szerepét játssza a magánérdekek és a közjó között. A súlypont mindhatározottabban az utóbbira terelődik át és így a kartell és kartellpolitika tartalmi körének az átalakulását egyenesen az élet dynamikája követeli meg. A kartellnek hozzá kell szoknia, hogy működését ne a magánjogviszonyok szempontjából, hanem a szociális közösség nézőszögéből ítéljék meg. Ellenkezőleg minél jobban átszövi a kartell a gazdasági életet, annál nyomatékosabban előtérbe lépnek az egyetemes közösségi célok. A jó kartellpolitika egyedül ezek nézőszögéből állíthatja fel az irányelveit és célkitűzéseit.

Ennyire átalakulván az idők kétségtelen, hogy az eddigi kartelltörvények az egyre felhalmozódó feladatkörnek nem felelhetnek meg. Ne higgyük azonban azt, hogy kartelltörvény-reformmal már megoldottuk a kérdést. Igen, abban az értelemben, hogy törvény szülessék meg, amely megadja azokat az általános, most már nem csak represszív, hanem konstruktív és konstitutív kereteket, amelyek segítségével a gazdaságpolitika és a kartell között szoros összefüggés megteremtessék. A kartell-

politika alapfeltétele ugyanis a rugalmasság, mert minden kartell — bátran lehet mondani, — egyéni elbírálást igényel. Eluhoz ellenben elkerülhetetlen a kartell működésének a részletekig menő ismerete. Evégből követelik a kartellműködés minél nagyobb nyilvánosságát. Kétségtelen, hogy a nyilvánosságban sok etikai erő van. Legyünk azonban azzal tisztában, hogy a nagy közvélemény jobban tájékozott nem lesz, mert nem tudja figyelemmel kísérni a kellő összefüggéseket. Másrészt könnyen indokolatlan izgató anyag zavarhatja meg a gazdasági élet menetét. Sőt fontos érdekek is megkövetelhetik egyes intézkedéseknek a túlnyilvánosság elől való elvonását. Ezért Tschierschky elég mereven állást foglal ellene. Nem helyes. A fődolog, hogy józanul alkalmazott legyen a nyilvánosság, ami mindig hasznos. A szükséges nyilvánosság mellett viszont feltétlenül szükséges a kartelltenykedéseknek teljes ismerete a közhatalom részéről. Az igazi gazdaságpolitika ennél még többet kíván meg. A kartellszerződések, a hozott határozatok ismerete kétségkívül nagy anyag. Helyes értékitéletet kartellműködésről azonban a kartellba szervezett vállalatok termelési, szervezeti, piactechnikai és a gazdasági élet többi szelvényeivel való összefüggés ismeretében alkothatunk. Ezeknek a messzebbmenő céloknak az érdekében rendelte el a kartelltörvényünk a kartellek bejelentési kötelezettségét, kiterjesztve azt minden érvényes határozatra. Az írásbeliség kötelező előírása ugyanabban a gondolatkörben mozog. A kartellnek hozzájárul az elismeréséhez és jogszerűségéhez. De egyúttal hatékony eszköz a kartellek felderítéséhez. Érdekes, hogy az újabb külföldi törvényhozások, így többek között az olasz, az írásbeliség előírását a kartellpolitika egyik legfontosabb elveként könyvelik el. Ámítás lenne azt hinni, hogy az írásbeliség megszünteti a titokban tartott kartelleket. Ezek tovább léteznek és legjavuk sokkal hatékonyabban működik, mint a legélesebb bírálat alá vett igazolt kartellek. Azonkívül a megbeszélés alapján történő megállapodások, az ú. n. „gentleman agreement”-ek, szintén bevett formák. Ha kevés vállalatról van szó, különösen alkalmas forma. Tilalmazásuk sok célt nem ér el. Mindezek a kivételek azonban az írásbeliség erejét nem rontják le.

Abban a pillanatban, amint a kartellt, mint a közösséget szolgáló szervezetet fogjuk fel, nem a működésüket meghatározó törvényes rendelkezések, hanem ezek gazdaságpolitikai alkalmazása a döntő. Ezért a kartellek megfigyelése a jövőben nem maradhat egyszerű formáság. Túl vagyunk azon is, hogy a kartellek működése csak annyiban érinti a közérdeket, amennyiben olyasmit cselekszenek, ami megtámadás alapját képezheti. Olyan felügyeleti szervezetre van szükség, amely, amikor a kartellek működését a legbelsőbban figyelemmel kíséri, ugyanakkor képes a kartelleken belül, a kartellek között, a kartellek, valamint a gazdasági és szociális élet felé az együttműködést

és összhangot megteremteni. Nem érdektelen, hogy a gazdasági élet autonom hatáskörében ráeszmélt ily szervezet szükségessé-
gére. Nem csoda, amikor a kartell annyira áthálózza a gazdasági tevékenység összes szelvényeit. Láttunk külföldön törekvést a kartelleket magukban összefogó egyesülésre. Az ily egyesülés kétségtől egyensúlyt teremthet. De a magánérdekek előtérbetódulásával egyensúlyt zavarhat. Helyesebb ezért, ha az állammal szorosabb kapcsolatban levő szervezet látja el ezt a feladatot. Nem könnyű feladat, különösen nem akkor, amikor a bürokratizmus az életnek mind komolyabb veszedelmévé válik. Nem olyan szervezetre gondolok tehát, amely az életet megölő bürokratizmusban éli ki magát. Ilyen megoldás, vagy negative fogná fel hivatását és megakadályozna minden hasznos tevékenységet, avagy túlzottan tevőleges akarna lenni és akkor célul tűzné ki az ipar minél erőteljesebb átszövődését kartellekkel. Ily politika a gazdasági tevékenység megmerevítése lenne, mert az ugyanis erősen korlátozott egyéni kezdeményezés az egyetemes jó kárára veszedelmesen megbéníttatnék. Kivételes időköt élünk, amikor kivételes az élet alakulás. A kartellnek az élet talajából kell felfakadnia s a kényszernek ott van a helye, ahol a viszonyok egészséges tételére ez az egyetlen út. Állandóan háborúk közepette élünk, ilyenkor a szabályozottság parancsoló törvény. Egyszer bekövetkezik a nyugalmas munka korszaka. Az élet ekkor a merev megkötöttségeknek fokozatos feloldását írja majd elő. Szempontok ezek, amelyeket a kartell működésénél figyelembe kell venni.

Lehetetlen, hogy ne legyünk képesek oly szerv életrehívására, amely a gazdasági törvények mérlegelésével keresi a közjó megvalósítását. Ilyen szerv üdvös munkát végezhet a kartell-síkon. Szerv lehet, amely nem tombolja ki magát az organizációs bürokratizmusban, amely különben a kartellekben önérdékük szolgálatában eléggé kifejlődött. Ily szervezet elérheti, hogy a kartell intézménye a jövőben etikailag is átfarmálódott szerephez juthat. A gazdasági élet rendkívül finom mechanizmusában a kartell sem térhet ki az élet törvényei és követelése elől. Működésében kifinomulás, tökéletesedés és erős specializálódás jelentkezik. Feltételek ezek, amelyeknek addig van jogosultságuk, amíg magasabb, egyetemesebb nemzetérdekeket tudnak érvényre juttatni. Éppen ezért nem lehet többé a megszokott álláspontot elfogadni, hogy a kartell az életnek egyszerű szabad alakulása. Elsősorban a gyakorlati élet embe-
reiből alakított, jól átgondolt és nem győzöm aláhúzni éles ítélő-
képességgel és igaz gazdasági érzéssel létrejött felügyeleti szerv szilárd alapokra fektetheti az egészséges gazdasági és szociális elemektől át- és átszőtt kartellpolitikát. Az időszerűsége talán soha nem volt annyira indokolt, mint a mai viszonyok között. Európa nagy átalakuláson fog átmenni, de vele az egész világ. Sok nehéz megrázkódtatás után fog a nyugalmi állapot

bekövetkezni. Előre meg lehet jósolni, hogy a kartell is új hullámvonalba kerül. A békével megszületendő rendben sok ellenkező nézet dacára majdnem biztos, hogy a kartellszervezkedés erőben nem csökkenni, hanem nőni fog. Valóság lesz ez befelé és kifelé egyaránt. A gazdasági együttműködés elhatározó lesz a tevékenységre. A népek gazdasági összedolgozásának a létrejött államközi megállapodások keretében hatalmas eszköz lehet. Jobban, mint valaha szükség lesz arra, hogy nemzeti és nemzetközi kartellek működése tisztázott legyen. Erős kartellpolitika irányt szabhat és megadhatja a fejlődés előfeltételeit, megóvhatja a nemzeti érdekeket és jótékonyan szolgálhatja a népek gazdasági összefonódását. Egészségesen működő felügyelet a kartellek működését benső összefüggésbe hozhatja a belső gazdaságpolitikával és szervezettebbé teheti az irányítással, a megelőzéssel a külkereskedelmi politikát. Már most tapasztaljuk, hogy nemzetközi kartelleknél a hivatalos tényezők meghallgatást nyernek. Sőt mind általánosabbá válik, hogy előzetes hozzájárulások nélkül megállapodások nem is létesülnek. Az államnak és a gazdasági életnek ezt az összedolgozását mélyebbé és bensőbbé kell tenni. Belső és külső vonatkozásban egyaránt így lesz lehetséges az önös érdekeket az egyetemes célok szolgálatába állítani. Az állam viszont ne tévessze szem elől, hogy nem az élet megkötése a feladata, hanem az élet kimélyítése. Ilyen szellemtől vezetett állami beavatkozás áldásos lehet. A kartellnek pedig tudomásul kell vennie, ha létjogosultságát fenn akarja tartani, hogy bele kell illeszkednie az idők szellemébe és meg kell értenie, hogy a nemzet érdeke az első. Nem maradhat meg a „megszervezett önérdek” jegyében. Jó az a német kifejezés, hogy a kartellnek „Pflichtverein”-é kell átalakulnia, vagyis vezérelve a kötelesség legyen a közösséggel és a nemzettel szemben.

Bud János.

Termeléselméleti meggondolások a foglalkoztatási fok nagyságrendjé- nek statisztikai megállapításánál.

I. Gazdasági paraméterek jelentősége.

Az utóbbi félévszázad gazdasági fejlődésének egyik szembe-
tűnő jellegzetessége az a tömörülési mozgalom, amely mind na-
gyobb termelőegységek kialakítására irányul. Lépten-nyomon
tapasztható ez az egyes termelési ágazatokon belül, de ma-
gában a nemzetgazdaságban, az egyes szakmák kapcsolatában is.
Hovatovább a nemzet közgazdasága egyetlen termelő egységként
jelenik meg. Sőt ez még további nagyobb termelőcsoportosulás-
nak, az ú. n. nagytér gazdaságnak válik alkatrészévé.

A vázolt tömörülési fejlődés a gazdasági életben, több
vonatkozásban is megállapítható, változásokat hoz. Elsősorban
is a gazdálkodás céltudatosságának általános megerősödését
véltja ki. A gazdálkodási öntudat eme határozottá válása leg-
kifejezőbben abban a körülményben jelentkezik, hogy a tulaj-
donképeni gazdasági cselekvés szigorúbb és szigorúbb ellenőrzés
alá kerül.

Az emberi és általában a társadalmi cselekvések céltuda-
tos irányítása, mint jól ismeretes, kellő eredménnyel mindig
csak olyan mértékben várható, amilyen mértékig e cselekvé-
sek közvetett, vagy közvetlen célhatásai ismeretesek. Hasonló
csak még jóval szigorúbb követelményt támaszt e cselekvések
lebonyolításának az ellenőrzése. Nem véletlen tehát az a gazda-
ságpolitikai és gazdaságtudományi törekvés, amely a fontosabb
gazdasági mozzanatok kapcsolatai és kölcsönhatásai mikéntjé-
nek megfogható számszerű kifejezéseit, az e kapcsolatokra jel-
lemző paraméterek ú. n. *kapcsolatjelzők* megállapítását szorgal-
mazza. Annak következtében pedig, hogy e kapcsolatok szám-
szerű tartalmának határozottsága — minthogy legtöbbször ce-
teris paribus kapcsolatról van szó — bizonyos, a gazdálkodási
állapot tényleges jellegére mértékadó, *állapotjelzőktől*, ú. n.
gazdasági állapotjelző paraméterektől függ, az említett törek-
vés ma már egyúttal természetesen arra is irányul, hogy eme

állapotjelzők közül — adott esetekben — szintén minél többet megismerjen.

Az említett *kapcsolatjelző paraméterek* meghatározására törekedtek már lényegileg azok a „konjunktúra kutatók“ is (*W. M. Persons, W. C. Mitchell* és mások), akik gépiesen alkalmazott statisztikai módszereikkel olyan számszerűségeknek a közelébe igyekeztek férkőzni, amelyek az üzletmenet alakulására jellemző idősorok kapcsolatait rögzítik. Merev tapasztalati beállítottságukon múlott, hogy e kapcsolatoknak voltaképpen csupán a kezdetleges geometriai szemléltetését adhatták meg. A kifejezetten mennyiségi megállapítások lebegtek utóbb — de már nagyobb sikerrel — az elméletből kiinduló közgazdászok (*A. Marshall, H. L. Moore, H. Schultz, L. Amoroso* és mások) előtt, midőn kidolgozzák a keresleti és kínálati változások visszahatási mértékének (*elaszticitásának*)¹ számszerű meghatározására alkalmas eljárásokat. E célt szolgálja egyébként, különösen a jövedelem-adótarifák megszabásánál, a gazdasági viselkedésre jellemző fogyasztási állapotjelző ú. n. *pénzflexibilitás*² értelmezése és számítása (*R. Frisch, Theiss Ede*), nemkülönben újabban a beruházási politika intézése kapcsán sokat szereplő s lassan már egészen közismertté váló *beruházási szorzószám* (*R. F. Kahn, J. M. Keynes, C. Föhl* és mások) *fogyasztási hajlandóság* (*J. M. Keynes*) és ezenkívül még sok más gazdasági parameter fogalmának és számításának a bevezetése, amelyek pontos felsorolására és ismertetésére e hely korántsem lenne elegendő.

Az említett kapcsolati és állapotjelző paraméterek mellé újabban méltán csatlakozik az a *termelő gazdasági állapotjelző* (tünetjelző), amelynek a termelés megszervezésének mindinkább szigorúbbá válása ugyancsak nagy jelentőséget ad. E termelőgazdasági *parameter* az ú. n. *foglalkoztatási fok*, amely a termelő egységeknek, rész- és nagyegységeknek egyaránt, lényeges gazdasági jellemzője. Ismerete, ezek helyes gazdasági megítélésénél, úgyszólván nélkülözhetetlen.

Milyen számszerűség már most ez a foglalkozási fok, mi vetette fel e fogalom szükségességét, mi a részletes jelentése és miképpen érzékelhető ez? E kérdésekre szándékozunk tanulmányunkban kissé bővebben kitérni.

¹ Kereslet-változás visszahatási mértéke az árra, az árváltozásokra nem más, mint a kereslet árelaszticitása.

² A pénz határhaszna változásának visszahatási mértéke a reáijövedelemre, illetve ennek változásaira.

II. A foglalkoztatási fok értelme és jelentősége.

A *foglalkoztatási fok*³ adott termelő együttesben⁴ szereplő *termelési tényezők* — termeléssel kapcsolatosan szükségessé váló — *foglalkoztatásának mérvét mutatja*. Ennek folytán a *termelő együttes tényezőinek*, de magának az együttesnek is, fontos *gazdasági állapotjelzője*. Termelőgazdasági jelentősége bizonyos fokig módosuló aszerint, hogy milyen termelési tényezőkre vonatkozik, de sokszor aszerint is, hogy milyen jellegű gazdálkodó egységről van szó. Az *alapvető termelő gazdasági jelentése* azonban azonos mindegyik esetben, amennyiben mindenütt a termelő együttesben, illetve komplexumban, szereplő *termelési tényezők jelenlévő mennyiségének* a komplexum *tényleges termelési tevékenységéhez való alkalmazkodásának mértékét mutatja*, amely mindig e tevékenységhez — a termelés célszolgálatára szempontjából — legmegfelelőbb alkalmazkodással összemérve értendő. A foglalkoztatási fok tehát mindig határozott termelőgazdasági állapothoz való alkalmazkodás foka. Más fogalmazásban úgymondható, hogy a termelési tényezők foglalkoztatási foka nem más, mint bizonyos termelőgazdasági ismérvek szerint határozott *termelő képességeik (kapacitásuk)* — a tényleges termelési tevékenységnek megfelelő — *igénybevételének*, illetve *kihasználásának a mértéke*.

A foglalkoztatási fok ilyenképen azt is kifejezi, hogy a termelésnél rendelkezésre álló, illetve arra szánt termelési tényezőkben foglalt potenciális termelési szolgálatnak milyen *hányada* értékesült a termelésnél, mint tényleges termelő szolgálat?⁵

A elmondottakból következik, hogy a foglalkoztatási fok fogalma ott merül fel és ott van e termelőgazdasági állapotjelző parameternek jelentősége, ahol a termelési tényezők egy része csak részlegesen (parciálisan) képes a termelés tényleg szükséges mennyiségéhez — az optimális termelési célszolgálatnak megfelelően — alkalmazkodni. Így elsősorban tehát olyan ter-

³ Beschäftigungsgrad, rate of operation, degree of employment, stb.

⁴ Üzem, ipari telep, gyár, vállalat, szakma, közgazdaság, gazdasági nagyterület, világ gazdaság.

⁵ A foglalkozási fok (f) ebben az egészen általános meghatározásban:

$$f = \frac{\text{termelő szolgálat}}{\text{termelési szolgálat}}; \text{ illetve adott termelési technikánál}$$

$$f = \frac{\text{nettó termelési coefficiens}}{\text{bruttó termelési coefficiens}}; \text{ ahol a nettó termelési coefficiens a ter-}$$

mékegység előállításához, az adott termelőgazdasági módszerek mellett gazdaságilag szükséges minimális termelő tényezőmennyiség, a bruttó pedig a tényleg alkalmazott termelési tényező quantuma. A bruttó termelést coefficiens különben egyezik L. Walras „coefficient de fabrication” (*Elements d'Économie Politique Pure*) fogalmával. Megjegyzendő a foglalkoztatási fok ebben az utóbbi értelmezésben a fizikában használt *hatásfok* fogalmával sok hasonlóságot mutat.

melő egységeknél, amelyekben bennfoglalt termelési tényezők mennyisége a termelés és a termelés változása folyamán adottság marad. Ilyen a vállalat ipartelepe és berendezése.⁶ Ilyen adottság többek között, ha nemzetgazdaságról van szó, a társadalom munkaképes tagjainak a száma, Ilyenek továbbá az u. n. „kényszergazdaságok“ (pl. mezőgazdasági) természeti vagy institucionális adottságai, stb. A *foglalkoztatási fok fogalmát* tehát kifejezetten a *részleges (parciális) alkalmazkodás termelőgazdasági számbavétele veti fel*.

Ez az alkalmazkodás már most bizonyos vonatkozásban mást jelent a termelési tényezők és mást a termelő komplexum szempontjából. A *termelési tényezőkre* nézve, amint az imént kifejtettük, a foglalkoztatási fokuk azt mutatja meg, hogy a termelésnél belőlük, vagy termelőképességükből, milyen arányban van szükség; vagyis *megmutatja* a termelőgazdasági folyamatban való *igénybevételük arányát*. Amennyiben a gazdasági javadalmazásuk (pl. teljesítménnyel arányos javadalmazásnál) eme igénybevétel fokától függ, a foglalkoztatási fok egyuttal javadalmazással való ellátottságuk mérvét is kifejezi. A *termelő együttes* nézőpontjából, az említettekén kívül, a benne szereplő termelő tényezők foglalkoztatási foka bizonyos tekintetben mást is jelent. Természetszerűleg, ha az együttesre, illetve a komplexumra, mint termelési tényezőre vonatkozik, lényegileg ugyanazt jelenti, mint előbb, ha azonban a komplexum egyes tényezőinek igénybevételét fejezi ki, akkor ezeknek a termelésben — a termelés szempontjából — való *hasznosítási* fokát, termelőképességük kihasználtságát; amennyiben előteremtésük költségeiről van szó, javadalmazásuk kihasználásának mértékét, illetve a velük kapcsolatos belső megtakarítások (*A. Marshall*) mérvét jelenti. Ez utóbbi természetesen csak azoknál a tényezőknél jön számításba, amelyek javadalmazása termelőképességük, s nem a tényleges termelő teljesítményük szerint alakul. A foglalkoztatási foknak itt tehát elsősorban *üzemgazdasági jelentősége* van.⁷

A termelési tényezők foglalkoztatási fokának emellett mindenkor igen nagy a közgazdasági jelentősége is, annak folytán, hogy minden mikrodinamikai termelés végső fokon a közgazdaságba, mint legnagyobb makrodinamikai termelő komplexumba van bele tagolva. Annak mindenkor szerves alkotója,

⁶ „Fixed capacity“ a *short run* szemléletben.

⁷ Lásd erre vonatkozólag *E. Schmalenbach, K. Mellerovitz* közismert munkáit. Megjegyzendő épen ebben a vonatkozásban ismerték fel először nagy jelentőségét. (V. ö. a neves üzemszervező *F. W. Taylor* és kortársainak vizsgálódásait). Meg kell azonban említenünk, hogy fontos makrodinamikai szerepére már sokkal korábban is találhatók utalások (pl. *J. Bentham* írásaiban, l. még *Heller Farkas: A közgazdaságtan története*, című előadásait a József Nádor Műegyetemen), ha nem is olyan tudatosan, mint azután jóval később. (l. *R. Nöll v. der Nahmer: Der volkswirtschaftliche Kreditfonds* Berlin. 1934. II. Abschnitt.)

úgyhogy foglalkoztatási mikéntje, ha ez itt sokszor másként is ítéltetik meg, mint amott, állandóan kihatással van a közgazdasági vonatkozásokra is. Sohasem mentesül tehát a közgazdasági, illetve szociális nézőpontok megítélése alól. Ennek megvilágítására elég, ha arra gondolunk, hogy a lehetséges gazdasági jóléti optimum megvalósítási mérvé mindig attól függ, hogy a termelési tényezők optimális közgazdasági termelékenyséjüknek milyen fokáig vannak foglalkoztatva.⁸

A foglalkoztatási fok tehát voltaképpen mindig termelékenységi mérőszám is, amennyiben határozott termelékenység megvalósítási mértékét szintén jelzi.⁹ Ha pedig itt figyelembe vesszük azt a körülményt, hogy a gazdaság irányítása semmi más, mint eme irányítás szempontjainak megfelelő, produktivitásának növelése (W. Röpke), akkor az is nyilvánvalóvá válik, hogy az ilyen vonatkozású foglalkoztatási fok egyben igen fontos konjunktúra politikai indikátor.

A modern tér- és főképen időbeli munkamegosztásra épült társadalmi termelésben különösen súlyos jelentőséggel esik latba a foglalkoztatási fok nagysága, ha a társadalom munkabíró tagjainak, a közgazdaság alanyainak s egyben fontos termelőtényezőinek foglalkoztatására vonatkozik, nem szólva arról, hogy ezek foglalkoztatási foka — bizonyos feltételek mellett¹⁰ — rendszerint a közgazdaság foglalkoztatási állapotát fejezi ki, amelynek nagysága a gazdasági helyzetváltozások és a piaci egyensúly irányítása szempontjából óriási jelentőségű.¹¹ A közgazdaság termelési kapacitása u. i. a reális *hitelkapacitását* is meghatározza.¹² Ennek ismerete pedig a makrodinamikai monetáris beavatkozások szempontjából a legelsőek közé tartozik.¹³ Sokszoros tapasztalás — de az áralakulás elméletéből következik is —, hogy az áralakulás jellege a kínálat és a közgazdaság foglalkoztatási jellegétől erősen függ. Hasonló a helyzet a közgazdaság más folyamatainál is.¹⁴

Számottevő jelentősége van természetesen a többi termelési tényező közgazdasági (makrodinamikai) foglalkoztatási fokának is. Nagymértékben tapasztalható ez rendkívüli helyzetben, pl.

⁸ R. F. Kahn: *Some Notes on Ideal output*. Economic Journal, 1935.

⁹ Heller Farkas a *Közgazdaságtan* I. kötetében (1925) pl. a következőket mondja: „A termelékenység a termelési javak kinaszolásának mértéke gyanánt adódik“ (52. oldal).

¹⁰ T. i., ha a munkaerő-kapacitás és a termelési berendezés kapacitása harmóniában vannak. Ez persze nincs mindig így.

¹¹ J. M. Keynes: *The General Theory of Employment Interest and Money*. London 1936. C. Föhl: *Wirtschaftskreislauf und Geldschöpfung*. München 1937, *Zur Theorie des Beschäftigungsgrades*. (Weltwirtschaftliches Archiv. 46. Band. Heft. 3. 1937.)

¹² Nöll v. der Nahmer op. cit.

¹³ Lásd H. D. Macleod meghatározását, aki a bankot egyenesen „manufactory of credit“-nek nevezi (l. *Theory of Credit*).

¹⁴ Lásd pl. J. Tinbergen: *Statistical Evidence on the Acceleration Principle*. (Economica 1938.)

a háborús gazdaságban, amikor a társadalmi gazdálkodás folyamatát egészen határozott cél szolgáltatába kell állítani és, amikor a határozott célú többtermelés minden eszközzel való megvalósítása, „termelési csata“ megnyerése a gazdaságpolitikának egyik legsürgősebb feladata. A megoldás útja lényegileg a korlátoltabb mennyiségben rendelkezésre álló termelési tényezők termelékenységének a fokozása, illetve foglalkoztatási fokuk növelése. Termelési reformok, de már maguk az ú. n. racionalizálási (gazdaságosítási) mozgalom is közvetve, vagy közvetlenül mindig ezt célozzák. A bonificáló munka segíti ebben a termelő munkát.

A gazdálkodás, különösen pedig a termelés, a gazdaságpolitikai viszonyok fejlődésével, hovatovább mind messzebbmenő irányításnak van alávetve. Ebben az irányításban a megfelelően értelmezett foglalkoztatási fok ismerete — magán-gazdasági és közgazdasági vonatkozásban egyaránt — mindinkább kiemelkedő fontosságú. Ez a körülmény megkívánja, hogy a foglalkoztatási fok helyesen, gazdaságlogikai értelmének megfelelően és pontosan állapíttassék meg. Ahhoz, hogy a gazdaságstatisztika vagy termelési statisztika, vagy akár a vállalati üzemi statisztika e követelménynek messzemenően eleget tehessen, *megkívánatik, hogy a foglalkoztatási fok tüzetes gazdaságlogikai értelmezést kapjon, amely megállapítja határozottságának részletes gazdasági és egyúttal statisztikai követelményeit is*. Mindehez okvetlenül szükségesek bizonyos termeléselméleti és üzemstatisztikai¹⁵ megfontolások s pedig annak következtében, hogy a foglalkoztatási fok fogalma közvetlenül a termelés jelenségéből van lezármaztatva, a nagyságának közvetlen megállapítása pedig üzemstatisztikai adatokra támaszkodik.

Mindenekelőtt a foglalkoztatási fok pontos termeléselméleti értelmezését és egyes típusainak határozott fogalmi tartalmát kell tisztázni. Ezután kerülhet sor a foglalkoztatási fok, illetve a megfelelő foglalkoztatások számszerű statisztikai meghatározásának alkalmas módozataira.

---

¹⁵ Mégpedig nemcsak annak céljából, hogy a vállalat termelőgazdasági szervezésének mikéntjét megfelelő módon figyelembe lehessen venni, hanem annak érdekében is, hogy a vállalati statisztikát, az így kialakuló elveknek megfelelően, alkalmasabbá lehessen tenni. A vállalati belső üzemi statisztika természete és a felmerülő termeléselméleti és vállalatgazdasági kívánalmak együttesen szabják meg azt, hogy az üzemektől — ilyen és hasonló számítások céljaira — milyen adatokat és ezeket miképpen lehet, illetve kell kérni.

III. A foglalkoztatási fok elméleti értelmezése és határozottságának kritériumai.

A foglalkoztatási fok *elméleti értelmezésénél*, a fogalom előrebocsátott jelentésénél fogva, a termelő együttest alkotó termelési tényezők nézőpontjából célszerű kiindulni. A termelő komplexumban jelenlévő termelési tényezők valamely csoportjának foglalkoztatási foka, amely bizonyos feltételek mellett a komplexum foglalkoztatási foka is, már most többféleképpen mutatkozhat aszerint, hogy ezek határolt időkeretre szóló határozott termelőképeségének, ú. n. termelési sebességnek,¹⁶ melyik nagyságáról és ennek létrehozatalában közreműködő melyik komponenséről van szó.

Így vonatkozhat a foglalkoztatási fok: a.) az abszolút, vagy technikai, b.) a normális, vagy gazdasági teljesítőképességre, továbbá ezek mindegyikéről — *ceteris paribus* —¹⁷: 1.) e komponensek egységeinek számosságára, 2.) ezek — mivel rendszerint tartós termelési tényezőkről van szó — munkáltatási idejére, 3.) vonatkozhat egyenesen a termelési teljesítőképességekre, illetve — tartós termelési tényezőknél — termelő szolgálatuk¹⁸ teljesítőképességére. Vonatkozhat tehát a későbbiekben meghatározandó: 1.) *létszámkapacitásaik*, 2.) *munkaidőkapacitásaik*, végül pedig 3.) a tulajdoképeni *termelési kapacitásaik*²⁰ *igénybevételére*. Ennek az utóbbinak természetesen, amennyiben nem összetett termelési tényezőről, termelőkomplexumról van szó, csak a — vele termelés szempontjából kiegészülő — termelési tényezőkkel együttesen és adott termelési technika mellett van értelme, melyek mint termelőkomplexum, lehetővé teszik e, ez esetben határozottá váló,²¹ termelőképeség kifejtését.²² Viszont

¹⁶ H. v. Stackelberg: *Grundlagen einer reinen Kostenneorie*. Wien 1932. 5. oldal. A következőkben produktivitás alatt is mindig termelési tényező egységre számított valamilyen termelési sebességet értünk.

¹⁷ A létszám- és munkaidőegység termelékenységét állandónak tételezve fel. A munka termelékenysége gyűjtő elnevezés alatt mindig valamilyen munkaidő egységre vonatkoztatott termelékenységet értünk.

¹⁸ „Service producteur“ (L. Walras, op. cit.)

¹⁹ A kapacitáshoz természetesen, mivel nagysága az egyes termelő-gazdasági határesetek különbözősége következtében különböző, mindig meg kell mondani, hogy az pontosan milyen ismérvekkel határozott kapacitást jelent.

²⁰ „Termelési kapacitás alatt a termelési javak egységéből előállítható jószágmennyiséget értjük.“ (Heller Farkas: *Közgazdaságtan* I. Budapest. 1925. 52. oldal.)

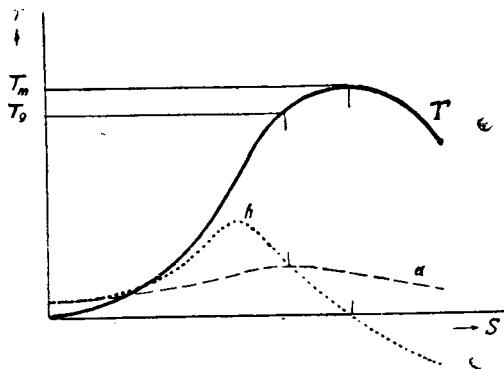
²¹ Ivar Jantzen: *Basic Principles of Business Economics and National Calculation*. Copenhagen 1939. 1. oldal.

²² Mindenkor a termelésioefficiens reciprokának megfelelő átlagos termelőképeséget, illetve termelékenységet értjük tehát ez alatt s nem az ú. n. határtermelékenységet, amelynek egyébként is csak a helyettesíthető termelési tényezőkkel kapcsolatban van értelme. A kettő általában nem azonos, de határozott elemigazdasági (gezdaságtechnikai) kapcsolat (1. sz.

összetett termelési tényezőknél, mint amilyen minden termelő komplexum, az együttes nagyságára jellemző termelési teljesítőképesség igénybevétele, — mint említettük — bizonyos feltételek²³ mellett kiadódik a komplexum egyes komponenseinek igénybevételeből is. (Pl. az 1. sz. ábrán a (S) nagyságából.)

1. A *foglalkoztatási fok első típusát*, mely a termelési tényezők pusztán létszámára, mennyiségére vonatkozik, igen egyszerű módon lehet meghatározni. Ez a termelésnél igénybevett, foglalkoztatott (S_2) és rendelkezésre álló, termelésbe bevonható termelési tényezők abszolút (S_0) vagy a normális mennyiségének (S_1) az aránya $\left(\frac{S_2}{S_0}; \frac{S_2}{S_1}\right)$, illetve a foglalkoztatott termelési tényezők számának a rendelkezésre állók százalékában való kifejezése.²⁴ Tehát mindenkor bizonyos megkülönböztetése tehető,

ábra) van közöttük, amely — rögzített árrendszerben — a költséggörbék-
ből is megállapítható:

1. sz. ábra

(T) a termelőkomplexum (adott substitutionális termelési tényezők komplexuma) termelésének változását jelző vonal, ha egy substitutionális termelési tényező termelésben alkalmazott mennyisége (S) változik, (a) eme termelési tényező átlagos, (h) pedig a határtermelékenysége. (T_m) a termelő komplexum technikai kapacitása. (T_g) pedig eme termelési tényezőre vonatkoztatott gazdasági kapacitása. Lásd az elmondottakkal kapcsolatban: I. Jantzen: *op. cit.*, E. Schneider *Theorie der Produktion*. Wien. 1934. 12. oldal, továbbá L. Amoroso: *Principii di Economia Corporativa*. Bologna. 1938. 132—134 oldalak és a magyar irodalomban Theiss Ede: *Az áralakulás, termelés és jövedelemelosztás matematikai elmélete*. Budapest. 1931. 61. oldal és Mórotz Kálmán: *A termelés rugalmasságának csökkenése és a termelési politika*. Közg. Szemle. 1936. 410. oldal.

²³ Nevezetesen, ha a kérdéses komponens meghatározza a termelési tevékenységen átvonuló jószágnevelési folyamat méreteit. Pl., ha a termelés szempontjából komplementer, vagy a termelés körfolyamatában „legszűkebb keresztmetszet”-et alkot.

²⁴ A *Wirtschaft und Statistik* (Berlin) a „Die Beschäftigung der Industrie” című ipari összefoglalójában a foglalkoztatás elsődleges mértékéül pl. a Beschäftigte Arbeiter in v. H. der Arbeiterplatzkapazität”-et ielöli meg, ahol ez az utóbbi „Höchstzahl der Arbeiter (bzw Angestellten) die bei voller Besetzung aller Betriebseinrichtungen beschäftigt werden können.” A gazdasági helyzetváltozások nyomonkövetésénél sok hasonló

különösen pedig a foglalkoztatási fok további alakjainál, aszerint, hogy a rendelkezésre álló, illetve a termelésbe bevonható termelési tényezők mennyiségét miképpen értelmezzük. Erre vezethető vissza az a körülmény, hogy éppen itt csúszik be általában a legtöbb *viszonylagosság* és bizonytalanság a foglalkoztatási fok számszerű kifejezésébe. Ha már most e mennyiség értelmezése olyan, amely a termelésnél adott termelőtényezők összességét veszi számba, vagyis az egyáltalában jelenlévő termelési tényezők mennyiségét (S_0) veszi alapul, akkor létrejön az abszolút létszám, illetve teljesítőképesség foglalkoztatásának foka, az ú. n. *abszolút*, (másképpen *technikai*)²⁵ *foglalkoztatási fok*. Ha azonban a termelésbe bevonható termelési tényezők mennyiségének értelmezése olyan, hogy csupán e tényezőknek bizonyos megkötöttségekkel szűkített mennyiségét veszi figyelembe, mint gyakorlatilag normálisan igénybevehető termelési tényező volument (S_1), akkor a normális létszám, illetve teljesítőképesség foglalkoztatásának a mérvéről, az ú. n. *relatív (normális, vagy gazdasági) foglalkoztatási fokról* van szó. Az abszolút foglalkoztatási fokot a következőkben következetesen (F)-el, a relatív foglalkoztatási fokot pedig (f)-el fogjuk jelölni. A (F) és (f) definícióiból — mivel $S_0 \geq S_1$ — következik, hogy

$$F \leq f, \text{ illetve } F_s \leq f_s,$$

$$\text{ahol } F_s = \frac{S_2}{S_0} \cdot 100 \text{ és } f_s = \frac{S_2}{S_1} \cdot 100 \quad . . . 1$$

A foglalkoztatási fok e válfajával a termelési tényezők, mégpedig a munkabíró népesség, pusztán számára vonatkozó foglalkoztatási fokkal szokásos a közgazdaság általános foglalkoztatási állapotát jellemezni. Eszerint a közgazdaság a teljes foglalkoztatás állapotában van — persze bizonyos más feltételeket is megkövetelve — ha nincs munkanélküi, amikor is

$$f_s = 100.$$

Nyilvánvaló, hogy a foglalkoztatás a termelési tényezők számának igénybevitelével csak egészen általánosan, legfeljebb

természetű számszerűséggel lehet találkozni. Pl. a *Halbjahrsberichte zur Wirtschaftslage* (Schriften des Instituts für Konjunkturforschung, Berlin) a textilipar, nevezetesen a gyapotiparban a foglalkoztatásra jellemző számként közli a „Laufende Spindeln in v. H. der berechtigten Spindeln“-t. A munkahely kapacitás kihasználásának mértékét különben könnyűszerrel meg lehet állapítani a *magyar gyáripari üzemi statisztikai adatok* felhasználásával is.

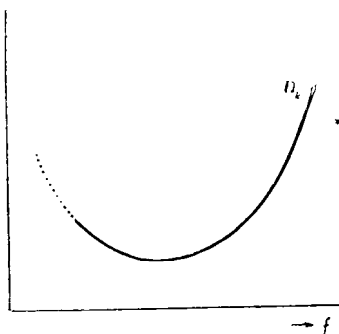
Megemlítésre méltó, hogy hasonlóképpen állítja be pl. J. M. Clark (*Inductive Evidence on Marginal Productivity*, American Economic Review, 1928. 459. oldal) a tőkejavak kapacitásának kihasználását, midőn a nevezetes Cobb-formulát kívánja helyesbíteni.

²⁵ Szígonán véve ez a két kifejezés nem mindig jelent pontosan egyet. Az abszolút létszám-kapacitás u. i. sokszor éppen termelés-technikai okokból, a technikai létszám-kapacitástól szükségszerűen eltér, illetve ennél nagyobb marad. A kettőt a gyakorlat anticipációi azonban egyformának szokták tekinteni.

— ceteris paribus — jellemezhető, t. i. annak feltételezésével, hogy e tényezők mindegyike azonos teljesítményű. Rendszerint ez nincs így; egyrészt annak folytán, hogy maguk az egyes azonos megjelölésű tényezők is bizonyos fokig különbözőek, másrészt pedig annak következtében, hogy e teljesítőképesség, mint az ezirányú termeléselméleti és termelésstatisztikai vizsgálatok kimutatták,²⁶ még azonos minőségű termelő tényezők-nél is függ termelő komplexumuk foglalkoztatási fokától.⁷²

²⁶ Lásd az 1. sz. ábrát és interpretációját.

²⁷ A termelési tényezők határ- és átlagos termelékenysége, sokszor még a limitationálisaké is, változik, ha a termelő komplexum foglalkoztatási foka változik. Következik ez a termelés harmonia törvénye (I. Jantzen, op. cit. 33—46 oldalak.) tökéletes megvalósításának a foglalkoztatási fokkal módosuló akadályaiából. Ez magyarázza azt a tapasztalást, hogy a határköltség (egységnyi többtermelés okozta költségváltozás az összköltségben) általában nem marad állandó, ha az üzem foglalkoztatási foka változik (2. sz. ábra). (E tétel tanulságos statisztikai verificatioja található

2. sz. ábra.

egyébként a következő tanulmányokban: J. P. Dean: *Statistical Determination of Costs with Special Reference to Marginal Costs*. u. e. szerzőtől: *Statistical Cost Curves*. Journal of the American Statistical Association Vol. 32. 1937. March 83. oldal). Természetesen megfelelően változnak az egyes termelési coefficiensek is. (Lásd ezzel kapcsolatban H. Schultz: *Marginal Productivity and the General Pricing Process*. Journal of Political Economy. 1929. 532. oldal, továbbá V. Pareto: *Manuel d'économie politique*. Paris 1909. Appendice 632. oldal, majd továbbá M. Ezekiel and K. H. Wylie adatait (*Cost Functions for the Steel Industry*. Journal of the American Statistical Association. 1941. Nr. 213. 98. oldal):

Operations in per cent
of capacity

20
40
60
80
90

Labour employd per ton
of steel produced, Man Hours

56
47.5
42
36
33.5

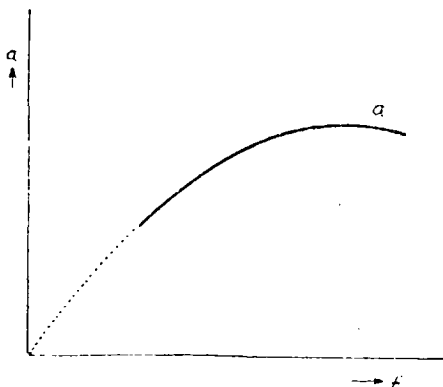
Jelentőségében hasonló eredményre jutottunk mi magunk is a M. kir. Központi Statisztikai Hivatalban, e tekintetben jellegzetes iparág 1930—40-es termelési statisztika adataira vonatkozólag, végrehajtott vizsgálatok során, amelyek a munka átlagos készárú termelékenységre vonatkoztak, amely a termelési volumen és a munkavolumen hányadosa, illetve az átlagos reál munkaköltség reciprokaként adódott. (3. sz. ábra).

Hasonló tanulságos statisztikai tapasztalásról számol be H. M. Oli-

2. Az igénybevett termelési tényezők számából tehát mindenesetre még keveset lehet következtetni arra, hogy ezek a termelés folyamán abszolút, vagy normális termelőképességüknek milyen erejéig voltak foglalkoztatva. Pedig legtöbbször épen ez a cél. Ebben az irányban az első lépés, természetesen tartós termelési tényezőknél, amelyeknek gazdasági élettartama nagyobb, mint a termelés periódusa, annak figyelembevétele, hogy a vizsgálati időkeretnek milyen nagy részén át voltak ezek a termelési tényezők igénybevéve.²⁸

a) A naptári év hány napján például. Vagyis, hogy *időkapacitásuk* (munkanapokban kifejezve) *mennyire volt igénybevéve* a termelés tartama alatt. Legyen (N_0) az év napjainak száma és (N_1) a fennálló évszaki,²⁹ institutionális vagy gazdasági és egyéb megkötöttségek (pl. ünnepnapok vagy gazdasági, politikai okok kiváltotta kényszerű munkaszünetek stb.) mellett maximálisan *igénybevehető* munkanapok normális száma és

ver: *The relationship between total output and man-hour output in American manufacturing industry.* (Quarterly Journal of Economics. Vol LV. 1941. 239. oldal.)

3. sz. ábra.

Megjegyzendő, ez a produktítvásváltozás akkor is előállhat, ha a késztermékhez egészen közelálló termelési teljesítmény, vagy éppenséggel valamelyik limitationális termelési tényező teljesítményének lemeréséről van szó. Buday Kálmán pl. *Jelentés Magyarország textiliparának strukturális fejlődéséről.* (1939, kézirat) című tanulmányában a *szövőipar* termelési teljesítményének quantumát egységes finomsági (20) számú fonalra vonatkoztatott fonalmennyiséggel, illetve a vetésszámmal méri, amely *igen nagyfokú megközelítése* a tényleges teljesítménynek, de azért a vetésszám és a teljes termelési teljesítmény összefüggése is — ha csak egészen kis mértékben — szintén alá van vetve a termelési sebesség okozta módosulásnak.

²⁸ Persze még mindig feltételezve azt, hogy a termelési tényezők időegységre eső termelőkenységei egyformák.

²⁹ Évszaki megkötöttségek különösen az őstermelésnél és az ezzel szoros kapcsolatban álló iparágaknál jelentősek. (A mezőgazdaság évszaki foglalkoztatási lehetőségeit illetően lásd pl. *Matolcsy Mátyás: A mezőgazdasági munkanélküliség Magyarországon.* Budapest. 1933. A Magyar Gazdaságkutató Intézet 6. sz. külökiadványa.) Éppen ezért a mezőgazdasági termelési kapacitás határozottságához mindig hozzátartozik az időjárásnak, mint állandóan közreműködő termelési tényezőnek a szezonális képe.

hogy a termelési tényezők eme idő alatt termelési teljesítőképességüknek ténylegesen milyen fokáig voltak igénybevéve. Már pedig a termelési teljesítmény megítélése szempontjából ez a lényeges körülmény. A legtöbb esetben épen az állapítandó meg, hogy a vizsgált időkeretben a termelési tényezők termelőképességüknek milyen mérvéig voltak igénybevéve: vagyis, hogy tényleg megvalósított termelési sebességük milyen arányban áll az abszolút, vagy normális termelési sebességükhöz. Ez egy-egy termelő tényezőre nézve a következőképen származtatható: (T_0)-val jelölve a termelési tényezőegység termelő komplexumban kifejthető abszolút legnagyobb, pl. óránkénti teljesítőképességet, (T_1)-el a gyakorlatilag elvárható normális óránkénti teljesítményt (Soll-leistung) és (T_2)-el a tényleg megvalósított óránkénti teljesítményt (Istleistung), akkor pl. egy-egy munkaóra vonatkozólag a teljesítménykapacitás

$$\text{igénybevételének abszolút foka: } F_T = \frac{T_2}{T_0} \cdot 100;$$

$$\text{relatív foka: } f_T = \frac{T_2}{T_1} \cdot 100, \dots \dots \dots 4.^{33}$$

Az ismertetett foglalkoztatási fokok tulajdonképen, miután a termelő komplexumot alkotó termelési tényezők által kifejtendő teljesítménynek csupán egyes komponenseire (létszám, munkaidő, stb.) vonatkoznak, még csak *részleges foglalkoztatási fokok*. A termelési tényezők *teljes foglalkoztatási fokát*, tehát e tényezők termelőképességének a vizsgált időkereten belül végbemenő relatív igénybevételét, e parciális foglalkoztatási

³³ Egy-egy munkanapra vonatkozólag:

$$F_T = \frac{\sum_{i=1}^{H_2} T_{2,i}}{24 \cdot T_0} \cdot 100; \quad \text{illetve} \quad f_T = \frac{\sum_{i=1}^{H_2} T_{2,i}}{\sum_{j=1}^{H_1} T_{1,j}} \cdot 100, \dots \dots \dots 5.$$

(N_0) napra kiterjedő időkeretben — mely szélső esetben lehet a termelési tényező élettartama is — pedig:

$$F_T = \frac{\sum_{m=1}^{N_2} \sum_{i=1}^{H_{2,m}} T_{2,i}}{N_0 \cdot 24 \cdot T_0} \cdot 100; \quad \text{illetve} \quad f_T = \frac{\sum_{m=1}^{N_2} \sum_{i=1}^{H_{2,m}} T_{2,i}}{\sum_{n=1}^{N_1} \sum_{j=1}^{H_{1,n}} T_{1,j}} \cdot 100, \dots \dots 6.$$

Az egyes összegezési kifejezések alkalmasint megfelelő integrálokkal is helyettesíthetők, úgyhogy:

$$F_T = \frac{\int_0^{(\sum H_2)} T_2(H) dH}{N_0 \cdot 24 \cdot N_0} \cdot 100; \quad \text{illetve} \quad f_T = \frac{\int_0^{(\sum H_2)} T_2(H) dH}{\int_0^{(\sum H_1)} T_1(H) dH} \cdot 100, \dots \dots 7.$$

fokokat meghatározó mozzanatokból azonban aránylag egyszerű módon lehet meghatározni. Ez egyúttal lehetőséget ad a két-féle foglalkoztatási fok egymással való helyettesítésére.³⁴

$$\text{Általában: } F_T = C = \frac{\text{tényleges teljesítmény}}{\text{a legnagyobb teljesítőképesség}} \cdot 100;$$

$$\text{illetve } f_T = c = \frac{\text{tényleges teljesítmény}}{\text{legnagyobb normális teljesítőképesség}} \cdot 100, \quad . \quad 9.$$

$$\text{ahol } C \leq c.$$

E kifejezések voltaképpen a termelési tényezők termelési kapacitásainak kihasználási fokai, ezért (C)-, illetve (c)-el jelöljük őket. Hogy mit jelent pontosan „a legnagyobb” és „normális” termelő teljesítőképesség erre a következő fejezetben részletesen kitérünk. Figyelembe véve már most azt a körülményt, hogy adott időkereten belül $f_H = f_T$, ha a munkaóránkénti teljesítmény,³⁵ illetve igénybevétel, végig azonos, vagyis, ha az időkeretben végzett teljesítmény arányos a munkaórák számával. Továbbá azt, hogy $f_N = f_T$, ha az előrebocsátottakon kívül még a munkanapokon teljesített munkaórák száma is változatlan. Vagyis, ha a vizsgált időkeretben végzett teljesítmény arányos a munkanapok számával. S, ha pedig emellett azonos módon foglalkoztatott egynemű termelő tényező csoportról (pl. munkahelyek)³⁶ van szó, akkor, $f_T = f_s$. Általában az (f_T) mindig annak a komponensnek az (f)-jével egyezik, amelyiknek

³⁴ Felhasználva az eddigi jelöléseket, (S_0) számú azonos termelő tényező teljes foglalkoztatási foka:

$$F_T = C = \frac{\sum_{r=1}^{S_2} \sum_{m=1}^{N_{2,r}} \sum_{i=1}^{H_{2,m}} T_{2,i}}{s_0 \cdot N_0 \cdot H_0 \cdot T_0} \cdot 100;$$

$$\text{illetve } f_T = c = \frac{\sum_{r=1}^{S_2} \sum_{m=1}^{N_{2,r}} \sum_{i=1}^{H_{2,m}} T_{2,i}}{\sum_{q=1}^{S_1} \sum_{p=1}^{N_{1,q}} \sum_{j=1}^{H_{1,p}} T_{1,j}} \cdot 100, \quad . \quad . \quad . \quad . \quad 8.$$

³⁵ Vagyis a munka átlagos termelékenységé, *műszaki hozadéka* (Súrányi-Unger Tivadar: *Magyar nemzetgazdaság és pénzügy*. Budapest. 1936. 31. oldal), amely a munkaórákban kifejezett termelési coefficients reciproka. Ez a coefficients, mint az előző jegyzetekben utaltunk rá, különösen, ha egymást bizonyos fókig helyettesíthető termelési tényezőkről van szó, az (f) változásával általában módosul, legtöbbször azonban olyan módon, hogy az kellő mértékben figyelembe vehető a (c) számításánál, miáltal a (c) számítása lényegesen egyszerűbbé válhat.

³⁶ A *Wirtschaft und Statistik* pl. megadja a „Geleistete Arbeiterstunden in vH. der Arbeiterstundenkapazität”. Ez utóbbi: „Stundenzahl, die bei Besetzung aller Betriebseinrichtungen in der tariflichen Arbeitszeit geleistet werden kann.” Hasonló foglalkoztatási fok könnyen számítható a magyar gyáripari statisztika üzemi adatai alapján is.

számszerű nagysága — a vizsgálat időkeretben — arányosnak mutatkozik az itt végzett termelési teljesítménnyel. Egészen általában pedig: ha (T) az óránkénti átlagos teljesítményt, (H) pedig az átlagos napi munkaórák számát és (N) a termelési tényezőnek a vizsgálati időkeretben eltöltött átlagos munkanapját jelenti, (S) számú egyforma termelési tényezőre

$$f_T = \frac{S_2}{S_1} \cdot \frac{N_2}{N_1} \cdot \frac{H_2}{H_1} \cdot \frac{T_2}{T_1} \cdot 100 = c, \quad . . . . 10.$$

Ez az összefüggés értékes támaszpontot és alapot nyújt arra, hogy sok esetben a (c)-t valamelyik parciális (f)-el helyettesítve, rövid úton lehessen megállapítani. Erre mint majd rá fogunk mutatni, mivel a (c) közvetlen megállapítása legtöbbször nehézkesen végezhető, gyakran van szükség, s a statisztikai gyakorlatban rendszeresen használják is.

IV. A foglalkoztatási fok különböző típusainak megállapításához szükséges foglalkoztatási mérőszámok statisztikai meghatározása.

1. A foglalkoztatási fok statisztikai megállapításánál, mint az előrebocsátott definíciókból látható, fontos feladat aszerint, hogy a technikai, illetve abszolút termelőképeség, vagy a gazdasági, illetve normális termelőképeség foglalkoztatási fokáról van szó — a technikai vagy abszolút, továbbá a gazdasági, vagy normális és természetesen a tényleges termelési teljesítmény, illetve foglalkoztatás helyes számszerű megállapítása. Az *abszolút termelőképeségnek* (kapacitásnak), illetve foglalkoztatásnak nagysága, amíg a termelési tényezők *létszámáról* és *munkaidejéről* van szó, könnyen megállapítható. A termelési tényezők teljes létszáma (létszámkapacitása) ugyanis rendszerint már előre adott. Az abszolút munkaidőt (munkaidőkapacitást) pedig a vizsgálati időkeret intervalluma pontosan megadja. Épen ezért *a létszámra és a munkaidőre* (amely tulajdonképpen létszámként is kezelhető) *vonatkozó abszolút foglalkoztatási fokok hivatalból is könnyen megállapíthatók*. Kényesebb már a probléma az időegységek (pl. munkaórák) alatt végezhető termelés, illetve a termelési képesség (termelési kapacitás) pontos megállapításánál.

Az úgynevezett *kiegészítő vagy limitationális termelési tényezőknél*³⁷ erre alkalmas út: a mennyiség vagy az energia megmaradásának elve. Egy kilógramm vasból, például a leg-

³⁷ Tehát azoknál, amelyekben kifejezett termelési koeficienssek nagyságát egyedül műszaki, fizikai szempontok határozzák meg. Lásd *Pareto, Schultz*, op. cit., továbbá *E. Schneider*, op. cit. 6. oldal.

jobb esetben is egy kilógramm vasárú állítható elő; egy kalória hőenergiából legfeljebb egy kalória egyenértékű másformájú, például elektromos energia állítható elő és így tovább. Technikailag legtöbbször (de fizikailag is), bár a törekvés erre állandó, ez ilyen pontosan sohasem valósítható meg, hanem csak bizonyos fokig. Persze, hogy ez mekkora az, az alkalmazott termelési technikai mikéntjéből (pl. a technikai hatásfokból) megállapítható.

*A helyettesíthető vagy substitutionális termelési tényezők-nél*³⁸ sokkal nehezebb a helyzet. Feltéve, hogy egyáltalában lehet szó a substitutionális termelési tényezők termelőképességéről olyan értelemben, mint a limitationálisoknál, vagy épen olyan értelemben, mint a termelő komplexumnál.³⁹ Itt a termelési teljesítménynek, az átlagos termelékenységnak, különösen, ha nagymértékben helyettesíthető tényezőkről van szó, úgyszólván nincs és abszolút határa, mert hiszen előállhat az a szélső eset is, hogy nincs szükség már az illető termelési tényezőre annak folytán, hogy másik teljesen helyettesíti. (Pl. teljesen mechanizált termelésnél, amelynél az emberi munka felesleges.) Az ú. n. substitutionális termelési tényezők legnagyobb része a valóságban azonban nem teljesen helyettesíthető. Van ú. n. a helyettesítés mértékének egy olyan határa, ahol már ezek is limitationálisakká válnak.⁴⁰ Egy órai emberi mun-

³⁸ Tehát azoknál, amelyekben kifejezett termelési coefficientsek nagyságának meghatározásában már gazdasági szempontok is befejeződnek. Lásd. loc. cit.

³⁹ Szigorúan véve subastitutionális termelési tényező termelőképessége csak a határtermelékenysége, $\left(\frac{\partial T}{\partial a}\right)$ lehetne, ahol (T) a termelési függvény, (a) a kérdéses tényező. Ennek azonban más a jelentése, mint az itt következetesen használt, substitutionális termelő tényezőkre is jelképesen értelmezett, átlagos termelékenységé, amely tulajdonképpen az átlagos termelési coefficient reciproká. A kettő általában nem egyenlő egymással, sőt nem is arányos, legfeljebb csak abban a kivételes és eléggé valószínűtlen esetben, ha a termelési függvény olyan alakú, hogy $T = e^{C \cdot \log a}$, ahol (C) constans. Az átlagos termelékenységet használják egyébként p. o. P. H. Douglas és munkatársai gazdaságstatisztikai tanulmányaikban a Cobb-formula igazolásánál, amely pedig szintén határtermelékenységi összefüggéseken alapszik. (Ch. W. Cobb and P. H. Douglas: *A Theory of Production* American Economic Review. Vol XVIII. 1928. No. 1. Supplement., P. H. Douglas: *The Theory of Wages*. New York. 1934. M. L. Handsaker. P. H. Douglas: *The theory of marginal productivity tested by data for manufacturing in Victoria*. Quarterly Journal of Economics. Vol. LII. 1937/38., G. T. Gunn and P. H. Douglas: *The production function for American manufacturing in 1919.*, Am. Ec. Review. Vol. XXXI. 1941., stb.) Mindenesetre, amilyen mértékben lehet szó substitutionális termelő tényezőkben kifejezett átlagos abszolút, normális, tényleges termelési coefficientről, olyan mértékben lehet beszélni itt ezek reciprokáról, az átlagos abszolút, normális, tényleges termelékenységről, illetve termelési képességről (kapacitásról).

⁴⁰ Azonkívül, hogy minden substitutionális termelői szolgálat magában foglal határozott mennyiségű limitationálist.

kával és bizonyos gépi munka segítségével pl. előállítható (x) gyártmánymennyiség, több gépi és ugyanennyi emberi munkával pl. kétszerannyi, még több gépi munkával, illetve a tőkeintenzitás növelésével, esetleg még sokkal több és így tovább. Végül is a gyártáshoz talig kell már valamennyi emberi munka. De ennyi mindenkor okvetlenül szükséges. Hogy mi legyen itt az emberi munkaórának megfelelő abszolút termelési teljesítmény, illetve abszolút termelékenység, nem könnyű megmondani. Egy bizonyos, t. i. az, hogy arra, az említett kevés emberi munkára mindig szükség van a termelésnél és a helyettesítés határánál, mikor is a substitutionális tényező elvileg már limitationálissá válik. Ennél a határnál lehet szó arról, hogy az ekkor elérhető teljesítmény a termelő tényezőnek abszolút legnagyobb teljesítménye, abszolút termelési kapacitása, feltéve persze, hogy a többi termelőtényező alkalmazkodási módja e termelési teljesítmény létrejötte elé nem gördít akadályt.

Ez a helyettesítési határ legtöbbször azonban nem ismert és ilyenformán nem ismeretesek ezek az abszolút legnagyobb teljesítmények sem.⁴¹ Legfeljebb csak azok a gazdaságilag is figyelembejövő teljesítmények, amelyek — adott termelőgazdasági ismérvek (termelési technika és termelési tényező javadalmazások) mellett — a minimális előállítási költségek megvalósításához szükségesek.⁴² Ezek azonban már inkább gazdasági vagy másképen: normális teljesítmények, illetve kapacitások. Ezekkel a következőkben fogunk foglalkozni.

Megjegyzendő, további bizonytalanságot visz e termelési tényezők technikai kapacitásainak elhatárolásába még az a körülmény is, hogy a technikai, illetve abszolút legnagyobb kapacitás nagysága⁴³ attól is függ, hogy milyen hosszú ideig kell azt teljesíteni. Rendkívüli csúcsteljesítményekre sokszor képesek lehetnek a (tartós) termelési tényezők. De ekkor élettartamuk lényegesen rövidebb lesz annál, mint amennyit a termelési költségek leszorítási törekvése, vagy a termelés célszolgálatára, mint gazdaságos élettartamot, előír. Érthető tehát, hogy a termelési kapacitásnak a technikai kapacitással való azonosítása jelentős oka lett annak, hogy sokszor a termelési kapacitás nagyságát valami közelebbről számszerűen alig meghatározható, bizonytalan számszerűségnek tekintsék. Így azután még akkor sem nagyon igyekeztek e fogalom pontos mennyiségi megítélésére, mikor használatára már lépten-nyomon szükség volt.

⁴¹ A helyettesíthető (substitutionális) termelési tényezők abszolút, illetve technikai kapacitásai rendszerint tehát nem tehetők határozottá. (Lásd ezzel kapcsolatban pl. J. M. Clark: *Studies in the Economics of Overhead Costs*. Chicago 1933, 73—77 oldalak.)

⁴² Amikor is a substitutionális termelő tényezők határtermelékenységei és határjavadalmazásai proporcionálisak.

⁴³ Vagyis a mennyiségre szervezett termelés eredményessége.

A vázolt határozatlanságok bizonyos tekintetben, még fokozódhatnak is, ha a termelési tényezőknek személyi jellegű, még inkább, ha ú. n. közületi jellegű csoportjáról van szó.⁴⁴

2. Ami a termelő gazdaságot érdekli, az legtöbbször inkább a normális, vagy gazdasági foglalkoztatás, illetve kapacitás. Ennek számszerű meghatározása képezi tulajdonképpen a foglalkoztatási fok számításának a legfontosabb s egyben meg lehetőségen kényes problémáját, mert ugyancsak kényes ennek a megállapítása is, ha nem is olyan nehezen keresztülvihető, mint amazé. Az oka ennek az, hogy a tekintetben, hogy mi a normális és, hogy ez milyen viszonyban áll az abszolúttal, illetve technikaival éppen a termelő komplexumba való betagozottság és a komplexum „normálisnak” tekintett funkcionálása alapján lehet eldönteni. Ez ad ugyanis útbaigazítást arra nézve, hogy a kérdéses termelési tényező-csoport milyen szerepet tölt be a komplexum célszolgálatában, amelynek bizonyos határozott ismérvű eredményessége jelenti a termelés normálisnak tervezett állapotát. *Ennek a normális eredménynek a megvalósítása a résztvevő termelési tényezőktől határozott foglalkoztatást követel meg, amely a tulajdonképeni normális foglalkoztatás.* Ez a normális foglalkoztatás az abszolúttól, illetve a technikailag legkedvezőbb körülmények közt megvalósíthatótól — feltéve, hogy ennek nagysága felől tájékozódni lehet — az egyes termelési tényezők s a termelési technika és a termelési beállítottság szerint különböző mértékben tér el. Az okok, amelyek ezt létrehozzák, általában a következők: 1. évszaki, természeti behatások és technikai tökéletlenségek, 2. institutionális akadályok, 3. véletlenek zavaró hatása, 4. gazdasági, (gazdaságtechnikai és gazdaságpolitikai) okok.⁴⁵ Amennyiben a felsorolt okok számszerű hatásai ismereteseek és amennyiben az abszolút foglalkoztatás ismeretessé vált, a kettő különbözősége, a normálist közvetlenül meghatározná. Sok esetben, mint már említettük s mint majd látni fogjuk, az abszolút foglalkoztatás meg nem állapítható. Ilyenkor ennek ismerete nélkül, különösen, ha a termelési teljesítőképesség foglalkoztatási fokának számításáról van szó, egyenesen a normális foglalkoztatást kell valamilyen módon meghatározni.

a) Közelebbről vizsgálva már most a termelési teljesítőképesség és egyes komponenseinek, illetve dimenzióinak⁴⁶ a foglalkoztatását, ez utóbbinál mindenekelőtt a termelési ténye-

⁴⁴ A termelési tényezőknek u. i. adható a következő jellegzetes csoportosítás is: a) tárgyi, b) személyi, c) közületi. (Lásd *Surányi-Unger, Th.: Produktionsfaktoren und Komparative Kosten*, (Jahrbücher für Nationalökonomie u. Statistik Band 153. 1941.)

⁴⁵ Mindezek zöme az ú. n. „normal unemployment” (*J. R. Hicks: Theory of Wages*, London 1932. 43/44 oldal.)

⁴⁶ *C. Reynold Noyes: Certain Problems in the Empirical Study of Costs* (Am. Ec. Review. Vol. XXXI. Nr. 3. 1941. 481. oldal.)

zők adott időpontra vonatkozó *normális létszámát* kell megállapítani. Ennek épenséggel még a legalkalmasabb módja, mivel abszolút számuk rendszerint előre ismeretes, az ettől való eltérés számszerű meghatározása és ennek az abszolútból való levonása. Pl. egy gyárban ismeretes az erőgépek teljesítőképessége, mint abszolút rendelkezésre álló energiaforrás. technikai (erőátviteli) tökéletlenségek folytán azonban ennek csupán csökkentett nagysága állhat rendelkezésre. Már most ebből a kibébitett teljesítőképességből, előre nem látható, de mindig előforduló üzemzavarok további részt vesznek el. További — időben beálló átlagos — csökkenést hoz magával az energia szükséglet időben hullámzó természete.⁴⁷ Még további lemorzsolódással kapcsolatos a pillanatnyilag gazdaságilag normálisnak deklarált üzemmenetnek az így megmaradt névleges teljesítőképességnél kisebb energia szükséglete. Ha mindezeket a munka végzésére normálisan nem kerülő energiakiválásokat összegezzük, megkapjuk azt, a differenciát, amely a gépek abszolút és normális teljesítőképessége között fennáll, amelyet, ha levonunk az abszolútból, illetve technikaiból, a normális átlagos gépi teljesítményhez jutunk.

b) A termelési tényezők *normális munkaidejének* megállapításánál sokban hasonló az eljárás, amennyiben itt az abszolút (pl. naptári) munkaidőhöz képest fellépő időveszteségeket kell megállapítani. Azok az okok, amelyek ezeket létrehozzák, az előbbi pont alatt felsoroltakhoz hasonlóak. Az időveszteségek létrehozatalában nagy szerepet játszanak általában az institutionális szabályozások. Pl. ünnepi munkaszünetek, a társas együttlét megkívánta más szünnapok, maximális munkaidő megállapítása, általában a szociálpolitikai beavatkozások. Jelentős a szerepe még a gazdasági mozzanatoknak, nevezetesen a gazdaságilag normálisnak tekintett üzemmenet⁴⁸ időtartamának az abszolúttól való eltéréseinek. Pl. ha egy vagy két műszak mutatkozik gazdaságilag normálisnak, három helyett. Technikai okok (javítás, pihentetés) is jelentősen közrejátszanak itt, továbbá a gazdaságtechnikai mozzanatok: kereslet, vagy a termelés időszakos természete (pl. a szezoniparoknál, mezőgazdasági iparoknál). Véletlenek (balesetek, rongálások, strike-ok, stb.) visszatérő hatása sem lebecsülendő.

c) A termelési tényező időegység alatt végezhető *termelési teljesítményének normális nagyságát*, minthogy ez csak a ter-

⁴⁷ T. i. a gépek rendelkezésre álló teljesítőképességének olyan nagy-nak kell lennie, hogy az üzemmenet alatt előforduló energia szükségleti csúcserőértékeket is elbírja.

⁴⁸ Gyárüzemek gazdasági élettartamának, teljes időkapacitásának tervezésekor kiindulási alap rendszerint eme normális időbeli igénybevétel lerögzítése. Az ettől való eltérések egyúttal az anticipált élettartam és az ezzel kapcsolatos költségek megváltozását maguk után vonják. A termelési tényezők ismeretes harmonikus együttese eme időköltségekre, illetve változásaikra, mindenkor erősen reagál.

elő komplexum közreműködésében mutatkozik, rendszerint — az abszolút teljesítőképesség ismeretére, vagy nem ismeretére való tekintet nélkül — a technikai és gazdasági mozzanatok együttesen⁴⁹ határozzák meg. Még pedig annál inkább szigorúbban, minél közelebb esik a vizsgálati időkeret ahhoz, amelyre a termelés teljes célszolgálatát beállították.⁵⁰ Gazdasági célú termelésnél általában *normális az a termelési teljesítmény, amelyik fajlagosan a legkisebb költségbe kerül.*⁵¹ Néha ezt úgy is értelmezik, hogy az, amelyiknél a termelés még kifizetődik (szükséglet fedezeti elv) vagy amelyiknél minél nagyobb nyereség érhető el (keresetgazdasági elv) stb. Nyilvánvaló, hogy ezt a normális teljesítőképességet (kapacitást) a termelésnek akár technikai, akár gazdasági mozzanatai egyedül meg nem határozhatják. Mindkettőnek van ebbe beleszólása. Technikai mozzanatok a műszaki termelékenységen keresztül hatnak, a gazdaságiak e termelékenységek javadalmazásai útján. Ebben a vonatkozásban nagy szerepe van tehát a gyártási technika fejlődésének, illetve változásának (beteértve az ú. n. racionalizálást is.) A termelés gazdasági szemléletéből könnyen belátható, hogy a normális teljesítőképesség megváltozhat akkor is, ha a komplexumban együtt dolgozó termelési tényezők fajlagos javadalmazásainak aránya, az úgynevezett költségfelépítés, vagy ennek elemeinek keresleti elaszticitásai módosulnak.⁵²

Az a körülmény már most, hogy a normális teljesítményt jelentős részben gazdasági okok határozzák meg, magával hozza, hogy a normális teljesítmény nagysága bizonyos határok között ugyan, de nagy változékonyságnak van alávetve. Ez azután, minthogy ezek a gazdasági okok néha eléggé változóak, sokszor bizonytalanságot vált ki a normális teljesítmény megállapítását illetően is. Fokozza ezt még az is, hogy — a létszám és az idő foglalkoztatástól eltérőleg —, a limitationális tényezőktől és a teljes foglalkoztatás egyes szélső eseteitől⁵³ eltekintve, maga az abszolút teljesítmény, amely támaszpontul szolgálhatna, megbízhatóan úgyszólván alig érzékelhető.⁵⁴ A do-

⁴⁹ Naturalgazdasági termelésnél természetesen inkább termelés-technikai mozzanatok.

⁵⁰ E. Schneider: *Die wirtschaftliche Lebensdauer industrieller Anlagen*. Weltwirtschaftliches Archiv. 1942. Heft. 1.

⁵¹ Ezt v. Stackelberg, (op. cit.) üzemi optimumnak nevezi.

⁵² Ezzel szemben rögzített árrendszerben, ha az üzemek változatlan műszaki eljárással termelnek, az üzemek gazdasági, illetve normális kapacitásai is rögzítődnek.

⁵³ Pl. igen túlfeszített konjunktúrában, amikor is a legnagyobb elérhető teljesítmény, kezdetleges módon bár, de a konjunkturális teljesítménnyel érzékeltethető.

⁵⁴ Múltán kérde J. M. Clark (op. cit. 90. old.) „What is the „capacity“ of a plant? Business men use the term constantly and yet no absolute figure can ever be set“ és múltán állapítja meg K. Mellerowicz (*Kosten und Kos-*

log természetéből következik, hogy annál inkább előtérbe lépnek még eme bizonytalansági elemek, minél több olyan substitutionális termelési tényező van a termelésben foglalkoztatva, amely emberi közreműködésből származik. A munkateljesítmény keresleti és kínálati viszonyai u. i. nagy mértékben át vannak szöve kiegyensúlyozatlan és határozatlansági mozzanatokkal. Sokban hasonló a helyzet a normális teljesítmény megállapításánál ahhoz, melyik a teljesítménnyel összefüggő munkabérrendszernél (pl. *Bedaux*-rendszer) adódik, amikor az úgynevezett normális munkateljesítményt kell meghatározni. Ahogyan a helyi körülmények ismerete játsza ennél a főszerepet, ugyanúgy a normális termelési teljesítményt is a termelési komplexum sajátlagos körülményeinek ismeretében lehet csak kielégítő pontossággal megállapítani. Épen ezért legjobb azt a szakmai emberek bevallására⁵⁵ bízni; csak ennek megfelelő ellenőrzéséről kell azután gondoskodni. Így szerencsésnek tekinthető tehát a *M. kir. Központi Statisztikai Hivatal* gyáripari kérdőíveinek az a kérdése, amelyben azt kérdezi „Mekkora volt az üzem ..... évi tényleges kihasználása a normális üzemhez képest, százalékban kifejezve?”⁵⁶ A felelet ellenőrzésére, amire szükség is van, miután a kérdésben és az erre adandó válaszban a normális munkaidőtől és az üzemmenetben kifejthető normális teljesítménytől való eltérések hatásai összekeverednek, azután sok olyan más üzemi adatot is kérdez a magyar kérdőív, amelyek igen alkalmasak a foglalkoztatás *hivatalból* való közvetett megállapítására. Nevezetesen ezekből az üzemi adatokból könnyen kiszámítható, az ipartelep munkahely és munkaóra kapacitásainak az igénybevétele az üzemidő alatt. Kiszámítható továbbá az erőgépek, elsősorban a villamosmotorok, átlagos terhelési aránya, továbbá az üzem időkapacitásának heti, havi, vagy évi kihasználása. Ennek az előbbiekkal való egybevetése alkalmas az üzem normális teljesítőképessége igénybevételeének ez elhatárolására. Feltételezve persze, hogy az említett termelési tényezők (munkahely, munkaóra, erőgépi teljesítőképesség) minden egysége

tenrechnung: I. Theorie der Kosten., Berlin u. Leipzig. 1933.) „Die Messung der Kapazität und ihrer Ausnutzung ist ein ebenso wichtiges wie umstrittenes und nur unbefriedigend gelöstes Problem.“ (323. old.)

⁵⁵ Ha valaki ismerheti az üzem normális teljesítőképességének a nagyságrendjét, akkor az leginkább olyan valaki lehet, aki az üzemben benne él és azt vezeti.

⁵⁶ Meglepően hasonló ehhez, s mindenesetre ettől függetlenül (a mai gyáripari statisztikai adatszolgáltatás rendszere is csak 1921-ig nyúlik vissza; lásd *Farkasfalvy Sándor: Az iparstatisztika reformja.* Magyar Statisztikai Szemle 1923.) az Amerikai Egyesült Államok 1923-as gyáripari statisztikai censusa alkalmával feltett kérdés „What is your estimate of the percentage of your output compared with your possible output if your had had such demand as to require full running time?” (*America's Capacity to Produce* by G. Nourse. Washington 1934. 165. oldal.)

a saját csoportjában azonos jószágnevesítési teljesítményt fejt ki. A következőkben különben ezekkel a közvetett módszerekkel és ezek alkalmazhatóságainak feltételeivel még külön foglalkozni.

Megjegyzendő az ú. n. foglalkoztatás, illetve foglalkoztatási fok bevallott értékeinek ellenőrzésére már csak azért is nagy szükség van, mivel a termelő komplexum normális teljesítőképessége igen sokszor csak *ex ante* anticipált számszerűség, amely számszerűleg közvetlenül a legritkább esetben érzékelhető. Legtöbbször csupán becslés útján.⁵⁷ Ez azonban csak akkor adhat elfogadható számokat, ha mindenkor szigorú termelőgazdasági megfontolásokra és adatokra támaszkodik.⁵⁸ Erre a szigorúságra annál is inkább szükség van, mivel épen a sok viszonylagosságot tartalmazó gazdasági tényezők jelentős szerepet játszanak a normális termelőgazdasági állapot meghatározásában. Ez okozza egyébként azt is, hogy a vállalat normális termelési kapacitása a gazdasági, piaci helyzettől, legalább is a vállalat beszerzési feltételeitől, nem mindig függetleníthető nagyság.

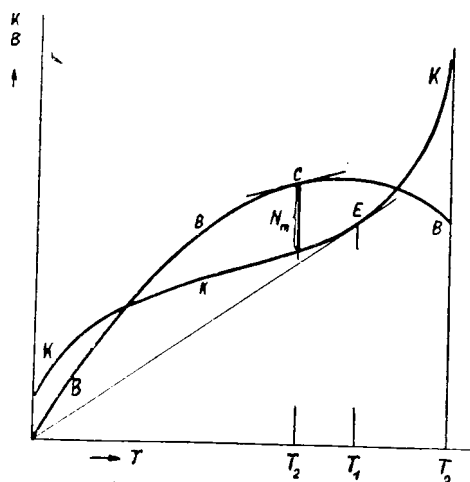
3. *A tényleges foglalkoztatás* megállapításánál az előbbieknél sokkal könnyebb már e helyzet. Ez u. i. a termelési statisztikai számadatokból csaknem közvetlenül megállapítható, akár a létszámról, akár munkaidőről, sokszor még akkor is, ha a termelési teljesítményekről van szó. A termelési teljesítménynél mindenestre akadályt jelent az, ha — különösen több termék együttes előállításánál — nem egynemű termékek termeléséről — méginkább, ha termelői szolgálatról vagy épenséggel ú. n. bér munkáról — van szó, mivel ekkor a termelési teljesítmény rendszerint nem mérhető egynemű dimenziókban. A termelési statisztika ilyenkor a termelési teljesítményt valamilyen a termelési teljesítmény mérésére alkalmas dimenziókban mért ú. n. „termelési volumen”-nel helyettesíti; persze, hogy milyen tökéletességgel, azt ennek mindenkori értelmezése mondja meg. A termelési volumen pontosabban: a termelési tevékenység volumenének, illetve mennyiségének statisztikai meghatározásával épen ezért közelebbről is foglalkoznunk kell, annál is inkább, mert a normális, de az abszolút termelési teljesítmény, illetve kapacitás — ha különféle minőségű termékek összefüggő termelésről vagy különféle termelőszolgálatokról van szó — szintén csak ilyen volumenszámokkal adható meg.

⁵⁷ Ezért van az, „that different officers of the same company submit differing estimates of the capacity of a given plant” (*America's Capacity to Produce.*, op. cit. 24. oldal.)

⁵⁸ Mindenesetre a vállalatnak is nagy érdeke fűződik ahhoz, hogy az előkalkuláció elvégzéséhez szükséges foglalkoztatási fok anticipálását utólag az *ex post* üzemi adatokkal is vesse egybe, hogy az utókalkulációt ennek eredményéhez mértén helyesbíteni tudja. Ezt a vállalatok legtöbbször meg is csinálják, ami kétségtávol annak bizonyítója, hogy a kapacitást statisztikailag a legtöbb esetben még is csak lehet érzékelni.

Mielőtt még a „termelési volumen” számítási módjaira rátérnénk, adott termelő komplexummal kapcsolatban röviden szemléletessé tesszük az abszolút (csúcs) vagy technikai (T_0), a normális, vagy gazdasági (T_1) és a tényleges, vagy egyensúlyi (T_2) termelőképeség, illetve termelési teljesítmény kapcsolatait. (4. sz. ábra). A termelési elmélet tanításai szerint — monopolisztikus verseny átmeneti egyensúlyában, a valóságban pedig csaknem mindig ez van — az *adott*, rendszerint az anticipációs, *időkeretre* vonatkozó termelés (T) és termelési költségek (K), valamint (T) folyamatos értékesítése kapcsán elért piaci forgalom (B) közötti összefüggést⁵⁹ — maximális különbözeti nyereségre szervezett termelésnél — a következő ábra mutatja:

4. sz. ábra.⁶⁰

A (C) pont az ú. n. Cournot-féle⁶¹ pont.⁶² Az (N_m) a termelő komplexum által, az adott piaci helyzetben, elérhető legnagyobb különbözeti nyereség.⁶³

(Folyt. köv.)

Kádas Kálmán

⁵⁹ Lásd *Áralakulás irányítása és piaci egyensúly*. (Közgazdasági Könyvtár XXV. kötet, Budapest, 1941.) című tanulmányunkat a 29. oldalon.

⁶⁰ Az (E) pontnál, amelyhez a „normális” termelési teljesítmény is tartozik, arányosság áll fenn a (T) és a (K) között. (E) pont egyébként forduló pont, amelynél a növekvő termelékenység csökkenőbe fordul át. (Navratil Á.: *Közgazdaságtan* Budapest, 1936. 275. oldal. (Egyébként „This point might furnish a theoretical measure of capacity” (J. M. Ciark op. cit. 90. oldal.)

⁶¹ A. Cournot: *Recherches sur les principes mathématiques de la théorie des richesses*. Paris. 1838.

⁶² Az „optimum output stream”-ot jelző pont.

⁶³ Lásd még hasonló interpretációkat ezzel kapcsolatban: L. Amoroso: *Lezioni di Economia matematica*. Bologna, 1921. (Capitolo III.) H. v. Stackelberg, E. Schneider idézett munkáiban, továbbá Sune Carlson: *A Study on the Pure Theory of Production*. (London, 1939.) könyvében.

Az új francia agrárpolitika.

A francia agrárpolitika új szempontjai. Franciaország 1940. évi katonai veresége az egész ország szociális és gazdasági berendezkedésében nagy horderejű változásoknak vált forrásává. Agrárpolitikai szempontból különös érdeklődésre tarthat számot, hogy a hivatalos körök mindinkább tisztába jönnek az elkövetett mulasztások horderejével és egyre nagyobb figyelmet szentelnek a mezőgazdasággal összefüggő kérdéseknek. A jelenlegi viszonyok között természetes, hogy a nehéz közellátási helyzet előtérbe helyezi a termelés talpraállítására irányuló törekvéseket. Ezen túlmenőleg azonban gyökeresen új irányzat megszületését jelentheti az, hogy a közvetlen jelennel összefüggő intézkedések mellett jelentős helyet foglalnak el a kormánynak azok a tervei, amelyek alkalmasak lehetnek arra, hogy széleskörű, szerves agrárpolitikának alapjául szolgáljanak.

Több tény bizonyítja, hogy Pétain kormánya a pillanatnyi szükségletek keretein túlmenő, nagyszabású agrárpolitikai tervek megvalósításán fáradozik és az ország regenerálódásának alapjává az agrárpolitikát kívánja tenni, mert úgy látja, hogy csak az agrárnépesség erkölcsi és anyagi megerősödése lehet az az alap, amelyre az egész ország szociális és gazdasági politikáját építeni kell.

A hivatalos felfogásnak ezt az alapvetőnek tekinthető állásfoglalását felelős kormánytényezők megnyilatkozásai világosan dokumentálják. Maga Pétain államfő utalt arra, hogy a francia földműves elég hosszú ideig élt nehéz sorban és immár ejött az ideje annak, hogy a jelentőségének megfelelő helyet foglalja el. Az, hogy a kormány az agrárrétegek számára ezt a helyet valóban biztosítani akarja, mindjárt abból is kitűnik, hogy néhány rövid héttel a fegyverszüneti megállapodás létrejötté után a földművelésügyi kormányzat élére az a Caziot* került, aki már évtizedek óta hirdeti a földművelő rétegek megerősítésének szükségességét.

A legsürgősebb agrárpolitikai teendők irányát mindenek-

---

* Caziot időközben, — a lejjebb említendő politikai változások során, — távozott ugyan a földművelésügyi kormányzat éléről, ami azonban nem jelenti az ő irányzatának bukását is.

előtt a jelenlegi helyzet követelményei szabták meg. A hadiesemények következtében az ország rendkívül nehéz helyzetbe került. A fontosabb gabonaneműek gyenge terméseredményei, az állatállomány jelentős részének elpusztulása, továbbá a forgalmi eszközök hiánya folytán beállott szállítási zavarok, a demarkációs vonallal szétválasztott országrészek közötti árúforgalom megbénulása, — mind olyan körülmények, amelyek a közellátás biztosítását rendkívül megnehezítették. Ily viszonyok között a termelés, az értékesítés és az áralakulás kérdéseinek megoldása érdekében sürgős intézkedésekre volt szükség.

A pillanatnyi nehézségek orvoslására irányuló intézkedéseken túlmenőleg azonban a kormány az agrárpolitika terén arra törekszik, hogy hosszú időre tervezett oly szerves reformokat hozzon létre, amelyek nemcsak a termelés és az értékesítés kérdéseinek elrendezését célozzák, hanem arra is irányulnak, hogy az egész mezőgazdasági népesség életszínvonalát megfelelő módon emeljék.

A szerves agrárpolitika szükségessége. A kormány hosszabb időre szóló terveinek súlypontja tehát ezek szerint a pusztán termeléspolitikai kérdések területéről a tágabb értelemben vett mezőgazdasági szociálpolitika területére helyezkedik. Joggal feltételezhető ugyanis, hogy a háború befejezése után az élelmezési nehézségek egyébként is meg fognak szünni, ez azonban még távolról sem jelenti azt, hogy ezzel egyidejűleg a mezőgazdasági népesség életszínvonala önmagától is megfelelő emelkedést fog mutatni.

Törekedni kell tehát arra, hogy a háború után a mezőgazdasági termékek megfelelő értékesítési lehetősége biztosítva legyen, ami szociális vonatkozásban is üdvös fejleményeknek válik forrásává. Ez a legegyszerűbb módon úgy történhet, ha a falusi lakosságnak a számát és vásárlóerejét emeljük. Különösen a falun élő, de a mezőgazdasági termelésben csak kis mértékben résztvevő kisiparosok számának az emelésére kell itt gondolni. E réteg megerősödése egyrészt új fogyasztókat jelent, másrészt pedig a különböző gazdasági kölcsönhatások révén a falun élő egész népesség izmosodását vonja maga után.

E megfontolások alapján Franciaország agrárpolitikája a falura való visszavándorlás, — a *retour à la terre*, — követelésének elvét tekinti egyik alapvető tételének. Ismeretes, hogy az utóbbi évszázad folyamán a franciaországi születések száma ijesztő mértékben csökkent és e csökkenés éppen a falusi réteget érintette igen nagy arányban. E beteges helyzet orvoslása tehát a feladatok egyik legsürgősebbike és az elérni kívánt cél nagy jelentősége megkívánja, hogy az agrárpolitika rendelkezésére álló erőtenyezők ennek a feladatnak szolgálatába állíttassanak.

Minden jel szerint a kormány tudatában van annak, hogy e célt nem részletintézkedések, hanem csakis egységes elvek

alapján felépülő, szerves egészet alkotó agrárpolitika útján lehet elérni. Kitűnik ez mindjárt abból, hogy első sorban a mezőgazdasági népesség minden életnyilvánulását felölelni hivatott egységes szervezet megalkotását tekinti feladatának. E szervező munka, — amely a német, sőt leginkább talán olasz minták nyomán halad, — a korporációk rendszerének nevezett szervezési elven alapul. A kiindulópont megválasztásánál bizonyára szerepet játszottak a jelenlegi külpolitikai, illetve gazdaságpolitikai helyzet kívánalmai, de ezeken túlmenőleg feltehetőleg kellő súllyal esett latba az a körülmény is, hogy a korporációs rendszer a jelenlegi alakjában fokozottabb mértékben látszik alkalmasnak arra, hogy az agrárpolitikának nemcsak a termelés és értékesítés befolyásával kapcsolatos, hanem szociálpolitikai jellegű feladatait is megfelelő nyomatékkal szolgálja.

Szintén az említett elvi álláspont követelményeivel állanak összefüggésben a kormány további, ugyancsak szervezési jellegű rendelkezései: a családi, illetve paraszttüzemek fejlesztését célzó tevékenység irányítására hivatott tanács felállítása, valamint azok a törekvések, amelyek a mezőgazdasági birtokjog megfelelő átalakításával akarnak gátat vetni a faluk elnéptelenedésének.

Ezek mellé az elvi jelentőségű és hosszú időre szóló tervek mellé sorakoznak a kormánynak azok az intézkedései, amelyeket az adott gazdasági helyzet kívánalmai szabnak meg s amelyek a termelés fokozására és az értékesítés megszervezésére, vagyis az ország közellátásának a biztosítására irányulnak. Ezek között említendők azok a rendelkezések, amelyek célja a hiányzó falusi munkaerőknek városi lakosok kitelepítésével való pótlása, az elpusztult épületek helyreállítása és az elhagyott birtokok megművelésének biztosítása. Végül figyelmet érdemelnék az egyes, különösen fontos termények termesztésének fokozását, illetve értékesítésének szabályozását célzó törekvések.

A korporációs elv érvényesítése. A szervezeti reformok terén első helyen említendő, hogy az állami agrárpolitika a mezőgazdaságban *a korporációs elvet kívánja érvényesíteni.* A mezőgazdaság korporatív megszervezésének célja a mezőgazdasági népesség szociális, erkölcsi és gazdasági érdekeinek védelme, illetve előmozdítása.

Az új szabályozás lényegileg két alapelvet követ:

1. a mezőgazdaság eddig is fennálló szervei közül kiemeli a szindikátust és annak a többi szervezettel szemben különös jelentőséget biztosít,

2. a szindikátus a jövőben korporatív jelleget nyer; ami azt jelenti, hogy meghatározott területen és munkakörben csak egyetlen egy szindikátus állhat fenn, e szindikátus bizonyos közjogi jellegű funkciókat is gyakorol és hatóságilag megállapított jövedelmekből tartja fenn magát.

A korporációs szindikátus tagjai közé való belépés nem kötelező, de e szerv rendelkezéseinek minden érdekelt alá van vetve. Hatásköre egy vagy több községre terjed ki.

A vonatkozó törvény (1940. dec. 2.) csak a szervezeti alapelveket jelöli ki. Azok végrehajtására egy külön bizottság hivatott. — E törvény módot ad arra, hogy az állam, ugyanúgy, mint az ipar terén, a mezőgazdaságra is fokozódó befolyást gyakoroljon, ami legfőképpen az árak, az értékesítés és a készletgazdálkodás irányítására terjed ki. Az államnak ez a szabályozó tevékenysége egyenlőre tekintélyi jellegű, vagyis az érdekelt mezőgazdasági rétegek meghallgatása nélkül történik. Valószínűnek látszik azonban, hogy ezt a szigorúságot inkább a jelenlegi rendkívüli körülmények indokolják és az idővel enyhülni fog.

Figyelmet érdemel, hogy az állami gazdaságpolitika a mezőgazdaságnak korporációs elvek alapján történő felépítése tekintetében konzervatívabb felfogást tanúsít, mint az ipari újjárendezés kérdéseiben. Az említett törvény ugyanis lényegileg megelégszik azzal, hogy az évtizedek során keletkezett mezőgazdasági érdekképviselői intézményeket egyesítse. Változások csak ott történtek, ahol ez az egyesítés érdekében szükséges. Erre a szempontra Caziot földművelésügyi miniszter is utalt, amennyiben kijelentette, hogy a mezőgazdaságnak korporációs alapon való megszervezése törvényhozás útján máról-holnapra nem valósítható meg, hanem hosszas előkészületeket igényel. Az első lépésnek arra kell irányulni, hogy a létező érdekképviselők kifejlesztessenek és egymáshoz való viszonyuk szabályoztassék.

Ezeknek az újításoknak a jelentőségét megvilágítják a következők:

Az eddig fennállott francia mezőgazdasági érdekképviselői intézmények három főcsoportba oszthatók, ú. m. a *szindikátusoknak nevezett*, tulajdonképpen hivatási jellegű szervezetek, (amelyek különféle rendeltetésű szövetkezetekkel állottak kapcsolatban), továbbá az egyes foglalkozási körök *különleges egyesülései* (pl. a vincellérek, cukorrépa termelők stb. egyesülései), végül a kereskedelmi kamarák mintájára alakult *mezőgazdasági kamarák*.

Az új törvény értelmében az érdekképviselői intézményeknek az a három csoportja továbbra is megmarad, szervezetük és munkakörük azonban bizonyos tekintetben megváltozik. A helyi szervek a szindikátusok, alkotják a korporációs rendszer alapsejtjeit. Ezek magukban foglalják mindazokat, akik mezőgazdálkodással foglalkoznak, tehát úgy a földtulajdonosokat, valamint a földbérlelőket és a mezőgazdasági munkásokat is. Az új, korporációs jellegű szindikátus vezetőszeretet tölt be a már eddig is fennállott helyi jellegű mezőgazdasági egyesülések (foglalkozási alapon létrejött szindikátusok és különböző szövet-

kezetek) között. Rendeltetése az, hogy a mezőgazdák életének minden vonatkozásban irányítója legyen. A szindikátusokba való belépés nem kötelező, hanem önkéntes elhatározáson alapul, a tagként belépettek azonban bizonyos kedvezményeket élveznek. Ezzel szemben az eddig is csekély szerepet játszó mezőgazdasági munkás-szakszervezetek, valamint a különleges bérleti egyesülések a jövőben nem állhatnak fenn. Valamennyi helyi szindikátus valamely regionális kötelékhez tartozik. A regionális kötelékek és a mezőgazdasági kamarák képviselőiből alakul az Országos Mezőgazdasági Tanács, (Conseil National Corporatif Agricole), amely a mezőgazdaság országos képviseletének a szervezetét alkotja.

E tagozaton belül a *szindikátusok* mint helyi egyesülések, a tagok egymás közötti, — hivatásukból folyó, — kapcsolatait irányítják. Illetékességük mindenekelőtt a munka és a bérleti feltételek szabályozására terjed ki. E feladatot a kebelükben létesített paritásos bizottságok útján látják el. A *regionális szervezetek*, — azonfelül, hogy a helyi szervezetek tevékenységét irányítják, illetve ellenőrzik, — a mezőgazdasági lakosság egyéb létfontosságú kérdéseivel (szociális kérdések, lakásügy, szakoktatás stb.), továbbá a termelést, értékesítést, illetve az áralakulást érintő teendők ellátásával foglalkoznak. Az *Országos Mezőgazdasági Tanács* a helyi és regionális szervezetek működését irányítja. Kebeléből tíz tagú állandó tanács alakul, amely a földművelésügyi kormányzat tanácsadójának a szerepét tölti be. Figyelemre méltó, hogy az említett szervek vezetőtisztsegeit nem választás útján töltik be, hanem azokat vagy a felettes szervezet, vagy pedig a kormány nevezi ki.

A mezőgazdaság *gazdasági rendeltetésű* szervei közül a szövetkezetek változatlanul továbbra is megmaradnak. Tagjaik azonban csak azok lehetnek, akik a helyi szindikátusoknak is tagjai. Figyelmet érdemel, hogy a szövetkezeti vezetőknek csak a $\frac{3}{5}$ részét választják a tagok, míg a fennmaradó részt a szindikátusok nevezik ki. A mezőgazdasági kamarák feladatát a jövőben elsősorban a technika vívmányainak a mezőgazdálkodás javára való felhasználása alkotja.

E reformintézkedések, mint láttuk, a francia mezőgazdaság körében eddig is működő egyesületeket továbbra is fenntartják. A változás lényege inkább abban van, hogy a vezetőket a jövőben közvetve vagy közvetlenül a kormány nevezi ki, míg eddig e tisztségeket az érdekeltek választás útján töltötték be. Ez természetesen az állami befolyás megerősödését jelenti, viszont e szervek jelentékeny feladatkört nyernek az állami termékgazdálkodás gyakorlati megvalósítása tekintetében. Az önkormányzati szervek helyébe tehát oly szervezet lép, amelyet az állam irányít.

Az itt vázolt elvi célkitűzések keretei között helyezkednek el az új francia agrárpolitika fontosabb intézkedései.

1. *Birtokpolitikai reformok.* Messzemenő hatásokat vannak hivatva elérni a kormány *birtokpolitikai vonatkozású rendelkezései*, amelyeknek jelentősége azonban — a dolog természete szerint — a maga teljes egészében csak később fog kibontakozni. Ezek között, mint legfontosabbak, említendőek *a)* a parasztbirtokok ujjaszervezésével megbízott Tanács (Conseil de restauration paysanne) felállítása, továbbá *b)* a tagosításról és *c)* az osztatlan családi birtokokról intézkedő törvények megalkotása.

a) Az említett *Tanács* feladata: gondoskodni a családi és paraszttüzemek létesítéséről, illetve azok fejlesztéséről, a szövetkezetek bevonásával. Ezzel összefügg a Tanácsnak a szövetkezeti szervezet fejlesztésével kapcsolatos feladatköre is. Ugyancsak teendői közé tartozik a tagosításról és a mezőgazdasági öröklési jog reformjával kapcsolatos teendők ellátása.

E rendelkezések indoka legfőképpen annak a ténynek a felismerésében található, hogy az eddig hatályban lévő örökösödési jogi szabályok (Code Napoléon) a mezőgazdasági ingatlanok korlátlan feldarabolását teszik lehetővé. Ennek következtében a birtokfeldarabolódás nagy, az ésszerű gazdálkodás menetét károsan befolyásoló, méreteket öltött. (Jellemző, hogy jelenleg a termőterületnek mintegy 25.5%-át az összes mezőgazdasági üzemek 85%-át kitevő kisüzemek foglalják el.)

b) A *tagosításról intézkedő törvény* (1941. márc. 9.) megbízza a községi elöljáróságokat a tagosítás érdekében szükséges intézkedések megtételével. A cél, hogy a több, — az ésszerű gazdálkodás menetét nehezítő — kisebb parcellára oszló birtokok a lehetőség szerint nagyobb, 20–30 hektáros, összefüggő parcellákká egyesíttessenek.

c) Az *osztatlan családi birtokok létesítését* megkönnyítő törvények (1940. július 20. és november 9.) módosítják a Code Civil egyes örökösödési jogi intézkedéseit. Eszerint lényegesen (200.000 frankról 400.000 fr-ra) felemelkedik az az értékhatár, amelyen alóli családi birtokok 5 éven át osztatlanul maradhat. Valamelyik örököstársnak lehetővé tétetik, hogy azt osztatlanul birtokolja, a többi örököstárs kielégítésének kötelezettségével.

2. *A termelés és értékesítés rendjének biztosítása.* A pillanatnyi gazdasági helyzettel kapcsolatban álló termelés- és értékesítéspolitikai rendelkezések tartalma a következőkben foglalható össze:

a) A *mezőgazdaság részére szükséges kézi munkaerő biztosítására* a kormány különböző intézkedéseket tett, amelyek közül az egyik csoportba tartozók a mezőgazdasági munkásoknak a mezőgazdaságon kívüli munkakörben való foglalkoztatását korlátozzák, más intézkedések pedig pozitív módon igyekeznek a mezőgazdasági munkaerő szükséglet kielégítéséről gondoskodni.

Egy, 1941 elején kibocsátott törvény értelmében a husza-

dik életévükben levő férfiak nyolc hónap tartamára munkatáborokban munkaszolgálatra kötelezhetők. E kötelezettség alól a mezőgazdasági foglalkozásúak bizonyos csoportjai (pl. családi gazdaságok vezetői, hadifogságban levők helyettesítői) mentesülnek. Tilos nem mezőgazdasági jellegű közmunkáknál a március 1.-től november 15.-ig terjedő időszakban a különleges képesítést nem kívánó munkálatokra olyanokat alkalmazni, akik rendszerint mezőgazdálkodással, ill. falusi kisiparral szoktak foglalkozni.

A mezőgazdaság részére kézi munkaerők biztosításáról pozitív módon két rendelkezés intézkedik. Az egyik az 1941. évre a fiatalkorú férfilakosság számára kötelező mezőgazdasági munkaszolgálatot vezet be. E szerint a 17—21 életév közötti férfilakosság bizonyos csoportjai (pl. munkanélküliek, különleges képesítést nem kívánó munkakörben dolgozók) ily szolgálatra igénybe vehetők. E munkával első sorban a lakóhelyükön, ezen túlmenőleg azonban a szükség mérvéhez képest másutt is foglalkoztathatók. — Egy másik törvény alapján az 1941. évi mezőgazdasági munkálatok elvégzésére a francia nemzetiségű felnőtt férfilakosság általában igénybe vehető. E rendelkezés első sorban a falusi származásúakat, továbbá azokat érinti, akik mezőgazdasági munkával a múltban már foglalkoztak.

A városi lakósoknak falura való telepítéséről intézkedő törvény értelmében minden falusi jellegű község köteles egy bizonyos számú, 12—14 éves korban lévő városi fiatalkorút mezőgazdasági üzemekben vagy falusi iparosoknál egy év tartamára tanoncként elhelyezni, akik ott szakirányú kiképzésben részesülnek. A cél a mezőgazdálkodás megkedveltetése. A befogadó munkaadó az államtól bizonyos összegű ellenszolgáltatást kap.

b) A mezőgazdasági építkezések megkönnyítése érdekében az állam a francia földhitelintézettel (Credit Foncier de France) létesített megállapodást, amelynek értelmében az intézet ily hitelek nyújtására monopóliumszerű megbízást kap (1940. okt. 21. törvény). A kölcsönöket földtulajdonosok és bérlők vehetik igénybe, azok három évre szólnak, biztosításukra az ingatlan tulajdonosa oly váltót ad, amely a jegybanknál való leszámításra alkalmas. A hitel összege az ingatlan értékének legfeljebb 50%-áig terjedhet, üzemenként azonban legfeljebb 25.000 fr. lehet. További feltétel, hogy az építkezés az állam által kijelölt szakértő irányításával és ellenőrzésével történjen (1941. jún. 1.-ig 2.5 milliárd fr. értékű ily építkezés kezdődött). A kölcsön kamata a jegybanknak a hitel folyósításakor hatályban lévő kamattételét legfeljebb $\frac{3}{4}\%$ -al haladja meg. A hitel lejártakor, — amennyiben nem kerülne visszafizetésre, — hosszú lejáratú jelzáloghitellé alakítandó át. Az intézet e követelése rangsorbeli kedvezményeket élveznek. Az intézet a hosszúlejáratú hitelek nyújtásához szükséges összegeket kötvé-

nyek, illetve záloglevelek kibocsátása útján szerzi meg. Amennyiben azok kibocsátása egyáltalán nem, vagy csak kedvezőtlen feltételek alapján lenne lehetséges, a szükséges összegeket az állam bocsátja rendelkezésre. Ezzel kapcsolatban említendők egy későbbi törvény (1941. ápr. 14.) rendelkezései, amelyek a hadikárt szenvedett üzemek ujjaépítését kívánják lehetővé tenni. Ily építkezések az építkezési költségek 50%-a erejéig, de legfeljebb 100.000 fr. összegig állami támogatást kaphatnak.

Egy másik törvény (1940. szept. 3.) a haditerületről menekült gazdálkodóknak nyújt, — üzemenként legfeljebb 200.000 fr. összegű, — kölcsönöket abból a célból, hogy meg nem szállott területen rendezkedjenek be.

Megemlítendő továbbá, hogy közületek, illetve mezőgazdasági szövetkezetek az államtól kedvező feltételű hiteleket kaphatnak oly gazdálkodók támogatására, akik hadikárosodás következtében akadályozva vannak a termelésben. A kölcsönök tartama legfeljebb 30 év, és kamatterhük nem haladhatja meg a 3%-ot. Annuitások útján kerülnek törlesztésre és az első három évre kedvezőbb törlesztési feltételek állapíthatók meg.

Végül a mezőgazdaság általános hitelezése terén figyelmet érdemel, hogy a kormány a mezőgazdasági hitelszövetkezetek központjával (Caisse Nationale de Crédit Agricole) 1942. elején megállapodást kötött, amelynek értelmében a központ a mezőgazdaságnak a hitelszövetkezetek útján 5 éves lejáratú hiteleket nyújt, kedvező feltételek alapján. Az intézet a szükséges tőkéket $3\frac{1}{2}\%$ -os bonok kibocsátása útján szerzi meg. Ily módon e hitelek nyújtására a mezőgazdaság tőkéi is felhasználásra kerülnek.

c) *Az elhagyott mezőgazdasági birtokokat* a hatóságok francia nemzetiségűeknek, — amennyiben az illetők a gazdálkodáshoz szükséges tőkével rendelkeznek, — bérbeadják. A bérlet tartama kilenc év. A bérlő az első három évben egyáltalán nem fizet bért, a következő hat évben pedig a szokásos bérnek csak a felerészét. A bérlők az államtól bizonyos esetekben előleget kapnak. E célra 200 millió frank bocsátott rendelkezésre. Figyelmet érdemel ezzel kapcsolatban az a rendelkezés is, amely szerint a hadiesemények során gazdátlaná vált üzemek részére a hatóság gondnokot jelölhet ki.

d) Az állam már a jelenlegi háború kitörése előtt is bizonyos mértékű befolyást gyakorolt a *mezőgazdasági termelés irányítására*. A kormányzat egyes termények árának támogatására irányuló törekvéseivel kapcsolatban ugyanis szükségesnek bizonyult a vonatkozó cikkek termelését korlátozni. Míg azonban ezek az intézkedések a múltban a termelés korlátozására irányultak, ezzel szemben a most folyamatba tett intézkedések bizonyos cikkek termelésének a fokozását célozzák.

Ez „termelési szerződések” kötése útján történik. E módszer lényege az, hogy az állam bizonyos fontos élelmiszerek

(így burgonya, hüvelyesek, cukorrépa) termelőivel termelési szerződést köt. Ily termelők beszolgáltatott terményeik után a garantált minimális árakat 20%-al meghaladó prémiumokat kapnak. További előny az, hogy e termelők az állam bevásárlásainál elsőbbségi jogokat élveznek, illetve kedvezményes feltételek alapján kapnak vetőmagvakat és műtrágyát. Amennyiben az ily szerződések terjedelme a kívánt mértéket nem érné el, a hatóságok a vonatkozó termények termelőit bizonyos mennyiségek termelésére kötelezhetik.

E szerződések között különös figyelmet érdemelnek azok, amelyek az olajos magvak termelését vannak hivatva jelentékeny mértékben fokozni. Bizonyos olajtartalmú magvak részére az állam öt év tartamára kedvezményes átvételi árakat biztosít. Azok a termelők, akik vállalják ily növényeknek egy bizonyos minimális területen való termelését, az általánosságban érvényben levő áron felül 10%-ot kitevő prémiumot kapnak. E tervek sikeréhez nagy várakozásokat fűznek, így pl. a repce termőterületét rövid időn belül 250 ezer hektárra kívánják fokozni, míg az 1939-ben az összes olajos magvak termőterülete nem haladta meg a 8.000 hektárt.

e) A változott viszonyoknak megfelelően a kormány a *termésértékesítés menetére* az ediginél fokozottabb befolyást gyakorol. E téren a legnagyobb jelentőségű intézkedés az, hogy az eddigi búzahivatal gabonahivatallá alakíttatott át. Az új hivatal hatásköre nemcsak annyiban bővül, amennyiben a búzán kívül más termények is, — rozs, zab, árpa és kukorica, — a hatáskörébe utaltattak, hanem annyiban is, hogy feladatává tétetett az árak befolyásolása (támogatása) kívül a gabonagazdálkodás irányítása is. Ezek szerint feladatát alkotja a készletek számbavétele, a szükséglet és a rendelkezésre álló mennyiségek közötti egyensúly helyreállítása, a közellátás biztosítása stb. Gondoskodni köteles továbbá a gabonatermelés megfelelő irányításáról. A hivatal az említett termények kivitele, illetve behozatala tekintetében monopolisztikus jogkört kapott.

Az elért eredmények. Az itten körvonalazott tervek megvalósítása során elért eredményekről pontos kép még most alig alkotható. Ez részint a dolgok természetével függ össze, hiszen a nagyszabású reformok hatásai még eddig nem is tudtak kibontakozni. De megfelelő hiteles adatközlések hiányában ugyancsak fogyatékosan nyerhető tájékozódás a pillanatnyi nehézségek leküzdését célzó intézkedések sikereiről is.

Általában véve, — főképen német és svájci források alapján, — a termelés helyzetének alakulásáról az állapítható meg, hogy 1940-ben 1 millió hektárral nagyobb terület került megművelésre, mint 1939-ben. Ez nagyrészt az említett termelési szerződések rendszerének tulajdonítható. Az 1941. év kenyérmag és burgonya termése, részben ennek következtében, emel-

kedett, amennyiben 70 millió q-t, a burgonyaé pedig 12 millió q-t tett ki az előző évi 43 millió, ill. 8.2 millió q-val szemben. Noha itt számottvő emelkedés mutatkozik, ha azonban figyelembe vesszük, hogy a normális fogyasztás búzából évi 90—95 millió q-ra rug, e mennyiség is csak a legsürgősebb igények kielégítésére elegendő. Jelentékeny hiány mutatkozik a húsellátás terén, az évenként normális 1.8 millió tonnával szemben újabban csak 0.7 millió tonna kerül a piacra.

A kenyérmag és burgonya terméseredményeinek növekedése ellenére a közellátás helyzete rossz, időközönként az élelmiszeradagok leszállítása válik szükségessé. Gazdasági körök ezért túlnyomó részben a gabonagyűjtési szervezet működésének fogyatékoságát, ill. a termelőknek a beszolgáltatástól való vonakodását teszik felelőssé, amivel szemben a kormánynak a szükséges kényszerítő eszközök nem állanak rendelkezésére. A termelők nagy része továbbra is makacsul ellenszegül a termények beszolgáltatását megkövetelő kormányrendeleteknek, úgyhogy becslések szerint a fogyasztástól ily módon visszatartott élelmiszermennyiségek igen tekintélyes volta (búzából kb. 14 millió q-t tesz az 1941. évi termésből illegálisan visszatartott mennyiség) idézi elő a katasztrófális élelmezési helyzetet.

Noha a hivatalos propaganda újabban itt bizonyos sikereket ért el, a helyzet változatlanul kritikus. A legközelebbi jövő kilátásai nem biztatók, hivatalos közlések szerint a folyó évi termés kilátásokat a kedvezőtlen időjárási viszonyok jelentékeny mértékben megrontották. A közellátás helyzetét ezenkívül hátrányosan befolyásolják a még mindig növekedőben lévő szállítási nehézségek, aminek nagy részben oka az is, hogy a megszálló csapatok a szállítási eszközöket egyre fokozódó mértékben veszik igénybe.

Ugy látszik, a tavasz folyamán történt kormányátalakítással kapcsolatban az agrárpolitika egyes irányító elvei tekintetében változások vannak készülóban. A jelek szerint a mezőgazdálkodás irányítása tekintetében eddig fennállott szigorú szervezési rendszabályokat enyhíteni fogják. E változás gazdaságpolitikai vonatkozásban többek között abban jutna kifejezésre, hogy az élelmiszerellátás terén az eddigi rendszert, — amely a maximális árakon felül egyes esetekben árpótlékok érvényesülését tette lehetővé, — bizonyos fokig szabadabb áralakulást lehetővé tevő rendszer fogja felváltani. Egyelőre közelebbről még nem látható, hogy ez miben fog megnyilvánulni, abban-e, hogy a mezőgazdálkodás bizonyos területein az áralakulásnak teljes szabadságot fognak biztosítani, vagy pedig abban — ami valószínűbbnek látszik, — hogy a hivatalos ár-irányítás az eddiginél magasabb árak engedélyezése révén fog a legális és illegális árak közötti távolság csökkentésére törekedni.

Egyébként arra lehet következtetni, hogy az új irányzat

nem annyira az áralakulás, mint inkább a termelés és a terménybeszolgáltatás fegyelmezése révén igyekezik majd a közéletelési nehézségekkel megküzdeni. Ez annak a felismerését jelenti, hogy oly eljárás, amely a termelést akár az eddiginél magasabb árak megállapítása, akár bizonyos feleslegek értékesítésének szabaddá tétele útján törekszik ösztönözni, sokkal inkább kecsegtet sikerrel, mint oly árkorlátozások fenntartása, amelyek gyakorlatilag egyébként sem érvényesülhetnek.

Bernát Gyula.

Közlemény.

A dunavidék és a feketetengermellék mező- gazdaságának beilleszkedése az európai kontinens kialakulóban lévő gazdasági közösségébe.*

A közép- és délkeleteurópai államok közötti, sokat emlegetett, gazdasági együttműködés, a most folyó háború közvetlen eredményeképpen, mindinkább kiterjed az ezekkel szomszédos országok, általában az európai kontinens államainak a területére. A tengelyhatalmakon kívül ide tartoznak a duna- és balkánvidék baráti államai, továbbá az északi tengerparton, valamint az atlanti parton elterülő országok, a skandináv államok, nem kevésbé a felszabadított balti és keleti részek közgazdaságai, valamint a feketetengervidek és Ukrajna. Ezen államterületek nagyrésze között már eddig is jelentős gazdasági együttműködés állott fenn, a jelenlegi háború és közvetlen előzményei azonban egészen szorossá tették. Ez a gazdasági egybekapcsolódás, amint ez a politikai és gazdasági viszonyok alakulásából kivehető, nemcsak épen a háború tartamára szól, hanem ennél sokkal hosszabb időre. Úgyannyira, hogy ma már az európai kontinens kialakulóban lévő gazdasági közösségéről lehet beszélni. Oly gazdasági közösségről nevezetesen, amelynek kristályosodási centruma, mint az eddigi megnyilatkozások is mutatják, a Németbirodalomban jelölhető meg.

Jelentős biztosítékot nyújt e gazdasági együttműködés tartósságát illetően az a körülmény, hogy benne a különböző államok alapjában véve szabad elhatározásukból s a saját jól felfogott érdekeiknek megfelelően vesznek részt. Az ilyen szellemben létrejövő államközi gazdasági élet sokkal tartósabbnak és teljesítőképesebbnek bizonyult a már most eltelt néhány évben is, mint az előző háborúk utáni békék szellemében és megkülönböztetett nemzetek között életre hívott államok közti gazdaság.

---

* A Magyar Közgazdasági Társaság május 22. ülésén tartott előadás vázlatja.

A régebbi, liberális stílusú, világgazdasági forgalom a termelési alkalmatosságok *adottságán* alapuló nemzetközi munkamegosztásra épült. Az áruforgalom irányítói a termelési költségek adott nagyságai voltak. Az így létrejövő cserelehetőségeket a kereskedelem- és forgalom-politikai beavatkozások többé-kevésbé csak befolyásolni tudták, de a már eredetében, felszínes megnyilvánulásokon nyugvó külforgalmi rendszert alapjaiban megváltoztatni nem voltak képesek. Erre csak a mai gazdasági közösségi rendszer lesz képes, amely a nemzetek-közötti gazdasági együttműködés alapjául e nemzetek szunnyadó termelő erőinek — a List-féle értelemben vett — kifejlesztését tette. A nemzetközi gazdaság ilyen alakulása nem fog többé specializált ipari és mezőgazdasági államok szembenálló ellentétes táborához vezetni, hanem sokkal inkább e nemzetgazdaságok termelésének olyan kifejlesztéséhez, amely azokat sokoldalúbbá s az európai kontinens változatos szükségletei kielégítésére alkalmassá fogja tenni. A cserélő felek e közösségben arra fognak törekedni, hogy az egyszerű áru- és tőkeforgalmon túl gazdasági teljesítőképességeiket mindinkább kifejlesszék. Ennek érdekében igyekezni fognak állandó gazdasági kapcsolatban maradni, mivel ez teszi lehetővé azt az egybehangolódást a produktív erők és szükségletek között, amely az előbbieket kifejlesztésének legfontosabb előfeltétele.

Mindez természetesen bizonyos változtatásokat kíván meg az eddigi nemzeti, gazdasági politikák irányvezetésében, sőt eme államok eddigi gazdasági struktúrájában is. E változtatások, épen az együttműködés tartóssága érdekében, mindvégig csak olyan mértékűek lehetnek, amelyeket szuverén államok szabad elhatározása kijelöl. Épen ez az egyik oka annak, hogy az új államközi gazdaság sokkal inkább az integráció jegyében fejlődik, mint a régi rendszerű.

A kontinentális gazdasági együttműködés láthatólag olyan sok és sokirányú vonatkozásokkal kapcsolatos problémát vet fel, amelyek egységes tárgyalása egy előadás kereteit messze meghaladná. Ezúttal az európai kontinens kialakuló gazdasági közösségének csupán a *mezőgazdaságot* érintő kérdéseivel kívánunk foglalkozni, annál is inkább, mivel az említett gazdasági együttműködés első megnyilvánulásai épen az érdekelt államok mezőgazdasági termeléseinek megfelelő összeműködésében jelentkeztek, miután a nemzetközi gazdaságpolitikai helyzet alakulása folytán épen erre volt leginkább szükség. Vezetőszempont volt természetesen Németország élelmiszerekben és mezőgazdasági eredetű nyersanyagokban mutató tartós szükségleteinek biztosítása, amely már a háború előtt is meghaladta a délkelet-európai államok szokásos kiviteli feleslegét. Épen ezért Németországnak is érdekében állott, hogy ezek az államok minél inkább emeljék mezőgazdasági

termelésük színvonalát. Ez a termelésfejlesztés persze már nemcsak egyedül a belterjesség fokozását jelentette, hanem megkívánta azt is, hogy újabb kulturákat is létesítsenek, amelyeket a háborús helyzet s általában az angolszász hatalmak tengerzárja szükségessé tett.

A termelés-fejlesztés eme irányai nagyon kedveztek maguknak a délkeleteurópai államoknak is, miután Németország átvételi készsége egyszerre sokat könnyített feleslegük elhelyezési gondjaikon azonkívül, hogy olyan intenzív és differenciált termelésre készítette őket, amely előreláthatólag a jövőben is piacképesebbé és hasznothozóbbá teszi mezőgazdasági termékeiket. Nem szólva arról, hogy a termelés és értékesítés rendjében végbemenő átalakulás egyúttal arra is bő lehetőséget nyújt, hogy mezőgazdasági túlnépesedésük nyomásán jelentősen enyhítsen, amire ezeknek az államoknak már igen nagy szükségük volt. Nagy területeken u. i. a mezőgazdasági népességnek 40%-a eltartott. Ezeknek az államoknak általában két út kínálkozik népfeleslegük levezetésére: a) iparosodás, b) a mezőgazdasági termelés munkaintenzívebbé tétele. Míg amaz inkább közvetett, ez már közvetlen hatóeszköz és mindenestre az eddigi egyoldalú extenzív gazdálkodási módtól, a búza-tengeri termeléstől és az extenzív állattenyésztéstől való eltérést írja elő. Ez az eltérés már most, mint kifejtettük, nemcsak emez államok érdekében álló, hanem a Németbirodalom szükségleteinek ellátása szempontjából is kívánatos. Tehát mindenképen örvendetes jelenség. Az is marad hosszú ideig, miután ezeknek az államoknak állandóan mutatkozó feleslegeik következtében, még az iparosodásuk megnövelte belső felvevő képessége mellett is minduntalan szükségük lesz Németország biztosan visszatérő vásárlásaira. Emellett szól az a szükség-szerűség is, amelyet a termelési javak állandó behozatalának folyamatos kiegyenlítése követel meg, t. i. erre a célra állandó kiviteli feleslegek tartása. Fontos körülmény e kölcsönös forgalom fokozatos megerősödésében az a megértő hajlandóság, amellyel Németország e feleslegeket szükségleteinek közvetlen nagyságára való tekintet nélkül kész átvenni.

Élelmiszerekben Németország belső szükségletének $\frac{1}{5}$ -e erejéig szorul behozatalra. Mezőgazdasági eredetű nyersanyagokban pedig $\frac{1}{2}$ részben. Nem nagyon változtak ezek az arányok a megnövekedett Németország vonatkozásában sem. Sőt előreláthatólag még növekedni fognak annak következtében, hogy a szorosabb gazdasági együttműködés lehetővé teszi, hogy egyes mesterségesen fenntartott kulturákat visszafejlesszenek s más erre alkalmasabb területeknek termékeivel helyettesítsék azokat.

Mégegyszer hangsúlyozni kívánjuk, hogy Németországnak eme szorosabb gazdasági kapcsolata az említett államokkal

korántsem csupán a háború tartamára szól, hanem hosszú időre és pedig annál a körülménynél fogva, hogy ezek a területek földrajzilag is közel esnek hozzá, ami lényegesen elősegíti a német birodalommal való gazdasági kiegészülésüket. Ez magyarázza különben azt is, hogy a kontinens államainak gazdasági együttműködése hatásosságban általában nem marad el a bolsevizmus elleni harc eredményességétől.

A folyó háború növekvő sikerei mind nagyobb mezőgazdasági területeket kapcsolnak be a kontinens gazdasági életébe. Így fontos szerep jut Ukrajnának és a Fekete-tenger (Krim) vidékének. Ezek a területek azonban a délkelet európai államoknak, köztük persze Magyarországnak is, egyes vonatkozásokban még versenyt támasztanak, ami természetesen eme államok további együttműködésének zavartalansága tekintetében bizonyos problémákat vet fel.

Ez az újonnan bekapcsolódó mezőgazdasági terület legalább 70 mill. ha. elsőrangú fekete termőföldet foglal magában. Az 1937—38-as adatok szerint e nagy kiterjedésű termőföld 80% szántóföld. (A dunai államokban e %-szám 41.5!) Az állattenyésztést szolgáló rét és legelő terület aránya 15%. (Ez kb. megfelel a dunai államok átlagának.) Takarmánytermelés 10%-nyi földterületen folyik, ipari növények termelése pedig 8%-nyi területen. Az ukrainai gabonaföldek 42%-án búzát termeltek, (ez az arányszám a dunai államokban 35.6%), a Fekete- és Azovi-tenger környékén e %-szám felmegy egészen 80%-ig. Ellentétben a dunai államok 38.5%-ot kitevő tengeri vetésterületének az arányával, itt a tengeri vetésterületnek a részesedése alig éri el a szántóföldek 5.7%-át. Tehát jelentelen.

Ezek a felszabadult területek termelési technikájuk mai állapotában még nem rendelkeznek olyan terméseredményekkel, amelyek nagyobb feleslegek összegyűjtésére módot nyújtanának. Ukrajna mezőgazdaságának a kontinens piacain való versenye még csak lehetőség, a jövő kérdése. Az ukrainai termésátlagok u. i. részben az időjárási kilengések, még inkább azonban a bolsevista agrárpolitika, különösen pedig a kollektív termelési mód kártevősei következtében, az egyéb körülményekhez mérten, igen alacsonyak. Az őszi búza ha.-kinti terméshozama 1937—39-ben átlagosan 10 q körül mozog, szemben az átlagos 16.6 q magyar és 14 q dunavidéki terméséréddel. Ilyenformán Ukrajna igazi versenye, gabonában, a többtermelés megvalósításának legközelebbi eredményeitől függ. Ezek azonban, figyelembe véve a mai állapotokat, még csak a távolabbi jövőben mutathozhatnak. Meg kell u. i. mindenekelőtt változtatni az ott talált agrár alkotmányt csaknem teljesen. Azonkívül az ottani természeti adottságoknak megfelelő tenyésztelemekeket kell meghonosítani s a föld megműve-

lésének módját racionálisabbá tenni. Csak így várható az, hogy a kedvezőtlen éghajlati viszonyok ellenére, a termésátlag a szükségeshez mérten mintegy 20%-al emelkedjék.

Az ukrán mezőgazdaság egyik alapos ismerője¹ az 1909—13. és 1937—39. évek termésátlagai alapján 2.8 millió tonnára becsüli e terület átlagos termésfeleslegét a kenyérmagvakban és 3.1 millió tonnára a takarmánymagvakban. Összesen tehát 5.9 millió tonnára. Mindebből egyelőre a háborús pusztítások hatásai folytán ma még nem igen válhat valóság. Sőt még a későbbi években sem, miután maga az ottani mezőgazdaság fogja magába szívni az esetleg előálló névleges feleslegeket; az ukrán földműves mai életnívója, már a többtermelés érdekében sem maradhat a jelenlegi hihetetlen alacsony szinten. Legfeljebb 4.5 millió tonnára lehet becsülni általában azt a gabonafelesleget, amelyet e terület esetleg, belátható időn belül, normálisan évente majd nélkülözni és a kontinens piacaira vinni tud. Ezt a mennyiséget az előzőekben említett hozamnövelési törekvések valóra válása is legfeljebb csak 6 millió tonnára fogják tudni felemelni.

Ukrajna természeti adottságai a gabonatermelés mellett igen alkalmasak egyes olyan különleges kultúrák kifejlesztésére, amelyekre gazdasági tekintetben nagy jövő vár s amelyeket ott már eddig is jól ismertek. Ilyen elsősorban a pamut, amelynek vetésterülete 1938-ban 250.000 ha.-at tett ki és 6 q ha.-kénti hozamot mutatott fel, ami kielégítőnek mondható. Erősen elterjedt a napraforgó, amelyet mintegy 600.00 ha.-on termesztettek, vagyis jóval nagyobb területen, mint a dunai államokban együttvéve. Hasonló gyakori termelvény a dohány. Nem lebecsülendő az újabban felfedezett kaucsuk tartalmú „Kok-Sagys“, amelynek vetésterülete 1940-ben már elérte a 130.000 ha.-at. Nagy kiterjedésű az ukrán cukorrépa termelő terület is. Csaknem 875.000 ha.-t foglal le. Nagy szükség is volt erre, mivel az orosz cukorszükséglet 70%-át ez a terület látta el.

Az említett felszabadult területeknek emellett igen jó a helyzetük a közlekedési és szállítási alkalmatosságok tekintetében. A Fekete-tenger, valamint az ide torkolló hosszú lolyók, amelyek alkalmasint a Visztulával is összeköthetők majd, jó megközelítési és szállítási lehetőséget nyújtanak a kontinens, különösen pedig Németország felé. Állítható, hogy az európai kontinens általában sokkal természetesebb piaca Ukrajnának, mint a tőle északra és keletre elterülő orosz térség, amelybe bele volt kényszerítve. Már magában véve ez a körülmény is arra predesztinálja, hogy gazdaságilag minél előbb bekapcsolódjék az európai közösségbe. Kérdés már most, hogy Ukrajna

¹ Alexander Vaats: *Sowjetische Kollektivwirtschaft*. Berlin 1942. (191. oldal).

eme bekapcsolódása miképen érintené a délkeleteurópai államok mezőgazdaságát, nevezetesen milyen mértékben készítené muka- és tőkeintenzívebb termelési módokra, amelyek bizonyos strukturális átalakulásokkal járnának együtt.

E tekintetben mindenekelőtt mértékadó lenne az a körülmény, hogy Ukrajna az európai kontinensnek a szokásos szántóföldi termékeiben fennálló és évenként visszatérő átlagos ellátási hiányát végeredményben milyen arányban lenne képes biztosítani.

Egyik újabb számítás szerint² a kontinens e termékekben átlagosan 8.3 millió tonna behozatalra szorulna. Ebből Ukrajna kedvező esetben 4.5 millió tonnát, tehát a szükségletnek jó felét tudná fedezni. Más számítások szerint a kontinens tényleges szükséglete még az előrebecsített 8.3 millió tonnát is meghaladja, úgyhogy Ukrajna a kontinens szükségletének tulajdonképpen még a felét sem tudná teljesen biztosítani. Kenyérmagvakban legalább is 1.7 millió tonna, takarmánymagvakban pedig 3 millió tonna maradna még fedezetlenül, amelynek biztosítása mindenképpen a délkeleteurópai államokra várna. Hasonló nagy feladat vár még a dunai államokra a növényolajok és zsírok biztosításában, amelyekből a kontinens 6—6.5 millió tonna kiegészítésre szorul. Zsír- és olajszükségletének eddigelé is kis részét fedezte saját maga. Fontos volna tehát itt továbbfejleszteni a napraforgó mag, vagy szójabab és ricinus termelést. E célt — a zsír- és vajszükséglet biztosítását — szolgálná a szarvasmarha- és sertésitenyésztés további fejlesztése is. Ennek sikere érdekében sürgősen át kellene térni a hatásos istálló takarmányozásra, ami azután a takarmánytermelés rendjében is megfelelő átalakításokat kívánna meg.

Az állati eredetű termékek mennyisége tekintetében az ukrainai helyzetet ma még nem lehet számszerűen áttekinteni. Mindenesetre addig is mértékadó az esetleges ukrainai versenyvontakozásában a jövőre nézve az a közismert tény, hogy a délkeleteurópai húsfogyasztás alig $\frac{1}{5}$ -e a németországinak.

Egyes mezőgazdasági származású ipari nyersanyagokban (juta, kender, len, gyapjú, pamut, stb.) szintén igen nagy az európai kontinens eddigi saját termeléséből fedezetlenül álló szükséglet. Egyedül a gyapjúban képes számottevő (45%-os) fedezetről gondoskodni. Ukrajna termelése idők folyamán e helyzeten sokat javíthat, de a teljes, fedezetre váró hiányt még ekkor sem fogja tudni ellátni.

Nyilvánvaló tehát, hogy Ukrajna és vidékének az európai gazdasági közösségbe való bekapcsolódása után is jelentős mennyiségek maradnak, amelyek biztosítása mindenképpen a délkeleteurópai államokra hárul.

² H. von der Decken: *Die Intensivierung der europäischen Landwirtschaft*. Vierteljahrshefte zur Wirtschaftsforschung. 15. Jahrg. (94. o.)

Hogy állunk már most az árkérdéssel? Az extenzíven, tehát alacsony reálköltségekkel termelő Ukrajna bekapcsolódása nem veszélyezteti-e azt az árszintet, amely alkalmasnak mutatkozott a dunai államok mezőgazdasági termelése intenzívebbé tételének a most nekilendülő megindítására? Ahhoz, hogy az ukránok a jelenlegi mennyiségeknél többet termeljenek előreláthatólag nem lesz szükség különösen emelt árszintre. Ez azonban könnyen veszélyeztetheti a mai délkelet-európai árszínvonalat. Az árak kellő szinten való tartására bizonyos mértékig alkalmasnak mutatkozik itt is az a rendszer, amelyet Németország a behozatali áruk ármegállapításánál eddig nagy sikerrel alkalmazott a végből, hogy az a belső termelést ne zavarja. Kérdés azonban, hogy a délkelet-európai államok milyen mértékben tudnak erre az útra térni?

Előreláthatólag a viszonyok mai alakulása nem fogja befolyásolni ezt a belterjes művelést általánossá tevő átalakulási folyamatot, amely a dunai államok mezőgazdaságában olyan határozottsággal és egyöntetűséggel megindult, annak ellenére, hogy adottságaik és agrárpolitikai rendszereik meglehetősen eltérőek.

A délkelet-európai államok egy tekintetben igen közel állanak Ukrajnához: a tőkeszegénységben, amely a németországi viszonyokhoz képest nagy fokúnak mondható. Németországban u. i. egy ha.-ra átlagosan 300 RM. gépieszköztőke jut, Magyarországon ezzel szemben 80 RM, a volt Jugoszláviában 40 RM., Bulgáriában 30 RM. és Romániában 20 RM. Valószínűleg Ukrajnában sem sokkal több, sőt a mai helyzetben még kisebb is. Ezen az általános tőkeszegénységen a kontinens gazdasági közösségébe való bekapcsolódás kapcsán változtatni kell. Legjobb út erre: a szükséges termelő eszközöket a gazdasági kapcsolatban lévő iparosodottabb nemzetgazdaságokból behozni, mégpedig átmenetileg hitelben, amelyet azután az ezekkel az eszközökkel megvalósítandó többtermelés hozamából lehetne törleszteni. Hasznos útmutatásul szolgálnak e tekintetben a német-bolgár és a német-román gazdasági megállapodások idevonatkozó részei. Finanziális lebonyolódásában eltér ettől, de lényegileg hasonló ehhez az a módszer, amelyet Ukrajnának termelőeszközökkel való ellátásában alkalmaznak. Ezt, a háború megengedte lehetőségek között, ugyancsak Németország végzi.

A beruházások más vonatkozásában, nevezetesen az állatállományt illetően, nagy különbség mutatkozik a dunai államok és Ukrajna között, és pedig az utóbbi hátrányára. Ennek egyik nyomós oka mindenesetre a kollektív termelési mód, de részben a mai háborús helyzet is. Az utóbbi hónapokban az állatállomány feljavítására Kelet-Poroszországból ide sok tenyészállatot szállítottak. Az állattenyésztés minőségi feljavítása céljából hasznos volna a délkelet-európai államokkal is

hasonló kapcsolatokat teremteni. Az itt meghonosodott állatfajták minősége általában meglehetősen elmarad a németországiakéhoz képest. Örvendetes jelenség, hogy a minőség feljavítása érdekében már itten is megtörténtek az első lépések, csakúgy mint a növénytermelés minőségi színvonalának emelését illetően. Ez utóbbi tekintetekben jó eredménnyel járhat a tudományos kutatások tapasztalatainak kölcsönös kicserélése.

A kialakuló kontinentális munkaközösségben a minőségi munkaerők megfelelő intézményes alkalmazására is nagy szerep vár. A dunai államokban és a Balkánon ez egyenesen égető probléma, miután itt — részben történeti, részben földrajzi, elszigeteltségi okokból — legtöbb helyen hiányzik az iskolázott gazdaréteg, amely rendelkezne azzal a képességgel, hogy a piaci pénzgazdaságban és általában a gazdaságtechnikai feladatok megoldásában helyt álljon. E nélkül racionális üzemvezetés nem várható. Bizonyos fokig kivételek e tekintetben azok a területek, ahol nagyüzemek még vannak (pl. Magyarországon) vagy egészen nagy parasztgazdaságok (különösen a német népcsoport lakta vidékek). Például szolgálhat a minőségi munkaerő célszerű alkalmazása tekintetében az a német-román tízéves gazdasági terv keretében megvalósításra kerülő rendszer, amely német támogatással nemcsak minta- és tan-gazdaságok és kísérleti telepek létesítésével vette kezébe a román termelésfejlesztés irányítását, hanem az erre a célra szervezett tanácsadói intézmény, illetve a megfelelően alkalmazott tanácsadások útján. Mindezt oly módon oldották meg, hogy a jelentős német irányítás ellenére, a tulajdonképeni mezőgazdasági üzemvezetés továbbra is a helyi gazdák kezében marad, aminek jótékony hatásai szintén nem lebecsülendők.

Ukrajnában ezzel ellentétben már nemcsak a termelés megszervezését kellett német kézbe venni, hanem emellett megfelelő nagyszámú iskolázott mezőgazda sorompóba állításával magát az egész üzemvezetést is. A magántulajdon fokozatos megszüntetése, a kollektív termelési mód s ennek nyomában a piaci, étrékesítési, általában a költség szempontoknak elhanyagolása olyan földművelő típust alakított ki, amely már alkalmatlannak bizonyult racionális termelés véghezvitelére. Nem szólva arról, hogy e rendszer rövid idő alatt a tényleges gazdákból is nincstelen földmunkásokat csinált. Ennek tulajdonítható, hogy az egyéni gazdálkodási mód újbóli bevezetésére hosszabb időre lesz szükség. Ez az átállítás már megindult. Több ezer német mezőgazdasági vezető irányítja. Ez a vezető réteg és az egyidejűleg odavitt minőségi munkaerők végzik ma Ukrajna gazdasági, sőt bizonyos vonatkozásban politikai, talpraállítását. Bár maga Németország is hiányát érzi e szakmunkaerőknek, mégis meghozza ezt az áldozatot, hogy Ukrajna

és a Fekete-tenger vidéke minél előbb bekapcsolódhassék az európai gazdasági közösségbe, és feleslegeit minél előbb a kontinens rendelkezésére bocsáthassa.

Ukrajnában és általában a felszabadult keleti területeken tehát a főfeladat ma az, hogy e területek minél előbb visszatérjenek a magántulajdoni rendnek megfelelő gazdasági módhoz. Különös gond fordítandó eközben arra, hogy a racionális termelés útjába kerülő akadályok elháríttassanak. Ennek érdekében sok helyütt az irányítás megmarad az állami gazdaságok, illetve a kisbirtokokat összetartó földművelő szövetkezetek kezében, amelyek tagjaik számára a racionális termelés rendjét előírják.

Délkeleteurópában ettől eltérőleg a racionális termelésnek és üzemvezetésnek, amelyre az új európai gazdasági közösség keretein belül fokozott mértékben törekedni kell, legfőbb akadálya a jelenleg érvényben levő agráralkotmány és üzemi rend, amely az egyes államokban eléggé különböző jellegű. Mindezek egységes megreformálása nélkül elképzelhetetlen e területen igazi racionális termelés. Oly túltengő — Magyarország kivételével — a dunai államokban az üzemek elaprózódása, hogy ezek, ha akarnának, sem tudnának már racionálisan temelni. Hogy ez lehetővé váljék, ahhoz meg kell változtatniok az eddigi megművelés és üzemvezetés rendjét, nem kevésbé az öröklési jogot. Enélkül bármely jószándékú gazdaságpolitikai, vagy szervezési jellegű beavatkozás is nagyrészt hatástalan maradna.

Említettük, hogy ezeknek az államoknak — különféle okoknál fogva — egymástól eltérő agráralkotmányuk van. Az európai gazdasági közösség megkívánta változtatásokat mindegyik államnak tehát a saját viszonyaihoz mérten, leginkább eredményesnek mutatózó agrárpolitika kidolgozásával és latbavetésével keli igyekeznie végrehajtani. Az előrebocsátottakból következik, hogy ezeknek az agrárpolitikai rendszereknek mélyen és alaposan bele kell majd nyúlniok a jelenlegi termelési viszonyokba. Közös vonásuk lesz ennél fogva a hosszú lejárát, aminek biztosítása elengedhetetlenül megkívánja, hogy ezek az államok politikailag állandóan összhangban legyenek. Ez az összhang már is jelentős mértékben kialakulóban van. A bolsevizmus elleni vállvetett közös harc hatékony érlelője és kialakítója ennek s nem utolsó sorban a háború megkívánta gazdasági együttműködés, amely a kontinenst már eddig is messzemenően ellentállóvá tette az ellene indított angolszász gazdasági háború esetleges kihatásai ellen. Ugy véljük, hogy az eközben oly szorossá és életképessé váló gazdasági együttműködés a politikainak csak még további indítékot fog szolgáltatni. Népek gazdasági közössége mindig

szilárd alapja volt politikai és egyetemes közösségük tartóssá fejlődésének.

Közös küzdelmünknek ez az eredmény különleges értéke. A jelen nehézségeinek, nélkülözéseinek s szenvedéseink ránk háruló sokaságán túl világítsanak ott Goethe szavai:

„Zu neuen Ufern lockt ein neuer Tag“.

Seraphin Hans Jürgen.

IRODALOM.

Könyvismertetések.

Surányi-Unger Theo: Weltwirtschaft und Wehrwirtschaft. Jena, G. Fischer 1942. — 120 S.

Surányi-Unger Tivadar új könyve azt a hat előadást tartalmazza, amelyet szerzőnk a berlini egyetem meghívására vendégelőadóként 1940 február- és márciusában tartott. A kis könyv komoly nyeresége közgazdasági irodalmunknak és kíváncsinos lenne, hogy magyarul is megjelenjék. Mesteri módon foglalja össze azokat a problémákat, amelyek az előttünk lejátszódó világnézeti és politikai változásokból a világgazdaság leendő alakulására nézve adódnak. Az előadások méltán képviselték a magyar közgazdaságtudományt s a külföldi hallgatóság előtt újra bizonyosságot tettek magas színvonaláról. Kitűnik belőlük a nemzetközi tekintélynek számító magyar tudós valóban rendkívüli tájékozottsága a felmerülő problémák világ-irodalmi helyzetéről, de fejtegetéseinek magvát és egyéni ízt saját gondolkodásának, önálló kutatásainak eredményei adják. Csak példaként célunk itt az autonóm és heteronóm gazdaságpolitikai célok megkülönböztetésére, amely tudomásunk szerint a magyar közgazdaságtudományban, nevezetesen Helier Farkas és Surányi-Unger Tivadar elméleteiben jelenik meg először, és válik a gazdaságpolitikai vizsgálódások termékeny szempontjává. Azután a közösségi szükségletek és közösségi érték Surányi-Ungertől kidolgozott és több munkájában felhasznált értelmezésére, vagy a rugalmasság marshalli fogalmának bírálatára s ezzel szemben a szerző dinamikus rugalmassági fogalmának kifejtésére és felhasználására.

A tárgyalt problémák arra is módot nyújtottak szerzőnknek, hogy az előtérben álló nagy közgazdasági kérdésekkel, nevezetesen a nagytérgazdaság gondolatával szemben kifejtse a továbbra is sajátos nemzeti életük értékeihez ragaszkodó kis nemzetek szempontjait is. Viszont okfejtése e nehéz sorsproblémákban a magyar olvasó véleményének kialakulását és lehangolódását is nagyban elősegítheti. Mindezen nem változtat az

a körülmény sem, hogy a világgazdaság jövőbeli alakulását illetőleg természetesen másféle elméleti állásfoglalások is lehetségesek. A saját, nagy tudással felépített állásfoglalásának kifejtésében, a fellépő problémák összefüggő beállításában e rövidre szabott könyv mindenképen mintaszerűen érdemes munkaként jellemezhető.

Természetes, hogy a régi közgazdasági elméletek és a gazdaságtörténet olyan alapos ismerője, mint Surányi-Unger, nem tarthat azokkal a felületes szemlélőkkel, akik minden régít el akarnak vetni. Gondosan hangsúlyozza, hogy a klasszikus elméletek sokszor némi kis kiegészítéssel a jelenlegi közgazdasági változások megértetésére alkalmasak. A hézag nélküli folytonosságot a legmélyebben járó változásoknál is meg lehet őrizni. Áll ez az összes problémákra és különösen a nagytérgazdaságéra is.

Az első előadás a *szabad és a terven alapuló világgazdaságot* állítja egymással szembe. Mindenekelőtt megállapítja, hogy azok a nagy átalakulások, amelyek a világgazdaság képében már a második világháború előtt is megmutatkoztak, nem olyan természetűek, mint a régebbiek voltak, nem pusztán konjunktúra- vagy struktúra-változások, hanem alapvető, az egész rendszert érintő, vagyis *szisztéma-változások*. Míg a régi világgazdasági hullámzások és eltolódások a szabad áralakulás rendszerében történtek, most a tervezés rendszerének térfoglalásáról van szó. Mindamellettt bizonyos túlzásokkal szemben erőteljesen hangsúlyozni kell, hogy az árvonatkozások a tervszerűségeen alapuló világgazdaságban is fontosak maradnak, éppen ezért a világpiaci áralakulást magyarázó tanok továbbra is megtartják érvényességüket, ha ez az érvényesség többé nem is kizárólagos jellegű. Világgazdasági csere ezután is csak akkor jöhet létre, ha a kereslet és kínálat a felajánlott ár mellett találkozik. Lesznek már most csereaktusok, amelyek eredete továbbra is a nemzetközi árviszonyokra vezethető vissza. Ez lesz a világgazdaság *szabad szektora*. De előreláthatólag nagyobb lesz a *tervszerűségeen alapuló szektor*, amelyben az áruk és teljesítmények árait a belföldön megfelelő gazdaságpolitikai eszközök által tervszerűen emelni vagy csökkenteni fogják, hogy így megteremtsék a kívánatos nemzetközi csereaktusok számára a piaci alapot. Ilyen csereaktusok pedig azért fognak történni, mert általuk olyan *közösségi szükségletek* elégítetnek ki, amelyek a rangsorban elől állnak. A két szektor között alakilag megvan a hasonlóság, tartalmuk azonban más jellegű, mert a kausalitás bennük megfordított: „A világgazdaság szabad szektorában a csereaktusok azért jönnek létre, mert az alapjukat alkotó költség- és árhelyzet megfelelően kedvező. Ellenben a terven alapuló szektorban a költségeket és árakat megfelelő gazdaságpolitikai szabályok által a nemzetközi csere-

aktusoknak kedvező helyzetbe hozzák azért, mert adott közösségi szükségletek ilyen csereaktusok által elégíthetők ki.“ (5.). A gazdaságelméleti kutatásra itt három feladat vár: 1. az új, tervben alapuló világgazdaság alapjainak, továbbá azoknak a határoknak a tanulmányozása, amelyek a továbbra is szabadnak maradó szektortól elválasztják; 2. a költség-számítás elemzése a világgazdaság tervszerű szektorában; 3. azoknak a főként morfológiai problémáknak a vizsgálata, amelyek a világgazdasági tervgazdaságból állnak elő, amilyen például a nagytér-gazdasági vezetés és csatlakozás kérdése.

A klasszikus tanok között ma is a legelfogadottabbak közé tartozik a komparatív költségek tana, az egyes költség-elemek szétboncolása nemzetközi összehasonlítás céljára. Amde ez a tan a klasszikusok individualista álláspontjának megfelelőleg a termelési költségeket csupán az egyéni gazdaságok szemszögéből hasonlította össze, a termelés *közösségi tényezőivel* alig törődött. Jól kidolgozta a nemzetközi munkamegosztás értelmét a föld, a tőke és a munka mint költség-elemek szempontjából és kifejtette, hogy minél nagyobb ezek között a különbség, annál nagyobb nyereséggel jár a nemzetközi kereskedelem. A nemzetközi gazdasági szabadság rendszere első sorban a tőkegazdag országoknak vált a javára. Közép- és Kelet-Európa tőkeszegény országaiban a nacionalizmus hatása alatt a nevelő vámok gondolata hódított tért. De a vámtényezőt is később az elmélet igyekezett beledolgozni a költségek nemzetközi összehasonlításának a tanába. A gazdasági szabadság álláspontjával összeegyeztethető volt a legnagyobb kedvezmény elve is. Ellenben már háttérbe szorította a régi eméletet a kölcsönösség elvének előtérbe nyomulása a világválság éveiben, még inkább a kontingens-szerződések rendszere. Még sokan vannak ugyan, akik a régi szabadság-elvhez ragaszkodnak s az ahhoz való visszatéréstől várják a világgazdaság új felépítését; helyesebb azonban a jelenlegi állami beavatkozásokban egy *új, fiatal rendszer csiráit* látni, a szabad világgazdaság korlátozásának elvével. Ezeknek a korlátozásoknak tervszerű, organikus összefüggése a közösségi szükségleteken és közösségi értékeken alapszik. A közösségi szükségletek mindenkor érvényes rangsora dönti el, hogy milyen mértékben lehet ezek kielégítésében a külföld együttműködésére számítani.

Már most a világgazdasági termelésben a különböző nemzetek között a gazdaságpolitika autonóm céljai területén, amelyek első sorban a lakosság magasabb életszínvonalának biztosítására és a válságyszerű megrendülések kirekesztésére irányulnak, nincsenek nagy eltérések. Az igazi különbségek a heteronom célokból erednek, amelyek a hatalmi, a kultur- és a társadalompolitikai mérlegelések hatása alatt alakulnak ki. A tisztán materiális mérlegelések területét, vagyis az autonóm

gazdaságpolitikai célokat izoláltan tekintve a népjólétet kétségkívül a legteljesebb munkamegosztás biztosíthatja, amelyből viszont szükségképen messzire nyúló függés származik. Épen ezt a függőséget akadályozza meg a heteronom célok szem előtt tartása.

A tervszerű világgazdaság a nemzeti tervgazdaságok közötti, pontosan lemért összhangból származik. Az egyes nemzetgazdaságok közötti csereaktusok csak azoknak a megállapításoknak az alapján jöhetnek létre, amelyek kölcsönösen a közösségi szükségleteken nyugszanak.

A második előadás a *hadigazdasági jövedelmezőség* kérdéseit fejtegeti. A hadfelszerelési termelés a szó tágabb értelmében nézve még mindig nagyrészt a magángazdaság keretében játszódik le s itt a termelés előmozdítója ezentúl is első sorban a *rentabilitás*, a nyereség szempontja marad. Az érdektelen, egyénfeletti indító okok aligha elégségesek ahhoz, hogy a legnagyobb technikai eredményességet biztosítsák. Épen ezért döntő tényezők az árak és ezekre tekintettel kell lenniük a termelésbe történő beavatkozásoknak is. A magángazdasági jövedelmezőség, amely a szabad áralakulás törvényének hódol, nagyjelentőségű a hadigazdasági termelésben is. És itt van e részt a jelentősége a világgazdaság szabad szektorának. De felmerül a kérdés: Miért és mi célra a hadigazdaság? Erre a kérdésre nem lehet a rentabilitás fogalmából kiindulva feleletet találni, itt beleütközünk a *produktivitás* fogalmába. Hogy a hadigazdasági termelést sokan improduktívnak tartják, az főképen onnan ered, hogy a produktivitas általánosan elfogadott fogalmával a hadfelszerelési tevékenység jövedelmező voltát nem lehetett megmagyarázni. Ámde e részt a produktivitas fogalmának nem helyes értelmezése a hibás. A produktivitas mibenlétének a kérdése felveti a *gazdaság legfőbb céljának* a kérdését, ami végül a tudományos értékítéletek lehetőségének a régi vitájához vezet. Ma már Németországban a nemzeti szocializmus uralomra jutása óta nagyon csekély azoknak a száma, akik az értékítéletek lehetőségét tagadják, és a gazdasági produktivitásnak is csupán formális értelmet akarnak adni. A rentabilitás és produktivitas kategóriái között *qualitativ különbség* áll fenn: az utóbbi térben és időben szélesebb körre vonatkozik, mint a rentabilitás. Időben tekintve a hadigazdaság által a nemzetgazdaságnak olyan javakat őrizhetünk meg, amelyek által később a védőgazdaságra szánt költségek megtérülnek. A háborús áldozatok is nemzetgazdaságilag a megtakarítással hasonlíthatók össze. Az alaposan átgondolt produktivitási méréselek a gazdaságpolitika tervszerű szektorába tartoznak.

Térbelileg nézve a nagytérgazdaságban a produktivitas szempontjai vonatkoztathatók 1. a nemzetgazdaságra, 2. a nagytérgazdaságra, 3. világgazdaságra. A szilárd alap továbbra is a nemzetgazdaság marad, ettől függnék a nagytér- és világ-

gazdasági törekvések. Úgy a nagytérgazdasági mint a világ-gazdasági beillesztés mértéke nemzetgazdasági produktivitási mérlegelek függvénye. Az új helyzet a nagytérgazdasági és világ-gazdasági produktivitás közötti versenyből fog kialakulni. Természetesen más a probléma a vezető és a csatlakozó országok számára. Egyes termelési ágak új értékelése más lehet a nemzet- és más a nagytérgazdaság szemszögéből. A nagytérgazdasági produktivitás a gazdaságpolitikai beavatkozások számára új eredmény-kategóriát képvisel. Ez a kategória a termelési tényezők tanának újabb átvizsgálását követeli meg.

A harmadik előadás „*Közösségi támogatás és világ-gazdaság*” címen először a termelési tényezők tanával foglalkozik. A klasszikus tannal szemben, amely a föld, a tőke és a munka hármas tényező-csoportját különböztette meg, helyesebb a *dologi* és *személyi* tényezők megkülönböztetése. A fejlődésben, amely a tervgazdaság és a szocializálódás felé vezet, mind nagyobb szerep jut a közösségi termelési tényezőknek. A közvetlen közösségi támogatás a hatalmi, kultur- és társadalompolitikai alapok biztosításából, a közvetett támogatás ellenben a termelés-politikai beavatkozásokból áll úgy pozitív, mint negatív irányban. A közösségi segítségnek mint termelési tényezőnek tanulmányozása a nemzetgazdaság keretein belül is érdekes eredményeket ígér. De még plasztikusabban lép elő, ha kül-gazdasági vonatkozásait nézzük. A különböző országok között e részt is a lényeges különbséget a *heteronom* célok jelentik, amelyeknek döntő befolyásuk van a közösségi támogatás irányának és mértékének meghatározásában. Gondoljunk például a hadigazdasági törekvések különbségére olyan országok között, amelyek nagytérgazdasági vezetésre vagy nemzeti önellátásra és amelyek csupán csatlakozó gazdaságra törekszenek. A különbség nyilván lényeges, ha háborús időkben valamennyire el is mosódik. Az állami tervgazdaság fejlődésében a hadigazdaságilag kiélezett korszakok után előbb-utóbb ismét olyan szakaszok következnek, amelyek inkább a kulturpolitikai és szociálpolitikai célok szolgálatában állanak. Általában a produktív közösségi támogatás hatalmi, kultur- és társadalompolitikai alapjaiban egy ország gazdasági rendjének egész sajátos jellege többé-kevésbé kifejezésre jut. A közösségi támogatásnak az egyes termelési ágakként való vizsgálata megmutatja, hogy egyfelől mint változik e segítség mértéke, másfelől a megterhelés, amely belőle származik. Így szoktak beszélni „szociális terhekről.” De beavatkozások és megterhelések állanak elő hitelgazdasági, nyersanyag-gazdasági, földbirtokmegosztási, készlet-, devizapolitikai szempontból is. Ezek a magángazdasági költség-számításban könyvvitelileg könnyen elintézhethők. Nehézebb a közgazdasági szempont: itt különbséget kell tennünk a hagyományos termelési tényezőkre eső törzsrész, és az emli-

tett terhek között. Ebből a megkülönböztetésből fontos következmények adódnak. Az új fejlődésben ugyanis a költségek közötti nemzetközi különbségek csökkennek, de nem egyforma mértékben: a dologi tényezők közül a földnél a természethez való kötöttségnek van szerepe; már a tőkekamatnál a nemzetközi kiegyenlítődés lehetősége nagyobb. Még nagyobb a személyi tényezőkneél. Békés időkben a pénztőke és a vállalkozói szervező tevékenység nagyfokú nemzetközi mozgékonyt mutatnak. Ezen az alapon a dologi és személyi tényezőknek már eddig is jelentős nemzetközi kiegyenlítődését látjuk és a jövőben e részt további haladás várható. Sőt a minden téren való költség-kiegyenlítődéstől bizonyos mértékben a világgazdaság szabad szektorának veszélyeztetése következhetik. Nem így a *közösségi támogatás* tényezőjénél. Épen e téren nem mehet könnyen a nemzetközi különbségek kiegyenlítődése. Hiszen a közösségi segítség közvetlen és közvetett megjelenési formáiban egy ország egész gazdasági rendjének organikus funkcionálását láthatjuk. Ez pedig sajátos valami. Még ahol egyforma a gazdasági stílus, például kapitalisztikus, kommunisztikus vagy nemzeti szocialisztikus berendezkedés van, a közösségi támogatás ott sem jelent egyforma pozitív és negatív rendszabályokat, egyforma finaciális vagy gazdaságpolitikai terheket. A finaciális terhek terén még inkább van hasonlóság, hisz a pénzügyi rendszerekben meglehetősen egyforma elvek és technikák alakultak ki, de gazdaságpolitikai téren már csak azért sem voltak a különbségek eddig kiegyenlíthetők, mert maga a tervgazdaság gondolata is új. Mindebből következik, hogy a nemzetgazdasági rendszerek különbözősége a nemzetközi munkamegosztás elfogadásával nemesak hogy jól megfér, hanem a világgazdasági kapcsolatok jövőndő fejlődésnek fontos feltétele. Tévedés lenne tehát a világgazdaság jövőndő fennállását az összes nemzetgazdaságok teljes egyenlősítésétől várni. De a másik véglet se lenne helyes, épen csak a különbözőségekre építeni. Egyenlősítés állhat be az országok között, teszem, a vagyon- és jövedelemelosztás különbségeinek mérséklése terén. Viszont például az iparosodás vagy a mezőgazdaság belterjességének különböző foka továbbra is fontos feltétele a világgazdaságnak. Még inkább áll ez a hatalmi, kultur- és társadalompolitikai sajátosságokra, amelyek a közösségi segítség nemzetközi különbségeit oly messzevágóan befolyásolják. E szempontok a jelenlegi nagytérképződés kérdésénél is megszívlelendők. A több országból összeálló gazdasági nagytérek részére a különböző nemzeti gazdasági rendszerek megtartása nagyon fontos követelmény. A nemzeti önállóság töretlen erői minden nagytér gazdaság leglényegesebb feltételei közé tartoznak, ha az több ország munkamegosztásos összefogására akar támaszkodni.

A negyedik előadás címe: „*Az államok közötti munkamegosztás rugalmassága.*” Az egyes termelési tényezők közötti kölcsönhatások nem csupán a nemzetközi árkülönbségek alakulására fontosak, hanem közvetve tőlük függ az egész államközi munkamegosztás jövője is. Épen ezért ezeknek a tényezőknek a *rugalmassága* különös figyelmet érdemel. A rugalmasság fogalmának kidolgozása és rendszeres alkalmazása első sorban *Marshall* műve. Rugalmasnak tekinti azt a keresletet, amely eső árak mellett erősen kiterjed, áremelkedésre pedig erősen összehúzódik. Ismeretes *Marshall* tanítása a rugalmassági koefficiensekről is, amelynek a segítségével felállítja a kereslet rugalmasságának változását kifejező általános törvényt. E törvény szerint a szükségletek legnagyobb része kielégítése alacsony fokán inkább rugalmas, míg magasabb fokán többnyire merevebb szokott lenni. *Surányi-Unger* kifejti, hogy *Marshall* rugalmasság fogalma nem fedti a közönséges szóhasználatot, amely rugalmasságon azt érti, hogy a bizonyos hatásnak kitett tárgy a hatás kirekesztése után könnyen eredeti formájába tér vissza. A rugalmasság kifejezés két tényrt takar: egyrészt a nemzetgazdasági tényezőknek azt a képességét, hogy más tényezők változására ők szintén változnak; másrészt az a képességük is tekintetbe jő, hogy eredeti alakjukat az említett hatás megszűnése után milyen gyorsan nyerik vissza. Mindkét irányban a változás foka három különböző képességtől függ: a közgazdasági tényezők helyileg változó képességétől, vagyis *mozgékonyságától*, időbeli változó képességétől, amelyet legjobban *halaszthatósági lehetőségnek* nevezhetünk, végül tárgyi változó képességétől, amelynél *helyettesíthetőségről* vagy *pótolhatóságról* van szó. Ezek egymással való kapcsolódásának különböző mértéke adja meg a közgazdasági tényezők különböző rugalmasságát *dinamikus értelemben*, míg *Marshall* rugalmassági fogalma statikus.

Már most a nemzetközi munkamegosztás minden fejlődésénél a nemzeti termelési ágak kisebb-nagyobb megváltozásáról van szó. Egyes ágaknak emelkedő államközi munkamegosztás mellett ki kell tárgulniok, másoknak szükségképen össze kell húzódnio. Így a ma előtérben álló nagytérgazdaság képződése, a tagok beilleszkedése annál könnyebben megy, minél nagyobb a számbajövő nemzeti termelési ágak változhatósági foka. Ha azután később a nagytérgazdaság átalakulására vagy feloszlására kerül sor, épen a termelési tényezők változási lehetőségétől fog függeni, hogy ez az ellenkező irányú folyamat könnyen és surlódásmentesen játszódhatik-e le. Ha a kétféle változhatóság foka közel áll egymáshoz, akkor az illető termelési tényezők messzire vágó dinamikus rugalmasságáról beszélhetünk; ebben az esetben a nagytérképződés nem veszélyeztetheti a nemzetgazdaság önállósági szempontjait. Ha ellen-

ben a termelési tényezők dinamikus elasticitása csekély, a gazdasági nagytér képzésében nagy óvatossággal kell eljárni. Mert az újból való átalakulás nagy nehézségekkel van összekötve, az egyszer nagytérileg kialakult termelési ágak csak nehezen állíthatók vissza eredeti formájukba.

Közelebbről nézve már most a termelési tényezők mozgékonyosságát, ma már a föld tényezője sem tekinthető egészen merevnek, példa erre villamos energiák országhatárokon túlmenő vezetése. Viszont a tőke mozgékonyosságát úgy dologi mint pénz formájában kereskedelmi politikai gátak csökkenthetik. A legkönnyebben lépi át a nemzeti határokat a vállalkozó szervező tevékenysége, bár e részt, épígy a munkánál is lehetnek forgalmi akadályok. A közösségi támogatás tényezőjének mozgékonyosságát nagytérgazdasági szerződések érhetik el. Épen az a mozgékonyság egyik elmaradhatatlan alapja több önálló ország nagytérgazdasági összefogásának.

Az időbeli halaszthatósági képességet illetőleg az egyes tényezők helyzete itt is különböző. A természet teljesítményei időhöz vannak kötve. A nemzeti tőke szaporodása sem történhetik egyik napról a másikra. A munkánál viszont a szaknevelés kíván időt. Nem szaporítható gyorsan és mesterségesen a közösségi tényező sem: különösen a megfelelő érzületet nagy tömegknél nem lehet hirtelen kiképezni.

A harmadik komponens, a pótolhatóság mértékét technikai lehetőségek szabják meg. Például a föld természeti teljesítményei részben helyettesíthetők tőke által Ilyenkor a földművelés intenziválásáról beszélünk. Az ellenkező folyamat csak kivételesen jó számba. Épígy a szakmunka is részben a helyére léphet a föld erőinek. Nehezebb eldönteni a vállalkozó szervező tevékenysége és a közösségi támogatás közötti helyettesíthetőség kérdését. Ez a kérdés akkor támad fel például, ha további közösségi megkötés vagy ellenkezőleg nagyobb individuális kezdeményező szabadság látszik kívánatosnak.

Az ötödik előadás „*Hadigazdasági hullámmások*“ címet viseli. A dinamikus rugalmasság fogalmának különösen a modernebb konjunktúra-elméletben jutott szerep, bár a legtöbb író a marshalli értelemben vett statikus rugalmassággal operál. Így azok, akik a nemzetközi kölcsönszerződések merevségével, a termés-eredmények változó nagyságával, sőt az állami beavatkozások mértékével magyarázzák a hullámmásokat. Statikus színezetű *Keynes* konjunktúra-elmélete is, tanítványainak fiatalabb ága a dinamikus felfogás felé hajlik ugyan, de nem jut el az igazi dinamikus elasticitás fogalmáig. Ha a gazdasági nagytér keletkezését hozzuk fel gazdasági hullámmások lehető okaként, a legtöbb közgazda azt fogja mondani, hogy a konjunktúra-elméletben csak olyan okokról lehet szó, amelyek magának a gazdaságnak sajátos összefüggéseiben

gyökereznek, nem pedig az idegen, kívülálló okokban. Az „exogén“ tényezőket többé-kevésbbé röviden félreteszik és csak az endogén tényezőknek szentelnek figyelmet. Nehezebbé válik azonban a dolog, ha az exogén és endogén okok között a pontos határvonalat keressük. Szerzőnk már húsz évvel ezelőtt az *autochton* és *allochton* hullámzásokat különböztette meg és ez alapon írta meg a válságok történetét. Az elválasztás azonban rendkívül nehéz: allochton például az olyan helyzetváltozás, amelyet a természeti tényező vált ki. De ha egy áradást a töltés-munkálatok elhanyagolása okozott, akkor már az emberi gazdálkodás következményeiről, tehát autochton szempontból van szó. Meglehetősen általános az egyetértés a pénz és hitel, a tőke, a költségek autochton jellegére nézve, és azt is elfogadják, hogy a földjáradék vagy munkabérek váratlan nagyobb változásából eredő hullámok is autochton jellegűek. Kevésbé általános a megegyezés, ha az okok után kérdezzük. Például a föld jobb kiaknázása technikai eredményeknek, azaz exogén tényezőknek tulajdonítható. Épígy a fogyasztási szokások nagyobb változása endogén tényező, ellenben az okok között a divat ilyen jellegét joggal vonják kétségbe. Mind e teoriák a világgazdaság szabad szektoraira vonatkoznak. Eredményeikre támaszkodik a konjunktúrapolitika. Fölmerül azonban a kérdés, vajjon a gazdaság terven alapuló szektorában vannak-e autochton, a gazdasági tervezés sajátosságából adódó hullámzások. A legtöbb konjunktúra-elmélet következetesen szem előtt tartja az összes tényezők és a termelési költségek kölcsönös összefüggéseit. De a közösségi támogatás tényezőjét nem veszik tekintetbe, sőt az individuális beállítási elmélet azt szokta hangsúlyozni, hogy a gazdaság rugalmasságát a gazdasági és fináncpolitikai beavatkozások mélyrehatóan befolyásolják, megzavarva a termelés és jövedelem-eloszlás alkalmazkodó képességét. Ezzel szemben az az igazság, hogy minden helyes és tervszerű gazdasági és pénzügy-politikai beavatkozás a közösségi szükségletek kielégítésére törekszik. Ámde ezek rangsora nem változatlan. „Minden tervgazdasági beavatkozás helyessége attól függ, hogy a közösségi szükségletek mindenkor uralkodó dinamikus rangsora következetes funkciójaként mutatkozik-e“ (85 l.). A közösségi szükségletek rangsorának eltolódását jól láthatjuk az utolsó harminc esztendőben. Az első világháború előtti években már a védőgazdasági közösségi szükségletek léptek előtérbe, a háború után szociálpolitikai, a huszas évek második felében a kulturpolitikai, a válságban termeléspolitikai, azután megint hatalmi politikai szükségletek állanak elől. A tervgazdaság gondolata azokban az időszakokban fejti ki legerősebben az erejét, amelyekben a hadigazdaságon van a hangsúly. A hadigazdasági hullámzások ilyen beállításával szemben azt az ellenvetést

lehetne tenni, hogy az ilyen hullámzások nem jelentenek új tényeket, hanem ugyanolyan természetűek, mint a hagyományos konjunktúra-hullámzások. Ez szimptomatikusan igaz lehet, de etiológiailag nem. A háttérben világnézeti változások állanak. Materialisztikus és idealisztikus, univerzális és individuális irányzatok váltakoznak korok és nemzedékek között. A nagytérgazdasági képződés gondolatát is a háborús gazdasági hullámzások hozzák magukkal.

A hatodik előadás címe: „*Nagytérgazdasági hadigazdaság*“. „Túlzás nélkül kimondható, hogy világ gazdasági tekintetben a jelenlegi háború igazi értelmét régebbi gazdasági nagyterek ellenállása adja meg fiatalabb vetélytársak ugrás-szerű emelkedésével szemben“. (95 l.) A nagytérgazdasági fejlődést morfológiailag tekintve leglazább formáját a preferenciális bánásmódot biztosító regionális szerződésekben láthatjuk. A kapitalista szabadságelv alapján az ilyen nagytérgazdasági összeköttetés legmagasabb formája viszont a vám- és valutaunió. A gyarmatbirodalmak keletkezése is a nagytérgazdaság lazább formáinak képződésére ad példát. Ma már mindezen túlmenőleg a nagyterv gazdaságához jutottunk el.

Szokták osztályozni a nagytérgazdaságokat földrajzilag is, tengeri és szárazföldi nagytereket különböztetve meg. De alaposabb a hatalmi politikai összetétel szerinti csoportosítás. Eszerint a két végletet egyfelől az államilag teljesen összeforrott, másfelől az egyenrangú országok között fennálló nagytérgazdaság képviseli. A nagytérgazdaságot létrehozó erők inkább metaökonómikus jellegűek. Kulturpolitikai szempontoknak akkor van nagy jelentőségük, ha erősen kifejezett kulturközösségről van szó, amire jó példa a keresztény országok középkori vallási közössége. Az ibero-amerikai unió kulturális emlékeken nyugszik. Viszont az orosz nyelv közössége nem tudta volna összetartani a szétesett cári birodalmat. E részt a bolsevizmus szociális mérlegeléseinek jutott szerep. Szociális szempontok hozzák egymáshoz közelebb a nemzeti szocializmus és fasizmus államait is. Ámde a kultur- és szociálpolitikai szempontoknak a nagytérgazdaság keletkezésében legfeljebb másodlagos szerep jut. Az európai kontinensen is *hatalmi politikai* eltolódásoknak kellett beállaniuk, hogy egy gyakorlatilag hatékony nemzetek feletti gazdasági összefogás jöjhessen létre.

Ebben a nagytérgazdaságban fennmaradhatnak mindazok a nemzeti sajátosságok, amelyek a szabad nemzetközi munkamegosztás teljes érvényesülésében is akadályt jelentettek, mindaddig, míg hatalmpolitikai mérlegelések, nevezetesen hadigazdasági szempontok közvetlenül nem érintik azokat. Minél nagyobb a távolság a sajátos nemzeti és a hadigazdasági szempontok között, annál több kilátásuk van amazoknak a fenn-

maradásra. Mihelyt közvetlen hadigazdasági szempontok vannak a játékban, nyíltan előtérbe lép a nagytér-gazdaság hatalompolitikai vonása, hogy a nagytér-tagok esetleges rendszerellenes magatartását meggátolja. A hadigazdaságnak a nagytér-gazdaság összes előnyeit ki kell használnia.

Ez a kívánság először is a produktív közösségi támogatást határozza meg a nagytér-gazdaság tervében. A hadifontos nyersanyagok, utak, vasutak, kikötők terén is a legnagyobb eredmény elérése az egyetlen szempont, mégha a megoszlás az egyes tagok szempontjából nem is lesz egyenlő. Épúgy el kell tekinteni az egyes tagok különös kívánságaitól a munka- és tőkeellátás terén. Olyan országok között, amelyek hatalompolitikailag szuverének, a hadigazdasági beilleszkedés mértékét a bizalom adja meg, amellyel egymás iránt viseltetnek. Mindezek nehéz kérdések azoknál az országoknál is, amelyek gazdaságilag mellérendeltségi viszonyban állanak. Még nehezebb azoknál, ahol alá- és fölérendeltségi viszony van. Ez a nagytér-gazdasági vezetés és követés problémáit veti fel. E részt mindenekelőtt hangsúlyozandó, hogy minden elméleti általánosítás veszélyes. A valóság legtöbbször a két említett véglet közötti képződményeket mutat.

Ami már most a *vezető országot* illeti, kétségtelen, hogy az ő részéről a gazdasági előnyök túlsúlyban vannak a hátrányok felett. A vezető ország, ha nem is teljesen, de mégis saját szempontjai szerint irányíthatja a nagytér-gazdasági kapcsolatokat. Hatalmi politikai helyzete alapján a többi taggal való munkamegosztásának olyan irányt adhat, amely saját gazdasági fejlődésére kedvező. Ez még nem jelenti azt, hogy viszont a csatlakozó országok fejlődésére hátrányos lenne. Ha például sűrűn lakott és erősen iparosodott országhoz nagytérileg olyan kisebb országok csatlakoznak, amelyeknek népsűrűsége és iparosodása kisebb: akkor az utóbbiak iparosodása tovább tarthat, tömegcikk-termelésük lehetővé teszi, hogy a vezető ország a tőke- és munkaintenzitás még magasabb fokára emelkedjék, amiből az egész nagytérben az életszínvonal emelkedése következik. Ugyanaz a helyzet a földművelés belterjesége tekintetében: a csatlakozó ország mezőgazdaságát felledíti a vezető ország erősödő bevitele. Más a helyzet, ha az országok egyenlő gazdasági fokon állnak. Bizonyos, a természeti tényezők különbségéből eredő munkamegosztás itt is lehetséges, de egyébként áldatlan verseny keletkezhetik, amelynek a kimenetele nem lehet kétséges. Mégis ha ezt a helyzetet összemérjük a teljes nemzeti autarkia helyzetével, még mindig nagyobbak az előnyök a hátrányoknál. Ha végül a csatlakozó országok fejlődési foka magasabb a vezetőnél, a helyzet fenntartása a vezető ország részéről nagy önmegtagadást kívánna. Annál is inkább, mert hatalmi politikai súlyának gyen-

gítésével járhat. Ezért gyorsabb ütemben akar iparosodni és belterjesebb gazdaságra áttérni, mint a társai.

Nagy előnyhöz jut a vezető ország, ha sikerül valutáját az egész nagyterben uralomra juttatni. Ez vezet a dollárblokk, yenblokk, márkablokk kialakulásához. Ezzel rendesen a vezető ország hitelrendszerének megfelelő uralomra jutása jár, ami tovább kiterjed a fizetési és tőkeforgalomra is és erősíti a vezető ország helyzetét. Viszont hátrány származhatik a hibás tőkeirányításból. A termelési tényezők hibás irányításának veszélye a csatlakozó országokat is fenyegetheti, sőt rájuk nézve még nagyobb lehet. Ezekre általános tétel, hogy a nagytergazdasági beilleszkedés annál több előnyt ígér, minél fejlettebb a vezető ország, amelyre támaszkodnak. Ebben az összefüggésben a nagytergazdaság annál fontosabb a kis országokra, minél jobban rá vannak utalva a nemzetközi munkamegosztásra, minél kisebb a valószínűségük egy kiterjedt polykulturára. Ezért a csatlakozás rájuk nézve súlyosabb problémát jelent. Míg a vezető országot a nagytergazdasági beilleszkedésben céltudatos hatalmi politikai mérlegelések vezetik, a kísérő országokban inkább arra van hajlandóság, hogy a kulturális és szociális hatásoknak szenteljenek nagyobb figyelmet.

Matematikailag persze nem lehet meg vonni a vezető és csatlakozó országokra származó előnyök és hátrányok szövevényes mérlegét. Természetesen különböző a helyzet aszerint is, hogy milyen gazdasági rendszerről van szó. A kapitalisztikus elven felépült nagytergazdaságokban a vezető ország nagy kereskedelmi nyereségeket akar elkönyvelni, és az alacsonyabb fejlettségi fokú tagokat könnyen monokulturára vagy oligokulturára szorítja, míg a maga polykulturás struktúráját igyekszik megőrizni és fejleszteni. A kommunisztikus nagyterben az egyenlőség alapján a csatlakozó országok is elvileg az összes előnyökben részesülnek. Viszont ez a rendszer minden önálló nemzetgazdasági törekvést elnyom. A nemzeti szocialista és fasiszta nagytergazdaságban az említett két veszély csak kevésbé áll fenn. A tengelyhatalmak tervgazdasági elgondolásai mindig a szervesen egymáshoz tartozó nemzetgazdaságok organikus kapcsolatait hangsúlyozták: a kis nemzetgazdaságok is a nagy egész egyenlő fontosságú részei, amelyeket a vezető elvileg nem is akarhat elnyomni. A kapitalizmus materiális szemléletével szemben a nemzeti szocializmus épen a nemzetben látja az eszményt, a kulturális és szociális törekvések szellemi értékeit akarja érvényre juttatni. Ezért a nagytergazdaság kisebb tagjainak itt nem kell azoktól a veszélyektől tartaniuk, amelyek a kapitalista vagy kommunista rendszerben felépült nagytergazdaságokban a nemzeti létet fenyegetik.

Kislégi Nagy Dénes.

Paolo Thaon di Revel gróf olasz kir. pénzügyminiszter magyarországi látogatása során 1942. évi május hó 28-án a parlament delegációs termében tartott előadása. Budapest, 1942. M. kir. állami nyomda. 18 l.

Az olasz pénzügyminiszternek ezt a budapesti előadását igazán érdemes volt magyarul közzétenni nemcsak az olasz nemzet és annak kormánya iránt való tiszteletből, hanem azért is, mert Thaon di Revel ebben az előadásban felül nem múlható szabatossággal és világossággal tárgyalta a háború finanszírozásának kérdéseit.

Bevezetőleg megmagyarázta, hogy a régi időkben jogosan állhatott fenn az a feltevés, hogy a háború legfontosabb tényezője a pénz, mert az akkori technika mellett a zsoldos hadsereg zsoldja leglényegesebb része volt a háborús kiadásoknak. A mai háborúban azonban, amikor a technikai készség szinte a legfontosabb eleme a sikernek, viszont a hadsereg ujoncozás útján áll elő, természetzerűleg a pénzről a materiális javak felé tolódott el a háborús felkészültség kérdése. Emellett pedig a papírpénz bevezetése tulajdonképpen korlátlanra tette a háború pénzügyi ellátásának lehetőségét. A mai háború gazdasági problémája kettős. Először a jószágkészleteknek a háború által előidézett zsugorodása ellen, másodsor a fizető eszközök túltengése ellen kell küzdeni.

A valuta stabilitásának fenntartása a megtakarított tőkék biztosításául és ezek védelmében nem csak a nemzeti becsület kérdése, hanem a háború finanszírozásának alapja is. Csak emellett a stabilitás mellett volt lehetséges az olasz közönségnek az az erő kifejtése, hogy a béke nélküli 7 év és 9 hónap alatt 210 milliárdnyi államkölesönt jegyzett.

Ahhoz, hogy a valuta stabilizálása fennmaradjon, védőgátakat kell a pénzeszközök felduzzadása ellen emelni. Ilyen védőgát az árak és a szolgáltatások ellenértékének rögzítése, továbbá az értékpapír-, ingatlan-, drágakő- és ékszerspekuláció megakadályozása. Végül pedig a háborús kiadások fedezésének észszerű módja. Olaszországban a kincstár adóbevételei a nemzeti jövedelemnek kb. egy negyed részét tették. A kormány adópolitikájának sikerült ezt az arányszámot az óriási háborús kiadási többletek tekintetében is biztosítani. Nemcsak 60%-ig menő adókkal sújtották a konjunkturális nyereségtöbbleteket, hanem az adó levonása után fennmaradt jövedelem többletet is zár alá vették. Ez a többlet csak a háború végeztével lesz különleges rendeltetésre (gépek felújítása, árúkészletek feltöltése stb.) felhasználható. A különleges adót pedig úgy biztosítja magának a kincstár, hogy a háborús rendelkezések ellenértékének bizonyos százalékát visszatartja az adó és a nyereségtöbblet különadója fedezésére. — Az adóbevétel fokozását szolgálják egyéb külön-

leges rendelkezések is. Így a 20%-os szelvényadót kiterjesztették az összes, nem fix kamatozású papírok utáni jövedelmekre, a 6%-os üzletkötési adót pedig az összes részvényekre.

Az adón kívül azonban gondoskodni kell az — adóztatás útján nem fedezhető — kiadási többletnek kölcsönök útján való kiegyenlítéséről, mert az olasz kormány elve, hogy nincs oly kiadás, amelyet ne kellene vagy az adó, vagy kölcsön segítségével fedezni. Ennek az elvnek a szigorú betartása valósítja meg a Duce pesaroi híres beszédének következő alaptételét: „Arról van szó, hogy a leghatásosabb orvosszerekkel gyógyítsuk ki azokat, akik jóhiszeműen vagy rosszhiszeműen *kábítószerekkel* engedik magukat megmérgezni: ilyen az *inflációs valuta*, amelynek értéke fordított arányban áll a tömegével.“

Végül a kitűnő előadás utalt arra, hogy a kiadásokban való mérsékletesség és a pénzzel való takarékoskodás háború idején első kötelesség. „Tévedés az“ — mondotta Thaon di Revel — „hogya bőkezűen bánunk a pénzzel, ez katonáink szellemét, különösen áldozatkészségüket emelné... jaj annak a nemzetnek, amely pénzzel akarja jutalmazni a hősiességet.“ Ennek megerősítéséül Macchiavelli „Principe“-jére hivatkozik: „Nem az arany a háború fő pillére, hanem a jó katonák. Szükséges a pénz másodszorban, de nem olyan szükséges, hogy a jó katonák azért nyernék meg a háborút, mert lehetetlen, hogy a jó katonáknak ne legyen pénzük, mint ahogyan a pénz önmagától megtalálja a jó katonákat“.*

(é. a.)

Bud Melitta: A Valeró selyemgyár. Az első pesti selyemgyár története. Budapest, 1941. 80. oldal. A szerző kiadása.

A magyar nemzetgazdaság kifejlődésének első jelei ott találhatók meg, ahol a keresetgazdaság pénzgazdasági beállítotttsága legelőször megveti lábát. E helyek, mint tudjuk, nagy kereskedő- és bányavárosok voltak. Míg amazok a forgalomra rendezkedtek be, emezek inkább a környékbeli ásványi kincsek feldolgozására. Ez utóbbiakhoz csatlakoznak később azok, az alföldi és alföldperemi települések, amelyekben a mezőgazdaságnak nyersanyagait forgalomképesebbé tették vagy teljesen feldolgozták. Idővel erőteljesebb külföldi kapcsolatok kifejlődésével olyan anyagok, illetve áruk iránt is nagy érdeklődés

---

* Egyidejűleg vesszük kézhez Thaon di Revel grófnak német nyelven „*Die Finanzen im Kriege*“ cím alatt az olasz állami nyomda által kiadott igen értékes tanulmányát. Ebben az olasz pénzügyminiszter hővebb adatakkal egészíti ki és még behatóbban fejti ki a budapesti előadásában elmondottakat.

mutatkozott, amelyek nem csak a Kárpátok medencéjében voltak tősgyökeresek, de amelyek anyagait megfelelő tenyészelemek meghonosításával itthon is elő lehetett teremteni. Szükség esetén természetesen külföldről is behozták őket, hogy azután itthon magyar módra dolgozzák fel. Ilyen anyag volt többféle is. A selyem különösképp.

A címben jelzett munka a selyemfeldolgozás általános és magyarországi történetét vázolja, részletesen kitér az első nagyobb pesti selyemgyár létrejövetelének körülményeire. Korhű gazdasági képet nyújt a gyár mindvégig küzdelmes, de sikeres munkásságáról. A nagy gazdaságtörténeti felkészültséggel megírt könyv feleleveníti jellegzetes vonatkozásaiban azt a lelkes és kemény küzdelmet, amelyet egy dolgozni akaró magyarországi gyárnak — nemzeti és gazdasági újjáébredésünk történelmi korában — végig kellett harcolnia.

A selyem őshazájából Kínából, mint ismeretes, lassan — nagyrészt rejtve — vándorolt országról-országra, míg Európába ért és hozzánk is eljutott. „A politika vitte” magával, mint a szerző találóan mondja. A honfoglaló magyarok egyes ruhadarabjain ott volt már a selyem, de ez is csakúgy, mint a későbbi fényűző ruhákon előforduló, idegen eredetű ecet. Későn és nagynehezen indult meg Magyarországon a selyemhernyó tenyésztése. Még királyi felszólításra sem szívesen „cserélték fel a selyemhernyó tenyésztéssel” az ősfoglalkozást. Külföldi szakmabelieknek kellett ezt itt lassan és szívósan megkedveltetni és gazdaságilag megalapozni. Ezek az úttörők nagyrészt olaszok voltak, már a XVII. század végétől kezdve, jobbra a kormányzat megfelelő támogatása mellett, láttak kitartó munkájukhoz, amely eléggé változó sikerekkel járt: Passardi János, Rossi Abbé, Sollenghi, Fachini, Mazzucato és a spanyol származású Valero. Temesvár, Eszék, Buda és Pest voltak azok a kereskedelmi gócpontok, ahol a selyemfeldolgozó ipar már korán mélyebb gyökeret eresztett.

A XVIII. század második felében Valeróék Pesten (a mai Lipótvárosban) 10.000 négyszögölnyi területen nagy, megfelelő gépekkel felszerelt, gyárat létesítettek. Ez volt az első számbavehető selyemgyár Pesten. Több száz munkással dolgozott. Csaknem 8 évtizeden keresztül folytatott gyártási tevékenységet. A gyárránk maradt selyemárú mintáiból megállapítható, hogy az több mint 100 évvel ezelőtt magas, európai színvonalon álló gyártmányokat állított elő. Ezeket nagyrészt pesti, szegedi és debreceni lerakataiban hozta forgalomba.

A Valero család három nemzedékének küzdelmes és kitartó munkája fejlesztette a lipótvárosi selyemgyárat európa-hírű iparteleppé, amely nemcsak a gazdasági, műszaki, hanem szociális szempontokból is korát megelőző mértékben megállta a helyét. Ez nem volt éppen könnyű feladat, mivel a bécsi

kormány nem jó szemmel nézte a magyar iparosodás szárnybontogatását. Ennek megfelelően nem is nagyon támogatta Valeroék törekvését sem, ami különösen a gyár nyersanyag ellátásainak zavaraiiban és eme anyagok emelt áraiban jutott leginkább kifejezésre. Bő lehetőséget adott erre az, hogy a selyembeváltás hosszú ideig kincstári egyedáruság volt. Hozzájárult a nehézségek fokozásához, hogy maga a selyemtermelés és selyemárú kereslet is időnkint erősen hullámzott. Az osztrák piacon pedig, az előnytelen vámelbánás folytán, magyar árú nem igen lehetett versenyképes.

Az „idealista gyárosok“, ahogyan a szerző a Valerokat nevezi, azonban, — ameddig csak lehetett — az említett időközi nehézségek ellenére is dolgoztatták munkásaikat, ami persze néha komoly anyagi áldozatokba került, úgy hogy nem egyszer nagyszögű hitelek felvételéhez kellett folyamodniok, ami tekintve az akkori kezdetleges finansziális viszonyokat, ugyancsak sok akadályba ütközött. Az ilyen és hasonló nehézségek legyőzése vetette meg annak a barátságnak az alapját is, amely gróf Széchenyi István és a gyáros Valero Antal között kifejlődött. Valero helyi tekintélyét és gazdasági hatalmát nemkülönben szaktudását Széchenyi eszméi megvalósításának sokszor és készségesen rendelkezésre bocsátotta. Így a Lánchíd építésénél, a pesti Hengermalom létrehozatalánál, a Kereskedelmi Társaság, majd pedig a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank megalapításánál. Ezekben az intézetekben saját személyében is jelentős szerepet vitt. A Kereskedelmi Bank pedig, amikor a magyar kormány jegybankja lett, kormányzójává választotta. Valeronak, gazdasági szervező munkájában, maga Kossuth is nagy segítségére volt.

A szabadságharc sok viszontagságot hozott rá is. „Rebelis“-nek nyilvánították. Mindazonáltal tekintélye továbbra is megmaradt és 1850-ben a „megalakult Budapesti Kereskedelmi Kamara elnökévé választotta meg“.

A többszörös aranyéremmel kitüntetett gyárosok gazdasági építőmunkájukkal bármily nagy szolgálatot is tettek az ország gazdasági életnek, egyben — érthetetlen okokból — mindig nehéz akadályokba ütköztek, és pedig a magyar nemeség megszerzésében. Valero, úgylátszik „ingrata persona“ volt Bécsben.

A szabadságharc utáni mostoha viszonyok arra készítették a családot, hogy a híres selyemgyárat a kincstárnak adják el. 1852-ben már elhagyják az országot is. A következő évben pedig Ausztriában, illetve Csehországban új gyárat alapítanak. Így azután „1857-ben a szívben lélekben magyar polgárrá lett spanyol nemes és egykori selyemgyáros bécsi lakossá lett“.

Az itt vázlatosan imertetett előkelő kiállítású tanulmányban a magyar gazdaságtörténeti irodalom becses ipartörténeti

monografiával gyarapodott. Egy szép iparág küzdelmes harcának tanulságos és jó történeti érzékkel elkészített felelevenítése ez a magyar ipar hőskorából, amelyre mai nagyiparunk is mindig büszkén tekinthet vissza.

Kádas Kálmán.

Vitéz Ghyczy Béla: Magyar mezőgazdasági munkások a Német Birodalomban. Budapest, 1942. Pátria nyomda. 100. oldal.

Új útra lépett a magyar agrárpolitika akkor, amikor a kisbirtokosok közhatalmi védelmén és támogatásán kívül a mezőgazdasági munkásság ügyét is pártfogásába vette. Az ilyen irányú agrárpolitikai ténykedés egyik fontos állomása idénymunkásainknak a Német Birodalomba való közvetítése, amiről tudományos alapos-sággal számol be, az akció lebonyolításában résztvevő szerző.

Könyvének adataiból megállapíthatjuk, hogy erre a kormányintézkedésre szükség volt és hogy az hatályosnak is bizonyult. A harmincas évek közepén a mezőgazdasági munkapiacot fölös munkaerőkinálat árasztotta el, úgy hogy a nálunk egyébként megszokott agrármunkanélküliség, még a szorgos munka idején is, ijesztően növekedett. A gazdasági válság utóhatása szintén hozzájárult a munkabérvizonyok romlásához és ezért az agrárproletariátus életszínvonala ebben az időben tűrhetetlenül alacsony volt. Az akció eredményeként vándor idénymunkásaink ötöd-hatodréshét több éven át így az idegenben helyezhettük el és a munkapiac könnyítése, az általános mezőgazdasági munkabéremelkedésre is ösztönzően hatott. Mi ugyan az utóbbi jelenségnek a szerzőnél talán egy árnyalattal kisebb fontosságot tulajdonítunk, mert úgy véljük, hogy ebben az esetben inkább a hatósági bérminimum, de elsősorban a mezőgazdaság rentabilitása és a háború előtti agrárkonjunktúra béremelő hatása érvényesült. Azonban készséggel elismerjük a közvetített munkások családja részére 4 év alatt hazaküldött mintegy 20 milliónyi keresmény szociális, sőt közgazdasági jelentőségét.

Békés gazdasági viszonyok között a magyar mezőgazdasági munkásvándorlást, a szóban levő mozgalom természeténél fogva, kizárólag a közhatalom nehezen szabályozhatja. Annál fontosabb az, hogy az állam kezébe kerüljön a külföldre irányuló munkásközvetítés ellenőrzése és szervezése. Az 1914-es háborút megelőző, szinte végzetes amerikai kivándorlást és az első trianoni évek Nyugateurópába irányuló ipari-munkásözönlését talán elkerülhettük volna, ha abban a korban és azokra a rétegekre nézve az állam vándormozgalmunkat így

kormányozhatta volna. Mint a szerző bebizonyította, ez a munkásközvetítés semmi esetre sem volt kivándorlást elősegítő tevékenység. Az akció intézőinek mind nagyobb eredménnyel sikerült megakadályozni azt, hogy mezőgazdasági munkásaink a törvényes út megkerülésével szökjenek, illetve, hogy vállalt időnymunkájuk elvégzése után ne térjenek haza. A kormányzat érdekvédelmüket, ellenőrzésüket és gondozásukat a magyar bürokráciáról terjesztett hírek élő cáfolataként, olyan modern eszközökkel tartotta kezében, hogy az e téren keletkezett politikai aggodalmak önként szétfoszlottak. A munkások állandó gondozását természetesen rendes külképviseleti szervünk nem láthatta el, ezért külön tisztviselők, kiküldött gazdasági felügyelők, lelkészek, szociális nővér s ezenkívül nyomtatványok, állandó hetilap biztosították hazájukkal való összeköttetésük fenntartását. Bér- és szerződéses munkaviszonyaikon kívül biztosításukat, egyeztetési eljárásukat, keresetük felhasználását és hazaküldését államközi megállapítások szabályozták s nemcsak utazásukra, hanem külföldi gyengébb élelmezésük pótlására is gondoltak.

Külön érdeklődésre tarthat igényt a tanulmánynak az a része, amelyben a szerző a kormánynak a közvetített munkások kiválasztására vonatkozó szempontjait ismerteti. A munkaerő piac országos és tájviszonyai, a szociális, gazdasági és háborús körülmények egyformán jutottak itt érvényhez. A hazai munkásszükségletre való tekintettel figyelembe vette a közvetítés azt is, hogy vándormunkásaink nemcsak vidékük túlnépesedése miatt hagyják el falvaikat, hanem mint csoportosan dolgozó különös képességű szakmunkások keresettek.

A könyv adataiból és személyes tapasztalatból arra a következtetésre jutottunk, hogy munkásaink Németországban annál jobban állhatták meg helyüket, minél inkább hasonlítottak új munkahelyük viszonyai az otthoniakéhoz. Általában véve meg is voltak munkájukkal elégedve és ha bizonyos fokkal idehaza még használhatóbbak, annak valószínűleg munkaléktani oka is van. Így, — véleményünk szerint, — nem közömbös pl. az sem, hogy a magyar szakmunkás, a természettel való közvetlenebb kapcsolata révén, nagyobb érdeklődéssel fordul a naturál- és főleg a részbér felé, míg a racionális német munkást inkább az akkordbér és prémium ösztönzi. Ezért van nagy jelentősége hazai bérvizonyaink különleges alkatának, míg a Németországban dolgozó munkásaink természetesen az ott némileg eltérő munkakörülmények hatása alá kerülnek. Érdekes az is, hogy a könyv szerint aránylag legkevesebbé a tolmácsnak alkalmazott német anyanyelvű magyar munkások váltak be.

Az előző évekhez képest 1941-ben némileg csökkent a munkások jelentkezési kedve, amit a fokozott ipari munkásszükségleten és a háborús viszonyokon kívül, a szerző szerint az oko-

zott, hogy „a német- és magyarországi munkaviszonyok között a multban kétségtelenül fennállott disparitás lényegesen csökkent.”

Németországi mezőgazdasági munkásközvetítésünk eleinte a munkapiac zsúfoltságát könnyítő tüneti kezelés volt, 1940 óta azonban fegyverben álló szövetségesünk baráti támogatása. Ez a körülmény aláhúzza a kérdés részletes és őszinte feltárásának fontosságát. A szerző ezt a feladatot sikerrel oldotta meg és egyuttal maradandó emléket állított az akciót megindító korán elhunyt néhai Teölgys István áldozatos munkájának is.

Heller András.

Sándor János: Értéktelen anyagok, hulladékok, mint nyersanyagforrások. Wiko, Kassa. (Künlönyomat a Kassai M. Kir. All. Kereskedelmi Főiskola 1941—42. Évkönyvéből) 59. o.

A nyersanyagellátás hiánya egyre súlyosbodó gonddal nehezedik Európa iparos államaira. Ezeknek az államoknak túlnyomórésze nyersanyagszegény, ezért nyersanyagszükségletük kielégítése csak a leggondosabb és legésszerűbb anyagpolitikával oldható meg. A nyersanyag pótlására, illetőleg helyettesítésére már részben az első világháborús gazdálkodás és az azt követő évek szolgáltak útmutatással. A nyersanyag pótlására az egyes országok elsősorban a saját lehetőségeiket veszik számításba, csak ezek hiányában veszik igénybe a távoli világpiacokat. Különösen azok az államok járnak el így, amelyek nem rendelkeznek gyarmatokkal és így nyersanyagbeszerzésük a háborús körülmények alakulása folytán nagy nehézségekbe ütközik. Ezek az akadályok arra készítetik az emberi elmét, hogy találékonyságával a nehézségekkel küzdő anyagellátás terén is diadalt arasson. Bár a mű-, illetve szintetikusanyagok nem pótolják teljesen a konzervatív nyersanyagokat, mégis sok esetben versenyre kelnek vele, sőt néha jó tulajdonságaikban túlszárnyalják azokat. Fontos tényező a nyersanyag gazdálkodásban ezeddig oly kevésbé értékelt hulladék is.

Az oknyomozó áruismeret nemcsak a születésétől az elhasználásig kíséri végig a szükségleteink kielégítésére szolgáló árut, hanem az áru anyagában rejlő értékek felkutatása alapján annak tökéletesebb gazdasági kihasználására törekszik. Nem közömbös tehát, hogy a fogyasztás után mivé vált az áru, teljesen megsemmisült-e, avagy csak lényeges értékesökkenésen ment keresztül. Sok esetben, új, eddig ismeretlen kedvező tulajdonságok teszik értékesebbé és kelendőbbé a fogyasztásra szánt árut.

Szerző tanulmánya elsősorban a hulladékokkal foglalkozik, de felöleli az eddig figyelemre nem méltatott anyagok értékesítésének problémáit is. Az ásványvilágban eddigelé értéktelen tengeri monacit-homok rövid időn belül keresett nyersanyag lett, mert belőle nemcsak a gázlámpák Auer-harisonyájához szükséges cérium- és thorium vegyületeket nyerik, hanem cervasötvözetek készítésére is felhasználják. A közismert tűzkövet az utóbbiból állítják elő. A vasban szegény Olaszország tengeri homokból is nyer vasat. A tőzegeből ma már nemcsak tüzelő-, hőszigetelő-, almozó- és különböző néven forgalomba kerülő trágyaanyagokat készítenek, hanem egyes tőzegfajtákat Hollandiában papír, cellulóz, műrost- és műselyem előállítására is felhasználnak. Németországban különleges eljárásokkal abszolút alkoholt gyártanak a szárított tőzegeből. Az ásványi szenek hamujából és salakmaradványai-ból értékes fémeket lehet kivonni, német szakértők becslése szerint tonnánként 250—300. RM. értékben.

A növényi eredetű hulladékok közül különösképpen kiemeli a szerző a magyar gazdasági élet szempontjából felhasználható fontosabb hazai nyersanyag forrásokat. Ilyenek pl.: a szalma, a kukoricaszár, a fehér somkóró, kender- és lenpozdorja, a fiatal eperháncs, napraforgószár, csalán, sás, nád, stb., amelyek drága fenyőfélék helyett a hazai cellulózzgyáraknak bőséges és olcsó nyersanyagot szolgáltatnak. A legújabb időben Németországban a burgonyaszárból is nyernek jó minőségű cellulózt és a belőlük készült hófehér rostok különösen nagy szakítószilárdságukkal és állandóságukkal tűnnek ki. Németországban ma már nemcsak kiváló minőségű papírost, hanem hasznavehető műrostot is készítenek a burgonyaszárból. Német viszonyok szerint a burgonyaföldeken ha-ként 10 q burgonyaszár hulladék akad. A termelésre felhasznált kb. 3 millió ha burgonyaföldön pedig 30 millió q burgonyaszár dolgozható fel. Ha már most a burgonyaszár cellulóz tartalmát minimálisan 30%-ra becsüljük, akkor is Németország évente 6,750.000 q cellulóztól mentesíti a német erdőgazdaságot. Hazai viszonylatban hivatalos statisztikai adatok szerint Magyarországon 603.551 kat. holdon 35 millió q a burgonyatermelés, ezért szerző becslése szerint közel 600.000 q feldolgozható burgonyaszárra lehetne számítani. Ezáltal a magyar cellulózipar nagyobb mértékben függetleníthetné magát a sok millió értékű külföldi behozataltól. Cellulózzsükségletünk kielégítésével kapcsolatban foglalkozik a szerző fa- és papíroshulladékok célszerű felhasználásával, illetve gazdaságos regenerálásával is. Ismerteti azután a mezőgazdaságunkban nagy tömegekben előforduló szőlőmag olajtartalmának észszerű gazdasági kihasználási lehetőségeit, külföldön is jól bevált különféle gyártási eljárások figyelembevételével.

Az állati eredetű hulladékok értékesítésével kapcsolatban különösen kiemeli a belföldi helytelen gazdálkodás okozta bőrhiány okait és rámutat bőrellátásunk fedezésének célszerű és gazdaságos módozataira. Ismerteti a szarvasmarhabőr pótlására irányuló korszerű törekvések eddigi eredményeit, a műbőripar jelenlegi állapotát. Megemlékezik a gyapjuhulladék, az ú. n. rongy- vagy műgyapjú gyártásáról és felhasználási módjáról is.

Végül műve utolsó fejezeteiben rátér a legértéktelebbnek látszó hulladékegyveleg, a városi- és háziszemét, valamint a szennyvizek értékesítésének problémájára, az ezekben rejlő nyersanyagértékeket hivatalos adatokkal támasztva alá.

A szerző munkája nemcsak a művelt nagyközönség érdeklődésére tarthat számot, hanem a szaktudomány követendő útját is sok irányban megvilágítja.

Király Sándor.

Von Gottl-Ottlilienfeld Friedrich: Wirtschaftspolitik und Theorie. Berlin 1939. — 240 lap.

A német irodalomban újabban több tekintélyesebb író hangsúlyozza, hogy a nemzeti szocialista forradalom az utolsó század forradalmaitól egyebek mellett abban is különbözik, hogy míg amazoknál a politikai újjáépítés kezdete egy alkotmányozó okirat volt, amely a pontokba foglalt forradalmi alapelveket és eredményeket kívánta biztosítani, addig ennél minden ilyen dekrétum hiányzott. Európa valamennyi államszervezete — az ősi alkotmánnyal bíró Magyarország és Anglia kivételével — a francia forradalom elvei és az amerikai függetlenségi nyilatkozat mintája szerint alakult, még utoljára a német weimari alkotmány is.

A német nemzeti szocializmus nem is gondolt eleinte valami zárt, minden politikai alapelveket, módszert és berendezést magában foglaló, leírt alkotmányra. Egyszerűen csak mellőzte az addigi alkotmányt, anélkül, hogy egyes pontjainak érvénytelenítését leszögezte volna. A hatalom átvételekor minden különösebb formaságok nélkül sorban életbe léptették azokat a törvényeket, amelyek a nemzeti szocializmus alapelveiből önként következtek. Ez a folyamat még ma is tart. S ki tudja mikor, talán csak a háború befejezése után fogják végleg pontokba foglalni azokat az alapelveket, amelyeken a Harmadik Birodalom alkotmánya teljesen ki fog épülni.

Hasonló kialakulási rendszert mutat a német gazdaságpolitika is. Az új gazdasági berendezkedés a nemzeti szocializmus alapelvei szerint épül fel s elsősorban gyakorlati akar lenni és az életre akar hatni. Elméleti elgondolás és alapvetés

helyett inkább utólag felállított elméleti igazolásokra támaszkodik. Az elméletek alkotására és elvont gondolkodásra hajlamos német szellem azonban nehezen találja bele magát ebbe a helyzetbe, azért a közgazdaságtan elméletének művelői is nagy buzgalommal kutatják és tanulmányozzák azoknak az elődöknek munkáit, elméleteit és elgodolásait, akik már eleve ezeket az elveket hangoztatták s akikre a mai körülmények között hivatkozni lehet, mint olyanokra, akik a mai gazdasági élet szükségszerű kialakulását előre látták, előkészítették és megalapozták.

Gottl-Ottlilienfeld is ilyen módon válik a közgazdaságtudomány védőjévé. Igazolni akarja, hogy a mai nagy megrázkódtatások, váratlan fordulatok, előre nem látott történések miatt sokak előtt hitelét veszített közgazdaságtudományt tulajdonképpen nem találták előkészületlenül a nagy gazdasági változások, és hogy tudományunkban a mai helyzet minden vonatkozására megtaláljuk a magyarázatot. Szerinte egészen ok nélkül mondják a gyakorlati élet emberei, hogy mai német gazdaságpolitika nem vezetteti magát „elméletek” által. Ennek a véleménynyilvánításnak aztán az a káros következménye van, hogy a nyilvánosság tudományunk fölött egyszerűen pálcát tör. Pedig létjogosultságát és szükségességét igazolja célja is, amely nem lehet más, mint az igazság keresése egy nép életének szolgálatában. Tehát nem önmagáért keresi az igazságot, mint ahogy a *l'art pour l'art* elv hangoztatta, hanem a nép jobb sorsának megteremtéséért.

Gottl élesen szembehelyezkedik a közgazdaságtanban uralkodó „ricardoskodás”-sal. Ennek lett a következménye, hogy tudományunk sok iskolára szakadt szét, de minden vonatkozásban áthatja Ricardo világnézete és a nyugati gazdasági gondolkodás. A németeknél ez a gondolkodás minden időben ellenzésre talált. A német közgazdaságtan a piacközponti elfogás helyett a gazdasági életet a nép szükségleteiből, igényeiből és sajátosságából akarja megmagyarázni. Szinte egyenes vonalban fejlődik ez a tudományos irány Mözer, Fichte, Arndt, List, Bernhardi, Knies, Schmoller, és manapság a szerzőnek és tanítványainak, Lütkennek, Winternek, Wegenernek elméleti munkásságában. Ennek az iránynak a méltatása helyett azonban legtöbbször az agyonhallgatás fegyverét használták. Gottl e művével azt akarja bizonyítani, hogy a német közgazdaságtan a mai nagy német sorsfordulat bírálata előtt is megállja helyét. Kereken kimondja, hogy a közgazdaság-elmélet becsületét akarja a jelen gazdaságpolitikája előtt helyreállítani.

A mű négy főrésze oszlik: I. A közgazdaságtudomány elmélete. II. A gazdasági alapok kutatása. III. A gazdaságtudomány és gazdaságpolitika. IV. Az életnek megfelelő gazdaságpolitika lényeges vonásai „*az alakulat-elméleti (gebildtheoretisch) gondolkodás*” nyomán.

Végighúzódik az egész munkán az a szándék, hogy mindent „alakulatelméleti“ alapon akar megértetni, hogy „életszerűen“ gondolkozzunk. Ezt a meglehetősen elvont és szokatlan kifejezést úgy kell érteni, hogy miután a gazdaságtudomány minden népek és idők gazdasági életének tapasztalati tudománya, csak úgy üzhető eredményesen, ha a gazdasági képződményeket (intézmények, szabályok, törvények, összetartó erők, közösségek) elméleti alapon bár, de a maguk rideg valóságában és elevenességében vizsgálják, úgy amint őket az élet elénkhozza.

A kutatásnak kettős útja van: A tapasztalat és az elmélet. Az első a tényeket, a második az alapelveket állítja elénk. Akkor jár mindkettő a helyes úton, ha egymást kölcsönösen segítik. Az elmélet ne legyen felemelkedés az elvonthoz, hanem a tapasztalat által alkotott mozaikszerű életképeket tegye összefüggő ábrázolássá. Az elvont gondolkodás segítségével kell hozzáférközni az élet valóságához. Elméletet üzni annyi, mint a tapasztalhatóról az igazságnak megfelelően mindent egységben végig gondolni. Az elmélet alsó foka: fölfedi az alapfogalmakat (gazdasági képződmény, gazdálkodó, készlet stb.), középfoka adja a gazdasági élet formatanát, a felsőfoka a gazdasági élet alakulatának tanát.

Az emberi együttélésnek három mozzanata van: a) az átélt történések összefüggése (ezzel foglalkozik a történelem), b) az akarat és tett mindenhatósága (ezzel foglalkozik a szociológia) és c) az alakultság (ezzel foglalkozik a gazdaságtan). Ez utóbbi a legfontosabb, mert az emberi együttélés, mint az átélt történések óriási folyama nem össze-visszaságban, formátlanul, zavarosan ömlik tovább, hanem az idők folyamán mindenütt alakulatokat, képződményeket létesít. A szociális alakulat nem más, mint az átélt történésnek állandóságra és tartósságra való rendeződése.

A szociális képződményekből épül föl mindenütt és mindenkor az emberi együttélés. A szociális alakulat nem megmerevedett lét, hanem szüntelenül alakul és örökös változásban van. Miután személyi és tárgyi kötelék, felölel minden ahhoz az alakulathoz tartozó személyt és tárgyat. Így közvetlenül érzékelhető valami és mégis testtelen valóság.

Az *én*, a *szervezet* és a *szociális alakulat* három különálló képződmény. Az *én* a személyi élet egysége, a *szervezet* a személyek organikus életének egysége s a *szociális alakulat* a történelmi együttélés egysége. Mindhárom önmagától elért tartósságú és belsőleg kiküzdött állandóságú egység.

A szociális alakulatok legmagasabb három alakja a: nép-közösség, az állam és a nemzetgazdaság. Ezek merő ellentétben állanak az együttélés szellemi élettartalmaival, amilyenek a: nyelv, szokás, hit, műveltség, filozófia, technika, irodalom, tudomány. De ez utóbbiakból újra életrevalóságok sarjadnak: a

hitből az egyház, a tudományból az egyetem, a jogból a bírászkodás intézményei stb., s mindmegannyi valóságos szociális alakulattá lesz.

A szociális alakulat folyton tökéletesbedni akar, fölfelé törekszik, mert *eleven ereje, élni akarása van*. S míg a szerves élet egységei okvetlenül eléri fejlődésük csúcspontját s azután hanyatlanak, majd elhalnak, addig a szociális alakulat örökké is élhet, ha egy-egy teremtetett újból fölemeli. Teljesítő ereje életerejétől függ. (Ezt az életerő, eleven erő kifejezést a szerző sokféle összetételben használja és olyan kinetikai energiát, dinamikai hatást akar vele jelezni, amely nemcsak képesíti, de mintegy ösztönzi, sarkalja, kényszeríti tulajdonosát az emelkedésre és kifejlődésre.)

A különböző egyének és alakulatok élete nem egymástól elszigetelten, hanem folytonos kölcsönhatások közreműködése mellett bontakozik ki és folyik le. E kölcsönhatások következtében háromféle alapviszony adódik: *életegyvetértés, életegygenetlenség és életszükség*. Az elsőből ered a *közösség*, a másodikból a *hatalmi viszony*, a harmadikból a *gazdaság*.

Valamennyi szociális alakulatnak az az irányító eszméje, hogy a népközösség életerejét a lehető legnagyobb fokra emelje. Az elméletben elképzelt határtalan akaratot azonban korlátozza a gyakorlati lehetőség. Ez az ellentét hozza létre az életszükséget. A követelődő szükségletek és lehető kielégítésük között örök feszültség van. E feszültséget akarja enyhíteni a gazdasági élet. Ezek szerint a közgazdaságtudománynak az az alapkérdése: hogyan alakuljon az emberi együttélés, ha a szükségletek és kielégítésük között állandó összhangot akarunk teremteni?

A *politika* fogalmát úgy lehet meghatározni, hogy egy nép életének legfőbb vezetése. A politika mindennek fölötte van, tehát fölötte van a közösségnek, államnak és gazdaságnak is. Mint ahogy a hatalom az uralommal feltétlenül össze van kötve, éppúgy a gazdasági élet is elszakíthatatlanul összefügg a gazdaságpolitikával. Amit a klasszikusok a gazdasági élet öntörvényűségéről hirdetnek, az téves. Vannak politikanemes tudományok is, pl. a mennyiségtan, természettudományok, de a közgazdaságtan nem ilyen. A mi tudományunk politikai tudomány, mert az élethez közelálló elméletet, életszerű politikát és életvalóságú világnézetet kíván.

Ahhoz, hogy a gazdaságpolitika és a gazdaságtudomány között helyes legyen a viszony, három feltétel teljesítése szükséges: 1. A gazdaságtudomány akarja a gazdaságpolitikát; 2. az elmélet segítse azt a gyakorlati gondolkodást, amely a gazdaságpolitikai ténykedést hordozza; 3. az elméletnek meg kell világosítania, hogy mi az életnek megfelelő gazdaságpolitika. E három feltételt Gottl művében igazolni törekszik. Általában minden gazdasági tény, felfogást alakulatelméleti gon-

dolzkodás alapján értelmez, hogy minél jobban feltáruljon a gazdaság létszerűsége.

Sokan azt mondják, hogy a tudományban a személyes érzületnek — ami több, mint a világnézet, mert ebben az ifjúkori benyomások, szimpátiák, érdekek is benne vannak — nincs helye. Ellenkezőleg, a tudománynak a faj sajátosságos gazdasági életéhez kell közel férkőznie. A német gazdaságpolitika a német nemzetgazdaságnak csak azon tanával állhat szoros egységben, amelyért az alakulatelméleti gondolkodás harcol.

A mai német gazdaságpolitika vezető elve: *A közérdek megelőzi a magánérdeket.* E tétel abban a közösségi érzületben gyökerezik, amely a nemzeti szociálizmus híveit összekapcsolja és látszólag ésszel nem bizonyítható. De csak látszólag, mert az alakulatelméleti gondolkodás logikailag is be tudja bizonyítani. Ebből az is látható, hogy ez az elv helyes.

A nemzet minden egyes tagjának *szociális becsülése* azt kívánja, hogy eleget tegyen a népi együttélésből következő kötelezettségeknek. A népközösségnek a közösségi politika szerint, az államnak a hatalmi politika szerint, a gazdaságnak a gazdaságpolitika szerint kell alakulnia. Így a nemzet tagjainak sorsa *közösségi sorssá, hatalmi sorssá és gazdasági sorssá* szövődik.

Melyek az egyén gazdasági sorsának jellemző vonásai? Az ellátottság terjedelme és biztonsága; a személyes teljesítéssel és felelősséggel való megterhelés; a gazdasági hatalom mások fölött; a függés más személyektől; a magasabb állások elérésének lehetősége; a foglalkozás változtatásának lehetősége; a veszélyek, amelyek e téren fenyegetnek; ezek határozzák meg valakinek gazdasági sorsát.

Ezután az életnek megfelelő gazdaságpolitikát a termelés, munka, tőke és a vállalkozás szempontjából vizsgálja. A termelés a szükségletfedezés szempontjából az első kellék, de a tényleg fedezésre váró szükségletek kiválasztását, rangsorolásnak, gazdasági elbírálásnak, mérlegelésnek kell megelőznie. A termelést piacrendezéssel, munkairányítással, anyagellátással, tőkefedezéssel kell irányítani.

Az alakulatelméleti gondolkodás szerint a *vállalkozás* szociális alakulat. Szolgálatára kettős: 1. Tevékenyen résztvesz a nemzetgazdasági szükséglet kielégítésében; 2. Forrása az egyesek megélhetését biztosító jövedelemnek. E mellett segít a hatalmi háztartás (állam) terheinek viselésében. A tőke csak eszköz ahhoz a célhoz: hogy a munka, mint a népért való szolgálat, teljesíthető legyen.

Ebből következik, hogy a helyes gazdaságpolitikanak végső elve a *munka* joga. Ez már a francia forradalom „emberi jogai”-ból is következett, de csak bérre szoruló egyénekre vonatkozott. Alakulatelméleti felfogás szerint a közösség

minden néptárs ellátására köteles, tehát erkölcsi kötelessége, hogy azokról is gondoskodjék, akik *bérmunkára* szorultak. Másrészt mindenkinek kötelessége bizonyos teljesítményt is nyújtani. A munkanélküliség a *nép elleni bűn* és egyúttal rettenetes gazdasági ellentmondás, ha az állam engedi, hogy munkaerők parlagon hevernek. A munkást azonban nem szabad árunak tekinteni, hanem szabad személyiségnek. A munkástól sem csupán munkáját várja a közönség, hanem őt mint egyént, mint néptársat akarja a nemzet megnyerni. Ez az utolsó gondolat az, ami a legnagyobb szakadék a marxizmus és a nemzeti szociálizmus között.

Aki Gottl-Ottlilienfeld munkásságának, elveinek, mélyebb megismerése végett műveit lelkiismeretesen áttanulmányozza, igen kemény munkát végez. Jelen műve sem üdítő vagy könnyűen felfogható olvasmány, hanem nehéz, újszerű, egyénileg alkotott kifejezésekkel megterhelt, rendkívül elvont munka. Felépítése logikus, beosztása áttekinthető, gondolatmenete kerek egészet ad, úgy hogy ha a stílusbeli homállyal és túlzott absztrakcióval nem kellene állandóan küzdeni, sokkal többet tudna olvasóinak nyújtani, mint amennyit így nyújt.

Nehéz írásmódjáért, sajátalkotta kifejezéseiért bizonyára már sok szemrehányás érhetne, mert e művében többek között ezeket mondja: a gazdasági élet igazi alapjainak felkutatása sok új dolgot leplez le. Ezeknek a megnevezésére új szavaknak kell jönniök. Csak a naiv, gyermekes gondolkodás topog el vakon mellettük. Magát neveti ki, aki az ilyen új szavakon gúnyolódik. Új gondolkodás új beszéddel jár (55. laf).

Az „új gondolkodás“ megismerése szempontjából valóban sokat nyújt. Feltárja a nemzeti szociálizmus gazdaságpolitikai eljárásához simuló elméleti állásfoglalást; az életet és elveket, gyakorlatot és tant közel hozza egymáshoz. Művének az a célja, hogy harcoljon a Ricardo-féle liberális, kapitalista közgazdasági felfogás ellen, kimutassa annak tévedéseit és igazolja a nemzeti szociálizmusnak azt a tételét, hogy a dogmákkal nem törődik, csak az élettel.

Gottl-Ottlilienfeld már korábbi műveiben is kifogásolja, hogy a közgazdaságtanban az individuális elmélet egyes fogalmaihoz erősen ragaszkodjunk. „Freiheit vom Worte“ c. munkájában olyan tanok felállítására törekszik, amelyek minden szervezeti (alakulati) forma mellett érvényesek legyenek. „Wesen und Grundbegriffe der Wirtschaft“-jában már sokat találunk mostani gondolataiból. A „Wirtschaft als Leben“ c. ismeretelméleti munkája is már erősen érvényrejuttatja az itt ismertett könyvben is annyira hangsúlyozott valóságyszerű, életközeli, a tapasztalásnak megfelelő felfogását. „Theorie blickt in die Zeit“ címmel 1939-ben összefoglalt értekezéseiből is a „gazdaság mint élet“ jelszó csendül ki.

Jelen munkája bírálataként megemlíjtük, hogy nem érthetünk egyet vele abban a tekintetben, hogy a gazdaságtudomány művelését szinte egészen alárendeli a világnézeti beállítottságnak. A gazdaságpolitika valóban nem függetlenítheti magát bizonyos világnézeti hatásoktól, de azt a tudományos vizsgálatot, amely igazságokat keres, a meglévő valóságokat kutatja és tényeket akar leszögezni, nem irányíthatja semmiféle egyéni életszemlélet. Érdeme viszont, hogy a nemzeti világnézetből táplálkozó közgazdasági felfogás követelményeire, céljaira, lehetőségeire, sajátosságaira és szükségyszerűségére nagy erővel és szakavatottsággal, szinte mesteri kézzel világít rá.

Takaróné Gáll Beatrix.

Futó Mihály: Le relazioni economiche tra l'Italia e l'Ungheria. (Különlenyomat a „Rassegna d'Ungheria“ 1942. 1—3. számaiból) Budapest, 1942. 60 l.

Nagy jelentősége lenne annak, ha magyar közgazdák nyelv- és helyismereteik alapján vállalkoznának arra, hogy egy-egy külföldi ország gazdasági viszonyainak tanulmányozásába különlegesen elmélyednének és így teljes és specializált helyi ismeretekkel felszerelve figyelnék meg hazánk közgazdasági kapcsolatait az illető országgal. Az ilyen tanulmányozás gondolatokat termelhet ki és terveket érlelhet meg a két ország közti gazdasági összeköttetés fejlesztése irányában. Ez azzal a külön előnnyel járna, hogy az illető közgazdasági megfigyelő a külföldi ország szaksajtójában úgy nyújthatna tájékoztatást, hogy tudná, mi érdekelheti az ottani gazdasági köröket hazánk gazdasági kérdéseiről, viszont megfordítva, a mi szakirodalmunkban feltárhatná az illető külföldi állam gazdasági eseményeinek, berendezkedéseinek azokat az adatait, amelyek ismerete produktívvá válhatik a magyar termelés és kereskedelem szempontjából.

Szerző ezt a szerepkört már évekkel ezelőtt vállalta és buzgón is tölti be egyik igen fontos relációban: a magyar-olasz viszonylatban. Ennek a működésnek a terméke ez a tanulmány is, amely, ha nem is — mint a címből esetleg gondolni lehetne — a két országnak gazdasági viszonyát általában, de a fennállott és fennálló külkereskedelmi viszonyt behatóan és igen instruktív módon ismerteti. Rövid, de szemléltető ismertetést nyújt a két ország közt régmúlt századokban lejátszódott kereskedelmi forgalomról, behatóan tájékoztat az első világháborút közvetlen megelőző időben fennállott kereskedelmi összeköttetésről — 1913-ban kivitelünk 2.14%-a irányult Olaszországba és behozatalunk 1.36%-a származott onnan — majd részletesen és

nagy tárgyismerettel boncolja az 1920 utáni időknek erre a tárgykörre vonatkozó eseményeit.

A tanulmány legnagyobb része az 1920—1941. évek eseményei ismertetésének van szentelve. Szerző igen helyesen három főrésze tagolta az erre az időszakra vonatkozó tájékoztatását. Az első a gazdasági világválság bekövetkeztéig terjedő időre, a második a jelenlegi háborút közvetlenül megelőző 1938. évig menő időszakot, majd a harmadik az 1938—1940, illetve 1941. évek külkereskedelmi eseményeit ismerteti. Az ismertetés kiterjed a statisztikai adatok közlésére, a két ország kereskedelmi viszonylatában előfordult nevezetes és változatos egészen újszerű reformokra, — mint például a Brochi-egyezmény, a római paktum, a szankciókkal kapcsolatos intézkedések — majd rátárja a kontingentálás és klíring rendszereket, kapcsolatban az — elég bonyolult — valutárius intézkedésekkel. Azoknak, akik a magyar gazdaságpolitika eme korszakának utjait kutatják, vagy a jövőben fogják kutatni, nagy könnyebbségük lesz ez az ismertetés, amely nem merül ki a tények egyszerű közlésében, hanem szakértelemmel magyarázza meg az egyes rendelkezések indító okait, majd azoknak a következményeit is. Bizonyosra vesszük, hogy a tanulmány hasznos tájékoztató lesz gyakorlati közgazdák és gazdaságpolitikusok számára is és így el fogja érni azt a célját, hogy elmélyítse az Olaszország és hazánk között fennálló kitűnő viszonyt és megszilárdítsa a két országot összekapcsoló meleg baráti kötelékeket.

Elismervén a tanulmány igen helyes célkitűzését és a tanulmánynak a cél elérését sikeresen szolgáló szerkezetét, mégis meg kell emlékeznünk a számszerű részletek némely szembeötlő fogyatékoságáról is.

Amikor a tanulmány az 1929—1941. évek kereskedelmi forgalmát mutatja be (a táblázat címe helytelenül 1940-et mond 1941 helyett), az 1940. év adatainak ismertetésénél becsúszott az a bántó és értelemzavaró elírás, vagy sajtóhiba, (lásd 19. l.), hogy 28.4 millió *passzív* egyenleget mutat ki ugyanannyi *aktív* egyenleg helyett. Ez magában véve súlyos hiba. Ezt azonban még meghaladja és fokozza az, hogy később, amikor az exportot és importot árunemek szerint csoportosítva mutatja be (47 és 50 l.), akkor ezeknek az összegezéséből és egybevetéséből *nem* 28 millió, *hanem csak 20 millió* magyar aktívum mutatkozik. Ehhez még hozzájárul a tanulmánynak az a magyarázata, hogy „1940-ben a magyar búza elhelyezése Olaszországban 40 millió pengővel kisebb értékű volt, mint az előző évben, ez csökkenti le az előző év 60 milliónyi aktívumát 20 millióra“ (46 l.) Nem is említve, hogy az előző, 1939. évben az aktív egyenleg nem volt 60, hanem 58.8 millió (lásd 19. l.), értelemzavaró és homályteltő, hogy a külföldi olvasó ugyanannak az évnek mérleg-egyenlegéről *háromféle* adatot talál. Egyszer 28 millió *passzív*

egyenleget, holott az valóban 28 milliónyi *aktív* egyenleg, azután 20 millió aktív egyenleget, holott az egyenleg 28 millió, úgy, hogy az olvasó nem tudhatja, valójában mi volt az 1940. év egyenlege. A 28 és 20 millió közti eltérést nyilván az okozza, hogy a 20 millió az *ideiglenes* összeállítás adata volt, amely az árkiigazítások révén helyesbítődött a *végleges* összeállításban (lásd Magyar statisztikai szemle 1942. 1. számának 30. lapját) 28 millióra. Világos, hogy a tanulmánynak nem lett volna szabad kétféle adatot közölnie, vagy legalábbis meg kellett volna az eltérést magyaráznia, holott fent idézett magyarázata éppen a helytelen számot teszi előtérbe.

Ezt csak azért emeljük ki, mert különösen a külföldnek szánt közleményekben ilyen elírásoknak, sajtóhibáknak és összeegyeztetés-hiányoknak semmiképen sem lenne szabad előfordulniuk. Ezzel esetleg lerontjuk az idegen olvasó bizalmát és így megghiúsul az a lélektani hatás, amelyet egyébként helyesen és szorgalommal felépített tanulmányoktól, amilyen ez is, joggal elvárhatnánk.

(é. a.)

Kämper Otto: Agrarkredit und Grundkredit in Bulgarien. 1942. W. Kohlhammer kiadása, Stuttgart és Berlin. XI + 109 oldal.

A nemzetközi agrárhitel-értekezletnek — a német banktudományi és bankügyi intézetben működő — német csoportja tanulmányokat tett közzé az egyes külföldi országok agrárhitelberendezkedéseiről. Ezek sorában jelent meg Kämpfer tanulmánya a bolgár agrár- és földhitel-ügyről.

A földhitel-ügy eléggé kezdetleges képet mutat, aminek okai a következők: Először is sem telekkönyvi intézmény, sem kataszter még nem létesült, úgyhogy a tulajdonjog átruházása csakis okmányokkal történik; a zálogjogokat pedig a tartományi bíróságnál működő jegyző vezeti be egy regiszterbe, de ezeket 15 évenként meg kell újítani. Ezen a fogyatékos jogbiztonságon kívül szenved a földhitel-ügy a birtokok rendkívüli és egyre fokozódó elaprózódásától. A birtokterület 61.3%-a esik a 10 hektárig terjedő, 32.8%-a a 10–30 hektárnyi és csak 5.9%-a a 30 hektárnál nagyobb birtokokra. Mindehhez hozzájárul az ország tökeszegénysége. Az összes takarékbetét 1939-ben 16.3 millió leva, vagyis alig 700 millió pengő. A kisbirtokosságnak kevés a betéte, egyébként pedig sem értékpapír, sem egyéb mobil tőkeelhelyezés nem szokásos köreiben.

Így azután az 1927. évi jelzálog törvény alapján külföldi tőke közreműködésével alapított jelzáloghitelbank nem tudott nagyobb jelentőségre szert tenni. 1939. évi mérlege szerint jel-

zálogkölesön állománya összesen kerek 500 millió, kommunális kölcsöne kerek 100 millió leva volt, ebből mintegy 300 millió a bank saját tőkéje és kerek 300 millió záloglevél- és kötvénykibocsátása. A bank egész volumene tehát 25–30 millió pengő és a részvények is, a kötvények is javarészt az állam és az állam által irányított intézmények tárcájában vannak.

A fentebb már jelzett okok magyarázzák, hogy az agrár-hitel terén sokkal jelentősebb szerep jut az egyéni hitelnek. Ez főleg mint szövetkezeti hitel van megszervezve. A szövetkezetek központi intézete a Bulgár mezőgazdasági és szövetkezeti bank, amely azonban nem csupán a mezőgazdasági, hanem kisipari, fogyasztási és egyéb szövetkezeteket is irányítja és finanszírozza. A 2400 szövetkezetnek csak $\frac{2}{3}$ része, vagyis 1600 agrár-szövetkezet. A szövetkezeteknek együtt mintegy 4 milliárd leva a betétjük, ebből 3 milliárd esik az u. n. népbankokra. Jellegzetes, hogy a szövetkezeti betéteknek csak 16.8%-a származik gazdáktól. A szövetkezetek központi bankjának jelentőségét kidomborítja, hogy míg a jelzáloghitelbank összes kihelyezése — mint fent láttuk — kb. 600 millió, addig a szövetkezeti bank kihelyezései kerek 4500 milliót tesznek ki. Ebből a szövetkezeteknek nyújtott kölcsönök összege 2400 millió, az egyéni adósoknak nyújtott kölcsönöké 1400 millió és a vízvezetéki és áramellátási szövetkezeteknek adott hiteleké mintegy 700 millió.

A városi házakra nyújtott jelzálogkölcsönök túlnyomó részben a biztosító társaságok kihelyezései. Az összes, Bulgáriában működő hazai és külföldi társaságok jelzálogos kölcsön-állománya 1939 végén 360 millió leva volt, tehát a jelzálogos hitelnek ez az ága jelentéktelen.

Szerző nagy alapossággal és a részletekbe menő elmélyedéssel ismerteti a jelzálogos és személyi agrár- és ingatlanhitel részleteit. Végeredményben arra a helyes következtetésre jut, hogy a jelzálogos hitelszervezetnek erőteljesebb kibontakozására mindaddig nem lehet számítani, míg a kataszter és a telekkönyv bevezetésével a jogrend alapjai nincsenek lefektetve.

(é. a.)

Külföldi folyóiratok szemléje.

Giornale degli Economisti e Annali di Economia.

N. 9–10. — Settembre—Ottobre 1941.

G. Lorenzoni: La guerra e la lotta per la terra con speciale riguardo all' Italia e alla Germania. — Szerző ez első cikkben bevezetésül a Németország és Olaszország fizikai viszonyai, társadalmi, gazdasági és népességi alkata közötti különbségekkel foglalkozik; kiemeli, hogy Olaszország kevésbé ipari állam, mint Németország, aminek egyik oka, hogy Olaszország kevesebb alapnyersanyaggal rendelkezik és hogy a kapitalizmus Olaszország-

ban későn érvényesült. Míg Németországban a mezőgazdasági népfölösleget az ipar könnyűszerrel felszívja, Olaszországban ez nem következik be, mert éppen ott, ahol a mezőgazdasági népesség a legszámosabb, így a szárazföldi délvidéken (Nápolyt kivéve), alig van nem mezőgazdasági jellegű ipar; a világháború előtti időkben a népfölösleg elhelyezésének egyetlen, de bizonytalan értékű módja a kivándorlás volt, de miután ennek lehetősége csökkent, illetve megszűnt, az olasz földből kellett nagyobb hozamot előteremteni vagy pedig másutt kellett földet keresni, hogy az olasz nép munkát és kenyeret leljen. — Németország fogyasztási cikkekben is gazdagabb s a német nép életszínvonala is magasabb, mint az olaszé, így különösen a parasztlakosságé, amire szerző személyes élményeiből is közöl példákat; a német *Bauer* fogalmát szembeállítja az olasz *contadino*-éval. Szerző szerint vannak ugyan Olaszországban is a német „Bauer” értelmében vett parasztok, de a „contadino”-k nagy többségükben közelebb állnak a 2—5 hektárral rendelkező német „Kleinbauer”-hez, vagy éppen sággal a 0,5—2 hektárral rendelkező „Zwergbauer”-hez, mint az 5—20 hektáros „Mittelbauer”-hez vagy éppenséggel a 20—100 hektáros „Grossbauer”-hez; van viszont egy szociális szempontból kitűnő olasz típus, amely Németországban úgyszólván teljesen ismeretlen: a „*mezzadria*”: a feles gazdálkodási rendszer; az ilyen felesgazdák s az önálló gazdák között alig van különbség, sok felesgazda van, akinek családja már évszázadok óta gazdálkodik ugyanazon birtokon. A némettől eltérő másik sajátossága az olasz mezőgazdasági rendszernek: a haszonbérlet nagy elterjedtsége, amit szerző hibáztat, mert ennél a tulajdon és a vállalkozás egysége jóval kisebb mértékben valósul meg, mint Németországban; ezzel szemben nagy dícsérettel emeli ki a Pó-völgyi, különösen a lombardiai nagybérelőket, mint kitűnő mezőgazdákat, valamint a szüntelen kiválóan gazdálkodó közép- és kisbérelőket, akik különösen Szicíliában érnek el nagy teljesítményeket. A fő különbség az, hogy Olaszországban a mezőgazdasági népesség között sokkal nagyobb arányban vannak napszámosok, mint Németországban; az 1930-as népszámlálás adatai szerint az önálló gazdálkodókkal szemben 29% a napszámosok aránya, míg Németországban alig 9%. — Szerző tárgyalja továbbá az olasz mezőgazdasági népesség összetételének változásait; ha az 1921-es adatokat 100-al egyenlőnek tekintjük, 1931-ben a következő számok jelentkeznek: 92,4 mezőgazdasági általában, 104,9 önálló mezőgazda, 143,3 haszonbérelő, 118,2 feles gazda és 55,3 napszámos. Bár 1921-el szemben szerző igen jelentős javulást lát, még sem tekinti ezt olyannak, hogy az elért eredmények felett most már megnyugodhatnánk. Visszásnak tekintti szerző azt a helyzetet, hogy a mezőgazdasági lakosság sűrűsége nem mindenütt van egyenes arányban a jövedelemmel, a Délvidéken pedig éppenséggel fordított arányban van. Idézi ezután egy, 1938-ban kiadott művét, amely szerint a helyzet nem rózsás; emellett szól a Délvidék elmaradottsága, amelynek lakossága nagyon szapora, földje azonban kivételektől eltekintve, általában csak kevésbé termékeny s minthogy a népszaporodást csökkenteni nem lehet s nem is kívánatos, ebből a helyzetből csak két kiút van: 1. mennél nagyobb számú népességet Afrika fele irányítani, 2. az anyaország földjének termelését mennél jobban növelni; ez az a két út, amelyet a nemzeti kormány választott. Szerző ezután rátér a belső telepítés problémájára, összehasonlítja Bismarck telepítési akcióját a mai hatalmas német vissza- és áttelepítési mozgalommal, s azután vázolja a világháború utáni munkálatokat; Németországban 1919 és 1937 között 55,000 hektár talajt tettek művelhetővé s osztottak fel. A fascista kormány pedig a pontini föl-

deken tett hihetetlenül rövid idő alatt 70—80,000 hektár mocsaras és egészségtelen területet remek termőföldre, ahol új élet támadt, falvak és városok keletkeztek; ezenkívül számos más műveletlen területet tett dús termő földre s folytatja ezt a munkásságot most Sziciliában. Szerző rámutat arra a nagy teljesítményre, amelyet az olasz földművesek maguk végeztek; a háborút követő első 12 év alatt, legnagyobbreszt azonban már 1919 és 1927 között kb. 1 millió hektár földet, tehát Olaszország megművelhető területének $\frac{1}{16}$ -át, vásároltak meg főként hadviselt földművesek olyan tulajdonosoktól, akik nem maguk gazdálkodtak; átlagban hektáronként 4500 lírás árat fizettek, tehát összesen négy és fél milliárd líra kellett a teljes lebonyolításhoz, amit az olasz parasztok megtakarított pénzükből vagy pár évre igénybe vett hitelből fizettek ki anélkül, hogy bármilyen állami segélyben részesültek volna. A vevők kb. 13%-át tették a mezőgazdasági népességnek. Igaz, hogy ez nem történhetett egyenletesen, mert pl. a deflációt követő súlyos időkben és a válság alatt sokaknak, kb. az új tulajdonok egy tizedrészének, el kellett adniok földjüket gyakran nem is földműveseknek, hanem közvetítőknek, tőkéseknek, kereskedőknek, gyárosoknak, olykor közép- és nagybirtokosoknak. Nagyjából azonban ez a mozgalom eredményes volt s az olasz parasztság jogosan büszke lehet rá. A mozgalom okai: belső oka a földéhség, külső okai közül egy gazdasági természetű: a kivándorlás, és egy gazdasági, lélektani és egyúttal politikai jellegű: a háború, amely gazdasági téren a pénz leértékelését idézte elő, összes következményeivel; a lélektani és politikai jellegéről szólva, szerző a katona szenvedéseit vázolja a háborúban, majd annak tudatossá válását, hogy a földműves katona ezzel kötelességét teljesíti, hogy együtt a többiekkel, iparosokkal, polgárokkal, urakkal, ő is szükséges tagja a hadseregnek, tehát hazatértekor a megvédett vagy meghódított hazából igényt tart egy darabkára, amelyet a veszély pillanatában annyiszor oda is ígértek neki; a politikai pártok ebből jelszót is csináltak: a föld a parasztoké; erre megindultak az agrármozgalmak, sztrájkok, kizárások; a „műveletlen“ földek elfoglalása Latiumban, Sziciliában és a Délvidéken. A tulajdonosok eleinte ellenállnak, majd mikor a talajt inogni érzik lábaik alatt, eladják a földet jó feltételekkel a közben kijózanodott parasztoknak. Ez a fázisa a jelenségnek a fasizmus, tehát a rend és a stabilitás uralomrajutásával tisztán gazdasági jellegűvé vált. A parasztok nagy többsége azután az elfoglalt vagy megvásárolt földet kitűnően kezelte; szerző a Marche-ben közvetlenül a háború után két szomszédos birtok fejlődését figyelte meg: az egyiket feles gazdálkodás folyt, a másikat egy paraszt, a föld régebbi haszonbérelője 3—4 évvel korábban vásárolta; feltűnő különbség mutatkozott a kettő művelése és jövedelmezősége között. A feles gazdálkodás rendes volt, az új tulajdonosé kivételesen kitűnő; ez utóbbi egész családja kora hajnaltól sötétedésig dolgozott a mindenütt jelenlévő családfő vezetése alatt, aki alaposan ismerte minden tényérnyi darabkáját az immár az ő tulajdonává lett földnek. Más példákat is hoz fel közvetlen tapasztalatából arra, hogy a saját föld szeretete mennyivel gondosabb művelésre készíti a földművelőt. Így a latifundiumos birtokokon, de másutt is, ahol a paraszt lesz a föld tulajdonosa, megváltozik a terület népességi összetétele, csökken a napszámosok száma és emelkedik a fölötté álló kategóriáké. Szerző ezután elismeri, hogy tökéletes telepítésről nem lehet szó, mert pl. a szegény szicíliai paraszt, akinek sem tőkéje, sem gépei nincsenek, még ha az 1928-ig (házépítés, utak és vízvezetékek építése céljára) szerény keretekben megszabott állami kedvezményekhez folyamodott is, a latifundium átalakításának

évszázados problémáját meg nem oldhatta. S ugyanez áll más vonatkozásokban is. Mindenesetre egy jelentős lépés történt előre s ezt a paraszt tette, bebizonyítván, mit lehetett volna elérni megfelelő eszközökkel, így a fasiszta kormány által később (1928 decemberében a Legge Mussolini útján) rendelkezésre bocsátott eszközökkel, legutóbb pedig 1940-ben a szicíliai latifundiumokon történő telepítési akció során. — *G. Demaria: Il problema industriale italiano*. Szerző az olasz ipar fejlődésének vázolója után ezeket a kérdéseket veti fel: miért ugrott az olasz ipari termelés indexszáma az 1922. évi 100-ról 1929-ig 204-re s több visszaesés után 1929-től 1938-ig miért emelkedett csak 208-ra? Az olasz mezőgazdasági termelés miért emelkedett 1922-től 1929-ig 100-ról 127-re, míg 1929-től 1938-ig úgyszólván változatlan maradt? Az olasz ipari jövedelem 1929 után alacsonyabb volt, mint (nagyság szerint fogyó sorrendben) Oroszországé, Japáné, Görögországé, Lettországé, Finnországé, Esztországé, Svédországé, Csilée, Bulgáriác, Magyarországé, Dániác, Romániác, Norvégiác, Angliác és Németországé; ugyanakkor azonban az ipari munkanélküliség alacsonyabb volt, mint sok országé, az olasz ipari munkások bére kb. negyedrésze volt az Egyesült Államok, Kanada, Új-Zéland, Anglia és Svájc munkásai bérének, s általában a cikkben felsorolt összes országok középső kategóriájának alsó határán mozgott; (a magyar munkások bére szerző szerint körülbelül egyeztek az olaszokkal). Szerző két főokot említ: az egyik, hogy különféle politikai és katonai szempontok miatt figyelmen kívül maradt az az alapelv, hogy jelentős külkereskedelem igen nagy mértékben van segítségére a nemzeti jövedelem fejlődésének, aminek igazságát a történelem s a legutóbbi idők történelme is bizonyítja; az ipari politika tehát nem követhette a nemzetközi komparatív költségeknek ostoja módon „elavult előítéletek”-nek nevezett tanát, s ez az oka, hogy a belföldi termelési költségek emelkedtek, de a nemzeti jövedelem „per capita” változatlan volt vagy csökkent. A másik ok az, hogy egyes alacsonyabb hozamú gazdasági ágak fejlődtek, amelyeknél a költségek aránylag magasak, míg más produktívabb ágak visszafeljöttek, s ennek folytán az összjövedelem kisebb mértékben fejlődött, tehát csökkent a fogyasztóképeség s a tőkeképződés lehetősége. Felhossa, hogy Colin Clark 1940-ben megjelent „The conditions of progress” című művében a világ úgyszólván összes államaira kiterjedő statisztikai adatokkal alátámasztva bebizonyította, hogy a valóságos nemzeti jövedelem per capita annál inkább csökken, mennél nagyobb az egész nemzeti munkából az őstermelésbe fektetett munka aránya, viszont oly mértékben emelkedik, amily mértékben nő az ipari tevékenység (a szoros értelemben vett ipar, a bányaipar és építkezés). Még nagyobb az emelkedés, ha az őstermelés stagnál s ugyanakkor emelkedik az ipari termelés s annál jelentősebb a tág értelemben vett kereskedelmi tevékenység, beleértve a nagykereskedelmet, a biztosítást, szállítást és bankot. Szerző ezért azt ajánlja, hogy célszerű lenne aránylagosan csökkenteni az olasz mezőgazdasági termelés és az ilyen típusú kivitel jelentőségét (ez a kivitel még 1938-ban meghaladta az összes kivitel egyharmadát); fejleszteni kell az ipart s a nagykereskedelmet, különösen arra kell törekedni, hogy a textil-, gép-, vegyi-, gummi-iparok, tehát az alapvető ipari ágak megkapják behozatal útján a szükséges nyersanyagokat s hogy ne a belföldi legmagasabb áron szerezzék ezeket be, úgy, amint ez most történik, hogy azután ugyancsak belföldön részbeni monopolisztikus árakon helyezték el termékeiket. A háború utáni idő legfontosabb ipari problémája szerző szerint az lesz, hogy a lehető leggyorsabban vissza kell térni a béke-vállalkozásokhoz és fogyasztáshoz s elkerülni a közfogyasztások inflációjának utóhatá-

sait, amelyek a múlt háborúban oly rendkívül nagyok voltak, vagyis arra kell majd törekedni, hogy az ipari jövedelmezőség biztosításához szükséges új tőke képződésének előfeltételei azonnal megteremtessenek. A háború végén a pénzbeli jövedelmezőség az azelőttinél nagyobb lesz, a tényleges azonban kisebb. A hadiüzemek a hadiszállításokba befagyott nyersanyagokkal fognak rendelkezni, a többi ipari vállalatoknak nem lesz építőanyagkészletük, a szállítóvállalatoknál a szállítóeszközök válsága fog jelentkezni, a termelőberendezkedések általában elavultak és elhasználtak lesznek, a föld termelőerejétől megfosztva, a vasúti szállítóeszközök szintén elhasználtak, a valóságos megtakarított tőke semmi vagy majdnem semmi. Az első feladat tehát az lesz, hogy a legfontosabb ipari vállalatokat, amelyeknek nem lesz elég nyersanyaguk és fűtőanyaguk, újból meg kell indítani, részükre a legolcsóbb piacokon kell beszerezni és termékeiket ott eladni, ahol a legjobb árakat fizetik. Mert bárminő lesz is a háború kimenetele, a nemzetgazdaság alapvető berendezkedése az kell, hogy legyen, hogy a legkisebb költséggel biztosítsa a háború alatt elfogyasztott óriási értékű javak újból való előteremtését. Emberi szempontból is arra kell gondolnunk, hogy a háború után a munkapiacra özönlik sok százezer katona és olyan munkás, aki most hadiüzemekben dolgozik; ezeknek a lehető legrövidebb idő alatt munkát adni annyit jelent, mint megteremteni a valóságos nemzeti jövedelem maximumra emelésének előfeltételeit. A magán-szükségletek mai összezsugorodottsága a háborúval együtt fog megszűnni, ha a termelési javakat és exportcikkeket előállító üzemek ipari jövedelmezősége a legmagasabbra emelkedik; csak így veheti újra kezdetét a régebbi fogyasztása a szövött, fonott árúknak, cipőnek, a kávénak, a márványnak, az autónak, motorbiciklinek, gumminak, hajóknak, vitorlásoknak, az útépítés, a lokomotív, vasúti kocsik gyártása stb. A termelő javak és export-cikkek előállítása előkészíti és bevezeti a belföldi használatra szánt fogyasztási javak előállítását. Mindehhez azonban az szükséges, hogy a gazdasági élet a közgazdasági fejlődés törvényei által kijelölt úton haladjon. Tehát nem lehet önkereskedelmi rendszert folytatni, amelyben a gazdasági tevékenység nem emelkedhetik a teljesítőképesség magasabb fokára, hanem a nyitott gazdaság helyzetét kell megteremteni, amelyben a javak kereskedelme a maximumra emelkedik s a vállalatok állandóan bőségesen vásárolhatnak. Az elszigeteltségben a gazdasági törvény az, hogy minden vállalat azt a minőséget gyártja, amely szükséges, de nem azt a teljes mennyiséget, amely a nemzeti jövedelem maximális haladásához feltétlenül szükséges. Az ipari felvirágzást előkészítheti egy belső, bár nemzetileg zárt ipari élet, de később, különösen amikor gyors újjáépítésre van szükség, az általános gazdasági fejlődést a maximumra lendíteni csak a legkiterjedtebb külkereskedelem képes, és pedig úgy, hogy a termelői költségeket a legalacsonyabb szinten tartja. Rámutat végül arra is, hogy bizonyos nyersanyagokban Európa mennyire rá van utalva az egész világra. — *G. Borgatta: Consumo bellico e ricostituzione del capitale nel dopoguerra.* (Folytatás.) A háborús pénzügyi gazdálkodás az egyenes adórendszer segítségével technikailag a legracionálisabb megoldás; szól a kötelező takarékosságról s ezt, mint az egyenes adó pótszerét, vitathatónak tartja, amennyiben a megoldást a háborút követő időkire nyitva hagyja: tárgyvalja ezután a vagyonváltság szerepét, a nemzeti tőke felhasználását a háború alatt; arra a kérdésre, hogy a bel- és külföldi kölcsönökön s a tőkeigénybevételén kívül van-e a háborús probléma megoldására más mód is, tagadó választ ad. Szól az inflációról, amelynek a háború alatti technikai előnyeit azokkal a károkkal kell megfizetni, ame-

lyek a háború után következnek be. Megállapítja, hogy a külkereskedelem s a fizetési mérleg változásainak jelentősége a mostani háborúban sokkal kisebb, mint az 1914—18-as háborúban volt. — *E. Ghatti: La critica del Mayer alla legge dell'uguaglianza delle utilità marginali ponderate. — Recenti pubblicazioni: 1. Sull'effetto del movimento del saggio del profitto sugli investimenti, la produzione e l'occupazione operaia. 2. Problemi dell'economia bellica. 3. Problemi del lavoro. — Bibliografia economica italiana.*

Weltwirtschaftliches Archiv.

55 Band, Heft 3. Mai 1942.

Weber, Adolf: Grenzkosten und Kapitalbildung. A tanulmány — amelynek célja az eljövendő béke árpolitikája számára útmutatással szolgálni — négy főrésze oszlik. Az első a határköltségek kérdését taglalja. A nemzetiszocialista Németország gazdaságában a felkészülés idején és a háború alatt csak egy elv uralkodhatott: jól, gyorsan és lehetőleg olcsón termelni. A háború utáni gazdaság, — amely természetesen szintén nem térhet vissza az erők szabad játékának alapjára — elsősorban az árképződésre ható endogén tényezők jellegzetességeit fogja kutatni. Ezek a tényezők az ú. n. termelési elemek, amelyekkel a második fejezet foglalkozik. Ezeket az elemeket: a munkabért, a kamatot, a jövedelmet az állam saját nagy céljai szerint fogja irányítani. Nem kétséges azonban, hogy e célok elérése tőkeképződés nélkül nem lehetséges. Ezt a problémát elemzi a tanulmány harmadik része. A tőke jelenti a gazdaság szempontjából teljesen elengedhetetlen időtényezőt. E tényező jelentősége kettős: részben lehetővé teszi, hogy a termelés technikai folyamatának idej alatt az eredményt a vállalkozó bevárja, az ily jellegű tőkét a pénzpiac szolgáltatja, míg a tőkepiac lehetővé teszi tartós javak előállítását, amelyek csak hosszú idő után hozhatnak hasznot. A kamatszínvonal szempontjából a természetes irányvonalat a tőkepiac adja meg, a pénzpiacnak ehhez a színvonalhoz kell igazodnia. A kamat ellenőrző és irányító szerepe feltétlenül szükséges, enélkül a termelés és elosztás elveszti gazdaságosságát. Ezt a tételt a mű utolsó fejezete a bolsevista gazdálkodás példáján kívánja bizonyítani. — *von Strigl, Richard: Der Wicksellsche Prozess.* Németországban a Wicksell-féle folyamatot a gazdasági tudomány eddig nem vizsgálta behatóan. A közölt tanulmány gondolatmenete elsősorban Erik Lindahl-nak: „Studies in the Theory of money and capital” c. művéhez fűződik. A munka első része módszertani vizsgálatot tartalmaz, a második rész a kamatláb és az árszínvonal összefüggéseivel foglalkozik, míg a harmadik rész a tőkének az árelméletben elfoglalt helyzetét ismerteti. A két utóbbi rész azonban elsősorban régebben megjelent cikkek összefoglalása. Ennek előrebocsátása után a tanulmány a természetes színvonaltól eltérő tényleges kamatlábnak a gazdaságra gyakorolt hatásait négy különféle esetre vizsgálja. Strigl szerint, bár az alacsonyabb „piaci” kamat kétségtelenül ösztönző jellegű a beruházások tekintetében, a rendelkezésre álló tőke növekedése mindenképpen csak a fogyasztás megszorítása esetén lehetséges. Lindahl munkájának nagy érdeme, hogy a Böhm-Bawerk és Wicksell féle felfogáson felépült tőkeelméletet igyekszik a matematikai egyensúlyelméletbe beépíteni. Mivel azonban a svéd gazdaságtudomány bizonyos tekintetben elvont és különálló eszmekincse nehezen élvezhető, annak közkeletűvé tétele kívánatos volna. — *Bernácer, Germán: Die Grundgleichung des Geldwertes.* A gazdaságtudományban is

törekedni kell arra, hogy a mennyiségi fogalmak a matematikai fogalmak egyértelműségét és tisztaságát megközelítsék. Mindezekelőtt a kereslet és kínálat fogalmainak és pénzben kifejezett értékének tisztázása szükséges. Ezenkívül azonban elengedhetetlen a pénz-diszponibilitás fogalmának közelebbi meghatározása is. E diszponibilitás különféle formákban jelenhetik meg. Érthető rajta a termelők, a fogyasztók, a takarékoskodók és a tőkebirtokok kezén lévő pénzösszeg, mindez a gazdaság szempontjából mást és mást jelent. A vásárlóerőnek ezen típusok közötti helyváltoztatása testesíti meg az egyes gazdasági folyamatokat a tranzakciókat. A tanulmány a kereslet, kínálat és érték kérdéseit matematikai módszerekkel igyekszik megközelíteni. Az állandó mozgásban lévő gazdaság makrokozmoszában ajánlatos és helyes a „folyamatos időszakok” fikcióját elfogadni. A tanulmány élesen szembeszáll a kvantitatív pénzelmélettel és különösen azzal a felfogással, amely szerint a pénz összes mennyisége az árképződés és termelés folyamatát döntően befolyásolhatná. — *Tinbergen, J.: Zur Theorie der langfristigen Wirtschaftsentwicklung.* A gazdasági élet hosszú időtartamú hullámait tisztán el kell határolni egyrészt a statikus jellegű gazdaságtól, másrészt a gyorsabb ütemű változásoktól (konjunktúra, terméshatások, stb.). A hosszú időszakok változásai elméletének elsősorban a népességet, népszaporodást, technikai fejlődést és az akkumulációs folyamatot, mint független változásokat és ezek alapján a függvényeket: a termelést, a foglalkoztatás mértékét, a népiólétet, stb. kell vizsgálni. A vizsgálat módszereinek itt is kettős alapra kell támaszkodniok: egyrészt a külső ismérveket feldolgozó statisztikai irodalomra, másrészt a gazdaságelméleti forrásokra, amelyek elsősorban kvalitatív szempontokat érvényesítenek. A kettőnek egyesítése az ökonometria. Tinbergen ezután bőséges statisztikai alapanyagból kiindulva matematikai módszerekkel vizsgálja a kereslet, kínálat, munkabér, tőke-diszponibilitás összefüggéseit a hosszú „trendek” alakulása során. — *Briska, Rudolf: Das slowakische Geld- und Kreditwesen.* — *Varga István: Die Berechnung des Völkseinkommens.* Szerző Johannes B. D. Derksennek a Matolcsy-Varga „Magyarország nemzeti jövedelme” c. művére vonatkozó bírálatával foglalkozik. Helyreigazítja azt a felfogást, mely szerint a bírált munka a közigazgatás és közoktatás teljesítményeit a nemzeti jövedelemben egyáltalában nem vette volna figyelembe; ezzel szemben a tényállás az, hogy az említett tényezők értékelése oly módon történt, ahogy ez a — Magyarországon rendelkezésre álló statisztikai adatanyag alapján egyedül tekintetbejövő — objektív nemzeti jövedelembecslés mellett szükséges volt. — *Meerwarth, Rudolf: Neue wirtschaftstatistische Literatur Italiens.*

Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik.

Band 155, Heft 4. Jena, April 1942.

Muhs, Karl: Leibniz und der Geist der westeuropäischen Aufklärung. Zur 225. Wiederkehr seines Todestages am 14. Nov. 1941. A leibnizi szellem és etika méltatása a gazdaság szempontjából azért birhat jelentőséggel, mert éppen a jelenkor társadalomszemléletét ugyanazok az alapeszmék és irányelvek töltik el, amelyeket a felvilágosulás korának e nagy gondolkodójánál megtalálhatunk. A nyugati racionalizmus kifejlődése idején Leibniz volt az, aki az angol és francia eszmék beáramlásának határt szabott. Ő a német felvilágosulás atyamestere, de nem abban az értelemben, hogy az idegenből érkezett racionalista gondolatkinszet német talajba igyekezett volna átültetni, hanem annyiban, hogy

életművében a modern világnézet alapját vetette meg. Ő tette lehetővé, hogy a késői utókorban a természettudományi kutatás eredményei a metafizikai eszmeinccsel, a fizikai-kauzális gondolatvilág a spirituális-telológiával egy magasabbrendű szintézisben egyesüljenek. A mechanikus irányú racionalizmussal szemben ő az előre stabilizált harmónia elveit fektette le ismert „monadológiájával”, amely az angol racionalizmussal és a francia naturalizmussal egyaránt éles ellentétben áll. Leibniz akadályozta meg, hogy ezek a német szellemet áthassák, s az ő érdeme, hogy a német filozófia alapvetése az individualizmus térhódítása idején sem változott meg. Mégis legfőképen az írható javára, hogy előkészítette a lehetőségét annak, hogy a német bölcsélet Kant idején az európai kultúrát a bomlasztó racionalizmustól elválaszthassa, s egy új idealista világnézet alapjait vethesse meg. — *Mitscherlich, Waldemar: Vom Erkennen der Wirtschafts- als Gemeinschaftsgebilde.* A gazdasági szervezet a közösségi, társadalmi képződmények egyik megjelenési formája. A tanulmány a társadalom ily szervezeti formáinak jellegzetességeit, törvényszerűségeit és tulajdonságait vizsgálja. A társadalmi közösség háromféle formában létesülhet: *szabad alakban*, amikor az egyes tagok között tudatos kötelékek nem állanak fenn, hanem a közösséget csak a felfogás, a magatartás, stb. azonossága jelenti, *önkéntesen vállalt kötöttségek* által, mint amilyenek pl. a szabad szövetkezetek, magánkartellek, egyesületek, stb. s végül *kényszerű kötöttségek* formájában, pl. ipartestületek, kényszerkartellek, piaci szervezetek. A kényszerű közösség egyik legelemibb formája az állam. A kultúra magasabb foka egyszersmind a társadalmi szervezet sűrűbb hálózatát is jelenti. A társadalmi képződmények tevékenysége kettős, egyik része a tagok ténykedése, a másik pedig magának a szervezetnek az egyénektől független működése. A társadalmi szervezetek megítélésére és minősítésére nézve egymással ellentétes felfogások észlelhetők. Az ily szervezetet egyszerűen dolognak tekinteni, azt élettelennek nyilvánítani, primitív és helytelen nézet. A második felfogás már felismeri azt, hogy a szervezet nem teljesen az emberi önkény tárgya, hanem bizonyos fokig törvényszerűségnek alávetett önálló életet él, problémát jelent, ez a mechanikus értelmezés. Ennél is kifinomultabb az ú. n. organikus felfogás, amely elismeri, hogy pl. a gazdaság szervezeteinek részben az organikus élettel azonos, biológiai jellegű tulajdonságai is fellelhetők. A helyes minősítés szerző szerint mégis az, hogy a társadalmi szervezet, — amely az emberenkívüli természet minden jellegzetességét bizonyos tekintetben önmagában egyesíti — szintetikus építmény. A szintetikus felfogás szerző szerint a világnézet forradalmát jelenti, s a dinamikus jellegű, állandó mozgásban lévő mikrokosmosok új képeit tárja fel. — *Hashagen, Julius: Reste von Klassenverschiedenheiten.* A jelenlegi német kormányzat céljai közé tartozik az osztályok közötti különbségek végleges megszüntetése. Ezen a téren kétségtelen előrehaladás észlelhető, mégis nyilvánvaló, hogy eddig nem sikerült az összes osztálykülönbségeket eltörölni. A tapasztalat szerint ezeknek a különbségeknek végső gyökerei olyan mélyre nyúlnak, hogy azokat megtalálni is alig lehet, s így politikai, szociális, gazdasági, vallás-erkölcsi vagy más etikai eszközökkel a kérdést meg sem lehet oldani. Ha a különbségek mibenlétét kutatjuk, már a felületes, társadalomtörténeti vizsgálódás is elég részletes felvilágosítást nyújt. A kötöttebb kultúrterületeken észlelhető különbségek közül a nyelvi és életformabeli, szokásbeli, babonás és szociálanthropológiai eltérésekre lehet hivatkozni, míg a szabadabb kultúrterületeken észlelhető ily különbségek főként a gazdaság, technika, társaság, jogi élet, politikai és állami állás terén tapasztalhatók, —

különösen élesen nyilvánulnak meg ezek a különbségek minden dicséretreméltó igyekezet ellenére is a hadseregben, le természetesen megtalálhatók a nívó eltérések, a tudomány, művészet, műveltség, nevelés, képzettség, vallás stb. vonatkozásában is. S mind-ezen különbségek anyaga túlszárnyalja, struktúrája túl ellenállóképessé ahhoz, hogy egyszerű akarati tényekkel eltávolítható legyen; a szociológus álláspontja szerint ez teljesen nem is sikerülhet, hiszen ez egyszersmind a közösség minden tagozódásának, minden értékkülönbözetnek, s minden individuális jellegnek is a végét jelentené. — *Kagelmacher, Erich: Über Einträglichkeit und Wirtschaftlichkeit in der geordneten Wirtschaft.* A jövedelmezőség bizonyos magasabb értelemben csak akkor képzelhető el, ha az egyszersmind közérdekszerűen a gazdaságossággal is egybeesik. A tanulmány ebből a szempontból kiindulva igyekszik a „valóságos” és „nem valódi” jövedelmezőség között különbséget tenni. Végső következtetései közül azokat tartjuk kiemelkedőnek, amelyek az egyes üzemek és vállalatok üzleti gesztiojának teljes azonosítása ellen emelnek szót. Szerző nem tartja ezt az uniformizálást kívánatosnak, és pedig elsősorban azért nem, mert keresztülvitele esetén hiányoznak a támpontok ahhoz, hogy a gazdaságosságot közgazdasági szemszögből fel lehessen ismerni. — Band 155 Heft 5. Jena, Mai 1942. *Liefmann-Keil, Elisabeth: Geldwirtschaft und Wirtschaftssystem.* A pénzpolitikai és pénzülméleti kérdések rendszerint a háborús és háborút követő időszakok válságos körülményei közepette lépnek előtérbe. Ezek a kérdések két főbb területen csoportosíthatók 1.) a pénzpolitikai intézkedések és befolyások területén, ahol tehát tisztán a pénz keletkezésével, funkcióival, elszámolásával kapcsolatos események történnek, 2.) a pénz- és az árügazdálkodás közötti kölcsönhatások vonatkozásában. A gazdasági események természetesen bizonyos fokú tervszerűség keretében történnek, ezeket a tervszerűségeket vizsgálni a gazdaságkutatás egyik legfontosabb feladata. E tervszerűségeket megkülönböztetjük azok száma szerint, aszerint, hogy vajjon keresztülvételük egységes magatartással, eljárással jár-e vagy pedig az egyes gazdálkodó számára mozgási szabadságot hagy, végül pedig aszerint, hogy a központi vezetés szempontjai a terveket egységesítik-e, amely esetben az egyes részlettervek csak egy-egy gazdasági szektor önálló szempontjait testesítik meg, s ez esetben azoknak koordinálása minden külső kényszertől független. Természetes, hogy a két eset egymástól szigorúan nem határolható el, hanem gyakorlatilag bizonyos átmeneti formák tapasztalhatók. A pénzgazdálkodás terén észlelhető tervszerű tevékenységek közül a legkiemelkedőbb a jegybankok tervező munkája. A tanulmány alapproblémája abból az elzondolásból indul ki, hogy amennyiben valamely gazdaság a pénzt használja, úgy itt bizonyos tervszerűség alkalmazása is szükségessé válik. A tervszerűségek egyike feltétlen a pénz mennyiségének meghatározása tekintetében jelentkezik, míg a többiek vagy a pénz- vagy az áruforgalom vonatkozásában jelentkeznek. Ha a többi tervszerűség is elsősorban a pénzmennyiség kérdéseivel kapcsolatos, akkor a szabad forgalmi gazdaság dominál, míg ha a pénzmennyiség meghatározása más gazdasági részterületekre vonatkozó irányelvekkel kombináltan jelenik meg, központi irányított gazdasággal állunk szemben. A gazdasági rendszerek általában nem jelentkezik tiszta formájukban, minden gazdasági rend a két szisztéma elemeiből kombinált képlet. A tanulmány a továbbiakban a likviditási politikának az önfinanszírozásnak, a pénzformáknak, pénzteremtésnek, pénzhelyettesítőknek és csereszkozőknek a szabad, illetve a központi irányított gazdaság esetén tapasztalható jellegzetességeivel foglalkozik. — *Hecht, Werner: Die Staat-*

liche Preisbildung. Az ár a gazdasági erők küzdelmi láncának végén mutatkozó jelenség, tehát több mint a gazdaság többi szimp-tomája. Senki sem tudja megakadályozni, hogy a már egyszer kialakult árak sorsdöntő mértékben befolyásolják a gazdaság egész életét. A defláció idején Németországban az árak meredeken zuhantak, majd a nemzeti szocialista éra konjunktúrája idején egészen az árrögzítő rendelet kibocsátásáig erős mértékben és gyors ütemben emelkedtek. Az árrögzítő rendelet éppen a további ár-emelkedés és az ennek nyomán bekövetkezett pénzinfláció elkerülése végett vált szükségessé. Megjelenése azonban egyidejűleg azt is jelentette, hogy az állam az árak útján az üzemek rentabilitását és nagyságát, s a reáljövedelem alakulását döntő módon befolyásolhatta. Szerző ezekután azt vizsgálja, milyen mértékben tudja az állam a teljesítmények és javak árait kialakítani, s meddig terjed az állam hatalmi köre ezen a téren, tehát milyen formái és fokai képzelhetők az állami árpolitikának. Az állam árpolitikáján természetesen nem csupán az árképzés, hanem az ellenőrzés is értendő. Az árképzés természetesen másként alakul a parlamentáris és másként a tekintélyi államban. Az állam gazdálkodása esetén az árak kizárólag az állam akaratát fejezik ki, az államilag irányított gazdaságban viszont rendszerint bizonyos gazdasági közösségek, szövetségek és testületek is résztvesznek az árkialakításban, míg végül az individuális árképzés szintén eszköze lehet az állami árpolitikának, ez esetben azonban a totalitás követelményét az állami árpolitika nem elégíti ki. — *Walter, W. F.: Die Vereinigten Staaten und ihre Wirtschaft auf dem Wege zum Krieg.* A dolgozat feltárja az amerikai semlegesség fokozatos átalakulásának egyes etappejait, ismerteti a fegyverkezési ipart és az állami hadfelszerelési szervezetet, majd az átmenetet a háborúelőtti hibrid gazdasági állapotból a háborús gazdálkodásba.

Neue Internationale Rundschau der Arbeit.

Berlin, 1942. 2. évfolyam. 2. füzet.

Rhode, Heinz: Zur systematischen Stellung des deutschen Sozialrechtes. A modern munkajog csak egyrésze a szociális jognak s ez immár nem szorítkozik egyes osztályokra, hanem a nemzet minden rétegét átfogja. A liberalizmus visszaszorította a nyilvános jogot a magánjoggal szemben, ma azonban ilyen kettéválasztás már nem tehető, mert minden jogban felismerték a közösségi jogi vonatkozásokat. A szociális jog, a társadalom jogrendszere nem lehet sem tisztára hatalmi, sem magánjog, hanem annak a társadalom öntevékenységből kell folynia. Az út, amely Németországban e rendszer felé vezet, nem egészen azonos a fasiszmus útjával, mert népi német talajon megy — az alapelvekben azonban felismerhető a rokonság. — *Gambelli, Enrico: Die soziale und rechtliche Stellung der Arbeit in Italien.* 17 évi kodifikálási munka után kész az új olasz polgári törvénykönyv, amely a munkajogot is magába olvasztotta. Éppen ezért a törvény a Carta del Lavoro erős befolyása alatt áll és maga is meghatározza a Carta jogi jelentőségét. A polgári törvénykönyv egy részét „A vállalkozás és a munka könyvé”-nek is nevezik. A rendszer alapja az állami intervencionizmus s a német munkajog rendszerétől főképp abban különbözik, hogy ott az üzem a munkajog hordozója, itt pedig a korporációs szellemnek megfelelően a szindikátus. — *Arbeitsbedingungen und Lohnverhältnisse in Japan.* A japán munkarendszer alapeszméje: a Tennóért való öfeláldozás s ez meglátszik a japán munkabérek színvonalán is. Az értekezés számos táblázattal

ban mutatja ki a japán béreket — amelyek az európaiakhoz képest szinte hihetetlenül alacsonyak — és rámutat arra is, hogy ez csak az ugyancsak bámulatosan olcsó és egyszerű táplálkozás révén érhető el. Hivatalosan nem is annyira bérnek, mint inkább köszönetpénznek nevezik a munkabért. A szakszervezeteket még 1940-ben feloszlatták s Japánban ma bérharcok nem igen vannak: minden üzem egy nagy munkáscsaládot képez, amelyben — mint Németország üze-meiben is — az üzemvezér korlátlan felelősséggel rendelkezik. Feltűnő Japánban a nőmunkások óriási arányszáma is; számuk már 1930 majdnem akkora volt, mint a férfiaké. — *Grosse, Franz: Die neue französische Sozialverfassung.* A francia 1941-es törvényt a foglalkozások társadalmi szervezetéről ismertető cikk hangsúlyozza, hogy a korporációs, szindikalista, szakszervezeti és demokratikus elemeket egyaránt tartalmazó törvényt még Franciaországban sem tekintik kiegyensúlyozottnak és véglegesnek. Újítás a törvényben, hogy társadalmi bizottságokat szervez az üzemekben, de amint a szinkátusoknak, úgy ezeknek sincs tényleges hatáskörük és hatalmuk. Így pld. a gyári különleges bizottságokban a szervezet 12 tagja közül csak 2 lenne munkás. — *Afrikaner: N.: Der soziale Wohnungsbau in Rumänien. — Rundschau.*

Revue Internationale du Travail.

Montreal, 1942. január.

L'abjectif social au temps de guerre et dans l'oeuvre de reconstruction du monde. Beszámoló a nemzetközi munkaügyi szervezet 1941. október-novemberben New Yorkban tartott konferenciájáról. Ezen a konferencián — a politikai jellegű megnyilatkozásoktól eltekintve — számos felszólaló hangsúlyozta s az elfogadott rezolúció is aláhúzza, hogy a háború utáni idők társadalompolitikájában sokkal több tekintettel kell lenni, mint eddig, a kérdések gazdasági vonatkozásaira és összefüggéseire s ezért a munkaügyi hivatal kebelén belül is külön kell a gazdasági problémákat tanulmányozni. Kifejezte a konferencia azt a felfogását is, hogy az újjáépítés csak nemzetközileg approbált elvek és koordinált nemzetközi erőfeszítések útján történhetik. Külön tárgyként szerepelt a konferencián a latinamerikai államoknak a háborús kereskedelem megszorításai folytán válságos gazdasági helyzete és Közép-európa kérdése is. A rezolúció hangsúlyozza, hogy az új világrendben sem az egyéni, sem a nemzeti privilégiumoknak nem lesz helyük. — *Salvador, Allende G.: La médecine sociale au Chili. — La guerre et le chômage prolongé en Grande-Bretagne.* A munkanélküliség átfogó problémáján belül Angliában is külön gondot okoz a tartósan munkanélküli egyének speciális problémája. Ezek újraalkalmazásának a munkaadók gyanakvása és a saját alsóbbrendűségi érzésük, valamint a munkától való elszokásuk és szakismere-teik felejtése egyaránt akadályát jelenti. A háború kitörésekor az 1.1 millió munkanélküli közül 245.000 több mint egy éve volt már munka nélkül; arányszámuk legnagyobb volt a 45 éven felüli munkások közt, akiknek 32.6 százaléka már egy évnél hosszabb ideje nem kapott alkalmazást. De a fiatalok között is nagyszámmal voltak ilyenek. A háború Angliában is megoldotta egyelőre a munkanélküliség kérdését; jelenleg inkább az a probléma, hogy a surló-dási — helyváltztatással, üzemátalakítással, átképzéssel stb. — járó átmeneti munkanélküliséget is miként lehetne megszüntetni. — *Informations sociales. — Bibliographie.*

Inhaltsauszüge.

Ung. Volkswirtschaftl. Rundschau

Juli August 1942.

Kartell und Kartellpolitik.

Die Arbeit befasst sich in erster Reihe mit der tiefgehenden Umwandlung, die das Kartell erfahren hat. Das Kartell ist nicht mehr eine einfache privatwirtschaftliche Kategorie. In seiner Funktion tritt immer mehr das durch den Gemeinschaftsgedanken geleitete öffentliche Interesse in den Vordergrund. Dementsprechend ist auch die Theorie, die im Kartell eine blosse monopolistische Vereinigung erblickt, hinfällig geworden. Immer mehr macht sich die Auffassung geltend, daß das Kartell sich zu einem Marktregulierungs-Organ entwickeln soll. Unter solchen Umständen soll selbstredend auch die Kartellpolitik eine neue Richtung nehmen. Die Entwicklung schreitet in der Richtung einer konstruktiven Kartellpolitik, deren hauptsächlichster Grundsatz die Ausrichtung des Kartells auf den Dienst der nationalen und Staats-Interessen ist. Das Kartell muss einsehen, dass die Zeiten, wo es ausschliesslich eine Institution der kapitalistischen Produktions-Ordnung war, vorüber sind. Es soll so umgewandelt werden, dass seine Tätigkeit kräftig mit Gemeinschafts-Elementen durchwoben werde. Die Arbeit macht die einzelnen Kartellformen im Zeichen dieser Gedanken zum Gegenstand eingehender Untersuchung; sie weist darauf hin, dass gerade im Ausfluss der geänderten Lage auch der Staat im Kartell bei entsprechender Organisation einen äusserst wirksamen Apparat zur Verwirklichung seiner verschiedenen Ziele gewinnen kann. Wenn wir das Kartell als ein Organ im Dienste der Gemeinschaft auffassen, sind nicht die sein Wirken bestimmenden gesetzlichen Verfügungen entscheidend, sondern die wirtschaftspolitische Anwendung derselben. Aus diesem Grunde wird die Schaffung eines vom Bürokratismus freien, von wirtschaftlichem Empfinden durchdrungenen Kartell-Beaufsichtigungs-Organs je früher unumgänglich notwendig sein. Im Allgemeinen soll das Kartell nicht ein Apparat des organisierten Eigeninteresses sein, sondern es soll sich zu einer Pflichtvereinigung umgestalten. Das Kartell kann nur dann aufrechtbleiben, wenn es die berechtigten Privatinteressen mit den öffentlichen Interessen in Einklang zu bringen vermag.

Johann Bud.

Produktionstheoretische Erwägungen bei der Feststellung der Grössenordnung des Beschäftigungsgrades.

In der Wirtschaftslenkung fällt der richtigen Kenntnis der sog. Wirtschaftsparameter eine bedeutende Rolle zu. Im Allgemeinen gibt es zwei Hauptgruppen der Parameter: a) solche die die *Zusammenhänge* anzeigen, b) solche, die einen *Zustand* anzeigen. Zu diesen letzteren gehört auch der Index des *Beschäftigungsgrades*. Wie bekannt, gibt der Beschäftigungsgrad das *Mass der* — auf einen wirtschaftlich bestimmten Zustand bezogenen — *Beschäftigung von*, in einem gegebenen Produktions-Komplex figurierenden *Produktionsfaktoren* an.

Um eine richtige statistische Feststellung des Beschäftigungsgrades zu erzielen, ist es erforderlich, dass sein Begriff eine genaue wirtschaftslogische Definition erhalte, ferner, dass die zu seiner Errechnung geeigneten produktionswirtschaftlichen Momente genau bestimmt werden. Nachdem die Definition des Beschäftigungsgrades unmittelbar vom Phänomen der Produktion abgeleitet ist und die zu seiner Errechnung notwendigen

Angaben sich aus den Resultaten betriebsstatistischer Angabensammlung ergeben, sind hiezu gewisse produktionstheoretische und betriebsstatistische Erwägungen unbedingt notwendig.

Die theoretische Definition des Beschäftigungsgrades unterscheidet mehrere solche Begriffe: den Beschäftigungsgrad a) der Kapazität des Effektiv-Bestandes der Beschäftigten, b) der Arbeitszeitkapazität, c) der tatsächlichen Produktionskapazität. Die Definitionen dieser einzelnen Produktionskapazitäten können dann ebenfalls verschiedene sein, u. zw.: a) absolute oder technische Kapazität, b) normale oder wirtschaftliche Kapazität. Die genaue Bestimmung all' dieser Angaben ist eine der wichtigsten Aufgaben der statistischen Feststellung des Beschäftigungsgrades. *Eine nicht leichte Aufgabe* bietet ausserdem die Frage, *wie die einzelnen, zum Kommensurieren gelangenden Beschäftigungsgrade in einer gemeinsamen Dimension ausgedrückt werden können*, was die Grundbedingung der ziffermässigen Feststellung des Beschäftigungsgrades bildet. Besonders gross sind die sich derart ergebenden Schwierigkeiten, wenn es sich um Produkte handelt, die zusammen oder parallel erzeugt werden, da hier die Güterveredlung, als Leistung, in einer gemeinsamen Dimension nur schwer ausgedrückt werden kann. Um diese Schwierigkeiten zu beseitigen, ist es erforderlich, für die Produktions-Volumen-Errechnung Modalitäten auszuarbeiten, die die Grössen der Produktivität (Kapazität) und der effektiven Produktionsleistung, vom Gesichtspunkte der Messbarkeit, auf einen gemeinsamen Nenner zu bringen vermögen.

(Fortsetzung folgt.)

Koloman Kádas.

Die neue französische Agrarpolitik.

Die französische Regierung beabsichtigt, die Wiederaufrichtung Frankreichs auf die Agrarpolitik zu gründen. Ausser den zur Behebung der momentanen Schwierigkeiten dienenden Verfügungen sucht die Regierung Reformen auf lange Sicht einzuführen, die die Regelung der Probleme der Produktion und der Verwertung bezwecken und dabei berufen sind, das Lebensniveau der ganzen landwirtschaftlichen Bevölkerung zu heben. Es handelt sich um eine organische, auf dem korporativen Grundsatz beruhende Agrarpolitik, mit besitzpolitischen Reformen, mit produktions- und verwertungspolitischen Massnahmen im Zusammenhange mit der gegenwärtigen Lage, mit der Rückansiedlung auf dem Lande eines Teiles der in die Städte eingewanderten Bevölkerung, usw. — Es ist begreiflicherweise noch nicht möglich, ein genaues Bild über die bisherigen Ergebnisse zu gewinnen, doch lässt sich schon jetzt feststellen, dass die Brotgetreide- und Kartoffel-Produktion bereits eine wesentliche Erhöhung aufweist. — Es scheint, dass das gegenwärtige Regime die strengen Organisations-Massnahmen auf dem Gebiete der Lenkung der landwirtschaftlichen Produktion mildern und bis zu einem gewissen Grade eine freiere Preisgestaltung zulassen will; die Schwierigkeiten in der öffentlichen Versorgung sollen in erster Reihe im Wege der Disziplinierung der Produktion und der Einlieferung der Produkte bekämpft werden. Dies lässt sich auf die Erkenntnis zurückführen, dass eine Politik, die die Produktion durch eine Erhöhung der bisherigen Preise oder die Freigabe der Verwertung gewisser Überschüsse anzuspornen trachtet, eher einen Erfolg verspricht, als die Aufrechterhaltung von Preisbeschränkungen, die praktisch ohnehin nicht wirksam sind.

Julius Bernát.

Die Eingliederung der Landwirtschaft des Donau- und Schwarzmeer-Raumes in die werdende kontinentaleuropäische Wirtschaftsgemeinschaft. Vortrag, gehalten am 22. Mai 1942 in der „Ungarischen Volkswirtschaftlichen Gesellschaft“ zu Budapest. Der volle Wortlaut des

Vortrages ist im 6. Hefte des Jahrganges 1942 der Zeitschrift „Donauropa“ erschienen.

Durch die sich immer mehr entfaltenden Erfolge des gegenwärtigen Krieges wird die wirtschaftliche Zusammenarbeit, die unter den Staaten Mittel- und Südost-Europas bereits früher bestand, wesentlich erweitert. Zu Recht können wir heute von einer kontinentaleuropäischen Wirtschaftsgemeinschaft sprechen, zu welcher nicht nur die Staaten der Nordsee- und Atlantikküste, sondern ganz Skandinavien, das befreite Ostland, die Ukraine und das Gebiet nördlich des Schwarzen und des Asow'schen Meeres gehören. Im Interesse der Intensivierung der Arbeitsgemeinschaft des kontinentalen wirtschaftlichen Grossraumes erfordert dies von den einzelnen Gliedern dieser Wirtschaftsgemeinschaft eine gewisse — im List'schen Sinne genommene — Anpassung, namentlich die Entfaltung ihrer latent vorhandenen Produktivkräfte und die Bereitstellung derselben, im Wege entsprechender zwischenstaatlicher Verkehrsverbindungen, für das kontinentale Wirtschaftsleben. Dieser Umgestaltungsprozess berührt sehr nahe die landwirtschaftliche Produktion der Staaten Südost-Europas, umsomehr als die Produkte der sich anschliessenden Gebiete der Ukraine und des Schwarzen Meeres den bisherigen Produkten der Donaufürstentümer eine ernste Konkurrenz bieten können. Um hier standhalten zu können, aber auch um die noch ungedeckten Bedürfnisse des Kontinents zu versehen, ist es erforderlich, dass die südosteuropäischen Staaten die Struktur ihrer landwirtschaftlichen Produktion zweckmässig umstellen, ihre bisherige Agrar-Verfassung stufenweise abändern, damit sie mit voller Kraft zur rationellen landwirtschaftlichen Produktion übergehen können, was ja auch ihr eigenes erstrangiges Interesse ist. Den steigenden Druck ihrer Übervölkerung werden sie in hohem Masse eben auf diesem Wege mildern können. Das Deutsche Reich wird alles daran setzen, zu diesem Umwandlungsprozess nach wie vor wirksame Hilfe zu leisten, fast wie es dies ständig auf den befreiten Gebieten des Ostsee- und des Schwarzmeer-Raumes tut.

Aus dem Kampfe, der Schulter an Schulter gegen den Bolschewismus und dessen Verbündete geführt wird, erhebt sich nach und nach eine harmonische wirtschaftliche Zusammenarbeit, durch die auf dem europäischen Kontinente eine völlig neugeistige und lebensfähige Wirtschaftsgemeinschaft ausgebaut wird.

Hans-Jürgen Seraphim.

Surányi-Unger Theo: Weltwirtschaft und Wehrwirtschaft.
Jena. G. Fischer. 1942 — 120 S.

Das neue Buch des Professors Surányi-Unger enthält seine auf Einladung der Berliner Universität im Frühjahr 1940 gehaltenen sechs Vorträge. Diese Vorträge vertreten würdig die ungarische Volkswirtschaftswissenschaft und liefern einen neuen Beweis für ihr hohes Niveau. Der für eine internationale Autorität geltende Verfasser führt bei der Analyse der einzelnen Fragen immer auch deren weltliterarischen Hintergrund aus. Den eigentümlichen Reiz seiner Erörterungen bieten aber seine Gesichtspunkte, die Ergebnisse seiner eigenen Forschungen. Nur beispielsweise seien diesbezüglich sein Unterscheiden zwischen heteronomen und autonomen wirtschaftspolitischen Zielen, der durch ihn ausgearbeitete Begriff des Gemeinwertes oder die Kritik des Marshall'schen Begriffes der Elastizität und demgegenüber seine Definition der dynamischen Elastizität angedeutet. Die Vorträge boten Professor Surányi-Unger auch Anlass, die Stellungnahme der kleinen Nationen, die in der Frage der Wehrwirtschaft und namentlich der Grossraumwirtschaft auch weiterhin an ihren besonderen Werten festhalten, vor dem ausländischen Hörerkreis zu erörtern. Er zieht hiebei den Schluss, dass die nationalsozialistische Konzeption der Grossraumwirtschaft eben infolge ihrer grösseren Achtung vor den natio-

nalen Werten für die kleinen Völker weniger gefährlich ist, als die grossraumpolitischen Anschauungen der kapitalistischen oder kommunistischen Staaten.

(Dionys K.-Nagy.)

Vortrag des Grafen Paolo Thaon di Revel, kgl. italienischen Finanzministers, gehalten, anlässlich seines Besuches in Ungarn, am 28. Mai 1942, im Delegationssaal des ungarischen Parlaments. Budapest, 1942. 18 S. (In ungarischer Übersetzung.)

Im Vortrage werden die Probleme der Kriegsfinanzierung mit äusserster Präzision und Deutlichkeit behandelt. Während früher der wichtigste Faktor des Krieges das Geld war, ist das wirtschaftliche Problem des heutigen Krieges ein doppeltes; es soll erstens gegen die durch den Krieg verursachte Schrumpfung der Gütervorräte, zweitens gegen das Anschwellen der Zahlungsmittel gekämpft werden. Im Vortrag werden dann die Mittel zur Aufrechterhaltung der Stabilität der Valuta, mit Hinweis auf die in Italien eingeführten Massnahmen, besprochen; abschliessend wird im ausgezeichneten Vortrag darauf hingewiesen, dass zu Kriegszeiten Mässigkeit in den Ausgaben und Sparsamkeit mit dem Gelde die oberste Pflicht ist.

(é.a.)

Bud, Melitta: Die Valero'sche Seidenfabrik. Die Geschichte der ersten Seidenfabrik zu Pest. Budapest, 1941. S. 80. Eigenverlag der Verfasserin. (In ungarischer Sprache.)

Die Entwicklung der seidenverarbeitenden Industrie in Ungarn begann gegen Ende des XVII. Jahrhunderts. Hundert Jahre später arbeitet schon in der Stadt Pest eine grossangelegte Seidenfabrik: diejenige der Familie Valero. Die Fabrik war mit mehreren Hunderten von Arbeitern und mit ihren in Europa berühmten Erzeugnissen beinahe 80 Jahre hindurch eine hervorragende Begründerin der ungarischen Textilindustrie. Im Hefte wird eine entwicklungsgeschichtliche Beschreibung der Fabrik der Familie Valero — nebst Erwähnung der wertvollen Leistungen der Familie im Wirtschaftsleben der Stadt Pest — geboten.

Koloman Kudas.

Vitéz Ghyczy, Béla: Ungarische landwirtschaftliche Arbeiter im Deutschen Reich. Budapest, 1942. 100 S. (In ungarischer Sprache.)

Der Verfasser, der an der Abwicklung der auf die Vermittlung ungarischer Saisonarbeiter nach Deutschland gerichteten Regierungsaktion teilnahm, berichtet mit wissenschaftlicher Gründlichkeit über diese neue wichtige Etappe der ungarischen Agrarpolitik. Er meint, dass durch die Unterbringung eines fünften oder sechsten Teiles unserer Wander-Saisonarbeiter im Auslande eine Erleichterung auf dem Arbeitsmarkte und infolgedessen eine allgemeine Erhöhung der landwirtschaftlichen Arbeitslöhne herbeigeführt worden sind. Wir glauben, dass in diesem Falle eher das behördlich festgesetzte Lohnminimum, aber in erster Reihe die Rentabilität der Landwirtschaft und die vor dem Kriege infolge der Agrarkonjunktur eingetretene Lohnerhöhung sich geltend machten. Dennoch soll die soziale und volkswirtschaftliche Bedeutung des durch die verdungenen Arbeiter in vier Jahren nach Hause gesandten Erwerbes von 20 Millionen anerkannt werden. Ein besonderes Interesse verdient der Teil des Buches, in welchem die Gesichtspunkte der Regierung in Bezug auf die Auswahl der Arbeiter besprochen werden. Unsere Arbeiter konnten sich in Deutschland desto mehr behaupten, je mehr die Verhältnisse der neuen Arbeitstätte

jenen in der Heimat ähnlich waren. Im Allgemeinen war man mit ihrer Arbeit zufrieden und wenn sie zu Hause noch brauchbarer sind, so hat dies wahrscheinlich auch einen arbeitspsychologischen Grund. Gegenüber den vorangehenden Jahren ist die Bereitwilligkeit der Arbeiter, sich für die Arbeit im Auslande zu melden, um einiges zurückgegangen, was, ausser der gesteigerten industriellen Arbeiternachfrage und den Kriegsverhältnissen, nach Ansicht des Verfassers, sich auch darauf zurückführen lässt, dass die früher bestandene Disparität zwischen den Arbeitsverhältnissen in Deutschland und in Ungarn sich wesentlich verringert hat. Während die Aktion vor 1940 einer symptomatischen Behandlung gleichkam, die den Zweck hatte, die Überfüllung des Arbeitsmarktes zu erleichtern, stellt sie seither die freundschaftliche Unterstützung unseres in Waffen stehenden Verbündeten dar. Durch diesen Umstand wird die Bedeutung der ausführlichen und aufrichtigen Darstellung der Frage unterstrichen, und der Verfasser hat seine Aufgabe mit Erfolg gelöst.

(*Andreas Heller.*)

Sándor, Johann: Wertlose Stoffe, Abfälle, als Rohstoffquellen. Wiko, Kassa. (Sonderabdruck aus dem Jahrbuch 1941/1942 der Kgl. Ung. Staatl. Handels-Hochschule zu Kassa.) 59. S. (In ungarischer Sprache.)

Die Arbeit befasst sich mit den Verwertungsmöglichkeiten der Abfälle und der bisher unbeachtet gebliebenen Minerale, Pflanzen, weist auf die im Auslande eingebürgerten Aufarbeitungsmethoden hin und erörtert die in Ungarn vorhandenen solchen Materialien. Die Studie kann nicht nur auf das Interesse des gebildeten Publikums Anspruch erheben, sondern beleuchtet auch nach vielen Richtungen auch den durch die Fachwissenschaft zu betretenden Weg.

(*Alexander Király.*)

Von Gottl-Ottlilienfeld, Friedrich: Wirtschaftspolitik und Theorie. Berlin, 1939. — S. 240.

Gottl-Ottlilienfeld verteidigt in diesem Buche die Volkswirtschaftslehre als Wissenschaft, indem er den Nachweis führt, dass — entgegen den Behauptungen der Vertreter des praktischen Lebens — die grossen wirtschaftlichen Umwälzungen die Wissenschaft nicht unvorbereitet fanden und wir von der Wissenschaft die Erklärung sämtlicher Belange der heutigen Lage erhalten. Die Wissenschaft erschliesst die theoretische Stellungnahme die sich den wirtschaftspolitischen Vorgängen des Nationalsozialismus anpassen, bringt das Leben und die Prinzipien, die Praxis und die Doktrin einander naeher. Die liberale, kapitalistische Theorie scharf zurückweisend, ist Gottl bestrebt, die Irrtümer derselben aufzuzeigen und den Lehrsatz des Nationalsozialismus zu rechtfertigen, der sich nur um das Leben und nicht um die Dogmen kümmert. Gottl's Bestreben ist darauf gerichtet, die Pflege der Wirtschaftswissenschaft voll der weltanschaulichen Einstellung zu unterordnen. Hiergegen erhebt sich das Bedenken, dass sich die Wirtschaftspolitik von weltanschaulichen Einflüssen nicht unabhängig machen lässt, während die wissenschaftliche Untersuchung die Wahrheiten sucht, die vorhandenen Wirklichkeiten erforscht und Tatsachen festzustellen sucht. Gottl's Verdienst ist dagegen, dass im Werke auf die Erfordernisse, Ziele, Möglichkeiten und Notwendigkeiten der aus nationaler Weltanschauung schöpfenden volkswirtschaftlichen Auffassung mit grosser Kraft und Fachkundigkeit, fast mit Meisterhand hingewiesen wird.

(*Beatrix Takaró-Gáll.*)

Futó, Michael: Le relazioni economiche tra l'Italia e l'Ungheria. (Sonderabdruck aus den Nummern 1—3 des Jahrganges 1942 der „Rassegna d'Ungheria“.) Budapest, 1942. 60 S. (In italienischer Sprache.)

Der Verfasser bespricht eingehend und lehrreich die Aussenhandels-Beziehungen zwischen Italien und Ungarn, wobei der grösste Teil den Geschehnissen der Jahre 1920—1941 gewidmet ist. Die Zielsetzung der Studie ist annerkennenswert, und die Ausarbeitung dient erfolgreich ihrem Zwecke, doch muss auf manche augenfällige Unzulänglichkeit in den Ziffern hingewiesen werden, da, besonders in fürs Ausland bestimmten und sonst richtig und mit Fleiss aufgebauten Veröffentlichungen — und die besprochene Arbeit ist eine solche — Versehen, Druckfehler und mangelhafte Vergleiche nicht vorkommen dürfen.

(É. a.)

Kämpfer, Otto: Agrarkredit und Grundkredit in Bulgarien. 1942. S. XI. u. 169. Stuttgart und Berlin, W. Kohlhammer.

Der Verfasser erörtert eingehend und gründlich alle Details des hypothekarisch sichergestellten und des persönlichen Agrar- und Grundkredites in Bulgarien; er weist auf die mangelhafte Rechtssicherheit des Grundkreditwesens hin und kommt zur richtigen Schlussfolgerung, dass eine kraftvolle Entwicklung des Hypothekar-Kredit-Systems nicht erwartet werden kann, solange nicht der Grund zur Rechtsordnung mit der Einführung des Katasters und des Grundbuches gelegt ist.

(É. a.)

Visszaemlékezés Stein Lőrincre.¹

Elég sok magyar társadalom-, állam-, jogbölcsező vette fel a jezsuiták régi bécsi épületében elhelyezett egyetemen a tudomány tűzkereszttségét, ahol Stein, Unger, Ihering, Arndt, Schäffle ihletesen szolgálta a szellem birodalmát, míg szemben az Akadémia palotájában Rokitansky és Meynert magyarázták a lét titkait és a templomban P. Klinkowström, egy modern Abraham a Sancta Clara, szórta villámaait a romlott világ ellen.

Stein Lőrinc a XIX. század második felében a bécsi egyetem nagyhírű tanára, négy tudomány területén fejtette ki maradandó értékű, ritka önálló működését. E négy tudomány a következő: nemzetgazdaságtan, pénzügytan, közigazgatástan és társadalomtan. Mind a négy tudományt a hegeli bölcészetben iskolázott, de teljesen egyéni doktrínákkal gazdagította, termékenyítette: mint úttörő nem volt tulajdonkép iskolája — mint előttem panaszkodva említette, — hisz nem volt egyszerűen utánozható, de mindenki, aki az említett tudományokban utána működött, élvezte szellemi hatását.

Úgy látszik, legelőször a szociális probléma ragadta meg figyelmét: mint a dán kormány követe, Párisban érintkezésbe jutott az ott élő, erős tudományos mozgalmat előidéző szocialista írókkal, kiknek hatása alatt keletkezett a „Sozialismus und Communismus in Frankreich“ című munkája, mely nemcsak ismertetése a mozgalomnak, hanem annak elemzése, értelmezése, a proletariátus keletkezésének és jelentőségének vizsgálata. Bizonyára itt alakult ki a szociális mozgalom történeti szerepéről való felfogása, mint általában a társadalomról való tana.

Stein Lőrincet tudtommal Thun Leo, az osztrák konkordatum létesítője hívta a bécsi egyetemre, melynek egyik díszje volt. Úgy látszik, hogy ennek a meghívásnak az eredete folytan a későbbi liberális polgári minisztérium vele nem rokon-szenvezett, bár senki sem volt, aki az alkotmányos élet intézményének természetét és fontosságát oly mélyen ismerte és képviselte, mint ő. A politikától tudtommal egészen távol állott és így a kormányköröktől is; a félhivatalos „Centralblatt für

¹ A fenti sorok nem Stein Lőrinc egész munkásságát méltatják, hanem csak személyével kapcsolatos emlékeimet újítják fel.

Eisenbahnen und Dampfschiffahrt“-ot szerkesztette és ott sok kedves, néha néhány sorú rövid cikke üdvös javaslatokkal jelent meg. A függő közlekedési problémák megoldása érdekében írta az „Eisenbahnrechtsbildung“ című nagy érdeklődést keltő tanulmányát, melynek hatását egy tanítványának, Emil Saxnak a közlekedést tárgyaló nagyszabású munkájában ki lehet érezni. Mikor 1871-ben a Hohenwart minisztérium megalakult, a nemrég Németországból meghívott, bár idegen, sváb kiejtése miatt Bécsben különben sem népszerű Schöffle-t tették meg kereskedelmi miniszterré azzal a szereppel, hogy a Hohenwart-féle föderalisztikus alkotmánytervezetet kidolgozza. Mindamellelt Stein tekintélye általánosan el volt ismerve. Ezt tanúsítja a következő eset is: Mikor arról volt szó, hogy e sorok íróját Nagyváradra a jogakadémiához kinevezik, Steinhez való viszonyomnál fogva kötelességemnek tartottam ezt nála bejelenteni. Stein ezt nem helyeselte és még aznap kocsiba ült és felkereste az akkor egyetemi ügyekben diktatórikus hatalommal rendelkező Lemayer osztályfőnököt. Ennek folytatása volt, hogy másnap elmentem Lemayerhez, aki azt mondta nekem: fiatal uraink (azt hiszem, főleg Böhm-Bawerkre célzott) most külföldön vannak, két egyetemi tanszék üres (Innsbruck és Czernowitz). Tessék a miniszterhez — Stremayer — menni és azonnal kiállítjuk a kinevező diplomát.

Nagyon jellemző Steinra és tekintélyét bizonyítja a következő eset is: Egy nap megjelent nála a főudvarmester, kérve, hogy Rudolf trónörököszt a gazdaságtanba vezesse be. A beszélgetés folyamán a főudvarmester kérdezte Steintől, hogy melyik órában tartaná előadását. Stein akkor érezte, hogy arról van szó, hogy a trónörökösnek úgynevezett privatissimumot tartson. Mire Stein önérzetesen azt mondta: „Das Beste, was ich meinen Schülern geben kann, gebe ich auf der Lehrkanzel: ich lese täglich von 11—12 Uhr“. Ezzel az ügy el volt intézve és Mengert bízták meg az előadásokkal.

Társadalomgazdaságtani eszmemenetének kiinduló pontja a jószág. A jószág emberi célokat valósít meg. Tehát a jószágban tulajdonképen az ember lakik céljainak sokaságával: „én vagyok ez a hajó, én vagyok ez a ház stb.“ A jószág világ szerves természetű. Erről órákon át beszélt és felfogását egy mélyen járó értekezésében kifejtette (Das organische Leben der Güterwelt, Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft, Tübingen). Érdekes, hogy ilyen előadására egyszer ellátogatott Karvassy pesti egyetemi tanár. Sokallta Stein fejtegetését és ezt mondta: „Én néhány szóval megmondom, mi a jószág.“ Mintha az volna a tudományosság non plus ultra-ja, valamit néhány szavú definitióban kimondani. Legyen szabad még néhány eszmét itt megrögzíteni az előadások nyomán általam gyorsírásban feljegyzettekből, melyek még ma is birtokomban

vannak. Mindenki nagy tanulságul és elmélyedéssel olvashatja, aki a gazdasági élet jelenségei iránt érdeklődik.

„Die Nationalökonomie — mondja Stein — ist das grosse Medium, durch welches wir das Schaffen der Völker messen. Die Nationalökonomie bedeutet etwas anderes, als blos Sätze über Güter, sie ist die Lgoik und das Nachdenken über den Menschen. Was wir Nationalökonomie nennen, ist eine neue Tatsache, eine Schöpfung. Sie bietet eine Reihe von Erscheinungen, wo eine neue Welt anfängt, eine Schöpfung in der Schöpfung: die Arbeit des Menschen. Es ist ein weit grösserer Unterschied zwischen Baum und Tisch, als zwischen Sonne und Erde. Den wollen wir sehen. Die Macht der Arbeit ist die Ursache, warum wir Güter besitzen. Die soziale Frage ist nicht blos ein Gegensatz der Klassen sondern die Frage, ob der Mensch mit seinem Verstande im Stande ist, die Natur der Güterwelt zu ändern und die Kapitalien so zu vertheilen, wie ich will; sie kämpft nicht mit der Vertheilung, sondern mit der Möglichkeit der Vertheilung. Wenn diese Welt der menschlichen Arbeit so gewaltig ist, so kann sie nicht zufällig sein. Wir müssen sie begreifen. Sie muss ihre Gesetze haben. Die frühere Menschheit glaubte mit den Tatsachen die Gesetze zu kennen. Wir finden hier einen der allergrössten Faktoren der Geschichte, das Güterleben. Die Weltgeschichte ist Geschichte des Güterlebens. Welches ist die höhere Natur der Nationalökonomie? Die Verwirklichung der materiellen Freiheit, und das Güterleben ist der Träger derselben. Der Besitz ist die Freiheit; er enthält die Bedingungen der Selbstbestimmung. Das Wesen der Persönlichkeit ist frei zu sein; jeder strebt also nach Besitz. Die Entwicklung der Menschheit besteht darin, jeden reicher zu machen. Die Summe der Güter, die auf jeden entfällt, wird mit jedem Jahrhundert grösser. Das Geheimnis der Nationalökonomie nun besteht darin, dass wir fühlen, dass sie uns die Freiheit bringt. Die Nationalökonomie muss mit der Persönlichkeit übereinstimmen. Das tiefere Wesen der Nationalökonomie ist einfach. Im Menschen sind zwei Elemente: 1) was wir als Bedürfnis der persönlichen Entwicklung betrachten; 2) das Mass der eigenen Kraft. Folge: Arbeit. Ziel der Arbeit: Ich. Die Vollenendung meiner Persönlichkeit. Folge dass es so viel Thätigkeiten gibt als Gegenstände. Jeder Gegenstand bildet einen Begriff. Der Begriff gewinnt einen Körper! Definition. Ich denke. Die grosse Arbeit der Persönlichkeit ist Wissen. Jeder Begriff ist eine That. Also ist Wissenschaft Freiheit. Sie wissen die Dinge nicht, sie sind die Dinge, die sie wissen. Das soziale Gebiet der menschlichen Arbeit tritt ein, wo das Objekt derselben nicht mehr der Begriff, sondern die Tatsache ist, die Arbeit, die nicht den Gegenstand, sondern den Zweck desselben begreift. Das ist Nationalökonomie.“

Stein tanításainak értéke a történeti és bölcséleti magasság, az általánosítás és egyszerűsítés, a gazdasági jelenségeknek a világképbe való beállítása. A gazdasági élet kategóriáit a lét és gondolat elemi kategóriáira vezette vissza és onnét emelkedett fel a legmagasabb emberi kategóriákig. Történetbölcselet volt, anélkül hogy a történeti adathalmazok Danaidák-hordójában elmerült volna.

Stein az első egyike, aki a modern társadalmi mozgalom és társadalmi probléma történetbölcseleti alapjait felismerte és magyarázta, aki ezzel a társadalmi politikának és a társadalmi közigazgatásnak megadta a tudományos alapját, aki általában a társadalmi mozgalmat, mint a történelmi evolúció szükségszerű folyamatát tárgyalta, azt a társadalom biológiai struktúrájába beágyazta. Stein Lőrinc a társadalmi tudományok nagy tanítómestere volt. A „Közigazgatástan” című munkájában foglalta össze eszméit, amelyek lényege a következő: A hűbéri és rendi társadalmi szerkezet után eljutott a világ az állampolgári társadalom szerkezetéhez. Míg amazok bizonyos jogrendszeren alapulnak, addig az állampolgári társadalom korábban az állam, a közigazgatás és a társadalom megváltozhatatlan törvényeivel áll szemben. Ezek a törvények ismeretesek. Az állampolgári társadalom legmagasabb elve, amelyet az állam is elismer, a személyiség absztrakt egyenlősége, viszont le nem tagadható tény a tulajdonjogban gyökeredző lényeges egyenlőtlenség. A tőke mennyiségtörvénye alapján ez a birtokosok és birtoktalanok különbségéhez vezet. Ebből folyik a társadalmi rendszer döntő törvénye, amely szerint a tőke a munka tőketermelő erejét abszorbeálja. Az állampolgári társadalom osztályai ennek tudatára ébredvén, mély és éles ellentétbe kerülnek. Az egyenlőségre alapított társadalom szüli az egyenlőtlenséget, nemcsak mint organikus tény, hanem mint a közgazdaság törvényei által szült ellentétet. Ez az egész világot megrázó ellentét szüli a két kérdést, amely a szociális kérdést alkotja. Az első az, helyes-e olyan közgazdasági, társadalmi jogrend, amelynek elkerülhetetlen következménye ez az ellentét? A másik kérdés: mi legyen itt az állam feladata?

Nincs kétség, hogy korunk e két kérdés középpontjában áll, mely megfogta a földgömbnek nem egyik, vagy másik részét, hanem az egész világot. Dőreség volna azt állítani, hogy akár a legbölcsebbek is megtalálták a megoldást.

Az állampolgári társadalom, amely a szabadságért való küzdelemben együtthaladt, ismét szétválík. A tőke szabad lett; most hatalommá válik. Körülveszi a trónt, a katonai szolgálatot a földbirtokra hárítja, a választójogot censushoz köti, kezébe veszi a kormányt. Uralkodik az államban és a társadalomban. Mellette ugyan a másik tényező: a munka is szabad, de ez mit használ ennek? Mert keresetének feltételei nem benne nyugszanak, hanem a tőkében; az már szervezkedett és

annyira nő, hogy már a legkiválóbb munkaerő szemében is utólérhetetlen. A verseny vezet a munkabér csökkenéséhez. Ez az egyenlőtlenség nevezhető-e szabadságnak? Mi által veszett el a szabadság? A tőkének az állam feletti hatalma által. A tőke az állam. A népképviselőt a tőkée; a kormány a népképviselőté. Hol itt az egyenlőség és hol találjuk ezt meg újból?

Ezeket a kérdéseket kell megvizsgálni. Ezek a világtörténelemnek nagy érverései. 1848: fordulópont. A tőke, amely az állam fölött uralkodott, nem tudott maga fölött uralkodni. Csak önmagára gondolván, elfelejtette az állam magasabb lényét, közömbös lett, durva lett, irgalmatlan lett a munkával szemben, amelyből eredt. A munka a hatalmat magához ragadta. De 1848 után ismét elbukik. Belátta quantitatív gyengeségét. De felismerte, hogy létének más az alapja, mint a tőkée és így feltámadt benne az osztályöntudat. Az eredmény a munkásosztály, a negyedik rend keletkezése.

Társadalompolitikai tekintetben nagyon termékeny gondolat volt a „fel- és lemenő osztálymozgalom törvénye“, amelyet Stein formulázott.

Stein Lőrincz egyik nagy érdeméül kell tekinteni a tudományos fogalmak berotvaéles megállapítását és fényes esiszolóját. A közigazgatásban, a pénzügytan előtt csak halmaza volt a tételes törvényeknek és rendeleteknek. Stein a fogalmakat görcső alá vette és tisztázta minden hozzájuk tapadt múltó jellegtől és még inkább a salaktól.¹ A végrehajtó és törvényhozó hatalom, a törvény és rendelet, a közigazgatási bíróság nagy alkotmányjogi jelentőségét, jellegét, a pénzügyi illeték, a forgalmi adó, a budget közjogi természetének fogalmát stb. stb. Stein vezette be a tudományba. Stein volt az első, aki a hadügyi igazgatás problémáinak külön figyelmet szentelt és közigazgatástanának egy kötetét annak szentelte. A gyámság, a gondnokság, a sajtó közigazgatási rendszerét nála találjuk tudományosan jellemezve. Külön tudománnyá emelte a közigazgatást a közigazgatási jog mellett. A közegészség ügyeinek és gyógyügynek belső megkülönböztetését nála találjuk. Különbséget tesz az uralkodó funkciói között, élesen elválasztva az egyes részeit; különbséget tesz a civillista és a Privatschatulle között stb. Az állam tevékenységei közül kimutatja azok jellegét a különböző történeti korszakokban, a patriarchalis, a rendi és az állampolgári korszakban. Fontos különbséget tesz a magántermészetű és a közigazgatási természetű egyesületi jog között. Élesen különböztet közigazgatási kereset, panasz és kérvény között. A zagyva empirikus rendészetet erős tudományos alapra fektette. Rendkívül nagy nemzetközi anyagra támasz-

¹ Egy alkalommal felkeresvén őt, azt mondta: itt ülök és azon gondolkodom: mi az út? Intézmény? Vállalat? Közigazgatás? Kérdezze egyszer az önök Kerkápolyját, mondja meg, mi az út.

odik és körülbelül 22 kötetre tervezte munkáját. „Kann man über Feuerwesen weniger als einen Band schreiben?“ mondta nekem talán tréfásan. Tényleg megjelentek tudtommal a következő fényesen írt kötetek: Die Presse. Das Heerwesen, Das öffentliche Bildungswesen. Das öffentliche Gesundheitswesen. Die vollziehende Gewalt. A belügyi igazgatás lényegét ő állapítja meg. Figyelmeztette hallgatóit a közigazgatástan fontosságára és egy alkalommal azt mondta nekem: „Legjobb tanítványaim (talán Inamára gondolt) a nemzetgazdaságtanból a közigazgatástanra mentek át.“ Azt akarta egyébként, hogy a bécsi egyetemen egyelőre a telekkönyvi jogból (!) habilitáltassam magamat.

Vonzó előadása volt.² A magyarság csak úgy özönlött hozzá. Magas, szikár előkelő alakjáról — állva tartotta előadásait — inkább angol államférfiúnak tarthattuk. (Arcképe a Pázmány Péter-egyetem nemzetgazdasági szemináriumának birtokában van; a híres bécsi Artaria cég kiadványa.) Suttogó hanggal kezdte kis köhíntéssel, de aztán hangja erősödött és élénkült. Szerette néha tárgyát dialogusban előadni. Az állam a bankhoz: „Adj pénzt!“ A bank: „Nincsen.“ Az állam: „Kell lenni.“ Bank: „Még sincs.“ Állam: „Bankóprés.“ Ha sietett, kimentette: engedjék meg, hogy az ígéket kihagyjam. Hallgatóit többször így aposztrofálta: „Önök, mint leendő képviselők“ vagy más témánál: „Önök, mint egy évre becsukható igazgatósági tagok.“ Érdekesen rajzolta egy a fenntartójától megfosztott család küzdelmét társadalmi helyzetének fenntartásáért. Mint már említettem, nagy gonddal tisztázta a tudományos fogalmakat, mégis azt mondta: fogalmak csak bogárgyűjtemények, amelyekből az élet hiányzik. A tudomány a világszellem maga fölötti gondolkodásának eredménye. (Der Weltgeist denkt über sich selbst nach.)

Barátja, tisztelője volt Magyarországnak; magyar hallgatóit szeretettel tüntette ki. Mikor az első alkotmányos költségvetés megjelent, amelyben bizony a közoktatás igen mostoha bánásmódban részesült, feddőleg ezt mondta: „Wollen die Ungarn das Meer mit einem Bierseitel ausschöpfen?“ Az 1876-ban a nemzetközi statisztikai kongresszusra, mely Pesten tartatott, eljött és itt tisztelőivel nagyon kedvesen találkozott. A „Verwaltungslehre“ megjelenése előtt engemet szólított fel, hogy azt magyar nyelvre fordítsam. Nem a fordítással akart terhel-

² Ha jellemezni akarnám az általam hallgatott külföldi tanárok előadási módját a következőt állapítanám meg: Roscher (Lipcse) érdekes, eleven, tanulságos; kissé pedáns, hangsúlyozásából a hallgató tudta mi a szöveg, mi a jegyzet. Schäffle (Bécs) száraz volt és kellemetlen sváb kiejtésű. Knies (Heidelberg) hasonlóképpen száraz volt. Knapp (akkor magántanár Lipcsében) nagyobb hatást nem tett a hallgatóra. Ahrens (Lipcse) jogbölcész nagyon fárasztó és nehezen érthető volt. Stein mindnyáunk elől elvitte a pálmát.

ni, hanem azt szeretette volna, ha a könyvben gazdagon feldolgozott német, francia, angol adatokhoz a magyarokat csatolnám. Adott is nekem az egész magyar kormányhoz intézett levelet, amelyben a kormányt kérte, hogy az adatokat bocsássa rendelkezésemre. Még hízelgő szóval is biztatott: „Was zwei tun, ist immer besser.“ Tényleg már kaptam úgy mint Stein, Cottatól az első korrektúraíveket. Fel is szólítottam egy kiváló eszű hallgatótársamat, Freisinger Lajost (később váci közjegyző) a munkára. Közbejött itt mellőzni szándékolt körülmények folytán a munka másra bízott; azonban nem sikerülhetett, mert Steint fordítani és magyarázni csak az tudta, aki mint hallgató alaposan ismerte észjárását.

Magyar tanítványait figyelmével kitüntette. Mindig sok magyar hallgatója volt. Így előttem Concha, Hagara (későbbi főispán), velem együtt Grosschmied, Kasics (későbbi honvédelmi miniszteri tanácsos), Végh (később a Pesti Hazai Takarékpénztár igazgatója), Ullmann (később országgyűlési képviselő), Hoós (később a „Bácska“ című derék lap alapítója), Pulszky Ágoston, később Wlassics és mások. Stein előadás után szokott hallgatóihoz lépni, hogy kérdéseket tegyenek. Ilyen alkalommal történt, hogy egy magyar hallgató azt mondta, hogy az előadást nem értette meg. Mire Stein tréfásan azt mondta: „Da müssen Sie ein Buch darüber schreiben, das tun meine Kollegen auch.“ Egyes magyar hallgatóit felszólította, hogy az által szerkesztett „Centralblatt für Eisenbahnen u. Dampfschiffahrt“-nak cikkeket írjanak.

Érdekes volt akkori hallgatósága. Így emlékszem Luegerre (később Bécs főpolgármestere), Benediktre (a későbbi kiváló nemzetgazda és a Neue Freie Presse kiváló és félelmetes főszerkesztője), Alfred Bergerre (a nagy miniszter fia, később a Burgszínház igazgatója), Steinbachra (a későbbi miniszterre), Karl Emil Franzosra (a jeles költőre), Kuranda Kamillra (a nagytekinélyű képviselő fia, később a kereskedelmi minisztérium hivatalnoka), Dingelstädterre (a kiváló költő és Burgszínház-igazgató fia) stb.

Érthetetlen és sajnálatos, hogy ily mélyen fürkésző, melletti higgadt életszemléletű kiváló egyén a gazdasági élet gyakorlati mezején élete végén nemcsak sikert nem aratott, sőt fiaskót szenvedett. Az osztrák jog szigorú rendelkezését, az „engste Leibessperre“-t alkalmazták ellene. De a nagylelkű császár fizetését megduplázta. A sors gúnya így megvalósította, amit egy alkalommal nekem mondott: „Ich will meinen Söhnen kein arbeitsloses Einkommen hinterlassen.“

Legyen szabad még a következőket megjegyezni. Stein Lőrincel egyidőben még több kiválósága volt a bécsi egyetemnek a jog- és államtudományok terén: Unger, a kiváló jogász, később „Sprechminiszter“, aki az osztrák polgári törvénykönyv

szigorú kritikája által tünt fel először és az osztrák jogot ismét észjogi felfogásából visszavezette a római joghoz. Érdekes, hogy egy későbbi marienbadi találkozásunk alkalmával azt mondta nekem, mintegy bűnbánólag: „Hisz ez az osztrák polgári törvénykönyv nem is olyan rossz.“ Unger mellett, a Göttingából meghívott nagy római jogász, Ihering, ki azonban kisvárosi életstílusának engedve, csakhamar visszavágyódott Göttingába. Aztán Schäffle, aki azonban Bécsben nem tudott Stein mellett nagyobb attrakciót kifejteni. Különösen a magyarok hű testőrei maradtak Stein Lőrincnek, aki mint egy tanári souverain benyomását tette, a gondolatvilágnak egy fényes csillaga.

Irodalmi munkásságom közepette többször volt szívesen felhasználni alkalmam, hogy tudományos munkásságú kortársakról megemlékezzem (Kautz, Keleti, Engel, Bodio, Roscher, Brentano) és hiányosnak tartottam volna e sorozatot e megemlékezés nélkül, azért is, mert Stein volt az, aki az elsőéves joghallgatóban a nemzetgazdaságtan iránti szeretetet kiváltotta, azért is, mert a kor egyik legkiválóbb állam- és társadalomböleselőjének kell őt elismerni.

Stein Lőrinc már a sok törekvő magyar hallgatóra gyakorolt mélyebb hatásánál fogva megérdemli, hogy emlékének és tanításának egy magyar tudományos folyóiratban — ha későn is — egy lap szenteltessék.

Stein és Gneist kiegészítették egymást, méltó Dioskurosai voltak az akkor hatalmasan fellendülő európai állam- és társadalomtudománynak. Azonban Stein több tudományra kiterjedő, mély és termékeny tevékenysége és észjárásának felsőbbbsége mellett magasabbra helyezendő.

Nem itt a helye, hogy Stein szerepét a nemzetgazdaságtani irodalom történetében megállapítsam. Stein, mint fentebb mondtam, négy tudomány talaját művelte. Életének első korszakában a társadalom, élete utolsó korszakában a közigazgatásban lép előtérbe és leköti gondolkodását. Nagy történeti perspektívái alapján joggal gazdaságtörténeti böleselőnek mondhatnók, ami több, mint gazdaságtörténész. De előadásaiiban oly erősen lép előtérbe a szociális eszme, a tőke és munka harca, a proletáriátus szerepe, hogy joggal mondhatni: ő John Stuart Mill mellett egyike az elsőeknek, akik a nemzetgazdaságtan tárgyalásánál a szociálpolitikai szempontokat érvényesíti, sokkal korábban, mint az eisenachi csoport (Schmoller, Held, Brentano stb.) Hogy Németországban erről tudomást alig vettek, az főleg annak az antagonizmusnak tulajdonítható, amely Bécs és Berlin között fennállott; sajnos, a tudomány is alá van vetve politikai áramlatoknak, amelyeket abba a pártszellemtől megmértelyezett elemek becsempésznek.¹

Földes Béla.

¹ Mikor egyik tanítványom magát a szociálpolitikára habilitáltatta, azt mondták neki: ezzel nem tesz kellemes dolgot a kormányoknak!

Kartelmagánjog.

I. A gazdasági életet szabályozó egész joganyagot *Schmidt-Rimpler* aszerint a vezérszempont szerint tagolja két nagy területre, hogy a jogi szabályozás alapját a „Selbsteinsatz“ vagy az „Eingesetztwerden“ alkotja-e. A „Selbsteinsatz“, vagyis „pflichtgebundene Freiheit eigener Initiative und eigener verantwortlicher Entscheidung“ területéhez számítja a tulajdoni renden felül az egész szerződési jogot és harmadik tipusként a közös munkára szövetkezést, míg a másik csoportba azokat az eseteket sorolja, amelyekben a meghatározott célra közreműködés nem az egyén elhatározásától függ, hanem vele szemben — rendszerint a közhatalom részéről — bizonyos kényszerítő eszközök érvényesülnek. (Zur Erneuerung des bürgerlichen Rechts c. gyűjtemény — 1938. 83. és köv. l.)

A kartelek sorából az ú. n. kényszerkartelek kétségkívül az utóbb említett területhez tartoznak, de az ú. n. szabad karteleknek a „Selbsteinsatz“ kategóriájába sorozása sem lehetne vitán felül, hiszen már az ily kartel keletkezésére is sokszor gazdasági kényszerítő eszközök igénybevétele vezet.

A kartelnek ez a különleges jellege, amely a jogviszony természetét a közjogi jogviszonyokhoz teszi hasonlóvá, a határjelenségek iránt mindig fokozott érdeklődést tanúsító jogász számára értékes kutatási területet nyújt, amelynek érdekességét még fokozza a résztvevők valóban szabad elhatározásából keletkezett karteleket a társaságoktól élesen megkülönböztető az a jellegzetes vonás, amit a legpregnansabban *Wieland* akként fejtette ki, hogy míg a társaságok célja „Entfaltung der Kräfte“ — az erők együttes, minél teljesebb kifejtése, addig a kartelek esetében többnyire „Enthaltung der Kräfte“ érvényesül, vagyis a résztvevők a piac szabályozása érdekében épen tartózkodni kötelesek az erők olyan mértékű kifejtésétől, amilyen mértékben pedig erre képesek lennének. (Handelsrecht I. k. 457. és k. l.)

A nagyobb figyelem mégis — főként a mi irodalmunkban és jogszabályalkotásunkban — nem a kartetagoknak erre a különleges természetű jogviszonyára irányult, hanem az államnak a kartelek működésére felügyelő, azt ellenőrző és irányító tevékenységére. Ez a főtárgya karteljogi irodalmunknak, és a kartelekre vonatkozó 1931:XX. törvénycikknek is. Annak a magyarázata pedig, hogy a magánjogi, helyesebben kereske-

delmi jogi alapokból kiinduló munkák — tankönyvek és monográfiák — a kartelkérdés tárgyalásánál erre a lényegileg közjogi síkra csúsznak át, az ú. n. gazdasági jogi szemléletben van, amely nem utolsó sorban épen a kartel már érintett különleges jogi természetének hatása alatt a magánjogi és közjogi, sőt sokszor a közgazdasági és a jogi kérdések között logikusan megvonható határvonalat sem tartja tiszteletben, sőt azoknak jóformán jelentőséget sem tulajdonít.

A háborús gazdálkodást kétségkívül a Schmidt-Rimpler-féle *Eingesetztwerden* uralmi körének eddig talán sohasem tapasztalt kibővülése jellemzi, ami majd az erők bizonyos irányú kifejtésére ösztönzéssel, majd az erők kifejtésétől való visszatartással szinte az egész gazdasági életet egyetlen horizontális és vertikális irányban a végletekig ható kényszerkartelbe fogja össze.

Ennek érthető következménye, hogy az irodalom érdeklődése a kartelproblémák iránt az utóbbi időkben meglehetősen megcsappant, pedig a kartelek szerepe a háborús gazdálkodás idején sem csökkent. Ha helyes az a meglátás, hogy a kartel funkciójának lényege a piac szabályozásában van, ezt a funkciót a ma fennálló kartelek is betöltik, és ezzel a gazdasági életnek olyan tényállásbeli elemeit teremtik meg, amelyekből indulhat csak ki az államhatalomnak minden beavatkozása. Másfelől, amint erre a kartelek alkonyát emlegető irodalmi állásfoglalásokkal szemben legújabbban *Müllensiefen* mutatott rá, a kartelek meglévő, esetleg megfelelően átalakított szervezetei a háborús gazdálkodás idején is hivatva vannak arra, hogy az állam ár- és piacpolitikájának igen jó szolgálatokat tegyenek. (Zum Aufgaben- und Strukturwandel der Kartelle in der gelenkten Wirtschaft. — Z. der Ak. für D. Recht. — 1942. szeptemberi szám 42. és köv. l.)

De még inkább fel kell ismernünk a kartelkérdés tárgyalásának érdemességét, ha nem pesszimiztikus beállítottsággal tekintve a jövőbe, számítunk annak az időnek az elérésére, amikor az állami beavatkozásra nem lesz olyan széles körben szükség, mint ma.

Minél tökéletesebb lesz ebben az időpontban a kartelek jogi szabályozása, annál kevesebb kockázattal lehet majd a termelés és a piac közvetlen szabályozását az államhatalmi feladatok sorából kirekeszteni s az államnak csupán a felügyeletet és ellenőrzést tartani fenn. Ennek pedig nemcsak az állami adminisztráció költségeinek csökkenése szempontjából, hanem azért is határtalanul nagy fontossága lenne, mert az államhatalom fokozatos visszavonulásával párhuzamosan egyre nagyobb mértékben tudná az egyéni kezdeményezés a maga rendes körülmények között a haladás szempontjából nélkülözhetetlen szerepkörét visszakapni.

II. A ma hatályban lévő karteltörvényünk semmi vonatkozásban sem alkalmas arra, hogy a gazdasági életnek a normális keretek közé visszatérését előmozdítsa. A karteltörvény két feladatköre közül nevezetesen egyiket sem oldja meg. Az egyik feladatkör tekintetében a gazdasági jogi vonatkozású törvényalkotásunkat általában jellemző hátrányos vonás mutatja. Amint a pénzügyintézetekről szóló törvényünk mellőzi a külföldi banktörvények exakt szabályozását és ehelyett beéri a Pénzügyintézeti Központ ellenőrző tevékenységének ma már általános jellegű biztosításával; amint biztosítási jogunk új szabályait még az anyagi biztosítási szerződési jog fejlődésének irányítását is a pénzügyminisztérium felügyeleti joga körébe utalja, épen úgy az 1931: XX. t.-c. is mellőzi a kartelek megengedett és meg nem engedett tevékenységi körének tüzetesebb elhatárolását, ehelyett a közjó és közgazdaság érdekében ütköző tevékenységet generális klauzulával ítéli el, amelynek tartalommal kitöltését az iparügyi miniszter discretionális jogkörének mikénti gyakorlásától függően a Kúrián alakuló külön bíróságra bizza, ez a külön bíróság azonban a törvény hatályban létének első évtizede alatt nem jutott abba a helyzetbe, hogy delegált jogalkotó szervként számottevő működést fejtsen ki.

A törvényhozásnak ez az eljárására a három felhozott példa közül talán leginkább épen a karteljog körében volt indokolt, hiszen a kartelek közgazdasági és jogi vonatkozásai nélkülözték azt a tüzetes kidolgozottságot, ami mind a pénzügyintézetek, mind a biztosító magánvállalatok tekintetében tüzetesebb jogi szabályozás alapjául is fel lett volna használható. Ez azonban nem változtat azon a tényen, hogy a kartelek közjogi vonatkozásai kidolgozatlanok, és a törvényhozás beavatkozása nélkül kidolgozatlanul is fognak maradni.

Még sivárabb a helyzet képe a másik feladatkör tekintetében. A kartetagok egymásközötti, a lényegét tekintve tisztán magánjogi jogviszonya a külföldi törvényekben is csak alig van szabályozva, az 1931: XX. t.-c. 11. §-a pedig a szabályozás elől kifejezetten ki is tér az általános magánjogi szabályokra utalással.

Pedig a törvényhozásnak nemesak inkább lett volna meg a lehetősége a magánjogi vonatkozásokat tüzetesen szabályozni, mint az imént tárgyalt vonatkozást, hanem az ilyen irányú szabályozás igen szükséges és a következő időszak szempontjából rendkívül fontos is lett volna.

A kartelek feletti felügyelet terjedelme, az állami beavatkozás foka olyan kérdések, amelyek megoldása az államhatalom mindenkori gazdaságpolitikai felfogását tükrözi vissza. A generális klauzulának tehát ebben a vonatkozásban megvolt az a létjogosultsága, hogy a kormánynak a gazdasági helyzet vál-

tozásához való idomulásra módot nyújtott. Ezzel szemben a karteltagok egymás közötti lényegileg magánjogi viszonya a már élő kartelek körében legalább annyiban véglegesen kialakultnak volt tekinthető, hogy az évtizedek óta működő kartelek elegendő tanulságos anyagot szolgáltatott volna a szabályozást igénylő vitás kérdések megállapítására. Kétségtelen, hogy ez a szabályozás nem lett volna könnyű, hiszen a jogirodalomban az az alapvető kérdés is tisztázatlan, hogy a kartel jogviszonynak mi a jogi természete és ehhez képest a magánjog rendszerének melyik az a jogintézménye, amelynek évszázadok fejlődése során kialakult szabályait a legkevesebb módosítással lehet a kartelekre átvinni.

A szabályozás szükségessége mellett még további két érv is szól. Egyfelől az, hogy bárminő is legyen az állam és a kartel viszonyának szabályozása, vagyis a jogalkotás bárminő kartelpolitikát folytasson, más kartel, mint amely az állami beavatkozás szűrőjén keresztül jutott, tehát a gazdasági élet szempontjából előnyös, nem állhat fenn. Ennek következtében tehát a belső jogviszony szabályozásának az lehet a legfontosabb feladata, hogy a minden kartel életében észlelhető és a kartel fennmaradását állandóan veszélyeztető, belső feszültséget tompítsa. Ez a tompítás pedig csak az egyes tagok jogállása tekintetében felmerülő kétségeket eloszlató szabályozás útján lehetséges. De másfelől szükséges a szabályozás azért is, mert a gyakorlati tapasztalatok szerint a belső viszonyt érintő kérdésekben a bíróságok elvi jelentőségű határozataiban kifejezésre jutó szokásjogi jogtételek kialakulása egyáltalán nem remélhető, hiszen a karteltagok egymásközi viszonyában felmerülő kérdések az esetek túlnyomó többségében választott bíróság döntése alá kerülnek, a választott bíróságok döntései pedig a nyilvánosság elől el vannak zárva, de a különböző választott bíróságok nem is igyekeznek egymás elvi álláspontjaihoz alkalmazkodni, ellentétben a rendes bíróságokkal, amelyeknek, különösen felső fokú határozatai a bíróságok későbbi döntéseire hatással vannak akkor is, ha azoknak elvben kötelező erejük nincsen.

Épen ezért az új karteltörvénynek, ha valóban szolgálni kívánja azt a cél, hogy a kényszergazdálkodás megszűnése, vagy szűkebb térre szorulása idején a piacsabályozás szerepét egészséges belső szervezettel működő kartelek egészen vagy részben átvehessék, egyik legfontosabb feladata kell, hogy legyen a kartelmagánjog tüzetes szabályozása, és ezzel a kartelpolitikai szempontból egészségesnek ítélt kartelek belső szilárdságának biztosítása. A szabályozásnak természetesen nem szabad a belső stabilitás biztosításán túlmennie, és azzal az eredménnyel járnia, hogy a karteltagokat a kartel rabjaivá tegye.

III. Ami mármost a kartelmagánjog szabályozásának

irányelveit illeti, véleményem szerint, két vezérgondolat emelkedik ki. Az egyik, hogy a kartel a maga speciális funkciójánál fogva a forgalom jogának nem olyan általánosságban szükséges intézménye, mint például az adás-vétel, a bérlet vagy a szolgálati jogviszony, hanem kivételes jelenség, keletkezéséhez és fennállásához bizonyos különleges előfeltételek, a közgazdaságilag előnyös hatás prelimináris megállapítása szükséges. A kartel eme kivételes jellegéből folyik, hogy a szabályozásnak az összetartó erőt mérsékelten kell adagolnia, nehogy a kartel létezését indokoltta tevő körülmények elestével és a viszonyok változása folytán már nem előnyös kartel is élvezze a törvény támogatását a belső viszonyban.

A második vezérlő gondolat az a negatívum, hogy a kartel általában egyik tipikus kötelmi jogi jogviszony képét sem mutatja, illetőleg, hogy azoknak a sorából nemcsak egynek képében jelentkezhetik, és ennek következtében minden kartelszerződésre vonatkozólag nem lehetséges a kötelmi-jog valamelyik szerződési típusára vonatkozó szabályt *uno ictu* kiterjeszteni, hanem a törvényhozási szabályozás csak a kötelmi jognak az általános, minden szerződésre irányadó szabályait fogadhatja el alapul, míg a tipikus kartelmagánjogi rendelkezéseket egészen önállóan kell felépíteni.

Az említett irányelveknek megfelelő szabályozást kívánó egyes kérdések sorából a következőket emelem ki.

1. Ami a kartelszerződés joghatályos létrejövetelének előfeltételeit illeti, ezek legfontosabbjai nyilván már a kartelfelügyelet jogszabályai körében meg lesznek állapítva. Így az ellenőrzés szempontjából is fontos, hogy a szerződés írásba legyen foglalva, sőt az is, hogy az okirat hatósági ellenőrzés lehetővé tétele érdekében be legyen mutatva. A belső jogviszony szempontjából ezen túlmenően igen kívánatos, hogy a felek között fennálló jogviszony minden időpontra szövegesen pontosan megállapítható legyen. Ezt a kartelviszony minden — bár bejelentési kötelezettség alá esetleg nem is eső — változását feltüntető minél hitelesebb, időrendi gyűjtemény biztosítaná.

2. Kétségkívül igen nehéz kérdés az akarathányon alapuló megtámadás kérdése. A gazdasági kényszerhelyzet kihasználásával létesített szerződés az 1932: VI. t.-c. 9. §-a értelmében a gazdasági kényszerhelyzetben nyilatkozó személlyel szemben kizsákmányoló szerződésnek minősülhet, és mint ilyen érvénytelen lehet.

Az idézett törvénycikk 11. §-a értelmében viszont a kizsákmányoló ügyletre vonatkozó rendelkezések nem alkalmazhatók bejegyzett kereskedők kölcsönös kereskedelmi ügyleteire.

Bár a kartelszerződés nem csupán bejegyzett kereskedők között jöhet létre, kétségtelen, hogy az esetek túlnyomó többsége

ségében ez lesz a helyzet. Az általános magánjog szabályai szerint tehát a kartelszerződés érvényességét nem érintené az sem, ha annak megkötésére valamelyik szerződő felet szorult gazdasági helyzetének kihasználásával vennék rá.

A kizsákmányoló szerződésre vonatkozó rendelkezések alkalmazását kizáró szabály rációja azonban a kartelszerződés esetére nem talál. A szabály alól a bejegyzett kereskedők tekintetében tett kivétel magyarázata az, hogy a kereskedő az üzleti spekulációs kockázat viselésére lévén beállítva, nem szorul a jog fokozottabb gyámkodására. A kartelszerződés keletkezése körében előforduló azokban az esetekben azonban, amikor a kereskedőt a kartelszerződés megkötésébe a többi érdekelttek egyenesen belekényszerítik, az 1932: VI. t.-c. által szem előtt tartott gazdasági kényszerhelyzetnek egy magasabb síkon megfelelő olyan helyzet szokott előállni, amellyel szemben a kereskedő is ép úgy megérdemli a fokozott védelmet, mint a köznapi élet kisebb ügyletei körében a közönséges gazdasági kényszer hatása alatt szerződő nem kereskedő fél.

Nézetem szerint tehát szükség van arra, hogy a kartelszerződések most vázolt magasabb síkján a kizsákmányoló szerződésnek analóg alakját kiépítsük. A kérdés csak az lehet, vajjon kartelszerződés esetében is minden gazdasági kényszerhelyzet kihasználását elegendőnek tekintsünk-e arra, hogy a szerződő fél a szerződés kötelező ereje alól magát kivonhassa, vagy pedig számot vessünk azzal, hogy a kartelszerződés létrejövetele már természeténél fogva bizonyos kedvezőtlen helyzetből való kimenekülésre irányul, hogy kartelszerződés megkötésére a tagok egy része rendszerint csak a többiek részéről akár gyengébb, kár drasztikusabb eszközökkel kifejtett nyomás hatása alatt szánja rá magát.

Nézetem szerint az utóbbi irányban kell eldönteni a kérdést, ha egészséges kartelfelügyeleti szabályokat tételezünk fel, amelyek kellő garanciát nyújtanak arra, hogy csak közgazdaság általános szempontjából kívánatos kartelek fognak működési lehetőséget kapni. Ebben az esetben a gazdaságilag hasznos cél elérése érdekében a kényszerítés bizonyos fokának megengedettséget annál inkább el kell ismernünk, minél kevésbé zárkozunk el a kényszerkartelek intézménye elől.

A megengedett és meg nem engedett kényszerítő eszközök határvonalának megvonása annak a szabályozását jelenti, hogy a kartelbe még nem tömörült vállalatok a kartel létrehozásának, a kartelek pedig a kívülállók csatlakozásának érdekében minő, a többiek existenciáját befolyásoló, hatásában kényszerítő jellegű intézkedéseket tehetnek. Ebben a kérdésben is a közgazdaság érdekének kell előtérben állnia, és egészen kétségtelen, hogy amikor az ilyen műveletek a kívülállóknak a kartelbe bekényszerítése útján azt a célt érik el, amit egyéb-

ként a jogszabályalkotás kényszerkartel létesítésével lenne kénytelen megvalósítani, nem lehet megengedni a kényszerített karteltagnak a kényszerítés címén a szerződés érvénytelenségére való hivatkozást.

További kérdés azután, vajjon a kartel ellenőrző szerveknek módot nyújtson-e a törvény arra, hogy bizonyos kényszerintézkedések alkalmazására a kartel létrehozása érdekében egyes vállalatokat előzetesen felhatalmazzon.

3. További kérdés, mi legyen a következménye annak, ha a karteltag a reá gyakorolt és meg nem engedett nyomás alól felszabadulva magát a kartelszerződés kötelező ereje alól kivonja.

Mind a kizsákmányoló szerződés esetével analóg okból hatálytalan, mind más akarathiany okából érvénytelen szerződések esetében gondoskodni kellene az 1930: V. t.-c. 15. §-hoz hasonlóan arról, hogy a működését már megkezdett kartelről ne derülhessen az ki, hogy jogilag sohasem létezett, hanem ilyen esetben az érvénytelenség kimondása helyett a szerződés felbontása esetére szóló szabályokat kellene alkalmazni.

4. Az érvényesen létrejött kartel működésének szabályozásában a legfontosabb tisztázásra váró kérdés a tagok egymás közötti viszonyának, a kölcsönös jogoknak és kötelezettségeknek szabályozása. A mai jogállapot mellett az ebbe a körbe tartozó kérdéseket az igen nagy terjedelmű kartelmegállapodások szokták tüzetesen szabályozni, de egészen kétségtelen, hogy az eddigi gyakorlatból az általános vezérelveknek egész sorát lehetne törvénybefoglalásra alkalmas módon kiérlelni. A szerződés céljának megvalósítása érdekében való lojális közreműködés mellett általános ily természetű szabály lehetne a közjó és a közgazdaság érdekével harmóniában álló tevékenység és a szerződésnek ilyen értelemben való értelmezése. Ebben a vonatkozásban igen fontos tisztázásra váró kérdés a kontingentáló kartelek körében a kvóta jogi természetének és átruházhatóságának kérdése is.

Az, hogy a vállalati produktumoknak a kartel által forgalomba hozott mennyiségéből mennyinek az előállítására van az egyes résztvevő jogosítva, kétségkívül integráns része a karteltag jogállásának. Többnyire nem lesz akadálya annak, hogy a karteltag a neki kijelölt mennyiséget más vállalat által állíttassa elő, és szállítsa a közös értékesítő szervnek, feltéve, hogy a maga részéről a kartelszerződésben vállalt kötelezettségeket egyébként teljesíti. A kvóta átruházásának megengedése tehát nem jelenti feltétlenül a tagsági jogviszony forgalomképessé tételét, hanem hasonló helyzetet idéz elő, mint mikor valaki bizonyos jogviszonyból folyóan őt terhelő tevékenység egy részének kifejtésére maga helyett mást jelöl ki. Triviális hasonlattal élve, olyanféle helyzetről van szó, mint amikor az

előkelő szabóüzlet a konfekcionálás aprólékos munkáját a szabáshoz kevésbé értő kisiparosokra bízta.

Természetesen, ez a kérdés is olyan, hogy minden kartel helyzetére találó megoldást bajos lenne találni, és a törvény csak dispozitív, eltérő megállapodás hiányában érvényesülő szabályozást adhat.

5. Külön kérdés a kartel által szem előtt tartott célok megvalósítására rendelt szervnek a jogállása. Ha ilyen szerv működik, és arra a szerződés bizonyos jogkört ruház, ebben a jogkörben a szerv cselekvését az összes tagok cselekvésével lehet egy tekintet alá vonni.

A törvény feladata ebben a körben ismét csak eltérő kikötés hiánya esetére a központi szerv normális jogkörének megállapítása lehet.

6. A szerződésszegés következményei sorában a kartel-szerződések csaknem kivétel nélkül kötbért alkalmaznak. A törvénynek tisztáznia kellene azt a kérdést, hogy a szerződésszegés esetében a kikötött kötbér megfizetése felszabadítja-e a szerződő felet a szerződés további teljesítése alól, vagy pedig csak egyszeri szerződésszegést egyenlít ki, másfelől pedig, hogy a kartel körében kikötött kötbér mint kereskedelmi kötbér a bírói mérséklés alól ki legyen-e véve.

Véleményem szerint itt is ugyanaz az elvi összeütközés található, amelyet a kizsákmányoló szerződés analógiájával kapcsolatosan (2. pont) már érintettünk.

A kereskedőnek a saját nyilatkozatáért való fokozott felelőssége, amely a kereskedelmi kötbér mérséklésének elejtésére vezette a törvényhozást, illetőleg a bírói gyakorlatot, a karteljogviszony körében ellensúlyozódik a kartelben rejlő megkötöttség magasabbrendűségével, amelynek következtében a kereskedő mint karteltag a törvénynek éppen olyan gyámkodó védelmét érdemli, aminőt más ügyletek körében csak az élvez, aki nem kereskedő.

A kötbér mérséklésére pedig nézetem szerint nem csak fel kellene hatalmazni a bíróságot — ideértve a választott bíróságokat is — hanem arra is módot kellene nyújtani, hogy a választott bíróságnak olyan határozata ellen, amely a túl magas kötbért nem mérsékelte, a rendes bírósághoz lehessen fordulni.

7. A kartel kivételes jellege fokozott mértékben juthat kifejezésre az időtartam megállapításában. Célszerűnek látszik, hogy a kartel indokolatlan felmondás lehetősége nélkül túlságosan hosszú időre ne legyen köthető, hiszen a gazdasági élet folytonos változásai közepette nemcsak az következhetik be, hogy a kartelszerződés minden szerződő félre egyaránt előnytenné válik, amikor is annak megegyezéssel való hatálytalanítása nem lesz nehéz, hanem az is, hogy a viszonyok

alakulása egy-egy résztvevőnek érdekét a többiek rovására túlzott mértékben fogja szolgálni.

De éppen a kartelnek a gazdasági viszonyok alakulásához mért kikötései teszik szükségessé, hogy a *clausula rebus sic stantibus* a kartelszerződéssel szemben erőteljesebben érvényesíthető legyen, mint más szerződéssel szemben, természetesen ismét igen nehéz kodifikációs feladat annak a pontnak a megtalálása, amely a karteltagot a viszonyok változásából folyó előre nem látható következményektől megóvjá, de a kartel életét mégsem teszi már kezdettől fogva bizonytalanná.

8. Az a kérdés, amit még a szabályozásra váró problémák sorából megemlíteni kívánok, nem az anyagi jog, hanem az eljárási jog körébe tartozik. Kíváncsok, hogy a kartellel kapcsolatos magánjogi problémák eldöntésére szakszívesítések fejlődjenek ki. Úgy vélem azonban, hogy a karteltagok közötti jogviták elbírálására nem lenne alkalmas az ország területén egyhelyen működő bíróságok hatáskörének megállapítása. De nem helyes az 1931. XX. t.-c.-nek az a rendelkezése sem, amely hatásköri szempontból ezekre a jogvitákra nézve semmiféle eltérést nem állapít meg a rendes szabályoktól, a Kúrián szervezett külön bíróság hatáskörében pedig egyedül a kincstári jogügyigazgatóság által megindított közérdekű pereket utalja.

Az ország területének ismételt megnagyobbodása után nézetem szerint egyébként is elérkezett az ideje annak, hogy szakítsunk a trianoni gyászos idők alatt kifejlődött azzal a túlzottan centralizáló törekvéssel, amely a gazdasági élet intézményeit (még bíróságait is) Budapestre koncentrált. Hiszen a gazdasági életünkre ez az annakidején előnyösnek ítélt megoldás már ma is sokszor súlyos terhet jelent.

Az említett momentumok alapján találnám igen célszerűnek azt, ha a kartelviszonyból származó magánjogi jogviták a királyi ítélőtábláknál szervezett szaktanácsok elé kerülnének.

IV. A fentiekben kíséreltem meg néhány olyan fontosabb kérdést érinteni, amelynek a szabályozása az alkotandó karteltörvény magánjogi fejezetének feladata lenne. Minden egyes felvetett kérdés könnyen lenne további kérdésekre tagozható, és ezúttal nem is volt célom a kartelmagánjog problematikájáról kimerítő képet nyújtani. Úgy vélem azonban, hogy az érintett néhány kérdés is kellőképpen rávilágít arra, hogy magánjogi rendelkezésekre elég széles körben lesz szükség az új karteltörvényben, és pedig igen sok esetben már csak azért is, mert akár az általános magánjogi, akár az ezekkel ellentétes kereskedelmi jogi speciális szabályokat kíséreljük meg a karteltagok egymásközi viszonyára alkalmazni, egyaránt viasz, a kartelviszony szempontjából helytelen, s a közgazdaság érdekére káros eredményre juthatunk.

Nizsalovszky Endre.

Termeléselméleti meggondolások a foglalkoztatási fok nagyságrendjének statisztikai megállapításánál.

(Folytatás.)

V. A termelési tevékenység számszerű kifejezése.

A termelési tényezők *foglalkoztatási fokának* számításához, mint az előzőkben látható volt, két termelési tevékenység számszerű kifejezése kívántatik meg: 1. a tényleges termelési tevékenységé, 2. a lehetséges vagy elvárható termelési tevékenységé, amellyel mint termelőgazdasági alapállapottal a tényleges tevékenységet összemérjük. Azt, hogy mi értendő a tényleges termelési tevékenységen és pontosan mi az ennek összehasonlítási alapjául szolgáló termelőgazdasági állapoton ezt már részleteiben is tisztáztuk, de az még tisztázásra vár, hogy ezeket miképen lehet számszerűleg úgy kifejezni, hogy a foglalkoztatási fok, nevezetesen a termelőképesség foglalkoztatási foka — a már megállapított képletek szerint — valóban kiszámítható legyen. Ennek, mint ezt a foglalkoztatási fok számszerű értelmezése is előírja, legfontosabb előfeltétele, hogy ez az összemérésre kerülő két termelőgazdasági állapot egyforma dimenzióban legyen kifejezhető. *A foglalkoztatási fok u. i. mindenkor két, azonos módon mért és egymemű dimenzióban kifejezett, termelési tevékenység kányadosa.*

A termelés természete gyakran olyan, hogy e két termelési tevékenység ilyen közös nevezőre hozása nehézségekbe ütközik. A termelés rendszerint nem egy, hanem többféle — nagyrészt termelési és értékesítési vagy fogyasztási rokonságban lévő — termék együttes vagy párhuzamos előállítására van berendezkedve. Elyen módon az egyes gyártmányok előállítása u. i. olcsóbbá, értékesítésük pedig hozamképesebbé tehető. Azal azonban, hogy a termelési tevékenység több, egymástól többé kevésbé eltérő, árucikk gyártását végzi, nagymértékben elvész annak a lehetősége, hogy a termelési tevékenység, a jószágnevelési tevékenység, számszerűleg, s a foglalkoztatási

Fok számításához szükséges, közös mérőegységben megállapítható legyen. Fokozottabban mutatkozik ez az akadályozás azután, ha két különböző termelési állapotra kell ezt a számszerű lemerést kiterjeszteni, mivel ez a közös dimenzióban kifejezendő mozzanatok mineműségi körét legtöbbször csaknem megkétszerezi. Már pedig a foglalkoztatási fok kiszámításánál leginkább épen ez az eset áll elő. Ilyenkor, mivelhogy — egyes kivételes helyzeteken kívül — a termelési tevékenység, méginkább a termelési, jószágneemesítési teljesítmény, közös mérőegységben közvetlenül alig fejezhető ki, bizonyos kisegítő gazdaságstatisztikai mérőeljárásokhoz ú. n. volumenszámításhoz kell folyamodnunk, hogy a foglalkoztatási foknak legalább a nagyságrendjét érzékeltetni lehessen.

Mindazokban az esetekben tehát, amelyekben a tényleges és a lehetséges termelési tevékenység nagyságai közös mértékegységben közvetlenül nem fejezhetők ki, szükségessé válik ezek bizonyos *közvetett* számszerű érzékelése. E műveletet, összefoglaló gazdaságstatisztikai megjelöléssel, *termelési volumen meghatározásának* nevezik. Pontosabban szólva tulajdonképpen nem a termelési volumen megállapításáról, hanem a termelési tevékenység volumenének számszerű érzékeléséről van szó. A termelési volumen, vagyis a gyártásból kikerülő jószágmennyiség volumenének ismerete legtöbbször csak szükséges ehhez, de ez még maga nem azonos a *termelési tevékenység volumenével*, amely tartalmilag a gyártási tevékenység kifejtette *jószágneemesítési teljesítmény reálgazdasági mértékével egyezik*.

Megjegyzendő, a gazdaságstatisztika szóhasználata volumennek nevezi általában a gazdasági jelenségek bármilyen (pl. pénzgazdasági, vagy reálgazdasági) dimenzióban való lemerésének a számszerű kifejezését. Abban az esetben mármost, ha a termelés eredményének fizikai, vagy reálgazdasági mennyiségi kifejezéséről van szó, a termelés volumene annak a fizikai, vagy reálgazdasági mértékét mutatja. Az olyan esetben pedig, ha a termelés eredményének pénzgazdasági értékelésű lemeréséről van szó, a termelés volumene a termelés eredményének pénzgazdasági értékét adja meg. A termelési teljesítmény számszerű kifejezése elvileg elképzelhető persze még más formában is, attól függően, hogy a termelés és a foglalkoztatás, illetve a termelő komplexum teljesítményének vizsgálata közvetlenül milyen eredménykategóriára⁶⁵ van beállítva. Ezúttal azonban

⁶⁴ Amennyiben ez számszerűleg kifejezhető. A jószágneemesítés u. i. nem mindig csak fizikai értelemben vett termelést, mennyiség szaporítást, jelent: sokszor ez u. n. immateriális haszontermeléssel, haszonnövekedéssel kapcsolatban áll elő.

⁶⁵ Pl. hogy milyen természetű célkitűzés megvalósítását szolgálja.

csupán a már említett — reálgazdasági és pénzgazdasági — eredménykategória szempontjait fogjuk figyelembe venni.

A termelés *reálgazdasági volumene* lényegileg mindig a termelés *fizikai teljesítményét*,⁶⁶ a pénzgazdasági, illetve *érték-volumene* pedig a *pénzgazdasági* teljesítményét juttatja kifejezésre. A teljesítmény nyelvi megjelölést azért tartjuk fontosnak, mert itt *mindig határozott időkeretre vonatkozó termelési eredmény kifejezéséről van szó*.

A foglalkoztatási fok szokásos statisztikai megállapításánál csaknem mindig materiális foglalkoztatás mértékeinek egybevetéséről van szó, így a tényleges és a lehetséges termelési teljesítmények reálgazdasági dimenziókban kifejezett mérőszámainak megállapításaira van mindig szükség. A *termelési volumen* alatt tanulmányunkban épen ezért következetesen reálgazdasági mértéket fogunk érteni.

Néha természetesen annak is szüksége mutatkozhat, különösen, ha az értéktermelékenység megvalósítási fokozatait, vagy épenséggel a termelésben dolgozó tőke megforgatási sebességének fokozatait⁶⁷ vizsgáljuk, hogy az ú. n. pénzgazdasági foglalkoztatási fok számítható ki. A kettő — reálgazdasági és a pénzgazdasági foglalkoztatási fok, illetve a műszaki termelési kapacitás kihasználási aránya és a dolgozótőke forgási sebessége — természetesen határozott módon összefügg egymással.⁶⁸ A termelési teljesítmény pénzgazdasági lemerésére, minthogy ez általában nem vet fel különösebb statisztikai problémát, itt nem térünk ki, csupán utalunk rá, hogy a vállalat pénzgazdasági értékkapacitását a feléje irányuló kereslet természetesen határozza meg. Ez a kapacitás (B_m) rendszerint nem alakul

⁶⁶ Meg kell itt jegyeznünk, hogy a termelési teljesítmény fizikai és reálgazdasági kifejezése egészen pontosan nem mindig egyeznek. Gyakran előfordulhat, hogy azonosnak nyilvánított fizikai termékmennyiségeknek eltérő reálgazdasági jelentőségük és mértékük van és persze fordítva is. Éppen ezért, valahányszor a termelés fizikai mennyiségi kifejezéséről van szó, mindannyiszor kívánatos az ebben szereplő fizikai egységek reálgazdasági ismérveit is számba venni. A reálgazdasági nézőpont értelmezését illetően egyébként utalunk *íj. Boér Elek: A naturál és reálgazdaság pénzgazdasági jelentőségéről*. (Ünnepi dolgozatok Navratil Akos születésének 60-ik és egyetemi tanári kinevezésének 30-ik évfordulója alkalmából. Budapest. 1935.) című tanulmányának megállapítására.

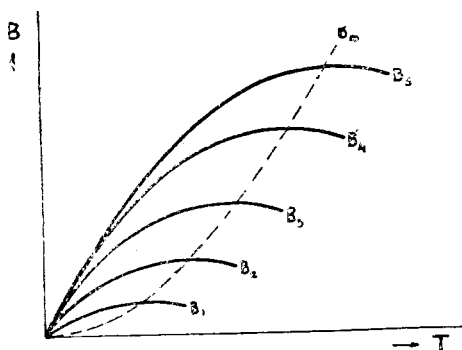
⁶⁷ U. i. „Der Kapitalumschlag ist das Verhältnis von Umsatz und Gesamtkapital.“ (K. Mellerovicz op. cit. I. kötet. 48. oldal). „Ratio of Capitalisation to Sales“ (The Structure of Manufacturing Production. National Bureau of Economic Research. New York. 1939. 100. oldal) Megjegyzendő, a tőke *technikai* forgási sebessége ettől a monetárius forgási sebességtől mindenkor megkülönböztetendő. (Neubauer Julius: Kapital und Zeitverlauf. Jahrbücher i. Nat. ök. u. Stat. 1937. Bd. 146. 265. oldal.

⁶⁸ Az állótőke termelékenysége pl. egészen szoros kapcsolatban áll a termelő berendezés kapacitásának igénybevételével.

arányosan az ú. n. fizikai volumenkapacitással (T_1)⁶⁹ Nem szólva arról a közismert elemi jelenségről, hogy a materiális volumenszorítás és az ennek megfelelő értékváltozás, a piaci vonatkozásban, gyakorta ellentétes irányúak.

Ahhoz már most, hogy a termelési tevékenység nagysága fizikai mértékegységben lemérhető, vagy legalább is számszerűleg érzékelhető legyen, szükséges az, hogy ez határozott számszerű kapcsolatban álljon a termelési teljesítmény valamilyen közvetlenül mérhető reálgazdasági vagy pénzgazdasági megnyilatkozásával. Az olyan termelésnél, amelyik egyetlen s egy-

5. sz. ábra.

nemű terméket, egynemű anyagokból, azonos termelő eljárással állít elő, ez a kapcsolat egyszerű arányosság, mégpedig termelés mennyisége és a termelési tevékenység volumene között.⁷⁰

Ezekben az esetekben tehát a termelés mennyisége egyúttal a termelési tevékenység volumenének a mértéke is. Általában mindazokban az esetekben, *amidőn a termelési teljesítmény arányosnak vehető annak valamilyen számszerű megjelenésével, az egyben a termelési teljesítmény volumenének is a mértéke.* Az olyan termelésnél, amidőn egyszerre többféle termék állítatik elő, (párhuzamos vagy összefüggő termelés) rendszerint ritkán található ilyen egyszerű arányos összefüggés két vagy több időpontra vonatkozó termelés gyártási tevékenységének reálgazdasági mértékei és a termelés mennyisége között. Kivéve azt az esetet, ha a termékek mennyiségi kombinációjának összetétele, valamint az azonos megjelölésű termékek

⁶⁹ Az u. n. bevételi görbék (különböző piaci helyzethez tartozó forgalmi vonalak) tetőpontjai (B_m) ugyanis a szokott (ár-termelési reálgazdasági volumen) koordinata rendszerben rendszerint nem esnek egy egyenesbe. (lásd. 5. sz. ábra.)

⁷⁰ Kellőképen figyelembe véve persze a gyártási időnek és az üzemstatistika felvételi időközeinek egymáshoz képest mutató eltérő nagyságait. Ez az üzemstatistikai szempont különösen ott tartandó szigorúan szem előtt, ahol a gyártási idő $>$ a felvételi időhöz képest. Ilyenkor u. i. — főképen, ha időben hullámzó termelési tevékenységről van szó — a készáru volumen számottevően különbözhet termelési tevékenység volumenétől. Esetleg az anyagfelhasználás volumene fog vele egyezni.

minősége, az egybevetésre kerülő esetekben, egyezik, amikor is lényegileg az előzőkben említett eset áll elő.

Sokkal nehezebb a helyzet, ha ez az összetétel az összehasonlításra kerülő termelési tevékenységeknél nem egyező. Tulajdonképpen a termelési tevékenység ú. n. volumenének kiszámítására épen ezekben az esetekben kényszerülünk, miután a termelési tevékenység egyetlen rendelkezésre álló számszerű kifejezése az értéke, pontosabban: a termelési többletérték,⁷¹ a termelési tevékenység mennyiségével a mindenkor i árszínvonalától és árfelépítéstől⁷² függő s ennél fogva általában váltakozó, kapcsolatban áll. Mindazáltal e kapcsolat ismerete a termelés reál-gazdasági volumenének megállapítására alkalmasnak mutatkozik olyképen, hogy az egyes termelési, illetve jószág-nemesítési egységteljesítmények az árfelépítés arányai szerint — természetesen az árszínvonal alapdimenziójában — méretnek össze és összegeltetnek.⁷³

Általában tehát

$$T = \varphi(W) \dots\dots\dots 11.$$

ahol (T) a termelési tevékenység reál-gazdasági egyenértéke, illetve volumene, (W) a termelési tevékenység pénzgazdasági egyenértéke, illetve a termelési többletérték. A (φ) kapcsolat mikéntjének közelebbi meghatározása, mivel ez bonyolultabb és csak utóbb könnyebben követhető gazdaságstatisztikai meg-gondolásokat kíván, később fogunk kitérni. Előzőleg még cél-szerűnek látszik az itt felmerülő nehézségeket megismertetni.

Párhuzamos termelésnél átmenetileg megkerülhető az együttes termelési volumen megállapításának problémája, ha a termelési tevékenység egybevetése minden egyes terméket illetően történik. Legfeljebb ott keletkezik az előbb vázoltakhoz hasonló nehézség, ahol eme egybevetések eredményét kell egyet-len számértékbe tömöríteni. Ez sokszor komoly mérlegelési és értékelési kérdéseket vet fel. Még kényesebb természetesen a feladat a kimondottan *összefüggő termelésnél*, mert itt még ma-

⁷¹ Termelési többletérték alatt értendő mindenkor a termelésnél felhasznált anyagoknak a termelés következtében bekövetkezett együttes értéknövekedése. Sokszor ezt — épen a könnyebb megállapíthatóság kedvéért — csupán a közvetlen anyagi felhasználásokra korlátozzák, (*The Structure of Manufacturing Production*, op. cit.) pedig néha a közvetett, a tartós termelési javak anyagi felhasználódása tekintélyes értékeket is elérhet, amelyek semmiképpen sem hanyagolhatók el.

⁷² Árfelépítés alatt, a mindenkor i árendszert árainak arányait, a piaci kicserélési arányokat értjük. (Lásd *Arollók értelme és jelentősége* című tanulmányunkat a Közgazdasági Szemle 1938 évfolyamában).

⁷³ Mindenesetre itt még figyelembe is vehető esetleg az a körülmény, hogy „... the market value is the most closely associated with production in the theoretical sense of utility creation... The market prices of goods tend to reflect their marginal utilities“ (*Ph. G. Hudson: The technical problems and limitations to the construction of indices of physical production*, Journal of the American Statistical Association, 1939. 245. o.)

guk a fajlagos, illetve egységnyi termelési többletértékek sem állapíthatók meg megnyugtatóan. Ismeretes az üzemgazdaságtanból, hogy összefüggő termelésnél és értékesítésnél a közösen felmerülő költség- és ártételek termékenkénti felbontására gazdaságilag legfeljebb csak termelés céljának (pl. nyereségszerzés) optimális szolgálata ad megtámadhatatlan szempontot, illetve támpontot,⁷⁴ s egyben még további indítékot arra, hogy a reálgazdasági jószágnevesítési teljesítmények egyes értékelései még inkább eltérőek legyenek egymástól. Nem szólva arról, hogy ennek a felbontásnak ilyen keresztülvitele legtöbbször olyan mélyreható piacanálízist (nevezetesen keresetelemzést) kívánna meg, amelyet még nagyobb vállalatok sem mindig képesek elvégezni. De, ha ez lehetséges is volna, még mindig számtalan nyitott kérdés marad az egyes jószágnevesítési értékelések, imént említett, eltérő voltát illetően. Az összefüggő értékesítés — a bevétel fokozása érdekében — u. i. az egységárakban megenged, sőt megkíván, olyan kompenzációkat,⁷⁵ amelyek teljesen eltorzítanák az ezek mögött lévő termelési teljesítmények arányait.⁷⁶ Az ú. n. termelési többletérték *sui generis* egyszerű algebrai összeg, míg a termelési többletérték volumenének mindenkor abszolút értékek összegének kell lennie! Kérdés már most, hogy az ezzé átalakítható-e, vagy legalább is ennek kifejezésére alkalmassá tehető-e?⁷⁷

Legalkalmasabbnak látszik e célra a termelési többletérték volumenét (V) akként rekonstruálni, hogy a termelés folyamán előállított termékek volumenét (V_T) kisebbítjük a jószág-

⁷⁴ E támpont a nyereségszázalékok, illetve az árak olyan megállapítása, amely pl. az adott piaci helyzetben a maximális össznyereséget biztosítja.

⁷⁵ Pl. kereslet-biztosító, illetve merevítő cikkek költségen aluli árusítása és az így merevebb keresletűvé tett cikkeknek jóval a költségeken felüli értékesítése.

⁷⁶ A. F. Burns: *The measurement of the physical volume of production*. (The Quarterly Journal of Economics. Vol. XLIV. 1930.) tanulmányos fejtegetéseiben az „added value” volumenének fizikai (reálgazdasági) volumenként való használatát éppen e kompenzációk miatt tartja súlyosan kiírásolhatónak.

⁷⁷ Annak, hogy az egyes fajlagos termelési többletértékek többé-kevésbé fedjék a megfelelő jószágnevesítési teljesítményeket — persze helyes előállítási funkcionális költségfelosztást tételezve fel — gazdasági feltevése az lehet, hogy minden egyes termékhez kapcsolódó nyereség költségekben mért nagysága egyforma legyen. Vagyis ökonometriai nyelven
$$\frac{p - k}{k} = \left(k \frac{1 + \lambda_k}{1 + \lambda_p} - k \right) \frac{1}{k} = \frac{\lambda_k - \lambda_p}{1 + \lambda_p}$$
 legyen egyforma. Ahol (p) az egységár, (k) egységköltség, (λ_p) árflexibilitás, (λ_k) egységköltség flexibilitása. (lásd. „Áralakulás irányítása és a piaci egyensúly” című tanulmányunkat a 30. oldalon. Az árflexibilitás értelmezését illetően pedig; H. L. Moore: *The Elasticity of Demand and Flexibility of Prices*. Journal of the American Statistical Association 1922. 8—9. oldalak).

értékelésére redukálendő (deflálás) abból a célból, hogy egy-nemű dimenzióban mutakozzék a kétféle mérőszám.

A foglalkoztatási fok számításánál voltaképen mindig csak egyféle árfelépítés ismeretes, a tényleges termelésé, illetve értékesítésé. A termelési kapacitás elképzelt, vagy anticiptált teljesítményénél — az árak *ex post* természete következtében — ilyen árfelépítés ismerete tulajdonképen sohasem áli rendelkezésre, úgyhogy voltaképen a szorosabb értelemben vett deflálásra, a pénzbeli számszerű kifejezés tárgyiasítására, a legtöbb-ször itt nincs is szükség. Az, amire leginkább szükség van olyan árfelépítés megállapítása, amely az egyes jószágneemesítési tevékenységgel arányosnak tekinthető; tehát amelyik azokat méri. Lényegileg itt is egy jószágneemesítési teljesítmény pénzgazdasági értékeléséről, de már nem az átlagos értékelésről, mint az említett defláló árindex esetében, hanem minden egyes terméket érintő egységes értékelésről van szó. A kettő persze, mint-hogy egy és ugyanazon jelenség mértékéről van szó, számszerűlg egybe kell, hogy essék. Található-e már most ilyen árfelépítés? Egy bizonyos: a tényleges árfelépítés tulajdonképen sohasem ilyen. Az árak u. i. nem a jószágneemesítési tartalom szerint, hanem a keresleti és kínálati viszonyok szerint alakulnak,⁸¹ már a termelő tényezők javadalmazásánál is, úgyhogy már az önköltségi, tehát a termelési koefficiensek javadalmazásának megfelelő árak sem fedik az áru jószágneemesítési tartalmát. Erre legfeljebb fizikai, illetve mechanikai ismérvek lennének alkalmasak. A mechanikai technologia valóban alkalmaz is ilyeneket az áruk fizikai minőségének meghatározásánál.

Néha nem csupán egyes árfelépítés, hanem árfelépítési idősor áll rendelkezésre (pl. a magyar gyáripari statisztikánál). Ilyenkor még a legalkalmasabbnak látszik a *trendárak*⁸² felépítését alapul venni, mint olyan árraendszert, amely tartósabb piaci, illetve értékesítési egyensúlynak és az áruk megállapodott csereértékének a leghűebb kifejezője. Persze az említett ártorzítások hatásai így sem fognak eltűnni, mivel mint rámutattunk, az árak még tartós piaci egyensúlyban sem alakulnak az áruk jószágneemesítettségi tartalma szerint.

⁸¹ Talán ebből a körülményből merít az a szélsőséges felfogás, amely szerint forgalomgazdasági nézőpontból azok az árak azonosnak tekinthetők, amelyek keresleti és kínálati viszonyai (s így áraik is) egyezők. Tartalmilag sokban hasonló ehhez a következő álláspont is: „...an economic standard is conceived as a standard such that under the given conditions in respect to the development of science and the development of human wants, there is a balance between the economic value to the consumer of any possible modification in the standard and the cost of such modification. (W. A. Shewart: *The Role of Statistical Method in Economic Standardisation*. Econometrica, 1933. 34. old.)

⁸² *Trend-ár* értelmezését illetően lásd H. L. Moore: *Synthetic Economics*. New York. 1929. Chapter II.

Mint minden maradéknélkül meg nem oldható problémánál, itt is bizonyos kompromisszumos eljáráshoz kell folyamodni. Vagyis itt az arra legalkalmasabb árfelépítést termelési tevékenységet mérő árfelépítésnek deklarálni, gondoskodva persze annak állandó s megfelelő ellenőrzéséről. Idősoroknál ilyen árfelépítés lehet az említett *trendárak* rendszere. Amennyiben pedig csupán egyetlen árfelépítés ismerete áll rendelkezésre, úgy — jobb híján — ez tekinthető ilyen árrendszernek. Hasonló a helyzet akkor is, ha a minőségek gyorsan változnak.⁸³

A magyar gyáripari statisztikai anyag pl. igen alkalmas az olyan termelési volumen számítására, amely a trendárak rendszerét veszi alapul, mivel a termelői egységarak (emellett még a termelési mennyiségek is) termékenként évről-évre rendelkezésre állanak. Hasonló lehetőség van a nyersanyag volumen kiszámítására is.⁸⁴

Eredeti módszer kínálkozik, — habár legtöbbször csak elvileg — a (T) érzékelésére a *határtermelékenységi elmélet* közismert beszámítási elvének az alkalmazásával. Eszerint — szabadverseny állapotában — minden termelési tényező akkora javadalmazásban részesül, mint amennyi része van a termék létrehozatalában. Nem kell tehát mást tenni, mint az árfelépítés, illetve a költségfelépítés szerint adódó termelési többletértékeket késztermék mennyiségben kiszámítani. Persze feltételezve mindig, hogy a verseny tökéletesen funkcionál és, hogy olyan termelési függvényről van szó, amelynél tényleg bekövetkezik e gondolatmenet kiindulási feltétele t. i. az, hogy a termék pontosan felosztható az egyes termelési tényezők termelési tevékenységének, teljesítményeleteinek⁸⁵, megfelelően.⁸⁶

A határtermelékenységi elméletből táplálkozik *P. H. Douglas* empirikus termelési volumen-számítási módszere is, amely makrodinamikus soroknál jó szolgálatot tehet. Természetesen

⁸³ Kétségtelen, hogy a vázolt módszerekkel származtatott termelési volumen „does not measure physical output in the literal sense, but it does measure physical output as transformed by the introduction of an economic dimension.“ (*J. Schumpeter: Business Cycles*, Vol. II, New York, 1939. Chapter IX, Physical Quantities, Employment, 491. oldal.)

⁸⁴ A szerző a M. kir. Központi Statisztikai Hivatalban végzett ipari vizsgálatait során mindkettőt akadály nélkül kiszámította.

⁸⁵ *Kisléghi Nagy Dénes: Univerzalizmus*. Spanu Ottmár bölcséleti és gazdasági tanai. Közg. Könyvtár, XXI. köt. Budapest, 1938. 143. old.

⁸⁶ Ez tulajdonképpen csak akkor következik be, ha a termelési coef-ficiensek akként kompenzatorikusak, hogy a termelési függvény $T = f(x_1, x_2, \dots, x_n)$ elsőfokú homogán függvény (*Euler-tétel*), ahol (x) termelői szolgálatot jelent. T. i. ebben az esetben a termékmennyiség arányos a létrehozásában közreműködő termelői szolgálatok, *határtermelékenységüknek megfelelő*, szorzatefektussával. (L. ezzel kapcsolatban: *H. Schultz: Marginal Productivity and the General Pricing Process*, Journal of Political Economy, 1929. 514-15. oldalak.)

csak akkor, ha a termelési volumen képletébe szereplő állandók már meg vannak állapítva, ami külön nehéz gazdaságstatisztikai feladatot jelent.

Számos más, már kifejezetten megközelítő, eljárás is kínálkozik a termelési volumen érzékelésére. Ezeket gyakran sikerrel használják. Sőt mondhatni, ezek nyújtják a statisztikailag leginkább járható utat. Mindeme eljárásoknak többnyire a *mérhetőség* szempontja adja a kiindulási alapot. Termeléselméleti alapjuk nagyrészt tehát egyforma. Mindegyik a termelési teljesítménynek egy olyan mozzanatát (félgyártmányvolumen, nyersanyagvolumen, közös limitationális termelő szolgálat volumene, munkavolumen, munkaidővolumen, gépielővolumen, stb.) ragadja meg, amelyik egységes dimenzióban mérhető.⁸⁷ Kifogástalanok ezek az eljárások, ha eme termelési mozzanatok átlagos termelékenységei állandóak. (V. ö. a. 10. sz. képlettel.) Ez igen sokszor, különösen a limitationális termelési tényezőknél, be is következik.⁸⁸ Számos esetben azonban nem. A termelési koefficiensek rendszerint ugyanis, mint ezt a III. fejezetben részletesen kifejtettük, a kapacitáskihasználás változásával együtt változnak.⁸⁹ Amennyiben azonban ezek kimu

⁸⁷ Lásd. A. W. Flux: *Indices of Industrial Productive Activity*. Journal of the Royal Statistical Society London. 1927. 229—235. oldalak, továbbá J. W. Rove: *An Index of the Physical Volume of Production*. Economic Journal Vol. XXXVII. 1927. S. Zagorov: *A Contribution to the Theory of Quantity Index*. Zeitschrift für Nationalökonomie. Bd. VIII. Heft. 4. 464. oldal, majd; *Die Industriellen Kapazitäten* Vierteljahrshefte zur Wirtschaftsforschung. Berlin, 1937—38. Heft 3. 290—295. oldalak., *Rolf Wagentühr: Produktionsindex-ziffern und ihre Probleme* (1938/39. Heft. 1.) című tanulmányában (93—98. old. Ersatzreihen und ihre Mängel.) következő sorokat tartja erre a (V_T) érzékelésére, többé-kevésbé, alkalmasnak:

- a) Arbeiterbeschäftigung
- b) Maschinenstunden
- c) Rohstoffverbrauch
- d) Heizstoff-, Hilfstoff-, Energieverbrauch
- e) Aussenhandel
- f) Sonstige Ersatzreihen

L. még W. Eggemann: *Erfassung und Darstellung der Beschäftigung und der Kapazitätsausnutzung in der Reih- und Massenfertigung*. (Zeitschrift für handelswissenschaftliche Forschung. 1940. 96. oldal.)

⁸⁸ Lásd, az említett számítási eljárást a szövőiparban, amely a vetésszámmal méri a termelés quantumát. (Buday Kálmán op. cit.)

⁸⁹ Ezenkívül a termelési körutak fokozatos hosszabbodása, a termelési technika fejlődése folytán változnak időben is. (lásd pl. a közvetlen emberi munkára vonatkozólag: *Technischer Fortschritt und Produktivität*. Vierteljahrshefte zur Konjunkturforschung. Berlin. 1936. Heft 2. Teil A. 137—140 oldalak, továbbá A. Wubnig: *The measurement of the technological factor in labor productivity*. Journal of the American Statistical Association 1930. 314—325. oldal, *National Resources Committee: Technological Trends and National Policy*. Washington 1937. 147. old. De más termelési tényezők termelékenysége is jelentősen emelkedett. Még olyanoké is, amelyeket limitationálisaknak lehetne tekinteni. Pl. a cementből azonos műszaki célra ma cca. feleannyi kell, mint évszázaddal 20 év előtt. (Ph. G.

ján, hogy az „erőgépek és munkagépek kapacitása között ú. i. minden egyes iparágon belül többé kevésbé állandó arány áll fenn.“⁹² A foglalkoztatási fok időbeli változásának indexszámait azután az így kapott kapacitás-indexszámok, valamint a termelési volumen indexszámainak az egybevetése útján állapítja meg. A termelési volumen, illetve termelési indexszámok megállapításánál az Intézet, több iparágnál is, ugyancsak az említett közvetett értékelési elvek szerint jár el.⁹³

VI. Termelő egységek és részeik foglalkoztatási fokai közötti összefüggés.

Az előzőekben kifejtett eljárások voltaképpen *mikrodinamikai termelőegységek* foglalkoztatási fokainak meghatározását írják le. Az egyes foglalkoztatási határállapotokat úgy elhatárolni u. i., hogy ezekből a foglalkoztatási fok az ott ismertetett módon kiszámítható legyen, jobbára csak a legalsó termelőegységeknél lehet, amelyeknél — még tervgazdaság esetében is — *a termelés közvetlen szervezése mikrodinamikai jellegű*. Gyakran szükség lehet azonban a nagyobb, az összetettebb termelő együttesek foglalkoztatási fokára, illetve annak kiszámítására, olyanokéra tehát, amelyek eme kisebb mikrodinamikai egységeket magukba foglalják. Az ilyen összetett termelő komplexumok foglalkoztatási foka azonban — épen az ehhez szükséges foglalkoztatási határállapotok egyértelmű megállapításának nehézsége folytán — nem mindig — sokszor csak kerülő úton — határozható meg. Az idevágó alapvető termeléselméleti megfontolások kellő figyelembevételével mindazáltal lényegesen megkönnyítheti azt, még pedig olyan mértékig, amilyen mértékben bele tudunk helyezkedni eme nagyobb termelő együttes lényeg-, illetve szervezési szemléletébe.

Egymagában véve sok segítséget jelent annak a hasonlatosságnak a szemelőtt tartása, amely kis és nagy termelőegységek termeléstechnikai felépítettségében mutatkozik. Amiképen u. i. ezek a kis termelő egységek részeiknek termelőgazdasági

⁹² Ibid.

⁹³ Általában a következő, a termelésre jellemző, adatokat veszi figyelembe:

1. a termelés mennyisége
2. a munkáslétszám, illetve a teljesített munkaórák száma
3. a felhasznált nyersanyag mennyisége
4. a felhasznált energia mennyisége
5. az importált nyersanyag mennyisége
6. az eladásoknak, szállításoknak, vagy a fogyasztásnak mennyisége
7. a kivitel mennyisége

A főindex mérlegelt aritmetikai átlag, a mérlegelési tényezők a bázis időszakban „átlagosan“ mutatkozó termelési többletértékek. (Lásd. Jónás Magda: *A Magyar Gazdaságkutató Intézet új ipari termelési indexszámai*. Közgazdasági Szemle 1940. 27—28. oldal.)

egybekapcsolódásán épülnek fel, termelőgazdaságilag teljesen egyező módon jönnek létre az összetett termelőegységek is eme kisebb termelőkomplexumból. A termelőgazdasági nézőpontból már most ez a kétféle integráció, illetve desintegráció ugyancsak sok hasonlóságot mutat. Így a foglalkoztatási fok származtatásában szintén. Amilyen szabályszerűségek észlelhetők az egyes üzemek foglalkoztatási fokai és az — egyes a gyártási folyamatban egymás mellett, vagy egymásra következően kiépített — üzemrészek foglalkoztatási fokai közti kapcsolatban, nagyrészt hasonló törvényszerűségek állanak fenn a különféle alá- vagy mellérendeltségben álló és az ezeket magában foglaló nagyobb termelőegységek foglalkoztatási fokainak a kapcsolatában. Csak kellőképpen figyelembe kell részesíteni a kétféle termelőegység, rendszerint eltérő, szervezési, illetve célszolgálati beállítottságát.

Összetett termelőegységek foglalkoztatási fokainak értelmezése és származtatása számottevő különbözőségeket mutat már most aszerint, hogy azok alkatelemei egymással milyen termelőgazdasági egybekapcsoltságban állanak.

a) Abban az esetben, ha eme *termelőegységek* részei, a termelés szempontjából egymáshoz képest, csupán *mellérendeltségi* viszonyban állanak, vagyis párhuzamos termelésről van szó, úgy ezeknek átlagos foglalkoztatási foka jöhet szóba.

b) Amennyiben ezek az egységek *főle-*, vagy *alárendeltségben vannak* egybekapcsolva, tehát azonos időbeli munkamegosztást megvalósító⁹⁴ *termelési körfolyam* hordozói,⁹⁵ a termelés foglalkoztatási fokáról kétféle értelmezésben lehet beszélni:

1. A termelő egység komponenseinek átlagos foglalkoztatási fokáról, hasonlóan az a.) esethez.

2. Lehet szó ezenkívül és sokszor elsősorban, a termelő egység megvalósítható termelő képességének a foglalkoztatásáról, termelési kapacitásának igénybevételi arányáról. A termelési körfolyam sajátos működéséből következik, hogy ez nem lehet más, mint a körfolyam termelő mozzanatainak egymásutánjában közreműködő legnagyobb foglalkoztatási fokkal dolgozó, illetve a legjobban igénybevett limitationális jellegű üzem,⁹⁶ illetve *termelőrész*, foglalkoztatási foka, mivel an-

⁹⁴ Beleértve néha ebbe természetesen a termelő eszközök fenntartását s sokszor magát a bonifikáló munkát is.

⁹⁵ Ez a termelési körfolyam (*Fr. Quesnay* felismerése), amely nem más, mint maga az időbeli munka megosztásban végzett termelés, megtalálható a legkisebbtől a legnagyobb gazdasági egységekben, illetve ezek gazdálkodási körfolyamatán belül. Főjellemvonása, ami a foglalkoztatási fok számításánál különben előtérbe jön, a kontinuitási zavarokkal szemben mutatott érzékenysége.

⁹⁶ Általában hármelyik liminationális jellegű vagy ilyené váló termelési tényező alkotja a termelés körfolyamatában ilyen n. n. „legszü-

nak a termelőképességétől függ az egész termelő együttes ténylegesen megvalósítható termelő kapacitása. Mint műszaki nyelven mondani szokás: *a termelési körfolyam legszűkebb keresztmetszetének*⁹⁷ *foglalkoztatási foka határozza meg* — ebben az értelmezésben — *az egész körfolyam foglalkoztatási fokát*. Erre a kérdésre egyébként a következőkben, a felsorolt esetek részletes tárgyalásai során, még részleteiben visszatérünk.

c) Az a) és b) típus természetszerűleg különféle módon keveredhet is, ami a foglalkoztatási fok számításába, az ismertteken kívül, még több más bonyolult részletprobléma megoldását viheti bele.

Az a) értelemben vett átlagos foglalkoztatási fok számításának problémája felmerülhet már magában az üzemben, mégpedig annak, a termelési körfolyam szemléletében, párhuzamosan kiépített üzembrészeit illetően. Ama részeire vonatkozóan tehát, amelyek p. o. az összes átfutó gyártmánytípusnak megfelelően külön-külön ki vannak építve, amelyek ennél fogva a gyártás szempontjából, tulajdonképpen egynemű s egymás mellett dolgozó üzembrészeknek tekinthetők.

Hasonló átlagos foglalkoztatási fok megállapítására gyakran lehet szükség az összefüggő és párhuzamos termelésnél, főképen azonban a szakmák, szakmai (horizontális) karterek, átlagos foglalkoztatási fokának megállapításánál. *Az, ami itt problémát jelent votaképen az átlagolás mikéntje*. Ez különféle, rendszerint a foglalkoztatási fok kiszámítását szükségessé tevő cél meghatározta, szempontok szerint történhet. Persze ami a leggyakoribb, ha azonos termelési tényezőkről (pl. munkahelyek, munkagépek teljesítőképessége, stb.) van szó, annak feltételezésével, hogy ezek fajlagos termelékenysége egyező,⁹⁸ az eredő foglalkoztatási fok meghatározására közvetlenül az — árindex számításánál is használatos — összegező (aggregatív) eljárás és az abban foglalt mérlegelés⁹⁹ látszik a legalkalmasabbnak. A dolog termeléstechnikai természetének u. i. rendszerint ez felel meg legjobban. Mindenesetre e tekintetben mindenkor a termelőrészeket magában foglaló *nagyobb termelőegységek célszolgálati beállítottságának a természete a döntő tényező*. A mérlegelésnél általában figyelembe jövő mérlegelő tényezők: a termelési teljesítmény materiális kapacitása, vagy ennek gazdasági értékelése, az ennek megfelelő termelő-

kebb keresztmetszet“-et. Pl. nyersanyag, sőt munkaerő is lehet ilyen, ha egyszerre kevés áll belőlük rendelkezésre. Gyakran van erre példa *háborús gazdaságban* vagy erősen fellendült konjunktúrában.

⁹⁷ Engster Querschnitt, bottle neck.

⁹⁸ Ez itt természetszerűleg kisebb mértékben szokott teljesülni, mint egy-egy üzemen belül.

⁹⁹ G. Haberler: *Der Sinn der Indexzahlen*. Tübingen. 1927. I. még Varga István: *Indexszám-problémák*. Magyar Statisztikai Szemle. 1934. 225 old.

lési többletérték. Külön s később még tárgyaíandó problémát jelent itt az, hogy az átlag kiszámításánál *még* figyelembe veendő kapacitások általában milyen megszorításokkal értendők? A szakmai *normális* gazdasági teljesítőképesség foglalkoztatási fokának meghatározásánál, természetesen csak a tartósan versenyképes (beleszámítva természetesen az ú. n. *leírt*, illetve a közvetlen finansiális ellenőrzés alól kivont, kapacitásokat is) termelési kapacitás jöhet számításba. A *technikai* kapacitás foglalkoztatásának számbavételénél figyelembe jöhetnek a leállt, vagy leállított, elavult nem racionális és általában bizonyos potenciális kapacitással rendelkező üzemek is, csak technikailag használható állapotban vagy könnyen ebbe helyezhetők legyenek. Ez utóbbiak tekintetbe vételére általában ritkán kerül sor. Legfeljebb bizonyos kivételes esetekben, ha a technikai kapacitásoknak — az áralakulásra való tekintet nélküli — igénybevételi szükségessége következik be. Szükséghelyzetekben, (hadi állapotban pl.), általában pedig teljes foglalkoztatásnál fordulhat ez elő.

b) 1. Egymásra épülő termelési körfolyamban lévő termelő egységeknél — jobbára üzemgazdasági és üzemstatisztikai számítások (belső megtakarítások nagyságának meghatározása) céljaira — szintén lehet szó ezek átlagos foglalkoztatási fokról. Kérdés persze itt is elsősorban az, hogy ez milyen mérlegeléssel számításos? Legcélszerűbbnek látszik az átlagos foglalkoztatási fok kiszámításánál, ha *azonos* termelési tényezőkről — ami azonban itt már egészen ritka eset — van szó, az összegező eljárás alkalmazása.

Már az előrebecsátottakból kivehető volt, hogy az átlagolás mikéntje mellett, mintegy párhuzamosan felmerülő alapvető kérdés, a szakmai általában az osztott kapacitások foglalkoztatási fokának megállapításánál az, hogy milyen ipartelepekre terjedjen ki a számítás? Ezzel a problémával kíváncsok tehát kissé behatóbban is foglalkozni. Adódnak sokszor olyan helyzetek, amelyekben már korántsem elegendő a kérdésnek az imént vázolt rövidre fogott elintézése. Megjegyzendő, a probléma ilyen jelentőségben már magában az egyes üzemben is felmerülhet. Különösen oly telepeknél, ahol a gyártmányok időnkénti változtatása nagy arányokat ölt. Pl. idénycikkek felváltott gyártásánál, legfőképpen pedig divatárúk előállításánál. Sokszor van ilyen gyártási rendre szükség termelési rokonságban lévő cikkeknel is. Mindeme esetekben a berendezés egy része, sőt sokszor jelentős része, tétlenségre van szánva, de korántsem nélkülözhető, mivel rövid időközökben is alakulhat úgy a piaci helyzet, hogy igénybevételükre — ha kisebb-nagyobb változtatások végrehajtásával is — szükség van. A szakmánál szintén gyakori, hogy ipartelepeinek egy része különféle — technikai vagy gazdasági — okoknál fogva, üzemben

kívül áll. Az ok rendszerint itt is a termelő célszolgálat elégtelen volta szokott lenni; illetve az, hogy drágábban termelnek ezek, mint az úgynevezett határüzemek. Kérdés már most, hogy az ilyen üzemek, illetve szakmák foglalkoztatási fokának, nevezetesen a gazdasági termelőképességük foglalkoztatási fokának, kiszámításánál ezek a heverő, illetve üzemen kívüli kapacitások miképpen vétessenek figyelembe? Mert, hogy számbavételük teljesen el nem mellőzhető az nem vitatható. A kereslet, illetve az árak bizonyos mértékét meghaladó változásával u. i. mindig megváltozhatnak eme, még tétlen, termelő berendezések gyártotta áruk kelendőségének, illetve versenyképességének körülményei, még pedig olyannyira, hogy e kapacitások gazdaságilag egyszeribe életképessé válnak.

Elsősorban figyelembe veendő már most e tekintetben az a körülmény, hogy milyen módon függ e kapacitások termelésbe való bekapcsolódása az áraktól, illetve a piaci viszonyok alakulásától? Lényegileg tehát az, hogy milyen a kínálat és az ennek megfelelő aktív kapacitás függvénye, illetve, hogy a szakmai aktív termelési kapacitás (kínálat-kapacitás) miképpen alkalmazkodik a piaci árakhoz?¹⁰⁰ Ha ennek valószínű lefolyása ismeretes, könnyen elhatárolható az a potencionális termelési kapacitás, amely a piaci helyzet előrelátható változásaiban, a konjunktura ciklus időkeretére, piacképesnek nyilvánítható.

Ez az alkalmazkodás ritkán megy végbe folytonos vonal mentén. Tehát ritkán olyan, mint az elemi közgazdaságtan fogalmi aparátusai közt szereplő folytonos — balról jobbra emelkedő — kínálati görbe. Legtöbbször lépcsőzött. Még pedig eléggé szabálytalanul és erőteljesen. Ilyenkor bizonyos nagyobb árhatárokra innen, vagy túl lehet csak szó egyes kapacitások kihasználásáról, illetve egyes üzemen kívüli kapacitások figyelembe vételéről. Ez természetesen arra vezet azután, hogy a figyelembe vett kapacitáskeret az árhelyzet szerint nagymértékben ingadozik. — A felsorakoztatott nehézségek néha odavezetnek, hogy egyszerűség kedvéért csupán az üzemben lévő telepek vétetnek figyelembe, vagy pedig az összes telep. Gazdaságilag természetesen mindkettő erősen kifogásolható.

Az egyszerűség nem elég nyomós szempont ahhoz, hogy érette a valóságot teljesen elhagyjuk. Mindenesetre szakmai, horizontális, kartelektnél, amelyeknél a kapacitások (gyártelepek) leállítása vagy üzembelhelyezése tudatos kartellpolitikai állásfoglalások eredményeképpen szokott megtörténni, megengedhető ez az egyszerű eljárás.

¹⁰⁰ Mindezzel természetesen könnyen bekerülhet a foglalkoztatási fok számítási nehézségei közé az a sok bonyolultság és bizonytalanság, ami a kínálati függvény megállapításával kapcsolatos.

Amennyiben matematikailag határozott alakú összefüggés állana fenn az árak és a kapacitás között, amennyiben a szakmai versenyegyensúly piaci parameterei határozottak, szóba jöhet természetesen a szakmai foglalkoztatási fok *funkcionális* származtatása is. Erre azonban, minthogy a szorosan vett tárgytól eltérő, más gazdaságelméleti megfontolásokat tesz szükségessé, e helyen nem akarunk kitérni. Mindazáltal ezzel kapcsolatban fel akarjuk hívni a figyelmet a szakmai foglalkoztatási fok elvi megállapításánál arra a lehetőségre, amelyet a *Marschall-féle reprezentatív vállalat* és a *Pigou-féle egyensúlyi vállalat* fogalomképzései nyújthatnak. Ezekkel a szakmai egyensúly és a szakmai foglalkoztatás vizsgálata visszavezethető lenne vállalati egyensúly és a vállalati mikrodinamikai foglalkoztatás vizsgálatára.

Az ismertettekhez hasonló akadályokba ütközik természetesen a foglalkoztatási fok számítása, ha azokra a, már említett, üzembrészekre vonatkozik, amelyekben több olyan azonos jellegű gyártási tevékenységet végző berendezés van, amelyek csak egy-egy, esetleg már elmúlt, alkalommal vagy csak időnként, vagy hosszabb idő múlva teljesítenek termelői szolgáltatást. Egy részük ezeknek műszakilag még teljes értékű, de gazdaságilag kifejezetten a piaci viszonyok alakulásától függő, úgy hogy mindig ehhez mérten kívánatos ezeket is figyelembe venni.

Az összetett termelőegységek foglalkoztatási fokának számításánál lehet néha arra az álláspontra is helyezkedni, hogy a foglalkoztatási fok fogalmának parciális alkalmazkodásra értelmezett voltának megfelelően, azt csupán ilyen piaci állapotra vonatkoztatjuk. Tehát a rendszerint *rövid időközű* ún. részleges alkalmazkodási állapotra, amikor az árrendszer adott-ság.¹⁰¹ Ebben, a lényegileg statikai, állapotban a foglalkoztatási fok számításánál valóban csupán a *dolgozó kapacitás* jöhet számba. Ezzel eljutottunk tulajdonképpen a termelési körfolyamban együtt dolgozó kapacitások foglalkoztatásának vizsgálatához.

2. α) A termelési körfolyamban egymásra építettem *együtt dolgozó termelő részek*, mivel vertikális csoportosításúak, legtöbbször egymástól *elütő jellegűek*. Ezek átlagos foglalkoztatási fokának kiszámításánál már nem lehet az említett egyszerű statisztikai eljárást alkalmazni. Más, az átlag itteni értelmének jobban megfelelő, mérlegelés választandó. Legcélravezetőbbnek kínálkozik mérlegelési tényező gyanánt, amennyiben az számszerűleg megállapítható, a termelési tevékenységben való részvételük hatékonysága (pl. határtermelékenységük). Ennek hiá-

¹⁰¹ A foglalkoztatási fok eme első értelmezésben éppen ezért lényegileg statikai fogalom.

nyában jó szolgálatot tehet¹⁰² termelő szolgálataik piaci értékelése is.

β) Más a helyzet természetesen, ha ilyen termelési komplexum tényleges teljesítőképességének a foglalkoztatásáról, illetve igénybevételi lehetőségeiről, termelési expansivitásáról van szó. Ilyenkor, mint már előrebecsítettük, az úgynevezett *legszűkebb keresztmetszet* foglalkoztatási foka (különösen, ha abszolút foglalkoztatásról van szó) a döntő a komplexum foglalkoztatási fokának nagyságára, mivel az szabja meg az átvonuló jószágfolyam, illetve jószágnemesítési folyamat méreteit. Akár mikrodinamikai (pl. üzemi, vertikális kartelbeli) akár makrodinamikai (pl. nemzetgazdasági) termelő körfolyamról vagy egyáltalában bármilyen gazdálkodási zárt körről¹⁰³ van szó.¹⁰⁴

Az itt figyelembe veendő fajlagos termelékenység elbírálására természetesen a magasabb, a többit magába foglaló, termelő egység szervezési beállítottsága a mértékadó. Ez és az egyes termelőrészek szervezési és értékelési beállítottsága persze gyakran eltérő is lehet. Következésképpen e részek produktivitásának értékelésére más nagyságot vehet fel a makrodinamikai elbírálásban, mint amilyen a mikrodinamikaiban lenne,¹⁰⁵ ami az egyes részek foglalkoztatási fokának mértékét, az ottani értékelésben származtatottól, erősen megkülönböztetheti. Gondoljunk csak arra, hogy az ún. normális foglalkoztatási állapot mennyire függ a mindenkor szervezési beállítottságtól. Ennek esetleges elütő jellege az összetett termelő együttesben még akkor is érvénysítteti hatását, ha egymásmellé rendelt egymű üzemrészek párhuzamos tömörítéséről van szó.

Megjegyzendő, ha a termelő együttes nagysága módosul, a termelő komplexum foglalkoztatási mértékének értelme még más vonatkozásban is változhat. Különösen szembetűnő lehet ez a vertikális egybekapcsoltság létrehozta összetett termelő egységeknél. *A termelési tényezők alkalmazkodási ideje u.i. az egyes, különböző nagyságú, termelő együttesekben bizonyos fokig eltérően bírálthat meg.* Mikrodinamikai egységnél pl. a termelő berendezés az adottság és az, ami a piaci helyzethez

¹⁰² Természetesen az esetleg már *lért* üzemrészekre vonatkozóan is.

¹⁰³ I. Jantzen: *Beiträge zur Theorie der Wirtschaftskreise*. Weltwirtschaftliches Archiv. 1942 52. Bd. Heft. 1.

¹⁰⁴ Ez a körülmény egyben meggyőző támpontot ad arra nézve is, hogy összetett (vertikálisan bekapcsolt részekből álló) termelő komplexum foglalkoztatási fokának a „legszűkebb keresztmetszet”-ének foglalkoztatási foka mindig alkalmas helyettesítője lehet.

¹⁰⁵ Ugyanazon termelési teljesítmény egész más nagyságban mutatható pl. a nemzetgazdasági megítélésben, mint az azt létrehozó magángazdaságban. Erre vonatkozólag igen tanulságosak A. C. Pigou ismert megállapításai. (*The Economics of Welfare*. London 1932. Chapter IX.)

könnyen alkalmazkodók a berendezés foglalkoztatása, illetve rendszerint az alkalmazottak foglalkoztatása, az alkalmazott munkaerők száma. Itt tehát a termelő együttes foglalkoztatási állapotára a berendezés, mint nehezen változtatható adottság, igénybevétele a döntő. Ezzel szemben a közgazdaság egészét tekintve, elsősorban a munkaképes lakosság száma az adottság és, ami ehhez viszonyítva arányilag könnyebben változtatható, az nagyrészt épen a nemzetgazdasági termelő berendezés, amelynek ezenkívül még az átlagos élettartama is rövidebb.

A termelő körfolyamban közreműködő „legszűkebb keresztmetszet” foglalkoztatási fokán kívül (b. eset) természetesen a többi termelőrész foglalkoztatási fokának az ismerete (a. eset) is fontos a termelés irányítása szempontjából. Különösen a termelési kapacitás kiterjesztésének lehetőségei szempontjából. Leginkább pedig ezek termelési harmoniájának ellenőrzése szempontjából. Kis és nagy termelőegységeknél egyaránt. A termelő körfolyamban együtt dolgozó termelési tényezők technikai foglalkoztatási fokai *szóródásának mikéntje* u.i. a termelési harmonia megvalósításának mértékét bizonyos fókig kifejezésre juttatja. Ez a konjunkturapolitika, illetve termelési politika számára igen értékes állapotminősítést jelent. A *konjunktura tünettan*¹⁰⁶ ebben a szóródási megoszlásokban igen fontos termelőgazdasági állapotjelzőt nyer. Ezek tájékoztatnak u.i. a termelési tényezők termelőképességeinek megvalósítható nagysága felől.

VII. A foglalkoztatási fok egyensúlyi nagyságrendjei és termelőgazdasági jelentésük.

Rendkívül hasznos támpontot ad a statisztikusnak, ha a számbaveendő mennyiségi mozzanatok várható nagyságrendjeiről és ezek határaitól s jelentésükről előzetesen tájékozódhat. Különösen fontos ez arányszámok statisztikai megállapításánál, ahol a valóságnak megfelelő helytálló, normális, számadatok — a csaknem minden jelenségesoportot uraló arányegyensúly megnyilvánulásának folyamányaként — eléggé határozott keretek közé vannak szorítva, amelyek határain innen és túl eső számértékek értelemnélküliekké és már használhatatlanokká válnak. Ilyen jellegű számfogalom a termelőgazdasági jelenségeknek a foglalkoztatási fok is. Megjegyzendő, ez csak egyike ama sok viszonyszámoknak, amelyek a közgazdasági illetve gazdasági jelenségfolyamat állapotának jellegét kifejezésre juttatják.

A gazdálkodás jelenségesoportja, csakúgy mint világunk bármely más, rendszerben létező, megnyilatkozása, ún. arány-

¹⁰⁶ Nötel Rudolf: *A konjunktura irányítás új módszerei*. (Közg. Szemle. 1940. 851. old.)

egyensúlyban áll fenn. A gazdaság jelenségének egyébként ez az arány-egyensúly (struktúra) egyik legszembetűnőbb jellemzője. Maga a gazdasági egyensúly sem más mint arányok megvalósításának a kérdése.¹⁰⁷

A foglalkoztatási fok értelmezéséből következik, hogy a felső határának, ha az abszolút, vagy technikai termelőképes-ségre, illetve ennek komponenseire vonatkozik, a 100 %, alsó-nak pedig a zérus százalék tekintendő. A normális vagy gazdasági termelőképes-ségre és komponenseire vonatkozó foglalkoztatási fok felső határa tulajdonképen az abszolút termelőképes-ségnek megfelelő foglalkoztatás mérve. Vagyis a termelőképes-séget illetően:

$$\lim_{T_2 \rightarrow T_0} f = \frac{T_0}{T_1} \dots \dots \dots 15.108$$

amely természetesen mindig nagyobb mint 100 %. (T) itt a kérdéses — állandó méretű — termelő tényező termelési teljesítménye. A foglalkoztatási fok normális értéke rendszerint azonban 0 és 100 közé esik. Megint csak a foglalkoztatási fok értelmezéséből következik, hogy a foglalkoztatási fok ebben a számintervallumban rendszeren a 100 %-hoz mindig közelebb fog esni, mint a zérushoz. Hogy pontosan hová, e számközben, az számos körülménytől függ. Mindenesetre annál közelebb a 100-hoz minél inkább fennállanak a teljes alkalmazkodási lehetőségei. Amilyen fokig ez gátolva van, tehát, *amilyen fokig részleges alkalmazkodásra van kényszerítve* a kérdéses termelési tényező, olyan mértékben fog foglalkoztatási foka a 100 %-tól fel, vagy lefelé eltávolodni.

Azok az okok, amelyek ebben közrejátszanak, túlnyomóan gazdasági jellegűek. Fontosabbjaik a következők:

1. Termelési komplexum termelési kapacitása rendszerint csak véges nagyságokkal s lökészerűen növelhető, miáltal a foglalkoztatott kapacitásokban időnként hirtelen felhígulás áll be, ami a foglalkoztatási fok nagyságát mindannyiszor hirtelen leejti. A foglalkoztatás fokozatos javulása azután lassanként újra felemeli. Folytonos fejlődésben (expansióban) lévő termelési ágaknál és főképen növekvő termelékenységű szakmáknál gyakori ez. Növekvő termelékenység állapotában lévő iparágban történhet a termelést meghaladó kapacitásnövelés szándékosan is, mivel nagyobb, bár rosszabbul kihasznált, kapacitás mellett is olcsóbb, illetve jövedelmezőbb a termelés, mint kisebb és teljesen kihasznált kapacitásnál.¹⁰⁹

¹⁰⁷ Heller Farkas: *Nemzetgazdaságtani előadások*, a József-Nádor Műegyetemen. Továbbá *Közgazdaságtan*, op. cit. 216. old.

¹⁰⁸ Amikor is $F \rightarrow 100$. Feltéve, hogy közben $p \parallel k$ ahol (p) az eladási ár, (k) az átlagos egységköltség.

¹⁰⁹ Épen ez az oka, hogy növekvő termelékenységű szakmákban lehetetlen a szabadverseny állapotának huzamos fenntartása.

Ezt a, szükséges termelési volumennél nagyobb, termelési kapacitást szokás magángazdasági szempontból optimális üzemenagyságnak is tekinteni. Megjegyzendő a termelés szervezésének egyik problémája épen az, hogy mennyi felesleges kapacitás (excess capacity) célszerű az optimális célszolgálatot biztosító termeléshez?¹¹⁰

2. Konjunkturális ingadozások a foglalkoztatásban szintén lehetnek a részleges foglalkoztatás előidézői. Konjunktura hullámzásai, különösen a termelő javak iparában, sokszor csak rövid időtartamú alkalmazkodást kívánnak. Még pedig rendszerint számottevően rövidebbet, mint az itt szokásos beruházások változtatási ideje. Méginkább kisebbet, mint ezek átlagos gazdasági élettartama. A gazdasági helyzetváltozáshoz való gyors alkalmazkodás keresztülvitelére tehát ezeknek az állandó méretű (beruházott) termelő tényezők foglalkoztatásának változtatása a legalkalmasabb. Emellett még — alapvető termelőgazdasági okok folytán¹¹¹ — ezek az ingadozások az átlagos gazdasági helyzetváltozások kilengésénél nagyobb arányúak is. Ez a két körülmény okozza azt, hogy a termelési javak iparának foglalkoztatási foka a konjunkturális helyzetnek eléggé jó regisztrálója.

3. Túlhajtott verseny okozta túlméretezett kapacitások. Majd pedig a monopolisztikus verseny restriktív hatásai, u. i. az, hogy vállalati egyensúly esetében a normális kapacitás kihasználása mindig kisebb, mint 100 %.¹¹² (lásd. a 4. sz. ábrát.)

¹¹⁰ Növekvő termelékenységgű szakmákban mindig célszerű a felesleges kapacitással való termelés. Csökkenő termelékenységgű állapotban lévőknel ezzel szemben minél kisebb és minél több, teljesen foglalkoztatott, üzem a kívánatos. Természetszerűleg a kívánatos üzemenagyság kérdésében még más szempontok is bele szólnak. (Lásd ezzel kapcsolatban: v. Guóthfalvy-Dorner Zoltán: *Az ipar telephelyválasztása és az ésszerűség elve* című tanulmányát a Magyar Statisztikai Szemle 1941-es évfolyamában, továbbá *Racionális üzemenagyság és telephely* című dolgozatunkat a *Technika* 1937-es évfolyamában.) Nem hallgatható el azonban itt az a tény, hogy minden kihasználatlan kapacitásrész, amely a termelés folyamán nincs igénybevéve, szigorúan véve mindig úgy hat, mintha a megfelelő termelékenységgű lett volna kisebb. Tehát mintha a termelés technikája annyival romlott volna, úgy hogy ez a technikai haladással csaknem mindig ellentétes hatást hoz létre. Természetesen finánciális nézőpontból is, mert hiszen „das gesamte betriebliche Handeln ist ein Kampf um die Ausnutzung der Kapazität.“ (K. Mellerovics op. cit. 376. oldal.)

¹¹¹ Theiss Ede: *Termelés és a pénz dinamikája*. Közg. Szemle. 1935. 617. old.

¹¹² Szakmai kartelleknél ez általában olyan mértékben eshet a 100% alá, amilyen mértékben képes az illető iparág arra, hogy a termelési kapacitás túlméretezettségét és ennek megfelelő túltőkésítést huzamosan fenntartsa. Ez szabja meg egyébként azt is, hogy az új ipari zártkörű milyen kiterjedésű legyen és azt is, hogy az (f)-nek mi lehet az a legkisebb értéke, amely a szakma piaci helyzetének nézőpontjából általában egyensúlyinak mondható.

Ez okozza, hogy a még igen jó konjunktura idején tapasztalható foglalkoztatottság, illetve teljesítmény, sem tekinthető fenntartás nélkül termelési kapacitásának. (Egy vonatkozásban mindenesetre kedvező hatással kapcsolatos. Nevezetesen a kapacitás részleges igénybevétele a berendezés elhasználódására mérséklőleg hat, ami a berendezés időkapacitását az előírányzott gazdasági élettartamon túl nyújthatja. E körülmény az ú. n. *leírt* kapacitások létrejöttének nem lebecsülendő forrása. Rendkívüli helyzetekben, mint amilyen a jelenlegi háborús gazdálkodás is, gyakori eset, hogy a szakmai egyesülés az egyensúlyi termelési volumenen túl még bizonyos járulékos termelési volument — esetleg határköltéseken — is teljesít. Rendszerint természetesen a rendkívüli helyzetben lévő közösség számára, esetleg közszállítás alakjában. Ilyenkor a kartelizált iparág vagy monopolisztikus versenyben lévő szakma, átlagos foglalkoztatási fok természetesen a 100%-ot is megközelítheti.)

4. Strukturális átalakulások a termelés és értékesítés, általában a termelési körfolyam adottságaiban. Így pl. háborúból-békebe való átmenet idején egyes termelési kapacitások igénybevétele rendkívüli módon összezsugorodhat. Oszthatatlan, vagy a szükségesnél nagyobb és a szükséglet kiterjedésétől függetlenül adott termelési kapacitások szükségessége (Pl. óstermelésben.) Általában a szükségszerű diszharmónia esete a termelési javak kombinációjában.¹¹³

5. Parciális makrodinamikai foglalkoztatási egyensúly beállta. A monopolisztikus verseny egyensúlyához hasonlóan. Egyáltalában az alkalmazkodási akadályok jelenléte.¹¹⁴ Az így fellépő munkanélküliséget sokan normálisnak is nevezik.¹¹⁵

Általában a foglalkoztatási fok az, árakhoz hasonlóan mindig a *piaci egyensúlyi* nagyság. Sőt rögzített árrendszerben még az árak egyensúlyozó szerepét is átveszi. A foglalkoztatási fok értéke kifejezetten mindenkor a piaci egyensúlyi viszonyoktól függ. Épen ezért a piaci helyzetnek sokszor tipikus megnyilvánulása.¹¹⁶ Szokásos ennek folytán a termelőkomplexu-

¹¹³ Ilyet okoz, ha kismértékben is, a termelési technika szakadatlan tökéletesedése, még pedig a közgazdaság munkaképes tagjait illetően. (Technological unemployment. Lásd *J. Schumpeter* op. cit. 514. oldal.) Mikrokinamikai vonatkozásban pedig az erősen hullámzó szükséglet a termelési teljesítményt illetően.

¹¹⁴ *A. H. Hansen: Institutional Frictions and Technological unemployment.* (Quarterly Journal of Economics, Vol. XLV. 1931.) *H. Timm: Das Grundproblem der modernen Vollbeschäftigung.* Darmsadt, Berlin. 1940.

¹¹⁵ „We will call Normal Unemployment the Unemployment that would at any point of time exist if the system had already reached the neighborhood of equilibrium towards which it is tending“ *J. Schumpeter:* op. cit. 511. oldal.

¹¹⁶ Lásd a mikrokinamikai foglalkoztatási fokra vonatkozólag, *Achille Loria: Das übernormale Unterprodukt.* (Die Wirtschaftstheorie der Gegenwart II. Bd.) Wien 1932. 289. oldal. *E. Chamberlin: The Theory of*

mok foglalkoztatási fokának nagysága szerint: a) részleges, b) teljes és c) túlfoglalkoztatásról is beszélni. Amennyiben: a), ha a normális termelőképesség foglalkoztatási foka $f < 100\%$, akkor *részleges a komplexum foglalkoztatása*, b) ha az egyezik 100-al, *teljes a foglalkoztatás*. (Vollbeschäftigung esete.) A klasszikus közgazdaságtan (Say—Ricardo—Mill) gondolati rendszere egy ilyen teljes alkalmazkodást (végtelen kis reakcióidőt) feltételező állapotra van felépítve, c), ha pedig $f > 100\%$, akkor a termelő komplexum normális termelőképességének túlfoglalkoztatása következik be.¹¹⁷ Az olyan esetekben, amikor a normális, vagy gazdasági kapacitás ismérve nem a legkisebb előállítási egységöltségek megvalósításához, hanem a nyereségveszteség nélküli állapothoz,¹¹⁸ önellátási optimális célszolgálatához, van kapcsolva ez a kapacitás a kereslet erősödésével — megfelelő áremelkedések kíséretében — állandóan növekedik, úgy hogy ennek folyományaképpen az ezen az alapon származtatott foglalkoztatási fok mindig < 100 , miért is túlfoglalkoztatás állapota, a c) állapot ekkor egyáltalában nem állhat elő.

Tekintettel az előrebocsátottakra, valamint az abszolút foglalkoztatási fok értelmezésére, *teljes foglalkoztatási állapotnak* nevezzük azokat az állapotokat, amelyekre nézve az

$$f \geq 100\%.$$

Visszatérve a legkisebb előállítási egységköltséggel értelmezett normális kapacitásra: *növekvő termelékenység*¹¹⁹ állapotban van a termelő komplexum, ha a termelési kapacitás foglalkoztatási foka $f < 100$ és csökkenő termelékenység állapotában, ha a foglalkoztatási fok értéke > 100 . Természetesen állandó termelékenység állapotában, ha $f = 100$. Tehát a foglalkoztatási fok nagysága egyúttal a termelékenységi állapot jellemzője is. (lásd 4. sz. ábra.)¹²⁰

Számbavéve az előre bocsátott megállapításokat a mikro-dinamikai foglalkoztatási fok normális nagyságát illetően arra a végmegállapításra juthatunk, hogy ennek nagysága, — itt elsősorban a normális termelési kapacitás kihasználására gondolunk — rendszerint 40 és 90% között fog elhelyezkedni.

Monopolistic Competition. Cambridge. 1933. 109, 171. oldalak. továbbá *J. Robinson: The Economics of Imperfect Competition.* London, 1933 *Theiss Ede: Korlátozott verseny és gazdaságpolitika.* Közg. Szemle, 1939. 401. oldal. A makrodinamikai foglalkoztatásra vonatkozólag pedig *J. M. Keynes: C. Föhl.* op. cit továbbá *A. C. Pigou: Employment and Equilibrium.* London, 1941.

¹¹⁷ Az $f = 100$ és $f = 0$ határállapotok jellemzőit illetően lásd *L. Amoroso: The Transformation of Value in the Productive Process.* Econométrica, 1940. 8. old.

¹¹⁸ Walras-féle *ni bénéfice ni perte* állapot

¹¹⁹ Termelékenységet az egységköltség reciprokával egyezőnek tekintve.

¹²⁰ V. ö. Navratil Ákos: loc. cit.

A munkaidő és a létszámkapacitás kihasználásánál általában kedvezőbb értékek várhatók, mivel ezek alkalmazkodása sokkal tökéletesebben mehet végbe. Ezek értéke rendszerint a 60 és 100 között szokott lenni. Természetszerűleg e százalékszámok, mint az előrebecsítettakból is kiviláglik, jelentősen változnak a termelőgazdasági helyzet a termelési ágak és a termelési tényezők szerint.¹²¹

A makrodinamikai termelőegységek foglalkoztatási fokának, nevezetesen társadalomban élő munkaképesek elfoglaltsági mérvének,¹²² normális nagysága általában szűkebb határok között szokott lenni. Hosszú időre, csaknem egy évszázadra visszamenő foglalkoztatottsági statisztikák szerint a világ iparosodott közgazdaságaiban a munkanélküliség arányszáma a 10%-ot csak szórványosan lépi túl. Túlnyomóan 6–8% körül mozog.¹²³

Meggyőzően tanúskodnak eme arányszámok abban a tekintetben, hogy az ú. n. termelési harmónia, mindig csak bizonyos *határolt közelségig* elérhető eszmei állapot. De hogy ezt még ennyire is el tudjuk érni, nemcsak annak köszönhető, hogy a termelés szervezése mégis csak mindig az eme ideális állapot 100%-os megvalósítására törekszik, hanem annak is, hogy a gazdálkodás mindinkább fokozódó szigorúsága erre kényszeríti is. A termelés, a társadalmi gazdálkodás lendületes fejlődésének útjait mindig azok a látnoki felismerések jelezték, amelyekkel addig nem ismert kihasználatlan termelési lehetőségeket vettek észre. Nagy gazdasági újítók kivétel nélkül ezt az utat járják be.¹²⁴

Kádas Kálmán.

¹²¹ A „technikai” termelési kapacitás kihasználásának arányaira a gyáripárban az egész iparra vonatkozólag, felfelé irányuló konjunktúra idején, a következő értékeket tünteti fel az egyik amerikai gazdaságstatisztikai tanulmány:

1921	1923
57.1%	72.2%

(Actual Output as Percentage of Maximum Possible Output. *America's Capacity to Produce*, op. cit. 560-571. oldalak.) Hasonló, 60% körüli arányszámokat közöl a berlini Institut für Wirtschaftsforschung 1934-ben, ugyancsak egy felfelé ívelő konjunkturában, a német iparra vonatkozólag.) op. cit. *Die Industrielle Kapazitäten*. Die Ausnutzung der Produktionskapazitäten in Deutschland. 293—94. oldalak.

¹²² Tulajdonképpen tehát az abszolút munkaerő-létszám igénybevételeinek.

¹²³ Lásd ezzel kapcsolatban: A. C. Pigou: *Industrial Fluctuations*. London, 1929. (Appendix, Table I.) J. Schumpeter: op. cit. 518. oldal. C. Clark: *The Conditions of Economic Progress*. London, 1940 70. oldal. (The Unused Potentialities of Production), stb.

¹²⁴ List Frigyes száz év előtti érvelései példás útmutatást szolgáltak e tekintetben. A nemzeti termelőgazdasági rendszer termelékenységének képességének tudatos feltárására készítették.

Közztemény.

Hantos Elemér.

1881—1942.

Folyó évi július hó 28-án a magyar közgazdasági tudományt súlyos gyász érte. Legjobb munkásai egyikét, Hantos Elemért, férfikora teljében hosszú és fájdalmas betegség után, melyet a szenvedő a nemes lélek erejével türt, elragadta körünkől a halál. A veszteség érzete, melyet korai elmulása okoz, valamint a becsülés, mellyel tudományos egyénisége iránt, a baráti szeretet, mellyel kedves személye iránt mindig viseltettünk, adja kezembe a tollat, hogy ez alkalommal röviden elmondjam azt, amit a közgazdasági tudomány és a magyar gazdasági élet neki köszön.

Hantos Elemér 1881. november 12-én Budapesten született. Középiskoláit a soproni evangélikus liceumban, egyetemi tanulmányait pedig a budapesti, a lipcsei és a cambridge-i egyetemen végezte. Angliában írta nyomtatásban megjelent első nagyobb munkáját, mely azonban még nem közgazdasági tárgyú, a „The Magna Charta of the English and of the Hungarian Constitution“ címűt. Az angol és a magyar alkotmány közt von párhuzamot ez a könyv, mely 1904-ben Londonban került ki a sajtó alól és tanárain meg tanuló társain kívül azonnal szélesebb körök figyelmét is ráirányította a nagyon tehetségesnek látszó fiatal szerzőre. Angliából hazatérve Hantos a budapesti egyetemen jogi és államtudományi doktorátust szerez, valamint megszerzi nem sokkal később az ügyvédi oklevelet is. Itthon a hazai vidéki pénzügyintézetek szervezkedő mozgalmába kapcsolódik be. Ennek szolgálatában szerkeszti 1904-től 1910-ig a Pénzügyintézeti Szemlét. Ez után pedig a Pénzügyi Szemle szerkesztése foglalkoztatja egyéb, akkor már igen bő, közgazdasági irodalmi tevékenysége mellett. A vidéki pénzügyintézetek szervezésére irányuló munkásságának eredménye a Pénzügyintézetek Országos Egyesülete, a Pénzügyintézetek Országos Nyugdíjegyesülete és a Pénzügyintézetek Országos Biztosító Intézete. Megalakulása után e három szervezet mindegyike Hantost teszi meg ügyvezető elnökévé. E munkássága során állandóan érintkezik a kormánykörökkel, különösen a pénzügyminisz-

tériummal. A Szövetségnek igyekszik szolgálni azzal is, hogy politikai szerepet vállal. 1910-ben képviselővé választják, és mint ilyen az Országgyűlés tagjává lesz. A Képviselőházban egyéb munkásságon kívül mint a magyar általános polgári törvénykönyvről, a nemzetközi váltójogról, valamint a törvénykezési ügyekről szóló javaslatok előadója szerepel. 1916-ban magántanári képesítést nyer a pénzügytanból a budapesti tudományegyetemen, ahol azóta folyton tartott mindig nagy hallgatóság előtt igen magas színvonalon álló és a teljes tudományos készség mellett nagy gyakorlati érzékről is tanuszkodó előadásokat. Ennek a szorgalmának és folytonos, mélyreható, tudományos munkásságának jutalmául a Pázmány Péter-tudományegyetem Jog- és Államtudományi Kara később egyhangú szavazattal az egyetemi nyilvános rendkívüli cím adományozására hozta javaslatba, amely kitüntető előléptetésben részesült is.

Tudását és kiváló gyakorlati érzékét politikai körökben is hamar észreveszik. Ennek köszönhető, hogy mikor 1917. május végén a gróf Esterházy Mór miniszterelnöksége alatt megalakult kormányban gróf Serényi Béla elvállalta a kereskedelemügyi tárcát, Hantos Elemért vette maga mellé politikai államtitkárrul. Augusztus 20-án gróf Esterházy helyét a kormány élén Wekerle Sándor foglalta el, de gróf Serényi megmaradt kereskedelemügyi miniszternek és mellette Hantos államtitkárnak. 1918. január 25-én a Wekerle-kormány újjáalakult. Ekkor gróf Serényi Béla a földművelésügyi tárcát vette át. Hantos pedig megszűnt államtitkár lenni, de elnöki igazgatói minőségben a m. kir. Postatakarékpénztár élére került.

A világháború után 1924-ben a Népszövetség közgazdasági bizottsága előadójának választja meg. Ekkor írja meg ennek a bizottságnak felkérésére „A pénz kérdése Közép-európában” című munkáját, mely először 1925-ben Jénában német nyelven jelenik meg, de amelyet aztán hamarosan franciára is lefordítanak. Ekkor indul meg politikailag is legértékesebb munkássága, mellyel az első világháború, illetve a Monarchia összeomlása után a közép-európai országok gazdasági egyesítésére törekszik. Létrehozza az akkor Bécsben létesült és ott is székelte Mitteleuropäische Wirtschaftstagung-ot, valamint az ugyanennek az eszmének szolgáló bécsi, budapesti és brünni közép-európai intézeteket. Ebben az időben szinte ontja az e tárgyra vonatkozó, érdekesnél érdekesebb, rendkívül alapos tanulmányait és könyveit, amelyeket mind ennek az eszmének a szolgálatában ír. Ekkor jelennek meg, hogy csak a legjelentősebbeket emeljem ki, a „Die Handelspolitik in Mitteleuropa. Jena, 1925.”, a „Das Kulturproblem in Mitteleuropa. Stuttgart, 1925.”, a „Denkschrift für die Weltwirt-

schaftskonferenz über die Wirtschaftslage in Mitteleuropa. Wien, 1927.“, valamint az „Europäischer Zollverein und mitteleuropäische Wirtschaftsgemeinschaft. Berlin, 1928.“ című munkái. Ugyanebben az időben kedves eszméjét itthon is, külföldön is sok-sok előadással igyekszik hallgatóságával megismertetni és megszerettetni. Párhuzamosan ezekkel, a Közép-európa gazdasági egyesítésére irányuló törekvésekkel Hantos világgazdasági kérdésekkel is foglalkozott, amint erről „Die Weltwirtschaftskonferenz, ihre Probleme und Ergebnisse“ című, Lipcsében 1928-ban megjelent, terjedelmes munkája is tanuskodik. Hantos, miként mindebből látszik, Közép-európa gazdasági egyesítésére irányuló, lankadatlan buzgalommal folytatott tevékenységével a később feltámadt és ma uralkodó szerepet játszó, nagy gazdaságpolitikai gondolat szolgálatában előfutárként szerepel. Csakhogy ő és társai békés úton akarták megteremteni azt, amit ma az uralkodó hatalmak az egész világ háborús mozgósításával vélnek inkább összekovácsolhatni.

Ez is mutatja, hogy Hantos eszményekért lelkesülni tudó és az embereket megnyerni kívánó, nemes lélek volt. Lelki nemességének állandóan tanujelét adta a szűkebb környezetével való érintkezésben is. Nem fordulhatott hozzá tanítványai közül senki, aki rá volt szorulva, hogy Hantos ne segítene volna az illetőn tanácssal, pártfogással, de ha kellett, — és legtöbbször kellett, — anyagilag is. Jelentős tandíjjövedelmét állandóan az Egyetem Közgazdaságtani Szemináriumának ajándékozta. Ez a segítség igen nagy mértékben járult hozzá ahhoz, hogy a Szeminárium könyvtárát és filyóiratgyűjteményét a kellő, magas színvonalon tarthatta. Amiért a Megboldogult emlékének ezen a helyen is hálás köszönetet mond a Szeminárium.

Hantos Elemér írásaival emelte magának a legmaradandóbb emléket. Boldog emlékezetét e kegyeletnek szentelt sorokkal nem tisztelhetem meg jobban, mintha ezt a maga emelte emléket az olvasó elé teszem.

Hantos Elemér irodalmi munkássága a következő:

Magyar nyelven: A pénzüzetek ellenőrzése. Budapest, 1905. — A konverziós törvények reformja. Budapest, 1905. — Hitelszervezetünk fejlődésének újabb irányai. Budapest, 1906. — A csekkjog kodifikálása. Budapest, 1906. — A váltójog reformja. Budapest, 1906. — A váltóóvás reformja. Budapest, 1907. — Budapesti váltószabályok. Budapest, 1908. — Az új váltótörvény magyarázata. Budapest, 1912. — A Monarchia pénzügyi mozgósítása, harckészültsége és hadviselése. Budapest, 1914. A Magyar Tudományos Akadémia jutalmával kitüntetett munka. — A Monarchia hadikölcsönei. Budapest, 1915. — A pénzüzeti reform. Budapest, 1916. — A világháború gazdasági és pénzügyi hatásai. Budapest, 1916. — A nyilvános számadásra kötelezett vállalatok adója. Budapest,

1917. — A pénzügyi kibontakozás útja. Budapest, 1921. — A pénz jövője. Budapest, 1921. — A pénz problémája Középeurópában. Budapest, 1925. — Mezőgazdaságunk válsága és annak nemzetközi megoldása. Budapest, 1931. — Magyarország gazdasági integritása. Budapest, 1932. — Magyarország gazdaságpolitikai helyzete a római egyezmények után. Budapest, 1935. — A dunai államok valutarendezése. Budapest, 1936.

Német nyelven: Volkswirtschaft und Finanzen im Weltkrieg. Berlin, 1915. — Die finanzielle Kraftentfaltung der Österreichisch-Ungarischen Monarchie. Warmsdorf, 1916. — Die wirtschaftlichen und finanziellen Wirkungen des Weltkrieges. Göttingen, 1916. — Die Zukunft des Geldes. Stuttgart, 1921. — Das Geldproblem in Mitteleuropa. Jena, 1925. — Das Kulturproblem in Mitteleuropa. Stuttgart, 1926. — Die Verkehrspolitik in Mitteleuropa. Jena, 1927. — Denkschrift über die mitteleuropäische Wirtschaftslage an die Weltwirtschaftskonferenz. Wien, 1927. — Die Weltwirtschaftskonferenz, ihre Probleme und Ergebnisse. Leipzig, 1928. — Das Donauproblem. Wien, 1928. — Finanzpolitik und Handelspolitik. Tübingen, 1928. — Europäischer Zollverein und mitteleuropäische Wirtschaftsgemeinschaft. Berlin, 1929. — Mitteleuropäische Wasserstrassenpolitik. Leipzig, 1929. — Mitteleuropäischer Postverein. Leipzig, 1929. — Die Rationalisierung der Weltwirtschaft. Tübingen, 1930. — Der wirtschaftliche Zusammenschluss in Mitteleuropa. Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik. 1930, Februar. — Das mitteleuropäische Agrarproblem und seine Lösung. Berlin, 1931. — Mitteleuropäische Kartelle. Berlin, 1931. — Die Kooperation der Notenbanken. Tübingen, 1931. — Der Weg zum neuen Mitteleuropa. Berlin, 1933. — Der Donauraum in der Weltwirtschaft. Weltwirtschaftliches Archiv. 1934., März. — Die Neuordnung des Donaupraumes. Berlin, 1935. — Die Schweiz und der Donaauraum. Zeitschrift für schweizerische Statistik und Volkswirtschaft. 1935., Heft 3.

Francia nyelven: La monnaie, ses systèmes et ses phénomènes en Europe Centrale. Paris, 1927. — La Conférence économique internationale. Journal des Économistes. 1927., Avril. — Mémoire sur les problèmes économiques en Europe Centrale. Vienne, 1927. — L'économie mondiale et la Société des Nations Paris, 1930. — L'Europe Centrale. Une nouvelle organisation économique. Paris, 1932. — L'Europe comme unité économique. Rome, 1933. A római Akadémia francia nyelvű kiadványa. — Le régionalisme économique en Europe. Paris, 1939.

Olasz nyelven: L'Italia e la regione Danubiana. Roma, 1934.

Angol nyelven: The Magna Charta of the English and of the Hungarian Constitution. London, 1904. — Memorandum on the Economic Problems of the Danube-States. London, 1933. — Economic Cooperation among the Danube States. 1937. Central European Studies.

Holland nyelven: De schulden van de Donaulanden en de economische wereldconferentie. 1933.

Japán nyelven: La monnaie, ses systèmes et ses phénomènes en Europe centrale. Tokio, 1930.

Navratil Ákos.

IRODALOM.

Könyvismertetések.

Bühler, Theodor: Ein Überblick über die sozialen Aufgaben der Volkswirtschaft. Verlag W. Kohlhammer, Stuttgart und Berlin 1940. 406 oldal.

A címlap a fentiekén kívül azt is tudomására hozza az olvasónak, hogy az író a német munkaszervezet központi irodájának főcsoportvezetője, munkatudományi intézetének vezér-előadója, továbbá, hogy a könyv a német nemzetiszocialista párt könyvkiadványainak sorozatában számontartott és a párt cenzuráján átment mű. Mindez biztosítékot nyújt arra, hogy a munka minden sorában helyesen képviseli a mai német hivatalos véleményt.

Az előszó szerint a könyv a szerzőnek 1933—1939 között a Politikai Főiskolában tartott előadásainak anyagát tartalmazza kiegészítve a D. A. F. munkatudományi intézetnek kutatásaival. Legnagyobb része még a mostani háború előtt készült. Az azóta esetleg megváltozott helyzeteket tehát teljes mértékben nem vehette még tekintetbe.

Noha a szerző az újabb német tudománynak jelentős kutatója, s noha minden kérdést nagy körültekintéssel, elméleti magaslatról tekintve vitat meg, könyve mégsem tekinthető tiszta tudományos műnek, hanem inkább politikai megnyilatkozásnak és programmnak. A hivatalos adatok felhasználásával, valamint az uralkodó felfogás alapos ismeretével és mély átérzéssel készült, s célja az, hogy áttekintést adjon a német nemzetgazdaság szociális feladatairól, és a szociálpolitika néhány legidősebb alapkérdését előtérbe állítsa. Mert a címnak megfelelően, valóban nem általánosan érvényes problémákat és megoldásokat vet fel, hanem kimondottan a német viszonyokat akarja ismertetni s a német felfogást, törekvéseket kívánja visszatükrözni.

Számolnunk kell tehát olvasása közben azzal a ténnyel, hogy nem egy új szemszögből megalkotott közgazdaságtudományi mű van kezünkben, hanem a gazdasági cselekvés időszzerű célkitűzéseit tudatosító összefoglalások egyike. Az utóbbi

években megjelent munkák legtöbbször a gazdasági élet honvédelmi, háborús feladatait állították előtérbe. Ez a munka a haladó idő követelményeit szem előtt tartva a gazdasági élet szociális feladatait ismerteti német szempontból, német viszonyokra, német törekvésekre korlátozva.

Ez a beállítás különösen megfelel annak a jelenlegi német felfogásnak, amely nem engedi meg egyetlen tudományágnak sem a tisztán elvont elméleti, önmagáért való tudományművelést, ahogy azt az elmúlt idők racionalizmusa és intellektualizmusa olyan tökéletesen ki tudta fejleszteni. A mai idők szelleme szerint nem elég a tudóstól, hogy az igazságot önzetlenül keresse s ha megtalálta új igazságok alapjaként elraktározza, hanem azt kívánja tőle, hogy igyekezzék azt a nemzeti jólét számára kiaknázni és elérni, hogy az elmélet eredményei a gyakorlat számára gyümölcsözzenek. A közgazdaságtantól is azt követeli hangos szóval a mai német felfogás, hogy a való életért, a küzdő emberekért, elsősorban természetesen a német életért és a német emberekért kutasson, annak a szolgálatába állítsa eredményeit.

Ebben a kíváncsiságban az a meggyőződés jut kifejezésre, hogy az adott körülmények között megállapított tételek és igazságok nem minden népre, nem minden emberfajra érvényesek változatlanul. Miután a gazdálkodás nem csupán a természet által nyújtott javak felhasználása, hanem nagyobb részben tudatos emberi cselekvések okszerű láncolata, lefolyására és eredményeire döntő fontosságú az a tény, hogy melyik közösség fogja, milyen közösség keretében művelni. A német közgazdaságtan épűgy, mint a német nemzetiszocializmus nem lehet egyszerű kiviteli cikk más népek számára.

Bühlernél és általában az új német szakirodalomban a szociálpolitika és gazdaságpolitika eggyé olvadnak. Szerzőnk is hangsúlyozza, hogy nem is olyan régen szociálpolitikán még csupán bizonyos karitászos munkát értettek: a birtokló önkéntes ajándékát a szegények számára, vagy legjobb esetben az alsóbb rétegek forradalmi megmozdulása elleni biztosítást. Ma már tudjuk, hogy egy nép fennmaradásának legelső feltétele a szociális béke, tehát a szociálpolitika nem szorítkozhat csupán az anyagi ellentétek elsimítására, hanem a nép jövődjére kell tekintetét szegeznie és egy igazi, népi szocializmusért kell harcolnia.

Az eddigi szociálpolitikai tankönyvek legfőképp a szociológia technika kopendiumai. Mint ilyenek ma is szükségesek a szakember számára. Azonban sokkal fontosabb ennél a szociálpolitika problematikája, vagyis az, hogy idevágó művek az alapvető szociálpolitikai kérdéseket a környezet gazdasági berendezkedésének nézőpontjából megvilágítsák. Nem az a kérdés: „mi és hogyan?” — hanem az, hogy „miért?” milyen hát-

tér előtt játszódik le a néptársaknak és üzemeknek sorsa, milyen összefüggések uralkodnak a ma szociális törekvéseiben.

Hogy az elmúlt idő szociálpolitikája másképen gondolkodott, azt a szerző néhány régebbi szociálpolitikus meghatározásán szemlélteti, miközben idézi Van der Borgh, Bortkiewicz, Francke, Gehring, Sombart, Spindler, A. Wagner, Wiese definícióit. Még közelebb áll az ő felfogásához Zwiedeneck-Südenhorst és Jastrow. A mai szociálpolitika nem védő fegyver föllépő ártalmak ellen, hanem a nemzeti dinamika fontos kifejezője, irányításában a nemzet jövőendő nemzedékeinek sorsát kell szem előtt tartania. A sokat hangoztatott népi öröklét ne csak politikai jelszó, hanem minden cselekvésnek állandó iránytűje legyen.

A vázolt nézőpont alapján a könyvnek a következő főfejezetei vannak: *Célkitűzés. A szociálpolitika kiinduló pontjai. Általános szociálgazdasági alapok. Bér, jövedelem, munkaidő. Az üzemi közösség, mint szociálpolitikai sejt. Szabadidő mozgalom. Kiváltások.*

E fejezetekben s az azokon belül szereplő tartalmi felscrolásban semmi újat nem találunk. Akármely, főleg újabb szociálpolitikai munkában, beszámolóban ugyanezek a fogalmak szerepelnek. A beállítás azonban egészen más. Ezt a „más” beállítást a szerző arra az alapra helyezi, hogy meggyőződése szerint egyedül a nemzeti szocializmus hivatott arra, hogy az igazi szociális szellemet megvalósítsa. A marxi szociálpolitikások tulajdonképpen nem kívánhatták a szociális helyzet lényeges javulását. Először azért, mert ha a viszonyok javulnak, harci céljuk: a proletárdiktatúra nehezebben érhető el. Másodszor az ő evolúciós elvük szempontjából a kapitalis állam keretében előálló minden szociálpolitikai haladás csak hátráltatja a végső kifejlődés elérkeztét, vagyis a szociáldemokrata állam-szervezet létrejöttét.

De az ellenkező álláspontot képviselő közgazdasági és politikai felfogás is távol állt az őszinte szociális törekvésektől. A liberális szociálpolitikásokat ugyanis fogva tartotta az üzemek rentabilitásának alapelve és nem engedte, hogy a szociális haladásban bizonyos határokon túl menjenek. Ha ugyanis a rentabilitás elvét megsértik, akkor tulajdonképpen a gazdaságot szociális szempontok alá helyezik, már pedig ez ideáljukat, a gazdasági önszabályozást rendítené meg alapján.

Ezzel szemben a szociális gazdaság fogalmából önként következik, hogy szociálpolitika és gazdaságpolitika egymás nélkül el sem képzelhető. Az igazi szociálpolitika nemcsak lehulló morzsákat közvetít a szegényeknek a gazdagok dús asztaláról, hanem arra törekszik, hogy csökkent szociális jogú néptársak egyáltalában ne is lehessenek. Még a keresztül-kasul

kapitalista Amerikában is törődtek ezzel a kérdéssel. „Tudományos üzemvezetés” címén kísérleteket folytattak a gazdasági termelés növelése és a szociális feltételek megjavítása közötti szintézis megvalósítására. Hogy a kísérletek nem mutattak kézzelfogható eredményt, annak oka a kapitalista gondolkodás üzemegoista beállítottságában rejlett.

Németország és más elgondolásban Olaszország lépett először arra az útra, hogy gyakorlatilag is megvalósítsa, amit elveiben hirdet: hogy a gazdasági prosperitás és a szociális jólét határozott összetartozását tegye felépítendő szociálpolitikája alapjává. Mert intenzívebb teljesítőképeséget, virágzóbb gazdaságot, termelési többletet egy nyomorban élő, alacsonyabb életszínvonalú, kulturátlan néptől hiába kívánunk, már pedig az általános életszínvonal felemelésének és a nemzeti jólét megteremtésének ezek a feltételei. A szerző ugyanis egy pillanatra sem feledkezik meg arról, hogy gazdasági ténykedés egyetlen céljának a néptársak és így az egész nemzet életszínvonalának emelését kell tartanunk. Ha ezt sikerül megvalósítani, akkor megváltozik az egész társadalmi élet. Akkor már az osztályok és az osztályharc megszűnnek. Kivételezés nincsen. Semmiféle osztály, rend, csoport, egyén vagy állás ilyent nem igényelhet, mert mindent az egyén fölé emelkedő közösségi érdek szempontjából kell nézni. Az élet minden megmozdulása, az egyén minden ténykedése politikai dolog, mert a közösségnek köze van hozzá. Így minden gazdasági folyamat is népközösségi probléma. Mindenkinek részt kell benne vennie. Saját teljesítményét, munkáját oda kell áldoznia az együttes egésznek. Ha mindezt számbavesszük, azt kell mondanunk, hogy a közösség nem kedves senkinek sem, hiszen mindenkitől csak áldozatot vár.

Az egyes életnyilvánulatok a lehető legszorosabb összefüggésben vannak egymással, akár gazdasági, akár szociális oldalról nézzük is őket. Egyik szempont a másik nélkül el sem képzelhető. Pl. Mit ér a jó munkabér, ha a kedvezőtlen gazdasági viszonyok miatt nem tudom jól felhasználni. Mit ér a szép lakás, ha a munkahely vigasztalan. Munka és szabadidő, munkakészség és kultúra, bérpolitika és egészségpolitika, szellemi fejlődés és életmód, jognyerés és jogvédelem mind összetartoznak, egymás nélkül nem jelentenek haladást. Ezért nem lehet szó sem öncélú gazdaságról, sem öncélú szociálpolitikáról.

Az embert és a környezetet egyaránt kell emelni, egyiket sem szabad elhanyagolni a másik rovására. Ennek eléréséhez módszeres, kifinomult, gyakorlatias, a politikai gazdasági és szociális helyzethez egyaránt simuló hivatásképzésre van szükség. A pályaválasztást is irányítani kell, s az embert minél magasabb művelődési színvonalra kell emelni. Mennél fejlet-

tebb egy nép kulturnívója, annál nagyobb termelési eredményt tud felmutatni.

Ennek a gondolatvilágnak az átfogó szemléletéből nézve tárgyalja a szerző azokat a gazdaságpolitikai kérdéseket, amelyek minden közgazdasági munkában felmerülnek és a következőket állapítja meg:

A tőketulajdon is fontos állampolitikai szükséglet. Érdekei csak addig terjedhetnek, amíg az általános népközösségnek szolgálnak.

A *bérnek* kettős feladata van: *a)* a dolgozók igényeit biztosítani a rendelkezésre álló javakhoz (vásárló politika); *b)* a munkát más munkákkal értékviszonyba hozni (teljesítmény-irányítás). Mindezt igazságosan a teljesítménybérrel lehet elérni. A teljesítménybér a dolgozó bérét szociális és gazdasági szempontból egyaránt jogos vásárlóerővé akarja átváltoztatni. Ennek a biztosítása nehéz, de kettő biztos: a munkához való jog és az emberhez méltó megélhetés joga.

Az *igazságos bérrel* eddig három elmélet foglalkozott behatóan: a keresztény felfogás, a marxi tanok és a nemzeti szocializmus. A nemzeti szocializmus teszi először a dolgozó embert a kérdés központjába.

A *jövedelemeloszlás* irányelve: hol mekkora jövedelem hasznot hajtó a népközösség szempontjából. A haszon mértéke: a nemzet nagysága, boldogsága, teljesítőképessége.

A *jólét* természetesen nemcsak a jövedelemtől, hanem a jövedelem helyes felhasználásától is függ. Tehát ebben az irányban is meg kell tenni mindent. A kommunizmus a család szocializálásával akarta elérni a jólét emelését. Ezzel a családot tönkre tette. Pedig mindennek, ami népi érdek, a családból kell kiindulnia.

A *külkereskedelem* kérdése szorosan összefügg a politikával. Minél kisebb az állam politikai hatalma, annál inkább törekedjék saját erejű gazdasági ellátásra. Háború esetén egyébként is ez a cél. Rendes körülmények között azonban nem szabad egy államnak sem elzárkóznia a külkereskedelemtől, mert ezzel egyúttal lemondana a világ technikai és kulturális haladásáról. Az autarkia épügy nem lehet gazdaságpolitikai cél, mint a szegénység.

A *szociálpolitikai* feladatok közül a legégetőbbek: a lakáskérdés tisztázása, az ellátás kiterjesztése iparilag előállított fogyasztási javakkal, az élelmezési ellátás javítása, a kielégítő öregségi biztosítás megteremtése, a kulturális lehetőségek kiterjesztése. Mindez emeli a népjólét színvonalát. Egyesek, csoportok, osztályok előnye nem érdekli a jó szociálpolitikust, csak a népegészség, az együttes közösségnek a java.

A helyes szociálpolitika tehát nem seborvoslás, hanem a közösségi élet rendező elve. Célja, hogy mindenki elérje általa

azt a jólétet, amit megérdemel. Az egyén ne tárgya, hanem hordozója legyen a gazdasági és szociális jólétnek. Nem a szegényeket kell istápolni, hanem gondoskodni kell, hogy szegény ne legyen. Az élet szociális rendezése nem alamizsna, hanem a népközösség jogából folyó természetesebb állapot.

E jó rendszerezéssel, világos okfejtéssel és komoly elvi meggyőződéssel megírt könyv olvasása igen sok gondolatot ébreszt. Közülük csak kettőre utalunk:

Szociálgazdaságtanon tulajdonképpen annak a leszögezését érti a szerző, hogy miképpen kell a szociálpolitika szolgálatába állítani a közgazdaságot. Nála tehát ez az elnevezés lényegesen többet foglal magába, mint egyszerűen a közgazdaságtannak egy más szóval való jelölését. A *társadalmi gazdaságtan* elnevezés a német irodalomban régebben is használatos volt. sőt nálunk Földes Béla 1892—94-ben megjelent kétkötetes munkája s a világirodalomban többek között Cassel főműve a *Theoritisches Socialökonomie* 1918 is ezt a címet viselte. Ezek a művek azonban címükkel csupán arra akartak utalni, hogy miután a gazdasági élet társadalmi keretekben bonyolódik le, a gazdasági jelenségek vizsgálatának nemcsak a szigorúan vett gazdasági, hanem a nagyobb távlatokat felölelő szociális szempontokra is figyelemmel kell lennie.

Szerzőnk felfogása szerint a közgazdaságtan és szociálpolitika eggyéolvadnak. Ez a gondolat egyáltalán nem meglepő. A gyakorlati szempontok előretörése szinte minden egyes tudományban észlelhető, nem csupán a közgazdaságtanban. Az egyes tudományok elkülönülése ma már egyáltalán nem oly szigorú, mint korábban. Így a fizika és kémia helyett a fizikai-kémia problémái léptek fel, vagyis a határterületek kérdései kerültek előtérbe. Ennek megfelelően a kémia kutatások is fizikai módszereket vettek fel. A növénytan, állattan és embertan a biológiai tudományokban találkoznak. A politikai tudományok is mindinkább a természeti adottságokhoz igazodva nyernek geopolitikai színezetet. Szinte csak a természetes fejlődés tör utat magának, amikor a közgazdaságtan is mindinkább összeolvad a szociológiával, szociálpolitikával és az etikával. Ez természetes is, hiszen gazdálkodni az élőlények közül csupán az ember tud. Az ember a közös kapocs, s a tulajdonképpen egy problémakört alkotó ökonomia, szociológia, szociálpolitika és etika lassanként egy közös tudománnyá olvadnak össze. Mindez azonban nem teszi feleslegessé a tisztán gazdasági természetű kutatásokat sem. Évezredes igazság, hogy a gazdasági élet folyójának megvan a maga medre, s nyugodt egyenletes áramlása csak akkor lehet, ha folyását a kívülről jövő szempontok a belső erőkkel összehangolva irányítják.

Az ismertetett munka hangoztatja, hogy a korszerű igazi szociálpolitika nem egyszerű jószágelosztási-, tehát csupán gaz-

daságpolitikai problémákba temetkeznek, hanem legalább akkora mértékben az erkölcsi és jogrendi kérdéseket is magáévá teszi. Ez sem új gondolat. Minden gazdaságpolitikus hangoztatja, hogy merő tévedés lenne azt hangoztatni, hogy mennél fejlettebb a társadalom, annál számottevőbb jótékonyága és szociálpolitikája. Az emberi személy tisztelete nem átmeneti jellegű segítséget, hanem általánosan rendezett és minden ember számára biztosított gazdasági létalapot követel.

Nem tartjuk azonban helyesnek annak a túlzott hangoztatását, hogy az egyéni életek, sorsok szerencsésebb alakítása, az egyes emberek kedvezőbb életszínvonalának megteremtése túl esik a gazdaságpolitika célján, s hogy a gazdaságpolitikának mindig csak az együttes egésszel, a közös érdekekkel kell törődni. A nemzet jóléte az egyének jólétéből tevődik össze, s így végeredményben az individuális létérdek párosul az egyetemes egységet megteremtő összetartó erőkkel. Az a szociálpolitika, amely az egyént teljesen feláldozza a közösség érdekének, még nem elég érett és körültekintő. A kereszténység hatalmas ereje éppen abban van, hogy felébreszti az egyéni öntudatot és felelősségérzetet. A teljesítmények számonkérésére alapított személyi elbírálás nagyon is rászorul az egyén ambíciójának és munkakészségének felfokozására. Nem volna tehát kellő alapja a közösségi érzés megérlelésének, ha az egyéni értékek fejlesztésével és megbecsülésével nem számolnánk. Ezzel a gondolattal bizonyára a szerző is egyetért, ha szavai más értelmezésben jelennek is meg könyve lapjain.

Takaróné Gáll Beatrix

Arno Sölter: Das Grossraumkartell. Ein Instrument der industriellen Marktordnung im neuen Europa. Meinhold Verlag, Dresden, 1941. 223 o.

Minél inkább közeledik a mostani háború a vége felé, annál nagyobb lesz az érdeklődés a háború utáni gazdasági rend iránt. Mind több és több munka jelenik meg, amely — elsősorban elméleti síkon — megkísérli azoknak az elveknek a megállapítását, melyek szerint egyrészt a háborús gazdaságot kell lehetőleg zökkenőmentesen a békegazdálkodásba átvezetni és másrészt ezt a békegazdálkodást új, a háború után uralkodó világnézetnek megfelelő alapokra helyezni. Különösen fontos ebben a tekintetben annak a megállapítása, hogy a régi liberális gazdaságban kialakult jelenségek hogyan fognak elhelyezkedni ebben az új rendszerben. Érthető ennél fogva, hogy a kartell, amelyet eddig is gyakran az ú. n. „Ordnungsprinzip” megtestesítésének tekintettek, fontos szerepet játszik ezekben a vizsgálódásokban. Szerző, mint a cím is elárulja, munkájának

gyújtópontjába állította a kartell problémáját és egy igen részletes és gondosan kidolgozott tervet készített, ami szerint az eddigi nemzetközi kartellek megfelelő át- és kiépítésével meg lehetne oldani az európai nagytér minden kérdését.

Mielőtt magát a nagykartellt tárgyalná, igen részletesen ismerteti a nagytérgazdaság elméletét és kifejti, hogy a háború után Európa gazdasági élete föltétlenül ezt a formát fogja öltetni. A következőkben azt állítja, hogy — Németország lévén az európai nagytér vezető állama — a német piacrendezés (Marktordnung) elvei fognak az egész nagytér piacrendezésének alapjául szolgálni. A németországi piacrendezés mai állapotának vizsgálatánál azonban arra a megállapításra jut, hogy a mostani rendszer, amely teljesen az állami bürokrácia vezetésének jegyében áll, eltúlzott. Sokkal egészségesebb és a gazdasági élet követelményeinek megfelelőbb volna, ha az ipari vállalkozók maguk szerveznék meg a szükséges piacrendezést úgy, hogy az állam csak az elvi irányítást és az ellenőrzést tartaná fent magának. Különösen fontos ennek az elvnek a szem előtt tartása, ha a piacrendezést egész Európára akarjuk kiterjeszteni, mert a többi európai nép nem rendelkezik azon „Ordnungsbewusstsein“ fölött, amely a német népet annyira jellemzi. Alátámasztják ezt az állítást azok a tapasztalatok, amiket különösen a délkeleteurópai államokban tettek a mostani háború folyamán a nyersanyag- és élelmiszergazdálkodás bevezetésénél.

Ha végiggondoljuk ezt a gondolatot, tulajdonképpen egy dilemma előtt állunk: egyrészt u. i. — az új világnézetnek megfelelően — nem akarjuk a háború utáni gazdasági egyensúlyhelyzet kialakulását az eddigi gazdasági rend ú. n. automatizmusára bízni, másrészt azonban nem tartjuk kívánatosnak a részletes állami vezetést, ami Németországban ma uralkodik. Ebből a helyzetből ajánlkozik — szerző szerint — alkalmas kiútnak a kartell, természetesen új feladataihoz mérten „totális“ kartellé alakítva. „A totális kartell ugyanazon gyártmány előállítóinak organizációja, megbízva ezen gyártmány termelésének és kelendőségének előmozdításával, rendszerezésével és szerves betagolásával a gazdaság egészébe, a gazdaságosság és a közjó érdekeinek megóvása mellett.“ (88. o.) Ez többek közt azt jelenti, hogy minden ilyen kartell kényszerkartell és monopolisztikus helyzetben van. A kartell viszonyát az államhoz szerző következőképpen jellemzi: „A gazdaság vezetése, stratégiája, csak az állam feladata lehet, míg a vezetés rendelkezéseinek keresztülvitele, tehát a taktikai intézkedések, elsősorban a gazdasági önkormányzat dolga.“ (5. o.) A gazdasági önkormányzat szervei pedig a totális kartellek.

Ennek a tervezetnek a bírálata igen nehéz mert tulajdonképpen abból kellene kiindulni, vajjon egyáltalában lehetséges-e

a gazdasági életnek állandó, minden részletre kiterjedő ellenőrzése, vezetése és irányítása, anélkül, hogy a magántulajdon teljes fikcióvá válna és a vállalkozói kezdeményezés legfőbb lelki rugóját elveszítené. Igaz ugyan, hogy az ipari önkormányzat, a totális kartell elgondolása éppen azt a célt akarja szolgálni, hogy a részletes irányítás ne az állam és az állami „bürokraták” kezébe kerüljön, hanem a vállalkozók, tehát a gyakorlati emberek kezében maradjon és csak az irányelvek lefektetése és a keresztüvitel módjának ellenőrzése maradjon a politikai vezetés szférájában. Tekintve azonban, hogy — a mostani helyzetet alapul véve — a vállalkozó mentális szempontból többé-kevésbé megközelíti a „homo oeconomicus” típusát, amelyet a politikai vezetők ellenséges szemmel néznek, ebből a helyzetből — legalább is egynéhány generáción át, amíg az ilyen megoldáshoz szükséges vállalkozótípus kinevelődött — állandó surlódások fognak keletkezni. Nem lehet tehát, mint éppen a szerző által bírált németországi fejlődés is bizonyítja, az állami ellenőrzés és irányítás elvét keresztülvinni, akár korporatív, akár szocialista alapon, anélkül hogy ez szükség-szerűen ne vezetne egy „totális” állami vezetéshez, ahol a vállalkozó csupán az állami szervek intézkedéseit hajtja végre. A szerző által kívánt rend tehát ugyanabba a hibába esik, amit a klasszikus elmélet is már elkövetett. Míg az u. i. feltételezte — némely tipikusan kapitalista ipari vállalkozót például véve —, hogy minden ember a „homo oeconomicus” módjára cselekszik, addig a szerző egy altruista vállalkozót tételez fel, akit vállalatja vagy a kartell vezetésénél nem a lehető legnagyobb haszon elérésének kívánsága vezérli, hanem a közjó szempontjai. Bár bizonyára léteznek ma is ilyen vállalkozók, mégsem számíthatunk vele, hogy Európában a háború befejezése után rögtön kellő számban minden országban rendelkezésre áll majd az ilyen ideáltípus, hogy segítségével keresztül lehetne vinni az egész nagytérben a szerző által kívánt „ipari önkormányzatot”. Ez lenne pedig az előfeltétele a szerző azon tervének, hogy az egész európai nagytér gazdasági életének ipari szektorát minden viszonylatban — tehát a termelést, a telephely meghatározását, az árpolitikát, a részterek egymásra hangolását, a fogyasztás megszervezését, egyszóval minden kérdést, amit a „Marktordnung” fogalmának legtágabb interpretációja magába foglal — az előbb ismertetett „totális kartell” típusához tartozó nagykartellek irányítsák és vezessék.

Nemény Vilmos Béla.

Markos György: A magyar ipar száz éve. Budapest 1942. Stud. kiadás. 64 old.

A párizsi ú. n. boulevard-lapokban figyelhettük meg, hogy a közérdeklődésre számottartható gazdasági adatokat, index-sorokat közgazdaságilag műveletlenebb olvasó közönségük előtt jelképes ábrázolással tették érthetővé. A jelképek az ábrázolandó sor jellegének megfelelő kis ábrák voltak; a munkásszámszámot munkásalakokkal, a termelési értéket gyárkéményekkel, a hajózási forgalmat pedig hajóábrákkal fejezték ki. Természetesen ez a módszer — noha fél és negyed ábrákkal is dolgozott — természetéből kifolyólag pontos soha sem lehetett és segítségével csak a nagyságrend szerinti ábrázolás sikerülhetett.

Magyarországon a közgazdasági „képeket” az ismertetett munka szerzője honosította meg a napilapokban közölt gazdasági riportjai keretében. A címben jelzett műve pedig egybefüggő „kép”-sorozatot tartalmaz magyarázó szöveg kíséretében.

Ennek az új műfajnak — amit nemes értelemben vett közgazdasági ponyvának is nevezhetünk — Magyarországon való első jelentkezése alkalmával hangsúlyoznunk kell, hogy módszere tényleg alkalmas arra, hogy a közgazdaságilag műveletlen nagyközönséggel nemzetgazdaságunk lényegesebb adatait megismertesse, ugyanakkor ki kell azonban jelentenünk, hogy pontatlansága, elnagyoltsága miatt a közgazdasági tudomány eszköze, közvetítője sohasem lehet.

Markos György nem is törekedett másra, midőn a százéves magyar ipar fontosabb eredményeit megörökítő 30 ábrás-oldalt és a hozzájuk tartozó kísérő szövegeket összeállította, minthogy a magyar ipar fontosságát a közvélemény szélesebb rétegeivel is érzékeltesse. Erre következtethetünk a kísérő szöveg stílusából is. Egyik helyen írja: „A ma már megépült vasútvonalak könnyebbé, olcsóbbá és gyorsabbá teszik az árucserét. A derék régi fuvarosok eltűnnek, helyükbe az olcsóbb, gyorsabb vasúti szállítás lép. A fuvarosok fiaiból vasutasok lesznek és a vasutasok száma nagyobb, mint valaha a fuvarosoké volt.” (8. old.)

„A gép bevonul az iparba” című ábra-sorozat magyarázó szövege így kezdődik: „Hát ez nem volt valami triumfális bevonulás. Sem lovasbandérium nem fogadta és fehér ruhás lányok sem álltak sorfalat az út szélén, ami pedig minden főispánnak kijár ebben az időben.” (12. old.) Vagy: „A modern iparosodás bölcsőjénél az évszázadok óta felhalmozott tőke játszott a baba szerepét. Sőt a tőke szerepe nem ért véget a bábáskodásnál. Előbb szoptatósda, majd guvernant lett a felcserepedő ipar mellett.” (28. old.)

Viszont épen műfaja közönségének közgazdasági járatlan-

ságából eredő kritikátlansága kötelezi arra Markost, hogy adatai és beállításai helyességére különösképen ügyeljen. Nem felel meg a valóságnak pld. hogy az Országos Iparegyesület Kossuth kezdeményezésére alakult meg. Ismeretes, hogy Almásy Balogh Pálnak a Pesti Hírlapban közzétett felhívása indította el a nagymultú Iparegyesület pályafutását. Anakronisztikus a szerző, midőn hibáztatja a kiegyezéskorabeli magyar államot, hogy nem támogatta nagyobb anyagi eszközökkel az ipart. Az akkor legintenzívebben érvényesülő liberális gazdasági felfogás értelmében állami beavatkozásra egy termelési ág sem tartott igényt.

A mű súlypontja a képes ábrasorozatokon van. Szerző figyelemmel van általában arra, hogy a számadatokat egyszerű és könnyen áttekinthető ábrákkal fejezze ki. Csak néhány lapon találunk zsufoltságot, midőn egy-egy oldal 3–4 különböző adat ábrásozeit is tartalmazza. Feltétlenül elkerülendőek azonban a jelképek magyarázatánál az értelemzavaró sajtóhibák. Pld. „A textilipar diadalútja” fejezetben piros körök jelentik a termelés értékét. A jelmagyarázatban az áll, hogy minden kör 20.000 P-nek felel meg. Eszerint 1921-ben 60.000 P. 1939-ben 580.000 P lett volna textiliparunk termelési értéke. Ezzel kapcsolatban kell megjegyeznünk, nem felel meg a képes ábrázolás eredeti céljának, ha az illető adatot túlsok ábrával fejezzük ki. Pld. a textilipar 1939. évi termelési eredményének észleléséhez 29 jelképet kell megszámolnunk. Az 1939-ben megőrölt gabona adatát 19 jellel fejezi ki a szerző.

Végeredményben Markos módszere alkalmas arra, hogy a magyar gazdasági élet eredményeit népszerűsítse a magyar közönség laikus rétegeiben, különösen ha a szerző figyelembe veszi fentebb elhangzott szempontjainkat is.

Rézler Gyula

J. Müllenbusch: Die Organisation der deutschen Ernährungswirtschaft. — Der Reichsnährstand. Aufbau und Aufgaben einschl. Kriegsernährungswirtschaft. Reichsnährstand Verlag, Berlin. 1941. 103. o.

A nemzeti szocializmus egyik főfeladata volt a hatalomátvétel után a németországi mezőgazdaság megújítása, miután ez a harmincas évek agrárkrízise következtében teljesen eladósodott és azonkívül az alacsony világpiaci árakkal nem tudott versenyezni. Szükség volt erre egyrészt az első világháború tanulságai következtében, amely megmutatta, hogy minden országnak létfeltétele olyan teljesítőképes belföldi mezőgazdaság, amely háború esetén el tudja látni a lakosság és a hadsereg legfontosabb élelmiszerszükségletét, másrészt pedig

a nemzetiszocializmus politikai nézetei következtében, amelyek szerint a parasztság feladata friss és életképes vérrel megújítani a lakosság többi rétegét. Ennek a célnak érdekében létrehozták Walther Darré „Blut und Boden“ elmélete alapján a mezőgazdasági erők összefogását és megszervezését a „Reichsnährstand“ keretén belül. A Reichsnährstand a német mezőgazdasági lakosság közjogi jellegű kényszerű hivatásrendi tömörítése a vezérelv alapján. Feladata hármas: a mezőgazdasággal foglalkozó emberek gondozása és a birtokviszonyok rendezése, a mezőgazdasági termelés üzemi és szakszerű vezetése és a piac rendezése. Ennélfogva nem csak a közvetlenül a mezőgazdasági termelésben résztvevő földmívelők és mezőgazdasági munkások, hanem az összes mezőgazdasági terményeket át- és feldolgozó iparok, úgymint a közvetítő kereskedelemmel foglalkozó kereskedők (az új terminológia szerint „elosztók“) hivatásuknál fogva tagjai a Reichsnährstand-nak. A birtokviszonyok rendezése terén fontos az „Erbhof“-ok teremtése. Ezek a kisbirtokok nagyságuknál fogva a paraszti család eltartására és zökkenőmentes gazdálkodásra alkalmasak, eladhatatlanok, meg nem terhelhetők és örökösödésnél fel nem oszthatók. A termelés vezetése terén előtérben áll a termelés fokozásának kérdése, amit tagosítással, meliorációkkal, az eladósodás megszüntetésével, a mezőgazdasági hitel személyi jellegének kidomborításával, a szakoktatás fejlesztésével igyekeztek elérni. Nem utolsó sorban segítette a termelés fokozását a piacrendezés, amelynek következtében a mezőgazdaság abban a tudatban termelhetett, hogy termelvényeinek kelendősege biztosítva van és nem fenyegetik hirtelen áringadozások. A piacrendezésnek eszközei az árak és nyereségek limitálása, a termelésnek a szükségletekhez való hozzáidomítása a mezőgazdasági termelésnek, a közvetítő kereskedelemnek és a mezőgazdasági termények fel- és átdolgozásának rendezése és irányítása által.

Evvel körülbelül ki van fejezve a munka felépítése és gondolatmenete. A szerző előszavában hangsúlyozza, hogy könyve tulajdonképpen a német mezőgazdasági szervezet felépítésének és munkájának kézikönyve kíván lenni. Ennek következtében a fősúlyt — rövid elméleti megjegyzések mellett — a Reichsnährstand belső szervezetének, az egyes osztályok adminisztratív szervezésének, a kompetenciák elhatárolásának, az alá- és mellérendelt szervek feladatainak és a Reichsnährstand jogi helyzetének leírására fektette. Igen nagy szolgálatot tesz ennélfogva ez a kis kézikönyv mindenkinek, aki tanulmányozni kívánja a német mezőgazdaság hivatásrendi szervezetének organizatorikus felépítését.

Nemény Vilmos Béla.

Minello Arrigo: La pubblicità nel campo dell'economia aziendale e nazionale. Milano. 1940. 412 oldal.

A reklámügy nagyterjedelmű, a kérdés magán- és közgazdasági vonatkozásait, a reklám lélektani alapjait bőségesen, részben mélyreható elemzéssel tárgyaló német, angol és francia irodalom mellett nem lehet nagyobb általános jelentőséget tulajdonítani ennek az újabb munkának. A szerényebb terjedelmű olasz reklám-irodalomban azonban megbecsülendő helyet tölt be és megjelenésekor széleskörű érdeklődésre talált, úgy hogy a könyv első kiadása két hónap alatt elfogyott. Minello elsősorban a reklám közgazdasági szerepét és jelentőségét igyekszik megállapítani és minden oldalról megvilágítani. Munkája a nagy gazdasági válságot követő fellendülő konjunktúra éveiben készült és meglepő érdekességet ad a mai háborús viszonyok között élő, ezekbe beleszokott olvasó számára, amikor ennek a háborút megelőző korszaknak a közgazdasági „hangulata” árad feléje a könyv minden sorából.

A reklám definícióját így adja meg a szerző: a reklám azoknak az eszközöknek, szervezeteknek az összessége, amelyeknek a rendeltetése valamely terméket, árut, vagy szolgáltatást a közönséggel megismertetni, az ezek iránt jelentkező szükséglet és kereslet felkeltése, ösztönzése, növelése céljából.

A reklám eredetileg tisztán a magánvállalkozásból indul ki, közvetlen célja egy vállalkozó (iparos) valamely termékének fogyasztását és evvel a vállalkozó jövedelmét megnövelni. A modern reklám technika fejlődése a gazdasági verseny, későbbi fejlődési fokon a nagy vállalati koncentrációk, kartellek, trösztök kialakulásának az eredménye volt. A reklám fontos közgazdasági szerepe a fogyasztás általános fokozása. A reklám-propaganda változatos eszközeivel, az egyéni és tömeglélektani jelenségek ismeretét felhasználni hatalmas szuggesztív erejével nemcsak a meglévő szükségleteket, keresletet irányítja egyes termékek, főleg a „márkás” áruk felé, de új szükségleteket teremt és így, — bár egyes versenytársak termékeinek a fogyasztása csökken vagy teljesen megszűnik —, az árukereslet és fogyasztás általános megnövelését éri el.

A fogyasztás általános fokozódása pedig elsőrendű fontosságú közgazdasági érdek: a termelő számára a termelési költségek csökkenését, a jövedelem növekedését, a fogyasztó számára az árak leszállítását, a kereskedelem számára a nagyobb forgalomból származó nagyobb összes hasznot eredményez.

A közgazdasági irodalomban széles körben elterjedt nézet, hogy a reklámköltségek összeségükben mint a fogyasztókra nehezedő súlyos adóteher érvényesülnek, bár egyesek

elismerik, hogy ez a tehertöbblet a reklámtevékenységből származó közgazdasági haszonnak szinte jogosult ellenértéke. Minello részletesen megvizsgálja a kérdést, kire hárulnak át végeredményben a reklámköltségek. A *sikeres reklámpropaganda* költségei a vállalkozó számára kétségtől megterülnek, nemcsak a jövedelem fokozódásában, de a vállalat vagyonértékének (üzemkibővítés, vevőkör) megnövekedésében is. A fogyasztó számára megfelelő verseny esetében, de csakis ebben az esetben, a reklámpropaganda szükségképpen az áruk minőségének a javulását és az árak leszállítását jelenti. A reklámköltségeket tehát a *versenyben háttérbe szorult* versenytársak viselik.

Más az eset akkor, ha a reklámpropaganda célja új szükségleteket kielégítő új áruk piacrahozatala. Itt a vállalkozónak monopoliumszerű helyzete van az árak megszabásánál is. Az új áru elterjedése vagy más áruk fogyasztását csökkenti, vagy valóban mint új, járulékos fogyasztás lép fel. Az első esetben a reklámköltségek ismét a részben kiszorított versenytársak terhére esnek, a másik esetben a fogyasztók fizetik meg ezeket, esetleg későbbi fogyasztásokra eltett takarékösszegekből.

Ezek a reklámügynek alapvető közgazdasági elméleti kérdései. A további fejezetek a reklám lélektani, technikai kérdéseit tárgyalják. A könyv második része részletesen írja le a reklámtechnika egyes ágazatait. Ezek közül a legnagyobb kiterjedésű, fontosságú az *ujsághirdetés*. A *falragaszok* a nagyvárosok sietős, zsúfolt uccái forgalmában fokozatosan elvesztik jelentőségüket, de hatásukat megőrzik a nagyméretű, messzefeltűnő világító és egyéb reklámok. Az egyes kereskedők reklám céljait eredményesen szolgálja a folyton fejlődő, kifinomuló *kirakatrendező technika*.

A reklámtechnikának legújabb ágazatai a *mozgóképfilm- és rádióreklámok*. Az Egyesült Államokban 1936-ban 561 rádióközpont közel 24 millió előfizető számára sugározta ki műsorait, amelyek keretében évi 100 millió dollár ellenértékű hirdetés szerepelt. Egy nagy szappangyár egymaga évi 3.75 millió dollárt költött rádióhirdetésekre és hirdetési a heti rádióműsorokban 13 órát foglaltak el. Ford évi 2½ millió dollárt adott ki rádióhirdetésekre, amelyek keretében egész színdarabok és saját zenekara által előadott hangversenyek szerepeltek. Jelentékeny helyet foglaltak el a rádióhirdetések a háborút megelőző években a francia magánvállalkozás kezében levő rádióközpontok műsoraiban is.

Rendkívül érdekes az a fejezet, amely a *kollektív reklámpropagandáról* szól. Itt nyilatkozik meg közvetlenül a reklám közgazdasági jelentősége. A kollektív reklámpropaganda célja ugyanis nem egy vállalkozó (termelő) termékeinek fokozottabb fogyasztása, a versenytársak rovására, hanem bizonyos áruk,

termékek összes fogyasztásának a növelése. Ennek első példája volt az Egyesült Államokban a kaliforniai narancs- és citromtermelőknek 1894-ben megindított nagysikerű együttes reklámpropagandája. Európában a kollektív reklámpropaganda csak az első világháborút követő években terjedt el. Mint különösen érdekes példákat sorolja fel szerző az angol malomiparnak a háború utáni években erősen csökkent kenyérfogyasztás fel-emelésére irányuló, sokoldalú propagandáját, amely kiterjedt úgy népszerű tudományos újságcikkekre, mint a különféle, változatos, izletes új kenyérfajták kísérleti előállítására és el-terjesztésére —, továbbá ugyancsak Angolországban a Milk Marketing Board-nak a tejfogyasztás fokozására irányuló hatásos reklámpropagandáját.

Olaszországban egyrészt a fasiszta kormány közvetlen irányításával, másrészt a korporációs testületek vezetésével indultak meg ilyen kollektív reklámpropagandák, amelyeknek a célja egyes fontos termékek fogyasztásának a növelése, a fogyasztás irányítása volt. Fontos szerep jutott a kollektív reklámpropagandának az abessziniai háború és a népszövetségi szankciók után megindult autárkiás mozgalomban. Itt a propaganda tárgya, célja a külföldi árukat helyettesítendő olasz termékek megismertetése, ezek fogyasztásának növelése, kiterjesztése volt.

A könyv további fejezetei a reklámnak a közgazdasági tevékenység egyes ágazataiban való elterjedését ismertetik. Nálunk, Magyarországon ez szerencsére alig feltűnő, de annál nagyobb mértékben fejlődött ki Franciaországban és Olaszországban a *gyógyszertermékek* egész újságoldalakat betöltő reklámpropagandája, mint a túlzott mértékében a közönséget valóban megkárosító reklám példája. Ezek a hirdetések a minden áron gyógyulást kereső betegeknek legerősebben befolyásolható közönségéhez fordulnak, bennük gyakran azt a hitet keltik, hogy a hirdetett gyógyszerek használatával orvosi kezelés nélkül is meggyógyulhatnak és így sokszor valóban hiábavaló, érzékeny kiadásokra készítetik őket.

Rendkívül nagy kiterjedést ért el a *pénzügyi reklámpropaganda* azokban az országokban (így különösen Franciaországban), ahol a kisebb-nagyobb tőkések széles rétege foglalkozik állandóan felgyűlő takaréktőkék elhelyezésével. A pénzügyi folyóiratok, hetilapok egész sorozata, a napilapok megfelelő rovatai tárgyalják az egyes befektetési formák, főleg a tőzsdei értékpapírok árfolyamalakulását, jövedelmezőségének várható fejlődését és ezeknek a lapoknak a közleményei legnagyobbbrészt hirdetésjellegűek. Olaszországban (— úgy mint Magyarországon is —) a pénzügyi reklámpropagandának ez a módja, a viszonyoknak megfelelően, széleskörű kistőkés osztály híján, kevéssé fejlett, a napilapokban legnagyobbbrészt az egyes

vállalatok mérlegeinek, közgyűlési jelentéseinek ismertetésére szorítkozik.

Külön fejezet mutatja be, hogyan használják fel sok esetben az *állami közigazgatás* egyes szervei, közszolgáltatási üzemei (vasútak, egyéb közlekedési vállalatok, a posta, telefon, dohányjövedék) a reklám eszközeit, Olaszországban, Franciaországban, Angolországban. Mint különösen érdekes eseteket írja le az Egyesült Államok egyes államaiban a pénzügyi hatóságok részéről folytatott és számszerűen kimutatható eredménnyel járó rendszeres reklámpropagandát, amellyel az adófizetők figyelmét hívja fel arra, milyen haszonnal jár az adók pontos befizetése és milyen kárt okoz az adófizetőnek és az államnak a késedelmes befizetés.

A vasútak és egyéb közlekedési vállalatok reklámjaihoz csatlakoznak az Olaszországban különösen nagyfontosságú, az ország fizetési mérlegében nagyjelentőségű *idegenforgalom* célját szolgáló, legnagyobb részben a külföld felé irányuló reklámpropaganda.

Bár semmiféle hivatalos statisztika, sem más komoly, megbízható forrás nem nyújt pontosabb, vagy csak megközelítő adatokat, szerző mégis igyekszik néhány jellemző becslésszerű számadatot összeállítani az olaszországi hirdetés- és reklám-szervezet terjedelmére vonatkozólag. Az egész reklámügy legfontosabb szervezete a sajtó. 82 napilap és „több ezer“ egyéb időszaki sajtótermék szolgál a hirdetések elhelyezésére. A napilapok hirdetési szervezete — úgy amint ez Franciaországban is így volt a két világháború között eltelt korszakban — néhány nagy hirdetési vállalat kezében volt összpontosítva. A mostani háborút megelőző években 70 napilap és 120 hetilap hirdetési oldalai 6 hirdetési vállalat bérletében voltak. Ezek között a leghatalmasabb vállalat volt az Unione Pubblicità Italiana, amely egymaga összesen kerekén 120 lap, köztük 56 országos jellegű napilap hirdetési rovataival rendelkezett. Emellett azonban számos időszaki lap megtartotta hirdetési rovatainak önálló vezetését.

„Több száz“ vállalat, cég foglalkozik különösen Észak-Olaszország nagy ipari és kereskedelmi központjaiban a reklámügy különféle ágazataival, egyes vállalatok egész reklámkampányának a megszervezésével. A reklámok, falragaszok tervezésével foglalkozó, erre specializált művészek száma 300-ra tehető. A kis reklámtárgyak készítésével nagyszámú kézműiparos és több nagyipari vállalat foglalkozik. Összevéve „több ezerre“ becsülhető azoknak a keresőknek a száma, akik a hirdetés- és reklámügyből élnek, nem számítva a nagyobb vállalatoknak a hirdetésügyeit intéző tisztviselőit, akiknek száma szintén nem csekély.

Az (1936 körül) Olaszországban évente a reklámügyre

kiadott összeg 350—450 millió lirára (90—120 millió P) becsülhető. Ez az összeg aránylag nagyon szerény a Franciaországban évente 5 milliárd, Angolországban 15 milliárd, az Egyesült Államokban 70 milliárd lírát elérő reklám-összegekkel összehasonlítva.

Szerző 1936-ban ankétszerű adatgyűjtést rendezett. A 400 legnagyobb olasz ipari és kereskedelmi vállalatokhoz küldött kérdőívek a következő kérdőpontokat tartalmazták: 1. melyik az a reklámforma, amelyet a vállalat leginkább használt; 2. melyik volt a legeredményesebb reklámforma; 3. az időszakos lapok közül az országos, vagy a helyi lapokban elhelyezett hirdetések voltak-e eredményesebbek; 4. mik az akadályok a vállalat reklám-tevékenységének az elmélyítésében; 5. megnyit tesz a reklám céljára éventi fordított összeg: *a*) abszolút összegben, *b*) a forgalom %-ában; 6. mennyivel növekedett az eladások (forgalom) összege a reklámozás folytán: az 1. évben, a 2. évben stb.

Az ankétnek alig volt eredménye. Összesen 227 nagyon hiányos válasz érkezett. Az első két kérdésre adott válaszok határozottak és egyértelműek: a vállalatoknak kereken 50%-ánál a reklám-propaganda főeszköze a laphirdetések voltak és ezeknek az eredményessége volt a legnagyobb. Ezután következnek a kiállítások, kirakatok, katalógusok, rádióhirdetések, villamosokban elhelyezett hirdetések, világító reklámok stb. Az újsághirdetéseknél kb. egyforma mértékben szerepelnek az országos nagy napilapok és a helyi lapok.

Az általános arányszámokra csaknem semmi következtetést nem engednek, de magukban véve is érdekesek egyes vállalatoknál a reklámpropaganda eredményeiről nyújtott adatai. Egy nagy illatszergyár reklámköltségei (újsághirdetések) a bruttó bevételek 25—30%-át tették, míg a forgalom növekedése a reklám-propaganda eredményeképpen egymásután következő 3 év folyamán 10%-ot, 30%-ot, illetve 18%-ot ért el. Egy nagy férfiruha konfekció üzlet reklámköltsége a bevételek 1.5%-át fordította és a forgalom 3 évfolyamán 5, 8, 12%-al nőtt. Részletesebb adatok híján nem veheti vizsgálat alá szerző, hogy a forgalomnak ez a növekedése ezeknél a vállalatoknál valóban a reklám-propaganda és nem nagyobb részben az 1933—1935. évek lassan emelkedő konjunktúrájának eredménye-e.

Mint a reklámügyet tárgyaló munkáknál általános szokás, Minello könyvét is képes táblák egészítik ki, amelyek az olasz reklám-művészet jólismert magas színvonaláról tesznek tanúságot.

(P. K.)

Pagel, Karl: Die Hanse. Berlin, Deutsche Buch-Gemeinschaft. 1941. XII + 531 lap.

Az európai középkor Sacrum Imperium-ja a német-római császár névleges főhatóságának elismerése mellett semmiféle politikai szervezetet, a közigazgatásnak központi hatalom köré csoportosuló kibontakozását nem tudta magával hozni. Egységes államvezetés, ennek megfelelően egycélú társadalom-, vagy gazdaságpolitika hányzott a Német Római Birodalom vezetéséből. A politikai partikularizmus jegyében fejlődött a Nagy Károly központi vezetése alatt meginduló állami élet s a különféle államok szétágazó törekvéseit legföljebb az államélet keretein kívül álló szervezet tudta volna egy síkba vetíteni. Ez a szervezet a Hansa név alatt ismert gazdaság, közelebbről kereskedelempolitikai szövetségben nyert formát.

A Hansa történelme, kibontakozása, hanyatlásának okai, politikai hatása már régóta érdekelte a szaktörténetírást. Ezt az érdeklődést nagyon is érhetővé teszi az a körülmény, hogy a történettudomány a Hansában látta megvalósulni mindazokat a törekvéseket, amelyek egy hatalmas birodalom erejének összefogását célozták. A névleges államhatalommal szemben a Hansa ereje realitást képviselt, anyagi jólétet hordozott s a politikai szervezet felépítésével egyidejűleg kialakuló hivatalnokosztállyal párhuzamosan a németiség kereskedelmi és ipari felemelkedését vonta maga után. Sokan megvizsgálták már a Hansa fejlődéstörténetét, közöttük legismertebb D. Schäffer: „Die deutsche Hanse,” 1902. című összefoglalása, valamint Fr. Rörig: „Vom Werden und Wesen der Hanse,” 1940. címen kiadott munkája s mellettük egész sora a tanulmányoknak, amelyek hol kereskedelemtörténeti, hol iparfejlesztési, hol kulturális kihatásait boncolgatták. De egyetlen munka sem látott még napvilágot, amely az egész kérdésanyag összefogó feldolgozását nyújtotta volna számunkra. És éppen ezért örömmel kell üdvözlönnünk Pagel nagyméretű könyvét, amely minden vonatkozásban kidolgozza a Hansa életének történetét.

A Hansa nem politikai szövetség volt. „Verhandeln ist besser als kriegführen”, volt egyik jelszava, amelyet a XV. században közgyűlései alkalmával is hangoztatott. És érdekes, hogy bármennyire is kereskedelmi szervezkedés volt, kialakulása és naggyá fejlődése a politikai tényezők támogatásának volt köszönhető. Megjelenése a XI. századra nyúlik vissza, Lübeck megalapításáig, amely rövid idő alatt már Angliában is sikerült piacot teremtenie a méz, bor és sör számára. Ezekből a szerény kezdetekből, az első város által kiharcolt kiváltságok által, bontakozott ki azoknak a Keleti tenger partjain fekvő városoknak észak felé és kelet felé irányuló kereskedelmi hálózata, amelyek egymással szövetségre léptek, hogy kiváltságai-

kat kölcsönösen élvezhessék. Szövetségeiket a kezdődő területi hatalmak is támogatták, különösen akkor, amikor tapasztalhatták a városok harci felkészültségét, anyagi megalapozottságát. Tetőpontját 1370 után érte el, a dán királyság legyőzésével, amikor a stralsundi béke teljes kiváltságot biztosított a Hansa kereskedelme számára. Ettől kezdve a tagok száma rohamosan emelkedett; a XV. században már 166 tagváros tartozott szervezeté alá, és ezek kereskedelmi kapcsolatot tartottak Kelet Nowgorodjától kezdve Nyugat Londonjáig és Izlandjáig és Brügge piacain Anglia, Kastília, Aragonia, Navarra, Portugália, Gascogne kereskedői cserélik egymás között áruikat. Az egyes városok a haszon növelése, valamint a munka észszerű megosztása céljából meghatározták egymás között a piacokat és a vásárterületeket. Így nem mindegyik város tartott fenn kapcsolatot északkal, vagy délkel, mások nyugattal vagy kelettel, hanem meghatározott rendszer szerint egyik ezzel, a másik a másik területtel kereskedett. És az így szerzett árut egymásnak közvetítették. Ezáltal a szervezet által a Hansa a Brüggetől Nowgorodig terjedő területet egységes irányítás alatt monopolizálta és a politikai főhatalom fokozatos gyengülésével egyidejűleg központi vezetés alá helyezte a városok gazdasági tevékenységét. Ebben kereskedelmi hálózatban Magyarország szállította az ércet, Lengyelország és Poroszország a gabonát, a vend városok a sörárpat s így lett Hamburg jellemző nevévé: Brau-Haus; Schonen vidéke gondoskodott a halakról, elsősorban a középkor egyik legkedveltebb fogyasztási cikkéről: a heringről; Flandria a vásznat állította elő, a selymet viszont Granada termelte ki, Itália pedig az aranyművek ötvösművészeti csodáiról gondoskodott. Az államok és városok ily nagy kiterjedésű gazdasági együttműködése természetesen nagy forgalmat idézett elő. S erre jellemző, hogy pl. 1363-ban Lübecket 846 hajó hagyta el s 1369-ben Hamburgot 598. A hajók átlagos nagysága 15 tonna. Ami a szervezetet illeti, ismeretes már, hogy a kereskedelempolitika végrehajtásának egységes elveit a taggyűlések (közgyűlések) biztosították, amelyekre sokszor uralkodók is követeket küldtek ki. Ezeken tárgyalták meg az egyes piacok szükségleteit, a felveendő árúkra nézve is kicserélték gondolataikat s a vezetés elvét is itt döntötték el. A tagfelvételek, büntetések, kizárások, a városi hatóságokkal való állásfoglalás kérdései jutottak döntésre a gyűléseken, melyeket rendszerint évenként tartottak, ha valami nagyobb ok meg nem akadályozta.

És érdekes, hogy ez a csodálatos kereskedelempolitikai egyesülés mégis lehanyaglott. A XV. században kibontakozó területi hatalom, amelyről von Below festett szép képet „Das ältere deutsche Städteleben und Bürgertum“, 1898. című könyvében, az egyes vidékek partikuláris önállósulását idézte

elő; a gazdasági horizont kiszélesbbedésével változtak az igények, melyeket a kereskedelem szülőanyjaként emlegethetünk, változtak az eszközök, nehezebbé lett a pénzforgalom lebonyolítása, csökkent az emberekben a vállalkozókedv, pestisek dühöngtek, szaporodtak a háborúk és más okok is közrejátszottak abban, hogy a városok ne merjék a kereskedelem eddigi elveit érvényesíteni. A territoriális hatalmak elfojtották a magisztrátus önállóságát, legyőzék a polgári társadalom kiváltságos gazdasági helyzetét és előidézték azt az állapotot, amelyben a polgár több joghoz jutott politikai érvényesüléséhez, de hatalmának alapját: a gazdálkodást és a kereskedelmet kiejtette kezéből, legalábbis egy időre. Átvették helyét a nagybirtokosok megbízottaiként feltűnő másfajú népelemek, amelyek mind nagyobb jelentőségre jutottak. Ezt a fejlődési menetet Magyarországon is figyelemmel lehet kísérni és éppen e sorok írójának készülő könyve szándékszik feltárni azokat az okokat, amelyek a polgárság kereskedelmének a Hansa hanyatlásával egyidejűleg jelentkező visszaszorítását idézték elő.

Ez a problematikája Pagel munkájának. Természetes, az élet egészét bemutató törekvésében részletesen foglalkozik a polgárság kulturális tevékenységével is, azokkal az alkotásokkal, amelyek a polgári-kereskedelmi szellemből születtek, a templomokkal, festéssel és szobrászat helyi alkotásaival stb. Boncolgatja a városok egészségügyi viszonyait, mint a polgári életforma egyik megnyilvánulását, általában teljes képet ad a Hansa szervezetéről és a Hansa városok életéről egészükben és külön-külön. Ha adatai önálló kutatást nélkülöznek is, a munka módszere, stílusa, szempontjai és nem utolsósorban 145 darab kép, és térképmelléklete a Hansa fejlődéstörténetét, életformáját teljesen megvilágítják.

Komoróczy György.

Vitéz Divéky Andor: Kenyértörvény (I-ex-pa-n-i-s). A proletariátus felszámolása. Az új fogyasztási rend megalkotása. A munkanélküliség elleni biztosítás. Érsekújvár. 1942. 112 o.

A szerző a jelen háború utáni gazdasági rendszert a fogyasztás szervezésére kívánja felépíteni, védelemként a termelés kartellekben való szervezettsége ellen. Ilyen módon kívánja a kapitalizmus korlátlan tőkeuralmát „humanizált” tőkegazdasággá átalakítani. Ennek a célnak az elérésére törvénytervezetet készített, az ú. n. kenyértörvényt, melynek lényege abban áll, hogy minden fizikai munkás és hozzátartozója, akinek nincsen ingatlana, egy, az állam által ellenőrzött magánvállalat segítségével ingyen kenyérben részesülne, amely így a munkás-

család elemi szükségleteinek egy részét fedezné. A dolgozó munkás vásárlóerejének egy része így felszabadulna — a szerző szerint — kulturális nivójának emelésére, a munkanélküli munkás pedig nem lenne kitéve az éhhalálnak. A kenyértörvénynek azonban automatikusan még sokkal mélyreszántóbb hatásai is volnának. Ezeknek szentelte a szerző könyve nagyobb részét. Ide tartoznak a nemzeti munkaerők felszabadítása, a munkás által produkált munkatöbbletérték hányadának a munkavállaló részére való biztosítása, a termelés fokozása, a népszaporodás elősegítése, a földreform előfeltételeinek megteremtése, a szent-istváni gondolat államalkotó lényegének megvalósítása és sok más. Azonkívül pedig a világ többi része, látván a törvény hatásait, sietne azt átvenni és így egy egységes világgazdasági rendszer jönne létre.

Láthatjuk, hogy a munka semmi más, mint azon kísérletek egyike, amelyek gazdasági és társadalmi életünknek hibáit univerzális gyógyszerrel vélik orvosolhatni. A világnézeti alapot ehhez a kísérlethez a legkülönbözőbb gondolatkörök anorganikus vegyítése adja, a gazdasági érvelés pedig ahol egyáltalában található, a gazdasági élet törvényszerűségeinek teljes figyelmenkívül hagyását mutatja. Azt írja p. o.: „A tőke a kockázattól való félelmében legfőképen a pénzforgalom kilepő kapujánál helyezkedik el és a tömegek vásárlóképtelensége miatt a termelés szolgálatában való működtetés helyett, a heverő tőkék részére biztosított kamatozóképesség következtében inkább a trezorokban húzódik meg.“ Ennek a trezorokban heverő, de mégis kamatot hozó tőkének a mobilizálásával kívánja a kenyértörvény költségeit fedezni. Máshol pedig azt olvashatjuk, hogy „az ügynökök nélkül folytatott árucseré folyamatosága megszünteti az árak hullámozását, mely a mai termelési rend kizsákmányolásának legveszedelmesebb eszközét, a spekulációt teszi ártalmatlanná.“ Ilyen és hasonló állításokkal (mert bizonyítással alig találkozunk) tele van az egész könyv. Nagyon tanulságos azonban annak a részére, akit az érdekel, hogy milyen szálakból szövődik a mai intellektuális átlag laikus gazdasági és szociológiai világképe.

Nemény Vilmos Béla.

Külföldi folyóiratok szemléje.

Bank-Archiv.

Berlin, 1942. június. 11. szám.

Benning, Bernhard: Aktuelle Fragen der bankmässigen Liquidität. — J. C. W.: Geldflüssigkeit und ihre Bekämpfung in Belgien. A belga pénzfelduzzadás főoka az állam bankadósságának növekedése; a mai helyzetben nem is lehet arra gondolni, hogy a bevételeket más módon lehetne a kiadásokkal egy magasságra emelni. De nagymértékben igénybe veszi a jegybankot a Németországgal szemben fennálló és növekvő clearing-követeléseknek az exportőrök javára történő előlegezése is. Mindez megmagyarázza, hogy 1939 január és 1942 február között a bankjegyforgalom 22.181 millió frankról 53.622 millióra nőtt. A jegybank és a kibocsátási bank egyesített mérlege szerint 1942 májusában 11 és fél milliárdot tett ki a clearing-követelés, vagyis ilyen mértékben kellett e célból a bankjegyprést is igénybe venni. A jegybank által nyújtott gazdasági hitelek ezzel szemben jelentéktelen összegre olvadtak le, míg a kormányhitelek csekély összegről 20 milliárd fölé emelkedtek. A túlságos likviditás csökkentésére számos kísérletet tettek: megszigorították a magángazdasági tőke-kibocsátások engedélyezését, az 50.000 frankot meghaladó kincstári kifizetéseket 5 éves lejáratú kincstári váltókban eszközlik. Minthogy azonban a szállítók stb. nem várhatnak követeléseik felhasználásával, ismét, bár a bankok kerülő útján, fizetési eszközöket kell helyettük igényelniök, illetőleg maguk e váltók is kényszerjellegű fizetési eszközök, amelyekkel ugyan adót is lehet fizetni, a pénzbőség fokozódását lényegesen nem lehet lassítani. Visszatükröződik ez a bankok összesített mérlegében is: a látra és rövid felmondásra szóló betétek összege 1939–1941 között 11.5 milliárdról 18.6 milliárdra szaporodott, a váltótárca pedig 2.8 milliárdról 10.4 milliárdra nőtt. Ebből azonban 9.4 milliárd kincstári váltó. — *Das Kreditwesen des Protektorats im Jahre 1941.* A cseh protektorátus bankjainak fejlődésében is a fent vázolt irányzat tapasztalható: a váltótárca 1938-ban a mérlegösszegnek csak 9.5%-át, 1941-ben már 27.8%-át tette ki — az adósok tétele azonban a követel oldal 52.1%-áról annak 31%-ára csökkent. — *Die Politik der Geldwertstabilisierung.* A felhasználatlan német vásárlóerő állandó emelkedése, inflációs tünetek elkerülése céljából, totális árpolitikát követel meg, amely a nem életfontosságú javak területét is szabályozza. Ugyanilyen fontos a termelési és főleg az elosztási költségek lehető csökkentése is. A hatóságok meg is tesznek ezirányban mindent, de ez nem elég. Gondoskodni kell arról is, hogy a dologi értékek birtokosai ne kerüljenek kedvezőbb helyzetbe a kötvények, betétek és egyéb pénzkövetelések birtokosainál. Fenn kell tartani azt a rendszert is, amelynek alapján ha a fogyasztás csökkentése céljából engedélyeztek is — miut pld. a burgonyánál — bizonyos áremelkedéseket, a szegényebb osztályok fogyasztását úgy könnyítik meg, hogy az ár egy részét a hatóság viseli. (Ez a rendszer áll fenn Angliában is. Ref.)

1942. június. 12. szám.

Tropea, Alfeo: Zur Frage der Gründung einer Internationalen Landwirtschaftlichen Kreditanstalt. A római nemzetközi mezőgazdasági intézet égisze alatt már 1931-ben széleskörű ankét folyt le egy nemzetközi mezőgazdasági hitelintézet megalapításának kérdésében, a világgazdaság akkori anarchiája és számos kis állam divergáló célkitűzése mellett azonban akkor még nem érett

meg erre az idő. Ma a cikkíró szerint sokkal kedvezőbb ehhez a légkör és ezért elő is adja ez intézet felállítását célzó javaslatát. — *Keiser, Günter: Das zweite Kriegsjahr der Banken.* 1937-ben a német nagybankok betétállománya 10.1%-kal, a kerületi bankoké 5.9%-kal, a helyi bankoké 10%-kal nőtt az előző évhez viszonyítva, 1941-ben a növekedés 26.9, 30.8 és 27.5%-ot tett ki; még többet — 38.5%-ot — az Ostmarkban és 45.6%-ot a különleges rendeltetésű és jellegű pénzintézeteknél. Az elmúlt évben is tartott a folyamat, amely a bankok működésének súlypontját az állami hitelek közvetítésére és összegyűjtésére helyezte. 1929-ben a nagybankok csúcsának még csak 3.3%-a feküdt birodalmi címletekben, 1941-ben már 55.5%-a. — *Der gefährliche Notenumlauf.* A bankjegyzőn megelőzésére vagy csökkentésére hozott intézkedéseknek országunkénti ismertetése. — *Das Ende der Doppelwährung in Mitteleuropa.*

1942. július. 13. szám.

Simon, H. A.: Das Deutsche Kreditabkommen von 1942. Ismerteti az 1942. májusi zürichi egyezményt, amely a svájciak által Németországnak nyújtott rövidlejáratú hitelek visszafizetésének határidejét egy újabb évvel meghosszabbította. — *Schwarz, O.: Das Weltfinanzjahr 1941 im Zeichen des neuen Weltkrieges.* Táblázatok a hadviselő és a főbb semleges országok állami bevételeinek és kiadásainak, hadikiadásainak, bankjegyforgalmának és államadósságának alakulásáról. — *Huppert, Walter: Der Zins im Preisgefüge.*

1942. július. 14. szám.

Keiser, Günter: Die Abtragung des Kaufkraftüberhangs. A háború folyamán felszaporodott, de ma fel nem használható vásárlóerő problémája a háború befejezése után válik akutná, amikor az egyszerre keres majd mindenütt kielégülést. Az ebből adódó zavarok csak úgy kerülhetők el, ha a háborús gazdasági kötöttségek csak fokozatosan oldódnak fel és különösen a beruházások állami irányítása egyelőre tovább is megmarad. Felmerült az a javaslat is, hogy a háború után az állam engedje szabadon hatni a megnövekedett kereslet áremelő hatását, amikor is egy magasabb árszínvonalon helyre állana a kereslet és kínálat egyensúlya. — *Pfleiderer, Otto: Das Erkenntnisziel der Volkseinkommensstatistik.* A nemzeti jövedelmi statisztika elméleti kérdéseinek vizsgálata. P. Jostock könyvének bírálata kapcsán. — *Kontinentale Zinseinebnung.*

Berlin, 1942. augusztus. 15. szám.

Schmidt, Willy: Kapitalfestsetzung als Quelle des Depositanzuwachses? A bankoknak a háborúban felszaporodó járulékos likvid fizetési eszközei nem magvarázhatók egyszerűen a hitel-kiterjesztéssel; ez csak bizonyos különleges körülmények között növeli a pénzbőséget. Egy másik elterjedt magvarázat szerint sok tőke válik szabaddá, amely az adott körülmények között nem talál befektetési lehetőséget és a magánfogyasztás csökkenése folytán is sok fel nem használt vásárlóerő szabadul fel. Ez azonban csak magángazdasági, nem pedig közgazdasági magvarázata a jelenségnek, amiképp nem kielégítő a tőkeállag feloldásából kiinduló magvarázat sem; már a normális pénzforgalomból is felgyűlhetnek szokatlanul nagy likvid összegek. A lényeges e jelenségnél az, hogy a bankoknál levő zsrális számlák takarékbetétekké válnak, miáltal a pénz forgási sebessége csökken; ez — ami többek közt akkor következik be, ha a vállalatok részleges likvidálást hajtanak

végre, vagyis az üzletek lebonyolításával felszabaduló forgótőkét nem fektetik be újabb üzletekbe — inkább deflatórikusan, mint inflatórikusan hat, amit úgy lehet elkerülni, ha a felszabaduló zsirális pénzeket újra befektetik, vagy hasonló összegű új zsirális pénzmerítéssel új zsirális hiteleket nyújtanak. Itt azonban nagy akadály, hogy a bankoknak elsősorban likviditásukra kell ügyelni és ezért igénybe kell venni a jegybank segítségét. E probléma kapcsán feleletet kapunk arra a kérdésre is, minek a járulékos pénz előteremtése az irányított gazdaságban, ahol az állam már nem a pénzpiacon keresztül, hanem közvetlenül dirigálja a termelési tényezőket? Ez azért szükséges, mert ezzel a művi beavatkozással lehet a felhasználatlanul heverő pénzeket realizálni, azaz a termelő munkába bevonni. — *Grosz, Herbert: Kriegsfinanzierung in USA.* A cikk ismerteti az Unió hadi pénzügyi gazdálkodásának szerkezetét és azokat a számításokat, amelyek kimutatni igyekeznek, hogyan alakul a háborúban a nemzeti jövedelem, hogyan osztható az meg a polgári és a hadi fogyasztás között és milyen pénzügyi eszközökkel lehet az utóbbi fedezésére szükséges összegeket előteremteni. 1942-ben 15 milliárdra becsülik az önkéntes megtakarításokat, illetőleg tőkeképződést, 10 milliárdra az ipari leírásokat, 5 milliárdra azt a megtakarítást, ami a fogyasztás állami finanszírozása megszüntetéséből ered és 2 milliárdra a jelzálogadósságok törlesztésének felfüggesztéséből eredő összeget; ez összesen 32 milliárd dollár, amit az állam a hadikiadások finanszírozására felhasználhat, a probléma a még hiányzó milliárdok megszerzésének legjobb módja. Az 1942/43. évre 73 milliárd szövetségi kiadást irányoztak elő, ebből 67 milliárdot katonai célokra s általuk a szövetségi adósság a költségvetési év végén 125 milliárdra fog emelkedni. A probléma másik, termelési oldalát M. Gilbert számításai világítják meg, aki szerint a jelzett évben a nemzeti jövedelem 132 milliárdra emelkedik, amiből 65 milliárd szolgál a polgári fogyasztás és 67 milliárd a háború céljaira. Ha azonban — mint tervben van — a fogyasztást 55 milliárdra csökkentik, megfelelően több jut a hadseregnek. Ebből 25 milliárdot adók, 12 milliárdot hadikölcsönök és 3 milliárdot a társadalmi biztosítók alapjai útján fedeznének, a többit a bankok útján kell megszerezni. — *Noll, Alf: Gemeinschaftsfinanzierung für kapitallose Unternehmer in der Ostwirtschaft. — Zwischenstaatliche Preispolitik in Europa. — Die Aufbringung der englischen Kriegskosten im neuen Finanzjahr.* 1942/43-ban az állam 2627 millió font rendes bevételt irányzott elő, ebből 991 milliót a jövedelmi adókból, 425 milliót a nyereségtöblet megadóztatásából, 438 milliót a vámokból, 367 milliót a fogyasztási adókból és i. t. 225 millió font Kanada hozzájárulása az anyaország költségeihez. A kiadási előirányzat 5286 millió, ehhez számítandó az amerikai kölcsön- és bérletszállítások értéke, kb. 1200 millió font. A tényleges kiadások fedezésére szolgáló összeget növelik a külföldi áruk fejében felgyülemelő sterlingtartozások és az angol értékek külföldi eladása.

1942. augusztus, 16. szám.

Eichborn, Kurt v.: Eine Bilanz der Wirtschaft als Grundlage des staatlichen Wirkens. A totális gazdálkodás mellett a nemzetgazdaság pénzügyi mérlege nem nyújt kellő felvilágosítást, szükség van a nemzetgazdaság egész, reális teljesítőképességét feltáró gazdasági mérlegre is. Az összmérleg az egységes nevezőre hozott termelési mérleg volna, ami számos részletmérlegből volna összeállítható. E mérlegek feltüntetnék a megtakarítások, illetőleg a rendelkezésre álló szabad készletek mennyi-

ségét, a munkaerő-helyzetet, a pénzügyi előmérlegeket, a fogyasztási-, nyersanyag- stb. egyenlegeket. — *Drescher, Leo: Ein internationales Agrarkreditinstitut?* — *Meyer, Fritz: Die finanzielle Neuordnung in Serbien.* — *Schwarz, E.: Bankenrechtliche Spezialbestimmungen im Protektorat.* — *Die neuen Grundsätze für die Finanzierung von Wehrmächtsaufträgen.*

1924. szeptember, 17. szám.

Riehle, Joachim: Die Auswirkungen der Hauszinssteuerablösung auf das Kreditsystem. — *Ehlers, G. W.: Das neue devisenrechtliche Antrags- und Genehmigungsverfahren bei der Wareneinfuhr.* — *Jostock, Paul: Reform der deutschen Volkseinkommensberechnung?* (Bírálat O. Pfleiderernek e lap korábbi számában megjelent javaslatáról, amely szerint különböző állami jövedelemátruházásokat — mint a hadsereg zsoldját, a háborús járadékokat stb. — mint elsődleges jövedelmeket is be kellene számítani a nemzeti jövedelem tiszta összegébe. Jostock szerint egyrészt ez esetben számos hasonló jellegű tételt is ide kellene számítani, másrészt itt nincs szó a jelenben végzett teljesítményekről s így a jószággazdálkodásba bele nem illeszthető fogalmak zavarnák a nemzeti jövedelemről alkotott képet; ezért kétségbe vonja azt is, hogy a nemzeti jövedelem számításának módszerénél gyökeres reformra volna szükség. — *Pfleiderer, Otto: Volkseinkommen und öffentliche Einkommensübertragungen.* Válasz a fenti bírálatra. — *Gross, Herbert: Der Wandel der Geldmarktsruktur in USA.* Az eddigi amerikai pénzbiőség lebontási folyamatának vázolója. — *Das Sparsystem für die Ostarbeiter.*

1942. szeptember, 18. szám.

d'Havet, Mario: Die Funktionen des italienischen Kreditwesens in der Kriegsfinanzierung. Olaszországban a múlt világháború finanszírozási módszerével szemben gyökeres változást jelent, hogy ma minden megtörténik az infláció megelőzésére. 1914—18 közt háromszorosára nőtt a forgalomban levő bankjegyek összege, ma viszont nem mutatják ki a bankjegyforgalmat; de feltehető, hogy az nem emelkedett inflációs arányokban. Gondoskodás történik arról, hogy a kiadott bankjegyek kellő időben visszafolyjanak a közpénztárakba s evézből igen nagy szolgálatot tesz a fogyasztás megszorítása és az ebből is származó betétnövekedés. Megkönnyíti a pénz visszafolyását, hogy a kibocsátott állami címletek viszonylag igen jó — több, mint 5%-os — tényleges kamatozásúak. — *Kleber, Lorenz: Die Lohnüberweisungen für ausländische Arbeiter.* — *Johansen, Ludwig: Das spanische Bankwesen im Wiederaufbau.* A hiteléletnek a belháborúban szenvedett veszteségeit növelte, hogy még a háború után is fenn kellett tartani több évig a két külön valutaterületet, hogy a különböző mértékben inflálalt pénz elkeveredését el lehessen kerülni. A nemzeti kormány a háború folyamán 7600 millió pezeta kamatozatlan hitelt vett fel a jegybankfiókoktól, a köztársasági kormány 25 milliárdot. Utóbbi címleteket érvénytelenítették, az előbbieket évi 10 millió pezetával törlesztik. (A törlesztési időtartam eszerint 760 év. Ref.) A bankjegyforgalom rendezése is igen nehéz feladat; a nemzeti kormány nem közli az adatokat, csak annyi ismeretes, hogy 13 milliárd pezeta névértékű köztársasági bankjegyet érvénytelennek nyilvánítottak. A bankok követeléseit átlagban 31%-ban, tartozásaikat 20%-ban valorizálták.

Schmollers Jahrbuch.

66. évf., 2. füzet. 1942. április.

Dietze, C. v.: Landwirtschaft und Wettbewerbsordnung. A versengés hajlama nem szorítkozik a gazdasági tevékenységre, sőt például a színes népeknél éppen e téren nyilvánul meg a legkisebb versenyzési kedv, de a verseny döntő fontossága mégis a gazdasági életben mutatkozik meg. A versenygazdálkodás alatt olyan gazdasági rendszer értendő, amelyben a gazdasági egyedek maguk szabják meg ténykedésüket s amelyben az árviszonylatok a szabad piacon, bizonyos megadott játékszabályok mellett korlátlan versengés alapján oly módon alakulnak ki, hogy a versenyző gazdasági egységek egyike sem elég erős a piacot elhatározóan befolyásolni. E rendszer lényegét nem fejezi ki megfelelően sem a „liberális rend“, sem a „szabadforgalmi gazdaság“, még kevésbé a „kapitalizmus“ kifejezés, amely utóbbi semmi határozottat nem mond a gazdasági rendről. A versenyen alapuló gazdasági rendszer azonban az egyes termelési ágaknak nem egyenlő arányú a versenytől való függősége; az iparnál ez jóval nagyobb, mint a mezőgazdaságnál, mert az önellátás bizonyos fokán élő gazda primitívebb termelési módszer mellett sem kénytelen a termeléssel felhagyni. Mégis, mivel a mezőgazdaságban az egyes vállalkozások részéről lehetetlen a monopolizálás, a mezőgazdaság adja a tökéletes verseny példáját. A mezőgazdák — a XIX. század első felének válságai után — a legtöbb országban a szabadkereskedelem hívei is voltak, mígnem a hetvenes és nyolcvanas évek számos újabb válságoka és depressziós tünete folytán áttértek a protekcionista táborába. Ettől kezdve a mezőgazdák egyre több termelési és versengési megszorításoknak vetették magukat alá, vagy az állam vetette őket alá ilyeneknek, majd a termelést és a kínálatot számos nemzetközi egyezményrel is szabályozták. A mezőgazdasági kartelek és szindikátusok mindinkább kényszerű jellegű öltöttek és végül — főképp a túladósodott gazdatársadalom állami védelme okán — a mezőgazdasági állami felügyelt alá is került. De a szindikalizálás mindig össze van kötve termelés-csökkenéssel, az állami szindikalizálásnak a munkakedvet és a hivatási ethost megülő hatását pedig a szovjetmezőgazdaság mutatja. Fennáll a veszélye annak, hogy a kínálat szabályozására alakult szindikátusok, nagy hatalmunkál fogva, a keresletet is monopolizálják és így a minimális árak egyszersmind maximálisakká válnak. Ennek is Oroszország a jó példája, ahol az erőszakolt iparosítás jórészt a mezőgazdaság terhére folyt s ahol az állam tízszeres áron bocsátotta árúba az elrekvirált kenyeret. Mindezeknél fogva nem lehet azt állítani, hogy a verseny vészthozó a mezőgazdaságra, ellenkezőleg, éppen a verseny kikapcsolásával bevezetett ármerevítés válik egy bizonyos idő múlva veszélyessé ráncézva; mint a Macbeth-ban áll: „Biztonság az emberiség legnagyobb ellensége.“ Ma a mezőgazdaságot a városbatódulás és más veszélyek fenyegetik, ezeknek azonban a békében nem lehet kényszerű rendszabályokkal s agyonbürokratizálással elejét venni. Külön kérdés, hogy az egyes nemzetgazdaságok között folyó szabad verseny rendszeréhez vissza lehet-e térni, de mindenesetre vissza kell állítani az igazi jogot, az egyéni gazdaságok önrendelkezési jogát. — *Schaeder, Reinhard: Um die Zukunft des deutschen Handels.* Részletes válasz O. Ohlendorfnak a szerző korábbi értekezését bíráló iratára. — *Stoltenberg, L.: Behandlungszusammenhänge und ihre Benennung in der Rechts- und Wirtschaftswissenschaft.* — *Leemans, Victor: Über die Wirtschaftsbeziehungen zwischen Belgien und Nordwestdeutschland.* A szerző szerint,

aki államtitkár Belgiumban, ma már tudományosan ismert tény, hogy két iparilag fejlett vidék nem szükségkép vetélytársa egymásnak, sőt egymás sokkal jobb vevői lehetnek, mint a fejlettségnek igen különböző fokán álló vidékek. Ez áll Belgium és ÉNy-Németország egymáshoz való viszonyára is. A békében a belga iparnak előnyére szolgált a kedvező telephelyek, kitűnő közlekedési fekvés, aktív kereskedelmi mérleg, alacsony váltóárfolyam és alacsony munkabérek által elért olcsó eladási ár, míg a németek kevesebb előny birtokában fokozott racionalizálásra és technikai fejlesztésre kényszerültek, úgy hogy míg a múltban a belga ipar hatott közre a német ipar kifejlesztésében, most a belgák tanultak a németektől. A háború megzavarta az egyensúlyt, Belgium ma minden erejével a német hadicélok szolgálatában termel és alacsonyabb fogyasztási színvonalon él, mint a környező országok, de minden reménye megvan a háború utáni igazságos és észszerű újjárendezésnek. A nagytérsgazdálkodás a főhatalom útján csak a nemzetközi tervgazdálkodás főbb irányvonalát fogja megadni, ezen a vonalon a vállalkozók ismét szabadon keresik majd meg külföldi összeköttetéseiket. Ha német részről hangsúlyozzák is, hogy az északi tengeri német kikötőknek a háború után vezető szerepet kell majd játszaniuk, nincs olyan német terv; amely a nyugatnémet forgalmat el akarná terelni természetes belga és holland kikötőitől és ha Hamburg és Bréma túl is szárnyalná ezeket, a forgalom növekedésével megvan a reménye a belga és holland kikötők abszolút forgalma növekedésének is. — *Walthemath, Kuno: Der Untergang des englischen Bauerstandes und der britischen Landwirtschaft.* Az angol mezőgazdaság s az angol parasztsztyá lehanyatlásának s ennek okainak a XVI. századnál kezdődő rövid összefoglalása. A cikket a német és az angol mezőgazdasági önellátás mai fokának összehasonlítását mutató táblázatok fejezik be. A szerző kitér az angol földmonopólium megszüntetéséért küzdő mozgalmakra és írókra is, így a chartistákra, Millre, Spencerre, Georgera és Wallacera. — *Besprechungen.*

Giornale degli Economisti e Annali di Economia.

N. 11—12. — Novembre—Dicembre 1941.

C. Borgata: Consumo bellico e ricostituzione del capitale nel dopoguerra. — Szerző az előző számokban megkezdett cikkét folytatva és befejezve, szól az inflációról, különösen technikai szerepéről a hadigazdálkodásban, valamint arról, hogy meddig terjedhet; különbséget tesz a tőkeképződésre és a normális jószágfogyasztás zsugorodására gyakorolt hatásairól. Az inflációnak háború idején gyakorolt technikai előnyeit a háború után bekövetkező károkkal kell megfizetni; megmutatkozik ez a külfölddel való forgalomnál és a fizetési mérlegben. A gazdasági költségek e tényezőjének fontossága a most folyó háborúban korlátotabb, mint az 1914-18-as háborúban volt. Szól ezután a háború utáni forgalomról és az új tőkeképződésről, a kamattételekről háború idején s befejezésül a háború utáni válság elhárítása céljából szükségesnek látja: minden további tőkefogyasztás megszüntetését, új nemzeti vagyon és jövedelem képzését, a háború utáni depresszió elhárítását a háború végén fennálló árak fenntartása révén. — *G. Lorenzoni: La guerra e la lotta per la terra con speciale riguardo all'Italia e alla Germania.* Szerző e számban foglalkozik a mezőgazdasági ingatlanoknak forgalmával és élők közötti s halálesetre szóló átruházásával Olaszországban és Németországban, valamint néhány más országban; szól a földhétségről és a falutól való menekülésről, a várható

további fejlődésről. Megállapítja, hogy Olaszország nem nyugodhatik bele, hogy túlnyomóan agrár-állammá váljék, sem abba, hogy a jelenlegi ipari stádiumban megálljon. — *E. D'Albergo: Sulla misurazione degli effetti economici delle imposte.* Szerző az adóterhárítás deduktív elmélete ellen felhozott érveket cáfolja, amelyek szerint az elmélet az adók által gyakorolt hatások mértékének problémájával nem foglalkozott volna. Felhoz három tapasztalati-statisztikai vizsgálatot tipikus adóztatási fajtákról, annak bizonyságául, hogy ezek a tiszta elmélet segítsége nélkül nem alkalmasak a konkrét folyamat megfelelő magyarázatára: rámutat haladottabb induktív statisztikai módszerekre; kifejti, hogy logikailag szükséges az empirikus egyezőségeket a racionálisokkal összhangba hozni. — *G. di Nardi: Interdipendenza e indeterminazione dinamica nella teoria economica.* A gazdasági egyensúly elméletének „külső” bírálatából kiindulva, szól a „belső” kritika legújabb állásfoglalásáról, amely szerint a kölcsönös függés elve összeegyeztethetetlen az egyensúly fogalmával; szerző szerint ez utóbbi bizonyításához előbb ki kell mutatni, hogy a gazdasági rendszer folytonos dinamizmusa a kölcsönös függésből származik. Ezután tárgyalja a kölcsönös függés elvének jelentésbeli terjedelmét a különböző közgazdáknál. (Folytatása a következő számban). — *E. Zaccagnini: Note sull'elasticità dell'offerta.* A rugalmasság problémájának kifejtése a kínálati görbére való tekintettel nem haladt annyira előre, mint a keresleti görbe alapján történt feldolgozás; rendszerint a kínálati görbe ismerete alapján keresik a rugalmasságot; szerző viszont a kínált mennyiséggel való összefüggésében ismert rugalmasság alapján kíséri meg magának a kínálatnak a függvényét megállapítani. — *F. Garino Canina: Di alcune cause tendenti a modificare l'intensità del fenomeno traslativo.* — Könyvismertetések. *Recenti pubblicazioni.*

N. 1—2. — Gennaio — Febbraio 1942.

G. U. Papi: Elementi e principi direttivi di un „piano“. Az egész világon mind sűrűbben megindított gazdasági tervekkel kapcsolatban mind jobban előtérbe lépett a „terv” mint fogalom, alapos elméleti vizsgálatának követelménye. Az egyensúly fogalma elvonatkoztatható az idő fogalmától, viszont az idő fogalmától nem lehet elvonatkoztatni az elért egyensúly stabilitásának vagy instabilitásának fogalmát; kevésbbé szabatos és az idő fogalmától kevésbbé vonatkoztatható el a „terv” fogalma; a „terv” szerző meghatározása szerint valamely 1. a rendelkezésre álló eszközökhöz képest legkielégítőbb vagy 2. a legkielégítőbb fokra törekvő oly állapotnak többé-kevésbbé távoli jövőbe való vetítése, amely az első esetben már elért, a második esetben pedig még megvalósítandó egy vagy több célt foglalhat magában. Így benső kapcsolat létesül a képzelőerő között, amely élénken látja a jövőt és idejében gondoskodik az esetleges kedvezőtlen hatások elhárításáról ill. az esetleges kedvező behatások kihasználásáról, és a jólét elérhető és fenntartható színvonala között. A terv tehát oly eszköz, amelylyel az ember emelkedett képességei azért élnek, hogy elérjen, megtartsa és megvédelmezzon valamely jóléti színvonalat, amelyet a legkülönbözőbb körülmények még emelhetnek is. A „terv”-et alkotó elemek: a határhozadék, a jövő leszámítása, biztosítás előrelátható kockázatok ellen. Valamely terv készítésénél és módosításánál irányelvek: a gazdaságosság és a pótolhatóság; ez utóbbi oly direktívákra is vezethet, amelyek az eredeti tervnél kevésbbé racionálisak vagy ébenséggel irracionálisak. — *G. di Nardi: Interdipendenza e indeterminazione dinamica nella teoria economica.* (Folytatás.) A kölcsönös függés elvén alapuló egyensúly-elmélet a gaz-

dasági jelenségekre is kiterjeszti a tiszta matematikai mennyiségekről szóló törvényeit és megkísérli a gazdasági folyamat oksági szemléletét mellőzni; ez az eljárás azonban önkényes és nem kielégítő. Az egyensúly-elméletben, amely lényegében determinista, jelentkezik első öntudatlan meghatározása a legújabb indeterminista felfogásoknak. A kölcsönös függés elve és az egyensúly fogalma közötti logikai összeférhetetlenség csak a dinamikus indetermináció kategóriája útján tisztázható. A kölcsönös függés elve a logikai indeterminációhoz és a dinamikai indeterminációhoz vezet. A részleges egyensúlyok elmélete nem vonható bíráló alá, mert szándékosan körülhatárolja a kölcsönös függés funkcionálisát. Végül rámutat arra, hogy konkrét gazdasági problémák vizsgálatánál célszerű „esemény-életrajz”-okat tanulmányozni; az „esemény-életrajz” Demaria szerint egymást kísérő és egymást követő események összessége, amelyek között valamely egységesítő összefüggés áll fenn. — *A. Lanzillo: Dinamica economica di guerra.* Szerző szándéka azt vizsgálni, hogy a háború nem gazdasági hullámzások okozója-e s hogy viszont nem a gazdasági hullámzások okozzák-e a háborút. Szól a háború méreteiről és tartamáról: a totális háború bonyolultsága főképen abból ered, hogy az államférfiak nem láthatják előre, hogy az általuk megindított háború milyen méreteket fog ölteni és milyen közvetlen és közvetett hatásai lesznek. Bismarck szerint az államférfi legfeljebb 4–5 évre láthatja előre az eseményeket s a történelem az államférfit szerénységre tanítja, minthogy a politika imponderábilis és rejtvényekkel van tele; itt még a békeállapotra hivatkozott, holott háború idején az ismeretlenek és a meglepetések még könnyebben és gyorsabban állhatnak elő. A Bismarck által említett rejtvények a méretek és a tartam problémáiként jelentkeznek. Ezután a háborút követő kor objektív és dinamikus képét vázolja Európában és Európán kívül, amelyből arra a következtetésre jut, hogy Európán kívül a túltermelés válsága, Európában ellenben a termelési hiány válsága fog bekövetkezni. Történeti példák után leszögezi, hogy a modern háború a régebbiektől nem annyira abban különbözik, hogy gyilkosabb, hosszabb ideig tart, sem a stratégiai újításokban, hanem abban, hogy a hadműveletek és a termelőkéesség szoros, totális összefüggésben vannak egymással. Vizsgálatának eredményeként hangoztatja, hogy a modern nagy háború kikerülhetetlenül és szükségszerűen előidézi a gazdasági körfolyamat mélyreható megzavarásának időszakát. Arra a kérdésre, hogy a háború okozta hullámzások egy bizonyos idő múlva újabb háborút idézhetnek-e elő, csak hosszabb tapasztalat alapján lehetne válaszolni; a mai háború példája, minthogy az előző után 20 évvel tört ki, nem nyújt kielégítő alapot pozitív történeti következtetésre s másrészt ennek a háborúnak az eredete történelmileg még nincs annyira tisztázva, hogy azt lehetne állítani, hogy oka tisztán a gazdasági körfolyamat lenne. Deduktív úton meközelítőbb eredményt lehet elérni: Olaszország mint győztes ország a válságot könnyen leküzdhetette, míg a németországi válság súlyosabb volt s mély sebet ütött a weimari köztársaság strukturáján; így a gazdasági pangás és a hullámzás a revanche lélektani mozgalmává alakult át s ebből származott a második világháború. Szerző szerint a tendencia az, hogy a politikai ellentétek évtizedről-évtizedre veszítenek hagyományos jelentőségükből, míg a háborúokozta gazdasági jelenségek ingadozásokat okoznak s mind hatalmasabbak s nagybbszabásúak lesznek. — *Mario Mazzucchelli senior: Pensieri sull' „inflazione”.* A legsúlyosabb gazdasági következmények nem a háború alatt, sem közvetlenül a háború után állottak elő, hanem csak körülbelül egy évvel a háború után. A háború befejezése után igen nagy hatása volt a lelki megkönny-

nyebbülésnek a fölött, hogy a vérzivatarinak vége; később azonban kezdték észrevenni a valóságos helyzetet. Az árak Amerikában 1920-ban érték el a maximumot, tehát 15 hónappal a háború vége után. Gazdasági korlátozások következtek s az emberek mozgásának kényszere vagy korlátozása az államok között azt az igen erős érzést keltette, hogy ez inkább igen súlyos spirituális, semmint materiális korlátozás; megszűnt a tőkeforgalom is, de nem sikerült megakadályozni a tőkék menekülését, különösen az Egyesült Államokba; Dr. Pietsch, a berlini Reichswirtschaftskammer vezetője, 1939-ben kimutatta, hogy a rendes fizetési mérleg egyenlege (amelyben a tőkeforgalom nem szerepel) az Egyesült Államok javára 1932-ben alig valami volt, míg 1936-ban és 1937-ben az Egyesült Államok terhére mutatkozott 200, ill. 100 millió márka egyenleg, vagyis az Egyesült Államok teljes fizetési mérlegében mutatkozó nagvösszegű aktív egyenleg a tőkeforgalomból eredt. Az infláció különféle formái: pénz-, hitel-, címlet- (különösen rövidlejáratú, így kincstárjegy-) infláció, azután a gondolkodásbeli infláció, amely az emberi cselekvés minden ágában gazdasági túlzásokra vezet s ezek után jön mint kiegyensúlyozó jelenség a válság. — *F. Villani: Sul'equilibrio di monopolio. — Recenti pubblicazioni.* — Bibliografia economica italiana.

Revue Internationale du Travail.

Montreal, 1942. február.

Nathan, Otto-Fried. Milton: Les dépenses de consommation, l'inflation et les travailleurs aux États-Unis. Az infláció éppen a munkásokra a legnagyobb szerencsétlenség, de ez nem lehet oka annak, hogy az inflációellenes küzdelemben olyan, felesleges áldozatokat hozassunk a munkásosztállyal, amelyeket ez a küzdelem nem is kíván meg. Sok zavart okoz itt, hogy az inflációnak még hiányzik a határozott és általánosan elfogadott definíciója; innen ered a tévedés is, hogy sokan minden hitel és jegyforgalomkiterjesztést, minden nagyobb áremelkedést inflációs jelenségnek tekintenek. A nyersanyagok és a fogyasztási javak iránt erősen megnövekedett keresletnek is inflációs veszélyt tulajdonítanak, pedig inkább csak a termelési javak iránti fokozódó keresletnek van ilyen hatása. Ami az Egyesült Államokat illeti, itt is igazolódott, hogy könnyebb a termelési hiteleket (itt az államháztartásról s a haditermelésről van szó) megszavazni, mint a javakat megtermelni. Ez főképp a termelési javakra áll, míg a fogyasztási javakból olyan nagy készletek állnak rendelkezésre és az azokat termelő üzemek kapacitása oly kevésbé van még kihasználva, hogy e szakmákban még nagy a munkanélküliség és a fogyasztás nagymérvű emelkedése sem hozna inflációs veszéllyel járó, ki nem elégíthető keresletet. (Ne felejtjük el, hogy itt egy évnél régibb adatokról és helyzetről van szó. Szerk.) Szerzők kiszámítják, hogy a munkanélküliek munkábaállítása s a meghosszabbított munkaidővel és a béremeléssel járó többletkereslet kb. 5 milliárd dolláros évi fogyasztás-emelkedéssel járna s ebben a fentiek alapján nem látnak inflációs veszélyt. Amennyiben pedig ilyen veszély más okból is fennáll, Amerikában nem tartják alkalmazandónak a Keynes-féle és más kényszertakarékossági terveket, mert ezek a munkásosztályt igazságtalanul sújtanák, a vagyonos rétegek-nél pedig nem érnék el a kívánt fogyasztás-csökkenést. Ehelyett a fogyasztási javak adagolása és az árak hatósági szabályozása mellett emelnének szót. — *L'alimentation et le ravitaillement en France.* A francia összeomlás óta a francia közéleti helyzet megjavítását célzó kormányintézkedések ismertetése. Ez intézke-

dések két csoportra oszlanak: az elsőbe tartozók az összeomlási követő szükségintézkedések voltak, a másodikba tartozók a termelés és a fogyasztás rationális megszervezését szolgálják. Sikert is számos termény vetésterületét és termelését megnövelni, a gyarmatokkal való összeköttetést megjavítani, de azért a helyzet pld. a kenyérellátás szempontjából még igen kényes és csak nagy áldozatok és szigorú (a fogyasztókat 8 osztálya soroló) adagolás segítségével lehet az ellátást mindenki számára biztosítani. 1941-ben az északafrikai gyarmatokból eredő import is csak 20—30%-át érte el az egyes élelmicikkekben a békebevitelnek, ez import 60%-a a megszállott és 40%-a a meg nem szállott területre irányul. Nagyon megnehezíti a helyzetet az állatállomány erős csökkenése is. 1941-ben a marhák száma 12%-kal, a juhoké 14%-kal s a sertéseké 40%-kal csökkent, a húsfogyasztás pedig a felére esett. — *La réparation des maladies professionnelles dans l'état de New-York.* — *L'affiliation syndicale et les transferts de travailleurs en Grande-Bretagne.* — *Informations sociales.* — *Statistique.*

Inhaltsauszüge.

Ung. Volkswirtschaftl. Rundschau

September 1942.

Erinnerungen an Lorenz v. Stein.

Lorenz v. Stein, der rühmlich bekannte Professor der Wiener Universität in der zweiten Hälfte des XIX. Jahrhunderts, entfaltete in vier Disziplinen (Nationalökonomie, Finanzwissenschaft, Verwaltungslehre, Gesellschaftslehre) eine wissenschaftliche Tätigkeit von hohem Werte. Er bereicherte und befruchtete alle vier Wissenschaften mit, in der Hegel'schen Philosophie geschulten Doktrinen eigener Prägung. Obwohl ein Bahnbrecher, hatte er dennoch eigentlich keine Schule, aber alle, die sich in den erwähnten Fächern nach ihm betätigten, genossen die Wirkung seines Geistes. Unter seinen Schülern befanden sich u. A. viele Ungarn, die später im öffentlichen Leben hohe Stellen innehatten.

In seinen Vorträgen trat der soziale Gedanke, der Kampf des Kapitals und der Arbeit stark in den Vordergrund. Mit Recht lässt es sich sagen: neben John Stuart Mill war er einer der Ersten, die in der Behandlung der Nationalökonomie die sozialpolitischen Gesichtspunkte geltend machten.

Béla Földes.

Kartell-Privatrecht.

Die mit den Kartellen zusammenhängenden Rechtsprobleme haben ihre Bedeutung auch unter den heutigen Wirtschaftsverhältnissen nicht eingebüsst, da man ja dem Vorhandensein der Kartelle auch im Rahmen der Kriegswirtschaft Rechnung tragen muss; sie können sich sogar zum unmittelbaren Dienste der wirtschaftlichen Zwecke des Krieges eignen. Eine immer mehr zunehmende Rolle kann ihnen zur Zeit, sowie für die nach Kriegsende zu gewärtigende Einengung der Zwangswirtschaft zufallen. Für diese Periode soll eine richtige Regelung der Kartell-Beaufsichtigung fertig stehen; aber auch das Verhältnis der Kartell-Mitglieder zu einander soll nicht ungeregt bleiben, wenn wir daran denken, dass unter der Wirkung der Kartell-Kontrolle nur für die Volkswirtschaft vorteilhafte Kartelle zugelassen sein werden, die gegen die verheerende Wirkung der inneren Spannung am ehesten im Wege der Klärung der strittigen Fragen des inneren Rechtsverhältnisses gewahrt werden können.

Als Ausgangspunkt für die Regelung des inneren privatrechtlichen Verhältnisses können zwei Leitsätze dienen: 1) Das Kartell ist eine ausnahmsweise Erscheinung; 2) Die Regelung des Kartell-Rechtsverhältnisses kann sich auf die Normen eines typisch vertraglichen Rechtsverhältnisses, so auch auf jene der Gesellschaft nicht stützen, sondern die Einzelnormen sollen aus den allgemeinen Normen des Vertragsrechtes ausgehen.

Die Richtlinien der privatrechtlichen Regelung könnten die folgenden sein: 1) Jedes Element der das Rechtsverhältnis regelnden Vereinbarung soll mit Wirksamkeit für jeden Zeitpunkt festgelegt werden. 2) Die Möglichkeit einer Ausnützung der Zwangslage einzelner Teilnehmer soll im Interesse des Zustandekommens des Vertrages die Anfechtbarkeit in einem engeren Kreise zur Folge haben, als im Falle von Geschäften zwischen Personen, die nicht Kaufleute sind. 3) Wenn das Kartell bereits tätig war, soll auch im Falle seiner Ungültigkeit nur seine Auflösung zulässig sein.

4) Der Umfang der Rechte und Verpflichtungen der Kartell-Mitglieder, insbesondere die Vorbedingungen der Übertragung von Kontingenten (Quoten) sind zu klären. 5) Auch bezüglich der Rechtslage der zum Zwecke des Kartells geschaffenen Spezial-Organen ist eine dispositive Regelung erwünscht. 6) Eine gerichtliche Herabsetzung des für Vertragsbruch vorgesehenen Pönals sollte in auffallenden Fällen auch entgegen einem Schiedsspruche zulässig sein. 7) Die Ausschliessung einer unbegründeten Kündigung sollte nur für eine bestimmte Zeitdauer gestattet werden, die so festzustellen wäre, dass während derselben unter normalen Umständen nicht mit einem wesentlichen Wandel der Wirtschaftslage gerechnet werden könne. 8) In kartell-privatrechtlichen Streitfragen sollten die Appellations-Gerichte (die kgl. Tafeln, der Zahl nach auf dem ganzen Gebiete des Landes 9 Tafeln) berufen sein, in entsprechend organisierten Senaten zu verfahren.

Mit der Aufwerfung der kartell-privatrechtlichen Fragen verfolgt der Verfasser nicht den Zweck, ein erschöpfendes Bild zu bieten, sondern er wünscht nur zu beweisen, dass das Kartell-Privatrecht dem Gesetzgeber ein reiches Verhandlungs-Material liefert.

Andreas Nizsalovszky

Produktionstheoretische Erwägungen bei der Feststellung der Grössenordnung des Beschäftigungsgrades.

(Fortsetzung.)

Voraussetzung der zahlenmässigen Feststellung des Beschäftigungsgrades ist, dass sich die zur Vergleichung gelangenden effektiven und noch zu gewärtigenden Produktionsleistungen in einer einartigen Dimension ausdrücken lassen. Ein solcher einartiger Ausdruck, wenn es sich um verschiedene Produkte handelt, die zusammen hergestellt werden, stösst auf Schwierigkeiten. Bei solchen Gelegenheiten ist irgend eine indirekt — in wirtschaftlicher Dimension ausgedrückte — Bewertung der Produktionsleistungen notwendig. Zu diesem Zwecke dient die Feststellung des sog. *Produktionsvolumens*, wozu spezielle deflatorische Preisindexe, bzw. ein Preissystem erforderlich sind, das als proportionell zum Güterverendlungsinhalte angesehen werden kann. Die Bestimmung derselben pflegt ein separates schwieriges wirtschaftsstatisches Problem zu bieten. Falls die Produktivität der im Produktionskomplex arbeitenden Faktoren als konstant betrachtet werden kann, eignet sich auch die auf den Effektivbestand derselben bezogene Beschäftigungs-Messzahl zum Ausdruck des Beschäftigungsgrades des Komplexes.

Der Beschäftigungsgrad *zusammengesetzter Produktionseinheiten* lässt sich auch aus den Beschäftigungs-Messzahlen der Bestandteil-Einheiten errechnen. Wenn diese Zusammensetzung horizontalen Charakters ist, kann auf dieselbe eine entsprechende (gewogene) Durchschnittsberechnung angewendet werden; wenn sie aber vertikaler Natur ist, ist — es sei denn dass es sich um die durchschnittliche Beschäftigung der Bestand-Elemente des Komplexes handelt — der Beschäftigungsgrad des sog. engsten Querschnittes für die Expansivitätsfähigkeit des über den Komplex hindurchgehenden Produktions-Kreislaufes massgebend.

Die *Gleichgewichts-Grössenordnung* des Beschäftigungsgrades ist gewöhnlich verschieden, je nach dem es sich um mikrodynamische oder makrodynamische Produktionseinheiten handelt. In den ersteren liegt sie in der Regel zwischen 50—100%, in den letzteren — meistens auf die arbeitsfähige Bevölkerung bezogen — zwischen 70—100%. Die Grösse des makrodynamischen Beschäftigungsgrades kann natürlich umso mehr vom Durchschnitts-Beschäftigungsgrade der mikrodynamischen Produktions-Einheiten abweichen, je mehr die Organisations- und Zweckdienst-Einstellung der beiden Produktions-Einheiten verschieden ist.

Koloman Kádas

Elemér Hantos (1881—1942). Hantos war ausserordentlicher Professor der Finanzwissenschaft an der Budapester Universität. Seine Laufbahn im öffentlichen Leben begann er mit, auf die Organisierung der Provinz-Kreditinstitute bezug habenden Arbeiten; er bekleidete später, als Staatssekretär im Handelsministerium, dann als Präsident des Postsparkassa, wichtige Stellen. Er war Schriftleiter mehrerer Fachzeitschriften und betätigte sich als Leiter mehrerer Geldinstituts-Vereinigungen. Im Jahre 1924 wurde er vom Völkerbunde zum Referenten des volkswirtschaftlichen Ausschusses gewählt. Er entfaltete dann eine weitreichende Tätigkeit im Interesse der Förderung der wirtschaftlichen Zusammenarbeit der Staaten Mitteleuropas. Im Allgemeinen arbeitete er für eine friedliche Lösung der neueren, grossen weltwirtschaftlichen Probleme. Von seinem unermüdlichen litterarischen Wirken zeugt eine lange Reihe seiner in ungarischer, deutscher, französischer, englischer und italienischer Sprache erschienenen Arbeiten.

Akúsius Navrátil

Bühler, Theodor: Ein Überblick über die sozialen Aufgaben der Volkswirtschaft. 1940. Verlag W. Kohlhammer, Stuttgart und Berlin. 406 S.

Der Verfasser ist ein fachkundiger Bearbeiter der heutigen sozialpolitischen und wirtschaftspolitischen Fragen, zumal er, als ständiger Mitarbeiter der Deutschen Arbeitsfront, seine Hand auf der Schlagader des Lebens hält. — Es ist daher selbstverständlich, dass er in gründlicher Kenntnis der deutschen Verhältnisse die Veröffentlichung der ernsten Feststellungen in Angriff nimmt, mit denen er in erster Reihe zur Befestigung des deutschen Nationalsozialismus beizutragen wünscht. An der Spitze seiner Gedankenreihe steht der Leitsatz, dass Sozialpolitik und Wirtschaftspolitik sich in der Praxis in eine einzige Ganzheit zu verschmelzen haben. Die erste Voraussetzung für das Bestehen eines Volkes ist der soziale Friede; zur Schaffung desselben genügt nicht eine Sozialpolitik für die Gegenwart, sondern das Augenmerk ist auf die Zukunft des Volkes zu richten und der wahre völkische Sozialismus ist im Wege der richtigen Wirtschaftspolitik aufzubauen.

Dieser Gedanke wirkt durchaus nicht überraschend, da sich auch in anderen Wissenschaften ein Vorstoss der praktischen Gesichtspunkte bemerkbar macht und andererseits der richtige Verlauf des Wirtschaftslebens durch den Einklang der inneren Kräfte sicherzustellen ist. Auch die gesteigerte Achtung vor der Persönlichkeit des Menschen erfordert, dass, statt übergangsweiser Hilfe, eine allgemein geordnete wirtschaftliche Lebensgrundlage für jeden Menschen geschaffen werde.

Beatrix Takaró-Gáll

Arno Sölter: Das Grossraumkartell. Ein Instrument der industriellen Marktordnung im neuen Europa. Meinhold Verlag, Dresden. 1941. 223 S.

Der Verfasser betrachtet als bestes Mittel zur Lösung der Probleme des europäischen Grossraumes eine Kartellierung der gesamten Grossraumindustrie. Da eine zu weit gehende Einmischung des Staates in die Einzelheiten des Wirtschaftslebens ein ungesunder Zustand ist, soll die Wirtschaft eine wohldurchdachte Selbstverwaltung erhalten und dem Staat lediglich die Festsetzung der allgemeinen Richtlinien und die Kontrolle verbleiben. Der Plan verfällt in den Fehler, dass er einen idealen Unternehmertyp voraussetzt, dessen wirtschaftliche Tätigkeit nicht vom Erwerbsprinzip, sondern von Rücksichten auf das Gesamtwohl geleitet wird. Da dieser Typ derzeit in Europa kaum in genügender Zahl zur Verfügung steht, wird der Staat die Grossraumwirtschaft ohne weitgehende „industrielle Selbstverwaltung“ selber lenken müssen, wenn er die Marktordnung nicht dem freien Spiel des Marktautomatismus überlassen will.

Wilhelm A. Nemény

Markos, Georg: Hundert Jahre der ungarischen Industrie. 1942. Budapest, Verlag „Studium.“ 64 S. (In ungarischer Sprache.)

Das Buch enthält eine für die breiten Schichten des grossen Publikums bestimmte Schilderung der Entwicklung der ungarischen Industrie im letzten Jahrhundert. Zu diesem Zwecke werden darin durchwegs eine geeignete, leicht verständliche Sprache und entsprechende Illustrationen angewendet. Die stark popularisierende Ausdruckweise führt aber manchmal zu irrtümlichen Behauptungen.

Julius Rézler

J. Müllenbusch: Die Organisation der deutschen Ernährungswirtschaft. — Der Reichsnährstand. — Aufbau und Aufgaben einschl. Kriegsernährungswirtschaft. Reichsnährstand Verlag, Berlin. 1941. 103 S.

Das Werk ist als Handbuch der Organisation und der Arbeit der deutschen Ernährungswirtschaft und in erster Linie des Reichsnährstandes gedacht. Es erfüllt seinen Zweck in jeder Hinsicht, da es dem Leser sehr eingehenden und genauen Aufschluss hauptsächlich über die Organisation des Reichsnährstandes, über die Aufgaben, die er zu erfüllen berufen ist und über sein rechtliches Verhältnis zu den übrigen Wirtschaftsorganisationen und Berufsständen des Reiches erteilt.

Wilhelm A. Nemény

Minello Arrigo: La pubblicità nel campo dell'economia aziendale e nazionale. Milano, 1940. 412 Seiten. (In italienischer Sprache.)

Das Buch befasst sich vor allem mit dem wirtschaftlichen Wesen der Reklame, geht dann auf die Besprechung der wichtigen Frage ein, wer eigentlich die Kosten der Reklame trägt, und erörtert der Reihe nach die bedeutenderen Wahlarten der Reklame, sowie deren Verbreitung in den einzelnen Ländern. Zum Schlusse werden die hauptsächlichsten Ergebnisse einer mit der Reklame zusammenhängenden italienischen statistischen Aufnahme erwähnt.

K. P.

Karl. Pagel: Die Hanse. Berlin, Deutsche Buch-Gemeinschaft. 1941. XII.+531 S.

Das grossangelegte Werk ist umsomehr zu begrüßen, als es die erste Arbeit ist, die die Lebensgeschichte der Hanse in allen Beziehungen aufarbeitet. Die Methode, der Stil, die Gesichtspunkte des Verfassers und nicht zuletzt die 145 Bilder und Karten beleuchten vollkommen die Entwicklungsgeschichte und die Lebensformen der Hanse.

Georg Komoróczy

Vitéz Andor Divéky: Das Brot-Gesetz (Lex-panis). Die Liquidierung des Proletariats. Die Schaffung der neuen Verbrauchsordnung. Die Versicherung gegen die Arbeitslosigkeit. (In ungarischer Sprache). Érsekújvár. 1942. 112 S.

Der Verfasser hat einen ausführlichen Gesetzentwurf ausgearbeitet, mit dessen Hilfe die Ausbeutung der Arbeiter durch das organisierte Kapital verhindert werden soll, indem jedes Mitglied einer bodenbesitzlosen physischen Arbeiterfamilie unbeschadet der Lohnhöhe eine Brotzuteilung erhalten soll. Dieses Mittel soll geeignet sein, automatisch alle Übel der hochkapitalistischen Wirtschaftsordnung zu beheben, indem es den arbeitslosen Arbeiter von dem Hungertod schützt, einen Teil des Einkommens der beschäftigten Arbeiterschaft zur Deckung höherer kultureller Bedürfnisse freimacht und dem Bodenhunger der besitzlosen Klassen steuert. Das Werk ist eine der häufigen Utopien, die alle Fehler der bestehenden wirtschaftlichen und sozialen Ordnung mit Hilfe eines Universalheilmittels beseitigen wollen.

Wilhelm A. Nemény

Matlekovits Sándor.

Miként az egyén és a nemzet, úgy a tudományos társaságok életében is vannak dátumok, melyek a Társaság számára fontos emlékeket idéznek fel. Ilyen volt a Magyar Közgazdasági Társaság számára a f. év október 12, mert e napon volt száz éve annak, hogy Matlekovits Sándor született. Világra-jöttekor ugyan Társaságunk még nem állt fenn, mert csak egy fél századdal később alakult meg. De az a férfiú, ki e napon látta meg a napvilágot, volt hivatva arra, hogy majdan nehéz időkben új életet leheljen Társaságunkba, midőn az az ország válságos napjai után vezér nélkül állott és a Társaságot is az elmúlás veszedelme fenyegette.

De 1842. október 12 nemcsak a Magyar Közgazdasági Társaság számára emlékezetes dátum. Az a férfiú, aki ezen a napon született, nemcsak Társaságunkkal kapcsolatban töltött be fontos hivatást, hanem a magyar közgazdasági tudománynak is kimagasló egyénisége volt és magának az országnak a közgazdasági fejlődésében is fontos szerepre volt hivatva.

Erre való hivatottságának Matlekovits már korán tanujelét adta. Jogásznak készült és már egyetemi évei alatt feltűnt képességeivel. Ismételten pályadíjakat nyert az egyetemen és már huszonnégy éves korában nemcsak a jogtudori, hanem az ügyvédi oklevélnek is birtokában volt. Tudományos képességeit az egyetem honorálta is és nemsokára magántanár lett az egyetemen. Pályája mint tudományos pálya indult és törekvése is a katedra felé vonzotta.

Az egyetemi tanári pálya azonban nem olyan pálya mint a többi. Ehhez nemcsak képesség, tudmányszeretet és serény munka kell, hanem kitartás, azaz megfelelő alkalom kivárása — és bizonyos szerencse is. Matlekovits fiatalon pályázott katedrára, mégpedig két ízben is. Egyszer a Pesti Egyetemre, egyszer pedig a Műegyetemre. Mindkét alkalommal más nyerte el a katedrát, Matlekovits számára pedig csakhamar más alkalom kínálkozott oly elhelyezkedésre, melyben fényes tehetősége méltó munkakört nyert és amely számára oly előmenetelt biztosított, mely őt teljesen eltérítette eredeti szándékától és a tanári pályától. Aligha volt rá oka, hogy ezt sajnálja, mert az

ország és a magyar közgazdaság fejlődésére a kereskedelmi minisztériumban elfoglalt állása oly befolyást biztosított neki, melyre méltán büszke lehetett és amelyben nagy tudását, tett-vágyát és alkotó képességét egyaránt érvényesíthette. De az országnak is többet használt Matlekovits ebben az állásában, mert amellett, hogy e nehéz és az ország fejlődése számára fontos időkben biztosította a köz számára Matlekovits kiváló adminisztratív képességeit, tudós hajlamai sem veszttek kárba az ország számára.

Matlekovits ugyanis nem tartozott azok közé, akik számára a hivatalba való lépés a tudománnyal való szakítást jelent. Tudós maradt ő a hivatalában is, mégpedig nemcsak abban az értelemben, hogy a tudomány eredményeit igyekezett a rá bízott ügyek intézésénél értékesíteni, hanem hivatala mellett is tovább művelte a közgazdasági tudományt, értékesítve azokat a bő tapasztalatokat, melyek szerzésére hivatása oly kiváló alkalmakat nyújtott. Így Matlekovits egyszerre szolgálta az országot mint hivatalnok, — mégpedig már elég fiatalon vezető állásban — és mint tudós, ki különösen a vámpolitika terén sűrű egymásutánban ajándékozta meg a magyar és a német irodalmat is jelentős munkákkal.

Hivatali állásánál fogva a gazdasági politika terén dolgozott. Másoknál ez azt jelentette volna, hogy ezzel a szorosabb értelemben vett elmélettől érdeklődésük elfordul. Matlekovitsnál azonban ez nem így volt. Mélyenjáró elméjével megértette azt, hogy a gazdasági politika csak akkor lehet sikeres, ha az elmélet megállapításait nem mellőzi és azokkal nem helyezkedik szembe. Jól tudta Matlekovits, hogy ez alól kedvenc tárgya, a vámpolitika, sem lehet kivétel. Ezért tudásának teljes felkészültségével látott azon alapvető összefüggések felderítéséhez, melyek a vámok hatásában érvényesülnek. Ezek az összefüggések, melyek ma már messzemenőleg tisztázva vannak, akkor, midőn Matlekovits munkájához fogott, még eléggé homályban voltak, mert a szabadkereskedelem és védővám kérdésének tárgyalásánál részben a doktrinarizmus, részben pedig a politikai elem annyira előtérben állott, hogy a vámok hatását is csak ezek szemszögéből nézték.

Matlekovits elméleti képességei, éleslátása és elmélyedő tehetsége sehol sem nyilvánul meg olyan megkapóan, mint „Die Zollpolitik der Österreichisch-Ungarischen Monarchie und des Deutschen Reiches“ c. könyvének abban a fejezetében, melyben a vámok hatását tárgyalja. Már magában az, hogy szükségét érezte annak, hogy a vámok hatását beható vizsgálat alá vegye és annak megértése, hogy e hatások ismerete nélkül a vámpolitika nem mozoghat biztos talajon, elmélyedő hajlamának legfényesebb bizonyítéka, mert elkeseredett viták folytak a vámpolitikáról, anélkül, hogy a vitatkozó felek szük-

ségét érezték volna annak, hogy közelebből elemezzék azt a kérdést, hogy milyen úton befolyásolják a vámok a közgazdaságot. Egyszerűen beérték azzal a feltevással, hogy a vám összegével emelkednek az árak és ebből a feltevésből vezették le következtetéseiket.

Matlekovits kutató szellemét a vámpolitika kérdésének ilyen elnagyolt tárgyalása ki nem elégíthette. Ez indította annak a kérdésnek a tüzetes vizsgálatára, hogy milyen hatásokat vált ki valamely cikknek vámmal való terhelése. Mindenki természetesen kezdettől fogva tisztában volt avval, hogy a vám az árra hat és ezen keresztül befolyásolja a közgazdaságot. De ezt a hatást túlságosan egyszerűnek képzelték, midőn abból indultak ki, hogy a vám feltétlenül egész összegével emeli az érintett cikk árát, ahogy azután a további hatást is egyszerűen abban látták, hogy ezzel serkenti a termelést.

Matlekovits először arra hívta fel a figyelmet, hogy a vám nem minden esetben emeli az árat a vám összegének megfelelően. Rámutatott arra, hogy lehetnek esetek, amidőn a vám annyira érintheti valamely ország kivitelét, hogy az illető ország exportőrjei inkább magukra veszik a vámtéher egy részét árengedmények alakjában, semhogy lemondanának az illető ország piacáról. Az sem kerülhette el Matlekovits figyelmét, hogy a vasutak tarifapolitikája is befolyásolja a versenyviszonyokat és ezzel a vámok és az árak viszonyára hatással lehet. A vámok hatása azonban az árakra különböző aszerint is, hogy milyen vámról van szó. Ebből kiindulva, Matlekovits szerint külön vizsgálatot kíván a pénzügyi és a védővámok esete.

A pénzügyi vámoknál legegyszerűbb a helyzet. Ezeknél leginkább felel meg a valóságnak az a feltevés, hogy a vám a maga egészében kifejezésre fog jutni az árban, ami azonban Matlekovits szerint éppenséggel nem feltétlen bizonyítéka még annak, hogy a belföld viseli a maga egészében a vámot. Éppen azok között az árak között, melyek az európai államokban a pénzügyi vámok tárgyát képezik, vannak olyanok melyeket a tengeren túli országok olyan mennyiségben termelnek, hogy az európai piacra rá vannak utalva és ezért a kivitel fenntartása érdekében ármérséklésre is hajlandók lehetnek.

A pénzügyi vámokkal kezdte a vámok hatásának vizsgálatát, mint azzal az esettel, melyben legegyszerűbb módon mutatkozik e hatás, mert olyan árukról van szó, melyeket a belföldön nem vagy csak más minőségben termelnek. Bonyolultabb a helyzet természetesen akkor, ha védővámról van szó, mely a belföldön is előállított árut terhel. Teljesen elvontan tekintve, mondja Matlekovits, az ár itt is a vám összegének megfelelően kellene, hogy emelkedjék, de miután a hazai termelés ennek hatása alatt fellendült, az ár süllyedésének kellene

bekövetkeznie. A védővám hatásának tehát abban kellene állania, hogy a vám a külföldi áru bevitelét távoltartja és végső hatása ebben merül ki, mert az árunak a hazai termelés ki-fejlődésével olcsóbbodnia kellene. A valóságban ez azonban Matlekovits szerint azért nem következik be, mert a védővám kartellalakításra ösztönöz, mely azután megtalálja a módját annak, hogy a védővám áremelő hatását teljes mértékben ki-használja. E megállapításával Matlekovits előljárt azok között, akik a védővámoknak a kartellképződésre való hatását felismerték.

Külön vizsgálatot szentelt Matlekovits az agrárvámoknak, mely nem kevésbé úttörő. E vizsgálatban élesen kidomborította azt a különbséget, mely a gabonavámok szempontjából egyrészt a gabonatermelő és gabonát exportáló országok, másrészt pedig a gabonakivitelre szoruló országok között fennáll. Arra támaszkodva, hogy a gabona világpiaci áru, kimutatta azt, hogy a gabonakiviteli országokban csekély hatása lehet a gabonavámnak az árakra, míg a beviteli államokban a gabonavám a fogyasztókat kétszeresen sújtja, mert drágítja nemcsak az élelmet, hanem az ipari árakat is, midőn a termelési költségek általános emelkedését vonja maga után. Ezzel egyúttal a kiviteli iparok helyzetét is nehezítik a gabonavámok és kivitele szempontjából is hátránnyal sújtják az országot. A kivitel fenntartása érdekében a vámviisszatérítések elkerülhetetlenné válnak, melyek nehézségeit Matlekovits tapasztalatból ismerte, éppenúgy, mint az a tényt, hogy hogyan fejlődnek ki ezekből kiviteli jutalmak.

Ma, miután az árelmélet erős elmélyítése mélyen bevilágított a vámok hatásának kérdésébe, már tovább jutottunk e kérdésben. Egy félszázaddal ezelőtt azonban Matlekovits megállapításai teljesen újszerűek voltak és nagy intuicióról tanuskodtak. Úttörő volt bennök mindenekelőtt a módszer, mellyel Matlekovits a kérdést tárgyalta, midőn nem elégedett meg a közvetlen hatások vizsgálatával, hanem figyelmét a távolabbi hatásokra és visszhatásokra is kiterjesztette, melyeket az árváltozások előidéznak. E közben számos olyan tényezőre terjedt ki figyelme, melyek ma az árelméleti vizsgálatok homlokterében állnak. A kereslet rétegződése, a megszokás hatalma a fogyasztásban, a pótszerek szerepe árváltozások esetében, az áranticipációk figyelemmel a várható áralakulásra egyaránt szerephez jutnak Matlekovitsnak a vámok hatására vonatkozó fejtegetéseiben. Mindezzel Matlekovits erősen túlhaladta a korabeli vámpolitikai fejtegetéseket és megmutatta, mennyire általánosságokban mozog az árelmélet addig, amíg nem ébred annak tudatára, hogy a kereslet-kínálat törvénye csak az a keret, melyben az áralakulás lefolyik, de e törvény magában még nem világít meg mindent, ami az áralakulás körében végbemegy.

Még csak egy megállapítására szeretnék ezzel összefüggésben rámutatni, melyet a pénzügyi vámokkal kapcsolatban tett. Erősen kiemelte ugyanis, hogy a pénzügyi vámoknak van egy bizonyos magasságuk, mely mellett a legbiztosabb és legnagyobb jövedelmet nyújtják. Matlekovits e megállapítása mutatja, mennyire tisztában volt a kereslet törvényével, melynek beható vizsgálatát nyújtotta körülbelül ugyanabban az időben a *Cournot* által kezdeményezett úton tovább haladva *Alfred Marshall*. Hogy mennyire újszerű volt még abban az időben e nézőpont, legjobban mutatja, hogy *Marshall* idevágó fejtegetéseinek jelentőségét is csak lassankint ismerte fel a tudomány. Matlekovits minderre csak vámelméleti vizsgálatai közben tért ki. Vizsgálata tárgyában való elmélyedése vitte rá e fontos szempontok meglátására, melyek mint a bőkezűen szétszórt gyémántok foglalnak helyet munkájában és csak a közgazdasági elmélet történetében jártas szem veszi észre a haladást, mely a szerző nézőpontjában fekszik.

Amilyen beható és az összes tényezőket felölelő Matlekovits elméleti vizsgálata, épp oly nagyvonalú volt vámpolitikai eszménye. Egész munkájában előharcosa volt Matlekovits annak, amit ma nagytérgazdálkodásnak nevezünk. Már a védővámok hatásának tárgyalásánál kiemeli, hogy más azok hatása egy kis országhoz, mint a nagybírodalmakban, melyek, mint Oroszország és az Egyesült Államok, a termelési feltételek sokoldalúságával tűnnek ki. Vizsgálatában az Osztrák Magyar Monarchia és Németország vámpolitikai viszonyára szorítkozva, lelkesen szállt síkra vámpolitikai közeledésük mellett. Egy gazdasági nagytérgazdaság lebegett szemei előtt, mely termelési adottságait sokkal eredményesebben tudja kihasználni, mint egymástól elszigetelt vámterületek. Matlekovits annyira meg volt győződve ennek előnyös voltáról, hogy munkájában részletes tervet dolgozott ki a német-osztrák-magyar vámegyesülésre vonatkozólag.

Ma, midőn az esztelen békeszerződések következményei világosan állnak előttünk és a mostani háború előtti két évtized bebizonyította, hogy mily méreteket ölthet a nemzetközi forgalomnak a vámpolitikai elzárkózás által okozott lesüllyedése, teljes mértékben megérdemli érdeklődésünket az, hogy hazája, Ausztria és Németország akkori közgazdasági viszonyainak oly ismerője, amilyen Matlekovits volt, hogyan képzelte el magának e területek vámegyesülését. Matlekovits ugyanis nem maradt meg itt sem az általános elvi követelésnél, hanem részletesen kidolgozta a tervet, figyelembevée nemcsak a vámegyesülés előnyeit, hanem annak nehézségeit is, mert meg volt győződve arról, hogy csak ezek gondos áthidalása mellett valósulhat meg az a terv melynek nagy jelentőségéről annyira meg volt győződve.

Tisztán látva azt az összefüggést, melyben a vámrendszer az államháztartással áll, Matlekovits mindenekelőtt azt javasolta, hogy a pénzügyi vámok, valamint a fogyasztási adókkal összefüggő vámok ne vétessenek fel abba a vámtarifába, melyet az Osztrák Magyar Monarchia és Németország a többi államokkal szemben közösen állapítanak meg. Ezzel ugyanis azt a nehézséget akarta elhárítani, mely az adórendszer különbözősége folytán áll elő az ily vámegyesülésnél. Azzal is számolt Matlekovits tervezetében, hogy a Monarchia és a Németbirodalom közgazdaságának különböző adottságai és fejlődési irányai figyelembevételét kívánják, ha a zökkenéseket el akarjuk kerülni. Ezért a vámvonalnak nem teljes elejtését javasolta, hanem azt a megoldást, hogy bizonyos cikkekre vonatkozólag kiegyenlítő vámok állapíttassanak meg. Ez nézete szerint elejét vehetné annak, hogy egyes termelési ágak és bizonyos tőkebefektetések áldozatul essenek a vámegyesülésnek és megkönnyítené azon iparágak számára is a vámszövetség eszméjét, melyek legerősebben volnának általa érintve. A pénzügyi és közgazdasági vonatkozások mellett gonddal dolgozta ki Matlekovits a vámszövetség államjogi megoldását is.

Matlekovits alaposan átgondolt és nagy gyakorlati érzékkel kidolgozott terve nem került megvalósításra. A német vámpolitika irányítója, Caprivi kancellár beérte egy nagyszabású kereskedelmi szerződési hálózat keresztülvitelével, mely azonban nemcsak a középeurópai, hanem Oroszországot és néhány nyugati államot is magában foglalt. A vámszövetség idővel szélesebbkörű kiterjesztésének lehetőségét egyébként Matlekovits tervezete is magában foglalta.

Matlekovits vámszövetségi terve más politikai légkörben született meg, mint az, mely bennünket körülvesz. Nemcsak egy korszaknak volt szüleménye, mely az európai béke tennartásának jegyében állott és a béke áldásait élvezte, hanem oly korban, mely még erősen hitt a gazdasági liberalizmus boldogító erejében. A történelem kereke gyorsan forog és gyorsan változtatja a helyzeteket és velök az emberek gondolkozását is. Ami az egyik korban magától értetődőnek látszik, későbbi idők gyermekei számára gyakran megfoghatatlannak, sőt bűnösnek tűnik fel. A történelem színpalai változtak és ezzel változtak az élet követelményei is.

Matlekovits hitvallása a gazdasági liberalizmus volt. Meggyőződéses híve volt annak, hogy csakis a gazdasági erők szabad érvényesülése vezethet a közgazdaság megerősödéséhez és egészséges alapokon való fejlődéséhez. Ezért az iparszabadságot éppúgy védelmezte, mint a kereskedelem szabadságát. Midőn 1884-ben az 1872. évi ipartörvény reformja vált esedékessé, teljes meggyőződéssel igyekezett az iparszabadságból annyit megmenteni, amennyit csak lehetett és amikor 1922-ben az ipar-

szabadság további megszorítása következett be, ez erősen elkészerítette őt. De igazságosak volnánk-e akkor, ha ezt szemére hánynók és elítélnők őt azért, mert hitt korának vezéreszméjében? Szemei előtt egy gazdaságilag megerősödött Magyarország lebegett és a hite — a maitól eltérő szellemben — egy oly vámpolitikai terv felkarolásához vezette és oly elgondolás előharcosává tette, mely túlélte őt és korát és ma új alapokon erősen foglalkoztatja az elméket.

Matlekovits — bár egy ideig a képviselőház tagja volt — nem volt politikus a szó szorosabb értelmében. Őt a politikanak gazdasági vonatkozásai érdekelték, és pedig abban a vonatkozásban, hogy miképpen lehet Magyarország termelő erőit leg-hathatósabban kifejleszteni. Mint minden érett közéleti férfinak, meg volt ugyan politikai meggyőződése, de érdeklődése elsősorban a vámpolitika terére összpontosult és e téren nagyvonalu elgondoláshoz vezette és nem akadályozta abban sem, hogy mérsékelje a gazdasági szabadság követelését ott, ahol meggyőződése szerint komoly érdekek ezt megkívánják. Erről tanuskodik az a közbeneső vámvonat, melyet a vámegyesülési tervében javasolt és erről a nevelővámokra vonatkozó felfogása is. Ha elolvassuk erre vonatkozó megjegyzéseit, világossá válik, hogy érvelése nem elvileg fordul ezek ellen, csak azt veti szemükre, hogy a védett termelési ág akkor sem szokott hajlani az ily vámok elejtése felé, ha hivatásukat már teljesítették.

Vámpolitikai elveit ismerve, érthető, hogy Matlekovits elszánt híve volt a közös vámterületnek és amidőn politikai körökben mind hangosabb lett az önálló magyar vámterület követelése, szokott lendületével szembeszállt vele. Hiszen az önálló vámterület újabb korlátokat jelentett volna a nemzetek gazdasági érintkezésében és eltávolította volna Magyarországot attól, hogy termelő erőit Középeurópa együttesének keretében fejlessze ki.

A vámpolitika nem volt az egyetlen tér, melyen Matlekovits irodalmi babérait aratta. Más tereken is nagyjelentőségű munkák fűződnek nevéhez. Ilyen mindenekelőtt a magyar pénzügyek fejlődéséről írt munkája, mely a kiegyezéstől a kilencvenes évekig tartó időszakot felölelve mutatja be azt a küzdelmet, melyet egy hirtelen fejlődésnek indult országnak folytatnia kellett azért, hogy az ennek útját egyengető eszközök az államnak rendelkezésére álljanak. Vasútépítés, vízszabályozás, kikötőépítés és egyéb fontos beruházások jelentős eszközöket követeltek, melyek nagy részét eleinte kölcsönökből kellett fedezni, mert az akkor még agrár Magyarország adóbevételei még csekélyek voltak és csak fokozatosan voltak odafejlesztethetők, hogy a megnövekedett feladatok mellett az állami költségvetés kiegyensúlyozható legyen. Matlekovits lépésről-

lépésre vezet végig bennünket e küzdelmen. Figyelmét a magyar pénzügyi fejlődésnek egy mozzanata sem kerülte el. Munkája világot vet a pénzügyekkel kapcsolatos összes mozzanatokra, meg nem feledkezve a politikai háttérrel sem, melyet kevés író ismert oly behatóan, mint Matlekovits, kit hivatalos működése a politikai eseményekkel is szoros érintkezésbe hozott. A magyar államháztartás történetében oly forrásmunkát alkotott, melyhez hasonlót keveset találunk nemesak nálunk, de más nemzeteknél is.

Nagyszabású munkatervek kidolgozása és megvalósítása volt Matlekovits életeleme. A nagyvonalúság felelt meg egyéniségének. Erre törekedett, míg az ország gazdasági ügyeinek vezetésében résztvett, hivatalában és ez vezette irodalmi munkásságában is. Csodálkozhatunk-e azon, hogy, amidőn országunk ezeréves fennállásának ünnepét ülte a nemzet és a kormány Magyarország gazdasági és kulturális fejlődését bemutató nagy mű kiadását határozta el, Matlekovitsot szemelték ki az idevágó munkálatok vezetésére.

A nagy feladattól lelkesítve Matlekovits nem örte be avval, hogy csupán irányítója legyen a munka szerkesztésének. Maga is kezébe vette a tollat, melynek kezelésében oly művész volt és két vaskos kötetben megírta a „Magyarország közgazdasági és közművelődési állapota ezeréves fennállásakor“ e. munkáját, mely az országnak a kiegyezés óta való fejlődését az ünnephez méltó keretben állítja szemünk elé. Magyarország fejlődésének oly mesteri leírását adja e két kötet, hogy róla *Gaal Jenő* méltán jegyezte meg, hogy azt „rendszeres és olvasható egységes műben sem előtte, sem utána senki sem volt képes kidomborítani“. Matlekovits a feladatot, melyet e mű megírásánál maga elé tűzött, röviden és tömören arra a kérdésre adandó válaszban látta, hogy „felhasználta-e az ország gazdag talaján lakó nép a rendelkezésre álló eszközöket akképp, hogy Európa testvérnépeivel egyenlő rangú és tekintélyű nemzetté váljék“. Matlekovits válasza e kérdésre nem fellelkesítő szövegekben, hanem a fejlődés tényeinek beható ismertetésében áll. Amellett, hogy a közgazdaság és pénzügy terén, de egyéb tereken is szerzett bőséges ismereteire támaszkodik, kedvenc fegyverét a statisztikát alkalmazza annak bizonyítására, hogy Magyarország milyen hatalmas fejlődésre tekinthetett vissza fennállásának ezeréves ünnepe alkalmával.

E munkája nyújt legmélyebb betekintést Matlekovits lelki világába és felfedi azt az eszményt, mely egész életén keresztül hevitette és egész munkásságában vezette. Minden sorából a magyar fejlődés iránti lelkesedés sugárzik. Ennek előmozdítására törekedett hivatalában, közéleti tevékenységében és tudományos munkásságával is ezt kívánta szolgálni. És amidőn nagy munkájában visszatekintett a kiegyezés óta lefolyt idő-

szakra, dagadó magyar önérzettel és hazafias örömmel töltöttek ei az elért eredmények. A magyarság szellemi erejének és az ország rendelkezésére álló termelési tényezőknek a haladás szolgálatába állítása, szellemi és anyagi erejének kifejezése voltak eszményei, melyekért küzdött egész életében.

Lelkesedése nem szavakban nyilvánult. Aki ismerte, szinte cynikusnak tarthatta, mert hideg szemmel nézte az életet és könyörtelenül rámutatott árnyoldalaira és az éles szemével észlelt gyarlóságokra. Látszólag tisztán az ész embere volt, aki szeretett mindent a leplezetlen igazság szellemében megítélni. Ezért volt annyira barátja a számoknak, melyekkel minden munkája tele van. Bizonytani akart, és pedig meggyőzően, a tényekre való hivatkozással. Minden sorával azonban a magyarság érdekeit védte és azt kívánta szolgálni.

Munkakedvénél és munkabírásnál, mely valóban bámulatos volt, csak ítélőképessége volt nagyobb. Ha egyéniségét jellemezni akarjuk, éles ítélőképessége és tiszta okfejtése domborodnak ki legjobban. Minden munkája erről tanuskodik.

A magyarság iránti lelkesedése és biztos ítélete voltak azok, melyek őt arra buzdították, hogy a Magyar Közgazdasági Társaság megmentésére vállalkozzék, mikor a kommunizmus utáni időben a romokból az újjáépítés munkája kezdődött. Agg kora ellenére ő is részt akart venni az alkotó munkában. Szellemi értéket akart menteni, melyre a jövőnek szüksége lesz. Tisztán látta annak jelentőségét, hogy Magyarországon is legyen otthona a komoly alapon folytatott közgazdasági eszmecserének és az érdeklődők tudománys vezetés mellett való tájékoztatásának. És megértette azt is, hogy azt a kezdeményezést, mely e téren a Magyar Közgazdasági Társaság alapításával történt, meg kell menteni az enyészettől, mely a kommunizmus utáni időkben fenyegette. Nagy tekintélyét latbavetve sikerült Szemlénket, melynek ezután haláláig gondját viselte, újból megindítania és Társaságunkat új életre keltetni. Oly szolgálatot tett evvel a magyar ügynek, melyért nemcsak Társaságunk, hanem az egész ország is hálával tartozik neki.

Társaságunk most, midőn születésének százéves évfordulója volt, hálás szívvel gondol vissza második alapítójára, Matlekovits Sándorra. Emléke mindenkor buzdításul fog szolgálni tudományunk ápolásában és a Haza szolgálatába állításában.

Heller Farkas.

Modern közgazdaságtudomány és totális háború.

Tartalom: 1. A háború és a közgazdaság közötti kapcsolatok fejlődése. — 2. A honvédelmi gazdaságtan különböző irányai. — 3. Biológisztikus világnézet és totális háború. — 4. Honvédelmi gazdaság és konjunktúra-alakulás. — 5. A háborús felkészülés konjunktúrahajtó ereje. — 6. Teljes foglalkoztatottság és háborús tervgazdaság. — 7. A totális háború finanszírozása. — 8. A békebeli gazdaságra való átmenet problémái. — 9. A háború és a nemzetközi gazdasági forgalom. — 10. A nemzetközi gazdasági verseny korlátozott (oligopolisztikus) jellegéből származó gazdasági harc. — 11. A gazdasági harc analóg következményei a nemzetgazdaságon belül és a nemzetközi gazdasági életben.

1. A háború és a gazdasági élet között mindig voltak kapcsolatok. Ezek azonban az elmúlt évszázadok folyamán, beleértve a XIX. századot is, nem voltak nagyon mélyrehatóak és bensőségesek. Ugyanis a régebbi háborúk csak kevésbé befolyásolták a gazdasági életet, mert a hadviselés technikája aránylag egyszerű volt és a rendelkezésre álló termelőerőknek csak kis részét vette igénybe. Az egyetlen komolyabb gazdasági problémát a háború finanszírozása jelentette. Mindez érthetővé teszi, hogy a *klasszikus gazdaságtudomány úgyszólván kizárólag a béke közgazdaságával foglalkozott*. A háborút rendkívüli állapotnak tekintette, amelyre vonatkozó lényegesebb gazdasági megállapítások az állami pénzügyek egy szerény fejezetét alkották, mint ezt már *Adam Smith* alapvető munkájában is látjuk.

A klasszikusoknak a háborúval szemben elfoglalt ez az álláspontjuk egyébként összefügg azzal a sajátos individualista társadalomszemlélettel is, amelynek szemszögéből a közgazdaság és az állam kapcsolatát nézték és amely a gazdasági liberalizmus kiindulási pontját képezi. Erre való tekintettel nevezte *List Frigyes* a fiziokraták és klasszikusok gazdasági elveit *kozmodopolita* gazdaságtannak. Mint *List* megállapítja, „*Adam Smith* ép oly kevésbé tekintette feladatának, mint *Quesnay*, hogy *politikai gazdaságtanról*, vagyis arról a politi-

káról értekezzék, amelyet egy bizonyos nemzetnek követnie kell, hogy gazdasági viszonyaiban előrehaladjon. Munkájának címe: „A nemzetek jólétének természete és okai“, tehát az egész emberiség minden nemzetéé. Beszél ugyan munkájának egyik részében a politikai gazdaságtan különféle rendszereiről, de csupán azzal a szándékkal, hogy azok helytelenségét kimutassa és bebizonyítsa, hogy a *politikai vagy nemzetgazdaságtan helyébe a világgazdaságtannak kell lépnie*. Ha szól itt ott a háborúról, ez csak mellesleg történik. Minden érvének alapja az *örök béke* eszméje.¹ A klasszikus iskola, továbbá *Say* és *Sismondi*, ugyanis a világgazdaságra nézve „meglevőnek tételez fel egy olyan állapotot, amelynek majd csak el kell következnie. *Feltételezi* a nemzetek világszövetségének létezését és az *örök békét, s ebből vezeti le a szabad kereskedelem előnyeit*“.²

A klasszikus kozmopolita felfogással szemben már most *List* kifejti a *politikai gazdaságtan* elveit. Ennek főfeladata, megállapítani, hogy „egy adott nemzet az adott viszonyok között hogyan juthat földművelésre, ipara és kereskedelme útján *jóléthez, műveltséghez és politikai hatalomhoz*“.³ A politikai gazdaságtan tehát a klasszikus iskolától eltérően a nemzeti viszonyokat nem hagyja figyelmen kívül és a valóságnak megfelelően tekintetbe veszi a nemzetek sokaságát és gazdasági fejlettségiük különböző fokait. A politikai gazdaságtan további történeti példák nyomán rámutat az anyagi gazdaság és politikai hatalom közötti szoros összefüggésre.

Ezzel kapcsolatban *List* részletesen kifejti, hogy a klasszikus iskola a nemzetközi szabad kereskedelem pártolása és következményeinek megítélése tekintetében egészen téves álláspontot foglal el. „Ily balga eredményekre az iskola csak úgy juthatott, hogy ama név ellenére, amelyet tudományának adott, a politikát abból teljesen kizárta, miközben a nemzet természetére ügyet sem vetett, s a háborúnak a különféle nemzetek közötti forgalomra gyakorolt hatásait figyelmen kívül hagyta“.⁴

List Frigyesnél tehát a háború gazdasági kapcsolatainak figyelembe vétele szempontjából igen fontos lépés a nemzeti eszmének a közgazdaságtan keretébe való szerves beillesztése. Ily módon a nemzeti függetlenség és hatalom gazdasági vonatkozásai is kellő megvilágításban részesülnek *Listnél* és követőinél, különösen a történeti iskola képviselőinél. A történelem tanúsága szerint pedig a hatalompolitikai célkitűzések mindig

¹ *List Frigyes*: A politikai gazdaságtan nemzeti rendszere. Ford. Horn József. Bpest, 1941. 163. o.

² *List Fr.* loc. cit. 168. o.

³ *List Fr.* loc. cit. 162. o.

⁴ *List Fr.*: loc. cit. 221 o.

egyét jelentettek a háború lehetőségével. A háború így ráveti árnyékát a német közgazdaságtudomány egyes irányaira anélkül azonban, hogy külön beható tanulmány tárgyát képezné. Erre a XIX. század foyamán gyakorlati indíték nem is volt. A háború előkészítése és lefolytatása többé-kevésbbé a hadsereg belső ügye maradt.

Csak az 1914. évi világháború folyamán vált nyilvánvalóvá, hogy a modern háború gazdasági kihatásai milyen gyökeresen különböznek a korábbi háborúkétól. Mintahogy a békegazdaságban a kapitalizmus fejlődésével az egy-egy munkásra eső tőkejavak és gépek mennyisége rendkívül megnövekedett, ugyanígy már az első világháborút nagyfokú tőkeintenzitás jellemezte; egy-egy harcosra addig példátlan mennyiségű harci eszköz jutott. A jelenlegi háborúban pedig az egy harcosra eső felszerelés még sokkal nagyobb mértékű. Gondoljunk itt a tüzérség, a tankok és repülőgépek összehasonlíthatatlanul nagyobb számára és sokkal nagyobb méretű egységeire, továbbá az új automatikus tűzgépekre. Az önműködő fegyverek használata és a motorizálás folytán *a modern hadsereg mindinkább egy erősen mechanizált üzem jellegét ölti fel*. Ezért joggal hasonlították vándorlógyárhoz, amely a legújabb technikai vívmányokkal, a legbonyolultabb gépekkel felszerelve igyekszik elérni maximális „*produktivitását*”: az ellenség rombolását és megsemmisítését.

Ennek a vándorló gyárnak felszereléséhez, újabb és újabb gépekkel való ellátásához megint csak gépek kellenek, amelyek a rombolás szerszámaikat előállítják. Az 1914. évi világháborúig a hadsereg szükségleteit specializált fegyverkezési ipar fedezte. De már e háború folyamán kitűnt, hogy ez a termelési alap túlságosan kicsiny. Az arzenálok és fegyvergyárakon kívül hovatovább az ország egész iparát igénybe kellett venni, lekötve az ország teljes gazdasági erejét és minden rendelkezésre álló erőforrását.

Igy alakult ki a *totális háború* gondolata. Most már nem az egyes kormányok vagy hadseregeik harcolnak egymással, hanem maguk a népek összes anyagi és szellemi erőik latbavetésével. Mint a totális háború eszméjének egyik megalkotója: *Ludendorff* hangsúlyozza számos könyvében, a „*totális*” megjelölés túllépi a közgazdaság fogalomkörét. Egyrészt kifejezésre akarja juttatni, hogy a harci tevékenység nemcsak a frontokra szorítkozik, hanem a légi támadások révén kiterjed az ország egész területére, így a polgári lakosságra is. Másrészt a „*totális*” szó magában foglalja azt is, hogy az ellenség a lakosság lelki ellenállásának megtörésére is törekszik megfelelő propaganda útján. A totális háború módszerei és eszközei tehát háromfélék: katonai, gazdasági és pszichológiai jellegűek. Ezek közül a gazdasági tényezők különösen kiemel-

kednek, mert az egész háborús tevékenység alapfeltételeit ezek adják meg.

A totális háború és a közgazdaság közötti kapcsolatok már most ugyancsak három csoportba oszthatók. Így először a háború indító oka vagy célja gazdasági természetű lehet. Másodszor a totális háborúban igen nagy szerepe van a gazdasági eszközökkel folytatott harcnak. Végül pedig a háború kihatásai kiterjednek az egész gazdasági életre és azt nagymértékben átalakítják.

*

2. A totális háború gazdasági problémái kezdetben nem annyira közgazdászokat, mint inkább a német hivatásos katonákat foglalkoztatták, kik természetszerűen a katonai követelmények szemszögéből vizsgálták a kérdéseket. Az ilyen irányú vizsgálatokból fejlődött ki azután idővel az ú. n. *Wehrwirtschaftslehre*, a honvédelmi gazdaságtan, amelynek Németországban hatalmas irodalma alakult ki különböző irányokat foglalva magában.

A honvédelmi gazdaságtan első iránya a gazdasági életnek a katonai követelmények szerint való átalakítását tekinti főfeladatának. Ez az irány különbséget tesz békegazdaság és háborúsgazdaság között és behatóan foglalkozik a kétféle gazdaság közötti átmenet kérdéseivel. Így ezen irány egyik vezető katonai képviselője Hesse⁵ szerint a következő négy részre oszlik: 1) gazdasági felkészülés a háborúra a béke idején, 2) gazdasági mozgósítás a háború kitörésekor, 3) háborús gazdaság, azaz a hadsereg és polgárság szükségleteinek kielégítése a háború alatt, 4) átmeneti gazdaság, amely a háború befejezése után a békére való áttérést biztosítja. Ezen irány hívei szerint egyébként a honvédelmi gazdaságtan közelebb áll a hadi tudományokhoz, mint a közgazdaságtudományhoz, mert itt a katonai szempontok a döntők, amelyekhez a gazdasági tevékenységnek alkalmazkodnia kell.

Míg az eddig ismertetett irány a háborús és békegazdaság megkülönböztetésén alapszik, addig a honvédelmi gazdaságtan másik főiránya ezt a különbséget elejti. Ez irány fő képviselője Hünke⁶ abból indul ki, hogy a nemzeti szocialista gazdaság népi gazdaság. A nép fogalma pedig szerinte már magában foglalja az önmegvédelem mozzanatát. Ha tehát a gazdaság a nép egyik életmegnyilvánulása, akkor szükségszerűen honvédelmi gazdaságnak is kell lennie. A háborús gazdaság nem egy rendkívüli állapot, amelyet normális békegazdaság követ. A honvédelmi gazdaság az egyedüli és permanens állapot, amely felöleli az egész gazdasági életet. *Nincs határvonal*

⁵ Der kriegswirtschaftliche Gedanke. Schriften zur kriegswirtschaftlichen Forschung und Schulung. Hamburg. 1939.

⁶ Grundzüge der deutschen Volks- und Wehrwirtschaft. Berlin. 1938.

háborús és békegazdaság között. A honvédelmi gazdaságtan tehát azonos a közgazdaságtannal.

Ezért a honvédelmi gazdaság keretében, mint amilyen a nemzeti szocialista gazdaság, a háború kitörése nem teszi szükségessé különleges új gazdaságpolitikai intézkedések életbeléptetését. A háborús gazdaság már az ú. n. békeállapotban is folyik és csak intenzitásában erősödik, ha a harc megindul.

A honvédelmi gazdaságtannak ezen irányával áll kapcsolatban *v. Gottl-Ottlilienfeld* és iskolája, amely a német korábbi közgazdasági irányzatok közül elsőnek foglalkozott behatóbban a honvédelem gazdasági vonatkozásaival. *Gottl* és iskolájának legjellegzetesebb módszertani elve és vezéreszménye, hogy a gazdaságot, mint élő valóságot tekinti és így a gazdaságtant az élet tanává építi ki. *Gottl* egyik főmunkájának a címe: *Wirtschaft als Leben* (Jena, 1925). *Gottl* ezért az emberi együttélés szervezeteit vizsgálja, amelyek közül jelenleg a legátfogóbb a *népközösség*, mint személy feletti *életegység*. A közgazdaság viszont *Volkswirtschaft*, tehát *népi gazdaság*, amelynek főfeladata a *népközösség életlendületének* (Lebenswucht) fenntartása és gyarapítása. Ez a gazdaságpolitika célja, ha az *élethelyesség* (Lebensrichtigkeit) elvét követi. A népi gazdaság tehát szükségszerűen azonos a honvédelmi gazdasággal. A háborús erőfeszítés így nem jelent rendkívüli állapotot a gazdasági élet számára, hanem csak egy mindig meglevő funkció fokozását.

Gottl ezzel kapcsolatban kifejti, hogy a népi gazdaságot úgy kell kialakítani, hogy az a tényleges háború felfokozott követelményeinek mindenkor képes legyen megfelelni. Míg azonban a szoros értelemben vett mozgósítás néhány nap alatt végrehajtható, addig a gazdasági mozgósítás hosszabb időt vesz igénybe. Ezen késedelem elkerülése céljából a *közgazdaságot az állandó mozgósítottság* (dauernde Mobilhaltung) állapotában kell tartani.

*

3. A *Gottl*-féle iskola egyébként a modern filozófia egyik főirányának, az ú. n. *életbölcseletnek* a hatása alatt áll. Ez a *biologizmus*, amelynek főképviselői Németországban: *Nietzsche*, *Simmel* és *Klages*, eredetére a *romantikára* nyúlik vissza és az *organisztikus* társadalmi szemléletnek természetes folytatása. Ez a bölcseleti áramlat erősen érezhető az újabb politikai ideológiákban is. Elég e tekintetben a *faj, vérközösség*, továbbá az *élettér* szerepére utalni.

A biologizmus szemszögéből már most a jelenlegi háború totális jellege az eddiginél messzebbmenő megvilágítást nyer. A létért való küzdelem, amely gondolatot *Darwin* tudvalevően

⁷ Wirtschaftspolitik und Theorie, Berlin, 1939.

Malthus nyomán vezette be a biológiába, a háború biológiai magyarázatát adja, ha figyelembe vesszük, hogy ez a küzdelem az ember társas élőlény jellegéből kifolyólag elsősorban nem az egyének, hanem az egyes társas csoportok között élődik ki. Az egyes primitív társas csoportok közötti harc pedig leggyakrabban és legelkeseredettebben a létfenntartást biztosító javak megszerzéséért robban ki. Így a harc tárgya lehet egy vadban dúsz erdő vagy halban bő folyó, amelynek megszerzésétől vagy megtartásától a népcsoport életben maradása függhet. A biológisztikus szemlélet ily módon közvetlenül összekapcsolódik a gazdasági folyamatok magyarázatával.

Az ilyen háborúk biológiai fontossága érthetővé teszi, hogy a harc készség a társas csoportoknál ösztönszerű. A népek történetében vannak ugyan más háborúk is, amelyek a vezetőik szeszélyéből, vetélkedéséből vagy más kisebb jelentőségű okokból erednek. Ezeknek biológiai szerepe csak abban áll, hogy nem engedik a harc készség elsatnyulását. Így a harci ösztön mintegy ugrásra készen áll, hogy betöltse rendeltetését, amikor a háborúban a lét vagy nemlét kérdése forog a kockán. Ilyen háború már most kétségtelenül a modern háború is.

Mint *Richarz*,⁸ a honvédelmi gazdaságtan egyik újabb képviselője kifejti, a világhódítás befejezést nyert, a világ anyagi erőforrásai már mind le vannak foglalva; nincsenek gazdátlan területek. Ezért különösen az erősebben szaporodó népek számára elétérbe nyomul az életjogok és életlehetőségek kérdése, illetőleg a növekvő népesség megfelelő életszínvonalához szükséges javak biztosítása. Ezek most már csak az anyagi erőforrásokat birtokoló más népektől szerezhetők meg, ami ezektől a népektől való gazdasági függőséget jelent. Ez viszont ellentétben áll a nép politikai függetlenségének és cselekvőképességének követelményeivel. Ezért a nyersanyagokkal nem rendelkező, szapora népek életük biztosítására birodalomépítő, azaz *imperialisztikus* politikát kénytelenek mind erőteljesebben folytatni. Ez azonban szükségszerűen szembe állítja őket a már fennálló birodalmakkal és így a háború elkerülhetetlenné válik.

A modern háború tehát nem a dicsőség pusztá növeléséért, vetélkedésért folyik, hanem az életlehetőségek, az életér biztosítása érdekében. Minthogy a létért való küzdelem a primitív törzsek között azok minden tagjára kiterjed, tehát totális jellegű, ugyanúgy totálisnak kell lennie a modern háborúnak is, mert szintén az egész nép létalapja függ kimenetelétől.

Itt azonban hangsúlyozást érdemel, hogy a modern háború totális jellege és szükségszerűsége szoros összefüggésben áll a biológisztikus társadalmi szemlélet immanens mivoltával,

⁸ Wehrhafte Wirtschaft. Hamburg. 1938.

vagyis azzal, hogy ez a világnézet minden értéket és magát az értékforrást is ebben a világban és nem egy transzcendens valóságban látja. Ezzel szemben a nagy világvallások, különösen a kereszténység és az emberiség vezető gondolkodói a legfőbb valóságot egy *örökkévaló és transzcendens* értékrendben látták, amely a világ és a biológiai küzdelmek felett állva békét és harmóniát sugároz ki magából. A transzcendens világnézet pedig a különböző népeket szellemi kapcsolatokkal az egyetemes emberi közösség tagjaivá fűzi össze, ami a legerősebb biológiai motívumokból eredő harcot is bizonyos *etikai* korlátok közé szorítja. Már most kétségtelen, hogy elsősorban a kapitalizmus következménye, hogy a társadalmi élet minden területén a gazdasági érték lett uralkodó, amivel párhuzamosan a transzcendens világnézet mindinkább háttérbe szorult. Ezáltal a hadviselés etikai korlátai erősen meggyengültek és így a háború az immanens biológiai motívumok korlátlan hatása alatt, a primitív népek közötti küzdelemhez hasonlóan, totális jellegűvé vált. Mindebből világos, hogy *totális* háború indítékai és céljai *mélyen a modern gazdasági viszonyokban gyökereznek*, ha nem is vezethetők vissza maradék nélkül ezekre.

A honvédelmi gazdaságtan az előbbieket szerint elsősorban a totális háború indítékait és céljait vizsgálja, továbbá behatóan foglalkozik a totális háború által megkövetelt *gazdaság-szervezeti* intézkedésekkel. Tehát a *Wehrwirtschaftslehre* iránya megfelel a sajátos német közgazdaságtudomány szellemének, amely *különösen a gazdasági életnek a politikai és kulturális tényezőkkel való kapcsolatát és a gazdasági szervezet kérdéseit vizsgálja*.

*

4. A közgazdaság szervezetei azonban a gazdasági életnek csak külső kereteit szabják meg. Gyakorlati és elméleti szempontból egyaránt *döntő fontosságú további probléma, hogy milyen a közgazdaság életműködése a szervezeteken belül, és hogy a gazdasági tényezők mennyiségi viszonyai miképpen alakulnak*. E problémák megoldása csak a sajátos gazdasági törvények ismerete alapján lehetséges. *E célból tehát a szó szoros értelmében vett közgazdaságtudományhoz kell fordulnunk*, amely a közgazdaság jelenségeit tisztán azok gazdasági mivoltában vizsgálja és így vezet le gazdasági törvényeket. Ez már nem tartozik a honvédelmi gazdaságtan eredeti feladatkörébe, amely mint láttuk, leíró jellegű és nem törvénykutató. A gazdasági törvények figyelembevétele pedig alapvető fontosságú a honvédelmi gazdaság problémáinak megoldása szempontjából. Az itt szükségessé váló organizációs intézkedések ugyanis csak akkor lehetnek tartósan eredményesek, ha ezek a gazdasági törvényekkel összhangban állanak. Nevezetesen csak így kerülhető el a *túlorganizálás* nagy veszélye.

Milyen természetűek már most a totális háború problémái tisztán gazdasági szempontból tekintve? Elsősorban tisztázandó, hogy a gazdasági egyensúly vagy pedig az egyensúlyzavarok jellegzetességeit mutatják-e. Nyilvánvaló már most, hogy a háború lényege, különösen a villámháború korszakában, a gyors változás, az állandó egyensúlyzavar. Ezért a *háborús gazdaság problematikája természetesen nem a statikai, hanem a dinamikai gazdaságtan körébe tartozik*. Ilymódon a *modern közgazdaságtudomány*, a legújabb gazdaságkutatás alapvető jelentőségű a totális háborús gazdaság számára. *Különösen fontos e tekintetben a konjunktúratan*. Ugyanis a honvédelmi gazdaság említett egyes fázisai határozott konjunktúra-helyzeteknek felelnek meg.

Nevezetesen a *háborúra való felkészülés* a legtöbb országban a gazdasági pangás idején vette kezdetét és *a legkitűnőbb eszköznek bizonyult a munkanélküliség megszüntetésére*. A dinamikai gazdaságtan alapvető problémája már most épen a közgazdaság kiemelése a termelő erők részleges foglalkoztatottságának állapotából és azok teljes foglalkoztatottságának megvalósítása. Ez utóbbi jellemzi a háborús gazdaságot. A honvédelmi gazdaság irányítását ezért a dinamikai gazdaságtan elvei szerint kell végrehajtani.

A kiindulási pont a beruházások és a fogyasztás, illetőleg a nemzeti jövedelem közötti összefüggés a termelő erők részleges foglalkoztatottsága esetében, aminek tisztázása svéd közgazdászok (*E. Lindahl, G. Myrdal és B. Ohlin*), továbbá *J. M. Keynes* érdeme. Döntő fontosságú e tekintetben a beruházási tevékenység és a takarékoskodás volumene közötti arány.⁹ Ha ugyanis a beruházások nagysága nem éri el a megtakarítások volumenét, úgy munkanélküliség és hanyatló gazdasági tevékenység a következménye. Ilyenkor a takarékoskodók keresletének csökkenését a fogyasztási javak iránt nem pótolja teljesen a beruházási iparágakban alkalmazottak kereslete, miután a megtakarítások csak részben nyernek beruházást. Ezért a fogyasztási javakat előállító vállalatok veszteségeket szenvednek. E veszteségek és a velük járó munkanélküliség csak akkor kerülhetők el, ha a megtakarítások teljes mértékben a beruházások céljaira lesznek felhasználva.

Az említett svéd közgazdászok és *Keynes K. Wicksell* kutatásait folytatva kétségbevonhatatlanul kimutatták, hogy a beruházások és megtakarítások egyenlőségét a tőkepiac

⁹ *Keynes: The General Theory of Employment, Interest, and Money* c. művében (London, 1936) a beruházás és takarékoskodás olyan definícióit adja, amelyek mellett azok egymással mindig egyenlők. A fentiekben nem ezeket a definíciókat vesszük alapul, hanem a szokásos értelemben használjuk e fogalmakat, amikor közöttük nagyságbeli különbségek léphetnek fel. Ez okból azonban nem keletkezik *reális* ellentét a fentiek és *Keynes* megállapításai között.

mechanizmusa dinamikai viszonyok között tartósan nem biztosítja önműködően, hanem a kettő között huzamos időn át eltérések léphetnek fel. A sztatikai elmélet szerint ugyanis a tőkepiacon a kamatnak kell a szabályozó szerepet betöltenie a tőkekereslet és kínálat egyensúlya érdekében. A beruházások nagysága, illetőleg a tőkekereslet azonban főképp a közgazdaság dinamikai tényezőitől függ; nevezetesen a piaci anticipációk, a még ki nem használt befektetési lehetőségek határozzák meg elsősorban és így rendkívül változó. A takaréskodás volumenét pedig különösen a jövedelmek nagysága szabja meg. Tehát a tőkepiacon a kereslet és a kínálat a kamat mellett számos erősen változó gazdasági tényezőnek is függvénye. Ezért nem várhatjuk, hogy a tőkekamat szabályozó szerepe a beruházások és megtakarítások egyenlőségét automatikusan biztosítani tudja.

*

5. Ha már most a beruházási tevékenység a magángazdaság körében nem éri el magától a szükséges mértéket, úgy az államnak kell a hiányt közmunkákkal pótolnia. A szükséges közmunkák természetének megállapítása végett azok rendeltetését kell alapul vennünk. Láttuk, hogy ezek a takarékoskodók fogyasztás-csökkenését pótolják a közmunkáknál alkalmazottak fogyasztási keresletével. Lényeges tehát az, hogy a beruházási tevékenység jövedelmet biztosít az abban foglalkoztatottak számára anélkül, hogy ugyanakkor a piacra új megvásárolandó fogyasztási javakat hozna. E szempontból azonban a különböző típusú beruházások nem egyenlő mértékben hatékonyak a fellendülés előmozdítása irányában. Nevezetesen a magánvállalati beruházások célja természetesen nyereségszerzés. Ennek elérése céljából azonban az új beruházásoknak előbb-utóbb a fogyasztási javak kínálatának a megnövekedését kell eredményeznie, mert a beruházást csak az így keletkező jövedelem törlesztheti. A beruházás törlesztése viszont évről-évre visszatérő új megtakarítást tesz szükségessé, amit a jövedelemből kell félre tenni. A törlesztési hányad *kontraktív* hatásának kiegyensúlyozására pedig további új beruházás válik szükségessé, ami egy újabb problémát jelent. *Expanzív* hatás szempontjából tehát az olyan beruházás ideális, amely új fogyasztási javakat lehetőleg egyáltalán nem, vagy csak nagyon későn és minél kisebb mértékben hoz a piacra.

A magánvállalati beruházások nyereséghez kötött jellege *expanzív* hatásuk szempontjából további hátrányt is jelent. A nyereség szerzése ugyanis új fogyasztási javaknak a piacra való hozatalát kívánja meg; ez azonban a szükségletek telítődésére vezet. Ilymódon a javak ára és az ebből származó nyereség is csökken, ami a beruházási tevékenységre fékezőleg hat ki. Ezért ez utóbbi szempontból az olyan beruházások

expanzív hatása a legnagyobb, amelyek ki nem elégíthető szükségleteket fedeznek. Ilyen beruházások gyanánt *Keynes*¹⁰ az aranybányászatot és a piramisok építését említi, mint amelyek a teljes foglalkoztatottság elérését legjobban tudták biztosítani a gazdaságtörténet tanúsága szerint.

Nyilvánvaló már most, hogy a *fegyverkezési beruházások expanzív hatása* a fentiekkel legalább is egyenlő, sőt valójában azokat felülmúlva *még nagyobb mértékű*. A fegyverkezési tevékenység ugyanis egyrészt nem hoz új fogyasztási javakat a piacra, másrészt úgyszólván kielégíthetetlen szükségletek számára dolgozik a háború folyamán, amikor a hadifelszerelés állandó elhasználódás és ellenséges pusztítás következtében folytonos utánpótlást igényel. *A fegyverkezési beruházások, mint közmunkák, illetőleg közületi kiadások, tehát különösen alkalmasak a gazdasági pangásból való kiemelkedés gyakorlati megvalósítására.*

A közmunkák, illetőleg közületi beruházások expanzív hatásának lefolyását egyébként a következőkép vázolhatjuk. A közmunkáknál, illetőleg beruházásoknál közvetlenül alkalmazottak képezik az ú. n. *elsődleges* foglalkoztatottságot. Ezek kereslete a fogyasztási iparágakban fokozza a termelést és így a foglalkoztatottságot. Az így keletkező *másodlagos* foglalkoztatottság maga részéről újból növeli a fogyasztási iparok termelését és foglalkoztatottságát. Ily módon az *elsődleges foglalkoztatottságnak többszörösét kitevő járuékos foglalkoztatottság jön létre*. A nemzeti jövedelemnek ebből származó többlete a beruházási összegnek sokszorosát teszi ki. Ez utóbbi szorzószám a *Keynes-féle multiplikátor*, amely meghatározza részleges foglalkoztatottság esetén a beruházás okozta fogyasztás növekedését. *Keynes* a multiplikátort állandónak és hatását rögtön érvényesülőnek tételezi fel. A valóságban a multiplikátor számértéke a körülményektől függően változó és hatása is csak bizonyos időköz lefolyása után érvényesül.

A beruházások nyomán keletkező fogyasztásnövekedés idővel szükségessé teszi a fogyasztási cikkek gyártó berendezések kibővítését, tehát a megfelelő termelési javak előállításának fokozását. Ez az ú. n. *indukált beruházás*, amelynek nagysága a fogyasztási javak termelésének változásától függ. Ha egy bizonyos egységnyi időszak alatt a fogyasztási kereslet mindig állandó mértékkel emelkedik, azaz növekedése egyenletes, úgy a fogyasztási javak előállításához szükséges új termelési javak mennyisége minden időszakban ugyanaz marad. Az indukált beruházás tehát ilyenkor állandó nagyságú. Ez a beruházás *csak* akkor fokozódhat, ha a fogyasztási kereslet növekedése *nem* egyenletes, hanem gyorsuló. *Az indukált beruházás nagyságát* tehát az ú. n. *akcelerációs elv* szabja meg.

¹⁰ loc. cit. 130—131. o.

Az elsődleges beruházásból származó fogyasztásnövekedés, és így az indukált beruházás is, annál nagyobb, minél inkább fogyasztási cikkek vásárlására fordítják az elsődlegesen foglalkoztatottak jövedelmüket, azaz minél kevésbé takarékoskodnak. A takarékoskodás tehát részleges foglalkoztatottság mellett bizonyos mértéket meghaladva kontraktív hatást gyakorol, a pangásból való kiemelkedést fékezi. Ezért ilyenkor nem indokolt a takarékosság fokozására törekedni. Hanem ekkor a fogyasztási és termelési javak előállítására egymással párhuzamosan, egyidejűleg emelkedhet. A felkészülés ezen fázisában a fogyasztás korlátozására nincs szükség: *vaj* és *ágyú* egyformán termelhető.

A fegyverkezési beruházások expanzív hatása szempontjából kíváncsi, hogy azok finanszírozása ne fokozott adózás, hanem *költségvetési deficit* alapján történjék. Az adózás fokozása ugyanis vásárlóerőt von el a közgazdaságból és így a fogyasztás korlátozására vezet. Holott, mint láttuk, minden eszközzel a fogyasztás növelésére kell törekedni, tehát minél több vásárlóerőt kell a gazdasági életbe injektálni. *A hitel kiterjesztése ilyenkor nem vezet inflációs áremelkedésre*, mert a segítségével munkába állított, addig parlagon heverő termelőerők a fogyasztási javak mennyiségét a pénz és hitelvolumen növelésével lépést tartva fokozzák és így az árak gyorsuló emelkedése nem következhet be. Az ilyen hitelexpanzió, illetőleg deficitfinanszírozás eredményességének felismerése a dinamikai elmélet egyik legfontosabb eredménye. A sztatikai elmélet alapján ez alig látható be, ami a világválságból való kibontakozást a múlt évtized folyamán erősen késleltette. A svéddek ismerték fel először helyességét és alkalmazták kiváló sikerrel. A fegyverkezés ilyen finanszírozásával pedig Németország ért el nagy eredményeket.

A közgazdaság különböző ágazataiban a kihasználatlan termelőerők aránya eredetileg nem egyforma. Ezért a fegyverkezés hatására a különböző gazdasági ágazatok nem egyszerre érik el a teljes foglalkoztatottság állapotát. Ilyenkor azok az iparágak, amelyek előbb érik el a kapacitás teljes kihasználását, amelyek termelése tehát már nem fokozható, hátráltatják a többi ágazat expanzióját. Ezek az ún. üvegnyakak (bottle-necks). Ha pl. az acéltermelés elérte a teljes kapacitást, akkor az acélkeresletnek további fokozása a fellendülés során csak az acélárak állandó emelkedését idézheti elő, ami inflációs ár-emelkedést indíthat meg az egész közgazdaságban.

Ennek elkerülésére azonban nem szükséges a termelés növekedését megállítani, hanem megfelelő beavatkozással biztosítani lehet a többi iparág teljes foglalkoztatottságának elérését anélkül, hogy inflációs áremelkedés bekövetkezne. Így az acélkereslet további fokozódását, amennyiben az a beruházá-

sokból ered, az utóbbiak ellenőrzése és korlátozása útján lehet elkerülni olymódon, hogy csak a honvédelmi szempontból szükséges acélt felhasználó beruházások lesznek engedélyezve. Egyidejűleg intézkedéseket kell életbeléptetni az acélnak más anyagokkal való helyettesítése érdekében. Ezek az intézkedések tehát még nem jelentik a beruházások korlátozását, hanem csak irányítását.

Az acélkereslet növekedése onnan is eredhet, hogy a kereslet túlzottan irányul olyan fogyasztási javak felé, amelyek gyártása sok acélt igényel. Az acélárak ez okból való felhajtása elkerülhető, ha a keresletet más javak felé irányítjuk. Ilyenkor tehát a fogyasztásnál is csak irányításra és nem korlátozásra van szükség.

*

6. Megváltozik a helyzet, ha a közgazdaság minden ágazatában beáll a *teljes foglalkoztatottság*. Ekkor a *bőség helyébe a szűkösség korlátoi lépnek*. Ilyenkor a fegyverkezés által igényelt javak előállításának fokozása csak a fogyasztás megszorítása, tehát a takarékoság növelése árán lehetséges. A takarékoság most már feltétlen erény. *Ez esetben érvényes a raj vagy ágyú alternatívája.*

A békegazdálkodás keretében a konjunkturális fellendülés végén a teljes foglalkoztatottság szintén megvalósulhat. A termelés fokozásához szükséges fogyasztáscsökkenést ilyenkor az erős áremelkedés biztosítja. A hitelexpanzió ekkor már inflációs áremelkedést okoz, ami kényszertakarékoságot eredményez. Hasonlóképp megy végbe a honvédelmi beruházások növelése háborús infláció esetén. Ez a szabad piacon alapuló honvédelmi gazdaság működési elve, ami az első világháború folyamán érvényesült minden országban.

Itt az árak emelkedése korlátozza a fogyasztást és teszi lehetővé a honvédelmi termelés fokozását. Ez esetben a termelés elsősorban az állami kiadásokhoz igazodik és így a pénzgazdálkodásnak irányító szerepe van a honvédelmi gazdaságban. Ez a *liberálisnak* nevezhető honvédelmi gazdaság sem lehet meg azonban messzemenő állami beavatkozás nélkül. Így szükség van az árak maximálására, továbbá a létfenntartási javak adagolására. E korlátozó intézkedések azonban itt csak másodlagos jellegűek.

A honvédelmi gazdaságnak ilyen pénzpolitikai irányítása azonban csak akkor valósítható meg, ha egyrészt a háborús termelésre való átállítással nem kell sietni, másrészt, ha kellő nagyságú tartalékok állnak rendelkezésre. Az átállítás ugyanis ilyenkor hosszadalmas, mert az áremelkedések csak számos piaci reakció útján érvényesíthetik hatásukat, s ez hosszú időt vesz igénybe. Az árak pedig a termelés átállítását és fokozását csak akkor tudják létrehozni, ha a szükséges nyersanyagok

és erőforrások rendelkezésre állnak. *A totális háborúban a két feltétel egyike sem teljesül, tehát a pénzpólitikai irányítás nem alkalmazható.*

Ezért a totális háborúban a pénzpólitika *közvetett* módszerei helyett a honvédelmi gazdaság irányítására *közvetlen termelés-pólitikai intézkedéseket alkalmaznak*. Ez lényeges különbség az első világháborúhoz képest. Az ilyen közvetlen intézkedések közül a legfontosabbak: 1) a nyersanyagok felhasználásának szabályozása, 2) a beruházások irányítása, 3) a hitel- és tőkepiac szabályozása, 4) a fogyasztási javak adagolása, 5) az áralakulás szabályozása.

A honvédelmi termelésnek a totális háborúban szükséges nagymértékű fokozása a polgári fogyasztás drasztikus korlátozását teszi szükségessé. Ennek határt szabnak a nélkülözésekből eredő pszichológiai hatások. *Thalheim*¹¹ szerint a polgári fogyasztásnak mintegy 30%-os csökkenése a maximum, ami pszichológiailag még elviselhető. Ez a nem elsőrendű életszükségleti javak fogyasztásának a békéhez viszonyítva 50%-kal való megszorítását jelenti.

A polgári fogyasztás megvalósítható legnagyobb korlátozása sem szabadít fel azonban elég termelő erőt a totális háború telhetetlen szükségleteinek fedezésére. A *hiányt* ezért a *közgazdaság meglevő tőkekészletének részleges felemésztése útján kell pótolni*. A tőkefogyasztásnak négy főtípusa: 1) a raktárkészletek felélése, 2) a természeti erőforrások és nyersanyagok rablógazdálkodásszerű kiaknáozása, 3) a termelőberendezések karbantartásának és felújításának korlátozása, illetőleg megszüntetése, 4) a külföldi befektetések és aranytartalékok latbavetése. A nagyarányú tőkefogyasztás a totális háború szükséges velejárója és a termelőerőknek a végsőig való megfeszítését jelenti. Ez reálgazdasági tekintetben az egyik főkülönbség a békegazdaság teljes foglalkoztatottságához képest. Egyszersmind így a háborús terhek legalább részben a jövőre hárulnak át.

A fentiek alapján nyilvánvaló, hogy a totális háború a közgazdaság igen mélyreható és tervszerű szabályozását kívánja meg a kitűzött feladatok megvalósítása érdekében. Ez a háborús tervgazdálkodás sokkal radikálisabb, mint a békegazdaságban a konjunktúra változások és más okok miatt szükséges *irányított gazdálkodás*.¹² De messzebbmenő az újabban több oldalról vizsgált ú. n. *szocialisztikus cseregazdálkodásnál*¹³ is, amelynél az állam csak a termelést veszi kézbe, míg a fogyaszt-

¹¹ Die Grundlagen der deutschen Kriegsfinanzierung. Weltwirtschaftliches Archiv. 51. k. (1940). 437. o.

¹² I. a szerzőtől: Közgazdaságtudomány és korszerű gazdaságpolitika. A Szent István Akadémia értesítője XXV. köt. (1941) 54. o.

¹³ I. pl. R. Mossé: La théorie de l'économie planifiée. Revue Internationale de Travail. XXXVI. (1937) 400. o.

tás szabályozása teljes mértékben fennáll és így a kereslet befolyása az áralakuláson keresztül érvényesülhet. A totális háborús gazdaságban ezzel szemben a fogyasztás is messzeemenő szabályozásnak van alávetve. Ezért túlnyomóan, ha nem is teljesen, kényszergazdálkodás.

Míg az irányított gazdálkodásnál az állami szabályozás az árak, bérek, a vásárlóerő és a hitelvolumen tényezőin keresztül, tehát *közvetve* érvényesül, addig a totális háborúban az állam *közvetlenül* dönt a beruházások és szükségletek mennyisége és rangsora tekintetében. Az árak és bérek ugyanis a háborús gazdaságban jórészt rögzítve vannak. Éppen ezért az árak és bérek változásával előidézett hatások elmaradnának, ha szerepüket nem töltené be a közvetlen irányítás a termelés és fogyasztás módosításának kikényszerítése céljából. Minél szélesebb körű tehát az ár- és bérrögzítés, annál általánosabb a közvetlen irányítás, illetőleg a kényszergazdálkodás. Az árak és bérek ilyenkor csak a központi irányítás és számvetés segéd-eszközei gyanánt játszanak szerepet. A magánvállalkozók pedig az állami termelési és fogyasztási programnak mintegy végrehajtóivá válnak. Ely módon az egész közgazdaság szinte egyetlen gigantikus *üzemmé* alakul át. Ezért érthető, hogy a Wehrwirtschaftslehre körében az *üzemgazdaságtan szempontjai állnak előtérben* és ezeket alkalmazzák a felmerülő számos bonyolult organizációs problémával kapcsolatban.

Nagy tévedés volna azonban azt hinni, hogy a háborús gazdaság elsősorban szervezési probléma és hogy eredményességéhez csak megfelelő szervezet szükséges, amely a gazdasági parancsok szétosztását és végrehajtását biztosítja. A gazdasági parancsadás csak úgy lehet tartósan eredményes, ha az a gazdasági törvényeknek megfelel.¹⁴ Tehát a gazdasági tényezők nagyságát úgy kell megszabni, ahogy azok azonos alapodottságok mellett a szabad piac hosszadalmas és tapogatódzó működése révén maguktól kialakulnának. Ezért a gazdasági törvények quantitativ pontosságú ismerete, amit a modern *oekonometria*i kutatás tesz lehetővé, a kényszergazdaság eredményességének legfőbb feltétele és még nagyobb fontosságú, mint a békegazdaságban.

Ha a kényszergazdasági rendeletek nem állnak összhangban a gazdasági törvényekkel, úgy a korlátozás és árrögzítés dacára megindul a *zugforgalom*, különösen a létfenntartási javak piacain. Az éhség erősebbnek bizonyul a büntető szankcióktól való félelemnél. Minél nagyobb a szembefordulás a gazdasági törvények által meghatározott egyensúlyi helyzettel, annál nagyobb méreteket ölt a zúgforgalom. A különböző

¹⁴ I. Navratil Ákos: A neo-szocializmus konjunktúrapolitikája. — Értekezések a nemzetgazdaságtan és statisztika köréből. I. k. 7. füzet. (1942). Magyar Tudományos Akadémia kiad. Budapest. 61. o.

országok a gazdasági irányítás helyességének megfelelően e téren a háború előrehaladásával eltérő fejlődést mutatnak. Sok országban a zúgforgalom oly nagy arányúvá vált, hogy meghaladja a legális ügyleteket. Itt az árak természetesen többszöröse a hivatalosan megállapított maximális áraknak. Az ilyen országokban a háborús gazdaságpolitika esődjével állunk szemben.

Általában véve a háborús kényszergazdálkodás keretében a gazdasági törvények figyelembevételére annál döntőbb fontosságú, minél hosszabb időtartamú a háború. A rövid és hosszú időtartamú egyensúlyi helyzetek megkülönböztetése itt is érvényesül. *Közvetlen kényszerintézkedések révén* ugyanis bizonyos *labilis gazdasági helyzetek rövid időn át fenntarthatók*; az illető intézkedések tehát pillanatnyi sikerrel járhatnak. Miután azonban a tartós, hosszú időre szóló egyensúly törvényeivel nem számolnak, a gazdasági helyzet idővel fokozatosan romlik és minden kényszer dacára feltartóztatlanul kedvezőtlen irányban fejlődik. *A hosszú ideig elhúzódó totális háború esetében* ezért *csak a dinamikai gazdasági törvényekkel* szám-szerűség tekintetében is legteljesebb összhangban álló *gazdaságpolitikai irányítás tudja elkerülni a gazdasági összeomlást, illetőleg az inflációt.*

*

7. A gazdasági törvények döntő szerepét a háborúban igen jól szemlélteti a háború finanszírozásának kérdése. A totális háború folytatása ugyan nem múlhat azon, hogy az államnak elfogyott a pénze. *Montecuccoli* híres mondása szöszes-rinti jelentőségét elvesztette. Különben már az első világháború is megmutatta, hogy az állam mindig tudott magának annyi pénzt teremteni, amennyire szüksége volt a honvédelmi javak megvásárlása céljából. A bajt az első világháborúban az okozta, hogy az állami vásárlások, tehát pénzp politikai módszerek, szabályozták elsősorban a hadigazdaságot. Ezzel szemben a modern totális háborúban a finanszírozás szerepét közvetlen termelés- és fogyasztáspolitikai eszközök töltik be. A finanszírozás ma már megszűnt irányítani. Ebből azonban nem következik, hogy a finanszírozás, illetőleg a pénz funkciója a totális háborúban elvesztette jelentőségét.

A helyes finanszírozás ugyanis nagyban elősegíti a gazdasági mozgósítást és a háborús termelést, míg a helytelen finanszírozás a termelés folytonosságát megghiúsíthatja. A totális háború finanszírozásának fő feladata már most nem a szükséges pénz előteremtése, hanem egyrészt a közgazdaságban felgyülemelő *funkciónélküli vásárló erők elvonása*, másrészt a *háború terheinek* a szociális igazságosság elvei szerint való *elosztása*. Ez okból *a finanszírozás lehetőleg nem az inflációra, hanem az adózásra és kölcsönökre épül fel. Fontos probléma*

ezzel kapcsolatban az *adók és kölcsönök arányának helyes megállapítása*.

E tekintetben a következő alapelvek irányadók. Az adózás útján elvont vásárlóerő teljesen az állam birtokába kerül, az ezzel való finanszírozás végleges elintézését jelent kamatfizetési kötelezettség nélkül. Ezzel szemben kölcsön esetén az elvont vásárlóerő állaga mintegy biztosítva marad tulajdonosa számára; ezért az állam kamatot is fizet utána. Ez indokolt volna akkor, ha a vásárlóerőnek megfelelő reáltőke tényleg megmaradna. Valójában azonban e vásárlóerő olyan javakban testesül meg, amelyek a háború folyamán elhasználódnak, az állam megmaradásáról tehát nem lehet szó. Ebből a szempontból tehát az adózás útján való finanszírozás volna a legindokoltabb. A modern háborúban tényleg mindenütt törekvést láthatunk arra, hogy a finanszírozás minél inkább az adókra legyen felépítve. Teljes mértékben azonban ez nem valósítható meg; a háborús szükségleteknek csak mintegy fele fedezhető adókból.

Az adózás további fokozását útját állja ugyanis, hogy a modern adórendszerek az egyéni teljesítőképességen alapulnak. Az adózásnak egyedüli finanszírozási módszer gyanánt való alkalmazása ettől az elvtől való gyökeres eltérést tenne szükségessé. Nevezetesen minden liquid jövedelem elvonását jelentené tekintet nélkül annak eredetére és felhasználási lehetőségeire. Ez megbénítana minden termelési és takarékosági igyekezetet, s amellet rendkívül igazságtalan volna.¹⁵ A háborús erőfeszítést serkentő egyéni és magángazdasági indítékok megőrzése, továbbá az igazságos teherviselés elve teszi tehát a kölcsönök útján való finanszírozást feltétlenül szükségessé. Ugyanakkor figyelembeveendő, hogy a honvédelmi befektetések nem tekinthetők szükségszerűen improduktív jellegűeknek, különösen a hosszú időtartam szemszögéből tekintve.¹⁶ Nevezetesen a sikeres háború új területek megszerzésével az ország erőforrásait, a nemzeti vagyont lényegesen gyarapíthatja, ami a kölcsön törlesztését és a kamatfizetést reálgazdasági szempontból is megalapozza.

A háború finanszírozásának legfőbb feladata az előbbiek szerint az infláció elkerülése. Minél tovább tart azonban a háború, annál nagyobb lesz az árutermelés és a fogyasztás igényei között a különbség. Míg egyrészt az árúkinálat csökken, addig másrészt a névleges jövedelem emelkedik, ami az árak növekedésére, tehát inflációra vezetne, ha az állam a fölös vásárlóerőt el nem vonná. A vásárlóerő *lefölözésére* eddig

¹⁵ I. Neubauer Gyula: Das Problem der Kriegsfinanzierung. Weltwirtschaftliches Archiv 52. k. (1940). 391. o.

¹⁶ Surányi-Unger Tivadar: Weltwirtschaft und Wehrwirtschaft. Jena. 1942. 28. o.

ismertetett módszerek: adózás, kölesönök, illetőleg állami címletek kibocsátása azonban nem elegendők az infláció biztos megakadályozására. Nevezetesen állami címleteknek, különösen ha azok rövid lejáratúak, szintén inflatorikus hatásuk van, ugyanis bizonyos célokra liquid vásárlóerő gyanánt felhasználhatók, illetőleg a központi banknál fizetőeszközökre átválthatók.

Ezért nyomult előtérbe a kényszertakarékosság gondolata, amelyet először *Keynes*¹⁷ vetett fel. A kényszertakarékosság révén összegyűjtött pénzek felett ugyanis csak az állam rendelkezik, ezek tehát többletvásárlóerőt semmikép sem jelenthetnek vagy kreálhatnak. Az állam az átvett összegek visszafizetését a háború utáni időkre garantálja; így voltaképp kényszerkölesönt vesz fel. A kényszertakarékosság, illetőleg kényszerkölesön mellett való vásárlóerő-elvonás nagy előnye, hogy a forgalomban levő fizetőeszközök mennyiségének állandóságát nagymértékben biztosítja, ami az infláció elkerülése szempontjából nagyjelentőségű. Mindenesetre azonban minél hosszabb ideig tart a háború, annál nagyobb erőfeszítést és áldozatot kíván meg az infláció megakadályozása.

*

S. A totális háború további fontos gazdasági problémája az átmenet biztosítása a békeállapotra, amikor ugyan a fegyverek már nincsenek akcióban, de azért az előzők szerint a honvédelmi készületségnek továbbra is fenn kell maradnia. Háború utáni leszerelésről tehát nem lehet szó. Ez az átmenetet ugyan kissé megkönnyíti, de még így is súlyos problémát jelent a háborúban végsőkig feszített termelés hirtelen lecsökkenése és szükségessé váló átállítása. Ennek munkanélküliség nélkül való megoldása hasonló természetű probléma, mint amilyen a békegazdaságban a prosperitás után bekövetkező pangásból való kiemelkedés előmozdítása.

A főkülönbség ott van, hogy a totális háború, mint láttuk, a reáltőke nagyarányú felhasználásával, illetőleg pusztításával jár együtt. A háború tehát azt, ami a békebeli konjunktúrapolitika főhibaforrása lehet a túltermelés, illetőleg túltőkésítés veszélye miatt, a tőkét is pusztítja; de ezt oly mértékben teszi, hogy ezzel az eljárásával gazdaságilag még annál is nagyobb bajt idéz elő, mint amikor a gazdasági élet tőkével túlterhelődik.¹⁸ Az elhasznált berendezések és készletek pótlásáról pedig elsősorban kell gondoskodni. Ezért a *közgazdaság a béke első éveiben* szükségszerűen a *nélkülözés és szegénység je-*

¹⁷ I. iij. *Boér Elek*: Keynes jövedelmi kényszerkölesönterve. *Közgazdasági Szemle* 83. k. (1940). 1. o.

¹⁸ I. *Navratil Ákos* loc. cit. 62. o.

gyében fog állani. Tehát továbbra is a takarékoság és tőkeképződés erős fokozására kell majd törekedni. Kétségtelen, hogy a háború után a közszükségleti cikkek iránt hatalmas kereslet fog fellépni. Ez azonban csak akkor lesz hatékony, ha a széles néprétegek megfelelő vásárlóerővel, illetőleg folyósítható megtakarításokkal rendelkeznek. A háború finanszírozásától, illetőleg a háborús terhek helyes elosztásától függ, hogy a széles néptömegek számára a szükséges vásárlóerő tényleg hozzáférhető lesz-e.

A háború utáni problémák elsősorban gazdasági természetűek. Ezért megoldásuk csak a modern közgazdaságtudomány útmutatása nyomán lehet sikeres. Annál is inkább, mert a felmerülő gazdasági problémák különleges bonyolultságúak és rendkívüli nehézségekkel kapcsolatosak. A konjunktúrapolitika eddig legnagyobb sikereit, mint láttuk, a háborúra való felkészülés kapcsán érte el a honvédelmi beruházások erőteljes növelésének a segítségével. A békére való átmenetnél azonban a konjunkturális stabilitást éppen a honvédelmi beruházások csökkenése mellett kell biztosítani. Ezért minden konjunktúrapolitikai rendszer akkor mutathatja meg leginkább a maga erejét, amikor a háborús gazdasági állapotból a békebeli gazdálkodás rendszerére kell a hatalma alatt álló területet átvezetnie.¹⁹ A termelőerők átállítása, különösen az állótőkének a hadicélokra szolgáló termelésből való gyors kivonása igen nehéz feladat; megoldása nélkül pedig a válság elkerülhetetlen. Nehezen képzelhető el, hogy a magángazdaság magárahagyva saját erői által hajtva erre képes lehet. Ezért a békére való átmenet során a gazdasági életnek tervszerű irányítására továbbra is szükség lesz.

Mindazonáltal a *háború után a gazdálkodás kényszerjellegének lényeges mérséklése várható* mindenütt. A háború folyamán ugyanis csak egyetlen cél van: a *győzelem* és így a honvédelmi szükséglet minden egyebet megelőz. A békegazdaságot, illetőleg az igazi gazdaságot viszont a célok sokfélesége jellemzi. Az ezek közötti *választás szabad mérlegelése* a gazdálkodás lényege. Az igazi gazdálkodás tehát nem képzelhető el kellő szabadság nélkül. Ezért újabban a szocialisztikus eseregazdaság hívei is hangsúlyozzák a fogyasztás szabadságának a szükségességét. Ez viszont a termelésben megköveteli az egyéni kezdeményezés lehetőségét. Mindezen szempontok a békebeli gazdálkodásban tervszerű állami irányítás mellett is a kényszerszabályozásnak a háborúhoz képest lényeges mérséklését teszi szükségessé. Mindenesetre a békére való átmenet nagy gazdasági nehézségeire való tekintettel az előrelátható problémák megoldását még a háború folyamán elő kell készí-

¹⁹ I. Navratil Ákos: loc. cit. 35. o.

teni. Amely nemzet ezt elmulasztja, a háborút talán megnyerheti, de a békét bizonyosan elveszíti.

*

9. Mindeddig a háborúnak csak valamely nemzetgazdaságon belül kifejtett hatásaival foglalkoztunk. A háború kihatásai azonban nemcsak erre szorítkoznak, hanem azok nagymértékben befolyásolják a nemzetközi gazdasági kapcsolatokat is. A háborúnak ez a messzemenő gazdasági befolyása igen fontos szerepet játszik, mint láttuk, már *List* Frigyesnél a szabadkereskedelem ellen irányuló felfogása kialakításában. *List*²⁰ rámutat arra, hogy a háború folyamán az önfenntartás és a védelem elve parancsolja a nemzetnek, hogy mezőgazdasági cikkeit saját maga dolgozza fel és az ellenség iparcikkeiről lemondjon. A szabadkereskedelem rendszere mellett azonban a béke beálltával más nemzetek ipari felsőbbbségének a versenye tönkreteszi a háború alatt életrehívott műhelyeket és gyárakat. *List*nél tehát a háború által szükségszerűen kifejlesztett ipar fenntartása az egyik főmotivum a szabadkereskedelem korlátozására, a vámvédelem bevezetésére.

Később pedig a honvédelem által igényelt iparoknak a háborút megelőzően szükséges kiépítése és a honvédelmi szükségletek terén a gazdasági függetlenség megvalósítása vezetett mindinkább a gazdasági elzárkózásra, a gazdasági *autarkiát* célzó törekvésekre. Annak, hogy a nemzet önellátó, elsősorban a nemzet hatalmi politikája és honvédelmi biztonsága tekintetében van jelentősége. Ilymódon a háború veszélyével való számolás kétségtelenül a nemzetközi kereskedelem korlátozását eredményezi. Helytelen volna azonban a világkereskedelem újabban mutatkozó esökkenő irányzatát kizárólag a hatalmi politika, illetőleg a háborús gazdaság befolyásának tulajdonítani.

A klasszikus elmélet szerint a nemzetek közötti kereskedelmet a különböző javak előállításánál mutatkozó *komparatív előnyök* hozzák létre. Az utóbbi évtizedek folyamán már most részben az eddig agrárjellegű országok iparosodása, részben a belterjesebb gazdálkodás szükségessége az agrárországokban, végül bizonyos demografiai fejlemények a régóta industrializált államokban erősen csökkentették az említett komparatív előnyöket.²¹ A háborús atmoszféra azután kétségtelenül még erősítette a világkereskedelem ezen okokból származó hanyatló tendenciáját. A honvédelmi gazdaság külkereskedelmi vonatkozásai azonban nyilvánvalóan nem a komparatív előnyök alapján alakulnak.

²⁰ loc. cit. 324. o.

²¹ D. H. *Robertson*: The Future of International trade. Economic Journal XLVIII. k. (1938.)

Mint ismeretes, a klasszikus elmélet mindenkép elégtelennek bizonyult a külkereskedelem magyarázatára és irányítására. A komparatív előnyök vizsgálata ugyanis a külkereskedelemnek csak egyik tényezőjét, a *kínálat* befolyását emeli ki. Holott e téren nagy szerepe van a *keresletnek* is, amely az egyik ország részéről a másik termékei iránt megnyilvánul. Ezért, mint minden gazdasági jelenséget, a külkereskedelmet is csak az összes gazdasági tényező kölcsönös összefüggésének figyelembevétele alapján lehet kielégítően megérteni. Ez okból *Ohlin*²² a gazdasági tényezők interdependenciáját kifejező *Walras*-féle egyenletrendszert nagy sikerrel alkalmazta a külkereskedelemre..

A külkereskedelemnek ez a legújabb elmélete azonban a *szabadverseny* feltevésein alapszik és így különösen a háború nemzetközi gazdasági kihatásainak megállapítására nem alkalmas. A modern gazdaságkutatásnak ugyanis egyik legfontosabb eredménye, hogy a jelenlegi piaci versenyt mindenütt monopólielemek korlátozzák.²³ Különösen érezhetők a monopólielemek korlátozó befolyása, ha a versenyzők száma *kicsiny*, mint a modern nemzetközi gazdasági életben. Ilyenkor ugyanis bármely versenyző üzleti politikája érezhető befolyást tud gyakorolni az egész piaci helyzetre, tehát a versenyzők mindegyike jelentős monopólihatalommal rendelkezik. Ez az ú. n. *oligopólium*. A *nemzetközi gazdasági verseny* tehát *oligopolisztikus jellegű*.

*

10. Ezért a következőkben a korlátozott verseny, különösképp az oligopólium elméletét alkalmazzuk a nemzetközi gazdasági versenyre a háború nemzetközi kihatásainak megállapítása végett. Egyidejűleg így a háború gazdasági rúgóit is messzemenően feltárjuk; hiszen a háború mindig legalább két, de rendszeren több nemzet gazdasági versenyének elfajulásából származik.

A nemzetközi piacon úgy a kereslet, mint a kínálat oldalán az egyes nemzetgazdaságok újabban mindinkább, mint egységek lépnek fel. Különösen áll ez a világháború utáni viszonyokra, amikor a különböző országokban a külkereskedelem egységes szabályozása általánossá vált. A nemzetközi gazdasági élet minden ágazatában ily módon aránylag kevés számú exportáló és importáló ország áll egymással szemben, mint piaci fél. A nemzetközi piac tehát mindegyik oldalán, illetőleg szektorán az oligopólium jellegét mutatja, tehát az ú. n. *bilaterális*, illetőleg *multilaterális*²⁴ *oligopólium* típusába tartozik.

²² Interregional and International Trade. Cambridge U. S. A. 1933.

²³ I. „Korlátozott verseny és gazdaságpolitika“ c. dolgozatomat. Közgazdasági Szemle 82. k. (1939). 387. o.

²⁴ Ez a megjelölés azt juttatja kifejezésre, hogy a nemzetközi piac több szektorában van oligopólium.

Az oligopólium alapvető jellemvonása már most az, hogy az egyik oligopolista bármely üzleti lépése, pl. árleszállítása, érezhetően befolyásolja a konkurrensok üzletét is úgy, hogy ezek ellenintézkedésekkel vagy retorziókkal élnek üzleti pozíciójuk megvédése érdekében. Ezért az oligopolistának valamely üzleti lépés megtételénél nemcsak annak *közvetlen* következményeivel kell számolnia a konkurrensok változatlan magatartása mellett, hanem az e lépés által kiváltott valószínű retorziókat is figyelembe kell vennie. Mindez a külkereskedelmi politikában jólismert és nagyfontosságú tényállás.

Az oligopolista versenyzők a fentiek szerint egymás magatartását lényegesen befolyásolják. A versenyzők között mindig akadnak olyanok, akik a felek kölcsönös egymásrahatását úgy igyekeznek majd irányítani, hogy egy számukra előnyös piaci helyzet alakuljon ki. Ezek tehát *vezető* szerepre törekednek. Ha a versenyzők közül csak egy pályázik a vezetésre, a többi pedig kisebb erejének tudatában megelégszik az alkalmazkodással, úgy *stabil* egyensúly jöhet létre. Ha azonban a versenyzők közül többen törekednek vezetésre, akkor egyensúly nem alakulhat ki, hanem gazdasági *harc* keletkezik. Ennek során a vezetésre törekvők a konkurrensaik számára veszteséget okozó üzleti taktikával, pl. az árak az önköltség alá való leszállításával igyekeznek azokat alkalmazkodásra kényszeríteni.

Az oligopolisták harca rendszeren nem szorítkozik tisztán gazdasági térre, hanem a felek minden rendelkezésükre álló *politikai* és *társadalmi* befolyást felhasználnak egymással szemben. Így a harcot a gazdasági érdek mellett hatalmi és presztizs szempontok is irányítják. Mindez a küzdő felek mentalitását a *politikai*, illetőleg *katonai* vezérékéhez teszi hasonlóvá. Ezért az oligopólium kapcsán joggal beszélhetünk gazdasági *oligarchákról* és azok piaci *stratégiájáról*.

Fokozottan érvényes mindez a nemzetek között folyó oligopolista küzdelemre, ahol a gazdasági érdekek a legszorosabb kapcsolatban állanak a *politikai* hatalommal. Itt tehát az *oligopólium sajátosságaiból természetesen következik, hogy a gazdasági harc a politikai hatalom eszközeinek latbavetésére és így háborúra vezet.*

*

11. A gazdasági harc súlyos veszteségei a küzdő feleket arra kényszerítik, hogy azok elkerülésére piaci magatartásukat megegyezéssel szabályozzák. Így keletkeznek a kartellek. A nemzetközi gazdasági életben ezek szerepét a gazdasági együttműködést szabályozó szerződések, szövetségek töltik be. A nemzetgazdaságon belül a kartell az oligopolistákat mintegy monopóliumba tömöríti, s így a kartellizálódás, piaci szerződés a multilaterális oligopóliumból multilaterális monopóliumot

formál. Az ilymódon egymással szembenálló monopólesoportok pedig végeredményben a termelési eszközök birtokosainak egyesülésére és az ezzel szemben fellépő munkásszervezetre redukálódnak. Tehát alapjában véve a *tőke* és a *munka* kerülnek egymással szembe. A multilaterális monopólium így visszavezethető a *bilaterális monopólium*, azaz két egymással szembenálló monopolista piaci alakzatára.

Ugyanezt látjuk a nemzetközi gazdaságban is, mikor a nyersanyagban bővelkedő, *tőkegazdag országok csoportjával szemben kialakul a tőkeszegény, de nagy munkaerőtarifalékkal rendelkező szapora lakosságú országok csoportja*. Mintahogy a tőke és a munka érdekellentéte gazdasági harcra, majd pedig társadalmi és politikai küzdelmekre vezet, ugyanúgy a nemzetek említett két csoportja között a gazdasági harc háborúba csap át. Mindez a bilaterális monopólium természetéből következik.

Két egymással szembenálló monopolista között ugyanis a cserearányt a gazdasági tényezők nem határozzák meg egyértelműen. A gazdasági viszonyokból ilyenkor csak egy *alsó* és *felső határ* adódik, amelyek közé a cserearálynak esnie kell. Ezeken kívül eső cserearány esetében a két fél közül az egyik feltétlenül inkább a harcot választja, mintsem, hogy az ilyen cserearányt elfogadja. Az említett két határ közé eső bármely cserearány mellett ugyan mindkét fél jobban jár, mintha harcot indít. Azonban mindegyik fél mégis iparkodni fog a cserearányt lehetőleg saját javára előnyösen kialakítani. E célra alkalmas a harccal való fenyegetés, aminek hatására a félénkebb vagy gyengébb fél esetleg belenyugszik a ránézve kedvezőtlenebb cserearányba. Látjuk tehát, hogy a bilaterális monopólium keretében a harcnak, illetőleg a harc eshetőségének döntő és lényeges szerepe van a cserearány kialakításában. Az így létrejövő egyensúly azonban nem stabil, tartós jellegű, hanem erősen *labilis* és így újabb harcok árán sűrűn módosul.

A bilaterális monopólium az oligopóliumból a küzdő felek egyesülése révén alakul ki. Az egyesülés célja, mint láttuk, a mindegyik félnek súlyos veszteségeket okozó gazdasági harc csökkentése, ha már annak teljes kiküszöbölése nem is érhető el. A nemzetközi gazdasági versenyben már most a *geografiai* mozzanatoknak természetszerűen elsődleges szerepe van és így érthető, hogy a nemzetek között különösen geográfiai alapon jönnek létre csoportosulások. Ilymódon alakulnak ki az ú. n. *nagyterg gazdaságok*, amelyek szintén a nemzetközi gazdasági harc által kiváltott egyesülések. A *nagyterg gazdaságok* tehát épügy a *nemzetközi gazdasági verseny oligopolisztikus jellegéből származnak*, mint a háború. A nagyterg gazdaság keretében az egyik, a gazdaságilag legerősebb állam a vezető szerepet tölti be, míg a többi hozzá alkalmazkodik. A nagyterg gazdasá-

ság felépítését és életműködését tehát politikai szempontok igen messzemenő mértékben befolyásolják. Mindamellett a nagytér-gazdaságon belül az egyes tagállamok közötti gazdasági forgalom tervszerű kialakításánál a *dinamikai* gazdaságtudomány, illetőleg az *oekometria* megállapításait különösen a nemzetközi kereslet és kínálat törvényszerűségeire és elaszticitására vonatkozó *quantitatív* eredményeit kell alapul venni. Ennek részletes vizsgálata azonban már meghaladná a jelen dolgozat tárgykörét.

A fentiek alapján megállapíthatjuk, hogy az oligopólium modern elmélete mélyreható betekintést nyújt a háború gazdasági eredetébe és a nemzetközi gazdaságra gyakorolt befolyásába. Egyúttal a jövő fejlődés irányát is megmutatja. A nemzetgazdaságon belül ugyanis az oligopolisztikus küzdelem, amely a vagyonkoncentrációból, illetőleg a jövedelemeloszlás egyenlőtlenségéből származik, végeredményében egyenletesebb és szociális szempontból igazságosabb vagyon- és jövedelemeloszlás kialakulására vezet. Ilymódon egyes országokban a széles néprétegek életszínvonala igen magasra emelkedhetett és jelen-tékenyen meghaladja a biológiai minimumot.

Hasonlókép a nemzetek közötti gazdasági küzdelem szükségszerűen az anyagi erőforrásoknak a népek között való egyenletesebb, illetőleg igazságosabb elosztását fogja eredményezni. Ez a harc voltaképen kiegészítője a nemzettesten belül folyó küzdelemnek. A sűrű népességű országokban a széles néprétegek életszínvonala ugyanis csak akkor emelkedhet, ha az ország megfelelő erőforrásokkal és nyersanyagokkal rendelkezik. Ez gazdaságelméleti alapon érthetővé teszi a szocializmus újabb fejlődését, amelynek során a legszorosabb belső kapcsolatba került a nemzeti törekvésekkel, illetőleg a nacionalizmussal.²⁵

Az előzők alapján tehát joggal következtethetjük, hogy a nemzetek között pusztító jelenlegi háború — bár sok véráldozat és szenvedés árán — meg fogja hozni méltó eredményét: egy új, igazságosabb nemzetközi világrend kialakulását. Igazságos nemzetközi rend egyúttal kiegyensúlyozottságot is jelent. Megvalósulása tehát tartós egyensúlyt, tartós békét ígér a nemzetek számára. Így az igazságosság elve, ez a *transzcendens* cszme, amelynek társadalmi jelentőségét már Platon felismerte, mint az emberiség szebb jövőjének hajnalcillaga ragyog a biológisztikus szemlélet komor perspektívája felett.

Egy új, igazságosabb gazdasági rend kialakításában döntő szerep jut a közgazdaságtudománynak. E tudomány feladata ugyanis a tárgyilagos igazság felkutatása korunk elkeseredett gazdasági küzdelmeinek szövevényében. Nyilvánvaló, hogy egy

²⁵ I. Navratil Akos loc. cit. 21. o.

igazságosabb nemzetközi rend csak gazdasági igazságokon alapulhat. Gondoljunk arra, hogy milyen másképp alakult volna a világ sorsa, ha a páriskörnyéki békék megkötése alkalmával a hivatásos közgazdászok álláspontja érvényesülhetett volna. A közgazdaságtudomány tehát nemcsak hatalmas fegyvert ad a nemzet kezébe a győzelem kivívására, hanem szilárd alapot teremt a háború után remélhető új, igazságosabb nemzetközi világrend felépítésére.

Theiss Ede

Észrevételek Vilfredo Pareto társadalomtanához.*

Pareto szociológiája nem részesült oly általános elismerésben, mint gazdasági elmélete. Pedig *Pareto a közgazdaságtant csupán a társadalomtudomány legfejlettebb részének tartotta*¹ és pozitívizmusa alapján² mindkét tudományágat a „logico-experimentális” tudományok közé sorolta. Épen azért tudományelméleti felfogása a közgazdaságtant is közelről érdekli. Ez az elméleti felfogás a következő elvekben nyilvánult meg:

A valóság megfelelőbb megközelítése céljából a társadalomtudományok köréből minden metafizikát, elvi apriorizmust és „lényegét” ki akart küszöbölni. A természettudományok empiricizmusával megfigyelés és kísérlet útján — alkalmazhatóságuk szerint — kívánta a társadalmi és gazdasági jelenségek felismerését elérni. Az exakt matematikai módszer alkalmazása kedvéért a jelenségek ismérveit kvantitatív formában³ igyekezett felfogni, bár egyrészt elismerte, hogy ez a szociológia terén természetszerűen igen nehéz és ennél fogva sokkal kezdetlegesebb stádiumban van, mint a gazdasági elméletben; s másrészt a két tudomány lélektani alapjait is teljes jelentőségükben elismerte.⁴ A redukciós vagy analitikus módszer előnyét abban látta, hogy segítségével a jelenségek elemeiből azok egyöntetűségeire („uniformitásaira”) tudományos szigorúsággal lehet következtetni, amely „uniformitások” a társadalomtudományokban a „törvényeket” képviselik anélkül, hogy abszolút érvé-

---

* Szívesen helyt adunk e tanulmánynak a Szemlében nemcsak azért, mert a nagy közgazda tudományos egyéniségének jellemzéséhez fontos adalékokat tartalmaz, hanem azért is, mert szociológiája közgazdasági rendszerének háttérét is megvilágítja. (Szerk.)

¹ *Charles Gide*: Le Jubilé Vilfredo Pareto. Revue d'Économie Politique. XXXI., 1917: Discours de Pareto (426—8 o.)

² E tekintetben *Pareto Auguste Comte* és *Herbert Spencer* hatása alatt állott. *L. Matteo Pantaleoni*: In occasione della Morte di Pareto. Riflessioni. (1924). Újból közzétéve: Studi di Finanza e di Statistica, Bologna, 1938, c. műben (348 o.).

³ *Traité de Sociologie Générale*, 2 kt., Paris, 1917—1919 (443 és 1077 oldal).

⁴ *Manuel d'Économie Politique*, Paris, 1909 (40 o.).

nyük volna. A kémiából és a mechanikából vett hasonlattal beszél a társadalmi elemek — „molekulák” — egymás közötti relációiról, interdependenciájáról, majd mozgásukról és végül egyensúly-helyzetükről, illetve ez ehhez való közeledésükről és az ettől való távolodásukról — ciklikus mozgásukról — a gazdaság és a társadalom sztatikájának és dynamikájának megfelelően.⁵

Ez a módszertani beállítás a szociológiai és a gazdasági problémákkal szemben azonban *Paretonál* csak látszólagosan azonos. Sőt! *Filippo Carli* azt jegyezte meg,⁶ hogy *Pareto* szociológiája és gazdaságtana között „áthidalhatatlan hyatus” állapítható meg. Gazdasági elméletében a hasznát tárgyaló rész ugyan tudvalevőleg az „*ophélimité*” fogalmának — mint elemi gazdasági jelenségnek — meghatározásához vezet, de ettől egyensúly-elméletét az *Edgeworthtől* átvett „indifferencia-vonalak” segítségével úgy függetleníti, hogy ezekből mint az egyének haszonmérlegeléseinek *adott* és nem levezetendő kombinációiból indul ki.⁷ A pszichológiai rész tehát *Pareto* saját állítása szerint elméleti rendszerének nem lényeges és szükséges alkotórésze. Azonkívül a gazdasági elmélet tárgyát — eltérően a szociológiáétól — szerinte az egyének „logikus”,⁸ helyesebben racionális⁹ cselekvése képezi, amely mindenkor a maximális haszon (nyereség) elérése szempontjából *objektive* a legcélszerűbb¹⁰ és a tudományos ismeretek állása szerint a legmegfelelőbb.¹¹ Másrészt *Pareto* társadalomtanának kifejtésénél nem maradt meg a pozitivizmusnál, úgyhogy módszerére nézve *von Wiese* még a legjellemzőbbnek a pszichológiai „meg-

⁵ A társadalom sztatikájának és dynamikájának fogalmait *A. Comte* és *H. Spencer* honosították meg a tudományban.

⁶ Idézve *G. Pirou* által: *Les théories de l'équilibre économique*. L. Walras et V. Pareto. Paris, 1938. c. művében (448 c.).

⁷ „Quant à l'économie politique, nous avons fait voir qu'on pouvait exposer les théories de l'équilibre économique, sans faire usage de l'*ophélimité*, ni de la *valeur*, ni d'autre entité semblable...” (Sociologie, 349 o.).

⁸ „Il y a des actions qui sont des moyens appropriés au but, et qui s'unissent logiquement à ce but. Il en est d'autres auxquelles ce caractère fait défaut. Ces deux classes d'actions sont très différentes, suivant qu'on les considère sous leur aspect objectif ou sous leur aspect subjectif. Sous ce dernier aspect, presque toutes les actions humaines font partie de la première classe.” (Sociologie, 66—67 o.). „Les actions logiques sont, au moins dans leur partie principale, le résultat d'un raisonnement; les actions nonlogiques proviennent principalement d'un certain état psychique; sentiments, subconscience, etc.” (Sociologie, 76 o.).

⁹ *Leopold von Wiese*: Vilfredo Pareto als Soziologe. Zeitschrift für Nationalökonomie, Band VII., Wien, 1936 (440 o.).

¹⁰ *Maurice Halbwachs*: Le Traité de sociologie générale de M. Vilfredo Pareto. Revue d'Économie Politique, XXXII., Paris, 1918 (582—3 o.).

¹¹ *Talcott Parsons*: Vilfredo Pareto. (Encyclopaedia of the Social Sciences, New-York, 1933, 577 o.).

értést“, illetve „félreértést“ találta.¹² Szociológiájának kritikus vizsgálata közben ugyanis kitűnik, hogy *Pareto* *Comte*-ról szóló bírálat¹³ vonatkoztatható, t. i. hogy a kiküszöbölt metaphysikai tanok helyébe saját metaphysikája lépett és szociológiája alapjában véve nem pozitív tudomány, hanem történetes társadalombölcselet.

Pareto szociológiájában a redukciós módszert az egyéni cselekvésekre úgy alkalmazta, hogy azokat egységesen összefoglalt alapmotivumokra vezette vissza, amelyek szerinte többé-kevésbbé tudatlanul — érzelmek és ösztönök révén — a létért való küzdelem és az egyéni szelekció mozzanataiban gyökereznek. *Darwin* hatásához járult *Alexander Bain*-é¹⁴ is, aminek következtében *Pareto*-nál a redukciós módszer asszociációs pszichológiában¹⁵ vész el. Ez a nyitja annak, hogy *Pareto* eljárása nem vezet szociológiai alapkategóriák felismeréséhez, hiszen ezek „lényegek“ vagy „apriorikus elvek“ volnának, hanem oly elemi és állandó társadalmi „erőkhöz“, melyekre a végeredményben abszolút érvényesség követelményével fellépő társadalmi mechanizmus rendszere építhető.

Tényekre és nem a metaphysikai tanok értelmében veendő „első okokra“ akarja *Pareto* elméletét felépíteni. Megfigyeli és — mint egész rendszerét — történelmileg alátámasztva látja, hogy a társadalmi életben a „nem-logikus“ cselekvések játszik a főszerepet, tekintve azt, hogy tudás és cselekvés nemcsak nem fedik egymást, hanem közöttük alapvető ellentét van. Ezek a cselekvések nem illogikusak, csupán érzelmeken és ösztönökön és nem megfontolásokon alapszanak. Az egyének gyors cselekvésekre nem is határozhatnák el magukat, ha előbb hosszabb reflexiókba kellene bocsátkozniuk. De értékrendszerek és ideológiák nélkül sem léteznek a „nem-logikus“ cselekvések, mert az egyének objektíváló indokolások szükségét látják maguk és mások meggyőzése vagy — félrevezetése céljából. Ezek az ideológiák helyzetek szerint „oscillálnak“, amennyiben vagy a valóság vagy szociális haszonmérlegelések követelményeinek felelnek meg inkább,¹⁶ míg az érzelmek és ösztönök „aggregációja“ maradandó és ellenálló természetű. Ha tehát a változó ideológiáktól elvonatkoztatunk, akkor különböző ízlések, lelki diszpozíciók és főleg egyéni érdekek maradnak vissza.¹⁷ Ezek az ú. n. „maradékok“ („les résidus“) a külsőleg inkább meg-

¹² L. v. Wiese: I. m. (439 o.).

¹³ Les systemes socialistes. 2 vol., Paris, 1902—1903. (I kt. 343 o. és II. kt. 203 o.).

¹⁴ M. Pantaleoni: I. m. (350 o.).

¹⁵ *Pareto* asszociációs pszichológiájára nézve I. M. Halbwachs (i. m. 585 o.) és Heinz O. Ziegler: Ideologienlehre (Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik, 57. Bd., 1927, 672 o.) megjegyzéseit is.

¹⁶ Sociologie (1002 o.).

¹⁷ Sociologie (452 o.).

nyilatkozó „levezetésekkel“ („les dérivationes“) szemben. A „maradékok“ több csoportra oszlanak,¹⁸ melyek közül a legfontosab-
bak a „kombinációk ösztöne“ és az érzelmi „halmazok állhata-
tossága“ („persistance des aggrégats“).¹⁹ Az egyén ösztönösen
hajlamos kombinációkra, hogy adott helyzetekben megállja a
helyét,²⁰ de vannak oly „maradékok“ is, amelyek a „szociabili-
tással“ függnek össze, azaz szimpatizáló társadalmi érzelmek-
ből fakadnak. A „levezetések“ is több csoportra osztályozha-
tók.²¹ Igazi hatóerővel a társadalom alakulására, különösen a
társadalmi egyensúly meghatározására, csak a „maradékok“
bírnak.²² A „maradékok“ és a „levezetések“ egymásra kölcsön-
hatással vannak. Erre nem térünk ki bővebben, megemlítjük
csupán, hogy a „levezetések“ is csak az érzelmekre való hatá-
suk által tudják az egyéni cselekvést befolyásolni.²³ A „logi-
kus“ vagy „nem-logikus“ cselekvések túlsúlya egymással szem-
ben egyénenként változik, ami részben az egyének társadalmi
környezetétől, rétegétől is függ. Mint még látni fogjuk, ez
utóbbi körülménynek igen nagy jelentősége van a társadalom
felépítésében és a társadalmi osztályok közötti egyensúly fenn-
tartásában.²⁴

Robert Michels, jellemezni akarván Pareto cselekvés-
tanát, úgy vélte, hogy Pareto szociológiája nem szellemtudo-
mány, hanem tulajdonképpen az emberi szenvedélyek és ösztö-
nök természettana.²⁵ Ez a megállapítás nem egészen kimerítő.
Michels maga jegyzi meg, hogy Pareto rendszerében a valóság
és a haszon fogalmi antagonizmusának centrális jelentősége
van.²⁶ Ha tekintetbe vesszük, hogy az „érdekek“, tehát az egyé-
nek személyes haszna, a „maradékoknak“ mily fontos kompo-
nensét képezik, akkor helyesebbnek fogjuk találni Talcott Par-
son állítását, hogy a „maradékokról“ szóló elmélet ahelyett,
hogy csökkentené az értékek jelentőségét a történelemben, in-
kább megerősíti azt.²⁷ Továbbá ha szemügyre vesszük az asz-

¹⁸ Sociologie (466—8 o.).

¹⁹ Sociologie (533 o.).

²⁰ Sociologie (469 o.).

²¹ Sociologie (799 o.).

²² Sociologie (791 o.).

²³ Sociologie (1086 o.).

²⁴ Sociologie: „Pour connaitre, la science logico-expérimentale seule
a de la valeur; pour agir, il vaut beaucoup mieux se laisser guider par
les sentiments. Ici apparait aussi un autre phénomène important: ce'ui de
l'efficacité de la division d'une collectivité en deux parties, afin de faire
disparaître cette opposition. La première partie, dans laquelle prédomine
le savoir, régit et dirige l'autre, dans laquelle prédominent les sentiments:
de telle sorte qu'en conclusion l'action est bien dirigée et énergique.“
(1124 o.).

²⁵ Bedeutende Männer. Characterologische Studien. Leipzig. 1927
(127 o.).

²⁶ U. o. (133 o.).

²⁷ I. m. (577 o.).

szociációs pszichológia szerepét a társadalomtudományban és a közgazdaságtanban, akkor egészen más perspektívák nyílnak meg számunkra *Pareto* elméletének magyarázatában.

Az asszociációs pszichológia elveit, amelyek szerint érzések és képzetek magasabb pszichikai egységekké foglalandók össze, *James Mill* bizonyos mértékben már *Hobbes*-nél kifejtve találta.²⁸ *Hobbes*-nél a létfenntartás („self-preservation“) impulzusa vezet az emberi cselekvés két fődeterminánsához: a fájdalomtól való félelem és a hatalmi vágy érzéséhez. Egoizmus képezi az érzések és a képzetek asszociációját. Ez magába foglalja a hedonizmust és a „hedonista kalkulust“ („calculus of pleasure and pain“, melyet különös szabatsósággal *Bentham* írt körül), és amelytől csak egy további lépésnyire van az utilitarizmus. Ezért mondhatja *G. Myrdal*,²⁹ hogy az utilitarista elmélet a *Hobbes*-körüli vitában kristályosodott ki. Csakhogy az utilitarizmus³⁰ az emberi érdekek természetes harmoniájának eszméjéhez volt kénytelen folyamodni, hogy többek között a hasznok interindividuális összehasonlíthatósága kedvéért, az egoizmus álláspontját elhagyhassa és ezenkívül túlságosan racionális színezetet is öltött. Sem a moralizáló harmonia-tan, amely különben is logikailag gyenge lábon állott, sem a túlfeszített intellektualizmus a pszichológia terén nem felelhetett meg *Pareto* pozitívista felfogásának. Megmaradt a hedonizmusnál és elméletét csakúgy, mint egyébként az utilitarizmus is, az alapjában véve változatlan emberi természetre építette; persze azzal a különbséggel, hogy az emberi jellemet *Macchiavelli* és *Hobbes* szkepticizmusával ítélte meg, akik szintén az emberek természetére alapozták tanaikat.³¹ Ez a magja *Pareto* elméletének. Az emberi természetnek a létért való küzdelem és a szelekció szemszögéből való megítélése a cselekvések motivumainak egységes és egyoldalú összefoglalását tette lehetővé. Az egyének magatartása a társadalomban egyöntetűvé válik, a motivumok egy irányban materializálódnak, úgyhogy *Pareto* egyoldalú elvonatkoztatás folytán letér a realizmustól. Az emberi cselekvések meghatározására alapjában véve egyetlen materiális értékrendszer marad meg, amely ennek folytán ab-

²⁸ *George E. G. Catlin*: Thomas Hobbes (Encyclopaedia of the Social Sciences, New-York, 1932, 395 o.).

²⁹ Das politische Element in der nationalökonomischen Doktrinenbildung, Berlin, 1932 (58 o.).

³⁰ Az asszociációs pszichológia és az utilitarizmus összefüggésére nézve l. *William L. Davidson*: Political thought in England. The Utilitarians from Bentham to J. S. Mill. London, 1929 (25—8 o.).

³¹ Az utilitarista racionalizmus alighanem szellemtörténeti alapja a „logikus“ cselekvésekről szóló tannak, hiszen a haszonmaximum kalkulációja révén jutott már a klasszikus közgazdaságtan a „homo oeconomicus“ fogalmához.

szolút érvényűvé válik és Pareto pozitivizmusát kifejezetten társadalombölcseletté változtatja.

Pareto módszerének szempontjából a cselekvések és az indítékok uniformitásának, az egységesen összefoglalt „maradékoknak“ az volt a funkciójuk, hogy a társadalmi egyensúly rendszerének alapját mint abstract egységek, — Edgeworth szavaival élve:³² — mint „nem számbeli mennyiségek“ képezhették. Az emberi tudás szempontjából ugyanis a „logikus“ és „nem-logikus“ cselekvések lényegesen különbözhetnek egymástól, de a társadalmi életben csak fokozati különbségeket tüntetnek fel. Minden cselekvésnek alapindoka a tág értelemben vett egyéni érdekek érvényre juttatása, ami objektív tudáson alapuló vagy ösztönös, esetleg azonban csak képzelt (hitt) helyességgel történik. A cselekvések célszerűségében rejlő fokozati különbségek vetik meg nagyrészt a társadalmi heterogeneitásnak alapját. Ily atomisztikus „erők“ kerülnek egymással szembe, úgyhogy az a kérdés vetődik fel, hogy a társadalom eszmei egysége miképpen, mily elveken, illetve — Pareto szerint — mily „egyöntetűségeken“ épül fel.

E tekintetben Pareto egyszerűsítette feladatát. Részben eleve megoldott problémát helyez elénk. Kijelenti, hogy a társadalom hatalmon alapszik,³³ bár azt is állítja, hogy a hatalomnak alávetett osztályok és tagok bizonyosfokú beleegeződése nélkül a társadalom egysége nem állhat fenn.³⁴ E két állítás Paretonál nem jelent ellenmondást, mert nála a társadalom egysége végeredményben a tagok — „molekulák“ — kölcsönhatásában, interdependenciájában áll.³⁵ A társadalom és az államhatalom problémakörei nem esnek szét, úgyhogy a hatalmi egységek alakulásának szociológiai előfeltételei problémává nem válnak. A társadalom mint rendszeres politikai egység Pareto elméletében *adva* van, amelyben éppen a társadalom egyensúlyának elve segítségével vannak számtalan, de egyöntetű interdependencia-viszonylatok összefoglalva. A társadalmi heterogeneitás következtében a már *létező* hatalom (uralom) az egyensúly-helyzet előfeltételei közé tartozik

Enrico Leone már idézett értekezésében megállapítja, hogy a lausannei iskola eméletében a hedonisztikus értelemben vett gazdasági egyensúly tulajdonképpen a javak *elosztásának* problémája.³⁶ Ehhez Paretonak a társadalom egyensúlyáról szóló tana félreismerhetetlenül párhuzamban áll. Az egyensúly-

³² Idézve Enrico Leone által: Léon Walras und die hedonistisch-mathematische „Schule von Lausanne“. Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik. XXXII. Bd., 1911 (41 o.).

³³ Soziologie (1383 stb. o., 1438 o.). Manuel (134 o.).

³⁴ Sociologie (1381 o.).

³⁵ Sociologie (1306 o.).

³⁶ U. o. (57 o.).

elv alapján t. i. — a valóság első megközelítése gyanánt — egyének és osztályok cselekvéseik túlnyomólag „logikus” vagy „nem-logikus” volta szerint találják meg helyüket a heterogén társadalomban, *osztódnak el* a társadalmi hierarchiában.³⁷

Ezzel Eljutottunk *Vilfredo Paretonak* a társadalmi „élitekről” szóló híres tanához. Az eszme persze nem volt új. Az államtan — főleg normatív szemszögből — *Platótól* kezdve azt tanította, hogy a társadalom vezető rétegei milyenek *legyenek*. *Kallikles* szerint is az erősebbnek *ténylegesen* nagyobb hatalmánál fogva *joga* van az uralomra.³⁸ *Pareto* tanának szellem-történeti gyökerei e tan természeténél fogva sem nyúlnak oly messzire vissza. *Pareto* idevágó francia irodalomra hivatkozik, amely — a XIX. század francia politikai irodalomtörténetét tekintetbe véve³⁹ — nyilvánvalóan *Comtera* vezethető vissza, aki-nél az élite-eszmét már felvetve találjuk.⁴⁰ Sőt! *Comte*, aki ifjúkorában *St. Simonnal* évekig szoros kapcsolatban állott, bizonyos mértékben már a *St. Simonizmus*ból meríthette az eszmét, amely ott azonban a *jövő* iparosodott társadalom vezető rétegének vázolását célozta.⁴¹ Ennek valószínűségét csupán az a körülmény csökkentheti, hogy a *St. Simonisták* tanaikat részben csak mesterük halála után fejtették ki.⁴² *Auguste Comte* eszméjével a francia politikai irodalmat megtermékenyítette. Közvetlenül őtől *Renan* és *Taine* vették át és fejlesztették tovább az „élitek” fogalmát.⁴³ *Paul Bourget*, a regényíró, pedig erősen konzervatív jelleget adott az élite-tannak.⁴⁴ Másrészt a *Marxizmus* sem maradt ebben az összefüggésben hatás nélkül *Pareto*ra. Ő is az osztályharcok létezését állította,⁴⁵ aminek révén a társadalmi szelekció megvalósul.⁴⁶ Élité-tanának teljesen realiztikus jelleget akarván adni, *Pareto* igen szellemesen megjegyzi: „Mais le problème réel est tout autre. Il consiste à trouver la manière d'effectuer les choix les moins mauvais

³⁷ *Manuel*: „L'hétérogénéité de la société a pour conséquence que les règles de conduite, les croyances, la morale, doivent être, en partie du moins, différentes pour les différentes parties de la société, afin de procurer le maximum d'utilité à la société... Le problème, comme tous les problèmes de la sociologie, est essentiellement quantitatif.” (136—7 o.).

³⁸ *Adolf Menzel*: *Kallikles oder das Recht des Stärkeren*. Wien, 1923.

³⁹ *G. Mosca* szerint az élite eszme először *Comte de Boulainvilliers*: *Essai sur la noblesse française*, 1732-ben megjelent művében fordul elő. (*Histoire des doctrines politiques*, Paris, 1936, 306 o.).

⁴⁰ *Rogger Soltau*: *French Political Thought in the Nineteenth Century*, London, 1931 (207—8 o.).

⁴¹ *Rogger Soltau*: I. m. (140 o.). és *C. Bouglé*: *Socialisme français*. Paris, 1932 (84 o.).

⁴² *Rogger Soltau*: I. m. (136 o.).

⁴³ *Rogger Soltau*: I. m. (207 és 243 o.).

⁴⁴ *Harold J. Laski*: *Authority in the modern state*. New-Haven, USA., 1927, (180 o.).

⁴⁵ *Syst. Soc.* (II. kt. 409 o.).

⁴⁶ *Syst. Soc.* (II. kt. 450 o.).

qu'il est possible avec les hommes imparfaits, c'est — à — dire plus ou moins ignorants, plus ou moins vicieux, tels enfin que nous les connaissons.“⁴⁷

Mint jeleztük, a vezető réteget Pareto tana szerint oly egyének képezik, akiknek cselekvéseiben a „logikus“ elem van túlsúlyban a „nem-logikussal“ szemben. Ezek az egyének társadalmi osztállyá tömörülnek, úgyhogy a társadalom az élite-rétegből és az e réteg uralmának alávetett alsó osztályokból áll, amelyeknél viszont az érzelmek vannak túlsúlyban a tudással szemben.⁴⁸ Ez az általánosítás természetesen nem vehető abszolút értelemben, csupán — mint mondtuk — a valóságnak első megközelítéseképpen.

Bár maga az élite kormányzó és nem kormányzó rétegre oszlik és rendszerint a társadalom gazdag elemeit is képviseli, tudása teszi őt elsősorban kormányzóképessé.⁴⁹ Hogy uralkodhasson, néha erőszakhoz kell folyamodnia, máskor ravaszsággal él, olykor pedig meggyőzi az alsó rétegeket és „szenvédéseinek“ enyhítésére az élite bizonyos fokú jóakarátára, „emberszeretetére“ szükség van.⁵⁰ Mindez részletkérdés. Fontos az, hogy a mindenkori élite tudja *aránylag* a legjobban vezetni a társadalmat. A társadalom éliteje nem „abszolút“, összetételében nem állandó.⁵¹ Vannak egyének, akik az alárendelt osztályokból képességeik révén, tehát túlnyomóan „logikus“ cselekvéseik által válnak ki, s viszont az élitenek egyes tagjai cselekvéseik „nem-logikus“ volta, képességeik hiánya következtében nem kvalifikálódnak a társadalom vezetésére. Az élite állandóan felfrissíti vérét az alsóbb osztályokból, vezetésre képes egyéneket mindenkor magába fogad (és megfelelően alkalmazza őket), úgyhogy lassú, de folytonos változásnak van alávetve. Ez a folyamat képezi az „élitek cirkulációját“.⁵² Ha netalán az élite elzárkózik és eksklusív válik, aminek következtében az alárendelt rétegben a vezetésre képes egyének feltörő ereje „akkumulálódik“, az éliteben viszont az alászálló, hanyatló erők gyülemlenek össze, akkor zavarok („perturbációk“) keletkeznek, amelyek erőszakos kitörésekhez vezetnek.⁵³ Azok az élitek pedig, amelyek egészben véve nem állják meg a helyüket, illetve az osztályharc követelményeinek nem tudnak vagy túlzott és káros „emberiesség“ következtében nem akarnak megfelelni, „dekadensek“ és hanyatlásra, végül bukásra vannak kárhoztatva.⁵⁴ Ha pedig az élitek megállják helyüket, akkor relative „logikus“ vezetésük azt az aránylagos haszonmaximu-

⁴⁷ Syst. Soc. (I. kt. 287 o.).

⁴⁸ Sociologie (1124 o.). (Fennt idézve).

⁴⁹ Manuel (129 o.).

⁵⁰ Manuel (138 o.).

⁵¹ Syst. Soc. (I. kt. 56 o.).

⁵² Sociologie (1294, 1299 o.).

⁵³ Sociologie (1304 o.).

⁵⁴ Syst. Soc. (I. kt. 40. o.).

mot biztosítja a társadalomnak, amely zavarok esetén veszendőbe megy és az egyensúlyt oly értékessé teszi.

Az élitek körforgásában nyilatkozik meg a társadalom dynamikája. Nincsen fejlődés, mint azt pl. *Herbert Spencer* gondolta, csupán cyclikus mozgás, ahogy ezt *Pareto* előtt *Vico*,⁵⁵ a XVIII. század nagy olasz történetbölcsésze, tanította.⁵⁶ A mozgás „uniformitása“ tetőzi be a mozgó erők „uniformitásait.“ Ily értelemben mondhatja *Pareto*, hogy a történelem folyamata ugyan nem ismétlődik, de „főrészei“ ismétlődnek: „Il est tout aussi certain que „l'histoire ne se répète jamais“ identiquement. qu'il est certain qu'elle „se répète toujours“ en certaines parties que nous pouvons dire principales.“⁵⁷

Igy vezet el *Pareto* szociológiája, melyet számos kritikus nagyrészt „ösztöntannak“ tartott, történeti törvényekhez. Társadalomtana mint szellemtudomány tehát történetbölcséleti rendszer. Erre pedig nem a pozitivista, hanem — inkább azt mondanók — a *naturalisztikus* alapfelfogás jellemző. Transzcendentális eszmények bölcséletéből tényleg ki vannak zárva. Csupán immanens, relatív értékek vannak elismerve. Ezek közül a legáltalánosabbak és a legfontosabbak a létfenntartás és a haszon, illetve haszonmaximumok értéke. Az elsőért való küzdelem⁵⁸ az emberi faj éltető erejének egyik legfőbb tényezője. A haszonérték általános eszméje magában véve tisztára alaki, de problémája *Pareto* szerint „kvantitatív“ jellegű.⁵⁹ Speciálisan szociológiai értelmet úgy kap, hogy vagy a társadalom egységéhez magához, vagy a tagok kollektívumához viszonyítjuk.⁶⁰ A társadalom egységére nézve pl. a népesség gyarapodása vagy az egyensúly előfeltételeinek kedvező alakulása⁶¹ stb. hasznos. A tagok összessége számára ezen értékek csak közvetve hasznosak, a közvetlen értékeket főleg a gazdaságiak képviselik (pl. a népesség reális jövedelmének alakulása). A haszonmaximum elérése pedig minden egyes esetben a „logikus“ cselekvések aránylagos mértékétől függ. Ezért *regulatív*, irányító eszmének kell felfognunk a materiálisan változó haszonmaximumot, amely az *objektív* célszerűség elvét teszi a társadalmi élet *főkövetelményévé*. Ez az eszme nem normatív az ethikai rendszerek értelmében, mert megvalósítása pozitív ismeretek mértékétől függ, míg erkölcsi elvek — mint *Pareto* mondja: — minden szabatosság hiányában exakt megfontolásnak nem képezhetik alapját.⁶² Mindazonáltal a „logikus“ cselek-

⁵⁵ *Adolf Menzel*: Grundriss der Soziologie, Wien, 1938 (26 o.).

⁵⁶ *Polybios* tana az alkotmányok cyclikus változásáról a fenti tannal nem hozható összefüggésbe.

⁵⁷ *Sociologie* (1597 o.).

⁵⁸ *Syst. Soc.* (II. kt. 455 o.).

⁵⁹ *Sociologie* (1371 o.).

⁶⁰ *Sociologie* (1344 o.).

⁶¹ Pl. a negatív esetet véve I. *Sociologie* (1623 o.).

⁶² *Sociologie* (198—9 o.).

vések nem lévén kizárólagosak — *Pareto* az erkölcs tényleges szerepét a társadalmi életben nem tagadja. Az erkölcsi elveket szerinte főleg a „szociabilitás ösztöne“ határozza meg,⁶³ ez pedig, mint már láttuk, egyik alapja a társadalom felepítésének.

Tisztázva van ezek után, hogy *Pareto* szociológiája — dacára a benne rejlő történetbölcseletnek — mily értelemben hordja magán a pozitívizmus bélyegét. Hátramarad még a regulatív és normatív eszmék viszonyának vizsgálata. Mindegyikük — teleologikus vagy ethikai értelmük szerint — más-más síkon mozog. De tartalmilag abban az esetben fedhetik egymást, ha — *Pareto* rendszerére alkalmazva — a haszonmaximum követelményét az egyének boldogulásának eszményével egyezőnek tartjuk. Márpedig a politikai és gazdasági haszon — maximalizálás az emberek boldogulásának legfőbb eszköze és az ily értelmű boldogság úgy *Pareto*, mint a hedonizmus (és természetesen az utilitarizmus) szerint is az emberi cselekvésnek legfőbb erkölcsi indítéka. *Pareto* azonban abban a lényeges pontban haladta túl a hedonista (és az utilitarista) álláspontot, hogy a kvantifikált „boldogság“ mértékét, melynek problematikus voltát éppen úgy, mint a haszonmaximumét mi itt nem tárgyalhatjuk, nem a bármennyire racionálissá tett érzések, az ösztön természeti törvénye⁶⁴ vagy a pszichológisztikus ethika, hanem a pozitív ismeretek szabják meg.

Ezzel befejeztük észrevételeinket. Az eszmetörténeti módszer részleges alkalmazását tartottuk a leghelyesebbnek, hogy *Pareto* rendszerét megfelelően magyarázhassuk, sok látszólagos ellenmondást eloszlassunk és megoldhatatlannak látszó kérdést megvilágítsunk. Társadalomtanának roppant terjedelme — „Szociológiája“ maga kb. 1800 oldal — nem könnyíti meg a munkát, mégis tudásának óriási méretei azok, amelyek a legnagyobb hatást gyakorolják művei olvasójára. Mint mérnök és matematikus látott hozzá a gazdasági elmélethez, hogy e téren elévülhetetlen érdemeket szerezzen. Óriási történelmi és ó-klasszikus és modern irodalmi ismeretekkel írta meg társadalomtanát, amiben rendkívüli nyelvtudása is segítségére volt. Ó-görög és latin nyelven oly könnyen olvasott, mint olaszul, franciául és angolul is. A világnyelvek közül a német volt az egyetlen amelyet nem ismert.⁶⁵ *Pantaleoni* értékes adatok alapján vázolta *Pareto* körét és szellemi fejlődését, a nagy szellemek sokoldalúságát bizonyítván.

Kuffler Ervin

⁶³ Manuel (99 o.).

⁶⁴ *Nicolai Hartmann*: Ethik. Berlin, 1935: „Denn der Egoismus bedarf keines Gebotes, er ist Naturgesetz. Seine „Moral ist die Auswirkung eines Instinktes. Ja, schliesslich bedarf es dann gar keiner Ethik mehr, es gibt keine mehr. Der ethische Naturalismus geht in rein theoretische Konstatierung über... Das Sollen ist verschwunden hinter dem „es ist so.“ (65 o.).

⁶⁵ *G. Pirou*: I. m. (296 o.).

Közlemények.

Ujabb nyersanyagproblémák.*

A háborús gazdaságban, bármennyi újítás is jött létre az utóbbi időben a hadfelszerelési iparokban, a következő három alapvető nyersanyag jelentősége áll változatlanul előtérben: *szén, vas- és fémérc, ásványolaj.*

Ennek egyszerű magyarázata az, hogy a háborút viselő országnak a mai hadviselési technika mellett e három nyersanyagra folyamatosan olyan nagy mennyiségben van szüksége, amelyet még viszonylagosan rövidlejárátú háború esetén sem tud tartalékolással biztosítani. Készletek előre való gyűjtése e három nyersanyagból mindenesetre nagy segítséget jelenthet, de csak rövid időre és csak kiegészítésként. A nyersanyagszükséglet biztosításában végleges megoldást azonban egyáltalában nem hozhat.

Előre való tartalékolással csupán az olyan esetekben biztosítható a nyersanyagszükséglet, ha kismennyiségben szükségelt fémek érceiről van szó, mint amilyenek p. o. az acélnemesítésénél szerepelnek. Ilyenek a wolfram, chrom, vanádium, titan, tantal, nickel, stb. Ezekből u. i. az acél finomítása és nemesítése kapcsán csupán oly kis mennyiségekre van szükség, hogy tartalékolással még olyan ország is biztosíthatja belőlük a folyamatos szükségletét, amelyik ezek érceinek lelőhelyével nem rendelkezik.

A legfontosabb szintetikus nyersanyagoknál, mint amilyenek pl. az első világháború óta jól ismert mésznitrogén, majd az újkeletű műkaucsuk, a buna, a szükségelt nagymennyiségek folytán már lényegesen más a helyzet. Ezek előállításának lehetősége u. i. vagy közvetlenül függ össze az elegendő mennyiségű széntermeléssel vagy közvetve, az előállításához szükséges elektromos *energiamennyiségek* biztosításán keresztül. Általában megállapítható, hogy az ipari nyersanyagok — épen a tömeges feldolgozásuk céljából — egyenesen a megfelelő nagyságú energiaforrások közelébe igyekeznek vándorolni.

---

* A József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Közgazdaságtudományi Karán 1942 május 27-én tartott előadás vázlata.

Nagymértékben tapasztalható ez pl. a bauxitnál, amely az aluminium nyersanyaga. Az természetesen lényegtelen mellékkörülmény már, hogy szénről vagy vízierőművekkel előállított elektromos energiáról van-e szó? Németországban különben az utóbbi hányada, 1938-ban, kereken 15%-ra tehető.

Az energiatermelés és fogyasztás szempontjából természetesen a *szállítási költségeknek* igen jelentős szerepük van. A régi birodalomban a nyers barnaszén a feltárás helyétől 75, legfeljebb 100 km-nyi szállítást bírt el. Amennyiben még ennél is hosszabb szállítási rádiusz vált szükségessé, előnyösebb volt a barnaszenet a helyszínen elektromos áram termelésre felhasználni és az áramot tovaszállítani. A magasabb fajlagos energiaértékű kőszénnél már más a helyzet. Ezt magát is érdemes nagyobb távolságra szállítani. Néha még távolabbi helyekre is, mint amilyen messzire az elektromos áram nagyobb veszteségek nélkül elvezethető.

A vas és acél előállításának helye, nagyrészt éppen az elmondottak következtében, ritkán egyezik a nyersanyagul használt vasércnek lelőhelyével. Sokkal inkább ott van ez, ahol a szenet tárják fel. Ideszállítják azután a vasércet. Ez nemcsak épen amiatt történik, hogy a vas és az acél előállításához jelentős mennyiségű hőenergia kell, hanem azért is, mivel feldolgozásuk, mely sokszor már a helyszínen megtörténik, szintén sok hőenergiát igényel. A Siemens-Martinacél — mely az acélgyártás főterméke — előállítása az itt szükséges anyag-előkészítési folyamatok céljából a szállítási irányt még inkább a szén lelőhelyére tereli.

Nagyértékű acélt lehet előállítani természetesen faszénnel is, de aránylag csak kis mennyiségben, mint ezt Svédországban csinálják. De épen a vasexportjáról híres Svédország sincs pl. abban a helyzetben, hogy értékes vasércet saját kohóiban dolgozza fel, mivel kifejezetten szénhiányban szenved. Rá van kényszerítve arra, hogy kiváló vasércet exportálja és nyersvasat s acélt importáljon. A tengerparton, ahol a vasérc és a szén megjelenése találkozik mindenesetre még ma is célszerűnek mutatkoznék vasolvasztók és acélművek létesítése, feltéve, hogy a termékeknek megfelelő szabad világpiac továbbra is rendelkezésre áll. A blokád-háború tapasztalatai azonban meggyőzően mutatják ennek a piacnak nagyfokú bizonytalanságát.

Emberi számítások szerint Németország ma kielégítő szénkészletekkel rendelkezik. Sőt jelenlegi, erre vonatkozó, adataink alapján még azt is lehet állítani, hogy néhány száz évig maga Európa sem fog szénhiányban szenvedni. A kőszénre vonatkozóan már nem ilyen kedvező a helyzet. Ebben az évszázadban azonban e tekintetben sincs aggodalomra ok. Későbbi időkben pedig a technika előreláthatólag segíteni fog az itt kialakuló szükséghelyezeten.

A német kő- és barnaszén-termelés mennyiségben és kalória tartalomban egyaránt messze felülmúlja az angol szén-termelést. A korábbi időkben Németországban a kő- és barnaszén között fennálló verseny a termelés teljes foglalkoztatása kapcsán az utóbbi időkben mindinkább alábbhagy. Nagy szerepe van ebben annak a körülménynek is, hogy e két szénfajta nemcsak tüzelőanyag, hanem újabban mindinkább fontos nyersanyag is, ami a versenyviszonyokat jelentősen megváltoztatta.

Németországban a feltárt szenet rendszerint még nemesítésnek vetik alá. Csupán a vasútnál és a háztartásokban égetik el közvetlenül. A széntermelés nagyrésze elektromos áramfejlesztés, kokszolás és elgázosítás útján értékesül. Az utóbbi kettő természetesen szorosan összefügg. Mindenesetre a kokszoló művek elsősorban koksznyerésre vannak beállítva, a gáz csak melléktermék, viszont a községi gázgyárakban a koksz a melléktermék. A kokszoló művek felesleges gázmennyiségét azonban még távolabbi helyeken is jól tudják hasznosítani, miáltal a német hőenergiagazdálkodás mérlege számottevően javul.

Az alacsonyértékű szeneket többnyire a helyszínen használják fel, mégpedig leginkább arra, hogy az ottani és a kapcsolatos ipartelepeket hőenergiával ellássák, vagy pedig arra is, hogy elektromos áramot fejlesszenek vele. A kokszológázok melléktermékei szintén sokban hozzájárulnak ahhoz, hogy a főtermék életképes legyen.

A gazdaságoknak távolról — sokszor néhány száz kilométerről — vezetett gázzal való ellátása hadigazdaság szempontjából is jelentősegteljes, mivel ilyen módon sok szénszállítási teljesítményt lehet megtakarítani. A *legtöbb háborús gazdasági probléma* u. i. *szállítási problémát* is jelent, úgyhogy minden megtakarított szállítási teljesítmény alkalmas arra, hogy a háborúban levő ország hadigazdasági potenciálját növelje.

Az előzőkben kifejtettük, hogy ott, ahol megfelelő szén-előfordulás van, rendszerint nagy vasipar fejlődött ki még az esetben is, ha netán ott a szükséges vasércfeltárás hiányzik. Jól mutatják ezt egyrészt Németország, Anglia, Belgium, másrészt Svédország és Spanyolország példái.

A vasárak általában hasonló hatást gyakorolnak a szénárakra — vonatkozzanak ezek szénre, kokszra, kokszszénre és bármely más szénfélésekre — mint amilyen kihatással vannak a szénárak a vasárakra. Ennek oka az, hogy a nyersvastermelésnél a nyers vas és a hozzá szükséges szén, illetve koksz mennyisége egymástól nem nagyon eltérőek és eléggé határozott arányban állanak.

Németországnak sok olyan vasérce van, amelynek a Ferrumtartalma aránylag kevés és csak kismennyiségben

rendelkezik olyanokkal, amelyek vastartalomban gazdagabbak. Magaután vonta ez a körülmény azt, hogy Németországban új eljárásokra térjenek át a vaskohászatban s pedig olyanokra, amelyek alkalmasak arra, hogy ezekből a szegényebb vastartalmú ércekből is elfogadható költséggel lehessen vasat kitermelni. Ennek ellenére sem tudott s ma sem tud Németország lemondani a sokkalta jobb minőségű svéd vasérc behozataláról.

A szegényebb vastartalmú ércek gazdasági hasznosítása csaknem mindig feltételezi a jutányos vasúti és víziúti tarifát és még ezenkívül a kőszén közeli lelőhelyét. Érthető tehát, hogy Németország már korán bevezette a vasérc bányászat állami támogatását. Ilymódon lehetővé vált ezenkívül újabb feltárási munkálatok megkezdése és a régebbiek fejlesztése is. Emellett még kényszerítették a vasolvasztókat arra, hogy a svéd érc mellett megfelelő arányban hazai ércet is dolgozzanak fel. Ezáltal sikerült biztosítani azt, hogy a német ércbányák kielégítő mértékben legyenek foglalkoztatva. Ezenkívül állam, valamint a magángazdasági ipari érdekeltségei gondot fordítottak arra is, hogy az olyan tanulmányozó munkák kellő anyagi támogatást élvezzenek, melyek feladata a feltárási munkák alkalmas előkészítésében és kivitelezésében állott.

Az első világháború nagy veszteségei ellenére is a német vasipar ismét naggyá nőtt, hiszen elegendő kokszszén állott rendelkezésre, valamint nagymennyiségű nyersvas. A német acéltermelés 40%-a régi és új vastermelésből kerül ki. Ez utóbbi mennyisége a mindenkori termelés szerint alakul, az előbbie pedig az elmúlt 30—40 év termelésének és fogyasztásának megfelelően.

Abból a célból, hogy a vas és acéltermelés kapacitása növeltesék, 1937-ben létrehozták a Hermann Göring műveket, melyek kifejezetten német vasércet dolgoznak fel. Ennek érdekében újabb ércfeltárásokba kezdtek, ezenkívül a régiek termelését fokozták. Így pl. sikerült a híres steierországi Erzberg termelését nagymértékben emelni, azáltal, hogy megvalósították az éves osztatlan üzemet. A bánya u. i. itt 1500 m. magasságban van, úgyhogy a téli üzem megvalósításához sok különleges előfeltétel megteremtése kellett.

A világ *nyersolaj*kincsének nagysága felől nem igen lehet pontos számszerű képet alkotni. Az eddigi erre vonatkozó becslések még mindig félrevezetőek voltak. Maguk a geológusok is csalódtak saját becsléseikben. Sok esetben azonban célzatosan is hamis számokat közöltek erre vonatkozólag. Különösen az Amerikai Egyesült Államokból származó számokat kell óvatosan fogadni, mivel ezeket legnagyobb részben nem tárgyi adatok alapján, hanem inkább hatalmi szempontoknak megfelelően alakítják.

Kétségtelen tény, hogy a föld ásványolajkészlete nem lehet túl nagy, úgyhogy valószínűnek mutatkozik, hogy a világ nyersolajtermelésének fokozása és ilyen tempóban való fenntartása legalábbis bizonytalannak látszik, ha nem rövid időn belül veszélyeztetve már. Mindenesetre a jövőben a világpiacra kerülő nyersolajmennyiségek máresak azért is korlátolt keretek között fognak mozogni, mivel a legtöbb állam a flotta és a hadsereg számára igen nagy mennyisége fog tartalékolni. Az olajforrások pedig többnyire már nem magánkezelésben fognak működni, hanem kifejezetten a tengerészet és hadsereg céljainak megfelelő kezelésében. Az Amerikai Egyesült Államok máris erre az útra tértek. Sok a követőjük természetesen.

A világ ásványolaj termelése egyébként az első és második világháború idején a következőképen alakult:

1914	56,25	mill. tonna
1918	69,80	„ „
.....	.....	.....
1938	270,90	„ „
1939	286,90	„ „
1940	297,70	„ „
1941	305,00*	„ „

Az ásványolajtermékekben való kielégítő ellátottság minden ország számára nagyjelentőségű. E jelentőség azonban sokkal inkább politikai lett, semmint gazdasági. A Harmadik Birodalom az elegendő olajmennyiség biztosítása érdekében két utat követ: 1. Egyrészt fejleszti a feltárási tevékenységet, különösen a fúrási munkákat szubvencionálja. Ezzel elérte máris, hogy néhány év alatt az ásványolajtermelés megkét-szereződött. 2. Másrészt pedig a műbenzin, a szintetikus benzin előállítására rendezkedik be. A fúrási munkálatok költségeihez a birodalom általában 50%-ban járul hozzá, mely összeg, ha a fúrás nem vezetne eredményhez természetesen veszendőbe megy. Ha azonban a fúrás eredményre vezet, a birodalom megfelelő időn belül visszakapja az említett költséghozzájárulását.

A német ásványolaj általában szegény benzintartalmú, úgyhogy inkább kenőolajjá dolgozzák fel. Természetesen a kenőolaj nem kisebb fontosságú a német közgazdaság számára, mint a hajtóanyag. Mind nagyobb szerepe van újabban a műbenzinnek.

A Leuna-benzint már 1927-ben állítják elő barnaszénből. Nagy érdemei vannak e vonatkozásban *Carl Bosch*-nak, a világhírű kutatónak, aki az I. G. Farbenindustrie-n belül munkálkodott.

Abból a célból, hogy szénből nagyobb mennyiségben állít-

* Előzetes becslés.

sanak elő folyékony hajtóanyagot, 1934. szept. 29-én a birodalmi gazdasági miniszterium rendeletére a barnaszén szakmában kötelező erővel egy gazdasági közösséget (kényszerszövetkezséget) hoztak létre, amely azután a Braunkohle-Benzin A. G. (Brabag), mint első ilyen egyesülés megalapításához vezetett. Ezzel a barnaszén-bányaipar képviselőit az állam arra bírta, hogy a benzin-előállítás érdekében együttműködésre lépjenek.

A köszönt illetően már 1927-ben — Oberhausen Holtenben tartott ülésen — megalapították a *Ruhrchemie Aktiengesellschaft*-ot, ugyancsak ott hívták életre 1934-ben a *Ruhrbenzin-Aktiengesellschaft*-ot, amely a műbenzint a *Fischer*-féle eljárással állítja elő. E társaságban ugyancsak azok a részvényesek vannak érdekelve, akik a *Ruhrchemie A.G.* részvényesei.

A mindinkább nagyobb arányokat öltő német szénfolyósítási tevékenységnek jellegzetessége az az együttműködés, amely a magánkézen levő bányaipar és kémiai ipar, valamint az állam között alakult ki. Ott, ahol a magánvállalatok nem mutattak önkéntes hajlandóságot az együttműködésre, az állam természetesen gondoskodott róla, hogy ez mégis létrejöjjék. Ilyen volt p. o. az említett kényszerszövetkezség (*Pflichtgemeinschaft*).

Az új hydráló telepeknél az állam egészen nagyvonalú leírási módokat engedett meg, amiáltal a telepek állandó modernizálására nyílt lehetőség, ami azután egy bizonyos fejlődési idő elteltével odavezetett, hogy a termelési költségek megközelítették a természetes ásványolajtermékek árát.

Nem lehet kérdéses a már az előbbiekben is kifejtett okoknál fogva, hogy a szénből előállított szintetikus benzine a jövő. A természeti ásványolaj-készletek u. i. a föld szénkincséhez viszonyítva aránylag rövid időre lesznek elegendők. Ezzel a felismeréssel egyúttal a hajtó üzemanyaggal való önellátás megszűnik nemzeti ügy lenni. Közvetlenül európai jelentőségű feladattá válik.

Storm Ernst

Közgazdasági műveltségünk **és a könyvtárügy.**

Könyv és tudomány: elválaszthatatlan testvérei egymásnak, amióta csak a könyvírást feltalálták s ezt a vérségi kapcsolatot a nyomtatás még csak szorosabbra fűzte. Amióta a könyvből irodalom és az irodalomból könyvtár lett, a kapcsolat már nem is a könyv és a tudomány, hanem a könyvtár és a tudomány között áll fenn, mert amint egy fecske még nem csinál tavaszt, akként a homo unius libri sem tudós,

hanem legfeljebb csodabogár, még hogyha ezt a csodabogarat néha még az érdemén túl is becsülik. Dehát a homines nullius libri még mindig többségben vannak...

A könyv a műveltség terjesztője. A közgazdasági műveltség terjesztését sem várhatjuk mástól, mint a könyvtől és pedig nem egy könyvtől, hanem a jó közgazdasági könyvtártól. Már pedig éppen ez az, ami minálunk Magyarországon hiányzik. Erről akarunk az alábbiakban elmondani egyet-mást.

A magyar állam ösztöndíjával két tanévet külföldön töltöttem, mégpedig az 1929/30. tanévet Berlinben, az 1930/31. tanévet pedig Londonban. Sajnos, Amerikában nem jártam és Párisban, valamint Rómában is csak néhány napot töltöttem, úgyhogy ez országok könyvtárügyéről nyilatkozni nem merek, de feltételezem, hogy berlini és londoni tapasztalataim alapján a leglényegesebbeket el tudom mondani. Ha pedig mégis szükség volna arra, hogy fejtegetéseimhez más országok tapasztalatai alapján valamit hozzá kelljen tenni, ezt inkább megteheti olyasvalaki, aki ezeket az országokat, illetve könyvtárügyüket nemcsak egész futólagosan ismeri.

Kezdem *Berlinnel*. Természetesen csak a közgazdasági könyvtárügyről szólok, hiszen helyütt csak ez lehet érdekes és engem is elsősorban ez érdekelt. A legfontosabb berlini könyvtár mindenképen a *Preussische Staatsbibliothek*, amely természetesen általános könyvtár, de közgazdasági könyvtáranyaga is a legnagyobb berlini könyvtárak között. Ez a könyvtár mérsékelt tagsági díj mellett mindenkinek nyitva állott, a katalógusok óriási terjedelműek, de áttekinthetők, a könyveket haza lehet vinni és a kikölcsönözést a háromheti kölcsönidő leteltével kétszer meg lehet hosszabbítani. Ha néha a könyvekre várni is kell, de az előjegyzés alapján a könyvekhez aránylag elég gyorsan hozzá lehet jutni. Az olvasóterem tágas, világos, kényelmes, különösen mivel az egyes olvasóhelyek el vannak egymástól választva és minden helyhez külön lámpa van szerelve. Fontos, hogy az olvasótermet este kilencig lehet látogatni, ami a dolgozó embernek is lehetővé tette, hogy az esti órákban egy kissé elmélyedhessen a szellem örök birodalmában. A nagy kézikönyvtár és az olvasóteremben rendelkezésre álló könyvtári tisztviselők szakszerű felvilágosításai a könyvtár használatát módfelett megkönnyítik és az embernek jól esett, ha azt látta, hogy a könyvtári olvasóteremben szívesen megfordul és zavartalanul dolgozni tud olyan ember is, mint például *Werner Sombart*, vagy a berlini tudományos életnek más híressége. Külön élményszámban ment az olvasóterem, ahol a világnak úgyszólván minden tudományos folyóirata meg volt kapható, még pedig úgy, hogy mindegyiknek az utolsó száma ki volt rakva és a könyvtáros közreműködése nélkül kézbe volt vehető, végig lehetett nézni, van-e benne

olyasmi, ami az olvasót éppen érdekli, úgyhogy az ember záros, rövid határidő alatt megtudhatta, hogy milyen kérdések mozgatják a szakmában a világot, mi az, amiről egyáltalában írtak és így a legfontosabb, de egyben legnélkülözhetetlenebb első tájékozódást valósággal percek alatt és teljes megbízhatósággal meg lehetett szerezni. Hogy ez mit jelent, azt csak akkor lehet igazán felbecsülni, ha az ember ezzel az állapottal például a magyar viszonyokat hasonlítja össze. Igaz, hogy a berlini könyvtárnak is volt ebben a tekintetben egy hibája. A német folyóiratok legújabb számaait ugyanis már nem tették ki, mert ezek előbb rendszeresen eltűntek és ezért ezeket most már névre külön kellett kérni. Az olvasóteremnek egészen kivételes használhatóságát azonban ez csak részben csökkentette s a német folyóiratokhoz másképp is könnyen hozzá lehetett jutni, mert például már az egyetemi könyvtárban, az *Universitätsbibliothek*-ban a német folyóiratok és pedig túlnyomórészt éppen a német folyóiratok voltak a folyóiratteremben kirakva, úgyhogy az ember legfeljebb oda ment át, ha ezt az egyenkinti folyóiratszám-kikéréssel szemben időnyereségnek érezte. A *Preussische Staatsbibliothek*-től azonban nem lehet búcsút venni anélkül, hogy az összes németbirodalmi könyvtárak katalógusáról meg ne emlékezzünk, amely lehetővé tette annak megállapítását is, hogy olyan könyvek, amelyek a *Preussische Staatsbibliothek*-ban véletlenül nem volnának meg, mely német könyvtárban találhatók és ezeket szintén ki lehetett kérni, csak éppen tíz Pfenniget kellett fizetni, hogy a könyvtár a könyvnek a másik könyvtárból való beérkezését a kérelmezővel tudathassa. Így vettem ki például a dán származású amerikai *Veblen*nek egy 1919 körül megjelent tanulmánygyűjteményét, amely egész Németország területén csak a freiburgi egyetem könyvtárában volt meg, ahonnan nekem meghozatták a rendes kölcsönzési időre. Mellesleg jegyzem meg, hogy a könyv ugyan be volt kötve, de még nem volt felvágva, mikor én kézhez kaptam. Hálából, de a saját szükségletemnek megfelelően is természetesen felvágva adtam vissza.

A *Preussische Staatsbibliothek* mellett másodsorban a már említett *Universitätsbibliothek*-et kell megemlíteni, amely szintén általános könyvtár, akárcsak a másik, de könyvanyaga kisebb, hiszen egyoldalúan csak az egyetemi hallgatók szükségletét akarja különösképen kielégíteni. Ha talán vannak is olyan könyvei, amelyek hiányoznak a másiktól, legfőbb előnye mégis csak abban volt, hogy az ember azokat a könyveket, amelyek másik könyvtárból kivehetők nem voltak, mert éppen más használta, innen vette ki. Feltehető, hogy az egyetemi könyvtár híján a másik könyvtár túl lett volna terhelve és semmihez sem lehetett volna hozzájutni s azt hiszem, hogy ez a tehermentesítés volt az egyetemi könyvtár legfőbb előnye, de

hébe-korba csakugyan akadtak olyan könyvek is, amelyek a másik helyen hiányoztak. A folyóiratolvasó különös előnyét már megemlítettem.

Emellett a két könyvtár mellett, mint kimondottan közgazdasági szakkönyvtárt, két könyvtárt kell szóbahozni, amelyek közül az egyik az egyetemi közgazdasági szeminárium könyvtár, tehát hangsúlyozottan egy egyesített szeminárium könyvtár, ami sok hézagos szeminárium könyvtár helyett egy teljesebb szeminárium könyvtár fenntartását tette lehetővé és ezzel észszerű módon egyesítette a nagyobb teljességet a kellő takarékossgal. Ez a könyvtár, mint szakkönyvtár, sok olyan könyvet szerzett meg, amely a két nagy általános könyvtárból hiányzott és ezzel nagy szolgálatot tett éppen a közgazdasági műveltség ügyének. Könyveket és folyóiratokat egyaránt házi használatra kellett kikölcsönözni, ami magában véve talán kifogásolható lett volna, ha az embernek nem kellett és lehetett volna a két nagy könyvtárt mindig hozzáképzelní, mint amelyek a hiányzó használati lehetőségeket pótolták.

A másik közgazdasági szakkönyvtár a kereskedelmi főiskolának és, ha jól emlékszem, a tőzsdének egyesített könyvtára, amely, mint szakkönyvtár, megint azzal az előnnyel szolgált, hogy olyan könyvei voltak alkalmilag, amelyek másutt nem voltak meg, vagy éppen csak nem voltak pillanatnyilag megkaphatók, itt pedig épp akkor kéznél voltak. A kézikönyvtárról úgy rémlik nekem, hogy ott a régebbi német folyóiratok egyes kötetei lettek volna többek között kirakva, ami ezek hozzáférhetőségét nagyban növelte és éppen ezért is jártam el néha ide. A tőzsdének volt egy olvasóterme, amelynek legfőbb előnye abban állott, hogy a napilapokon kívül az összes közgazdasági hetilapokat meg lehetett kapni, ami, sajnos, máshol hiányzott. Ha jól emlékszem, a tőzsdei könyvtárból tudtam csak megkapni az amerikai *Davenport*nak egy könyvét, mely más berlini könyvtárban nem volt meg.

Ezekén kívül kétségtelenül megvolt a maguk számottevő kézikönyvtára a birodalmi statisztikai hivatalnak, a birodalmi banknak és a nagy magánbankoknak is, de eltekintve attól, hogy ezek nyilván csak saját céljukra szolgáltak, a többi nagyobb közkönyvtár mellett az ember általában nem érezhette szükségét annak, hogy ezekhez a külön könyvtárakhoz folyamodjék. A bankoknak a tudomány iránt tanúsított figyelméül kell egyébként betudni, hogy kimondottan tudományos tanácsadókat, *wissenschaftliche Berater*, alkalmaztak és például ilyen volt a *Deutsche Bank*nak hazánkban Berlinbe kiszármazott igazgatója, *Pályi Menyhért* is. A tudományos tanácsadó aztán igyekezett gondoskodni arról, hogy tudományos légkört teremtsen maga köré és mindent megszerezzen, amire a tudományos tanácsadáshoz szüksége lehetett.

Térjünk most már át a *londoni* könyvtárügyre. Londonnak persze leghatalmasabb központi könyvtára, mint általános könyvtár, a *British Museum* könyvtára. Amikor Londonba kiértem, legelső dolgom volt, hogy a magyar követség támogatásával belépő jegyet szerezzek a *British Museum* könyvtárába. Annál nagyobb volt a meglepetésem, amikor azt az értesítést kaptam a követségi ajánlás ellenére, hogy menjek csak a közgazdasági egyetem, a *School of Economics* könyvtárába, mert ott mindent megtalálhatok, tehát a *British Museum* könyvtárára szükségem nincs. Szerencsémre az egyetemi közgazdasági könyvtárt, amely egyben az angol közgazdasági társaság, a *Royal Economic Society*, könyvtára is, már előbb megtekintettem, mint az egyetem vendéghallgatója és megállapíthattam, hogy bizony ebből a könyvtárból sok minden már az első pillantásra is hiányzik, különösen a nem angolnyelvű, de azért mégis számottevő tudományos irodalomból. Az első pillanatra konstatált hiányokat, a hiányzó német, francia és olasz könyveket szépen jegyzékbe foglaltam és elküldtem a *British Museum*-nak azzal, hogy egy ilyen könyvtár, amelyből ezek a standard művek hiányoznak, egy kezdőnek az igényeit talán kielégíthetik, de az enyémet, akinek akkor már több külföldi folyóiratban megjelent tanulmányaim voltak, nem. Ezt, úgy látszik, a *British Museum* most már méltányolta is, mert nemcsak nekem állította ki haladéktalanul a könyvtári belépőjegyet, hanem a feleségemnek is, akinek erre komoly szüksége nem volt. A legnagyobb meglepetés azonban akkor ért, amikor a *British Museum* könyvtárába először beléptem. Kiderült ugyanis, hogy a könyvtárnak egy egész sereg egészen fiatal budapesti látogatója volt, akik ehhez nem kérték a magyar követség ajánlását, hanem inkább egy tekintélyes angol közéleti férfiút, mint például a *Sir Herbert Samuel*-ét, vagy másvalakiét; ez az angol részről jövő ajánlás ugyanis többet számított a könyvtár vezetőségének, mint a magyar követségé. A másik meglepetés akkor ért, amikor a könyvtári katalógust végignéztam és arra a meggyőződésre jutottam, hogy a világnak talán első könyvtárából is hiányzanak ám alapvető munkák, mint például a francia *Léon Walras* standard munkájának végső szövegezésű kiadása, mely 1926-ban jelent meg. El kell azonban ismerni, hogy amint ezt a kívánságkönyvbe beírtam, a beszerzése iránt haladéktalanul intézkedtek. Más könyvek pedig, amelyek a katalógus szerint megvoltak, eltűntek, talán elkeverték, de talán el is lophatták, mert tartósan nem kerültek elő, mint például a svéd *Wicksell* 1893. évi könyve. Még egy kellemetlen meglepetésben volt részem a könyvtár folyóiratolvasó-termében. Kiindulva berlini tapasztalataimból ugyanis egyenesen odatartottam a polcokhoz, ahol az egyes folyóiratoknak nem csupán az utolsó számai, hanem

az egész utolsó évfolyam hivogatóan ki volt rakva. De éppen csak hogy megérintettem az első folyóiratot és máris ott termett az egyik könyvtáros és felvilágosított arról, hogy a folyóiratokhoz, tehát a kiállított tárgyakhoz hozzányúlni nem szabad, hanem minden folyóiratot, a folyóirat bármely számát ugyanúgy írásban kérni kell, mint akár a könyveket. Nem kell mondanom, hogy visszakívántam a berlini folyóiratolvasótermeket, de hát ezen nem lehetett változtatni. Még jó, hogy a *School of Economics* folyóiratolvasó-termének kezelése egy fokkal liberálisabb volt, mert ott legalább a nem angolnyelvű folyóiratok közvetlen használatra ki voltak rakva, amennyiben egyáltalában megvoltak, de az angolokat ott se lehetett egykönnyen megkapni. Visszatérve a *British Museum*ra, el kell azonban mondani, hogy ezen túl ez a könyvtár sok tekintetben valóban az ideális könyvtárnak volt tekinthető. Hogy még így sem minden tekintetben, az talán azzal magyarázható, hogy a könyvtár aránylag korán zárt, már hat órákor, holott például a *School of Economics* könyvtárában is hét óráig lehetett maradni. A dolgozó londoni ember, aki általában ugyancsak hat órákor jött ki a foglalkozásából, ugyan nem is gondolhatott arra, hogy *British Museum* könyvtárába eljuthasson. Vagy talán neki nem is volt ott keresni valója? Valóban az volt az ember érzése, hogy a tudományos kutatás, a tudományos könyvtár látogatása csak egyébként ráérő emberek *hobby*-ja, szórakozása, míg másokkal szemben szigorúan érvényesül a munkamegosztás szempontja: aki gyakorlati munkával van elfoglalva, az ne törje magát elméletekkel. Aki napközben üzleteket csinál, az ne akarjon este elméleteket csinálni, hanem bízza ezt azokra, akiknek naphosszatt sincsen más dolguk.. Ezzel a könyvtárlátogatás ugyan exkluzívabb lett, a könyvtárlátogatók száma inkább a szűkebb értelemben vett kutatókra korlátozódott, de ezeknek aztán a könyvtár teljes gyönyörűséget szerezhetett. Eltekintve a folyóiratolvasó-teremben szerzett nem a legkellemesebb tapasztalatokól a *British Museum* könyvtára valóban az ideális könyvtár, a könyvtárak könyvtára. Mindjárt meg is magyarázom, hogy miért. Hogy az olvasóterme tágas és világos, azt talán ki se kell emelni. Hogy az ülőhelyek talán még a berlini főkönyvtárénál is kényelmesebb, tágasabb asztalrészek előtt vannak, amelyek a szomszédtól még jobban el vannak zárva, hogy a kézikönyvtár talán még bővebb és a könyvtárosok is minden felvilágosítást megadnak, ki se kell nagyon emelni. Amit ellenben különösen hangsúlyozni kell, az először az, hogy a *British Museum* a könyveket egyáltalán nem kölcsönzi ki, ami azzal jár, hogy a könyvtárban mindig minden könyv megvan, tehát meg is kapható. sőt még akkor is el lehet legalább rövid közbenső időre kérni, ha másnál véletlenül kézben volna. Ekkor ugyanis az elkért,

de kézben levő könyvet néhány percre elviszik és aztán megint visszahozzák. Ennek az a nagy előnye, hogy az embernek akkor, amikor egy másik könyvet olvas és közben szükségét érzi annak, hogy egy másik könyvben valaminek utánanézzon, például az éppen olvasott könyvben hivatkozás van egy másik könyvre, módjában van ennek a másik könyvnek rövid időre való feltétlen átengedésével a hivatkozott résznek azonnal és megbízhatóan utánanézni. Ezt a két körülményt, hogy a könyveket a könyvtárból elvinni egyáltalán nem szabad és hogy minden könyv még akkor is megtekinthető, ha egyébként kézben van, olyan fontos kutatási előnynek tartom, hogy szükségesnek tartom a legnagyobb nyomatékkal kiemelni.

De nemcsak a *British Museum*-nak vannak különös erényei, amelyek között még fel lehetne sorolni azt a nagy fürgeséget is, amellyel az újabban megjelent könyvek már kikölcsönözhetőkké válnak és nem kell például megvárni, amíg ezek a könyvek a könyvtáros urak íróasztalain megporosodnak. Ez az előny azonban a maga teljes igazában a *School of Economics* könyvtárában volt élvezhető. Itt ugyanis az egészen frissen megjelent angol, sőt külföldi könyvek is először a kézikönyvtárban jelennek meg, úgyhogy a kézikönyvtár polcain egyben mindig meg lehet találni a legfrissebb irodalmat, még hozzá valósággal hamarabb, mint ezek a könyvek akár a könyvkereskedés kirakataiban megtalálhatók, akár pedig előbb, mint amikor a napilapok vagy éppen a folyóiratok már írnának róluk. Így találtam ott a közgazdasági egyetem kézikönyvtárának polcán 1930-ban azt a kétkötetes emlékkönyvet, amelyet az olasz *Camillo Supino* 70. születésnapjára adtak ki s amelyben több magyar tudós írása is megvan zengzetes olasz nyelven. Nem lehet elmondani, hogy micsoda hallatlan előny ez! Ahol először is minden új megjelenésű könyv megvan és a lehető legkönnyebben hozzáférhető, ahol egyébként is minden könyv megvan, vagy legalább is beszerezhető és minden könyvhöz könnyen és gyorsan hozzá lehet jutni, ahol tehát már nem érdem az, ha az ember könyvek pusztá létezéséről tud, valamint nem érdem az se már, hogy az ember egyes könyveket egyáltalában a kezébe vett, ott aztán lehet teljes tájékozottsággal dolgozni! Mennyi idő és mennyi energia takarítható meg és mennyire lehet akkor ennyi forrás felhasználásával alkotni vagy legalább is az alkotás látszatát kelteni mindazokkal szemben óriási és behozhatatlan előnyben, akiknek el kell vérezniök a reménytelen technikai előkészületekben és a megoldhatatlan forrásgyűjtésben és forráskeresésben. Londonnak, a londoni ösztöndíjas évemnek csak azért estem áldozatul, mert valósággal megittasulva a tökéletes tanulási és kutatási lehetőségtől, elfeledkeztem arról, hogy egy rövid esztendőre korlátozott programot kellene csinálnom; igaz ugyan, hogy

közben abban reménykedtem, hogy a munkát esetleg majd Amerikában tudom folytatni, ahol hasonló vagy talán még a londoninál is kedvezőbb kutatási lehetőségeket reméltem, úgy-hogy egy egyébként egyedül észszerű *short run* program helyett *long run* programot készítettem magamnak, amelyet aztán teljesen dolgomvégezetlen kellett félbeszakítanom. De azért a londoni év alatt szerzett tapasztalatok, a *British Museum* és a *School of Economics* könyvtárai között, amelyek szerencsére elég közel fekszenek egymáshoz, lebonyolított inga-forgalom, a két könyvtárnak egy teljes tanéven át való együttes használata olyan élmény marad, melynek értékét csak akkor tudom igazán felbecsülni, ha arra gondolok, hogy mit találtam utána odahaza és mit szenvedek azóta is és éppen ez az, amiért ezek a sorok egyáltalában íródnak. Mert azt hiszem, hogy külföldi tapasztalataim alapján most végre elmondhatom és konkrét indítvány formájába önthetem, hogy mit lehetne Budapesten csinálni, hogy egészen tarthatatlan közgazdasági könyvtárügyünk megjavuljon és egyben olyan szervezeti keretet kapjon, amely lehetővé teheti ennek a könyvtárügynek állandó kézbentartását, szakszerű irányítását és olyan tökéletesítését, hogy végül nemcsak nem kellene magunkat szégyelnünk a külfölddel való összehasonlítás esetén, hanem idővel annak színvonalát még erősen meg is közelíthetnők.

Mielőtt azonban ezekre a kérdésre rátérnék, még szükségét érzem annak, hogy a londoni könyvtárviszonyokra vonatkozóan egynéhány további részletet is elmondjak. Tekintettel a két közgazdasági főkönyvtár viszonyaira, azt a munkabeosztást követtem, hogy reggel beültem a *British Museum* könyvtárába és délben, amikor úgyis ki kellett mennem ebédelni, ebéd után beugrottam rövid időre a *School of Economics* könyvtárába és aztán visszamentem a *British Museum*-ba, ahol egészen záróráig, vagyis hatig maradtam. Mivel pedig a *School of Economics* könyvtára hétig volt nyitva, hat után még oda mentem át egészen hétig. Egy napon megtörtént, hogy a *School of Economics* könyvtárában, ahol csak nagy konyhaszatalokhoz hasonlítható munkaasztalok mellett lehetett dolgozni és az olvasók egymás mellett szorongtak, valamihez elővettem a levéltárcámat és szórakozottságból letettem az asztalra, ahol ott is felejtettem. Csak a *British Museum*-ban vettem észre, hogy nincs nálam. Ahelyett azonban, hogy azonnal visszamentem volna érte, megvártam a hat órát, azt gondolva, hogy amennyiben valakinek megtetszett a benne levő bankjegyekkel együtt, az már úgyis elvitte, ha pedig nem tetszett meg senkinek, hat után is megtalálom. Mire aztán hat után a *School of Economics* könyvtárába visszamentem, tehát körülbelül vagy öt óra multával, a levéltárcámat azon a helyen érintetlenül megtaláltam, ahol elhagytam. Más alkalommal ott

felejtett töltőtollamat viszont a könyvtárostól kaptam utóbb vissza, aki a jelentkező tulajdonos részére eltette. Mindezt nemcsak az olvasók erkölcsi megbízhatóságára jellemzésül akarom kiemelni, hanem amiatt is, hogy ott a könyvtárlátogatóknak az a típusa, amely sok budapesti könyvtártól a rendes és komoly olvasót elriasztani alkalmas, tudniillik az ágrólszakadt melegedő, teljesen hiányzik.

A két közgazdasági főkönyvtáron kívül persze vannak még számottevő magánkönyvtárak is Londonban, amelyek az angolok nagy exkluzivitása mellett talán egyáltalában nem is hozzáférhetők külső személyek részére, de a két főkönyvtár gazdag könyvanyaga, valamint szerencsés könyvhasználati rendszere mellett nincs is nagyon szükség rájuk. Így feltehető, hogy a *Général Register Office*-nek, a statisztikai hivatalnak, a *Bank of England*-nek, a jegybanknak, a *Royal Statistical Society*-nek, a királyi statisztikai társaságnak és az egyes minisztériumoknak is gazdag közgazdasági könyvtáruk van. Az is kétségtelen, hogy az angolszász világ is ismeri a németek „*wissenschaftlicher Berater*“-jének intézményét, akivel itt mint *chief statistician*-nel, *chief librarian*-nel, vagy éppen mint *economic adviser*-rel is találkozhatunk. A közismert jeles pénzteoretikus és valutapolitikus *Hawtrey* is ilyenfajta *treasurer* az angol pénzügyminisztériumban. Ez intézménynek az üdvös következményei itt sem lehetnek mások, mint Németországban voltak.

Ezen előzmények után térjünk át most már a magyar viszonyokra és arra a kérdésre is, hogy mit kellene nekünk elsősorban is tennünk. Amikor Londonból hazajöttem, első gondolatom az volt, hogy visszaszerzem az elvesztett paradicsomot, vagy legalább is belőle annyit, amennyit a hazai viszonyok között egyáltalában csak lehet. Nem túlzok túlságosan, ha azt mondom, hogy immár több mint tíz éve egyebet sem teszek, mint reménytelen harcot folytatok ezért az elveszett paradicsoméért. Mert, hogy a hazai közgazdasági könyvtárügyben távolról sincsenek paradicsomi állapotok, kétszer sem kell mondanom. Pedig éppen nekünk és nálunk volna a legégetőbb szükség arra, hogy szervezettséggel pótoljuk azt, ami anyagi erőnkől hiányzik. Annál elszomorítóbb aztán, hogy mi, a mi sokkal nagyobb szegénységünk mellett, sokkal szervezetlenebbek vagyunk, mint a nagyobb gazdagságánál fogva a szervezettségre kevésbé rászorult külföld. Éppen ezért halaszthatatlanul szükségesnek látszik, hogy a szervezettségünkben mutatkozó fogyatkozásokat jóvátegyük és éppen erre vonatkozóan kívánunk végezetül egészen gyakorlati megoldást ajánlani.

Mielőtt ezt a javaslatunkat előterjesztenők, elmondjuk sorjában azokat a tapasztalatainkat, amelyeket az elmúlt évtized során, de már korábban is magyar könyvtárügyünk terén

szereztünk. A külföldi tudományos kutatás mindenkori állását a legközvetlenebbül a tudományos folyóiratokból ismerhetjük meg. Első tájékoztatás céljaira a jól szerkesztett folyóirat még az újonnan megjelent könyvek olvasását is pótolja, mert ezekről a könyvekről ismertetést és bírálatot közöl, tehát arra vonatkozóan ugyancsak tájékozást ad, hogy mit érdemes és mit nem érdemes elolvasni. Nem egy könyv alapgondolata először folyóiratcikk alakjában kerül kidolgozásra, úgyhogy a könyv helyes megértése e cikk előzetes elolvasását megkívánja, a cikk ismerete pedig egyben alkalmas a könyv elolvasásának ideiglenes pótlására is. Talán nem árulunk el vele túlnagy titkot, ha azt mondjuk, hogy azok, akik úgyszólván csak folyóiratokat olvasnak, terjedelemben annyival többet nyernek, mint amennyit mélységben vesztenek, úgyhogy határozott fölénybe kerülnek azokkal szemben, akik inkább csak könyveket olvasnak, mert az utóbbiakat a nagyobb mélységért a kisebb terjedelem nem kárpótolja eléggé. A folyóiratbeli tájékozottság tehát minden tudományos kutatás *kezdeté*. Ezért igyekeztem mindenekelőtt összeállítani azoknak a külföldi folyóiratoknak a jegyzékét, amelyek rendszeres átnézése minden tudományos tájékozódáshoz elengedhetetlen. Ez a névsor, amelyet alább felsorolok, annyira a legszükségesebbre szorítkozik, hogy első ránézésre is bőven szorulhat kiegészítésre és még így is meghaladja azt a keretet, amint szintén meg kell állapítanom, amely idehaza megközelíthető!

Folyóiratkeretemet csak az angolszász (amerikai és angol), francia, német és olasz nyelvterületre korlátoztam, abból kiindulva, hogy más nyelvek termékei úgyis szükségét érzik annak, hogy ezeken a nyelveken is mielőbb megszólaljanak és ezeknek a közvetítése nélkül szélesebb körben úgysem érthetők. Valósággal a legszűkebbre szorított, de ép ezért elengedhetetlen névsorom így hangzik:

I. Amerikai folyóiratok:

1. *The American Economic Review*. Az *American Economic Association* hivatalos folyóirata. Negyedévenként jelent meg és előfizetési díja évi 5 dollár volt, illetve tagilletményként járt.

2. *The Journal of Political Economy*. A chicagói egyetem folyóirata. Kéthavonként jelent meg és előfizetési díja 5 dollár volt.

3. *Quarterly Journal of Economics*. A harvardi egyetem folyóirata. Negyedévenként jelent meg és előfizetési díja 5 dollár volt.

4. *Review of Economic Statistics*. Az *American Statistical Association* közgazdasági folyóirata. A Társaság hivatalos

folyóirata a *Journal of the American Statistical Association*.

Ezekhez jön az *Econometric Society* újabban megjelenő negyedévi folyóirata, az *Econometrica*, amely évi 3, majd 4 dollár tagdíj ellenében járt. Továbbá nem hagyható említés nélkül a *Proceedings of the American Academy of Political Science* sem.

II. Angol folyóiratok:

1. *The Economic Journal*. A *Royal Economic Society* hivatalos folyóirata. Negyedévenként jelent meg és előfizetési díja évi 21 shilling (1 guinea) volt.

2. *Economica*. A *London School of Economics* folyóirata. Negyedévenként jelent meg és előfizetési díja (1930-ban) 12 shilling 6 pence, később (1939-ben) 15 shilling volt.

3. *Journal of the Royal Statistical Society*. E hivatalos folyóirat negyedévenként jelent meg és előfizetési díja 2 font volt.

4. *The Economist*. A világ vezetőnek elismert közgazdasági hetilapja. Előfizetési díja 2 font 1 shilling volt.

5. *The Statist*. Az előbbivel tekintélyre versenyző hetilap. Előfizetési díja 1 font 17 shilling 4 pence volt.

A figyelmen kívül hagyott lapok közül meg kell említeni a *The Banker*, *Bankers' Magazine*, *The Manchester School*, valamint a később megindult *Review of Economic Studies* folyóiratokat, valamint a *The Financial News* és *The Times* napilapokat.

III. Francia és olasz folyóiratok:

1. *Revue d'Économie Politique*. Megjelent kéthavonként s az előfizetési díja 125 franc volt.

2. *Giornale degli Economisti*. Megjelent kéthavonként s az előfizetési díja 150 lira volt.

A figyelmen kívül hagyott francia folyóiratok között meg kell említeni a *Revue Économique Internationale* s *Journal des Économistes* c. folyóiratokat, valamint az olaszok közül az *Economia* és a *Rivista di Storia Economica* c. folyóiratokat.

IV. Német folyóiratok:

1. *Weltwirtschaftliches Archiv*. A *kieli* egyetem folyóirata. Megjelent negyedévenként és előfizetési díja 40 márka volt.

2. *Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik*. Évente háromszor jelent meg és *Heidelbergben* szerkesztették. Megszűnt.

3. *Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik*. *Jenából* szerkesztett folyóirat. Megjelent havonként.

4. *Schmollers Jahrbuch*. Bonnból szerkesztett folyóirat. Megjelent kéthavonként

5. *Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft*. Halle-ből szerkesztett folyóirat. Megjelent kéthavonként.

6. *Zeitschrift für Nationalökonomie*. Bécsből szerkesztett folyóirat. Megjelent ötször évenként. Megszűnt.

7. *Der deutsche Volkswirt*. Megjelent minden pénteken. Előfizetési díja 48 márka volt.

A figyelmen kívül hagyottak közül ki kell emelni a *Vierterjahrshefte zur Wirtschaftsforschung*, *Allgemeines Statistisches Archiv*, *Finanzarchiv* és az újabban megindult *Archiv für mathematische Wirtschafts- und Sozialforschung* c. folyóiratokat, valamint a *Wirtschaft und Statistik* és a *Bankarchiv* c. hetilapokat, továbbá az időközben megszűnt *Währung und Wirtschaft* c. hetilapot.

A felsoroltakhoz mindenekelőtt az összes népszövetségi kiadványokat kell kiegészítésül hozzávenni. Ha végignézzük a névsort, mindenekelőtt megállapíthatjuk, hogy egy-egy folyóirat átlagos évi beszerzési költsége 30 pengő körül mozgott, tehát nem volt elviselhetetlenül drága s ha együttesen érzékeny terhet is róhatott egyetlen emberre, egy egyesület számára még a figyelmen kívül hagyottak között felsoroltaknak legalább egy részével sem okozhatott nagyobb összköltséget évi 1000 pengőnél, ami nem lett volna elviselhetetlen összeg. Ehhez járul, hogy egy folyóiratot kiadó egyesület cserepéldányokból a folyóiratok legtöbbszörét ingyen is megszerezheti. A Magyar Közgazdasági Társaság például a Közgazdasági Szemle révén és egyébként nem nagy kiegészítő költséggel a legfontosabb közgazdasági folyóiratokból kitűnő, bizonyos teljességet elérni képes és könnyen hozzáférhető kézikönyvtár berendezésére lenne képes, mihelyt csak a nemzetközi érintkezés lehetősége újra helyreáll.

Addig is azonban, illetve akkor, amikor 1931-ben hazatértem, csak a budapesti közgazdasági könyvtárak anyaga állhatott, illetve állhat rendelkezésre. Ezek sivár helyzetére pedig el kell mondani a következőket. Kezdve a fent felsorolt folyóiratokon végigmentem annak idején a budapesti könyvtárakon azzal a céllal, hogy mely folyóiratot hol lehetne megtalálni. Először is megállapítottam, hogy egyes folyóiratok úgyszólván mindegyik könyvtárban megvoltak, egyesek azonban seholsem, viszont másokat hol az egyik, hol a másik könyvtárban lehetett csak felfedezni. Ez a kutatóra azt a feladatot hárítaná, hogy csupán a folyóiratok folytatólágos számainak átnézéséhez az embernek hónapról-hónapra nyakába kellene vennie egész Budapestet, végig kellene járnia vagy hét-nyolc könyvtárat, úgyhogy, amikor ennek az egyik hónapban nagy nehezen a végére jutna, már a következő havi kálváriajárást kezdené

meg. És ennek a nagy fáradozásnak ellenére sem tudná az ember elmondani, hogy annyira tájékozódott a legújabb közgazdasági irodalomban, mint ahogy azt például a berlini porosz államkönyvtár látogatója *egyetlenegy nap alatt* elérheti. Idehaza tehát a szervezetlenség már a folyóiratok első felhajszolásánál és a legáltalánosabb tájékozódás megszerzésének kísérleténél felőrli az embert. Az eredmény pedig az, hogy amíg a német folyóiratok általában minden könyvtárban, tehát főlős példányszámban megvannak, addig az amerikai közgazdasági társaság folyóirata csak az *Egyetemi Könyvtárban* volt meg 1931-ig s akkor a további előfizetését beszüntették, a chicagói egyetem folyóirata csak a *Fővárosi Könyvtárban* volt meg, az angol közgazdasági társaság folyóirata csak a *Magyar Nemzeti Bank* könyvtárában volt meg, a londoni közgazdasági egyetem folyóirata csak az egyik egyetemi (*tudományegyetemi*) *szemináriumban* volt megtalálható, a harvardi egyetem folyóirata csak egy másik egyetemi (*műegyetemi*) *szemináriumban* volt meg, a legkiválóbb *olasz* folyóirat pedig egész Budapesten nem volt meg *sehol!* Eddig csak öt budapesti közgazdasági könyvtárat soroltunk fel, amelyek között reménytelen ingatlengést kell a kutatónak végeznie, pedig a talán legfontosabb közgazdasági könyvtárainkat még meg sem említettük, amelyeket tehát szintén be kell számítani a szükségszerű imbolygásba, ezek pedig a *Magyar Nemzeti Múzeum* és a *Magyar Tudományos Akadémia* könyvtárain kívül a *Parlamenti Könyvtár*, a *Kereskedelmi Akadémia* könyvtára, végül a *Központi Statisztikai Hivatal* könyvtára. Már a folyóiratanyag egészben hiányos összegyűjtésénél is csaknem valamennyi szóhoz jut, a rendelkezésre álló könyvkészlet áttekintésénél pedig egyetlenegy sem nélkülözhető, tehát egészben véve tíz, *10* könyvtár ott, ahol Berlinben is, Londonban is esetleg már *egy*, de *kettő* mindenestre minden igényt, sőt sokkal több igényt képes kielégíteni. Ha nem a folyóiratok, hanem a könyvtárak oldaláról nézzük a dolgot, ugyanazt a szétszórtságot, ha talán nem még nagyobb is, tapasztaljuk, amely már a folyóiratoknál is megmutatkozik és minden könyvtárban vannak olyan igen fontos könyvek, amelyek közül egyesek hol az egyik, hol pedig a másik könyvtárban vannak meg egyedül, vagy legalább is csak egyetlenegy könyvtárból kaphatók meg egyáltalán. Ez aztán azzal a következménnyel jár, hogy minden egyes szükséges könyv után valósággal rendőri nyomozást vagy hajtóvadászatot kell rendezni és az ember csak tíz könyvtár hősies átkutatása után állapíthatja meg, hogy mi véletlenül hol van meg, vagy éppen nincsen meg sehol sem. Ez a tudományos munkának csak a technikai része, de minálunk idehaza az ember már ennél a technikai munkánál elvérezhetik. Nem nagy túlzás, ha az ember azt mondja, hogy ilyen állapotok mellett nálunk

a szegénységünket messze túlhangsúlyozó szervezetlenségünk az elemi akadály a minden igazán komoly és nemzetközi színvonalon álló tudományos munkának. Közgazdasági könyvtárügyünk teljes szervezetlensége ugyanis a korszerű tájékozottság rendszeres megszerzését eleve lehetetlenné teszi. Ezen az áldatlan állapotban azonban nemcsak kell, hanem lehet is változtatni. A berlini és londoni könyvtárügy leírásával ép az volt a célunk, hogy rámutassunk a külföldi könyvtárügynek számos olyan jelenségére, amely megérdemli, hogy fontolóra vegyünk. Az előadottak sorozatából azonban kifejezetten csak egyet akarunk most kiemelni és a *Magyar Közgazdasági Társaság* számára feladatul javaslatba hozni.

Javaslatunk a porosz állami könyvtárnak az összes német-birodalmi közkönyvtárak anyagára kiterjedő katalógusából indul ki, mint ez általános könyvtáranyagnak eszmei gyűjteményegyeteméből, amely az egyes könyvtárak magántulajdonának épségbentartása mellett az egész könyvtáranyagot egységbe foglalva valóban közkinccsé, szerves összefüggésben használható egészévé teszi. Egy ilyen *központi katalógus* gondolata lebeg előttem, amelyet a *Magyar Közgazdasági Társaság* az összes *budapesti* közkönyvtárak *közgazdasági* könyvtáranyagáról készítené és folytatólagosan kiegészítené annak feltüntetésével, hogy a Budapesten meglevő összes könyvek közül melyek mely könyvtárban találhatók meg. Ez a katalógus, amelyet a Társaság a maga helyiségében őrizne és idővel egy olvasóteremmel, valamint egy kézikönyvtárral egészíthetne ki, nemcsak az egyes könyvtárak könyvanyagába engedne bepillantást, hanem arra is alkalmul szolgálhatna, hogy idővel ezeknek a könyvtáraknak a beszerzéseibe is be lehetne irányítóan folyni, nevezetesen a különböző könyvtárak könyvbeszerzéseit nagyobb összhangba lehetne egymással hozni, ami az összes könyvtárak beszerzéseire rendelkezésre álló pénzösszegeknek gazdaságosabb felhasználását, az összes könyvtárak egész könyvanyagának pedig nagyobb gazdagodását mozdíthatná elő. Lehetne arról is gondoskodni, hogy a Társaság egykor majd csekély díj ellenében a könyvkölcsönzést is közvetítse, esetleg éppen csak az ő olvasótermében való használatra, amivel úgyszólván a tanulmányi központjává válhatnék a közgazdaságtudományi kutatóknak. Hogy ehhez aztán még a visszhangot keltő előadások és termékeny viták fűződhetnének hozzá, azt mint egy igazi szellemi élet ábrándképeit már csak úgy mellékes esetlegességeként tesszük hozzá útravalóul a javaslatunk tarisznájába.

Javaslatunkat közgazdasági műveltségünk előmozdítása szempontjából olyan fontosnak tartjuk, hogy észszerű megvalósításától beláthatatlan üdvös hatást tudnánk remélni.

Neubauer Gyula.

Hozzászólás tanulmányom bírálatahoz.

A Szemle július—augusztusi számában a „Le relazioni economiche tra l'Italia e l'Ungheria“ című különlenyomatomról könyvismertetés jelent meg (é. a.) tollából, amelynek második részében bírálóm tanulmányom számszerű vonatkozásai kapcsán néhány példa kiragadásával észrevételeket tett. Szabadjon ezekre a következőkben visszatérni.

a) A 19. oldalon levő táblának több mint 100 tétele között az 1940. évi mérleget feltüntető szám előjele valóban + helyett —. Eltekintve attól, hogy az olvasó a táblázat többi oszlopából és a későbbi szövegből ezt az eltérést azonnal meglátja, nyilvánvalóan csak egy különlenyomatba becsuszott sajtóhibáról van szó. Ennek igazolására felhozom egyrészt, hogy a *Rassegna d'Ungheria* 1942. évi 1. száma 19. oldalán helyes előjellel szerepel a szám és másrészt, hogy tanulmányom megjelenik magyar átdolgozásban az *Olasz Szemlében* is, ahol az ez évi 3. számban (május—június) a 429-ik lapon ugyanez a tábla le van közölve, természetesen helyes előjellel. Annak pedig, hogy a különlenyomatba az előjel-felcserélés becsúszott, csak az a magyarázata, hogy — mint a számlaküldés kapcsán kitűnt — a nyomda elfelejtette állva hagyni az első rész szedését és így a különlenyomat készítésekor a táblát is újból szedte ki anélkül, hogy erre a figyelmet felhívta volna.

b) A második észrevétel is csak a különlenyomatot érheti, amibe a nyár folyamán bedolgoztam az időközben megjelent 1941. évi adatokkal együtt az 1940. évi végleges külkereskedelmi adatokat is. Mivel ebben az évben — a múlttól eltérően — a véglegesített számokat a Statisztikai Hivatal csak az áruforgalomnak országonkénti globális megoszlására nézve közölte, kényszerűségből előállt az a helyzet, hogy a 19. oldalon levő táblában, amely a magyar—olasz kereskedelmi forgalom globális alakulását tünteti fel, már a végleges adatok szerepelnek 1940-re vonatkozólag — különös tekintettel arra, hogy az 1941. évi adatok is bedolgozást nyertek —, míg a 47—50. oldalakon levő táblákban, amelyek a közöttük levő forgalomnak árucikkenkénti megoszlására vetnek fényt, még mindig az ideiglenesek, tekintve, hogy a vonatkozó adatok nem nyertek helyesbbitést.

c) Rátérve végül a harmadik kifogásolt pontra, megjegyzem, hogy a 46. oldalon azért írtam 58.8 millió pengő helyett 60 millió pengőt, mert a mondatban szereplő másik két tétel (40, illetve 20 millió pengő) hasonlóképen ki van kerekítve. Hogy csak egy, a szembeötlő összehasonlítás célját szolgáló egyszerűsítésről van szó, kitűnik abból is, hogy az ugyanabban a mondatban szereplő 20.7 millió pengős tétel helyett is 20 millió pengőt vettem, holott szigorúan véve 21 millióra kellett volna felkerekíteni éppen úgy, mint ahogy az 58.8 millió helyett is 59 milliót kellett volna bírálóm szerint írni.

A fentieket voltam bátor a bírálattal kapcsolatban a Szemle olvasóközönségének tájékoztatása céljából felhozni.

Futó Mihály

IRODALOM.

Csoportos és összefoglaló könyvismertetések

Karl Guth: Die Reichsgruppe Industrie. Standort und Aufgabe der industriellen Organisation. Junker und Dünnhaupt Verlag, Berlin. 1941. 67 o.

Gliederung der Reichsgruppe Industrie. Herausgegeben von der Geschäftsführung. 3. Ausgabe. Lühe-Verlag, Leipzig—Berlin. April 1941. 263. o.

Az utolsó és különösen a háborús évek fejlődése egyre fokozta az érdeklődést a német ipar szervezete és felépítése iránt. Az európai államok kényszerű gazdasági egymásra utaltsága már eddig is vezető szerepet biztosított a német iparnak egész Európa gazdasági életében, különösen az inkább agrárjellegű délkeleteurópai államok ipari ellátásában, másrészt pedig számos ok arra enged következtetni, hogy a mindinkább konkrét formákat öltő háború utáni nagytér gazdasági szervezés a legtöbb viszonylatban a német gazdasági szervezetet, így a német ipar szervezési formáit is, fogja alapul venni. Bizonyítja ezt, hogy a cseh-morva protektorátus már átalakított és a lengyel főkormányzóság kiépítésben lévő ipari szervezetét is a német példa szerint építették fel. Ezt a mindenütt érvényesülő érdeklődést kívánja kielégíteni egyrészt Karl Guth, a Reichsgruppe főügyvezetőjének könyve, amely röviden összefoglalja a német ipar fejlődését, az ipari szervezet célkitűzéseit és felépítését ismerteti és a Reichsgruppe feladatkörét és eljárási módját tárgyalja; másrészt pedig a Reichsgruppe hivatalos kiadványa, amely tulajdonképpen a Reichsgruppe összes hivatalainak, osztályainak és csoportjainak részletes cím- és névtára azok használatára, akik valamilyen módon gyakorlati érintkezésbe kerülnek a német ipari szervezet valamelyik ágával.

Az ipar birodalmi csoportja ezek szerint hivatásszervezet, melynek tagsága minden ipari vállalatra nézve kötelező. Feladata hármas: egyrészt általában tanácsokkal látja el a vállalatokat.

latokat üzemi kérdésekben és statisztikai anyagot gyűjt az összehasonlító üzemi statisztika érdekében, másrészt az ipar érdekeit képviseli az állami szervek és a gazdasági élet többi ágának szervezeteivel szemben — a közérdek szem előtt tartása mellett —, végül pedig az állam által ráruházott konkrét feladatokat látja el, ide tartozik a piac rendezése (Marktordnung) és a teljesítmény fokozása érdekében kifejtett tevékenysége, úgymint a hadigazdálkodással kapcsolatosan felmerült számos kérdés elintézése. Ennek megfelelően a vezetőség is kettéoszlik: a birodalmi csoport és minden alsóbb szerve élén egy vezető áll, akit — az ipari önkormányzat gondolatának megfelelően — a birodalmi gazdasági miniszter az iparosok köréből választ ki és aki munkájáért fizetést nem kap. Mellette a folytatólagos hivatali munkát hivatalnoki minőségben üzletvezetők végzik, megfelelő hivatalnoki karral. A birodalmi csoport szervezete két pilléren nyugszik: a vállalatok egyrészt szakma szerint gazdasági csoportokban (Wirtschaftsgruppe), másrészt pedig területileg körzetekben (Bezirksstelle) vannak összefoglalva. A gazdasági csoportok a szakmai érdekek képviselői és szakmai kérdésekben vezetnek és gondozzák tagjaikat, a körzetek pedig a birodalom egyes területeinek egyetemes érdekeit képviselik.

Nemény Vilmos Béla

Könyvismertetések.

Magyar Gazdaságkutató Intézet Gazdasági helyzetjelentése. 50. szám. Budapest, 1942.
Magyar Gazdaságkutató Intézet kiadása. 211. oldal.

Még az első világháború utáni békeidők jó gazdasági konjunktúrájának hanyatlásba való átfordulása idején, 1929-ben, jelent meg a Magyar Gazdaságkutató Intézet első helyzetjelentésével.¹ 13 évvel később, újra egy jó, de már háborús, konjunktúra idején, ezévből adta ki 50-ik helyzetjelentését. Az intézet félszázadik jelentésének megjelenése a minden tekintetben tekintélyes gazdaságkutató teljesítményének oly impozáns kifejezésre juttatása, melynél a magyar gazdasági közvélemény nem haladhat el anélkül, hogy őszinte elismerésének kellő kifejezést ne adjon az intézet ezirányú munkásságával kapcsolatban, mely sok hasonló külföldit messze felülmúl. Nincs ma már a magyar gazdasági életnek olyan őrhelye, ahol ismeretlenek lennének ezek a negyedévenként megjelenő helyzetjelentések és ahol ne olvasnák érdeklődéssel e füzetek szépen és

¹ A Magyar Gazdaságkutató Intézet Gazdasági helyzetjelentése az 1929. évi január—márciusi időszakáról. Budapest, 1942. 46. oldal.

áttekinthetően s mindvégig a jelenségek időszerű jelentőségének megfelelő kiemelésével összeállított anyagát. A magyar gazdasági közvélemény, melynek időről-időre való részletes tájékozódásához e jelentések nagymértékben hozzájárultak, sok tekintetben szilárd támpontnak tekintti e füzetek világos s könnyen érthető statisztikai táblázatait és jó kifejezőerővel megszerkesztett ábráit.

Hűen kitartott az intézet az első jelentésben leszögezett célkitűzése mellett (...„A Magyar Gazdaságkutató Intézet legfőbb feladata az, hogy rendszeres időközökben megjelenő kiadványaiban közölje az ország általános gazdasági helyzete, gazdasági konjunktúrájának alakulására vonatkozó megállapításait és nyomon kövesse annak fejlődési irányzatát...”)² és hűen a gazdasági történés megszólaltatására alkalmazott idősorok származtatásának következetes folytatása mellett. Ez tette lehetővé, hogy ma már az intézet számtalan olyan gazdaságstatisztikai idősorral rendelkezik, melyek megszakítás nélkül vonulnak végig valamennyi jelentésén s biztosítják azt, hogy a nemzet gazdasági életének alakulása jelentésről-jelentésre folyamatosan nyomon követhető. A jelentésekben közölt kifejező adatsorok származtatásának módját nagyrészt közölte az Intézet, ami nagyban hozzájárult ahhoz, hogy ezeket mindenkor mindenki eredetüknek megfelelő jelentésben értelmezze. Nem lehet most célunk, hogy eme adatok származtatási módszereit akár statisztikai módszertani, akár gazdaságlogikai szempontból bírálat tárgyává tegyük. Ez különben több vonatkozásban felesleges is volna. Az intézet *statisztikai anyagának* jelentős részét u. i. a m. kir. Központi Statisztikai Hivaltól veszi át, sőt, mint az első jelentés kiemeli, már kezdettől fogva biztosított volt a Statisztikai Hivatal mellett 1927-ben megszervezett Országos Gazdaságstatisztikai és Konjunktúrakutató Bizottsággal való együttműködés. Az egyes más kormányhatóságok és érdekképviselői szervek nyújtotta adatok megbízhatóságához szintén nem férhet kétség. Figyelembevétel azonban a Központi Statisztikai Hivatal szigorú adatfeldolgozási szűrőjén átment adatok különleges származtatási támadhatatlanságát, mégis szükségesnek mutatkozik annak a kívánságnak a kifejezése, hogy célszerű lenne megjelölni sok adatnál azt, hogy azok a Központi Statisztikai Hivatal anyagából valók-e, vagy pedig más, pontosan megjelölendő, adatforrásból származnak? Ily módon intézményesen lehetne biztosítani azt, hogy az adatok statisztikai eredete mindenkor tisztán álljon az olyan olvasók előtt is, kik közvetlenül nem érdekeltek az adatszolgáltatásban. Márpedig ilyen, ahogy a jelentés olvasottsága terjed, mindig több lesz. Ami a közölt számadatok gazdaságelmé-

² I. m. 8. oldal.

leti megítélést illeti, nagy elismeréssel kell adóznunk azért a következetes fejlesztő munkáért, melyet az intézet az itt alkalmazott gazdaságlogikai elvek folytonos és fáradhatatlan csi-szolásával kifejt. A gazdasági jelenségek felépítettsége és kölcsönös összefüggése oly bonyolult u. i., hogy senkisé kívánhatja azt, hogy a nagyközönség számára is könnyen érthető alakban hozza a jelentés azoknak a kapcsolatoknak az alakulását, melyek pontosabb érzékelése hosszas tudományos kutatómunkát, de még így is fegyelmezett gondolkozású olvasót tételne fel. E vonatkozásban egyébként nagyszerű szolgálatokat tesz az intézet értékes közismert külön kiadványaival és ezirányú különleges szaktanulmányaival és szaktanácsaival. Az ország gazdasági közérdekében álló volna, ha az intézet e — különösen a különkiadványok — tekintetben az eddigieknél mélyebbre szántó tanulmányokra is rászánná magát.

Az ország gazdasági helyzetére vonatkozó helyzetjelentésekben közölt, s az eredeti statisztikai adatokból származtatott gazdasági jelzőszámok, illetve állapotjelzőknek a nagyközönség szempontjából nagy előnyük éppen az, hogy rendkívül egyszerű és világos származtatásúak. Bizonyos hátránnyal jár ez azonban gazdaságelméleti nézőpontból, mennyiben az ily módon érzékelendő jelenségeket legtöbbször azután csak a határese-tekben adja vissza hűen. Utalunk e tekintetben a mezőgazdaság helyzetére jellemző állapotjelzők közül p. o. az állattartással, tejtermeléssel és hizlalással kapcsolatos jövedelmezőségi jelzőszámokra, vagy az ipari jelzőszámok közül pl. az előző jelentésekben még közölt termelési kapacitások foglalkoztatását feltüntető indexsorokra. Mindezek csak akkor adnak helyes képet az általuk megrajzolandó jelenségről, ha a termelőgazdasági állapotról oly jellemző két piaci parameter az ú. n. ár- és költségflexibilitás a zérussal egyenlő. A közölt rentabilitási indexek tehát tulajdonképpen bizonyos összetett árindexek, illetve árollóindexek. Különösen érvényesülhet e módszer hiányossága, ha a várható rentabilitás előrejelzését kívánja megadni. Az árváltozásokból általában alig lehet és szabad annyit következtetni, mint ezt a jelentés előszeretettel teszi. Kétségtelen természetesen, hogy mindazáltal ezek a határese-tek, jelentőségeinek szem előtt tartása mellett, mindenkor igen jó tájékoztató szolgálato teljesíthetnek.

Bizonyos aggályok merülhetnek fel továbbá ama számítási eljárás ellen is, amint a jelentés a városi lakosság reáljövedelmének csökkentését megállapítani igyekszik (38. old.). A figyelembevett változások nem biztos, hogy követni fogják az itt feltételezett aránylagosságot. Az ilyen fontos számok megállapításánál óvatosabb és tökéletesebb számítási módok alkalmazása is kívánatos lenne. Két szépséghibára is szeretnék rámutatni. Az egyik a 156. oldal 8 sorában levő % szám legalább

is a szövegből kétségtelennek látszó elírására, továbbá arra, hogy sehogysem illik be az ipari termelés jelzőszámai közé a szállítási teljesítmények (pl. postai forgalom) mégkevésbé az idegen-forgalom számszerű alakulása.

A szakmai tájékoztatószolgálat értékesége szempontjából igen szerencsésnek mutatkozik az, az egyes egymásután következő helyzetjelentésekből jól kivehető törekvés, hogy az intézet ezekben az ország gazdasági életének alakulását mindtöbb s mind mélyebb mikrodinamikai analízisnek veti alá. Habár ezek a részletelemzések jobbra még csak sokoldalúak és egyszerűek, mint mélyenjáróak, még ígyis sok ígéretet tartalmaznak a jövőre vonatkozólag.

Túlzás nélkül állítható, hogy hazánk gazdasági életének mindenkori alakulásáról könnyen érzékelhető és mégis szakszerű és alapos tájékozódást épen a Magyar Gazdaságkutató Intézet helyzetjelentéséből lehet meríteni. Hogy a jelentés emellett következetesen kitér az országot érdeklő valamennyi külföldi gazdasági jelenségesoporra, az nemcsak természetes, hanem kívánatos is. Varga István, az intézet igazgatója, találozón mondja az Intézet működéséről szóló egyik jelentésében³ „Magyarországon minden kutatás, így a gazdaságkutatás is csak magyar lehet, a magyar érdekek szemszögéből ítélni meg a fejlődést és ha természetesen a külföldi fejlődést is beható figyelemmel kell követnie, ezt is mindig abból a szempontból kell megtennie, hogy annak jelentőségét a sajátosan magyar érdekek szempontjából értékelni tudja. Ez nem jelent megalkuvást tudományos szempontból, mert nem arról van szó, hogy a megismerést, hanem csupán arról, hogy érdeklődésünket irányítsuk. És mert háborúban állunk és a háború megnyerése mindennél fontosabb magyar érdek, igyekeztünk Intézetünk munkásságában is kidomborítani mindazt, ami ezzel összefüggésben van“.

Valóban tapasztalható ez az Intézet valamennyi háborús jelentésében, méginkább azonban ebben az 50-ik jubileumi számban, mely ha féléves időszak gazdasági történetét is foglalja egybe, terjedelemben és anyagában lényegesen többet nyújt, mint két negyedév szokásos helyzetjelentése együttvéve. Messzemenően részletes helyzetképet ad Magyarország, majd Európa, sőt az egész világ háborús gazdasági kérdéseiről, s az egyes nemzetgazdaságok hadigazdasági rendszeréről, különösen pedig a mintaszerű háborús német gazdálkodásról. Egyes vonatkozásában így persze sok olyan problémát is tárgyal, melynek nem sok közvetlen kapcsolata van a magyar gazdasági élet folyásával. Így talán kissé részletesen is mélyül el egyes, talán kevésbé fontos nyersanyagproblémák tárgyalásában.

³ *Jelentés a Magyar Gazdaságkutató Intézet működéséről.* Budapest, 1942. 8. oldal.

A háború utáni problémák különösebb feszegetését pedig egyenlőre még időszerűtlennek tartjuk, különösen pedig nem célszerűnek bizonyos fokig pesszimiztikus gazdasági világszemlélet átvilágításában. Ezzel az intézet csak átlépi tradicionális szokásait, melyek távoli jóslások mellőzését mindaddig helyénvalónak tartották. Természetszerűleg nemcsak a háború magávalhozta sok új gazdasági feladat teszi terjedelmessé az ilyen háborús gazdasági helyzetjelentést, hanem az a körülmény is, hogy megfelelő számszerű adatok közzétételének szükségyszerű elmellőzése folytán mindinkább helyt kell adni verbális leíró helyzetelemzéseknek is, melyek a megfelelő adatok híján, gyakran éppenséggel elképzeléseken is alapulnak. Ezek természetesen csak úgy mint az idősorok anyagának analízisei, nemcsak pusztá ténymegállapításokra korlátozódnak, hanem sokszor kiegészülnek alkalmas prognózisokkal, illetve jóslásokkal, melyek persze, különösen háborús gazdaságokban, sokhelyütt az alapul vett „gazdasági világnézet” beállítottságához is igazodnak.

Maga a háborús gazdálkodás módszereiről és eredményeiről írott mintegy 90 oldalnyi első rész egyébként kitűnő gazdasági vetülete annak az élethalálra menő politikai harcnak, melyet az európai kontinens államai vívnak ellenségeik szövetségével. Részletesen megismerheti innen mindenki azokat a gazdasági rugókat, melyek fontos politikai cselekvések mozgatói és a politikai akciók fontos gazdasági lecsapódásai. Totális háborúban élünk, melynek a gazdasági harc egyik legszámottevőbb része. E különleges küzdelemben Magyarország-nak is kellő részt kell venni. Hogy miképen teszi ezt, azt éppen ebből az 50-ik jelentésből igen nagy részletességgel lehet megismerni. Számos, a gazdasági erőfeszítés és a harctéri eredmények magávalhozta, gazdasági változások, mégpedig legtöbbször szerkezeti változások, plasztikusan lépnek az olvasó elé. Hozzáférhető itt igen sok s igen érdekes statisztikai adat, megfelelően kommentálva. Tárgyilagos képet nyerhet e részből az olvasó arról a hatalmas gazdasági erőfeszítésről, melyet az egyes kormányzatok a termelés fokozása, a fogyasztás megszorítása, a hadiszükségletek elsőbbségi kielégítése, az inflációs erők elhárítása, a fekete piac semlegesítése, egyensúlyi árrendszer megteremtése, általában a háború megkívánta erő kifejtés gazdasági feltételeinek előteremtése és az ezzel járó áldozatok méltányos elosztása érdekében fáradhatatlanul kifejtjenek. Meggyőző erővel tájékozhat közben az olvasó arról a nagy átalakulási folyamatról is, melyet a háború a nagytér-termelési rendszer fokozatos megvalósítása irányában kivált.

A háborús gazdálkodás problémáiról írott eme átfogó rész oly alapos és jó gazdasági irodalmi teljesítmény, hogy értéke csorbíthatatlanul marad akkor is, ha benne egynéhány apró, de azért

mégis lényegbevágó kifogásolnivalót felemlítünk. Több indexszerű összehasonlítás pl. bizonyos fokig összekeveri a hadi és nem hadi célú termelést, illetve annak jelentőségét nem egészen értelemszerűen veszi figyelembe (pl. a 63. old. alján), több arány-, illetve indexszámmal találkozhat (pl. a 67. oldalon) az olvasó, melyek pontos alapszáma nincsen megjelölve, ami nélkül jelentésük bizonytalan tartalmú marad. Azt hisszük, hogy a jelentés írója kissé túlzottan használja az „inflációs“ nyelvi megjelölést p. o. olyan esetekben, mikor még csak „drágulási“ folyamatról lehet szó (pl. 36. oldal alján). Az infláció tényálladékhöz nemcsak a fizetőeszközök szaporodása tartozik hozzá, hanem az a körülmény is, hogy a termelés, illetve a kínálat kiterjedése miképpen reagál erre a vevőerőduzzadásra. Elhamarkodott állításnak tekinthető ugyancsak a következő is ... „A pénz forgási sebessége háborús viszonyok között tudvalevőleg csökken magánosok thezaurálási hajlama, úgyszintén a vállalatok növekvő likviditási szükséglete folytán.“ (95. old.)

A nemzet gazdasági élete időben bonyolódik le, időben, melyben átéli a nemzet életének valamennyi politikai és gazdasági eseményét. Nemcsak a gazdasági, hanem a politikai események — ha legtöbbször csak közvetetten — is fontos gazdasági hatásokkal kapcsolatosak. Igen tanulságosnak bizonyultak e tekintetben azok a kronologikus összefoglalók, melyeket a helyzetjelentések „esemény-napló“-jukban feltüntetnek. Azt hisszük, hogy ezzel az intézet annak a gazdaságelméleti megállapításnak a nyomában jár, mely a gazdasági hullámmozgások komponenseit két főcsoportban foglalja össze: 1. gazdasági élet belső struktúrájából származó mozzanatok, 2. a gazdasági organizmust kívülről érő exogén behatások. Éppen az utóbbi csoportba tartoznak a politikai történések gazdasági kisugárzásai s legfőképpen napjainkban a háborús állapot gazdasági következményei, melyek hovatovább dominálják gazdasági életünket s melyek tüzetes taglalására éppen az itt ismertetett jelentés csaknem a felerészét szánta.

Világos, áttekinthető módon vázolja a jelentés a már említett magyar gazdasági helyzetről adott beszámolójában Magyarország gazdasági élete két fő befolyásoló mozzanatának: a) elszakított területek visszatérésének és b) a háború kitörésének gazdasági visszahatásait. Ez utóbbinál is külön kitér arra, hogy milyen gazdasági változást jelent a háborús harcban való közvetlen részvételnek és milyent szövetségeseinknek nyújtott gazdasági támogatás. Rendkívül hasznos a magyar gazdasági közvélemény tárgyilagos felvilágosítása szempontjából az a határozott megállapítás, hogy az ország szűkösebb élelmiszeri ellátottsága a termelési és elosztási viszonyok kedvezőtlené válásának a folyamánya, nem pedig, mint ezt sok célzatos zavartkeltő hiresztelés erőlteti, annak, hogy szövetségeseink igénylik

e termékeket. Egyúttal megmutatja e megállapítás a jószág-szűkéből való eredményes kiutat: a mezőgazdaság termelésének fokozását.

Örvendetes újíttással szolgált a jelentés többek között a gabona-árjegyzések rovatában, ahol az új európai gazdaság-politikai helyzetre való tekintettel feltünteti a bolgár és török árakat is. Ezenkívül felvette anyagába a magyar mezőgazdasági munka- és takarmánypiacra vonatkozó jellegzetes adatokat. Se szeri, se száma azoknak a kisebb adatszármaztatási tökéletesítéseknek, melyeknek a jelentést állandóan helyt ad. A háborús állapot magával hozta új rovata a jelentésnek a „közellátás”, szintén nagyon becses tájékoztató munkát végez.

Ahhoz, hogy minden tekintetben értékelni tudjuk a jelentés óriási anyagát, nem szabad megfeledkeznünk az intézet fáradságot nem ismerő munkásságáról és az ezt végző és támogató szakférfiak odaadó rendszeres munkájáról sem. Míg egy-egy jelentés elkészül sok-sok gazdaságstatisztikai munka válik szükségessé, melyet csak egy ilyen jól megszervezett munkaközösség képes rendszeresen elvégezni. Ezenkívül persze nagyszabású munkát fejt ki az intézet az egyes különleges tárgyú különkiadványok (már 21-nél tart az intézet) és gazdaságstatisztikai munkálatok életrehívásával. Azt, hogy ezek a munkák kivétel nélkül oly eredményesen és példaszerűen folynak, igen nagy részben az intézet rendkívül sokoldalú és kiváló gazdasági intenciójú vezetőségének és e vezetőség irányító munkájának is köszönhető.

Mikor a magyar gazdasági nagyközönség osztatlan elismerését fejezi ki az intézetnek az 50-ik jelentése közrebocsátásakor, kötelességének érzi azt, hogy az intézet vezetőségének ugyanolyan, talán még nagyobb elismeréssel adózzon. Ennek irányítása továbbra is annak biztosítéka, hogy az intézet munkájának szakszerűség tekintetében a nívója csorbíthatlan marad, sőt még tovább fog emelkedni a jövőben is, mint ezt az elmúlt 13 év alatt mindig mindenki tapasztalhatta, aki az intézet munkáját látta, vagy eredményeit értékelte. Ez a körülmény annál is inkább kell, hogy örömmel töltsön el minden magyar gazdasági érdeklődésű embert, mivel az ország gazdasági életének egy ilyen átfogó munkásságú kutató intézetre mindinkább szüksége van.

Kádas Kálmán

Csikós-Nagy Béla: N a g y t é r g a z d a s á g. Gergely R. könyvkereskedése kiadása. Budapest, 1942. 160 old.

A nemzetgazdaságok közötti viszony az utolsó évtizedekben igen vátozatosan alakult. Az első világháború előtt általában inkább gazdasági tényezők határozták meg két ország kereskedelmi kapcsolatait. Ez volt az a korszak, amikor a legtöbb áru külkereskedelmi mérlegében sokszor a kiviteli olda-

lon majdnem olyan tétel szerepelt, mint a behozatalnál és fordítva, ugyanis az egyes országrészek szállítási szempontok mérlegelése folytán a hozzájuk közelebb eső külállamban szereztek be szükségleteiket, noha esetleg ezekből a cikkekből az illető állam végeredményben feleslegekkel rendelkezett. Ilyen körülmények között érvényesülhetett az összehasonlított költségek elve is.

Az első világháború után a nemzetközi gazdasági érintkezésben a gazdasági szempontokkal párhuzamosan — és sokszor helyettük — politikai tényezők léptek előtérbe. Így történhetett, hogy pl. Csonkamagyarország kivitelének egyre nagyobb részét volt kénytelen távoli piacokon — sokszor áldozatok árán is — elhelyezni, mert a kisantant-államokkal fennálló politikai ellentétei meggátolták, hogy természetes piacait: a Dunavölgyét, Középeurópát elláthassa. A politikai szempontok azonban csak negatív irányban hatottak, inkább azt célozták, hogy hová, illetve honnan ne szállítson az illető állam.

Legújabbban, a háború kitörése óta, az ú. n. nagytérgazdaság keretében túlnyomóan politikai tényezők szabják meg a nemzetgazdaságok egymásközi forgalmát és e tényezők már pozitíve előírják, hogy az egyes országok honnan szerezhetik be behozatali szükségletüket, illetve hol kell elhelyezniük kiviteli feleslegeiket. Az uralkodó német felfogás szerint a nagytérgazdálkodás nemcsak a jelenlegi háborúban, hanem az elkövetkezendő békeidőben is az államok gazdasági érintkezésének az átfogó kerete lesz.

Nem meglepő tehát, hogy a nagytér, az élettér és a nagytérgazdálkodás napjainknak legsűrűbben emlegetett fogalmi sorában szerepelnek. Csikós-Nagy Béla művének kétségen kívül legnagyobb jelentősége, hogy ezeket a fogalmakat részletesen kifejti, tartalmukat a magyar közönség előtt megvilágítja. Csikós nem esik azonban abba a hibába, hogy a nagytérgazdálkodással kapcsolatban új elméleteket alkosson és a különböző nagytérgazdálkodási teóriákat egy újabb felfogással gazdagítsa, hanem Gottl von Ottlilienfeld, Ferdinand Fried, Heinrich Hunke, Werner Siebert stb., szóval a nemzeti szocialista gazdasági ideológusok nyomán — de önálló rendszere és újszerű levezetései keretében — vázolja fel a nagytérgazdaság fogalmi jegyeit. Biztosak lehetünk tehát abban, hogy Csikós könyvének elolvasása során úgy fogjuk megismerni a nagytérgazdaság lényegét, ahogy azt a német gazdasági élet vezetői megalkották és ahogy azt érvényesíteni kívánják. Ezen az alapon nyílik további következtetésekre is alkalmunk, különösen Magyarországnak egy nagytérgazdálkodásban való szerepét illetően.

A munka tartalmilag négy részre oszlik: az első rész a gazdaságból és gazdálkodásból indul ki és a nemzetgazdaság, nagytérgazdaság és világgazdaság szembeállításáig jut el.

Nevezhetnénk ezt a részt a fogalmak alapvetésének is. Csikós a fogalmi alapvetést tényleg az alapoknál kezdi, mikor a gazdaság és gazdálkodás fogalmát fejtegeti. Az olvasónak az az első benyomása, hogy itt a szerző általánosan ismert összefüggéseket tárgyal. Tovább haladva azonban bebizonyosul, hogy a fejezetek is szervesen beleilleszkednek a nagytérgazdaság problématikájába. Pl. mikor az oekonomia és a gazdaság közötti különbségre mutatnak rá. A második rész már a nagytérgazdaság fogalmának tartalmát magyarázza. E rész boncolgatja a nagytérgazdaságnak legkényesebb problémáját: a nagytérgazdaságok és a nemzetgazdaságok viszonyát. A két utolsó rész a nagytér- és regionális gazdaságok gyakorlati kérdéseivel foglalkozik.

Az első kérdésünk, amely a nagytérgazdálkodással kapcsolatban felmerül: hogyan jöhet ez a gazdálkodási forma létre? A szerző az alábbi választ adja: „A nagytérgazdaság létrejövetelének az első feltétele, hogy legyen olyan nagyhatalom, amely erre törekszik.” (40. old.) A következő oldalon Csikós ezt a tételt még tömörebben megismétli: „A nagytérgazdaság hatalmasra is biztosított léte.” Szerző rámutat a nagytér- és a regionális gazdálkodás közötti különbség lényegére is: „Oly nagytérgazdaság, mely több kisebb állam kölcsönös megegyezésének eredménye, általában nem képzelhető el.” (40. old.) Viszont a szerző más helyen mégiscsak a kölcsönös megegyezésben látja a nagytérgazdálkodás eredményességének biztosítékát: „Nagytérgazdaság akkor vezet tartósan kiegyensúlyozott fejlődéshez, ha a nagytérben élő népek és nemzetek kölcsönös megegyezésének eredménye.” (44. old.)

Arra a kérdésre, hogy a nagytérben a politikai vagy gazdasági tényezők játszá-e a fontosabb szerepet, Csikós akként adja meg a választ, hogy a nagytérgazdaságban elsősorban a térségben lévő államok hatalmi erejével kell számolni. A nagytérgazdaság e jellegéből egyenesen következik, hogy a nagytérgazdasági politika alapvető kritériumai között szerepelnek: 1. elengedhetetlen, hogy a nagytérség minden államában ugyanazon gazdasági rendszer uralkodjék; 2. szükséges az, hogy az egyes nemzetgazdaságok szerkezeti felépítődése a nagytérségre tekintettel alakuljon ki. (30. old.)

Az előbbi beállítással némileg ellentétben áll Csikósnak az a megállapítása, hogy „a nagytérgazdaság nemzetekkel számol, amelyek független állami életet élnek.” Természetesen az ellentét csak akkor áll fenn, ha a függetlenséget az állami szuverénitásra vonatkozó tudományos felfogások szerint értelmezzük. E felfogások ismeretében nem igen beszélhetünk függetlenségről, midőn „a nemzetgazdaság messzemenő függőségi viszonyba kerül azzal a politikai hatalommal, amelyik a vezetéket (t. i. a nagytérgazdaságban) kezében tartja.” (71. old.)

Csikós egy érdekes fejezetben a német államjogi irodalom alapján részletesen ki is fejti, milyen a viszony a nagytér-

gazdaság vezető hatalma, illetve a nagytérgazdaságban helyetfoglaló többi kisebb-nagyobb állam között: „Amikor ebben a nagytérszerű munkamegosztásban vizsgáljuk a nagytérgazdaság és a nemzetgazdaság viszonyát, mindenekelőtt a német államjogi berendezkedés alapelveit kell néznünk. A nemzeti szocialista Németország a vezetés és a követés elvét vitte következetesen keresztül belső alkotmányjogi rendjében. A politikai vezetés felelős, hogy a nép érdekei szerint intézze az ország sorsát; a követőknek viszont kötelessége, hogy adott helyzetükben a vezetés szempontjai szerint járjanak el. Ennek megfelelően kapja az európai nagytérgazdaság is politikai alátámasztását. A nagytérseben a vezetés Németországot és Olaszországot illeti meg.“ (68. old.)

A nagytérgazdaság fogalmának alapos tisztázása után szerző a nagytérgazdaságnak a gazdasági élet egyes ágaiban megvalósítható gyakorlati érvényesülését mutatja be részint a háború előtti világgazdaságból vett példák segítségével. Szerző itt kiemeli azokat az előnyöket, amelyek a nagytérben helyetfoglaló államok gazdasági összehangolódásából az egyes tagokra származnak. Érdeklődéssel olvastuk azokat a fejezeteket, amelyek a világgazdaságban határozottabban megkülönböztethető nagytér- és regionális gazdaságok működésével és eredményeivel foglalkoznak. Csikós itt sorra veszi az angol, az amerikai, az orosz, a japán és az európai regionális, illetve nagytereket. Különösen biztos kézzel vázolja a Szovjetunió hatalmas területeinek gazdasági kapcsolatait és ezeknek államjogi alapjait.

Csikós nemcsak tartalmi céljait valósította meg, mikor a nagytérgazdálkodás fogalmát ilyen tudományos felkészültséggel és ilyen részletesen a magyar közgazdasági irodalomban elsőnek kifejtette, hanem formai tekintetben is értékeset alkotott. Művének felépítését rendszeresség jellemzi, levezetései logikusak. Különösen ki kell emelnünk gondolkodásának elvontságát, amely azonban egyáltalán nem befolyásolja művének áttekinthetőségét, stílusának érthetőségét.

Csikós-Nagy Béla előttünk fekvő munkája nagymértékben hozzájárul ahhoz, hogy a magyar gazdasági közvélemény a mai Európa egyik legfontosabb kérdésében tisztán láthasson.

Rézler Gyula

Probleme und Aufgaben des deutschen Geld- und Kreditwesens. — Herausgegeben vom Präsidium und Volkswirtschaftlichen Beirat des Deutschen Instituts für Bankwissenschaft und Bankwesen, Berlin 1942. 313 lap.

Bevett szokás, hogy amikor egy egyetemi tanár, vagy egy érdekképviselői vezető bizonyos tisztes kort betölt, tiszteletére Emlékkönyvet adnak ki. Ennek a meghonosodott szo-

kásnak hódolt a német TEBE, amikor elnöke Otto Christian Fischer 60-ik születésnapjára vaskos kötetten kedveskedett, amelyben a német hitelgazdálkodás aktuális kérdéseit a legjelesebb német elméleti és gyakorlati szakértők teszik vizsgálat tárgyává. A könyv, amelyhez Walther Funk birodalmi gazdaságügyi miniszter írt előszót, négy nagy fejezetben tárgyalja a német hitelgazdálkodás jelenlegi kérdéseit. A csoportosítás szerint az első fejezet a pénz címet viseli, ezt követi a hitel, majd pedig a kamatproblémák tárgyalása és befejezésül a finanszírozások kérdését vonja a tárgyalás keretébe.

Az első fejezetben az első cikket Emil Puhl, a Német Birodalmi Bank alelnöke a német jegybank feladatairól írta, akinek hasonló tárgyú tanulmányaival a német folyóiratok lapjain lépten-nyomon találkozunk. Amíg azonban egyéb értekezései rendszerint a jegybanknak a hitel, a kamatláb és devizapolitika terén szükséges irányító és befolyásoló működésével foglalkoznak, addig ez a cikk a Német Birodalmi Bank szociális, nemzeti és európai feladatának ismertetésére szorítkozik. Kiindul az 1939 június 15-én életbelépett új jegybanktörvényből, melynek folytán a német jegybank „a nemzeti szocialista államvezetés organikus alkotó elemévé vált”. (2. old.) Ebből következnek azok az átalakulások, amelyek folytán a német jegybank uralkodó tényezővé lépett elő nemcsak a valutapolitika terén, hanem kezében összpontosította a pénz- és tőkepiac feletti egyeduralmat is. Ebből a rábízott funkcióból termelődött ki a jegybank nemzeti feladata, amely elsősorban a német fizetési eszköz intervalutáris értékének fenntartásából és biztosításából állott. Minthogy a hadászati sikerek a Német Birodalom befolyásolási hatósugarát egyre messzebb eső területekre tölték ki, a megszállt területek hitelének, valutáris viszonyainak beszerzése a német jegybankra hárult, ezeknek a sikeres megoldása alkotja a Német Birodalmi Bank európai feladatát. — Két teljesen elméleti fejtegetés követi Emil Puhl cikkét. Az első a bankpénzről J. B. Gradl, a másodikat a pénzérték változásokról Leo Drescher írta. A bankpolitika lényeges jellemző vonása tudvalevőleg, hogy a közgazdaság pénzszükségletéhez alkalmazkodik, keletkezése azzal szoros összefüggésben áll, s ezért forgalma rugalmas. Erre a tényre Gradl említett tanulmánya szemléltetően utal, gyakorlati példákkal is alátámasztja megállapításait, de különös figyelemre tarthatnak igényt azok a fejtegetései, amikor „a bankpénz és takarékpénz” (15. old.) közötti szerves kapcsolatot elemzi. A járulékos vásárlóerő levezetésével, amelynek a háborús pénzügyi gazdálkodásnál jut kiemelkedő szerep, a takarékpénz vállalja a legfontosabb feladatot. A takarékpénz jelentőségének a legszélesebb néprétegekbe való beleplántálása képes a fölösleges vásárlóerőt takarékpénzek alakjában a forgalomból kivonni és a megis-

méltódó állami hitelszükségletek rendelkezésére tartalékolni. Ezzel a jelenséggel függ össze Drescher „Pénzértékváltozások“ címet viselő értekezése, amelyben kifejezésre juttatja, hogy milyen fontos közgazdasági érdekek fűződnek ahhoz, hogy „a pénzegység csereértéke állandó legyen“, (25. old.) mert csak az ilyen pénz iránt nyilvánulhat meg tartós bizalom. A bizalmatlanság a pénz értékállandóságával szemben a pénzérték kilengéseire, időnként bekövetkező hullámváltozására vezet, ami a pénzérték rövidebb, hosszabb lejáratú változásait vonhatja maga után. Ezek a rendellenességek elkerülhetőkké válnak, ha a fölösleges, a járulékos vásárlóerő levezetése folytán olyan árpolitika keletkezik, amely egyrészt az áralakulás felett teljes ellenőrzést biztosít, másrészt elejét veszi annak, hogy a pénzváltak gyorsan váljanak áruváltakká, vagyis ezt a folyamatot erősen lassítja, sőt gyakran meg is akadályozza. — Az első nagy fejezetet Otto Pfeiderer: „Világpénz és nemzeti valuta“ című cikke zárja le. Rövid történetét adja a valutaközösségek virágzásának és széthullásának, majd vázolja a klasszikus aranyvaluta dogmáját, az aranynak, mint intervalutáris árfolyam fenntartására irányuló eszköznek szerepét s azután tér rá annak a kapcsolatnak kifejtésére, amely fennál a világpénz és a nemzeti valuta között. A német álláspont ennél a kérdésnél közismert, mely szerint „valutacsoportokat“ (45. old.) kell alakítani, amely tömörülésnek lesz egy vezető valutája, amelyhez a csoport tagjai alkalmazkodnak, vele szerves kapcsolatban állanak. Ehhez az elgondoláshoz fűzi szerző további fejtegetéseit, melyek szerint a valutacsoport szervezet a valuta- és hitelpolitikai, továbbá a nemzetközi fizetések teljesítési módzatait aránylag könnyű szerrel oldaná meg. Hozzájárul a helyes nemzetközi valutaparitások kialakulásához, amely sem az egyes országok, sem egész kontinensek egyenletes, tartós gazdasági fejlődése szempontjából nem közömbös.

Két problémamasorozattal kellett a német hitelgazdálkodásnak megbirkóznia. Mindkét feladat már jó korán, közvetlenül a háború kitörésekor, valósággal párhuzamosan egymás mellett haladva, éreztette súlyát és a gazdasági élet fejlődésére gyakorolt hatását. E két feladat: a hitelszervezet aktív bekapcsolódása a háborús állami pénzügyi műveletek lebonyolításába és a meghódított területek hitelpolitikai megszervezése. E két fontos feladaton felül még a bankpolitika tevékenységi területére tartozott az átfarmálódott külkereskedelmi forgalom és kereskedelempolitikai kapcsolatok révén előtérbe nyomult finanszírozási kérdésekbe való tényleges és meglehetősen élénk bekapcsolódás. Ezeknek az inkább gyakorlati természetű kérdéseknek taglalására szorítkozik a könyv második nagy fejezete, amelynek első cikkét Kurt Lange a tőkepiaci politikáról, s második tanulmányát a tőkeképződés és a hitel összefüggé-

seiről Otto Neubaur és Bernhard Benning dolgozták ki. Ezekből a tanulmányokból képet nyerünk az állam irányító szerepéről a tőkepiac fölött, amely a magánkibocsátások ellenőrzésével szoros kapcsolatot tart és megismerjük a nyiltpiaci politika lényegét és befolyását a tőkepiacra. A tőkeképződésre a takarékosági szellem gyakorolja a legnagyobb befolyást akkor, amidőn az államok a korlátozó intézkedések egész sora folytán zárt gazdasági életet élnek. Ennek a kérdésnek kifejtése meglehetősen nagy területet nyer ezekben a tanulmányokban. Nem közömbös a takarékoság számszerűsége szempontjából: „a pótberuházások és az új beruházások észszerű szétosztása”. (70. old.) Ebben a vonatkozásban, vagyis ennek a két kérdésnek helyes megoldása szempontjából tekinthető át a tényleges tőkeképződés, amely a gazdasági élet termelési tényezőinek teljes foglalkoztatása idején kétszeres fontosságot testesít meg magában.

A bankszervezet is éppen úgy átalakulásokon esik keresztül, amint a háború befolyása révén átformálódik az egész közgazdaság. Amint a gazdaságpolitikának, az egész gazdasági életnek a háborús gazdálkodás szolgálatába való átállítása terén Németország járt elől és ezt a feladatát a többi hadviselő ország között ő oldotta meg először és a legsikeresebben, bankpolitikáját is ez az állam illesztette bele a legtökéletesebben a háborús gépezetébe. Ennek az átalakult bankpolitikának kifejtésére és részletes kidolgozására szorítkozik H. J. Abs és E. W. Schmidt terjedelmesebb tanulmánya, amelyben szerzők a bankszervezet átalakulásának fázisait vázolják, amely átszervezésnél a „likviditás és a hitelbiztonság” (83. old.) mindenkor a bankpolitika kiemelkedő vezértényezőiként szerepeltek. Ezen elvek szemmeltartása mellett számszerű összefoglaló képet nyújtanak a német pénzügyintézetek hitelpolitikájának fejlődési vonaláról, amely az irányított gazdálkodás rendszerének keretein belül a bankszerű hitel igények kielégítése által előmozdította és erősen támogatta a gazdasági hadviselés érdekeit. — Különben a bankhitel és a bankok likviditása közötti összefüggést fejtegeti Hans Schippel és Kurt Hunscha közösen írott cikke s végül ebben a fejezetben az értekezések sorát bezárja Friedrich Pfeffer a hitelszervezet organizációjáról és irányításáról szóló tanulmánya.

Az utolsó évtizedben a kamatprobléma meglehetősen bő eszmecserét váltott ki a német közgazdasági irodalomban. Az „olesó pénz politikája” meglehetősen hatalmas irodalmat termelt ki, mert az a felfogás vált uralkodóvá, hogy a termelés ütemének élénkítését az előnyös hitel elősegíti. Ez a felfogás csendül ki ennek a könyvnek harmadik nagy fejezetében helyet foglaló tanulmányok hangjából is, amikor vizsgálat tárgyává teszik ama lényegét, s a termelésre és a takarékosági szel-

lem előmozdítására gyakorolt hatását. Majd pedig az államhitel, a tőkepiac és a konverziók alakulását teszik vizsgálódásuk tárgyává az ebben a fejezetben napvilágot látott cikkek a kamatlábpolitika szempontjából és végül Günter Keiser cikke annak az általánosságban mozgó kérdésnek szentel hosszabb tanulmányt, hogy magának a közgazdaságnak fejlődésére milyen átalakító hatásokat gyakorol a kamátpolitika. Ebben a cikkben találunk fevilágosítást arra, hogy Németországban milyen összegeket képviselnek a pénzvagyron kihelyezési módjai és mennyi azok jövedelmezősége. Figyelemreméltók az értekezés azon táblázatai, amelyek ebben a vonatkozásban az egyes külföldi államokkal való összehasonlításra utalnak.

Sokkal nagyobb érdeklődésre tarthat számot a munka negyedik és egyúttal záró fejezete, amely a finanszírozások kérdéseit taglalja. Németországban tudvalevőleg az állam irányító szerepe a gazdasági élet alakulásánál az ipari termelés korábban el nem képzelt arányait váltotta ki. Közvetlenül a háború kitörését megelőző időszakban a négyéves terv célkitűzései, a nyersanyagprobléma megoldása, az élelmiszerek biztosítása a közgazdaságot rendkívüli feladatok elé állították. Ezzel egyidejűleg a termelési szervek programmszerű átalakításai, az üzemi és befektetési hitelek növekedése nemcsak a közgazdasági élet fejlődését befolyásolták hatványozott mértékben, hanem a bankokkal szemben is igényeket támasztottak. A nyersanyaghiány folytán gondoskodni kellett pótanyagokról, amelyek közül a legnagyobb jelentőségre a szintetikus benzin, a műgummi tett szert, továbbá az új textilanyagok, — textil pótanyagok — gyártása sok ipartelep átalakítását és újak életrekeltését vonta maga után. Sok olyan iparág kisebb termelésre szorult össze, amelyek korábban külföldről behozott nyersanyagokat dolgoztak fel. Ezzel szemben új vállalatok keletkeztek és sok meglevő telep tökéletes átalakítása következett be, amelyeknek fő rendeltetése nemcsak abban csúcscsodott ki, hogy a nyersanyagpótló anyagokat gyártják, hanem olyan cikkekkel jelenhessenek meg a szomszédos államok piacain, amelyek árban és minőségben a német gyártmányok elhelyezési lehetőségeit feltétlenül biztosítják. Küzdelmes fáradozások árán lehetett csak biztosítani az egyensúlyt a német ipari termelésben, hogy ne érezze meg az ipari termelés a nyersanyaghiányt és másrészt a külföldi eladásra gyártott cikkeknek sem mennyisége, sem értéke ne csökkenjen, sőt inkább emelkedő irányzatot mutasson. A német iparnak tehát be kellett rendezkednie — meglehetősen gyorsasággal — azoknak a gyártási átalakulásokkal kapcsolatos zavaroknak kiegyensúlyozásáért, amelyek egy ilyen hatalmas gyáripari termelésnél esetleg zökkenők előidézésére alkalmasak. Másszóval ezt úgy lehet jellemezni, hogy az ipar likviditását kellett biztosítani, hogy az

állami megrendelések és a nagy hadi ipari beruházások a legkisebb zavar nélkül eszközölhetők legyenek.

A megrendelésekkel túlhalmozott ipar nem nélkülözhetette a bankok hiteltámogatását. Ezeknek a hitelalátámasztásoknak és a német hitelszervezetnek az ipar finanszírozására irányuló szerepével foglalkozik a könyv utolsó szakasza, amelyben külön fejezetet alkotnak a nagy- és középipar tőkével való ellátásának problémái, továbbá külön szakaszt kap annak a kérdésnek a tárgyalása F. Reinhart és M. von Zabern tanulmányában, hogy milyen a jelentősége az ipari vállalatoknál a saját tőke képződésének. A vállalatok önfinanszírozásának fontosságát hangsúlyozza ez a tanulmány és irányt mutat a nagy iparvállalatoknak arra, hogy milyen módok és lehetőségek állnak fenn a saját tőke képződésére. Nagyobb érdeklődésre tarthat azonban számot az ezt követő értekezés, amely W. Bötzkés és K. Krebs tollából az ipari finanszírozás kérdéseit teljes részletességgel tárgyalja. Külön teszi vizsgálat tárgyává a rövid- és hosszúlejáratú ipari hitelek kérdését és egészen újszerű az a fejtegetés, amely a biztosító társaságok, mint tőkegyűjtő szervek szerepét tárgyalja a hosszúlejáratú ipari finanszírozás kérdésénél. (233. old.) Ehhez a tanulmányhoz kapcsolódik Günter Noell cikke a középipar finanszírozásáról. Ebben az értekezésben kidomborodik a középipar fontossága, amelynek jelentőségét a bankok hitelpolitikája is elismeri. Erőtéljes, önálló kézműiparos existenciák csak az esetben maradhatnak fenn, hangsúlyozza a tanulmány, (258 old.) ha ennek a fontos rétegnek hiteligényei a bankoknál éppen olyan elbírálásban részesülnek, mint amennyire egybeforrott a bankok hitelpolitikája a nagyiparral. Ha még felemlítjük, hogy ugyanebben a fejezetben az ipari záloglevél és a községek beruházási hitelproblémái is feldolgozást nyernek, úgy világossá válik előttünk, hogy a német közgazdaságban ma annyira uralkodó ipari hitelpolitika kérdései milyen bő részletességgel találtak feldolgozásra ebben a munkában.

Maga a könyv abból a szempontból tarthat igényt szélesebb érdeklődésre, mert a német gazdaságpolitikának úgyszólván keresztmetszetét kapjuk benne a legjelentékenyebb német elméleti és gyakorlati szakértők tollából.

Domány Gyula

Urbányi János: A vállalatvezetés személyiség kérdései. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 1942. 223 oldal.

Amíg Jaques Savarynál és a vállalati gazdaságtan többi úttörőinél mindenütt a személyiségkérdések voltak az előtér-

ben, addig a múlt század vége óta a vállalati gazdaságtanban megindult rendszerezés egyre inkább a vállalkozás tárgyi tényeire irányította kutatását. Ez a folyamat odavezetett, hogy a legutóbbi időkig a vállalatgazdaságtanok alig foglalkoztak a vállalattal kapcsolatos személyi kérdésekkel.

A német nemzeti szocialista átalakulás e tekintetben is igen érdekes változást hozott. Ha az állam nem a tőkén, hanem a munkaerőn nyugszik, akkor a vállalkozás sem lehet a tőke kérdése csupán. A vállalati gazdaságtanban is megkezdődik egy átértékelési folyamat, ami egyelőre még inkább külsőségekben nyilvánul meg. Így a vállalati termelési tényezők sorrendjét, a tőkét, a munkát és a szervezést felcserélik s a sorrendet a munkával kezdik. Bizonyos idegen anyagnak behatolását is jelenti a vállalati gazdaságtanba ez a folyamat. Egyes munkákban egész szociálpolitikai fejtegetéseket találunk, amelyek a művek szerkezetének egységét megbontják.

Ha ebben az átértékelési folyamatban bizonyos túlzások is állapíthatók meg, kétségtelen tény az, hogy a vállalkozás személyi kérdéseinek helyes megvilágítására a vállalati gazdaságtannak szüksége van. A vállalkozás személyes tevékenység eredménye. Vállalkozó nélkül nincs vállalat. Milyenek keli tehát a jó vállalkozónak lennie? — De nincs vállalat munka nélkül sem. Ismerni kell tehát a dolgozóval kapcsolatos személyi kérdéseket is. A vállalati termelés eredménye azonban az eladásban ismét emberekkel, a fogyasztókkal kapcsolatos. A fogyasztó nélkül nincs meg a vállalati munka értékesítésének lehetősége.

Urbányi helyesen látta meg tehát a kérdést, amikor a vállalkozás személyiség kérdéseit ezen a három ponton, a vállalkozó, a dolgozó és a fogyasztó kérdésével kapcsolatban elemzi. Talán a német irodalom, amelyet munkája elkészítésekor használt, okozta azt, hogy amikor a vállalatvezetés személyi kérdéseit óhajta tisztázni, nem annyira a vállalkozó kérdésével foglalkozik. Ez kifejezésre jut az anyag tárgyalásában is, mert a IX. fejezetben, ahol a vállalat személyiségeit az alkalmazott lélektan megvilágításában tárgyalja, nem a vállalkozóból indul ki, amint hogy ez „a vállalatvezetés személyiségkérdéseivel” kapcsolatban logikus és helyes lett volna, hanem a dolgozóból, akinek pedig, mint a vállalatvezetői akarat végrehajtójának csak másodlagos szerepe lehet a vállalatvezetésben.

Talán a felvetett kérdés újszerűsége okozza, de meg kell állapítani, hogy a könyv szerkezete bizonyos mértékig laza. Sok lenne a nem vállalkozástani, hanem közgazdasági és pszichológiai anyag, ami vállalatvezetési szempontból nem értékesíthető. A két utolsó fejezet különösen vázlatos és nem illeszkedik szorosan a felvetett kérdéshez.

Az említett bírálatos megjegyzések nem csökkentik a könyv érdemét.

Urbányi kísérlete, hogy a tárgyi szempontok mellett a személyi szempontok nagy szerepére a vállalati gazdaságtanban reámutasson, minden dícséretet megérdemel és kétségkívül hozzá fog járulni ahhoz, hogy kutatóink erre a kérdésre az eddigénél több figyelmet fordítsanak.

vitéz Rajty Tivadar

Walter Zollinger: Die Inflations-Theorie auf Irrwegen. 1942. Verlag Huber & Co. A. G. Frauenfeld und Leipzig. 176. l.

Szerző egy nagy svájci biztosító intézetnek a vezetője és bár már több figyelemreméltó közgazdasági műve jelent meg, mégis „Praktiker“-nek nevezi magát és könyvének zárószavában szinte elnézést kér azért, hogy oly régi elmélettel, mint amilyen a kvantitási elmélet, merészkedik állást foglalni. Egyidejűleg szembeszegül az inflációs elmélettel és azzal a felfogással is, mintha a jegybankok és magánbankok vásárlóerőt kreálnának.

A *kreációs elmélet* cáfolatát arra alapítja, hogy a jegybank nem képes a semmiből vagy a takarékosági folyamaton kívül hitelt nyújtani (64. l.). A jegybank a hitelek közvetítése tekintetében elvileg nem ítéltető meg másképp, mint a magánbankok, mert a banknak mindkét kategóriája csak közvetíti a hitelt, csak a „csupánadós“ (Nurschuldner) és a „csupánhitelező“ (Nurgläubiger) között áll.* Maga a bank egyidejűleg vesz és ad hitelt. Ebből vonja le szerző azt a tételt, hogy „nemcsak a fizetőeszközök keletkezése, hanem azok forgalma sem gyakorol semmiféle befolyást a javak áaira.“ (65. l.) Ez az állásfoglalás annál nehezebben érthető, mert Zollinger nézetét kifejezetten a kényszerforgalmú bankjegyek kibocsátására is alkalmazza (74. l.), holott itt már igazán nem lehet a bankjegyet oly hiteleszközként felfogni, amely mint ilyen semlegesíti a bank által nyújtott hitelt.

Azt a felfogását, hogy a forgalomban levő fizetőeszközök mennyisége nem gyakorol hatást az árszínvonalra, arra alapítja, hogy a vásárlóerő érvényesítése az emberi akarat dolga (92. oldal). „Ezt nem a pénz- vagy fizetőeszköz-forgalom diktálja, hanem megfordítva a vásárlóerő érvényesítése határozza meg a fizetőeszközök iránti szükségletet.“ Ebből az okfejtésből

* „Csupánhitelező“ mindig az, aki javakat vagy szolgáltatásokat pénztőke ellenében elad, „csupánadós“ ellenben az, aki azokat kapja és az ellenértékkel adós marad (szállítási hitel) vagy kölcsönvet: hitelezői jogokkal fizet (közvetített hitel). (128. oldal)

önként folyik ez a — szinte hihetetlenül hangzó — következtetés: „Az ok és a hatás végzetes felcserélése, ha azt hisszük, hogy a pénzforgalom felelős a drágulásért.“ (94. l.).

Szerzőnk azonban nem áll itt meg, hanem igyekszik az árszínvonal emelkedéséért való felelősséget a pénzforgalom megduzzadásáról más tényezőkre áthárítani. Ezek a tényezők, szerinte, a következők: Az árdrágulás legfontosabb okozója a behozatal megdrágulása. A megnehezült behozatalnál fogva bizonyos javakat drágábban kell magunknak termelnünk, mint ahogy azokat előbb be tudtuk szerezni. További ok a kereslet oldalán az állam fokozott jószágfogyasztása és az egyes gazdasági alanyok törekvése, hogy előzetes beszerzéssel fedezzék magukat. Hozzájárul, hogy a kereslet eme folytonos emelkedését a készletek folytonos elhasználása követi. Ez viszont aggodalmassá teszi a közönséget, hogy további áremelkedések következnek, amit magáról azzal igyekszik elhárítani, hogy pénztőkéjét igyekszik tárgyi javakra (Sachgut) becserélni.

Sokkal meggyőzőbb a könyvnek az az okfejtése, amellyel igyekszik megdönteni azt a Macleod-Hahn elméletet, mintha a magán-giróbankok hitelnyújtásukkal valóságos fizető-eszközöket, valóságos vásárlóerőt teremtenének. Zollinger szerint ez az utópiák birodalmába tartozik, mert a bankok nagy számánál fogva a depositok olyanoknak a kezeibe kerülhetnek, akik más bankok ügyfelei vagy akik azokat harmadik személyek kezeihez való effektív kifizetésekre akarják felhasználni. „A banknak tehát azzal kell számolnia, hogy a követelést más banknál kell rendelkezésre bocsátania. Erre a célra neki magának kell ily követelések felett rendelkeznie. Vajjon tényleg így van-e, ezt a mérleg aktív oldalán, t. i. ott kell megállapítani, ahol a jegybankkal szemben bankjegyek vagy giró-követelések alakjában fennálló, vagy más bankokkal szemben azonnal esedékes vagy rövidlejáratú követelések állanak. Ha tehát a legnagyobb lehetséges hitelközvetítés mértékét kívánjuk jelezni, úgy nem a passzív oldalból, vagyis az ügyfelek pénzeinek összegéből kell kiindulnunk, hanem az aktív oldalon feltüntetett likvid eszközökből, mert a banknak arra kell ügyelnie, hogy meg tudjon azoknak az igényeknek felelni, amelyeket vele szemben fennálló követelések folyósítása vagy átutalása tekintetében támasztanak, tekintet nélkül arra, vajjon azok hitelből vagy megtakarításból származnak.“ (102. oldal).

Ebből aztán azt következteti, hogy a magánbankok a hitelnyújtás autonómiáját csak korlátolt mértékben használhatják ki, mert a bank csak annyi hitelt közvetíthet, hogy a fizetési célokra felhasználható hitelezői jogai ne süllyedjenek ügyfelei követeléseinek bizonyos hányada alá. „A likvid eszközök eredete nem játszik szerepet, mert ezek csak az átruházás közvetítői. Nem forrásai a hitelnek, hanem csak az eszköz, amelyet

a hitelláncolat létesítésénél vagy később, akkor használnak fel, amikor az új csupánhitelező adósát fel akarja cserélni. A járulékos hitel tanának az a végzete, hogy ezt nem ismerte fel. Nem törődve a hitel keletkezésével, a tudományos finomságok bőséges kihasználásával olyan elméleteket vezetett be, amelyek épp oly tarthatatlanok, mint az egész tan.“ (104. oldal)

Végül meg akarunk még arról a fejezetről emlékezni, amelynek címe: „Az alacsony kamatláb megnehezíti az árpolitikát.“ Éleslátással állapítja meg itt Zollinger, hogy oly időkben, amikor az árdrágulás irányzata amúgy is fennáll, a szándékosan leszállított kamatszínvonal még gyorsítja az átmenetet a pénztőkéről a jószágbirtoklás felé, vagyis a tárgyi jószágokba való menekülést. A pénzérték csökkenéséhez még hozzájárul a hozadék csökkenése, úgyhogy a nyomás az állam árpolitikájával szemben erősödik. „Az állam-rezónnak nem lehet és nem is szabad arra a magángazdasági beállításra szorítkoznia, hogy egy szabálytalan kamathelyzetet teljes erejéből az adósnak, elsősorban tehát magának az államnak javára használjon ki. Az állam kamatmegtakarítása nem lehet döntő és önmagában nem igazolhatja a takarékoskodók és a járadék-élvezők megkárosítását.“ (154. oldal)

Bizonyos, hogy nem lesz egyetlen ember sem, aki a könyv merészen felállított tételei mindegyikét magáévá tegye. Viszont az is bizonyos, hogy gondolatokban gazdag és gondolatokat termelő munkával állunk szemben, amelynek olvasása és tanulmányozása mindenkinek hasznot és előnyt jelent.

(é. a.)

Donay—dr. Bernhardine: Die Stellung des Preises in der deutschen Wirtschaftspolitik von 1933 bis 1937. Jena. Gustav Fischer. 1940. 94 old.

Szerzőnk munkájának céljaul a német nemzeti szocializmus árpolitikai intézkedéseinek ismertetését, valamint az 1933—1937. években elért eredmények és tapasztalatok elméleti leszűrését tűzte ki.

Bevezetésében kidombortíja, hogy az első világháborút követő gazdasági harcok felborították a gazdasági egyensúly automatikus szabályozódását. Míg az egymást követő gazdaságpolitikai intézkedések többé-kevésbé tudatosan elmélyítették az államok befolyását a gazdasági életre, addig Németország határozottan a céltudatos irányítás elvét követte. A nemzeti szocializmus felfogása szerint — írja Donay — a gazdasági irányítás nem jelenti sem a gazdasági élet belső törvényszerűségeinek megtagadását, sem pedig a gazdasági élet önszabályozódását előmozdító erők mellőzését, hanem csupán ezen erők

(magánkezdeményezés és ár) alárendelését a politikai célkitűzéseknek. (1 old.) Az irányított gazdálkodás fogalma magával hozza a gazdasági fejlődés irányának, határainak és célkitűzéseinek leszögezését. Ebben a keretben meghagyja az erők szabad kibontakozását. Ennek a keretnek meghatározása a gazdasági irányítás legnehezebb feladata, mert ettől függ, hogy sikerül-e a gazdasági élet dinamikus erőtenyezőit az államhatalom célkitűzéseivel olyan módon összhangban hozni, hogy az általános fejlődést továbbra is biztosítsa.

A nemzeti szocializmus arra az álláspontra helyezkedik, hogy a szabad áralakulás nem vezet sem szükségképen, sem a valóságban a termelés oly beállítására, amely nemzetgazdasági szempontból a legjobb ellátást és jövedelemeloszlást lenne képes biztosítani. Az irányított gazdaságban az árak már nem az adott gazdasági feltételekhez igazodó „statikus egyensúlyárak” (statische Gleichgewichtspreise) lesznek, hanem oly „arányított árak” (allgemeine Preise), melyek már az államhatalom politikai és gazdasági célkitűzéseinek megfelelően állapíttatnak meg. Az „arányított ár” is „egyensúly ár” kell hogy legyen, de nem mint a szabadpiac automatikus funkciója, hanem mint a közhatalom által megteremtett piaci helyzet szüleménye.

Az 1933. óta folytatott német árpolitikát vizsgálva Donay két jellegzetes vonást különböztet meg. Elsősorban azt, hogy az árpolitika struktúrája piac szerint — nevezetesen mezőgazdasági, ipari és munkapiac szerint — lényegesen különbözik és másodsorban, hogy ugyanakkor mindhárom piacon észlelhető a merev kötöttségeknek növekedése. Következésképpen tanulmányát erre a meglátásra építi fel: az első részben az árszabályozás összefüggéseivel foglalkozik, szoros kapcsolataival a külkereskedelmi élettel, a pénzértékkel és végül felsorolja az árszabályozás közvetett és közvetlen formáit, a második részben az élelmiszerpiacnak, a harmadikban az ipari termékek árainak és végül az utolsóban a munkabérnek szabályozását tárja elénk.

Míg az iparban a szabad áralakulás úgy a fogyasztók, mint a termelők érdekeinek megfelelően csökkenő irányzatot mutat, a mezőgazdaságban a növekvő kereslet kielégítése állandó költségtöbbletet, tehát egyre emelkedő árakat jelent: fogyasztó és termelő érdekei ütköznek. Ha az árak esnek — mint a harminces években az eset volt — a mezőgazdaság rentabilitása válik kérdésessé, ha viszont emelkednek, a növekvő kereslet szerint a fogyasztók rövidülnek meg. Mindkét esetben zavar áll be a jövedelemeloszlásban. Ahhoz, hogy az árszerkezet surlódásmentesen működjék, elengedhetetlenül szükséges a kereslet és kínálat rugalmassága, ez pedig úgyis szólni hiányzik, mert az élelmiszerek iránti kereslet biológiai

szükségeinktől függvén, adott mennyiségként áll szemben a természet számtalan szeszélyétől függő kínálattal. Ezen okok mellett a harmincas években uralkodó mezőgazdasági válság megadta az alapot úgy az agrárállamok, mint a behozatalra szoruló országoknak arra, hogy messzemenő árszabályozással igyekezzenek a megfelelő „optimális” árakat elérni.

A német nemzeti szocializmus agrárpolitikája két célt tűzött ki maga elé: először a nemzeti föld és mezőgazdasági lakosság védelmezését a piac viszontagságai ellen és másodszor a viszonylagos — 85—90%-ig terjedő — önellátás biztosítását, mely egyrészt a termelés fokozását, másrészt a fogyasztásnak a termelési lehetőségekhez való hozzáillesztését tette szükségessé. Eme célok elérésére hatósági szakintézményt állítottak fel az ú. n. „Reichsnährstand”-ot (birodalmi élelmezési rend), mely magába foglalja az összes mezőgazdasági termékeket, termelő, feldolgozó és értékesítő gazdaságokat. A „Reichsnährstand” nem csak termelési szakszervezete a birodalmi mezőgazdaságnak, hanem piaci szerve is (Marktverband), mert reá hárul ennek szabályozása is. Az agrárpolitika és általános gazdaságpolitika szoros együttműködését a központi irányítást gyakorló „Reichswirtschaftsministerium” (Gazdaságügyi miniszterium) biztosítja, a központi árszabályozás által. Az árszabályozásra vonatkozó rendeleteket a „Reichsnährstand”-ok piaci szervei mellett az ú. n. „Reichsstelle”-k hajtják végre. Könnyen áttekinthető módon vázolja a szerző gazdaságelméleti szempontból az agrárpolitikai intézkedéseket és hatásukat egyrészt a termelésre, másrészt az ellátásra. (15—29. old.)

Az ipari termékek áralakulásában a szabadverseny — mint a termelést szabályozó tényező — lényegesen nagyobb szerepet játszik mint a mezőgazdaságban. A verseny szabályozó ereje azonban csak a „tökéletes versenyű” piacokon, az ú. n. „szabad szektorokban” érvényesül, a „korlátolt versenyű” piacon avagy a „kötött szektoron” felmondja a szolgálatot. Általában normális viszonyok mellett a „tökéletes versenyű” piacon a leghelyesebb, ha semilyen árpolitikai beavatkozás nem történik, mert a tökéletes verseny kétségtelen a gazdaságilag optimális ár kialakulásához vezet, rendkívüli időkben is itt a beavatkozás csupán az áralakulás irányítására (közvetett beavatkozás) kell szorítkozzék. A korlátolt versenyű piacon a helyzet más. Itt a termelők arra törekszenek, hogy saját maguknak monopolisztikus helyzetet teremtvén irányítsák érdekeik szerint az áralakulást. Az így kialakult ár lehet optimális, de valószínűbb hogy sem a fogyasztóknak, sem a közérdeknek nem felel meg. Ezért itt a hatósági beavatkozás indokolt. Szerző szerint itt a beavatkozás az alábbi három pontra kell hogy kiterjedjen:

1. A kötöttség jogosultságának vizsgálatára és esetleges megszüntetésére.

2. Az érdektömörületi árpolitika ellenőrzésére.

3. Az árak hatásainak megfigyelésére és befolyásolására.

A német ipari árpolitika fejlődésében Donay három időszakot különböztet meg: 1. A Gördeker árkormánybiztosság idejét 1931. decemberétől 1932. tavaszáig, a szakminiszteriumok folytatólagos árpolitikájával, melyet a szabad áralakulás alátámasztása jellemez; 2. 1933-tól a hatósági árpolitika a felledüléssel járó áremelkedéseket igyekezett lefékezni és 3. 1936. őszétől életbe lép a közvetlen árszabályozás (árrögzítés).

Az első két időszak árpolitikája csak irány tekintetében különbözik egymástól, lényegében mindketten az intézkedések a szabadáralakulás ellenőrzésére szorítkoznak. 1936. óta a szabályozó árszabályozás helyébe az államilag szervezett áralkítás lép, ezzel a rentabilitás helyébe mint gazdasági eredménymérő a „gazdaságosság“ fogalma lép, mely szerint az elért eredményeket a politika által kitűzött célokkal kell összehasonlítani. A célok tekintetében a nemzeti szocializmus az ipar terén a következőket tűzte ki: az elsőrendű szükségleti cikkekkel való ellátásnak biztosítása, a tényleges (real) munkabérek tartása mellett a termelőképeség fokozása és végül a termelésnek az állami szükségletek fedezésére való átállítása.

Szerző elég részletesen szemlélteti az iparra vonatkozó árpolitikai intézkedéseket gazdaságelméleti megvilágításban. Ismerteti a négyéves tervet végrehajtó törvényt, mely hatálybalépésekor (1936. okt. 29.) birodalmi árkormánybiztosságot létesít. Ennek szervezete két részre tagozódik: ármegállapító- és árellenőrző szervekre. Az általános ármegállapítási jog a birodalmi áralkulás kormánybiztosát illeti meg, a regionális árak megállapítása a „Preisbildungsstelle“-knek feladata. Az árellenőrzés az államrendőrség kötelessége. Részben mint ármegállapító, részben mint árellenőrző szervek szerepelnek: a „Warenüberwachungsstellen“, az ipari szervezetek, kamarák és kartellek.

Az ipari árpolitika eredményeiről Donay számok és diagramok segítségével ad képet. Ha az általános árszínvonal tartása nem is sikerült, emelkedése aránylag csekély volt. Érdekes, hogy a kartellizált áruk piacán 1937-ben az árindex közel 20% súlyedést mutat az 1928-as árakkal szemben, ugyanakkor az általános nagykereskedelmi árindex 10–12% emelkedést jelez.

A munkabért kettős gazdasági jelentőségének — költség és jövedelemtenyező — megfelelően a nemzeti szocializmus olyan fizetésnek tekinti, amely a munka költségei, a munkás teljesítménye, a vállalat teljesítőképesége és a munkás közösségi-szociális teljesítménye szerint kell hogy megállapíttassék. A munkabér három elemének: az alapbér- vagy iránybér-, a teljesítményjárulék- és haszonrészesedésnek megállapítása a

vállalkozóra van bízva, de alá van vetve az állami megbízottak ellenőrzésének. A Treuhänder-ek az alaphért a hivatalos drágasági indexszámok alapján ellenőrzik, figyelembe véve a munkás családi állapotát, foglalkozását, teljesítőképességét, továbbá a vállalat helyzetét és az általános gazdasági helyzetet. Ha a vállalat alacsony jövedelmezősége nem teszi lehetővé a megfelelő bérek fizetését és feltételezhető, hogy a gyenge jövedelmezőség a rossz igazgatás és szervezatlenség következménye, akkor hivatalból rendelnek ki szakértőket a vállalat megvizsgálására, talpraállítása céljából.

A teljesítményjárulék a jobb, illetve nagyobb teljesítménynek megfelelően egészíti ki az alaphért. Gyakorlatilag ez a járulék három formát ölthet: fix- vagy időbér, hullámzó- vagy akordbér és vegyesbér. Ezek közül az akordbér talál a legáltalánosabb alkalmazásra. Szerző részletesen ismerteti az idevonatkozó rendelkezéseket (77—79. old.), általában ezek a helyes és igazságos bérmegállapítást és a szociális követelmények megvalósítását célozzák.

A munkabér javítása a munkásoknak a vállalat nyereségéből való részesítésével nincs általánosan elterjedve. A törvény csak a részvénytársaságokat kötelezi arra, hogy a nyereség arányos részét fordítsák szociális célokra. Míg az „arányos rész“ nagyságát esetről-esetre határozzák meg, addig a szociálpolitikai szükségletek tekintetében bizonyos rangsort állapítottak meg: első a munkarő-utánpótlás nevelése, a második a munkásság egészségügyi gondozása, továbbá a munkások otthonok, lakások építése, a „Kraft durch Freude“ kirándulások megszervezése stb., tehát mind olyan teljesítmények, melyek a munkás életszínvonalát és egyéb teljesítőképességét emelik. Szerző az 1937. évből nagyobb részvénytársaságok szociálpolitikai teljesítményéről táblázatot közöl, melyből világosan látható, milyen tekintélyes összegeket fordít a német ipar ilyen célokra.

Munkájának két utolsó fejezetében világosan rámutat arra, hogy a bérpolitikának az árpolitikában kulcshelyzete van. Míg az állami beavatkozás elején a mezőgazdasági és ipari árak rögzítése a munkabér és pénzérték állandóságát volt hivatva biztosítani, ma a helyes munkabérpolitikától függ a gazdasági irányítás sikere.

Szigeti Zoltán

A társulati adózás, különös tekintettel az adóbevallás kellékeire. Írták: Dr. *Katona Lajos* és ifj. Dr. *Vas Imre*. Ára 16 P. Budapest, 1941.

Szerzők célja: gyakorlati kézikönyvet adni, ezért a bevezetésben hangsúlyozzák, hogy az anyag jogtörténeti fejlődé-

sének ismertetését, a törvény előzményeinek és céljának taglalását, a jogelméleti fejtegetéseket lehetőleg mellőzték, sőt a korábbi jogállapotról is csak ott utalnak, ahol az a könnyebb megértés céljából szükséges volt. A kommentár előnye, hogy a törvényt, a végrehajtási utasítást, a felhasználható joggyakorlatot és az ezekhez fűződő magyarázatot rendszerességgel tárja fel. Gyakorlatilag különösen hasznos a bevallási példákkal foglalkozó utolsó rész, amely gyárvállalatok, ipari, valamint kereskedelmi r. t.-ok, bankok, biztosítási házvállalatok, öröklakásszövetkezetek, szállítmányozási kft.-ok, valamint r. t.-ból alakult kft.-ok méreleteit, eredmény számláit, a bevallásokat, valamint ezekhez tartozó mellékleteket részletesen elemzi, és megvilágítja, nem feledkezvén meg az egyes speciális r. t.-okra, pld. a házrészvénytársaságokra vonatkozó eltérő lényegesebb rendelkezésekről, így különösen arról, hogy ezek a társaságok csak akkor fizetnek társulati adót, ha ez magasabb, mint az a jövedelemadó, amelyet természetes személy fizetne ugyanezen házjövödelme után. Ez a magyarázata, hogy e r. t.-ok a szokott mellékleteken kívül vagyon- és jövedelemadó bevallási ívet is beterjeszteni tartoznak. Ugyanez vonatkozik a kft.-okra is, bár ezeknek csak a vagyonadóra vonatkozó részt kell kitölteniök, míg a jövedelemadóra vonatkozó részt mellőzhetik.

Az értékkülönbözeti tartalék kérdésével a könyv különös részletességgel foglalkozik, ami érhető, mert a társulati adó reformjának legérdekesebb novuma a forgalmi áron való elvi értékelésre való áttérés volt, amelyet azután az eredeti tervszettel szemben akként módosított a törvényhozás, hogy az értékpapírok, devizák, valuták, valamint az anyag- és árukészlet értékének megállapításánál a megelőző üzleti év mérlegében kitüntetett értékkel, új beszerzéseknel a beszerzési árral, az év folyamán termelt anyag- és árukészletnél az előállítási árral szemben jelentkező többletet „értékkülönbözeti tartalék”-ként lehet a terhek közé beállítani, ami elejét veszi annak, hogy a tisztán könyvszerű (nem realizált) nyereségek, illetve veszteségek befolyásolják az adóalapot.

Szerzők részletesen foglalkoznak az értékkülönbözeti tartalék meghatározásával, céljával és rendeltetésével, a nem realizált nyereségekkel és veszteségekkel adózási távlatból, a tartalék létesítésének, növelésének és csökkentésének módzataival, a tartalék elszámolásával. Tanulságosak a példák, amelyeket a következő esetekre csoportosít:

1. Ha az árukészletmennyiség változatlan, a forgalmi ár csökkent.

2. Mennyiség változatlan, a forgalmi ár emelkedett.

3. Mennyiség csökkent, a forgalmi ár változatlan.

4. Mennyiség növekedett, a forgalmi ár változatlan.

5. Mennyiség növekedett, a forgalmi ár csökkent.

a) A lecsökkent forgalmi ár a beszerzési árnál alacsonyabb.

b) A lecsökkent forgalmi ár a beszerzési árnál magasabb.

6. Mennyiség növekedett, a forgalmi ár emelkedett.

7. Mennyiség csökkent, a forgalmi ár emelkedett.

8. Mennyiség is csökkent, a forgalmi ár csökkent.

A kommentár végül az értékkülönbözeti tartalék előnyeivel és hátrányaival foglalkozik és a következő kérdéseket veti fel:

1. Általában előnyös-e vagy hátrányos a vállalatokra, ha értékkülönbözeti tartalékkal operálnak,

2. mely vállalat-kategóriáknál előnyös és melyeknél hátrányos,

3. mely gazdasági viszonyok között előnyös és melyek között hátrányos,

4. egyugyanazon vállalatnál milyen helyzetben előnyös és milyenben hátrányos.

Az első kérdésre adott válasz önként értetődőleg az, hogy mindenestre előnyös, hogy a nem realizált nyereségek után az adót nem kell még abban az évben megfizetni, hanem azt adómentesen tartalékolhatják a vállalatok. A második kérdésre szerzők így válaszolnak:

Megfelelő tapasztalatok hiányában is általánosságban azt kellene mondanunk, hogy nagy forgási sebességgel dolgozó vállalatoknál inkább előnyös, kis forgási sebességgel dolgozó vállalatoknál inkább hátrányos az értékkülönbözeti tartalékkal való operálás.

E tételt szerzők azzal indokolják, hogy „ha az áruraktár forgási sebessége kicsi és az árak hirtelen nagy mértékben esnek, akkor az értékkülönbözeti tartaléknak nyereségként elszámolandó része a tényleges nyereséget sokszorosán meghaladja.” Ez előfordulhat, de egyáltalán nem szükségszerű, aminthogy nézetünk szerint az értékkülönbözeti tartalékkal való operálás kérdését nem igen lehet a készlet forgási sebességével összefüggésbe hozni. A forgási sebesség a vállalati rentabilitásnak csak egyik tényezője; nagy forgási sebesség gyakran prosperálásra mutat, viszont nem biztos és nem szükségszerű, hogy kis forgási sebesség gyenge rentabilitás jele. Mindig az adott helyzet összes ténykörülményei döntenek el ezt a kérdést és az általánosítás, úgy véljük, elhamarkodott következtetésekre vezethet. Az értékkülönbözeti tartalék intézménye — ahogy ezt az elmúlt két év tapasztalatai bizonyítják — beágyazódott a vállalati adózás rendszerébe, ezért mondta egyik legutóbbi tanulmányában a társulati adóreform kodifikátora: Keresztessy Ernő, hogy „a vállalat akkor jár el helyesen, ha a nem realizált nyereséget és veszteséget üzleti könyveiben

szabályszerűen elkönyveli, vagyis az értékkülönözeti tartalékok számlarendszerébe iktatja." Ez a felfogás a harmadik és negyedik kérdést is eldönti.

Sz. E.

Fried Ferdinand: A világkereskedelem jövője.
Budapest. Centrum. Évszám nélkül. 91 old.

Szerző nehéz és kényes probléma megvilágítására vállalkozott. Az, hogy jóslásai valóra válnak-e, a most dúló háború kimenetelétől függ. Érdekes fejtegetései, messzemenő meglátásai azonban mindenképen lekötik az olvasó figyelmét és bár állításai megalkuvást nem tűrően kategorikusok, könyve jól tárja fel a világkereskedelem egyik fejlődési lehetőségét.

„Világkereskedelem, vagyis az egyes népek között lefolyó árucseré mindig is volt s lesz majd a jövőben is, hacsak az emberiség nem akarna a teljes kezdetlegesség állapotába visszasüllyedni.“ (9. o.) A szabad világgazdaság, mint ismeretes, csúcspontját a múlt században érte el. E rendszerben az egész világ egyetlen gazdasági terület — egységet — alkotott, amelyben a komponens részek gazdasági együttműködését a világkereskedelmen keresztül az automatikusan működő aranyvaluta szabályozta. Ennek egyik lényeges feltétele a „világbéke“, ezt viszont csakis a hatalom biztosíthatja. Míg a középkorban a világbékét a „pax romana“ jelentette, a múlt században ugyanezt Anglia hajóhada, a „pax britannica“ biztosította. „Az általános, mindenre kiterjedő, békés árucseré gyakorlatilag csak úgy volt megvalósítható, hogy Anglia volt az egész világon elismert egyetlen nagyhatalom.“ (11. o.) Mihelyt más hatalmak is felemelkedtek és helyet követeltek a világgazdaság megterített asztalánál, a brit hatalom nem lehetett már egyetlen ura a helyzetnek és ezért „az egyébként is korhadtá vált szabad, az angolszász érdekeknek megfelelően vezetett világgazdaság“ (12. o.) is megkezdte alkotó elemeire való bomlását. Megindult az a hatalmas átállítás, amely már három évtizede gyötri gazdasági életünket.

A nagyvonalú világgazdasági munkamegosztás alapján beszervezett egyoldalú termelés mely az államokat egymás között gazdaságilag és politikailag egyaránt függővé tette, már nem felelt meg a felébredt nemzeti törekvéseknek. Az önellátás kívánsága előtérbe nyomult. Ez azonban hamarosan megvalósíthatatlan álomnak bizonyult, mert bármilyen nagyvonalú is a természet, ajándékaival nem tüntetett ki egyformán minden országot. „A technika és gazdálkodás mai fejlettsége mellett például valóban lehetetlenség, hogy Európa területe ma annyi kis államra oszoljék fel, s ezek mindegyike gazdaságilag füg-

getlen akarjon lenni, holott egymagában egyik sem tud megélni. Csak ha ezt a természetes térséget gazdasági egységgé kovácsoljuk össze, lehetséges a jövőben viruló életet biztosítanunk.“

Ilyen összefogás eredményeként alakult ki az észak-amerikai U. S. A. gazdasági térsége, ahol egyre fokozottabban észlelhető a törekvés Közép- és Dél-Amerikának az amerikai nagytérbe való bevonására. Míg Kelet-Ázsiában Japán igyekszik nagyobb gazdasági teret kialakítani, a nagy orosz gazdasági térség kész tényként áll előttünk. Szerző szerint Európa a maga széttagoltsága mellett, ha nem akar szétmorzsolódní a kialakuló nagytérgazdaságok között, szükségképen meg kell hogy találja az utat az együttműködésre.

Tanulmányának második részében Fried a lehetséges nagytéralakulatokkal foglalkozik. Észak- és Dél-Amerika, a nagy-keletázsiai térség, az orosz térség és végül az európai térség lehetőségeit, kilátásait vizsgálja. Utóbbihoz Afrikát is, mint szervesen bekapcsolódó részt, hozzászámítja. Megállapítja, hogy ha Európa szerteszakadozott államai szövetkezeti alapon összefognának — német vezetés mellett — „akkor az eddigi kölcsönös kizsákmányolás helyébe a kölcsönös csereforgalom s a kölcsönös kiegészítés lép, amivel a népek sajátos politikai életét cseppet sem befolyásolják. Csak majd, ha ebben a térségben az eddigi egymásratorés és zürzavar helyett minden nép és minden érdek azonos irányú lesz, bontakoznak ki bizonyos erők, mint ahogyan, ha vasvesszőben mágneses erő keletkezik, a legkisebb részeket is ez a mágneses erő irányítja.“ (48. o.)

A világkereskedelem szerkezeti fejlődéséről a tanulmány utolsó része szól. A gazdasági nagyterek a nagy ipari központok körül alakulnak ki azáltal, hogy körük sorakoznak fel a különböző mezőgazdasági területek és nyersanyag-körök. A forró és félig forró égövi területek is szervesen kell, hogy az ipari magok körül felsorakozzanak, adva lévén kölcsönös egymásrautaltságuk. Az így kialakuló nagytér gazdasági életét nem a „kizsákmányoló“ jövedelemre való törekvés fogja majd szabályozni, hanem a céltudatos központi szervezés, amely egy előre kidolgozott önellátási terv szerint a termelőképeség fokozását fogja céljául kitűzni. Az önellátásra való törekvés most már nem fogja a kereskedelmet gátolni, mint az elmúlt évtizedekben, mert hiszen a sűrű vámhatárok a nagytéren belül eltűnnek s a nagyterek közötti külkereskedelem éppen úgy fog majd emelkedni, ahogyan a szabadgazdasági rend korábban fokozódott az iparilag fejlett országok között. Emez állításait szerző számokkal is alátámasztja. A világkereskedelmi képe természetesen meg fog változni, egyrészt mert az, ami az egyes nagytereken belül a kialakulás előtt külkereskedelem volt, belkereskedelmi jelleget ölt, másrészt, mert a nagyterek

közötti forgalom lebonyolító felei egyenlő erejűek és a kereskedelmi feltételek is igazságosabbak lesznek.“ A világkereskedelem képe minőség szempontjából is meg fog változni. A jövőben nem a tömegcikkek fognak a külkereskedelem tárgyaként szerepelni — ezeket majd a nagy gazdasági blokkok keretein belül fogják előállítani —, hanem inkább fokozott mértékben az élvezeti, a művelődési és a minőségi javak.

A német győzelem eredményeként kialakuló gazdasági rend azonban fájó csapásokat is fog okozni, különösen az angolszászoknak. Így — szerző szerint — „az Egyesült Államoknak két sajátos gazdaságpolitikai elvét kell feladniok: egyrészt azt, hogy adósaiktól anélkül követelik a fizetésteljesítést, hogy azoktól árukat vennének át, másrészt pedig azt, hogy saját kivitelük számára felvevő piacot akarjanak kikényszeríteni, anélkül, hogy ennek ellenében megfelelő bevitt tennének lehetővé.“ (62. o.) A brit birodalom sorsát szerző ab ovo a szétbomlásban látja, de már azt, hogy maga a szigetország milyen szerepet fog a jövő világ gazdaságban betölteni, kiszámíthatatlannak tartja.

Az érdekes könyvecske megérdemli a figyelmet. Kár, hogy a kiadók még az ilyen természetű munkáknál sem tartják szükségesnek a kiadás évének megjelölését.

Szigeti Zoltán

Nagy Károly: Gazdasági közigazgatás a német nemzeti szocializmus rendszerében. Magyar Közgazdaságtudományi Intézet, Budapest. 1941. 183 o.

A gazdasági élet állami irányításának kérdése és a szabad gazdaság-kötött gazdaság közti elméleti ellentét már évek óta centrális problémaként foglalkoztatja a közgazdasági irodalmat. Ebből a szempontból igen értékes hozzájárulást jelent minden munka, amely azon államok gyakorlati eljárását ismerteti, amelyek a gazdasági élet irányítását már minden vonalon megvalósították. Ezek között az államok között vezető helyen áll Németország. Különösen a Németországgal oly szoros gazdasági kapcsolatban álló népek szempontjából, mint Magyarország, nagyon hasznos a német gazdasági élet szervezetének mind elméleti, mind gyakorlati szempontból való alapos ismerete. Szerző jelen munkája tehát igen fontos szolgálatot tett közgazdasági irodalmunknak a német nemzeti szocializmus gazdasági közigazgatásának részletes ismertetésével.

Különösen fontosak azok a fejezetek, melyek a közgazdaság állami irányításának alapjául szolgáló általános irányelveket tárgyalják. Érdekes és alapvető fontosságú ebből a szempontból a német nemzeti szocializmusnak a magántulaj-

donról alkotott felfogása. A magántulajdont ugyanis — a kommunizmussal ellentétben — elismeri, azonban — eltérően a liberalizmustól — gyakorlását illetőleg erős korlátok közé szorítja. A magántulajdont ugyanis csakis a nép és az állam iránti felelősség állandó szem előtt tartása mellett szabad felhasználni. A magántulajdon tehát nem csupán jog, hanem egyben kötelezettség is. A gazdasági közigazgatás keresztülvitelénél szintén egészen új felfogással állunk szemben. A nemzeti szocializmus itt is mintegy kompromisszumot kíván létrehozni a vállalkozói kezdeményezésnek a liberalizmusban való teljes korlátatlansága és a kommunizmusban történt teljes kiküszöbölése között. Azaz nevelni akarja a vállalkozói kezdeményezést a nemzet egyetemességének érdekeinek figyelembevételére. Ennek a célnak az elérésére szolgál a rendi önkormányzat intézménye. A gazdasági élet különböző ágaiban működő egyének és vállalatok kötelezően tagjai nyilvánjogi testületeknek, amelyek az összes gazdasági tevékenységüket érintő kérdéseket önkormányzati módon intézik, az állami szervek legfelsőbb irányítása és aktív ellenőrzése mellett. Ez a rendszer „ellentétben áll mind a szabálynélküli anarchizmussal, mind a bürokratikus és központosító államszocializmussal. Fő tényezői a vállalkozó és a munkás, mint a gazdasági élet alappillérei, azonban az állam nyilvános elismerése és vezetése alatt“ (15. o.). „A ma érvényesülő újrendiség tehát egyrészt megszabadítja az államot a gazdasággal és társadalommal szemben fennálló eddigi kötöttségéből, másrészt azonban átutalja az összes nem politikai feladatokat a gazdasági testületek hatáskörébe“ (53. o.).

Ami a rendszer elméleti és gyakorlatban elért hatásainak bírálatát illeti, általában igen keveset találunk a könyvben. Ügylátszik inkább csak a gazdasági közigazgatás rendszerének pusztá ismertetése kíván lenni. Egy helyen mégis találunk egy mondatot, melynél találóbban az egész újrendi elméletet jellemezni talán nem is lehetett volna: „Vagy sikerül a nemzeti szocializmusnak a maga világnézetét meggyökereztetni a német nép legszélesebb rétegeinek tudatában, és akkor ezek a gazdaság egészét átfogó szervezetek is meg fognak felelni rendeltetésüknek — biztosítva a gazdasági és egyben a népi élet szociális harmóniáját — vagy pedig sikertelenek maradnak e világnézeti átformálásra irányuló törekvések, s ez akkor nemcsak gazdasági téren, hanem az élet egész vonalán döntő kudarcot jelent“ (99. o.).

Végül még meg kell jegyezni, hogy a szervezet ismertetése egy helyreigazítást kíván: az ipar birodalmi csoportjának hét főcsoportját az organizáció leegyszerűsítése során már 1938/39-ben megszüntették, ezzel szemben életre hívták a vas- és fémipar 12 gazdasági csoportjának szakközösségét (Fachgemeinschaft).

Nemény Vilmos Béla

Külföldi folyóiratok szemléje.

Giornale degli Economisti e Annali di Economia.

N. 3—4. — Marzo—Aprile 1942.

E. Corbino: Gli effetti della seconda guerra mondiale sul naviglio mercantile e previsioni per il dopoguerra. Ismerteti a kereskedelmi tengeri hajók ürtartalmát 1939-ben,* az azóta be következett veszteségeket s arra a következtetésre jut, hogy a háború után majdnem érintetlenül megmarad az angol—amerikai, a német és a semleges flották több. mint 50 milliónyi ürtartalma; ehhez jön az olasz és a japán flottákból megmaradó tonna-ürtartalom, amely a szerző szerint akkor, ha a háború még pár évig tart is, nem fog 4 millió tonna alá süllyedni. Az egész világ kereskedelmi flottája tehát kb. 54 millió tonna ürtartalommal fog rendelkezni, vagyis többel, mint 1933-ban, amikor 64 millió tonna volt az összes ürtartalom, de ebből kb. 10 millió tonnányi hajó volt leszerelve. Szerző szerint közvetlenül a háború után óriási szükséglet fog jelentkezni, mert Európa nyersanyagokban és élelmi-szerekben szűkölködni fog, ezenkívül a hadifoglyokat, az expedíciós seregeket, valamint mindazokat a családokat is el kell majd szállítani, amelyek nem akarnak majd megmaradni a főhatalom-változás alá eső területeken. Viszont a hajó-ürtér keresletét csökkenteni fogja és a nyersanyag- és élelmiszer-ellátást időbelileg meg fogja osztani a tőkehiány és főképen az, hogy nem lesznek meg ehhez a pénzeszközei Európának, amely addigra elidegenítette a tengerentúl befektetett egész vagyont, nem lesz mit exportálnia, ipari termékeit sem fogja tudni hová exportálni. A szállítás nem közvetlen, hanem közvetett gazdasági tevékenység; előfeltétele az árucserre, ennek előfeltételei pedig különféle oly erők, amelyek összehatása tekintetében még találgatásokba sem lehet bocsátkozni, minthogy minden nem annyira a háború kimenetelétől, hanem főképen a háború további tartamától függ. Minden-esetre nagyfokú hajóürtér-kereslettel majdnem korlátlan ajánlat áll majd szemben. Amikor az összes amerikai hajógyárak üzemben lesznek, a világ hajógyártása évi 15 millió tonnát fog elérni. A fegyverszünetet követő második év végén a világ kereskedelmi flottája a 80 millió tonnát is meghaladhatja; de mire fognak szolgálni mind ezek a hajók, kérdi a szerző, ha Európa fizetőeszközök híján az autarkióra lesz kénytelen berendezkedni? Valószínű, hogy a háború után a hajóürtér megoszlása nemzetiség, kor és típus

* A cikk szerint a tengelyhatalmak közül:

Németországnak	4,483 ezer tonna.
Olaszországnak	3,425 „ „
Japánnak	5,630 „ „
Finnországnak	590 „ „

Romániának 112 „ „ 14.240 ezer tonna.

a semleges államok közül:

Svédországnak	1,577 ezer tonna.
Portugáliának	257 „ „
Spanyolorzágnak	902 „ „
Törökországnak	224 „ „
a délamerikai államoknak	1,041 „ „ 4.001 „ „

és az angol—amerikai csoportnak:

(a nagy tavak flottájától eltekintve)	47,817 „ „
---------------------------------------	------------

kereskedelmi flottája volt, vagyis a világ kereskedelmi flottájának ürtartalma összesen 66.058 ezer tonna volt.

szerint az 1939-i állapottal szemben viszonylag nagy eltéréseket fog feltüntetni, lesznek pótlásra szoruló hiányok, de ez az általános helyzetet nem fogja lényegesen megváltoztatni. Mint az előző világháború után, ugyanúgy most is legelőször az amerikai hajógyárak fogják üzemüket beszüntetni, mert ezek csak akkor dolgozhatnak, ha nincsenek önköltségi problémák és ha a kereskedelmi hajók nem a népek normális gazdasági tevékenységének eszközéül szolgálnak, hanem csak egyikét teszik annak a sok eszköznek, amely a háborús erőfeszítés fenntartásához szükséges. — *L. Federici: Sulla teoria del circuito dei capitali.* A tőkék körforgásának rendeltetése irányított gazdaságban többek között az is lenne, hogy megakadályozza azt az áremelkedést, amelynek épen az volna a hivatása, hogy az általános gazdasági egyensúlyt helyreállítsa akkor, amikor, minden más feltétel változatlan fennmaradása esetén, a pénzjövedelem és a piac valóságos jövedelme közötti arány emelkedett. Ez volna tehát az ellátási jegyrendszer és az árak emelése mellett az a harmadik eszköz, amelynek az elköltendő pénz mennyiségét egyensúlyba kellene hoznia a rendelkezésre álló javak mennyiségével. Ez az eszköz azonban egyáltalán nem képes a pénz vásárlóerejének stabilitását fenntartani, hanem legfeljebb segédeszközként jöhet figyelembe. — *E. Zaccagnini: Asintoti delle curve dei baratti.* Schultze pár évvel ezelőtt is (1937-ben) még azt állíthatta, hogy az indifferenciális görbék sajátságai még nincsenek megállapítva; érdekes munkaprogramot lehetne ez irányban felállítani: a cserék görbéinek, a keresleti görbéknél vizsgálatával stb. — *F. Villani: Sull'equilibrio di monopolio.* — *V. D.: Sulle variazioni dei costi nell'impresa.* — *U. Ricci: Un nuovo trattato di finanza.* M. Fasiani „Principi di scienza delle finanze“ c. művének 1941-ben megjelent két első kötetével foglalkozik. — *M. Troisi: Lineamenti teorici della rendita ittica.* A halászat és haltenyésztés problémáival foglalkozik a gazdasági és pénzügyi vonatkozásokkal való összefüggésben. — *C. Pagni: Appunti sulle modificazioni apportate dalla guerra al commercio internazionale.* Míg béke idején mindenek fölött a kereskedelmi mérleg egyensúlyának fenntartása, sőt aktív egyenleg elérése volt a főcél, most háború idején a behozatalt kell mindenképpen fokozni, tekintet nélkül a kereskedelmi mérlegre, hogy az élelmiszerekben, fegyverkezési cikkekben, valamint az ezek előállításához szükséges tényezőkben mutatókozó szükségleteknek eleget lehessen tenni. Háború idején a kereskedelem arra törekszik, hogy közvetlen javakat közvetlen javak ellenében cseréljen ki és még a tőkejavak is, amelyek közvetlen javak ellenében kerülnek kicserélésre, nagyrészt nem termelési célokra, hanem a termelési fogyasztási formák (fegyverkezés) alimentálására szolgálnak. A nemzetközi kereskedelem sem kerülheti el tehát a háború végzetes törvényét, amely mindennemű javak pusztulásában áll, még ha a talajt arra készíti is elő, hogy később termékenyebb produkció következzen. — *F. Volpe: Gli adeguamenti salariali nel settore commerciale e i loro effetti economico-sociali.* — *a. l.: Cronache economiche.* — *Recenti pubblicazioni.*

Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik.

Jena, Juni 1942. Band 155. Heft 6.

Blind: Die Berücksichtigung von Verbrauchsänderungen bei der Berechnung der Messziffer der Lebenshaltungskosten. A német birodalomhoz 1935-től kezdődőleg számos terület tért vissza, vagy kapcsolódott hozzá, amelynek ár- és bérrendszere lényegesen eltért a régi birodalom ár- és bérstruktúrájától. Miután e területek

népességének fogyasztási szokásai nem voltak a birodalmi fogyasztás felépítésével teljesen azonosak, a létfenntartási index összeállításánál ezekre a területekre nézve nemcsak az áreltolódási kérdésekre kellett tekintettel lenni, hanem figyelembe kell venni azt is, hogy az indexkészítés időszakában a szükségletkielégítés módja milyen változásokon ment át. Ez a probléma a háború kitöréséig német belső kérdés volt, általános európai értelmet akkor nyert, amidőn a háború következtében a legtöbb ország az élelmiszerekre fokozatosan kényszergazdálkodást vezetett be, s ezzel a fogyasztási szokásokat nagymértékben megváltoztatta. Ha tehát a létfenntartási költségek gyakorlatilag is használható kiszámítására törekszünk, akkor ma már feladatunk kettős: 1. elsősorban meg kell állapítanunk a számszerű költségek változásait, tekintet nélkül arra, hogy ezek milyen mértékben vezethetők vissza ár-eltolódásokra, vagy a fogyasztás átalakulására, 2. ettől teljesen függetlenül pedig meg kell kísérelni az így nyert létfenntartási költségkülönbséget elemeire szétbontani, aszerint, hogy e különbséget mennyiben tulajdonítható árszínvonalbeli okoknak és mennyiben a fogyasztás mennyiségében és összetételében beállott átalakulásoknak. Az ezzel kapcsolatos számításokra bevált két módszert: a Laspeyres és a Paasche által felállított képleteket alkalmazzuk. Ennek ellenére az indexszámításokkal foglalkozó statisztikusok részben történeti, részben gyakorlati okokból egyelőre erősen idegenkednek a fogyasztáseltolódások irányú figyelembevételétől. Azok az indexek, amelyek ily megfontolások alapján, a gyakorlati eltolódások figyelembevétele nélkül készülnek, inkább már csak kiskereskedelmi árindexeknek lesznek tekinthetők, — nem pedig a létfenntartás jelzőszámainak, mert ez a jelzőszám ma már nem pusztán árváltozások összesítésén alapul. — *Liefmann-Keil, Elisabeth: Geldwirtschaft und Wirtschaftssystem.* A tanulmány harmadik, befejező része a pénzgazdálkodásnak az áruforgalom terén észlelhető hatásaival foglalkozik. E hatások vagy időbeli, vagy pedig térbeli vonatkozásokban jelentkeznek, aszerint, hogy a pénz használata által szerzett előnyök melyik síkban mutatkoznak. Keynes a pénz jelentőségét pl. elsősorban abban látja, hogy az összekötő kapcsolóként szolgál a jelen és a jövő között. Ez a megállapítás azonban elsősorban csak arra az esetre nézve lehet helytálló, ha a pénzt szabad piacgazdaság kereteiben használjuk. Olyan esetben ellenben, amikor a termelés és fogyasztás központi irányítás tárgya, akkor a pénz szerepe a vezetés tervszerű mérlegeléseitől függ, kétségtelen azonban, hogy a központi, zártan irányított gazdaság célkitűzéseit a pénz bizonyos tekintetben tompítani alkalmas, s ezért annak szerepe ily gazdasági rendszer keretén belül mindig korlátozottabb. A pénz jelentőségét elsősorban csökkenti a szabad árképződés kikapcsolása, a konjunktúra ingadozásainak lehető megszüntetése, s a szabad fogyasztás bizonyosfokú korlátozása is. Nem tagadható azonban, hogy az árszabályozási kérdések még a legmerevebben irányított gazdaságnál is intenzív kölcsönhatásban állanak a pénzgazdálkodás vezetési kérdéseivel. — *Albrecht, G.: Die wirtschaftliche Leistung und Leistungsfähigkeit der deutschen Kolonien.* Az afrikai német gyarmatokat csak a múlt század nyolcvanas éveiben, az oceániai kis szigeteket pedig még másfél évtizeddel később csatolták a birodalomhoz. Ez önmagában is érthetővé teszi, hogy területek gazdasági fellendülése nem érhetette el azt a fokot, mint ha a birodalomnak megfelelő idő állott volna rendelkezésére. Albrecht érdekes és másutt nehezen hozzáférhető adatokban dolgozza együvé a német gyarmatbirodalom termelési adatait, s tárja fel a haladás irányát. Különös súlyt fektet az egyéb gyarmatosító

országok által elért eredményekkel történő összehasonlításokra, amelyek rendszerint Németországra kedvezők. Rámutat arra is, hogy azok az országok, amelyek a versaillesi diktátumok következtében e területek birtokába jutottak, nem fektettek azok ki-munkálására olyan súlyt, mint ahogy azt a kérdésekkel elmélyülten foglalkozó német gazdaság tette volna. A gyarmatok nemcsak nyersanyagforrást, nemcsak iparcikkvásárló piacot jelentenek, azoknak még egy feladata van, tán mind között a legfontosabb: a népféleslegek befogadása. Tévednek azok, akik azt állítják, hogy a német gyarmatbirodalom által e téren nyújtott lehetőségek elenyészően csekélyek voltak, másrészt kétségtelenül bebizonyult, hogy az új birtokosok vagy mandatáruşok feladataikat azért nem tudták megoldani, mert tőkeerejük, de még gyakrabban emberféleslegük nem állott erre a célra rendelkezésre.

Band 156. Heft 1. Jena, Juli 1942.

Eggers, Werner: Standortspolitik als Mittel der Siedlungspolitik. A tanulmány a telephelymegválasztás és az üzemalapításoknál, vagy áthelyezéseknél szükségessé váló telepkijelölési eljárás szempontjait kívánja összefoglalni. Okfejtését a térbeli tervezés alapelemeinél kezdi el, taglalja az emberi települések (kis és nagyközségek, kis- és nagyvárosok) elhelyezkedési szempontjait, egymás iránti viszonyát, vonzó- és taszítóerejében fellelhető összetevő tényezőket. Fokozatosan tér át a jobban elhatárolt gazdasági kérdésekre (piac, munkaerő, szociális és hivatásbeli szempontok). Ezekután következnek azok a tényezők, amelyekkel a telepkiválasztást a természet irányítja, tehát elsősorban a nyersanyag, üzemanyag, klíma, majd a fekvés közlekedési és települési szemszögből. A szállítástechnikai kérdések vizsgálata után tér át szerző a tulajdonképeni telephelyválasztás eljárásának részletes feladataira. Ezek közé tartoznak: 1. az egész gazdasági tér (amelybe az üzem behelyezendő volna) alapos vizsgálata, 2. az igénybevehető emberanyag alkalmasságának eldöntése, 3. a gazdasági térben lévő nyersanyag- és energiaforrások számbavétele, továbbá a továbbfeldolgozó-, előkészítő és kulcsipari üzemek jelenlétének mérlegelése, 4. végül pedig a gazdasági térben található egyéb át- és feldolgozási, valamint másirányú gazdasági lehetőségek gondos bírálata az egész vállalat szempontjából. Ma már a céltudatos telephelypolitika a térbeli tervezésnek elengedhetetlen eszköze, enélkül rendezett gazdasági életet elképzelni sem lehet, emellett azonban a telephelykérdés a telepítési politikának is egyik legfontosabb, dinamikus kiegészítése, amelyre különösen a német birodalom igen nagy súlyt fektet, amit az erre a célra külön felállított birodalmi szerv működése és eddigi eredményei is mutatnak. — *Bachmann, Karl: Die Massnahmen zur Steigerung der Ausfuhrerlöse unter Zugrundelegung normaler Tauschbeziehungen.* (I. rész.) A nemzeti szocialista gazdasági politika centrális problémája 1933. óta a német nyersanyagszükséglet biztosítása. Ha azóta gazdasági, honvédelmi, vagy politikai okokból törekedtek is új hazai nyersanyag- és élelmiszerforrásokot feltárni, és pót-, mű- és kiegészítőanyagokkal érdekes kísérleteket folytattak, Németország mégis számos életfontosságú áru behozatalára van rászorulva. Miután ez a behozatal devizapolitikai okokból csak megfelelő kivitel értékével fizethető meg, a német kivitelnek állandó feladatává lett, hogy a devizabevételeket olyan színvonalra emelje, amely a behozatal fedezésére elegendő. A szerző a jelenlegi viszonyok között, — különös tekintettel a háborút követő időkre is — indokoltnak tartja, hogy azt a munkát megvizsgálja, amelyet a bevezetésben említett cél érdekében a né-

met hivatalos gazdaságpolitika, a félhivatalos- és magántestületek, valamint a kivitelen résztvevő egyes cégek végeztek. Elsősorban árbeli vonatkozásokat ismertet, s hangsúlyozza, hogy a háborúelőtti — néha erőltetett — német exportnál az árajánlatok fegyelmezettsége hiányzott. Állandóan napirenden volt a gyár- ipari és az exportkereskedelmi körök konkurrenciájának, egymás elleni szereplésének kérdése, ami kétségkívül csökkentette a német kiviteli ütőerejét. Felsorakoztatja azokat az érveket, amelyek az árszállítások ellen szólnak. A megfelelő devizabevétel eléréséhez fűződő nagy nemzetgazdasági érdekek szükségessé is tették, hogy indokolatlan árszállítások elkerülésére már a „neuer Plan“ keretében 1935-ben felállítsák a kivitelvizsgáló szerveket. Ezek a szervek természetesen fekezni igyekeztek a német exportőrök gyakran „minden áron“ való kiviteli törekvéseit. A minimális árak hátrányai folytán a legtöbb cikke irányárakat szabtak meg, amelyek úgy az exportőr, mint a vizsgáló szervek szempontjából rugalmasabbnak bizonyultak. A szerveknek azonban meg volt a lehetőségük arra is, hogy bizonyos árakat visszautasítsanak és árszempontból fegyelmezetlenül viselkedő exportőröket a kivitelen teljesen kizárjanak. Természetes azonban, hogy ezek a félhivatalos intézmények nem rendelkezhetnek azzal a szakértelemmel, mint maguk az exportőrök és így a kiviteli szervek tevékenységének értéke elsősorban az egyes gazdasági ágak kooperációján épül fel. — *Die Entwicklung des internationalen Geld- und Kapitalmarktes und der Märkte einzelner Länder während des Jahres 1941.* (I. rész.) Az általános gazdasági események érthető és velejáró követelménye, hogy a hadviselő és semleges országok pénzpiacain egyaránt növekvő pénzbőség tapasztalható. Forrásai részben az egyre nagyobb pénzteremtési tevékenységben, részben a fogyasztás korlátozásaiban, a raktárak csökkenésében, s a termelési apparátus pótlására szolgáló investíciók elmaradásában találhatók. A tőkepiacokon a közszükségletek fedezése áll előtérben. Általános jelenséggé vált a kamatszínvonal folytonos csökkentése. Németország a kamatláb állandósítása érdekében még állandó pénzbősége mellett is igyekezett a kamatlábcsökkenést elkerülni. A megszállott területeken többhelyütt leszállították a kamatlábat, Olaszországban azonban a növekvő likviditás ellenére is fenntartották a kamatláb színvonalát. Az angol pénz- és tőkepiacon a kamattételek változatlanul alacsonyak, s állandó konverziók folynak, Franciaországban is az állam szükségletei dominálnak a pénzpiacon. A semleges Svájc gazdaságára és pénzgazdálkodására is elsősorban az állam fegyverkezési szükséglete nyomta rá bélyegét, Németalföld és Belgium piaci nemkésőbbé az állandó likviditás és az állam fokozódó eladósodásának, valamint az emelkedő tőzsdeárfolyamok jegyében állanak.

Weltwirtschaftliches Archiv.

Kiel, Juli 1942. Band 56., Heft 1.

Maunier, René: Die Organisation des französischen Kolonialreiches. A birodalom fogalma, akár a nemzeté, egységet, közösséget foglalt élő szervezetet jelent. A gyarmatbirodalom tökéletességének foka bizonyos mértékig attól függ, hogy mennyire tudta az egységet az általános szervezés, a civilizáció, a közigazgatás és a törvényhozás tekintetében megvalósítani. A francia birodalomhoz tartozó tengerentúli területek jogi helyzete igen különböző, aszerint, vajjon egyszerűen gyarmatnak, vagy pedig védnökségnek, mandátumnak tekinthetők-e. Míg a gyarmatok jogi helyzete teljesen egyöntetű, függőségük korlátlan és a birodalmon kívül

jogi személyiségük nincsen, addig a védnökségek jogállása igen különböző jellegzetességeket tükröz vissza. Egyes védnökségi területek alig különböznek a gyarmatoktól, másoknak autonómiája sokkal fejlettebb. A törvényhozás vonatkozásában ezek a különbségek kevésbé ütköznek ki, általában az egész birodalom területén lehetőleg a francia magán- és büntetőjogot érvényesítik, természetesen a helyi hagyományok, jogszokások és szükségletek figyelembevételével. Az igazgatás három fokra tagozódik, a központi, a gyarmati (védnökségi) és a helyi kormányzatra. A francia központi igazgatás szervezete igen bonyolult, a „tengerentúli Franciaország” minisztériuma mellett számos más kormányzati szervnek is van bizonyos, nem mindig pontosan elhatárolt kompetenciája, ami az utóbbi időben egyre általánosabbá tette a központi igazgatás egységesítésére irányuló kívánságot. A másodfokúnak tekinthető gyarmati kormányzatot rendszerint a főkormányzók gyakorolják, akiket munkájukban megfelelő szervezet támogat. Hatalmukat korlátozza a önkormányzati szervek, választott képviselők stb. tevékenysége. A helyi feladatokat a gyarmati tisztviselők szervezetei végzik, sokszor jelentős nehézségek közepette. A francia gyarmatbirodalom egységesítése régi törekvése az igazgatásnak, de eddig csak lassú léptekkel haladt előre.

— *v. Mühlenfels, Albert: Der Kolonialbegriff in der Wirtschaftswissenschaft.* A tanulmány elsősorban a gyarmatnak a gazdaságtudomány szempontjából is helytálló fogalmára vonatkozó nézeteket ismerteti. Gyarmatosításon a föld termelő erőinek valamely nép gazdasági expanziója által történő feltárását kell értenünk. A gyarmatosítás modern értelemben vett jellegzetességei a következők: 1. területi expanzió, 2. a gyarmat az anyaországtól földrajzilag különálló terület, amely a gazdasági fejlődésnek alacsonyabb fokán áll, s termelő erőit kevésbé használja ki, 3. a kihasználás az anyaország irányítása vagy vezetése mellett történik, 4. rendszerint külföldi tőke behozatalának segítségével, s végül pedig a gyarmat gazdasági struktúrája rendszerint kevésbé kiegyenlített és kiegészítésre is szorul. A gyarmati jellegű területek gazdasági visszamaradottsága rendszerint a következő okokra vezethető vissza: 1. felesleg a termőterületnél, hiány a tőke és a munkateljesítmény terén, 2. a földfelhasználás primitív technikája, 3. a szükségletek csekély volta és a gazdasági tervszerűség hiánya. Gazdasági szempontból a gyarmatok 1. települési, 2. használati jellegűek lehetnek. A gyakorlatban e kettő rendszerint együttesen jelenik meg. A gyarmatok típusai farm, ültetvény vagy bennszülött gazdálkodás, azután csoportos vagy egyéni település, végül a tropikus vagy mérsékelt éghajlat szerint különböztethetők meg.

— *d'Anna, Coppola Francesco: Die Normalwechselkurse und die Theorie der Kaufkraftparität.* Cassel a világ-gazdaság egyensúlyi kérdéseiről legutóbb írt értekezésében ismét állást foglal a vásárlóerőparitás elmélete mellett, amelyet a különféle valutájú területek közötti csereforgalom egyetlen helyes zsínórmértékének tart. Cassel szerint ezzel az elmélettel szemben csak azok szögeznek le ellenvéleményt, akik nem a fejlődés nagy vonalait látják maguk előtt, hanem a részletekkel törődnek. D'Anna ezzel szemben a vásárlóerőparitás elméletének hiányosságaira mutat rá, elsősorban arra, hogy az egyes belső piacok áringadozásai a nemzetközi fizetési mérleget nem befolyásolják, másrészt pedig arra, hogy ez a pusztá számszerűségekre alapított elmélet egyáltalában nem veszi figyelembe az importálható vagy exportálható áruk mennyiségét. Mindkét ok önmagában is elegendő arra, hogy a dogma nemzetközi viszonylatban történő érvényesítését lehetetlenné tegye. Annak az elméletnek, amely az

érintett kérdéscsoportra megfelelő megoldást kíván találni. három tényezőt kell figyelembevennie: 1. a devizaárfolyamot, 2. a külkereskedelmi árakat, 3. a külkereskedelembé kerülő áruk mennyiségét. — *Schneider, Erich: Wirklichkeitsnahe Theorie der Absatzpolitik.* Hans Möllernek legutóbb a költségvetés, árszámítás és piacpolitika tárgykörében megjelent könyve gondolatfűzéséhez kapcsolódva foglalkozik az oligopoliumoknak, az elhelyezés és költségek tervszerűségének és a gazdálkodó egyedek magatartásának kérdéseivel. — *Jöhr, W. A.: Vom Sinn der Dogmengeschichte.* A dogmatörténet gyakorlati értéke a gazdaságtudomány szemszögéből ítélve elsősorban abban áll, hogy régi diszciplinákat ismertet, s ezzel lehetővé teszi az összehasonlítást, az értékítélet megalkotását. Ez egyszersmind azt is jelenti, hogy a dogmatörténetet csak az tudja a maga számára hasznosítani, aki az egész gazdaságtudomány problémakörével és alapvető elveivel tisztában van. Igen jelentős a dogmatörténet szerepe a társadalomtudományok és a többi szellemtudományok között fennálló kapcsolatok fenntartása és kimélyítése terén. — *Tautscher, Anton: Die dynamische Kredittheorie der deutschen Merkantilisten.* — *Bolza, Hans: Kaufkraftabbau durch Schuldentilgung.*

Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft.

1942. 102. kötet, IV. füzet.

Gadolin, C. Axel von: Probleme der wirtschaftlichen Neuordnung und Nordeuropa. Funk német gazdasági miniszter mondata, hogy egy bizonyos számú nemzetgazdaság egyesülése még nem jelenti a nagytérgazdálkodást, ennek organikusán kell létrejönnie az egyes nemzetgazdaságok összenövése által. Az észak-európai államok még igen messze vannak ettől, annál inkább, mert a nemzetközi gazdasági viszonylatoknak most megszűnőben levő angol rendszerében, különösen az első világháború óta, ezek az államok kedvező gazdasági viszonyoknak örvendtek, ami nem engedte, hogy felismerjék az e rendszerrel járó veszélyeket. Még Finnország jóléte is növekedett, nemcsak ez időszakban, hanem már a cárizmus alatt is. De mindezek az országok, a legkevésbé még Svédország, minden erejükkel az exportra, fővásárlójuk, Anglia igényeinek kielégítésére törekedvén, egyoldalúan fejlesztették ki termelő apparátusukat, túlnövelték egyes termelési ágait, miként Dánia a tejgazdálkodást és Finnország a fafeldolgozást, ami veszteséges dumpingre kényszerítette őket és a bizonytalanság elemét vitte be gazdasági életükbe; emellett alá voltak vetve Anglia árdiktatúrájának, bár gazdasági önállóságukat féltve, lehetőleg elzárkóztak a külföldiek közvetlen tőkebefektetéseitől és hiteleitől. Népeik általános jóléte mindazonáltal meredeken emelkedett, aniben szerepe volt uralkodó szociáldemokrata pártjaiknak is; e pártok erősen polgári jellemvonásokkal is bírtak és a munkásintézmények maguk is sikerrel résztvettek a tőkés termelésben, sőt a monopóliumokat sem vetették meg. Ezért nem is igen törekedtek a gazdasági integrációra, az oslói egyezmény bátortalan kezdeményezése is papíron maradt s csak a finn téli háborúban döbbsen rá a való helyzetre. Különösen Norvégiát érinti súlyosan viszonylag túlságosan nagy hajóhadának elvesztése — ezzel csaknem egészében a londoni árnyékkormány rendelkezik —, ami fizetési mérlegének legfőbb tételétől fosztotta meg. Finnországban sem elegendő az önellátás az élelmezés terén. A jólét fokozódása az északi országokban túlzottan materiális irányba terelte a gondolkozást, aminek egyik következménye a nemzetvédelem elhanyagolása volt s így nem könnyű őket az új

Európa eszményeinek megnyerni, annál kevésbbé, mert önállóságukat inkább féltik egy közeli, mint egy távolabbi nagyhatalomtól; mégis megvan a remény arra, hogy e művelt országok is szívesen bocsátják majd kétségtelen gazdasági képességeiket az új rend szolgálatára. A finnek és a svédek eddig is a gazdasági fejlődés pionirjai voltak Oroszországban, erre most fokozta nagyobb lehetőségük nyílik majd, mikor Oroszországot Európához kapcsolják s mint a Nyugat gyarmatosító területét fejlesztik majd ki. Csak el kell osztani többé vagy kevésbbé indokolt arányokat. Meg kell mutatni, hogy individualisztikus vállalkozó hajlamukat az új rendben is kifejleszthetik s az új fővásárlójuk, Németország részéről nem fenveget a veszély, hogy más beszerzési piacokat részesít előnyben velük szemben. Intézményesíteni kell az általános európai piacvédelmet, közös európai befektető intézetet kell alapítani, amelyet nem egyetlen hatalom dominál és azt kell engedni a zavartalan átmenetnek. — *Kretschmar, Hans: Zum gegenwärtigen Stand der kriegsfinanzpolitischen Frage.* A mai világháborúra pénzügyi tekintetben is már előre elkészült Németország s így most nem hozott számára új problémákat a háború hosszára nyúlása. Ez azonban nem jelenti, hogy a pénzügyi politikának ne kellene mindig újabb feladatokat megoldania. A gazdaságpolitikai fejlemények, amelyeknek a pénzügyi politika a lecsapódása, nem számíthatók ki pontosan előre, legkevesbbé a nép lélektani reagálása az intézkedésekre s ezért az eljárás mindig módosításra és felülvizsgálatra szorul. E téren ma a legfontosabb kérdések a készletek fokozódó elhasználása, a nemzeti jövedelem növekedése, valamint az adóbevételek, a takarékbetétek és a felhasználható vásárlóerő emelkedése; ezzel szemben pedig a beruházási és a vásárlási lehetőségek megcsappanása, vagyis a mindebből származó és erősödő aránytalanság. A kormány már sokat tett ennek csökkentésére, így erre szolgáltak az osztalékadó, a vásárlóerő irányítása, az adóreform, a hadi adóptlékok levétele, az árrés szűkítése, a hadiszállítások árrögzítése és a tőzsdei értékek kötelező bejelentése. Mégis itt van a szabad vásárlóerő problémája, amely nemesak abban áll, hogy azt valamivel le kell vezetni, hanem abban is, hogy ez közgazdaságilag hasznos módon történjék. A hosszúlejáratú befektetésekre való terelés nem veszi elejét annak, hogy a háború után felhalmozott vásárlóerő áradásszerűen ne jelentkezzen s ezért meg kell oldani a kérdést, tartósan le kell-e kötni ezt a vásárlóerőt vagy már most elcsóztatni? Felmerül itt továbbá a tehermegosztás kérdése is. Az alókulcsokat bizonyára lehet még fokozni is, de a rendelkezésre álló vagyoni és jövedelmi statisztikák ezt nem könnyítik meg eléggé. Az a kérdés, hogy lehet-e még tovább megadóztatni a magas jövedelmeket és hogy számottevő új adóbevételt jelent-e ez, illetve levás, mert most nem annyira a bevételek fokozása, mint a vásárlóerő lecsapolása, az áremelkedés és az infláció megakadályozása a kérdés. Éppen ezért a forgalmi adót nem szabad emelni, mert ez az árakat emeli: lehetőleg azonban mégis az adók útján kell e kérdést megoldani. De nem szabad elhanyagolni a megtakarítások fokozását sem, amiben nagy segítségére volna a céltakarékosság kiépítése, az aggkori ellátás, lakásépítés, a frontkatonák stb. javára. A termelési politika is számba jön e kérdéseknél; itt az egyik legfőbb probléma a vállalati leírások megfelelő megítélése, amit a szerző részletesen tárgyal. Végül már most figyelemmel kell lenni a hozott anyagi áldozatoknak a háború után történő kiegyenlítésére is. — *Meinhold, Willy: Die Wettbewerbsgestaltung im Dienste der öffentlichen Marktordnung.*

Revue Internationale du Travail.

Montreal. 1942. március.

Wright, Carl Major: La politique du logement, la guerre et la reconstruction. A háború a békeállapottal ellentétben a lakás-kérdésnek nem filantropikus, hanem haditermelési szempontból való fontosságát állította előtérbe. Oly hatalmas polgári tömegeket mozgat meg és készítet helyváltozásokra, amihez fogható még az első világháborúban sem volt észlelhető. Akkor az amerikai hadikikadásoknak mintegy 60%-át a katonák zsoldjára fordították, ma csak 15%-át; a többi jórészt a hadiiparnak kell, ami munkáslétszámának megfelelő arányú szaporításával jár; az újonnan alkalmazott vagy áthelyezett munkások lakáskérdése pedig döntően befolyásolja a termelési esata sikerét. Csupán 1941 nyarán 1 millió ipari munkás lakóhelyváltoztatására került sor az Unióban és hasonló a helyzet más hadviselőknél is. A cikkíró egyebek között felhossa Vallejo californiai hajóépítő-város példáját, amely város 20.000 főnyi lakossága 10.000 munkással, tehát 50%-kal szaporodott. Nem csoda, hogy a nagyszámú, hasonló helyzetben levő városokban általános lett a „melegágyaknak” — amelyekben naponként 3 alvó váltja egymást — a rendszere; az ilyen helyeken az emberi lakásra legkevésbé alkalmas helyiségeket is felhasználják lakásra, vagyis alvásra, amellet nagyszámú munkásnak óriási távolságokra kell költöznie munkahelyéről. A washingtoni szövetségi alkalmazottak száma egy év alatt 121.000-ról 170.600-re nőtt, hozzá mindegyikük még egy másik dolgozóval is növeli a lakosság létszámát, minthogy a már jelenlevők nem képesek a megszaporodott fizikai munkát ellátni. Ez viszont a nagy többséget kitevő csekély jövedelmű alkalmazottak és munkások részére csaknem lehetetlenné teszi a megnövekedett lakásbérek megfizetését. Mindez súlyosan befolyásolja a teljesítményt is, mint azt a Newport-i hajógyár vezetősége hangsúlyozza, amely szerint kielégítő lakásviszonyok mellett a gyár nem 3, hanem 8 millió hajóteret produkálna. A légiháború követelményei súlyosbítják a problémát. Németország nagy gyártelepeket helyezett át Ny.-Németországból Thüringiába, Sziléziába, Oroszország az Uralba, a francia és az angol termelést messzemenően decentralizálták, hogy így a légikikadás veszélyeit csökkentsék (így számíthatjuk még egyes országokban a polgári és katonai hatóságok decentralizálását is. *Ref.*). Természetes persze, hogy a kormányok mindent megtesznek a problémának legalább ideiglenes megoldására. Ez már azért is igen nehéz, mert a házépítés csak sok év alatt amortizálódik, míg a hadiiparok jórésze csak a háborúban prosperál. Ha azonban megvan a biztosíték, hogy a gyárak a háború után is dolgozhatnak, akkor könnyékükön a magántőke is építhet — így 1941-42-ben az Unióban a hadimunkások számára épített 525.000 lakásból 400.000 magánvállalkozásban készült el. Külön probléma az ipari centrumoknak az eddiginél is betegesebb felduzzadása, ami elbírhatatlanul növeli a lakóhelynek a munkahelytől való távolságát. Angliában e baj ellen a háború előtt a decentralizációnak „esatlós-városok”, a metropolistól kellő távolságra elkülönített új gyárvárosok, alapításával, londoni gyár alapítási tilalmakkal stb. küzdöttek. Amerikában az építkezést azzal is igyekeznek ösztönözni, hogy háború után a farmerek kapják a házakat, amelyekben ma hadimunkások laknak; garanciákat nyújtanak a gyárosoknak, hogy békében is gondoskodnak foglalkoztatásukról, így terveket készítenek a hajók és repülőgépek gyártásának a békében is nagyarányú folytatásáról. Az építkezés könnyítését szolgálják a szétszedhető és elszállíthat-

ható házak is, amelyekhez az USA-ban a lakásautók is számítanak. Ezek ugyan kicsik voltak az állandó lakáshoz, de ma már nagyobb méretekben készítik őket. Sok helyütt közös alvótermekeket építenek a munkások számára, de a legfőbb segítség itt az építkezés standardizálásától, az alkatrészek szeria-gyártásától s általában az eddig eléggé decentralizált építőipar központosításától s további gépesítésétől várható. Angliában ezuton már 20%-kal sikerült az építési költségeket csökkenteni. A szükségmegoldások közé tartozik a meglevő lakások hatósági igénybevétele is, amely eljáráshoz sok országban folyamodtak. A lakáskataszter, a lakáspiac hatósági ellenőrzése, a beköltözések irányítása, a hadifentosság szerint való sorrend betartása, a több lakással bírók lakásainak elrekvirálása, a lakásbérek megkötése, továbbá az átköltözési tilalom az eszközei a lakásügy ez ágának. Angliában külön minisztérium, a közmunkák és építések minisztériuma, végzi mindeme feladatokat, állapítja meg az építések sorrendjét, bocsátja ki a magánépítési tilalmakat s ellenőrzi a 100 fontnál többekörülő építkezéseket s úgy ott, mint az Unióban és más hadviselőknél is igen nagy összegeket fordít az állam munkás- és tisztviselőlakások építésére, a haditermelés érdekeinek megfelelően. Ez a hatósági tevékenység még a háború után jó sokáig sem szűnhet meg, annál kevésbé, mert a jövedelem egyenlősödésének folyamata, amelyen a nyugati országok már eddig is átmentek, a magánmegtakarítások összegére csökkentően hat s így az államnak s a többi közületnek kell majd a háború után a pusztítások folytán is óriásira nőtt lakásszükséglet kielégítésének oroszlaúrészét vállalni, már csak a munkanélküliség leküzdésére is. Így az Unióban a háború után 10 évig 1.6 millió új lakás építésének szükségével számolnak. Aktív lakáspolitikára lesz tehát a háború után szükség, amit az is megnövel, hogy elejét kell venni a „fantómvárosok” veszélyének is, a hadiipar ama központjainak, amelyek a háború után a gyors elnéptelenedés veszélye fenyeget. — *La Charte Française du Travail*. 1941. okt. 4-én publikálták a francia munkakarta törvényét, amely a korporációs eszmével rokon alapon igyekszik munkaalkotmányt adni az országnak. A cikk részletesen ismerteti a törvény §-ait, a sztrájk- és kizárási tilalmat, a foglalkozások csoportosítását, a szindidátusok, uniók és szövetségek szervezetét, a tagok osztályait, a belépési kötelezettséget, a szervezetek monopóliumát, az üzemi és a foglalkozási tanácsokat, a szervezatközi kapcsolatokat, a munkaügyi bírászkodást és a béregyeztetést. — *Aspects récents de l'emploi de la main d'oeuvre féminine en Allemagne*. — *La guerre et le chômage prolongé en Grande-Bretagne*. — *Informations sociales*. — *Plans de reconstruction aux Etats-Unis*. A háború utáni nemzeti és nemzetközi viszonyok rendezésére irányuló amerikai tervek a személyi jogok deklarációján alapulnak, amely magába foglalja a munkához, a méltányos bérhez, a civilizált színvonalon levő lakáshoz, ruházódáshoz, ellátáshoz való jogot, a biztonság követelményét, a titkos rendőrségtől nem háborított egyéni élet lehetőségét, a magánkezdeményezés és a vállalkozási szabadság rendszerét, a törvény előtti egyenlőséget, az igényt a közoktatásra s általában a szükségtől s az életbizonytalanság félelmétől való mentesiséget. Számos külön terv készül a leszerelésre, a magángazdalkodás helyreállítására, a közhatalom funkcióinak meghatározására, a munkaslétszám elosztására, a pénzügyekre, a szövetségi és önkormányzati ténykedés megosztására és i. t.

Kyoto University Economic Review.

Kyoto, 1941. január. XVI. kötet. 1. szám.

Shiomi, Saburio: Economic fluctuations and public finance. A közpénzügyek elméleténél egyaránt szükséges a kérdéseket a gazdasági dinamika és a gazdasági statika szempontjából tárgyalni, előbbi azonban a tudomány idáig kissé elhanyagolta. Az államháztartás és a közgazdaság között kölcsönhatás nyilvánul meg s a gazdasági fluktuációk visszatükröződnek a közkiadásokban és az adóbevételekben is, a számszerű hatás azonban nem mindig párhuzamos a gazdasági fejlődéssel s az az államháztartás minden ágazatában külön megvizsgálandó. Vizsgálandó továbbá a rövid és hosszú konjunktúraciklusoknak a pénzügyi politikára gyakorolt hatása is. — *Honjo, Eijiro: The development of the study of the economic history of Japan subsequent to the Meiji restoration.* — *Tokunaga, Kiyoyuki: The first phase of the Bank of China as a note-issuing Bank.* — *Aoyama, Hideo: A critical note on D. H. Robertson's theory of savings and investment. (I)*

XVI. kötet, 2. szám. 1941. április.

Yagi, Yoshinosuke: Japan's current rice policy. Szerző szerint egyetlen nyugati ország sem versenyezhet az élelmiszer-termelés bőségében Japánnal, csupán a termelés és az ellátás nagy kilengetéseket mutat itt. A „kínai affér“ kitörése óta hanyatlás mutatkozik — különböző okokból — a mezőgazdaságban, több évben rossz volt a rizstermés, a rizsexport országokban, mint Koreában, Mandzsukuóban, növekedett a lakosság saját fogyasztása stb., miáltal a kormány a rizstermelés, rizspiac és a rizs fogyasztásának fokozódó ellenőrzésére és irányítására kényszerült. Ezeket az intézkedéseket ismerteti a tanulmány, amely nem hallgatja el, hogy a célszerű szabályozás dacára a helyzetben a háború folyamán további rosszabbodás várható. — *Matsuoka, Koji: The inflation of Chinese legal tender.* — *Horie, Yasuzo: The encouragement of Kokusan or native products in the Tokugawa period.* — *Aoyama, Hideo: A critical note on D. H. Robertson's theory of savings and investment. (II)*

Inhaltsauszüge.

Ung. Volkswirtschaftl. Rundschau

Okt.-Nov. 1942.

Alexander von Matlekovits.

Am 12. Oktober 1. J. waren es 100 Jahre, dass Alexander von Matlekovits das Licht der Welt erblickte. Mit dankerfülltem Herzen huldigt aus diesem Anlasse die Ungarische Volkswirtschaftliche Gesellschaft dem Andenken Matlekovits's, ihres gewesenen Vorsitzenden, der nach den traurigen Ereignissen des Umsturzes im Jahre 1919 die Gesellschaft vom Untergange rettete und neues Leben ihr einhauchte. Grossangelegte Werke verkünden sein segensreiches Wirken auf wissenschaftlichem Gebiete. Auch in Deutschland erntete sein Werk über die Zollpolitik der Österreich-Ungarischen Monarchie und des Deutschen Reiches Anerkennung, in welchem er, eine Zollunion zwischen dem Deutschen Reiche und der Österreich-Ungarischen Monarchie befürwortend, Gedanken entfaltete, die ihn als rechten Vorkämpfer der mitteleuropäischen Grossraum-Wirtschaft kennzeichnen. Erfüllt vom Gedanken der wirtschaftlichen Vorteile des Grossraumes hat Matlekovits bekanntlich auch einen Entwurf für die befürwortete Zollunion ausgearbeitet, der jedoch damals keinen wirklichen Anklang fand. Neben einer langen Reihe von Schriften über Zollpolitik, hat er ein umfassendes Werk über die Entwicklung des Staatshaushaltes Ungarns verfasst, das sowohl in methodologischer Beziehung als auch seinem Inhalte nach vollste Anerkennung verdient und als erstklassiges Quellenwerk zu werten ist. Nicht weniger bedeutungsvoll sind jene zwei Bände, in welchen Matlekovits die Entwicklung der ungarischen Volkswirtschaft aus Anlass der Milleniumsfeier des Bestehens des Ungarischen Staates schilderte. Feste Überzeugung und klare Urteilstkraft kennzeichnen seine Werke, welche wahre Perlen der ungarischen volkswirtschaftlichen Literatur sind.

Wolfgang Heller

Moderne Volkswirtschafts-Wissenschaft und totaler Krieg.

Die Zusammenhänge zwischen Krieg und Wirtschaftsleben waren früher im allgemeinen nicht so tiefgehend, wie heute. Der moderne totale Krieg umfasst dagegen die gesamte Lebensäusserung der Nation und erfordert den Einsatz der vollen Wirtschaftsmacht des Landes. Die wirtschaftlichen Zusammenhänge des totalen Krieges wurden durch die deutsche volkswirtschaftliche Literatur unter der Benennung „Wehrwirtschaftslehre“ zum Gegenstand systematischen Studiums gemacht. Die Wehrwirtschaftslehre befasst sich besonders eingehend mit den wirtschaftsorganisatorischen Massnahmen. Es ist ein sehr wichtiges praktisches Problem, wie die Lebensfunktion der Volkswirtschaft innerhalb dieser Organisationen beschaffen ist. Die Lösung des Problems wird durch die moderne dynamische Wirtschaftstheorie, insbesondere durch die Konjunkturlehre ermöglicht.

Die Aufrüstung erwies sich nämlich als ein vorzügliches Mittel zur Bekämpfung der Depression und der Arbeitslosigkeit. Gemäss den Prinzipien der Konjunkturlehre können die Rüstungs-Investitionen im Anfangsstadium im Wege einer Kreditausweitung finanziert werden. Bis zur Erreichung der Vollbeschäftigung wird dadurch keine inflatorische Preiserhöhung verursacht, noch ist eine Beschränkung des Verbrauchs notwendig. Die Lage ändert sich aber, wenn die Vollbeschäftigung in allen Wirtschaftszweigen eintritt. Dann kann eine Steigerung der Rüstungen

nur durch die Verminderung des Verbrauchs herbeigeführt werden. Zu diesem Zwecke werden im gegenwärtigen Kriege Massnahmen angewendet, die die Produktion und den Verbrauch regeln. Um wirklich erfolgreich zu sein, ist die derart entstehende Zwangswirtschaft unter zielbewusster Beachtung der Wirtschaftsgesetze aufzubauen. Dies zeigt sich insbesondere bei der Finanzierung des totalen Krieges.

Die wirtschaftlichen Triebfedern und Auswirkungen des Krieges können nur dann richtig erfasst werden, wenn auch die Gestaltung des internationalen Wirtschaftslebens berücksichtigt wird. Hier ist besonders der Umstand wichtig, dass in der Weltwirtschaft der freie Wettbewerb nicht zur Geltung kommt, da der Wettbewerb zwischen den einzelnen Nationalökonomien durch monopolistische Elemente beschränkt wird. Aus diesem Grunde sind hier die Gesetze des beschränkten Wettbewerbes und insbesondere jene des Oligopoliums zu beachten. Im Oligopolium steckt der Keim des Wirtschaftskampfes, der, da das Wirtschaftsinteresse der Nationen eng mit den politischen Machtbestrebungen verbunden ist, leicht zu einem Krieg mit den Waffen führt.

Zur Verhütung der Verluste des wirtschaftlichen Kampfes vereinigen sich innerhalb der einzelnen Nationalökonomien die kämpfenden Teile im Rahmen von Kartellen und Arbeiterorganisationen. Im Endergebnisse geraten hier die Organisationen des Kapitals und der Arbeit in Konflikt. Gleichermassen werden durch den internationalen wirtschaftlichen Kampf zwischen den Nationen organisatorische Vorgänge ausgelöst. Als deren Ergebnis stehen einander eine Gruppe von an Kapital und Rohstoffen reichen Nationen und eine Gruppe kapitalsarmer, aber über grosse Arbeitermassen verfügender Völker gegenüber.

Durch den wirtschaftlichen Kampf wurde im Endergebnisse innerhalb der Nationalökonomie eine gleichmässiger und gerechtere Einkommenverteilung herbeigeführt. Mit Recht lässt es sich hoffen, dass auch aus dem bewaffneten Kampfe zwischen den Nationen zum Schlusse eine gleichmässiger und gerechtere Verteilung der materialien Hilfsquellen hervorgehen wird. Dieser Kampf ist eigentlich eine Ergänzung des Kampfes, der sich im Nationalkörper abspielt. In volkreichen, aber kapitalsarmen Ländern kann sich das Lebensniveau der breiten Massen nur dann heben, wenn das Land über entsprechende materielle Hilfsquellen verfügt.

Eine gerechtere internationale Ordnung kann nur auf wirtschaftlichen Wahrheiten beruhen, deren Feststellung Aufgabe der Volkswirtschaftslehre ist. Die moderne Volkswirtschaftslehre gibt daher der Nation nicht nur eine mächtige Waffe in die Hand, sondern bietet ihr auch eine Anleitung zum Ausbau einer gerechteren Weltordnung nach dem Kriege.

Eduard Theiss

Bemerkungen zu Vilfredo Pareto's Gesellschaftslehre.

Die soziologischen Lehren Paretos werden — zum Teil auf ideengeschichtlicher Grundlage — interpretiert und einer Kritik unterzogen. Von der positivistischen Grundeinstellung Paretos zu den wirtschaftstheoretischen und soziologischen Problemen ausgehend, die in bestimmten methodologischen Grundsätzen ihren Ausdruck findet, wird zunächst auf die doch vorhandenen wesentlichen Unterschiede im Aufbau seiner wirtschaftstheoretischen und soziologischen Systeme hingewiesen. Für seine Soziologie ist eine Kombination der analytisch-reduzierenden und der assoziationspsychologischen Methode kennzeichnend. Grundmotiv menschlichen Verhaltens ist nach Pareto der Selbsterhaltungstrieb und der daraus fließende hedonistische Egoismus, so dass beim Handeln die weiter nicht reduzierbaren „Residuen“ und die sich auf ihnen aufbauenden Ideologien, die „Derivationen“, zu unterscheiden sind. Eine weitere grundlegende Unterscheidung ist die der „logischen“ und „nicht-logischen“ Handlungen, deren Merk-

male darin bestehen, dass die Handlung objektiv rationell, nach Massgabe des Standes der positiven Kenntnisse zweckmässig ist, oder bloss auf Gefühlen, Instinkten beruht. Die Art der Handlungsweise der Individuen im Sinne der letzteren Unterscheidung ist in der Regel massgebend für die soziale Stellung des Einzelnen und — auf ganze gesellschaftliche Schichten angewendet: — für die Position der einzelnen Klassen. Relativ „logischer“ handeln die Élitén, die infolgedessen die übrigen gesellschaftlichen Schichten beherrschen und leiten und damit der Gesellschaft ein relatives Nutzenmaximum sichern. So ergibt sich auch ein Gleichgewicht der sozialen Kräfte, die sich in ständiger zyklischen Bewegung befinden. Nach einer eingehenden Erörterung all dieser Lehren wird der teils positivistische, teils gesellschaftsphilosophische (naturalistische) Gehalt der Lehren im Einzelnen nachgewiesen und insbesondere auch dargelegt, inwiefern Pareto durch die Ideen der „logischen“ Handlungsweise und des Nutzenmaximums, also durch ein Postulat der positivistischen Teleologie, den Standpunkt des Hedonismus in einem wesentlichen Punkt überwunden hat.

Erwin Kuffler.

Neuzeitliche Rohstoffprobleme.* Trotz aller Neuerungen auf dem Gebiet der Wehrwirtschaft und der speziellen Rüstungsindustrie stehen während der Kriegszeit folgende industrielle Rohstoffe im Vordergrund des Interesses: Kohle, Erze und vor allem Eisenerze und Mineralöle. Kein Land kann ohne sie längere Kriege grösseren Ausmasses erfolgreich durchführen, denn sie werden in so erheblichen Mengen laufend gebraucht und verbraucht, dass ihre Hortung auch für eine relativ kurze Kriegsdauer unmöglich ist.

Steinkohlenvorräte sind in Deutschland nach menschlichem Ermessen ausreichend vorhanden. Nach unserem heutigen Wissen dürfte Europa für viele hundert Jahre mit keiner Kohlennot zu rechnen haben. In Bezug auf die Kokskohlen können wir aber einen gleichen Optimismus nicht an den Tag legen. Immerhin ist auch hier in diesem Jahrhundert mit irgend einer Besorgnis nicht zu rechnen. Die deutschen Stein- und Braunkohlenförderziffern übersteigen absolut und auch in Wärmeeinheiten ungerechnet die englische Kohlenförderung bei weitem.

Deutschland ist verhältnismässig reich an *Eisenerzen* mit geringem Fe-Gehalt; es hat aber nur relativ wenig hochprozentige Eisenerze. Daher haben sich im Deutschland neue Aufbereitungs- und Verhüttungsmethoden eingebürgert, die es gestatten, auch die Erze mit einem geringen Fe-Gehalt noch zu erträglichen Kosten zu verhütten. Auf die Einfuhr der hochprozentigen Eisenerze aus Schweden konnte und kann Deutschland aber nicht verzichten.

Der Weltvorrat an *Erdöl* ist ohne Zweifel nicht allzu gross, und es ist anzunehmen, dass die Welterdölförderung in absehbarer Zeit bedroht, wenn nicht gar relativ kurz befristet ist. Das Dritte Reich ging vor allem zwei Wege, um eine ausreichende Sicherung der Ölversorgung zu erreichen. Man regte die Bohrtätigkeit an und erreichte im Laufe weniger Jahre mehr als eine Verdoppelung der Erdölproduktion. Der andere Weg war die Errichtung von Produktionsanlagen für die Herstellung von synthetischem Benzin.

Dem aus der Kohle gewonnenen synthetischen Benzin gehört die Zukunft auf alle Fälle, weil die natürlichen Mineralölvorkommen im Verhältniss zu den Kohlenvorkommen nur noch eine relativ kurze Lebensdauer haben dürften. Damit hört die Selbstversorgung auf dem Treibstoffgebiet allmählich auf eine nationale Angelegenheit zu sein; und sie wird zunächst zu einem bedeutenden europäischen Faktor.

Ernst Storm

---

* Absiss eines am 27. Mai 1942 an der Volkswirtschaftlichen Fakultät der „Palatin Josef“ Technischen und Wirtschaftswissenschaftlichen Universität in Budapest gehaltenen Vortrages.

Unsere volkswirtschaftliche Bildung und das Bibliothekswesen. Der Verfasser schildert in seinem Aufsatz die Bibliothekverhältnisse Berlins und Londons, so wie er diese in den Jahren 1929/31 erlebt hat. Die volkswirtschaftlichen Bibliotheken dieser zwei Reichshauptstädte zeigten voneinander abweichende, aber gleichfalls interessante und lehrreiche Züge. Das öffentliche Bibliothekswesen beider Länder ist nicht nur äusserst reichhaltig, sondern zugleich stärker konzentriert und durchorganisiert, als das in ärmeren und daher auf eine gute Organisation in einem höheren Masse angewiesenen Ländern der Fall ist. Das letztere trifft insbesondere auch für Ungarn zu und so lautet die zu erfüllende Aufgabe, das mustergültige ausländische Beispiel sinnmässig nachzuahmen, beziehungsweise mit der möglich besten Organisation das zu ersetzen, was aus finanziellen Gründen an Reichhaltigkeit daheim fehlen muss.

Die Zentralinstitutionen des Berliner und Londoner Bibliothekwesens sind freilich die Preussische Staatsbibliothek und das British Museum. Bei dem ersteren sind vor allem zwei Einrichtungen hervorzuheben, nämlich der Zeitschriftensaal und der Katalog sämtlicher deutschen Bibliotheken. Im British Museum dient dem Forscher besonders die Vorschrift, keine Bücher ausser Hause zu verleihen, so dass alle Bücher im Lesesaal immer erhältlich sind, und zwar auch dann, wenn ein anderer Leser das erwünschte Buch gebraucht, nur dass er dieses Buch dann dem anderen Forscher auf kurze Zeit zu überlassen hat. Obzwar diese zwei Zentralbibliotheken in den anderen öffentlichen Bibliotheken ihre sinnvolle Ergänzung finden, konzentrieren sie den Bücherreichtum in einem solche hohen Masse, dass der Leser hier sozusagen alles an einem Orte angesammelt vorfindet und so dem Forscher die Auffindung der notwendigen Literatur weitgehend erleichtert wird. Damit hat die wissenschaftliche Arbeit die Möglichkeit, sich in den technischen Vorbereitungen nicht verlieren zu müssen und zugleich einen zuverlässigen Überblick über die zeitgemässe Fachliteratur zu erlangen, ohne welchen jede Qualitätsarbeit ausgeschlossen ist.

Zur Kennzeichnung der heimischen und einer Reform bedürftigen Verhältnisse zählt der Verfasser jene internationalen Zeitschriften auf, welche zur internationalen Orientiertheit unentbehrlich sind und zeigt zugleich mit welchen Schwierigkeiten die bloss teilweise Auffindung dieser Zeitschriften in den Budapester Bibliotheken verbunden ist. Das gleiche gilt auch für die in nicht weniger als zehn verschiedenen Bibliotheken zerstreuten Bücher volkswirtschaftlichen Inhalts.

Um diese unerfreulichen Zustände zu lindern, schlägt nun der Verfasser vor, im Rahmen der Ungarischen Volkswirtschaftlichen Gesellschaft einen Zentralkatalog abzufassen und jedem Forscher, bzw. Studierenden zugänglich zu machen, welcher Katalog sich auf sämtliche Budapester Fachbibliotheken zu erstrecken hätte und so die Möglichkeit bieten würde, nicht nur über alle vorhandenen Bücher eine Auskunft zu erteilen, sondern zugleich die Vorbedingung einer einheitlichen Leitung und zusammenhängender Organisation des Budapester volkswirtschaftlichen Büchereiwesens zu schaffen.

Julius Neubauer

Dr. Michael Futó's Bemerkungen zu der in unserer Rundschau Nr. 7-8, Juli-August 1. J. erschienenen Besprechung seiner Studie: „Le relazioni economiche tra l'Italia e l'Ungheria.“

In der Tabelle, die im ersten Teile des Sonderabdruckes der Studie enthalten ist, wurden die Vorzeichen nur infolge einer Nachlässigkeit der Druckerei, welche den Sonderabdruck zu besorgen hatte, verwechselt. In der Tabelle betr. die globale Gestaltung des italienisch-ungarischen Warenverkehrs wurden zusammen mit den inzwischen veröffentlichten Daten des Jahres 1941 auch die endgültigen Daten des Jahres 1940 auf-

genommen, während in dem Teile der Studie, wo die Verteilung nach Warengattungen behandelt ist, die provisorischen Daten notwendigerweise beibehalten werden mussten, da eine Berichtigung derselben vom Statistischen Amte in diesem Jahre nicht veröffentlicht wurde.

Karl Guth: Die Reichsgruppe Industrie. Standort und Aufgabe der industriellen Organisation. Junker und Dünhaupt Verlag, Berlin. 1941. 67 S.

Gliederung der Reichsgruppe Industrie. Herausgegeben von der Geschäftsführung. 3. Ausgabe. Lühe-Verlag, Leipzig-Berlin. April. 1941. 263 S.

Die führende Rolle der deutschen Industrie im europäischen Wirtschaftsraum lässt das Interesse des Auslandes für die deutsche industrielle Organisation immer mehr anwachsen. Diesem Interesse wünschen die übersichtliche Zusammenfassung von Karl Guth über Wesen, Aufbau, Aufgaben und Arbeitsweise der Reichsgruppe und die „blaue Gliederung“ der Reichsgruppe Industrie zu dienen, welchen Zweck sie auch vom Standpunkt des Ausländers zu allgemeiner Befriedigung erfüllen.

Wilhelm A. Nemény

Ungarisches Institut für Wirtschaftsforschung:
Wirtschaftsbericht Nr. 50. Budapest, 1942. 211 S.

Mit der Herausgabe seines fünfzigsten Berichtes schliesst das ungarische Institut für Wirtschaftsforschung eine werktätige und erfolgreiche Epoche seines Bestehens, wofür ihm die Öffentlichkeit des ungarischen Wirtschaftslebens grosse Anerkennung zollt. Es ist in hohem Masse der dreizehnjährigen systematischen Tätigkeit des Instituts zu verdanken, dass die öffentliche Meinung sich über die Gestaltung des Wirtschaftslebens Ungarns objektiv und regelmässig orientieren konnte. Der Jubiläumsbericht dient diesem Zwecke in noch ausdrücklicherem Masse dadurch, dass neben dem üblichen Situationsbilde über die „Lage der ungarischen Wirtschaft“ ein sehr grosser Raum den *Methoden und Ergebnissen der Kriegswirtschaft* gewidmet wird, in welcher unser Leben läuft und an welcher das kontinentale Europa und auch die ganze Welt beteiligt sind.

Indem die Öffentlichkeit des wirtschaftlichen Ungarns ihre Anerkennung für die äusserst wichtige Informations-Arbeit des Instituts ausspricht, zollt sie Anerkennung auch der Leitung des Instituts, deren Wirken von Agilität und hervorragender wirtschaftlicher Intuition zeugt.

Koloman Kádás,

Csikós Nagy, Béla: Grossraumwirtschaft. Verlag der Buchhandlung R. Gergely, Budapest, 1942. 160 S. (In ungarischer Sprache.)

Das Buch macht die ungarische Öffentlichkeit mit den Begriffen des Grossraumes, des Lebensraumes und der Grossraumwirtschaft mit grösster Gründlichkeit und auf wissenschaftlicher Grundlage vertraut. Der erste Teil geht von der Wirtschaft und der Bewirtschaftung aus und gelangt zur Gegenüberstellung der Nationalökonomie, der Grossraumwirtschaft und der Weltwirtschaft. Wir könnten diesen Teil auch die Grundlagen der Begriffe nennen. Der zweite Teil erläutert bereits ausführlich den Inhalt des Begriffes der Grossraumwirtschaft. Dieser Teil

bietet eine Analyse des heikelsten Problems der Grossraumwirtschaft: sein Verhältnis zu den Nationalökonomien. Die letzten zwei Teile befassen sich mit praktischen Fragen der Grossraum- und der Regional-Wirtschaften.

Der Verfasser zergliedert die Fragen der Grossraumwirtschaft auf Grund der Auffassung der nationalsozialistischen Ideologen: v. Gottl-Ottlilienfeld, Ferdinand Fried, Heinrich Hunke usw. Er gliedert aber seine Quellen in sein selbständiges System ein und benützt auch die Ergebnisse seiner früheren Forschungen.

Das Buch fördert in hohem Masse die Orientierung der ungarischen Öffentlichkeit in einer der wichtigsten Fragen des heutigen Europa.

Julius Rézler

Probleme und Aufgaben des deutschen Geld- und Kreditswesens. — Herausgegeben vom Präsidium und Volkswirtschaftlichen Beirat des Deutschen Instituts für Bankwissenschaft und Bankwesen, Berlin, 1942. 313 S.

Dem Präsidenten des Deutschen Instituts für Bankwissenschaft und Bankwesen, Otto Christian Fischer wurde, anlässlich seines 60. Geburtstages, durch das Institut ein umfangreicher Band gewidmet, in welchem die aktuellen Fragen des deutschen Kreditwesens erörtert werden. Das Buch, dessen Vorschritt den Reichswirtschaftsminister Walther Funk zum Verfasser hat, behandelt in vier Kapiteln die wichtigeren zeitgemässen Probleme des deutschen Kreditwesens. Der Titel des ersten Kapitels ist: „Das Geld“, hierauf folgt „Der Kredit“, dann „Die Zinsprobleme“ und zum Schluss „Die Frage der Finanzierungen“. Das Buch verdient das Interesse weiter Kreise, da darin ein Querschnitt der ganzen deutschen Wirtschaftspolitik aus der Feder der bedeutendsten deutschen Theoretiker und Praktiker geboten wird.

Julius Domány

Urbányi, Johann: Die Personal-Fragen der Betriebsführung. Kgl. Ung. Universitäts-Druckerei, Budapest, 1942. 223 S. (In ungarischer Sprache.)

Die Betriebswirtschaftslehre befasste sich bis zu den letzten Zeiten kaum mit den Personal-Fragen im Zusammenhange mit dem Betriebe. Urbányi's Versuch, neben den Real-Gesichtspunkten auf die wichtige Rolle der Gesichtspunkte der Personal-Fragen (betr. Unternehmer, Arbeitnehmer, Verbraucher) in der Betriebswirtschaftslehre hinzuweisen, verdient Lob und wird nicht wenig dazu beitragen, dass unsere Forscher dieser Frage mehr Aufmerksamkeit zuwenden, als bisher.

Tivadar vitéz Rajty

Walter Zollinger: Die Inflationstheorie auf Irrwegen. 1942. Verlag Huber & Co., Frauenfeld und Leipzig. 176 S.

Der Verfasser, ein Gegner der Quantitätstheorie und der Inflationstheorie, stellt sich auch der Auffassung entgegen, als ob die Notenbanken und die Privatbanken Kaufkraft schaffen könnten. Seine Stellungnahme, wonach nicht nur die Entstehung, sondern auch der Umlauf der Zahlungsmittel keinen Einfluss auf die Güterpreise ausüben kann, erscheint umso weniger begreiflich, als er seine Ansicht auf die Ausgabe von Noten mit Zwangskurs anwendet; die Note kann aber unmöglich als ein Kreditmittel aufgefasst werden, das, als solches, den Bankkredit neutralisieren würde. — Aus der These ausgehend, die Ausübung der Kaufkraft sei eine

Angelegenheit des menschlichen Willens, gelangt er zur Schlussfolgerung, dass nicht der Geldumlauf die Schuld an der Teuerung trage, und sucht die Verantwortlichkeit für die Preissteigerung von der Intumescenz des Geldes auf andere Faktoren (Verteuerung des Importes, vermehrter Verbrauch von Sachgütern durch den Staat, Flucht vom Geldkapital in Sachgüter usw.) zu überwälzen. — Eher überzeugend wirkt die Widerlegung der Macleod-Hahn'schen Theorie der Kaufkraftschöpfung durch Kreditgewährungen seitens der Privatbanken; er zieht hiebei den Schluss, dass die Privatbanken die Autonomie der Kreditgewährung nur in beschränktem Masse ausnützen können, da sie bestrebt sind, nur soviel Kredit zu vermitteln, dass die zu Zahlungszwecken verwendbaren kurzfristigen Gläubigerrechte eine gewisse Quote der Kundenguthaben nicht überschreiten. — Im Kapitel: „Ein niedriger Zins erschwert die Preispolitik“ stellt Zollinger scharfsinnig fest, dass wenn ohnedies die Tendenz der Preissteigerung besteht, die Flucht in die Sachwerte noch beschleunigt wird; er führt ferner aus, dass die Staatsraison eine abnorme Zinslage nicht zugunsten des Staates ausnützen darf, da die Einsparung an Zinsen durch den Staat für sich allein die Benachteiligung der Sparer und Rentner nicht zu rechtfertigen vermag.

Es wäre schwer jeder der im Buche kühn aufgestellten These zuzustimmen; Zollinger's Buch ist indes zweifellos ein gedankenreiches und anregendes Werk, dessen Lektüre und Analyse jedermann Nutzen und Vorteil bringt.

(é. a.)

Donay-Bernhardine: Die Stellung des Preises in der deutschen Wirtschaftspolitik von 1933 bis 1934. Jena, Gustav Fischer. 1940. 94. S.

Zweck der Studie ist, die preispolitischen Verfügungen des deutschen Nationalsozialismus zusammenzufassen und die erzielten Ergebnisse und die Erfahrungen theoretisch abzuleiten. Der erste Teil ist der theoretischen Begründung der behördlichen Preisregulierung, sowie der Gruppierung der Eingriffe gewidmet. Im zweiten und im dritten Teil, in denen die Verfügungen betr. die landwirtschaftliche, bzw. die industrielle Preisregulierung erörtert werden, hebt Dr. Donay hinreissend die besonderen Probleme der beiden Produktionszweige hervor. Im letzten Teile, der die Lohnpolitik behandelt, wird die zentrale Funktion der Lohnregulierung betont; daselbst wird wiederholt mit Nachdruck darauf hingewiesen, dass ein erfolgreicher Aufbau des ganzen Preissystems von der richtigen Lohnpolitik abhängt.

Zoltán Szigeti

Die Besteuerung der Körperschaften, mit besonderer Rücksicht auf das Steuerbekenntniss. Ludwig Katona und Emerich Vas jun. — Budapest, 1941. (In ungarischer Sprache.)

Ein praktisches Handbuch, welches sowohl das neue ungarische Körperschaftssteuergesetz als auch die diesbezügliche Durchführungsverordnung eingehend darstellt; auch die Judikatur wird besprochen und erklärt. Besonders interessant sind die Beispiele, die sich auf das Steuerbekenntniss beziehen. Die speziellen Steuerfragen der verschiedenen Körperschaften (Aktiengesellschaften, Genossenschaften, G. m. b. H., Hausaktiengesellschaften, etc.) werden analysiert und es wird der bestmöglichen Lösung zu finden geschickt. Eingehend befasst sich das Buch mit der Frage der nicht realisierten buchmässigen Gewinne und Verdienste; die Reserven, die aus der Bewertungsdifferenz entstehen, werden vor ver-

schiedenen Gesichtspunkten gründlich unterrecht. Es wird der Versuch unternommen die Zweckmässigkeit der Bildung der in Rede stehenden Reserven mit der Geschwindigkeit des Umsatzes in Zusammenhang zu bringen.

E. Sz.

Ferdinand Fried: Die Zukunft des Welthandels. Budapest, Centrum. 91 S. (In ungarischer Sprache.)

In der Studie wird die Gestaltung des Welthandels im Zusammenhang mit den wirtschaftlichen Grossräumen, die bereits bestehen oder im Werden begriffen sind, behandelt. Der Verfasser stellt fest, dass ein Teil des heutigen Welthandels sich in einen gesteigerten Binnenhandel umgestalten, der andere Teil, jener der Grossräume, ebenfalls steigen und bei demselben eine Verlagerung von den Massenartikeln auf die Genuss-, Kultur-, Qualitäts-Güter stattfinden wird.

Zoltán Szigeti

Karl Nagy: Wirtschaftliche Verwaltung im deutschen nationalsozialistischen System. Ungarisches Verwaltungswissenschaftliches Forschungsinstitut, Budapest, 1941. 183 S. In ungarischer Sprache.)

Da das Interesse für die deutsche wirtschaftliche Ordnung sowohl auf theoretischem als auch auf praktischem Gebiet in allen Staaten Europas ständig wächst, hat der Verfasser mit diesem Werk der ungarischen volkswirtschaftlichen Literatur einen wertvollen Dienst geleistet. Er beschreibt darin eingehend und ausführlich einerseits die theoretischen Grundlagen und andererseits die praktische Organisation der Ordnung des deutschen Wirtschaftslebens. Ausführliche Behandlung wird darin dem Grundsatz der wirtschaftlichen Selbstverwaltung und dem Gedanken des ständischen Aufbaus der Wirtschaft gewidmet. Die einzelnen Kapitel befassen sich mit der Deutschen Arbeitsfront, den Zwangskartellen als Trägern der Selbstverwaltung der deutschen Industrie und mit dem Reichsnährstand sowie den Reichsgruppen und Wirtschaftskammern als Trägern der ständischen Selbstverwaltung. Das Buch ist auf diese Weise für jeden Ungarn, der aus wissenschaftlichem oder praktischem Interesse mit der Organisation der deutschen Wirtschaft bekannt zu werden wünscht, eine wertvolle Einführung.

Wilhelm A. Nemény

Háborús pénzügyek.

1. Ha az adóknak, illetőleg a közterheknek megfelelő, vagy meg nem felelő természetét akarjuk megbírálni, akkor azok *hatását* kell vizsgálni a termelésre, fogyasztásra és a jövedelemeloszlásra és ezzel párhuzamosan természetesen a háború hatását a termelésre, fogyasztásra és jövedelemeloszlásra.

Az adók legközvetlenebbül az emberek jövedelemeloszlására hatnak ki. Az adó maga is mindig jövedelemeloszlási jelenség, mert végeredményben mindig jövedelmünkből fizetjük az adót, mely mindig költségelemként szerepel minden adóköteles számadásában. Az a körülmény azonban, hogy az adót végeredményben jövedelmünkből fizetjük, még nem mondja azt is, hogy minden adó *jövedelmi-adó*-természetű is, vagyis olyan egyenesadó-természetű, amelyet általában véve jövedelmi adónak nevezünk. Nagy hibája volt az adóra vonatkozó elgondolásoknak, különösképen pedig a múlt század kilencvenes éveitől kezdve lábrakapott uralkodó adóügyi felfogásnak, hogy túlságosan nagy előszeretettel fordult azok felé az adófajták felé, amelyek egy-egy évre, vagy egy-egy adóztatási időszakra kiszámított jövedelemtételt ragadnak meg adótárgy gyanánt, másrészt pedig előítélettel viseltetett azokkal az adófajtákkal szemben, amelyek a keletkezésben, vagy kialakulásban lévő jövedelmeknek az esetről-esetre felmerülő tételeit, — illetőleg fizetési összegeit, fizetési erőit, vételerőit, vagy bármint nevezzük is, — ragadják meg adótárgy gyanánt. Közelebbről nézve a dolgot ez azt jelenti, hogy adóztatni lényegében véve két módon lehet. Az egyik mód az, hogy az adóalanyokat gazdasági időszakonként, többnyire esztendőnként megszámloltatjuk, december 31-vel lezárjuk a számadásaikat, számonkérjük, hogy mennyi bevételük és mennyi kiadásuk volt és a különbözetet ragadjuk meg adótárgy gyanánt. A másik adóztatási mód pedig az, amikor az adóztató állam nem várja be a december 31-t és nem utólag vallatja ki az adóalanyokat abban a tekintetben, mi volt a bevételük és mi volt a kiadásuk, hanem ott, ahol valami adásvétel, pénzbeli jogügylet, stb. történik, azonnal közbelép és az adásvételnél előbukkanó vásárló erőkből a maga részére elvesz egy bizonyos mennyiséget. Altalánosságban az előbbieket egye-

nes adóknak, az utóbbiakat pedig közvetett adóknak nevezzük. Ez a legáltalánosabb és legmegszokottabb osztályozása az adóknak. Szerintem nem valami szerencsés osztályozás ez, mert az évvégi leszámolással kivetett adók semmivel sem egyenesebbek és közvetlenebbek, mint azok az adók, amelyeknél valamely tárgy megvásárlásakor azonnal le kell róni az adóösszeget. Az adónak a jövedelemeloszlásra gyakorolt hatása tekintetében sokkal többet mond az a körülmény, hogy vajjon keletkezésben, kialakulásban, szóval a mozgásban lévő jövedelmeket, illetőleg jövedelemrészeket adóztatjuk-e meg az adásvételeknek, illetőleg jogügyleteknek bármikor felmerülő eseteiben, avagy évvégi leszámolásakor a bevételnek és kiadásnak azt a különbözetét, tehát a bevételeknek azt a maradványát tesszük adótárggyá, amelyeket az adóbevallások, vagy más kinyomozási módok segítségével megállapítani tudunk. A két adóztatási mód között való különbség mindenekelőtt abban nyilvánul meg, hogy a pénzgazdálkodás korában, azokban az esetekben, amikor a felbukkanó adásvételeket, bevételeket, pénzben való részesedéseket azonnal meg tudjuk ragadni és adótárggyá tudjuk tenni, az állam aránylag sokkal több bevételt tud szerezni, mint azokkal a adófajtákkal, amelyeknél csak az évvégi leszámolások különbözetét, vagyis az adókötelesnek nyilvánított maradványt, t. i. a bevételek és kiadások különbözetéből előálló maradványt tehetjük adótárggyá. A gazdasági élet és a jövedelemeloszlás is, valamint ezek keretében a jövedelem képződése is mozgó, eleven folyamat. Ebben a folyamatban a pénzgazdaság körébe bekapcsolódott közösségben vagy szerkezetben, ami az egyik oldalon bevétel, a másik oldalon kiadás. A bevételek és a kiadások folytonosan kölcsönhatásban és mozgásban vannak, egyik oldalon pénzbeli pluszt, a másik oldalon mínuszt jelentenek egy-egy emberre a pénz forgásának és kézről-kézre menésének kapcsán. *A pénz forgása tehát nem követi a naptári dátumokat az esztendőben, hanem az adásvételeknek, a kölcsönöknek, a jogügyletek keletkezésének minden esetében és minden idejében érvényesül.* Ez azt jelenti, hogy egy-egy esztendőn belül az egyik adásvételben, illetőleg jogügyletben teljesített kiadást kipótolja a másik adásvételben elért bevétel, mégpedig annál gyorsabban pótolja, minél gyorsabban tudja valaki a maga pénzét forgatni. Ha tehát pl. valaki bizonyos anyagvásárláskor forgalmi adót fizetett és ezt az anyagot feldolgozva áruként továbbadja, eladja, akkor az árban már visszaszerezte a forgalmi adó által okozott költséget és ez a folyamat évenként többször megismétlődik. *Ezzel szemben, hogyha valakinek jövedelmeként azt a bevételmaradványát adóztatják meg, amelyet december 31-vel vele szemben adótárgyként ki lehet mutatni, ezt áthárítani, illetőleg visszaszerezni már sokkal nehezebb, mert nem lehet azt egyszerűen úgy belekalkulálni egy-egy cikknek az eladási*

árába, mint a forgalmi adónak, vagy fogyasztási adónak egy-egy tételét. Ebből az is *következik, hogy az egyenes adóknak túlméretezése sokkal nagyobb veszélyt rejt magában* abból a szempontból, hogy kimerítheti az adóalanynak tiszta jövedelmét, vagyis azt a maradványt, amely az év végén megállapított bevételek és kiadások között fennmarad. A másik különbség pedig a két adóztatási fajta között gyakorlatilag főként abban nyilvánul meg, hogy míg az *úgynevezett egyenes adóknál többnyire kiszámított adóértékeket* vagy *jövedelemértékeket* adóztatnak meg, amelyek gyakran csak a papíron vannak meg, vagy nem készpénzben vannak meg, vagy nem azonnal pénzrehozható *liquid* fizetőerő állapotában vannak meg, *addig ez úgynevezett közvetett adók többnyire közvetlenül konkrét pénzüsségeket, fizetési erőt ragadnak meg adótárgy gyanánt.* Ez a körülmény pedig igen nagy jelentőségű, mert ennek folytán az egyenes adóknál gyakrabban állhat elő az a helyzet, hogy az adóköteles az adót nem bírja már megfizetni, mert nem elég *liquid* hozzá. Ebből származik az a veszedelem, — különösen háborúk idején, mikor nagyon általános a hajlam és a szükség az adók emelésére, illetve túlméretezésére, — hogy a túlméretezett *egyes adók könnyen romboló hatásúak* lehetnek az adóköteles vagyona, vagy jövedelmére, tehát az adóforrásra.

2. Az adóknak és közterheknek a *termelésre való hatásánál* különbséget kell tennünk a *szükségleti javak* és a termelési javak, illetve a háborús javak termelése és fogyasztása között. A nagy tömeg sorsát, életmódját a szükségleti javak termelése és fogyasztása érdekli közvetlenül és ugyancsak a nagy tömeg sorsára, fogyasztására, életmódjára van befolyással az a körülmény, hogy a háború minő hatást gyakorol ezeknek a szükségleti javaknak termelésére és fogyasztására. Vizsgáljuk tehát ezt a kérdést közelebbről. Árstopp nélkül, vagyis amikor az árak rögzítve nincsenek, a vállalkozói nyereség a szükségleti javak termelésénél ép úgy felgyülemlik, mint a termelési javak termelésénél, illetve háborús javak termelésénél. De az árrögzítés nélküli állapotban növekszik rendszerint a munkabér is. Mint-hogy azonban a háborús termelés egyre jobban csökkenti a szükségleti javak termelését, ezért a szükségleti javak menynysége a fogyasztói kereslethez viszonyítva egyre csökken, aminek a következménye azután a szükséglet — fogyasztási javak megdrágulása, vagyis az emberek életének a megdrágulása. Viszont a nagy tömeg pénzbeli keresete is növekszik, mert a haditermelés növeli a munkabéreket, annyival is inkább, mert egyre nagyobb a munkáskezek után való kereslet és ennek folytán az árak és bérek megrögzítés nélküli állapotában általánosan növekednek a munkabérek is. A szükségleti javak termelésének zsugorodása és ennél fogva megdrágulása egyre jobban felémésztik azonban a tömeg keresetét úgy, hogy a nagy töme-

gek keresetének a növekedését és a munkabérek emelkedését egyre jobban igénybeveszi a drágulás. A vállalkozók kezén pedig nagy nyereségek gyűlnek össze. Ezek tesznek szert nagy hadinyereségekre, nagy heverő tőkékre. Különösen kivüláglik mindez akkor, hogyha meggondoljuk, hogy a haditermelésnél még nagyobb arányban gyűlik össze a nyereség a vállalkozók kezén és hogy az élelmiszerek, az életmód drágulása a kisemberek és a haditermelésben alkalmazott munkások jövedelmét éppen úgy felemésztí, mint a szükségleti javak termelésénél. Ez az állapot lehet tehát alkalmas arra, hogy a vállalkozók nagy nyereségadókat, konjunkturális nyereségi adókat bírjanak fizetni és nagy háborús kölcsönöket bírjanak jegyezni. Viszont a szükségleti javak után való kereslet állandó növekedése alkalmasná teszi ezt az állapotot arra is, hogy az áradókat, vagyis a forgalmi és fogyasztási adókat az állam nagyon kihasználhassa és a nagy tömegek vásárló erejét ilyen irányban is igénybevehesse és lefölözhesse. Egyszóval ez az állapot, vagyis a nem rögzített háborús árak és bérek állapota alkalmas arra, hogy a meggyúlt, infláló nyereségösszegeket, a megszorodott pénzbeli vásárló erőt az állam összegyűjtse és elvonhassa. Ez azt jelenti más szóval, hogy az inflációt az állam *latenssé*, vagyis a nagy tömeg közé ki nem törővé tudja tenni és ilyennek tudja sokkal inkább megtartani, mint az ellenkező állapotokban, ellenkező körülmények között. Röviden összefoglalva az eddig elmondottakat: a háborús árkorlátozások és bérkorlátozások nélküli állapotban, amikor egyrészt nagy vállalkozói nyereségek gyűlnek össze, másrészt pedig a szükségleti cikkek áremelkedése kihasználható a közvetett adók számára, megvannak a lehetőségek az inflációnak lefékezésére oly módon, hogy a megszorodott vásárlóerőket az állam vonja el, akár adó, akár kölcsönök által a maga számára és ne engdeje a nagy vásárlóerők inflált tömegét a kisemberek kezéin összegyűlni.

3. Milyen most már a helyzet árrögzítés és szükségleti jegyrendszer mellett? Végeredményben a forgalomban lévő (főleg a nagy közönség kezén lévő) pénzmennyiség és az általa megvásárolható, tehát szintén forgalomban (akár törvényes, akár tiltott forgalomban) levő javak mennyiségének a viszonya befolyásolja leginkább a pénz értékét. A *jegy*re kapható javak csökkentik ebből a szempontból az egyébként (akár szabad, akár tiltott) forgalomban levő jószágmenntiséget és csak a velük szemben megállapított hivatalos árat — illetőleg pénzmennyiséget kötik le. A hadi jószágok pedig a közönség által nem vásárolhatóak meg és így ezek mennyisége nem tényező a pénzérték szempontjából a szükségleti áruoldalon.

Árrögzítés mellett továbbá a szükségleti javak termelése (melyeknek termelését a hadiipar is csökkenti) még jobban zsugorodik, mert a rendes és törvényes rendszabályokat betartó

termelő csak maximált áron adhatja el termékeit, ami az ő termelői nyereségének összezsugorodását vagy elesését jelenti. Ezzel szemben a termelési költség többnyire állandóan növekszik, különösen akkor, ha munkáskezekben hiány van, vagy pedig a munkabérekre vonatkozólag elkésztett vagy nem vihető keresztül a gyakorlatban a bérrögzítés. Ennek a helyzetnek tehát az a következménye, hogy az a residuummaradvány, amely az árbevétel és javak termelési költsége között mutatkozik, egyre inkább összezsugorodik, vagy eltűnik és gyakran deficitté válik. Ez különösen az úgynevezett egyenes adók terhére növeli meg egyre jobban és teszi az egyenes adókat egyre elviselhetetlenebbé, mert az egyenes adóknak az adótárgya éppen az a különbözet, amely a termelők bevétele és a termelési költségek között mutatkozik. Ilyen körülmények között tehát a termelői — vállalkozói nyereségek nem gyűlnek össze egyre nagyobb mennyiségben a vállalkozók kezén, hanem egyre inkább, egyre jobban fogynak és összezsugorodnak. Ennélfogva nem is fölösíthetők le egyre nagyobb és nagyobb konjunkturális nyereségek az állam részére adó, vagy kölcsönök útján, az infláció ellen szereként. A háborús termelés azonban megnöveszti a munkabéreket is, márcsak annakfolytán is, hogy egyre több munkáskezet keresnek a hadiüzemek, másrészt pedig a szükségleti javak előállítását végző üzemeknek okozott verseny folytán is. Ezeket a megnövekedett munkabéreket azonban az árrögzítés és jegyrendszer állapota mellett nem emésztik fel a megszerezhető szükségleti javak árai, mert akármennyi pénze van is a munkásnak, rögzített áron többet nem vásárolhat, mint amennyire a jegyek neki jogot adnak.

A nagy tömegek fizető ereje ennélfogva a fekete piacok felé özönlik, másrészt pedig a fekete piacok a kisemberek nyereségeit táplálják és így nehéz azokat forgalmi, vagy fogyasztási adóval megfogni, hiszen a fekete piacot éppen az jellemzi, hogy titokban, be nem jelentve, kötik meg az adásvételeket, tehát teljesen elkerülik az állam adóztatását. A nagy tömegeknél, különösen a munkabérekben ily módon meggyűlt infláló fizető erőket legfeljebb akkor lehetne egyenesadóval megfogni valamiképpen, egyenes adókkal legfeljebb úgy lehetne nagyobb eredményt elérni, hogyha a forrásnál alkalmazott nagy egyenes munkabéradóval lehetne lefölözni és visszatartani a munkabéreknek nagyobb infláló részeit. Az ilyen adónak előfeltételei azonban nemcsak idejében megalkotott hatalmas gazdasági organizációt, hanem ezenkívül még lélektani előfeltételeket is kívánnak a kivihetőség szempontjából. Az ilyen, a forrásnál való egyenes adókkal való lefölözése a munkabérösszegeknek akkor volna lehetséges, hogyha az élet, az élelmiszerek drágulásai nem volnának túlságosak, hogyha az árrögzítés és a jegyrendszer kielégítő mennyiségben gondoskodnék a megélhetéshez

szükséges szükségleti javaknak minden időben való megszerzéséről. Ennek előfeltétele nélkül ilyen adónak kiszámíthatatlan lélektani hatásai volnának és ezért pl. a Németországban alkalmazott nagy közvetlen munkabéradót a mi viszonyaink között alig tarthatnám megvalósíthatónak, vagy kivihetőnek, különösen a városi és az iparos tömegeknél. A nagy tömegekre szétáradt vásárlóerők lefölözésének második előfeltétele ezenkívül az, hogy a fekete piac lehetőleg kisterjedelmű és kevés emberre kiterjedő legyen. Ha ugyanis a zugban való árusítás igen nagy számú embereknek a kereseti forrása, akkor igen nagy számú, igen nagy tömegű kis egzisztenciáknál oszlik meg és rejtőzik el a nagy tömegek vásárlóereje. Nem szabad emellett figyelmen kívül hagyni azt sem, hogy itt van még a haditermelés, mint fizetési erőket kreáló tényező is. Figyelembe kell venni, hogy árrögzítés és jegyrendszerek mellett a vállalkozói nyereségek a haditermelésben is mérsékeltebbek, mint az árak korlátozatlansága esetén, mert az árrögzítés többé-kevésbé korlátozza a haditermelésből származó nyereséget, árakat és árkalkulációt is. Viszont a nagy tömeg felé a haditermelésből is hatalmas mennyiségű fizető erők áradnak ki, amelyek ellenében a csökkentett szükségleti jószágtermelés folytán viszonylag sok és nagy pénzbeli kereslet áll szemben a szükségleti javakkal. Az infláció *látenssé* tevésének és gyorsulása megakadályozásának a nehézségei rögzített árak és jegyrendszerek mellett tehát két oldalról jelentkeznek. Az egyik oldalról olymódon, hogy a nagy vállalati és konjunktúra-nyereségek csak sokkal kisebb mértékben gyűlhetnek össze a bankokban, a letéteken, a vállalkozók pénztáraiban, mint a nem rögzített árrendszerek idejében, másrészt pedig az árrögzítés és a jegyek rendszere, nemkülönben az említett kifejlődő fekete piac nemcsak hogy nem növeli, hanem szűkebb térre szorítja és összezsugorítja a forgalmi és fogyasztási adók kilátásait.

4. Ezek tehát a háborús pénzügyi viszonyoknak olyan alakulásai és nehézségei, amelyeket letagadni nem lehet, amelyeket észre kell venni. Nem mondom ezzel, hogy célszerű volna ezeket kiküszöbölni és illetéktelen fülek előtt talán túlságosan sokszor ismételni, mert ezáltal csak növeljük a bajt és kedvezőtlen gazdaság-pszichológiai hatásokat, elégedetlenséget, pesszimizmust terjesztünk el. Annál szükségesebb feladat azonban a gyógyulás és az orvoslás útjait keresni. A gyógyulás és orvoslás fogalmáról azonban képet csak úgy alkothatunk, ha meg tudjuk jelölni az elérendő célt is az infláció ellen védekező politikában. Az elérendő cél pedig nem lehet más, mint az infláció csökkentése, illetőleg az inflatív jelenségek lehető megszüntetése. Említettük, hogy az infláció ellen való küzdelemnek sokkal kedvezőbbek a kilátásai, ha a felgyülemlett vásárlóerők még lehetőleg kevés ember kezében vannak, illetőleg kevés helyen gyűlnek össze.

így a bankok betétjein, letétjein, folyószámláin esetleg kevés számú vállalkozónak kasszáiban. A kevés helyen nagy mennyiségben összegyűlt vásárlóerőket, vásárló összegeket könnyebb u. i. az államnak megtalálnia és részint adókkal, részint pedig kölcsönök alakjában lefőlőznie a kincstár számára. Abban az állapotban, amikor a meggyülemlett vásárló erők kevés helyen vannak még összpontosulva és még nem áradnak ki a nagy tömeg közé, nem mutatkozhatik meg az inflációnak az a pusztító hatása, mint amikor a vásárló erők nagy mennyisége már kiáradt a nagy tömegek közé és a szükségleti javak keresleteként duzzasztja fel a szükségleti javak árait, ezáltal megdrágítja a megélhetést, terjeszti az elégedetlenséget stb. stb. Az inflációnak azt az állapotát tehát, amelyben a felgyülemlett vásárló erők még aránylag kevés kézen gyűltek össze, *latensnek* nevezhetjük: lappangónak, mert a tömegeknél még nem érezteti az infláció összes káros következményeit. Akkor tehát, amikor már a megszorodott vásárlómennyiségek nem a kevés számú termelő vállalkozóknál, illetőleg bankoknál gyűlnek össze, hanem a magas munkabérek és a zugpiacon való nyereségek következményeként a széles nagy tömegeknél, egyik legfontosabb pénzügyi feladat az, hogy a nagytömeg infláló vásárlóerő-mennyiségeit be lehessen terelni ismét a különböző pénzügyintézetekbe és ott összegyűjteni, az inflációt orvosló pénzügyi műveletek számára ekként elérhetővé tenni. Nem kis feladat ez, de törekedni kell reá. Nem kis feladat ez, főleg azért, mert elsősorban lélektani, gazdaság-pszichológiai tényezőktől függ. Nélkülözhetetlen előfeltétele a bizalom. A bizalom abban a tekintetben, hogy az embereknek, főleg a kisembereknek érdemes pénzüket, keresetüket a pénzügyintézeteknél elhelyezni. Bizalom felkeltése pedig csak akkor lehetséges, hogyha az emberek bíznak a gazdasági helyzet javulásában és pedig minél több konkrét esetből kifolyólag. A javulás útja pedig nem képzelhető el pusztán és kizárólag pénz-oldalon anélkül, hogy az áru-oldalon is be ne következzen. Tehát az áru-oldalon is be kell következnie a javulásnak. Sőt azt kell mondanunk, hogy az igazi javulás útja csak az áru-oldalon a termelés oldalán kereshető s főleg itt kell annak elkezdődnie. Ennek egyik első és legfontosabb tényezője pedig a megtermelt és a nagy tömegeknek rendelkezésére álló legfontosabb szükségleti jószág-mennyiségek megnövelése. A tömegszükségleti cikkek termelésének megnövekedéséhez és a nagy tömegek számára való rendelkezésre-állításhoz pedig további előfeltétel olyan állapotoknak a létrehozása, amelyek mellett a termelési költségek és a szükségleti javak előállításából előálló vállalkozói nyereség ismét egészséges arányban állanak egymással. Értjük ezalatt, hogy ezeket a szükségleti cikkeket legalább is a rendes polgári haszonnal számítva ismét érdemes legyen termelni. Nem érde-

mes termelni akkor, amikor a rendes termelő csak maximált árakon adhat el, ellenben a termeléshez szükséges anyagokat, segédeszközöket csak a maximális árakon felül tudja megszerezni és amikor olyan magas munkabéreket kénytelen fizetni, hogy ezek mellett a maximált árakon való eladás reá nézve már nem jelent semmiféle hasznót, nyereséget, sőt épen az ellenkezőjét, a deficitet, a ráfizetést jelenti. A fekete piac ellen való küzdelemben is egyik legfontosabb tényező a kellő tisztességes nyereség mellett való termelés és legális értékesítés lehetőségének biztosítása. A termelési költség egyik igen fontos tétele a szükségleti cikkek előállításánál a mezőgazdasági munkabérek nagysága is, mert mintegy circulus viciosusként összefügg a mezőgazdasági termelés jövedelmezővé tételével, valamint az árrögzítés kérdésével is. Ebben a kérdésben teljesen tisztában kell lennünk azzal is, hogy kellő minőségű és mennyiségű termelés csak ott folytatható, ahol az eladott jószágok bevételi összege és az ezek előállítására fordított termelési költségek szembeállítása mellett elegendő maradvány (residuum) marad a termelők számára abból a célból, hogy abból megélhessen, boldogulhasson és az adóit kifizethesse. Ezért ha komolyan akarunk az infláció ellen küzdeni, óvakodnunk kell az egyenes adótárgyak és adóalanyok összeroppantásától a túlságosan felemelt egyenes adók által, mert ez a gazdasági élet összeroppantását is jelenti pénzügyileg, pszichológiailag, lelkileg egyaránt. Az összefüggés az infláció ellen való küzdelem és az egyenes adók túlméretezése között, amelyet első pillanatra nem is olyan könnyű felismerni, abból áll, hogy az infláció elleni küzdelemben a javulás csak akkor indulhat meg, ha az árú-oldalon növekvő és javuló mennyiségű készleteket tudunk szembeállítani a nagy tömegek kezén megszorodó pénzösszegekkel szemben. Ennek előfeltétele pedig a rentábilis és magát kifizető gazdálkodás és termelés, amit a termelt javakból elért árbevétel és a termelési költségek, valamint adókölségek szembeállításával előálló residuum (maradvány) elegendő mennyisége biztosíthat csupán. Az infláció ellen való védekezés alapvető pillére tehát, olyan állapotok teremtése vagy elérése az árú-oldalon, a szükségleti javak főleg a tömegszükségleti javak termelésének terén, hogy józan emberi számítás és logika szerint érdemes legyen termelni, mégpedig nem is az uzsorás és a kapzsi haszonlesés szempontjából, hanem érdemes legyen termelni abból a szempontból, hogy a termelés ne anyagi romlást, belebukást, hanem szerényen mért, ú. n. tisztességes polgári hasznót és megélhetést, család- és üzemfenntartási lehetőségeket biztosítson a termelő számára. Az egyenes adók túlméretezésének egyik legveszedelmesebb forrása pedig onnan származik, hogyha nem valóságos fizetőképességet, hanem csupán kiszámított ú. n. adóértékeket adóztatunk meg. Tehát ha nem az adófizető zse-

bében meglévő valóságos fizető erőhöz, hanem a papirosan bürokratikusán kiszámított ú. n. jövedelmi, vagy hozzáadéki értékekhez mérjük az adómenynységet, különösen pedig az erősen emelkedő adók mennyiségét. Az infláció ellen való védekezés orvossága, vagy helyesebben szólva az átélés, az átvegetálás útja elsősorban a szükségleti cikkek termelésének lehető fenn-tartásán és fokozásán keresztül vezet a bizalomfelkeltéshez, a pesszimizmus csökkentéséhez és ahhoz a mindjobban elterjedő általános felfogáshoz, hogy az embereknek érdemes termelni, még pedig érdemes szükségleti jószágokat termelni és érdemes pénzüikkel takarékoskodni és ennek következményeképen érdemes a pénzüket a bankokba is bevinni. Az ilyen folyamat esőkenti le mindjobban, jobban minden drákói rendszabályoknál — bár ezekre is természetesen szükség van néha — a zugforgalmat, a fekete piacot és azt a hisztériát, amely szükségnélkül minden árat megad mindenért. Az ilyen folyamat mellett újulhat fel ismét a takarékpénztárak és bankok hasznos és gazdaságos szerepe, amely a nagytömegek felesleges vásárlóerejének összegyűjtésében, koncentrálásában és ekként az akut inflációnak ezzel látensebbé tevésében áll, ami a javulásnak és a pénzügyi oldalról való orvoslásnak az előfeltétele.

Baiás Károly.

A magyar biztosítási politika az utolsó másfél évtizedben.*

A trianoni békeparancsnak Magyarországra nemcsak politikailag, hanem gazdaságilag is katasztrófális hatása volt. A nyomában támadt gazdasági válság természetesen kiterjedt a biztosításügyre is. Elveszett az ország területének kétharmada s ezzel elveszett a biztosítási állományuk és a biztosítók megkötése lehetőségének jelentős része is. Az ú. n. utódállamok nem engedték meg, hogy a magyarországi vállalatok az elszakított területen működjenek és arra kényszerítették a magyar vállalatokat, hogy a biztosítási állományukat átadják valamely utódállambeli vállalatnak. Ehhez hozzájárult még a korona nagymértékű leromlása, ami az életbiztosítási állományt úgyszólván semmivé zsugorította össze. Az 1925. évi január hó 1-jére kötelezőleg elkészített aranymérleg adataiból következő a közvetlen életbiztosítási állomány díjtartaléka csupán mintegy 7 millió pengő volt. Ez az állomány 34 életbiztosító vállalat között oszlott meg, átlagban egy-egy vállalatra 20.000 P díjtartalék jutott. Az életbiztosítási állományt tehát teljesen újjá kellett építeni, ami annál nagyobb feladat volt, mivel hiányzott a felépítéshez szükséges tőke, miután a koronaromlás folytán a vállalatok saját tőkéje is elértéktelenedett. Az 1925. évi aranymérleg szerint a Magyarországon működő 60 élet- és kárbiztosító vállalat saját tőkéje 12.2 millió P-t tett ki, egy-egy vállalatra átlagban kereken 200.000 P saját tőke jutott, aminek kb. a fele alaptőke címen volt kimutatva. Ilyen kis tőkeösseggel új életbiztosítási állományt felépíteni természetesen csak igen nagy nehézségek árán lehetett. Az állomány regenerálása valamivel könnyebb volt a kárbiztosítási ágban, mivel a biztosítási összegek utánbiztosítások következtében fokozatosan emelkedtek aszerint, hogy a koronaromlás folytán mily mértékben emelkedett a biztosított tárgy értékének koronában kifejtett összege. Új tőkére természetesen a szerzési költségek emelkedése folytán itt is szükség volt. Mind az élet, mind a kárbiztosítási ág tőkeszükségletét úgyszólván csak a kárbiztosítási állomány hozadékaiból lehetett kitermelni, mert az életbiztosítási állománynak nagyon szerény volt a hozadéka, sőt legtöbb esetben a gazda-

* A Magyar Közgazdasági Társaság 1942 november 20-i ülésén tartott előadás.

sági év hiánnyal zárult. Súlyosbítólag hatott a helyzetre, hogy 1925. és 1926-ban hat tőkeerős angol kárbiztosító vállalat telepedett le az országba, amiáltal az összes, akkor működő biztosító vállalatok száma 66-ra emelkedett. Ezek a vállalatok újabb versenyt jelentettek és a már működő biztosító vállalatok részére rontották az állományszerzési lehetőséget. Mindezekhez hozzájárult a koronaértékben kötött életbiztosításoknak 1928-ban elrendelt átértékelése, ami a biztosító vállalatoknak 16 millió pengőjükbe került, tehát jóval többbe, mint amennyit az aranymérleg szerint a vállalatok saját tőkéjükben átmentettek. Amellett ez az átértékelés nem jelentette a díjtartalék és díjnívó emelkedését, mert az átértékelte biztosítások s így e biztosítások díjfizetései is 1928-ban a törvény erejénél fogva megszűntek és a már megszerzett igények kielégítését az „Élet- és járadékbiztosítások felosztási alapja” bonyolította le. A biztosító vállalatok nagy száma és ehhez képest kis biztosítási lehetőségek folytán keletkezett éles verseny az életbiztosításban azt eredményezte, hogy egyes biztosító vállalatok hajlandók voltak még az állami felügyelet által jóváhagyott díjtételekből is engedményt nyújtani. A 20-as évek elején tehát a magyar magánbiztosításügy jellemzői voltak: a vállalatok kis tőkeerőssége, kevés biztosítási lehetőség, a biztosító vállalatok nagy száma, az életbiztosításnál a verseny folytán alacsony díjtételek és ez utóbbi tényező következményeképpen a költségeknek a díjak terhelőképességét meghaladó nívója.

A biztosításügynek e súlyos helyzetében hívta életre az 1923: VIII. t.-c. a biztosító vállalatok állami felügyeletét, amely a pénzügyminisztérium kebelében működő „Biztosító magánvállalatok m. kir. állami felügyelő hatósága” majd később, 1940-ben a felügyelő hatóság megszüntetésével közve lenni a pénzügyminisztérium ügykörébe került. Rendszeres magyar biztosítási politikáról csak az állami felügyelet életbeléptetése után lehetett szó. A pénzügyminisztérium illetékes osztálya ugyanis nemcsak az állami felügyeletet látja el, hanem előkészítője mindazoknak a törvényeknek és rendeleteknek, amelyeknek szükségességére éppen az állami felügyelet gyakorlása folytán rájött, vagyis irányítója a magyar magánbiztosítási politikának is.

A magyar hivatalos biztosítási politikának legelső és legfontosabb teendője volt ama elv érvényesülésének akadályait elhárítani, amely szerint a biztosítási üzem racionális csak akkor lehet, ha nagyüzemmé fejlődik, vagyis ha egy-egy üzem a keretébe a biztosítások nagy számát egyesíti. A racionális ügyvitelnek legnagyobb akadálya volt a biztosító vállalatok nagy száma. Mindenekelőtt azt kellett megakadályozni, hogy ez a szám ne növekedjék. Ezt a célt szolgálta az 1926-ban elrendelt koncesszió-zárlat, ami felfüggesztette új vállalatok részére

a működési engedély kiadását. A felfüggesztő rendelet hatályát a magyar kormány két évenként, majd később három évenként meghosszabbította. Jelenleg a meghosszabbító rendelet hatálya 1942. év végéig van érvényben. Előreláthatólag a zárlat további három évvel megint meghosszabbítást fog nyerni, jeleül annak, hogy ezen a téren a helyzet még mindig nem javult annyira, hogy új vállalatok működése lehetővé váljék.

Új biztosító vállalat keletkezésének, illetőleg letelepedésének megakadályozása azonban még korántsem oldotta meg a biztosító vállalatok túltengésének kérdését. A biztosítások megkötésének lehetőségéhez képest még mindig annyi biztosító vállalat működött, hogy e működő biztosító vállalatok mindegyike nem érhetne el a racionális ügyvitelhez megkívánt nagyüzemet, szükség volt az életképtelen biztosító vállalatok működésének megszüntetésére is. Nem lett volna azonban célszerű minden esetben bevárni az életképtelen biztosító vállalat fizetéseképtelenségét, mert ily fizetéseképtelenség a tapasztalat szerint a hiányt csak növeli és odavezet, hogy a hitelezők alig kapnak meg valamit a követelésükből. Gondoskodni kellett tehát olyan felhatalmazásról, hogy az állami felügyelet már akkor is becsúszthassa a vállalat működését, amikor kimondott fizetéseképtelenség, illetőleg díjtartalékfedezetihiány még nem jelentkezik, de a fennálló körülményekből már megítélhető, hogy a biztosító vállalat előbb-utóbb insolvens lesz. Erre való tekintettel az állami felügyelet a belföldi vállalatot feloszlathatja, a külföldi vállalatot pedig a belföldön való működéstől eltilthatja, ha két év óta a vállalat csak olyan kevésszámú biztosítást kötött, hogy a kockázatok kiegyenlítődése nem valószínű és így az a veszély áll fenn, hogy a vállalat a biztosítottakkal szemben elvállalt kötelezettségét nem tudja teljesíteni. Ilymódon az állami felügyelet 1927-ben még működő 66 biztosító vállalat számát fokozatosan 43-ra csökkentette le. A biztosító vállalatok számának csökkentése részben feloszlatás, illetőleg kényszerfelszámolás, részben pedig fúzió útján történt. Az állami felügyelet azonban minden esetben gondoskodott arról, hogy az életbiztosító vállalatok biztosítási állománya ne a díjtartalék felosztása útján likvidáltassék, hanem ez az állomány átkerüljön más biztosító vállalatához és a biztosított feleknek a jogai ne esorbíttassanak.

A biztosító vállalatoknak ilymódon negyvenháromra csökkentett száma a most folyó világháború következtében további nyolc angol vállalattal csökkent, s így a biztosító vállalatok száma 35-re olvadt le, vagyis a 15 év előtti biztosító vállalatoknak mintegy fele beszüntette működését. A trianoni békeparancssal elszakított területek egy részének visszatérése folytán a biztosító vállalatok száma hárommal szaporodott, vagyis 38-ra emelkedett.

A trianoni békeparancs után keletkezett ú. n. utódállamok a magyarországi székhellyel bíró biztosító vállalatoktól megvonták a működési engedélyt és kényszerítették a vállalatokat arra, hogy állományukat egy ottani biztosító vállalatnak adják át. Egészen természetes, hogy akkor, amidőn az elszakított területek egy része visszatért, a magyar kormány a magyar biztosításügy megszilárdítása érdekében nem cselekedhetett másképp, mint ahogyan az utódállamok annakidején Magyarországgal szemben eljárak, vagyis a visszacsatolt területen működő külföldi biztosító vállalatok további működését nem engedélyezte és kötelezte ezeket a vállalatokat, hogy a kárbiztosítási állományukat magyar vállalatnak adják át. Az életbiztosítási állományok átadása természetesen egyoldalulag nem volt elintézhető, itt csak az állami felügyelet kilátásba helyezte az állományátruházás jóváhagyását arra az esetre, ha az utódállambeli vállalat etekintetben valamely magyar vállalattal megegyezésre jut. Ez a megegyezés feltételezi, hogy az utódállambeli vállalat a saját kormányától is kieszközölte az állományátruházás jóváhagyását, mert a díjtartalékfedezeti értékek átadása az átadó vállalat kormányának tudta, sőt akarata ellenére alig képzelhető el. A cseh-morva protektorátusi és szlovák viszonylatban a német és magyar, illetőleg a szlovák kormány között az életbiztosító vállalatok állományának átruházása kérdésében külön nemzetközi megállapodás jött létre. A visszacsatolt keleti és erdélyrészi, illetőleg délvidéki területekre ily megállapodás még nincsen.

Magának a biztosítási állománynak magyar vállalatokhoz való áttérrelése, illetőleg az utódállambeli vállalatok működésének likvidálása egészen más szellemben és más jogi formák között történt, mint ahogyan azt a trianoni békeparancs után az utódállamok keresztülvitték. A magyar kormány mindenekelőtt lehetővé tette, hogy az utódállambeli vállalatok a visszacsatolt területekre a már meglévő biztosítási állomány ügyeinek ideiglenes továbbvitelére, illetőleg az állományátruházás előkészítésére képviselőiséget állíthassanak fel és annak vezetésére a saját bizalmi emberüket rendelhessék ki feltéve, hogy ez a képviselő a magyar állameszme szempontjából kifogástalan volt. A magyar kormány azonkívül legmesszebbmenőleg gondoskodott az utódállambeli vállalatok jogos érdekeinek megvédéséről és nem engedte, hogy a biztosítási állományt a Magyarországon működő biztosítási vállalatok széjjelszedjék. Ha valamelyik vállalat a biztosításokat kikapcsolta, köteles volt nemcsak a kikapcsolt állományt visszaadni, hanem a félnek az időközben beszedett díjakat is visszafizetni. Ezáltal elérte a magyar kormány azt, hogy az utódállambeli biztosító vállalat biztosítási állománya csorbítatlanul megmaradt és az állományátruházás alkalmával az átadó vállalat megkaphatta azt a vételárat, amely őt

jogosan megillette s azonkívül a biztosított felek is mentesültek azoktól a kellemetlenségektől és hátrányoktól, amelyek a kikapcsolással járnak.

Az életképtelen biztosító magánvállalatok működésének megszüntetése szükségessé tette a biztosítási állományok átruházását. Abban az esetben, ha a biztosító vállalat felszámolással szűnik meg, a fennálló hosszulejáratú biztosítási szerződések azonnali egyoldalú felbontására jogilag nincs meg a lehetőség, ha pedig a biztosító vállalat megszűnése csőd vagy kényszerfelszámolás útján történik, a biztosítási szerződés a vállalat részéről felbontható, a díjtartalék fedezeti értékei pedig, mint külön kielégítési tömeg, az igényjogosultak között a reájuk eső számszerinti díjtartalék arányában feloszthatók. Ez a megoldás azonban a biztosítási eszme szempontjából nem megnyugtató, mert éppen azt a kockázatviselést zárja ki, melyért a felek a biztosítást megkötötték. A biztosításnak más biztosító vállalatnál történt újbóli megkötése pedig az életkor megnövekedése, vagy az időközben beállott egészségi állapot rosszabbodása folytán legtöbbször — legalább is változatlan feltételek mellett — alig válik lehetségessé. Ezért a magyar biztosítási politikának legfőbb törekvése volt, hogy a kockázat zavartalan továbbviselésében szakadás ne álljon be, még a biztosító vállalat megszűnése esetében sem. Ezt a célt csak az állományátruházás útján lehet elérni. Az állami felügyelet azért gondosan ügyelt arra, hogy akár rendes felszámolás esetén, akár pedig csőd vagy kényszerfelszámolás esetén a biztosítási állomány átruházása lehetővé váljék.

Az 1923. évi rendeleti jogszabály értelmében az állományátruházási szerződés csak az állami felügyelet jóváhagyásával érvényes. A magyar jogi irodalomban beható vita indult meg atekeintetben, hogy az állományátruházásnak az állami felügyelet részéről történt jóváhagyásával kötelezővé válik-e az egyes felek részére, hogy az átruházó vállalattal szemben fennálló jogviszonyból változatlan feltételek mellett átlépjenek az átvevő vállalat jogviszonyába. Egyes jogi szakíró szerint lehetetlennek látszik, hogy ugyanakkor, amidőn az állami felügyelet behatóan megvizsgálja az állományátruházás szükségességét és az átvevő vállalat bonitását, egyes biztosított felek, talán nem is jóhiszeműleg és saját érdekeik ellen, megakadályozhassák a válságba jutott biztosítási állomány rendezését. Arra azonban nem lehet számítani, hogy a bíróság részéről minden egyes esetben ez a felfogás érvényesül, mert a bíróság tisztán jogilag, tehát az írott szöveg magyarázásával ítéli meg a helyzetet. Az 1923. évi jogszabályok pedig *expressis verbis* nem mondták ki, hogy az állami felügyelet jóváhagyásával a felek átlépése kötelező.

A helyzet tisztázása érdekében a magyar kormány 1936-

ban, amikor a biztosító vállalatok szanálása és ezzel kapcsolatban az állományátruházás nagyobb mérvet öltött, elrendelte, hogy az állami felügyelet abban az esetben, ha a biztosítás technikai vizsgálatának megállapítása szerint a biztosított felek jogainak biztonsága az átruházás következtében nem csökkent, az állományátruházást oly joghatállyal hagyhatja jóvá, hogy az átruházó biztosító vállalatnak az átruházott biztosítási szerződésekből eredő jogai és kötelességei megszűnnek, illetőleg átszállnak az átvevő vállalatra. Gyakorlatban természetesen ez azt jelentette, hogy ezentúl az állami felügyelet minden állományátruházást az említett joghatállyal hagyott jóvá, mert e joghatály előfeltétele, nevezetesen, hogy az állományátruházás folytán a biztosított felek helyzete ne rosszabbodjon, alapvető előfeltétele minden állományátruházás jóváhagyásának, tekintet nélkül arra, hogy ez a jóváhagyás a régi vagy az új rendelet alapján történik-e.

A biztosító vállalatok nagy számának redukálása egymagában csak a jövőre oldja meg e vállalatok racionális ügyvitelének kérdését, amennyiben lehetővé teszi, hogy most már egy-egy biztosító vállalat nagyobb állományra tegyen szert és így a kockázatkiegyenlítésben, valamint a költségek fedezésében megnyugtatóbb helyzetet teremtsen. Fennmarad még az a kérdés, hogy mi történjék a múltban keletkezett hiányokkal, különösen ami a díjtartalékfedezeti kérdést illeti. Az állami felügyeletnek 1930. óta megvolt ugyan a joga arra, hogy ebben a tekintetben preventív intézkedéseket tegyen, nevezetesen, hogy mindazoknak a biztosító vállalatoknak működését, amelyeknél a biztosítási állomány oly kicsiny, hogy kockázatkiegyenlítésre nem lehet számítani, beszüntettesse. Az állami felügyelet nem lehet olyan mozgékony, hogy e téren minden bajnak elejét vegye, különösen, ha figyelembe vesszük, hogy a zárószámadások és az ezzel kapcsolatos más biztosítási adatok felülvizsgálata és felügyeleti szempontból való elemzése sokszor a mérlegzárlati időtől számítva csak egy év múlva, sőt — tekintve a mai rendkívüli viszonyokat — sokszor csak másfél év múlva lehetséges. Azonkívül nem hagyható figyelmen kívül, hogy — miként azt a Phönix életbiztosító vállalat esete is bizonyítja — nagy állománnyal rendelkező biztosító vállalatok is bajba kerülhetnek.

Magyarországon a biztosítási eszme sajnos nincsen eléggé elterjedve. A magyar biztosítási politikának ezért egyik főfeladata, hogy kiküszöbölje mindazokat az okokat, amelyek a biztosítási eszme népszerűségét csökkentik. Nyilvánvaló, hogy a biztosítási eszmének mi sem árt jobban, mint a megszerzett igények redukálása, ami a díjtartalékfedezeti hiány következtében állhat elő. A helyes biztosítási politikának tehát arra kell törekednie, hogy az esetleges díjtartalékfedezeti hiány vala-

mely módon rendezhető legyen. Ez a rendezés nálunk az „Életbiztosítási rendezési alap“ életrehívása útján vált lehetségessé. Ennek az alapnak a jövedelme egyrészt a biztosító vállalatok 6 millió pengőt kitevő ú. n. Phönix hozzájárulása, másrészt a biztosított felek által a biztosítási díj után fizetett illetékek 50%-kal felemelt része. Az „Életbiztosítási rendezési alap“ eddig a biztosító vállalatok megsegítésére 20 millió P összegű kötelezettséget vállalt.

Ha az „Életbiztosítási rendezési alap“-ot üzempolitikai szempontból tekintjük, tulajdonképpen ez az alap pótolja azt a tőkeerősséget, amely a gyengébb biztosító vállalatoknál hiányzik. A felek által fizetett illetéktöbbletet olyan rizikópótléknak tekinthetjük, amely a biztosítási díjak felépítésénél a biztosítási technikusok részéről mint az elégséges díj egyik szükséges eleme jelöltetik meg. Csakhogy ez a rizikópótlék nem egy biztosító vállalat kockázatkilengéseit van hivatva ellensúlyozni, hanem az igénybevétele kiterjed az egész magyar biztosítási állományra és ezáltal a magyar biztosításoknak olyan közösséget szervezi meg, amely egyébként jogilag — tekintve a biztosító vállalatok magánjellegét — nem volna elérhető. Az „Életbiztosítási rendezési alap“ tulajdonképpen pótolja a biztosítási alapok összességét, amelyek a koronaromlás folytán elértéktelenedtek és amely alapok eddig még az eredeti értékükre regenerálhatók nem voltak. Csakhogy az „Életbiztosítási rendezési alap“ azáltal, hogy kiterjed az egész magyar biztosítási állományra, a kockázatkiegyenlítődség szempontjából sokkal jobban tudja hivatását teljesíteni, mint ahogyan külön-külön az egyes vállalatok biztosítási alapja útján az elérhető volna.

Az „Életbiztosítási rendezési alap“ felhasználása a pénzügyminiszter diszkrecionális jogához tartozik, mégis a jogszabályok az alap felhasználását illetőleg úgy rendelkeznek, hogy ez az alap olyan biztosító magánvállalatok támogatására szolgál, amelyeknek életbiztosítási díjtartalékfedezetében hiány van, annak pótlása a biztosítottakra való tekintettel közérdekből kívánatos és kiegyenlítése hosszabb időre való elosztás esetén lehetségesnek mutatkozik. De felhasználható az alap olyan támogatás nyújtására is, amely a támogatásra szoruló vállalat nem életbiztosítási kötelezettségeinek kielégítésére szolgál. Az Életbiztosítási rendezési alap rendeltetésének az utóbbira való kiterjesztése azért vált szükségessé, mert a megszűnő vagy szanálásra szoruló biztosító vállalatnak lehetnek oly kötelezettségei, amelyek nem az életbiztosítási szerződéseken alapszanak. Ilyen kötelezettség elsősorban a kárbiztosítás függőkérei, amennyiben azokat állományátruházással az átvevő vállalat nem vállalja át. A biztosítási állománnyal kapcsolatos kötelezettségekhez sorolhatók a viszontbiztosítókkal szemben fennálló tartozások és a tisztviselőkkel szemben keletkezett felmon-

dási, végkielégítési és esetleg nyugdíjkötelezettségek is. Az „Életbiztosítási rendezési alap“ tehát felhasználható a szorosán vett életbiztosítási szerződéseken alapuló kötelezettségeken kívül más kötelezettségek kiegyenlítésére is. E tágabb felhasználási lehetőségre azért volt szükség, mert ha az életbiztosítási szerződéseken alapuló kötelezettségek kiegyenlítést nyernek, de más nem biztosítási, különösen pedig a tisztviselői igények nem, bizonyos körülmények között szintén árthat a biztosítási eszmének, tekintettel arra, hogy biztosító vállalat tartozásáról van szó. Természetesen a kormány mérlegelte és mérlegeli, hogy melyek azok az esetek, amelyben a biztosítási eszme érdekében a nem életbiztosítási szerződésen alapuló tartozások kiegyenlítése is szükségessé válik. Abban az esetben azonban, ha a pénzügyminiszter úgy látja, hogy az „Életbiztosítási rendezési alap“-ot csak a díjtartalékfedezeti hiány feltöltésére célszerű igénybe venni, de egyéb kötelezettségek fedezésére nem, a biztosítási állományt természetesen a szanálendő vállalat kezéből ki kell venni és más biztosító vállalatra kell átruházni, mert a rendezetlenül maradt egyéb kötelezettségek miatt a vállalat a működését tovább zavartalanul nem folytathatja. A kereskedelmi üzletátruházásról szóló törvény alapján a kielégítetlenül maradt hitelező azonban perbe foghatja az átvevő vállalatot és könnyen megeshetik, hogy az átvevő vállalat lesz kénytelen ezeket a követeléseket kielégíteni, ami végeredményben megint csak odavezetne, hogy az „Életbiztosítási rendezési alap“ volna kénytelen ismételt támogatást nyújtani, ha csak nem akarja kitenni az átvevő vállalatot teljesítőképessege megrendülésének. Ezért a jogszabályaink kimondják, hogy abban az esetben, ha az átruházott állomány díjtartalék hiányának fedezésére a pénzügyminiszter az „Életbiztosítási rendezési alap“-ból támogatást nyújt, az állományt átvevő vállalat az átruházó vállalat kötelezettségeiért — az átvett állományba tartozó biztosítási szerződéseken alapuló kötelezettségeket kivéve — csak annyiban felel, amennyiben azokat kifejezetten átvállalja.

Az a körülmény, hogy a magyar biztosítási politika irányítóinak egyik főtörekvése, hogy a biztosítási szerződésen alapuló követelések fedezeti hiány miatt lehetőleg kielégítetlenül ne maradjanak, az egyes biztosító vállalatok könnyelmű gazdálkodására vezethet, mert a biztosító vállalat részére baj esetén rendelkezésre áll az „Életbiztosítási rendezési alap“ támogatása. Arra az esetre tehát, ha ez az alap igénybe vétetik, bizonyos ellensúlyozó intézkedésre van szükség. Ilyen ellenszer elsősorban a pénzügyminiszternek az a magatartása, hogy az alaphoz támogatást nem nyújt annak a vállalatnak, mely a hiányt előidézte, hanem az állományát az illető vállalatnak át kell ruháznia más vállalatra és az alap támogatása az átvevő vállalat részére történik. Az átruházó vállalatnak pedig meg kell

szünnie. Egyetlen egy esetben történt, hogy az alap által támogatott biztosító vállalat tovább folytathatta működését, azonban ugyanannak a vállalatnak a továbbműködése csak formai volt, mert az egész részvénytábláját át kellett adnia annak a tőkeerős biztosító vállalatnak, amelynek a támogatott vállalat a konszernjébe jutott és amellyel természetesen a vállalatnak egész vezetősége kicseréltetett. Az „Életbiztosítási rendezési alap“ támogatásának ez a következménye feltétlenül arra inti az adminisztratív vezetőséget és az igazgatóságot, hogy működését úgy folytassa, hogy ne legyen szükség erre a támogatásra, különösen, ha fennáll annak a lehetősége is, hogy — miként a múltban konkrét esetben meg is történt — a pénzügyminiszter igénybeveszi az igazgatóság anyagi felelősségét is.

A rendezési alap igénybevételenek elkerülése céljából szükség van preventív intézkedésekre is. A múlt, de különösen a „Phoenix“-eset tanulsága szerint a díjtartalékfedezeti hiányt a költségek, de különösen a szerzési költségek túlméretezése idézte elő. Az új, nagyobb tömegű biztosítások megszerzése nemcsak a biztosítási eszme elterjedése, hanem a biztosító vállalat racionális ügyvitele szempontjából is feltétlenül üdvös és szükséges. A biztosítási állomány növeléséhez azonban tőke szükséges. Az állománynak a tőkeerősséget meghaladó, mindenáron való növelése végeredményben azt jelenti, hogy a vállalat igénybeveszi e célra a díjnak azt a részét is, amelyre a díjtartalék szabályszerű növelése céljából lett volna szüksége. A biztosítási üzemnek a biztosítások megszerzésénél — ha csak e célra új tőkét nem szerez — kellő mérsékletet kell tanúsítania, mert ellenkező esetben az üzem fejlesztése helyett annak összeomlását fogja elérni. Az állami felügyelet ugyanis a díjak egyrészének a szerzési költségekre történt felhasználása folytán előállt díjtartalékhiány kiegészítésére nem várhat hosszú évekig nemcsak azért, mert etekintetben az állami felügyeletet is kötik a jól átgondolt jogszabályok, hanem azért is, mert a jövő esélyeit előre nem lehet látni és nincsen biztosíték arra, hogy a meg-nagyobbodott üzem a díjtartalékhiány fedezetéhez szükséges összeget ki is fogja termelni. A díjtartaléknak a szerzési költségekre való igénybevétele pontosan körülhatárolja az állami felügyelet jóváhagyásával igénybevett zillmerezés, amelynek mérvét jóváhagyás előtt az állami felügyelet mérlegeli. Természetesen az állami felügyelet maga nem szólhat bele abba, hogy a költségek, de különösen a szerzési költségek évközben milyen mérvűek legyenek, mert ezáltal átvinné a biztosító vállalat üzleti gazdasági irányítását, ami semmiesetre sem lehet az állami felügyelet feladata. Az azonban az állami felügyelet működésével összefér, hogy évközben is vizsgálja, vajon a díjtartalék valószínű növekedésének megfelelő összeget a

vállalat tartalékolta-e? Ezáltal közvetve ellenőrzést nyer az is, hogy a biztosító vállalatok adminisztratív és szerzési költségei évközben nem voltak-e túlméretezve. Az 1939-ben megjelent kormányrendelet előírja, hogy a biztosító vállalatok kötelesek évnegyedenként számot adni arról, hogy a díjnak azt a hányadát, amely az előző év tanulsága szerint szükséges a díjtartalék-növekedés fedezetére, a folyó évnegyedben félretették-e?

Az „Életbiztosítási rendezési alap“ igénybevételének elkerüléséhez további eszköz volna a biztosító vállalatok tőkeerősségének, különösen pedig a biztosítási alapjának növelése. A biztosító vállalatok tőkeszükséglete kettős irányú: Szüksége van a biztosító vállalatnak tőkére a biztosítási üzem megszerzése, illetőleg kiépítése és a biztosítási állomány megszerzése céljából. A másik irányú tőkeszükséglet a garancia tőkében, biztosítási alapban jelentkezik, amely hivatva van arra, hogy a biztosítási kockázat folytán esetleg előálló ráfizetések a vállalatot ne hozzák zavarba. Ez a kétirányú tőkeszükséglet az elmúlt két évtizedben csak szűkösen volt kielégítve és ez volt egyik oka azoknak a nagy nehézségeknek, amelyeket a biztosító vállalatok csak erős küzdelemmel tudtak legyőzni. A koronaromlás folytán ugyanis — amint már említettem — a biztosító vállalatok saját tőkéi is elértéktelenedtek. A saját tőke intézményes regenerálása céljait szolgálta a felügyeleti jogszabályoknak az a rendelkezése, hogy a biztosító vállalatok kötelesek az évi nyereségük 15%-át az általános biztonsági tartalék-alapba helyezni mindaddig, amíg ez az alap biztosítási áganként a 290.000 P-t, illetőleg az újabb rendelkezés szerint 500.000 P-t el nem éri.

Ennek az intézkedésnek azonban nagy eredménye nem lehetett, mivel a biztosító vállalatok általában nagy nyereséget nem mutathattak ki.

Ami pedig a biztosítási alapot illeti, szintén szükség volt feltöltésre, mert a kereskedelmi törvényben előírt 200.000 P a koronaromlás folytán tulajdonképpen csak 16 P-t jelentett. A biztosító vállalatok tehetségükhöz képest igyekeztek is a biztosítási alapot önként kiegészíteni és egyik-másik biztosító vállalat etekintetben elég szép eredményt is ért el. Oly célból azonban, hogy a tőkeerősségre minden vállalatnál és minden körülmények között építeni lehessen, intézményesen kellett az alaptőke és a biztosítási alap nagyságát megállapítani. A közelmúltban megjelent rendelet értelmében az újonnan keletkező és közvetlen biztosítások megkötésével foglalkozó biztosító vállalatok ágankint 500.000 P, de minimálisan 1 millió P alaptőkét, illetőleg üzemi tőkét kötelesek kimutatni. Ha a vállalat csak viszontbiztosítással foglalkozik, az alaptőke, illetőleg az üzemi tőke 500.000 P-ben van megszabva. A biztosító vállalatok kötelesek az alaptőke, illetőleg üzemi tőke keretében ágankint a díj-

bevétel nagyságához mérten 100.000—500.000 P-ig terjedő biztosítási alapot lekötni.

A biztosító vállalatok teljesítőképességének fokozására vonatkozó egységes elgondoláson kívül merültek fel részletproblémák is, amelyek végeredményben szintén a teljesítőképességet befolyásolják. Mindenekelőtt meg kell említenem az idegen valutában, de különösen a dollárban kötött életbiztosítások kérdését. A koronaromlást követő időkben természetesen a közönség bizalma nagyobb volt az akkori ú. n. győző államok valutájához és így elsősorban az északamerikai dollárhoz, mint a stabilizált koronához, később pedig a pengőhöz. 1927-ben az életágon a biztosítási tőkék kb. 70%-a idegen valutára, elsősorban dollárra és angol fontra szőtt. Ez a szám 1932-ben 77%-ra emelkedett, viszont 1939-re 22%-ra süllyedt. Az idegen valutára szőló díjtartalék az összdíjtartaléknak 1927-ben 69%-át, 1932-ben 88%-át és 1939-ben 43%-át tette ki. Amint látjuk, az idegen valutában kötött életbiztosítások jelentős hányadát képezik a magyar életbiztosítási állománynak. Ez az állapot nem mondható kedvező helyzetnek, mert a kongruens díjtartalékfedezeti kérdés egyike a legnehezebb kérdéseknek. A valutákra szőló biztosítások pengősítését mindazonáltal mellőzni kellett, mivel ez a kérdés összefüggésben volt más gazdasági ág valutapolitikájával. A biztosító vállalatok az állami felügyelet tudtával és helyeslésével megállapodtak egymás között abban, hogy újabb idegen valutára szőló életbiztosításokat nem kötnek. Amint a közölt statisztikából látható, a dollárban kötött biztosítási tőkék arányszáma 1939-re már lényegesen le is szállt. A díjtartalék arányszáma természetesen nem csökkent ilyen rohamosan, mert hiszen a már megkötött idegen valutára szőló biztosítások tovább folyták és a beszedett díj folytán a díjtartalék automatikusan növekedett. Az 1939-es évi 43%-os idegen valutára szőló díjtartalék arányszáma kb. 75 millió pengőt képviselt. A biztosító vállalatoknak ily összegű, legnagyobb részt dollárra szőló kongruens fedezettel kell rendelkezniük. Voltaképpen csak a dollárra és egyéb idegen valutára szőló belföldi kibocsátású értékpapírok azok, amelyek a kongruens fedezetnél szóba jöhetnek. Oly célból, hogy a biztosító vállalatoknak a már eddig megkötött idegen pénznemre szőló biztosítások után — tekintettel a túlnyomórészt értékpapír fedezetre — a teljesítőképességük meglegyen, 1936-ban a kormány úgy rendelkezett, hogy az aranyzáradékkal el nem látott életbiztosítási szerződéseken alapuló kölcsönös kötelezettségek kiegyenlítésénél az az átlagos árfolyam irányadó, amelyen a szolgáltatás esedékességének időpontjában az életbiztosítási díjtartalék elhelyezésére jogszabálynál fogva alkalmas, aranyzáradékkal el nem látott belföldi kibocsátású értékpapíroknak utoljára lejárt szelvényeit pengőben be lehet váltani. Ezt az átlagos

beváltási árfolyamot a Magyar Nemzeti Bank a Budapesti Közlönyben időről-időre közzéteszi. Ez a rendezés csak az aranyzáradék nélkül kirótt kötelezettségekre vonatkozik. Az aranyzáradékkal ellátott szerződésekre külön rendelkezések vannak. Így nagyon gyakoriak voltak azok a biztosítási szerződések, amelyek aranykoronára szóltak ugyan, de amelyeknél a szerződés kiegészítő megállapodása értelmében egy aranykorona az U. S. A. dollár $\frac{1}{5}$ részének felel meg. A dollár árfolyamának eltolódása következtében zavar támadt akörül, hogy a kölcsönös kötelezettségek aranykorona értékben vagy pedig dollárértékben teljesítendőek-e. A rendelet értelmében a felek 30 napon belül választhattak aközött, hogy átakarják-e alakítani a biztosítást aranyzáradék nélküli dollárra szóló szerződéssé 1 aranykoronát $\frac{1}{5}$ dollárnak számítva, vagy pedig pengőre szóló életbiztosítási szerződéssé oly módon, hogy 1 aranykorona helyébe 1.16 P lép.

Ezekkel a rendelkezésekkel a magyar kormány nem oldotta meg ugyan oly radikálisan az idegen pénznemre szóló biztosítások kérdését, mint a pengősítéssel, azonban egyrésztől kiküszöbölte a kirívóbb jogbizonytalanságokat, másrésztől pedig lényegesen csökkentette azt a veszélyt, amely a valutabiztosítások folytán a biztosító vállalatok teljesítőképességét fenyegette.

A most folyó háború kitörése folytán a teljesítőképesség szempontjából újabb probléma merült fel és pedig a háborús életbiztosítási kockázat viselése. A kérdés nemcsak biztosítástechnikai, hanem szociális is. A biztosító vállalatok az eddigi feltételek szerint részben pótdíj, részben pedig pótdíj nélkül vállalták el a hadbavonultak életbiztosítási kockázatát. A feltételek nagyrésze pedig a háborús haláleseti kockázatot egyenesen kizárta. Biztosítástechnikai szempontból problémává tette a teljesítőképességet az a körülmény, hogy a háborús hadviselési mód teljesen megváltozott és különösen a légi támadások jelentenek nagy változást a régebbi háborúhoz képest, amennyiben most már a polgári lakosság is erősen ki van téve a háborús halálesetnek. Felmerül most már az a kérdés, hogy a polgári lakosság haláleseteit lehet-e olyan kockázatnak tekinteni, amely után az eddigi feltételek értelmében pótdíjat kell fizetni, vagy amelyet a biztosító vállalat kockázatából ki lehet zárni. A kérdést sem az egyik, sem a másik irányban nem lehetett megnyugtató módon elvileg előre megállapítani. A biztosító vállalatok tehát tájékozatlanok voltak tekintetben, hogy a jövőben beálló és a háborúval összefüggő halálesetek miképpen lesznek elbírálva és így természetesen bizonytalanság állott fenn abban a tekintetben, hogy vajjon az életbiztosító vállalatok teljesítőképessége előreláthatóan biztosítva van-e?

A másik szempont, amely a háborús kockázat rendezését

szükségessé tette, a szociális szempont. A hadbavonultak hozzátartozóiról való fokozottabb gondoskodás elvével nem volt összeegyeztethető, hogy annak a biztosítottnak hátramaradottjai, aki hősi halált halt, hátrányosabb helyzetbe jussanak ez itthon elhalt biztosított hátramaradottjainál, csak azért, mert a hősi halott haláleseti kockázata a biztosítási feltételekben nem volt kielégítőleg rendezve. Amellett szociális szempontból nem lehetett kitérni a légi háborúnak kitett polgári lakosság biztosításai háborús kockázatának rendezése elől sem.

Ezek a biztosítástechnikai és szociális szempontok Magyarországon is — miként több más országban — a kormányt arra késztették, hogy a háborús haláleseti kockázatot gyökeresen rendezze. Az elv az volt, hogy bármely háborús cselekmény következtében előállott halálesetre, történjék ez akár a fronton, akár odahaza, kiterjedjen a biztosító vállalat kockázatvállalása, tekintet nélkül arra, hogy a biztosítási feltételek értelmében a biztosító vállalat annakidején elvállalta-e a háborús kockázatot vagy sem, sőt tekintet nélkül arra is, hogy a biztosított félnek szándékában van-e ezt a kockázatot biztosítani. Ez azt jelenti, hogy a háborús kockázat viselése, illetőleg biztosítása minden egyes megkötött életbiztosítás után a vállalatra, illetőleg a biztosított félre kötelezővé vált. A kötelezővé válásnak nagy előnye szociális szempontból az, hogy minden biztosított félnek hozzá kell járulnia a kockázatviseléshez, tehát annak a kockázatát, aki a fronton a hazáért harcol és ennek folytán nagymértékben kockáztatja az életét, a kockázati díját részben az fizeti meg, aki idehaza kedvezőbb körülmények között él. Ezzel lehetővé van téve, hogy a fronton harcoló katonára aránylag kis pótdíjjal vásárolhassa meg a háborús kockázatot.

A biztosítási kockázatnak a háborús halálesetekre való kötelező kiterjesztésének másik nagy előnye biztosítástechnikai szempontból jelentkezik, amennyiben a nagyobb tömegű pótbiztosítások folytán a kockázat kiegyenlítődésére összehasonlíthatatlanul jobban lehet számítani.

Az a körülmény pedig, hogy a biztosító vállalatoknak minden egyes biztosított háborús haláleseti kockázatát viselniök kell, jogi szempontból azt a nagy előnyt jelenti, hogy a biztosító vállalatoknak nem kell vizsgálniok, esetleg per útján tisztázniok, hogy a biztosított fél háborús cselekmény folytán halt-e meg, mert a biztosítási összeg kifizetése szempontjából most már ez a körülmény irrelevánssá vált. Ez a körülmény a biztosító vállalatokat igen sok jogi vitától mentheti meg.

A háborús haláleseti kockázatviselésnek további problémája, hogy minden egyes biztosított által fizetendő pótdíj milyen mérvű legyen. E tekintetben a főelv az volt, hogy egyrészt a biztosító vállalatok teljesítőképessége biztosítva legyen,

másrészről pedig a biztosító vállalatok a háborús haláleseti kockázatokból ne nyeréskedjenek, mert az utóbbi nem férne össze azzal, hogy szociális szempontból ennek a kockázatnak a biztosítása kötelezővé tétetett. E két elv szem előtt tartásával a magyar kormány a következőképen oldotta meg a kérdést. Az eddigi, általában alkalmazott 4%-os háborús pótlékot, tekintettel arra, hogy ezt most minden biztosítottnak fizetnie kell, lényegesen leszállította és hozzávetőleges becslés alapján 6%-ban állapította meg. Ez a pótdíj, noha azt a vállalatok szedik be a biztosított felektől, elvileg nem a biztosító vállalatoké, hanem a pénzügyminiszter által kezelt „Háborús többlethalandósági alap”-é. A biztosító vállalatok a beszedett pótdíjakról ezzel az alappal kötelesek elszámolni és pedig a következő elv alapján. Ha a számadási évben a halandóság folytán kifizetett kockázati összegek nagyobb mérvűek, mint amennyit a biztosító vállalatnál az elmúlt 5 év eredményei alapján azt várni lehetett volna, a többletet a vállalat az alaptól igényelheti oly módon, hogy az alapnak beszolgáltatandó pótdíjakból ezt a többletet levonhatja, illetőleg ha a halandósági többlet nagyobb, mint a vállalat által beszedett pótdíjak összege, a különbözetet az alap megtéríti.

A pénzügyminiszter állapítja meg, hogy a pótdíjakat, amelyek egynegyedévi részösszegben is megállapíthatók, az alap teljesítőképességének figyelembevételével meddig kell fizetni. Ha a szükség úgy kívánja, a pótdíjakat a háború után is kell fizetni mindaddig, amíg a beszedett pótdíjak összege a szükségletet nem fedezi. Meg kell itt jegyezni, hogy a felek pótdíjfizetési kötelezettsége még nem lépett életbe, mert a biztosító vállalatok mindaddig, amíg a háborús halandóság nem emelkedik oly magasra, hogy az a biztosító vállalatok teljesítőképességét veszélyezteti, a háborús életkockázatot ingyen vállalták el.

A magyar biztosításügynek egyik igen nehéz problémája a biztosítással foglalkozó egyesületek kérdése. Ezeknek az egyesületeknek, amelyek száma kb. 800-ra tehető, a legnagyobb része temetkezési segítyt biztosít a tagjainak, foglalkoznak azonban másnemű kockázatok elvállalásával is, így különösen rokkantsági, nyugdíj- és betegségbiztosításokkal. Az egyesületek legnagyobb része helyi jellegű, vannak azonban az egyes foglalkozási körben országos jellegűek is. A helyi jellegűek legnagyobb részét felosztó-kirovó rendszer alapján működnek, vannak azonban olyanok is, amelyek a várományfedezeti rendszert veszik igénybe. Biztosítástechnikai szempontból ezeknek az egyesületeknek a működése nem volt teljesen megnyugtató. Az elmélet, de a gyakorlat is azt mutatja, hogy a felosztó-kirovó rendszer mellett az egyesület csak addig működött, amíg megfelelő és pedig fiatal belépőkorú utánpótlás van, ellenkező eset-

ben az egyesület előbb-utóbb kénytelen beszüntetni működését és megszűnése idejében meglévő tagjainak igényeit teljesen kielégítetlenül hagyni. De nem volt megnyugtató a várományfedezeti rendszert igénybevevő egyesületek működése sem, mert amint azt a vizsgálat megállapította, ezeknek az egyesületeknek jelentős részénél igen nagy járuléktartalék fedezeti hiány van. A biztosító egyesületek ügyének rendezését már az 1923. évi felügyeleti törvény, illetőleg az ennek alapján kiadott rendelet is előírta, azonban az ügy annyira kényes természetű és az egyes, különösen alsóbb társadalmi osztályok szociális öntevékenységet annyira érinti, hogy a kormány a különböző érdeellentétekben rejlő nehézségek leküzdésével csak 1940-ben adta ki a biztosítási tevékenységet folytató egyesületek állami felügyeletére vonatkozó rendeletet. A rendelet nemcsak a biztosító egyesületek állami felügyeletét, hanem ezeknek az egyesületeknek a működését és minőségét is szabályozza.

Az egyesületek működése ellen, különösen a biztosító vállalatok részéről erős hangok hallatszottak. A biztosító vállalatok rámutattak arra, hogy ugyanakkor, amidőn a biztosító vállalatok intenzív állami felügyelet alatt állanak és a biztosított felek érdekében biztosítás-technikai szempontból kitógástalanul kell, hogy működjenek, a biztosító egyesületek minden állami felügyelet nélkül, biztosítás-technikai szempontból egyáltalán nem kielégítően és legtöbbször a biztosítási eszme kárára működnek.

Ezzel az állásponttal szemben áll az a felfogás, hogy az egyes társadalmi osztályokban, de különösen a falusi néprétegekben nem szabad elnyomni azt a törekvést, hogy a biztosítási szükségleteiket, amennyiben azok kisterjedelműek, önszegélyezés útján elégítsék ki, mert ezáltal az egyes társadalmi osztályok együvértartozását és egymásiránti szociális érzését erősítik. Nem szabad elfelejteni, hogy Magyarországon a biztosítási készség elég kicsiny és ezért mindent meg kell ragadni, hogy a biztosítási eszmét erősítsük, még ha az egyesületi formában is jelentkezik. Félő, hogy ha ezeknek az egyesületeknek a működését beszüntetjük, azok a biztosítások, amelyeket az önszegélyezés gondolata és az egymás iránti szociális érzés hívott létre, végleg meg fognak szűnni. Az egyesületek megszüntetése helyett inkább olyan intézkedéseket kell hozni, amelyek az egyesületek működését tökéletesebbé teszik és a teljesítőképességüket biztosítják.

Ezeknek az elvi ellentéteknek az ismeretében és elbírálásával kellett meghozni a magyar kormánynak a fentemlített rendeletet. A rendelet megalkotása, illetőleg a rendeletben alkalmazott elvek megállapítása nem volt könnyű, mert hisz kétségtelen, hogy a magyar biztosításügy szilárdságára csak előnyös, ha a biztosítások művelése tökével rendelkező, biztosítás-tech-

nikailag megalapozott és szakszerű vezetés alatt álló biztosító vállalatok kezébe van letéve. Ezzel szemben áll az is, hogy a biztosítási eszme fejlesztésénél, terjesztésénél nem szabad figyelmen kívül hagyni a népi sajátosságokat, már pedig Magyarországon, miként azt az eredmények mutatják, a népben igen nagy a törekvés, hogy azokat a kockázatokat, amelyek biztosítását — az egyébként kicsiny biztosítási készség mellett — elhatározták, egyesületek útján oldják meg. Ezért a magyar kormány úgy döntött, hogy az egyesületek működését elvileg nem bántja ugyan, de igyekezni fog azok biztosítás-technikai megalapozottságot szorgalmazni és ezzel a teljesítőképességüket biztosítani. Ezzel az elhatározással az állami felügyeletre igen nehéz feladat hárult.

Maga a rendelet különbségét tesz biztosító egyesületek és önszegélyző egyesületek között. Az önszegélyző egyesületnél tulajdonképpen nem lehet szó biztosításról, mert az esemény (haláleset, rokkantság, stb.) bekövetkezése esetén a tag csak oly összegű segílyt kap, amennyit az egyesület vagyoni helyzete megenged. Jogi értelemben vett biztosításról tehát itt nincsen szó, noha a tag tagsági díjat fizet. Ilyen egyesületek nincsenek materiális állami felügyelet alatt. Ezzel szemben a biztosító egyesületek jogilag is biztosítással foglalkoznak, mert a tagoknak befizetett tagsági díja ellenében, a biztosítottnak az esemény bekövetkezésekor feltétlenül kifizetik a megígért segílyösszeget, illetőleg csak abban az esetben szállítható le valamely tag biztosítási segílyösszege, ha az a járuléktartalék fedezett-ségének hiánya miatt minden egyes tagra ugyanabban az arányban megtörténik.

A biztosító egyesületek legfőbb problémája a teljesítőképesség fenntartása. Maga az a körülmény, hogy a legtöbb egyesület helyi jellegű, — sőt jogszabályaink országos jellegű egyesület megalakulását csak kivételes esetekben engedélyezük, nevezetesen csak akkor, ha az egyesület tagjai ugyanazon vagy rokon foglalkozási vagy alkalmazási körhöz, avagy valamely törvény-nyel, vagy egyéb törvényes rendelkezéssel létesített vagy elismert szervezethez tartoznak, — azzal a következménnyel jár, hogy az egyesületnek biztosítási üzeme kisterjedelmű és így azok az előnyök, sőt feltételek, amelyek a nagy üzemhez kapcsolódnak, itt hiányoznak. Hozzájárul mindezekhez az a körülmény, hogy a biztosító egyesületeknek — tekintettel azoknak tisztán altruisztikus jellegére, amelynél fogva az üzletszerű tevékenység még közvetve sem engedhető meg, — nincsen megengedve a viszonthibtosítás. Ezek az adottságok az állami felügyeletet arra készítették, hogy az egyesületek részére csak olyan biztosítások művelését engedélyezze, amelyeknél a kockázat nem nagy. Így elsősorban a szeszélyesebb kockázatú biztosítások műveléséből az egyesületek ki vannak zárva. Egyesületi szempont-

ból szeszélyesebb kockázatnak bizonyulnak mindazok a biztosítások, amelyek a kárbiztosítási ág keretébe foglalhatók össze, így tűz-, betörés-, jégverés-, állat-, stb. biztosítások. A kárbiztosításokat a magyar jogszabályok, legalább is egyelőre, az egyesületek működési köréből kizárják. Az egyesület kis üzemeire való tekintettel korlátozzák a jogszabályok az ún. összegszerű kockázatot is, mivel az egyesületeknek nincsen módjukban az összegszerű kockázatokat viszontbiztosítás, különösképen pedig *excedens* viszontbiztosítás útján csökkenteni. Az összegszerű kockázat tudvalevőleg abban az esetben kicsiny, ha a biztosítások kis összegre szólnak és amellet a biztosítási összegek egyformák, vagy legalább is közel állanak egymáshoz. Ezért a jogszabályaink értelmében a biztosított esemény bekövetkezésekor kifizetett segélyösszegek általában csak kis összegűek lehetnek és az egyesületek a jövőben tagjaival szemben nem vállalhatnak olyan szolgáltatások nyújtására kötelezettséget, amelyek ugyanazon tag többszörös tagsága alapján kellene teljesítenie. Ilymódon kényszerítettnek az egyesületek arra, hogy nagyösszegű kockázatokat ne vállaljanak. Mivel pedig a kockázatok kiegyenlítődéhez, tehát az egyesület teljesítőképességéhez szükséges, hogy az egyesület bizonyos számú taggal, vagyis bizonyos számú biztosítással rendelkezék, a jogszabályok felhatalmazták a pénzügyminisztert az egyesület felszámolásának elrendelésére abban az esetben, ha az egyesület biztosított tagjainak száma az alapszabályban meghatározott minimális létszám alá csökken és a csökkent létszámmal az egyesület, a pénzügyminiszter megállapítása szerint, eredményes működést nem fejthet ki.

Ugyancsak a teljesítőképesség erősítését célozza a jogszabályoknak az a rendelkezése, hogy azoknál a biztosítási módzatoknál, amelyeknél a biztosító egyesületekre háruló kötelezettségek nagyságát statisztikai alapon előre, megnyugtatóan, az egész biztosítási tartamra nem lehet számításba venni, mint általában a betegség, munkanélküliség, baleset esetére szóló biztosításoknál, a felosztó-kirovó rendszert kell alkalmazni. A felosztó-kirovó rendszer egyébként nem ideális fedezeti rendszer, különösen olyan biztosítási módzatokál, amelyeknél statisztikai alapon az egész biztosítási tartam tekintetében előre számításba lehet venni a biztosító egyesületre háruló kötelezettségek nagyságát (pl. a rokkantsági-, nyugdíj-, aggkori-, haláleseti-, temetkezési-, vagy özvegyseg és árvaság esetére szóló biztosításoknál). Ilyen esetekben a jogszabályok előírják, hogy az egyesület várományfedezeti rendszert alkalmazzon. Kivételt képeznek azok a kisebb taglétszámú biztosító egyesületek, amelyek halálesetekre szóló biztosításokkal foglalkoznak és amelyeknél a szolgáltatás a haláleset idejében esedékes egyszeri összegben kell teljesíteni. Ilyen esetben a pénzügyminiszter megengedheti, hogy ezek a szolgáltatások felosztó-kirovó rendszerrel fedeztessenek.

Az ily engedélyt nyert biztosító egyesületek azonban kötelesek halálozási tartalékalapot gyűjteni és pedig oly módon, hogy a haláleseti szolgáltatás fedezéséhez szükséges járulékokat erre a célra legalább 10%-kal felemelik és a pótlékolás eredményét a tartalékalapba helyezik. E tartalékalap létesítését indokolja az a körülmény, hogy a felosztó-kirovó rendszer mellett működő temetkezési egyesület az elhalt tagokat nem tudja új és pedig fiatalokú tagokkal pótolni, a tagok átlagkora öregedik, a halálozási arányszám növekszik és a tagok előbb-utóbb nem tudják a növekedő terhet fedezni. Az egyesület kénytelen lesz feloszlani és éppen azok a tagok maradnak minden ellenszolgáltatás nélkül, akik legtovább fizették a járulékokat. A jogszabályban előírt tartalékalapnak főleg az a rendeltetése, hogy abból a tagok kártalaníttassanak. Ez a rendszer voltaképen átmenetet képez a felosztó-kirovó rendszerről a várományfedezeti rendszerre.

Jogszabályaink a biztosító egyesületek mellett ismernek még önszegélyző egyesületeket is. Ez utóbbiaknál jogi értelemben vett biztosításról nincsen szó, mert annak ellenére, hogy a tagok tagdíjakat fizetnek, a segélyösszegre csak abban az esetben tarthatnak igényt, ha az egyesület anyagi helyzete azt megengedi és az egyesület vezetőségének megítélése szerint a tag arra rászorul. Az ilyen egyesületek nem tekintetnek biztosító egyesületnek, azért nincsenek is materiális állami felügyelet alatt. Ez a megoldás nem teljesen megnyugtató, mert amellett, hogy az egyesület a segélyszolgáltatásokat jogilag nem feltétlenül ígéri, gyakorlatilag úgy alakíthatja a helyzetet, hogy tekintet nélkül a kötelezettségek jövőbeni alakulására, minden egyes esetben kifizeti a segélyösszeget, ami azt a hiedelmet kelti a továbbfizető tagokban, hogy ők is meg fogják kapni a segélyösszeget. Erre a hiedelemre esetleg gazdasági számításokat is építenek, noha a való helyzet az, hogy éppen a kötelezettségek jövőbeni alakulásának figyelmenkívül hagyása folytán az egyesület teljesítőképessége nincsen biztosítva. Voltaképen nem jogi, hanem gazdasági értelemben vett biztosítással állunk szemben, amelynél az állami felügyelet hiányzik és az egyesület teljesítőképessége nincsen szisztematikusan biztosítva. Az önszegélyző egyesület létesítése lehetőséget nyújt arra, hogy a gazdasági értelemben vett biztosítással foglalkozó egyesületek kivonják magukat az állami felügyelet alól. Ezért a jogszabályok az önszegélyző egyesületek megalakulása tekintetében bizonyos korlátozásokat állítanak fel, nevezetesen, hogy az egyesület önszegélyző egyesületként csak akkor működhetik, ha tagjai ugyanazon vagy rokonfoglalkozású körhöz tartoznak és az egyesület alapszabályszerű feladata elsősorban a testületi szellem és érdekek ápolása, tehát a segélyezés az egyesületnek csak egy mellék-célja.

A biztosító egyesületek ügyeinek rendezése a kiadott jogszabályok alapján folyamatban van. Tekintettel az egyesületek nagy számára, ez a munka még tart, mert itt nem szabad elfelejtetni, hogy voltaképen egyszerű emberekről van szó, akik csekély anyagi eszközökkel rendelkeznek és akiknél az egyesületi rendszer átalakítása és a járuléktartalék fedezeti hiányának pótlása hosszabb időt vesz igénybe. Csak a jövő fogja megmutatni, hogy vajjon sikerül-e ezeknek az egyesületeknek ügyeit biztosítás-technikai szempontból megnyugtató módon rendezni, vagy nem válik-e szükségessé, hogy az egyesületek autonómiájának megnyirbálásával biztosítás-technikai szempontból kifogástalanul működő egyesületi központ létesíttessék, avagy pedig, hogy ezek az egyesületek tökeerős biztosító szövetkezetekbe beolvasszanak.

A biztosító vállalatok működési engedéllyel egybekapcsolt állami felügyelet alatt állanak. Ez azt jelenti, hogy ha valamely külföldi vállalat Magyarországon cégbejegyzett fióktelepet akar létesíteni, erre a pénzügyminisztertől engedélyt kell kérnie. Felügyeleti jogszabályaink azonban lehetővé teszik, hogy Magyarországon oly külföldi biztosító vállalat is kössön biztosítást, amelynek cégbejegyzett fióktelepe nincsen, vagyis kifejezett működési engedélyt nem kapott. Ily biztosításokat azonban vagy a közvetítő ügynököknek, vagy pedig magának a biztosított félnek a pénzügyminiszternél be kell jelentenie. Ha a pénzügyminiszter azt állapítja meg, hogy valamely külföldi biztosító vállalat által kötött ügyletek terjedelme nagy, záros határidőt tűzhet ki a külföldi vállalatnak a működési engedély kérelmezésére és ha erre vonatkozó felhívás eredménytelen marad, az illető külföldi vállalatot a működéstől eltilthatja. Miután azonban Magyarországon 1926 óta a koncesszió megadása új vállalatok részére fel van függesztve, voltaképpen az említett rendelkezés hatálytalan, mert hiszen a külföldi vállalatot nem lehet oly koncesszió megszerzésére utasítani, amely koncesszió nem adható meg. Ilyen körülmények között az a veszély állhat elő, hogy egyes külföldi biztosító vállalatok koncesszió elnyerése nélkül Magyarországon oly nagy terjedelmű biztosítási állományra tesznek szert, amelynek művelése csak az állami felügyelet alatt álló és cégbejegyzett biztosító vállalatnak volna megengedhető és ezáltal veszélyeztetve vannak azok az érdekek, amelyek az állami felügyelet létesítésével kapcsolatosak. A magyar biztosítási politikának gondoskodnia kellett tehát arról, hogy működési engedéllyel nem bíró külföldi vállalatok részére nagyterjedelmű biztosítási állomány megszerzését, ha nem is jogilag, de gazdaságilag lehetetlenné tegye. Ezt a célt a magyar kormány biztosítási illeték-politikával igyekezett elérni. Igen magas és pedig a biztosítási összeg 4.5%-át kitevő biztosítási illeték alá esik olyan biztosítási szerződésre vonatkozó okirat, amely a belföl-

dön működési joggal nem bíró biztosító vállalattal vagy belföldön működési joggal bíró biztosító vállalat valamely külföldi telepével belföldön lakó vagy állandóan belföldön tartózkodó fél személyre vagy belföldön lévő tárgyra köt. A szállítmánybiztosításnál eredetileg ily magas biztosítási illeték alá estek olyan biztosítások, amelyek belföldi címzett részére feladott vagy egyébként belföldi rendeltetésű áru szárazon, folyókon vagy belvizeken, továbbá légi úton, valamint tengeren fuvarozásra vonatkozóan köttetnek meg, tekintet nélkül arra, hogy a szerződő fél belföldön lakik-e vagy sem. Ez utóbbi rendelkezés azonban jelenlegi viszonyok között oly fontos nemzetközi szállítmányozásokat bizonyos mértékig akadályozta, ezért a magyar kormány, egyes németországi érdekeltségek kívánságára is, ezt a rendelkezést oly értelemben módosította, hogy a magasabb illeték alá csak azok a szállítmánybiztosítások esnek, amelyeknél a fél belföldön lakik és a szállítmánybiztosítás belföldről külföldre, vagy külföldről belföldre feladott áru fuvarozására vonatkozik.

Természetesen olyan biztosítások, amelyekkel Magyarországon működési joggal bíró biztosító vállalatok nem foglalkoznak ugyan, vagy a biztosításra felajánlott kockázatot nem vállalják, nem esnek e magas biztosítási illeték alá.

Az egyes életbiztosító vállalatok válságának egyik oka az volt, hogy az aránylag nagyszámú biztosító vállalat működése folytán kifejlődött éles verseny hatása alatt a biztosító vállalatok nem tudják a díjnívójukat összehangzásba hozni a ténylegesen felmerülő kiadásokkal. Igaz ugyan, hogy az újjonnan bevezetett tarifák alkalmazásához az állami felügyelet jóváhagyása szükséges, azonban a vállalatok használatában igen sok régi tarifa volt, amelyek a tényleges költségekkel nem állottak arányban, másrésről pedig az egyes vállalatok szerzési jutalék elengedése címén oly engedményeket adtak, amelyek nem állottak arányban a szerzési költségek tényleges csökkenésével. Ezért az állami felügyelet mindenekelőtt megtiltotta, hogy akár az ügynökök, akár az ügynökök terhére a vállalatok szerzési jutalék elengedése címén díjengedményt adjanak és ezáltal rontsák a felügyelet által is jóváhagyott tarifális díjnívót, ami végeredményben, különösen az éles verseny hatása alatt, az egyes biztosító vállalatok teljesítőképességét ássa alá. Ez az intézkedés azonban egymagában még nem állította helyre az életbiztosítási díjak elégségességét. A biztosító vállalatok használatában részben az állami felügyelet életbeléptetése előtt bevezetett tarifák, részben az állami felügyelet alatt, de igen különböző konjunkturális időkben bevezetett tarifák voltak, amelyek különböző díjnívókat tartalmaztak. A verseny hatása alatt azonban csak az alacsonyabb díjnívójú tarifák érvényesültek, úgyhogy az egyes biztosító vállalatok fokozatosan rájöttek arra, hogy csak

abban az esetben versenyképesek, ha a szóbanforgó biztosítási módozat tarifáját a versenyvállalat ugyanolyan módozatú tarifájának alacsonyabb nivójára szállítja le. E bajok kiküszöbölésére szükségessé vált az életbiztosítási tarifák egységesítése. Ezt az egységesítést az állami felügyelet nem rendeleti úton léptette életbe, hanem az állami felügyelet jóváhagyása és irányítása mellett maguk a biztosító vállalatok dolgoztak ki egységes tarifát, amelynek művelésére az engedélyt az összes vállalatok egyidőben kérték és az állami felügyelet azokat egy időpontban hagyta jóvá, úgy hogy végeredményben az egységes tarifák minden vállalatra most már kötelezően ugyanazon az időpontban léptek érvénybe. Az egyéges tarifák tulajdonképpen minimális tarifákat jelentenek, mert a verseny következtében a biztosító vállalatok díjtételeket eredményesen nem igen alkothatnak. Nyilvánvaló tehát, hogy ennek a tarifának olyan-
nak kell lennie, hogy emellett még a legkisebb vállalat is megtalálhassa számítását. Az egységes tarifának két következménye van. Az egyik az, hogy a nagy vállalatoknak ez a tarifa nagyobb arányú rentabilitást biztosít, mint amilyent a kisebb vállalatok képesek elérni, mivel a költségeknek egyrésze nem proporcionális, vagyis nem emelkedik a biztosítási állomány-
nyal arányosan, hanem egyes költségek degresszívek. A másik következmény pedig, amely az elsőből folyik, hogy a kisebb életbiztosító vállalatok rentabilitása kisebb és ezért — ha magasabb rentabilitást akarnak elérni — kénytelenek fúzió útján biztosítástechnikai szempontból egészségesebb nagy üzembe tömörülni, különösen, ha meggondoljuk, hogy számítani lehet a költségek emelkedésére. Ez a folyamat nálunk Magyarországon az egységes tarifa bevezetését megelőzően is megindult.

Igen nagy előnye az egységes tarifának, hogy most már nem működik olyan vállalat, amelynek alacsonyabb nivójú tarifája van, és nem fenyeget az a veszély, hogy a verseny hatása alatt a többi biztosító vállalatok is kénytelenek teljesítő-képességük rovására az alacsonyabb tarifához alkalmazkodni. Természetesen ez nem jelenti azt, hogy a biztosító vállalatok most már a verseny kiküszöbölése folytán indokolatlan nagy haszonhoz jussanak. Egyelőre ez a veszély nem fenyeget, mert hiszen a háború folytán megnövekedett adminisztrációs kiadások az előálló esetleges hasznot a minimumra szorítják. Kétségtelen azonban, hogy előállhat olyan időszak, amidőn a megállapított díjak magasnak bizonyulnak, azonban meg van a lehetősége annak, hogy az egyensúly generális intézkedéssel helyreállíttassék.

Nagy vonásokban szerencsém volt azokat a biztosításpolitikai problémákat vázolni, amelyek speciálisan a magyar viszonyokból fakadtak és megoldásuk nagyrészt önálló magyar megoldás volt. Ezek a megoldások nagyban hozzájárultak ah-

hoz, hogy a magyar biztosításügy a trianoni elesettségéből fel-
emelkedett és egészséges és hivatását komolyan betöltő közgaz-
dasági tényezővé vált. Szíves türelmüket abban a reményben
köszönöm meg, hogy az előadásommal Önök előtt némileg ki-
egészítettem azokat az elveket, amelyek szisztematikusan fel-
építik a biztosítási politikát, mint önálló studiumot.

Tallós János.

Az olasz mezőgazdaság fejlesztésének irányai.

Amikor 1922 őszén Mussolini átvette a hatalmat, az olasz mezőgazdaság igen nehéz helyzetben volt. Akadtak ugyan mezőgazdák, különösen a Pó-síkságon, akik óriási erőfeszítéseket tettek, hogy a mezőgazdaságot felemeljék és régi tekintélyét a nemzet előtt visszaállítsák. Ez azonban nem sikerült. A világháború súlyos vérvesztéseitől kimerült és a szociálista-kommunista osztályharc elterjedésétől megbontott nemzet mezőgazdasági kultúrája mindinkább hanyatlott.¹ A hanyatlásnak természeti, gazdasági, kulturális és szociális okai voltak.

Ami a *természeti* viszonyokat illeti, közismert, hogy Olaszország földje nem tartozik épen a legtermékenyebbek közé. Az ország területének mintegy 80%-a hegyes-dombos vidék és csak 20%-a síkság. Ez sem mindenütt olyan termékeny, mint a Pó völgye, ahol évszázados fejlett mezőgazdasági kultúrát csodálhatunk meg, hanem vannak szép számmal olyan területek is, mint pl. az apuliai Tavoliere vagy a Campidani Szardinia szigetén, ahol nagy nehézségekkel kell a mezőgazdaságnak megküzdenie. E nehézségek oka főleg az esőhiányban keresendő vagy még inkább a csapadék egyenlőtlen évszaki megoszlásában, ami egyébként egész Délolaszországra jellemző. A termékeny vidékeken is sokat kell harcolni a vízért vagy a víz ellen, öntözőművek létesítésével, illetve vízszabályozó és lecsapolási munkálatokkal. A földművelés tehát sohasem jelentett Itáliában könnyű megélhetést. Fáradhatatlan szorgalommal, kitartó munkával és erős akarattal kellett a földet a termelés számára újból és újból meghódítani.

Ha a természeti és talajviszonyok mostohasága ellenére is sokat fejlődött az olasz mezőgazdaság már az első világháború előtt is, az teljes mértékben az olasz mezőgazdák szorgalmának és áldozatkészségének eredménye volt. Ezt a szépen induló fejlődést azonban a háború megakasztotta és az általános mezőgazdasági viszonyok igen kedvezőtlenül alakultak közvetlenül a világháború után is. A földeket rosszul művelték, mezőgazda-

---

¹ A. Mazzochi: *I rurali nello stato fascista*, Roma. 1939., M. Muzzarini: *Organisation der Landwirte*, Berichte über Landwirtschaft. Heft 149. 1940.

sági gépeket nem használtak, sőt Délolaszországban a legtöbb helyen ősi módra faekével szántottak. Vetésforgókat nem alkalmaztak, a földet nem trágyázták és sok helyen valósággal rablógazdálkodást űztek. Alkalmat adott erre az akkor szokásos rövid bérleti idő is.² Általában az üzemnagyságok sem kedveztek a termelés fejlődésének, miután éppen a két nem kívánatos üzemnagyság volt elterjedve: északon túlnyomórészt a törpebirtok, délen a latifundium. A törpebirtokok, bár szorgalmas földműves nép kezében voltak, kisterjedelmüknél fogva nem jöhettek számításba nagyszabású termeléspolitikai elgondolások megvalósításánál. A latifundiumok tulajdonosai pedig, minthogy birtokuktól rendszerint távol éltek és azt bérlet útján hasznosították, nem sokat törődtek a föld termőképességének fejlesztésével. A talajjavítások és vízszabályozások elhanyagolása is kedvezett az extenzív művelési módoknak, amelyek a délolaszországi latifundiumokra különösen jellemzőek. Kedvezőtlen körülmény volt még az ú. n. vegyes művelési forma mindinkább elterjedő alkalmazása. Ez a művelési mód külterjes gabonatermelést jelent, fás, cserjés kultúrával vegyesen, pl. búza és olajfa. Erre, az ú. n. „colture miste“-re, a déli részek száraz éghajlata folytán kényszerültek a latifundiumok.

A mezőgazdaság elmaradottságának nyomós gazdasági okai is voltak. Így elsősorban a tőkejavakban való hiány. Emellett a mezőgazdasági hitel súlyos problémája egyáltalában nem volt intézményesen megoldva, ami a termelés nyugodt folyamatosságát jelentékenyen veszélyeztette. Továbbá az érvényben lévő vámvédelem elégtelennek bizonyult a mindinkább veszélyesebbé váló tengerentúli verseny távoltartására. Maguk a termelői árak sokszor csaknem teljesen a spekuláció és a piac szabad erőinek voltak kiszolgáltatva, ami szintén aláásta a gazda számításának biztonságát.

Nem sokkal kedvezőbbek voltak a *kulturális* viszonyok. Az analfabétizmus még mindig tetemes arányokat öltött, az egyszerű gazdálkodáshoz szükséges szakképzés úgyszólván teljesen hiányzott.

A *szociális* viszonyok is sok kívánni valót hagytak maguk után. A földművelő lakosságnak nem volt rendes lakóháza. A legtöbb helyen hiányzott a jó ivóvíz. A hiányos egészségügyi berendezkedések miatt a malária megtizedelte a lakosságot. A munkáltatási viszonyok rendezetlenek voltak és az ország nagy részében még feudális alapokon állottak. Sok fejlődési lehetőséget hiúsított meg a vidéki úthálózat kiépítésének elmulasztása is.

Nem csoda, ha ilyen körülmények között a magas népességsűrűségű állam mindinkább elszegényedett és egyre több munkaerőt volt kénytelen a külföldnek átengedni.

² L. Chroust: *Die Battaglia del Grano*. Nürnberg 1933.

Megjegyzendő, hogy az *agrárkérdés* úgy gazdasági, mint politikai tekintetben már tulajdonképen a késő római idők óta súlyos belső problémája az olasz nemzetnek. A helyzet évszázadokon át változatlan volt. Városokban élő, közömbös latifundium tulajdonosok uralkodtak különösen Délitáliában a nyomorba sülyedt bérlők és kisbérlők serege felett. Északolaszországban pedig a föld felaprózódása annyira előrehaladt, hogy a parasztok helyzete ott sem volt sokkal különb. A silány és rosszul művelt földek olyan gyenge terméseket hoztak, hogy Olaszország e tekintetben a 13. helyen állt a búzatermő országok között Európában.³

A világháború előtti kormányok csak keveset tettek a helyzet megváltoztatására és így az agrárproblémák állandó nyugtalanság és elégedetlenség forrásaivá lettek. Voltak ugyan, akik a termelés fokozásának szükségességét hangoztatták, mert az állandó gabonabevitel nagyon megterhelte az ország kereskedelmi mérlegét, de fáradozásuk hiábavalónak bizonyult. Nem éppen a jóakarat hiányzott, hanem a kellő anyagi eszközök és iőkép a jó vezetés.

Közvetlen a világháború előtt *agrárreform* megvalósításának gondolata lépett előtérbe a latifundiumok felosztása útján. A tervet nemcsak a szocialisták tették magukévá, hanem a katolikus néppárt is melléje állott. „Földet a parasztnak“, hangzott a jelszó a világháború után is és 1919-ben a bolognai szocialista kongresszus kihirdette a földtulajdon addigi alakjának megszűnését és ezzel megkezdődött a földbirtokok szétosztásának korszaka. A nagybirtokokat megrohanták a hazatérő frontharcosok, tőke és felszerelés hiányában azonban csak kezdetleges termelést folytathattak és belebuktak vállalkozásukba. A szocialisták földosztása tehát nem járt sikerrel. Jó példa volt ez arra, hogy súlyos agrárpolitikai és szociális problémákat nem lehet egyszerű földosztással megoldani.

Mussolini egy percig sem hagyott kétséget afelől, hogy mélyen elítéli az olyan felületes politikát, amely az összes égető agrárkérdés megoldását egyszerűen a földbirtokviszonyok megváltoztatásától várja. „A gazdasági életet, különösen a mezőgazdaságot, nem lehet máról-holnapra erőszakkal átalakítani. A nagybirtok megszállásának ideje elmúlt és értéke tisztán szimbólikus volt. De nem is lehet a nagybirtokot rohammal bevenni, mint a lövészárkot. Ahhoz, hogy meghódítsuk és betelepítsük, uccák, házak, ivóvíz és felszerelés kell; mindehhez azonban sok idő és pénz és mindenekelőtt az egész nemzet együttműködése szükséges.“⁴ A föld szocializálása olyan országban, mint Olaszország, abszurd eredményre vezetne és az a veszély, hogy mindnyájan szegények és földnélküliek maradnak, a fa-

³ H. Reupke: *Das Wirtschaftssystem des Fascismus*. Berlin, 1930.

⁴ Mussolini: *Fascismo e Terra*: Popolo d'Italia, 1921. febr. 19.

sizmushoz vezette szükségszerűen a parasztság nagy tömegeit. A kisbirtokos, aki bérlő vagy feles sorból küzdötte fel magát, természetesen csak gyűlölte a szocializmust, mert tudta a multból, hogy mit jelenthet az számára. A mezőgazdasági népesség egységesen a fasizmustól remélte sorsának jobbrafordulását.⁵

Valóban a *fasizmus*, amely megindulásakor városi mozgalom volt, mindjárt uralomra jutása után az agrárkérdések megoldásának szentelte magát, mégpedig eredeti elgondolásban. Mussolini ugyanis nem a szokásos földtulajdonrendezéssel vélte az agrárkérdést megoldani, hanem — közgazdasági szempontból is a leghelyesebben — a föld termelékenységének a növelésével. Ennek a gondolatnak a megtestesítője az immár világhírűvé vált „Battaglia del grano“, azaz a „gabonacsata“ és egyik legfontosabb eszköze a „Bonifica integrale“, a „teljes értékű talajjavítás és telepítés.“

A „gabonacsata“ (battaglia del grano) a már művelés alatt álló területeken a termésátlagok emelését és általában az egész mezőgazdasági termelés fellendítését célozza. A „*totális talajjavítás*“ (Bonifica integrale) pedig, amely a szicíliai latifundiumok betelepítésénél érte el csúcspontját, az előbbinek hathatós támogatója azáltal, hogy javított és új területeket kapcsol be a termelésbe. A gabonacsata és a talajjavítások képezik a fasiszta agrárpolitika gerincét. Mindkettő a munka dícséretét, a faj egészségét és az ország függetlenségét szolgálja.

Abban az időben, amikor a fasiszta párt uralomra jutott, Itáliában évente mintegy 4 $\frac{1}{2}$ millió hektárnyi szántóföldön 45—50 millió mm gabonát termeltek. Az ország gabonaszükséglete ennél jóval több, évente mintegy 70—80 millió mm volt. A hiányzó 25—30 millió mm-át külföldről kellett behozni, amely minden évben több milliárd lirát jelentett és az olasz kereskedelmi mérleg deficitjének majdnem felét tette ki. A súlyos pénzügyi tehernél is nagyobb volt az a hátrány, amely — éppen a legfontosabb élelmezési cikk, a gabona terén — a külföldtől való függésből származott. Mussolini több ízben hangoztatta, hogy *Olaszország* első és legfontosabb teendője, hogy *magát az élelmezés terén függetlenítsen*. A gazdasági függetlenségért folyó harc tehát első megvalósítását a mezőgazdaságban, közelebbről a gabonatermelés terén nyerte. A fasizmus a gabonatermelés összes égető problémájával szembenézett és azokat meg akarta oldani. A feladat, amely előtt a fasiszta mezőgazdasági politika állott, gazdaságilag, technikailag és politikailag egyaránt nehéz volt. A gabonatermő területeket alig lehetett szaporítani, miután már minden arra alkalmas területet bevontak a termelésbe. Így tulajdonképpen a föld termelékenysé-

⁵ G. Tassinari: *La bonifica integrale nel decennale della legge Mussolini*. Roma, 1939.

gének növeléséről lehetett szó. A többtermeléshez szükséges technikai eszközök azonban nem álltak rendelkezésre. Mindezekelőtt tehát ezeket kellett előteremteni. Végül hátra volt még a földművelő nép olyan politikai megszervezése, amely azt a többtermeléssel kapcsolatos nagy feladatok elvégzésére képessé teszi. Mindeme problémák együttes megoldást a *gabonacsatában*, ebben az egész olasz mezőgazdaságot átfogó mozgalomban nyertek.

1925. június 4.-én hirdette ki a Duce a gabonacsatát, amelynek élén az ő személyes vezetése alatt álló „Állandó Gabonabizottság” (Comitato permanente del grano) áll. Ez utóbbi minden tartományban külön irányító szervet állított fel. Az Állandó Gabonabizottság mindenekelőtt megállapította, hogy nem célirányos a gabonatermő területeket növelni és elvonni a földet olyan termelési ágaktól, amelyek esetleg jövedelmezőbbek vagy nemzetgazdasági szempontból fontosak. Feltétlenül szükséges azonban a hektáronkénti hozam növelése. Ehez három dolgot tart elengedhetetlennek: a) megfelelő vetőmagvak kiválasztása; b) trágyázás és a művelési technika javítása, általában a megművelés intenzívebbé tétele; c) megfelelő termelői árak biztosítása.

Az első és legfontosabb teendő volt a *vetőmag* kiválasztása. A Duce előrelátása nem véletlenül hívta fel a figyelmet a vetőmag kiválasztásának fontosságára. A régi búzafajták semmiképen sem lettek volna alkalmasak arra, hogy velük a gabonacsatát eredményesen megvívhasák. A megújuló mezőgazdaságnak új búzafajtákra volt szüksége, amelyek a kitűzött céloknak jobban megfelelnek: nagyobb hozamot biztosítanak, nagyobb az ellenállásuk a különböző növényi betegségekkel szemben, koránérők és bírják a raktározást. Különösen fontos volt olyan koránérő fajták kitenyésztése, amelyek még a nyári forróság és szárazság beköszöntése előtt beérnek, amivel az aszály káros hatásainak (főképp Délolaszországban) elejét lehet venni. Az olasz magnemesítő és magtermelő gárda kiválóságát dicséri, hogy sikerült minden vidéknek és éghajlatnak megfelelő búzafajtát kitenyészteni, amellyel az adott körülmények között a legjobb eredmény érhető el. Az ebből a célból létesített kutató intézetek kísérletező munkája folytán egymás után jelennek meg a koránérő nemesített búzafajták: Ardito, Mentana, Edda, Damiano, Roma, Luigi Razza, Littorio. Különösen az utóbbi mutat olyan tápértékbeli és termelési előnyöket, amelyek az olasz mezőgazdák előtt nagymértékben kedvelté teszik. 1925–26-ban még csak 500.000 ha-on folyt nemesített vetőmaggal termelés. Ma több, mint 3 millió hektáron⁶ használják a nemesített búzafajtákat és ez a terület még egyre növekszik. Ha

⁶ N. Strampelli: *Die Weizenschlacht*. Berichte über Landwirtschaft. Heft 149. 1940. Mazzocchi: *I rurali nello stato fascista*. Roma, 1939.

a nemesített vetőmagvakkal való termelés az egész búzatermő területre kiterjed, úgy az átlagos hektáronkénti hozam 20 mm-át is elérheti, ami a jelenlegi kb. 5 millió ha-nyi búzatermő területen 100 millió mm hozamnak felelne meg évente. Ez a mennyiség az ország búzaszükségletét további népszaporulat esetén is biztosítaná.

A gabonacsata folyamán további fontos teendő volt az évezredes művelés alatt kimerült és az egyébként sem túlságosan jó föld termelőerejének fenntartása és fokozása. Ennek érdekében észszerű trágyagazdálkodásba kezdtek. Először is az istállótrágya helyes kezelését szorgalmazták. E célból kötelezővé tették megfelelő trágyatelepek létesítését, amelyek az istállótrágya hasznos alkatrészeinek elkallódását megakadályozzák. Az istállótrágya nem volt azonban mindenütt elegendő, különösen pedig nem a szegényebb állatállománnyal rendelkező vidékeken. Itt a műtrágyák kiterjedt alkalmazására is sor került. Nagy gondot fordítottak arra, hogy minden talajféleség a neki leginkább megfelelő műtrágyát kapja. A trágyázás helyes módját a vándortanszékek (*cattedre ambulanti*) mintatelepek útján ismertették meg a mezőgazdákkal. A vándortanszékek, amelyeknek száma rövid idő alatt 700-ra nőtt, ilyen minta- és kísérleti telepeket községenként létesítettek. Ezeken próbálták ki a különböző műtrágyákat. A gazdákat emellett nemesített vetőmagvakkal és a kívánatos művelési módoknak megfelelő szaktanáccsal is ellátják. A műtrágya beszerzését szövetkezeti úton igyekeznek megkönnyíteni, olcsóbbá tételére pedig mezőgazdasági szövetkezeti műtrágyagyárakat létesítettek. Ugyancsak szövetkezeti úton segítik elő a mezőgazdáknak korszerű technikai eszközökkel és gépekkel való ellátását. Sokban ennek köszönhető, hogy az olasz mezőgazdasági termelési technika egyre erősebben fejlődik.

Az említett termeléstechikai intézkedéseket egészítette ki az a gazdasági jellegű beavatkozás, amely megfelelő jövedelmezőséget nyújtó *termelői árak* biztosítását célozza. Fvégből terményraktárakat, takarmánysilókat és hűtőházakat építettek, amelyek a termények beraktározása által lehetővé teszik kiegyensúlyozott és egész évben egyszinten tartott árak kialakulását. A terményraktárak (*ammassi*) így a piac árszabályozásának is legfontosabb eszközeivé váltak. Nagy jelentőségük, hogy megszabadítják a mezőgazdákat az értékesítés gondjától, ugyanakkor a fogyasztók érdekeit is szolgálják, mert a közvetítő kereskedelem kikapcsolása révén alacsonyabb fogyasztói árakat biztosíthatnak. Lehetővé teszik továbbá a hadigazdálkodás szempontjából rendkívül fontos élelmiszerek tárolását és tervszerű elosztását. A terményraktárak feladata az önkéntes vagy kényszerraktározás útján hozzájuk került termények szakszerű tárolása, megőrzése és értékesítése. Az eladási árakat a

korporatív szervek egységesen állapítják meg. A terményraktaroknak nagy szerepük van a mezőgazdasági hitel terén is. Az agrárhitel legigazibb és legtermészetesebb formáját a beraktározott terményekre nyújtott *előlegek* képezik Olaszországban. Az önkéntes vagy kötelező beraktározás alkalmával ugyanis a termelő megkapja terményei értékének mintegy 90%-át, a fennmaradó részt pedig a termények értékesítése után, költségei levonásával fizeti ki az áruraktár. A készletgazdálkodással elérte azt, hogy a mezőgazda nem kénytelen terményeit közvetlen az aratás után értékesíteni, amikor azok ára a nagy kínálat következtében rendszerint alacsony. Így sikerült a termények árát stabilizálni és a termelőt a piac szabályozása által a kereslet és kínálat szeszélyes játékától nagy mértékben megóvni.

Az árpolitikai intézkedésekhez kapcsolódtak különböző vámpolitikai, valamint adó- és hitelpolitikai intézkedések is. Nevezetesen: gabonavámok visszaállítása, termelőeszközök árának mérséklése, adókedvezmények, olcsó hitel biztosítása. Különösen az utóbbi bírt nagy jelentőséggel a mezőgazdaság fejlesztése szempontjából. A *mezőgazdasági hitel* kérdését az 1927. évi július 29. törvénnyel rendezték. A törvény a mezőgazdasági hitel két alakját különbözteti meg:⁷

a) rövidlejáratú üzemi hitelt, amely termelési eszközök (állatok, gépek, stb.) beszerzésére és kisebb talajjavításokra szolgál. Tartama a felhasználás természete szerint 1—5 év között váltakozik, mindazonáltal rövidlejáratú hitelnek számít;

b) hosszúlejáratú föld- vagy meliorációs hitelt, amely birtokszerzésre vagy maradandó nagyobb befektetésekre (építkezés, parcellázás, nagyobbszabású talajjavítás, üzemátszervezés, új kultúrák létesítése stb.) szolgál.

Az üzemi hitelt az 1928. évi törvénnyel újra szabályozták. E szerint üzemi hitelt csak olyan mezőgazda (telepes, bérlő, részes) kaphat, akinek egyedüli foglalkozása a földművelés. Úgy az üzemi, mint a meliorációs hitelek lebonyolítását szövetkezeti úton oldották meg igen szerencsésen, amiáltal a hitel olcsóságát biztosították. Évente több milliárd lirára tehető az az összeg, amelyet a mezőgazdasági termelőknek mint üzemi és meliorációs hitelt folyósítanak.

Nagy szerepe van az olasz mezőgazdaság felemelésében és a gabonacsata sikeres megvívásában, a *mezőgazdasági szakképzés* fokozatos kifejtésének. Olaszországban a mezőgazdasági szakképzés ma három fokozatban történik: magas, közép és alsófokon. Legmagasabb fokon a szakképzés az egyetemek mezőgazdasági fakultásain történik. Ilyen mezőgazdasági fakultás jelenleg nyolc egyetemen van. A középfokú oktatás a mezőgazdasági középiskolákban folyik, amelyeknek két típusa

⁷ P. Ucker: *Die italienische Agrarpolitik seit 1925*, Aarau, 1935.

van. Az egyikbe közvetlen az elemi iskola elvégzése után veszik fel a tanulókat, ez nyolosztályú. A másik, az ú. n. mezőgazdasági technikai iskola, négyosztályú és ide csak a középiskola négy alsó osztályának sikeres elvégzése után kerülnek a tanulók. A mezőgazdasági középiskolák elvégzése és megfelelő vizsgák letétele után, a végzett hallgatók „szakképzett mezőgazda” (perito agraro) címet nyerik el. Az alsófokú mezőgazdasági oktatás az elemi iskolákhoz csatlakozó mezőgazdasági elemekben történik és 5 éven át tart. Ebből 3 év előkészítő (scuola di avviamento agrario) és 2 év technikai iskola (scuola tecnica agraria). Az ötéves tanfolyam elvégzése után vég bizonyítványt nyernek a tanulók, míg az első három év elvégzése után csak látogatási bizonyítványt kapnak.

Az iskolán kívüli szakképzésre is nagy gondot fordítanak. A mezőgazdák, a mezőgazdasági munkások és a mezőgazdasági szakemberek szindikális szervezetei, tartományi szervezeteik útján a legerőteljesebb propagandát fejtik ki a mezőgazdasági szakismeretek minél szélesebb körben való elterjesztése érdekében. Ebből a célból tanfolyamokat rendeznek, amelyeken az összes hasznos tudnivalókat ismertetik a mezőgazdasági művelés köréből. Ezenkívül a gazdasági felügyelőségek, a vándortan székek és az O. N. D. (Opera Nazionale Dopolavoro) is rendez tanfolyamokat. A szaktanfolyamokat helyszíni gyakorlatok egészítik ki és igen gyakran filmek bemutatása. Az erre a célra készült filmautók a legtávolabbi helyeket is felkeresik. További hatékony eszközök a szakképzés szempontjából a rádió és a sajtó. A mezőgazdasági rádió (Ente radio rurale) hatásosan egészíti ki a szaktanfolyamok működését. Ami a sajtót illeti, Olaszországban több, mint 50 országos jellegű és mintegy 200 vidéki vagy tartományi mezőgazdasági, állandó vagy időszakos nyomdatermék jelenik meg.⁸ Ezek a sajtótermékek is nagyban hozzájárulnak a mezőgazdasági szakismeretek terjesztéséhez.

A termelésfejlesztő propagandát szolgálták még az évenként rendezett különféle termelési versenyek is, amelyeknek győzteseit magas díjakkal jutalmazták. A díjakat szép ünnepség keretében maga a Duce osztotta ki buzdító beszéd kíséretében. Ilyenkor mindig hangoztatta, hogy a „gabonacsata” sikerétől függ az olasz nép élelmezési szabadsága.

A „gabonacsata”, amely utóbb mezőgazdasági csatává szélesedett ki, alig egy évtized leforgása alatt teljes sikerrel járt. Már 1933-ban megnyerték a csatát, mert a termelt 81 millió mm búza fedezte az ország szükségletét. Igaz, hogy az 1933-as év rendkívül kedvező volt, ami az ország klimatikus viszonyai mellett ritkán fordul elő. De a további évek eredményei is azt bizonyítják, hogy a „gabonacsatát” úgyszólván megnyertnek tekinthetik.

⁸ N. Falchi: *A fasizmus agrárpolitikája*. Szoc. Szemle, 1940. 4. sz.

A gabonacsata megkezdése óta eltelt több, mint másfél évtized eredményeit azonban nem szabad csupán a búzatermelés szempontjából megítélni. Az a tökéletesedés, amely a búzatermelésnél mutatkozott, az egész mezőgazdasági termelésnél tapasztalható. A verseny, amely a gabonacsata megnyeréséért indult, kiterjeszkedett a többi mezőgazdasági termelési ágra is. Ennek következtében azután a mezőgazdaság produktivitása a maga egészében is nagy mértékben megnövekedett.⁹

A mezőgazdasági termelés fellendítésében és a gabonacsata sikeres kivívásában nagy része volt a *totális talajjavítás* megvalósításának, amelyet az 1928. évi *Mussolini törvény* (Legge Mussolini) biztosított. A törvény „bonifica integrale”, tehát teljesértékű, totális talajjavítás véghezvitelét rendelte el és ez a körülmény alapvető jelentőségű, mert nemcsak azokat a területeket érinti, amelyeket tulajdonképpen talajjavítási zónáknak tekinthetünk, hanem magában foglalja mindazokat a vidékeket, amelyeken a talajjavítást, a mezőgazdasági termelés tökéletesítését a legmesszebbmenően fokozni lehet. Így a „bonifica integrale” úgyszólván egész Olaszország területét érinti. A törvény alá tartoznak: az összes lecsapolási és vízbályozási munkálatok: az öntöző és vízellátást biztosító munkálatok; erdővédelem, erdőtelepítések és hegyvidéki meliorációk; a síkvidéki talajjavítások és végül a meliorációs zónákon kívüleső minden olyan munka, amely a talajszerzést és telepítést teljesértékűvé teszi. Így utak, vízvezetékek, telepesházak építése, egészségügyi berendezések, szociális, kulturális intézmények létesítése stb.

A „Legge Mussolini” pénzügyi tervezetet állított fel, amelynek keretében az állam 7 milliárd lirát fordít a bonifica integrale végrehajtására. Ezt az összeget 14 év alatt (egyenletesen elosztva) folyósítja az állam. A talajjavítási munkálatok maradéktalan keresztülviteléről és a munkálatok egyöntetűségéről az 1929-ben felállított talajjavítási és telepítési államtitkárság intézkedik. 1933-ban a bonifica integrale végrehajtását újból szabályozták. Az egész országot három részre osztották a bonifica integrale végrehajtása szempontjából:¹⁰

a) Meliorációs területekre, amelyeken nem szorosan véve talajjavítást, hanem csak kisebb meliorációkat hajtanak végre (migliormenti fondiari), ideértve a mezőgazdasági termelés intenzitásának fokozását, technikai javításokat, üzemi kérdéseket stb.

⁹ A „gabonacsatát” megelőző évek terméseredményeit az utóbbi évek eredményeivel összehasonlítva, a következő százalékos emelkedés tapasztalható: búza 50 %, rizs 30 %, kukorica 17 %, cukorrépa 50 %, kender 70 %, dohány 117 %, hüvelyesek 40 %, takarmánynövények 32 %. (L. Franco Angelini: *Die Berufständische Organisation der Landwirte*. Berichte über Landwirtschaft, Heft 149. 1940.)

¹⁰ Tassinari, i. m.

b) „Talajjavítási kerületekre“, ahol valóban talajjavítást (bonifica agraria) és telepítést hajtanak végre.

c) Hegyvidéki szabályozás alá eső területekre, ideértve a hegyvidék bonifikálását és a vízszabályozást is.

Az első csoportba sorolt meliorációkat magánosok végzik. A második és harmadik csoportba tartozó munkálatok az állam feladatkörébe tartoznak. Megkülönböztetnek tehát köz- és magánmunkálatokat. A közmunkák azonban nemcsak közérdekű munkát jelentene itt, hanem a technikai szempontból az állam feladatkörébe tartozó munkákat. Ilyenek a folyó és vízszabályozások, öntözőművek, utak, vasútak, vízvezetékek, erőművek létesítése stb. A munkák más csoportjánál viszont a tulajdonosokat kötelezik a munkálatok keresztülvitelére, de az állam is közreműködik a feladatok elvégzésénél. A munkálatok egyöntetűségének biztosítására minden talajjavítási kerületben „általános meliorációs tervet“ készítenek, mégpedig az állam és az érdekelt földtulajdonosok bevonásával és meghallgatásával. A munkálatok végrehajtására a földtulajdonosok vidékenként szövetkezetekbe tömörülnek. A talajjavítási szövetkezetek (konzorciumok) tehát azoknak a földtulajdonosoknak az egyesülései, akiknek a talajjavítás érdekükben áll. Amikor az állam ezeket a szövetkezeteket a munkálatok véghezvitelével megbízza, tulajdonképpen azoknak a tevékenységét használja fel, akik a bonifikációban érdekelve vannak. Ez így tökéletesen megfelel a korporatív alapelveknek, amelyek a magánkezdeményezés felhasználását előírják.¹¹ A talajjavítási szövetkezetek igen jól beváltak a munkálatok egységes kivitelére. Működésük természetesen nem mindig kifizető, hiszen a talajjavításoknál nem a magánérdeket és jövedelmezőséget nézik, hanem a nemzet fontosabb közös érdekeit. Működésük zavartalanságának biztosítására ezért az állam segítségükre siet és kiadástöbbletüket fedezi. Közmunkáknál az állam segítsége a költségek 75–92%-áig is kiterjed. Egészen kivételes nagy munkálatoknál, amelyeknek közvetlen haszna rövid időn belül nem mutatkozhat, mint pl. folyó és hegyi szabályozásoknál, az egész költséget az állam fedezi.¹² Ha nem közérdekű talajjavításokról van szó, úgy azokat természetesen az érdekelt tulajdonosoknak kell elvégeztetni. Itt három eset lehetséges:¹³

1. Ha a tulajdonos el akarja végeztetni a szükséges munkálatokat és meg is van hozzá a szükséges tőkeereje, de nem rendelkezik a technikai felszerelésekkel, megbízhatja a talajjavítási szövetkezetet, hogy költségére végeztesse el a talajjavítást.

2. Ha a tulajdonos rendelkezik a szükséges anyagi és

¹² Tassinari, i. m.

¹¹ L. Carta del Lavoro VII. pont.

¹³ Tassinari, i. m.

technikai felkészültséggel, de ennek ellenére sem hajlandó a szükséges talajjavításokat végrehajtani, az állam végezteti el helyette az illető szövetkezettel, természetesen a tulajdonos költségére.

3. Ha a tulajdonos elvégeztetné ugyan a szükséges munkálatokat, de sem anyagi ereje, sem pedig technikai felkészültsége nincs, akkor az állam megfelelő kártalanítás mellett kisa-játíthatja a birtokot vagy egy részét és olyan egyénnek adja át, aki hajlandó a szükséges meliorációkat végrehajtani és meg is van hozzá az anyagi ereje.

Ami a meliorációs munkát illeti, három részét különböztetik meg: 1. lecsapolási munkálat (bonifica idraulica); 2. tulajdonképpeni talajjavítás (bonifica agraria); idesorolhatók még az utak, hídak, tanyák stb. építése; 3. szociális, egészségügyi és kulturális berendezések (piccola bonifica).

A talajjavítási szövetkezetek mellett a Frontharcosok Nemzeti Szövetsége (Opera Nazionale Combattenti) végzett és végez nagy talajjavítási és telepítési munkálatokat. Az ő munkásságukhoz fűződik a pontusi mocsarak lecsapolásának és telepítésének gigantikus munkája. Ugyancsak ők végezték a Ferrara tartománybeli lecsapolásokat is. Legújabb művük a Tavoliere nagyszabású munkálatai Apuliában.

A talajjavítások jelentősége akkor tűnik ki igazán, ha mennyiségileg vizsgáljuk az érintett területeket és a munkálatokba fektetett tőkét. A Legge Mussolini az ország erdő- és mezőgazdaságilag hasznosítható területéből, kerekén 28 millió hektárból, 18 millió ha-ra terjed ki, tehát a terület mintegy $\frac{2}{3}$ részére. Ebből 9 millió ha síkvidéki talajjavításokra és ugyancsak 9 millió ha a hegyvidéki meliorációkra csik. Ezeken a területeken kívüleső, tehát az ország fennmaradó $\frac{1}{3}$ részét magába foglaló területeken a meliorációk nem kötelezők ugyan, de a Mussolini-törvény alá tartoznak annyiban, amennyiben az abban megállapított segítséget itt is nyújtja az állam az önkéntesen végrehajtott meliorációkhoz. 1938-ban, tehát tíz évvel a törvény megjelenése után, a talajjavítások $5\frac{1}{2}$ millió hektáron vagy folyamatban voltak, vagy teljesen befejeződtek. A teljesen befejezett munkálatok területe meghaladta a $2\frac{1}{2}$ millió ha-t. Ebből $1\frac{1}{2}$ millió ha-on az állam végeztette el a talajjavításokat, 1 millió ha-on pedig magánosok államsegéllyel. A gabonatermelésbe 325.000 ha-t vontak be, főleg lecsapolás útján, a telepítésbe pedig 300.000 ha-t. A talajjavításokat és telepítéseket kiegészítik azok a munkálatok, amelyek azokat „teljesértékűvé” teszik és az újonnan nyert területeket a gazdasági életbe bekapcsolják. Így 10.000 km fő és mellékút építettek, 21.000 km levezető és öntöző csatornát, 34.900 parasztházat, 43.000 gazdasági épületet és 250.000 állat számára istállót. Olaszország mintegy 2 millió ha mesterségesen öntözött

területéből 800.000 ha már a fasizmus munkájának eredménye. 68 új falu keletkezett, többnyire Közép- és Délolaszországban, egészséges parasztházakkal és vízvezetékkel, amelynek hossza csak a fővezetékét számítva mintegy 608 km.¹⁴ Óriási jelentőségű ez ott, ahol évszázadokon keresztül nélkülözték az egészséges ivóvizet. De tekintsük most a pénzügyi részt. 1870-től 1938-ig talajjavításokra és hegyvidéki szabályozásokra 7 $\frac{1}{2}$ milliárd lirát adott ki az állam, ebből 6 $\frac{1}{2}$ milliárdot már a fasiszta kormány teremtett elő. Ehhez a hatalmas tőkebefektetéshez hozzá kell még számítani azt az összeget, melyet az állam a közmunkákon kívül, a magánosok által végzett bonifikációkhoz, mint államsegélyt nyújtott. Ez az összeg a fasizmus alatt kerekén 4 $\frac{1}{2}$ milliárdra rug. Így összesen mintegy 11 milliárd lirára tehető az az összeg, amelyet az állam a fasizmus uralomrajutása óta a bonifikációs munkálatokra fordított.¹⁵ Óriási tőkebefektetés ez egy tőkeszegény országtól. A talajjavításokra fordított összeg 38%-a Észak-, 19%-a Közép- és 43%-a Délolaszországra és a szigetekre esik. A túlsúly tehát a déli részekre helyeződött. Ezzel az volt a Mussolini-törvény célja, hogy az előbbi törvényhozás által elhanyagolt országrészek most hathatósabb segítséget kapjanak. Ez annál fontosabb volt, mert a déli vidékek gazdasági fellendülése és a népesség kultúr-nívójának emelése, különösen a munkástömegeké, a talajjavítások és telepítések véghezvitelétől függött.

A talajjavításokon, hegyvidéki meliorációkon és vízszabályozáson kívül, az *erdővédelem* és az *öntözőművek* létesítése is a bonifica integrale feladatkörébe tartozik. Az 1926-ban felállított „erdőmilicia” intézményét a Mussolini-törvény továbbfejlesztette. A fasiszta éra óta ujonnan telepített erdők területe ma meghaladja a 100.000 hektárt.¹⁶ Nagy gondot fordítanak továbbá az öntözőberendezésekre és a vízellátásra. A mesterségesen öntözött területek meghaladják a 2 millió ha-t, de még sok tennivaló van ezen a téren. Többé-kevésbé egész Olaszországban, de különösen délen, a föld termékenységének korlátozottsága éppen a vízhiányban keresendő. A gabonafélék még csak beérnek az ország nagyrésztében, mielőtt a nyári szárazság beköszönt és a talaj az őszi és tavaszi csapadékot elhasználta volna. Délen azonban, ahol a mediterrán éghajlat erőteljesebben érveteti hatását, a gabonaneműek is sok kárt szenvednek és aratásuknál nagy veszteségek mutatkoznak. Vannak vidékek, ahol az évi csapadékmennyiség $\frac{1}{5}$ része a téli hónapokban esik. Ugyanez a helyzet Sziciliában is, amelynek főproblémája egy szóban foglalható össze: vízhiány. De a víz kérdése úgyszólván az egész Appennini félszigetet érinti. Mi lenne a Pó síkságból, ha az

¹⁴ Tassinari, i. m.

¹⁵ Tassinari, i. m.

¹⁶ Tassinari, i. m.

emberi munka segítségével az öntözést fel nem használták volna. A talajnak, csapadéknak és az Alpok kimeríthetetlen bőségű vízforrásainak csodálatosan harmonikus kihasználása tette lehetővé, hogy olyan virágzó mezőgazdasági kultúrát létesítsenek ott, amelyet már a 18. és 19. században megcsodáltak a külföldi utazók. Az öntözésnek mezőgazdaságtechnikai hatása abban is nyilvánul, hogy lehetővé teszi a műtrágyák alkalmazását és tökéletes hasznosítását. Az a nagy különbség, amely az alkalmazott műtrágyák hasznosítása között Észak- és Délolaszországban fennáll, éppen a déli részek szárazságának tulajdonítható. Mindebből világosan látszik, hogy miért fordít a fasiszta kormány olyan nagy gondot a mesterséges öntözőművek létesítésére. Ha ugyanis az Alpok és az Appenninek vizeit észszerűen felhasználják és azzal a kiszáradt, terméketlen vidékeket megtermékenyítik, akkor tették csak meg a döntő lépést az olasz mezőgazdaság teljesítőképességének a végsőkéig való fokozására. 1938-ban a Duce nagyszabású *öntözési tervet* dolgoztatott ki. Az ötéves terv folyamán — amelynek kerestülvitelére újabb három milliárd lirát irányoztak elő — a Lago Maggiore és a Lago di Como, továbbá a Travignolo szabályozását akarják végrehajtani. Ugyancsak tervbe vették a Garda tó és az Adige folyó szabályozását is. Az Adige szabályozásával megóvnák a Pó síkságát az örökké fenyegető árvízveszélytől és egyúttal hajózható víziutat létesítenének Rivából Monfalconéba.¹⁷

A „Bonifica integrale” során végrehajtott talajjavítások eredményét ma még korai volna megítélni. A mintatelepeken végzett vizsgálatok mindenesetre szép reményekre jogosítanak. A tökéletesen végrehajtott bonifikációs területeken a termelés indexe, 100-nak véve a bonifikáció kezdetét, 272—2438 között változik, tehát a kezdeti érték háromszorosától annak huszonöt-szöröséig. A befektetett munka indexe ha-ként 208—3618 között van, tehát a kezdeti, érték kétszeresétől a harminchatszorosáig.¹⁸ A gazdasági eredményekhez jönnek azok a fizikai, egészségügyi és morális előnyök, amelyeket statisztikai számokkal nem lehet felmérni. A bonifica integrale lehetővé tette a föld legnagyobb-fokú kihasználását párhuzamosan a népesség növekedésével, még hozzá olyan időkben, amikor a nemzetközi ember- és árucserére elé a legnagyobb akadályok tornyosultak. Megjavította mezőgazdasági népesség életfeltételeit és ezáltal gátat vetett a városi központok felé irányuló vándorlásának. Jövedelmezőbbé tette a mezőgazdaságot és így tekintélyét emelte. Megjavította az egészségügyi viszonyokat és csökkentette a malária veszélyét a mocsarak lecsapolása által. Visszavezette a földhöz az olasz nép nagy tömegeit és a mezőgazdasági munkásokat földhöz kötötte a telepítések által.

¹⁷ Tassinari, i. m.

¹⁸ Tassinari, i. m.

A régebbi talajjavítási törvények a *telepítés* fontos kérdését figyelmen kívül hagyták és nem fordítottak gondot a megjavított területeknek a gazdasági életbe való bekapcsolására. A Mussolini törvény ezzel szemben a *bonifica integrale* feladatkörébe utalja a telepítéseket is, mert szerinte a talajjavítás szorosán összefügg a telepítéssel és csakis az utóbbi által válik teljesértékűvé, befejezetté. Természetesen *a telepítést a talajjavításnak kell megelőzni*. Csak a tökéletesen végrehajtott bonifikáció után, amikor már a szükséges gazdasági, szociális, egészségügyi és kulturális feltételeket megteremtették, tehát az ú. n. „piccola bonifica”-t is elvégezték, kerülhet sor a telepítésre. A **telepítésnek óriási jelentősége** van népesedéspolitikai, szociális és gazdasági szempontból egyaránt. Ma már a legtöbb állam felismerte a telepítés fontosságát. De talán egy államban sem bír olyan nagy jelentőséggel, mint Olaszországban, ahol mint ismeretes, agrártúlnépesedés van és egyes tartományok túlszűfoltóságán már a világháború előtt is csak a kivándorlások enyhítettek. Mióta a kivándorlások szünetelnek, a belső kolonizáció még nagyobb fontosságot nyert. A fasiszta állam minden erejével támogatja is a telepítéseket, de ugyanakkor nem téveszti szem elől a termelés folyamatosságának biztosítását. Ezért a jólkezelt birtokok terhére — legyenek azok bár nagybirtokok is — sehol sem végeztek telepítést Olaszországban. Erre a célra a talajjavítások útján nyert új területeket és az elhanyagolt, rosszul kezelt birtokokat — elvégezvén rajtuk a szükséges bonifikációt — használják fel. A telepítések egy részét a Frontharcosok Nemzeti Szövetsége végezte és végzi az állam felügyelete mellett. Legkimagaslóbb teljesítményük, amely jelentőségben és tökéletesség szempontjából is mindet felülmúlja: a pontini mocsarak lecsapolása és betelepítése. A pontini mocsarak helyén virágzó városok, mint Littoria, Sabaudia, Pontinia, Aprilia, továbbá sok kisebb falu és település keletkezett, bizonyítva a fasizmus erejét, amely még a mocsárból is tud kultúrát teremteni. A mocsarak lecsapolásában résztvett frontharcosok nagyrészt mindjárt be is telepítették az általuk termővé tett földiken. Hasonló telepítési és talajjavítási munkákat végeztek a frontharcosok Calábriában és Szardínia szigetén is. Az ország különböző vidékein végrehajtott talajjavítási és telepítési munkálatok folyamán földhöz kötöttek száma ma már fél millió körül van.¹⁹ A telepesek kiválasztásánál politikai, népesedési és egészségügyi szempontok játszottak közre. Az új telepesek csak mezőgazdasági tradíciókban nevelkedett, szorgalmas, takarékos, lehetőleg nagycsaládú, fizikailag egészséges és politikailag megbízható állampolgárok lehetnek. A telepesek kiválasztásánál előnybe helyezik a volt frontharcosokat, akik már tanújelét ad-

¹⁹ N. Falchi, i. m.

ták hűségüknek, bátorságuknak és áldozatkészségüknek; akik ismerik a harcmezők és a lövészárkok kemény életét és akik egyformán tudják kezelni az ásót és a fegyvert.

A telepítések a *szicíliai latifundiumok reformjánál* jutottak legnagyobb jelentőséghez. A szicíliai latifundiumokon végrehajtandó telepítésekről az 1940. jan. 2. törvény intézkedik. A telepítési törvény értelmében²⁰ a latifundium tulajdonosa köteles birtokán telepeket létesíteni és azokra bérlőcsaládokat telepíteni. A létesítendő telepek nagysága átlagosan 25 hektár. Az egyes üzemeket háromszobás, ivóvízzel ellátott lakóházzal, konyhával, istállóval, egy-két takarmánysilóval, trágyateleppel, baromfiudvarral, juh- és sertésistállóval kell a telepes család rendelkezésére bocsátani. Ezenkívül üzemenként megfelelő számú, hektáronként legalább 150 kg élősúlyú állatállományról is kell gondoskodni. A tulajdonosok a telepekre fordított befektetések 38%-áig állami támogatásban részesülnek. A telepes családdal kötendő bérleti szerződés tartama 18 év. Ebből 8 év a kezdeti időszakra, 10 év a normális üzemvitelre esik. A telepes családnak legalább három munkásegységből kell állni. Az üzem irányítását a latifundium tulajdonosa végzi, ő viseli az üzemi befektetések költségeit és a kezdeti időszakban a telepes család munkateljesítményén felül szükséges napszamosok bérét. A bérlő család kötelessége ezzel szemben az összes szükséges munkákat elvégezni. De természetesen a telepítési terv már úgy készül, hogy figyelembe veszik a telepes család munkateljesítő képességét. Az üzemi kiadásokat (vetőmag, műtrágya, stb.) a tulajdonos és telepes feles arányban viselik. Ennek megfelelően feles arányban részesednek a növénytermesztésből és állattartásból, valamint a mezőgazdasági iparokból származó jövedelmekből is. A telepítési és talajjavítási munkák során felmerülő technikai, gazdasági terveket és számításokat a szicíliai telepítési központ (Ente di colonizzazione del latifondo siciliano) készíti el, amelynek székhelye Palermóban van. Ugyancsak ez folyósítja a talajjavítási és telepítési hiteleket is a földtulajdonosok részére. A latifundium bonifikálása ugyanis a tulajdonos törvényszerű kötelezettsége, akinek egyéni kezdeményezését az állam 50%-os költségmegtérítéssel támogatja. A telepítés céljaira 1 milliárd lirás keretet állítottak fel, amiből 600 millió a tulajdonosok meliorációs munkáit²¹ van hivatva elősegíteni, 400 milliót pedig közszempontból fontos munkák elvégzésére fordítanak.²¹ A telepítési terv első szakaszának lezárásakor, 1940. dec. 20-ig, 2500 telepes ház készen állott, 300 ház építése

²⁰ L. G. Lorenzoni: *Trasformazione e colonizzazione del latifondo siciliano*. Firenze. 1940, G. Costanzo: *Organisation u. Entwicklung der Besiedelung der sizilianischen Latifundien*. (Internationale Landwirtschaftliche Rundschau. 1941. Februar.)

²¹ N. Falchi, i. m.

folyamatban volt, 904 család telepítése befejezést nyert és 8 új községet alapítottak.²²

A telepítési törvény életbelépésével kapcsolatban felmerül a termelés szempontjából igen hátrányos üzemfelaprózódás kérdésének elhárítása is. Erre vonatkozólag az 1940. jún. 3. törvény rendelkezik, amelynek értelmében a telepítési és talajjavítási zónákban létesült üzemek feloszthatatlanok. A törvény szerint oszthatatlannak minősített üzemet csak az a családtag örökölheti, akit az örökhagyó megjelöl. Ha végrendelet nincs, az üzem vezetésére leginkább alkalmas családtag örökli a telepesbirtokot.

A bonifica integrale és az új telepítési törvény végrehajtásával Szicília az egészséges haladás útjára lépett és remélhető, hogy az ókorban betöltött fontos szerepét, amikor mint ismeretes, Róma éléstára volt, magasabb termelési kapacitásának visszanyerésével, újra betöltheti.

A fasiszta agrárpolitika az elmúlt 20 év alatt valóban bámulatra méltó eredményeket ért el a mezőgazdaság fejlesztése terén. A gabonacsata Olaszország élelmezési szabadságát (függetlenségét) a legfontosabb ágazatban, a gabonagazdálkodás terén úgyszólván biztosította.²³ A totális talajjavítás pedig, amely a szicíliai latifundiumok betelepítésénél érte el csúcsteljesítményét, az olasz föld nagy területeinek termelőképességét fokozta és új területeknek a termelésbe való bekapcsolását tette lehetővé.

Amilyen mértékben emelkedett a mezőgazdaság produktivitása, ugyanúgy lépésről-lépésre javult a mezőgazdasági népesség életszínvonala is. A *szociális intézkedések* egész sora is ezt célozza, amelyek nemcsak közelebb hozták a parasztot a földhöz, hanem diadalmasan gátat vetettek a városok felé irányuló vándorlásának is. A fasiszta állam ugyanis belátta, hogy nem elég a gazdasági küzdelmet technikai úton megnyerni. Ha győzni akar, úgy szükséges egy még nehezebb küzdelmet is megvívnia az olasz paraszt sorsának szociális és morális megjavítása érdekében.

A fasiszta állam mindenekelőtt a *munkaviszonyt* rendezte. Megjavította a munkafeltételeket a kollektív szerződések útján és a munkásoknak anyagi és alaki bérvédelmet biztosított. Különösen fontosak azok a bérszerződések, amelyek a föld nyers hozadékában részesítik a földműveseket. A részes szerződések útján a termelésben közvetlenül érdekelt munkások száma ma már meghaladja a 2 milliót. Ennek óriási jelentősége van, mert a részesművelés különböző formája (feles, telepes,

²² G. Costanzo, i. m. L. még: G. Gerbino: *Il latifondo siciliano* Giornale degli Economisti, Padova 1940, 1—2.

²³ Celestino Areno: *Kriegswirtschaft und korporative Wirtschaft*. Weltwirtschaftliches Archiv B. 54, 1941.

részes) kiválóan alkalmas arra, hogy a mezőgazdasági munkást, mint társvállalkozót az önálló gazdálkodásra ránevelje és módot nyújt arra, hogy takarékossgal erre a feladatra anyagiakkal is felkészülhessen. A különböző részes mezőgazdasági művelési módok a mezőgazdasági munkát nemcsak biztos alapokra helyezték és a földhöz kötötték, hanem elősegítik annak mennyiségi és minőségi javulását is. Nagyban hozzájárulnak ezek a művelési módok a munkanélküliség csökkentéséhez is, mert általuk igyekeznek a napszámosokat — akik között a legtöbb a munkanélküli — tartós munkaalkalommal a földhöz kötni. Ma a mezőgazdasági munkások $\frac{7}{10}$ -ét az általuk művelt földhöz kötötték a különböző részes művelési módszerek által. Míg 1921-ben a mezőgazdaságban foglalkozók 50%-a napszámos volt, addig ma ez a szám 28%-ra csökkent, a kivándorlások szünetelésének ellenére is.²⁴

A fasiszta állam kiépítette továbbá a *társadalombiztosítást* és azt teljes mértékben kiterjesztette a mezőgazdaságban foglalkozókra is. Ezáltal igyekszik elkerülni azt az egyenlőtlenséget, amely az ipari és mezőgazdasági munkások között az utóbbiak hátrányára a legtöbb államban, a társadalombiztosítás terén is tapasztalható. Az 1939. évi ápr. 14. törvénnyel új alapokra fektették a társadalombiztosítást és mindhárom csoportját (foglalkozással járó, nem foglalkozással járó és munkanélküliség elleni) kiterjesztették a mezőgazdaságban foglalkoztatott fizikai és szellemi munkásokra is. Ezzel az új társadalombiztosítási törvénnyel Olaszország az eddiginél háromszorta nagyobb szociális terhet vállalt magára és ezzel példát mutatott a nálánál gazdagabb államoknak.²⁵

Az igazságos bér és a széleskörű társadalombiztosítás által a fasiszmus *rurális* politikája egyre tökéletesebb alátámasztást nyer. Ma a mezőgazdasági munkások helyzete lényegesen javult a fasiszta törvényhozás és a szindikális szervezetek tevékenysége által. A szindikális-korporatív alapon megszervezett mezőgazdasági munkások száma ma felül van az 5 millió.²⁶ Ha tekintetbe vesszük, hogy a fasiszmus előtti időkben a mezőgazdasági proletariátus széles körei teljesen szervezetlenek voltak, minden támogatást és védelmet nélkülöztek, az összetartás és nemzeti gondolat teljesen hiányzott belőlük, nem volt rendes lakóházuk és nyomorúságos anyagi és egészségügyi viszonyok között éltek, úgy el kell ismerni, hogy a fasiszta forradalom a nemzet szociális szerkezetét a legalsóbb rétegekig megváltoztatta. Ma ezeknek a rétegeknek már nagyjából egész-

²⁴ F. Angelini, i. m.

²⁵ F. Angelini: *Die landwirtschaftliche Selbstversorgung Italiens*. Roma, 1940.

²⁶ F. Angelini: *Die berufständige organisation der Landarbeiter*. Berichte über Landwirtschaft. Heft 149. 1940.

séges lakóháza van. A Duce ugyanis maga vette kezébe a *falusi lakóházak* ügyét. Elrendelte, hogy az egész országban össze kell írni a használható és javításokra szoruló parasztházakat. A számlálásnál tűnt ki, hogy 3,390.000 házból 142.000 teljesen lakhatatlan, 475.000 csak nagyobb átalakítással, 930.000 pedig kisebb javítással lesz lakható. Az olasz takarékpénztárak a Duce ösztönzésére olcsó kölcsönöket folyósítanak a parasztházak javítására és új telepes házak építésére. „Minden új parasztház, amelyet felépítünk és amely egy sokgyermekes, dolgos parasztcsaládnak fog otthont nyújtani, az olasz nép jövőjének legjobb biztosítója” — mondotta a Duce.²⁷ Azóta sok új falusi ház épült, új falvak létesültek. A villamosenergiát világítás és hajtóerő céljából ma már a legtöbb faluba bevezették és gondoskodtak az egészséges ivóvízellátásról is.

Megfelelő módon kiépítették a mezőgazdaságban a *szabadidőmozgalmat* is. Az O. N. D. (Opera Nazionale Dopolavoro) a mezőgazdaságban két irányban dolgozik.²⁸ Egyfelől arra törekszik, hogy a nép életszínvonalát emelje azáltal, hogy melékkeresethez juttatja a falusiakat a zöltség- és virágkertészet, baromfi-, házinyúl-, selyemhernyótenyésztés meghonosításával. Másfelől gondoskodik a nép műveléséről, szakképzéséről és szórakozásáról. A Dopolavoro feladatai közé tartozik: megkedveltetni a munkással lakóhelyét és ezért lakását lehetőleg lakályossá, csinosná tenni. Családi életét harmonikusabbá, boldogabbá tenni. Gondoskodni szakképzéséről, hogy lépést tarthasson a termelési technika haladásával. Végül művelődéséről, szórakozásáról, sportlehetőségéről gondoskodni, hogy szabadidejében felüdüljön, testben és lélekben megerősödhessen. A Dopolavoro mindezeknek a feladatoknak eleget is tesz. Propagandája folytán fellendült a baromfi-, nyúl- és selyemhernyótenyésztés. Virágzó gyümölcs- és zöltséges kertek veszik körül a falusi házakat ma már a legtöbb helyen. A nemzeti népszokások és hagyományok ápolását szolgálják a szüreti mulatságok, olajfa, narancs stb. ünnep rendezésével, amelyeken a nép nemzeti viseletben vesz részt. Vándorszíntársulatok és filmautók járják be a legtávolabbi vidékeket is. A legkisebb községben is könyvtárak, előadótermek vannak, rádióval, esetleg még filmvetítőgéppel is felszerelve. Sportegyletek, turistatársaságok, énekkarok, zenekarok és műkedvelő társulatok alakultak a falvakban. A Dopolavoro a szindikális szervezetekkel egyetértésben előadásokat rendez a higiénia, az általános műveltség és a szakkérdések köréből.

Tagadhatatlan, hogy a fasizmus a Dopolavoro útján is arra törekszik, hogy a falusi élet színvonalát emelje és a vá-

²⁷ Tassinari, i. m.

²⁸ R. G. Beretta: *Il fascismo per il miglioramento della vita rurale*. Roma, 1937.

ros és falu közötti ellentétet eltüntesse. Meg akarja akadályozni hogy a falusi nép a városokba vándoroljon, mert tudja, hogy az urbanizáció milyen veszélyeket rejt magában. Mussolini szerint: „A városokba való özönlés megzavarja a társadalmi osztályok közötti harmoniát és egyensúlyt. Csak az a nemzet életképes, amely termőföldjéhez ragaszkodik és abba mintegy belegyökerezve, azt semmi körülmények között sem hagyja el.”²⁹

Bartha Emma.

---

²⁹ F. Angelini: *Die landwirtschaftliche Selbstversorgung Italiens.*

Közlemények.

Elmaradtak-e hazai közgazdasági könyvtáraink ?

Hozzászólás Neubauer Gyula cikkéhez.

A Közgazdasági Szemle okt.—novemberi számában *Neubauer Gyula* „Közgazdasági műveltségünk és a könyvtárügy“ cím alatt 1929—31. évi külföldi tanulmányútja alkalmával néhány nagy berlini és londoni könyvtárban szerzett tapasztalatait és szubjektív élményeit ismerteti s ezek alapján foglalkozik hazai könyvtáraink, jelesen közgazdasági könyvtáraink viszonyaival.

Közleménye első részében méltó elismeréssel adózik Berlin és London legnagyobb könyvtárainak, a berlini Preussische Staatsbibliotheknak, az Universitätsbibliotheknak, a kereskedelmi főiskola, tőzsde és a berlini kereskedelmi és iparkamara egyesített közös könyvtárának, továbbá a londoni British Museum és a School of Economics könyvtárának, úgy e könyvtárak közgazdasági vonatkozású gazdag anyaggyűjteményének, mint olvasótermek, berendezései és mindazon intézkedéseik célszerűségének, amelyek az olvasók tudományos igényeinek kielégítését, valamint kényelmes és háborítatlan könyvtári elmélyülését a legnagyobb mértékben lehetővé teszik.

Közleménye második felében hazai közgazdasági könyvtári viszonyainkról, e külföldi könyvtárakkal való összehasonlítás alapján, súlyos megállapításokat tesz. Annak kétségbevonása mellett, hogy hazánkban jó közgazdasági könyvtár egyáltalán található volna, olyannak tünteti fel könyvtári viszonyainkat, főként annak szervezeti kérdéseit, mint amely téren a legnagyobb rendszertelenség és bizonytalanság uralkodik.

Annak hangsúlyozása mellett, hogy hazai közgazdasági könyvtárügyünk fejlesztése terén még sok feladatunk van, szerző megállapításait szeretnők helyesbíteni e rövid hozzászólás keretében, nehogy a közgazdasági könyvtárakkal szemben különleges igényeket támasztó, de a valóságos hazai közgazda-

sági könyvtárügyről kedvezőtlen véleményt nyilvánító szerző kritikája a közvéleményben azt a meggyőződést alakítsa ki, mintha Magyarországon nem volna jó közgazdasági könyvtár és a külfölddel való összehasonlítás esetén hazai viszonyaink miatt „szégyelnünk kellene magunkat“. De fokozott mértékben helyre kell igazítanunk a cikkben foglalt erős kritikai megállapításokat már csak azért is, mert a tanulmány, a Közgazdasági Szemle külföldön való elterjedése és komoly értékelése következtében, külföldi tudományos körök előtt alkalmas lenne hazánk közgazdasági könyvtárügyéről lesújtó véleményt kialakítani. Épen ezért szükségesnek tartjuk, hogy szerző egyes állításaival külön-külön foglalkozzunk, továbbá hogy könyvtári viszonyainknak egyes általa nem érintett kérdéseit is szóvá tegyük.

Neubauer professzor tulajdonképen inkább impersziók alapján szól hozzá e fontos kérdéshez. Hazai könyvtári viszonyaink állapotáról elsősorban 1931-ben szerzett benyomásokból mond ítéletet, ami ma, 1942-ben, talán már kissé időszerűtlen is, mert — jöllehet 1931-ben sem volt hazai közgazdasági könyvtárügyünk oly „sivár“ helyzetben, miként szerző feltünteti, — az azóta eltelt évtized alatt könyvtárügyünk, épen szervezeti kérdéseit tekintve, nagyon sokat fejlődött.

Szerző először hazai könyvtáraink *külföldi közgazdasági tudományos folyóiratokkal* való ellátásának kérdésével foglalkozik. Feltétlenül elismerjük igazát abban, hogy a külföldi tudományos folyóiratok olvasását nem nélkülözhetik mindazok, akik a tudományos kutatás mindenkori állását és fejlődését figyelemmel akarják kísérni, miután azok elsősorban folyóiratokban látnak napvilágot. Igen fontos tehát, hogy az érdeklődők a megfelelő tudományos folyóiratok legújabb számaihoz mielőbb hozzájussanak. E gondolatmenetből kiindulva, szerző felsorolja mindazokat a német, francia, olasz és angol közgazdasági tudományos folyóiratokat, amelyek beszerzését a hazai könyvtárak összességére nézve elengedhetetlen követelménynek tartja s ezek kapcsán könyvtárainknak e folyóiratok beszerzése terén mutatkozó, állítólagos kaotikus állapotait teszi szóvá. Elmondja, hogy midőn külföldi tanulmányútjáról hazaérkezett, 1931-ben, sorra járta a budapesti nagy könyvtárakat annak megállapítása végett, hogy a külföldi közgazdasági folyóiratokat melyik könyvtárakban találja meg. „Egyes folyóiratok csaknem valamennyi könyvtárban megvoltak, egyesek azonban sehol sem, egyesek pedig hol az egyik, hol másik könyvtárban voltak csak fellelhetők“. Ha tehát valaki csupán a folyóiratok folytatólagos számaint akarná átnézni, szerző szerint „hónapról-hónapra nyakába kellene vennie egész Budapestet, végig kellene járnia vagy hét-nyolc könyvtárat, úgyhogy, amikor ennek az egyik hónapban nagy nehezen a végére jutna, már a következő

havi kálváriajárást kezdhetné újra". Ezek a megállapítások még az 1931. évi állapotokra vonatkozólag sem helytállóak. Szerző megállapításával szemben pl. az angol közgazdasági társaság folyóirata, a „*The Economic Journal*” 1931-ben a Magyar Nemzeti Bank könyvtárán kívül a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara könyvtárában, a londoni közgazdasági egyetem folyóirata, az „*Economica*”, az egyik egyetemi szemináriumon kívül az Egyetemi Könyvtárban is megtalálható volt és így tovább.

A jelenlegi helyzetet vizsgálva pedig megállapíthatjuk, hogy könyvtáraink a külföld közgazdasági tudományos folyóiratanyagával elég jól el vannak látva és egyre inkább az a helyzet hogy *a legtöbb értékes folyóirat több könyvtárban is megtalálható, semmint egyben sem.* Nyilvános könyvtáraink közül bőséges a Fővárosi Könyvtár, az Egyetemi Könyvtár, az Országgyűlés Könyvtára, a Magy. kir. Központi Statisztikai Hivatal Könyvtára, a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara közgazdasági szakkönyvtára, nem nyilvános könyvtáraink közül a Magyar Nemzeti Bank, a Magyar Gazdaságkutató Intézet, a Műegyetem közgazdasági, valamint a Pázmány Péter tudományegyetem jog- és államtudományi kara közgazdaság- és pénzügytani szemináriumának külföldi közgazdasági tudományos folyóiratállománya. Nyilvános könyvtáraink közül csak a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara könyvtárában egymagában megtalálható a szerző által felsorolt külföldi folyóiratoknak mintegy 70%-a.

Tény az, hogy sokkal több *német nyelvű* folyóirat jár könyvtárainkba, mint más idegen nyelvű. Ennek oka azonban nyilvánvaló. Olvasóink tudományos kutatásaik során a német nyelv alaposabb ismeretében sokkal szívesebben fordulnak a német, semmint az egyéb idegen nyelvű folyóiratok anyaga felé. Való az is, hogy számos tudományos folyóirat több könyvtárban is megtalálható, ez azonban csak a magas színvonalon álló folyóiratokra vonatkozik. Annak elismerése mellett, hogy a kooperáció rendkívül szükséges és fontos, az is nyilvánvaló, hogy minden könyvtárnak önállósággal is kell rendelkeznie. Elképzelhetetlen pld. az, hogy a kereskedelmi és iparkamara könyvtárában, vagy pld. az Egyetemi könyvtárban ne legyenek meg a legtöbbet keresett folyóiratok, mint pld. a *Jahrbuch f. Gesetzgebung, Verwaltung u. Volkswirtschaft* (Schmollers Jahrbuch), a *Jahrbücher f. Nationalökonomie u. Statistik*, avagy az *Economist*, csak azért, mert a kooperáció érdekében arra más könyvtár fizet elő.

Könyvtáraink a német tudományos közgazdasági folyóiratok gondos gyűjtése mellett, évről-évre egyre nagyobb súlyt helyeznek a *francia, angol és olasz nyelvű* folyóiratok beszerzésére is. A Központi Statisztikai hivatal könyvtára pld. az

1936–39. évek folyamán számos angol és olasz nyelvű tudományos folyóíratra fizetett elő újonnan berendezett nyilvános folyóíratolvasóterme számára.

Talán nem lesz érdektelen megemlíteni, hogy 1939-ben¹ az angol nyelvű folyóiratok közül az amerikai közgazdasági társaság folyóíratára, az *American Economic Review*-ra előfizetett az Egyetemi Könyvtár (1924. óta teljes a sorozata) és a Budapesti Kereskedelmi Kamara könyvtára, a chicagói egyetem folyóíratára, a *The Journal of Political Economy*-ra a Fővárosi Könyvtár és a Központi Statisztikai Hivatal könyvtára, a harvardi egyetem lapjára, a *Quarterly Journal of Economics*-ra a Statisztikai Hivatal, a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara, a Magyar Nemzeti Bank és a Gazdaságkutató Intézet könyvtára, az amerikai statisztikai társaság folyóíratára, a *Review of Economic Statistics*-ra a Magyar Nemzeti Bank és Gazdaságkutató Intézet könyvtára, az újabban megjelenő *Econometrica*-ra az Egyetemi Könyvtár, a Statisztikai Hivatal és a Műegyetem közgazdasági szemináriumának könyvtára, az angol folyóiratok közül pedig az angol közgazdasági társaság folyóíratára, a *The Economic Journal*-ra a Fővárosi Könyvtár, a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara, a Magyar Nemzeti Bank és a Műegyetem közgazdasági szemináriumának könyvtára, az *Economica*-ra az Egyetemi könyvtár, a Statisztikai Hivatal, a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara és újabban a Közgazdasági Egyetem könyvtára, az *Economist*-ra csaknem valamennyi (9) jelentősebb könyvtárunk és így tovább.

A francia nyelvű tudományos közgazdasági folyóiratok ugyancsak több könyvtárunkban megtalálhatók. Hogy csak néhányat említsünk, a *Revue d'Économie Politique* 1893. óta (7. évf.) jár az Egyetemi Könyvtárnak, 1896. óta a Fővárosi Könyvtárnak, 1927. óta a Budapesti Kereskedelmi Kamara, 1930. óta a Magyar Nemzeti Bank könyvtárának, a *Revue Économique Internationale* 1925-től kezdve a Kamara, 1904-től a Műegyetem közgazdasági szemináriumának könyvtárába. A *Journal des Économistes* 1868. óta néhány évfolyam kivételével megvan a Fővárosi Könyvtárban, 1911. óta hiánytalanul az Országgyűlés Könyvtárában, 1887. óta ugyancsak néhány évfolyam kivételével a Budapesti Kereskedelmi Kamara könyvtárában.

Olasz folyóiratok felé a magyar tudományos érdeklődés csak újabban fordult nagyobb mértékben. Épen ezért legtöbb könyvtárunk máris számos olasz folyóiratot szerez be. A *Giornale degli Economisti*-t, a milánói kereskedelmi főiskola kiváló folyóíratát előfizetik a Statisztikai Hivatal, a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara és a Műegyetem alkalmazott közgaz-

¹ Az angol és amerikai folyóiratok beszerzésében a háborús állapotok okozta fennakadás miatt csak az 1939. évi adatokat tudjuk mint legfrissebb adatokat ismertetni.

daságtani és statisztikai tanszékének szemináriuma, a *Rivista Italiana di Scienze Economiche*-t, a római egyetem közgazdaság- és pénzügypolitikai intézetének folyóiratát a Statisztikai Hivatal, a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara és a Gazdaságkutató Intézet könyvtára, a *Rivista di Politica Economica*-t járattja a Statisztikai Hivatal és a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara könyvtára, az *Economica*-t pedig a Fővárosi Könyvtár és a Statisztikai Hivatal könyvtára. Mindezek az olasz folyóiratokon kívül a Gazdaságkutató Intézet további hat olasz nyelvű közgazdasági folyóiraatra fizet elő.

E felsorolt példák is elegendő bizonyítékul szolgálnak arra, hogy könyvtárainkkal szemben a külföld tudományos *friss* folyóiratanyagával való ellátásuk tekintetében gyakorolt éles kritika nem jogosult. Inkább az volna kifogás tárgyává tehető, hogy — sajnos — kevés könyvtárunkban tudjuk megtalálni az egyes külföldi folyóiratok *teljes sorozatát*, aminek oka könyvtáraink pénzügyi nehézségeiben leli magyarázatát. Csak a legnagyobb elismerés illeti meg az Egyetemi Könyvtárat, amely könyvtár számos, igen értékes külföldi közgazdasági folyóirat — sokszor száz évre visszamenő — teljes sorozatával rendelkezik.

Ami a *folyóiratok olvasótermi használatát* illeti, egyes könyvtárainkban a külföldi folyóiratok legújabb számait az olvasók szabadon használhatják (Egyetemi Könyvtár, Parlamenti könyvtár, Statisztikai Hivatal könyvtára), míg más könyvtárak szekrényeikben elzárva tartják (Fővárosi Könyvtár, Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara könyvtára), kívánatra azonban pillanatok alatt rendelkezésre bocsátják. Lényegében az, hogy az olvasó szabadon válogathat a folyóiratok új számaiban, avagy pedig a könyvtárcestól kell kérni azokat, a tudományszomj kielégítését semmiképen sem akadályozza, sem pedig nem hátráltatja. Nemcsak a hazai, de a külföldi könyvtárak is szerzett tapasztalataik alapján hol megszigorítják, hol szabadabban kezelik ezt a kérdést. Mert épen az olvasó érdekében történik a folyóiratok szigorúbb ellenőrzése, midőn a folyóiratok elzárásával azt akarják elérni a könyvtárak, hogy azok minden érdeklődő rendelkezésére tudjanak állani és egyes számok elvesztésével esetleg pótolhatatlan hiányok ne keletkezzenek állományukban.

A folyóiratolvasónak még abban az esetben, ha keresett folyóiratai közül valamennyit egy könyvtárban nem talál meg, sem kell „végigszaladgálnia“ az összes könyvtárakat és nem kell „hajtóvadászatot“ rendeznie annak megállapítására, hogy egyik-másik folyóirat melyik könyvtárban van meg. Igen könnyen megtudható ez az Országos Könyvforgalmi és Bibliográfiai Központ által 1935-ben kiadott: „*A Budapesti könyvtárakba 1935. évben járó folyóiratok címjegyzéke*“-ből. Ez a

címjegyzék, szemben az 1928-ban készült első kiadásával, mely csupán hét könyvtár folyóiratanyagát dolgozta fel, 258 könyvtárnak kb. 4800 folyóiratáról ad helyrajzi tájékoztatást. Első része a folyóiratokat betűrendben, második része tudomány-szakok szerint csoportosítva sorolja fel. Jóllehet 1935. óta számos könyvtár bővítette folyóiratállományát, a címjegyzék még ma is igen jó tájékoztatást ad azok lelőhelyeiről.

Az idézett tanulmány említett szerzője a könyvtárak oldaláról tekintve a kérdést, ugyanazt a „szétszórtságot“ tapasztalja, mint a folyóiratoknál. „Egyes könyvek után valósággal rendőri nyomozást kell rendezni és az ember csak tíz könyvtár hősies átkutatása után állapíthatja meg, hogy mi véletlenül hol van meg, vagy épen nincsen meg sehol sem“.

Neubauer professzor ellentmondásokba keveredik. Mert ha egyfelől fontosnak tartja, hogy könyvtáraink beszerzéseiket egymással összhangbáhozák, nem vehetné rossz néven azt — amit felró könyvtárainknak, — hogy egyes könyvek csak egyes könyvtárakban találhatók. Elvégre nem lehet hazai könyvtárainkkal szemben olyan igényekkel fellépni, mint a világ legnagyobb, 3—4 millió kötetrel rendelkező könyvtáraival szemben. Természetesen előfordul, hogy egyes munkák — főként az elmúlt évszázadok külföldi irodalmi termékei — után könyvtárainkban hiába kutat az olvasó. Ennek oka azonban köz-tudomású. Hazai könyvtáraink egyrészt hasonlíthatatlanul szűkösebb anyagi viszonyok között működnek, mint a cikkben felsorolt külföldi könyvtárak, másrészt az elmúlt évszázadok számos terméke ma már be sem szerezhető. Nemcsak a kisebb könyvtárak, de még a külföld nagy könyvtárainak állománya különben sem lehet még megközelítőleg sem teljes és épen a cikk említett szerzője mutat rá egyes példákkal arra, hogy legnagyobb csodálkozására nemcsak ritkaságok, de még alapvető fontos munkák is hiányoztak egyik-másik milliós kötetű könyvtárból.

Hazai közgazdasági könyvtárainknak ugyancsak dícséretére válik, hogy viszonylag kis állományuk mellett, az értéke-sebb, alapvető külföldi munkákkal általában rendelkeznek. Az utóbbi 30—40 év könyvtári beszerzései során pedig valamennyi könyvtárunk gondosan ügyel arra, hogy az értékesebb külföldi, úgy a közgazdaságtan elméleti, mint gyakorlati munkái, hiány-talanul beszereztesse. E téren elsősorban könyvtáraink kö-zül előljárnak: az *Országgyűlés Könyvtára*, a *Fővárosi Könyv-tár*, az *Egyetemi Könyvtár*, a *Statisztikai Hivatal Könyvtára*, a *Műegyetemi Könyvtár*, a *Magyar Nemzeti Bank*, a *Gazdaság-kutató Intézet könyvtára* s főként pedig a szerző által a hazai közgazdasági könyvtárak sorában Kereskedelmi Akadémiának írt egyik legrégibb könyvtárunk, a közgazdaságtudományi irodalom egyik legnépesebb gyűjteményével rendelkező Buda-

pesti Kereskedelmi és Iparkamara mintegy 100 éve fennálló kiváló közgazdasági szakkönyvtára. A közgazdaságtudományok főként elméleti munkáival méltón csatlakozik e könyvtárak gyűjteményeihez a *Műegyetem Közgazdasági szemináriumának, alkalmazott közgazdaságtani és statisztikai tanszékének, a Műegyetem Közgazdaságtudományi karának, a Pázmány Péter tudományegyetem jog- és államtudományi kara közgazdaság- és pénzügytani szemináriumának könyvtára*, hogy csak a nagyobb egyetemi gyűjteményeket említsük.

Ami a *könyvtárközi kooperáció* gondolatát illeti, könyvtáraink vezetőit már sokat foglalkoztatta ez a kérdés. Megvalósítása azonban nem olyan egyszerű. Tegyük fel, hogy összeülne egy könyvtárközi bizottság, amely megállapítaná, hogy egyes könyveket mely könyvtárak szerezzenek be. Eltekintve attól, hogy abban az esetben ha pld. egy fontosabb munkát egy vagy két könyvtár vásárolna meg közös megállapodás alapján, a könyvhöz esetleg keresettsége folytán az érdeklődők legnagyobb része talán épen időszerűsége idején egyáltalán nem juthatna hozzá — azok a könyvtárak, amelyek a kooperáció érdekében a szóban levő könyvet nem szerezték be, jöllehet tudományos irányuknak megfelelően arra szükségük volna, kénytelenek lennének olvasóikat más könyvtárakba küldeni, arról nem is beszélve, hogy egyébként szép gyűjteményükben olyan hiányok keletkeznének, amelyek állományuk tudományos értékének is erősen rovására volnának.

Németországban is kísérleteztek hasonló kooperációval, aminek a vége azonban az lett, hogy a legtöbb könyvtár — a központi kötetekbe tartozó könyvtárak kivételével — saját belátása és szükségletei szerint más könyvtáraktól függetlenül szerzi be ujdonságait. *A kooperáció egyetlen módja a könyvtárak gyűjtési körének szigorú körülhatárolása.* Ez azonban nálunk egyes könyvtáraink feladatköréből önként adódik, valamennyi nagyobb könyvtárunknak ugyanis általában megvan a maga speciális gyűjtési területe.

Érintenünk kell még egy kérdést, amelyről Neubauer professzor nem emlékezett meg. Legtöbb közgazdasági könyvtárunk a logikai felépítésen alapuló *decimális* (brüsszeli, avagy a Dewy-féle) *számrendszer* szerint vezeti szakkatalógusát. Ez azzal a rendkívül nagy előnnyel jár, hogy az olvasó a kutató terület szakszámának ismeretében a könyvtáros közreműködése nélkül is valamennyi, azonos szakrendszert használó könyvtár állományát át tudja vizsgálni. Ezzel szemben számos, főként régi német könyvtár egymástól különböző, egészen egyéni rendszerű szakcsoportosítás szerint katalogizálja állományát. Ez a körülmény megnehezíti a német könyvtárakban a kutatást, de megnehezíti az is, hogy katalógusaikat, főként szakkatalógusaikat, különösen a régi könyvtárak *könyvkataló-*

gus formájában vezetik, szemben hazai könyvtáraink *cédulakatalógusaival*. A kutató tehát a német könyvtárakban forrásmunkái összeválogatásánál általában a könyvtáros állandó segítségére szorul, mert különben a bonyolult szakrendszerű könyvkatalógusokban eligazodni nehezen tudna. Cédulakatalógusra csak igen lassan tudnak áttérni a régi nagy német könyvtárak állományuk hatalmas volta miatt. A Preussische Staatsbibliothek is pld. mindezideig csupán szerzőkatalógusát tudta cédulakatalógussá átalakítani.

Nagy előnye hazai könyvtárainknak az is, hogy az olvasó a kért könyvet *haladéktalanul*, de legalábbis igen rövid idő alatt kézhez kapja. Ezzel szemben a nagy külföldi könyvtárak — mint pld. a berlini Preussische Staatsbibliothek is, — jól-lehet könyvtára a technika legújabb vívmányaival, mint csőposta, automatikus könyvtovábbító berendezések, is el van látva — rendszerint csak másnapra készítik elő a kért könyvet. Hazai könyvtáraink, mint külsőbb könyvtárak tehát feltétlenül mozgékonyabbak, nemcsak ami a könyvnek az olvasó rendelkezésrebocsátását, hanem ezen túlmenőleg ami az olvasónak a könyvtárossal való állandó kontaktusát és a szükséges további informálását is illeti. Ez eredményezi végül is azt, hogy hazai könyvtárosaink előzetes képzettségük és az évek folyamán elmélyült könyvtári munkásságuk és gyakorlatuk alapján megfelelnek mindama követelményeknek, amiket egy jó reference-könyvtárostól várni lehet.

Neubauer professzor tanulmánya, hogy zilált és rendezetlen hazai könyvtári viszonyainkon segítsen, egy javaslatban konkludál. Javasolja, hogy a porosz állami könyvtár által készített, valamennyi német közkönyvtár anyagát felölelő központi katalógus (Deutscher Gesamtkatalog) mintájára a Magyar Közgazdasági Társaság vállalkozzék a magyar könyvtárak közgazdasági anyagát egybefoglaló *központi katalógus* felállítására. Neubauer professzornak ez a javaslata elismerésméltó, azonban ezzel szemben nagyon is helyénvalónak látszik itt arra rámutatni, hogy ez a rendkívül nagyjelentőségű és fontos szerv hazánkban már 1924 óta, tehát 18 éve működik az *Országos Könyvforgalmi és Bibliográfiai Központ* (a továbbiakban OKBK) keretében.

Minthogy hazánk jeles elméleti és gyakorlati közgazdái olvasói a Közgazdasági Szemlének, úgy véljük, közérdekű szolgálatot teljesítünk azzal, hogy az alábbiakban az OKBK munkásságát röviden ismertetjük, annyival is inkább, miután épen ennek a fontos intézménynek az ismertetése által nyilvánvalóvá válik, hogy Neubauer professzor megállapításai-val szemben épen ellenkezőleg úgy a külföldi folyóiratok, mint a könyvek beszerzése terén szegénységünket messze túlhaladó szervezettségünkkel oly mértékben pótoljuk, hogy könyv-

tárainkban a nemzetközi színvonalon álló tudományos munkásság alapfeltételei is adva vannak.

Az OKBK felállítása néhai gr. Klebelsberg Kunó vallás- és közoktatásügyi miniszter nevéhez fűződik. Magyarország 1923. július 1-én csatlakozott az egyes államok hivatalos és tudományos kiadványainak kölcsönös kicserélése céljából 1886. évben kötött bruxellesi nemzetközi egyezményhez és ugyancsak ez évben létesítette gr. Klebelsberg cserehivatalként az OKBK-t. A központ a *nemzetközi kiadványcsere* kapcsán hármas tevékenységet fejt ki:

1. a külföldi cserehivataloknak megküldi a belföldi hivatalos kiadványokat, valamint az ezektől érkező hasonló kiadványanyagot a hatósági és hivatali könyvtáraink között szétosztja,

2. közvetíti a hazai és külföldi tudományos intézetek kiadványcseréjét az egyes országok cserehivatalai útján,

3. közvetlen kapcsolatai révén a rendelkezésre álló magyar tudományos folyóiratok ellenében a külföldi intézetektől közvetlenül kapott csereanyagot a hazai könyvtárak között a szakszerűség figyelembevételével szétosztja.³

Tájékoztatásul megemlíjtük, hogy a központ 1938-ban — az utolsó békeévben — külföldre küldött 79 ládában és 380 postacsomagban összesen 2000 magyar csereküldeményt, külföldről pedig kapott 91 ládában és 27 postacsomagban 5525 küldeményt, összesen tehát 7528 csereküldeményt közvetített. Saját külföldi cseréseinek száma 229 volt.

Az OKBK második, nem kevésbé fontos működési területe hazai olvasóink számára mindazoknak a *könyveknek* a külföldi könyvtáraktól és tudományos intézetektől *kikölcsönzés útján való beszerzése*, amelyek hazai könyvtárainkban nem találhatók. Itt érkeztünk el annak bizonyításához is, hogy nem feltétlenül szükséges tehát, hogy könyvtáraink ingyencsereszámra menő, főként ritka könyvek megszerzését mindenképen — sokszor erejükön felül is — szorgalmazzák, ha megfelelő szervezettséggel és nemzetközi kapcsolatokkal rendelkezünk, a ritkább könyvek is normális viszonyok között aránylag rövid idő alatt hozzáférhetők. Az OKBK *könyvtári tudakozó* osztálya 1938-ban 939 beérkezett kölcsönzési igénylésre 824 kötetben 740 művet kölcsönzött ki úgy Európa legkülönbözőbb államaiból, mint Amerikából.

A nemzetközi kiadványcsere közvetítésén, valamint a külföldi könyvkölcsönzésen kívül harmadik fontos feladata az

³ Nagyban elősegítette a csereviszony kifejllesztését gr. Klebelsberg azon rendelete, mely szerint a tudományos folyóiratok csak abban az esetben részesültek állami támogatásban, ha folyóirataikat német, francia vagy angol nyelvű kivonattal látták el s abból megfelelő példányszámot csere céljaira a központ rendelkezésére bocsátottak.

OKBK-nak *hazai könyvtáraink külföldi könyv- és folyóirat-anyagának központi egyetemes címfelvétele*. Gr. Klebelsberg ugyancsak még 1924-ben rendeletileg e célra életrehívta az OKBK keretében a *Központi Címjegyzék*-et. A vonatkozó rendelet *kötelezővé tette* az Országos Magyar Gyűjteményegyetem (ma Magyar Nemzeti Múzeum) kötelékébe tartozó s a központ-hoz önként csatlakozó könyvtárak részére 1920. január 1. óta *beszerzett*, valamint a jövőben állományukba kerülő *külföldi könyv- és folyóiratanyaguk bibliográfiai adatainak a bejelentését*. A bejelentésben a következő könyvtárak vesznek részt: 1. a Magyar Nemzeti Múzeum kötelékébe tartozó intézetek: a Széchenyi Könyvtár, a Magyar Nemzeti Múzeum tárai, a Szépművészeti és Iparművészeti Múzeum, Országos Levéltár, Asztrofizikai Observatorium, 2. a V. K. M. fennhatósága alá tartozó könyvtárak közül a budapesti, szegedi, debreceni, pécsi egyetemi könyvtárak és a Műegyetemi Könyvtár, végül 3. az önként csatlakozó könyvtárak: Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, debreceni Ref. Kollégium Nagykönyvtára, a Fővárosi Könyvtár, a budapesti egyetemi Orvostudományi Könyvtár és a M. kir. Központi Statisztikai Hivatal Könyvtára. A könyvtárak *vállalt kötelezettségükön túlmenőleg* később már nemcsak *külföldi könyvanyagukat*, de *magyar nyelvű beszerzéseiket is*, újabban pedig egyes könyvtárak — így többek között a Széchenyi Könyvtár — *successive teljes állományukat* bejelentik. Új szerzemények bejelentése egy hónapon belül kötelező. Az OKBK az elmúlt 18 év alatt megfeszített munkával 600.000 cédulakatalógust készített.

A nyilvántartás alá eső könyvtárak számjelzetet kaptak, melyek alapján a betűrendes központi katalógusban mindenkor megállapítható, hogy valamely mű melyik könyvtárban található meg.

Mindezekből nyilvánvaló tehát, hogy *senkinek sem kell* már a *forrásanyaggyűjtés „technikai részénél elvérezni“*, mert az OKBK akár egy telefonérdeklődésre is felvilágosít arról, hogy a keresett mű melyik hazai könyvtárunkban található. „Hősies kutatásra“ legfeljebb csak egyik-másik, a Központi Címjegyzékhez sajnálatos módon eddig nem csatlakozott könyvtárban — mint pld. a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara és az Országgyűlés Könyvtára — volna szükség.

Neubauer professzor kívánságát tehát oda módosíthatnánk, hogy a Központ-hoz még nem csatlakozott, nagyobb közgazdasági gyűjteménnyel rendelkező könyvtárainkat kellene a csatlakozás gondolatának megnyerni.

Mindazonáltal vizsgáljuk meg azt a kérdést, hogy egy *külön közgazdasági központi címjegyzék* felállítása mennyiben volna megvalósítható és hogy volna-e ennek sok értelme.

Elsősorban is kérdés, hogy e címjegyzék felállításával járó

hatalmas kiadások, részben pedig a kivitel nehézségei miatt a tanulmányban felhívott *Magyar Közgazdasági Társaság* vállalkoznék-e erre a részben hézagpótló munkára. Még a könyvtári munkálatokban jártas egyén sem tudná igazán felbecsülni, mennyi munkát jelentene és mennyi időt venne igénybe könyvtáraink közgazdasági állományának egységes rendszer szerint cédulakatalóguson történő központi nyilvántartása. Egy, bár tudományos, de mégis magántársaság által vezetett központi katalógus megvalósítása már csak azért sem ajánlható, mert kétséges, hogy a megindított munka folyamatosságában és rendszerességében időszakonként akár pénzügyi, akár egyéb okok folytán zökkenők nem állanak-e be, ami által esetleg több év fáradságos munkája veszendőbe menne. Azt hisszük, nem nagyon tévedünk, ha hozzávetőlegesen 25—30.000 P-re becsüljük a Neubauer professzor által javaslatba hozott közgazdasági központi címjegyzéknek évi kiadásait. De nehézséget okozna a gyűjtés határterületének pontos megállapítása is. Semmiképen sem lehetne u. i. a címfelvételt a szorosan vett közgazdaságtudomány területére korlátozni, annak a társadalomtudományok legszélesebb területét fel kellene ölelnie.

Külön közgazdasági központi címjegyzék felállításának nem volna sok értelme, már csak azért sem, mert annak részben ugyanazt a munkát kellene elvégeznie, amit központi címjegyzékünk már egyszer igen jól elvégzett. Végeredményben tehát egy párhuzamos központi címjegyzék felállítása nem indokolt, helyett inkább meglevő központi címjegyzékünk anyagát kellene — mikép arra fentebb már reámutattunk — a központhoz még nem csatlakozott könyvtárak állományával mielőbb kiegészíteni.

Ezeket tartottuk szükségesnek hazai közgazdasági könyvtárügyünk kérdésében megjegyezni annak hangsúlyozásával, hogy természetesen, mint könyvtárügyünk munkásai, bármely oldalról jövő indítványt vagy bírálatot szívesen fogadunk e nagyfontosságú és közérdekű ügy fejlesztése érdekében.

Nádas Rózsa

A szövetkezeti mozgalom és az egykéz.

1. A gazdasági élet fejlődésére és a gazdasági rendszerek kialakulására döntő befolyást gyakorol a technika fejlődése. A technika fejlődésével gyökeresen alakul át a világ képe. A hajózási és vasúti forgalom széleskörű kiépülése egyre újabb és újabb termelő területeket és piacokat biztosított a gazdasági élet számára. A fejlődő termelési eljárások, kitermelési újítások és gyártási rendszerek felfokozták a mezőgazdaság, bányászat és ipar termelését. A kapitalizmus liberális rendszere a

jövedelmező termelést állította eszményképen maga elé, minél többet, minél olcsóbban, minél nagyobb haszonra termelni. A hasznothajtó termelés határát a fogyasztás szabja meg. A fogyasztási szükséglet a piac felvevőképességében jelentkezik. Amíg a forgalom tökéletesítésével és a termelési eljárások olcsóbbításával újabb és újabb piacokat lehetett biztosítani, semmi sem állta útját a jövedelmező termelés fejlődésének. Ahogy azonban a termelés már túlhaladta a piac felvevőképességét, bekövetkezett a termelés válsága, mely a gazdasági világválsághoz vezetett.

A gazdasági életet nem lehet megmerevíteni. Számolnunk kell a technika további fejlődésével és evvel a termelés tökéletesbülésével és fokozhatóságával. A termelés fejlődésének nem lehet útját állni, mert antiszociális lenne. Ma még milliós tömegek a legmélyebb életszinten élnek. A bolsevista oroszország proletárja és a kínai kuli még hírből sem ismerik az európai civilizácót. De milyen különbség van a tömegek életszínvonalában Európában is a balkáni népektől a skandináv államok népéig. S mily különbség van az európai polgár és az amerikai polgár életszínvonala között! Ez a javak eloszlásának aránytalan voltára, a gazdasági élet szervezetének mélyebben fekvő hibáira mutat.

Azt mondtuk, hogy a termelésnek a piac felvevőképessége szab határt. Ez így is van a liberális gazdasági rendszerben. Az emberiség fogyasztási szükséglete még koránt sincs kielégítve, de az emberek nagy tömege vásárlóképessége hiányában nem tud a piacon szükségletigényével jelentkezni. A gazdaságpolitikai törekvések végcéljának tehát oda kell irányulnia, hogy a tömegek életszínvonalát fogyasztóképességük megerősítésével minél magasabbra emelje és minél kiegyenlítettebbé tegye.

Az 1914—18. évi világháború után azonban a gazdasági élet e magasabb gazdaság-etikai szempontokkal ellentétes irányba haladt. A világháború után nagyarányú termelő tevékenység indult meg úgy a mezőgazdaságban, mint az iparban. Termelését minden állam növelte s termelése fejlesztése érdekében magas védővámokkal bástyázta magát körül. A világgazdasági életbe újabb nagy termelőterületek is bekapcsolódtak (Délamerika, Ausztrália, Újzéländ stb.), mások pedig új termelési ágakkal bővültek (Északamerika, Egyiptom, India, Japán stb.) anélkül, hogy a termelés fejlesztése és kiterjesztése mellett számoltak volna a piac fogyasztóképességével. Rövidesen túlermelés mutatkozott minden téren s bekövetkezett a liberális gazdálkodás esődjé. Az öt évig tartó világgazdasági válsághoz (1929—1933) hasonló gazdasági megrázkódtatás még nem érte az emberiséget. A gazdasági válságban világossá vált a kapitalista gazdasági rendszer sok hibája és hiánya. A leszűrt

tapasztalatok eredményeképpen új gazdaságszervezési elvek kerültek felszínre, megindult a gazdasági élet szervezetének új alapokra való fektetése. Az új szervezési eljárás a *kötött gazdálkodás* (irányított gazdaság, tervgazdaság) néven került be a modern közgazdaságtanba.

A kötött gazdálkodás szakítást jelent a klasszikus liberális gazdaságpolitikai felfogással, a szabad • gazdálkodással. Vezető elve a termelést a szükséglethez idomítani és a gazdasági életet szocializálni. A magángazdálkodás állami ellenőrzés alá kerül, egyrészt, hogy tevékenységét a szükségletnek megfelelően folytathassa, másrészt pedig, hogy tevékenysége a nyereséghajhászással ne váljék társadalomellenessé. A *laissez faire* uralma megszűnik. Általánosan elismert elvvé válik, hogy a fogyasztó és termelő nem lehet a szabadkereskedelem játékszere, a kereskedelem nem használhatja ki kénye-kedve szerint a termelőt és a fogyasztót. A túlméretezett kereskedelmet korlátok közé szorítják egyrészt, hogy a felesleges közvetítőket kikapcsolják s ezzel az indokolatlan áremeléseknek elejét vegyék, másrészt pedig, hogy a forgalom könnyebben ellenőrizhető, a termelés és fogyasztás összhangba hozása könnyebben irányítható legyen.

2. A gazdasági élet forgalmának új szabályozási rendszerében megjelenik az *egykéz*. Mi az egykéz? *Az egykéz bizonyos termények vagy termékek bel- vagy külföldi, rendszerint bel- és külföldi értékesítésének a lebonyolítására alakult, az egész országot átfogó gazdasági szervezet, mely tevékenységi körében egyeduralmi helyzetet élvez.* Megjelenése a gazdasági világválság utáni évekre esik. Hogy hol született meg, pontos választ adni nem tudunk. Életrehívását az új valutagazdálkodási rendszer tette szükségessé és szinte egyidőben jelenik meg a különböző államokban. Az egyes országok, de különösen a gyenge valutájú államok, pénzüik értékének védelme érdekében kontingentálják a behozatalt. A külkereskedelmi politika fő törekvése: minél többet kivinni és minél kevesebbet behozni, hogy minél több külföldi pénz jöjjön be az országba és minél kevesebb belföldi pénz vándoroljon külföldre; vagyis az ország kereskedelmi és fizetési mérlegét egyre aktívabbá tenni. Miután e merkantilista felfogás egyformán érvényesült minden államban, a nemzetközi árucsereforgalom egyre csak nagyobb nehézségekkel találta magát szemben. Végül is engedni kellett a merevségből. Államközi megállapodások keletkeznek, melyek meghatározzák az egyes államok közötti áruforgalom kereteit a cserekereskedelem szellemében. A kereskedelmi szerződések is az „árucserre egyezmény” nevet viselik ettől fogva. Árút csak árúért adnak. Egyik fél sem vesz át nagyobb összegben árút, mint a másik. Az árú értékében alku útján állapodnak meg. Az alkunál nem a világpiaci ár dönt, hanem a szükségesség és a kiszol-

gáltatottság, esetleg a politikai érdek. Előfordul, hogy e három ártényező alapján ugyanazt a cikket más-más áron adják el a különböző országoknak. A magyar búza pl. más áron értékesült az egyik és más áron a másik kiviteli piacon. A kereskedelmi lebonyolítás megkönnyítése érdekében a behozatallal, illetve a kivittel a szakmai cégek erre a célra alakult csoportját, egyesülését bízzák meg. Ez a szervezet az egykéz.

Az egykéz a kereskedelmi társaságok minden formájában megjelenhetik, pl. részvénytársasági, korlátolt felelősségű társasági, vagy szövetkezeti szervezetben, de létrejöhet a kereskedelmi jogi szabályozáson kívül álló társulási formában is, pl. az ú. n. egyesülések alakjában. Előfordul, hogy az egykéz feladatának az elvégzését az állam vállalja magára az e célból életre hívott intézménye, vagy valamely meglevő szervezete által. Tekintve az egykéz közérdekű feladatát, gazdaságtudományilag a szövetkezeti szervezet a legmegfelelőbb, mert a szövetkezeti szellem kizárja az öncélú nyereszkesedést, üzleti feleslegét a tagjainak juttatja vissza. Ha a szövetkezeti egykéz behozatalt bonyolít le, a kedvezőbb beszerzés; ha pedig kivitelt, a jobb értékesítés haszna tagjai, a fogyasztók, illetve a termelők hasznát képezi, minthogy üzleti feleslegét tagjai között osztja szét. A szövetkezeti egykéz a belföldi értékesítésnél figyelemmel van a fogyasztói érdekekre is, a belföldi értékesítési árakat a termelési költségek alapján a méltányos termelői haszon beszámításával az ú. n. „igazságos áron“ állapítja meg. Ármegállapítása tehát nem a kereslet és kínálat törvénye szerint történik. Ezáltal lehetővé teszi, hogy a kisebb fogyasztóerővel rendelkező rétegek is hozzá jussanak szükségletükhöz, míg korábban a kereslet és kínálat törvénye alapján alakuló piaci árak mellett, áremelkedés esetén a gyengébb vásárlóerejű réteg nem tudott vevőként fellépni.

Különösen indokolt a szövetkezeti egykéz a mezőgazdasági cikkek értékesítése terén. Már korábban, a liberális gazdasági rendszerben is, a szövetkezeti mozgalom volt az, mely a mezőgazdasági termelőket, s főleg a kisgazdákat arra buzdította, hogy termékeiket a kereskedelem kikapcsolásával maguk juttassák el a fogyasztókhoz értékesítő szövetkezeteik által. A szövetkezeti mozgalom a gazdáknak értékesítő szövetkezetekbe való szervezése útján a mezőgazdaság oly kartellszerű szervezetét akarta életre hívni, mely felvehetne volna a küzdelmet az ipari kartellek uralmával szemben. Hiába mutattak rá azonban a szövetkezeti élet elméleti és gyakorlati szakemberei, hogy mennyire hátrányban van a piacon a mezőgazdasági termelő az ipari termelőkkel szemben, hiába tárgult egyre az agrárrolló az ipari termelők szervezettsége és a mezőgazdasági termelők szervezatlensége következtében, a mezőgazdasági értékesítő szövetkezetek nem tudtak a

kívánt mértékben teret hódítani, s különösen nem az arra leginkább reáutalt délkeleteurópai mezőgazdasági államokban. Ennek okát főleg kettőben jelölhetjük meg: a kisközgazda rétegek túlzott individualizmusában és értelmiségi színvonalának alacsony voltában. A kisközgazda a szabad vásárról nem szívesen mond le. Sokkal inkább bízik a maga üzletkötő képességében, mint bármely közös eladási szervezetben. Szereti az alkudozást, a vásárokon való ténfergést. Ez nagy élményt jelent számára. Így látta apjától, nagyapjától is.

Hogy a mezőgazdasági értékesítés közös alapon való megszervezésében mily fontos tényező a gazdatársadalom kulturális színvonala, mi sem igazolja jobban, mint az, hogy a mezőgazdasági értékesítő szövetkezetek nemzetközi statisztikájában az amerikai és a nyugateurópai államok vezetnek, ahol a gazdatársadalom kultúrája és civilizációja már a kispolgári szinten mozog, a paraszti életformát rég magamögött hagyta.

3. A gazdasági világválság új utat nyitott a mezőgazdasági értékesítő szövetkezetek számára. A mezőgazdasági termények árzuhanása, mely minden közfogyasztási cikk között a legnagyobb méretű volt (a búza 70 százalékos árveszteséget szenvedett), még a kifejezetten behozatalból élő Angliát is arra kényszerítette, hogy belföldi mezőgazdasági termelése érdekében védelmi intézkedéseket alkalmazzon. A mezőgazdasági termények árvédelme érdekében kényszerszervezetekbe tömörítettek a gazdákat. Angliában a háború előtt 17 szövetkezeti jellegű mezőgazdasági értékesítő egykéz működött. A mezőgazdasági egykezek útján való értékesítés mindazon cikkekre nézve kötelező volt, melyek ily módon való értékesítését a termelők többsége elhatározta. Hasonló irányba fejlődött a mezőgazdasági termények értékesítési rendje, Olasz-, Német- és Franciaországban, Dániában, valamint a skandináv államokban is, nemkülönben az Északamerikai Egyesült Államokban, Ausztráliában, Újzélandban, a Délafrikai Köztársaságban stb.

Az új gazdasági szervezési rendszerek szinte láthatatlanul terjednek a külkereskedelmi kapcsolatok hatásaként. A magyar búza német- és olaszországi átvételére pl. ezek az országok egykézű jelöltek ki, s a kereskedelmi tárgyalásoknál azt a kívánságukat fejezték ki a magyar megbízottaknak, hogy a magyar kivitt is egy intézményen, egykézen keresztül bonyolítsák le. Nálunk a „Futura“ kínálkozott erre a célra megfelelő szervezetül.

A Futurát 1919-ben alapította az Országos Központi Hitelszövetkezet és a „Hangya“ Központ közös áruforgalmi szervevé. A Futura megalapításával azt a célt kívánta a két szövetkezeti központ annakidején elérni, hogy a kötelékükbe tartozó szövetkezetek, melyek szórványosan már azelőtt is foglalkoztak mezőgazdasági termények értékesítésével, ezután azt

központi irányítás mellett rendszeresen vegezzék s a szövetkezeti értékesítésbe minél több szövetkezet kapcsolódjék be. A mezőgazdasági termények *szövetkezeti* értékesítésének a megszervezése tehát a Futurára hárult. Kitűzött céljának megfelelően a vidéki hitel- és fogyasztási szövetkezeteket elsősorban is a gabonagyűjtés ellátására szervezte be. A szövetkezetekkel bizományi megállapodást kötött, számukra gabonarak-tárakat létesített. A gabonaárak tőzsdei jegyzését naponta közölte a szövetkezetekkel. Törekvése oda irányult, hogy bizománysai révén megkaphassák a termelők azt a szükséges tájékozódást, melynek birtokában terményeik értékesítésénél jogos érdekeiket bármely kereskedővel szemben megvédhetik, terményeikért az azt megillető legmagasabb árat érhessék el. A magasabb cél tehát a kisgazdák jobb terményértékesítésének az előmozdítása volt. A Futura árhírszolgálatával és az eladásra kínált minden készletnek a hivatalos tőzsdei áron való átvételével megakadályozta azt, hogy az értékesítési piacoktól távolosó és tájékozatlan gazdákat kihasználhassa a kereskedelem. A Futura közreműködése folytán a kereskedelemnek is azt a legmagasabb árat kellett fizetnie, ahogy a Futura vásárolt. A tevékenységével tehát „a szövetkezeti árvédelmet” valószínűsítette meg.

Az 1918—19. évi forradalmakat követő években, felvásárolt készleteit első sorban a közellátásnak bocsátotta rendelkezésére a Futura. A későbbi években összeköttetést épített ki az európai gabonabehozatali országok felé, különösen Ausztria, Németország, Csehszlovákia és Olaszország piacain helyezve el a magyar kiviteli készleteket. Mikor a gazdasági válság után a kötött gazdasági rendszerre való áttérés kezdetét vette, a Futura már az egész országot behálózó és a külföldön előnyös összeköttetésekkel rendelkező szervezetté nőtte ki magát. A később kialakuló nemzetközi árucserreforgalomban — mint említettük —, Németország és Olaszország egykézt jelölt ki a gabonabehozatal lebonyolítására s azt a kívánságát fejezte ki, hogy a magyar kormány is egykézre bízsa a kivittelt. E szerepre kész szervezetként kínálkozott a Futura.

A Futura szinte észrevétlenül nőtte ki magát az új gazdasági rendszerben gabonaértékesítő egykézzé. Később a gabona mellett kiterjesztette tevékenységét a gyapjúértékesítés megszervezésére is. A gyapjúkereskedelem és gyapjú feldolgozó ipar sokkal szűkebb körű, mint a gabonakereskedelem és a gabonát feldolgozó malomipar. Itt tehát a kereskedelem és feldolgozó ipar egységes fellépésével nagymértékben befolyásolhatja az áralakulást. A vásárlások korlátozásával tetszés szerint alakíthatja az árakat. A Futura ennek ellensúlyozására a termelői érdekek védelmében minden tételt felvásárolt, amit a gyapjúkereskedelem és gyapjufeldolgozó ipar avval a

szándékkal hagyott a piacon, hogy nyomja az árakat. Ma már a gyapjúfeldolgozó ipar a Futura által meghatározott árakon kénytelen átvenni a számára szükséges tételeket. A Futura által keresztülvitt áremelés következtében fellendült juh-tenyészetünk is, számbelileg megnövekedett juhállományunk. Ennek jelentőségét, a mai önellátásos és különösen háborús gazdálkodásban, felesleges méltatnunk. Ezen eredmények elérése nem vált volna lehetővé az egykéz által szervezett mezőgazdasági értékesítés nélkül.

4. Amint a Futura példájából látjuk, a mezőgazdasági termények szövetkezeti értékesítését célzó elgondolás, a mezőgazdasági termelőknek értékesítő szövetkezetekbe való megszervezésére irányuló törekvés, a kötött gazdasági rendszerben már szükségszerűleg lép fel. A liberális gazdasági rendszerben nagyarányú mezőgazdasági szövetkezeti értékesítő szervek tisztán az önkéntes elhatározás alapján, egyrészt a gazdatársadalommal kapcsolatban már említett okok, másrészt pedig a kapitalisztikusan szervezett világpiac hatalmi súlyánál fogva, nem alakulhattak ki. Ahogy azonban a világgazdaság piaci szabadsága helyébe a megkötöttség, a szervezett gazdasági forgalom lép, a mezőgazdasági termények értékesítésére a szövetkezeti szervezet kínálkozott a legalkalmasabbnak. Ezt maga az állam kereskedelmi politikája ismerte fel és sok helyen állami kényszerrel írta elő a mezőgazdasági termelők értékesítő szövetkezetekbe való tömörülését. Angliában pl. az 1931. évi Agricultural Marketing Act — a mezőgazdasági termények értékesítésének megszervezéséről szóló törvény —, abból a megállapításból indul ki, hogy a szövetkezeti értékesítés az egyetlen módszer, melynek segítségével a mezőgazdasági termények értékesítésnek a rendszertelenségében rendet lehet teremteni. A gazdák azonban nem látják tisztán helyzetüket, érdekeiket nem ismerik fel világosan, ezért az önkéntes szövetkezeti tömörülésükre nem lehet várni. Az állam feladata, hogy a közös értékesítési szervekbe való tömörülésüket kikényszerítse. A törvény — mint már említettük —, el is rendelte a kényszer értékesítő szövetkezetek alakítását, ha a gazdák többsége amellettt dönt.

Hazánkban, bár túlsúlyban mezőgazdasági állam vagyunk, ily közvetlen kényszerhez nem fordult a kormány. Nálunk megelégedett a kormányzat avval az intézkedéssel, hogy az árúbehozatal, illetve a mezőgazdasági termények kivitele terén előnyben részesítette a kontingensek szétosztásánál a szövetkezeteket, illetve bizonyos cikkek forgalmi lebonyolítására csak egy szövetkezetnek adott engedélyt. Így közvetett úton — a jobb értékesítés biztosításával —, tereli a gazdákat a szövetkezeti szervezkedés felé.

Magyarországon a legszétágazóbb szövetkezeti egykéz

szervezettel a „Futura“ után, a budapesti „Hangya“ Központ rendelkezik. A „Hangya“ mint termelő-, értékesítő- és fogyasztási szövetkezeti központ alakult meg négy évtizeddel ezelőtt. Szövetkezetei azonban a termelés és értékesítés szövetkezeti megszervezését a már általánosságban érintett okok miatt, nem tudta keresztülvinni. Mindehhez hozzájárult hazánkban még az, hogy fiatal szövetkezeti mozgalmunkat a világháború nyugodt fejlődésében megakadályozta, sőt az ország megcsonkítása folytán visszavetette. A szövetkezeti nevelőmunka csak az utóbbi időkben tud eredményt felmutatni. A gazdatömegek kellő öntudatosítása nélkül a szövetkezeti értékesítés szélesebbkörű megszervezéséhez nem lehetett hozzányúlni. Kétségtelen, hogy nagy előnyt jelentett a szövetkezeti mozgalom számára ebből a szempontból a kötött gazdasági rendszer, mely a szövetkezeti szervezetekre, mint kiépített organizmusokra előszeretettel támaszkodik mindenütt. A kötött gazdasági rendszerben nemcsak technikai szempontból — mint a célnak megfelelő kiépítettségű szervezetet —, részesítik előnyben, a szövetkezeteket, de gazdaságetikai szempontból is, mert a szövetkezetek a népi gazdasági jólét előmozdításával a kiegyensúlyozott gazdasági élet és a szociális társadalmi munkaközösség megteremtésével, megegyeznek a kötött gazdasági rendszer eszméivel.

Mikor Magyarországon a kötött gazdasági rendszerre való áttérés kezdetét vette, mint a gabonaértékesítés megszervezésében a „Futura“, úgy az egyéb mezőgazdasági termékek központosított, egykezü értékesítésére nézve a „Hangya“ szervezete nyújtotta a legmegfelelőbb keretet. A szervezett külkereskedelmi forgalom lebonyolítására életre hívott M. Kir. Külkereskedelmi Hivatal ezekre az intézményekre támaszkodva kezdte meg munkáját. A mezőgazdasági termények gyűjtőkereskedelmi feladatának az ellátására készen állottak a falusi „Hangya“ szövetkezetek, az értékesítés lebonyolítására pedig önálló szövetkezeteket alapított a központ kötelékében. Így önálló „Hangya“ szövetkezetek végzik a baromfi, tojás, gyümölcs és zöldség, lóttvad, termény, toll, méz, kamilla és háziipari termékek értékesítését. E különböző mezőgazdasági termények és termékek értékesítésére életre hívott szövetkezetek az általuk forgalomba hozott cikkek kiviteli egykezei, vagy tagjai valamely más kiviteli egyesülésnek.

A fenti termények és termékek értékesítésére életre hívott Hangya intézmények mellett (Állatértékesítő Hangya Szövetkezet, Baromfi Értékesítő Hangya Szövetkezet, Tojásértékesítő Hangya Szövetkezet, Tolltermelő- és Értékesítő Hangya Szövetkezet, Méztermelő- és Értékesítő Hangya Szövetkezet, Gyümölcs-, Zöldség- és Terményértékesítő Hangya Szövetkezet, Háziipari Termelő- és Értékesítő Hangya Szövetkezet, Magyar

Lóttvad Kiviteli Szövetkezet, Cooperativa Magyar Kamilla Kiviteli Iroda, „Pantodrog“ Magyar Fűszerpaprikát Értékesítő Központi Szövetkezet), a következő szövetkezetek vesznek még részt a magyar mezőgazdasági termények egykézrendszerű értékesítésében: Magyar Mezőgazdák Szövetkezete (zsír, szalonna), Mezőgazdasági Termelők Egyesült Szövetkezete (hagyma, burgonya), Lóértékesítő Szövetkezet, Országos Magyar Tejszövetkezeti Központ, „Faln“ Mezőgazdasági- és Állatértékesítő Szövetkezet, Magyar Állat- és Állati Termékek Kiviteli Szövetkezete. Nem szövetkezeti formában működő egykéz szervezeteink: Magyar Borkiviteli Egyesülés, Magyar Burgonyakiviteli Egyesülés, Magyar Cirokkiviteli k. f. t., Magyar Vadtenyésztők Kiviteli és Kereskedelmi R. T.-a, Magyar Nádkiviteli Egyesülés, Magyar Tollkereskedők Kiviteli Egyesülése, Magyar Mezőgazdák Állatértékesítő R. T., Magyar Hüvelyes- és Olajmagkiviteli Egyesülés.

A mezőgazdasági terményértékesítő egykezeink 80 százaléka — mint láthatjuk — szövetkezet, melyek közvetlenül a termelőket, a gazdákat tömörítik magukba, hogy terményeik értékesítését a közvetítő kereskedelem kikapcsolásával valósítsák meg, a termelők közvetlenül érintkeznek a fogyasztókkal. Kiviteli értékesítő szövetkezeteink rendszerint szintén szövetkezeteknek, a külföldi fogyasztók behozatali szövetkezeti egykezeknek adják át terményeiket. Így a nemzetközi gazdasági életben már erőteljesen bontakozik ki a szövetkezeti gazdaság forgalmi rendje.

5. Amikor a mezőgazdasági terményértékesítés egykézrendszerű szervezése megindult, a magánkereskedelem heves támadást intézett a szövetkezeti mozgalom ellen. A magyar kereskedők országos egyesülete, az O. M. K. E., röpiratban ímadta meg a szövetkezeti mozgalmat. Egyéni érdekeit látta veszélyeztetve az új gazdaságszervezési rendszerben, nem értve meg az idők szavát. Nem akart tudomással bírni a gazdasági élet új szervezési elvéről s rendszeréről, a kötött gazdálkodásról. Görcsösen ragaszkodott a régi szabad kereskedelmi felfogáshoz, amely ma már a múlté. Az emberiség élete új korszak küszöbén áll, melyet új eszmék vezérlelnek. A múlt század individualizmusával szemben korunkban az univerzalizmus felfogása tört előtérbe. Az univerzalizmus világnézete szerint az egyéni érdeket megelőzi a közérdek. Nem az egyén, hanem a közösség érdeke az irányadó, az egyén csak eszköze a közösségi céloknak, a közösségi célok minél teljesebb megvalósítása érdekében az egyén tevékenységi köre és szabadsága korlátozható. Az univerzalizmus felfogásában lényeges különbséget jelent a szocializmussal szemben az, hogy míg a szocializmus az egész társadalmat, az emberiséget, az univerzalizmus a nemzetet tekintti a közösség alapjául (fasizmus, hitlerizmus). A gazdaság-

politikában újabban a nemzet gazdasági érdekei kerültek előtérbe s a gazdasági élet szervezése az egész nemzetközösség gazdasági jólétének az érdekében kell, hogy történjék. Az univerzalista böleseleti felfogáson nyugvó nemzetiszocialista rendszerek nem akarják az egyént teljesen elnyomni, mint a kommunizmus, csak a közösségi érdekek szolgálatába állítani az egyéni önérdék kizárólagos szolgálatával szemben. A ma embere tehát az egyéni- és közérdek helyes összhangját keresi. Eppen ezért jut az új gazdasági rendszerben nagy szerephez a szövetségi mozgalom, mert az már megindulásától kezdve hasonló célért küzdött.

Ebben a felfogásban beláthatjuk, hogy a szövetségi egykéz nem egy kedvezményezett intézménynak nyújtott privilégium. Az egykézre az új gazdasági rendszerben a termelői és fogyasztói érdekek megvédése céljából van szükség. Az egykéz a kartellhez hasonló szervezeti forma, amíg azonban a kartellek egyesek önző nyereszkesedési célját szolgálják, az egykéz demokratikus gazdasági érdekvédelmi szerv, a tömegek széles rétegének, a termelők jobb értékesítésének (értékesítő egykezek), illetve a fogyasztók kedvezőbb beszerzésének (beszerző egykezek) a megvalósítását szolgálja. A kartelleket a magánkereskedelem szabadsága alakította ki, társadalomellenes működésüket egyformán szenvedték a termelők és a fogyasztók. A gazdasági érdekvédelemre mindenkor szükség van, de most a szervezkedés az ellenkező oldalról indul meg, a kistermelők és a kisfogyasztók részéről. De szükségessé teszi az egykéz alkalmazását a nemzetközi forgalom új rendszere is, hogy általa „a nemzetgazdaság általános szempontjai, állampénzügyi és valutáügyi érdekek központilag s a kormányzat szuverén elhatározása szerint legyenek megvédhetők” (Malcomes). A szövetségi egykéz befelé, a tagszövetségek nyitott rendszerénél fogva, egyre csak tágítható és így a termelők és fogyasztók mind nagyobb és nagyobb tömegét vonhatja magához, hogy azoknak a jobb értékesítést, illetve az olcsóbb beszerzést biztosítsa. Ezáltal a szövetségi egykéz a társadalom egyre nagyobb csoportjának a közös hasznát szolgáló szervezetévé válik.

Kétségtelen, hogy a magánkereskedelem az egykézszervezetek kiépülése folytán hátrányt szenved, sőt a mezőgazdasági termények értékesítéséből teljesen kiszorul. A szövetségi mozgalom azonban éppen ezt akarta elérni: a gazdák értékesítsék maguk terményeiket értékesítő szövetségeik útján. Amíg a szabad gazdasági rendszerben ezer akadálya volt a célkitűzés elérésének, a kötött gazdaságban az államhatalom segíti elő a megvalósulást. A kötött gazdálkodás és egykézrendszer — az egykézrendszer és szövetségi rend elválaszthatatlanok. „Tekintetbe véve — állapítja meg Ihrig professzor —, hogy a szövetsézés nem egyéb, mint a szükségleti elv érvényesülése a for-

galmi gazdaságban, szembeszökő az irányított és a szövetkezeti gazdálkodás rokonsága. Utóbbi is a szükséglet és a javak összhangját mozditja elő, még pedig nem totálisan az egész gazdasági életre nézve, hanem annak csak bizonyos részeiben, egyébként teret hagyva az erők szabad játékának. De gyakorlati szempontból is egybeesnek a célok, különösen ami a mezőgazdasági árúelhelyezőket illeti.

A magánkereskedelem mindinkább kezdi felismerni az új szervezési elv jelentőségét. Legalább is erre mutat a kereskedők árúbeszerző szövetkezetei számának a szaporodása. A kereskedők árúbeszerző szövetkezetei, közérdekű céljuknál fogva, könnyen elnyerik a nagykereskedői kijelölést, mely az egykezesrendszerral kapcsolatos szervezési mód, s így a szétesztó kereskedelem nemcsak az árúellátást biztosítja magának, de kiküszöböli a nagykereskedelem közvetítését is.

A magánkereskedelem szerepe előreláthatólag lényeges változáson fog átmenni a jövőben. A közszükségleti cikkekkel való kereskedés nem képezheti a korlátlan nyereszkesedés tárgyát, de megszűnik a kereskedők korábbi kockázata is. A közszükségleti cikkek szabadkereskedelme megszűnik, a kereskedők e téren tisztán az árúelosztás szerepét fogják végezni. Az árút minden kereskedő azonos beszerzési áron kapja és meghatározott haszonkulcs mellett hozza forgalomba. A forgalom irányítói az egykezesek lesznek, melyek viszont az állam gazdaságpolitikai irányítása és felügyelete alatt állanak. A közszükséglet tárgyát nem képező cikkekre nézve, továbbra is megmarad a piaci szabadság. Az új gazdasági rend az egyéni kezdeményezést, a vállalkozási kedvet, a gazdasági élet e leghatalmasabb rugóját, nem akarja kiölni, de a közösségi érdekeknek megfelelően korlátozza a piac szabadságát.

A gazdasági élet új irányú fejlődése a másik oldalról azt mutatja, hogy a mezőgazdasági termelők és a fogyasztók szervezett közösségbe való olvasztására, nagy termelői és fogyasztói szövetkezetekbe való tömörítésére az állam egyre fokozottabb befolyással van. A gyakorlati tapasztalatok szerint ott, ahol az állam a kedvezőbb értékesítés megvalósítása érdekében átmenetileg egykezesértékesítő szervezetekbe tömörítette a termelőket, később maguk a termelők kívánták a szervezet fenntartását. Emelkedő konjunktúra idején viszont, mint napjainkban is, a pillanatnyi előnyök kihasználására nézve csábítóbb a szabadértékesítés. Ez azonban a háború konjunktúrájában a közérdek rovására menne s ebben az esetben talán még indokoltabb a forgalom megkötése.

Végül felelnünk kell szövetkezeti szempontból arra a kérdésre, hogy a szövetkezeti egykezesekbe való beteretelés állami kényszere, mennyire érinti a szövetkezeti szabadság elvét. Az 1933. évi angol szövetkezeti kongresszus erre nézve azt állapí-

totta meg, hogy a szövetkezeti szabadságot csak az sérti, ha az állam egyeseket elzár, vagy kirekeszt a részvételből, de nem az, ha egyeseket abba belekényszerít. A szövetkezeti mozgalom irányítói mégis nagy óvatosságot tanúsítanak az államilag irányított szövetkezeti egykezekkel szemben, mert sikertelenség esetén első sorban is a szövetkezeti mozgalomra hárul az odium. A sikertelenség a szövetkezeti eszmét kompromittálja a közvélemény előtt. Gyakorlati hibák, mint minden új rendszer-nél, sajnos itt is vannak. Ez azonban nem jelentheti azt, hogy az elmélet, a tudomány megállapításai nem helyesek s azok alkalmazásának a helyes megoldását nem kell keresnünk a gyakorlatban.

Irodalom.

- Hegedüs István*: Az egykéz, Budapest, 1938. Szerző kiad.
Dr. Ihrig Károly: Agrárgazdaságtan, Budapest, 1941. Gergely R.
Dr. Kislégi Nagy Dénes: Univerzalizmus, Budapest, 1938. Rergely R.
Dr. báró Malcomes Béla: A gazdaság új fejlődése. Budapest 1936.
 Dr. Vajna György és Tsa.
Dr. vitéz Surányi-Unger Tivadar: A magyar gazdasági jólét útja. Budapest, 1940. Stádium Sajtóvállalat r. t.
Dr. Wünscher Frigyes: Szervezett agrárértékesítés. Budapest. 1940. Csáthy Ferenc r. t.
A Futura története 1919—1939. Budapest, 1939. Pátria Irodalmi és nyomdai részvénytársaság.
Szövetkezetellenes vádak és szövetkezeti igazságok, Budapest. 1932. Magyarországi Szövetkezetek Szövetsége.
Miért igazságtalan a szövetkezetek állandó támadása? Budapest. 1936. Magyarországi Szövetkezetek Szövetsége.

Oberding József György

A zlíni Bata-vállalat szervezési formája.

A háború utáni gazdasági újjárendezés egyik fontos feladata az ipari vállalatok teljesítményfokozása (Leistungssteigerung) lesz. Nem érdektelen ebből a szempontból azoknak az üzemi szervezési formáknak a vizsgálata, amelyek már ezelőtt is ezt az elvet igyekeztek keresztülvinni. Európában a legszembevetőbb ilyen vállalat a zlíni Bata-féle cipőgyár volt, amelynek fejlődését néhány számmal szeretném illusztrálni. A részvénytársaság alaptőkéje 1931-ben 175 millió csehekronát (az akkori árfolyam szerint kb. 35 millió pengőt) tett ki. A zlíni gyártelepen 19.722 munkást foglalkoztatott, az egész csehszlovák köztársaságban 1930 elárusítóteleppel, ú. n. Bata-házzal rendelke-

zett, amelyekben kb. 5000 eladó volt foglalkoztatva, azonkívül 4000 javítóműhelyt tartott fenn. Az egész világon az elárusítófiókok száma 2.500-at tett ki. Nyersanyagfogyasztása naponta 15.000 borjú- és kecskebőrt, 5—6.000 szarvasmarhabőrt, évente 5—800 millió méter fonalat, 30—50 tonna cérnát és 1—2 millió kg gumit tett ki. A rendelkezésemre állott hiányos adatok miatt nem tudok számsorokat hozni, kivéve a munkáslétszám fejlődéséről. Ez Zlínben 1923-ban 1.802, 1926-ban 6.099, 1929-ben 12.200 és 1931-ben 19.722 volt. A fejlődés hasonló iramban folytatódott 1939-ig. Ezek a számok hozzávetőleges képet nyújtanak a vállalat hirtelen növekedéséről, amelynek okai az alkalmazott sajátos termelési rendszerre vezethetők vissza. Érdekes ennek a munkarendszernek a vizsgálata azért is, mert, mint a napilapok többször közölték, a Felvidék visszacsatolásával Érsekújváron mi is kaptunk egy Bata-gyárat és tervek léteznek egy újabb gyártelep létesítésére a Tiszántúl.

Bata vállalatát több kiemelkedő vonás jellemzi. Ezeket sorban tárgyalva, meg fogjuk kapni azt az összképet erről a cipőgyárról, amely megérteti velünk hatalmas sikerét. A következő címszavak alatt csoportosíthatnánk azokat a szervezési elveket, amelyekre a gyárat építették: 1. A gyártási folyamat technikai és kereskedelmi uralása a nyersanyagtermelőtől az utolsó fogyasztóig, 2. a gyártás legmesszebbmenő racionalizálása, 3. tervgazdálkodás, 4. az adminisztratív munka leegyszerűsítése a legvégső lehetőségig, 5. egységes elvek szerint vezetett propaganda, 6. a műhelyautonómia, 7. a munkások nyereségrészesedésére felépített bérrendszer. Vizsgáljuk meg ezeket a pontokat közelebbről.

Bata Tamás, a zlíni cipőgyár alapítója, egy elszlávosodott oláh pásztorcsalád ivadéká. Ősei már több generáció óta Zlín városkában cipészek voltak és ő maga is az apai műhelyben tanulta ki a mesterséget. Később kiment Amerikába, ahol megtanulta a gépesítés és a racionalizált gyártás előnyeit. Első kísérleteinél már rájött, hogy milyen nagy a gyárak függősége egyrészt a nyersanyagtermelőktől, másrészt pedig a viszonteladóktól. Innen származik az az igyekezete, amit csakhamar sikerült érvényesítenie, hogy a gyártás teljes meretét saját üzemben tartsa kézben. El célból arra törekedett, hogy vállalatát minél hathatósabban *vertikális* irányban kiterjessze. A harmincas évek kezdetén már minden nyersanyagot a vállalat saját alkalmazottai közvetlenül szereztek be az őstermelőtől. Szállítási szerződéseket kötött úgy a maláji félsziget gumültetvényeseivel, mint a délamerikai államok állattenyésztő farmaival. Saját üzemeiben dolgozta fel a nyersbőrt, tehát saját cserzőtelepei voltak, de éppúgy kiterjedt ez a függetlenségi igyekezete a segédanyagokra, így voltak szénbányái, műselyemgyárai, saját gépgyára stb. stb. Ha Csehszlovákia alaptörvé-

nyei nem tiltották volna meg, még saját vasútvonalakat is építtetett volna. Azonban saját alkalmazottai sorában építőmunkások felett rendelkezett, úgy hogy minden szükségelt épületet úgy Zlinben, mint a köztársaság bármely más városában saját rezsiben tudta emeltetni. A másik oldalon rendkívül alaposan kiépített eladószervezettel rendelkezett. Csehszlovákiának minden nagyobb helységében és számtalan külföldi városban saját eladótelepe volt, ahol a vállalat alkalmazottai központilag meghatározott árakon adták el a cipőket és javításokat végeztek. Emelte ennek az eladószervezetnek az értékét, hogy mindenütt kartotékokat vezettek a vevőkről, gondosan figyelték és kutatták a vevőközönség társadalmi rétegződését, egyéni vagy vidéki ízlését, amikről pontos jelentéseket küldtek a központnak. Azonkívül a fiókvezetőket szerződésileg kötelezték, hogy időnként Zlinben személyes jelentéstétel végett jelenjenek meg. Ilyenkor a különböző fiókok vezetőinek alkalmuk nyílt az eladhatatlan maradványok egymásközti kicserélésére, ami a vállalatot igen nagy károktól megóvta. Kiterjedt végül ez a rendszer a munkások szükségleteire, akiknek házáiról, ruházataról, élelmiszerszükségletéről és szórakozásáról a vállalat saját üzemben vezetett áruházakban, étkezdékben, mozikban stb. gondoskodott, így kihasználva minden egyes alkalmazott részére a tömeges beszerzés, illetve előállítás előnyeit, ami ahhoz vezetett, hogy az alkalmazottak saját vállalatuknál olcsóbban tudtak mindent beszerezni, mint máshol és az mégis nyereséget húzott ezekből a vállalkozásaiból. Nem kell külön hangsúlyozni, milyen nagy előnyt jelent egy vállalat részére, ha a tulajdonképpeni gyártási folyamat előtt és után ki tudja kapcsolni a közvetítő kereskedelem nyereségeit és azonkívül a nagyon kiterjedt eladási hálózat segítségével az egyik vidék esetleges veszteségeit más helyen kompenzálhatja, valamint az évszaki ingadozások kárai ellen biztosítva van.

A tömegtermelés másik előnye, hogy igen messzemenő racionalizálás vihető keresztül a termelési folyamatban. Ez az elv a Bata-vállalatnál minden vonalon érvényesült. A cipőgyártásban mindig a legújabb és legtökéletesebb gépeket alkalmazták. Saját kísérleti műhely volt Zlinben berendezve, ahol kiváló szakemberek vezetése alatt állandó kísérletek folytak a gépek és általában a gyártási folyamat tökéletesítése irányában. A racionalizálás szempontjából három különösen fontos mozzanatot kell kiemelni. Először a futószalagot, másodszer a levelezés egységesítését, végül pedig a standardizálást. A futószalag feladata, hogy a megmunkálás alatt lévő darabot a gyártási folyamat egyes mozzanatait végző munkások között közvetítse. A Bata-gyár esetében egy méternyire a padló fölött elhelyezett fahengereken guruló drótdobozokból áll, amelyek a műhelyen keresztül cikk-cakkban az egyik géptől a másikhoz mozognak,

olyan tempóban, hogy mindegyik az egyes gépek mögött elhelyezett munkásnak ideje van a ráeső munkáját elvégzésére, anélkül, hogy kénytelen volna akár egy lépést is a helyéről elmozdulni, hogy az elkészült darabot visszahelyezze a dobozba. Gyakorlott munkásoknál számítások szerint a futószalag teljes kihasználása az egyes munkás teljes munkaerejének 70%-át veszi igénybe. Hogy a munkások el ne fásuljanak, nem engedik őket egy hétnél tovább ugyanannál a gépnél dolgozni. A futószalag ezek szerint semmi más, mint egy igen hasznos segítőeszköz. Neki köszönhető, hogy Batánál egy cipő elkészítéséhez, a közben szükséges szárítást is beszámítva, három-négy óra szükséges, míg Németországban 20, Amerikában 7–8 óráig tart ugyanez a folyamat. A racionalizálás természetesen ezenkívül számtalan más viszonylatban is érvényesül, ezeket mind felsorolni azonban túl sok helyet venne igénybe. Érdekes még a vállalat intern levelezésének szervezése. A központ és az egyes eladó fiókok között ez úgy folyik, hogy minden fiókvezető hetenként az eladott, a szükségelt és a raktáron lévő áruról, úgy mint egyéb körülményekről egy előre egységes jelekkel ellátott lapot tölt ki. Ezt a lapot kommentár nélkül beküldik, úgy hogy a központi tisztviselő egyszerű ránézéssel el tudja intézni a levelezést akár egy spanyol, egy hindu, vagy egy délafrikai fiókkal, anélkül, hogy saját anyanyelvén kívül más nyelvet is értene. Ez az egyöntetűség minden más viszonylatban is érvényesül: az összes fióktelepek ugyanazon minta szerint vannak felépítve, a központban minden munkahely egyformán van felszerelve stb. stb. Az árú is a lehetőség szerint standardizálva van, a vevők egyéni ízlését és a divat ingadozását csak annyira veszik figyelembe, hogy az árú kelendősege biztosítva legyen. Mindezek és a később említendő leegyszerűsített adminisztráció következménye, hogy a Bata-vállalatnál a készárú árából csak 20% esik munkabérre és üzemi költségre és 80% a nyersanyag költségeire, annak ellenére, hogy a zlíni munkás jobban van fizetve, mint a többi munkástársa. Sikerült tehát a fix költségek aránylagos leszállítása, úgy hogy a termelés további kiterjesztése csak a változó költségeket növeli és így minél nagyobb a termelés, annál nagyobb a nyereség.

Természetes, hogy egy ilyen hatalmas vállalat, melynek üzleti összeköttetései az egész világra kiterjednek, tervszerűen termel. Érdekes azonban, hogy ez a tervszerű termelés a szó legszorosabb értelmében az ú. n. kollektív gazdálkodást megvalósító államok gazdasági rendjéből ismert tervgazdaság alakját ölti. Az első nagyszabású tervet Bata 1924-ben állította fel tíz évre. Ennek a tíz éves tervnek a keretén belül évről-évre részterveket készítettek, melyek megint kétfelé ágaztak. Egyrészt speciális terveket készítettek, amelyekben a termelést, az eladást, új piacok megnyitását, beruházásokat stb. szabályozták.

másrészt pedig minden egyes speciális tervet és műhelytervet heti és ezeket ismét napi tervekre osztották, úgy hogy -- az öt-napos munkahét következtében -- egy évre 253 napi terv készült el, amely pontosan meghatározta a minden egyes műhely, ill. osztály által végzendő munka mennyiségét. Ezek a tervek természetesen ruganyosak, alkalmazkodnak a konjunktúrában beállott változásokhoz.

Az adminisztráció egyszerűségét jellemezte már a fent leírt levelezési rendszer. A könyvelés az egyes műhelyekben folyik. Minden egyes műhelyvezető a műhely egész munkájáról, a befektetésekről, a feldolgozott nyersanyagokról, a felhasznált mellék- és segédanyagokról, a kifizetett munkabékekről stb. pontos és részletes könyvelést vezet, melynek eredményszámát hetenként lezárják. A könyvelés javarészt tehát nem hivatásos könyvelők, hanem a műhelyvezetők egyéb munkájuk mellett végzik és csak az összesítés folyik központilag, a legmodernebb és legtökéletesebb elektromos könyvelő- és számológépek segítségével.

Mint minden vállalatnál, úgy Batánál is igen nagy szerepet játszik a reklám, ami itten valóságos propagandává fejlődött. Ennek magyarázata a cipőgyártás különleges helyzetében keresendő. Nemrég u. i. a lábbeli még nem volt luxuscikk, hanem egy egész életre szóló árú. Agrárországokban, mint Lengyelországban, Romániában, Bulgáriában, Szerbiában a cipőfogyasztás kétévenként egy pár fejenként, a fejlődő civilizációval azonban ez a viszony szám javul. Olaszországban három évente két pár cipőt, Angliában két párat évente, Belgiumban és Svájcban három párat két évente, Németországban négy párat három évente, Franciaországban hat párat öt évben és az Egyesült Államokban 3.3 pár cipőt használ el egy ember minden évben. Ha p. o. a volt Jugoszlávia lakossága annyi cipőt akarna használni, mint az amerikai farmer, akkor a jugoszláv cipőfogyasztás kb. ötszörösére emelkedne. Igen nagy változást jelentett a cipőipar javára az első világháború után a változott női divat. Miután a szoknyák megrövidültek, kénytelenek voltak a nők rendkívüli figyelemmel kiválasztani a lábbelijüket és ennél fogva a női cipő szempontjából a helyzet megváltozott. Mégis igen élénken bizonyítják a felsorolt adatok, milyen tág tere nyílik itten egy ügyes és hathatós propagandának. A Bata-gyár legjobb reklámja természetesen a cipők olcsósága volt. hozzájárult azonban ehhez egy állandó, nagy anyagi eszközökkel vívott propagandahadjárat, az összes újságokban, mozikban és minden más reklámeszköz felhasználásával, egységesen és központilag Zlínből irányítva. A leghatásosabb eszköz volt azonban nagy beharangozással rendezett részleges vagy teljes árleszállítások és kiadásítások mérsékelt árakon. Sajátsága a Bata-féle propagandának azonban, hogy nemcsak a vevőközönség, hanem

saját alkalmazottai körében is propagandát fejtett ki. Minden üzlethelyisége és a zlíni gyártelep falai tele voltak hatalmas feliratokkal, amelyeknek szövege mind a „Dienst am Kunden“ elvet akarta az alkalmazottak agyába vésni. Nagyon érdekes és hatásos fogás volt végül, hogy minden áru ára belföldön 9-el végződött. A cipők tehát 9, 19, 29, 59, 99 stb. csehkoronába kerültek, aminek következtében a vevőnek sohasem tűnt fel a fizetés előtt, hogy p. o. a százasából nem tíz, hanem csak egy koronát kap vissza. Ez a pszichológiai fogás azóta sok helyen utánzásra talált.

Mielőtt rátérhetnénk a bérrendszer tárgyalására, ismertetnem kell az ú. n. műhelyautonómiát, ami nélkül a nyereség-részesedésre épített munkabérrendszer érthetetlen volna. A műhelyautonómia Bata legegységibb és az ő speciális alkotása. Történt ugyan már több helyen ehhez hasonló kísérlet és elméleti kiművelést is kapott a múlt század első felében, de nem tudta felkelteni a tudományos világ érdeklődését és Bata maga — lévén egyszerű elemi iskolai végzettséggel bíró cipész-mester — minden bizonyára sohasem hallott róluk. A vállalat több kereskedelmi osztályból, számos ipari műhelyből, eladási fiókból és segédvállalatból áll. Mindezek autonóm öngazgatással bírnak. Az egész Bata-vállalat tehát számtalan önálló vállalkozóból, vállalatból és műhelyből áll, melyeket a központi igazgatás csak úgyszólván tetőszervezetként fog össze. Minden ilyen részvállalat a már említett térv alapján megkapja a reáruházott feladatot, melyet saját belátása és legjobb tudása szerint egészen önállóan végezhet. A bevásárló kap p. o. egy megbízást, miszerint meghatározott maximális áron egy bizonyos mennyiség nyersbőrt kell vennie. Ezt közvetlen tárgyalás útján eladja a cserzőtelepnek, amelyik a feldolgozott bőrt tovább eladja a cipőgyártó műhelyeknek, melyek aztán a maguk részéről ismét az eladási fiók vezetőjének közvetlenül tovább eladják, mintha mindegyik ezek közül nem a Bata-vállalat egy része, hanem önálló vállalkozó lenne. Ha p. o. Bata harisnyagyára Bata műselyemgyárához fordul egy bizonyos mennyiségű műselyemért és ez magasabb árat követel mint egy a vállalaton kívül álló idegen selyemgyár, akkor jogában áll kijelenteni, hogy nem fizet többet az áruért, hiszen máshol olcsóbban kaphatná és a műselyemgyár vezetője kénytelen az alacsonyabb árat elfogadni. Vagy ha p. o. a znaimi javító-műhely vezetője úgy találja, hogy a neki felkínált gumisarkok minősége nem megfelelő, úgy egyszerűen megtagadja az áru átvételét és a gumisarkkészítő műhely kénytelen, új és megfelelő árut szállítani. Így tehát az egyik osztály nyereséggel dolgozhat, ha egy másik veszteséget is mutat fel és viszont. Hogy jobban szemléltethessem ezt a sajátos rendszert, néhány osztály eljárását példaképen leírom. A bevásárlási osztálynak

alapos kalkuláció segítségével megállapított bizonyos összeget bocsátanak rendelkezésére beszerzés céljára. Aki olcsóbban tudja a nyersanyagot beszerezni, az saját nyereség címén a különbözet egy lényeges részét bizományi jutalékként megtarthatja. Előfordult p. o., hogy egy fiatal bevásárló egy hirtelen beállott boom következtében nem tudta a nyersgumit megvásárolni és ezért egyszerűen expediciót szervezett Brazília őserdejébe. Néhány hónap múlva újból megjelent nagymennyiségű gumival, amit közvetlenül a termelőtől vásárolt és olyan hatalmas nyereséget ért el, hogy önállósíthatta magát. Ha nem lett volna ilyen leleményes, saját zsebéből kellett volna az ártöbbletet fedeznie. Vagy vizsgáljunk egy cipőgyártási műhelyt. A műhelyvezető minden elkészített pár cipőért egy előre meghatározott összeget kap a cégtől, illetve attól az eladási fióktól, amelyik tőle a készárut átveszi. Ebből az összegből a következő kiadásokat kell fedeznie: az anyagok árát, amelyek a készgyártmány előállításához szükségesek és amelyeket a produkció menetében előtte álló osztálytól számla ellenében vásárol, a folyó kiadásokat, azaz az üzemanyag költségeit, a gépek javítását és amortizációját, a műhely helységbérét (az épületek u. i. külön autonómiával rendelkező egységek), a munkások és a segédszemélyzet munkabérét és az esetleges hibás készítményekkel járó veszteségeket, mert ezeket csak 10–20%-os levonással veszi át tőle a cég. Ami ezek után megmarad, az a műhely nyeresége, amely bizonyos kuleszerint a műhelyvezető és a közvetlenül a gyártási folyamatban résztvevő munkások között kerül szétosztásra. Ezeknek a nyereséget befolyásoló tényezőknek az alakulása azonban nagyobbrészt nem a műhelyvezető akaratától függ. Először is az előállított készáru mennyiségét, amely döntően befolyásolja a nyereséget, az említett munkaterv állapítja meg. A nyers-, mellék-, segéd- és üzemanyag ára szintén előre meg van állapítva, ő csak minőségileg meg nem felelő árut utasíthat vissza. A munkabérek részben állami munkabértörvények által, részben pedig a központi igazgatóság által vannak megállapítva, ő tehát ezeket nem változtathatja, úgyszintén elő van írva a segédszemélyzet száma, amelyet nem csökkenthet. Tekintve u. i., hogy a gyártási menet bizonyos számú munkás, illetve munkásnő föltétlen foglalkoztatását kívánja, a létszám csökkentése a többitől túlórázást kívánna, ezt pedig szintén törvény tiltja. Az egészségügyi előírások is szükségessé teszik meghatározott számú takarító- stb. személyzet alkalmazását. A napibér egy tizedéig terjedhető pénzbüntetéssel azonban sújthatja rossz minőségű teljesítmény címén a munkásait. A munkások számán, a munkaidőn és munkabéren tehát úgyszólván egyáltalában nem változtathat. A helységbéren sem változtathat. A nyereség nagysága tehát tisztán attól függ, mennyire

képes a műhelyvezető egyrészt a készárú tökéletes előállításáról gondoskodni, másrészt a berendezés kimélésére ügyelni és végül az üzemanyaggal takarékoskodni. Ezekről a tényezőktől függ a nyereség nagysága. A hetenkénti mérlegkészítésnek az az előnye, hogy rögtön észre lehet venni, ha egy osztály veszteséggel dolgozik és a szükséges javításról gondoskodni. Ha u. i. egy osztály vagy műhely huzamosabb ideig veszteséggel dolgozna, ez a vezető teljes anyagi romlását vonná maga után, tekintve, hogy ő nem csak a nyereségért, hanem a veszteségért is felelős. A többi munkás, aki a termelési jutalomban részesül, veszteség esetén csak a munkabértöbblettől esik el, fix munkabérét minden körülmények között kifizetik neki. Ugyanezen elv szerint vannak megszervezve az összes segédanyaggyárak, a műselyem-, gumi-, gumikonfekció-, harisnya- és gépgyárak, a kísérleti laboratórium, a bányauzemek, a cserzőtelepek, a fűrésztelepek, a jótékonyági intézmények, kórházak, iskolák, a gyári tüzoltóság, az éttermek, hotelek, a sajtóosztály, amely több folyóiratot ad ki, az építészeti osztály, a mozi, a javítóműhelyek, az eladási fiókok, a takarékpénztár stb. stb.

Ezekután rátérhetünk a munkabérrendszerre. Ebből a szempontból meg kell különböztetnünk a kereskedelmi alkalmazottakat, az osztály- és műhelyvezetőket, akik nyereségért és veszteségért egyaránt felelősek, a termelésben közvetlenül résztvevő munkásokat és a segédmunkásokat és -munkásnőket. A kereskedelmi személyzet az általában szokásos havi fizetést kapja, a segédszemélyzet pedig egyszerű hetibért kapott, mindkettő nem különbözött lényegesen az általában szokásos fizetés, ill. munkabér magasságától. A termelésben közvetlenül résztvevő munkások az alapbéren kívül a már leírt módon az esetleges nyereségben is részesültek. Egy teljesen szakképzett munkaerő a futószalag bevezetése óta is a kapacitás teljes kihasználása esetén kb. heti 500 csehkoronát keresett, ami az akkori váltóárfolyam szerint kb. 100 pengőnek felel meg. A műhely- és osztályvezetők szintén fix hetibért, ill. havi fizetést kaptak, ami azonban lényegesen alacsonyabb volt, mint a többi alkalmazotté. Jövedelmeik fontosabb részét az osztály nyereségének rájuk eső része képezte, ami lényegében egyéni képességeiktől függött. A bevásárlási és eladási osztály-, ill. fiókvezetőknel ez a bizományi jutalék igen erősen ingadozott és nagyon sok tényezőtől függött, úgy hogy még átlagszámot se lehet itten megállapítani. Néha igen nagy vagyonok keletkezéséhez vezetett, de majdnem mindig egyben igen jó polgári életszínvonalat biztosított. A műhelyvezetőknel ezzel szemben könnyebb már számokat megállapítani, tekintve, hogy az ő jövedelmük a műhely kapacitása által korlátozott volt. Itten a műhelyvezető általában, ha nem fordultak elő a nyereségre nézve különösen hátrányos események és a kapacitás teljesen

ki volt használva, kb. heti 2000 csehkoronát szokott megkeresni, ami 400 pengőnek, ill. a csehszlovák hadsereg egy őrnagyi havi fizetésének felelt meg. Figyelembe kell azonban még itten venni, hogy a zlíni gyártelep alkalmazottainak a vállalat a köztársaság többi részének árszínvonalánál jóval olcsóbb megélhetési lehetőséget nyújtott a már említett sajátkezelésű éttermek és áruházak üzemben tartása, valamint a vállalat által felépített és rendkívül kedvező feltételek mellett a munkások rendelkezésére bocsátott családi házak létesítése útján. Bár igaz, hogy mind ezeknek az intézményeknek kevésbé altruisztikus vagy szociális meggondolások képezték alapját, sokkal inkább szorosabb szálakat akartak fűzni a munkás és a vállalat között. Meg kell még említenünk, hogy a vállalatnak saját takarékpénztára volt. A vállalat a nyereségrészeket nem fizette teljes egészében ki, hanem 50%-át visszatartotta, a takarékpénztárban az illető alkalmazott betétjeként helyezte el és 10%-al kamatoztatta, ami a takarékpénztárak szokásos kamatlábát jelentékenyen meghaladta. Ha egy alkalmazott kivált a vállalat kötelékéből, betétjét csak egy év múlva kaphatta meg. Azonkívül is csak különleges alkalmakkor (házasodás, gyermekáldás, stb.) lehetett ezekből a kényszerű betétekből kivéteket eszközölni. Tekintve, hogy a betétek összege 1932-ben a vállalat egyévi forgalmának több mint tizedrészét (136 millió csehkoronát) tette ki, igen jelentékeny szerepet játszott a vállalat finanszírozásában.

Ez az ismertetés nem tart igényt a teljességre, célja u. i., mint már említettem, nem a Bata-vállalat egyszerű leírása, hanem azoknak a szervezési módszereknek tárgyalása, amelyek, mint feltehető, a vállalat rendkívüli sikerét eredményezték. Ezek közül némelyik olyan jellemvonás, amely minden racionalizált nagyvállalatnál fellelhető, mert a tömegtermelés lényegéből folyik. Ilyen a nagyarányú vertikális és később horizontális expanzió, a racionalizálás lehető legmesszebbmenő keresztülvitele, a magas fokra fejlesztett reklám. Minden nagyvállalatnál azonban fennáll az a veszély, hogy minél hatalmasabb méreteket ölt, minél szélesebb lesz a működési területe, annál nagyobb tisztviselői kart igényel és idővel elbürokratizálódik. Azonkívül elvesztik az alkalmazottak az önálló kezdeményezés lehetőségét, az egyéni felelősségviselést és ennél fogva nem a vállalat virágzásában érdekelt munkatársakká, hanem egyszerű bér munkásokká válnak, akik munkájukat elvégzik, bérüket vagy fizetésüket felveszik és semmi személyes érdek vagy érzelmi szál őket a vállalathoz nem fűzi. Ennek a veszélynek elkerülésére vannak hivatva azok a szervezési elemek, amelyek majdnem kivétel nélkül Bata egyéni alkotásai és sehol máshol ilyen formában és ilyen hatásosan nem érvényesültek. Ez a nyereségrészesedéssel összekapcsolt műhely-

autonómia rendszere, valamint a vele összekötött, leegyszerűsített adminisztráció.

Nem szabad azonban szem előtt téveszteni az ilyen munkarendszernek valószínű káros hatásait. Mint különösen Sombart kutatásai alapján ismeretes, az elmúlt évszázadban érte el — társadalmi szemszögből nézve — az az irány a fejlődés zenitjét, amely az előbbi korok és különösen a középkor személyes jellegű kötöttségeit minden személyes jellegükből kivetkőzni igyekezett és az emberek közötti viszonyokat, így gazdasági téren is, kizárólag tárgyi alapokra kívánta helyezni. Ezekben az alapokon áll ma is elsősorban a gazdasági élet szervezete. De ezek az alapok erősen ingadozni látszanak és igen sok kísérettel találkozunk más rendszerrel való helyettesítésükre. Bár Bata vállalatának felépítése minden elméleti meggondolástól menten és tisztán gyakorlati módon történt, mégis igen feltűnő tendenciát mutatott abban az irányban, amit Karl Bücher „Fabrikhörigkeit” néven említett és ami nem más, mint a rideg tárgyi kapcsolatok helyettesítése egy újfajta személyes jellegű kötöttséggel. Azaz: ahogy annakidején a jobbágy személy szerint volt a földbirtokhoz kötve, így lenne majdan, a fejlődési vonal végpontján, a munkás többé-kevésbbé személy szerint, ha természetesen a változott viszonyokhoz mérten, egészen más külsőségek között, a gyárhoz kötve. Hiszen a vállalat leírásánál igen gyakran találkozhattunk ide irányuló tendenciákkal. Idetartoznak mindazok az intézmények, amelyeket a munkabérendszerrel kapcsolatosan említettem (munkásházépítés, a nyereség felének kényszerű elhelyezése takarékbetétként, sőt a nyereségrészesedés egész rendszere, továbbá az a körülmény, hogy a vállalatnak saját iskolái voltak, ahol a növendékeket, kimondottan Batánál való későbbi elhelyezkedésükre való tekintettel nevelték, az alkalmazottak életszükségleteinek saját üzemből való fedezése és sok más mozzanatot). Nem jelenti ez természetesen, hogy ezeknek az intézményeknek ilyen messzemenő céljai lettek volna, Bata segítségével csupán az alkalmazott és a vállalat közti rideg jogi viszonyt melegebb, részben érzelmi alapokra kívánta helyezni, abban a helyes meggondolásban, hogy az a munkaerő, aki szívvel-lélekkel a vállalatért dolgozik, többet ér, mint aki csak a szerződés betűi szerinti pontosan körülhatárolt kötelességeit végzi. De éppen ebben az igyekezetben, a keresztülvitel módjában és kihatásaiban látom legtisztábban a fentvázolt fejlődési tendenciát érvényesülni.

Ilyen körülmények között azonban előállhat — és a jelen esetben be is következett — az a veszély, hogy a vállalat munkásai minden más érzelmi kötelemet alárendelnek a vállalathoz való hűségüknek. Ezt a körülményt kell elsősorban szem előtt tartanunk, ha az ilyen vállalati formákkal szemben állást akarunk foglalni.

Irodalom.

Eugen Erdély: Bata. Ein Schuster erobert die Welt. A. Kahler Verlag, Leipzig. 1932.

Hyacinthe Dubreuil: L'exemple de Bata. La libération des initiatives individuelles dans une entreprise géante. Bernard Grasset, Paris. 1936.

Les conditions de travail dans une entreprise rationalisée. Le système Bata et ses conséquences sociales. Revue Internationale du Travail, 1930. 48.—72. és 167.—190. o.

Nemény Vilmos Béla

IRODALOM.

Könyvismertetések.

A szántóföldi termelés és állattenyésztés üzemi tájai. Magyarország mezőgazdasági politikájának alapvetése. I. Készült a Magyar Közigazgatási Intézet és az Országos Mezőgazdasági Üzemi és Termelési Költségvizsgáló Intézet együttműködésével. Dunántúl, Pécsi Egyetemi Könyvkiadó és Nyomda R. T., 1942. 81 l. 40 térképmelléklettel.

Ugy a népesség lélekszáma, mint a nemzeti jövedelemben való részesedés alapján a mezőgazdaság még mindig a legfontosabb tényezője az ország gazdasági életének és súlyát a területvisszacsatolások még inkább növelték. Az egész ország és a termelésben közvetlenül érdekeltek szempontjából is rendkívül sok múlik tehát a mezőgazdasági termelés technikai hatásfokának és rentabilitásának a javulásán. A javítás mindkét vonalon nagyon nehéz. Egyrészt azért, mert a mezőgazdaság nagyobb egységekben méri az időt, termelési periódusa, ciklusai hosszabbak, mint az iparé és az emberi elhatározás körén kívül eső tényezők szerepe sokkal nagyobb. Másrészt, mert a termelés erősen decentralizált, nagyon sok, nagyon különböző nagyságú és nagyon különböző természeti és gazdasági adottsággal dolgozó üzemben folyik, amelyek fizikailag is szétterülnek. Mindezek egyformán jellemzői a mezőgazdaságnak mindenütt. Ami a magyar mezőgazdaságot mégis különösen jellemzi, az a természeti adottságok, elsősorban a talaj rendkívül nagy változatossága. A különböző talajok foltokban fordulnak elő és az ország talajtérképe mozaikhoz hasonló. Fredményt csak nagyon céltudatos, nagyon átgondolt politikától várhatunk. Nagyon fúrosan hangzik, de igaz, hogy néhány, aránylag rövid időszakról eltekintve, a magyar mezőgazdasági politika a céltudatosságot és átgondoltságot nélkülözte. Sok erőfeszítés, sok jószándékú intézkedés fulladt kudarcba azért, mert más erőfeszítések, intézkedések hatásukat közömbösítették. A stagnálás, helyesebben az a nagyon kismértékű haladás.

amely a magyar mezőgazdaságot országos viszonylatban jellemezte az utolsó évtizedekben, talán főleg ennek a következménye.

Azok az erők, amelyeknek eredője a mezőgazdasági politika, nem tudtak huzamos időre egyensúlyi helyzetbe jutni és nyilván ennek köszönhető a politika tétovázása és határozatlansága. Azt képzelné azonban az ember, hogy a tárgyi alap kiépítése független a politikától, mert bármilyen célkitűzést szabjon is az meg, a kívánt célt csak akkor fogja elérni, ha a tények, a tények közötti összefüggések ismeretére épül. Valójában ez az alap is hiányos, sokkal hiányosabb, hogysem erre eredményes mezőgazdasági politikát építeni lehetne. Ezért figyelemreméltó minden olyan munka, mely a sok mezőgazdasági politikai tárgyú írás mellett az adottságok objektív megismerésére törekszik és azt a ténybeli alapot szélesíti, munkálja, amelyre politikát építeni lehet. Ezeknek a munkákak a sorába tartozik a címben említett mű is, Elek Péter munkája a szántóföldi termelés és állattenyésztés üzemi tájairól.

A munka két részből áll. Nagyobb része az üzemi tájak kijelölésének a szolgálatában áll, másik, kisebb része — mely Vörös János munkája — az egyes állattartási ágazatok takarmányszükségletét próbálja megállapítani. Az üzemi tájak elhatárolásához Elek először a természeti viszonyok, a talaj és klíma szerepét tárgyalja vázlatosan a Beke-atlasz legutolsó kiadásának ismert térképei alapján. Ezután a művelési ágak elterjedését vizsgálja. Végül a legfontosabb szántóföldi növényeket sorra véve termelésük feltételeit sorolja fel és megadja elterjedtségüket. Utóbbi sok szemléltető térképen is bemutatja. Ezek alapján és az állattenyésztés hasonló vizsgálatának az eredményeit figyelembe véve, próbálja elhatárolni az egyes üzemi tájakat. Az 1939. évi, Felvidékkel megnagyobbodott országterületen 7 üzemi tájat különböztet meg. Az első a Kisalföld és az Északdunántúl, a második a Bakony és Zalavidék, a harmadik Délkeletdunántúl és a Dunavölgy, a negyedik a Duna-Tiszaközi homokhát, az ötödik a Tiszavidék, a hatodik Északkelet és a hetedik a Felvidék. A hét, országrésznek beillő nagytáj különösen az első és hetedik tájon sok közép- és kistájra bontható.

Az üzemi tájak kijelölése — mint maga a tanulmány is megállapítja — nem azt a célt szolgálja, hogy a közigazgatás területi beosztása hozzá alkalmazkodjék, hanem azt, hogy mezőgazdaságfejlesztő terveknel és intézkedéseknél alapulvegyék és a mezőgazdasági statisztikai adatok területi összevonásához a természetes tájakhoz nem alkalmazkodó közigazgatási egységeknél alkalmasabb egységeket adjon. Üzemi tájak alapulvétele a mezőgazdasági statisztikai adatok feldolgozásánál és mezőgazdaságfejlesztő terveknel valóban tetszetős és hasznos

gondolat, könnyebbé teszi a tervezést és az intézkedések hatásának ellenőrzését, mint a közigazgatási egységek alapulvétele. A cseh-szlovák mezőgazdasági statisztika hasonló eljárást követett akkor, amikor répatermő, gabonatermő, burgonyatermő és takarmánytermő vidékeket különböztetett meg. Az ezekre a területekre kiszámított viszonyszámok sokkal pregnánsabbak voltak a közigazgatási egységekre kiszámított viszonyszámoknál. Más kérdés, hogy a területek elhatárolásánál alkalmazott kritériumok mennyiben megfelelőek. E munka igen sokoldalú tájékozottságot és módszerbeli készséget kíván, nem utolsósorban statisztikait. Elek a járásig nyúl le és tájait a megyehatárok figyelmen kívül hagyásával járásokból rakja össze. Az átmenet így aránylag könnyen biztosítva van és a mellett a táj mozaikdarabjai elég kicsik. Sajnos, éppen az a fejezet, amely magyarázatot volna hivatva adni az üzemi tájak elhatárolásánál követett módszerrel, elég szűkszavú és az ebből a szempontból legfontosabb két térkép közül az egyik (40. sz.) nyomdatechnikailag nem jól sikerült, ami olvasását nagyon megnehezíti, a másik (39. sz.) pedig túlkomplikált ahhoz, hogy még az ilyen munkában bizonyos tájékozottsággal rendelkezők számára is meggyőző legyen. Az állattenyésztés üzemi tájainak vizsgálatánál az állományűrűség vizsgálatának szokásos módja mellett a szarvasmarha-, ló- és sertésállomány egymáshoz viszonyított nagyságának a változására is tekintettel van. A hármass megoszlás vizsgálatánál alkalmazott háromszög-diagramm -- attól félünk -- ismét bővebb és meggyőzőbb magyarázatot igényelne ahhoz, hogy a belőle levont és elég apodiktikusan fogalmazott következtetések elfogadhatók legyenek. A statisztikai manipulációk bővebb magyarázatára már csak azért is szükség volna, mert a statisztikai anyag jellemzésével és a módszerek ismertetésével kapcsolatban odavetett megjegyzések sok esetben nem nagyon megnyugtatóak. Így pl. azok, amelyeket a 16. oldalon a vetésterületi statisztika és a termésátlagok megbízhatóságával, a 24. oldalon a burgonya nyírségi vetésterületének és az országos termésátlagnak a viszonyával, a 28. oldalon ismét a termésátlagokkal, a 41. oldalon a vágóhídi állatvágások statisztikájának felhasználásával, a 42. oldalon a reprezentatív felvétellel és eredményének felhasználásával kapcsolatban mond.

Ismertetésünk végére hagytuk a sorrendben is utolsóelőtti fejezetet, mely, mint említettük, egyes állattartási ágazatok takarmányszükségletének megállapításával foglalkozik és Vörös János munkája. A fejezet nagyon vázlatos és a számítás végeredményét, az ország három legfontosabb állattenyésztési ágának a takarmányszükségletét sem adja meg. Pedig érdekes lett volna az eredmény számszerű egybevetése más hasonló számítások, így pl. Matolcsy Mátyás a Gazdaságkutató Intézet

kiadásában megjelent számításának eredményével, amelyet Vörös mégcsak meg sem említ. Erre így sajnos, a sertésállományt kivéve nincsen meg a lehetőség. Részletesebben ugyanis csak a sertésállomány takarmányszükségletének a kiszámítását ismerteti. Az országos összesítő adatok alapján kívánja kiszámítani „1000 kg élősúly sertés” takarmányszükségletét keményítőértékben és fehérjében. Hogy a szükséglet megállapításánál a különböző korú sertések eltérő takarmányigényét figyelembe vehesse, kiszámítja „az országos átlagnak megfelelő 1000 drb-os állomány” súlyának megoszlását korcsoportok szerint. Ez a számítása azonban hibás. Számítási módja csak akkor volna helyes, ha a zsír- és húsertések száma egyenlő volna. A hivatkozott forrás szerint azonban 1939. október 15-én a sertésállomány 78%-a volt zsírsertés és 22%-a húsertés. „Az országos átlagnak megfelelő 1000 drb-os állomány” összes súlya így — a kisebb súlyú zsírsertések nagyobb arányának megfelelően — kisebb és természetesen a súlymegoszlás is más. Ennek következtében hibás a kiszámított takarmányszükséglet is. A kiszámított két kulcsszám még akkor sem volna nagyon alkalmas járások, vagy megyék takarmányszükségletének a kiszámítására, ha a számításba nem esne hiba, mert a kisebb területek sertésállománya összetételében nagyon különbözik az országos átlagnak megfelelő állomány összetételétől.

A takarmányszükséglet kiszámítási módja ellen más szempontból is észrevétel tehető. Kérdés, indokolt-e feltételezni a sertésállomány összetételének az állandóságát, amikor tudjuk, hogy az összetételében nagyon változó és ha a számítás egyszerűsítésére állandó összetétellel számolunk, helyes-e az októberi állapotot alapul venni. Mindenképpen túlzottnak látszik 365-tel szorozni a napi adagokat, amikor köztudomású, hogy a sertésállomány jelentékeny része a nyári hónapokban legelőn, tarlókon találja meg a táplálékát. A számításban szereplő átlagsúlyok ugyancsak túlzottnak látszanak. A nagy súlyok és a 365 nappal szorzott bő adagok okozhatják, hogy a fenntartási szükséglet 1000 kg élősúlyra számítva kb. négyszer akkora, mint Matolcsy említett tanulmánya szerint és a fenntartás és hizlalás takarmányszükséglete közötti arány is egészen eltérő.

Az állatállomány takarmányszükségletének megállapítása, akár egy összegben, akár vidékenként, igen körültekintő munkát kíván. Bármilyen alaposan és körültekintően készüljön is azonban a becslés, eredményét nyugodtan csak akkor fogadhatjuk el, ha minden, az eredmény helyességének a megítélése szempontjából fontos elvi és számítástechnikai részletet ismerünk és a mások számításainak az eredményével szemben mutatkozó különbségekre elfogadható magyarázatot kapunk. A fejezet ezekben a kérdésekben adósunk marad, amint adós

marad az azt megelőző is, amely az egyes járások állattartásának a jellemzésére értékszámokat használ, a nélkül, hogy részletesen elmondaná ezek kiszámításának a módját. E nélkül pedig ilyen számok nem sokat mondanak.

Mindez a munka zömének érdemét és hasznát nem érinti. Az egyes növények, ill. egyes járások termelési viszonyainak az ismertetése szép és jó munka, gyakran érzett hiányt pótol és használható akkor is, ha az üzemi tájak elhatárolásánál alkalmazott módszerrel és a tájak határaival nem is értünk esetleg egyet. A munka használhatóságát nagyon emelte volna a térképek alapjául szolgáló statisztikai anyag közlése. Tanulságos lett volna, ha az egyes üzemi tájakat a tanulmány több üzemi viszonzszám kiszámításával jellemezte volna, mert a tájak, valamint a közigazgatási egységek viszonzszámainak összehasonlításával jobb és meggyőzőbb képet kaptunk volna a tájegységek alkalmazásának az előnyeiről és az elhatárolásuknál követett módszer jóságáról.

Schweng Loránd.

Domány Gyula: Új gazdasági jelenségek. Béta irodalmi részvénytársaság, Budapest, 1942. 416 oldal.

Ennek a terjedelmes, érdekes és gondolatokat ébresztő könyvnek a keletkezését, vagy ha szabad ezt a kifejezést használni, fejlődéstörténetét a bevezetés mondja el. A bevezetések szokványosan felületes átlapozásától eltérően ezt a két oldalt el kell olvasni, mert ez sokat megmagyaráz a kötetet alkotó közgazdasági problémakörök összeválogatásából, ezek egymásba kapcsolódásából, a problémák magyarázatából és egyes esetekben a megoldásukra irányuló kísérletekből.

Az első világháborút befejező úgynevezett békeszerződések a háború által összebogozott gazdasági érdekszalakat nem válogatták szét sikeresen, a gazdasági kérdéses csoportok problémáit nem oldották meg szerencsésen és ezért a békekötések után a fejlődés nem haladt abban az irányban, amely a világgazdaság zavartalan kialakulását vonhatta volna maga után. Tegyük hozzá ehhez a nagyon általánosan hangzó megállapításhoz, hogy ez azért történt így, mert a béke diktátorai megfélemeztek a közgazdasági élet alapvető törvényeiről és olyan állapotokat akartak stabilizálni, melyek az egyik félre kizárólag előnyöket, a másira nézve pedig kizárólag hátrányokat jelentettek volna. Így visszaasságok és rendellenességek állottak elő, először az egyes államok, azután az országok egész csoportjai, majd pedig egész földrészek gazdasági életében. A politikai győzők, akik egyoldalúan gazdaságilag is győztesek is szerettek volna lenni, kénytelenek voltak segítségükre menni a

legyőzötteknek, ha nem akarták, hogy az általános gazdasági veszedelem őket is magukkal ragadja. Esztendőkön át egymást követték a megoldási kísérletek, megbeszélések, tárgyalások és konferenciák, melyek között a tárgysorozat fontosságánál, továbbá a résztvevő államok nagy számánál fogva, különösen kiemelkedik az 1933. évi londoni világgazdasági konferencia. Egyik-másik konferencia hozott ugyan hasznos javaslatokat, részletkérdésekben történtek üdvös intézkedések, de mind ezeknek az értekezleteknek legnagyobb része gyakorlati szempontból eredménytelenül fejeződött be, mert az államok egyik vagy másik csoportja politikai vagy gazdasági szempontok által indítatva megtagadta, vagy nem tartotta lehetségesnek az elfogadott javaslatokhoz való hozzájárulást.

Volt azonban ezeknek a tárgyalásoknak és a tárgyalásokkal egyidejűleg az első világháborút követő közgazdasági irodalom termékeinek egy közös jellemző vonásuk: főleg a kereskedelmi és valutapolitika terén olyan jelenségek telmerülése, amelyek a szerző szerint korábban a gazdaságpolitikában teljesen ismeretlenek voltak és minden állam közgazdasági politikáját új irányokba kényszerítették. Domány könyve ezeknek az új jelenségeknek elméleti és gyakorlati tárgyalását tűzte ki célul. De minthogy a jelenségeket az ismert fogalmak keretébe igyekszik beállítani, fejtegetéseinek megalapozása gyanánt tárgyalja a már korábban ismert jelenségeket is, hogy a régebbi és újabb jelenségek közötti összefüggést így tegye érthetővé. Szellemi háttér szempontjából ugyanaz a folyamat játszódik le a szemünk előtt, amelyen mindnyájan átmentünk, akik az első világháború előtti időben ácsoltuk meg közgazdasági alapfogalmaink keretét és most ebbe a keretbe egész sereg idegen kategóriát kell beillesztenünk. Félreértések elkerülése végett meg kell mondani, hogy mindezek a fogalmak, — infláció, defláció, refláció, devizakényszergazdálkodás, árpolitika, ármegállapítás, nagytérgazdálkodás, tervgazdaság, irányított gazdálkodás, világgazdaság és így tovább, — csökevény formáikban, vagy más nevek alatt már azelőtt is megvoltak, de valahogyan kívül estek a gazdasági realitások körén és relatív jelentőségükben az utolsó húsz esztendő alatt nyomultak az előtérbe. A különböző kérdéscsoportok iránti érdeklődés a közgazdaságtan tudományában is a gyakorlati szükségleteknek megfelelően hullámvonalban mozog. Ezt nagyon érdekesen és szemléltetően bizonyítja az a nagykiterjedésű és az egyes fejezetek kapesán ismertetett irodalom, amelyre a szerző az egyes kérdések tárgyalása során hivatkozik.

Elmellőzve a könyv két első fejezetének inkább történeti visszapillantás és elméleti fejtegetés jellegével bíró részeit, a fő kérdéscsoportok, melyekkel a könyv foglalkozik, a következők: a pénzrendszerek és ezek keretében különösen a

pénzrendszer-tervezetek és a valuta irányításának problémája; a jegybankpolitika, a pénz értékállandóságának biztosítása s az ehhez szükséges kereskedelempolitikai korlátozások; a pénzmenyiség problémája, illetve az infláció és defláció kérdése; a devizakényszergazdálkodás; az árpolitika; a kereskedelmi politika új útjai s ehhez kapcsolódva a nagytérgazdálkodás és a világgazdaság. Magától értetődőleg egy négyszáz oldal meg-
haladó könyv tartalmának ez a dióhéjnal is szűkebbre szorított felsorolása legfeljebb az általános irányok jelzésére lehet alkalmas, de semmiféle tekintetben pontosságra nem tarthat igényt. Ennyitől is megállapítható azonban, hogy a szerző, aki egyes kérdéseket beható részletességgel tárgyal, bizonyos mértékig a közgazdaságnak majdnem az összes jelenségeit érinti. Könyvére majdnem azt lehet mondani, hogy egyetemes közgazdaságtan, az újonnan felfedezett gazdasági jelenségek különös figyelembe vételével.

Nagyon érdekesek a szerzőnek a kezdő huszas évek tapasztalatai alapján az *inflációra* vonatkozó fejtegetései. Meghatározása szerint az infláció lényegében mértéktelen pénztermelés, vagyis a fizetési eszközök mennyiségének olyan szaporítása, melyet sem a termelés, sem pedig a forgalom aránvai nem indokolnak. Inflációnál a pénz elveszti két alapvető jellemvonását, törvényes fizetési eszköz jellegét és általános értékmérő tulajdonságát. Az infláció, miként a huszas évek tapasztalatai mutatják, *circulus vitiosus* jellegével bír. Kezdetben a pénzszaporítás okozója a drágaságnak, az események későbbi folyamán azonban ok és okozat úgy összefonódnak egymással, hogy nem lehet őket egymástól különválasztani. Törvényszerű jelensége minden inflációnak, hogy a közönség előre eszkomptálja a pénzérték egyébként csak későbbre várható csökkenését. Ez a jelenség nemcsak lélektani, hanem a pénz forgási sebességének figyelembevételével pénzülméleti alapon is megmagyarázható. Legszomorúbb jelensége az inflációnak, hogy benne csak az anyagi termelés kapja meg ténylegesnek látszó ellenértékét, ellenben magával hozza a szellemi munka aláértékelését és különösen a középosztály teljes elszegényedését. Minden inflációt *valutarendezésnek* és az *értékarányok helyreállításának* kell követni. Hogy ez mennyi ideig tart és miként bonyolódik le, az esetről-esetre nagyon különböző. Nem lehet tagadni, hogy az első világháború és az azt követő idők szomorú tapasztalatai bizonyos okulást hoztak magukkal. A mostani világháborúban majd minden ország pénzügyi kormányzatánál tapasztalni lehet, hogy az inflációt elkerülni törekszenek s az adózás és belső kölcsönpolitika segítségével igyekeznek a háború pénzügyi eszközeit előteremteni.

Igen részletesen foglalkozik a szerző a *devizakényszergazdálkodás* kérdésével és mintegy ennek megalapozása gyanánt

általánosságban nyújtja a *kényszergazdálkodás* elméletét. Ennél a kérdéscsoportnál a fogalmakat néha csak árnyalatok választják el egymástól és nagyon könnyen egymásba olvadnak. Alapjában véve az állam minden gazdasági intézkedésének végrehajtásánál kényszerítő eszközöket is alkalmaz, mégis csak bizonyos esetekben beszélhetünk kényszergazdálkodásról. A szerző szerint kényszergazdálkodás alatt az államnak azokat a gazdaságpolitikai cselekedeteit kell érteni, amelyek csak a közhatalom erejére támaszkodnak és a gazdasági élet előre kijelölt területén *totális rendezést* vonnak maguk után. A kényszergazdálkodás, mint olyan, eszköze az *irányított gazdálkodásnak*, amelynél az állam bizonyos célok elérését tűzi ki maga elé. Cél szempontjából az irányított gazdálkodás állhat például a nemzetvédelem szolgálatában és ez esetben *nemzetvédelmi gazdálkodási rendszer* lesz belőle. Ha az irányítás nem a körülmények esetleges alakulása szerint történik, hanem előre meghatározott tervhez idomul, *tervgazdálkodás* jellegét ölti magára. Ha a kényszergazdálkodás letér a magángazdálkodás irányításának útjáról s az állam a legszélesebb területeken, különösen a termelésnél és a szétosztás eszközlésénél a magánvállalkozás helyébe lép, *államgazdálkodás* lesz belőle. Ime, mindezeket a fogalmakat elméletileg 1914 előtt is el lehetett képzelni, de gyakorlati jelentőséget csak a huszas évektől kezdve öltöttek magukra.

Különösen erősen mutatkozik az elmélet és gyakorlat egymáshoz való viszonyának ez az eltolódása az *árkérdésnél*. 1914 előtt szinte belenőtünk a klasszikus közgazdaságtannak a kereslet és kínálat egymáshoz való viszonyára felépített árelméletébe. A hatósági ármegállapítás lehetősége, egyes monopoliумos cikkektől eltekintve, melyeknél a fiskalitási szempontok voltak az irányadók, szinte kívül esett egy egész korszak közgazdasági gondolkodásának körén. A *justum pretium* fogalmához bizonyos mértékig a közép-kornak és a céhek világának mellékezte tapadt. A gazdasági viszonyok, az egyes államok gazdasági politikájának alakulása, különösképpen azonban a háború, magukkal hozták az államnak az árak kialakítására irányuló tudatos és határozott beavatkozását. Az áraknak ilyen szabályozása azonban hatásaiban és vonatkozásaiban messze túlterjedt az egyes cikkek piaci árának fixírozásánál; olyan, mint a tó vizébe dobott kő, amelynek hullámgyűrűi minden irányban tovaterjednek. Az ármegállapítás nemcsak gazdasági, hanem szociális kérdés is, amínhogy a legtöbb esetben a kormánynak az áralakulásba való beavatkozását szociális szempontok indokolják. A probléma bonyolultságát fokozza, hogy a fix javadalmazású tisztviselők és a szellemi munkások kivételével csaknem minden fogyasztó egyúttal termelő is és hogy a tisztán fogyasztói szempontból fellegott árpolitika magát a

termelést veszélyezteti. Nehézsége az árpolitikai elképzelések tökéletes keresztülvitelének az is, hogy az ilyen elgondolások csak egy teljes *autarkia* keretében volnának megvalósíthatók, ilyen autarkia lehetőségei azonban csak elméletileg képzelhetők el, de a gyakorlatban hiányoznak. És úgy a múlt, mint a mostani világháború tapasztalatai mutatják azt is, hogy még a legszigorúbb és a lehetőséghez képest legtagabb területekre kiterjedő árszabályozás és árellenőrzés sem tudja a háború konjunkturalis nyereségeit kizárni. Minden háború szociális eltolódásokkal jár és minden háborúban érvényesülnek azok a megállapítások, melyeket Sombart a *Krieg und Kapitalismus* ban lefektetett. A háborúban *felesleges vásárlóerők* keletkeznek és az államnak, illetve az állam pénzügyi politikájának egyik feladata az is, hogy ezt a felesleges vásárlóerőt megfelelő mederbe terelje.

Az árpolitikához hasonlóan a régítől eltérő dinamikai jelentősége van a gazdaságpolitika keretén belül a *nagyterg gazdaság* és a *világgazdaság* problémájának is. A haladás a nagyobb gazdasági egységek felé a fehér ember világában párhuzamos volt a politikai fejlődéssel és mint jelenség, már a XVIII. század óta ismeretes. De míg ezt a folyamatot a múltban megszoktuk a gazdaságtörténelem egyik egyszerű fejezetének tekinteni, most mint célkitűzés, mint program és mint további gazdasági szükségszerűség szerepel előttünk. Milyen legyen ez a sokat emlegetett nagyterg gazdaság, mekkora területekre terjedjen ki, milyenek legyenek az egyes önmagukban életképes gazdasági területek létrejöttének földrajzi, gazdasági és pénzügyi előfeltételei, milyen legyen az egyes gazdasági területeken belül, különösen a németek által hangoztatott vezető nép és a többi bekapcsolt népek egymáshoz való viszonya és miként álljanak szemben az így megalakuló nagy gazdasági területek egymással: mindezek olyan kérdések, amelyeknek megoldása még csak a jövő kódében rejtőzik, de amelyeket felvetni és elméletileg megalapozni egyáltalán nem fölösleges.

A könyvön meglátszik a törekvés, hogy a régi elméleteket összeegyeztesse az új jelenségekkel, illetve ezeket beleillessze meglevő közgazdasági ismereteink körébe és helyük kijelölése mellett viszonylagos súlyukat és jelentőségüket is megállapítsa. Befejező soraiban megállapítja a szerző, hogy a laikusok által elképzelt „Vissza 1914-hez” jelszava ma már az elképzelhetetlen utópiák közé tartozik. Ennek megfelelően igyekszik vázolni azokat az új szempontokat és újszerű kérdéseket, melyek az új világrendezésnél gazdasági szempontból tárgyalandók lesznek. Ezen a téren egyelőre a kérdések felállításánál messzebb menni nem lehet. A megoldás ugyanis elsősorban a politikai viszonyok alakulásától függ, a megoldás mikéntjének megrajzolása pedig túlmegegy a közgazdaság keretein és a jövődömondás halálatlan feladatkörébe vág bele.

T. S.

Kokkalis, Alexander: Die Theorie der Arbeit. Neue Grundlage der Sozialökonomik. Erster Band. Jena. G. Fischer. 1942. 302 oldal.

A szerző, aki egyébként az athéni egyetem közgazdaságtan professzora, a közgazdaságtan új és pozitív alapjait akarja két kötetre tervezett munkájában lerakni. Olyan alapokat -- miként azt előszavából megtudjuk -- melyek az időtől és a helytől függetlenek. Elmélete négy pontban különbözik az eddigi elmélethez: 1. Csak egyetlen gazdasági eszközt és általában eszközt ismer el, ez a munkaerő. 2. A termelési folyamat szerinte spirális alakú (visszatérő, de nem körfolyamot alkotó), mert a termelés a fogyasztással nem fejeződik be. A termelő erők véget nem érő spirális alakú mozgást végeznek. Ugyanis amit ma termelünk, vagy birtokolunk, az nemcsak a mai munka terméke, hanem ahhoz sok generáció szellemi munkája is hozzájárul. 3. A termelő erőket funkciójuk szerint két tényezőre osztja fel, úgy mint a rendelkező és a kivitelező tényezőre. A tőke, munka, föld csak termelési eszközöket jelentenek, de nem termelési tényezők. 4. A rendelkező és a kivitelező tényező értékviszonya döntő az értékprobléma és ezzel együtt a jövedelemelosztás szempontjából. Az eddigi elméletek szerint az ú. n. termelési tényezők (munka, tőke, föld) összegeződhetnek, holott a rendelkező és kivitelező tényezők között sokszorozó viszony áll fenn. Munkájának azért adta a fenti címet, mivel mindent a munkára vezet vissza.

Elsősorban a gazdaság fogalmával és lényegével foglalkozik. Kiindulási pontja az a mindenki által elfogadott tétel, mely szerint a gazdaságnak és gazdálkodásnak jellemzője a szükséglet-kielégítésre szolgáló eszközök szűkös volta. Mindjárt felveti a kérdést, mely eszközök állnak szűkösen rendelkezésünkre. Csakis azok, melyekkel nem lehet minden fellépő szükségletet kielégíteni. Azonban lehetséges-e -- legalábbis elméletileg -- minden szükségletet teljesen kielégíteni? A szükségletek ugyanis határtalanok. Azok egy pontból kiindulva, minden irányban a végtelenségig haladnak. Ha azokból egy bizonyos kör kielégül, újabb, sokkal nagyobb kör nyílik meg. Ez az emberi természetből következik. Ezért nem lehet minden szükségletet kielégíteni és nem lehet elképzelni gazdálkodás nélküli állapotot. Az ember szükségleteit csakis munkája segítségével tudja kielégíteni. Csak ezzel rendelkezik szabadon és éppen ennek szűkös volta az oka annak, hogy nem tudja az összes szükségleteit kielégíteni. Az eszközök szűkös voltának oka tehát nem a külső világban keresendő, hanem az ember belső világában. A gazdaságban csak egy szűkös eszköz, illetve eszköz van, ez az emberi munkaerő. Ami azon kívül esik, az csak fejtétel. Eszköznek csak az tekinthető, ami az emberi célok megvalósításában köz-

reműködik és az ember rendelkező hatalmának van alávetve. A természet nem ilyen, bár nélküle az emberi élet el nem képzelhető. A természet csak feltétele az emberi életnek. Ezért termelési tényezőnek nem tekintendő. Az embernek kezdetben csakis saját energiája felett volt rendelkező hatalma. Később munkájának egy része a külvilágban kikristályosodott, és így ma már ezzel is rendelkezik.

Az emberi cselekvések alá vannak vetve a mindenség törvényeinek, tehát az okszerűség és az energiamegmaradás törvényének. Minden, ami létrejön, vagy megszűnik, csak az erők végtelenül sokféle módon lehetséges kombinációja, vagy formája. Minden keletkezésének és megszűnésének, minden mozgásnak az erő az okozója. Ez az erő pedig a szellem — mely minden felett rendelkezik — és a kivitelező szervek — melyek mindent elvégeznek, amit a szellem elhatároz — együttes működéséből áll elő. Ezért csakis két erő van a világon: a rendelkező, azaz szellemi és a kivitelező erő. Az embernek a mindenség végtelen erőiből egy parányi részecske áll rendelkezésére, ez a saját szellemi és testi ereje. Előbbi ad mindig irányt az utóbbinak. Az ember céljainak megvalósítására csakis saját energiájával rendelkezik. Ez az ő eszköze és csak ez az egy gazdasági eszköz van. Minden más csak létfeltétel. Mindaz, amit az ember a külvilágból birtokol, nem más, mint a külvilágban kikristályosodott munkaerő. Minden emberi cselekedet gazdasági cselekedet, mivel csak egy szűkös eszköz van, az emberi munkaerő és azt minden cselekedet igénybe veszi. Ezért téves az a hit, hogy nem lenne munkára és gazdálkodásra szükség, ha az összes javak tölös mennyiségben rendelkezésünkre állnának.

Az ú. n. gazdasági elvet teszi ezután kritika tárgyává a szerző. A gazdasági elv három formában fogalmazható: a) adott eszközzel a lehető legnagyobb eredményt elérni; b) meghatározott eredményt a lehető legkisebb eszközzel elérni, vagy ami ugyanaz, meghatározott célt a lehető legkevesebb eszközzel megvalósítani; c) a lehető legkisebb eszközzel a lehető legnagyobb eredményt elérni. Ha például az utóbbit vizsgáljuk, azt látjuk, hogy két ellentétes követelményt támaszt. Mintha azt kívánnánk, hogy valami kevés erővel lehetőleg gyorsan fusson, vagy nehéz terhet emeljen fel. A második esetet vizsgálva is ugyanezt látjuk, mely szerint adott célt a lehető legkisebb eszközzel kell elérni. Az eszközök mindig szűkösek, az eredmények azonban a végtelenségig fokozhatók. Ez azonban csak úgy lehetséges, ha a rendelkezésre álló eszközökön kívül még egy erő is résztvesz a gazdasági folyamatban, amelyik a rendelkezésre álló eszközöket úgy irányítja, hogy az eredmény a lehető legnagyobb legyen. Ez az erő a szellemi erő. Ezért a gazdasági elvet helyesen a következőképen kell fogalmazni: a kivitelező energiát úgy kell vezetni, hogy a lehető legnagyobb eredményt

érjük el. Ez azt is jelenti, hogy minden eredményt meghatároznak az eszközök. Azonban nemcsak az eszközöket, hanem a feltételeket is figyelembe kell venni, hiszen az eredmény attól is függ, milyen feltételek forogtak fenn. Tehát az előbbi tételt a következőképen kell kiegészíteni: azonos eszközökkel és feltételekkel azonos eredményt elérni. Az eredmények létrehozásában tehát kétféle erő működik közre, és ezek az eszköz és a feltétel.

Kokkalis elmélete a munkaerőre van felépítve, szemben a materialisztikus klasszikus felfogással, mely a szűkös javakat a külvilág tárgyi javaiban látta. Ezért elmélete nem az anyagi javak termelésével és fogyasztásával foglalkozik, hanem a természetes és a külvilágban tárgyasított munka-energia törvényszerűségeivel és azok kifejtésével. Ez az energia spirális alakú úton halad. Nem fejeződik be a fogyasztással, hanem folytonos, visszatérő, de nem körfolyamatot alkotó mozgásban van, azzal a céllal, hogy a természetből minél többet vessen alá az emberi akaratsnak. Körfolyamat csak sztatikus gazdaságban lehetséges. Az emberi szükséglet-kielégítés nem más, mint a természet által elfogyasztott energia pótlása. A termelési erők belső világunkból kiindulva a külvilágban tárgyasulnak, hogy aztán ismét visszatérjenek. Ez a termelési folyamat, mely eszerint két részre osztható, a belső és a külső termelésre. Előbbibe tartozik a természetes, vagy emberi munkaerő reprodukálása és kiképzése, utóbbiba a külvilágban kikristályosodott munka-energia reprodukálása és fokozása. A gazdaság három elemből tevődik össze: a gazdasági erőkből, azaz eszközökből, a szükségletekből és a szükséglet-kielégítésből. Utóbbi a gazdálkodás célja. A szükségletek az indokai és az erők az eszközei az emberi cselekedeteknek. A szükséglet ellentétes fogalma az eszköznek, mivel a szükséglet hiányérzést jelent, az eszköz pedig erőt, amivel ezt megszüntethetünk. Az egyik a passzív, a másik az aktív oldala az emberi élet mérlegének. A szükségleteket, mint üres tartányt foghatjuk fel. Az eszköz az a folyadék, mely ezt a tartányt egy bizonyos szintig megtölti. Az ember megelégedettsége nem a ki-elégíthető szükségletek terjedelmétől és intenzitásától függ, hanem éppen fordítva, a ki nem elégíthetőkétől. A szükségletek kétfélék lehetnek: tisztán vagy túlnyomórészt erőszükségletek, vagy tisztán vagy túlnyomórészt élvezeti szükségletek. Előbbiek ismét kétfélék: dinamikusak, melyek kívánságot jelentenek a munka produktivitásának növelésére és sztatikusak, melyek eme erők reprodukálását célozzák. A gazdasági erők növekvő, eső, vagy állandó irányt vehetnek és így az egyes gazdaságok lehetnek dinamikus, sztatikus, vagy visszaerő irányúak.

Részletesen foglalkozik a tőke problémával a szerző könyvének második részében. A tőke szerinte nem más, mint a külvilágban tárgyasított munkaerő. A tőkejavak szaporítását a

meglevő módszerekkel nem ismeri el tőkeképződésnek. Szerinte a tőkeképződés az ember szellemi erejének terméke és az emberi munkaerő új irányokban való kikristályosodását jelenti. Csakis a dinamikus, új felfedezések, illetve új termelési módszerek által létrejött javak tekinthetők tőkeképződésnek, egyébként csak tőkeszaporításról beszélhetünk. A tőkének sztatikus és dinamikus fogalmát állítja fel. Előbbi tőkefogalom az összes külső termelő erőt felöleli, míg utóbbi csakis azt, amelyik ténylegesen a termelést szolgálja, mondhatnánk, üzemben van.

A következő részben a termelési erők mennyiségi és dinamikus növelésének tárgyalása következik, bőséges dogmatörténeti résszel, melyben elsősorban a takarékosági elmélettel száll szembe. Rámutat, hogy a tőkeképződés nem a termelő erők mennyiségi összegyűjtésében áll, mint azt a takarékosági elmélet hívei hiszik, hanem a tőkeképződés lényegét a rendelkező tényező minőségének javulása alkotja. Sorra veszi a takarékosági elmélet ellenzőit is és különös elismeréssel emeli ki Heller Farkast, mint aki helyesen fogja fel a takarékoság értelmét és nem tartja azt az egyetlen tőkeképző tényezőnek, és élesen rávilágít a tőkeképződés egyéb feltételeire. Csupán azt kifogásolja nála, hogy ő is a termelési tényezők régi beosztásának alapján áll. A takarékosági elmélet legnagyobb hibáját abban látja, hogy nem a termelő erők, hanem az anyagi javak takarékoságának elmélete és ezért a tőkeképződést nem mint a termelő erő fokozásának egyik alkérdését tekinti, hanem azt az anyagi javak mennyiségi szaporításában látja. Pedig a főkérdés az, hogyan lehet a termelő erőket dinamikusan növelni. Nem a tőkejavakat, hanem a termelő erőket kell növelni.

A gazdaságban két főfolyamat játszódik le: a termelés és megsemmisülés. Utóbbi magában foglalja a termelő erőknél bármilyen módon fellépő veszteségeket. A termelési erők megsemmisülése részben tudatosan, az ember akaratából kifolyólag történik. Ilyen a fogyasztás és a felhasználás: (Konsumtion, Verbrauch.) Nem akart okok: az elpusztulás és elhasználódás (Vernichtung, Verzehr). A fogyasztás a szükséglet-kielégítéssel kapcsolatos. A szükségletek erő- és élvezeti szükségletek lehetnek. Elszerint produktívak, vagy konsumtívak. A felhasználás (Verbrauch) alatt a szerző a fogyasztás mellett álló azt a jelenséget érti, amikor a termelő erőket egoisztikus célból használják fel, úgy hogy az az összesség érdekeivel ellentétben áll. (Ilyen például a sztrájk.) A termelő erők megsemmisítése (Vernichtung) külső (földrengés, stb.) és belső (betegségek) okokból állhat elő. Az elhasználódás (Verzehr) akarattinktól független természeti jelenség, kikapcsolni nem tudjuk. Az ember és a gép a munka következtében elhasználódik. A munka produktívításának mértékét az a viszony adja, amit a munka produktuma, és az elhasználódás alkot.

Az elmondottak alapján a szerző a racionalizálást tekinti a gazdasági élet egyik legfontosabb kérdésének. Ez az eszköz, mellyel a termelő erők fokozhatók. A racionalizálás nem más, mint a termelő erők közül (rendelkező és kivitelező erők) a rendelkező erőnek, tehát a szellemi tényezőnek a fokozása. Fogalma összeesik a helyesebben rendelkezni fogalmával. A racionalizálás lehet technikai és organizatorikus. Ha egyoldalú, munkanélküliségre vezethet, de nem fog arra vezetni, ha többoldalú, mert akkor új termelési utakat nyit meg és azok száma végtelen nagy lehet. Az organizatorikus racionalizálás a munka- és tőkeerőknek a termelési folyamatba való bekapcsolását végzi. Minél jobb ez, annál kevesebb termelő erő marad ki a termelésből. A krízisek okát a szerző a hiányos organizációban látja. Ezután az egyes világnézeti felfogások és a racionalizálás viszonyát vizsgálja. A világnézeti felfogások három osztályba sorolhatók: azok, melyek teljes egyéni szabadságon alapulnak, olyanok, melyek gazdasági és politikai téren az egyéni szabadságot teljesen ki akarják küszöbölni és olyanok, melyek az egyéni szabadság és az állam irányító befolyása közötti egyensúlyra törekszenek. Az első kategóriát az anarchizmus képviseli. A másodikat a kommunizmus jelenti. Ez az egyének teljes egyenlőségét hirdeti. Csak úgy lenne megvalósítható, ha csak egyféle munka volna és azért csak egyféle bér járna. A harmadik csoportba az autorisztikus gazdasági és politikai rendszerek és a liberalizmus tartoznak. Utóbbi inkább az anarchisztikus gondolathoz közeledik, előbbi az organizációs elven alapul. A racionalizálásnak egy harmadik faja is van, az absztrakt szellemi racionalizálás. Fontos ez is, mert a szellemi hatalmat igyekezni kell minél jobban kiterjeszteni. Ezért pl. az ifjúság kiképzésénél fontos a racionalizálás, hogy ez minél jobb lehessen.

A könyv a közösségi gondolat jegyében íródott. Erősen érezhető rajta List Frigyes hatása. Igen értékesek a tőkeproblémával és a takarékosági elmélettel foglalkozó részei. Kitűnő áttekintését adják a vonatkozó elméletek fejlődésének és amellet éles logikával mélyen járó analízist nyújt. Az egész könyv erősen gondolkozásra készítet és remélhetőleg termékeny kritika fogja követni.

(Varga József)

Günter Schmölbers: Kartelle und Kartellpreise in der gelenkten Volkswirtschaft. W. Kohlhammer Verlag, Stuttgart und Berlin, 1942. 84. o.

Az irányító államhatalom gazdasági célkitűzéseinek megvalósításánál szívesen használja fel a gazdasági élet önkormányzati szerveit. Különösen előtérbe jutott a gazdasági élet

önkormányzati szerveinek ilyen szerepe a háborús gazdálkodási rendszabályok fokozott kiterjesztésével. A háborús helyzettel járó anyag- és munkaerőhiány, valamint az ezzel egyidőben jelentkező fokozott háborús szükségletek olyan országokban is szükségessé tették a gazdasági élet központi irányítását, melyek korábban ezen a téren az államhatalomnak csupán a központi felügyelet feladatát tartották fenn. Az államhatalom gazdasági célkitűzéseinek megvalósítását biztosító szervezet hiányában a feladatok sürgőssége természetesen mindenütt azokra, a gazdasági életben már szerepet játszó szervezetekre irányította a figyelmet, melyek a termelés vagy fogyasztás megszervezésénél — egyes termelési ágakat, vagy fogyasztói csoportokat nézve — már eddig is sikeres működést fejtettek ki. Így terelődött mindenütt a figyelem a kartellek felé, melyek korábban kiépített szervezetük és szakmai ismereteik révén elsősorban voltak felhasználhatók az államhatalom által megoldandó feladatok elvégzésére.

A kartelleknek ez a megváltozott működési területe irányíthatta a szerzőt a könyv címében felvetett kérdés taglalásához és ez az, ami elsősorban a németországi viszonyokra kiterjedő fejtegetéseit különösen időszerűvé teszi.

A probléma részletezése a könyvnek csupán harmadik fejezetét tölti ki, a címben felvetett gondolat azonban végigvonul az egész ismertetésen. Az első fejezetben az államhatalom és a kartellek viszonyát ismerteti, a másodikban pedig a kartellek általános gazdasági jelentőségével foglalkozik. Részletesen tárgyalja a kartellek keletkezésének a történetét és mint jellemző példát, azt mutatja be, hogy az Amerikai Egyesült Államokban hogyan fejlődött és alakult az elmúlt évtizedek alatt a kartellkérdésben elfoglalt álláspont. Az Északamerikai Egyesült Államok, valamint más fontos ipari országok kartellalakulásának történetén és a kartellek szabályozása tárgyában hozott rendelkezéseken végigtekintve, arra az igen helyes megállapításra jut, hogy a kartellkérdés és a monopólium problémája elsősorban gazdaságpolitikai természetű, mely egyszeri törvényhozási rendelkezéssel nem szabályozható.

A kartellmozgalom jelenlegi állapotáról szóló fejezete már nem ilyen általános érvényű és inkább csak a háborús Németország tapasztalatait ismerteti, míg a könyv első fejezetének harmadik része kifejezetten a kartellpolitika németországi eseményeinek időtáblázatát tartalmazza.

A kartelleknek az irányított gazdálkodásban betöltött szerepének ismertetése előtt a könyv második fejezetében a kartellek közgazdasági jelentőségével foglalkozik. Világos definíció hiányában a kartelleket háromféle szempontból veszi vizsgálat alá: mint kollektív monopóliumot, mint piacrendezési feladatot betöltő szervezetet, végül a kartellfunkcióknak a tel-

jesen foglalkoztatott gazdasági életben végbement változásait tárgyalja. Ezen három szempont egymás mellé helyezése mutatja, hogy ezen a helyen nem abból az általánosságban már elfogadottnak tekinthető megállapításból indult ki, hogy a kartellek működésének lényege a piac szabályozásában és a szabályozott piacon az irányító gazdasági elgondolások keresztülvitelében van. A kartellek formájában jelentkező kollektív monopólium ugyanis nem cél, csupán eszköz, mely a piacerendezést és szabályozást akarja elérni.

A tárgykör ilyen nem teljesen célravezető csoportosítása mellett nem érthetünk teljesen egyet a kartellek közgazdasági jelentőségéről elmondottakkal általánosságban sem. Ismertetve a tömegtermelésnek és a racionalizálódás folytán a kínálat részpiacokra való bomlásának a monopóliumok keletkezése irányában kifejtett hatását, arra a megállapításra jut, hogy a lehető legnagyobb nyereség elérésére irányuló monopol árképzésnél az egyedülálló monopolista a kapacitáskihasználás növelésére törekszik, míg a kollektív monopóliumnál az árak emelése jut előtérbe, s ennek következtében egy kartellált iparág kevesebbet teljesít, mint ugyanazon esetben egy monopol helyzetben lévő nagyvállalat teljesítene. Eltekintve attól, hogy egy van kitéve külső vállalatok versenyének, mint egy kollektív monopólium és így az árak nyereségemelés céljából történő emelése sokkal nagyobb mértékben rendelkezésre áll, mint egy kollektív monopóliumnak, nincs figyelemmel ez a megállapítás a termelési költségeknek a fogyasztással és végső soron a termelt mennyiségekkel ellentétes irányú alakulására, valamint az egész kérdés dinamikus jellegére.

Ugyanezen fejezetben ismerteti a kartell piacerendezési feladatait is. Itt, ellentétben a fejezet többi részével, általában már csupán az irányított gazdasági élet piacerendezési feladatait tárgyalja és megállapítja, hogy a piac igazi megszervezése nem merül ki az árküzdelem megszüntetésében, hanem az azon túlmenő feladatok már magának az államhatalomnak vannak fenntartva. A legfőbb különbséget a gazdasági élet önkormányzati szerveinek és az államhatalomnak piacerendezési működése között abban látja, hogy (a szerző helytelen véleménye szerint!) a piacerendezés érdekét majdnem egyedülállóan szolgáló kínálatcsökkentés helyébe az állam termelési érdeke lép. Ez a merev fogalmazás figyelmen kívül hagyja a termelési költségeknek különösen tömegtermelésnél a termelés mennyiségével együtt járó csökkenését, mely nagyfokú költségdegresszivitás mellett nem csupán a kínálat csökkentését állítja a kartellek rendelkezésére a piacszerzési feladatok megoldásánál.

A kartellek piacszerzési tevékenysége az államhatalom ár- és termelési politikájával jön érintkezésbe. Ezen a vonalon

jelentkezik tehát elsősorban az állami felségfeladatoknak a gazdasági élet önkormányzati szerveire való átruházása. A karteleknek a teljesen foglalkoztatott gazdasági életben és az államhatalom által irányított új szerepkörében betöltött funkcióit a racionalizálásban és költségsökkentésben, a hosszú időre szóló termelési tervek és termelésemelkedést célzó intézkedések megvalósításában, valamint egyéb kisebb jelentőségű feladatokban látja. Mindezek azonban nem csupán a teljes mértékben foglalkoztatott közgazdaságnak a szempontjai és az állami irányításról függetlenül minden — a *pillanatnyi* nyereségvágyon tútekinthető — kartelnek is legáltalánosabb célkitűzései. A fix árak mellett az olcsóbban dolgozó üzemek által élvezett különbségi járadék, a karteleknek a konjunktura hullámozását kiküszöbölő tevékenysége, valamint felsorolt egyéb, a felhozott célokat szolgáló jelenségek ugyanis függetlenül a gazdasági élet foglalkoztatási fokától, valamint az államhatalom irányító beavatkozásától, magának a kartelnek a lényegéből folynak.

Ezen általános ismertetés után tért át a szerző könyvének harmadik fejezetében tulajdonképeni célkitűzésére, a kartelek és karteláraknak az irányított gazdasági életben betöltött szerepének ismertetésére. További fejtegetéseiben általában abból, az általános érvényűnek semmiesetre sem tekinthető, megfontolásból indul ki, hogy a kartelek tevékenysége termelést korlátozó irányítása és így majdnem kizárólagosan ezt állítja oda, mint ami a kartellek rendelkezésére áll céljaik eléréséhez. Ilyen beállítottságnál természetesen úgy találja, hogy a kartel a teljesen foglalkoztatott gazdasági életben ütközésbe kerül eredeti célkitűzéseivel, mert ilyenkor a gazdasági élet egyetlen szerve által sem követelhető más elv, mint a termelés lehető olcsó árak mellett való fokozásának, illetve fenntartásának kötelezettsége.

Ahogy tehát a kartelek lérejöttevel a tagok versenye helyébe az iparágak versenye lépett, úgy az irányított gazdálkodásnál és a gazdasági élet teljes foglalkoztatottságánál az iparágak versenye helyébe főszempontként a termelés emelése lép és így a kartelek feladata is az, hogy a lehetséges legnagyobb teljesítmény elérését elősegítsék. Mivel teljes foglalkoztatottság mellett az egyes üzemek egzisztencia veszélyeztetettség megszűnik, az egyes üzemek teljesítmény-növelésének ezen rugója helyébe megfelelő ellenőrzéssel és irányítással másokat kell kiépíteni. A teljesítmény-növelésre serkentő eszközök közül megemlíthető anyag- és munkáshiány mellett a legdrágábban dolgozó üzemek leállítását, valamint a nyersanyag felosztásnak ezen szempontok szerint történő irányítása. Ezek mellett sem nélkülözhető azonban a fokozott ellenőrzés, mert a gazdasági élet teljes foglalkoztatottsága mellett a külföldi verseny elmaradása, valamint az egyébként üzemen kívül helyezett termelési lehetőségek igénybevétele túlságosan nagy különbségi járadékok ke-

letkezéséhez vezetne. Ennek megakadályozására két módszert tart alkalmasnak: vagy a határüzemek árainak megállapítását és a többi üzemnél az indokolatlannak talált nyereség lefölözését, vagy pedig a korábbi versenyhelyzetnek megfelelő ár megállapítását és a termelés kiterjesztés következtében bekapcsolódó magasabb költségekkel dolgozó üzemek premizálását.

A teljesen foglalkoztatott gazdasági élet ezen követelményeiből folyik, hogy — különösen az alapanyagoknál — az árpolitika alapelve már többé nem a termelői, vagy fogyasztói érdekek megvédése, hanem a termeléspolitikai nézőpont. Így tehát a széles alapokon felépülő árpolitikának a kereslet és kínálat irányításával is összekötve kell lennie, illetve irányított gazdaságban a kötött árak a piarendezés eszközévé válnak.

A szerző ezen elgondolásait általánosságban a nélkülözhetetlen alapanyagokra vonatkozóan állítja fel, míg a feldolgozó iparoknál az alacsony ár biztosítását, valamint a termelés és szétosztás célszerű kiépítését helyezi előtérbe és arra a megállapításra jut, hogy itt nem az árat kell az önköltség szerint megállapítani, hanem az árak megállapításával kell az egyes üzemeket a termelési költségek csökkentésére szorítani. Természetesen ilyen szétválasztás az alapanyagok előállítása, valamint feldolgozó iparok között semmiesetre sem helyes, mert sok egyéb szempont mellett azoknál a továbbfeldolgozó iparágoknál, melyek termelvényei ugyancsak nélkülözhetetlenek és ahol esetleges munkáshiány nehezíti meg a szükséges mennyiség előteremtését, az áraknak az üzemrationalizálás érdekében alacsonyan való megállapítása nem tartható fenn és az adott viszonyok között csökkenő termelékenység mellett a megfelelő mennyiség termelése érdekében szükség esetén ugyancsak az árak emeléséhez kell nyulni.

A szerző a könyv befejezéseként a karteleknek, mint teljesítményi közösségeknek a működését ismerteti, majd pedig az állami gazdasági irányítás szerveként betöltött szerepükre tér ki. Itt a kényszerkarteleket, valamint a magasabb fokú közösségeket (Reichsvereinigung) mutatja be, melyek az 1933. évi munkateremtésnek épügy szolgálatába voltak állíthatók, mint ahogy ma is az állami gazdaság irányításának elsőrangú feladatait teljesítik. Az állami feladatoknak egészen a nyersanyag-gazdálkodásig kiterjedő átruházásánál igen nagy előnye ezen szervezeteknek, melyek az államhatalom kinyújtott karjának tekinthetők, hogy piaci és helyzetismeretük révén a sematizálás veszélye sokkal kisebb, mint bármilyen állami szervezetenél lenne és ügyintézésüknek sem szab határt valamilyen tárcaminisztérium illetékessége.

A szerzőnek a fentiekben bemutatott és elsősorban a német viszonyokon alapuló ismertetése nem annyira a kérdés szerves összefoglalása vonalán jelent értéket, mint inkább alkalmas

arra, hogy a figyelmet a kérdés sok gyakorlati vonatkozásának feltárásával a problémára irányítsa és további részletes és elmélyedő kidolgozásoknak legyen kiinduló pontja. Igen helyes befejező megállapítása, hogy az irányított gazdaság lényegének a szervezés vonalán is bizonyos dinamika felel meg, mely a változó adottságokhoz állandóan alkalmazkodni tud. A tárgyalt anyagnak ez az állandó mozgásban-léte okozza, hogy az nincs mindig olyan szerves egységbe foglalva, mint ahogyan az egy fejlődésében már kitorrott tárgykörnél joggal megkövetelhető lenne. Ezenfelül hibájának csupán azt lehet felróni, hogy a nyersanyaghiányból, valamint az árszínvonalat kívülről érintő behatásokból származó problémákra csupán igen mellékesen vagy egyáltalán nem tér ki, pedig ezen kérdések megoldása elsősorban a piacszervezés vonalán szolgálható a legeredményesebben.

Mórotz Kálmán.

Ringel, Karl Robert: Frankreichs Wirtschaft im Umbruch. Leipzig, Goldmann, 1942. 233 l.

Az a harmónia, viszonylagos kiegyensúlyozottság, amely a háború előtt, minden politikai és gazdasági válság dacára Franciaországot jellemezte, egyik főoka szerző szerint annak, hogy a ma megváltozott körülményeihez és követelményeihez a francia lélek oly nehezen alkalmazkodik. A kényelemre és az életélvezetre hajlamos, a hagyományos termelési módszerekhez ragaszkodó és a kockázattól visszariadó francia gondolkodástól idegen a dinamikus jelen, a *sécurité* szétfoszlott álma helyébe még nem lépett eléggé kifejeződött gazdasági célkitűzés.

Pedig éppen a mindenáron való biztonság keresése és a védelmi kiadásoknak ebből származó túlajtása volt az egyik telidézője a legalább is látszólagos egyensúlyi helyzet felbillelésének — a merev gazdasági élet nem bírta el, a növekvő szociális terhekkel egyidejűleg és a kellő kollektív érzület hiányában ezeket a terheket. A francia termelési módszerek — mint hogy itt a szükség hajtóereje nem volt oly erős, mint másutt — elmaradtak a külföld mögött, bár az ország egyes területein, mint Elsassban és egyes iparágaiiban, mint az autó- és motoriparban, itt sem hiányoztak a vezéregyéniségek. A gazdaságpolitika is tétova és rendszertelen volt, az állam sem a háború előtt, sem a háború alatt nem bírta kellően megszervezni a honvédő-gazdaságot.

Az összeomlás mindezek folytán teljesen váratlanul érte és tanácstalanná tette a lakosságot és a hivatalos szerveket. A milliónyi menekült, a készletek elpusztítása, a tönkrement

közlekedési apparátus, a munkanélküliség felduzzadása, az adózás katasztrófális csökkenése megoldhatatlan problémákat jelentett volna, ha a megszálló hatóságok, a német katonai igazgatás, a Todt-szervezet stb. nem sietett volna a franciák segítségére. Ennek a munkának részletes bemutatása nagy értéke a könyvnek, bár a dolog természeténél fogva bele is csúszott néhány tévedés. Így nem egészen pontos az a megállapítás, hogy a megszállók megakadályozták a francia inflációt. Lehet, hogy a németek által biztosított közrend és fegyelem nélkül az infláció még nagyobb arányú lett volna, mint amilyen a valóságban — de hogy Franciaországban az infláció iskolapéldája áll előttünk, az — ha már nagyobb méretű inflációt is láttunk — nem tagadható.

Nem kevésbé tanulságos fejezetei a könyvnek, amelyek a francia kormányzat által végrehajtott átszervezésről szólnak. Ez a sokirányú munka kiterjedt a háborús pusztítások jóvátételére, a munkaalkalmak teremtésére, a termelés felélénkítésére, az anyagihiányos gazdálkodás követelményeinek keresztülvitelére, az ár- és fogyasztási politikára és mindezen túlmenően a hosszúlejáratú állami gazdasági tervek kidolgozására és végrehajtásuk megindítására és a francia formájú korporációs rendszer inaugurálására. Az állami irányítás szervei immár Franciaországban is kiépültek, de természetesen a világháború és a vereség súlyos hatásait nem bírják semlegesíteni. A lakosság jelentékeny részének igen nagy nélkülözéseket kell elszenvednie, ami csak növeli nosztalgiájukat az elmúlt aranykor után és megnehezíti mind a saját kormányuk, mind a megszállók intézkedéseivel szemben.

Ennek ellenére az együttes erőfeszítések eredményei nem tagadhatók. A munkanélküliséget az állami irányítás, a közmunkák, a német megrendelések francia alvállalatba adása és a francia munkások németországi alkalmazása által a csúcspontnak egy töredékére sikerült leszorítani, a leromlott közlekedési hálózatot nagyjából helyreállították, a menekültek túlnyomó részét visszatelepítették; a szerző nagy jelentőséget tulajdonít a francia gazdasági élet zsidótalanításának is, amiben azonban egyes francia hatóságok részéről hiányolja az erélyt. A külforgalom is megindult, amiben persze az oroszlánrész a német-francia forgalomé; a könyv megírásakor Franciaország értékben a négyszeres árúmennyiségét szállítja Németországba annak, amit a németek szállítanak országukba. Érdekes lett volna, ha a szerző a külforgalom finanszírozásának a megszállási költségekkel, a Banque de France státusával és a francia államadósságokkal való kapcsolatait is megvilágította volna.

Miután a termelés újból megindult és a gazdaság átállítása folyamatban van, nagyméretű további tervek is foglalkoztatják a franciákat, amely tervek azonban Ringel szerint megvalósít-

hatóságuk szempontjából még szigorúan megválogatandók. Egyes projektumok, mint a már épülő Szahara-vasút, nem jelentenek túlságos áldozatot, sőt nem is indokolják méreteiknél fogva a róluk szóló fellengző ismertetéseket, más tervek viszont — mint az atlanti-földközítengeri csatorna — meghaladják a francia pénzvilág jelen és közeljövőbeli teljesítőképességét.

A francia gazdaság fejlesztése nem is tisztára francia, hanem európai kérdés is. Franciaországnak le kell mondania világhatalmi álmairól és tudatosan az európai nagytérgazdaság szolgálatába kell állnia. Ennek kezdetei már láthatók az egyre intenzívebb és szervesebb francia-német gazdasági kapcsolatokból, de igazi kiteljesedése csak a háború után várható. A francia belső — eddig kissé elhanyagolt — gazdasági erőket a belső, de az európai szükségleteknek is megfelelően ki kell fejleszteni, a gyarmatbirtoklást pedig nem kizsákmányolási objektumként kell kezelni, hanem mint az eurafrikai gazdasági tér szerves kiegészítőjét, nyersanyagforrását és elhelyezési piacát. Franciaországnak nem lehet sem gazdasági, sem pénzügyi vezetést igényelnie a jövő Európájában, de ez fontosságát nem csökkenti, jólétét pedig csak emelni fogja. Mindezeknek persze előfeltétele, hogy a francia nemzet gondolkodása átalakuljon, számoljon le a múlttal és csoportosuljon azok mögé, akik — mint Pétain, Laval és Déat — az európai együttműködés eszméjét írták zászlajukra.

M. R.

Die Donau als Grossschiffahrtstrasse. Verkehrswirtschaftliche Schriftenreihe. Veröffentlichung V.1. Wirtschaftskammer. Wien. 4°. 79 old. XIII. mell.

A Duna Közép-Európának legfontosabb természetes víziútja. Általánosságban nyugat-keleti irányú folyása, továbbá az a körülmény, hogy egy forgalmilag nem túlságosan jelentős, zárt beltengerbe torkollik, közekedéspolitikai jelentőségét kedvezőtlenül befolyásolja ugyan, a vasúttal és más közlekedési eszközökkel való kapcsolatainak alkalmasak azonban ennek a földrajzi helyzetből folyó hátrálynak az ellensúlyozására. Különösen növekedni fog a Duna közlekedéspolitikai jelentősége, ha megfelelően teljesítőképessé csatorna fogja összekötni a Rajnával és így viszonylag rövid, olcsó és összefüggő víziútja lesz az Északi és Fekete tengernek.

A vasútak erős igénybevétele, a tengeri út hosszadalmasága és veszélyeztetett volta, a háború folyamán fokozott mértékben a Dunára terelte a közlekedési politikában érdekelt körök figyelmét. Ez a körülmény indította a volt kereskedelmi és

iparkamara helyébe lépett bécsi gazdasági kamarát arra, hogy szakszerű monografiában dolgoztassa fel a Duna közlekedési viszonyait. A monografia nem nagy terjedelmű, de teljes szakszerűségénél fogva kiemelkedik a hasonló természetű kiadványok közül, a szöveget kiegészítő, nagyon áttekinthető térképek és grafikonok pedig műszaki és közlekedési szakemberek számára szinte fejezeteket pótolnak. A bécsi kamarát ennek a minden tekintetben kiváló munkának a kiadásában a Reichsverkehrsministerium és a bécsi Wasserstrassendirektion támogatta. A munka két főrésze tagozódik. Az első a Dunának, mint közlekedési útnak, illetve a közlekedési lehetőségek jelenlegi állapotának ismertetése. A másik a *Förderungsprogramm* felállítása a dunai hajózási út jövő kifejlesztését illetően. Ennek a *Förderungsprogramm*nak a lényege az, hogy a Duna Regensburgtól Bécsig 1000 tonnás, Bécsből lefelé a torkolatig pedig 1500 tonnás vízi járóművek számára a változó legalacsonyabb vízállási viszonyok mellett is hajózhatóvá tétessék.

A Duna Donaueschingentől a sulinai torkolatig 2857 km. hosszú és így a Volga után leghosszabb folyója Európának. Hajózható része, amely Ulmnál kezdődik, 2588 km., vagyis háromszorosa a Rajna hajózható szakaszának. A rendszeres folyami hajózás azonban csak Ulm alatt 210 km.-rel, Regensburgnál kezdődik és így a Fekete-tengerig terjedő összefüggő víziút hossza, amelyen rendszeres gőzhajózás bonyolódik le, 2373 km. Regensburg felett van azonban még egy 36 km. hosszúságú igen nagyfontosságú szakasz Kehlhemig, ahol a Majna-Rajna csatorna torkollik a Dunába. Ez a szakasz most van a nagyhajózás számára kiépítés alatt.

Közlekedési szempontból a Duna Regensburgtól Sulináig öt szakaszra oszlik. Első az úgynevezett Bajor-Duna Passauiig, melynek hossza 153 km., közepes mederszélessége 150 m., közepes sebessége 1.50 m., legkisebb medermélysége pedig 14 dm. Ezt követi az úgynevezett Felső Duna, Passaútól Gönyüig 435 km. hosszúságban, 315 m. mederszélességgel, Passaútól Bécsig 2.20 m., Bécsből Gönyüig 2.10 m. átlagos sebességgel és 11, illetve 14 dm. legkisebb mélységgel. A középső szakasz Gönyütől Moldováig, melynek legnagyobb része magyar területet érint, 742 km. hosszú, közepes szélessége Budapestig 400 m., Budapest alatt 600 m., sebessége 1 m., legkisebb mélysége pedig 14 dm. Az úgynevezett zuhatagi szakasz Moldova és Turn-Severin között mindössze 119 km. hosszú, átlagos szélessége 750 m., de ez a szélessége Kazánnál 150 méterre szorul össze, sebessége 2 és 4.5 m. között változik, legkisebb mélysége 13 dm. Leghosszabb és legnyugodtabb a Dunának Turn-Severin alatti része. Ennek hosszúsága 930 km. átlagos szélessége 700 m., közepes sebessége 0.80 m., mélysége pedig 20 dm., vagyis két méter merülésű hajókkal a téli szünetet kivéve minden időben járható.

A tanulmány e szakaszok szerinti beosztásban sorra veszi a Duna állandó és időleges jellegű hajózási akadályait és a Forderungsprogramm keretében ismerteti az akadályok elhárítására vonatkozó javaslatokat. Legfontosabbnak látja természetesen a zuhatagi szakaszon a folyómederbe beágyazott hajózási csatorna kiépítését, illetve a magyar kormány által nemzetközi megbízás alapján annak idején végzett munkálatok korszerűsítését. Ezeknek a munkálatoknak költségeit a bécsi Wasserstrassendirektion a harmincas évek végén 600 millió márkára becsülte. Hogy ma ezt milyen számmal kellene helyettesíteni, természetesen kívül esik megítélésünk körén. Minthogy német munkáról van szó, természetesen a német birodalom dunai főkikötőjét, Bécsot veszi elsősorban tekintetbe és az ottani adottságoknak megfelelően 1.50 m. merülésű hajók számára kíván a Fekete-tengerig állandó jellegű víziútát biztosítani. Hogy Budapeستől lefelé már nagyobb merülésű tengerjáró hajók is közlekednek a Dunán, arról a tanulmány nem emlékezik meg, hová természetesen volna, legalább is Budapeستől lefelé ennek a körülménynek megfelelő program felállítása.

A Forderungsprogramm keretében a tanulmány egységes biztonsági jelzőszolgálatot kíván az egész Duna számára, javaslatokat nyújt a dunai teherszállító járóművek építésére s a hajózást megnehezítő különböző közigazgatási és pénzügyi jellegű akadályok és terhek elhárítására. A nagyon szép mellékletek közül különösen kiemelendők a Duna közlekedési akadályainak térképe, az egyes szakaszok szállítási lehetőségeinek és vontatási költségeinek grafikonja, a Dunameder mélységeinek metszetrajza, a zuhatagi szakasz térképe, a bécsi Wasserstrassendirektion javaslata az egységes biztonsági jelző szolgálatra, a dunai és tiszai téli kikötők jegyzéke, stb. A szöveget számos kép egészíti ki, különösen a fontosabb folyamszakaszok, a nagyobb közlekedési akadályok és a Dunán közlekedő hajótípusok fényképei.

T. S.

/ Külföldi folyóiratok szemléje. /

Bank-Archiv.

1942. október, 19. szám.

Schotte, Wilhelm: Zur Frage der wachsende Staatsverschuldung. A fellendítés éveiben tudományos vita folyt arról, hogy ha a gazdasági élet már teljesen foglalkoztatva van, folytassa-e az állam, az adósságok növelésének segítségével, a „begyújtást” vagy a magára hagyott magángazdaság is gondoskodni bír-e már a teljes foglalkoztatottság fenntartásáról? Rooseveltt 1938-ban megpróbálkozott a közkiadások csökkentésével, de a kísérlet fiaskóval végződött. Németországban sokkal nagyobb volt a vállalkozási kedv és a bizalom, de a háború miatt nem is kerülhet sor a kísér-

letre és kérdés, sor került volna-e rá, ha a háború nem tör ki? A kérdés az, hogy az egyre növekvő arányú tőkeképződés, illetve megtakarítások mellett találnak-e azok kellő számú magánvállalkozót, akik fel akarják használni őket? Szerző szerint, ha szükséges, a közadósságokat igen sokáig növelni lehet még és azok megengedhető felső határa nem is számítható ki. A közadósságokat nem mint a gazdasági élet megterhelését, hanem mint a jövedelemmegoszlást módosító eszközt kell tekinteni. — *Krämer, Willy: Aufbau und Technik des „W-Bank-Giro“ in der Ukraine.* — *Arzet, Robert: Die Rolle der Börsen im europäischen Effektenverkehr.* — *Huppert, Walter: Anmerkung zur Frage des Kaufkraftüberhanges.* Az el nem költhető háborús vásárlóerő inflációs hatásának elkerülésére szolgáló módszerek taglalása. Pénzoldalról a probléma a felhasználatlan követelések megkötése, a bankok likviditásának érdekében, áruoldalról a fogyasztás megkötése az adagolás által. — *Das europäische Preis- und Währungsproblem.* A német gazdasági életnek igen nagy megterhelése, ami a német kliringtartozások keletkezésének is egyik főoka, hogy a német importeikkek — különösen a délkeleteurópaiak — ára sokkal nagyobb mértékben emelkedett, mint a Németországból oda kivitt áruké. Ezen kölcsönös ármegkötéssel, vagy a váltóárfolyamok új megállapításával lehetne segíteni, de szükségesek itt a kiviteli országok kormányainak saját hatáskörükben való intézkedései is a kiviteli árak szabályozására. — *Eine neutrale Stimme zum Goldproblem.* Per Jacobson, a Nemzetközi Fizetések Bankjának svéd szakértője tanulmányt írt az aranykérdésről, amelyben az első világháborút követő aranyfiaskó három okául a túlságosan nagy küladósságokat, az USA helytelen gazdaságpolitikáját, és a nemzetközi váltóárfolyamok rossz megállapítását tűntette fel. Az új egyensúlyi helyzetet Jacobson szerint a valuták, bírek és árak nemzetközi összeegyeztetése útján kell megteremtteni.

Berlin, 1942. október. 20. szám.

Pfleiderer, Otto: Reichskreditkassen und Wehrmachtsbehelfsgeld. A német katonaságnak a megszállott és szövetséges országokban eszközölt kiadásai célját szolgáló fizetési eszközök: a birodalmi hiteltársaság (Reichskreditgesellschaft) jegyei és újabban a véderő szükségpénze (Wehrmachtsbehelfsgeld). Ennek a valutáris kérdésnek a rendezése is a pénz állami elméletét igazolja: csak a pontosan körülírt területen belül érvényesek e fizetési eszközök és értékük nem a felirattól függ, hanem attól, milyen értékben fogadják el őket fizetés fejében a nyilvános- és magánpénztárak. A Reichskreditgesellschaft pénztári jegyei egy középformát jelentenek a bel- és a külföldi pénz között és funkciójuk egyrészt a véderőn belül, másrészt a véderő és az idegen területek lakossága között ellátni a fizetési forgalmat. Minthogy e jegyek végső állomáson a jegybank kötelezettségét jelentik, általuk s a külállamoknak a Társaság pénztárainál keletkezett követeléseivel a Birodalom e címen fennálló kötelezettségei 5 milliárd márkára emelkedtek. Ebbe az összegbe a megszállási költségek címen fizetett összegek nincsenek belefoglalva. Minthogy e pénzeknek az illető országokban a javak oldaláról hiányzott az ellentétele, ez feszültséget idézett fel ez országok gazdasági életében, ami különösen az olyan baráti országokban nyilvánult, amelyek megszállási költségeket nem fizetnek. Leginkább Bulgáriában nyilvánult ez, ahol éppen ezért a német csapatok csak minimális leva-összeget kaptak kézhez; minthogy azonban a pénztári jegyeket a lakosság szívesen elfogadta, ez nem segítette a vásárlóerő

egyoldalú megduzzadásán s az árak ebből folyó emelkedésén. Ezért bevezették az ú. n. „kantinjegyeket“, régi címletek felhasználásával, amelyeknek az idegen országok forgalmába való kerülését úgy akadályozták meg, hogy azokat a véderőn belüli fizetéseknél és a Németországba történő pénzküldeményeknél névértéküknek tízszeres értékével számították be. — *Schütz, Wilhelm: Künftiges Darlehensrecht.* — *Thiede, E. V.: Problematik der Leih- und Pachtbeziehungen.* Az amerikai kincstár ez ősszel jelentést adott ki a bérlet- és kölcsöntörvény érvényének első 18 haváról. E célra 5120 millió dollárt folyósítottak, ennek 79%-át áruk, 21%-át hasznos szolgáltatások formájában; az áruk 35%-át az angolok, 35%-át az oroszok kapták, 30%-a Közel- és Távolkeletre ment. 58%-uk hadiszerszám volt, 29%-uk ipari nyersanyag és 13%-uk élelmiszer. Jelenleg évi 8 milliárdos átlagnak megfelelő szállítások és szolgáltatások történnek. A törvényben foglalt elv időközben kötelezővé vált a szövetségesek között s alap gondolata az áldozatok egyenlő aránya, ami persze nem egykönnyen állapítható meg mérések útján. Mindenesetre számításba veszik itt, hogy milyen adóterheket visel nemzeti- és átlagjövedleméhez képest az Unió és Anglia; igyekeznek továbbá számításba venni az elszenvedett hadikárokat is. Eppen ezért egyelőre nem foglalkoznak a kérdéssel, visszafizetésre kerülnek-e és milyen formában ezek az összegek? De a két angolszász hatalom közötti mélyreható gazdasági ellentétek már e kérdés körül is megnyilvánulnak. Amerika ma az eddiginél is nagyobb arányban fejleszti ki termelő apparátusát, amelynek számos ága a háború után fokozott kiviteli lehetőséget igényel; Anglia viszont a legtöbb fontos anyagban annyira rá van utalva a külföldre és ebből folyó külkereskedelmi hiánya oly nagy marad minden bizonnyal, hogy külföldi vagyonának és követeléseinek és fizetési mérlege egyéb aktivumainak a háborúban való elvesztése ott katasztrófális következményekkel járhat. Mint-hogy a Hull-javasolta szabadkereskedelmi verseny mellett Angliának nincs kilátása a szükséges külföldi fizetési eszközök megszerzésére, ma Angliában mutatkozik nagyobb ellenállás ezzel az irányzattal szemben. Az viszont nehezen képzelhető el, hogy az USA hajlandó volna az „örök karácsonyfa“ szerepét játszani, amelyről mindenki csak leakaszt, anélkül, hogy rá is akasztana valamit. — *Reimann, Hellmut: Ausbaumöglichkeiten für den stückelosen Waltpapierverkehr.* — *Kriegsfinanzierung- international verglichen.* A Nemzetközi Fizetések Bankja 1941. évi finansztisztikai jelentésének ismertetése. A jelentésből kitétni, hogy a hadikiadások fedezése tekintetében számos analógia található a hadviselők, különösen Anglia és Németország között. Itt is, ott is nagyobb az évi fogyasztás, mint a nemzeti jövedelem (a külföldi szolgáltatásai s a tökefelélés segítségével) s mindkét országban megközelítették a közkiadások felső határát. Az infláció megelőzése is egyaránt legfőbb gondja a kormányoknak. Hasonlóság van a közvetve vagy közvetlenül megvalósított takarékosági kényszer tekintetében is.

1942. november. 21. szám.

Hunscha, Kurt: Kreditfinanzierung im Kriege und Verflüssigungsproblem. — *Grotkopp, Wilhelm: Frankreichs Geld- und Kreditwirtschaft.* Az elég szegény francia pénzügyi irodalom jelentős gyarapodásának mondható „La Monnaie et ses Institutions“ című könyv (szerzője A. Pose) ismertetése. — *Krieg- und Weltwirtschaft.* A baseli bank jelentésének további ismertetése. A bankjegyforgalom 1929 óta 1941 végéig Bulgáriában 371%-kal, Finnországban 234%-kal, Romániában 158%-kal, Japánban 156%-kal,

Egyiptomban 147%-kal, Németországban 137%-kal és Magyarországon 130%-kal emelkedett. A többi országban kisebb az emelkedés: Franciaországban 126%, az USA-ban 63%, Angliában 54% és i. t. Az Unió külföldi befektetéseinek értéke, leszámítva belőlük a külföldiek amerikai befektetéseit, 1934-ről 1940-re 7910 millió dollárról 1490 millióra csökkent. Ennek magyarázata az Unióba özönlött aranyáradat; az USA aranykészlete 1934—1940 közt 8240 millióról 21.990 millióra nőtt. A hadiszállítások következtében Nagybritannia szállítóinak fontkövetelése 1941 decemberében 569 millió fontot tett ki; ebből Indiáé 210 milliót, Írorszáé és a Straits-Settlementsé 100—100 milliót. A hasonló okból keletkezett német clearingtartozások összege 5913 millió márka volt. A tőzsdeindex, ha az 1939. júniusi árfolyamokat 100-nak vesszük, 1941 végén Párisban 352, Prágában 342, Budapesten 327, Milánóban 201, Amsterdamban 156, Berlinben 144, Tokióban 119, Zürichben 102, Londonban 98 és New Yorkban 81 volt.

Rivista di politica economica.

Fascicolo XII. -- Dicembre 1941.

F. Virgili: La struttura economica mondiale. Az állam funkcióit és gazdasági strukturáját, így az autarkiát is elméleti alapon ismerteti; majd kifejti, milyen gazdasági strukturájú országoknak van szüksége a szabadkereskedelmi rendszerre; így az Egyesült Államoknak, amelyek kivitelükkel uralkodnak a világpiacon. A délamerikai államoknak mezőgazdasági cikkekben, Nagybritanniának és Németországnak pedig ipari cikkekben volt fölöslege. Felteszi a kérdést, hogyan fog ez államok strukturája a háború után alakulni. — Szerző szerint a válságok által okozott zavarokat le kell küzdeni, ezzel a gazdasági élet stabilitását biztosítani, hogy a kereslet és kínálat törvénye érvényesüljön. Fejtetéseit statisztikai adatokkal igazolja, amelyek az egyes államok gabonatermését a háború előtti években és a hektáronkénti terméseredményeket ismertetik, majd áttér az ipari termelésre és a vas-, mangán-, réz-, ólom-ércsek termelésének eredményeit foglalja össze, valamint 1943-tól napjainkig az aranytermelést; a cikk befejezésül a szén- és olajtermelésre vonatkozó index-számokat közli. — *Silvio Bacchi Andreoli: L'organizzazione dell'economia di guerra negli Stati Uniti.* Részletesen ismerteti az állami beavatkozást az Egyesült Államokban, rámutat a túlzottan bürokratikus szervezetre, amely csak hosszú idő múlva lesz képes a szükséges gyorsasággal és rugalmassággal dolgozni; nincsenek még szerinte kellő számú szakértő tisztviselők, nincsenek kellően képviselve sem a munkaadói, sem a munkás-szervezetek hiba, hogy ugyanabban a szakmában több, egymással versengő munkásszervezet van. Kifejti végül, hogy a nemzetgazdaságnak kb. 10 évi, mind nagyobbmértvű ellenőrzése után az Egyesült Államok többé nem térhetnek vissza az individualista és szabadforgalmi rendszerre. Lehet, hogy a háború után a ma fennálló szervezetet megszüntetik, vagy mérséklék, de a szövetségi kormány kénytelen lesz a hitel-, a takaréktőke, az árak és valószínűleg a külkereskedelem ellenőrzését fenntartani és tovább is nagy figyelmet kell majd a szociális problémákra fordítani. Vagyis a liberális gazdasági rendszernek az Egyesült Államokban is bealkonyodott. — *A. Polidori: Progressiva industrializzazione delle zone Centrali, Meridionali e Insulari.* Szükségesnek tartja, hogy a nemzetpolitikai organikus rendszerbe beágyazott oly ipari terv dolgoztassék ki, amely számot vet a fascizmus már végrehajtott vagy elhatározott intézkedéseivel.

vel, s különösen az új vízierőművekkel kapcsolatban az iparvállalatok decentralizálására hívja fel a figyelmet. — *Rassegna dell'attività corporativa.* — *Informazioni economiche e finanziarie.* — *Mercati finanziari.* — *Trasporti e comunicazioni.* — *Rassegna delle pubblicazioni economiche.* — *Rassegna della stampa economica periodica.*

Fascicolo I. — Gennaio 1942.

Mario Gianturco: Autarchia europea e autarchia mediterranea. A területi egységek autarkijának értéke a kontinentális gazdaság újjárendezése szempontjából alapvető fontossággal bír a jövő konstrukciók számára. Észak-Amerika Európának gazdasági és pénzügyi meghódítása felé halad s erre Európa kb. 10 év óta nem tudott reagálni. Ma kezd Európa gazdasági egysége konkrét formát ölteni. Szerző kiemeli az európai autarkia nagy fejlődési lehetőségeit és vizsgálat tárgyává teszi, hogy a középtengeri térségnek ebben milyen szerep jut; szerinte Európa gazdasági egységét kellő rugalmassággal kell megvalósítani s lehetővé kell tenni az európai szárazföldön az északi, közép- és déli térségek számára az állandó együttműködést egymással. — *Angelo De Tuddo: Realizzazioni della previdenza sociale nel 1940.* Az olasz társadalombiztosító intézet 1940. évi jelentése alapján vizsgálat tárgyává teszi a különféle ágazatok pénzügyi helyzetét s kiemeli, mily jelentős hatással van a társadalombiztosítás az olasz gazdasági élet fejlesztésére. — *Adolfo Gulinelli: L'Insulinda ed il suo avvenire.* Ismerteti a Holland-India-i gyarmatbirodalom kialakulását, valamint fejlődését a XX. században; ez a térség a háború után az ázsiai gazdasági térségbe fog tartozni, ami a bennszülött lakoságnak előnyösebb lesz, mintha brit vagy amerikai uralom alá kerülne. Kereskedelmi kapcsolatai Európával meg fogják szilárdítani a háromhatalmi egyezmény országai és az ázsiai térségnek az egyezményhez csatlakozott országai közötti szívélyes viszonyt. — *Rassegna dell'attività corporativa.* — *Informazioni economiche e finanziarie.* — *Mercati finanziari.* — *Trasporti e comunicazioni.* — *Rassegna delle pubblicazioni economiche.* — *Rassegna della stampa economica periodica.*

Fascicolo II. — Febbraio 1942.

Corrado Gini: Autarchia e complessi economici supernazionali. Az autarkia fogalmából kiindulva felhívja a figyelmet arra, hogy különösen a két háború közötti korszakban, mily súlyos következményekkel járt az, hogy az államközi forgalom megnövekedett, de folytonossága nem volt kellően biztosítva. A klasszikus közgazdászok elhanyagolták a bel- és külforgalom között fennálló különbségeket, ebből egyensúlyi zavar támadt egyrészt a nemzeti államok, másrészt a politikailag független államok által alkotott nemzetközi gazdasági egységek között. Ezt a zavart úgy lehetne megszüntetni, ha az utóbbiak az autarkia megvalósítása által általában területére szoríttatnának vissza, vagy ha a politikai egységek imperialista programm megvalósítása útján kiszélesítenének, vagy pedig, ami még előnyösebb lenne, ha mindkét irányelvot egyszerre valósítanák meg. Szerző ezután kifejti, hogy a középtengeri és az északeurópai térség az autarkia szempontjából haladást jelentene azokkal a politikai egységekkel szemben, amelyeket a háború előtt az európai nagyhatalmak alkottak. További lépés volna az autarkia teljes megvalósítása felé az európai gazdasági egység, amely mellett néhány más, gazdasági jellegű megfontolást is fel lehetne hozni. A két háború közötti időben felmerült hátrányok kiküszöbölésére célszerű lenne azonban, ha az európai gazdasági komplexumot alkotó különböző gazdasági egy-

ségek közötti gazdasági kapcsolatok oly politikai rendezés által lennének alátámasztva, amely a folytonosságot biztosítaná; e célból másrészt szükséges lenne, hogy az abban résztvevő népek érzelmei és eszményei homogének legyenek, amit csak oly asszimilációs folyamattal lehetne elérni, amelyben a győztes nemzeteknek a római birodalom eddig felül nem mult példáját kellene követniök. Szerző szerint a nagytérgazdaság terve a háború utáni újjárendezésben egy, mindenestre fontos oldala egy tágabb problémának, de csak egy oldala; a tágabb problémát ő *Grossvolkplanung*-nak nevezi, ez a nemzetfölötti egység problémája, amely hivatalosan a háború után a nemzeti egységeket egybeolvasztani. — *Amedeo Giannini: Diritti d'autore in tempo di guerra.* Ismerteti a szerzői jog terén az első háború alatt követett gyakorlatot és a hadviselő államok gyakorlatát a mostani háború alatt, valamint az e téren Olaszországban 1941-ben életbeléptetett törvényes intézkedéseket. — *Mario Gianturco: Il Convegno tecnico italo-tedesco.* Az 1942. januárjában és februárjában Milanóban folytatott német-olasz műszaki tárgyalásokkal foglalkozik. — *Rassegna dell'attività corporativa.* — *Informazioni economiche e finanziarie.* — *Mercati finanziari.* — *Transporti e comunicazioni.* — *Rassegna delle pubblicazioni economiche.* — *Rassegna della stampa economica periodica.*

Schmollers Jahrbuch.

66. év, 3. füzet, 1942. június.

Stackelberg, Heinrich Freiherr von: Arbeitszeit und Volkswirtschaft. A munkaidő-probléma alapfogalmainak tisztázásánál a szerző megkülönbözteti a munkaidőt, a munka által lekötött időt (tulajdonképeni munkaidő plusz a munkahely elérésére fordított idő stb.) és a szabad, a munkától le nem foglalt időt. A munkaidővel kapcsolatos fogalmak tisztázását előfeltételnek tekinti ahhoz, hogy a nemzetgazdaságilag optimális munkaidőt megállapítani, illetőleg bevezetni lehessen. Matematikailag is tisztázandók és ábrázolandók az órateljesítmény és a napibérteljesítmény összefüggései a munkaidő hosszával, amikor is kitűnik, hogy a maximális, a legtermelékenyebb és az optimális munkaidő nem fedik egymást. Külön kérdés, hogyan alakul a munkateljesítmény, ha a maximális (a munkás által még elviselhető) munkaidő csak átmenetileg vagy pedig hosszabb időn át kerül alkalmazásra. Ebbe a problémakörbe tartozik a munkaidő és a munkabér közötti összefüggések tisztázása is, sőt a szabadidő és a reáljövedelem viszonylata is, vagyis hogy hogyan befolyásolja a dolgozók szabadidő-igényét keresetük nagysága. Megkülönböztetendő végül az optimális munkaidő a munkás és a munkaadó szempontjából is. A munkaidő hossza és a termelés közötti viszonylat bonyolult kérdésének lényege, hogyan lehet a költségvetés értelmében meghatározni az optimális munkaidőt? Itt az a törvény érvényesül, hogy az erők a legkisebb ellenállás irányában hatnak, vagyis hogy a munkaadó egy bizonyos munkamennyiség elvégzéséhez üzemében a munkáslétszámot és a munkaidő hosszát úgy igyekszik egymáshoz alkalmazni, hogy a munkások óra-határteljesítménye és munka-határteljesítménye egymással egyenlők legyenek. A probléma praktikus oldalát tekintve kérdéses, hogy a gazdasági életben az optimális munkaidő automatikusan eléretne, ezért a munkaidő szabályozása a gazdasáspolitikai feladatkörébe tartozik. — *Brinkmann, Carl: Entwicklung und Gestaltung der rheinischen Wirtschaft.* A Rajna-vidék gazdasági szerkezetének és formáinak átalakulásait az ókortól fogva ismerteti a tanulmány és hangsúlyozza, hogy a nyugateurópai gazdaság és kultúra e főten-

gelyének szerves és az egész német birodalom fejlődésére döntő befolyást gyakorolt és ma is kifejtő gazdasági életét, annak bonyolult és érzékeny összefüggéseivel minden külkereskedelmi és közlekedéspolitikai elgondolás mellett is teljes épségben meg kell óvni és más területekkel, más közlekedési főirányokkal szemben háttérbe szorítani nem szabad. — *Vierandt, Alfred: Die seelischen Schädigungen der kapitalistischen Kultur.* A közelmúlt korszaknak, amelyet a racionalizmus-kapitalizmus-individualizmus hármassága jellemzi, káros lelki hatásainak fontosabbjai közé tartozik az egyének egymástól való idegensége, amely e korszak normális állapota a korábbi, erősebben integrálódott társadalmakkal szemben s amiből a társadalom súlyos funkciózavarai keletkeztek. Ide sorolható a célracionalizmus, a túlzott munkaaszkezis, az ösztönélet és a lelki értékek iránt való fogékonyság elsovadása, a tradíciók elhalványodása, a szociális nyomás, az egyéniség kialakulásának akadályai, a belső üresség, a közösségi érzés csökkenése s a mindebből származó vágy a szórakozások, automatikus elfoglaltságok kábítószere után, a neurótikus bántalmak szaporodása, a felelősségvállalástól való félelem, elégedetlenség, végül a szekták és babonák álmvilágába való menekvés. Irigység, gyűlölet, vak küzdő- és pusztítási vágy fenyegetik a mai társadalmat. — *Hashagen, Justus: Robert(o) Michels 1876—1936.* A német-olasz közgazdász és társadalomtudós működésének méltatása. — *Besprechungen.*

4. füzet, 1942. augusztus.

Jessen, Jens: Zur 25 jährigen Wiederkehr des Todestages von Gustav Schmoller. Schmoller, a legnémetebb kutatók egyike, a szerző szerint világjelentőségre tett szert azért, hogyha nem is a szó politikai értelmében, de tudományos értelemben a dinamikus szemlélet érvényrejuttatásával egyik szellemi forrása volt az Új Európának. — *Brunner, Max: „Kapitalrentabilität“ als volkswirtschaftlicher Ertragsbildungsbegriff.* A magánvállalkozás szempontjából vett jövedelmezőség nem alkalmas valamely vállalkozás nemzetgazdasági szempontból tekintett sikerességi fokának megállapítására. Meg kell különböztetni a tőke jövedelmezőségét a forgalmi jövedelmezőségtől; a kettő között levő viszonylatot a tőke forgási sebessége határozza meg. A dologi tőkének nincs jelentősége a jövedelmezőség kérdésében, mert ehhez mind az öt költségtényezőnek: a vállalkozói tevékenység, munkateljesítmény, a hely (terület) nyújtása, a dologi termelési tényezők és a költségelőleg (mozgótőke) nyújtásáért fizetett árnak ismerete szükséges. Ha azonban a tőkét mint értékösszeget vesszük, akkor ez magába foglalja valamennyi költségtényezőt. Ezt a tőkét kell a bruttóhozammal szembeállítani, hogy a teljes jövedelmezőséget megkaphassuk. A nehézség itt elméletileg a tőkefogalom kétértelműségéből ered; a probléma sokkal átfogóbb, semhogy azt a tőkejáradék szűk fogalmából kiindulva megoldhatnók. — *Meimberg, Rudolf: Der volkswirtschaftliche richtige Preis für Bauland.* Az építési telkek árának problémája abban rejlik, a piaci ár vagy irányított ár érvényesüljön-e és ha a piaci ár érvényesül, egyenlő-e ez a versenyárral? Ha a telekár a forgalmi gazdaságban alakul ki, a határhaszon szabja meg felső és alsó határát, de nagy szerepe van itt a városi különbözeti telekjáradéknak és a hozadék jövőbeni alakulását illetőleg táplált reményeknek is (a szakirodalom a jövőbeni hozam tekintetbevételével kialakult telekértéket anticipált értéknek nevezi. *Ref.*). Mivel az építési telkek iránti kereslet növekedésével szemben a kínálat csak korlátozott lehet, a telekárak erősen meg szokták haladni az alsó határát, ami meg-

növeli a hatósági beavatkozás, vagyis az irányítás szükségét. Ezek közvetettek és közvetlenek lehetnek; az előbbiek közé tartoznak az építési tervek és szabályrendeletek, ezek árpolitikai hatása azonban csekély, a valódi és az ál különbözeti járadékot nem tüntethetik el. Ide számíthatók az építési segélyek, a hatóságok által nyújtott hitelek is, amelyek a szerző szerint a telekárakra csökkentő hatást gyakorolnak(?) ezzel szemben az értékelkedési adónak sem nagy jelentőséget nem tulajdonít(?), sem nem hiszi, hogy mód volna a megszolgáltatlan telekértékelkedés számszerű megállapítására. (A budapesti közmunkatanács a Horthy Miklós-híd építésének finanszírozására elfogadásra ajánlott egy tervezetet, amely ezt a kérdést a közület és a telektulajdonosok szempontjából egyaránt méltányosan megoldotta volna. *Ref.*) Az építési telek köztulajdonba vételével szembefordul a szerző, mivel ez szerinte az egész lakásgazdaság államosítását magával vonná, ezzel szemben híve a hatósági telekár-szabályozásának, anélkül azonban, hogy keresztülvihetőségét javaslattal támasztaná alá. — *Torgler Joseph: Vom Wesen der wirtschaftlichen Entwicklung.* Mintán a szerző rövid tantörténelmi áttekintését adja a fejlődéstani szemlélet érvényesülésének a gazdaságtudományban, szembefordul Lucken „lépcső-elméletével“, mivel szerző szerint e lépcsők, fokok nem jelentik a valóságot, csupán példái a fejlődés érzéki szemléletének és megértésének. — *Vogel, Emanuel Hugo: Zur Frage einer organischen Zinsabstufung in der gelenkten Wirtschaft.* A hitelpolitika irányításának főcélja kell, hogy legyen a nyereségi elv kizárólagos érvényesülésének visszaszorítása. — *Nöll v. d. Nahmer, Robert: Aus der frühgeschichte papierener Geldzeichen.* A papírpénz történetének főbb állomásait ismertető cikk foglalkozik a Marco Polo által leírt kínai papírpénzzel, az első modern jegybank, az 1656-ban alapított stockholmi jegybank működésével, az angol bank megalapításával, az 1735-ban alapított dán Kurant Bankkal, az 1768-as orosz asszignáta-bankkal és az északamerikai állami papírpénzzel. — *Heubner, P. L.: Georg Friedrich Knapp zur Erinnerung.* A tanulmány érdeme, hogy nemcsak Knapp legismeretebb működési területét, a pénzelméletet tárgyalja, hanem kiemeli Knapp jelentőségét a statisztika és az agrárelmélet terén is. E működésével, Heubner szerint, Knapp kiérdemelte a harmadik birodalom egyik szellemi megalapítójának nevét — *Besprechungen.*

Finanz-Archiv.

Tübingen, 1942. Band 9., Heft 2.

Mocller, Herc.: Güterhaftes oder geldhaftes Denken? A közgazdaság egésze a részletek végtelensége mögött láthatatlan, mi azonban mennyiségileg is képet akarunk kapni erről az egészből. Az elmélet ismeri annak a jószághegynék, amelybe a képzelet valamennyi megtermelt jószágot egyesít, a képet, de ilyen dologi és technikai alapon a közgazdaság összes teljesítményének egy-egy értékelése nem lehetséges. Ha egyenként akarnánk minden jószágot és szolgáltatást értékelni, hogy azután azokat összesítve megállapíthassuk a gazdaság összteljesítményét, beleütközünk az értékelés problémájába; a piaci árak nem fejezik ki a javak nemzetgazdasági hasznosságát, ezt elvben a hatóságnak kellene megállapítani, ami lehetetlen; a javak hasznosságát csak pénzértékben, mint számolóértékben fejezhetjük ki és összegezzhetjük. Ez még nem jelenti a gazdasági tényekről csupán a pénzben való gondolkodást, sem a „pénzfátyol“ által való elhomályosítását a tényeknek — ez, szemben a javakra irányuló, technikai szemlélettel, pénzszerű, kereskedői szemlélet, ami azonban nem jelent világ-nézeti kérdést, mert a pénzszerű gondolkodás a valódi gazdasági

gondolkodás, amely tudatában van annak, hogy a pénzfátyol mögött javak és szolgálatok vannak, de szükség esetén a gazdaság összességének felmérésére egyedül alkalmas pénz közegén át szemléli azokat. — *Schmölders, Günter: Steuerumbau als aufgabe für Heute.* Schmolders, annak tudatában, hogy a háború alatt alapvető adóreform nem valósítható meg, mégis előterjeszti egy adójavaslatát, amely szerinte alkalmas a mai német adórendszer termelést gátló hatásainak csökkentésére. Javaslatának statisztikai indokolásából kitűnik, hogy 1933–38 közt a német adóbevételek összege 6800 millió márkáról 17.700 millióra nőtt; 1938-ban a társulati adók hozama 12-szer; a jövedelmi adóké kb. 8-szor, a forgalmi adóké több, mint kétszer, a fogyasztási adóké 75%-kal, a vámoké 63%-kal, egyéb adóbevételeké 12%-kal haladta meg az 1933. évi hozamot. Nemzetközi összehasonlításaiból kitűnik, hogy a fegyverkezési versenyt megelőző években az összehasonlításba bevont országok közül a jövedelmi adókból viszonylag a legnagyobb volt a svéd állam jövedelme, ahol ez adók az összes adóbevételének 54,3%-át szolgáltatták és a legkisebb az Unióban, ahol csak 5,3% eredt e forrásból. A vagyonadók viszont az USA adóbevételeinek 57,5%-át adták, míg Svájcban csak 1,5%-ot; a társulati adók jelentősége Japánban, a fogyasztási adóké Olaszországban volt a legnagyobb. 3600 márkának megfelelő évi jövedelem után a legmagasabb jövedelmi adót, 7,6%-ot Svédországban vetették ki, míg az angolszász országokban ez a jövedelem még jövedelmi adómentes volt. A plutokrata jövedelmek viszont a legmagasabb adóztatásnak Angliában és az Unióban voltak alávetve: 800.000 márká évi jövedelem az előbbi országban 54,1%, az utóbbiban 53,2% jövedelmi adóterhet viselt. Németországban 44%-ot, Svédországban 35,9%-ot, Franciaországban 29,2%-ot, Svájcban csak 21,1%-ot. Ami már most Schmolders javaslatát illeti, szerinte ha a vállalati jövedelmezőségnél az önköltségből indul ki, ez a vállalkozókat nem fogja eléggé önköltségük leszorítására és a legmagasabb teljesítményre készíteni, mert magasabb önköltségnél, vagy csekélyebb hozamnál kisebb ugyan a jövedelem, de kisebb az adó is. A német árpolitika már felismerte ezt a veszélyt s ezért azt az elvet érvényesíti, hogy nem az árnak kell az önköltségekhez igazodnia, hanem az önköltségeket kell úgy alakítani, hogy a hatósági ár betartható legyen. Ezen az elven alapul adójavaslata is, amely szerint hadiüzemadót kell kivetni: ez adó alapja nem a tényleges, hanem a vállalat tőkeereje és az általános gazdasági viszonyok alapján elérhető jövedelem volna; ez tehát az egyik oldalon maximális takarékosagra, a másikon optimális termelésre sarkalná a vállalatokat. — *Terhalle, Fritz: Grundlegende Mängel im finanzwirtschaftlichen Rechnen und ihre Überwindung.* Válasz Ernst Walb bírálatára. — *Ricci, Umberto: Die Steuerreform in Aegypten.* Mivel a kapitulációk alapján a külföldiek Egyiptomban az ingó vagyon után nem tartoztak volna adózni, ezt az adónemet ott a belföldi vagyonok után sem vezették be. Csak miután Egyiptom 1936-ban teljes pénzügyi felségjogot nyert, vezették be a Ricci által vázolt ingó-vagyonadót, továbbá helyes- és örökösödési adót. — *Tautscher, Anton: Die Steuer als Gestaltungsmittel der Volkswirtschaft bei den deutschen Merkantilisten.* — *Schorer, Edgar: Allgemeine Steuerpsychologie.* Az adólélektan tantörténeti és elméleti ismertetése. — *Steimle, Theodor: Die Lebenswirklichkeit der Verwaltung als Grundlage und Objekt der Verwaltungswissenschaft.* — *Ziegenfuss, Werner: Drei Normen der Wirtschaftserziehung.* A gazdaságsszociológiával és a gazdasági etikával összefüggő nevelési problémák. — *Moeller, Hero: Staatswirtschaftliche Problematik in der Volkseinkommensberechnung.* — *Literatur.*

Wirtschafts- und Sozialberichte.

Herausgegeben vom Arbeitswissenschaftlichen Institut der Deutschen Arbeitsfront. Nr. 5/6/7. September 1942.

Die Wissenschaft im Dienste der Sozialordnung. Vor Dr. Robert Ley. — *Freiheit und Bindung in der sozialwirtschaftlichen Ordnung.* — *Die Änderungen in der Sozialversicherung und der Versorgung seit Beginn des Krieges.* — *Kampf, Kultur und Sozialordnung.* — *Arbeitsbewertung* (Auszug aus einem Ergebnissbericht). Az egyes dolgozóban a munkajövedelem igazságtalanságának érzését nemcsak a bér abszolút színvonala idézi elő; az üzemi életben az elégedetlenség oka legtöbbször inkább az az aránytalanság, amely a mások tevékenységével való összehasonlítás alapján a bér és munkával járó igénybevétel között nyilvánvalóan fennáll. A Deutsche Arbeitsfront munkatudományi intézete erre a körülményre volt tekintettel, amidőn egy későbbi birodalmi bérrend előkészítő munkálatai során egy, a gyakorlatban azóta már bevált munkaértékelő rendszert állított fel és ebben a munkaérték-rangsort az összes igénybevételre alapította. A jelentés kimutatja, hogy az egyes esetekben az alkalmazásra kerülő tevékenységi ismérveknek mennyiben lehet részüik az igénybevétel egészének értékelésében és ennek folytán valamely tevékenységnek a munka-rangsorba való beosztályozásában. A jelentés alapos betekintést enged magának a rendszernek lényeges vonásaiba is és azokba az alapvető elméleti és gyakorlati felismerésekbe, amelyek a rendszer felépült. Különös érdeklődésre tarthatnak számot a sok példán kivonatosan bemutatott gyakorlati kiértékelések. Tanulságos képet nyújtanak azok az ábrázatos kimutatások, amelyek az igénybevétel különböző ismérvei mellett az egyenlő munkaértékű tevékenységeket és a különböző gazdasági ágazatokban megállapított munkaértékeket szemléltetik: ugyanígy hasznos áttekintést találunk a különféle gazdasági ágazatokban kifejtett, egyenlő munkaértékű tevékenységekről. Különösen figyelemreméltó az az álláspont, amelyet a jelentés a munkaérték és bérérték kölcsönhatásai tekintetében foglal el; minden olyan kísérletet, amely megállapított munkaértékek alapján már most az abszolút bérszínvonalak rögzítéséhez akar jutni, tévesnek minősít és elutasít, mert az ilyen kísérletek csak pillanatnyilag fennálló állapotokból indulhatnak ki s ezeket éppen, mert tévesek, a jövőben soha többé irányelvként felhasználni nem lehet.

Revue Internationale du Travail.

Montreal, 1942. május.

González Galé, José: Les assurances sociales en Argentine: Problèmes et perspectives. — *La guerre et les marins du commerce.* I. A háború kihatásai a kereskedelmi tengerészet tisztjeinek és matrózainak munkaviszonyaira; a munkanélküliség esetére való segélyezés, a tengerészek által a hadiselekmények következtében elszenvedett anyagi veszteségek kárpótlása, a családi segélyezés és az ellenfél kezére kerültek és családjaik segélyezése. — *L'emploi des jeunes gens en Allemagne.* A munkaerőknek a munkába lépő fiatalok útján való utánpótlása Németországban is egyik legfőbb gondja a gazdaságpolitikának; az utóbbi években e téren is gyökeresen megváltozott a helyzet, mert kb. 1935-ig kevés volt a munkahely az új munkakeresők számára, azóta mind nehezebb betölteni a kínálkozó munkaalkalmakat. 1941-ben mintegy 200 000-nyi hiány mutatkozott fiatal munkaerőkben s a helyzet a korábbi születések számának alakulása folytán 1947-ig csak rom-

lani fog. Ezért központilag nyilvántartják a vonatkozó adatokat és irányítják a fiatalok elhelyezkedését, lehetőleg figyelembe véve, milyen foglalkozást óhajtanak választani a mindkét nembeli fiatalok. — *La sécurité sociale aux Etats-Unis*. A viszonylag újkeletű amerikai általános és kötelező jellegű szociálpolitika elmúlt évi teljesítményeinek összefoglalása. A nemrég életbeléptetett öregségi biztosítás szolgáltatásait, mint Magyarországon is a szolgáltatásokra megnyíló igények első éveiben a relatíve csökély kifizetett összegek rohamos emelkedése jellemzi: 1940. júliusában 121.000 járadékos 2.7 millió dollár járadékban részesült, 1941. júniusában már 341.000 járadékos 6.5 millió dollárban. A bérekre és fizetésekre kivetett 1%-os járadékkulcs alapján az öregségi alapok bevétele 1941-ben 688 millió volt, további 56 milliót az alapok 2.400 millió dollárnyi vagyona jövedelmezett. Munkanélküliség címén 1940–41-ben 3.9 millió dolgozó 433 millió dollár segélyben részesült, a segélyezetttek száma azonban gyorsan csökken a munkaalkalmak számának növekedése folytán. E biztosítási ág bevételei 888 millió dollárt tettek ki, vagyona a múlt évben 2.100 millióra nőtt. A közsegélyezésben (assistance publique) 660 milliót fizettek ki, ebből öregségi segély címén 505 milliót, gyermeksegélyként 142 milliót. A közvélemény még nem elégszik meg e szolgáltatásokkal és a beszámoló részletesen ismerteti a szociális szolgáltatások javítására és növelésére vonatkozó javaslatokat. — *Les plans de reconstruction dans divers pays*. — *Les églises protestantes de Grande-Bretagne et les Etats-Unis et la reconstruction*. Az angol protestáns egyházak a múlt évben „Social justice and economic reconstruction” címmel közzéadták azokat az alapelveket, amelyek alapján a társadalom átszervezését kívánják. Programjuk három részből áll: az egyén, a termelés és a világgazdaság chartájából. Hasonlóan állást foglaltak az amerikai protestáns egyházak is. — *L'évolution récente de la situation dans l'Inde*. Az indiai alkirály beszámolója az indiai gazdasági viszonyok fejlődéséről. — *Mobilisation de la main d'oeuvre pour la défense aux Etats-Unis*. — *La pénurie de main d'oeuvre agricole en Afrique orientale*.

1942. június.

Read, Margaret: Les migrations de travailleurs en Afrique et leurs répercussions sur la vie des tribus. Az Afrikában már régen és különösen a mezőgazdaságban érezhető munkáshiány kérdése a háború következtében kiélesedett. A problémakörön belül egyik legfőbb kérdése a bennszülött munkásoknak az Afrika-irodalomban már régen ismert nagyarányú vándormozgalma. Egyes országokat különösen erősen sújt a munkaerők elvándorlása, így Nyassát, ahonnan a férfiak a környező több és jobb munkaalkalmakat nyújtó területekre távoznak évről-évre növekvő számmal. Bár az afrikai munkások a távoli és más életkörülményekkel járó munkahelyükön is megtartják kapcsolataikat falujukkal s oda időnként vissza is térnek, a munkaképes férfiak jelentékeny részének távolléte súlyos szociális és népi problémákat vet fel, amelyekkel Nyassára vonatkozóan nemrég egy ankét foglalkozott. A háború sürgősebbé tette az idevágó kérdések megoldását; a katonaviselt bennszülöttek nem hajlamosak visszaszülyedni szülőhelyük alacsony életszintére és sivár kulturális viszonyai közé. — *La guerre et les marins du commerce. II*. — *La reconstruction et l'agriculture. Un comité consultatif international*. — *La réorganisation économique de la France*.

Inhaltsauszüge.

Ung. Volkswirtschaftl. Rundschau

Dezember 1942.

Kriegsfinanzen.

Eine Untersuchung der Einwirkung der Besteuerung — in Kriegslage — auf Produktion, Verbrauch und Einkommenverteilung ergibt, dass sie wesentlich verschieden ist, je nachdem es sich um direkte oder indirekte Steuern handelt und auch je nachdem ein Preisstop in Geltung ist oder nicht. Die Grundlage der direkten Steuern sind die für grössere Zeitabschnitte (z. B. Wirtschaftsjahre) festgestellten — in der Regel errechneten — Einkommenswerte; jene der indirekten Steuern sind die jeweiligen Kauf- und Verkaufs-Geschäfte, bzw. Geldbeträge, die immer wirkliche Werte sind. Die Gefahr einer Überdimensionierung besteht daher eher bei den direkten Steuern.

In einer Volkswirtschaft ohne Preisstop ist die Möglichkeit vorhanden, die bei der Produktion in den Händen der Unternehmer angesammelten Gewinne im Wege ausserordentlicher Besteuerung oder Kriegsanleihe-Zeichnung leicht abzuschöpfen. Auch die bei den Massen vorhandenen Kaufkräfte können vermittels entsprechender Vertiefung der indirekten Steuern leicht abgeschöpft werden. Durch diese beiden Operationen lässt es sich erreichen, dass die Inflation eine latente bleibt, nicht in die Massen hinausdringt und dabei auch die die Produktion belebenden Kräfte aufrechtbleiben.

Falls Preisstop und Kartensystem vorhanden sind, sammeln sich bei den Unternehmern grössere Kaufkraftmengen nicht mehr an; infolge der ständigen Lohnerhöhungen findet sich eine solche Geneigtheit viel mehr bei den Arbeitermassen. Diese zusätzliche Kaufkraft strömt dann den schwarzen Märkten zu, die eher die Gewinne der kleinen Leute nähren. In solchem Falle stösst die Abschöpfung der Kaufkraft im Wege indirekter Steuern oder der direkten Abschöpfung der Unternehmergewinne allenfalls auf Schwierigkeiten und lässt sich höchstens durch eine geeignete Arbeitslohn-Steuer bewirken. Dabei wären es selbstredend auch wichtig, dass das Grundmotiv des schwarzen Marktes: der Gütermangel entsprechend gelindert werde. Hierzu ist aber die Verstärkung der Produktion erforderlich, wobei die Voraussetzungen derselben durch den Preisstop durchaus nicht in zufriedenstellender Weise gesichert werden. Ohne die Verstärkung der Produktion kann aber weder das Vertrauen in die Fortsetzung der Produktion, noch die Sparwilligkeit der Massen zustande kommen.

Karl Balás

Die ungarische Versicherungspolitik im Erfolgsbild der letzten 15 Jahre gesehen.

In den zwanziger Jahren war die ungarische Privatversicherung infolge des Diktates von Trianon und infolge des Verfalles unserer gewesenen Kronenwährung gekennzeichnet durch kapitalschwache Unternehmungen, wenige Geschäftsmöglichkeiten, viele Unternehmungen, scharfe Kon-

kurrenz, niedrige Prämien und als Folge der letzten drei Umstände: Missverhältniss der Unkosten zu den Prämien.

Die ungarische Versicherungspolitik, geleitet durch jene Section des Finanzministeriums, welche auch die Staatsaufsicht ausübt, hatte also vor allem dafür zu sorgen, dass die Anzahl der Versicherungsunternehmen nicht weiter ansteige, sondern sogar abnehme. Zu diesem Zweck verhängte die ungarische Regierung im Jahre 1926 eine Konzessionssperre, die bis jetzt immer wieder verlängert wurde. Der zweite Schritt der ungarischen Versicherungspolitik war die Verringerung der bestehenden Versicherungsunternehmen durch das Einstellen der lebensunfähigen Anstalten.

Die Staatsaufsicht stellte sich die weitere Aufgabe, bei Inanspruchnahme eines Versicherungsunternehmens die Schädigung des Versicherungsgedankens nach Möglichkeit einzuschränken. Zu diesem Zweck hat die ungarische Regierung einen besonderen „Fond zur Regelung von Lebensversicherungen“ geschaffen, der seither zur Aufführung des bei verschiedenen Unternehmen vorgekommenen Prämienreservebedeckungsmangels insgesamt schon 20 Millionen Pengő beigetragen hat.

Um einen leichtsinnigen Geschäftsgefahren vorzubeugen und zur womöglichen Vermeidung der Inanspruchnahme des Regelungsfondes, prüft die Staatsaufsicht vierteljährig, ob die Unternehmen dem wahrscheinlichen Prämienreservezuwachs entsprechende neue Deckungskapitalien beschaffen und regelte die Regierung die Höhe des Grundkapitals und des Versicherungsfonds der Unternehmen.

Die ungarische Versicherungspolitik hatte überdies noch viele Fragen zu lösen. So unter anderen die Fragen der Fremdvalutenversicherungen, des Kriegsrisikos in der Lebensversicherung und der ohne besonders Zulassung arbeitenden ausländischen Gesellschaften. Weiters regelte die ungarische Regierung das Problem des Tarifes im Lebensgeschäft.

Ein schwieriges Problem des ungarischen Versicherungswesens liegt in der Frage der Versicherungsvereine. Im Jahre 1938 wurden die Vereine durch eine Verordnung geregelt, auf Grund welcher derzeit die Bereinigung der Vereinsangelegenheiten im Gange ist.

Johann Tallós

Die Richtungen der Entwicklung der italienischen Landwirtschaft.

Die Agrarprobleme, die seit Jahrhunderten zu den schwersten Problemen Italiens gehörten, traten zur Zeit der Machtergreifung des Faschismus gebieterisch in den Vordergrund. Vor allem harrten zwei wichtige Aufgaben der Lösung: die *Förderung der Getreidenproduktion* und eine weitgehende Durchführung der *Bodenmelioration*. Zur Durchführung der ersten Aufgabe leitete der Duce die nunmehr weltberühmte „Getreideschlacht“ (*battaglia del grano*) ein; die zweite Aufgabe wurde durch die „totale Bodenmelioration“ (*bonifica integrale*) erfolgreich gelöst. Während die Getreideschlacht den Zweck hat, die Durchschnittserträge auf den bereits bearbeiteten Gebieten zu heben und im allgemeinen die ganze landwirtschaftliche Produktion zu fördern, stellt sich die totale Bodenmelioration wirksam in den Dienst der ersten Aufgabe dadurch, dass sie verbesserte und neue Gebiete für die Produktion bereitstellt. Die Getreideschlacht und die Bodenmeliorationen bilden daher das Rückgrat der faschistischen Agrar-Politik; beide dienen dem Lobe der Arbeit, der Gesundheit der Rasse und der Unabhängigkeit des Landes.

Die Jahres-Getreide-Produktion erhöhte sich infolge der Getreideschlacht von 45—50 Millionen q auf 70—80 Millionen q. Eine Entwicklung ähnlichen Umfanges lässt sich auch in den übrigen Zweigen der landwirtschaftlichen Produktion feststellen. Die totale Bodenmelioration hat nicht nur grosse Sumpfland-Flächen für die Produktion erobert, die zweifelsohne den auffallendsten Teil der verbesserten Gebiete ausmachen, sondern sie hat auch die Lösung der Probleme des Berg- und Hügellandes ermöglicht. Seit Erlassung der Lex Mussolini wurde die Bodenverbesser-

rung auf ungefähr $5\frac{1}{2}$ Millionen Hektar in Angriff genommen, wovon die Arbeiten auf $2\frac{1}{2}$ Millionen Hektar bereits beendet sind. Die Summe, die der faschistische Staat auf diese Arbeiten verwendete, kann auf 11 Milliarden Lire veranschlagt werden.

Durch die Getreideschlacht wurde die Ernährungs-Freiheit (Unabhängigkeit) Italiens in einem der wichtigsten Zweige, auf dem Gebiete der Getreidebewirtschaftung sozusagen sichergestellt. Die totale Bodenmelioration, die mit der Besiedlung der Latifundien in Sizilien eine Spitzenleistung erreicht hat, steigerte die Produktivität grosser Flächen des italienischen Bodens und ermöglichte die Einschaltung neuer Gebiete in die Produktion.

In demselben Masse, wie die Produktivität der Landwirtschaft stieg, verbesserte sich schrittweise das Lebensniveau der landwirtschaftlichen Bevölkerung infolge einer Reihe *sozialer Verfügungen*, die nicht nur den Bauer dem Boden näher brachten, sondern auch der Abwanderung zu den Städte siegreich Einhalt boten. Ausser der Förderung der Landwirtschaft tut der faschistische Staat alles mögliche im Interesse der sozialen und moralischen Besserung des Loses der italienischen Bauernschaft.

Emma Bartha

Sind unsere volkswirtschaftliche Bibliotheken rückständig? In unserer letzten Nummer berichtete Julius Neubauer über seine in ausländischen grossen Bibliotheken gewonnen Eindrücke. Darin beschäftigte er sich auch mit den Verhältnissen der Volkswirtschaftsbibliotheken Ungarns. Wir möchten einige seiner Bemerkungen richtigstellen. Entgegen den Feststellungen des sonst anerkannt verdienten Verfassers, haben unsere Volkswirtschaftsbibliotheken besonders in den letzten zehn Jahren auf dem Gebiete der Organisation nennenswerte Fortschritte aufzuweisen. Sämtliche bedeutendere deutschen, französischen und englischen Wirtschaftszeitschriften, sowie die wichtigen und grundlegenden Fachbücher des In- und Auslandes, sind in einer ganzen Anzahl unsere Bibliotheken vorzufinden. Doch sollte eine Zeitschrift oder ein Buch in einer der Bibliotheken fehlen, ist es dennoch unnötig acht bis zehn Bibliotheken durchzusuchen, da unser Zeitschriftenverzeichnis und unser Zentralkatalog angibt, wo die betreffenden Zeitschriften, beziehungsweise Bücher auffindbar sind.

In 1923, entstand auf Anregung des Kultus- u. Unterrichtsministers Grafen Klebelsberg die Ungarische Zentralstelle f. Bücherwesen. Ihr Zentralkatalog enthält das seit dem 1. Januar 1920, angeschaffte ausländische Buch- u. Zeitschriftenmaterial der dem Ungarische National Museum angehörenden, beziehungsweise demselben aus eigenem Antrieb beigetretenen Bibliotheken in einem einheitlichen Kartotekkatalog. Auf Grund ihres Zeitschriftkatalogs veröffentlichte sie in 1935, das Verzeichnis der in dem selben Jahren durch die Budapester Bibliotheken bezogenen Zeitschriften. Unsere Bibliotheken haben späterhin ihre übernommene Verpflichtung überschreitend, nicht nur ihr ausländisches Büchermaterial angemeldet, sondern auch ihre heimischen Anschaffungen, und einzelne Bibliotheken sogar ihren ganzen Bücherbestand. Die Zentralstelle hat in den achtzehn Jahren die seit ihrer Gründung verflossen sind, etwa 600.000 Kartoteken verfertigt. Die Informationsabteilung der Zentralstelle vermittelt, über die Angabe des auffindungsortes der einzelnen Werke hinausgehend, die Ausleihe von Büchern von ausländischen Bibliotheken und Institutionen. Die Zentralstelle steht in Verbindung mit den grösseren Bibliotheken u. Institutionen der Welt, so dass sie unter normalen Umständen selbst Raritäten verschaffen kann.

Rosa Nádas

Die Genossenschafts-Bewegung und die „Einhand“. Die „Einhand“, diese neue Institution für die Organisation des Warenverkehrs, wurde zur Abwicklung der Verwertung gewisser agrar — oder industriellen Produkte im Inlande oder im Auslande, in der Regel im Inlande und im Auslande geschaffen. Es handelt sich um eine, das ganze Land umfassende wirtschaftliche Organisation, die in ihrem Tätigkeitsbereiche eine monopolistische Stellung genießt. Sie verdankt ihre Schaffung den internationalen Warenaustausch-Abkommen neueren Systems, in deren Rahmen die Abwicklung des Warenverkehrs sowohl in den exportierenden, wie auch in den importierenden Staaten den Vereinigungen, den „Einhänden“ der interessierten Branchen anvertraut wird. Die häufigste Organisationsform derselben ist die Genossenschaft, insbesondere bei der Organisation der Verwertung der Agrar-Produkte. Die Anwendung dieser Form lässt sich darauf zurückführen, dass die Agrarproduzenten nicht organisiert waren: in vielen Staaten werden die landwirtschaftlichen Produzenten durch den Staat selbst in Genossenschaften vereinigt. Auch in Ungarn wird ein beträchtlicher Teil der landwirtschaftlichen Ausfuhr durch solche Genossenschaften abgewickelt, die den Landwirten einen besonderen Vorteil bieten, indem diese infolge der Ausschaltung der Zwischenhändler den Verwertungspreis der Weltmärkte genießen können. Die Import-Einhände können den Verbrauchern, die sich in Genossenschaften vereinigen, den billigsten Anschaffungspreis sichern.

J. G. Oberding

Die Organisationsform der Zliner Bata-Unternehmung. Vom Standpunkt des Grundsatzes der Leistungssteigerung ist es nicht uninteressant, die betriebliche Organisationsform der Schuhfabrik Bata zu untersuchen, die diesen Grundsatz in jeder Hinsicht zur Geltung zu bringen bestrebt war. Ihre Organisation wird von folgenden Charakterzügen gekennzeichnet: 1. Technische und kaufmännische Beherrschung des Fabrikationsprozesses vom Rohstoffproduzenten bis zum letzten Verbraucher, imbegriffen die Herstellung aller Nebenprodukte, d. h. also vollständige vertikale Konzentration. Hierher gehört auch die Deckung aller Bedürfnisse der Gefolgschaft in eigener Regie. 2. Weitgehendste Rationalisierung und Typisierung der Ware, sowie der Betriebseinrichtung. Das hervorragendste Mittel der Rationalisierung war die Einführung der Arbeit am laufenden Band, dem zu verdanken war, dass die Herstellung von einem Paar Schuhe 3—4 Stunden in Anspruch nahm, während derselbe Prozess in Deutschland 20, in Amerika 7—8 Stunden dauerte. 3. Straffe, alle Einzelheiten der Produktion umfassende Planung, unterstützt von einer genauen statistischen Erfassung der Gliederung der Nachfrage, die den sofortigen Absatz der Ware ermöglichte und ständige Vollaussnützung der Kapazität sicherte. 4. Äusserste Vereinfachung der administrativen Arbeit, besonders der internen Korrespondenz und der Buchführung, die dezentralisiert, im Zusammenhang mit der Autonomie der Werkstätten von deren Leitern besorgt wurde. 5. Zentralistisch geleitete, mit modernsten Mitteln arbeitende Reklame unter den Kunden und ständige Propagierung des Dienstes am Kunden in den Reichen der Gefolgschaft.

Ureigenste empirische, auf keinerlei theoretische Grundsätze aufgebaute Organisationsprinzipien waren die Einführung der Werkstättenautonomie und der damit verbundenen Gewinnbeteiligung der Werkstätten- und Abteilungsleiter und der an der Produktion unmittelbar beteiligten Arbeiter. Alle Werkstätten, und sonstigen angeschlossenen Betriebe, die Wohlfahrtseinrichtungen, Gebäudeverwaltungen usw. bildeten selbständige Einheiten mit autonomer Rechnungslegung, deren Dachüberbau von der zentralen Leitung der Unternehmung gebildet wurde.

Diese eigenartige Organisationsform hatte die Aufgabe, zwischen Arbeitgeber und Gefolgschaft ein gefühlsmässiges Band herzustellen und den an Gedeih und Verderb der Unternehmung uninteressierten Lohnarbei-

ter zu einem mit Treue und Liebe an der Unternehmung hängenden Mitarbeiter zu verwandeln.

Wilhelm A. Nemény

Gebiete im Ackerbau und der Viehzucht. Beiträge zu der Grundlegung der Agrarpolitik Ungarns. I. Ausgegeben unter Mitwirkung des Ungarischen Verwaltungswissenschaftlichen Instituts und des Nationalen Instituts für die Untersuchung der Betriebe und der Produktionskosten in der Landwirtschaft, Dunántul Pécsi Egyetemi Könyvkiadó és Nyomda R. T., 1942. 81 Seiten mit 40 Kartenbeilagen. (In ungarischer Sprache.)

Die Verwaltungsbezirke decken sich durchaus nicht mit den Landschaften, die durch Boden und Klima den Charakter und auch das Ergebnis der landwirtschaftlichen Produktion weitgehend bestimmen. Der Verfasser der Studie, Peter Elek versucht die Verwaltungskreise in Gebiete, Landschaften zusammenzufassen, die eine grössere Homogenität aufweisen als die Verwaltungsbezirke, die in der Bearbeitung der landwirtschaftlichen Statistik bisher angewendet wurden, und eine bessere Beurteilung der Lage der Landwirtschaft, bez. der Ergebnisse verschiedener Massnahmen zulassen. Die Produktionsbedingungen werden im Allgemeinen und im Bezug auf die wichtigsten landwirtschaftlichen Kulturen eingehend besprochen und die Verbreitung der Hauptkulturen und die Höhe der Erträge regional untersucht. Die Viehhaltung wird ebenfalls regional analysiert. Auf Grund dieser Untersuchungen unterscheidet Verfasser im vergrösserten Ungarn (ohne Siebenbürgen und die Bácska) sieben charakteristische Gebiete. Der letzte Teil der Studie, dessen Verfasser Johann Vörös ist, unternimmt eine Schätzung des Futterbedarfs des Viehbestandes. Der Bedarf wie für die einzelnen Tiergattungen in Stärkewert und Eiweis errechnet, jeweils für eine Bestand von 1000 Stück, der in seiner Zusammensetzung dem Gesamtbestand entspricht.

Loránd Schweng

Julius Domány: Neue wirtschaftliche Erscheinungen. Budapest, 1942. 416 S. (In ungarischer Sprache.)

Das Buch versucht das ungarische Publikum mit den neuen, bzw. mit den im Laufe den letzten fünfundzwanzig Jahren ständig erwähnten, aber selten erörterten Begriffen der Volkswirtschaft von praktischem Standpunkte aus bekannt zu machen. Begriffe wie gelenkte Wirtschaft, Planwirtschaft, Devisenbewirtschaftung, Wehrwirtschaft, Grossraumwirtschaft, Weltwirtschaft werden einzeln erörtert, gleichzeitig aber mit den alten und bekannten Begriffen verglichen, in Verbindung gebracht und ihrer Bedeutung gemäss entsprechend abgewogen. Das Buch ist gedankenreich und anregend; es kann besonders von praktischen Nationalökonomien mit Nutzen gelesen werden. Sehr wertvoll ist der reiche Literaturnachweis bei den einzelnen Abschnitten.

T. S.

Alexander Kokkalis: Die Theorie der Arbeit. Jena. G. Fischer. 1942. 302 S.

In diesem ersten Band des auf zwei Bände geplanten Werkes will der Verfasser die Volkswirtschaftslehre auf neue und positive Grundlagen setzen. Er kennt nur ein einziges Wirtschaftsmittel: die Arbeitskraft. Hierauf ist sein ganzes System aufgebaut. Das Kapital, die Arbeit und der Boden sind nach seiner Auffassung nur Produktionsmittel, aber nicht Produktions-Faktoren. Der Produktions-Prozess ist spiralförmig, d. h. zurückkehrend, ohne einen Kreislauf zu bilden. Die Produktivkräfte können

in zwei Faktoren geteilt werden: in den anordnenden und in den ausführenden. Der Verfasser befasst sich ausführlich mit dem Kapital-Problem und mit der Kapitalbildung. Er betrachtet das Kapital als eine in der Aussenwelt vergegenständlichte Arbeitskraft. Die Produktionskräfte können nur auf Grund der Rationalisierung gesteigert werden, und er betrachtet daher die Rationalisierung als eine der wichtigsten Fragen des Wirtschaftslebens. Auch die Ursache der Krisen findet er in der mangelhaften Organisation. Er behandelt ausführlich die verschiedenen Arten der Rationalisierung: die technische, die organisatorische und die abstrakte, geistige Rationalisierung.

Josef Varga

Günther Schmolders: Kartelle und Kartellpreise in der gelenkten Volkswirtschaft. W. Kohlhammer Verlag, Stuttgart u. Berlin, 1942. 84 S.

Im Laufe der gesteigerten Ausdehnung der Kriegs-Wirtschaftsmassnahmen bedient sich die lenken Staatsgewalt bei der Verwirklichung ihrer wirtschaftlichen Zielsetzungen gerne der autonomen Organe des Wirtschaftslebens, darunter der Kartelle. Aus diesem Grunde wendete sich die Aufmerksamkeit in den letzten Jahren wieder der Kartellfrage zu, und dieses Buch, das in erster Reihe die Erfahrungen des im Kriege stehenden Deutschland benützend, die Frage zu beleuchten trachtet, erscheint nun sehr aktuell. Es folgt übrigens hieraus ein gewisses Missverhältnis im Gefüge seines Aufbaues, da der darin behandelte Gegenstandskreis nicht unabhängig von der Problematik des Tages, in prinzipieller Analyse erörtert und dann mit den Erfahrungen des praktischen Lebens ausgefüllt wird, sondern der Verfasser hält zu sehr fest an der Empirie und behandelt die einzelnen Ideen — unabhängig von ihrem prinzipiellen Gewichte — in einer Reihenfolge und in einem Umfange, die ihrer Funktion und Bedeutung im praktischen Leben entsprechen. All'dies folgt naturgemäss aus der sehr richtigen Feststellung des Verfassers, dass die Kartellfrage ein Problem wirtschaftspolitischer Natur ist, das mit einmaliger gesetzgeberischer Verfügung nicht gelöst werden kann. So ist auch auf der Linie der Organisation eine ständige Dynamik notwendig, die in engerem Rahmen selbstverständlich die vollständige Behandlung der praktischen Erfahrungen nur so ermöglicht, dass die einzelnen Teile der Frage nicht an der Stelle und in dem Masse erörtert werden, die ihrer prinzipiellen Bedeutung angemessen sind.

Koloman Mórótz

Ringel, Karl Robert: Frankreichs Wirtschaft im Umbruch. Wilhelm Goldmann Verlag, Leipzig, 1942. 233 l.

Ein Buch des Frankreich gegenüber freundschaftlich gesinnten Autors, richtet sich gegen den französischen Attentismus, das passive Abwarten der Ereignisse, und zwar nicht nur in politischer, sondern auch in wirtschaftlicher Hinsicht. Es bemängelt die Rückständigkeit ganzer Zweige der französischen Wirtschaft, hofft aber, dass mit deutscher Hilfe sich im Dienst der gesamten europäischen Interessen Frankreichs Wirtschaft bald erneuern wird.

R. M.

Die Donau als Grossschiffahrtstrasse. Verkehrswirtschaftliche Schriftenreihe. Veröffentlichung V. 11. Wirtschaftskammer Wien. 79. S 4°. Mit XIII. Tafeln.

Angesichts der zukünftigen Bedeutung der Donau als Grosswasserstrasse war es für die Wirtschaftskammer Wien naheliegend, die

schiffahrts- und verkehrstechnischen Voraussetzungen der Donauschiffahrt und die Forderungen für die Ausgestaltung des zukünftigen Schiffahrtsweges auf der Donau festzustellen und für die interessierten Fachkreise zu veröffentlichen. Das Buch trägt einen halbamtlichen und programmatischen Charakter, da es mit Unterstützung des Reichsverkehrsministeriums und unter Mitwirkung des Wasserstrassendirektion Wien erscheinen ist. Besonders wertvoll sind die zur Erläuterung des Textes gehörenden Karten, Synoptischen Darstellungen, Tafeln, graphischen Skizzen, sowie die Ansichten der wichtigeren Schiffahrtshindernisse. Als Zukunftsprogramm wird der Ausbau der Schiffahrtsstrasse für den Verkehr mit 1000 t. Kähnen stromabwärts Regensburg bis Wien und für den Verkehr mit 1500 t. Booten von Budapest bis zur Mündung aufgestellt.

T. S.

